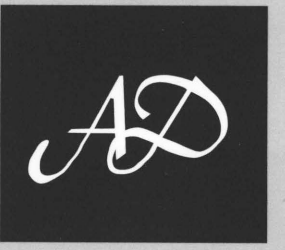
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ



ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ	Ελένη Κώτσου
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ	Μαρία Καζάκου
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	Αγγελική Βοσκάκη, Βίκυ Θεοφιλοπούλου, Χριστίνα Τζωρτζάκη, Παναγιώτης Δρίβας
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Βάνα Μάρη
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ	«Σήμα», Αναγνωστόπουλος Βελισσάριος και ΣΙΑ Ο.Ε.
ΕΚΤΥΠΩΣΗ	Παπαδόπουλος Ο.Ε.Ε. Α.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 10564
www.tap.gr

ISSN 0570-622X

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 56-59 (2001-2004)

ΧΡΟΝΙΚΑ Β΄ 3α

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ - ΘΡΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΙΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-60· Πίν. 1-66) Σελ. 1-208

2001 Νομός Θεσσαλονίκης: Ανασκαφικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΜΜΣΤ) Θεσσαλονίκης), Τούμπα (Οδός Ορτανσίας 2, Οδός Εμπεδοκλέους 21), Θεσσαλονίκη (Οδός Πλαστήρα 69), Καλαμαριά (Καραμπουρνάκι), Πολίχνη (Ανθόκηποι. Δημοτικό έργο ανάπλασης, Καστανιάς 21), Σταυρούπολη (Α΄ Πάροδος Καραολή και Δημητρίου 4, Συμβολή των οδών Ωραιοκάστρου και Παλαιολόγου, Οδός Ύδρας 17, Οδός Κουντουριώτου 12), Θέρμη (Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Συμβολή των οδών Σωκράτους και Μακρυγιάννη, Οδός Ειρήνης, Οδός Λαμπράκη, Οδός Μακεδονίας, Συμβολή των οδών Μακεδονίας και Μανδρίτσας, Οδός Θ. Λίτσα, Οδός Σωκράτους 11, Οδός Μακρυγιάννη, Οδός Καραολή και Δημητρίου, Νεολιθικός οικισμός), Τρίλοφος, Νέοι Επιβάτες, Νέα Ευκαρπία (Οδός 28ης Οκτωβρίου 7), Παλαιόκαστρο (Οδός Δ. Γούναρη), Κουφάλια (Θέση Πέτρες), Πρόχωμα (Θέση Πηγάδια), Λητή (Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσια), Περιβολάκι (Εγνατία Οδός), Προφήτης (Εγνατία Οδός). Παράδοση. Μαυρούδα. Ανασκαφικές εργασίες. Νέα Φιλαδέλφεια, Ασπροβάλτα (Πλάτωμα). Νομός Χαλκιδικής: Ανασκαφικές εργασίες. Νέα Καλλικράτεια (Αποχετευτικό δίκτυο, Οικόπεδο Σ.Γ. Ταουσάνη, Οικόπεδο Βαλαβάνη-Τσικαρίδη, Οικόπεδο Χ. Χατζόπουλου), Ροδόκηπος, Νέα Φλογητά (Αγροτεμάχιο 1158), Άθυτος (Οικόπεδο Κ. Σιούζου), Κασσάνδρεια, Νικήτη (Θέση Ανεμόμυλος). Παραδόσεις. Νέος Μαρμαράς. Ανασκαφικές εργασίες. Σάρτη (Ο.Τ. 8-9, οικόπεδο 33), Συκιά - Σάρτη (Έργο ΟΤΕ). Ιερισσός. Νομός Κιλκίς: Ανασκαφικές εργασίες. Ευρωπός (Αρχαιολογικός χώρος, Κατασκευή δρόμου Τούμπας-Ευρωπού). Νομός Πιερίας: Ανασκαφικές εργασίες. Μακρύγιαλος (Αυτοκινητόδρομος Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ). Τμήμα Μακρύγιαλος-Κορινός), Κορινός (Θέση Τούμπες, Θέση Κρανιά), Μακρύγιαλος (Βόρειο νεκροταφείο Πύδνας), Αλυκές Κίτρους (Νότιο νεκροταφείο Πύδνας). Εκπαιδευτικά προγράμματα. Άδειες κατοχής. Κατασχέσεις. Παραδόσεις. Νομός Χαλκιδικής. Νομός Κιλκίς.

2002 Εκπαιδευτικά προγράμματα. Νομός Θεσσαλονίκης: Ανασκαφικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Οικόπεδο ΧΑΝΘ, Οδός Αντιγονιδών 9, Οδός Γρηγορίου Παλαμά 21-21Α, Νότια στοά ανακτόρου Γαλερίου). Εργασίες αποκατάστασης - συντήρησης - διαμόρφωσης. Θεσσαλονίκη (Ανάκτορα Γαλερίου). Ανασκαφικές εργασίες. Τούμπα (Αλάνα), Τριανδρία (Οδός Αμοργού 27), Πολίχνη (Ανθόκηποι: Οδός Ευρωπού 14, Οδός Κασσάνδρου, Συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Βυζαντίου, Οδός Ιπποδρομίου 11, Λεωφόρος Στρατού 121, Συμβολή των οδών Ιπποδρομίου και Κασσάνδρου, Συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Ζεφύρων 9, Οδός Σ. Βενιζέλου 52, Οδός Ολύμπου 10), Σταυρούπολη (Οδός Κουντουριώτη 4, Οδός Ιπποκράτους 19, Συμβολή των οδών Παστέρ 51 και Σωτήρος), Ευκαρπία (Οδός 28ης Οκτωβρίου 11, Οδός Μ. Αλεξάνδρου 4, Οδός Πολυτεχνείου 4), Θέρμη (Οδός Λαμπράκη, Οδός Ιασωνίδου, Οδός Καραολή και Δημητρίου, Συμβολή των οδών Βενιζέλου και Μακρυγιάννη, Οδός Χαλκιδικής, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Οδός Χαλκιδικής, Συμβολή των οδών Μανδρίτσας και Χαλκιδικής, Οδός Βενιζέλου, Οδός Μ. Αντύπα), Άνω Σχολάρι, Σουρωτή, Ωραιόκαστρο (Οδός Δ. Γούναρη). Εργασίες στερέωσης - συντήρησης. Αγία Παρασκευή (Μακεδονικός τάφος), Άγιος Αθανάσιος (Μακεδονικός τάφος Πέτσα). Ανασκαφικές εργασίες. Λητή (Οικόπεδο Γ. Βασιλείου και οικόπεδο Ι. Γεωργαντά - Α. Δεσπούδη, Οικόπεδο Π. Τάκα, Οικόπεδο Κ. Νίκα), Λαγυνά (Εγνατία Οδός, συνδετήριος κόμβος Σερρών), Περιστερώνας. Νομός Χαλκιδικής: Ανασκαφικές εργασίες. Νέα Καλλικράτεια (Δημοτικό οικόπεδο, Οικόπεδο Γ. Τσεκούρα, Οικόπεδο Κ. Αγγελικάκη, Οικόπεδο Ε. Παπαϊωάννου). Εργασίες αποθήκευσης. Ποτίδαια. Ανασκαφικές εργασίες. Ποτίδαια (Οικόπεδο Λυμπερίδη), Άθυτος (Οικόπεδο Στ. Στάμου, Οικόπεδο Χ. Πύλη),

Καλλιθέα (Οικόπεδα 145, 146, 147), Παλιούρι (Κάνιστρο, Ρωμαϊκό νεκροταφείο), Σίβηρη (Λόφος Βάγια), Αρχαία Μένδη (Οικόπεδο Α. Φωκά, Οικόπεδο Θ. Μπασιά), Νικήτη (Ο.Τ. 58 Οικόπεδο 9). Παραδόσεις. Νέος Μαρμαράς. Ανασκαφικές εργασίες. Σάρτη (Αποχετευτικό δίκτυο), Ορμύλια (Αγροτεμάχιο Κ. Μιχαλούδη), Ιερισσός. Νομός Κιλκίς: Μουσειακές εργασίες. Κιλκίς (Αρχαιολογικό Μουσείο). Ανασκαφικές εργασίες. Άνω Απόστολοι. Άδειες κατοχής. Κατασχέσεις. Παραχωρήσεις. Παραδόσεις - δωρεές. Νομός Χαλκιδικής. Νομός Κιλκίς.

2003 Εκπαιδευτικές δράσεις (Μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα, Θερινά προγράμματα, Παιχνίδια πολιτισμού, Συμμετοχή στο πρόγραμμα Πήγασος). Νομός Θεσσαλονίκης: Ανασκαφικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Αρχαία αγορά, Εργασίες διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου). Εργασίες αποκατάστασης - συντήρησης - διαμόρφωσης. Θεσσαλονίκη (Ανάκτορα Γαλερίου, Αρχαία δάπεδα, Σύνταξη μελετών). Ανασκαφικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Οδός Πτολεμαίων 13), Τούμπα (Συμβολή της οδού Σκύρου με την πάροδο Ιβίσκου 6, Συμβολή των οδών Καλαβρύτων 18 και Μεγακλέους, Αλάνα). Καλαμαριά, Συνοικισμός Ομόνοιας (Οδός Παστέρ 46, Οδός Δαγκλή 14, Συμβολή των οδών Ωραιοκάστρου 98 και Δαγκλή, Α΄ Πάροδος Καραολή και Δημητρίου, Συμβολή των οδών Ξενοφώντος και Φωκά), Συνοικισμός Νικόπολης (Οδός Λέσβου), Πολίχνη (Ανθόκηποι: Συμβολή της οδού Βυζαντίου με ανώνυμη οδό, Οδός Χαλκιδικής 1), Θέρμη (Οδός Λαμπράκη, Οδός Μακεδονίας, Πλατεία Παραμάνα, Οδός Κεσσίδη), Τρίλοφος (Οικόπεδο Ι. Βεζύρη, Θέση Προφήτης Ηλίας, Θέση Σαραλίκα). Εργασίες στερέωσης - συντήρησης. Άγιος Αθανάσιος (Μακεδονικός τάφος), Μεσημέρι (Μακεδονικός τάφος). Ανασκαφικές εργασίες. Νέοι Επιβάτες, Λητή (Οικόπεδο Σ. Νίκα, Οικόπεδο Α. Γιαννόπουλου, Εγνατία Οδός. Τμήμα Δερβένι-Ανάληψη), Βρασνά (Θέση Κακιά Σκάλα), Στεφανινά (Θέση Πυργίτσι), Καλαμωτό - Αρχαία Καλίνδοια. Νομός Χαλκιδικής: Ανασκαφικές εργασίες. Νέα Καλλικράτεια (Οικόπεδο Ν. Τσικρικώνη, Συμβολή των οδών Χαλκιδικής και Σελεμενάκη 39), Νέα Σίλατα, Ποτίδαια (Οικόπεδο Λουκίδη, Οικόπεδο Ζ. Μπαξεβάνη, Οικόπεδο Δ. Παραθυρά), Άθυτος (Οικόπεδο Δ. Καραγιαννιού - Δ. Δράινα Ο.Ε., Οικόπεδο Η. Πηλιανίδη, Οικόπεδο Κ. Τρακοσοπούλου, Οικόπεδο Α. Στάμου), Καλλιθέα, Σίβηρη (Λόφος Βάγια), Νέα Σκιώνη (Αρχαϊκό νεκροταφείο), Τρυπητή (Αγροτεμάχιο Μαλτσίδη), Ιερισσός, Νικήτη. Νομός Κιλκίς: Ανασκαφικές εργασίες. Παλατιανό, Καραθοδωρέικα, Ακρίτας. Εργασίες συντήρησης. Κιλκίς (Αρχαιολογικό Μουσείο). Νομός Πιερίας: Ανασκαφικές εργασίες. Κόρινος (Θέση Ρεβένια), Κίτρος (Θέση Χασάν Βρύση), Αιγίνιο (Θέση Καψοβάτης), Κατερίνη (Αυτοκινητόδρομος Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι), Μεθώνη, Ριτίνη, Παλιά Χράνη, Καστανιά. Κατασχέσεις. Παραδόσεις. Νομός Κιλκίς: Κιλκίς (Αρχαιολογικό Μουσείο).

2004 Μουσειακές εργασίες - Εκθέσεις. Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου, Έκθεση Νέας Υόρκης, Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα (Μεταστέγαση, Μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα, Νέα εκπαιδευτικά προγράμματα). Νομός Θεσσαλονίκης: Εργασίες αποκατάστασης - συντήρησης - διαμόρφωσης. Θεσσαλονίκη (Ανάκτορα Γαλερίου). Ανασκαφικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Οδός Συγγρού 18, Οδός Μακεδονικής Αμύνης 11, Οδός Κ. Μελενίκου 20, Οδός Κ. Μελενίκου 18, Οδός Κ. Μελενίκου 30), Τούμπα (Οδός Ελαίας 11, Οδός Εμπεδοκλέους 13-15), Ξηροκρήνη (Συμβολή των οδών Καπάτου - Ιβάνωφ - Γαλανάκη), Σταυρούπολη (Οδός Καρατάσου 18, Οδός Ωραιοκάστρου 160, Οδός Ωραιοκάστρου 168, Διαπλάτυνση οδού Λαγκαδά), Πολίχνη (Λεωφόρος Στρατού 25, Οδός Ζεφύρων 11α), Θέρμη (Οδός Μακεδονίας, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Συμβολή των οδών Ειρήνης και Μανδρίτσα, Οδός Ειρήνης, Οδός Σωκράτους), Σουρωτή (Οικόπεδο Μ. Νούλη), Καρδία (Οικόπεδα Ι., Δ. και Ε. Διαμαντίδη, Αγροτεμάχιο Κ. Μανουσακίδη). Εργασίες προστασίας και ανάδειξης. Λητή (Ταφικό σύνολο Α΄ Δερβενίου). Ανασκαφικές εργασίες. Λητή (Οικόπεδο Θ. Αχπαρίδη, Θέση Πόρτες), Αρχαία Καλίνδοια (Σεβαστείο). Νομός Χαλκιδικής: Ανασκαφικές εργασίες. Νέα Καλλικράτεια (Οικόπεδο Ε. Κιούμη), Νέα Τρίγλια - Νέα Τένεδος (Οδικός άξονας Νέας Τρίγλιας - Νέας Τενέδου), Ποτίδαια, Άθυτος (Οικόπεδο Λ. Γαλάνη, Οικόπεδο Αι. Μόσχου), Σάνη, Πολύχρονο, Νέα Σκιώνη (Περιοχή Παναγία), Αρχαία Μένδη (Οικόπεδο Θ. Μπασιά), Νικήτη (Θέση Λαγόμανδρα), Ιερισσός. Νομός Κιλκίς: Ανασκαφικές εργασίες. Κιλκίς, Ελευθεροχώρι-Ηλιόλουστο, Μυλοχώρι-Πλαγιά. Ευρύτερη περιοχή Νομού Κιλκίς. Μεταλλικό (Οικόπεδο Α. Χαριτίδη), Άνω Απόστολοι (Οικόπεδο Γ. Παραστατίδη). Νομός Πιερίας: Συντήρηση - διαμόρφωση μνημείων και χώρων. Δίον (Μακεδονικός τάφος). Παραδόσεις. Νομός Θεσσαλονίκης: Σοχός, Μεσημέρι, Νέα Φιλαδέλφεια. Νομός Κιλκίς: Ευρωπός, Λευκοχώρι, Μεγάλη Βόλβη. Κατασχέσεις. Άδειες κατοχής.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Άκανθος.

ΚΖ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Πίν. 67-74) Σελ. 209-216

2004 Νομός Πιερίας. Ανασκαφικές εργασίες. Κορινός (Παλιάμπελα), Δίον, Κορινός (Θέση Ρεβένια), Κάτω Άγιος Ιωάννης (Αγροτεμάχιο αριθ. 131), Αρχαία Μεθώνη (Αγροτεμάχιο αριθ. 274, Αγροτεμάχιο αριθ. 245, Αγροτεμάχιο αριθ. 208), Περιοχή Μακεδονικού Ολύμπου (Η Πηγή Αθηνάς), Λείβηθρα, Λεπτοκαρυά (Θέση Βάλτος)

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ Σελ. 217

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΑΚΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ Σελ. 218

9η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (Σχέδ. 1-43· Πίν. 75-88) Σελ. 219-326

2001 Στερεωτικές εργασίες - Μελέτες - Αποκατάσταση μνημείων. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου, Ναός Αγίας Σοφίας, Ναός Γεννήσεως Θεοτόκου - Παναγούδας, Επταπύργιο). Νομός Πιερίας: Λουλουδιές Κίτρους (Επισκοπικό συγκρότημα). Εργασίες συντήρησης. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Βασιλική Αγίου Δημητρίου, Βασιλική Παναγίας Αχειροποιήτου, Άγιοι Απόστολοι, Αγία Αικατερίνη, Κοιμητήριο Ευαγγελιστρίας, Άγιος Αθανάσιος Ευόσμου, Τζαμί της Θέρμης). Διαμόρφωση – Ανάδειξη μνημείων. Θεσσαλονίκη. Τζαμί της Θέρμης. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Οδός Θησέως 2, Οδός Βενιζέλου 57, Οδός Ν. Καπάτου 4, Οδός Τριπόλεως 7, Οδός Ωραιοπούλου 17, Συμβολή των οδών Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη, Οδοί Ακροπόλεως 81 και Ξενοκράτους, Λεωφόρος Νίκης - Οδοί Χρυσοστόμου Σμύρνης - Προξένου Κορομηλά, Συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Ελευσίνος, Οδός Ολυμπιάδος 35Α, Οδός Ολυμπιάδος 53, Οδός Ολυμπιάδος 75, Οδός Βερναρδάκη 6, Οδός Γύζη 5, Συμβολή των οδών Παστέρ 7 και Ι. Σγουρού, Οδός Ιπποδρομίου 10, Οδός Ουρανίας 3, Οδός Κέας 5).

2002 Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες - Ανάδειξη μνημείων - Διαμορφώσεις. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου, Όσιος Δαυίδ, Pazar – Hamam: Οδός Κομνηνών, Οδός Φραγκίνη· Bey-Hamam, Ναός Δώδεκα Αποστόλων, Ναός Αγίου Γεωργίου Μελισσοχωρίου, Ναός Οσίου Δαυίδ, Επταπύργιο). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Οδός Χρ. Ράπτη 6-8, Οδός Κάστρων, Οδός Αιόλου 13, Οδός Κάλβου 18, Συμβολή των οδών Δημητρίου Πολιορκητού και Περσέως, Οδός Σοφοκλέους 2, Οδός Αθηνάς 35-37, Οδός Μαβίλη 15-17, Οικόπεδο γηπέδου ΧΑΝΘ, Οδός Δαιδάλου 1, Συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου, Συμβολή των οδών Χρυσοσπάθη και Μοναχού Σαμουήλ, Συμβολή των οδών Αγάθωνος και Πλαπούτα, Οδός Πλάτωνος 9), Άγιος Παύλος (Οδοί Ικάρου-Πρεβέζης-Μακεδονομάχων), Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου (Συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου, Οδός Ζακύνθου, Οδός Φλωρίνης). Νομός Πιερίας: Κολινδρός, Κίτρος (Επισκοπικός ναός). Προγράμματα: «Δίκτυο Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας: Πρόσωπο και Χαρακτήρας». Νομός Θεσσαλονίκης. Εργασίες συντήρησης. Σοχός (Άγιος Γεώργιος). Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Απολλωνία (Νικομηδινό). Καταγραφές. Μόδι (Ναός Αγίας Τριάδος), Λαγκαδάς (Ναός Αγίας Παρασκευής), Λητή (Ναός Αγίου Αθανασίου), Δρυμός (Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου), Μελισσοχώρι (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Αγίου Τρύφωνος), Νικομηδινό (Ναός Αγίας Παρασκευής), Κάτω Γέφυρα (Ναός Αγίου Γεωργίου). Νομός Κιλκίς: Γραφείο Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Γουμένισσας. Ανασκαφικές εργασίες. Κορομηλιά Δήμου Χέρσου. Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Παράδοση αρχαιοτήτων. Συμμετοχή σε εκθέσεις. Νομός Πιερίας: Συντή-

ρηση τοιχογραφιών - Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων. Κάστρο Πλαταμώνα. Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων.

2003 Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου, Μιναρές Ροτόντας). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Συμβολή των οδών Σοφοκλέους και Γαλιλαίου, Συμβολή των οδών Σακελλαρίου 32 και Ιέρωνος, Οδοί Λάζου Εξάρχη 4-6 και Ησαΐα), Επταπύργιο (Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου 2 και Κ. Νικολάου), Άνω Πόλη (Οδός Ολυμπιάδος 73, Οδός Ολυμπιάδος 37, Οδός Αιόλου 6-12, Οδός Θεοφίλου 28, Πάροδος οδού Αντιόχου 6, Οδός Δημητρίου Πολιορκητού 30, Οδοί Ιωλκού 7 και Μουσών 24), Ακρόπολη (Οδός Σ. Πολυδώρου, Οδός Κερμενίου 6, Οδός Ρεγκούκου 25), Αμπελόκηποι (Οδός Καπετάν Άγρα 9, Συμβολή των οδών Παναγίας Φανερωμένης και Σύλλης, Οδός Λεωνίδα Σπαρτιάτη 3), Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου (Συμβολή των οδών Φλωρίνης και Κονταξοπούλου). Νομός Πιερίας: Μακρύγιαλος (Αγροτεμάχιο 581). Νομός Θεσσαλονίκης. Ανασκαφικές εργασίες. Απολλωνία (Νικομηδινό), Λαγκαδάς (Άγιος Βασίλειος). Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Καλλιθέα (Μεσαίο). Καταγραφές. Παράδοση αρχαιοτήτων. Νομός Πιερίας: Περιοδείες. Δήμος Πιερίων (Ρητίνη, Ναός Αγίων Αναργύρων, Πέτρα). Νομός Κιλκίς: Ανασκαφικές εργασίες. Δήμος Χέρσου (Κορομηλιά). Καταγραφές. Δίβουνο (Άγιος Παύλος). Παράδοση αρχαιοτήτων. Εκθέσεις.

2004 Νομός Θεσσαλονίκης: Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Επταπύργιο, Μιναρές Ροτόντας, Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου). Εργασίες συντήρησης - αποκατάστασης. Θεσσαλονίκη (Βόρεια τείχη). Εκδόσεις. Εργασίες συντήρησης. Θεσσαλονίκη (Ναός Αγίων Αποστόλων, Ροτόντα). Διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου. Θεσσαλονίκη (Συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Προφήτη Ηλία). Διαμορφώσεις - Στερεωτικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Λευκός Πύργος, Ροτόντα, Πύργος Αγίου Βασιλείου, Μύλοι Πολίχνης). Νομός Πιερίας: Εργασίες Στερέωσης. Όλυμπος (Μονή Αγίου Διονυσίου). Χορηγήσεις βεβαίωσης - δήλωσης εισαγωγής - διακίνησης αρχαίων σε αρχαιοπώλες. Νομός Θεσσαλονίκης: Ανασκαφικές εργασίες. Θεσσαλονίκη (Οδός Αποστόλου Παύλου 37, Οδός Αγίας Σοφίας 78, Οδός Αιόλου 25, Οδός Ιουλιανού 19, Οδός Μελενίκου 18, Οδός Μελενίκου 30Α, Οδός Σκρα 5, Οδός Φωτίου 5, Οδός Μπακατσέλου 8, Οδός Κάλβου 14, Οδός Αρματωλών 14-16, Οδός Ολυμπιάδος 56), Αμπελόκηποι (Οδός Άτλαντος 12, Οδός Χρ. Ράπτη 34, Οδός Χρ. Ράπτη 44), Χορτιάτης (Οδός Παναγίας Χορταΐτισσας 5, Οδός Παναγίας Χορταΐτισσας 16), Βασιλικά (Αγροτεμάχιο 127), Θεσσαλονίκη (Συμβολή των οδών Καπάτου - Ιβάνωφ - Γαλανάκη), Άνω Πόλη (Οδός Αργυροπούλου 29), Εγκατάσταση αγωγού φυσικού αερίου χαμηλής πίεσης. Καταγραφές φορητών εικόνων, λειτουργικών αντικειμένων και παλαιών βιβλίων - Φωτογραφήσεις. Ανασκαφικές εργασίες. Απολλωνία (Νικομηδινό). Αυτοψίες - Παραδόσεις κεραμικής. Απολλωνία (Νικομηδινό). Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Νομός Κιλκίς: Ανασκαφικές εργασίες. Κορομηλιά. Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων. Εκθέσεις. Αρχαιολογικός χώρος Κολχίδας.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (Σχέδ. 1-3· Πίν. 89-92) Σελ. 327-340

2001 Μόνιμες εκθέσεις. Περιοδικές εκθέσεις (Περιοδική έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο»). Επιστημονική ημερίδα. Εκδόσεις. Διεθνείς σχέσεις. Συντήρηση (Τοιχογραφίες, Ψηφιδωτά, Εικόνες, Περγαμηνή-Χαρτί, Ύφασμα, Πέτρα και Μάρμαρο, Κεραμική και Υάλινα αντικείμενα, Μετάλλινα αντικείμενα). Εκπαιδευτικά προγράμματα.

2002-2004 Βράβευση Μουσείου. Μόνιμες εκθέσεις (2002, 2004). Περιοδικές εκθέσεις (2002, 2003, 2004). Συμμετοχή σε εκθέσεις (2004). Πρόγραμμα συνεργασίας με το Εθνικό Μουσείο Μεσαιωνικής Τέχνης της Κορυτσάς. Άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις (2002-2004). Νέα αποκτήματα-Χορηγίες. Εκδόσεις. Συντήρηση: 2002-2004: Τοιχογραφίες, Ψηφιδωτά, Εικόνες, Περγαμηνή-Χαρτί, Ύφασμα. 2002-2003: Κεραμική, Μέταλλα, Πέτρα. 2004: Κεραμική, Μέταλλα, Πέτρα. Εκπαιδευτικά προγράμματα.

2001

Κατά το 2001, καθήκοντα προϊσταμένης της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ ασκεί η Ε. Τρακοσοπούλου, αναπληρώτρια έως το τέλος του 2000 της συνταξιούχου πλέον συναδέλφου Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, η οποία είχε αναλάβει τη διοίκησή της παράλληλα με της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ από το δεύτερο εξάμηνο του 1999, χρονικό διάστημα κατά το οποίο ο Δ. Γραμμένος τοποθετήθηκε στο ΑΙΒΕ. Η διοίκηση της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ ανατέθηκε και πάλι στον Δ. Γραμμένο από το τέλος Αυγούστου του ίδιου χρόνου.

Το 2001, σωστικές ανασκαφές τόσο στην πόλη της Θεσσαλονίκης (ΜΜΣΤ, Τούμπα, Πυλαία, Πολίχνη, Σταυρούπολη, Ωραιόκαστρο, Καραμπουρνάκι) όσο και γύρω από αυτήν (Λητή, Θέρμη: νεκροταφείο και νεολιθικός οικισμός, Τρίλοφος, Ν. Επιβάτες, Κουφάλια, Ν. Φιλαδέλφεια) αποτέλεσαν την κύρια δραστηριότητα της Εφορείας και απορρόφησαν μεγάλο μέρος των χρηματοδοτήσεων.

Παράλληλα, στο πλαίσιο της ανασκαφικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε στο Νομό Θεσσαλονίκης κατά την εκτέλεση των μεγάλων δημόσιων έργων και κυρίως κατά τη χάραξη της Εγνατίας οδού, ερευνήθηκαν σημαντικές αρχαιότητες, όπως π.χ. ένα άγνωστο έως τώρα ιερό, με μεγάλη διάρκεια ζωής (6ος-4ος αι. μ.Χ.) στον κόμβο Προφήτη, νέα προϊστορική εγκατάσταση στην Ασπροβάλτα, καθώς και αγροικίες στην ευρύτερη περιοχή της.

Εξάλλου στο Νομό Χαλκιδικής συνεχίστηκε η ανασκαφή διαφόρων αρχαίων νεκροταφείων, όπως π.χ. στην Καλλικράτεια, Άθυτο, Κασσάνδρεια και Ιερισσό. Οικιστικά λείψανα της αρχαιότητας ήλθαν στο φως στη Νικήτη, Σάρτη και, επίσης, στην Ιερισσό.

Στο Νομό Κιλκίς, κατά την εκτέλεση δημόσιων έργων (υδροδοτικό, οδικό δίκτυο), βρέθηκαν τμήμα αρχαίου υδροδοτικού αγωγού, καθώς και ενδιαφέροντα οικιστικά κατάλοιπα.

Στο Νομό Πιερίας, κατά την εκτέλεση του έργου της ΠΑΘΕ, αποκαλύφθηκε μεταξύ άλλων υδροδοτικός αγωγός ρωμαϊκών χρόνων, όπως και άλλες αρχαιότητες σε διάφορες θέσεις του ίδιου έργου. Στον Μακρύγιαλο-αρχαία Πύδνα ερευνήθηκε ένα ακόμη μέρος του πλούσιου, εκτεταμένου νεκροταφείου.

Εντατικά, άλλωστε, λειτούργησαν τα επωφελή σε παιδιά και εφήβους εκπαιδευτικά προγράμματα του Μουσείου και των αρχαιολογικών χώρων της Θεσσαλονίκης. Καθοριστική προς την κατεύθυνση αυτή στάθηκε και η κατασκευή ειδικού χώρου διεξαγωγής τους σε αίθουσα του Μουσείου Θεσσαλονίκης.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΜΜΣΤ) Θεσσαλονίκης

Από τον Οκτώβριο του 2000 έως τον Ιούλιο του 2001 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή στο χώρο της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, εν όψει της νέας επέκτασης του Μακεδονικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης προς Α.[1]. Πρόκειται για μια περιοχή ιδιαίτερα σημαντική για την πρώιμη ιστορία της πόλης, καθώς εντάσσεται στον πυρήνα του αρχαίου ανατολικού νεκροταφείου της[2].

Σε μια επαμήκη έκταση 1.230 τ.μ., διάτρητη από σύγχρονους αγωγούς και φρεάτια, καθώς και δίκτυα του ΟΤΕ και της ΔΕΗ (Πίν. 1 α), ερευνήθηκαν συνολικά 224 τάφοι διαφόρων τύπων, διευθετημένοι σε πυκνή διάταξη και επάλληλα στρώματα, από το επίπεδο του σημερινού κρασπέδου μέχρι βάθους ± 2,50 μ., όπου εντοπίζεται το φυσικό έδαφος της περιοχής. Τα πολυάριθμα κτερίσματα μαρτυρούν τη συνεχή χρήση του νεκροταφείου για περισσότερους από έξι αιώνες, από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως τουλάχιστον τη μετάβαση προς την παλαιοχριστιανική περίοδο[3].

1. Για την προηγούμενη ανασκαφική έρευνα στον ίδιο χώρο, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 427.

2. Συγκεντρωμένη όλη την παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Το αρχαίο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης και η κρυφή ιστορία της Πανεπιστημιούπολης, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 7 (2002), σ. 19-32 και ειδικότερα για το συγκεκριμένο χώρο, Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Το αρχαίο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης και τα θαμμένα μυστικά της ΔΕΘ, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 12 (2003), σ. 11-27.

3. Εκτενέστερα για τα αποτελέσματα της ανασκαφής, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Στ. Γκαλινίκη - Κ. Αναγνωστοπούλου, ΔΕΘ και αρχαιότητες: μια σχέση με παρελθόν και μέλλον. Η ανασκαφική έρευνα στον χώρο επέκτασης του ΜΜΣΤ, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 215-228. Το έργο χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα «ΕΠΤΑ» και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, αλλά στα έξοδα της ανασκαφής συνέβαλε τα μέγιστα το ΥΠΠΟ.

Στο βαθύτερο επίπεδο διαπιστώθηκε η διέλευση αλλεπάλληλων χειμάρρων, με έντονες εναποθέσεις αμμοχάλικου, που κάλυπταν πολλούς από τους πρωιμότερους τάφους[4] (Πίν. 1 β). Στο ανώτερο κυρίως στρώμα εντοπίστηκαν 51 λιθόκτιστοι κιβωτιόσχημοι και λίγο βαθύτερα 41 πλινθόκτιστοι κιβωτιόσχημοι και μόνο 26 κεραμοσκεπείς τάφοι. Στα τοιχώματα ορισμένων από τους κτιστούς τάφους παρατηρήθηκαν κόγχες για την εναπόθεση κτερισμάτων, ενώ κάποιοι διέθεταν μαρμάρινο προσκεφάλαιο. Πολύ επιμελημένη αποδείχθηκε η κατασκευή ενός μεγάλου πλινθόκτιστου τάφου (Τ.185) του 3ου αι. μ.Χ., τα τοιχώματα και το δάπεδο του οποίου ήταν επενδυμένα με καλοδουλεμένες πλάκες μαρμάρου που σώζονταν σε άριστη κατάσταση. Το ταφικό μνημείο καθαιρέθηκε προσεκτικά από τους τεχνικούς της Εφορείας μας και μετά την ολοκλήρωση του έργου, επανατοποθετήθηκε παραμένοντας ορατό στην είσοδο της νέας πτέρυγας του ΜΜΣΤ.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα υπήρξε η έρευνα 103 λακκοειδών τάφων που ανάγονται κυρίως στην πρωιμότερη φάση του νεκροταφείου, αμέσως μετά την ίδρυση της πόλης από τον Κάσσανδρο: ανοιγμένοι στο φυσικό έδαφος, με τοιχώματα συνήθως επιχρισμένα με αραιό κονίαμα, έφεραν κοιλώματα στις γωνίες του δαπέδου για την υποδοχή ξύλινων νεκρικών κλινών ή φορείων. Οι περισσότερες ταφές συνοδεύονταν από χαρώνειους οβολούς, συγκροτώντας έτσι κλειστά χρονολογημένα σύνολα. Απαντούν αξιόλογα δείγματα κεραμικής Δυτικής Κλιτύος, σύνολα ελληνιστικών πυξίδων, ενώ διαμορφώνεται μια πλήρης σειρά μυροδοχείων των τριών προχριστιανικών αιώνων. Βρέθηκαν, επίσης, αρκετά γυάλινα μυροδοχεία, κυρίως του 1ου αι. μ.Χ., κοσμήματα χάλκινα και χρυσά, επίχρυσα στεφάνια, χάλκινα κάτοπτρα και σιδερένιες στλεγγίδες. Εντυπωσιακή ήταν η παρουσία πλήθους ειδωλίων ελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων, με καλοδιατηρημένα χρώματα (Πίν. 1 γ): αρκετά ειδώλια Αφροδίτης, γυναικείες και παιδικές μορφές, κωμικοί ηθοποιοί, καθώς και ένα σύμπλεγμα Έρωτα και Ψυχής[5]. Αναφέρουμε και την ιδιόμορφη περίπτωση μιας απλής λακκοειδούς ταφής, όπου ένα «κάλυμμα» από 60 ειδώλια βοδιών σκέπαζε προστατευτικά τη σορό του μικρού νεκρού[6].

Από τη διαταραγμένη επίχωση του ανασκαφικού χώρου προέρχονται ακόμη δύο ενεπίγραφες μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες[7] και τμήματα άλλων σε β΄ χρήση.

Σημαντικότατο, όμως, εύρημα αποτέλεσε η αποκάλυψη τμήματος ενός μεγάλου λιθόκτιστου μνημείου, ακριβώς στο βορειοδυτικό όριο της ανασκαφής, το οποίο, δυστυχώς, δεν στάθηκε δυνατό να αποκαλυφθεί ολόκληρο, καθώς εισχωρεί κάτω από το οδόστρωμα της ΔΕΘ (Πίν. 1 δ). Πρόκειται για έναν υπόγειο ταφικό θάλαμο με ισχυρούς αργολιθοδομικούς τοίχους, οι οποίοι σώζονται σε ύψος 1,80 ο νότιος και 1,40 μ. ο βόρειος, υποδηλώνοντας την ύπαρξη ενός τουλάχιστον ακόμη υπέργειου ορόφου. Οι ανεσκαμμένες εξωτερικές διαστάσεις του μνημείου ανέρχονται σε 5,30×6 μ., ενώ εσωτερικά διαμορφώνεται ένας υπόγειος θάλαμος, διαστ. 4,30×2,60 μ., με μαρμαροθέτημα στο δάπεδο και έγχρωμα κονιάματα στα τοιχώματα, όπου ανοίγονται κόγχες για την εναπόθεση τεφροδόχων αγγείων. Η ύπαρξη ενός πλινθόκτιστου αγωγού κάτω από το δάπεδο σχετίζεται πιθανότατα με τις προσφορές προς τους νεκρούς και τις χθόνιες θεότητες.

Η αρχική φάση του μνημείου, το οποίο είχε δεχθεί πολλές μετασκευές, ανάγεται στον 1ο αι. μ.Χ. Εντάσσεται στην κατηγορία των λεγόμενων τάφων a camera, ενώ οι τεφροδόχες κόγχες προσδίδουν στον υπόγειο θάλαμο το χαρακτήρα ενός μικρού columbarium, ενός τύπου ταφικού κτίσματος γνωστού, κυρίως από τις νεκροπόλεις της Ρώμης, αλλά και τις ανατολικές ρωμαϊκές επαρχίες, π.χ. από τα νεκροταφεία της Πάτρας[8]. Αποτελεί, ωστόσο, μοναδική μέχρι στιγμής περίπτωση στην ταφική αρχιτεκτονική της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης, παρά την ποικιλία των κατασκευών που τη χαρακτηρίζουν. Ευτυχώς, παρά τις αρχικές αντιδράσεις και ύστερα από απόφαση του ΥΠΠΟ, το μνημείο έχει διατηρηθεί ορατό και προστατευμένο από ειδική γυάλινη οροφή στον υπόγειο χώρο της επέκτασης του ΜΜΣΤ.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα αποδείχθηκε και η συγκόλληση δύο τμημάτων μιας αττικής σαρκοφάγου, τα οποία βρέθηκαν εντοιχισμένα στο τοίχωμα του μεταγενέστερου ταφικού συγκροτήματος, που κατασκευάστηκε μετά τη μερική καταστροφή του προηγούμενου μνημείου, ίσως προς τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. Αποκαταστάθηκε έτσι ένα σημαντικό τμήμα από τη μακρά πλευρά της σαρκοφάγου, στο γλυπτό διάκοσμο της οποίας αναγνωρίζεται μια σκηνή από το

4. Εδώ, μάλλον, εντοπίζεται η κοίτη του μεγάλου ρέματος, που παλαιότερα κατέβαινε από την περιοχή των Χορτατζήδων και διέσχιζε το νότιο τμήμα της Πανεπιστημιούπολης και το χώρο της ΔΕΘ.

5. Παρόμοιο, βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1996, σ. 129, εικ. 43.

6. Αντίστοιχη περίπτωση με 17, όμως, ειδώλια βοδιών. βλ. Βοκοτοπούλου, ό.π., σ. 133, εικ. 138 (τέλη 2ου αι. π.Χ.).

7. Πρόκειται για τις στήλες ΜΘ 21952, με την επιγραφή *ΠΕΛΕΙΓΙΝΗΣ ΚΑΜΡΥΟΣ* (β΄ μισό 3ου αι. π.Χ.) και ΜΘ 21953, με επιγραφή ρωμαϊκών χρόνων βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Η. Σβέρκος, Δύο νέες επιγραφές από το ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης, *Τεκμήρια* 6 (2001), σ. 1-8.

8. Βλ. κυρίως Ι. Δεκουλάκου, Ρωμαϊκό μαυσωλείο στην Πάτρα, στο *ΣΤΗΛΗ, Τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντος*, 1980, σ. 556-575, με την προηγούμενη σχετική βιβλιογραφία.

κυνήγι του Καλυδώνιου κάπρου[9]. Στη συνέχεια επιβεβαιώσαμε ότι χάρη σε μια απροσδόκητη σύμπτωση, το νέο εύρημα συνανήκει και συμπληρώνει το τμήμα της σαρκοφάγου αριθ. ευρ. ΜΘ 3329, που αποτελούσε ένα από τα παλαιότερα αποκτήματα της συλλογής γλυπτών του ΑΜΘ, άγνωστης μέχρι τώρα προέλευσης[10].

Στην ανασκαφική έρευνα συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Στ. Γκαλινίκη και Κ. Αναγνωστοπούλου, ενώ τα σχέδια οφείλονται στην Κ. Θεοδωρίδη και τον Στ. Τριανταφυλλίδη.

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ

Τούμπα

Οδός Ορτανσίας 2

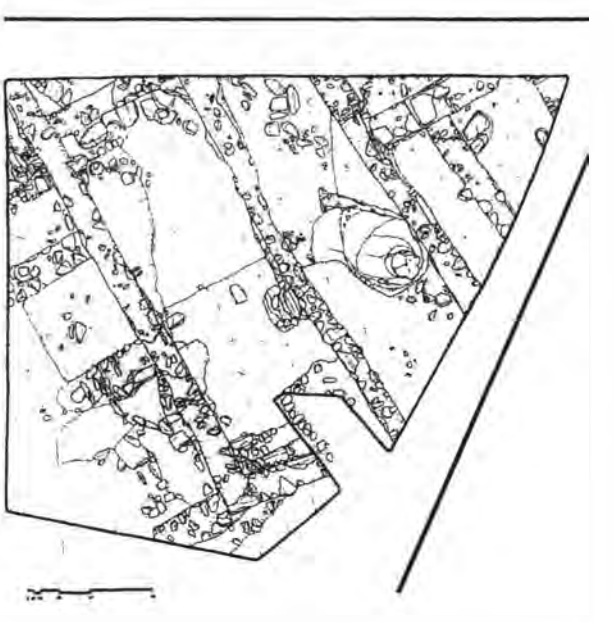
Το οικόπεδο βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο της Τράπεζας, αμέσως δυτικά από τα ανεσκαμμένα στο παρελθόν (1985-1988) της οδού Ορτανσίας 4 και 6, στην Άνω Τούμπα της Θεσσαλονίκης[11].

Κεντρικός στόχος της ανασκαφής τέθηκε η διερεύνηση και μελέτη των οικοδομικών φάσεων και η σύνδεσή τους με τα υπόλοιπα κατάλοιπα του αρχαϊκού και κλασικού οικισμού στα γειτονικά οικόπεδα.

Σε όλη την έκταση του χώρου ανασκαφής συναντήσαμε έντονες επεμβάσεις των νεότερων χρόνων κατά σημεία. Ορισμένες από αυτές χρονολογούνται στις αρχές του 20ού αιώνα, στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με βάση τα βουλγάρικα νομίσματα που βρέθηκαν.

Κάτω από το επιφανειακό στρώμα και μετά την αφαίρεση των νεότερων στοιχείων που είχαν διεισδύσει, αποκαλύφθηκαν οι λίθινες θεμελιώσεις οικίας σε τρία επίπεδα, τα οποία ακολουθούσαν τη φυσική κλίση του εδάφους (Σχέδ. 1). Κέραμοι στέγης κάλυπταν διάφορα σημεία, υπολείμματα της κατάρρευσης του σπιτιού μετά την εγκατάλειψή του.

Η κύρια φάση κατοίκησης του χώρου που ερευνήθηκε, χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. Αυτό προκύπτει από την



Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Τούμπα. Οδός Ορτανσίας 2. Κάτοψη του οικοπέδου.

παρουσία χάλκινων νομισμάτων Φιλίππου Β΄ και Αλεξάνδρου Γ΄ πάνω στα χωμάτινα δάπεδα και από την κεραμική. Παρόμοια κατάσταση της τελευταίας οικοδομικής και οικιστικής φάσης είχαμε στις ανασκαφές των προηγούμενων χρόνων (Ορτανσίας 4-6, Δρυός 9, Ελαίας 13), πράγμα που επιβεβαιώνει την άποψη ότι ο οικισμός εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.[12].

Στο χαμηλό επίπεδο του χώρου παρουσιάστηκαν δύο δωμάτια με το βόρειο τμήμα τους κατεστραμμένο. Κάτω από τα γκρεμίσματα και τις κεράμους στέγης, έντονα ίχνη καύσης, διάσπαρτη στάχτη και διαλυμένες πλίνθοι συσχετίζονται με εστία που εντοπίστηκε στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου. Θα χαρακτηρίζαμε το χώρο ως οπτάνιο-μαγειρείο. Ένας λίθινος τριπτήρας ήταν επί της εστίας.

Βορειοανατολικά του δωματίου της εστίας, κάτω από κεράμους στέγης και ένα λεπτό στρώμα στάχτης, αναπτυσσόταν άλλος χώρος με αμφορείς, πιθάρια και κλειστά αγγεία. Η αποθήκη αυτή θυμίζει παρόμοιες από τα γειτονικά οικόπεδα της οδού Δρυός 9[13] και της οδού Λωτού 11-13[14]. Ο χώρος είχε ανατολικά μεγάλες πλα-

9. Έχει καταγραφεί με αριθ. ευρ. ΜΘ 22052 και οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι: μέγιστο μήκος 0.955, ύψος 0.528, πάχος 0.165 μ.

10. Βλ. Βοκοτοπούλου, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 92, 96. Γ. Δεσπίνης - Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου - Ε. Βουτυράς, *Κατάλογος γλυπτών Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης* Ι, Θεσσαλονίκη 1997, αριθ. κατ. 136, εικ. 347-349. Περισσότερα για το θέμα, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Το αρχαίο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης και τα θαμμένα μυστικά της ΔΕΘ, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 12 (2003), σ. 21-23, εικ. 13-16, καθώς και M. Tsibidou-Auloniti, Eine alte Erwerbung und ein neuer Fund aus dem römischen Friedhof in Thessaloniki, *Akten des Symposions des Sarkophag-Corpus 2001, Marburg, 2.-7. Juli 2001, Sarkophag Studien* 3. Mainz 2007, σ. 193-196.

11. Κ. Σουέρεφ, *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 235-245· 2 (1988), σ. 243-255.

12. Κ. Σουέρεφ, *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 243-255· 6 (1992), σ. 277-282.

13. Κ. Σουέρεφ, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 279-282.

14. Ό.π., σ. 274-277.

καρές πέτρες. Πρόκειται, μάλλον, για το σημείο πρόσβασης με μικρή κλίμακα στο δεύτερο επίπεδο λίγο ψηλότερα, όπου υπάρχει δωμάτιο με λίθινο κατώφλι.

Το δωμάτιο αυτό, ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 6,24×2,20 μ., καλυπτόταν από τα υλικά κατάρρευσης της ανωδομής και της στέγης και ίχνη φωτιάς: κεράμους, λεπτό στρώμα στάχτης, πέτρες και πλίνθους. Στο δάπεδο από πατημένο χώμα βρισκόταν σιδερένιο μαχαίρι και εγχειρίδιο, οστά βοοειδών και σιαγόνα αγριόχοιρου. Στο μεγάλο αυτό δωμάτιο, ανάμεσα σε άλλες σχετικές δραστηριότητες, ίσως φυλάσσονταν κρέατα και γινόταν ο τεμαχισμός τους.

Στο κέντρο περίπου του νότιου θεμελίου του μεγάλου αυτού χώρου των «κρεάτων», άλλη μεγάλη πλακαρή πέτρα ορίζει την πρόσβαση στο επάνω επίπεδο του σπιτιού, πιθανότατα με κάποια σκαλοπάτια και κατώφλι. Το επάνω επίπεδο περιλάμβανε τουλάχιστον δύο χώρους, εκ των οποίων ο ένας πρέπει να ήταν ανοιχτός, αφού δεν καλυπτόταν από κεράμους στέγης. Ο μακρόστενος ανοιχτός χώρος ήταν κατεστραμμένος και στη δυτική πλευρά του υπήρχε πίθος κατά χώραν. Ανάλογη περίπτωση με μακρόστενο χώρο και πίθο, από τον οποίο σωζόταν και η στρογγυλή πλάκα-πώμα του, είχαμε στο οικόπεδο της οδού Λωτού 11-13, όπου, επίσης δίπλα στο οπτάνιο, χρησίμευε πιθανότατα για τη φύλαξη του νερού[15].

Νοτιοανατολικά του ανοιχτού χώρου αποκαλύφθηκε άλλο δωμάτιο, στο χωμάτινο δάπεδο του οποίου είχε συγκεντρωθεί υλικό της καταστροφής του σπιτιού και σιδερένια καρφιά από ξύλινη κατασκευή ή την ξυλοδεσιά της ανωδομής ή από το πατάρι και τη στέγη. Μια ακόμη πλακαρή πέτρα στο δάπεδο λειτουργούσε πιθανότατα ως βάση για δοκάρι στήριξης του άνω τμήματος του σπιτιού.

Ως προς την τοιχοποιία και τη θεμελίωση παρατηρούμε τα εξής: τα θεμέλια του 4ου αι. π.Χ. έχουν πλάτος 0,35-0,40 μ. Είναι κατασκευασμένα από αργούς λίθους και λάσπη. Ακολουθούν τον ίδιο προσανατολισμό με τους τοίχους του 5ου αιώνα, με κάποιες εξαιρέσεις. Σε μια, μάλιστα, περίπτωση φαίνεται ότι ο τοίχος του 5ου αιώνα καταργήθηκε για να θεμελιωθεί τον 4ο αιώνα νέος χώρος με χωμάτινο δάπεδο.

Η αρχιτεκτονική μορφή των δωματίων του σπιτιού της οδού Ορτανσίας 2, οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες και η όλη διαρρύθμιση και χρήση των χώρων, έχουν πολλαπλή σημασία. Για παράδειγμα επιβεβαιώνουν τις παλαιότερες παρατηρήσεις μας, ότι ακολουθήθηκε ενιαίο σύστημα πολεοδόμησης από τον 6ο αι. π.Χ. και μετά στα πλατώματα της τράπεζας και στις παρυφές και την κορυφή του λοφίσκου. Στη φετινή ανασκαφή, τα οικοδομικά λείψανα (οπτάνιο, αποθήκη, τροφοπαρασκευαστικός χώρος) ανήκουν κυρίως στον 4ο και λιγότερο στον 5ο αι. π.Χ. Οι συνθήκες δεν επέτρεψαν τη διερεύνηση των παλαιότερων φάσεων.

Ως προς τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, τα μελαμβαφή αγγεία του 5ου και 4ου αι. π.Χ. κυριαρχούν και συνυπάρχουν με τα αβαφή. Επίσης, πολλά, σε σχέση με το μικρό τμήμα έρευνας, ήταν τα νομίσματα που εντοπίστηκαν διάσπαρτα στα δωμάτια, ίσως από διάλυση κάποιας αποθησαύρισης. Πρόκειται συνολικά για επτά νομίσματα Φιλίππου Β΄ (ε: κεφάλι Απόλλωνα με κοντά μαλλιά και ταινία προς τα δεξιά, ο: γυμνός ιππέας προς τα δεξιά[16]) και Αλεξάνδρου Γ΄ (1. ε: κεφάλι Ηρακλή προς τα δεξιά, ο: αετός πάνω σε κεραυνό και την επιγραφή *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*[17], 2. ε: κεφάλι στεφανωμένου Απόλλωνα προς τα δεξιά, ο: κεραυνός και επιγραφή *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*[18], 3. ε: κεφάλι Ηρακλή προς τα δεξιά, ο: ρόπαλο και τόξο και επιγραφή *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*[19], 4. ε: μακεδονική ασπίδα με κεραυνό, ο: μακεδονικό κράνος με διπλό λοφίο), δύο από τα οποία αποτελούν πρώιμες κοπές Αλεξάνδρου Γ΄[20].

Οδός Εμπεδοκλέους 21

Το οικόπεδο βρίσκεται ανατολικά του αρχαίου οικισμού, αμέσως έξω από το θεωρούμενο όριο της τράπεζας. Όπως και στις παλαιότερες ανασκαφές στα γειτονικά οικόπεδα (Φιλομήλας και Λωτού, Ισιδώρου), το πρόβλημα της υφής των κατασκευών εκτός των ορίων του οικισμού παραμένει[21]. Τα προηγούμενα στοιχεία συνηγορούσαν προς μια άποψη σχετικά με ελαφρές αγροτικού χαρακτήρα εγκαταστάσεις και σχετικά με διευθετήσεις των υδάτινων ροών (χαντάκια, αγωγούς σκαμμένους στο φυσικό αργιλόχωμα, προστατευτικά τοιχάρια ή σειρά από όρθιες πέτρες).

Στη φετινή ανασκαφική έρευνα διαπιστώσαμε τα υπολείμματα κατασκευαστικών δραστηριοτήτων στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου επί του φυσικού εδάφους, ενώ στο υπόλοιπο δεν είχε στοιχεία.

Επάνω στο κοκκινωπό, συμπαγές, φυσικό αργιλόχωμα υπήρχαν εκτεταμένοι λιθοσωροί και λίθινο θεμέλιο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Σώζεται σε μήκος 3,10 μ. και αποτελείται από μια σειρά αργών λίθων. Στο βορειοδυτικό του πέρας γωνιάζει δεύτερο, ίδιας κατασκευής θεμέλιο με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Σώζεται για 1,30 μ. και φαίνεται ότι

15. Ό.π.

16. S.W. Grose, *Catalogue of the Mac Clean Collection of Greek Coins*, 1926, τ. II, σ. 49, πίν. 124.16 κ.ε.

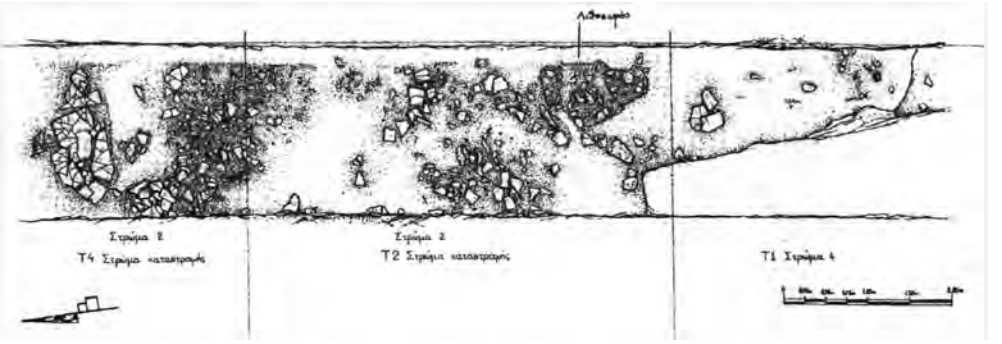
17. Ό.π., σ. 62, πίν. 131.14.

18. H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, III2, Berlin 1935, 169.6, πίν. XXXI. 24.

19. Grose, ό.π., σ. 62, πίν. 131.20, 21.

20. *SNG* Alpha Bank, σ. 820 κ.ε.

21. Κ. Σουέρεφ, *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 193 κ.ε.· 8 (1994), σ. 133.



Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Οδός Πλαστήρα 69. Λεπτομέρεια κάτοψης του στρώματος καταστροφής.

συνέχιζε σε άλλο οικόπεδο. Εξωτερικά της κατασκευής αυτής υπήρχαν εκτεταμένοι λιθοσωροί – πιθανότατα γκρεμίσματα – πάνω στο φυσικό χώμα, που φθίνουν προς Δ. και κατεβαίνουν βαθύτερα, ίσως εξαιτίας της υδάτινης ορμής.

Η κεραμική που συγκεντρώσαμε ανήκει στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους (6ος-4ος αι. π.Χ.). Δεν στοιχειοθετείται, ωστόσο, ούτε το είδος της χρήσης του χώρου ούτε έχουμε άλλα συνευρήματα.

Ανοιχτό, επομένως, παραμένει το θέμα για τις σποραδικές κατασκευές εκτός του οικισμού, αλλά δίπλα από αυτόν. Προσθέτουμε στην πρόταση εργασίας το ζήτημα που αφορά στην αξιοποίηση των σημείων εισόδου-εξόδου και πιθανόν αμυντικής προστασίας του ανατολικού ορίου του αρχαίου οικισμού, εκεί που η ομαλή, ελαφρά κατωφερής γεωμορφολογία της περιοχής οδήγησε τον L.Rey να δώσει την ονομασία Χαμηλή Τράπεζα[22].

Θεσσαλονίκη

Οδός Πλαστήρα 69

Κατά τη διάρκεια τοποθέτησης αγωγού ύδρευσης στα όρια του Δήμου Θεσσαλονίκης και του Δήμου Πυλαίας, στο οικόπεδο της οδού Πλαστήρα 69, προέκυψαν νέα αρχαιολογικά δεδομένα από μια άγνωστη μέχρι σήμερα θέση, η οποία εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή της Τούμπας, στα δυτικά της Πυλαίας και συγκεκριμένα στη δυτική όχθη ρέματος στο ύψος της γέφυρας και της Εκκλησιαστικής Σχολής [23].

Έχουμε σαφείς ενδείξεις για τρεις διακριτές αρχαιολογικές πραγματικότητες: α) εργαστήριο κεραμικής ελληνιστικών χρόνων και ιδιαίτερα του 3ου αι. π.Χ., με βάση τα θραύσματα μελαμβαφών αγγείων, β) άγνωστη δραστηριότητα ρωμαϊκών χρόνων, πιθανόν 3ου-4ου αι. μ.Χ., βάσει της κεραμικής με χτενωτή διακόσμηση και τα συνήθη ψευδοαρρετινά (terra sigillata), γ) λάκκος απορριμμάτων παλαιοχριστιανικών χρόνων σε άμεση μάλλον σχέση με την παλαιοχριστιανική βασιλική και τους τάφους που βρέθηκαν στο γειτονικό οικόπεδο της Εκκλησιαστικής Σχολής.

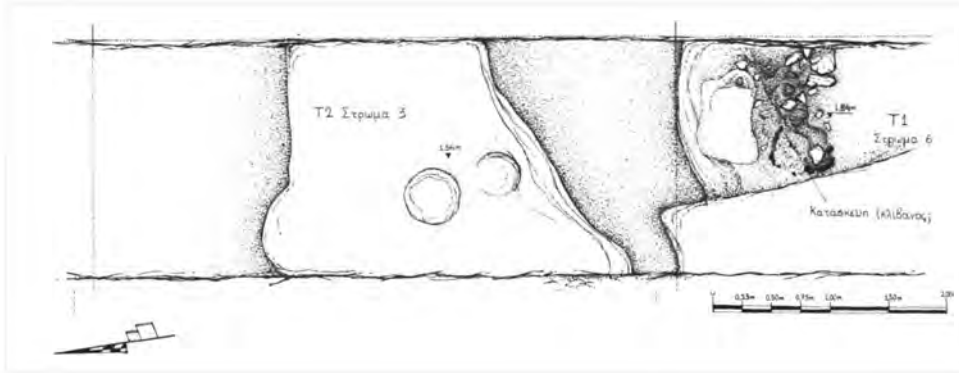
Κάτω από το εκτεταμένο στρώμα από σπασμένες ως επί το πλείστον κεράμους στέγης (Σχέδ. 2), κυρίως στρωτήρες και λεπτό στρώμα στάχτης, αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της έρευνας μεγάλη ποσότητα από θραυσμένα αγγεία κατά χώραν. Νοτιότερα υπήρχε κατασκευή μέσα σε λάκκο σκαμμένο στο φυσικό έδαφος (διαστ. 0,50×0,90×0,50 μ.). Στο νότιο πέρας του λάκκου παρατηρήθηκε στρώση καστανού πηλού και στο κέντρο του ψημένες πλίνθοι. Μικρή σειρά αργών λίθων οριοθετούσε στα νοτιοανατολικά ημικυκλικά τις πλίνθους. Εντός της κατασκευής υπήρχαν έντονα ίχνη καύσης (Σχέδ. 3). Περιμετρικά αυτής συγκεντρώσαμε πλήθος εκκαμινευμάτων και σε διάφορα σημεία πήλινες μικρές σφήνες χρήσιμες κατά την όπτηση των αγγείων.

Τα στοιχεία αυτά ανήκουν σε ένα εργαστήριο με κεραμικό κλίβανο. Δύο πήλινοι αγωγοί κατά χώραν και δύο κυκλικές οπές στα βόρεια του κλιβάνου συμπληρώνουν την εικόνα.

Σύμφωνα με μια πρώτη εξέταση της κεραμικής από την Κ. Χαβέλα έχουμε τις εξής διαπιστώσεις: α) τα σχήματα των αγγείων είναι περιορισμένα. Τα περισσότερα είναι καθημερινής χρήσης, αγάνωτα ή με φαιό ή υπόλευκο γάνωμα (π.χ. λεκάνες, αρυτήρες, οινοχόες, αμφορείς, κρατηρόσχημα). Τα μελαμβαφή και εκείνα με διακόσμηση τύπου Δυτικής Κλιτύος αποτελούν μικρή ομάδα, αλλά καθοριστική για τη χρονολόγηση του χώρου και της αβα-

22. L. Rey, *BCH* 40 (1916), σημ. 2· 41-45 (1917-1919), σ. 101-107.

23. Η συνεργασία με την ανάδοχο «Κοινοπραξία Αγωγού Θεσσαλονίκης ΙΙ», την 3η ΔΕΚΕ και την αρχαιολόγο Α. Μαρκουλίδου, που επόπτευσε τις εργασίες, κατέστησε δυνατή την προκαταρκτική ανασκαφική έρευνα και τη μετατόπιση του αγωγού εκτός των αρχαίων.



Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Οδός Πλαστήρα 69. Κάτοψη του κλιβάνου.

φούς κεραμικής στον 3ο αι. π.Χ. (π.χ. κάνθαροι, σκυφίδια, πινάκια), β) το σύνολο των αγγείων που εξετάστηκε, θεωρείται ότι προέρχεται από τοπικό κεραμικό εργαστήρι, κατά πάσα πιθανότητα το ανασκαφέν. Ο πηλός στα περισσότερα αγγεία είναι πορτοκαλέρυθρος ή κοκκινωπός με μαρμαρυγία και ξένα σώματα. Γι' αυτό έχουμε εύκολες κακώσεις στην επιφάνεια του αγγείου. Η όπτηση μάλλον υπερέβαινε τα προκαθορισμένα όρια, με συνέπεια ο πηλός να γίνεται σκληρός και τεφρός. Το γάνωμα και το επίχρισμα της επιφάνειας του αγγείου είναι μέτριο ως κακό. Λείπει, τέλος, η φροντίδα στα τελειώματα του χείλους ή στις λαβές και στη μορφοποίηση της βάσης.

Η περαιτέρω μελέτη και αξιολόγηση του υλικού της ανασκαφής αυτής σε συνάρτηση με το νέο υλικό από την αναμενόμενη ανασκαφή στο οικόπεδο της οδού Πλαστήρα 69 οδηγεί στην προσδοκία ότι μπορεί να προκύψουν συμπληρωματικές και ίσως νέες πληροφορίες για τα μακεδονικά εργαστήρια κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Καλαμαριά

Καραμπουρνάκι

Κατά την πανεπιστημακή ανασκαφή του 2001, που διενεργήθηκε από ομάδα συναδέλφων υπό τη διεύθυνση του καθηγητή αρχαιολογίας Μ. Τιβέριου, ανοίχθηκαν στην κορυφή της τούμπας 11 νέες τομές, διαστ. 4×4 μ., οι οποίες εντάχθηκαν στον υπάρχοντα τοπογραφικό κάνναβο του χώρου, ενώ συνεχίστηκε και η ανασκαφή άλλων τεσσάρων από τις παλαιότερες τομές.

Πρωταρχικός στόχος της έρευνάς μας ήταν και φέτος η εξερεύνηση των διαταραγμένων στρωμάτων. Ορισμένες από τις φετινές τομές ανοίχθηκαν δίπλα σε παλαιότερες, με στόχο να συμπληρωθεί η εικόνα που παρουσιάζει ο οικισμός σε αυτά τα σημεία. Σύγχρονες στρατιωτικές επεμβάσεις και οι πρόσφατες ταφές αλόγων, στοιχεία γνωστά και από τις προηγούμενες χρονιές, παρατηρήθηκαν και φέτος. Ωστόσο, αποκαλύφθηκαν και σημαντικά τμήματα του αρχαίου οικισμού που χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή (7ος-6ος αι. π.Χ.).

Από τα αρχιτεκτονικά λείψανα αναφέρουμε τμήματα λίθινων τοίχων από χώρους κατοικιών, π.χ. από αποθήκες, όπου και αποκαλύφθηκαν αποθηκευτικά σκεύη (πίθοι με τα καλύμματά τους). Επίσης, εντοπίστηκαν λάκκοι ανοιγμένοι στο έδαφος με σημαντικό αριθμό κινητών ευρημάτων και κυψελόμορφοι ημιυπόγειοι χώροι που πρέπει να ανήκουν σε κατοικίες. Η αποκάλυψη των νέων ημιυπόγειων κατασκευών κατά την τελευταία ανασκαφική περίοδο, βεβαιώνει ότι αυτές αποτελούσαν βασικό χαρακτηριστικό του οικισμού. Όλα τα σκάμματα σκεπάστηκαν και φέτος με ισχυρά καλύμματα από ξύλο και λαμαρίνα.

Αξίζει να υπογραμμιστεί η ποσότητα και η ποικιλία των κινητών ευρημάτων της φετινής ανασκαφής, όπου ξεχωρίζουν οι μεγάλες ποσότητες κεραμικής ντόπιων και εισηγμένων αγγείων από τους γεωμετρικούς έως τους κλασικούς χρόνους.

Ανάμεσα σε αυτά αναφέρουμε το σημαντικό αριθμό θραυσμάτων από ωοκέλυφα ιωνίζοντα αγγεία (κυρίως κύλικες και οινοχόες) της τοπικής παραγωγής, τα οποία βρέθηκαν μέσα σε ένα υπόσκαπτο, όπου προφανώς πετάχτηκαν κατά τη μετατροπή του σε λάκκο απορριμμάτων.

Δεν λείπουν και τα δείγματα της λεγόμενης κεραμικής πολυτελείας, όπως χιώτικοι κάλυκες, ανατολικοϊωνικά πινάκια, κορινθιακά και αττικά μελανόμορφα αγγεία, χείλος και λαιμός λακωνικού κρατήρα, αττικά μελαμβαφή αγγεία πόσης κ.ά. Σπάνιο εύρημα είναι ένας μεγάλος κάνθαρος της κατηγορίας G2-3 Ware με πλαστικά φίδια. Σε ορισμένα όστρακα αγγείων, κυρίως οξυπύθμενων αμφορέων, υπάρχουν εγχάρακτες επιγραφές με εμπορικά σύμβολα ή ονόματα. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζει επιγραφή, πιθανόν εμπορικού χαρακτήρα, που είναι χαραγμένη πάνω σε μια κέραμο στέγης.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

Πολίχνη

Ανθόκηποι. Δημοτικό έργο ανάπλασης

Συνεχίστηκαν και το 2001 οι εργασίες ανάπλασης του συνοικισμού των Ανθοκήπων στο Δήμο Πολίχνης[24]. Στις εργασίες που έγιναν φέτος εντοπίστηκαν αρχαιότητες στις οδούς Σχολείου, Καστανιάς, Ευρωπού και πάροδος οδού Κω[25], οι οποίες βρίσκονται στην περιφέρεια του γνωστού αρχαιολογικού χώρου της Τούμπας Λεμπέτ (ΦΕΚ κήρυξης 118/Β/1986), με οικισμό που χρονολογείται στην εποχή του Χαλκού και στην εποχή του Σιδήρου. Λόγω του μικρού βάθους εκσκαφής, οι αρχαιότητες και η κεραμική που περισυνελέγησαν χρονολογούνται στην τελευταία χρονική περίοδο του οικισμού και πολλές από αυτές προέρχονται από διασπορά. Σημειακά, όπου χρειάστηκε να γίνουν εργασίες τοποθέτησης δικτύου ύδρευσης, εντοπίστηκαν κατά χώραν επιχώσεις της εποχής του Χαλκού (Πίν. 2 α), αλλά και ρωμαϊκών χρόνων. Οι σταθερές αρχαιότητες, οι οποίες ερευνήθηκαν αποσπασματικά, λόγω της μικρής σε βάθος κλίμακας του έργου, περιορίζονται σε ένα λάκκο με επίχωση προϊστορικών χρόνων (στην οδό Ευρωπού), δύο αργολιθοδομικούς τοίχους ρωμαϊκών χρόνων (στις οδούς Ευρωπού και Σχολείου), τμήμα λιθόστρωτου δρόμου ρωμαϊκών χρόνων (στην οδό Ευρωπού) και τμήμα λιθόκτιστου αγωγού ύδρευσης (Πίν. 2 β) της ίδιας εποχής στην πάροδο της οδού Κω[26].

Στο πλαίσιο του ίδιου έργου ερευνήθηκε το υπέδαφος της οδού Κασσάνδρου βόρεια της συμβολής της με την οδό Βυζαντίου. Στην περιοχή αυτή έχει εντοπιστεί και ανασκάπτεται από το 1996 το πυκνότερο τμήμα του νεκροταφείου των ιστορικών χρόνων, το οποίο έχει συνδεθεί με τον οικισμό της Τράπεζας Λεμπέτ που βρίσκεται 300 μ. νοτιοδυτικά[27]. Το 2001 ανασκάφηκαν σε έκταση 1.000 τ.μ. περίπου 59 ταφές, οι οποίες από τα ευρήματά τους χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Οι περισσότερες είναι στον τύπο του απλού λακκοειδούς με κάλυψη από πλακαρές σχιστολιθικές πέτρες (Πίν. 2 γ) ή σε παραλλαγές του με λίθινο περίβολο (Πίν. 2 δ) ή εσωτερική επένδυση από πηλό (Πίν. 2 ε), ενώ λιγότερες ανήκουν στους τύπους του κιβωτιόσχημου (με σχιστόλιθους), της πωρολιθικής σαρκοφάγου (Πίν. 2 στ, 3 α) και του κεραμοσκεπούς καλυβίτη. Ο προσανατολισμός είναι κυρίως Β.-Ν. Οι ενταφιασμένοι είναι κυρίως άνδρες, εύκολα αναγνωρίσιμοι από τα κτερίσματα (οπλισμός). Ελάχιστες ταφές είναι ακτέριστες. Από τα 120 περίπου κτερίσματα των τάφων, τα περισσότερα είναι πήλινα αγγεία ή, δευτερευόντως, μετάλλινα κοσμήματα. Στα αγγεία ξεχωρίζουν ποσοτικά οι μελαμβαφείς σκύφοι και οι κάνθαροι, ενώ ποιοτικά δύο ερυθρόμορφοι σκύφοι, ο ένας με παράσταση Νίκης σε βωμό (Πίν. 3 α) και ο άλλος με διονυσιακό θίασο (Πίν. 3 β). Την κυρίαρχη θέση στα μετάλλινα κτερίσματα κατέχουν οι χάλκινες τοξωτές πόρπες. Τέλος, σημαντικά για τη χρονολόγηση είναι τα εννέα χάλκινα νομίσματα που συνόδευαν έξι νεκρούς.

Στην ίδια οδό (Κασσάνδρου), αλλά νότια της συμβολής της με την οδό Βυζαντίου, αποκαλύφθηκαν δύο επιμελημένης κατασκευής αργολιθοδομικοί τοίχοι, χωρίς συνδετικό υλικό, πλ. 0,65-0,70 μ. και σωζ. ύψ. 0,90 μ., αποτελούμενοι από πέντε καθ' ύψος σειρές λίθων μεσαίου μεγέθους. Οι τοίχοι σχηματίζουν αμβλεία γωνία στη δυτική πλευρά τους και ως εκ τούτου δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν σε κτίριο. Πιθανότερη θεωρείται η ερμηνεία τους ως περιβόλου, ο οποίος ορίζει το νότιο πέρας του νεκροταφείου (Πίν. 3 γ).

Οδός Καστανιάς 21

Το οικόπεδο βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά της περιφέρειας της Τούμπας Λεμπέτ (Τούμπα Πολίχνης)[28]. Ανασκάφηκε στρώμα, πάχ. 2 μ. περίπου, στο οποίο δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Βρέθηκε όμως μεγάλη ποσότητα κεραμικής, οστών και λίθινων εργαλείων, που χρονολογούνται στην εποχή του Χαλκού και την εποχή του Σιδήρου. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα, αλλά και τη θέση του οικοπέδου, συμπεραίνεται ότι το στρώμα αυτό δημιουργήθηκε από επιχώσεις διασποράς της τούμπας.

Σε βάθος 2 μ. στη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε πηγάδι σκαμμένο στο φυσικό έδαφος που σε αυτήν την περιοχή σχηματίζει χαμηλό έξαρμα (Πίν. 3 δ). Η διάμετρος του πηγαδιού ήταν 1,20 μ. περίπου και το βάθος του από την επιφάνεια του φυσικού εδάφους 3 μ. Στην επίχωσή του βρέθηκε μεγάλος αριθμός οστράκων της πρώιμης εποχής του Χαλκού, λίθινα εργαλεία και οστά ζώων. Στον πυθμένα του αποκαλύφθηκαν δύο ανθρώπινοι σκελετοί, που από τη θέση και τη στάση, στην οποία βρέθηκαν, δίνουν την εντύπωση της απόρριψης.

24. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 549-550· 55 (2000): Χρονικά, σ. 683.

25. Την ευθύνη της παρακολούθησης των εκσκαφικών εργασιών και της διενέργειας των ανασκαφών είχε η αρχαιολόγος Ε. Ηλιοπούλου.

26. Πρόκειται για αγωγό, ο οποίος είχε ερευνηθεί σε ανασκαφή οικοπέδου το έτος 1992 στην οδό Κω και το έτος 1999 στην οδό Βυζαντίου, στο πλαίσιο του έργου της ανάπλασης των Ανθοκήπων (*ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 549-550).

27. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 642. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 317-326· 17 (2003), σ. 299-310.

28. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Στ. Τσολάκης.

Σταυρούπολη

Α΄ Πάροδος Καραολή και Δημητρίου 4

Στο οικόπεδο Αι. Τσιμενίδου (Ο.Τ. Γ103,4) και σε περιοχή, όπου το 1997 είχε ανασκαφεί τετράπλευρο κτίσμα με παχείς τοίχους (Ο.Τ. Γ103,5), το οποίο είχε χαρακτηριστεί ως πύργος ρωμαϊκής εποχής[29], εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων[30]. Συγκεκριμένα ερευνήθηκαν ευθύγραμμος αργολιθοδομικός τοίχος, πάχ. 0,75 μ., ο οποίος σώζεται σε μήκος 8 μ. στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου (Πίν. 3 ε). Εκατέρωθεν του τοίχου (ανατολικά και δυτικά) διατηρήθηκαν εμφανή κατάλοιπα δαπέδων από σαθρό ασβεστοκονίαμα, πάνω στα οποία υπήρχε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής με τμήματα κεράμων στέγης, όστρακα και πολλά ίχνη καύσης από την υποδομή της στέγης. Η κεραμική που περισυνελέγη χρονολογεί μία οικιστική φάση στον 4ο-5ο αι. μ.Χ. Στο δυτικό μισό του οικοπέδου δεν εντοπίστηκαν αρχαιότητες.

Συμβολή των οδών Ωραιοκάστρου και Παλαιολόγου

Σε γωνιακό οικόπεδο που βρίσκεται αμέσως έξω από τα όρια του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης, αλλά και του ελληνιστικού νεκροταφείου της Τράπεζας Λεμπέτ, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε λιθόκτιστος αγωγός μικρού μεγέθους (πλ. 0,30, ύψ. 0,40 μ.), ο οποίος διασχίζει το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.[31].

Οδός Ύδρας 17

Το μικρό οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του νεκροταφείου των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, που σχετίζεται με τον οικισμό της Τράπεζας Λεμπέτ[32]. Εντοπίστηκαν δύο λακκοειδείς ταφές, εκ των οποίων η μία καλύπτεται με σχιστολιθικές πλακαρές πέτρες και έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Ήταν ακτέριστη και τα οστά του νεκρού δεν διατηρήθηκαν. Η δεύτερη λακκοειδής ταφή δεν είχε κάλυψη, αλλά σήμα που το σχημάτιζαν συσσωρευμένες πέτρες (Πίν. 3 στ). Ο λάκκος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και διέθετε μία κυκλική θήκη, η οποία περιείχε μέρος των άφθονων κτερισμάτων του τάφου. Ο νεκρός, τα οστά του οποίου δεν διατηρήθηκαν, συνοδευόταν από τρία αγγεία (λυχνάρι, μελαμβαφής κάλυκας, αβαφές αγγείο), τμήματα τριών σιδερένιων στλεγγίδων, οστέινους αστραγάλους σε πέντε ομάδες, τμήματα ενός χρυσού στεφανιού, 14 ειδώλια ανθρώπινων μορφών και ένα ειδώλιο πτηνού.

Οδός Κουντουριώτου 12[33]

Το οικόπεδο βρίσκεται στο κέντρο περίπου του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης. Ανασκάφηκαν τέσσερα τετράγωνα, διαστ. 4×4 μ., και οι μεταξύ αυτών μάρτυρες. Το πάχος της νεολιθικής επίχωσης έφθανε τα 2,50 μ. περίπου. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών τουλάχιστον οικοδομικών φάσεων, στις οποίες προστίθενται και τρεις τάφοι αρχαϊκών χρόνων (Πίν. 4 α).

Από την πρώτη φάση κατοίκησης στο χώρο διατηρήθηκε τμήμα ενός δαπέδου οικίας, τα υπολείμματα ενός φούρνου και τμήμα λιθόστρωτου, που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2,40-2,60 μ.

Το δάπεδο ήταν κατασκευασμένο από πατημένο χώμα υπόλευκου-φαιού χρώματος. Δεν στάθηκε δυνατό να αποκαλυφθεί σε όλη την έκταση που σώζεται. Στο κέντρο περίπου του σωζόμενου τμήματος του δαπέδου αποκαλύφθηκε περιοχή με έντονα ίχνη καύσης, χωρίς να βρεθεί κανενός είδους κατασκευή. Πιθανώς, πρόκειται για κάποια εστία ανοιχτού τύπου, η οποία ίσως πλαισιωνόταν από λίθους που δεν διατηρήθηκαν στη θέση τους. Στοιχεία από τους τοίχους της οικίας δεν σώθηκαν.

Από το φούρνο διατηρήθηκαν τμήματα των τοιχωμάτων του σε ύψος 0,10-0,15 μ. και μέρος του δαπέδου του. Η κάτοψή του ήταν κυκλική με εξωτερική διάμετρο 1,10 μ. Στοιχεία για την κάλυψή του δεν σώθηκαν. Το δάπεδό του αποκαλύφθηκε 0,10 μ. περίπου βαθύτερα από το δάπεδο της οικίας.

Νότια του δαπέδου της οικίας, στο ίδιο περίπου βάθος και μάλλον σε απόσταση που δεν θα ξεπερνά το 1 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου, το οποίο αποτελείται από μία στρώση λίθων, διαστ. 0,05-0,10 μ.

Στη δεύτερη οικοδομική φάση εντάσσεται ισχυρός λιθόκτιστος τοίχος, ο οποίος διατρέχει το οικόπεδο από Α. προς Δ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ. Το πάχος του είναι 1 μ. και το σωζόμενο ύψος του φθάνει τα 0,70-0,80 μ.

29. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 317-326.

30. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Δ. Παπαδημητρίου και την αποτύπωση των οικοδομικών καταλοίπων έκανε ο σχεδιαστής της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Ι. Σκούρτας.

31. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Δ. Μυλωνάς.

32. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Δ. Παπαδημητρίου.

33. Η σωστική ανασκαφή έγινε σε δύο περιόδους: 11/8 έως 24/8/1998 και από 9/11 έως 28/1/2002. Διενεργήθηκε από τους αρχαιολόγους Α. Χατζούδη και Στ. Κώτσο και είναι δημοσιευμένη στο Δ.Β. Γραμμένος - Στ. Κώτσος, *Σωστικές ανασκαφές στο νεολιθικό οικισμό της Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης*, ΙΙ *(1998-2003)*, ΑΙΒΕ, αριθ. 6, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 177.

Το αρχικό του ύψος θα πρέπει, όμως, να ήταν αρκετά μεγαλύτερο και το πιθανότερο είναι ότι θα συνεχιζόταν με το ίδιο σύστημα της ξερολιθιάς. Ο σκοπός κατασκευής ενός τόσο ισχυρού τοίχου δεν στάθηκε δυνατό να ερμηνευθεί. Δεδομένου όμως ότι ακολουθεί την ίδια πορεία περίπου με εκείνη της τάφρου που εντοπίστηκε σε γειτονικό οικόπεδο της οδού Ωραιοκάστρου 104, θα πρέπει να σχετίζεται με αυτήν ή να την αντικαθιστά τουλάχιστον σε αυτήν την περιοχή.

Σύγχρονο με το λιθόκτιστο τοίχο θα πρέπει να είναι το τμήμα δαπέδου οικίας που αποκαλύφθηκε σε απόσταση 2 μ. προς Ν. Η κάτοψή του είναι τετράπλευρη με διαστάσεις 4×2 μ. περίπου. Αποτελείται από στρώση πηλού κοκκινωπού χρώματος, πάχ. 0,05-0,08 μ., πάνω στο υπερυψωμένο σε αυτήν την περιοχή φυσικό έδαφος.

Η νεότερη φάση χρήσης του χώρου αφορά σε τρεις ταφές των αρχαϊκών χρόνων. Ο πρώτος τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,72 μ. Στη βόρεια πλευρά τρεις κατακόρυφες πλάκες πωρόλιθου, που μάλλον προέρχονται από κάποια αρχαιότερη κατεστραμμένη σαρκοφάγο, όριζαν το λάκκο. Από τα οστά του νεκρού βρέθηκαν μόνον πέντε σπόνδυλοι, που με βάση τη θέση τους, συμπεραίνεται ότι το κεφάλι του νεκρού θα πρέπει να ήταν στα δυτικά. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με ένα μελαμβαφή σκύφο.

Ο δεύτερος τάφος βρέθηκε εκτός του ανασκαφικού χώρου, στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, σε βάθος 0,80 μ. Η κάλυψή του ήταν από πλάκες σχιστόλιθου. Ο λάκκος, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., οριζόταν περιμετρικά από μικρούς αργούς λίθους. Διατηρήθηκαν μόνον τμήματα των οστών των ποδιών και του κρανίου. Το κεφάλι του νεκρού βρισκόταν στα νοτιοδυτικά. Στη βάση του κρανίου βρέθηκε ένα χρυσό επιστόμιο και κοντά στα πόδια ένα εξάλειπτρο και ένα χάλκινο περίαπτο.

Ο τρίτος τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,45 μ. Πρόκειται για απλό λακκοειδή τάφο, χωρίς κάλυψη. Από τα οστά διατηρήθηκαν μόνον τμήματα των ποδιών στη δυτική πλευρά του λάκκου. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με ένα μελαμβαφή σκύφο και δύο σιδερένιες στλεγγίδες.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

Θέρμη

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα του αρχαίου νεκροταφείου που αποκαλύπτεται σε οικόπεδα της κωμόπολης της Θέρμης Θεσσαλονίκης, ενώ συγχρόνως αποκαλύφθηκαν και ορισμένα άλλα κατάλοιπα του αρχαίου οικισμού που σχετίζεται με το νεκροταφείο αυτό. Ερευνήθηκαν τα οικόπεδα αριθ. 375β και 188α, προκειμένου να ανεγερθούν σε αυτά νέες οικοδομές, καθώς και οι οδοί Ειρήνης, Γρ. Λαμπράκη, Μακεδονίας, Θ. Λίτσα, Σωκράτους, Μακρυγιάννη και Καραολή-Δημητρίου, προκειμένου να εγκατασταθεί σε αυτές ο αγωγός του νέου αποχετευτικού δικτύου της Θέρμης[34].

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (Ο.Τ. 76, οικόπεδο Θεολογίτη - Καλαϊτζή Ο.Ε., αριθ. 375β)[35]

Ολοκληρώθηκε στο οικόπεδο αυτό η έρευνα του νεκροταφείου, η οποία είχε αρχίσει τον προηγούμενο χρόνο[36]. Φέτος αποκαλύφθηκαν άλλοι 40 τάφοι, και έτσι ο συνολικός αριθμός τους ανέρχεται σε 199 (Σχέδ. 4). Οι νέοι τάφοι ανήκουν στους ίδιους τύπους με αυτούς που αποκαλύφθηκαν τον προηγούμενο χρόνο (κιβωτιόσχημοι και λακκοειδείς), ενώ αποκαλύφθηκαν τέσσερις εγχυτρισμοί σε πιθάρια ή αμφορείς, καθώς και ένα τεφροδόχο αγγείο (πρόχους;). Η διάταξη των τάφων στα περισσότερα σημεία ήταν πολύ πυκνή, έτσι ώστε υπήρχαν συχνά αλληλοεπικαλύψεις τάφων με αποτέλεσμα τη μερική καταστροφή αρκετών από αυτούς (Πίν. 4 β). Σε μερικές περιπτώσεις οι τάφοι ήταν διατεταγμένοι σε δύο ή τρία επίπεδα. Ερευνήθηκαν όλοι οι τάφοι που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο. Διαπιστώθηκε ότι οι αρχαϊκοί τάφοι του β΄ μισού του 6ου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ. ήταν συληµένοι, τουλάχιστον όσον αφορά τα πολύτιμα κτερίσματα που περιείχαν (χρυσά και αργυρά κοσμήματα), των οποίων σε μερικές περιπτώσεις βρέθηκαν μόνον τα υπολείμματα και για το λόγο αυτό ήταν και αναμοχλευμένοι.

Οι παλαιότεροι από τους τάφους χρονολογούνται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου, αλλά αυτοί ήταν πολύ λίγοι. Ήταν κυρίως στενοί, λακκοειδείς, με κάλυψη από πέτρες ή χωρίς κάλυψη, μερικές φορές με τα τοιχώματα των μακρών, αλλά και των στενών πλευρών επενδυμένα με μικρές κροκάλες. Κάποιοι από αυτούς ήταν πλούσια κτερισμένοι με χάλκινα κοσμήματα.

Οι περισσότεροι από τους τάφους ήταν αρχαϊκοί (β΄ μισό 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.), κυρίως κιβωτιόσχημοι, υπήρχαν όμως και λίθινες σαρκοφάγοι, καθώς και απλοί λακκοειδείς ή λακκοειδείς με τα τοιχώματα και το χείλος επενδυμένο με πηλό. Βρέθηκαν σε αυτούς χρυσά, αργυρά και χάλκινα κοσμήματα (Πίν. 4 γ) που διέφυγαν τη

34. Την επίβλεψη των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την εγκατάσταση του αποχετευτικού αγωγού, οι οποίες έγιναν με χρηματοδότηση του Δήμου Θέρμης, είχαν οι αρχαιολόγοι Α. Κακιούση, Α. Παντή και Γ. Καραΐσκου και τη σχεδιαστική αποτύπωση έκαναν οι σχεδιάστριες Δ. Χατζηπετρίδου και Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

35. Η ανασκαφή διενεργήθηκε με χρηματοδότηση των ιδιοκτητών-κατασκευαστών. Την επίβλεψη είχε η αρχαιολόγος Γ. Καραΐσκου και τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Α. Στρειδά.

36. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 676-677.



Σχέδ. 4. Θέρμη. Οικόπεδο 375β. Τοπογραφική αποτύπωση του νεκροταφείου.

σύληση, όπλα, αγγεία κορινθιακά, αττικά και εγχώρια, καθώς και πήλινα ειδώλια.

Οι τάφοι του 5ου αι. π.Χ. ήταν λιγότεροι (κυρίως λακκοειδείς) και ακόμη λιγότεροι εκείνοι του 4ου αι. π.Χ. Ένας από τους τελευταίους, ο λακκοειδής τάφος Τ157, που χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., ήταν πλούσια κτερισμένος με αγγεία, χάλκινα δακτυλίδια, σιδερένια αιχμή δόρατος, εγχειρίδιο και χάλκινο νόμισμα εποχής Αμύντα Γ΄.

Συμβολή των οδών Σωκράτους και Μακρυγιάννη (Ο.Τ. 44, οικόπεδο Ι. Δαβητίδη, αριθ. 188α)[37]

Στο οικόπεδο αυτό, το οποίο βρίσκεται κοντά στο βόρειο άκρο της Θέρμης και στις παρυφές του αρχαίου νεκροταφείου, αποκαλύφθηκαν πέντε επιμήκεις, παράλληλες μεταξύ τους τάφροι και μία παρόμοια έκτη στην προέκταση της μίας από τις προηγούμενες, όλες με κατεύθυνση Β.-Ν. (Πίν. 4 δ). Ανοιγμένες στο φυσικό έδαφος, δεν έχουν σταθερές μεταξύ τους αποστάσεις (κυμαίνονται από 1,40 έως 2,70 μ.) και το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,65 έως 0,80 μ. Μόνον οι τρεις αποκαλύφθηκαν σε όλο το μήκος τους, που είναι αντίστοιχα 6,50, 7,15 και 9,65 μ. Το βάθος όλων είναι 0,20 μ. περίπου. Στο αρχικό βάθος τους θα πρέπει, όμως, να συνυπολογίσουμε και το πάχος της επίχωσης που κάλυπτε το σταθερό έδαφος κατά την εποχή της διάνοιξής τους. Η υπερκείμενη των τάφρων επίχωση, καθώς και αυτή που γέμιζε το εσωτερικό των τάφρων, έδωσαν λιγοστή χρηστική κεραμική και θραύσματα κεράμων στέγης, που μπορούν να χρονολογηθούν στον 4ο αι. π.Χ. Επομένως, οι τάφροι αυτές πρέπει να διανοίχθηκαν μετά τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Όσο για τη χρήση τους, το ανάλογο παράδειγμα της Πέλλας[38] οδηγεί στην ταύτισή τους με τάφρους για την καλλιέργεια αμπέλου, σύμφωνα με την τεχνική του «ταφρεύειν» που παραδίδεται από αρχαίους συγγραφείς, όπως ο Πλίνιος (*Nat. Hist.* XVII 35, 166-169), ο Ξενοφών (*Οικονομικός* XIX 2-3), ο Στράβων (Στράβ. XV 3, 11 [732]) και ο Columella (*De arboribus* I, 6 και IV, 2)[39]. Ανάμεσα στις πέντε παράλληλες τάφρους και την έκτη που υπήρχε απέναντί τους, διέρχεται μία αύλακα ροής νερού, πλ. 0,50-0,80 μ., που αποκαλύφθηκε σε μήκος 16 μ. Εξάλλου, κυκλικοί ή ορθογώνιοι λάκκοι που εντοπίστηκαν μεταξύ των τάφρων της αμπελοκαλλιέργειας, σε κάποιες περιπτώσεις κόπηκαν από αυτές και για το λόγο αυτό πρέπει να είναι προγενέστεροι των τάφρων. Είναι πολύ πιθανόν ότι σχετίζονται με κάποια υπαίθρια εργαστηριακή εγκατάσταση.

Οδός Ειρήνης

Κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής της νότιας πλευράς τμήματος της οδού Ειρήνης, όπου επρόκειτο να διέλθει ο νέος αγωγός αποχέτευσης της Θέρμης, διανοίχθηκε προηγουμένως τομή, μήκ. 50 και πλ. 3 μ., προκειμένου να ερευνηθούν οι υποκείμενοι τάφοι, εφόσον η οδός Ειρήνης βρίσκεται μέσα στην έκταση που καταλαμβάνει το αρχαίο νεκροταφείο. Διαπιστώθηκε ότι στο ανατολικό μισό της τομής, όπου το κατάστρωμα της οδού εμφανίζει έντονη κατωφέρεια, οι τάφοι πρέπει να είχαν καταστραφεί κατά τη διάνοιξη της οδού. Αναμοχλευμένοι ή μισοκατεστραμμένοι ήταν και άλλοι τάφοι από παλαιότερες εργασίες εγκατάστασης δικτύων ύδρευσης, ΟΤΕ κτλ. Μέσα στα όρια της τομής, αλλά και στις τάφρους σύνδεσης του δικτύου με τις παρακείμενες οικοδομές, αποκαλύφθηκαν πλήρως ή εν μέρει 16 τάφοι (Πίν. 4 ε), ενώ ένας ακόμη τάφος εντοπίστηκε στα ανατολικά της τομής, κοντά στη συμβολή της οδού Ειρήνης με την οδό Χαλκιδικής, η οποία βρίσκεται σε επαφή σχεδόν με τον αρχαίο οικισμό μορφής τράπεζας, που σχετίζεται με το αρχαίο νεκροταφείο. Από τους 17 συνολικά τάφους, οι επτά ήταν κιβωτιόσχημοι και χρονολογούνται στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο. Όλοι ήταν συληµένοι κατά την αρχαιότητα ως προς τα πολύτιμα κτερίσματά τους, αλλά διασώθηκαν πήλινα αγγεία και χάλκινα κοσμήματα που συνόδευαν τις ταφές (Πίν. 4 στ). Στην ίδια περίοδο πρέπει να ανήκει μια πώρινη σαρκοφάγος κατά μεγάλο μέρος της κατεστραμμένη (διασώθηκαν υπολείμματα από τα κτερίσματά της), ενώ μια δεύτερη πώρινη σαρκοφάγος, πλούσια κτερισμένη με χρυσά, αργυρά και χάλκινα κοσμήματα, καθώς και πήλινα αγγεία, ανάγεται στους κλασικούς χρόνους (Πίν. 4 ζ). Λακκοειδείς ήταν τέσσερις από τους τάφους είτε καλυμμένοι με πλάκες από σχιστόλιθο ή από πωρόλιθο είτε ακάλυπτοι, όλοι χρονολογούμενοι κυρίως στον 4ο αι. π.Χ. Τέλος, αποκαλύφθηκε μία παιδική θήκη από πωρόπλακες των ύστερων κλασικών χρόνων, καθώς και ένας κεραμοσκεπής τάφος του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

37. Την επίβλεψη της ανασκαφής, η οποία έγινε με χρηματοδότηση του ιδιοκτήτη, είχε η αρχαιολόγος Ε. Παπαγιάννη και η σχεδιαστική αποτύπωση οφείλεται στη σχεδιάστρια Δ. Χατζηπετρίδου.

38. Βλ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Πέλλα: Στοιχεία «Γεωργικής τέχνης», *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 91-99· Η καλλιέργεια του αμπελιού και στοιχεία λατρείας του Διονύσου στην Πέλλα, *Αμπελοοινική ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης, Ε΄ Τριήμερο εργασίας, Νάουσα, 17-19.9.1993*, ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Αθήνα 1998, σ. 60-67.

39. Περισσότερα για την ανασκαφή του αρχαίου αμπελώνα στο οικόπεδο αυτό, βλ. Ε. Σκαρλατίδου, Αρχαίος αμπελώνας στη Θέρμη (Σέδες) Θεσσαλονίκης, στο Γ. Πίκουλας (επιμ.), *Οίνον Ιστορώ*, ΙΙΙ, *«Τ' Αμπελανθίσματα»*, Αθήνα 2004, σ. 27 κ.ε., εικ. 1-4, σχέδ. 2.

Οδός Λαμπράκη

Με την ίδια αφορμή πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα και στην οδό Λαμπράκη, η οποία βρίσκεται στην ίδια περιοχή του νεκροταφείου. Κατά μήκος της οδού διανοίχθηκαν διαδοχικά πέντε συνεχόμενες τομές συνολ. μήκ. 132 και πλ. 3,50 μ. Ερευνήθηκαν, επίσης, οι τάφροι σύνδεσης του δικτύου με τις παρακείμενες οικοδομές. Συνολικά ανασκάφηκαν 51 τάφοι. Στο βόρειο τμήμα της τομής οι τάφοι ήταν πρωιμότεροι από εκείνους του νότιου τμήματος. Οι αρχαιότεροι ήταν μεγάλοι ταφικοί πίθοι που ανάγονται στην προχωρημένη πρώιμη εποχή του Σιδήρου (πιθανόν 7ος αι. π.Χ.). Στους δύο από αυτούς, το νεκρό συνόδευε από ένα εγχώριας κατασκευής φιαλόσχημο αγγείο. Από τους υπόλοιπους τάφους, οι 15 ήταν κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι κατά κύριο λόγο από πώρινες πλάκες, αλλά και από σχιστόπλακες. Ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή, κυρίως την ύστερη. Μια μικρή ομάδα από αυτούς, μαζί με ένα λακκοειδή τάφο καλυμμένο με πωρόπλακες, αποτελούσαν ένα είδος συστάδας με κανονική διάταξη, καθώς ήταν στοιχημένοι με όμοιο προσανατολισμό και σε σταθερές μεταξύ τους αποστάσεις, 1 μ. περίπου (Πίν. 5 α), σπάνιο για το νεκροταφείο της Θέρμης, όπου οι τάφοι δεν παρουσιάζουν καμία κανονικότητα στη διάταξη. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ανήκαν σε άνδρες, τους οποίους συνόδευαν όπλα, όπως αιχμές δοράτων, εγχειρίδια, ξίφη, αλλά και αγγεία εισηγμένα από την Κόρινθο, την Αττική ή εγχώρια, καθώς επίσης και κοσμήματα χάλκινα, ασημένια και χρυσά. Τα πολύτιμα αντικείμενα ήταν συλημένα ήδη από την αρχαιότητα, έτσι ώστε μόνον υπολείμματά τους εντοπίστηκαν. Οι γυναικείοι, αλλά και μερικοί παιδικοί τάφοι αυτής της κατηγορίας ήταν πλούσια κτερισμένοι με ανάλογα αγγεία, κυρίως όμως με κοσμήματα, όπως χάλκινες ή γυάλινες χάνδρες περιδεραίων, χάλκινα βραχιόλια και πόρπες. Αρχαϊκές είναι και οι δύο πώρινες σαρκοφάγοι που αποκαλύφθηκαν. Αν και το περιεχόμενό τους είχε αναμοχλευθεί κατά τη σύλησή τους στην αρχαιότητα, βρέθηκαν ωστόσο κάποια αττικά αγγεία στο εσωτερικό τους, ένα αγγείο εγχώριας προέλευσης και μία αιχμή δόρατος στη μία σαρκοφάγο.

Στην ίδια εποχή, την αρχαϊκή, ανήκει και το μοναδικό τεφροδόχο αγγείο, ένα γκριζόχρωμο, μάλλον κρατηρόσχημο αγγείο, το στόμιο του οποίου ήταν κλεισμένο με μία πλακαρή πέτρα.

Δεν λείπουν οι λακκοειδείς τάφοι, άλλοτε καλυμμένοι με πλάκες, άλλοτε χωρίς κάλυψη, αλλά με έναν υποτυπώδη περίβολο από πέτρες που οριοθετούν περιμετρικά το λάκκο ή μόνον τις δύο μακρές ή τις δύο στενές πλευρές του. Αρκετοί από τους τάφους αυτού του τύπου χρονολογούνται στα τέλη του 6ου ή στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., αλλά και μεταγενέστερα, στον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν δύο αρχαϊκοί, γυναικείοι τάφοι που περιείχαν, εκτός από κάποια αγγεία, χάλκινες, οκτώσχημες πόρπες ζώνης, καθώς και ο τάφος ενός κοριτσιού, επίσης αρχαϊκός, που ήταν κατάφορτος από χάλκινα κοσμήματα, όπως οκτώσχημες πόρπες, αλλά και πλήθος από άλλου τύπου πόρπες και περόνες, δακτυλίδια, χάλκινες και γυάλινες ψήφους περιδεραίων, χάλκινα ψέλια και δύο ζεύγη ενωτίων (Πίν. 5 β). Στους κλασικούς χρόνους έχουμε επίσης λακκοειδείς τάφους, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. ανοίγονται μέσα σε μεγαλύτερους ορθογώνιους λάκκους, αρκετά βαθείς, στις παρειές των οποίων δημιουργούνται συχνά αναβαθμοί. Έτσι οι τάφοι αυτοί αποκτούν ένα κάπως πιο μνημειακό χαρακτήρα. Τις ταφές συνόδευαν μικρά κυρίως αγγεία, μελαμβαφή αττικά ή εγχώρια, απλά χάλκινα κοσμήματα, πήλινα ειδώλια κ.ά.

Εκτός από το τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου, κατά την ανασκαφή στην οδό Λαμπράκη προέκυψαν και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία. Συγκεκριμένα, στο νότιο άκρο της οδού, κοντά στη συμβολή της με την οδό Σεφέρη, εντοπίστηκε τμήμα του κτιστού υδροδοτικού αγωγού, εφοδιασμένου με τετράγωνο φρεάτιο επισκέψεως ή καθαρισμού για την προστασία του πόσιμου νερού (Πίν. 5 γ). Ο αγωγός αυτός, γνωστός από ανασκαφές και άλλων οικοπέδων και δρόμων στη Θέρμη, είναι καμαροσκέπαστος, στιβαρής κατασκευής[40].

Οδός Μακεδονίας

Προκειμένου να γίνει εγκατάσταση του αγωγού αποχέτευσης, ερευνήθηκε προηγουμένως ανασκαφικά το τμήμα της οδού Μακεδονίας που περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Ηρώων Πολυτεχνείου και Χαλκιδικής. Σε τάφρο 64 μ. κατά μήκος της οδού, αλλά και στις τάφρους παροχών-συνδέσεων των κατοικιών από τις δύο πλευρές της οδού, αποκαλύφθηκαν συνολικά 69 τάφοι. Από αυτούς δεν στάθηκε δυνατό να ερευνηθούν τέσσερις τάφοι, των οποίων το μεγαλύτερο τμήμα βρισκόταν έξω από τα όρια των ανασκαφικών τάφρων. Διαπιστώθηκε ότι προς τα βόρεια του χώρου που ερευνήθηκε, δεν υπάρχουν πλέον τάφοι και ότι στο σημείο αυτό βρίσκεται το πέρας του συνεκτικού τμήματος του νεκροταφείου. Η διάταξη των τάφων που αποκαλύφθηκαν ήταν, ωστόσο, ιδιαίτερα πυκνή, επειδή πάνω από τους αρχαίους υπήρχαν στο νοτιότερο κυρίως τμήμα του ανασκαφικού σκάμματος και 20 λακκοειδείς των μεταβυζαντινών χρόνων (χρόνοι τουρκοκρατίας), αλλά και της σύγχρονης εποχής (αρχές του 20ού αι.). Αλλά και

40. Βλ. σχετικά Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 573· 55 (2000): Χρονικά, σ. 679.

στους αρχαίους τάφους διαπιστώθηκαν αλληλοεπικαλύψεις, καθώς οι μεταγενέστεροι κατέστρεψαν εν μέρει κάποιους από τους προγενέστερους. Στο τμήμα αυτό του νεκροταφείου είχαμε ένα μικρό αριθμό αρχαϊκών τάφων, κυρίως κιβωτιόσχημων. Από αυτούς ξεχωρίζει ο παιδικός τάφος Τ46 (Πίν. 5 δ). Το κορίτσι που είχε ενταφιαστεί σε αυτόν συνοδευόταν από χάλκινα κοσμήματα (περιδέραιο από ατρακτόσχημες χάνδρες, άλλα χάλκινα περιδέραια, τέσσερα ψέλλια, τοξωτή πόρπη, σφηκωτήρες, αλλά και περιδέραια από χάνδρες οστέινες, αργυρές ή από κεχριμπάρι), καθώς επίσης από αγγεία πήλινα και μία χάλκινη φιάλη. Στους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους (περί το 500 π.Χ.) ανήκει και ο λακκοειδής τάφος Τ38 με επάλειψη πηλού στο περιχείλωμά του. Περιείχε την ταφή ενός άνδρα που συνοδευόταν από πήλινα αγγεία και ένα εγχειρίδιο (Πίν. 5 ε). Στον 5ο αι. π.Χ. χρονολογούνται μερικοί από τους τάφους, οι περισσότεροι ήταν λακκοειδείς με ή χωρίς κάλυψη. Ο τάφος Τ36 είχε ένα είδος περιβόλου από μία σειρά λίθων γύρω από το χείλος του. Η ταφή ανήκε σε μια νεαρή γυναίκα ή έφηβη, γύρω από την οποία είχαν τοποθετηθεί μερικά από τα αντικείμενα που την συντρόφευαν όσο ζούσε: οκτώ πήλινες γυναικείες προτομές, τέσσερα πήλινα ειδώλια, μερικά μυροδοχεία και δύο χάλκινα ψέλια με επάργυρες, οφιόσχημες απολήξεις. Στον 4ο αι. π.Χ. εντάσσονται οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους τάφους της οδού Μακεδονίας και ήταν κυρίως λακκοειδείς με κάλυψη ή χωρίς. Ένας από αυτούς, που ήταν παιδικός, έφερε αναβαθμούς εξωτερικά των μακρών πλευρών, στο περιχείλωμα των οποίων υπήρχε μια σειρά από μεγάλες κροκάλες. Ήταν πλούσια κτερισμένος με πολλές γυναικείες προτομές, πήλινα ομοιώματα σκύλων και δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια. Ένας άλλος παιδικός τάφος του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. ήταν κεραμοσκεπής. Χωρίς κάλυψη και με αναβαθμούς περιμετρικά της νεκρικής θήκης ήταν και ο λακκοειδής, ανδρικός τάφος Τ43. Το νεκρό συνόδευαν τρία αγγεία και μία σιδερένια στλεγγίδα. Στο δεξί χέρι κρατούσε το Χαρώνειο οβολό: ένα χάλκινο νόμισμα που χρονολογεί τον τάφο στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. (εποχή Κασσάνδρου). Ενδιαφέρουσα και ενδεικτική της εξαιρετικά μεγάλης πυκνότητας του νεκροταφείου είναι η σχέση του τάφου αυτού με τους παρακείμενούς του, καθώς αυτός ανοίχθηκε μέσα σε έναν προγενέστερό του, λακκοειδή επίσης τάφο (Τ47), αλλά κόπηκε από άλλο μεταγενέστερό του (τον τάφο Τ53), από τον οποίο διαχωρίστηκε με ένα εγκάρσιο τοιχάριο. Ο τελευταίος ανήκει σε ένα συγκρότημα από τέσσερις τάφους, οι οποίοι εντάσσονται σε ένα σύμπλεγμα ισάριθμων περιβόλων, που παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο κατασκευαστικό ενδιαφέρον: με άξονα έναν κεντρικό τοίχο από αργολιθοδομή, αρκετά καλοκτισμένο, ο οποίος είχε πλάτος 0,66 μ. και τον αποκαλύψαμε σε μήκος 5 μ., αναπτύσσονται κάθετα προς τις δύο πλευρές του μικρότερα και αμελέστερης κατασκευής τοιχάρια ή μάλλον λιθοσειρές από μία ή δύο σειρές λίθων, οι οποίες κλείνονται με άλλες, όμοιας μορφής λιθοσειρές, σχηματίζοντας τέσσερις σχεδόν ορθογώνιους και ασύμμετρα διευθετημένους χώρους. Από αυτούς, ερευνήσαμε μόνον τους τρεις και διαπιστώσαμε ότι σε κάθε ταφικό περίβολο αυτού του συγκροτήματος αντιστοιχεί ένας λακκοειδής τάφος ανοιγμένος σε βάθος 1,50 μ. κάτω από το επίπεδο του περιβόλου. Οι ταφικοί λάκκοι, αρκετά μεγάλοι και βαθείς, έφεραν περιμετρικά των τοιχωμάτων τους αναβαθμούς, μερικοί από τους οποίους ήταν επιχρισμένοι με πηλό. Στον πυθμένα του κάθε λάκκου ήταν ανοιγμένη η ορθογώνια νεκρική θήκη με το νεκρό τοποθετημένο σε ξύλινη κλίνη, όπως δείχνουν οι δύο βαθύνσεις στις γωνίες του δαπέδου του ενός από τους τάφους για την υποδοχή των ποδιών της κλίνης. Οι νεκροί και των τριών τάφων αυτού του συγκροτήματος (δύο άνδρες και μία γυναίκα) συνοδεύονταν όλοι από χάλκινα νομίσματα τοποθετημένα στο στόμα ή στην παλάμη τους για να πληρώσουν με αυτά το κόμιστρο της βάρκας που θα τους μετέφερε στον κάτω κόσμο. Τα νομίσματα αυτά μας προσφέρουν συγχρόνως και τη χρονολόγηση του ταφικού αυτού συγκροτήματος στον 4ο αι. π.Χ.

Το βόρειο μέρος του ταφικού αυτού συγκροτήματος καταστράφηκε από ένα λιθόκτιστο αγωγό, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε με κατεύθυνση Α.-Δ. (Πίν. 5 στ). Εδραζόταν στο έδαφος, χωρίς δάπεδο, τα πλευρικά του τοιχώματα από μικρές πωρόπλακες με θραύσματα κεράμων ενδιάμεσα, συγκρατούσαν αμφικλινή κάλυψη από τετράπλευρες πλάκες, ανά δύο τοποθετημένες, επάνω από τις οποίες υπήρχε στρώση από μικρές πέτρες που σχημάτιζαν ένα είδος καμάρας. Το εσωτερικό των πλευρικών τοιχωμάτων ήταν επενδυμένα με ασβεστοκονία. Τα κατασκευαστικά στοιχεία δείχνουν ότι ο αγωγός αυτός πρέπει να ήταν αποχετευτικός, αλλά λείπουν τα σχετικά με την ακριβή χρονολόγησή του στοιχεία. Φαίνεται πιθανότερο ότι ανήκει στα νεότερα χρόνια, ίσως στην εποχή της τουρκοκρατίας.

Τέλος, τμήματα πήλινων, σωληνοειδών αγωγών, μάλλον υδροδοτικών, που εντοπίστηκαν επάνω από τη στάθμη των τάφων, πρέπει να σχετίζονται με τη νεότερη εποχή.

Συμβολή των οδών Μακεδονίας και Μανδρίτσας

Κατά τη διάρκεια των εργασιών εγκατάστασης του αγωγού αποχέτευσης εντοπίστηκε στη συμβολή των δύο οδών και σε βάθος 2,85 μ., κιβωτιόσχημος τάφος, ο οποίος ερευνήθηκε εν μέρει, επειδή βρισκόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος του κάτω από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Το μηχάνημα ανασήκωσε και έσπασε τμήμα της μονοκόμματης, καλυπτήριας πωρόπλακας του τάφου, ο οποίος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και ήταν αδιατάρακτος. Από το εσωτερικό του ανασύρθηκαν χάλκινα κοσμήματα και

πήλινα αγγεία, που ανάγουν τη γυναικεία ταφή στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Οδός Θ. Λίτσα

Στη βορειοανατολική περιοχή της Θέρμης, όπου επίσης επρόκειτο να γίνει εγκατάσταση του αγωγού αποχέτευσης, είχε διαπιστωθεί τα τελευταία χρόνια η ύπαρξη μιας αρκετά μεγάλης συστάδας τάφων, απομακρυσμένων από τον κύριο πυρήνα του νεκροταφείου. Οι προσδοκίες μας για την ανεύρεση πρώιμων αρχαϊκών τάφων στην οδό Λίτσα δεν διαψεύστηκαν, εφόσον μας ήταν γνωστοί τάφοι αυτής της εποχής από τα ανεσκαμμένα, παρακείμενα οικόπεδα. Αποκαλύφθηκαν 24 τάφοι, οι περισσότεροι λακκοειδείς, καλυμμένοι με σχιστόπλακες και σε κάποιες περιπτώσεις με πλάκες ψαμμόλιθου και δέκα ταφικοί πίθοι (Πίν. 6 α). Οι περισσότεροι από τους πίθους, καθώς ήταν τοποθετημένοι οριζόντια, καλύπτονταν και αυτοί με πλάκες από σχιστόλιθο. Μερικοί από τους τάφους είχαν διαταραχθεί ή εν μέρει καταστραφεί από τα δίκτυα του ΟΤΕ, της ύδρευσης ή τον αγωγό ομβρίων υδάτων που κατά καιρούς εγκαταστάθηκαν σε αρκετό βάθος κάτω από το οδόστρωμα. Οι περισσότεροι τάφοι ήταν πτωχά κτερισμένοι με απλά, χονδροειδή αγγεία εγχώριας παραγωγής, τα οποία, σύμφωνα με το ταφικό έθιμο της εποχής αυτής, ρίχνονταν στο εσωτερικό του τάφου, ώστε να σπάζουν. Ξεχωρίζουν ένα θήλαστρο με σχήμα οπισθότμητης οινοχόης από τον τάφο Τ7, ένα αβαφές φιαλόσχημο αγγείο με εγχάρακτη διακόσμηση και ένα μολύβδινο περίαπτο από τον τάφο Τ14 (Πίν. 6 β), καθώς επίσης εγχώρια αγγεία (φιαλόσχημο και οπισθότμητη πρόχους), δύο χάλκινα σπειροειδή ψέλλια, δακτυλίδια με μεγάλες ρομβόσχημες σφενδόνες και μολύβδινη αμφικωνική ψήφος από το μεγάλο ταφικό πίθο Τ19 (Πίν. 6 γ). Όλα είναι ευρήματα που παραπέμπουν στην ύστερη εποχή του Σιδήρου (τέλη 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ.).

Οδός Σωκράτους 11

Κατά τη διάρκεια των εργασιών εγκατάστασης του αγωγού αποχέτευσης, στον αριθ. 11 της οδού Σωκράτους ήλθαν στο φως δύο λακκοειδείς τάφοι καλυμμένοι με σχιστόπλακες. Ο ένας είχε επένδυση από μικρές πέτρες στα πλευρικά του τοιχώματα και περιείχε την ταφή νεαρού ατόμου που συνοδευόταν από ένα σπασμένο φιαλόσχημο αγγείο της ύστερης εποχής του Σιδήρου (τέλη 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ.). Ο άλλος τάφος, διαλυμένος εν μέρει από ένα σύγχρονο αγωγό ύδρευσης, προοριζόταν για ενήλικο άτομο. Μέσα στον τάφο έριξαν, σπάζοντάς το, ένα απλό, ανοικτό αγγείο εγχώριας παραγωγής (σκυφοειδής κύλικα), που θα μπορούσε να χρονολογήσει τον τάφο περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Σε άλλο σημείο της οδού Σωκράτους, στη συμβολή της με την οδό Μακρυγιάννη, εντοπίστηκε σε βάθος 1,90 μ. από το οδόστρωμα και μέσα στο σκάμμα για την τοποθέτηση του αποχετευτικού αγωγού της Θέρμης, μικρό τμήμα αύλακας ροής νερού. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,36 μ. Το πλάτος της ήταν 0,50-0,60 και το βάθος 0,30 μ. Είχε ορθογώνια διατομή και η κοίτη της ήταν ελαφρά κοίλη. Πιθανόν, η αύλακα αυτή σχετίζεται με το μεγάλο τμήμα της αύλακας που αποκαλύφθηκε στο διπλανό οικόπεδο αριθ. 188α, ιδιοκτησίας Ι. Δαβητίδη.

Οδός Μακρυγιάννη

Με αφορμή τις εργασίες εγκατάστασης του αποχετευτικού αγωγού σε τμήμα της οδού Μακρυγιάννη, εντοπίσαμε στο ύψος των αριθ. 63 και 65 της οδού, άλλους εννέα τάφους (οκτώ λακκοειδείς με κάλυψη ή χωρίς αυτήν και έναν κεραμοσκεπή). Εκτός από τους δύο που πρέπει να χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή, οι υπόλοιποι επτά τάφοι χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ., σύμφωνα με τα λίγα κτερίσματά τους.

Οδός Καραολή και Δημητρίου

Μεταξύ των αριθ. 49 και 51 της οδού Καραολή και Δημητρίου, κατά τις εργασίες εκσκαφής για την τοποθέτηση του αποχετευτικού αγωγού της Θέρμης, εντοπίστηκε σε βάθος 1,11-1,22 μ. μικρό τμήμα τάφρου τριγωνικής διατομής. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., ήταν σκαμμένη στο φυσικό, αργιλώδες έδαφος και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,52 μ. Στο επάνω μέρος της είχε πλάτος 3,80 μ., το οποίο μειωνόταν προς τα κάτω και κατέληγε σε στενή αύλακα πλ. 0,25 και βάθ. 0,10 μ. Το συνολικό βάθος της τάφρου ήταν 0,80 μ. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν κροκάλες και αμμώδες χώμα, στοιχεία που καταδεικνύουν τη ροή νερού στην τάφρο και παραπέμπουν πιθανόν στην αποστραγγιστική της λειτουργία.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Νεολιθικός οικισμός

Το πρόγραμμα προσδιορισμού των ορίων του νεολιθικού οικισμού Θέρμης ξεκίνησε το φθινόπωρο του 2000 και διήρκεσε συνολικά 13 μήνες. Στόχος του προγράμματος ήταν να καταγραφεί το μέγεθος του οικισμού ως προς την έκταση και το βάθος των επιχώσεων και να αντιμετωπιστεί το ζήτημα που προκύπτει από την επέκταση του σύγχρονου οικισμού στην περιοχή του αρχαιολογικού χώρου. Ανασκάφηκαν περιορισμένα τμήματα

του νεολιθικού οικισμού και κυρίως διερευνήθηκε με δοκιμαστικές τομές όλη η έκταση, η οποία, θεωρούμενη ως η καρδιά του αρχαιολογικού χώρου, είχε δεσμευτεί το 1995 με προεδρικό διάταγμα, ως χώρος πρασίνου.

Η συνολική έκταση του δεσμευμένου χώρου πλησιάζει τα 60 στρ. Δεν ταυτίζεται, όμως, με την έκταση του νεολιθικού οικισμού, αφού υπάρχουν ενδείξεις, σύμφωνα με επιφανειακές παρατηρήσεις ότι οι αρχαιολογικές επιχώσεις εκτείνονται και εκτός των ορίων αυτού του χώρου, κυρίως προς Ν. Η ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2000 από την ανατολική πλευρά του οικισμού, όπου, σύμφωνα με παλαιότερες έρευνες, ήταν αναμενόμενο να υπάρχουν οι λιγότερες επιχώσεις. Το τελευταίο τετράμηνο του προγράμματος περιοριστήκαμε στη διερεύνηση του δυτικού τμήματος του χώρου αποκλειστικά με δοκιμαστικές τομές, ώστε να σχηματίσουμε εικόνα για το σύνολο της δεσμευμένης έκτασης. Λόγω της ύπαρξης διάφορων βιοτεχνικών και αγροτικών εγκαταστάσεων εντός των ορίων του αρχαιολογικού χώρου, υπήρξαν δεσμεύσεις ως προς την πλήρη διερεύνησή του.

Με τον τρόπο αυτό έγινε μια πρώτη καταγραφή του είδους και του βάθους των αρχαιολογικών επιχώσεων και των κατασκευών με τις οποίες σχετίζονται. Διαπιστώθηκε ότι οι κατασκευές αυτές είναι λάκκοι σκαμμένοι στο φυσικό έδαφος (Πίν. 6 δ) και λιθόστρωτες εκτάσεις ή συνδυασμός αυτών των δύο στοιχείων (Πίν. 6 ε) και εντοπίζονται πολύ κοντά στο επιφανειακό έδαφος. Ο αρχαιολογικός χώρος δεν καλύπτεται στο σύνολό του από ένα ενιαίο στρώμα επιχώσεων.

Τα ακραία ανατολικά αγροτεμάχια (αριθ. 448 και 446), που βρίσκονται στην κατωφέρεια του ανάγλυφου που σχηματίζεται προς την πλευρά της τούμπας της εποχής του Χαλκού, δεν παρουσίασαν καθόλου αρχαιολογικές επιχώσεις. Στο φρύδι που σχηματίζεται στο επάνω μέρος της πλαγιάς, στα ανατολικά όρια των αγροτεμαχίων 446 και 469, αρχίζουν τα αρχιτεκτονικά ευρήματα. Στα αγροτεμάχια αριθ. 469 και 468 εντοπίστηκε η πιο πυκνή οικιστική ενότητα, η οποία αποτελείται από λάκκους και λιθόστρωτα σε αραιή διάταξη και καταλαμβάνει έκταση που υπερβαίνει τα 5-6 στρ. Σύμφωνα με τα δεδομένα της κεραμικής, η ενότητα αυτή είναι λίγο παλαιότερη από την ενότητα που είχε ερευνηθεί στη δυτική πλευρά του οικισμού κατά την ανασκαφή του 1987/9 (αγροτεμάχια 464, 465) και η οποία διαφοροποιείται και ως προς τη μορφή και ως προς τη διάρκεια κατοίκησης. Η τελευταία χρονολογείται σε προχωρημένα στάδια της νεότερης νεολιθικής Ι, ενώ η νέα οικιστική ενότητα που αποκαλύφθηκε χρονολογείται στα τέλη της μέσης νεολιθικής και στις αρχές της νεότερης νεολιθικής Ι.

Με βάση τα διασωθέντα κατάλοιπα, αποδεικνύεται ότι δεν κατοικήθηκε συγχρόνως όλη η περιοχή του νεολιθικού οικισμού, επομένως η εκτίμηση της έκτασης των 60 στρ. αναφέρεται στο σύνολο της διαχρονικής κατοίκησης και όχι στο μέγεθος του οικισμού σε κάθε χρονική περίοδο. Κατά συνέπεια, η έκτασή του θεωρείται μικρή συγκρινόμενη με τα δεδομένα άλλων σύγχρονων οικισμών του ίδιου τύπου.

Η οικιστική ενότητα που εντοπίστηκε στο ανατολικό τμήμα του οικισμού (αγροτεμάχιο 468 και 469) συγκροτείται από λάκκους διάφορων μεγεθών, με διάμετρο από 2 έως 5 μ. και κυμαινόμενο βάθος, το οποίο δεν ξεπερνά συνήθως το 1 μ. Δεν σώζονται στοιχεία για την ανωδομή των λάκκων ή την αρχική τους επιφάνεια, παρά μόνον έμμεσα, από την ύπαρξη λιθόστρωτων, τα οποία τους περιβάλλουν σε κάποιες περιπτώσεις και δηλώνουν τη στάθμη της αρχικής επιφάνειας χρήσης. Η διαφοροποίηση στη χρήση των λάκκων προκύπτει κυρίως από το περιεχόμενο των επιχώσεών τους. Διακρίνονται τρεις διαφορετικές περιπτώσεις:

1) Λάκκοι που χαρακτηρίζονται από επιχώσεις που περιέχουν άφθονη κεραμική, συνήθως άφθαρτη και σε μεγάλα κομμάτια, καθώς και μικροευρήματα διάφορων κατηγοριών σε ποσοτική μεταξύ τους ισορροπία. Σε καμία περίπτωση δεν διασώθηκαν στο περιχείλωμα αυτών των λάκκων ίχνη από πασσαλότρυπες, όπως συμβαίνει με σύγχρονα παραδείγματα από άλλες ανασκαφές. Η ερμηνεία των λάκκων αυτών, ως οικιστικών χώρων, μπορεί να στηριχθεί στα ευρήματα και την κατασκευή τους, αλλά και στο γεγονός ότι δεν αναγνωρίζονται άλλες κατασκευές ως οικιστικοί χώροι.

2) Η δεύτερη κατηγορία λάκκων που διαχωρίζουμε σχετίζεται με την έντονη δραστηριότητα παραγωγής απολεπισμένων εργαλείων, που αποτελεί και το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο του οικισμού. Στους λάκκους αυτούς υπερτερεί σαφώς ο αριθμός των εργαλείων από τα υπόλοιπα ευρήματα. Αποτελούν τους χώρους, όπου ασκούνται πρωτογενείς και δευτερογενείς λιθοτεχνικές δραστηριότητες, δηλαδή σχετιζόμενες με τη χρήση και την παραγωγή του εργαλειακού εξοπλισμού.

3) Τέλος, διαχωρίζεται μία τρίτη κατηγορία λάκκων που σχετίζεται με την απόρριψη οστών ζώων, κυρίως βοοειδών. Στους λάκκους αυτούς δεν υπάρχει σχεδόν καθόλου κεραμική, ενώ κάποιες φορές η ανεύρεση οστών συνδυάζεται με την παρουσία απολεπισμένων εργαλείων. Η απόρριψη των οστών στους λάκκους πρέπει να συσχετιστεί με την ανεύρεση μεγάλου αριθμού οστών, επίσης από βοοειδή, σε όλα σχεδόν τα λιθόστρωτα.

Αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα η συστηματική χρήση των λιθόστρωτων στο χώρο του οικισμού, για τη δημιουργία ανοιχτών εργαστηριακών χώρων ανάμεσα στα σπίτια, για το σφράγισμα άχρηστων πλέον λάκκων, αλλά και για την κατασκευή εσωτερικών δαπέδων των σπιτιών.

Οι διαφοροποιήσεις στα κεραμικά σύνολα επέτρεψαν τον εντοπισμό τριών διαδοχικών χρονολογικών φάσεων στην έκταση του οικισμού που ερευνήθηκε. Η κεραμική κατά την πρώτη φάση είναι καστανή και καστανοκόκκινη, απουσιάζει δηλαδή η μαύρη στιλβωμένη κεραμική. Είναι χαρακτηριστικός ο λευκός, αστίλβωτος γραμμικός διάκοσμος πάνω σε καστανοκόκκινη στιλβωμένη επιφάνεια. Τα σχήματα των αγγείων είναι συνήθως φιάλες μικρών σχετικά διαστάσεων. Η ποικιλία των μοτίβων είναι μεγάλη και αποτελεί το πλησιέστερο παράλληλο με την αντίστοιχη κεραμική κατηγορία που εντοπίστηκε στο νεολιθικό οικισμό στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης. Στην ίδια φάση βρέθηκαν μερικά όστρακα με κόκκινο φλογόσχημο διάκοσμο σε κρεμ βάθος και άλλα με πλαστικό διάκοσμο. Με αυτά τα δεδομένα τοποθετείται στα τέλη της ΜΝ περιόδου.

Στη δεύτερη χρονολογική φάση που διαχωρίζεται είναι αισθητή η παρουσία υψηλού ποσοστού μαύρης στιλβωμένης κεραμικής. Ο διάκοσμος είναι λευκός, αστίλβωτος, σε γραμμικά θέματα, η διατήρησή του όμως είναι πολύ κακή και διακρίνεται συνήθως με δυσκολία. Τα σχήματα των αγγείων περιλαμβάνουν μερικές λεκανίδες και φιάλες μεγάλων διαστάσεων και άλλες μικρότερες, συνήθως με τροπίδωση, αλλά και κλειστά αγγεία. Παράλληλα με τη μαύρη στιλβωμένη κεραμική, εμφανίζεται σε μεγάλο ποσοστό η καστανοκόκκινη στιλβωμένη κεραμική, χωρίς διάκοσμο. Τρίτη χαρακτηριστική κατηγορία στη φάση αυτή αποτελεί η κεραμική με άσπρη ασβεστώδη επιφάνεια.

Η δεύτερη χρονολογική φάση τοποθετείται στις αρχές της ΝΝΙ και ακολουθείται από την τρίτη χρονολογική φάση, όπου απουσιάζει η κατηγορία των καστανοκόκκινων στιλβωμένων αγγείων και μειώνεται αισθητά η παρουσία της κατηγορίας με την άσπρη πάστα. Κυριαρχούν τα μαύρα στιλβωμένα αγγεία με στιλβωτό διάκοσμο και αυτά με αυλακωτό διάκοσμο, ενώ εμφανίζονται και μερικά μελανοστεφή. Οι τρεις αυτές διαδοχικές φάσεις που στηρίζονται στα δεδομένα της κεραμικής, καλύπτουν το διάστημα από τα τέλη της ΜΝ έως το τέλος της ΝΝΙ, το δεύτερο δηλαδή ήμισυ της 6ης χιλιετίας.

Η λιθοτεχνία απολεπισμένων εργαλείων, ανάμεσα στην πληθώρα των προϊόντων της, έδωσε πολλά δείγματα από λεπίδες πυριτιακού λιμονίτη, το υλικό που υπερτερεί συντριπτικά σε σύγκριση με τις υπόλοιπες πρώτες ύλες. Θα μπορούσε να ειπωθεί με μια πρόχειρη εκτίμηση ότι η αναλογία είναι 40 προς 1 σε σχέση με τα εργαλεία από χαλαζία, αλλά και τα άλλα πυριτιακά πετρώματα. Τα ευρήματα από πυριτόλιθο πολύ καλής ποιότητας δεν είναι συχνά, ενώ βρέθηκε μόνον ένα κομμάτι οψιανού. Αυτό, όμως, δικαιολογείται από την αφθονία και κυριαρχία των φυσικών αποθεμάτων της περιοχής. Αναμφισβήτητα ο χαρακτήρας του οικισμού συνδέεται άμεσα με την παραγωγή απολεπισμένων εργαλείων από πυριτιακό λιμονίτη και χαλαζία, υλικά που συναντώνται σε αφθονία στον περιβάλλοντα χώρο.

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ

ΔΗΜΟΣ ΜΙΚΡΑΣ

Τρίλοφος

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο αριθ. 57 Ο.Τ. 5 του Τριλόφου, αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα νεκροταφείου, το οποίο φαίνεται ότι εκτείνεται και εκτός των ορίων του οικοπέδου προς Α. και Β., κάτω από ήδη κτισμένες οικοδομές.

Μετά την αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης, που πιθανόν προερχόταν από μπάζα της διπλανής οικοδομής, το αμέσως επόμενο στρώμα χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερα αμμώδες και χαλαρό χώμα, ανοικτού καστανού χρώματος, χωρίς ίχνη κεραμικής. Σε ορισμένα σημεία όμως, η ύπαρξη επίχωσης σκουρότερου καστανού χρώματος οδήγησε την έρευνα στον εντοπισμό έξι τάφων σε οικοδομήσιμη έκταση των 160 τ.μ. Οι τάφοι αυτοί, που αποκαλύφθηκαν σε πολύ αποσπασματική κατάσταση, έχουν όλοι τον ίδιο προσανατολισμό και προφανώς κυμαίνονται στα ίδια χρονολογικά πλαίσια, αν και όλοι βρέθηκαν συλημένοι. Πρόκειται για μία πώρινη σαρκοφάγο που σώζεται ακέραια, τρεις κιβωτιόσχημους και δύο λακκοειδείς τάφους που είναι ημικατεστραμμένοι.

Σαρκοφάγος (Τ1). Είναι κατασκευασμένη από μονολιθικό κομμάτι πωρόλιθου, με πώρινη, επίσης, κάλυψη, η οποία αφαιρέθηκε τμηματικά, καθώς ήταν ήδη θραυσμένη. Το εσωτερικό της ήταν γεμάτο από αμμώδες, καθαρό χώμα, μέσα στο οποίο εντοπίστηκαν διάσπαρτα τα οστά του νεκρού και ελάχιστα θραύσματα αβαφών αγγείων. Ένα, ωστόσο, θραύσμα μελαμβαφούς σκύφου με τμήμα της βάσης του δίνει ένα χρονολογικό στίγμα στον 5ο αι. π.Χ. (Πίν. 6 στ).

Κιβωτιόσχημοι τάφοι. Δίπλα από τη σαρκοφάγο και λίγο νοτιότερα εντοπίστηκε τμήμα των τοιχωμάτων των μακρών πλευρών, καθώς και τμήμα του πυθμένα ενός κατεστραμμένου, προφανώς κατά την ανέγερση της παρακείμενης οικοδομής, κιβωτιόσχημου τάφου (Τ2), ενώ δυτικότερα εντοπίστηκε η βορειοδυτική γωνία ενός δεύτερου, επίσης εντελώς κατεστραμμένου και συλημένου (Τ3). Τέλος, στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, αμέσως έξω από την οικοδομική γραμμή του, εντοπίστηκε η νοτιοδυτική γωνία του τρίτου κιβωτιόσχημου τάφου (Τ6), η έρευνα του οποίου δεν ήταν δυνατή, καθώς προεκτεινόταν στο παρακείμενο οικόπεδο. Ωστόσο, το γεγονός ότι το ορατό τμήμα της κάλυψης ήταν σπασμένο και το

εσωτερικό του φαινόταν γεμάτο χώματα, δεν αφήνει αμφιβολία για παλαιότερη σύλησή του.

Λακκοειδείς τάφοι. Στο νοτιοδυτικότερο όριο του οικοπέδου, μέσα σε ορθογώνια ορύγματα που ανοίχθηκαν στο φυσικό έδαφος, εντοπίστηκαν δύο αποσπασματικές λακκοειδείς ταφές (Τ4 και Τ5). Από την πρώτη σώθηκαν μόνον τμήματα της κάλυψης, χωρίς κανένα άλλο αρχαιολογικό στοιχείο, ενώ από τη δεύτερη διατηρήθηκε ο σκελετός σε ύπτια στάση με το κεφάλι στην ανατολή και τα χέρια κατά μήκος του σώματος (Πίν. 6 ζ). Τα μόνα κτερίσματα, μια σιδερένια περόνη που προφανώς συγκρατούσε το ένδυμα στο ύψος του ώμου, καθώς και τμήμα του πήλινου γυναικείου ειδωλίου, δίνουν μια χρονολόγηση στον όψιμο 5ο αι. π.Χ.

Το ενδιαφέρον της ανασκαφής αυτής έγκειται στο γεγονός ότι εντοπίστηκε και νέο τμήμα του κλασικού νεκροταφείου της περιοχής που, έως τώρα περιοριζόταν στις παρειές και στα πλατώματα της Τράπεζας Σαραλίκα[41] (Πίν. 7 α), όπου τοποθετείται σημαντικός οικισμός των ιστορικών χρόνων και όπου διασώζονται διάσπαρτα οικοδομικά υπολείμματα και πλήθος κεραμικής κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 7 β). Έτσι αποκτά μεγαλύτερη αξία η προφορική πληροφορία κατοίκων του Τριλόφου ότι προπολεμικά σε οικόπεδο κοντά σε αυτό που ανασκάφηκε φέτος, στη θέση Ανεμόμυλος ή Φοίνικας, εντοπίστηκε μακεδονικός τάφος, ο οποίος σήμερα, βέβαια, δεν υφίσταται.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ

ΔΗΜΟΣ ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ

Νέοι Επιβάτες

Η σωστική έρευνα στο αγροτεμάχιο αριθ. 36 στους Νέους Επιβάτες του Δήμου Θερμαϊκού και σε μια έκταση 200 τ.μ., αποκάλυψε 12 λάκκους και 24 πιθάρια.

Το αγροτεμάχιο αριθ. 36 βρίσκεται στα δυτικά του αγροτεμαχίου αριθ. 377 (τράπεζα της εποχής του Σιδήρου) και του αγροτεμαχίου αριθ. 545 (τούμπα της εποχής του Χαλκού), κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου (ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/ Φ16/14096/597/20-5-87, ΦΕΚ 353/Β/σ.7.87).

Οι λάκκοι που ήταν κυλινδρικοί, με μικρή διαφορά στα μεγέθη τους, δεν φάνηκε ανασκαφικά (στην έκταση του ερευνηθέντος χώρου) να σχετίζονται με κάποιο οικοδόμημα. Πιθανόν να κατασκευάστηκαν για αποθηκευτικούς λόγους.

Στο περιεχόμενο των λάκκων, μαζί με καστανό ή και μαύρο χώμα, ήταν λίγες πέτρες, κόκκαλα ζώων, θαλάσσια όστρακα, θραύσματα από κεράμους και πίθους και κεραμική αβαφής ή μελαμβαφής του 5ου αι. π.Χ. Οι διάμετροι των λάκκων ποικίλλουν από 1,45 μέχρι 2,90 μ.

Ίδιο ήταν και το περιεχόμενο των πίθων, που η διάμετρός τους ποίκιλλε από 0,55 έως 0,85 μ.

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Νέα Ευκαρπία

Οδός 28ης Οκτωβρίου 7 (οικόπεδο Σ. Μακαβαίου)

Η ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου αριθ. 7 επί της οδού 28ης Οκτωβρίου στη Νέα Ευκαρπία πραγματοποιήθηκε με αφορμή την ανέγερση οικοδομής που θα καταλάβει το μεγαλύτερο τμήμα του. Το οικόπεδο εμπίπτει στο νοτιοανατολικό κομμάτι του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου, τμήματα του οποίου έχουν ανασκαφεί κατά τα προηγούμενα έτη. Η ανασκαφή διήρκεσε από τις 9-10 έως τις 7-12-2001 και διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Χ. Πολουκίδου.

Η αποχωμάτωση του χώρου, έκτασης 260 τ.μ. περίπου, αποκάλυψε συνολικά 55 τάφους, που όλοι ανήκουν στο χαρακτηριστικό για την εποχή του Σιδήρου τύπο του απλού λάκκου με κάλυψη από σχιστολιθικές πλάκες. Πολλοί από αυτούς ήταν προσανατολισμένοι σε άξονα Α.-Δ., χωρίς, ωστόσο, να λείπουν και ταφές σε άξονα Β.-Ν., ενώ σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήθηκαν αποκλίσεις και από τους δύο.

Ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό των παιδικών ταφών, που φθάνουν συνολικά τις 23, στις οποίες η διατήρηση των οστών είναι σπάνια. Οι ταφές ήταν ακτέριστες σε ποσοστό που ξεπερνά το 43%, ενώ από τις 27 κτερισμένες περισυνελέγησαν συνολικά 56 ευρήματα. Πρόκειται για 16 πήλινα αγγεία, επτά σιδερένια μαχαιρίδια, έξι πήλινα σφονδύλια, ένα σιδερένιο και ένα χάλκινο βραχιόλι, μία σιδερένια περόνη, μία γυάλινη χάντρα, πέντε χάλκινα ομφάλια, ένα τμήμα χάλκινου σφηκωτήρα, ένα χάλκινο σκουλαρίκι, δέκα σιδερένια και τέσσερα χάλκινα δαχτυλίδια, καθώς και θραύσματα ενός χάλκινου και ενός σιδερένιου αντικειμένου, που λόγω της ιδιαίτερα αποσπασματικής τους κατάστασης στάθηκε αδύνατο να διαγνωστούν.

Εκτός από τους λακκοειδείς τάφους, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν δύο τεφροδόχα αγγεία, τα οποία είχαν τοποθετηθεί σε μικρούς αβαθείς λάκκους. Πρόκειται για δύο οπισθότμητες πρόχους που περιείχαν καμένα οστά, τα οποία περισυνελέγησαν μετά από την πρωτογενή καύση. Εκτός από τις ταφές κατά τη διερεύνηση του

41. Το 1991 παραδόθηκαν χάλκινα και πήλινα κτερίσματα που βρέθηκαν σε κιβωτιόσχημο τάφο αρχαϊκών χρόνων στο αγροτεμάχιο αριθ. 153 αμέσως βόρεια της τράπεζας. Επίσης, μικρή ανασκαφική έρευνα στο παρακείμενο αγροτεμάχιο αριθ. 150 αποκάλυψε επτά λακκοειδείς τάφους που χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους, βλ. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 544-545.

ανασκαφικού χώρου παρατηρήθηκαν επίσης έξι συνολικά λάκκοι, που περιείχαν συγκεντρώσεις σχιστολιθικών πλακών, πέντε από τους οποίους βρέθηκαν στην ίδια ευθεία στο βόρειο τμήμα του ανασκαφικού χώρου.

ΔΗΜΟΣ ΩΡΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ

Παλαιόκαστρο

Οδός Δ. Γούναρη, Ο.Τ. Γ 72

Η ανασκαφή του οικοπέδου διήρκεσε από τις 3/4 έως και τις 7/6/2001 και διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Ε. Παπαγιάννη, προσθέτοντας νέα στοιχεία για το νεκροταφείο εποχής του Σιδήρου που έχει εντοπιστεί στο Παλαιόκαστρο, στο νότιο τμήμα του Δήμου Ωραιοκάστρου Θεσσαλονίκης. Διερευνήθηκε το μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου με την ανασκαφή τριών συνολικά τμημάτων που ορίζονται από την οικοδομική γραμμή, όπου και αποκαλύφθηκαν 79 τάφοι. Στην τυπολογία τους κυριαρχεί με ποσοστό που φθάνει το 75% ο λακκοειδής με κάλυψη ή χωρίς κάλυψη και οι κιβωτιόσχημοι, ενώ παρατηρήθηκε και ένας εγχυτρισμός. Ο εντοπισμός ενός τεφροδόχου αγγείου υποδηλώνει την εφαρμογή μιας ακόμη ταφικής πρακτικής πέρα από τον ενταφιασμό, της καύσης των νεκρών. Σχετικά υψηλό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το ποσοστό των παιδικών ταφών που φθάνει στο 42% επί του συνόλου.

Πάνω από το 1/3 των ταφών ήταν κτερισμένες. Στα ευρήματα που τις συνοδεύουν συγκαταλέγονται χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα, όπως χάνδρες, βραχιόλια, δακτυλίδια και ενώτια, εξαρτήματα ένδυσης, όπως περόνες, πόρπες, κομβία και ομφάλια, όπλα, όπως σιδερένια μαχαιρίδια και μια σιδερένια αιχμή δόρατος, αλλά και πήλινα αγγεία, όπου κυριαρχεί σχεδόν αποκλειστικά ο τύπος της φιάλης, με τη μοναδική εξαίρεση μιας πήλινης οινοχόης. Στα κοσμήματα θα πρέπει να προσθέσουμε τις γυάλινες, αλλά και τις πήλινες αμφικωνικές χάνδρες που εντοπίστηκαν σε αρκετές ταφές.

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ

Κουφάλια

Θέση Πέτρες

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφών για την κατασκευή αρδευτικού δικτύου στη θέση Πέτρες του Δήμου Κουφαλίων, Νομού Θεσσαλονίκης, εντοπίστηκαν τρεις λακκοειδείς τάφοι. Οι τάφοι βρέθηκαν σε βάθος 0,90-1,05 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, ήταν αβαθείς και είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Τα ευρήματα εντός των ταφών ήταν περιορισμένα, βρέθηκε από ένα χάλκινο δακτυλίδι και στους τρεις τάφους.

Πρόχωμα

Θέση Πηγάδια

Κατά τη διάρκεια των σκαπτικών εργασιών για την κατασκευή του πετρελαιαγωγού Θεσσαλονίκης-Σκοπίων στη θέση Πηγάδια στο Πρόχωμα Θεσσαλονίκης, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν 26 λάκκοι απορριμμάτων και τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι υστερορρωμαϊκής εποχής.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΕΡΑΜΑΡΗΣ

Λητή

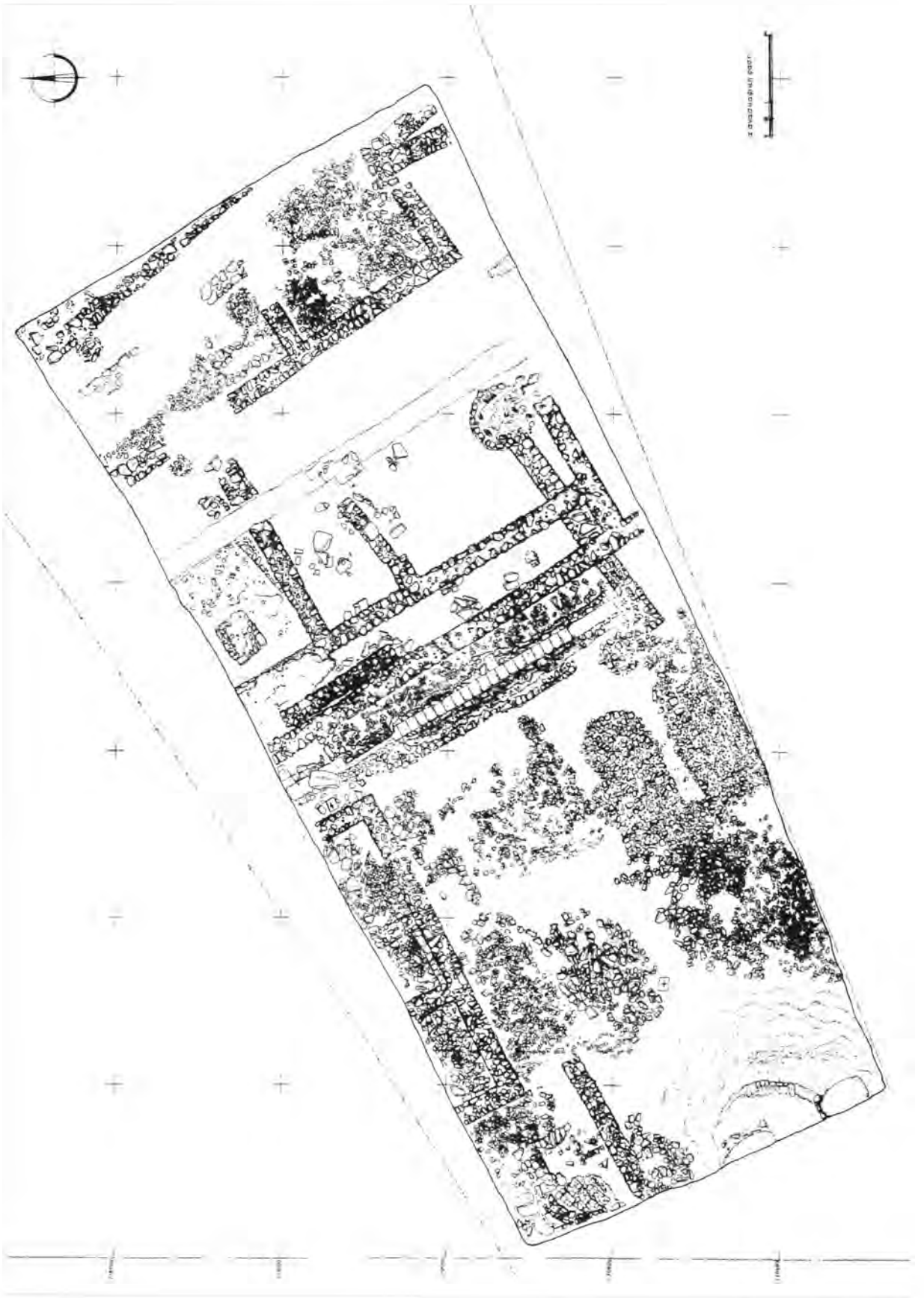
Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσια

Το συγκεκριμένο αγροτεμάχιο βρίσκεται στην ανατολική πλαγιά του λόφου Νεμπόις Κούλα, ο οποίος ορίζει από βόρεια τα στενά του Δερβενίου. Η ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε εδώ, αποκάλυψε οικοδομικά κατάλοιπα του οικισμού της αρχαίας Λητής[42], τα οποία καλύπτονταν από στρώματα καταστροφής και κατανέμονται σε τέσσερις συνολικά οικοδομικές φάσεις και χρήσεις του χώρου (Σχέδ. 5-6). Στην πρωιμότερη, που χρονολογείται σύμφωνα με τις νομισματικές μαρτυρίες (νομίσματα Φιλίππου Ε΄, Περσέα και Πέλλης) και τα κεραμικά ευρήματα στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., εντάσσονται δωμάτια, κατασκευασμένα με λίθους και συνδετικό υλικό λάσπη, που αναπτύσσονται σε όλη την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου. Αναγνωρίζεται ένας πιθεώνας στα δυτικά, με δέκα κυκλικούς λάκκους λαξευμένους στο φυσικό έδαφος και διατεταγμένους κατά ζεύγη (Πίν. 7 γ). Στα ανατολικά του και αρκετά βαθύτερα βρέθηκε μικρός κυκλικός κλίβανος[43], ο οποίος καταστράφηκε από μεταγενέστερο τοίχο (Πίν. 7 δ). Είναι κατασκευασμένος με πλίνθους, πάχ. 0,10 μ., επάλληλα τοποθετημένους, ενώ το στήριγμα της εσχάρας του αποτελείται από ασβεστόλιθους[44]. Παράλληλα, αποκαλύφθηκαν τμήματα οικιών, που αναπτύσσονται σε όλη την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου,

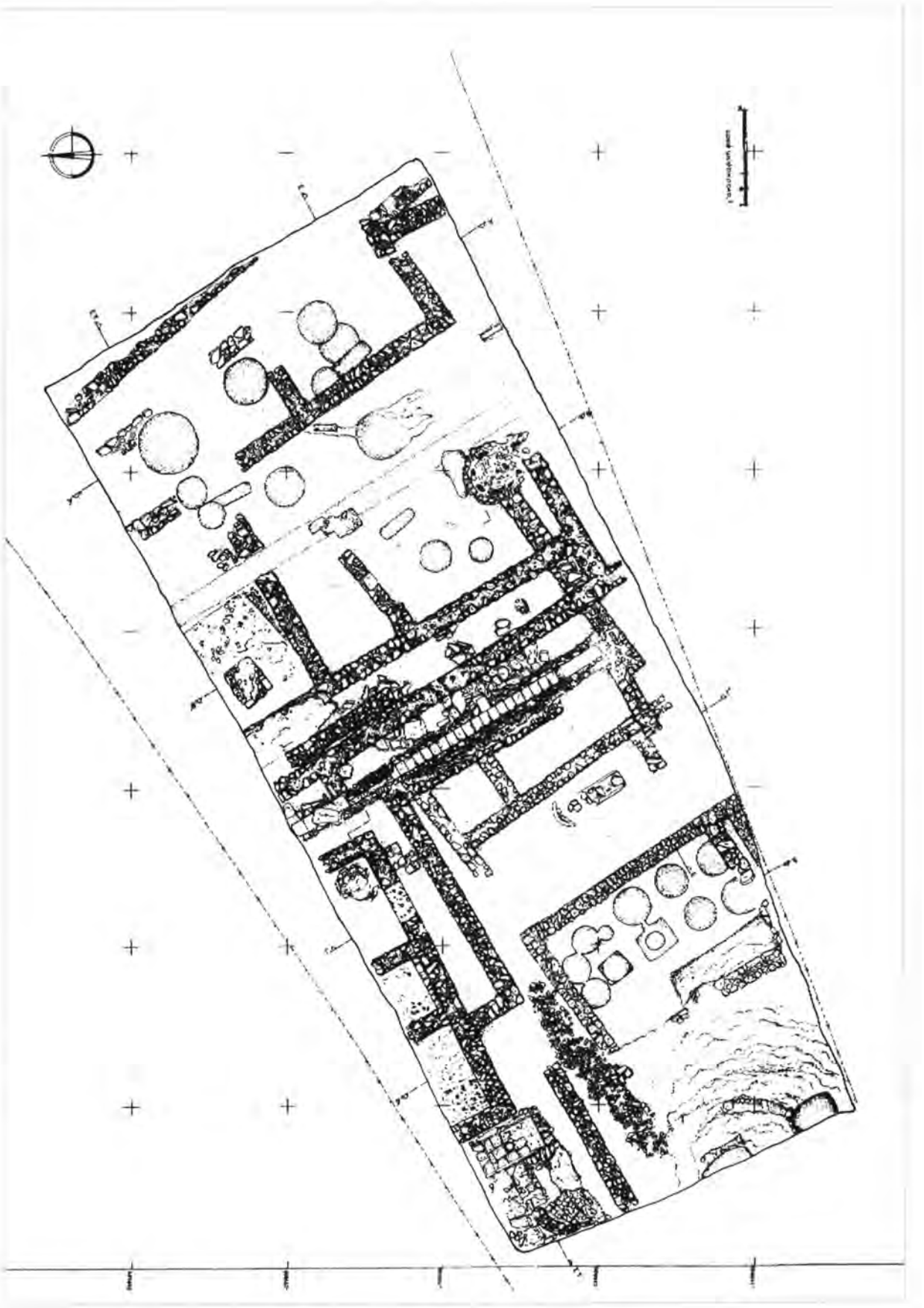
42. Βλ. σχετικά, Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Έρευνες στον οικισμό και τα νεκροταφεία της αρχαίας Λητής, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 162-164.

43. I. Scheibler, *Ελληνική κεραμική. Παραγωγή, εμπόριο και χρήση των αρχαίων ελληνικών αγγείων* (μτφρ. Ε. Μανακίδου), Αθήνα 1992, σ. 122-133.

44. Στο στόμιο του κλιβάνου βρέθηκαν πήλινα υφαντικά βάρη, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν πιθανόν ως στηρίγματα κατά τη διαδικασία όπτησης.



Σχέδ. 5. Λητή. Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσια. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο. Α΄αναστηλωτική φάση, με τα στρώματα καταστροφής.



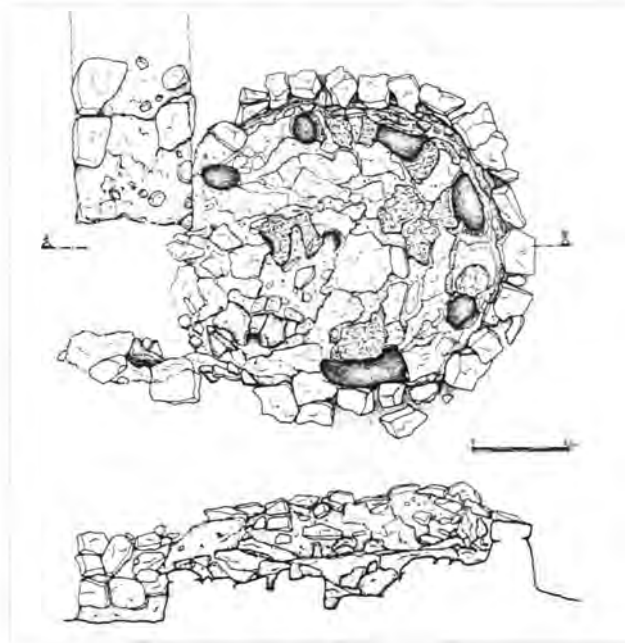
Σχέδ. 6. Λητή. Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσα. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο, με τα κατάλοιπα των τεσσάρων οικοδομικών φάσεων.

καταστρέφονται, ωστόσο, από τις μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις (Πίν. 7 ε). Το χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης του έτους 42-41 π.Χ.[45] και το ασημένιο δηνάριο Βρούτου (43-42 π.Χ.)[46], που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της αφαίρεσης των επιχώσεων της ανασκαφής, είναι δυνατό να συνδεθούν με την καταστροφή των κτιρίων και την εγκατάλειψή τους στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου της τριανδρίας Αντωνίου, Οκταβιανού και Λέπιδου με τα στρατεύματα του Βρούτου, το 42 π.Χ.

Η επόμενη οικοδομική φάση, του 2ου αι. μ.Χ., χαρακτηρίζεται από μια διαφορετική οικοδομική τεχνική, κατά την οποία μαζί με τους λίθους χρησιμοποιούνται και τμήματα κεράμων. Διαμορφώνονται δύο ανεξάρτητα κτίρια, με προσανατολισμό Δ.-Α. και απέραντη θέα προς την πεδιάδα και τις λίμνες της λεκάνης του Λαγκαδά, τα οποία διαχωρίζονται μεταξύ τους με δρόμο, πλ. 3,40 μ., στρωμένο με σχιστολιθικές πλάκες μεγάλων διαστάσεων σε αραιή διάταξη. Στα ανατολικά αποκαλύφθηκε ένα ακόμη κτίριο με δύο χώρους, όμοιων διαστάσεων.

Χαρακτηριστικό της τρίτης οικοδομικής φάσης των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων του 3ου και 4ου αι. μ.Χ., αποτελεί η χρήση ασβεστοκονιάματος ως συνδετικού υλικού. Στην εποχή αυτή εντάσσονται μια σειρά δεξαμενών, επενδυμένων εσωτερικά με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα (Πίν. 7 στ). Σε καλύτερη κατάσταση διατηρήθηκε η μία από αυτές, διαστ. 2,15×1 μ., η οποία σώζεται σε ύψος 1,10 μ. Το δάπεδό της είναι στρωμένο με πήλινες πλίνθους, ενώ περίπου στο κέντρο διαμορφώνεται ημισφαιρική βάθυνση (Πίν. 8 α). Δεν στάθηκε, ωστόσο, δυνατό να διαπιστωθεί ο τρόπος με τον οποίο οι δεξαμενές γέμιζαν με νερό, δεδομένου ότι δεν εντοπίστηκαν οι σχετικές ενδείξεις. Οι χώροι αυτοί που διαμορφώνονται στο βορειοανατολικό τμήμα του αγροτεμαχίου, καλύπτονταν από ιδιαίτερα παχύ στρώμα καταστροφής, αποτελούμενο από τμήματα κεράμων, πλίνθων και αμφορέων. Με την ίδια οικοδομική φάση συνδέονται, επίσης, ένας κτιστός αγωγός με τοιχώματα από αργολιθοδομή και δάπεδο από πλίνθους, καθώς και τμήμα ενός κτιρίου στα ανατολικά που θεμελιώνεται επάνω σε παλαιότερους τοίχους.

Την εργαστηριακή χρήση του χώρου στον 6ο αι. μ.Χ., μετά την εγκατάλειψη των κτιρίων, μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε ένας κλίβανος, κυκλικού τύπου (Σχέδ. 7· Πίν. 8 β). Ο θάλαμος όπτησης, με εσωτερική διάμετρο 1,50 μ., έχει τοιχώματα κατασκευασμένα με αργολιθομή, επιχρισμένα εσωτερικά με πηλό. Η εσχάρα, πάχ. 0,13 μ., κατασκευάστηκε, επίσης, με πηλό αναμεμειγμένο με μικρά πετραδάκια και έχει υποστεί συνεχείς επιδιορθώσεις. Οι



Σχέδ. 7. Λητή. Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσια. Κεραμικός κλίβανος κυκλικού τύπου.

οπές κυκλικού ή ελλειψοειδούς σχήματος που διαμορφώνονται στην επιφάνειά της, δεν παρουσιάζουν κανονική διάταξη. Η στήριξή της γινόταν μέσω ημικυλινδρικών πήλινων στηριγμάτων, τα οποία βρέθηκαν, ωστόσο, στο χώρο αμέσως έξω από τον κλίβανο, σε στρώμα ψημένου πηλού, το οποίο προήλθε πιθανόν από τον καθαρισμό του κατά τη διάρκεια της χρήσης του. Ακόμη, δώδεκα κυκλικοί λάκκοι στα ανατολικά του ανεσκαμμένου χώρου χρησιμοποιήθηκαν πιθανόν ως δεξαμενές συγκέντρωσης βρόχινου νερού, απαραίτητες στο βραχώδη και άνυδρο τόπο.

Το πιο ενδιαφέρον κινητό εύρημα της ανασκαφής αποτελεί ένα πήλινο ειδώλιο (Πίν. 8 γ), χειροποίητο, που προέρχεται από τον παλαιότερο χρονολογικά κλίβανο. Πρόκειται πιθανόν για την απόδοση ενός δαίμονα, ξόρκι για τους κινδύνους που απειλούσαν την παραγωγή. Αποδίδεται με μια χαρακτηριστική δυσμορφία και λειτουργούσε αποτροπαϊκά, όπως τα αντίστοιχα γνωστά παραδείγματα από την Ευρωπό[47]. Επίσης, τρία τμήματα ειδωλίων που απεικονίζουν αετό συνδέονται με τη λατρεία του Δία Ύψιστου (Πίν. 8 δ), η οποία συνδυάζεται, άλλωστε και με την τοπογραφία της θέσης[48].

45. *SNG*, Macedonia, πίν. 9, 372.

46. M.H. Crowford, *Roman Republic Coinage*, Cambridge 1974, πίν. LXI, 14.

47. Θ. Σαββοπούλου - Μ. Βάλλα, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 434-435, εικ. 5. Επίσης, Scheibler, ό.π. (υποσημ. 43), εικ. 97.

48. Π. Χρυσοστόμου, Η λατρεία του Δία ως καιρικού θεού στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία, *ΑΔ* 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 21-72.

Συνοψίζοντας όσα αναφέραμε πιο πάνω και σε συνδυασμό με τα ανασκαφικά δεδομένα της ευρύτερης περιοχής, είναι δυνατό να καταλήξουμε στη διαπίστωση ότι τα οικοδομικά κατάλοιπα των μέσων του 2ου αι. π.Χ. συνδέονται είτε με τη μεταφορά του ντόπιου πληθυσμού από την πεδιάδα στα υψώματα, αμέσως μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ή ακόμη με την εγκατάσταση νέων κατοίκων στην περιοχή.

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Κ. Φίλης.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

ΔΗΜΟΣ ΛΑΓΚΑΔΑ

Περιβολάκι

Εγνατία Οδός, τμήμα 9.1, Χ.Θ. 5+346

Η κατασκευή ενός δημόσιου έργου όπως η Εγνατία Οδός, πάνω σε έναν αρχαιολογικό χώρο, δημιουργεί πάντα προβλήματα αναφορικά με την προστασία των υποκείμενων αρχαιοτήτων, όταν μάλιστα αυτές είναι επιφανειακές και εκτείνονται σε μεγάλη έκταση[49]. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δόθηκε με υπουργική απόφαση η λύση της διέλευσης σε επίχωμα ύψ. 7 μ. πάνω από τον αρχαιολογικό χώρο (Πίν. 8 ε, στ). Η κατασκευή όμως της ανισόπεδης διάβασης προς τον οικισμό του Περιβολακίου, ενός τεχνικού έργου που απαιτούσε εκσκαφικές εργασίες θεμελίωσης (Πίν. 9 α, β), προϋπέθετε τη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας[50].

Στην ανασκαφή εντοπίστηκαν υπολείμματα λίθινων θεμελίων κτισμάτων, που με βάση την κεραμική χρονολογούνται σε δύο οικοδομικές φάσεις της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (Πίν. 9 γ). Το μεγαλύτερο μέρος των θεμελίων αυτών έχει καταστραφεί είτε από την άροση είτε από τη διάνοιξη ορυγμάτων για τη διέλευση δύο αγωγών ύδρευσης και καλωδίων του ΟΤΕ. Σε καλή κατάσταση διατηρήθηκαν οι αρχαιότητες που καλύφθηκαν από το οδόστρωμα του παλιού δρόμου προς το Περιβολάκι, για την κατασκευή του οποίου δεν είχε γίνει καμία διαμόρφωση σε βάθος. Βέβαια θα πρέπει να υπολογίσει κανείς την καθίζηση που υπέστησαν όλες οι αρχαιότητες εξαιτίας του τεράστιου βάρους του επιχώματος της Εγνατίας Οδού, καθίζηση η οποία στο χώρο της ανασκαφής έφθασε και τα 0,77 μ. από την αρχική επιφάνεια.

Εκτός από τα λίθινα θεμέλια εντοπίστηκαν σε αρκετά σημεία δάπεδα από πατημένο πηλό. Μάλιστα, στα δύο βόρεια πτερύγια της γέφυρας (προς την πλευρά της τούμπας), τα δάπεδα βρέθηκαν καλυμμένα από μάζες πηλών, που κατά πάσα πιθανότητα προέρχονται από την ανωδομή των τοίχων.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ήταν 60 μεγάλα πλαστικά κιβώτια κεραμικής, λίθινα και οστέινα εργαλεία και πήλινα σφονδύλια.

Κατά την ταξινόμηση της κεραμικής διαπιστώθηκε η ύπαρξη των παρακάτω βασικών κατηγοριών:

Γραπτή τροχήλατη κεραμική των πρωτογεωμετρικών χρόνων που αντιπροσωπεύεται κυρίως από όστρακα σκύφων και είναι γνωστή από την περιοχή της Εύβοιας[51].

Γραπτή χειροποίητη κεραμική: η διακόσμηση αποδίδεται με ελεύθερο χέρι. Τα μοτίβα μιμούνται εκείνα των ευβοϊκών σκύφων. Στην εξωτερική πλευρά του χείλους φέρουν πλατιά οριζόντια ταινία και από κάτω ομόκεντρα ημικύκλια. Η εξωτερική επιφάνεια των αγγείων είναι καλά στιλβωμένη σε αντίθεση με τη διακόσμηση που είναι αστίλβωτη. Η εσωτερική επιφάνεια είναι, επίσης, στιλβωμένη.

Στιλβωμένη καστανή χειροποίητη κεραμική: η επιφάνεια των αγγείων είναι ακόσμητη, καλά στιλβωμένη. Το χρώμα των αγγείων κυμαίνεται από φωτεινό καστανό ως σκούρο καστανό και σε λίγες περιπτώσεις κοκκινωπό.

Στιλβωμένη φαιού χρώματος χειροποίητη κεραμική: το χρώμα κυμαίνεται από φωτεινό ως σκούρο φαιό-μαύρο.

Τροχήλατη φαιού χρώματος κεραμική: η εξωτερική επιφάνεια είναι καλά στιλβωμένη και φέρει οριζόντιες ραβδώσεις από τον τροχό. Εσωτερικά η επιφάνεια είναι λειασμένη ή αδρή με έντονα ίχνη τροχού.

Αδρή χονδροειδής κεραμική: η επιφάνεια εξωτερικά είναι αδρή, ενώ εσωτερικά είναι λειασμένη.

Τα λίθινα εργαλεία είναι λειασμένοι πελέκεις, κρουστήρες και λειαντήρες. Στα οστέινα εργαλεία εντάσσονται δύο λαβές από κέρατα ελαφιού και ένας οπέας. Τα πήλινα σφονδύλια διακρίνονται σε τρεις τύπους: αμφικωνικά, σφαιρικά και κυλινδρικά.

Με βάση την επιφανειακή έρευνα και τα δεδομένα της δειγματοληψίας με τη μέθοδο των «καρότων» στην ευρύτερη περιοχή, καθώς και τα αποτελέσματα της περιορισμένης σε βάθος και έκταση ανασκαφικής έρευνας στο τεχνικό έργο, διαπιστώνεται ότι η Εγνατία Οδός διέρχεται από

49. Για το ιστορικό και το «παρασκήνιο» της διέλευσης της Εγνατίας Οδού σε απόσταση 70 μ. από την προϊστορική τούμπα και πάνω από εντοπισμένο αρχαιολογικό χώρο, βλ. *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 195 κ.ε.

50. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Στ. Κώτσος και την αποτύπωση των οικοδομικών καταλοίπων ο σχεδιαστής της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Γ. Σκούρτας.

51. Σχετικά με την ευβοϊκή κεραμική στη Μακεδονία, βλ. Μ. Τιβέριος, Επτά χρόνια (1990-1996) αρχαιολογικών ερευνών στη διπλή Τράπεζα Αγχιάλου-Σίνδου. Ο αρχαίος οικισμός, *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 407-426, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Για γραπτή κεραμική πρωτογεωμετρικών χρόνων, βλ. Α. Ανδρειωμένου, *ΑΕ* 1977, σ. 128· 1981, σ. 84· 1982, σ. 161, *BCH* 108 (1984), σ. 37· 109 (1985), σ. 49· 110 (1986), σ. 89.

την κορυφή μιας τράπεζας ύψ. 7-8 μ., η οποία έχει καλυφθεί από τις προσχώσεις των ρεμάτων της ευρύτερης περιοχής που εκβάλλουν στη λίμνη Κορώνεια.

Εκτός από την ανασκαφή στη γέφυρα, ένα άλλο έργο, από τον ΟΤΕ αυτή τη φορά, οδήγησε τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ σε σωστική ανασκαφή κατά μήκος της Εγνατίας Οδού. Το όρυγμα, πλ. 0,45 και βάθ. 0,90 μ., διανοίχθηκε παράλληλα στη βόρεια πλευρά του επιχώματος της Εγνατίας Οδού και σε απόσταση 12-13 μ. από αυτό. Ανασκάφηκε τμήμα νεκροταφείου ρωμαϊκής εποχής σε μήκος 40 μ. μέσα στο όρυγμα[52].

Ερευνήθηκαν συνολικά δώδεκα ταφές, έξι κεραμοσκεπείς και έξι λακκοειδείς με προσανατολισμό κατά 80% Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ. (το κρανίο βρισκόταν Β. ή ΒΔ.). Το βάθος ανεύρεσής τους ήταν 0,30-0,50 μ. και όπως είναι φυσικό, οι ψηλότερα ευρισκόμενοι τάφοι φέρουν εμφανή τα ίχνη της καταστροφής από την άροση (Πίν. 9 δ). Η κατάσταση διατήρησης των οστών ήταν σχετικά καλή, έτσι ώστε να είναι δυνατή η αναγνώριση φύλου και ηλικίας των νεκρών, οι οποίοι ήταν κατά 50% παιδιά.

Οι οκτώ από τους δώδεκα τάφους ήταν κτερισμένοι κυρίως με αγγεία [οινοχόες, κύπελλα, πινάκια και ένα αμφορίσκο (Πίν. 9 ε)], ενώ βρέθηκε και μία χάλκινη πόρπη ζώνης. Η χρονολόγηση των τάφων στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο έγινε με βάση τα αγγεία της ανασκαφής.

Η ύπαρξη νεκροταφείου της εποχής αυτής στο Περιβολάκι ήταν γνωστή, χωρίς όμως να ξέρουμε την ακριβή του θέση, διότι οι ολιγόλογες αναφορές του αρχείου της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ στις 12/09/1915 και του Οικονόμου[53], μιλούν μόνο για ένα συλημένο μαρμάρινο τάφο ρωμαϊκών χρόνων με ενεπίγραφη καλυπτήρια πλάκα.

ΔΗΜΟΣ ΕΓΝΑΤΙΑΣ

Προφήτης

Εγνατία Οδός, τμήμα 9.2, κόμβος Προφήτη

Σε μια περιοχή γνωστή για την πυκνότητα των αρχαιολογικών χώρων εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή της Εγνατίας Οδού ένας νέος, μικρής έκτασης αρχαιολογικός χώρος[54]. Η θέση εντοπίστηκε στα βόρεια όρια της πεδινής έκτασης που σχηματίζεται μεταξύ των λιμνών Κορώνειας και Βόλβης, στους νότιους πρόποδες του όρους Βερτίσκου[55].

Οι αρχαιότητες που ανασκάφηκαν βρίσκονται στο νότιο άκρο ενός εκτεταμένου φυσικού ανδήρου, το οποίο δημιουργήθηκε από τις προσχώσεις ενός μεγάλου ρέματος που ξεκινώντας από τον Βερτίσκο συμβάλλει νότια του χωριού Σχολάρι με το ρέμα Δερβένι και εκβάλλει στη λίμνη Βόλβη. Στην επιφάνεια του χώρου δεν υπήρχαν ευρήματα, εξαιτίας της προ εικοσαετίας ισοπέδωσης του χώρου για την απόδοσή του στην καλλιέργεια. Με βάση πληροφορίες κατοίκων του χωριού Προφήτης, προϋπήρχε μεγάλος λιθοσωρός, από τον οποίο η περιοχή ονομάστηκε Άσπρες Πέτρες. Μετά την ισοπέδωση, η ανθρωπογενής επίχωση που διατηρήθηκε στο χώρο δεν ξεπερνούσε τα 0,60 μ.

Στην ανασκαφή εντοπίστηκαν υπολείμματα της λιθόκτιστης θεμελίωσης κτίσματος, το οποίο θα πρέπει να είχε τετράπλευρη κάτοψη με έναν, επίσης, μάλλον τετράπλευρο βοηθητικό χώρο στα βόρεια. Διατηρήθηκαν τμήματα της θεμελίωσης του ανατολικού και του βόρειου, καθώς και ελάχιστες πέτρες του δυτικού τοίχου (Πίν. 10 α). Υπολείμματα τμήματος τοίχου, μήκ. 7 μ., που τέμνει το βοηθητικό χώρο διαγώνια (κατεύθυνση Α.-Δ.), ανήκουν σε κάποια μεταγενέστερη φάση, με μικρή χρονολογική διαφοροποίηση από την πρώτη. Όλα τα τμήματα σώζονται πολύ αποσπασματικά και σε κακή κατάσταση διατήρησης, έτσι ώστε η πορεία των τοίχων να ανιχνεύεται από τις ελάχιστες πέτρες που παρέμειναν στη θέση τους. Μόνο σε ένα τμήμα, μήκ. 2 μ. περίπου, έχουν διατηρηθεί σχεδόν στο σύνολό τους στη θέση τους οι λίθοι της πρώτης σειράς της θεμελίωσης. Το κτίσμα φαίνεται να περιβαλλόταν από περίβολο κυκλικής κάτοψης, ο οποίος εντοπίστηκε ως λιθοσωρός.

Στο νότιο τμήμα του χώρου που ανασκάφηκε, αποκαλύφθηκε λάκκος, διαμ. 3 μ. περίπου και βάθ. 0,50-0,60 μ. από την επιφάνεια, μέσα στον οποίο βρέθηκε το 90% των κινητών ευρημάτων. Τα ευρήματα του λάκκου ήταν ολόκληρα αγγεία και όστρακα, νομίσματα, τμήματα πήλινων ειδωλίων, κοσμήματα, χάλκινα ελάσματα, χάνδρες και σιδερένια αντικείμενα.

Το χαρακτηριστικότερο όσον αφορά στη συχνότητα ανεύρεσης αγγείο είναι η αβαφής όλπη με απιόσχημο, σφαιρικό ή ατρακτόσχημο σώμα (Πίν. 10 β). Βρέθηκαν 52 ακέραιες και 31 τμήματα αγγείων του σχήματος αυτού. Σύγχρονες, στα τέλη του 6ου και στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. είναι τέσσερις οπισθότμητες πρόχοι και μια οινοχόη-θήλαστρο. Σημαντικό για την εγχάρακτη κτητορική επι-

52. Την επίβλεψη της εκσκαφής και την ευθύνη εντοπισμού και έρευνας των τάφων είχε ο αρχαιολόγος Φ. Γεωργιάδης.

53. *ΑΔ* 2 (1916): Παράρτημα, σ. 12.

54. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Στ. Κώτσος.

55. *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 187-194.

γραφή *(το)ν Καραϊ[κ]δα ειμί*) είναι το τμήμα μελαμβαφούς κανθάρου από το α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 10 γ).

Τα ειδώλια, στην πλειονότητά τους του 5ου αιώνα, αποδίδουν γυναικεία μορφή όρθια ή καθισμένη (Πίν. 10 δ). Βρέθηκαν δέκα κεφαλές και τμήματα από το σώμα κυρίως γυναικείων μορφών, καθώς και ένα κεφάλι γρύπα που έχει αποκρουστεί από κάποιο μεγάλο αγγείο. Τα κοσμήματα είναι χάλκινες τοξωτές πόρπες, διπλές περόνες, ενώτια, δακτυλίδια σε σχήμα κρίκου ή με σφενδόνη και περίαπτα. Επίσης, χάλκινες και πήλινες χάνδρες ή από υαλόμαζα. Τα εργαλεία ήταν κυρίως λεπίδες εγχειριδίων, μία χοντρή σφήνα, ένας σαυρωτήρας και ένα καλέμι, όλα σιδερένια.

Τα νομίσματα (δέκα αργυρά και δέκα χάλκινα) χρονολογούνται από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. μέχρι τον 4ο αι. μ.Χ. Τα αργυρά χρονολογούνται από τα τέλη του 6ου μέχρι το α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 11 α). Πρόκειται γενικά για μικρές μονάδες, το πολύ τετρώβολα. Το αρχαιότερο αργυρό νόμισμα είναι ένα διώβολο Ορρεσκίων από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και τα νεότερα ένα τετρώβολο Ακάνθου και ένα τριτημόριο Μένδης, πριν το 480 π.Χ. Τα χάλκινα νομίσματα χρονολογούνται από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ., με αρχαιότερο ένα νόμισμα Αμύντα Γ΄ και νεότερα δύο νομίσματα 4ου αιώνα (Ουάλεντος και Κωνστάντιου Β΄).

Τα περισσότερα νομίσματα βρέθηκαν στο λάκκο ή επιφανειακά, εκτός από ένα Αλεξάνδρου Γ΄ με Ηρακλή και όπλα, το οποίο χρονολογεί τη μόνη σωζόμενη οικοδομική φάση του χώρου.

Η ερμηνεία των αρχιτεκτονικών καταλοίπων βασίζεται αποκλειστικά στο είδος των ευρημάτων και κυρίως αυτών που βρέθηκαν στο λάκκο-αποθέτη. Τα ευρήματα του λάκκου και κυρίως τα ομοειδή αγγεία στο σχήμα της όλπης, τα ειδώλια που παριστάνουν καθισμένες και όρθιες γυναικείες μορφές, μια πλαστική κεφαλή κριαριού σε στριφτή λαβή και το απεκρουσμένο κεφάλι γρύπα, συνηγορούν στη στήριξη της θεωρίας ότι στην περιοχή αυτή υπήρχε ένα ιερό άγνωστης κατά πάσα πιθανότητα γυναικείας θεότητας, με δράση από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και με βάση τα επιφανειακά νομίσματα, ίσως μέχρι τον 4ο αι. μ.Χ. Από τις οικοδομικές φάσεις του ιερού διατηρείται μόνον αυτή του 4ου αι. π.Χ., ενώ οι προγενέστερες καθαιρέθηκαν από τους ίδιους τους αρχαίους για την οικοδόμηση της φάσης αυτής. Οι μεταγενέστερες καταστράφηκαν από τους κατοίκους της περιοχής κατά τον περασμένο αιώνα για λόγους γεωργικής αξιοποίησης. Η ερμηνεία των δωματίων είναι αδύνατη λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης και του αποσπασματικού χαρακτήρα της έρευνας, που ήταν αυστηρά περιορισμένη μέσα στα όρια της ζώνης απαλλοτρίωσης της οδού (Πίν. 11 β).

ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΔΗΜΟΣ ΑΡΕΘΟΥΣΑΣ

Μαυρούδα

Μαρμάρινη προτομή ΜΘ 20038 (Πίν. 11 γ)

Το Μάιο του 2001 παραδόθηκε στην Υπηρεσία μια μαρμάρινη, ενεπίγραφη, εικονιστική προτομή, με συμφυή βάση[56]. Η προτομή προέρχεται από γνωστό αρχαιολογικό χώρο στη θέση Παλαιόκαστρο. Διαστάσεις: ύψος 0,82, πλάτος 0,46 μ. Βάση: ύψος 0,175, πλάτος 0,22, πάχος 0,14 μ.

Είναι συγκολλημένη στη βάση του λαιμού και λείπει μεγάλο τμήμα της μύτης. Απολεπίσεις και φθορές υπάρχουν στο κρανίο, στο πρόσωπο και στην πίσω πλευρά της προτομής. Το μάρμαρο είναι λευκό, χοντρόκοκκο. Απεικονίζεται ηλικιωμένος άνδρας ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο. Τα ενδύματα καλύπτουν το σώμα και το δεξί χέρι, που ακουμπά και πιάνει τις πτυχές του ιματίου. Τα χαρακτηριστικά της μορφής είναι συγκεντρωμένα στο πρόσωπο με το ευρύ μέτωπο και τις μεγάλες παρειές με την έντονη πλαδαρότητα, που τονίζουν την προχωρημένη ηλικία του εικονιζομένου. Τα μάτια είναι μεγάλα, αμυγδαλωτά και τοποθετημένα βαθιά στις κόγχες μέσα σε στενό βλέφαρο. Το στόμα είναι μικρό με σαρκώδη χείλη ερμητικά κλειστά. Το τριγωνικό πηγούνι πλαισιώνεται από πυκνό κοντό γένι, που καλύπτει και μεγάλο μέρος των παρειών.

Η πίσω πλευρά είναι κοίλη και λειασμένη και σχηματίζεται ένας κατακόρυφος τένοντας που καταλήγει στη βάση. Στην πρόσοψη, στο σημείο μετάβασης προς τη βάση, αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο το κεντρικό φύλλο άκανθας, που πλαισιώνεται από δύο κλειστά λουλούδια με χοντρό μίσχο. Στην επιφάνεια της βάσης είναι χαραγμένη η επιγραφή:

[Αἴ;]λιον Νικοπολιανὸν
τὸν σύνεδρον καὶ πρῶ-
τον Ἑλλήνων τῆς ἐπ-
αρχείου νας Ζώσιμος δοῦ-
λος πραγματευτὴς
τὸν ἴδιον δεσπότην
εὐνοίας ἕνεκεν.

Την προτομή ανήγειρε ο Ζώσιμος, ο οποίος αν και δούλος ήταν διαχειριστής της έγγειας περιουσίας του Αίλιου

56. Π. Αδάμ-Βελένη - Έ. Πουλάκη - Κ. Τζαναβάρη, *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους*, Αθήνα 2003, σ. 259. Α. Λιούτας - Π. Νίγδελης, «Πρώτος Ελλήνων της επαρχείου» σε μία τιμητική επιγραφή από τη Μυγδονία (Μακεδονία) του 3ου αι. μ.Χ., *Πρακτικά Β΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιγραφικής*, Εταιρεία Ιστορικών και Επιγραφικών Σπουδών, 2009.

Νικοπολιανού. Ο τελευταίος ήταν σημαντική προσωπικότητα της περιοχής, όντας μέλος πανελληνίου συνεδρίου, στο οποίο κατείχε εξέχουσα θέση (πρώτος Ελλήνων).

Από τη μορφή των γραμμάτων και το περιεχόμενο της επιγραφής η προτομή χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΓΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νέα Φιλαδέλφεια

Ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου, στο τμήμα της νέας χάραξης της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Αλεξανδρούπολης στο Γαλλικό ποταμό.

Κατά το 2001 αποκαλύφθηκαν 448 τάφοι, οι οποίοι εκτείνονται στο νοτιοδυτικό τμήμα του νεκροταφείου. Οι τύποι των τάφων είναι οι ήδη γνωστοί από τις ανασκαφές των προηγούμενων ετών στην ίδια περιοχή[57]. Πρόκειται ως επί το πλείστον για ενταφιασμούς σε κιβωτιόσχημους και λακκοειδείς τάφους, αλλά και ελεύθερες ταφές, στις οποίες δεν έχει εντοπιστεί ο ταφικός λάκκος. Έχουν βρεθεί ακόμα πέντε τάφοι κτιστοί με αργούς λίθους ή κροκάλες (Πίν. 11 δ) και μία ταφή σε πίθο. Το έθιμο της καύσης είναι σχετικά περιορισμένο. Διάσπαρτα ανάμεσα στους τάφους βρέθηκαν μόνο 16 τεφροδόχα αγγεία.

Τα κτερίσματα των τάφων της εποχής του Σιδήρου είναι, όπως και στις ανασκαφές των προηγούμενων χρόνων, πήλινα αγγεία, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και εργαλεία. Τα αγγεία είναι ως επί το πλείστον αβαφή. Απαντούν μόνωτα κανθαρόσχημα και απλά κύπελλα, φιάλες και πρόχοι.

Τα κοσμήματα είναι ενώτια, σφυκτήρες, περιλαίμια, περίαπτα και ψήφοι, σπειροειδή και ταινιωτά βραχιόλια και δακτυλίδια. Απαντούν, ακόμη, μερικές πόρπες και περόνες, ενώ τα ενδύματα των νεκρών διακοσμούνται με επιχρυσωμένα χάλκινα ομφάλια και κομβία. Θα πρέπει ακόμη να σημειώσουμε ότι σε πέντε τάφους βρέθηκαν φυλλόσχημα χρυσά επιστόμα. Στην κατηγορία των εργαλείων που τοποθετήθηκαν ως κτερίσματα στους τάφους ανήκουν τα σιδερένια μαχαιρίδια και τα πήλινα σφονδύλια. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημάνουμε ότι μόνο στο 50% των τάφων που ανασκάψαμε φέτος, υπήρχαν κτερίσματα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κιβωτιόσχημος τάφος 2076 (Πίν. 11 ε), όχι μόνο λόγω της ποικιλίας των κοσμημάτων που περιέχει, αλλά κυρίως γιατί χρησιμοποιήθηκε για την ταφή μιας γυναίκας και δύο νηπίων, μια ταφική πρακτική που αποτελεί εξαίρεση στο νεκροταφείο της Νέας Φιλαδέλφειας.



Σχέδ. 8. Ασπροβάλτα. Σφραγίδα από το νεολιθικό οικισμό.

Και φέτος ανάμεσα στους τάφους της εποχής του Σιδήρου εντοπίστηκαν και μερικοί μεταγενέστεροι τάφοι. Ένας ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ άλλοι πέντε χρονολογούνται στους ύστερους κλασικούς ή πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Στην ανασκαφή του νεκροταφείου συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Α. Τζώνη, Ζ. Καρανίκου, Φ. Σέρογλου, Τ. Χατζηνικόλα.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ

Ασπροβάλτα

Πλάτωμα. Νεολιθική θέση (Σχέδ. 8˙ Πίν. 11 στ, ζ)

Την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα, μια σειρά ερευνών που έγινε στην ευρύτερη περιοχή του Στρυμονικού κόλπου[58], οδήγησαν στον εντοπισμό ικανού αριθμού προϊστορικών θέσεων σε μια περιοχή που μέχρι πρότινος εμφανιζόταν κενή από προϊστορική κατοίκηση[59].

Την εικόνα της προϊστορικής κατοίκησης στην περιοχή εμπλούτισαν σημαντικά οι αρχαιολογικές εργασίες που διεξήχθησαν στο πλαίσιο της κατασκευής της Εγνα-

57. Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 263-268. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 647-648· 53 (1998): Χρονικά, σ. 578-580· 54 (1999): Χρονικά, σ. 553.

58. Η έρευνα ξεκίνησε ουσιαστικά το 1992 από την Π. Αδάμ-Βελένη με αφορμή μια εκτεταμένη πυρκαγιά στις παρυφές του Κερδυλίου όρους. Για τις πρώτες παρατηρήσεις στην περιοχή, βλ. Π. Αδάμ-Βελένη, Τοπογραφικά Μυγδονίας-Βισαλτίας, *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond, Παράρτημα «Μακεδονικών»* αριθ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 1-16. Παράλληλα από τότε και εξής έγινε και επιφανειακή έρευνα από τους Δ. Γραμμένο, Μ. Μπεσιο και Στ. Κώτσο, καθώς και ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό της Λυδίας βλ. Δ. Γραμμένος - Στ. Κώτσος, Ανασκαφή προϊστορικού οικισμού νεότερης νεολιθικής και πρώιμης εποχής του Σιδήρου στον λόφο της Αγίας Λυδίας Ασπροβάλτας, *Μακεδονικά* ΛΒ΄ (2001), σ. 393-441. Οι εξερευνητικές και ανασκαφικές εργασίες έγιναν με την αμέριστη συμβολή του έκτακτου αρχαιοφύλακα Γ. Βαλαβάνη, ο οποίος, ως μόνιμος κάτοικος της περιοχής, γνωρίζει άριστα, καθώς έχει εντοπίσει πολλές από αυτές τις αρχαιολογικές θέσεις.

59. Δ. Γραμμένος - Μ. Μπέσιος - Στ. Κώτσος, *Από τους προϊστορικούς οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1997.

τίας Οδού και αφορούν τόσο σε επιφανειακές έρευνες όσο και σε ανασκαφικές, καθώς και καταγραφή, κατά μεγάλο μέρος, του ανευρεθέντος υλικού.

Μέχρι στιγμής έχουν εντοπιστεί 13 προϊστορικές θέσεις, οι οποίες κατοικήθηκαν από τη νεότερη νεολιθική έως την πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Η κατανομή των θέσεων κατά περιόδους παρουσιάζει μέχρι στιγμής την εξής εικόνα[60]: νεότερη νεολιθική τέσσερις, πρώιμη εποχή του Χαλκού δύο βέβαιες και μια τρίτη πιθανή, ύστερη εποχή του Χαλκού-πρώιμη εποχή του Σιδήρου 13. Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία μπορούμε να κάνουμε τις παρακάτω παρατηρήσεις: όλες οι νεολιθικές θέσεις είναι εγκαταστάσεις σε βραχώδη και δυσπρόσιτα υψώματα, με εξαιρετικά απότομες πλαγιές και, συνήθως, σχεδόν επίπεδη κορυφή, οι οποίες αποτελούν προεκτάσεις του Κερδυλίου όρους. Το πάχος των νεολιθικών επιχώσεων, όπως προκύπτει από τις μέχρι τώρα παρατηρήσεις στις θέσεις Πλάτωμα Ασπροβάλτας και Λυδία, είναι εξαιρετικά μικρό και δεν ξεπερνά το 1 μ. Αν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι χρονολογούνται στις φάσεις Σιταγροί ΙΙ-ΙΙΙ, οι οποίες στις θέσεις της Ανατολικής Μακεδονίας (Δήμητρα, Σιταγροί, Ντικιλί Τας) αντιπροσωπεύονται με επιχώσεις πολλών μέτρων και καλύπτουν διάστημα τουλάχιστον 1.000 ετών[61], θα πρέπει να εξεταστεί σοβαρά το ενδεχόμενο η κατοίκηση αυτών των θέσεων να μην είναι ταυτόχρονη.

Οι θέσεις της πρώιμης εποχής του Χαλκού είναι μέχρι στιγμής εξαιρετικά λίγες. Μία από αυτές όμως είναι επίπεδη θέση σε ομαλή πλαγιά (θέση Λιοτόπι-Ροτσχέλη), δηλαδή εντελώς διαφορετική από τις νεολιθικές θέσεις και ως εκ τούτου θα πρέπει να αναμένεται ο μελλοντικός εντοπισμός και άλλων παρόμοιων θέσεων.

Στην ύστερη εποχή του Χαλκού-πρώιμη εποχή του Σιδήρου επανακατοικούνται όλες οι δυσπρόσιτες θέσεις με νεολιθική κατοίκηση και ιδρύονται πολλές καινούργιες σε παρόμοια υψώματα. Ας σημειωθεί όμως ότι η φάση αυτή σε αυτές τις θέσεις, βάσει των υπαρχόντων ανασκαφικών δεδομένων, δεν πρέπει να είναι προγενέστερη του 11ου αιώνα.

Εκτός από τη γνωστή και περιορισμένης έκτασης ανασκαφή της Λυδίας[62], η μεγαλύτερη ανασκαφική έρευνα στην περιοχή έγινε κατά το 2000-2001[63] στη θέση Πλάτωμα Ασπροβάλτας[64] με αφορμή τη διέλευση της σύγχρονης Εγνατίας Οδού[65]. Πρόκειται για βραχώδες ύψωμα από γνεύσιο με φλέβες μαρμάρου, έκτασης 15 στρ. Σχηματίζει στην κορυφή του εκτεταμένο πλάτωμα, έχει ιδιαίτερα απότομες πλαγιές και είναι προσβάσιμο μόνο από τη νότια πλευρά του. Η ανασκαφή έγινε σε μία ζώνη έκτασης 4.512 τ.μ. που κόβει κάθετα τη θέση, η οποία έχει υποστεί στο παρελθόν καταστροφές από διάνοιξη αγροτικών δρόμων και προσπάθειες οικοπεδοποίησης.

Σαφή οικιστικά κατάλοιπα και σημαντικό πλήθος ευρημάτων βρέθηκαν στο πλάτωμα της κορυφής και στο ανώτερο μέρος της βόρειας πλαγιάς. Δυστυχώς, η επίχωση στο μεγαλύτερό της μέρος ήταν διαταραγμένη από ισοπέδωση, που έγινε κατά τους ιστορικούς χρόνους. Διατηρήθηκε όμως αδιατάρακτη η επίχωση των λάκκων που είχαν ανοιχθεί στο πλάτωμα της κορυφής, καθώς και σε ελάχιστα τετράγωνα πάνω στο φυσικό έδαφος. Σε αυτές τις περιπτώσεις το υλικό ανήκε αποκλειστικά στη νεολιθική. Το χώμα που συσσωρεύτηκε από την ισοπέδωση, χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία μιας μάλλον αναλημματικής κατασκευής στη βόρεια πλαγιά του λόφου. Στην επίχωση αυτή βρέθηκε μια εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα πήλινων θραυσμάτων δομικών υλικών, τα οποία ήταν διασκορπισμένα κυρίως στη βόρεια πλευρά του ανεσκαμμένου χώρου. Στα περισσότερα διακρίνονται αποτυπώματα ξύλων διαφόρων μεγεθών ή καλαμιών και λίθων. Επισημαίνουμε, επίσης, την παντελή έλλειψη οστών, για κάποιον απροσδιόριστο λόγο, σε όλη την έκταση της ανασκαφής. Από την τεράστια ποσότητα προϊστορικής κεραμικής και ειδικών ευρημάτων, η συντριπτική πλειονότητα ανήκει στη νεότερη νεολιθική (φάσεις Σιταγροί ΙΙ-ΙΙΙ)[66] και μικρό τους μέρος στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου.

Στο επίπεδο μέρος της κορυφής βρέθηκαν συνολικά 23

60. Οι παρακάτω αριθμοί που αφορούν τον εντοπισμό αρχαιολογικών θέσεων θα πρέπει να θεωρηθούν προσωρινοί και υπό μελλοντική αναθεώρηση, καθώς η περιοχή δεν έχει εξαντληθεί ερευνητικά.

61. C. Renfrew - M. Gimbutas - E. Elster, *Excavations at Sitagroi*, τ. 1, Los Angeles 1986.

62. Για τα αποτελέσματα της ανασκαφής, βλ. σημ. 1, στο Δ. Γραμμένος - Στ. Κώτσος, Ανασκαφή προϊστορικού οικισμού νεότερης νεολιθικής και πρώιμης εποχής του σιδήρου στον λόφο της Αγίας Λυδίας Ασπροβάλτας, *Μακεδονικά* ΛΒ΄ (2001), σ. 393-441.

63. Εκτενής παρουσίαση της ανασκαφής έγινε από την ανασκαφική ομάδα στην ετήσια αρχαιολογική συνάντηση. Βλ. Π. Αδάμ-Βελένη - Μ. Βιολάτζης - Π. Καρατάσιος - Α. Στάγκος, Προϊστορικές θέσεις στην ενδοχώρα του Στρυμονικού, Η νεολιθική θέση στην Ασπροβάλτα, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 187-199.

64. Την αποτύπωση στο χώρο έκαναν ο τοπογράφος Γ. Γκάτζιος και οι αρχιτέκτονες Ζ. Αλ Σααγιάχ και Δ. Καλλιγά. Τη μελέτη του αρχαιοβοτανολογικού υλικού ανέλαβε η αρχαιολόγος-παλαιοβοτανολόγος Γ. Κοτζαμάνη. Τη μελέτη του παλαιοζωολογικού υλικού ανέλαβε η αρχαιολόγος-παλαιοζωολόγος Ε. Σαμαρτζίδου, η οποία επέβλεπε και για μεγάλο χρονικό διάστημα ανασκαφικές τομές παράλληλα με τους υπογράφοντες.

65. Το ανεσκαμμένο τμήμα του προϊστορικού οικισμού καθαιρέθηκε, προκειμένου να διέλθει η σύγχρονη Εγνατία Οδός. Μεγάλο τμήμα του οικισμού παραμένει ωστόσο άσκαφο, στη διάθεση των μελλοντικών ερευνητών.

66. Renfrew - Gimbutas - Elster, ό.π. Δ.Β. Γραμμένος, *Νεολιθικές έρευνες στην Κεντρική Μακεδονία*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 117, Αθήνα 1991.

λάκκοι ανοιγμένοι στο φυσικό έδαφος, όλοι της νεότερης νεολιθικής. Ενιαίο συγκρότημα τριών λάκκων χωρισμένο με λεπτά λιθόκτιστα τοιχάρια και ορισμένο από λιθόστρωτο σε απόσταση 120 μ. νότια της θέσης, επιβεβαιώνει την άποψη ότι ανθρώπινες οικιστικές δραστηριότητες ασκούνταν και εκτός των φυσικών ορίων των οικισμών. Ύπαρξη κατακόρυφης στρωματογραφίας, με τουλάχιστον τρία νεολιθικά στρώματα, διαπιστώθηκε μόνο στην ανατολική πλαγιά της θέσης, όπου υπάρχει έντονη κλίση από Δ.-Α.

Από την ιδιαίτερα μεγάλη ποσότητα κεραμικής (± 60.000 όστρακα) το μεγαλύτερο μέρος ανήκει στη νεολιθική εποχή. Προσδιορίζονται χρονολογικά στις φάσεις Σιταγροί ΙΙ και ΙΙΙ. Μικρή ήταν η ποσότητα της γκρίζας κεραμικής με επίστρωση γραφίτη, σε ορισμένες περιπτώσεις με αυλακώσεις, της φάσης Σιταγροί ΙΙ. Μικρή ήταν η παρουσία της μαύρης στιλβωμένης κεραμικής. Πολύ μεγαλύτερη ήταν η παρουσία της γκριζόμαυρης στιλβωμένης κεραμικής. Συχνή είναι η παρουσία κλειστών και ανοιχτών αμφικωνικών φιαλών και κλειστών σφαιρικών φιαλών.

Σημαντική είναι η παρουσία της ανοιχτόχρωμης στιλβωμένης κεραμικής (pale burnished). Μικρή ήταν επίσης η παρουσία της κεραμικής με διακόσμηση «barbotine» της νεότερης νεολιθικής. Η πλειονότητα της διακοσμημένης κεραμικής ανήκει στην εγχάρακτη κεραμική της φάσης Σιταγροί ΙΙΙ (+300 όστρακα). Ιδιαίτερα μεγάλη είναι η παρουσία της στικτής και εμπίεστης διακόσμησης (±330 όστρακα). Σημαντική είναι η παρουσία διακόσμησης με δακτυλιές πάνω σε πλαστικές ταινίες, όπως και ικανός αριθμός τμημάτων τραπεζών και πλαστικών αγγείων. Ξεχωριστή θέση κατέχει η κεραμική τύπου black-on-red. Ένα ολόκληρο αμφοροειδές αγγείο, με λαβές κατευθείαν από τον λαιμό, βρέθηκε σε πυθμένα λάκκου.

Ο μεγάλος αριθμός εργαλείων, τόσο λειασμένων, όσο και απολεπισμένων, δείχνει έντονη τεχνουργική δραστηριότητα στο χώρο κατά τις περιόδους κατοίκησής του. Τα λειασμένα είναι κυρίως πελέκεις και λίγες σμίλες από πρασινωπή πέτρα. Πολύ μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των απολεπισμένων εργαλείων, όπως λεπίδες, φολίδες, ξέστρα, πυρήνες.

Από τα υπόλοιπα ευρήματα ξεχωρίζει μια πολύ ενδιαφέρουσα ομάδα ειδωλίων. Πρόκειται για ένα σύνολο 55 ειδωλίων, από τα οποία τα 50 είναι ανθρωπόμορφα, ενώ μόνο τα πέντε αναπαριστούν ζώα.

Εξαιρετικά σημαντικό σύνολο ευρημάτων αποτελούν 16 πήλινες σφραγίδες, αριθμός σαφώς μεγαλύτερος από τις μέχρι τώρα δημοσιευμένες θέσεις. Οι σφραγίδες παρουσιάζουν ποικιλία σχημάτων και διακοσμητικών μοτίβων. Απλές, κάθετες η οριζόντιες εγχαράξεις, σταυρόσχημα η αβακωτά μοτίβα, σπείρες η ρηχές κυκλικές εμβαθύνσεις είναι μερικά μόνο από τα σχέδια στην κάτω επιφάνειά τους.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νέα Καλλικράτεια

Αποχετευτικό δίκτυο[67]

Το καλοκαίρι του 1999 ξεκίνησε η κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου της Νέας Καλλικράτειας, έργο χρηματοδοτούμενο από το ΕΤΣ και το ελληνικό δημόσιο, που ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2001. Οι εργασίες, που επικεντρώθηκαν στο οδικό δίκτυο για την εγκατάσταση αγωγών σε μήκος 25 χλμ., αποτέλεσαν μια μεγάλης κλίμακας δοκιμαστική τομή στο σημερινό οικισμό.

Στο τοπογραφικό σχέδιο που σημειώνεται η θέση εύρεσης των αρχαιοτήτων (Σχέδ. 9), γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι οι τάφοι εντοπίζονται κυρίως στο ανατολικό τμήμα του σύγχρονου οικισμού, ενώ τα οικιστικά κατάλοιπα στο δυτικό.

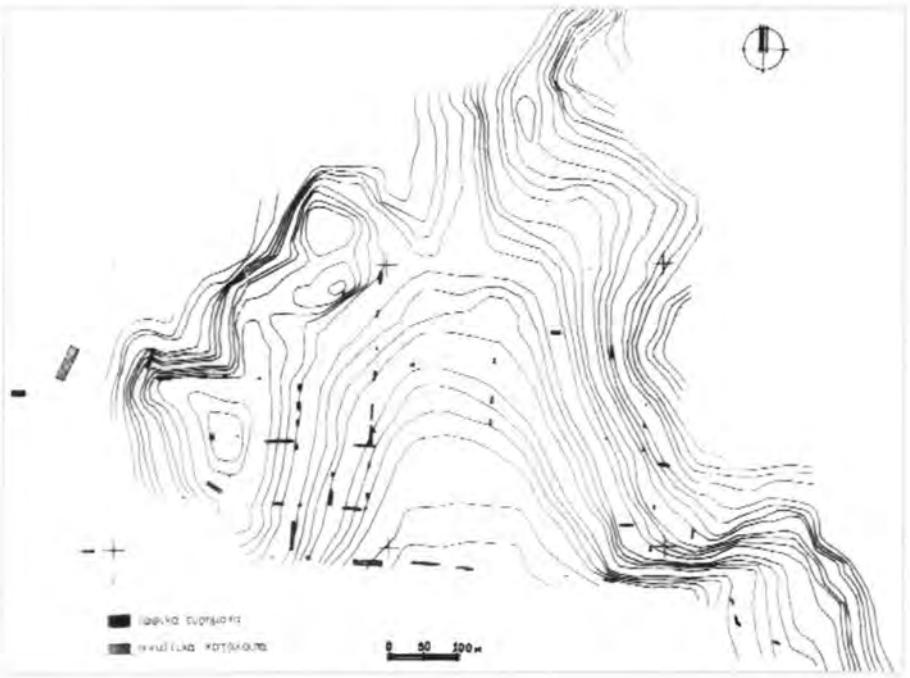
Αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν συνολικά 86 τάφοι, που χρονολογούνται από την εποχή του Σιδήρου έως την ύστερη αρχαιότητα.

Οι 11 ταφές της πρώιμης εποχής του Σιδήρου εντοπίζονται κυρίως στο νοτιοδυτικό λόφο, στην περιοχή που πιστοποιήθηκαν και τα οικιστικά κατάλοιπα των κλασικών χρόνων. Διαπιστώνεται ο ίδιος τύπος ταφής, λακκοειδής με κάλυψη από λίθινες πλάκες. Πρόκειται αποκλειστικά για ενταφιασμούς, με το νεκρό σε ύπτια θέση. Ο προσανατολισμός είναι κοινός, Α.-Δ., με το κρανίο στα δυτικά. Σε τρεις περιπτώσεις το αγγείο ήταν τοποθετημένο στα πόδια του νεκρού.

Οι τρεις ταφές των ύστερων αρχαϊκών χρόνων, δύο εγχυτρισμοί και μία σαρκοφάγος από κογχυλιάτη λίθο, εντοπίστηκαν σε θέσεις που απέχουν μεταξύ τους και περιείχαν αντιπροσωπευτικά κτερίσματα κορινθιακής και ντόπιας κεραμικής παραγωγής.

Οι 54 ταφές της κλασικής εποχής εντοπίζονται σε τρία χωροταξικά σύνολα: πρώτον, ο πυρήνας του κλασικού νεκροταφείου αποκαλύφθηκε στην παραλία του σημερινού οικισμού, δεύτερον, συστάδες τάφων αυτής της περιόδου εντοπίζονται βόρεια, βορειοδυτικά της προϊστορικής τούμπας και τρίτον, στις ανατολικές υπώρειες των δυτικών λόφων. Η τυπολογική τους κατανομή είναι: 26 εγχυτρισμοί, 19 κεραμοσκεπείς, οκτώ σαρκοφάγοι και ένας κιβωτιόσχημος. Ο προσανατολισμός των ταφών, στη

67. Για μια πληρέστερη παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων, βλ. Α. Μπιλούκα - Σπ. Βασιλείου - Ι. Γραικός, Αρχαιολογικές μαρτυρίες από τη Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 299-310, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.



Σχέδ. 9. Νέα Καλλικράτεια. Αποχετευτικό δίκτυο. Θέσεις εντοπισμού αρχαιοτήτων.

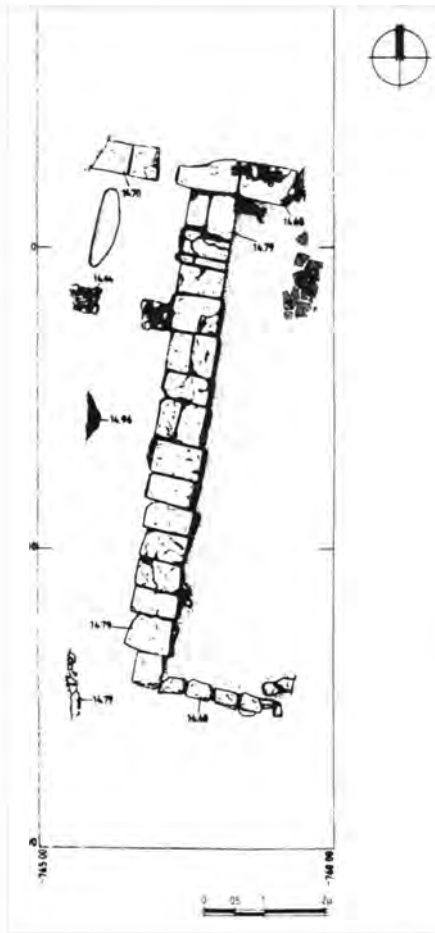
συντριπτική τους πλειονότητα, είναι Α.-Δ. (ενταφιασμοί με το κρανίο στα ανατολικά). Όλοι οι νεκροί βρέθηκαν σε ύπτια θέση. Στους περισσότερους εγχυτρισμούς τοποθετείται το αγγείο με τον πυθμένα στα δυτικά και το στόμιο στα ανατολικά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι καμία σαρκοφάγος δεν βρέθηκε στον ταφικό πυρήνα της παραλίας, ενώ όλα τα ευρήματα του είδους πιστοποιήθηκαν στα εδάφη βορείως αυτής. Οι ταφές του παραλιακού νεκροταφείου είναι απλές (ταφικά αγγεία, κεραμοσκεπείς) και πολλές από αυτές ακτέριστες. Οι τάφοι χρονολογούνται από τον 5ο έως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Η ταφή των ελληνιστικών χρόνων, που πιστοποιήθηκε από την εύρεση χάλκινου νομίσματος Φιλίππου Ε΄, φαίνεται μεμονωμένη, αφού δεν εντοπίστηκαν οικιστικά κατάλοιπα αυτής της περιόδου πουθενά στο χώρο που ερευνήθηκε.

Τάφοι της ύστερης αρχαιότητας, συνολικά 17, εντοπίζονται στα δυτικά του σημερινού οικισμού. Χρησιμοποιούνται όλοι οι τύποι ταφών, με εξαίρεση τους εγχυτρισμούς. Πρόκειται αποκλειστικά για ενταφιασμούς με το κρανίο στα δυτικά και αρκετές ανακομιδές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πολλαπλή ταφή 36 στον τύπο του κιβωτιόσχημου, που περιείχε μικρό θησαυρό ένδεκα χάλκινων νομισμάτων που χρονολογούνται στα 330-336 μ.Χ.

Οι εκτεταμένες εκσκαφές για το αποχετευτικό έργο οδήγησαν στην αποκάλυψη αρχαίου οικισμού του 5ου και 4ου αι. π.Χ. στο δυτικό τμήμα της Νέας Καλλικράτειας. Σε μικρό βάθος κάτω από την επιφάνεια του οδοστρώματος εντοπίστηκαν περιορισμένης έκτασης αρχιτεκτονικά λείψανα. Πρόκειται για θεμέλια κτιρίων κατασκευασμένα κυρίως από αργούς λίθους, χώρους με στρώματα καταστροφής και αρκετούς απορριμματικούς λάκκους. Τα κινητά ευρήματα, ως επί το πλείστον αντικείμενα καθημερινής χρήσης, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για οικίες κτισμένες σε μεγάλα άνδηρα, με κοινό προσανατολισμό. Πιο επιμελημένες κατασκευές, με καλοδουλεμένους και μεγάλου μήκους τοιχοβάτες, θα μπορούσαν να αποδοθούν σε κτίρια δημόσιου χαρακτήρα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της οδού Κ. Καραμανλή (Σχέδ. 10). Αποκαλύφθηκε τοιχοβάτης με ορθογωνισμένους πώρινους λίθους, μήκ. 9 μ. Οι συνολικές διαστάσεις του κτιρίου δεν κατέστη δυνατόν να εξακριβωθούν, λόγω της θέσης εύρεσής του. Η λιγοστή κεραμική χρονολογεί τη χρήση του στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Στην παραλία του σημερινού οικισμού αποκαλύφθηκε τμήμα οχυρωματικής κατασκευής (Σχέδ. 11). Πρόκειται για δύο σκέλη τείχους που σχηματίζουν ορθή γωνία. Το νότιο, με κατεύθυνση Α.-Δ., ακολουθεί την ακτογραμμή, ενώ το κάθετο σε αυτό ανατολικό κατευθύνεται Β.-Ν. προς την ενδοχώρα. Σε μήκος 5,60 μ. αποκαλύφθηκε το ανατολικό σκέλος, πλ. 2,60 και ύψ. 2 μ., ενώ από το νότιο σκέλος αποκαλύφθηκε τμήμα του εσωτερικού μετώπου μήκ. και ύψ. 2 μ. Τα μέτωπα του τείχους έχουν κατασκευαστεί με ορθογώνιας όψης λιθόπλινθους, διαφόρων μεγεθών, τοποθετημένες σε ανισοϋψείς σειρές. Το εσωτερικό γεμίζεται με μικρότερους αργούς λίθους και χώμα. Η άνω



Σχέδ. 10. Νέα Καλλικράτεια. Αποχετευτικό δίκτυο. Κάτοψη κτιρίου υπό την οδό Κ. Καραμανλή.

Σχέδ. 11. Νέα Καλλικράτεια. Αποχετευτικό δίκτυο. Κάτοψη του τείχους.



επιφάνεια του ανατολικού σκέλους διαμορφώνεται βαθμιδωτά: η εξωτερική βαθμίδα (πλ. 1,50 μ.) είναι υψηλότερη 0,60 μ. περίπου από την εσωτερική (πλ. 1,10 μ.). Πιστοποιήθηκε η ύπαρξη δαπέδου από πατημένο πηλόχωμα, μόνον εσωτερικά της κατασκευής, που σφραγίζει πρωιμότερες επιχώσεις στο επίπεδο της θεμελίωσης. Πάνω από το δάπεδο διαπιστώθηκε στρώμα που περιείχε διαλυμένες ωμές πλίνθους, γεγονός που συνηγορεί στην ύπαρξη πλίνθινης ανωδομής. Τα ευρήματα της κεραμικής χρονολογούν τη χρήση του δαπέδου στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Η ίδρυση του τείχους παραμένει υπό έρευνα, πιθανότατα ανάγεται στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ.

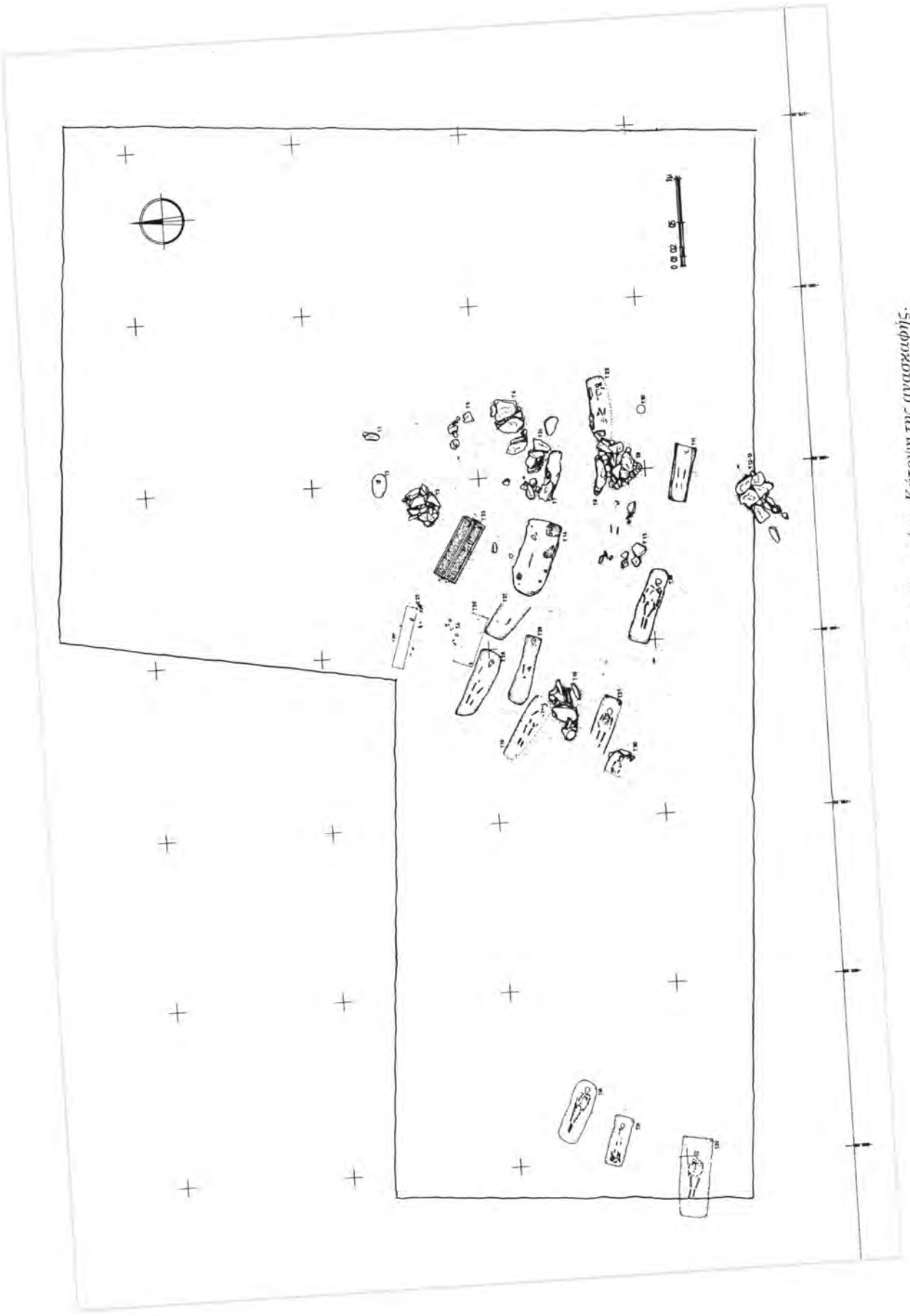
Το χρονολογικό πέρας της χρήσης του νεκροταφείου των κλασικών χρόνων, περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., συμπίπτει με τα αντίστοιχα χρονολογικά δεδομένα των οικιστικών στρωμάτων καταστροφής. Τα νομισματικά ευρήματα, κοπές Κοινού Χαλκιδέων, Βοττιαίων, Δικαίας, Τορώνης, Λαρισαίων και Φερραίων, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή. Κατά συνέπεια η εγκατάλειψη της θέσης μπορεί να συσχετιστεί με τα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην περιοχή κατά το β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., με κατάληξη την καταστροφή της Ολύνθου και άλλων πόλεων του κοινού των Χαλκιδέων από τον Φίλιππο.

Οικόπεδο Σ.Γ. Ταουσάνη (Ο.Τ. 80, αριθ. 690β)[68]

Σε σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, που πραγματοποιήθηκε με δαπάνη του ιδιώτη, εντοπίστηκαν 33 ταφές σε πυκνή διάταξη (Σχέδ. 12). Όλοι οι τάφοι είναι προσανατολισμένοι στον άξονα Α.-Δ., με μικρές αποκλίσεις κατά εποχή. Χρονολογούνται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου, στην αρχαϊκή, κλασική και ελληνιστική εποχή. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ακόλουθες ταφές:

Πρώιμη εποχή του Σιδήρου: Ταφή 19. Στον τύπο του λακκοειδούς με λίθινη κάλυψη, η οποία εδράζεται σε χαμηλό αναβαθμό, η γυναικεία ταφή μέσα σε ορθογώνιο κιβώτιο, λαξευμένο στο φυσικό υπόστρωμα της περιοχής, χωρίς να υπάρχουν περαιτέρω ενδείξεις ενταφιασμού σε ξύλινη σαρκοφάγο, απέδωσε ένα αξιόλογο σύνολο χάλκινων κοσμημάτων. Μια χάλκινη τοξωτή πόρπη, διαστ. 0,12×0,12 μ., κρατούσε το ένδυμα της νεκρής στον αριστερό ώμο. Στη μία όψη της φέρει εγχάρακτη παράσταση αλόγου και στην άλλη την παράσταση ενός ακόμη ζώου με παραπληρωματικά γεωμετρικά μοτίβα. Ανάλογα παραδείγματα αυτού του τύπου και διακόσμησης από τη

68. Α. Μπιλούκα - Ι. Γραικός, Νέα Καλλικράτεια 2001: Η ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 279-288.



Σχέδ. 12. Νέα Καλλιχράτεια. Οικόπεδο Σ.Γ. Ταουσάνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Θεσσαλία, πιθανότατα τόπο κατασκευής και της πόρπης του εξεταζομένου τάφου, χρονολογούνται στα τέλη του 8ου και αρχές του 7ου αι. π.Χ.

Αρχαϊκή εποχή: *Ταφή 31*. Σε αμμώδες υπέδαφος ενταφιάστηκε στον άξονα Α.-Δ., μέσα σε ξύλινη σαρκοφάγο, ένα κορίτσι, που εκτός των δύο ενωτίων και του πυραμιδόσχημου περιάπτου που έφερε, είχαν εναποτεθεί στην περιοχή των κάτω άκρων αγγεία και πήλινα ειδώλια σε τέτοια πυκνότητα, που διατήρησαν το σχήμα του αποσαθρωμένου ξύλινου κιβωτίου. Τα αγγεία του τάφου, όλα αττικά, είναι: μία μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση κωμού, τεχνοτροπίας του ζωγράφου του Αίμωνος, δύο μελαμβαφή ληκύθια και ένα ακόμα μελανόμορφο με παράσταση ανθεμίων σε λευκό βάθος. Από τα πήλινα ειδώλια, 20 περίπου, ξεχωρίζουν μια μεγάλη μορφή των υστεροαρχαϊκών χρόνων, ζωόμορφα ειδώλια-παιχνίδια και μορφές ιθυφαλλικών σειληνών σε οκλάζουσα στάση. Η ταφή χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

Κλασική εποχή-5ος αι. π.Χ.: *Ταφή 23*. Μια πώρινη μονολιθική σαρκοφάγος με αμφικλινή μονολιθική κάλυψη, η οποία περιείχε σε πολύ καλή κατάσταση διατηρημένο το σκελετό ενήλικης γυναίκας, που έφερε στο ύψος των ώμων δύο σιδερένιες περόνες με χάλκινες κεφαλές που παριστάνουν σφίγγα. Ίνες από το ένδυμα της νεκρής διατηρήθηκαν στο οξειδωμένο σιδερένιο στέλεχος της κάθε περόνης. Τα ληκύθια της ταφής βρέθηκαν σπασμένα και συγκεντρωμένα εξωτερικά της σαρκοφάγου, στην ανατολική, δυτική και νότια πλευρά της, γεγονός που επιβεβαιώθηκε κατά τη συντήρησή τους, αφού τμήματα από τις διαφορετικές ομάδες βρέθηκαν να συνανήκουν. Με τελετουργικές διαδικασίες σχετίζεται μικρή πυρά, σε απόσταση 0,30 μ. από τη σαρκοφάγο, πιθανόν εναγικής ή σχετιζομένης με νεκρόδειπνο. Προτείνεται η χρονολόγηση στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. και μάλιστα περί τα μέσα αυτού.

Κλασική εποχή-4ος αι. π.Χ. Στις ταφές ενηλίκων, που χρονολογούνται στο α΄ μισό αυτού του αιώνα, συνεχίζεται η συνήθεια του ενταφιασμού σε ξύλινη σαρκοφάγο, που πιστοποιήθηκε για τον 5ο αι. π.Χ., ενώ παρουσιάζεται και ο τύπος της ταφής σε ορθογώνιο όρυγμα, το οποίο καλύπτεται με ξύλινες σανίδες που προστατεύονται με μικρές πέτρες, τοποθετημένες στις γωνίες του λάκκου. Σε τρεις ταφές αυτού του τύπου, εντοπιζόμενες πολύ κοντά η μία στην άλλη, εκτός των πήλινων κτερισμάτων που τοποθετούνται σε διακεκριμένες θέσεις δίπλα στο νεκρό, βρέθηκαν στην καθεμία από ένα νόμισμα στο στόμα. Τα νομίσματα αυτά είναι δύο χάλκινα, του Κοινού των Χαλκιδέων και Βοττιαίων αντιστοίχως και ένα αργυρό Ακανθίων. Ανάλογα παραδείγματα Χαρώνειων τελών στην ίδια θέση εύρεσης χρονολογούνται για την περίπτωση της Νέας Καλλικράτειας από το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. και αργότερα.

Οικόπεδο Βαλαβάνη-Τσικαρίδη (Ο.Τ. 70, αριθ. 596)

Μόλις 100 μ. δυτικά από το οικόπεδο με αριθ. 690β, η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε μία ταφή της εποχής του Σιδήρου. Κάτω από μια απλή αμμόπλακα βρέθηκε μία φιάλη τοποθετημένη με το στόμιο στο έδαφος, μία σιδερένια βιολόσχημη πόρπη και ένα σιδερένιο δακτυλίδι.

Οικόπεδο Χ. Χατζόπουλου (Ο.Τ. 11, αριθ. 74)

Σε σωστική ανασκαφή που ξεκίνησε με δαπάνη του ιδιώτη και στη συνέχεια διακόπηκε, εντοπίστηκε τμήμα της κλασικής πλίνθινης οχύρωσης του αρχαίου οικισμού, το οποίο εδράζεται πάνω σε πρωιμότερο τύμβο.

Ροδόκηπος

Σε απόσταση 100 μ. βορειοανατολικά του αγροτεμαχίου 1306, ερευνήθηκε κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων που περιείχε πέντε σκελετούς. Η κτιστή εσωτερική κλίμακα και τα τοιχώματα του τάφου έφεραν επένδυση λευκού κονιάματος. Ο τάφος ήταν κτερισμένος με δώδεκα χάλκινα νομίσματα, δύο αβαφή αγγεία και ένα ασημένιο ενώτιο.

Νέα Φλογητά

Αγροτεμάχιο 1158

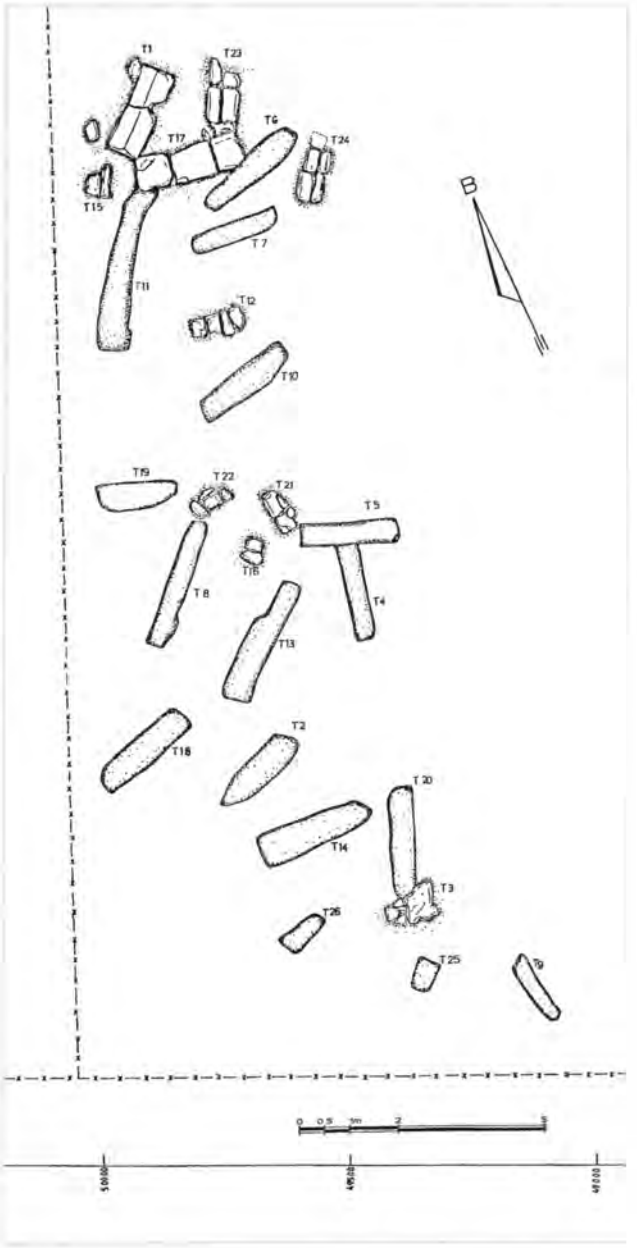
Βόρεια της τούμπας και τράπεζας των Νέων Φλογητών, σε μονοήμερη σωστική ανασκαφή, ερευνήθηκαν τρεις λακκοειδείς τάφοι. Η ταφή 1 περιείχε ως κτέρισμα μικρή μάζα από ήλεκτρο και τμήμα χάλκινου ελάσματος ενώ η ταφή 2 ήταν ακτέριστη. Στην τρίτη ταφή η νεκρή, εκτός από το σύνολο των λεγόμενων μακεδονικών χαλκών (δύο οκτώσχημες πόρπες, δύο ψέλια, περίαπτο με αμφικωνικές ψήφους και μία από σάρδιο) έφερε στα χέρια της μεγάλο σκύφο, πιθανότατα προϊόν ολυνθιακού εργαστηρίου, εντός του οποίου υπήρχε μικρότερος, κορινθιακός και στα πόδια της ένα κορινθιακό εξάλειπτρο και μία οπισθότμητη πρόχους.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ

Άθυτος

Οικόπεδο Κ. Σιούζου

Κατά την εκσκαφή των θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο Κ. Σιούζου, που βρίσκεται δίπλα (δυτικά) της επαρχιακής οδού Φώκαιας-Καλλιθέας, αποκαλύφθηκε τμήμα του νεκροταφείου της αρχαίας Αφύτιος



Σχέδ. 13. Άθυτος. Οικόπεδο Κ. Σιούζου. Τοπογραφικό των τάφων.

(Σχέδ. 13). Ερευνήθηκαν 26 ταφές, από τις οποίες οι εννέα ήταν ενταφιασμοί σε λακκοειδείς τάφους και οι 16 καύσεις επιτόπου σε μακρόστενους λάκκους (Πίν. 12 α). Βρέθηκε, ακόμη, και μια πώρινη σαρκοφάγος. Τα κτερίσματα των νεκρών ήταν πήλινα αγγεία, προτομές και ειδώλια, χάλκινα αγγεία και κοσμήματα, μία χάλκινη και δύο σιδερένιες στλεγγίδες. Σε ορισμένους τάφους υπήρχαν, ακόμη, και αρκετοί αστράγαλοι. Σχεδόν όλα τα αντικείμενα των καύσεων βρέθηκαν καμένα, ενώ τα χάλκινα έχουν υποστεί μεγάλη παραμόρφωση από τις υψηλές θερμοκρασίες της πυράς. Από την πρώτη εξέταση των κτερισμάτων, μερικά από τα οποία μόνον έχουν συντηρηθεί, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι τάφοι χρονολογούνται στον 5ο και 4ο αι. π.Χ.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ν. Ματθαίου.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ

Κασσάνδρεια (Πίν. 12 β, γ)

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου Κ. Παπανικολάου στον οικισμό της Κασσάνδρειας, εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν πέντε τάφοι, τέσσερις κεραμοσκεπείς καλυβίτες και ένας κιβωτιόσχημος τάφος με τρεις ταφές. Οι τάφοι περιείχαν λίγα αβαφή πήλινα αγγεία, κυρίως οινοχόες και μυροδοχεία και ένα μικρό πήλινο ειδώλιο αλόγου. Χρονολογούνται στα τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

ΔΗΜΟΣ ΣΙΘΩΝΙΑΣ

Νικήτη

Θέση Ανεμόμυλος (Ο.Τ. 79, οικόπεδο Γ. Τσάτση)

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε μελαμβαφής κεραμική και κέραμοι στέγης. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα από 14/06 έως 6/07/2001, η οποία διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Η. Δαλαμάγκα και χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον οικοπεδούχο Γ. Τσάτση.

Στο χώρο που ερευνήθηκε, αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής, που περιελάμβανε αργούς λίθους και θραύσματα κεράμων στέγης λακωνικού τύπου. Μετά την αφαίρεσή του και σε βάθος 2,15 μ. εντοπίστηκε το φυσικό κιτρινωπό έδαφος. Το στρώμα καταστροφής συνεχίζεται προς Α. μέσα στο μη οικοδομήσιμο τμήμα του γηπέδου, όπου δεν προχώρησε η έρευνα και προέρχεται, μάλλον, από παρακείμενα κτίσματα, εφόσον κάτω από αυτό δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα.

Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται: α) αγγεία καθημερινής χρήσης, κυρίως αβαφή (οξυπύθμενοι αμφορείς, τριφυλλόστομη οινοχόη, λεκανίδες με προχοή, κ.ά.), μελαμβαφή (λύχνοι, λαβές και βάσεις κανθάρων, σκύφοι) και ερυθροβαφή (βάσεις σκύφων), β) τμήμα πήλινης κωνικής αγνύθας, γ) χάλκινα αντικείμενα (δύο μεγάλου μεγέθους καρφιά), καθώς και δύο θραύσματα τριβείων. Η χρονολογική ένταξη του στρώματος καταστροφής, σύμφωνα με την κεραμική και τα ευρήματα, μπορεί να αναχθεί στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΔΗΜΟΣ ΣΙΘΩΝΙΑΣ

Νέος Μαρμαράς

Ο Α. Λειβαδιώτης, κάτοικος Νέου Μαρμαρά Χαλκιδικής, παρέδωσε στη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ 38 αμφορείς, μία τριφυλλόστομη οινοχόη και ένα αγγείο, τα οποία προέρχονται από τις θαλάσσιες περιοχές της αρχαίας Τορώνης (αύξ. αριθ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 23-40 αμφορείς), της περιοχής μεταξύ Κάβου Καρτάλι και του Κάβου Καλόγριας (αύξ. αριθ. 11, 12, 13, 17-22), της περιοχής μεταξύ Λήμνου (ύφαλος Γλαύκης) και νήσου Πιπέρι (αύξ. αριθ. 7-10, 30-38) και της περιοχής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους (αύξ. αριθ. 14, 15 και 16). Τα αρχαία αντικείμενα έχουν κατατεθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου από τον κάτοχό τους με αίτημα τη νόμιμη αμοιβή και η υπόθεση έχει διαβιβαστεί στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων λόγω αρμοδιότητας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΤΟΡΩΝΗΣ

Σάρτη

Ο.Τ. 8-9, οικόπεδο 33

Το φθινόπωρο του 2000, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την εγκατάσταση αποχετευτικού δικτύου στον οικισμό της Σάρτης και υπό την επίβλεψη της 10ης ΕΒΑ, εντοπίστηκαν δύο τμήματα λίθινων τοίχων μπροστά στο οικόπεδο αριθ. 33. Την ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε η 10η ΕΒΑ, επειδή βρέθηκε κεραμική βυζαντινών χρόνων στα επιφανειακά στρώματα και στη συνέχεια διαβιβάστηκε η υπόθεση στη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ λόγω αρμοδιότητας. Η έρευνα, από 21/03 έως 10/04/2001, διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Η. Δαλαμάγκα και χρηματοδοτήθηκε από την εταιρεία Κ/Ξ Γ. Βαφειάδης - Ν. Πολυζώης - Κ. Σαράντου.

Συγκεκριμένα, μεταξύ των Ο.Τ. 8 και 9 και σε βάθος 0,60 μ. κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα, εντοπίστηκαν δύο τμήματα τοίχων (πλ. 0,50 μ.), εκ των οποίων ο ένας γωνιάζει (Σχέδ. 14). Οι τοίχοι είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή από μικρούς και μεγάλους λίθους και χωρίς συνδετικό κονίαμα. Το ύψος των τοίχων σώζεται στα 2,20 μ., ενώ ο υδροφόρος ορίζοντας εμφανίζεται στα 3 μ. Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται: α) αγγεία καθημερινής χρήσης, κυρίως αβαφή (πιθάρια, οξυπύθμενοι αμφορείς, κ.ά.), ελάχιστα μελαμβαφή (λαβές κανθάρου) και ερυθροβαφή, β) πήλινες φακοειδείς αγνύθες, πήλινες αμάδες, τμήμα ειδωλίου, γ) χάλκινα αντικείμενα (περόνες, καρφιά), δ) μολύβδινοι σύνδεσμοι και αρκετές πυρακτωμένες σιδηρόμαζες, που χρησίμευαν προφανώς στη στεγανοποίηση των κτιρίων, λόγω του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα και της μικρής απόστασης από τη θάλασσα (50 μ. περίπου), ε) τέσσερα χάλκινα νομίσματα, η χρονολόγηση των οποίων δεν είναι εφικτή λόγω της έντονης διάβρωσής τους, καθώς και πολλές κέραμοι λακωνικού τύπου. Τα ανασκαφικά δεδομένα, σε συνδυασμό με την κεραμική και τα ευρήματα, προσδιορίζουν την οικιστική χρήση του συγκεκριμένου χώρου και τον ανάγουν στην ελληνιστική εποχή.

Συκιά - Σάρτη

Έργο ΟΤΕ

Το 2001 κατασκευάστηκε υπόγειο Αστ. Δικτύου ΟΤΕ σε όλη την έκταση του οικισμού της Σάρτης και της Συκιάς. Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών εντός του οικισμού της Σάρτης, εντοπίστηκε κυρίως στα ανατολικά και κατά τόπους (σε βάθος 0,60 μ. περίπου κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα), διάσπαρτη κεραμική ελληνιστικών χρόνων. Η παρακολούθηση του έργου πραγματοποιήθηκε από την αρχαιολόγο Ε. Καλατζή.

ΣΟΦΙΑ ΑΣΟΥΧΙΔΟΥ

ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Ιερισσός

Η σωστική ανασκαφή των οικοπέδων που καλύπτουν το νεκροταφείο της Ακάνθου είναι περιορισμένη κατά τη φετινή περίοδο με αποτέλεσμα να ερευνηθεί μικρός αριθμός τάφων, τόσο στο βορειοανατολικό παράλιο όσο και στο νοτιοδυτικό μεσόγαιο.

Στο βορειοανατολικό, παράλιο νεκροταφείο και στο οικόπεδο αριθ. 33, Κ. Μπέικου, αποκαλύφθηκαν μερικοί απλοί, λακκοειδείς κυρίως τάφοι κλασικής εποχής, οι οποίοι δεν διαφοροποιούνται από το έως τώρα γνωστό σύνολο των υπολοίπων.

Ευχάριστη έκπληξη αποτέλεσε η ανασκαφική έρευνα των δύο συνεχόμενων οικοπέδων, αριθ. 205 και 206, που εντάσσονται στον ακραίο, νοτιοανατολικό τομέα του νεκροταφείου. Επιβεβαιώθηκε η βιοτεχνική χρήση του χώρου, γνωστή ήδη από την ανασκαφή του γειτονικού οικοπέδου αριθ. 212[69], με την αποκάλυψη επιπλέον κερα-

69. Ε. Τρακοσοπούλου, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 451, Πίν. 123γ.

μικών κλιβάνων και άλλων συναφών εγκαταστάσεων, η οποία, δυστυχώς, δεν στάθηκε δυνατό να ολοκληρωθεί.

Αντίθετα στο νοτιοδυτικό, μεσόγαιο νεκροταφείο, η έρευνα ήταν περισσότερο καρποφόρα και ενδιαφέρουσα. Η ανασκαφή του οικοπέδου αριθ. 2 του Ο.Τ. Ξ, ιδιοκτησίας Α. Γιώργου, περιέλαβε το βορειοδυτικό, μισό περίπου τμήμα κάλυψης του μελλοντικού κτίσματος στο πλαίσιο των εργασιών της σταδιακής ανοικοδόμησής του. Ήλθαν στο φως δώδεκα τάφοι της εποχής του Σιδήρου με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. ως επί το πλείστον (Πίν. 12 δ). Πρόκειται για ενταφιασμούς σε οξυπύθμενους πίθους, σε έξι από τους οποίους διαπιστώθηκε μάλιστα η πολλαπλή χρήση. Οι πίθοι με διακοσμητική ταινία συνήθως, εκτός από μία μόνον περίπτωση (Π3. 9923), αποκαλύφθηκαν τοποθετημένοι με το στόμιο στραμμένο προς ΒΔ. και κλεισμένο με σχιστόπλακα και λιθοσωρούς. Οι λίθοι, πέρα από τη χρήση τους στο κλείσιμο της εισόδου για τη διασφάλιση του αδιατάρακτου των τάφων, παρέχουν σε μερικές περιπτώσεις και κάποιες ενδείξεις ύπαρξης περιβόλων των πίθων. Βρεφικές ταφές περιείχαν οι μικρού μεγέθους πίθοι Π5. 9925 και Π7. 9927, ενώ κτερισμένοι με χάλκινα ψέλια κυρίως, αποκαλύφθηκαν οι νεκροί σε έξι μόνον τάφους (Πίν. 12 ε). Η λιτή παρουσία της κεραμικής της περιόδου αυτής αντιπροσωπεύεται με ένα μόνο δείγμα μιας οινοχοΐσκης.

Ανάλογη ανασκαφική εικόνα παρουσίασε και το γειτονικό οικόπεδο αριθ. 14Ν του Ο.Τ.1, ιδιοκτησίας Ευ. Μπαλτζή. Η έρευνά του απέδωσε ένδεκα τάφους της εποχής του Σιδήρου κατά μήκος του ανατολικού τμήματος του σκάμματος και συγκεκριμένα δέκα οξυπύθμενους πίθους, που φέρουν συνήθως διακοσμητική επίσης ταινία, με παράλληλες, λοξές αυλακώσεις στο ύψος του ώμου και έναν αμφορέα (Πίν. 12 στ). Τα ταφικά αγγεία αποκαλύφθηκαν με το στόμιο στραμμένο ως επί το πλείστον προς Α. ή ΒΑ. και σφραγισμένο επίσης με συστάδες ασβεστολιθικών λίθων. Σε δύο περιπτώσεις ο λαιμός των πίθων στηριζόταν σε λίθους. Εδώ, όπως άλλωστε και στο προηγούμενο οικόπεδο, η κυριαρχία του εθίμου του ενταφιασμού είναι απόλυτη. Πολλαπλή χρήση τάφου διαπιστώθηκε σε μία μόνον περίπτωση (Π 4. 9939), όπου αποκαλύφθηκαν τρεις νεκροί. Παιδιά είχαν εναποτεθεί στους τάφους Π10. 9946 και Α1. 9944, όπου μόλις διακρίθηκαν ελάχιστα ίχνη αποσαθρωμένων οστών. Κτερίσματα έφεραν οι νεκροί πέντε συνολικά τάφων (Πίν. 12 ζ), ανάμεσα στους οποίους ξεχωριστή θέση είχε η νεκρή της ταφής Π9. 9945, που ενταφιάστηκε με τα πολύτιμα κοσμήματά της, χρυσά ενώτια, πόρπες, καθώς και χάλκινα ψέλλια με την καλλιτεχνική έκφραση της γνωστής μακεδονικής παράδοσης.

Παράλληλα, ερευνήθηκαν και δύο οικόπεδα της τελευταίας, παράλιας επέκτασης (νοτιοανατολικής) του ρυμοτομικού σχεδίου της Ιερισσού, που αγγίζει το όριο της κύριας, αδόμητης ζώνης προστασίας του αρχαιολογικού χώρου της Ακάνθου. Το φυσικό έδαφός τους κάλυπτε στρώματα αρχαιολογικών επιχώσεων, από τα οποία έχουν περισυλλεγεί χάλκινα νομίσματα, ενσφράγιστες λαβές οξυπύθμενων αμφορέων και όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης της κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής εποχής. Παρά τα δεδομένα αυτά, λείψανα αρχαιοτήτων κατά χώραν δεν βρέθηκαν στα οικόπεδα αυτά (αριθ. 1-05α του Ο.Τ. 26, ιδιοκτησίας Αι. Μαρίνου-Καρανάσσου και 10γ του Ο.Τ. 26, ιδιοκτησίας Κ. Μισαηλίδη).

Εξάλλου, με την οικονομική ενίσχυση του ΥΜΑΘ άρχισε η συστηματική έρευνα του κλασικού-ελληνιστικού οικοδομήματος στη θέση Λαδιάβα της αδόμητης ζώνης του αρχαιολογικού χώρου της Ακάνθου.

Το κτίσμα, πλούσια κατοικία ή ίσως και δημόσιου χαρακτήρα κτίριο, έχει ερευνηθεί κατά ένα μεγάλο μέρος του και αναδειχθεί στο πλαίσιο των έργων του Β΄ΚΠΣ (1994-2000), στη διάρκεια του οποίου συντηρήθηκαν τα δύο πηγάδια του μαρμαροστρωμένου αιθρίου, καθώς και τα σωζόμενα σε ύψος κονιάματα του χώρου Α΄ με τις λιτές έγχρωμες διακοσμητικές ταινίες, που παραπέμπουν σε ανάλογα επιχρισμένα δωμάτια κατοικιών της υστεροελληνιστικής Πέλλας, όπως του Διονύσου και της αρπαγής της Ελένης[70].

Ανεξερεύνητο παραμένει το σύνολο του βόρειου τμήματος του οικοδομήματος, στη συνέχεια του αιθρίου. Η πρόσφατη ανασκαφή κάλυψε έκταση 50 τ.μ. και έφερε στο φως μέρος του εξωτερικού τοίχου. Ενδεικτική είναι η ύπαρξη στοιχείων οικοτεχνικής δραστηριότητας, η διερεύνηση, αποκάλυψη και τεκμηρίωση των οποίων προϋποθέτει την περαιτέρω ανασκαφή τους. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα αφθονούν τα κομμάτια έγχρωμων κονιαμάτων, τα χάλκινα νομίσματα και οι αγνύθες, καθώς και οι πλούσιες ομάδες οστράκων κεραμικής καθημερινής χρήσης.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

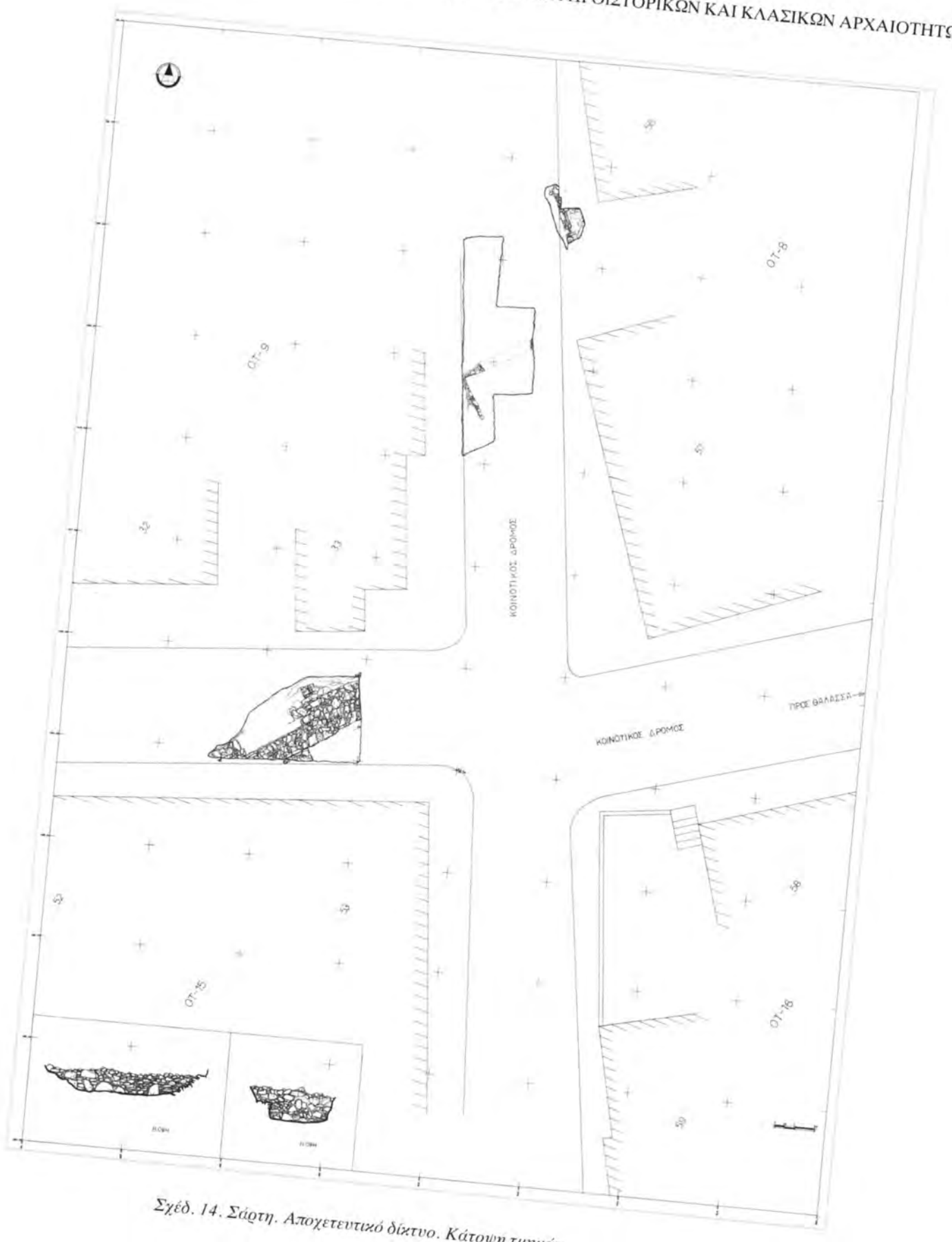
ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΑΓΩΓΟΣ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ - ΣΚΟΠΙΩΝ

Την άνοιξη του 2001 άρχισαν οι εκσκαπτικές εργασίες για τη διέλευση του αγωγού πετρελαίου Ελλάδος-Σκοπίων που αποτελεί έργο διακρατικής συνεργασίας Ελλάδας-FYROM. Από το στάδιο της προμελέτης είχε ήδη σχεδιαστεί η πορεία του αγωγού, έτσι ώστε να αποφευχθεί η προσέγγισή του με εντοπισμένους αρχαιολογι-

70. Χ. Μακαρόνας - Ε. Γιούρη, *Οι οικίες αρπαγής της Ελένης και Διονύσου της Πέλλας*, Αθήνα 1989, σ. 145.



Σχέδ. 14. Σάρτη. Αποχετευτικό δίκτυο. Κάτοψη τμημάτων των τοίχων.

κούς χώρους της περιοχής. Για την προστασία των μη εντοπισμένων αρχαιολογικών θέσεων, οι εκσκαπτικές εργασίες επιβλέπονταν από την Εφορεία μας[71].

Η διέλευση του αγωγού κατά το μεγαλύτερο τμήμα διέρχεται από την περιοχή των, αποξηραμένων σήμερα, λιμνών Αρτζάν-Αματόβου, και κατά συνέπεια οι επιχώσεις αποτελούνταν αποκλειστικά από στρώματα ιλύος και άργιλο. Στο βόρειο τμήμα όμως της πορείας του αγωγού και σε απόσταση περίπου 2.500 μ. από τη συνοριακή γραμμή, εντοπίστηκε κατασκευή άγνωστης χρονολογίας που σχετιζόταν με τη συγκέντρωση και χρήση του νερού. Πρόκειται για ένα μικρό τμήμα δεξαμενής και ενός αγωγού που δεν σώζονται σε καλή κατάσταση.

Ευρωπός

Αρχαιολογικός χώρος. Αγωγός υδροδότησης στην επέκταση του οικισμού

Το φθινόπωρο του 2001 στην περιοχή της επέκτασης του οικισμού της Ευρωπού, βρεθήκαμε αντιμέτωποι με άγνωστες φάσεις της ιστορίας της πόλης. Κατά τη διάρκεια των εργασιών κατασκευής του δικτύου υδροδότησης, το εκσκαπτικό μηχάνημα άδραξε την ανωδομή υπόγειας καμαρωτής κατασκευής άγνωστης χρήσης[72]. Η αρχική σκέψη περί καμαροσκέπαστου τάφου, γρήγορα εγκαταλείφθηκε, όταν διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για υπερυψωμένη κατασκευή τετράγωνης κάτοψης με καμαρωτή οροφή και οπαίο στο κέντρο της. Η κατασκευή συνεχιζόταν βόρεια και νότια από το υπερυψωμένο τμήμα της, έχοντας μορφή υπόγειας σήραγγας. Με το άνοιγμα του καλύμματος του οπαίου, διαπιστώθηκε ότι στο εσωτερικό της κατασκευής υπήρχε συνεχής ροή νερού που αργοκυλούσε στο δάπεδο παρά τα πεσμένα χώματα, τις ρίζες των φυτών και τις πέτρες.

Πρόκειται για υδροδοτικό αγωγό με διαστάσεις: συνολικό μήκος 57,50, πλάτος 1,20 και ύψος 0,80 μ., που έχει ανά διαστήματα ελαφρά υπερυψωμένα και με μεγαλύτερες διαστάσεις τετράγωνα φρεάτια, τα οποία στο κέντρο της οροφής τους διατηρούσαν οπαία, κλεισμένα με πέτρες και χώμα.

Ο αγωγός ήταν επιχρισμένος με παχύ στρώμα κονιάματος εξωτερικά, που εξασφάλιζε την απαραίτητη θερμομόνωσή του από το περιβάλλον. Οι διαστάσεις και το ύψος του αγωγού επαρκούσαν για τη σκυφτή διακίνηση του ατόμου, επιφορτισμένου με την καλή λειτουργία του συστήματος.

Οι εξωτερικές διαστάσεις του φρεατίου Α ήταν: μήκος 1,90, πλάτος 1,35 και ύψος 1,40 μ., άνοιγμα οπαίου με διάμετρο περίπου 0,45 μ. Στο εσωτερικό των φρεατίων και στη διάταξη των στομίων των αγωγών δεν υπήρχε αντιστοίχιση, αλλά είχαν τοποθετηθεί έκκεντρα, ώστε να εκτονώνεται η ροή του νερού στην απέναντι τυφλή πλευρά του φρεατίου. Οι δομικές αυτές λεπτομέρειες και η εκμετάλλευση της υψομετρικής διαφοράς μεταξύ των τμημάτων του αγωγού υποδηλώνει μεγάλη τεχνικογεωλογική και υδρομαστευτική εμπειρία των κατασκευαστών του αγωγού.

Η συχνή και επανειλημμένη χρήση των οπαίων για τον καθαρισμό και τη συντήρηση του αγωγού, διατήρησε ανεξίτηλα τα ίχνη και τις ημερομηνίες των σωστικών επεμβάσεων στο τσιμεντάρισμα των τμημάτων του αγωγού και των φρεατίων του.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν από τους γεροντότερους κατοίκους της περιοχής, το σύστημα αυτό είχε χρησιμοποιηθεί για την υδροδότηση του προσφυγικού οικισμού και σήμερα εξακολουθεί να υδρεύεται από αυτό ένα μικρό τμήμα του δήμου, παράλληλα με το σύγχρονο αγωγό. Οι δομικές του λεπτομέρειες ανακαλούν την παράδοση της κατασκευής των καμαροσκέπαστων τάφων του νεκροταφείου της Ευρωπού. Το υδροδοτικό αυτό σύστημα, γνωστότερο με το περσικό όνομα Qanat[73], έχει αποκαλυφθεί και σε άλλες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας (Σχέδ. 15).

Κατασκευή δρόμου Τούμπας-Ευρωπού

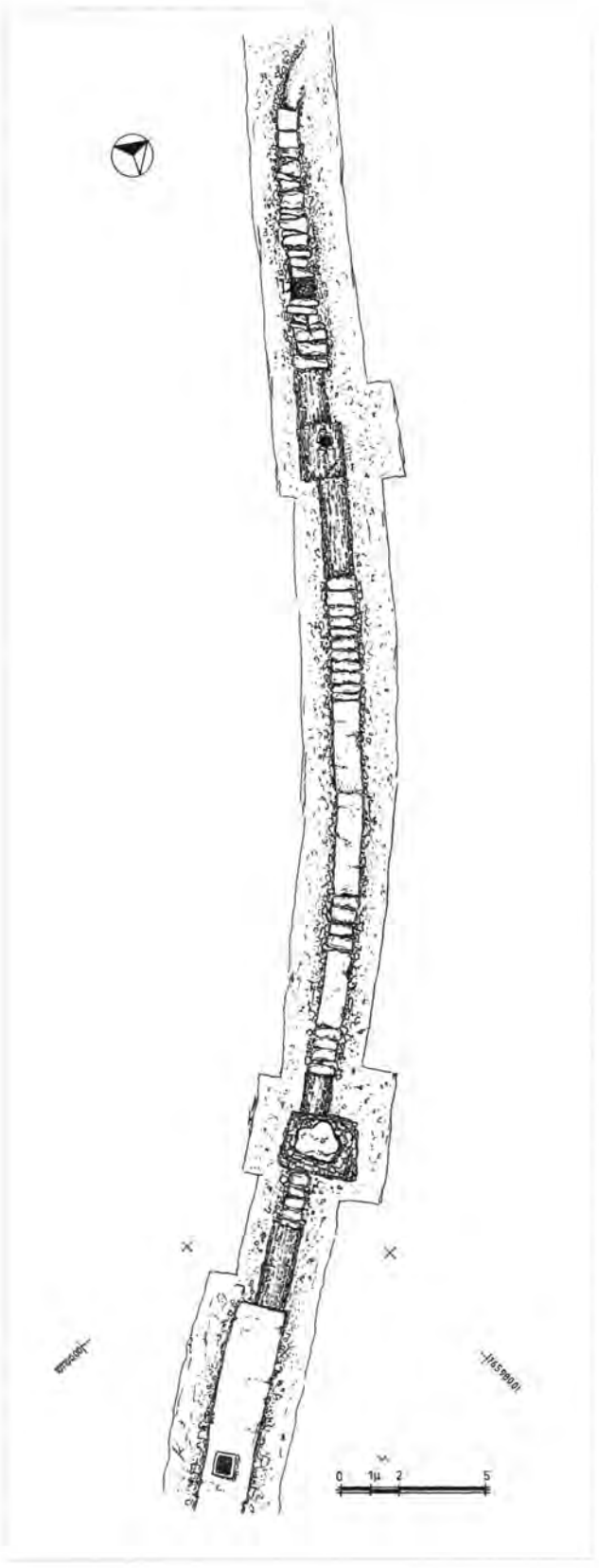
Κατά τις εργασίες διάνοιξης και κατασκευής του δρόμου Τούμπας-Ευρωπού, που προγραμματίστηκε για την εξυπηρέτηση των δημοτών, ώστε να επικοινωνούν οι κάτοικοι της Τούμπας με την έδρα του Δήμου που βρίσκεται στην Ευρωπό, εμφανίστηκε τοίχος με αργολιθοδομή στο κατάστρωμα του δρόμου[74]. Οι εργασίες συνεχίστηκαν με επίβλεψη της Υπηρεσίας μας, ενώ ξεκίνησε και ανασκαφική έρευνα και καθαρισμός του τοίχου. Ο τοίχος εμφανίστηκε σε βάθος 0,20-0,30 μ. περίπου, κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Η κατάσταση διατήρη-

71. Την επίβλεψη των εκσκαπτικών εργασιών του αγωγού, ανέλαβε ο αρχαιολόγος Γ. Μαυροκεφαλίδης.

72. Την επίβλεψη των εκσκαπτικών εργασιών ανέλαβε ο αρχαιολόγος Κ. Θεοδωρίδης.

73. Πληροφορίες και σχετική βιβλιογραφία για τα QANAT, βλ. Ε. Βαβλιάκης, Τα συστήματα QANAT (KANAT) στην Ελλάδα. Μελέτη των συστημάτων QANAT στην επαρχία Φυλλίδας Σερρών από μορφολογική, υδρογραφική και κοινωνικοοικονομική άποψη, *ΑΠΘ. Επιστημονική επετηρίδα του τμήματος Γεωλογίας της σχολής Θετικών επιστημών*, Παράρτημα αριθ. 9, Θεσσαλονίκη 1989 ο ίδιος, Τα συστήματα υδρομάστευσης/υδραγωγής και άρδευσης ως βασικός παράγων υποδομής προϊστορικών και ιστορικών πολιτισμών του ελλαδικού χώρου, *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 583-591.

74. Την παρακολούθηση των εργασιών ανέλαβε η αρχαιολόγος Μ. Φαρμάκη.



Σχέδ. 15. Ευρωπός. Σχεδιαστική αποτύπωση του συστήματος Qanat.

σής του δεν είναι καλή και η αιτία θα πρέπει να αποδοθεί προφανώς στην εντατική καλλιέργεια και στη χρήση νέου τύπου γεωργικών μηχανημάτων. Ίσως πρόκειται για τμήμα κτιρίου αγροτικής εγκατάστασης ή βιοτεχνικού χώρου. Ελάχιστα όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης κάκιστης ποιότητας και συσσώρευση στην ανατολική γωνία καθαρού πηλοχώματος ενισχύουν την παραπάνω υπόθεση. Δυστυχώς, οι δοκιμαστικές τομές στην προέκταση του τοίχου στις δύο πλευρές του δρόμου δεν απέδωσαν ενδείξεις και ευρήματα.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μακρύγιαλος

Αυτοκινητόδρομος Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ). Τμήμα Μακρύγιαλος-Κορινός

Στον κόμβο Μακρύγιαλου ερευνήθηκαν ανατολικά και δυτικά του αυτοκινητόδρομου Αθηνών-Θεσσαλονίκης μεγάλα τμήματα αγωγού ύδρευσης ρωμαϊκής εποχής, που φαίνεται ότι κατέληγε στην ευρύχωρη παραλία του σύγχρονου οικισμού του Μακρύγιαλου, βόρεια του οχυρωμένου οικισμού της Πύδνας. Ο αγωγός στην περιοχή του κόμβου διερχόταν αμέσως βόρεια μιας μεγάλης αγροικίας, από την οποία όμως διασώθηκαν πολύ αποσπασματικά διάφορα τμήματα (δάπεδο ληνού, παθεώνας).

Κορινός

Θέση Τούμπες. Αριστερός παράπλευρος αυτοκινητοδρόμου Αθηνών-Θεσσαλονίκης

Νότια από το μεγάλο ταφικό τύμβο του Κορινού πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στον αριστερό παράπλευρο του αυτοκινητόδρομου Αθηνών-Θεσσαλονίκης. Αποδείχθηκε ότι συνεχιζόταν και εδώ ο οικισμός και το νεκροταφείο της εποχής του Χαλκού που εντοπίστηκε το 1993 κατά την κατασκευή του β΄ κλάδου του αυτοκινητόδρομου[75].

Εντοπίστηκε, ακόμη, το όρυγμα του αρχαίου δρόμου που οδηγούσε από την Πύδνα στη νότια Πιερία. Ανατολικά του ερευνήθηκαν μνημειακοί τάφοι της ύστερης κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Πρόκειται για

75. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 351.

τρεις μεγάλους λακκοειδείς τάφους με ξύλινες σαρκοφάγους, από τους οποίους οι δύο ήταν ασύλητοι. Επίσης, είχαμε και δύο κιβωτιόσχημους σε μορφή θήκης που είχαν συληθεί. Ο ένας μάλιστα είχε λιθολογηθεί στο μεγαλύτερο τμήμα του. Ο δεύτερος διέσωσε σε αρκετά καλή κατάσταση τα κονιάματα των κάθετων πλευρών του, όπου στην ανώτερη ζώνη αποδίδονται γραπτά τρία στεφάνια και τρία διαδήματα.

Θέση Κρανιά. Αριστερός και δεξιός παράπλευρος του αυτοκινητόδρομου Αθηνών-Θεσσαλονίκης

Νοτιοδυτικά του Κορινού στη θέση Κρανιά είχε εντοπιστεί το 1992 με τις εργασίες κατασκευής του αγωγού αερίου σημαντικός οικισμός της βόρειας Πιερίας, επάνω στο δρόμο που οδηγούσε στη νότια Πιερία. Ο οικισμός αυτός αναπτύσσεται επάνω σε αλλουβιακές επιχώσεις του ολοκαίνου, ύψ. 7 μ.[76] περίπου.

Στον αριστερό παράπλευρο του αυτοκινητόδρομου Αθηνών-Θεσσαλονίκης πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα σε χώρο εργαστηρίου κεραμικής, που χρονολογείται από το β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. μέχρι την εγκατάλειψη του οικισμού στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Ερευνήθηκε μεγάλος αριθμός πηγαδιών εξόρυξης πηλού διαφόρων μεγεθών, που έδωσαν πλήθος ευρημάτων, κυρίως αποτυχημένα αγγεία, ενώ εντοπίστηκαν και τρεις κεραμικοί κλίβανοι. Κατά το β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. σε τμήμα του κεραμικού εργαστηρίου κατασκευάστηκε μεγάλο κτίριο που τα ευρήματά του μας επιτρέπουν να το αποδώσουμε σε εργαστήριο μετάλλινων αντικειμένων. Προφανώς στη χάραξη του αριστερού παράπλευρου εντοπίστηκε η βιοτεχνική περιοχή του οικισμού της Κρανιάς Κορινού. Αμέσως νότιά της εντοπίστηκε μια μεγάλη αποστραγγιστική τάφρος που μπορεί να χρονολογηθεί και αυτή στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται σίγουρα για ένα μεγάλο τεχνικό έργο που θα εξασφάλιζε τον οικισμό από τις πλημμύρες και συγχρόνως θα απέδιδε στην καλλιέργεια ελώδεις εκτάσεις. Το έργο βέβαια θα πρέπει να αποδοθεί στην κεντρική εξουσία. Γνωρίζουμε, άλλωστε, ότι ο Φίλιππος Β΄ πραγματοποίησε ανάλογα έργα που βοήθησαν στην αύξηση της παραγωγής, καθώς και των δημόσιων εσόδων.

Ο οικισμός της Κρανιάς εκτείνεται και δυτικά του αυτοκινητόδρομου. Στο δεξιό παράπλευρό της, σε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα, εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής με μεγάλο αριθμό ευρημάτων. Αν πρέπει αυτή την καταστροφή να τη συσχετίσουμε με κάποιο ιστορικό γεγονός, μπορούμε να σκεφθούμε την κάθοδο των Γαλατών του Βρέννου στην Κεντρική Ελλάδα στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

76. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 660.

Μακρύγιαλος

Βόρειο νεκροταφείο Πύδνας (αγροτεμάχιο 951)

Εντοπίστηκε ακόμη μια οχυρωματική τάφρος από τους κατά καιρούς πολιορκητές της Πύδνας, καθώς και μικρός αριθμός τάφων της κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Ξεχωρίζει για το πλήθος των ευρημάτων μια συστάδα τριών λακκοειδών τάφων με παιδικές ταφές σε ξύλινες σαρκοφάγους, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Τα καλύμματά τους είχαν κυριολεκτικά καλυφθεί από πήλινα ειδώλια (ξεπερνούν τα 150), αλλά και αγγεία (κυρίως πήλινα, αλλά και λίγα γυάλινα και αλαβάστρινα). Στην ίδια συστάδα ανήκει και σύγχρονη ταφή ενήλικου ατόμου πάλι σε ξύλινη σαρκοφάγο. Τώρα όμως τα κτερίσματα ήταν δύο πήλινα αγγεία και ένα αλαβάστρινο. Επίσης, στην αριστερή παλάμη φορούσε χρυσό δακτυλίδι με παράσταση λιονταριού στη σφενδόνη του, ενώ στο χώρο του λαιμού, σαν περίαπτο, χρυσό αρχαϊκό νόμισμα αρκετά παραμορφωμένο για τη β΄ χρήση του.

Αλυκές Κίτρους

Νότιο νεκροταφείο Πύδνας (αγροτεμάχιο Κ. Χρυσοχοΐδη)

Κατά τον καθαρισμό παλαιότερης τομής εντοπίστηκε ο τάφος 80. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο από ωμά πλιθιά σε μορφή θήκης με ξύλινη κάλυψη. Τα καμένα οστά του νεκρού είχαν τοποθετηθεί σε χάλκινη υδρία με ανάγλυφη μορφή Έρωτα κάτω από την κάθετη λαβή της. Εκτός των άλλων κτερισμάτων, αξίζει να αναφερθεί ένα σύνολο γυάλινων πεσσών μαζί με τρεις οστέινους κύβους. Η ταφή χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Το 2001, συμπληρώθηκαν πέντε έτη από την έναρξη λειτουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους αρμοδιότητας της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. Κάνοντας ένα σύντομο απολογισμό της δράσης μας διαπιστώνουμε ότι η προσπάθειά μας, που ξεκίνησε το 1996, με τη συμπαράσταση του τότε Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ και με την έκτακτη οικονομική αρωγή του Υπουργείου, κατάφερε να εξελιχθεί σε θεσμό και να αποτελέσει μια δυναμική παρέμβαση της Υπηρεσίας στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης, αλλά και της περιφέρειας.

Στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα θέσαμε σε λειτουργία τέσσερα μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα

στον ευρύτερο χώρο της Θεσσαλονίκης, δύο στο Αρχαιολογικό Μουσείο και δύο στους σημαντικότερους υπαίθριους αρχαιολογικούς χώρους της πόλης, προσφέροντας δύο δίωρα προγράμματα ημερησίως, πέντε ημέρες την εβδομάδα, καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Το αποτέλεσμα ήταν να μας επισκέπτονται περίπου 7.500 μαθητές ετησίως, τα προγράμματα να κλείνονται για ολόκληρο το έτος σε λιγότερο από ένα μήνα και η ζήτηση να συνεχίζεται αμείωτη.

Πρώτη απάντηση στη συνεχιζόμενη ζήτηση αποτέλεσε το πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ, μέσω του οποίου προσφέραμε εναλλακτικά προγράμματα σχεδιασμένα με σκοπό να διοργανώνονται από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό. Το πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ αποτέλεσε εξάλλου την ευκαιρία, ώστε να προσφέρουμε και τα πρώτα περιφερειακά μας προγράμματα στα Μουσεία Πολυγύρου και Κιλκίς αντίστοιχα (αναλυτικά για το πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ, βλ. Χρονικά 1999).

Από την πρώτη στιγμή λειτουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στην αξιολόγησή τους από τους εκπαιδευτικούς, αλλά και τα παιδιά, με σκοπό τη συνεχή βελτίωσή τους. Για το σκοπό αυτό και πέρα από τις συζητήσεις μας με τους ενδιαφερόμενους, συντάξαμε ειδικό έντυπο αξιολόγησης για τους εκπαιδευτικούς και βιβλίο εντυπώσεων για τους μαθητές (βλ. Χρονικά 2000).

Η μεγαλύτερή μας επιτυχία στον τομέα της υλικοτεχνικής υποδομής αποτέλεσε η δημιουργία ειδικού χώρου εκπαιδευτικών προγραμμάτων εντός του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης (βλ. αναλυτικά στα Χρονικά του 2000). Έτσι το ΑΜΘ έγινε το πρώτο «παλαιό» Μουσείο που προχώρησε σε αυτή την καινοτομία, δείχνοντας, πιστεύουμε, το δρόμο προς το μέλλον.

Τέλος, κλείνοντας τα πέντε πρώτα χρόνια λειτουργίας μας, μπορούμε να συνοψίσουμε τις αρχές, τους στόχους και τα μέσα μας:

Θέματα και στόχοι. Η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ εκπονεί και θέτει σε λειτουργία εκπαιδευτικά προγράμματα, αντλώντας τα θέματά τους από τις αντίστοιχες εκθέσεις στα Μουσεία της, αλλά και τους αρχαιολογικούς χώρους της αρμοδιότητάς της. Τα προγράμματα αυτά έχουν στόχο να βοηθήσουν τους μαθητές, έτσι ώστε: α) να έρθουν σε επαφή με την ιστορία και τα μνημεία της, που και σήμερα αποτελούν μέρος της καθημερινής τους ζωής, β) να αποκτήσουν την ιστορική γνώση με το θεατρικό παιχνίδι, τη ζωγραφική, τον πηλό, τις κατασκευές, δραστηριότητες που απορρέουν μέσα από τον κοινωνικό-εκπαιδευτικό ρόλο που πρέπει να παίζει το μουσείο σήμερα, γ) να υιοθετήσουν θετική στάση απέναντι στα μνημεία, τους κατεξοχήν φορείς-μάρτυρες της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Μέθοδος-Μέσα. Η μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι της μορφής των ερωταποκρίσεων, μέθοδος που βοηθά τους μαθητές να συμμετέχουν ενεργά στη συζήτηση, να αναπτύξουν το λόγο τους και να εκφράσουν ελεύθερα τις κρίσεις τους γι' αυτά που κάθε φορά βλέπουν και ακούν.

Για το σκοπό αυτό, εξάλλου, τα προγράμματά μας υποστηρίζονται από μια σειρά διδακτικών μέσων που τόσο από άποψη σχεδιασμού όσο και κατασκευής, έγινε προσπάθεια να εντάσσει τους μαθητές σε ένα κλίμα, όχι απλά συμπληρωματικής γνώσης, αλλά και ψυχαγωγίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποιούνται ευανάγνωστοι χάρτες, φωτογραφίες, ειδικές κατασκευές, ζωγραφικές συνθέσεις, μικρά κείμενα με σύντομες πληροφορίες κ.ά.

Επιπλέον, διανέμουμε και έντυπο υλικό (φυλλάδιο εργασίας), με το οποίο οι μαθητές ωθούνται στην αναζήτηση και συλλογή πληροφοριών με τρόπο ευχάριστο και παραστατικό (σταυρόλεξο, συμπλήρωση κενών, σκίτσα, ζωγραφιές).

Τέλος, στα εργαστήρια οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να προσεγγίσουν βιωματικά τις ήδη αποκτημένες γνώσεις, συμμετέχοντας σε θεατρικά παιχνίδια ή δουλεύοντας με υλικά όπως πηλό, χαλκό, χρώματα κ.ά.

Ομάδες εφαρμογής. Τα προγράμματα εφαρμόζονται σε σχολικές ομάδες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και συγκεκριμένα σε μαθητές από τη Γ΄ δημοτικού έως τη Γ΄ λυκείου, ενώ παράλληλα υπάρχει πρόβλεψη να τα παρακολουθήσουν και ελεύθεροι επισκέπτες μετά από συνεννόηση.

Οι σχολικές ομάδες απαρτίζονται από αυτούσιες τάξεις 30-35 το πολύ μαθητών και σε καμιά περίπτωση από ευκαιριακά σύνολα που σχηματίζονται από επιλογές ή αποκλεισμούς μαθητών με κριτήρια σχολικές επιδόσεις ή άλλα.

Λειτουργία. Η χρονική διάρκεια του εκάστοτε προγράμματος είναι δύο ώρες. Διοργανώνονται δύο προγράμματα ημερησίως κατά τις ώρες 9:00-11:00 και 11:00-13:00, από Δευτέρα έως Παρασκευή, από το Σεπτέμβριο έως και τον Ιούνιο. Ειδική συνεννόηση γίνεται για τις Κυριακές. Η συμμετοχή είναι δωρεάν, κατόπιν συνεννοήσεως.

Διάρθρωση. Κάθε εκπαιδευτικό πρόγραμμα διαρθρώνεται σε τρία μέρη, ως εξής: α) υποδοχή των μαθητών και εισαγωγή στις θεματικές ενότητες του προγράμματος, β) επίσκεψη στους εκθεσιακούς χώρους του μουσείου ή στον αρχαιολογικό χώρο, γ) ολοκλήρωση του προγράμματος με τη συμμετοχή των μαθητών σε ομαδικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες (εργαστήρια).

Μετά το τέλος του προγράμματος οι μαθητές συμπληρώνουν το βιβλίο εντυπώσεων, ενώ στον εκπαιδευτικό παραδίδεται φάκελος που περιέχει φυλλάδιο ασκήσεων και το έντυπο αξιολόγησης του προγράμματος. Στο πρώτο περιέχονται ασκήσεις επανάληψης και εμπέδωσης, όπως σταυρόλεξο, συμπλήρωση κενών, σκίτσα κ.ά. Το φυλλάδιο αυτό φωτοτυπείται από τον εκπαιδευτικό, μοι-

ράζεται στους μαθητές και συμπληρώνεται ομαδικά στην τάξη. Στο ειδικό έντυπο αξιολόγησης ο εκπαιδευτικός καλείται να κρίνει και να αξιολογήσει το πρόγραμμα, να επισημάνει τυχόν αδυναμίες ή παραλήψεις, να προτείνει διορθώσεις και να μας το επιστρέψει ταχυδρομικά.

Η Εφορεία προσφέρει τα παρακάτω προγράμματα: *Μόνιμα προγράμματα: Μουσειακά προγράμματα*. α) «Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα» (για πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα, βλ. Χρονικά 1996 έως 2000), β) «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης». Πρόκειται για ένα νέο πρόγραμμα που εγκαινίασε τη λειτουργία του το 2001 και αποτέλεσε την πρότασή μας στην έντονη ζήτηση που αντιμετωπίσαμε για προγράμματα ειδικά για μικρότερες ηλικίες. Αποτελεί μια παραλλαγή του προγράμματος «Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα», που απευθύνεται σε μικρούς μαθητές Γ΄ και Δ΄ δημοτικού. Για το λόγο αυτό το θέμα του περιορίζεται μόνο στην ίδρυση της πόλης από τον Κάσσανδρο. Στο πρώτο μέρος οι μουσειοπαιδαγωγοί αφηγούνται, σαν παραμύθι, την ιστορία του συνοικισμού. Στη συνέχεια το παραμύθι δραματοποιείται από τους μικρούς μαθητές. Κατόπιν πραγματοποιείται σύντομη επίσκεψη στους εκθεσιακούς χώρους, σε επιλεγμένα εκθέματα. Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με εργαστήρια ζωγραφικής και πηλού. Τέλος, το πρόγραμμα εφαρμόστηκε πιλοτικά και σε μαθητές νηπιαγωγείων με ιδιαίτερη επιτυχία.

Τα δύο παραπάνω προγράμματα παρακολουθούν, σε ετήσια βάση, 5.000 μαθητές κατά μέσον όρο.

Υπαίθρια προγράμματα. α) «Η αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία» (για αναλυτική παρουσίαση του προγράμματος, βλ. σχετικά Χρονικά 1998 και 1999), β) «Το Γαλεριανό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης». Πρόκειται για ένα ακόμη νέο πρόγραμμα που εγκαινίασε τη λειτουργία του το 2001. Ο χώρος του Γαλεριανού συγκροτήματος, που παραδόθηκε πρόσφατα στο κοινό, βρίσκεται πολύ κοντά στο Αρχαιολογικό Μουσείο και κυριολεκτικά στην καρδιά της πόλης, στην πλατεία Ναβαρίνου, τόπο συγκέντρωσης της νεολαίας. Έτσι αποτέλεσε τον ιδανικό χώρο για να οργανώσουμε τη δεύτερή μας υπαίθρια εκπαιδευτική δραστηριότητα. Το πρόγραμμα αναφέρεται στην ιστορία και την τοπογραφία του ανακτορικού συγκροτήματος, με σκοπό να αναδείξει στα μάτια των μαθητών αυτό το σημαντικό αρχαιολογικό χώρο της πόλης που συνδέεται με μια από τις λαμπρότερες περιόδους της ιστορίας της. Επί τόπου υπάρχει έτοιμο εποπτικό υλικό (κείμενα, χάρτες, σχέδια, φωτογραφίες, αναπαραστάσεις), όπου παρουσιάζεται το εισαγωγικό μέρος. Ακολουθεί περιήγηση στο χώρο και το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με ένα εργαστήρι ψηφιδωτού.

Τα δύο παραπάνω υπαίθρια προγράμματα επισκέπτονται, σε ετήσια βάση, 2.500 μαθητές κατά μέσο όρο.

Ως μουσειοπαιδαγωγοί, τέλος, εργάστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 2001, ο Δ. Παπούδας και η Δ. Ακτσελή, ενώ η Ό. Σακαλή παραμένει σταθερά η βασική συνεργάτιδα τόσο σε θέματα σχεδιασμού όσο και εφαρμογής των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

ΑΔΕΙΕΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ο Σ.Ι. Δέδες, κάτοικος Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος τεσσάρων πήλινων αγγείων, καθώς και τεσσάρων πήλινων ειδωλίων, με την αριθ. πρωτ.: ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/16341π.έ./1161/13.2.2001 απόφαση του ΥΠΠΟ. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα ατρακτόσχημο μυροδοχείο με γραπτή ταινιωτή διακόσμηση που χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., μία μελανόμορφη κύλικα-σκύφο με παράσταση πολεμιστών που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ., ένα κορινθιακό αλάβαστρο που τοποθετείται στα τέλη του 7ου-αρχές του 6ου αι. π.Χ., ένα μελανόμορφο σκύφο, συμπληρωμένο κατά το ήμισυ περίπου του σώματος με παράσταση σατύρων που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ., ένα ειδώλιο ένθρονης γυναικείας μορφής που χρονολογείται στα μέσα του 6ου αι. π.Χ., ένα ειδώλιο όρθιας ανδρικής ιματιοφόρου μορφής που τοποθετείται στους ύστερους κλασικούς χρόνους, ένα ειδώλιο όρθιας νεανικής μορφής με πίλο κλασικών χρόνων και, τέλος, ένα ειδώλιο ζώου (πιθανότατα σκύλου), πρωτογεωμετρικής περιόδου. Τα παραπάνω αποτελούν οικογενειακή κληρονομιά και προέρχονται από την περιοχή της Βοιωτίας.

Ο Α.Β. Ζαρκαντζάς, κάτοικος Μονοπήγαδου Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος 50 χάλκινων νομισμάτων, με την υπ' αριθ. πρωτ.: ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/17316/1667/12.7.2001 απόφαση του ΥΠΠΟ. Είκοσι από αυτά είναι φθαρμένα τεμάχια υστερορρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων. Στα υπόλοιπα 30 συμπεριλαμβάνονται κοπές Θεσσαλονίκης (πρβλ. *SNG* Cop. 349 και 356-8), Πέλλας (πρβλ. M. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, III2, Berlin 1935 (στο εξής: Gaebler, III2), πίν. XVIII, 30 και *SNG* Cop. 261 και 264), Αμφιπόλεως (πρβλ. *SNG* Cop. 62), Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (πρβλ. *SNG* Cop. 1302), Κοινού των Μακεδόνων επί Γορδιανού Γ΄ (πρβλ. *SNG* Cop. 1368), Κοινού των Θεσσαλών (πρβλ. *SNG* Cop. 310-317 και 324-328), Οτακιλίας Σεβήρας υπό Φιλίππου Α΄ (πρβλ. *HCC* III, σ. 230, αριθ. 26), Λικινίου Α΄ (πρβλ. *RIC* VII, σ. 604, αριθ. 33), Κωνσταντίου Β΄ (πρβλ. *RIC* VIII, σ. 355, αριθ. 86), δεκαεξανούμμια του Ιουστινιανού Α΄ (πρβλ. *DOC* 1, σ. 105-106) και ανώνυμοι φόλλεις (πρβλ. *DOC* 3.2, σ. 649 κ.ε. Class A2, καθώς και σ. 656, Var. 15a). Τα παραπάνω περισυνέλεξε ο κάτοχος στην περιοχή της Κοζάνης.

Ο Α.Η. Βασιλείου, κάτοικος Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος 27 αρχαίων αντικειμένων (κυρίως πήλινων αγγείων και ελάχιστων ειδωλίων και λύχνων) με την αριθ. πρωτ.:

ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/27628/2367/ 30.5.2001 απόφαση του ΥΠΠΟ, με την οποία παράλληλα εγκρίθηκε η μεταβίβαση των παραπάνω αντικειμένων από τη συλλογή του πατρός του, συλλέκτη Η.Κ. Βασιλείου.

Ο Η. Βασιλείου έχει αναγνωριστεί ως συλλέκτης αρχαιοτήτων σύμφωνα με την αριθ. πρωτ. 93681/3924/2766/29.9.1958 απόφαση του ΥΠΕΠΘ/Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων. Έως το έτος 1992 κατάρτισε μια σημαντική συλλογή πήλινων και μετάλλινων αντικειμένων, καθώς και αργυρών και χαλκών νομισμάτων, ενώ ένα τμήμα της δημοσιεύτηκε από τον Φ. Πέτσα[77]. Η συλλογή εμπλουτιζόταν σταθερά με διαδοχικές καταγραφές των νέων κάθε φορά προσκτημάτων που πραγματοποιούσαν οι αρχαιολόγοι της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν δύο καταγραφές τη δεκαετία του 1960, μία τη δεκαετία του 1970, εννέα τη δεκαετία του 1980 και μία τελευταία το έτος 1992. Παράλληλα, και κατά το έτος 1975, ο Η. Βασιλείου προέβη σε δωρεά 80 αντικειμένων της συλλογής του στο ΑΜΘ και ενός χάλκινου αγγείου στο ΛΜΘ. Μετά το έτος 1992 η συλλογή σταματά να αυξάνεται με νέα προσκτήματα. Το έτος 1995, ο Η. Βασιλείου ζήτησε με αίτηση του τη μεταβίβαση μέρους της συλλογής στο γιο του, Α.Η. Βασιλείου, μεταβίβαση που εγκρίθηκε τελικώς με την παραπάνω απόφαση. Με την ευκαιρία της μεταβίβασης πραγματοποιήθηκε τελικός έλεγχος στη συλλογή και έγιναν συμπληρωματικές καταγραφές και ταυτίσεις, κυρίως της νομισματικής συλλογής που παρέμενε, σε μεγάλο μέρος, χωρίς επιστημονικό κατάλογο, καθώς και φωτογράφηση όλων των προσκτημάτων. Διαπιστώθηκε έτσι ότι η συλλογή του Η. Βασιλείου, μετά τις δωρεές και πριν από τη μεταβίβαση, απαρτίζεται από 168 πήλινα και μετάλλινα αντικείμενα και 1.073 αργυρά και χάλκινα νομίσματα. Ένας μικρός αριθμός των καταγεγραμμένων προσκτημάτων (δύο πήλινα αντικείμενα και 15 νομίσματα, ένα αργυρό και 14 χαλκά), δεν ανευρέθησαν.

Από τα αντικείμενα της συλλογής Η. Βασιλείου που μεταβιβάστηκαν και βρίσκονται πλέον στην κατοχή του γιου του, Α. Βασιλείου, ξεχωρίζει ο μελανόμορφος αμφορέας με παράσταση τεθρίππου στην κύρια όψη και πάλη Ηρακλέους με το λέοντα της Νεμέας στη δευτερεύουσα[78]. Από τα αντικείμενα που παραμένουν στη συλλογή Η. Βασιλείου ξεχωρίζει ο μελανόμορφος κρατήρας με παράσταση τεθρίππου στην κύρια όψη και παράσταση δύο λεόντων εκατέρωθεν ανθεμίων στη δευτερεύουσα[79], η ερυθρόμορφη υδρία με παράσταση κρίσεως του Πάριδος[80], η ερυθρόμορφη κοτύλη με παραστάσεις σατύρων και μαινάδων[81], καθώς και η ερυθρόμορφη πελίκη με παράσταση Έρωτος, γυναικείας μορφής και σατύρου[82]. Από τα νομίσματα, που παραμένουν στο σύνολό τους μέρος της συλλογής του πατρός Η. Βασιλείου και αντιπροσωπεύουν κυρίως κοπές των πόλεων και των βασιλέων της Μακεδονίας, αλλά εκπροσωπούνται και υστερορρωμαϊκές και βυζαντινές εκδόσεις, ξεχωρίζουν οι μικρές, κατά βάση αργυρές υποδιαιρέσεις πόλεων της Χαλκιδικής, καθώς και άλλων απροσδιόριστων μακεδονικών νομισματοκοπείων των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από κατασχέσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

Έξι νομίσματα στην κατοχή του Α.Θ. Καϊντατζή. Πρόκειται συγκεκριμένα για τέσσερα πολύ φθαρμένα αργυρά νομίσματα, καθώς και για δύο χάλκινες κοπές Θεσσαλονίκης των αυτοκρατορικών χρόνων.

Τέσσερα χάλκινα νομίσματα στην κατοχή των Β.Δ. Κουστουμύτη και Θ.Λ. Μιχαηλίδη, κατοίκων Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για κοπές βασιλέων της Μακεδονίας του 4ου αι. π.Χ. (Φιλίππου Β΄ και Αλεξάνδρου Γ΄), καθώς και για εκδόσεις του 4ου αι. μ.Χ. (Κωνσταντινουπόλεως και Κωνσταντίου Β΄).

1.754 νομίσματα (43 χρυσά, 237 αργυρά και 1.474 χάλκινα), εννέα μολυβδόβουλλα, ένα μολύβδινο σύμβολο, καθώς και 1.730 μετάλλινα, λίθινα, οστέινα και πήλινα αντικείμενα (αγγεία, ειδώλια, λυχνάρια, κοσμήματα, εργαλεία, όπλα, σταθμία, καθώς και τμήματα δύο επιτύμβιων στηλών και ενός αναθηματικού αναγλύφου) στην κατοχή του Α.Κ. Διγκτσή, κατοίκου Θεσσαλονίκης. Από τα χρυσά νομίσματα ξεχωρίζουν: στατήρ Δημητρίου Πολιορκητού (E. Newell, *The Coinage of Demetrius Poliorcetes*, London 1927, 93), σόλιδοι Θεοδοσίου Β΄ (*RIC* X, 257), Ονωρίου (*RIC* X, 1.206), Ιουστινιανού Α΄ (*DOC* 1, 7, 8h, 9c, 9d.2, 9i.1-2), Ιουστίνου Β΄ (*DOC* 1, 4a), Ηρακλείου (*DOC* 2.1, 13b), Λέοντος Α΄ (*RIC* X, 630), υπέρπυρα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (M.F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Enpire*, Washington DC 1969 (στο εξής: Hendy), πίν. 3.9, 5.1-2, 5.9-10), Ιωάννου Β΄ Κομνηνού (Hendy, πίν. 9.1-3, 9.4-5, 9.11, 9.13-14), Μανουήλ Α΄

77. Βλ. Φ. Πέτσας, Χρονικά Αρχαιολογικά, *Μακεδονικά* 9 (1969), σ. 146-148, πίν. 25-32.

78. Ό.π., σ. 146, πίν. 26-27.

79. Ό.π., σ. 146, πίν. 25α-β.

80. Ό.π., σ. 146-147, πίν. 28α-β.

81. Ό.π., σ. 147, πίν. 29α-β.

82. Ό.π., σ. 147, πίν. 30γ.

Κομνηνού (Hendy, πίν. 12.5-6, 12.10-11), Ιωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη (Hendy, πίν. 31.13-15), Ισαάκιου Β΄ Αγγέλου (Hendy, πίν. 20.1-2, 20.3-4), Ανδρόνικου Α΄ Κομνηνού (Hendy, πίν. 18.9-10) και Νικηφόρου Α΄ Βοτανειάτη (C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1970, σ. 660, 08). Από τα αργυρά νομίσματα ξεχωρίζουν: δραχμές Αβδήρων (*SNG* Cop. 314, 328, 332-3, 334, 335-6, 340), δραχμές Μαρώνειας (*SNG* Cop. 614), τετράδραχμον Θάσου (*SNG* Cop. 1040-5), ημιωβόλιον Βοττιαίων (*BSFN* 51.2, σ. 20, αριθ. 5), τετράδραχμον Βοττιαίων (*BSFN* 51.2, σ. 20, αριθ. 6, unicum), στατήρ Ορρεσκίων (Gaebler, III2, πίν. XVIII, 13), τετράδραχμον Χαλκιδικής Συμμαχίας (*Olynthus* IX, σ. 56-8, αριθ. 84-89), τετράδραχμον Αλεξάνδρου Α΄ (Gaebler, III2, πίν. XXVIII, 22), στατήρ Αρχελάου (*SNG* Alpha, 146-8), τετράδραχμον Φιλίππου Β΄ (G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris 1977 (στο εξής: Le Rider), πίν. 47.1), τετράδραχμα Αλεξάνδρου Γ΄ (M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip III Arrhidaeus*, Zurich-London 1991 (στο εξής: Price), 514 και 3231), τετράδραχμον Αντιγόνου Γονατά (*SNG* Cop. 1199), τετράδραχμα Αθηνών (*SNG* Cop. 19, 44-8 και 132-3) και στατήρες Αίγινας (*SNG* Cop. 507 και 516-7).

Η πλειονότητα των χάλκινων εκδόσεων αφορά σε πόλεις και βασιλείς της Μακεδονίας, καθώς και σε υστερορρωμαϊκές και βυζαντινές κοπές.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από παραδόσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

194 νομίσματα και 15 διάφορα μετάλλινα μικροαντικείμενα, κυρίως κοσμήματα (βραχιόλια και δακτυλίδια) παρέδωσε ο Ν.Β. Κυπαρίσσης, κάτοικος της κοινότητας Λόφου Πιερίας, τα οποία προέρχονται από την περιοχή της παραπάνω κοινότητας. Η πλειονότητα των νομισμάτων αφορά σε εκδόσεις πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας, καθώς και σε ρωμαϊκές, υστερορρωμαϊκές και βυζαντινές κοπές. Τα παραπάνω καταγράφηκαν με αριθμούς ευρετηρίου ΑΕΝ 2543-1 έως 194, καθώς και ΜΘ 21924 έως και ΜΘ 21932.

13 χάλκινα νομίσματα και τρία χάλκινα μικροαντικείμενα (ένα δακτυλίδι, έναν κρίκο και μία αιχμή βέλους) παρέδωσε ο Ευ.Ι. Τσαρέλας, κάτοικος Δίου Πιερίας, τα οποία προέρχονται από τον αγρό του κοντά στο ρωμαϊκό θέατρο του Δίου. Η πλειονότητα των νομισμάτων αφορά σε εκδόσεις του Δίου των αυτοκρατορικών χρόνων. Τα παραπάνω καταγράφηκαν με αριθμούς ευρετηρίου: 7452-7465 Μουσείου Δίου.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Ο Ν. Καραγεώργης, κάτοικος Νέας Ποτίδαιας Χαλκιδικής, παρέδωσε δύο συνανήκοντα τμήματα ανάγλυφης στήλης, τα οποία προέρχονται από την περιοχή της παραπάνω κοινότητας. Σώζεται τμήμα ανδρικής μορφής που φορά χιτώνα και ιμάτιο. Αριστερά της μορφής σώζεται τμήμα μικρότερης που φορά κοντό χιτώνα και κρατά στο δεξί χέρι μια οινοχόη. Η στήλη καταγράφηκε με αριθμό ευρετηρίου ΜΘ 21166.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Ο Κ. Χατζηπαναγιώτης παρέδωσε στο Μουσείο Κιλκίς πλίνθο από βάση αγάλματος, στην επάνω επιφάνεια της οποίας σώζεται το δεξί πέλμα της μορφής. Το εύρημα καταγράφηκε στο ευρετήριο του Μουσείου Κιλκίς, με αριθμό ΑΕΜΚ 9990.

Ο Δ. Στράντζαλης βρήκε και παρέδωσε τμήμα αγάλματος από τη βουβωνική περιοχή του κορμού ενός ζώου, πιθανότατα σκύλου. Το άγαλμα καταγράφηκε με αριθμό ΑΕΜΚ 9032.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

2002

Κορυφαίο γεγονός στην ιστορική πορεία της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ κατά το 2002 αποτελεί ο διαχωρισμός από τους κόλπους της του ΑΜΘ και η συγκρότησή του ως ειδικής περιφερειακής Υπηρεσίας, βάσει του Προεδρικού Διατάγματος 401/2001.

Η νέα περιφερειακή αυτή Υπηρεσία αρχίζει να λειτουργεί αυτόνομα στις 19-6-2002 υπό τη διεύθυνση του Δ. Γραμμένου, προϊσταμένου της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ κατά το πρώτο εξάμηνο του ίδιου έτους.

Η διεύθυνση της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ ανατίθεται στην Ε. Τρακοσοπούλου, προϊσταμένη έως τότε της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ.

Κατά τα άλλα, η δραστηριότητα της Εφορείας συνεχίζεται απρόσκοπτα σε όλους τους τομείς, όπως στο σωστικό ανασκαφικό έργο, στην τοπογραφική ανίχνευση-έρευνα των αρχαιολογικών θέσεων διαφόρων περιοχών των τεσσάρων νομών της αρμοδιότητάς της, καθώς και στις βασικές εργασίες καταγραφής αντικειμένων των αρχαιολογικών της συλλογών.

Παράλληλα, εγκαινιάζονται δύο εκθέσεις: η πρώτη αφορά στο μακεδονικό τάφο του Φοίνικα Θεσσαλονίκης, μνημείο με ζωγραφικό διάκοσμο του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ., που στεγάζεται σε υπόγειο χώρο κάτω από γέφυρα της ανατολικής περιφερειακής

οδού και φιλοξενεί το σχετικό εποπτικό και αρχαιολογικό υλικό της έρευνάς του (21-9-2002).

Η δεύτερη, με θέμα «Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους», συνδέεται με την ανασκαφική δραστηριότητα που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των μεγάλων εθνικών έργων στους Νομούς Πιερίας και Θεσσαλονίκης. Σημαντικά ευρήματα και εποπτικό υλικό φιλοξενούνται στην Κρυπτή Στοά της αρχαίας αγοράς Θεσσαλονίκης (24-11-2002).

Ποικίλα εκπαιδευτικά προγράμματα πραγματοποιούνται τόσο στους αρχαιολογικούς χώρους της Θεσσαλονίκης όσο και σε ειδική αίθουσα της Νέας Πτέρυγας του ΑΜΘ.

Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τις φθινοπωρινές Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς πραγματοποιείται διάλεξη με θέμα «Δούναι και Λαβείν. Από τις ανταλλαγές των αγαθών στις συναλλαγές στο διαδίκτυο» (Σεπτέμβριος 2002).

Την ίδια περίοδο η στελέχωση της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ ενισχύεται με την απόσπαση από την Πέλλα-τοποθέτηση στη Θεσσαλονίκη των συναδέλφων Μ. Αποστόλου και Α. Κουκουβού.

Επιπλέον, στο πλαίσιο των εργασιών της επικείμενης ανακατασκευής των κτιριακών εγκαταστάσεων της έδρας της Εφορείας στο ΑΜΘ, αρχίζει η προετοιμασία για την προσωρινή μεταστέγασή της κατά τη διάρκεια του έργου.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Κατά τη διάρκεια του 2002 λειτούργησαν κανονικά όλα τα μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα της Εφορείας, δηλαδή το «Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα» και το «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης» στο ΑΜΘ, καθώς και τα υπαίθρια προγράμματα «Η αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία» και «Το Γαλεριανό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης» στους αντίστοιχους αρχαιολογικούς χώρους της πόλης (για αναλυτική παρουσίαση των παραπάνω προγραμμάτων, βλ. σχετικά Χρονικά 1996, 1998, 2000 και 2001).

Με την οργάνωση των παραπάνω προγραμμάτων η υπηρεσία προσφέρει πλέον ένα πλήρες, κατά το δυνατόν, πακέτο εκπαιδευτικών δράσεων στην εκπαιδευτική κοινότητα της πόλης, το οποίο περιλαμβάνει: ένα πρόγραμμα για παιδιά των πρώτων τάξεων του δημοτικού («Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης»), το οποίο μπορεί να απευθυνθεί και σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, ένα πρόγραμμα για παιδιά των τελευταίων τάξεων του δημοτικού («Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα»), το οποίο απευθύνεται και σε παιδιά της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τέλος, δύο υπαίθρια προγράμματα («Η αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία» και «Το Γαλεριανό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης») για παιδιά πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Δεδομένου του γεγονότος ότι οργανώνονται δύο προγράμματα την ημέρα (09:00-11:00 και 11:00-13:00), πέντε ημέρες την εβδομάδα, γίνεται φανερό ότι με τις υπάρχουσες συνθήκες, η υπηρεσία δεν μπορεί να αυξήσει περαιτέρω τον αριθμό των έτοιμων προσφερόμενων προγραμμάτων. Κατόπιν τούτων και καθόσον η ζήτηση εξακολουθεί αυξανόμενη, αποφασίσαμε τη χρονιά αυτή να οργανώσουμε περαιτέρω τα εναλλακτικά μας προγράμματα, τα οποία στηρίζονται στην αυτενέργεια του εκπαιδευτικού. Δημιουργήσαμε έτσι δύο είδη προγραμμάτων: α) προγράμματα σε μορφή δανειστικού φακέλου, β) προγράμματα σε μορφή ατομικού εντύπου εργασίας.

Δανειστικά Προγράμματα. Ο θεσμός των δανειστικών προγραμμάτων εγκαινιάστηκε με το πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ (βλ. σχετικά Χρονικά 1999), καθώς λόγω της ειδικής χρηματοδότησής του, κατέστη δυνατό να εκπονήσουμε και να τυπώσουμε βιβλία για το δάσκαλο και για το μαθητή. Ένα δανειστικό πρόγραμμα σχεδιάζεται όπως και τα υπόλοιπα προγράμματα της Εφορείας (βλ. σχετικά Χρονικά 2001), στηρίζεται όμως στη βούληση του εκπαιδευτικού να το οργανώσει ο ίδιος, χωρίς τη μεσολάβηση μουσειοπαιδαγωγών. Για το σκοπό αυτό διαμορφώνουμε ένα δανειστικό φάκελο ο οποίος περιέχει βιβλία για το δάσκαλο και το μαθητή (για το περιεχόμενό τους, βλ. σχετικά Χρονικά 1999) και επιπλέον εποπτικό υλικό, απαραίτητο για την οργάνωση ενός προγράμματος, όπως διαφάνειες, πλαστικοποιημένες φωτογραφίες, πρότυπα για ειδικές κατασκευές και φυσικά έντυπα αξιολόγησης. Ο δανεισμός γίνεται κατόπιν συνεννόησης και η διάρκειά της προσαρμόζεται στις ανάγκες του εκπαιδευτικού.

Σε τέτοια μορφή διατίθενται τα τέσσερα προγράμματα που σχεδιάστηκαν στο πλαίσιο του ΜΕΛΙΝΑ (βλ. σχετικά Χρονικά 1999), καθώς και ένα νέο πρόγραμμα με τίτλο «Ο Χρυσός των Μακεδόνων». Το πρόγραμμα αυτό σχεδιάστηκε με αφορμή την ομώνυμη έκθεση, που εγκαινιάστηκε στο ΑΜΘ τον Ιούνιο του 1998 και τέθηκε σε λειτουργία το τρέχον έτος. Ως θεματικό πυρήνα έχει το χρυσό και συγκεκριμένα τη χρήση και την τεχνολογία του πολύτιμου αυτού μετάλλου στην αρχαία Μακεδονία. Σκοπός μας είναι να εφοδιάσουμε με αντίστοιχους φακέλους και τις υπόλοιπες εκθέσεις των μουσείων της Εφορείας. Η κίνηση των δανειστικών φακέλων τον πρώτο χρόνο λειτουργίας τους κρίνεται ικανοποιητική.

Παράλληλα από φέτος, η Εφορεία, πέραν των οικείων εκπαιδευτικών προγραμμάτων της, διαθέτει προς δανεισμό στο εκπαιδευτικό κοινό των τεσσάρων νομών της επικράτειάς της (Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Κιλκίς, Πιερίας), την εκπαιδευτική μουσειοσκευή «Ένας αρχαίος ναός», ευγενική προσφορά του Κέντρου Μελετών Ακρόπολης.

Προγράμματα σε μορφή ατομικού εντύπου. Τα προγράμματα αυτά αποτελούν ένα είδος έτοιμων, προσφερό-

μενων από την υπηρεσία προγραμμάτων που οργανώνονται όμως από τον εκπαιδευτικό επί τόπου, χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία. Για το σκοπό αυτό σχεδιάζουμε και τυπώνουμε ειδικά έντυπα, τα οποία μοιράζονται στον καθένα μαθητή ξεχωριστά. Στο έντυπο προτείνουμε μια ειδική διαδρομή στο χώρο ή στο μουσείο όπου οργανώνεται το πρόγραμμα, όπου μέσα από συγκεκριμένες στάσεις παρέχουμε επιλεγμένες πληροφορίες, προτείνουμε ερωτήματα, θέτουμε θέματα προς συζήτηση με ευσύνοπτο τρόπο και επαρκή εικονογράφηση. Τη διεκπεραίωση της ανωτέρω διαδρομής και την όλη εποπτεία του προγράμματος αναλαμβάνει ο εκπαιδευτικός.

Σε τέτοια μορφή διατίθεται το πρόγραμμα «Τα Νομίσματα της Μακεδονίας», το οποίο τέθηκε σε λειτουργία στο πλαίσιο των εκδηλώσεων «Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2002» και οργανώνεται στην ομώνυμη έκθεση που εγκαινιάστηκε στο ΑΜΘ το 1997. Έχει ως θέμα την παρουσίαση αντιπροσωπευτικών δειγμάτων της νομισματικής παραγωγής στη Μακεδονία, από την πρώτη εμφάνιση του νομίσματος στην περιοχή έως τη μετατροπή της Μακεδονίας σε ρωμαϊκή επαρχία και απευθύνεται σε μαθητές πρωτοβάθμιας, αλλά και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Λειτουργεί καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Οι επισκέψεις πραγματοποιούνται κατόπιν συνεννοήσεως και στον επικεφαλής εκπαιδευτικό δίνονται, πέραν των ατομικών εντύπων, σύντομες οδηγίες και ερωτηματολόγιο αξιολόγησης.

Προγράμματα για οικογένειες. Η διοργάνωση του παραπάνω προγράμματος μας έδωσε τη δυνατότητα να απευθυνθούμε, για πρώτη φορά, πέραν της εκπαιδευτικής κοινότητας και στους καθημερινούς επισκέπτες του ΑΜΘ. Για την ακρίβεια απευθυνθήκαμε κυρίως στους επισκέπτες του σαββατοκύριακου και ειδικότερα στις οικογένειες που επισκέπτονται το μουσείο συνήθως τις μέρες αυτές, προτείνοντάς τους μια ειδική διαδρομή στην αίθουσα «Μανόλης Ανδρόνικος», όπου φιλοξενείται η έκθεση «Τα Νομίσματα της Μακεδονίας». Στους συμμετέχοντες προσφέρουμε μια χάρτινη τσάντα που περιέχει τέσσερα έντυπα, μολύβια, τις λύσεις των ασκήσεων, ερωτηματολόγιο αξιολόγησης του προγράμματος, καθώς και σύντομες οδηγίες προς τους γονείς για την οργάνωσή του και, τέλος, αναμνηστικά αυτοκόλλητα με το σήμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Άλλα έντυπα. Κατά το τρέχον έτος, το Υπουργείο Μακεδονίας Θράκης προέβη σε έκτακτη χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Εφορείας με το ποσό των 1.000.000 δρχ., με το οποίο προχωρήσαμε στην έκδοση ενός πολυσέλιδου και πλούσια εικονογραφημένου εντύπου, το οποίο απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς, μαθητές, αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο άτομο ή φορέα, με σκοπό να τους πληροφορήσει για όλα τα παρεχόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

Τέλος, ως μουσειοπαιδαγωγοί, εργάστηκαν φέτος η Σ. Τσίρλη και η Γ. Σταμάτη, ενώ η Ό. Σακαλή είναι, όπως πάντα, η βασική συνεργάτιδα τόσο σε θέματα σχεδιασμού όσο και εφαρμογής των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Οικόπεδο ΧΑΝΘ

Το καλοκαίρι του 2002 η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ ανέλαβε την εποπτεία των εκσκαφικών εργασιών στα παλιά γήπεδα αθλοπαιδιών της ΧΑΝΘ, προκειμένου να κατασκευαστεί τετραώροφος υπόγειος σταθμός αυτοκινήτων, καθώς και συγκρότημα πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων. Η καίρια θέση του ουσιαστικά παρθένου από νεότερες παρεμβάσεις αυτού χώρου ανάμεσα στις οδούς Τσιμισκή, Δαγκλή και Ν. Γερμανού και ακριβώς έξω από τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης, προμήνυε τον εντοπισμό αρχαιοτήτων διαφόρων περιόδων. Αναμενόταν κυρίως η συνέχιση των οικιστικών καταλοίπων που είχαν αποκαλυφθεί στο παρακείμενο Θέατρο Κήπου[83], αλλά και η πιθανή αποκάλυψη ενός ακόμη τμήματος του ανατολικού ελληνιστικούρωμαϊκού νεκροταφείου της πόλης[84]. Πραγματικά, από το σύνολο των εκσκαφικών και στη συνέχεια των ανασκαφικών εργασιών από τις δύο συναρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων (ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ και 9η ΕΒΑ), που διήρκεσαν μέχρι τον Ιανουάριο του 2003, προέκυψαν ενδιαφέροντα αποτελέσματα για την ιστορία της περιοχής[85].

Καταρχήν εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν διαδοχικά στρώματα θαλάσσιων πλημμυρών που κατέκλυσαν όλη την έκταση κατά την υστερορρωμαϊκή και βυζαντινή εποχή. Ακόμη, στο χώρο κατασκευής του κεντρικού σταθμού αυτοκινήτων αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα από εργαστηριακό συγκρότημα βυζαντινών χρόνων με κλιβάνους, πηγάδια, δεξαμενή κ.ά., που ερευνήθηκαν από

83. Λ. Τόσκα - Β. Αλλαμανή κ.ά., *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 418-428.

84. Για την πιο πρόσφατη σχετική έρευνα στο γειτονικό χώρο της ΔΕΘ, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη κ.ά., *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 215-228.

85. Εκτενέστερη παρουσίαση των πορισμάτων των ερευνών, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Κ. Θεοδωρίδης, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 317-326. Τα έξοδα των ανασκαφικών και λοιπών εργασιών καλύφθηκαν από τον προϋπολογισμό του έργου, σύμφωνα με τις διατάξεις του νέου αρχαιολογικού νόμου 3028/2002. Την αποτύπωση της ανασκαφής ανέλαβε η σχεδιάστρια της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, Ε. Μαυροβίτου.

την 9η ΕΒΑ, η οποία και διαχειρίστηκε τα προβλήματα διατήρησης ή μη των αρχαιοτήτων κτλ.

Σημαντικότατο, όμως, στοιχείο για την ιστορική τοπογραφία της Θεσσαλονίκης υπήρξε ο εντοπισμός των ορίων της αρχαίας ακτογραμμής στο χώρο κατασκευής του αθλητικού κέντρου, με την αποκάλυψη ενός στρώματος από καθαρό θαλάσσιο αμμοχάλικο, που καταγράφηκε από το βόρειο άκρο του γηπέδου και την οδό Δαγκλή μέχρι τη νοτιοανατολική γωνία του ίδιου χώρου, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο, αλλά και ένα terminus ante quem για την περίοδο, κατά την οποία η θάλασσα εισχωρούσε έως εδώ, αποτελεί η αποκάλυψη, στο ίδιο σχεδόν βάθος και ακριβώς δίπλα στην οριογραμμή, δύο λιθόκτιστων πηγαδιών, δύο λάκκων απόρριψης, καθώς και τμήματος ενός αποσπασματικά σωζόμενου αργολιθοδομικού κτίσματος. Η μαρτυρία της κεραμικής από την έρευνα των πηγαδιών και των λάκκων (λαβές και έμβολα αμφορέων, τμήματα μυροδοχείων, μελαμβαφών σκύφων και κανθάρων, όστρακα με διάκοσμο Δυτικής Κλιτύος κτλ.) δηλώνει τη χρήση του χώρου τουλάχιστον από τον πρώιμο 3ο αι. π.Χ.

Από την επίχωση του κτίσματος προέρχεται, επίσης, χαρακτηριστική κεραμική ελληνιστικών χρόνων: όστρακα αβαφών και μελαμβαφών αγγείων (κυρίως σκύφων, πινακίων, κανθάρων και οξυπύθμενων αμφορέων), καθώς και λίγα μικροευρήματα (αγνύθες, ήλοι κ.ά.). Αξιόλογο εύρημα συνιστά ένα χάλκινο νόμισμα από την αύλακα θεμελίωσης του κτιρίου, το οποίο αναγνωρίζεται ως κοπή του Δημητρίου Πολιορκητή (294-288 π.Χ.), συμπληρώνοντας έτσι τις υπόλοιπες ενδείξεις για την κατασκευή του στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Είναι η πρώτη φορά που έρχονται στο φως, στην περιοχή αυτή, εκτός των τειχών, στοιχεία πολύτιμα για την ελληνιστική Θεσσαλονίκη, τα οποία δεν σχετίζονται με το εκτεταμένο ανατολικό νεκροταφείο της εποχής. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε όλη την τεράστια έκταση που ερευνήθηκε σχολαστικά, δεν αποκαλύφθηκε τελικά κανένας τάφος ελληνιστικών ή ρωμαϊκών χρόνων. Αντίθετα, από τα πραγματικά απρόσμενα ευρήματα, διαγράφεται η παρουσία μιας πρώιμης ελληνιστικής εγκατάστασης ακριβώς «παρά θιν' αλός», εκεί όπου ο κολπίσκος που καταγράφηκε θα διαμόρφωνε ένα φυσικό χώρο ελλιμενισμού[86]. Παρά την αποσπασματικότητα των δεδομένων, τόσο τα κινητά ευρήματα όσο και τα λιγοστά οικιστικά κατάλοιπα, φαίνεται να σχετίζονται κυρίως με αποθηκευτικές και ίσως εμπορικές δραστηριότητες, αλλά και με την εξυπηρέτηση των πλοίων και των πληρωμάτων τους, όπως υποδηλώνουν τα χρηστικά αγγεία και τα δύο σύγχρονα πηγάδια για την προμήθεια πόσιμου νερού.

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ

Οδός Αντιγονιδών 9 (οικόπεδο Θεοδωρακόπουλου)

Κατά τους μήνες Ιούνιο-Σεπτέμβριο του 2002, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης, στην αποκαλούμενη «περιοχή των ιερών». Η έρευνα έφερε στο φως τμήμα πλακόστρωτης οδού ρωμαϊκών χρόνων, μαζί με τμήμα του κρασπέδου της, σε βάθος 3,45 μ. από το επίπεδο του σημερινού πεζοδρομίου της οδού Αντιγονιδών. Το πλάτος του οδοστρώματος είναι 1,35 μ. και το πλάτος του κρασπέδου 0,45 μ. (Πίν. 13 α). Η αρχαία οδός έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και πρέπει να συνεχίζεται κάτω από τις όμορες εκατέρωθεν του οικοπέδου οικοδομές προς Β. και Ν., όπως και πίσω από το διαχωριστικό τοιχίο του ακάλυπτου χώρου της όμορης προς Δ. οικοδομής. Το κατάστρωμα της οδού αποτελείται από μεγάλες πολυγωνικές πλάκες, πάχ. 0,25-0,30 μ., με επιμελημένη μεταξύ τους αρμολόγηση και σώζεται σε άριστη κατάσταση, όπως και το κράσπεδό του της ανατολικής πλευράς.

Ανατολικά και παράλληλα της αρχαίας οδού, σε απόσταση 0,50 μ., αποκαλύφθηκε τοίχος της ίδιας χρονικής περιόδου, πλ. 0,80 μ., θεμελιωμένος σε βάθος 1,10 μ. από το επίπεδο του κρασπέδου της αρχαίας οδού. Στο ενδιάμεσο διάστημα των 0,50 μ. τρία τοιχία χρησίμευαν ως σφήνες υποστήριξης του κρασπέδου. Επί του τοίχου βρέθηκαν κατά χώραν δύο ορθογώνιοι μαρμάρινοι λιθόπλινθοι (σε β΄ χρήση), διαστ. 1,30×0,70 μ. Η μεταξύ τους απόσπαση είναι 0,80 μ. Το σωζόμενο υπόστρωμα κονιάματος όπου αυτοί «πατούσαν», σε δύο ακόμη τμήματα του τοίχου και στην ίδια πάντα απόσταση των 0,80 μ., αποτελεί σαφή ένδειξη για την ύπαρξη δύο ακόμη λιθοπλίνθων. Η τοποθέτησή τους ανά τακτά διαστήματα υποδηλώνει τη χρήση τους ως βάσεις κιόνων, ενώ το πλάτος του τοίχου Τ6 (0,80 μ.) συνηγορεί στη λειτουργία του ως στυλοβάτη κιονοστοιχίας, η οποία πλαισίωνε την αρχαία οδό από Α. Τμήμα του ίδιου στυλοβάτη, όπως και τμήμα κίονα πεσμένου επί του οδοστρώματος της ίδιας οδού, είχε αποκαλυφθεί στις αρχές της δεκαετίας του '70 σε δύο σωστικές έρευνες[87] οικοπέδου επί της οδού Αντιγονιδών 19[88], όπου είχε διαπιστωθεί ότι το πλά-

86. Γεγονός γνωστό τουλάχιστον από μεταγενέστερες πηγές και γκραβούρες της περιοχής, βλ. και Τόσκα - Αλλαμανή, ό.π., σ. 425, για ανάλογα δεδομένα από το συγκρότημα των μεταγενέστερων αποθηκών (4ου-6ου αι. μ.Χ.) στο Θέατρο Κήπου.

87. Μ.Κ. Σιγανίδου, *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 375.

88. Αι. Ρωμιοπούλου, *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 691, Πίν. 499β.

τος της οδού μαζί με τα κράσπεδά της ήταν 12 μ. Να αναφέρουμε, επίσης, ότι τμήματα του ίδιου δρόμου ερευνήθηκαν αποσπασματικά και στις παρακείμενες οδούς Παπαζώλη και Κ. Δημητρίου[89], καθώς και στην οδό Πτολεμαίων κατά τη δεκαετία του '20.

Σύμφωνα πάντα με τις κατά καιρούς ανασκαφικές ενδείξεις, η αρχαία οδός, της οποίας τη χάραξη ακολουθεί περίπου η σημερινή οδός Αντιγονιδών, αποτελούσε το σημαντικότερο δρόμο του κάθετου οδικού δικτύου της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης και οριοθετούσε το χώρο των ιερών του Σαραπείου από Α.

Όλα τα αναφερθέντα ευρήματα είναι περιορισμένα στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου. Το μεγαλύτερο τμήμα του καταλαμβάνεται από μεταγενέστερα οικοδομικά κατάλοιπα της όψιμης ρωμαϊκής και της περιόδου της τουρκοκρατίας (τοίχοι μικρών διαστάσεων κτιρίων, αγωγοί ύδρευσης και αποχέτευσης, δύο πηγάδια, καθώς και ορθογώνια δεξαμενή με συλλεκτήρια κοιλότητα στο κέντρο).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΑΣΙΑ

Οδός Γρηγορίου Παλαμά 21-21Α

Σε οικόπεδο έκτασης 450 τ.μ., στη συμβολή της οδού Γρηγορίου Παλαμά με την πλατεία Ναυαρίνου και σε βάθος 3 μ., εντοπίστηκε τεχνητή επίχωση από διαλυμένες τοιχοποιίες, θραύσματα πλίνθων με ίχνη χρωμάτων, ασβεστοκονιάματα και αργούς λίθους. Άμεσα υποκείμενη του στρώματος προστασίας αποκαλύφθηκε άτακτη πλακόστρωση με ανισομεγέθεις μαρμάρινες πλάκες ποικίλων διαστάσεων σε υπόστρωμα 0,30 μ. από κονίαμα και αργούς λίθους (Πίν. 13 β). Η κατεύθυνση των πλακών ήταν ΒΔ.-ΝΑ. και κατ' ουσίαν αποτελούσαν κατάστρωμα οδού, πλ. 10 μ., που αποκαλύφθηκε σε μήκος 28 μ. Το εύρος της οδού όριζαν δύο ισχυρές πλευρικές τοιχοποιίες, παράλληλες μεταξύ τους, από opus caementitium, πλ. 1,60 και μέγ. σωζ. ύψ. 3 μ. Το πλάτος του δρόμου κατά το μέσον περιοριζόταν σε 5,50 μ. από δύο συμμετρικές εξέδρες ελαφρά υπερυψωμένες, με ίχνη ορθομαρμάρωσης. Εκατέρωθέν τους, εξωτερικά του καταστρώματος, αποκαλύφθηκαν συμμετρικές πεσσοειδείς κατασκευές από πλίνθους με γένεση τόξων. Το κράσπεδο του δρόμου καλυπτόταν με πλάκες 0,38×0,62 μ., ενώ στη βορειοδυτική γωνία η φορά της πλακόστρωσης έπαιρνε κλίση προς τη θάλασσα.

Τομές σε βάθος κατά τόπους, όπου σωζόταν μόνο το υπόστρωμα της οδού, αποκάλυψαν πυκνό δίκτυο επιφανειακών και βαθύτερων αγωγών. Κατά μήκος του κεντρικού άξονα και σε βάθος 0,60 μ. υπό το υπόστρωμα, ανασκάφηκε μεγάλος κτιστός αποχετευτικός αγωγός με θολωτή κάλυψη, λίθινα τοιχώματα και πλίνθινο δάπεδο (εσωτ. πλ. 0,60, ύψ. 1,20-1,40 μ.) (Σχέδ. 16· Πίν. 13 γ).

Υδροδοτικός πήλινος σωλήνας σε κοίτη από υδραυλικό κονίαμα διέτρεχε εγκάρσια το κατάστρωμα και παράλληλος αποχετευτικός αγωγός με πλίνθινα τοιχώματα, καλυμμένος με σχιστολιθικές και μαρμάρινες πλάκες συνέλεγε τα όμβρια αμέσως υπό το οδόστρωμα.

Με το μεγάλο κεντρικό αγωγό επικοινωνούσαν μέσω συλλεκτήριου φρεατίου δύο κτιστοί παράπλευροι αποχετευτικοί αγωγοί με λίθινα τοιχώματα και κάλυψη.

Βαθύτερο δίκτυο αποχετευτικών αγωγών με πιο έντονη κλίση, σε βάθος 3,60-4,30 μ. επικοινωνούσε απευθείας με τον κεντρικό.

Από την υπερκείμενη του οδοστρώματος επίχωση περισυνελέγησαν μαρμάρινες βάσεις κιόνων και κιονόκρανα. Στην υποκείμενη, κυρίως ρωμαϊκή φάση, εντάσσονται αρρετινά περιχειλώματα terra sigillata, ειδώλια, εισηγμένοι λύχνοι με σφραγίσματα 1ου-2ου αι. μ.Χ., οστέινα μικροαντικείμενα, πυραμιδόσχημες αγνύθες και νομίσματα (1ου-μέσων 3ου αι. μ.Χ.). Στην περιοχή του κεντρικού αγωγού, λόγω της διατάραξης του υπεδάφους για την κατασκευή του, βρέθηκε προγενέστερη κεραμική στα ψηλότερα στρώματα (ενσφράγιστες ροδιακές λαβές, όστρακα Δυτικής Κλιτύος, μεγαρικών σκύφων, μελαμβαφή, μήτρες, λύχνοι τύπου Εφέσου).

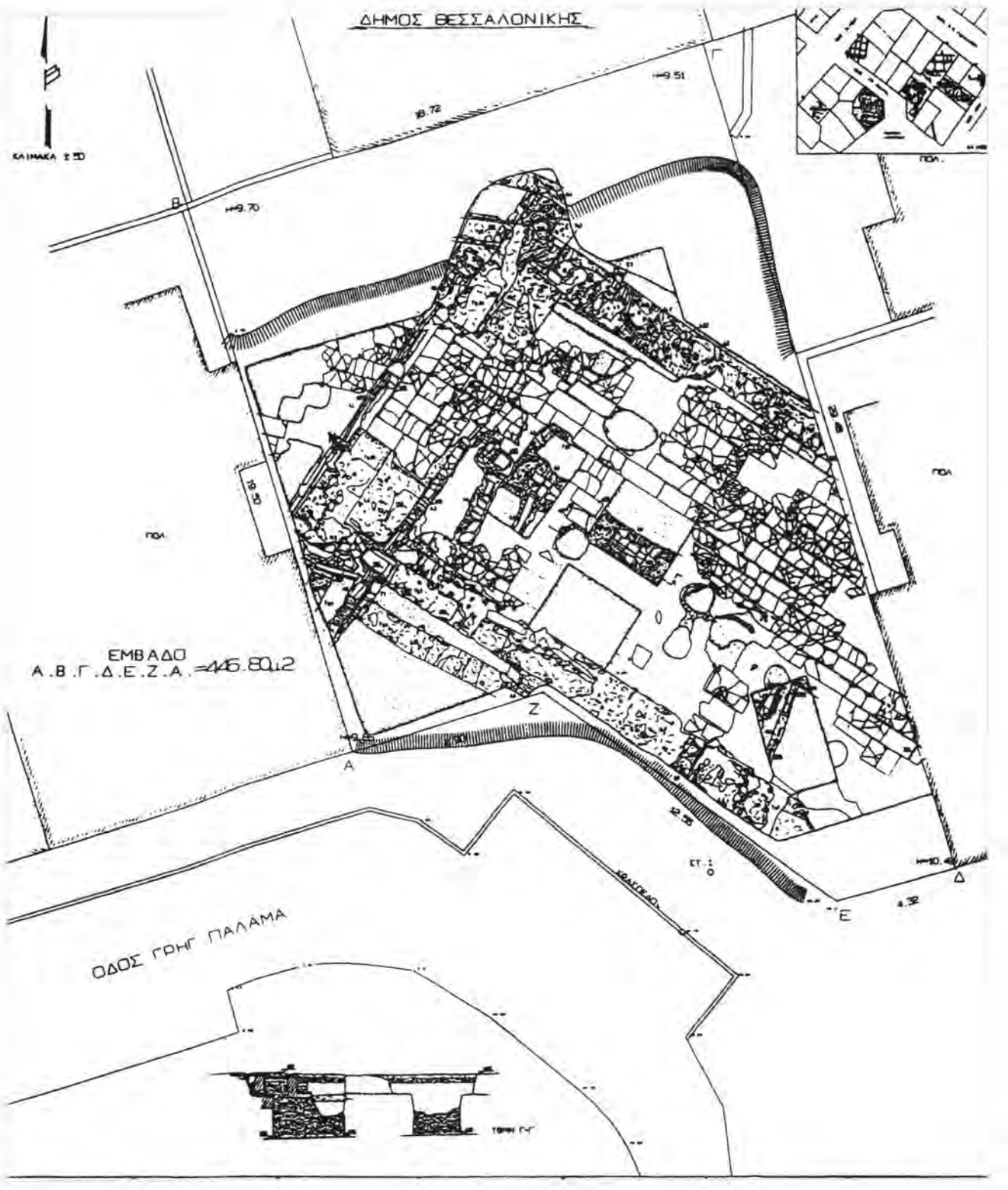
Στον περιβάλλοντα χώρο, στο παρελθόν, ανασκάφηκαν οικόπεδα με μνημειακά κατάλοιπα του γαλεριανού ανακτόρου, ενώ στο οικόπεδο Γρηγορίου Παλαμά 16-πλατεία Ναυαρίνου αποκαλύφθηκε το 1987 τμήμα ελληνιστικού στωικού κτιρίου[90]. Στο συγκεκριμένο οικόπεδο ανασυντίθεται η εικόνα πομπικής μαρμαροστρωμένης οδού περιορισμένης κυκλοφορίας, πλαισιωμένης από στοές, που ξεκινά από τον αυτοκρατορικό λιμένα κατευθυνόμενη προς τον κεντρικό πυρήνα του ανακτόρου και η οποία οριοθετεί το νοτιοδυτικό τμήμα του συγκροτήματος, τεκμηριώνοντας την απόκλιση αξόνων κατά 6°-50°.

Νότια στοά ανακτόρου Γαλερίου

Το 1994 εντοπίστηκαν τοιχογραφημένοι χώροι και δάπεδο από λατύπες υπό το νότιο περίβολο του ανακτόρου. Το 1996, σε τομές εσωτερικά του περιβόλου, αποκαλύφθηκε κάτω από στρώμα καταστροφής (από φωτιά), η συνέχεια των χώρων και προγαλεριανό ψηφιδωτό με γεω-

89. Μ.Κ. Σιγανίδου, *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 375.

90. Μ. Μπέσιος, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 349-350, Σχέδ. 1.



Σχέδ. 16. Θεσσαλονίκη. Οδός Γρηγορίου Παλαμά 21-21Α. Η ύστερη ρωμαϊκή οδός και το υποκείμενο κεντρικό δίκτυο αποχέτευσης.

μετρικό και θαλάσσιο διάκοσμο (Πίν. 14 α). Το 1997 ήλθε στο φως μέτωπο με νωπογραφία που εικόνιζε αναρτημένες δορές λαγών (Πίν. 14 β).

Η ανασκαφική έρευνα της νότιας στοάς αποκάλυψε συνεχόμενους χώρους ρωμαϊκής έπαυλης με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά δάπεδα (Πίν. 14 γ). Ανασκάφηκε πλήρως δωμάτιο 5×6 μ., με δάπεδο από πολύχρωμες λατύπες, ο χώρος με τη νωπογραφία, σωζ. ύψ. 1,40 μ., που συνεχιζόταν και στους πλάγιους τοίχους και δωμάτιο με ψηφιδωτό δάπεδο σε γεωμετρικά σχήματα (τετράφυλλα και σύνθετο κεντρικό οκτάγωνο από τρίγωνα και ρόμβους σε ορθογώνιο πλαίσιο από κατακορυφήν τρίγωνα, θέουσα σπείρα και πέλτες (Πίν. 14 δ). Οι τοιχοποιίες είχαν επιχρισμένα μέτωπα με ζώνη πορφυρού στη βάση και διάχωρα με γεωμετρικά θέματα σε υπόλευκο κατ' απομίμηση ορθομαρμάρωσης. Οι χώροι που επικοινωνούσαν μεταξύ τους καλύπτονταν από στρώμα καταστροφής σε βάθος 0,50 μ., υπό το υπόστρωμα του γαλεριανού ψηφιδωτού.

ΜΑΡΙΑΝΑ ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ανάκτορα Γαλερίου (αρχαιολογικός χώρος πλατείας Ναυαρίνου)

Οι εργασίες αποκατάστασης των ανακτόρων του Γαλερίου στην Πλατεία Ναυαρίνου Θεσσαλονίκης, πραγματοποιήθηκαν εκ νέου, το Σεπτέμβριο του 2002, με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ (Προϋπολογισμός έργου: 880.410,44 €) και σύμφωνα με τις εγκεκριμένες από το ΚΑΣ μελέτες.

Ειδικότερα, ξεκίνησε η συντήρηση των κονιαμάτων της ορθομαρμάρωσης και των τοιχογραφιών των τοιχοποιιών των λουτρών (υπεύθυνος συντηρητής Δ. Καπιζιώνης και ομάδα εργασίας αποτελούμενη από τις συντηρήτριες Α. Φωστηρίδου, Β. Φωκιανού και Γ. Ναλμπάντη), ενώ στη Βασιλική ολοκληρώθηκε η επανατοποθέτηση κατά χώραν των συντηρημένων μαρμάρινων πλακών του δαπέδου (υπεύθυνος συντηρητής Α. Μοδίτσης).

Παράλληλα, με χρηματοδότηση από το ΥΠΠΟ, διενεργήθηκε στο νότιο διάδρομο της κεντρικής κτιριακής ενότητας ανασκαφική έρευνα, με στόχο τη μελέτη των προγενεστέρων του ανακτόρου οικοδομικών φάσεων, πριν από την επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών του δαπέδων. Η ανασκαφή υλοποιήθηκε υπό την επίβλεψη της αρχαιολόγου Μ. Καραμπέρη.

ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τούμπα

Αλάνα. Αρχαίο νεκροταφείο (Σχέδ. 17· Πίν. 14 ε)

Το Μάιο του 2002, μετά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών και τον εντοπισμό τάφων, ξεκίνησε η ανασκαφική διερεύνηση του χώρου που προορίζεται για υπόγειος σταθμός αυτοκινήτων, ο οποίος βρίσκεται βορειοδυτικά του γηπέδου ΠΑΟΚ, δίπλα (ανατολικά) του ΙΚΑ Τούμπας και είναι γνωστός ως Αλάνα Τούμπας. Εκεί βρισκόταν για αρκετά χρόνια ο τρίτος όρχος, όπου προπολεμικά είχαν διενεργηθεί μικρής κλίμακας ανασκαφές, όπως αναφέρει ο Σ. Πελεκίδης και ο Χ. Μακαρόνας[91].

Η ανασκαφική έρευνα στην Αλάνα της Τούμπας προηγείται του Ολυμπιακού Έργου «Ανάπλαση της Τούμπας Θεσσαλονίκης», που υλοποιείται από τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης στο Δήμο Θεσσαλονίκης, με χρηματοδότηση της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας[92].

Η συνολική έκταση του τμήματος της Αλάνας που ερευνήθηκε φέτος είναι 3.500 τ.μ. και εντοπίστηκαν συνολικά 56 τάφοι διάσπαρτοι, κυρίως στο ανατολικό και βόρειο τμήμα, ενώ στα δυτικά αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα του 4ου αι. π.Χ. και κάποιοι λάκκοι με άφθονη χειροποίητη κεραμική της εποχής του Σιδήρου[93].

Όσον αφορά στο νεκροταφείο, φαίνεται ότι οι τάφοι καλύπτουν το διάστημα από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι και τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.-αρχές 3ου αι. π.Χ. Ανεξάρτητα από τη χρονική στιγμή που δημιουργήθηκαν οι τάφοι, παρατηρήθηκε μια «εμμονή» σε ένα συγκεκριμένο είδος ταφικής πρακτικής, αυτό του λακκοειδούς τάφου με σχιστολιθική κάλυψη. Μεμονωμένο ήταν το παράδειγμα κιβωτιόσχημου παιδικού τάφου. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τέσσερις τάφοι, οι οποίοι έχουν ορθογώνιο σχήμα με τοιχώματα από πηλό, χωρίς κάλυψη, που εσωτερικά φέρουν καύση.

Όσον αφορά στους λακκοειδείς τάφους, οι οποίοι αποτελούν το 91,1% των τάφων, διακρίναμε τρεις βασι-

91. Σ. Πελεκίδης, *BCH* 45 (1921), σ. 541. Χ. Μακαρόνας, *Μακεδονικά* 1 (1940), σ. 475-476· 2 (1941-1952), σ. 604. Πρβλ. Ι. Βοκοτοπούλου, στο *Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Αθήνα 1986, σ. 16-17, 88-96.

92. Για μια συνολική επισκόπηση και παρατηρήσεις βασιζόμενες στις αρχαιολογικές ανασκαφές στην Τράπεζα της Τούμπας Θεσσαλονίκης, βλ. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης: ζητήματα αρχαιολογίας και σημασίες της ανασκαφικής έρευνας, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 5 (2001), σ. 71-88· ο ίδιος, Τούμπα Θεσσαλονίκης: ταφική αρχαιολογία, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 8 (2002), σ. 9-26.

93. Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Χαβέλα.

κούς τύπους (Α, Β, Γ). Κοινό χαρακτηριστικό των τύπων Α και Β είναι η σχιστολιθική κάλυψη. Τα βασικά χαρακτηριστικά του τύπου Α είναι τα εξής: ελλειψοειδής λάκκος λαξευμένος μέσα στο φυσικό χώμα, εσωτερικά του οποίου άλλοτε αναπτύσσεται ένα είδος αναβαθμού και άλλοτε όχι. Στην περίπτωση της παρουσίας του αναβαθμού παρατηρήθηκε ότι σε κάποιους τάφους αυτός αναπτύσσεται περιμετρικά του λάκκου, ενώ σε κάποιους άλλους εμφανίζεται μόνον κατά μήκος των μακρών πλευρών του. Στον τύπο Α ανήκει και ο τάφος 11, στον οποίο όμως ο νεκρός είχε τοποθετηθεί μάλλον σε νεκρική κλίνη, όπως μαρτυρούν οι δύο ορθογώνιες οπές στο βόρειο και δύο στο νότιο πέρας του λάκκου και χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

Ο τύπος Β διακρίνεται για το μεγάλο ορθογώνιο λάκκο, ο οποίος λαξεύεται στο φυσικό αργιλόχωμα και εσωτερικά αυτού δημιουργούν ένα δεύτερο σχεδόν ορθογώνιο λάκκο, μικρότερων διαστάσεων, στον οποίο τοποθετούν το νεκρό και στη συνέχεια προσθέτουν τη σχιστολιθική κάλυψη. Βάσει των κτερισμάτων, κυρίως αγγεία και νομίσματα, ο συγκεκριμένος τύπος φαίνεται να χρησιμοποιείται από τα τέλη του 5ου αιώνα και μετά.

Στον τύπο Γ ανήκει μόνον ο τάφος 6, ο οποίος διαφοροποιείται από τους δύο προηγούμενους τύπους, τόσο ως προς την κάλυψη, που αποτελούσαν δύο μεγάλες πλάκες κιτρινωπού πωρόλιθου, όσο και ως προς τη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου. Κάτω από την κάλυψη έχουν λαξεύσει μεγάλο ορθογώνιο λάκκο, εσωτερικά του οποίου έχει ανοιχθεί ένας μικρότερος, στον οποίο είχε τοποθετηθεί ο νεκρός πάνω σε ξύλινη νεκρική κλίνη, όπως προκύπτει από την παρουσία τεσσάρων κυκλικών οπών στις γωνίες του λάκκου και την παρουσία αποσυντιθεμένων οργανικών υλών (ξύλο). Ο τάφος 6 χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Οι δύο παραπάνω τύποι λακκοειδούς τάφου απαντούν στο νεκροταφείο της Τούμπας για πρώτη φορά, αν και είναι αρκετά διαδεδομένοι στην ευρύτερη περιοχή (στο νεκροταφείο της Σουρωτής, στο νεκροταφείο της Πύδνας).

Ο προσανατολισμός των τάφων είναι κυρίως Β.-Ν. και λιγότερο Α.-Δ., χωρίς να παρατηρείται χρονολογική διαφοροποίηση. Στην περίπτωση του προσανατολισμού Β.-Ν. παρατηρήθηκε ότι οι ανδρικές ταφές έχουν το κεφάλι στα βόρεια και οι γυναίκες στα νότια. Δυστυχώς, η κακή διατήρηση και αρκετές φορές η παντελής απουσία του σκελετικού υλικού στάθηκε εμπόδιο τόσο στην κατανόηση του προσανατολισμού όσο και στην ταύτιση της στάσης του νεκρού. Από τους νεκρούς που διατηρήθηκαν διαπιστώσαμε ότι αυτοί είχαν τοποθετηθεί σε ύπτια στάση.

Από τους 56 τάφους που ερευνήθηκαν, το 48,2% ήταν ενήλικες και το 51,8% παιδιά, ποσοστό αρκετά υψηλό. Οι περισσότεροι από τους παιδικούς τάφους εντοπίστηκαν πάνω από τάφους ενηλίκων και ήταν στην πλειονότητά τους ακτέριστοι. Επίσης, οι παιδικοί τάφοι παρουσιάζουν μια συγκέντρωση στο βορειοδυτικό τμήμα του ερευνημένου χώρου και μάλιστα κοντά στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπου και σταματούν ουσιαστικά οι τάφοι.

Τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς στο τελευταίο τους ταξίδι ήταν κυρίως αγγεία, αλλά και κοσμήματα, χρυσά, ασημένια και χάλκινα. Αξιοσημείωτη είναι η απουσία όπλων από τους τάφους των ύστερων αρχαϊκών χρόνων.

Στον τάφο 2, που χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., τη νεκρή συνόδευαν μία αττική μελαμβαφής άποδη κύλικα που βρέθηκε επάνω στις κνήμες, ένα κορινθιακό εξάλειπτρο (500-470 π.Χ.)[94] τοποθετημένο επάνω στο θώρακα, καθώς και ένα ζευγάρι ταινιωτών χρυσών ενωτίων στη θέση των αυτιών και μία χρυσή αμφικωνική χάντρα με εγχάρακτα διακοσμητικά μοτίβα, η οποία είχε τοποθετηθεί στο στόμα της.

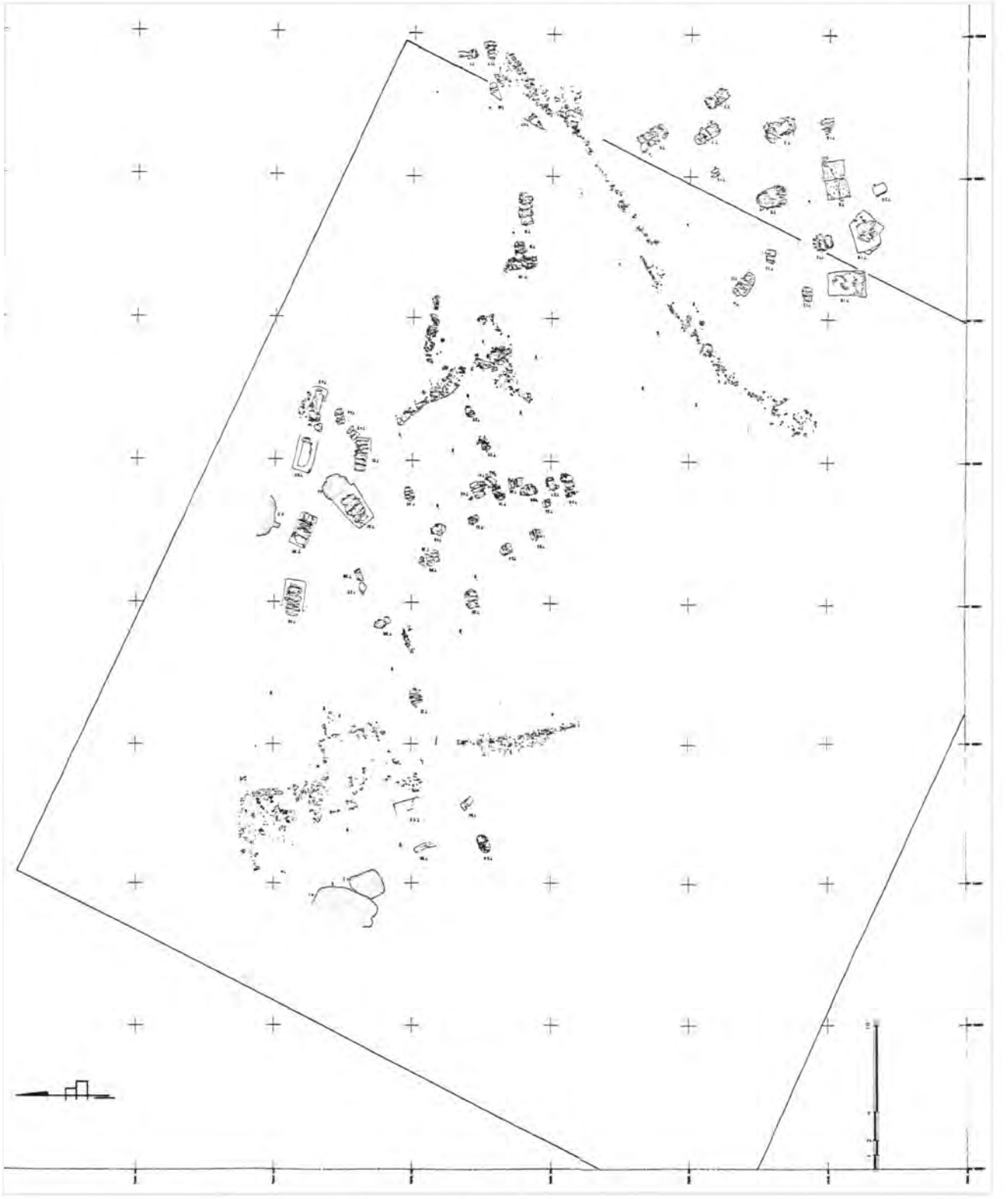
Παρόμοια είναι η χρονολόγηση και του ανδρικού τάφου 4, όπου εντοπίσαμε άποδη μελαμβαφή κύλικα ανάμεσα στους μηρούς του νεκρού, αττικό μελανόμορφο ληκύθιο τοποθετημένο εσωτερικά του αριστερού γονάτου, μία χάλκινη τοξωτή πόρπη επάνω στο θώρακα και ένα χάλκινο δακτυλίδι στη θέση της αριστερής παλάμης.

Στους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους ανήκει και ο ανδρικός τάφος 8, στον οποίο είχαν τοποθετήσει κορινθιακό εξάλειπτρο (510-480 π.Χ.)[95] μαζί με δύο αγγεία τοπικών κεραμικών εργαστηρίων, μία άποδη κύλικα και ένα λεκανόσχημο αγγείο με ταινιωτή διακόσμηση. Και τα τρία αγγεία είχαν τοποθετηθεί επάνω στο αριστερό πόδι του νεκρού. Στην κάτω σιαγόνα του νεκρού βρέθηκε χρυσό ρομβόσχημο επιστόμιο και μία χάντρα από κεχριμπάρι στα δεξιά του κρανίου. Δεν απουσίαζαν χάλκινα εξαρτήματα, όπως μία χάλκινη τοξωτή πόρπη και ένα χάλκινο δακτυλίδι.

Υστεροαρχαϊκοί φαίνεται να είναι και οι τάφοι 9 και 10. Ο τελευταίος μάλιστα έχει καταστρέψει τον πρώτο, με αποτέλεσμα τα μισά κτερίσματα του Τφ. 9 να βρεθούν πάνω από την κάλυψη του τάφου 10. Πρόκειται για ένα χρυσό επιστόμιο και χάντρες από κεχριμπάρι, που είχαν τοποθετηθεί μαζί με το κρανίο του νεκρού πάνω στη σχιστολιθική κάλυψη, σε αντίθεση με μια άποδη πορτοκαλέρυθρη κύλικα, τοπικού κεραμικού εργαστηρίου, που είχε τοποθετηθεί επάνω στη λεκάνη του νεκρού και μια χάλκινη αμφικωνική

94. *Σίνδος*, Κατάλογος της έκθεσης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1997, σ. 296-297.

95. Ό.π., σ. 288-289.



Σχέδ. 17. Θεσσαλονίκη. Αλάνα Τούμπας. Κάτοψη.

χάντρα, που βρέθηκε εσωτερικά της δεξιάς παλάμης, στο λάκκο του τάφου 9. Στο νεκρό του τάφου 10 τοποθέτησαν χρυσό ρομβόσχημο επιστόμιο στο στόμα του και μια μικρή κορινθιακή κοτύλη εσωτερικά του δεξιού χεριού του νεκρού.

Στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται ο τάφος 36, στον οποίο εντοπίστηκε μια μελαμβαφής άποδη κύλικα τύπου Ρηνείας (440-420 π.Χ.)[96] στη θέση της δεξιάς λαγόνας και ένας χάλκινος κρίκος με μια οφθαλμωτή χάντρα επάνω στο θώρακα. Λίγο υστερότερος είναι ο τάφος 48. Οδηγός στη χρονολόγησή του ήταν τα δύο χάλκινα νομίσματα Αρχελάου (413-400/399 π.Χ.)[97] που είχαν τοποθετήσει στην παλάμη του. Εκτός από τα νομίσματα ένα κάναστρο τοπικού κεραμικού εργαστηρίου τοποθετημένο εξωτερικά της δεξιάς κνήμης, συνόδευε το νεκρό.

Στην περίπτωση των τάφων 3 και 5, οι οποίοι πρέπει να είναι ανδρικοί, τα χάλκινα νομίσματα Αμύντα ΙΙΙ (370-369 π.Χ.)[98], που είχαν τοποθετηθεί στη δεξιά παλάμη των νεκρών, βοήθησαν στη χρονολόγησή τους. Και στους δύο τάφους εντοπίστηκε μια σιδερένια διπλή περόνη. Μεγαλύτερη ποικιλία και ποσότητα κτερισμάτων παρουσιάζει ο τάφος 6 με την ξύλινη νεκρική κλίνη. Βρέθηκαν τα εξής κτερίσματα: πυξίδα με πώμα και ταινιωτή διακόσμηση, προϊόν τοπικού κεραμικού εργαστηρίου, μελαμβαφές αττικό bolsal, μελαμβαφής σκύφος αττικού τύπου Α, πέντε ασημένιες τοξωτές πόρπες και ένα σιδερένιο δακτυλίδι.

Στα κτερίσματα του παιδικού τάφου 13 κυριαρχούν τα πήλινα ειδώλια «ηθοποιών». Επίσης, βρέθηκε μαζί μελαμβαφής αττικός κάνθαρος με ραβδωτή διακόσμηση και από ένα εγχάρακτο αστέρι των Διοσκούρων στις ράχες των δύο κάθετων λαβών του και ένα σιδερένιο δακτυλίδι.

Στον 4ο αι. π.Χ. πρέπει να χρονολογούνται και οι τέσσερις τάφοι με πήλινα τοιχώματα και καύση του νεκρού επί τόπου (Τφ. 53, 54, 55, 56). Μόνον οι δύο από αυτούς (Τφ. 53, 54) έφεραν κτερίσματα, τα οποία ήταν καμένα. Στον τάφο 53 εντοπίστηκαν ένα λεκανόσχημο αγγείο και μια μικρή οινοχόη τοπικών εργαστηρίων, ενώ στον τάφο 54 ένα πήλινο πλακίδιο. Παρόμοιοι τάφοι, που χρονολογούνται στον 4ο αιώνα, έχουν βρεθεί και στο νεκροταφείο της αρχαίας Αίνειας[99].

Ο νεότερος τάφος που ανασκάψαμε στο χώρο που προορίζεται για υπόγεια στάθμευση αυτοκινήτων, ήταν ο τάφος 11. Στη δεξιά παλάμη του νεκρού είχαν τοποθετήσει χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.)[100], καθώς και μια μελαμβαφή πυξίδα, η οποία διατηρήθηκε αποσπασματικά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε στο χώρο ανάμεσα στους τάφους η παρουσία διαχωριστικών τοιχαρίων, που είχαν κατασκευαστεί από αργούς λίθους, αλλά βρέθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση. Πρέπει να χρησίμευαν στην καλύτερη οργάνωση του χώρου του νεκροταφείου και να απομόνωναν συστάδες τάφων.

Μια άλλη λίθινη κατασκευή διατρέχει σχεδόν διαγώνια το χώρο με κατεύθυνση Α.-Δ. Πρόκειται για δύο παράλληλες σειρές αργών λίθων με ενδιάμεσο κενό 1 μ. περίπου, οι οποίες δημιουργούν την εντύπωση ενός διαδρόμου. Λίθινες κατασκευές μέσα στο χώρο του νεκροταφείου είναι γνωστές στην Τούμπα και από γειτονικά οικόπεδα στην οδό Ευαγόρα και στην Πάροδο Ευαγόρα[101].

Στα βορειοδυτικά του χώρου (Τετρ. Α15, Β14, Β15, Β16, Γ14), εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του 4ου αι. π.Χ., σε αρκετά αποσπασματική κατάσταση. Συγκεκριμένα διακρινόταν λίθινο θεμέλιο (Τχ. 1) από μια σειρά αργών λίθων με κατεύθυνση Β.-Ν. Δυτικά αυτού του θεμελίου φαίνεται ότι αναπτυσσόταν κάποιος στεγασμένος χώρος, όπως προκύπτει από τις διάσπαρτες κεράμους στέγης κατά χώραν. Μικρή πλακαρή πέτρα σε επαφή με τον τοίχο θα χρησίμευε μάλλον για τη στήριξη δοκαριού στέγης. Δίπλα στις κεράμους στέγης, αλλά και κάτω από αυτές, αποκαλύφθηκαν μεγάλα θραύσματα σπασμένων αγγείων, που πατούσαν πάνω στο δάπεδο του κλειστού χώρου.

Νοτιοανατολικά του δωματίου που όριζε ο Τχ. 1 πρέπει να αναπτύσσονταν τουλάχιστον άλλα τρία δωμάτια ελαφράς κατασκευής, εκατέρωθεν ενός λίθινου θεμελίου (Τχ. 2), του οποίου διατηρούνται μόνον ελάχιστοι αργοί λίθοι. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. Κοντά στο νότιο πέρας του γωνιάζει προς Δ. με άλλο λίθινο θεμέλιο (Τχ. 3), όπως και στα ανατολικά (Τχ. 4).

Οι τελευταίοι τρεις τοίχοι δεν θεμελιώθηκαν στο φυσικό κοκκινωπό χώμα, όπως ο Τχ. 1, αλλά σε ένα στρώμα χαλαρού γκρίζου χώματος με άφθονη χειροποίητη κεραμική της

96. Ό.π., σ. 66.

97. Στον εμπροσθότυπο φέρουν γενειοφόρο Ηρακλή με λεοντοκεφαλή και στον οπισθότυπο ημίτομο λιονταριού που καταβροχθίζει τη λεία του. Επάνω υπάρχει ρόπαλο και η επιγραφή *ΑΡΧ*, βλ. *SNG Greece* II, The Alpha Bank Collection Macedonia I, Alexander I-Perseus, Alpha Bank, Athens 2000, αριθ. 157-163.

98. Ό.π., αριθ. 217 κ.ε.

99. Ε.-Μπ. Τσιγαρίδα, Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Αίνεια, *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 218, εικ. 1.

100. Στον εμπροσθότυπο φέρει αγένειο Ηρακλή με λεοντοκεφαλή και στον οπισθότυπο ιππέα σε άλογο που κινείται προς τα δεξιά. Φέρει την επιγραφή *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*, βλ. *SNG* ό.π., αριθ. 930-931.

101. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης 1994: ανασκαφή στην τράπεζα, το νεκροταφείο και τη γύρω περιοχή, *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 193-194· ο ίδιος, Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στην τράπεζα και το νεκροταφείο, *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 270-274· ο ίδιος, Τούμπα Θεσσαλονίκης 1997: ανασκαφή ανατολικά της τράπεζας και το αρχαίο νεκροταφείο, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 337-341.

εποχής του Σιδήρου. Ανάλογη κεραμική βρέθηκε και σε δύο μεγάλους λάκκους στα νοτιοδυτικά του Τχ. 1, αλλά και σε δύο άλλους στη βόρεια παρειά του χώρου. Δεν αποκλείεται στη συγκεκριμένη περιοχή να προϋπήρχε κάποια εγκατάσταση της εποχής του Σιδήρου, η οποία σαρώθηκε. Οι εγκαταστάσεις του 4ου αι. π.Χ. σχετίζονταν με το νεκροταφείο. Τις περισσότερες φορές κτίρια σε αρχαία νεκροταφεία, όπως αυτό στη σημερινή Θέρμη Θεσσαλονίκης[102] ή στο νεκροταφείο των Φερών[103] και της Ιαλυσού στη Ρόδο[104], έχουν ερμηνευτεί ως λατρευτικοί χώροι. Στην περίπτωση της Τούμπας τα ευρήματα δεν συνηγορούν υπέρ μιας τέτοιας ερμηνείας. Δεν αποκλείεται να έχουμε κάποιο ενδιαίτημα ατόμων που έχουν άμεση σχέση με το χώρο του νεκροταφείου ή και ένα χώρο φύλαξης, όπως στην περίπτωση του λεγόμενου «θυρωρείου» στο νεκροταφείο της αρχαίας Κορίνθου[105].

Τριανδρία

Οδός Αμοργού 27

Ανασκαφές της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ κατά το 2002 πραγματοποιήθηκαν και σε ένα δεύτερο σημείο του αρχαίου νεκροταφείου που περιβάλλει την τράπεζα της Τούμπας της Θεσσαλονίκης: στο οικόπεδο επί της οδού Αμοργού 27, στο γειτονικό Δήμο Τριανδρίας.

Η ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου επί της οδού Αμοργού 27 στο Δήμο Τριανδρίας Θεσσαλονίκης έφερε στο φως δύο αρχαιολογικές φάσεις. Η πρώτη φάση χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (τέλη 4ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.), έχει να κάνει με την παρουσία αποσπασματικά σωζόμενου αγωγού, ο οποίος έχει κατεύθυνση Ν.-Β. και μάλλον αποτελεί συνέχεια του αγωγού, που είχαμε ερευνήσει στο όμορο οικόπεδο Αμοργού 29 το 2000. Από τον αγωγό έχει διατηρηθεί μόνον ο πυθμένας του, ο οποίος ήταν επενδυμένος με υδραυλικό κονίαμα. Στην ίδια φάση με τον αγωγό πρέπει να ανήκει τόσο ο λάκκος που εντοπίστηκε δυτικά του αγωγού όσο και ο εκτεταμένος λιθοσωρός στο δυτικό πέρας του οικοπέδου. Στο κέντρο του οικοπέδου, η προϋπάρχουσα οικία είχε καταστρέψει κάθε ίχνος της πρώτης αρχαιολογικής φάσης.

Όσον αφορά στο λάκκο, είχε σχετικά μικρό βάθος και η άνω επιφάνειά του καλυπτόταν με μικρούς αργούς λίθους και αρκετές κεράμους. Στο εσωτερικό του το χώμα ήταν γκριζοκάστανο, χαλαρό με διάσπαρτους αργούς λίθους, αρκετή κεραμική και ακέραια λυχνάρια που πρέπει να χρονολογούνται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Η δεύτερη αρχαιολογική φάση σχετίζεται με τη χρήση του χώρου ως νεκροταφείου κατά τον 6ο, 5ο και 4ο αι. π.Χ. Εντοπίστηκαν συνολικά δέκα τάφοι, εκ των οποίων οι επτά (Τφ. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10) είναι λακκοειδείς με σχιστολιθική κάλυψη και οι δύο σαρκοφάγοι κατασκευασμένοι από κιτρινωπό πωρόλιθο (Τφ. 5, 9), όπως και η κάλυψη του ενός (Τφ. 9), η οποία ήταν μονολιθική. Οι λακκοειδείς τάφοι είχαν λαξευτεί μέσα στο φυσικό χώμα και ήταν ελλειψοειδείς. Όλοι οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί σε ύπτια στάση και με προσανατολισμό Ν.-Β., ανεξάρτητα από το φύλο.

Στο γυναικείο τάφο 1 του 4ου αι. π.Χ. τη νεκρή συνόδευαν ένα ζευγάρι ασημένιων λεμβόσχημων ενωτίων, που βρέθηκαν εκατέρωθεν του κρανίου και ένα μελαμβαφές κάναστρο, που είχε τοποθετηθεί ανάμεσα στα γόνατα της νεκρής.

Στο νεκρό του τάφου 2, στο ύψος του αριστερού ώμου, διπλή χάλκινη περόνη με θήκη, χρησίμευε, όπως και η μονή, για τη στερέωση του ενδύματος, αλλά πιθανότατα ενδύματος που φοριόταν πάνω από το χιτώνα. Εσωτερικά του δεξιού μηρού βρέθηκε άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο, το οποίο βοήθησε στη χρονολογική ένταξη του τάφου στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Η παρουσία ενός μόνον αγγείου εγχώριου μακεδονικού εργαστηρίου δεν βοήθησε στη χρονολόγηση του τάφου 3. Πρόκειται για κρατηρόσχημο αγγείο με πόδιο, που φέρει γραμμική διακόσμηση στην εξωτερική του επιφάνεια. Μαζί υπήρχαν τέσσερις ασημένιες τοξωτές πόρπες.

Στο γυναικείο τάφο 4 βρέθηκε ένα ζευγάρι ασημένιων ενωτίων εκατέρωθεν του κρανίου και δύο έντονα διαβρωμένα σιδερένια αντικείμενα στον αριστερό και δεξιό βραχίονα αντίστοιχα.

Αρκετά πρώιμος είναι ο λακκοειδής τάφος 5, στον οποίο έχει ενταφιαστεί άνδρας, όπως προκύπτει από τα κτερίσματα. Ο τάφος χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ., καθώς βρέθηκε διασκορπισμένη μέσα στο λάκκο ιωνική κύλικα. Μαζί της είχε τοποθετηθεί σφαιρικός αρύβαλλος με επίπεδη βάση, ιωνικού εργαστηρίου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το χρυσό επιστόμιο με εμπίεστη διακόσμηση και χρυσών ταινιών, οι οποίες προφανώς ήταν προσαρτημένες σε κάποιο ένδυμα. Αποσπασματική ήταν η διατήρηση της γνωστής μας και από το οικόπεδο της Αμοργού 29 σιδερένιας «μίτρας», ενός τμήματος ζώνης.

Συλημένη ήταν η πώρινη σαρκοφάγος στο δυτικό πέρας του οικοπέδου (Τφ. 9). Χρονολογήθηκε, όπως και ο τάφος 5, στο β΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Καθοριστική

102. Β. Αλλαμανή - Κ. Χατζηνικολάου - Β. Τζανακούλη - Σ. Γκαλινίκη, Θέρμη 1999, Η ανασκαφή στο νεκροταφείο, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 162.

103. Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία Θεά*, 1998, σ. 35 κ.ε., 43 κ.ε.

104. Ι. Παπαποστόλου, Παρατηρήσεις επί γεωμετρικών αγγείων εξ Ιαλυσού, *ΑΔ* 23 (1968): Μελέτες, σ. 79.

105. C.W. Blegen - H. Palmer - R. Young, *Corinth* XIII. *The North Cemetery*, Princeton 1964, σ. 66, σημ. 7.

για τη χρονολόγηση ήταν η αττική κύλικα τύπου Αθηνών 1104, την οποία συνόδευε σφαιρικός κορινθιακός αρύβαλλος, τμήμα χρυσού ελάσματος και σιδερένιο μαχαίρι που διατηρεί επένδυση από οστό, το οποίο έφερε εμπίεστη διακόσμηση.

Στον ανδρικό τάφο 10 εξωτερικά του δεξιού μηρού είχε τοποθετηθεί σκύφος τοπικού κεραμικού εργαστηρίου και σε άμεση επαφή με αυτή βρέθηκε χρυσή ταινία. Εσωτερικά του αριστερού βραχίονα, επάνω στο θώρακα υπήρχε, τέλος, σιδερένιο μαχαίρι.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Πολίχνη

Ανθόκηποι. Οδός Ευρωπού 14 (Ο.Τ. 1343)

Το παραπάνω οικόπεδο καταλαμβάνει έκταση 107,48 τ.μ., σε επίπεδο πλάτωμα της νότιας πλαγιάς της Τούμπας Λεμπέτ. Η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε 36 εργάσιμες ημέρες, αποκάλυψε τα οικοδομικά κατάλοιπα κτισμάτων (Πίν. 15 α), που εντάσσονται σε πέντε οικοδομικές φάσεις ως εξής[106]:

Η πρώτη οικοδομική φάση εντοπίστηκε σε βάθος 1,35 μ. στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και συνίσταται στη λιθόκτιστη θεμελίωση δύο τοίχων που γωνιάζουν.

Στη δεύτερη φάση εντάσσεται ένας πλινθόκτιστος τοίχος, ο οποίος αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 1,87 μ.

Στην τρίτη οικοδομική φάση περιλαμβάνονται αρχιτεκτονικά υπολείμματα δύο αψιδωτών κτιρίων (ενός λιθόκτιστου και ενός πλινθόκτιστου), μέρος ενός πλινθόκτιστου τοίχου, το δάπεδο μίας εστίας και δύο τμήματα λιθόκτιστων θεμελίων (Πίν. 15 β). Από το λιθόκτιστο αψιδωτό, το οποίο αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, διασώθηκε το νότιο ήμισυ (Πίν. 15 γ). Το κτίσμα αποτελούνταν από δύο χώρους και η πρόσβαση στο βόρειο χώρο ήταν εφικτή μέσω θυραίου ανοίγματος από τα δυτικά του μεσότοιχου. Η ανωδομή του ήταν πλινθόκτιστη και το δάπεδό του κατασκευασμένο από πατημένο χώμα. Το κτίριο διασώθηκε σε έκταση 4,24×2,62 μ. και βάθος 1,79 μ. Η έρευνα σταμάτησε στο επίπεδο του δαπέδου του. Στην ίδια φάση εντάσσεται και το τμήμα ιδιαίτερα επιμελημένου πλινθόκτιστου αψιδωτού κτιρίου, το οποίο αποκαλύφθηκε σε έκταση 2,23 μ. και βάθος 2,03 μ. στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Στο ίδιο βάθος εντοπίστηκε και το δάπεδο εστίας στο δυτικό ήμισυ του ανεσκαμμένου χώρου και σε έκταση 2,73×1,10 μ. Ήταν κατασκευασμένο από πηλό και ως υπόστρωμά του χρησιμοποιήθηκε στρώση οστρέων από ένα μόνον είδος. Σε κοντινή απόσταση από την εστία βρέθηκε τμήμα πλινθόκτιστου θεμελίου σε βάθος 2,01 μ., καθώς επίσης δύο τμήματα λιθόκτιστων τοίχων που διαμορφώνουν γωνία σε βάθος 2,06 μ.

Την τέταρτη φάση ορίζει πηλόκτιστος φούρνος, ο οποίος εντοπίστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 2,43 μ.

Βαθύτερα (3,39 μ.) προχώρησε η έρευνα στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, όπου εντοπίστηκαν τα αρχιτεκτονικά υπολείμματα της πέμπτης και τελευταίας φάσης που διαπιστώθηκε στο χώρο. Συγκεκριμένα, κάτω από στρώμα καταστροφής αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου έκτασης 2,40×2,77 μ. Στην επιφάνειά του, σε βάθος 3,28 μ., ανιχνεύθηκαν τα υπολείμματα ψημένου δαπέδου εστίας, καθώς επίσης μικρό τμήμα από το λιθόκτιστο θεμέλιο τοίχου.

Από τη διερεύνηση των επιχώσεων προέκυψαν πλήθος οστράκων, οστρέων και οστών. Μεταξύ των μικροαντικειμένων ξεχωρίζουν λίθινα λειασμένα εργαλεία, οστέινοι οπείς, υφαντικά βάρη και ένα περιδέραιο από δέκα διάτρητα όστρεα, το οποίο βρέθηκε στις επιχώσεις της τρίτης φάσης. Η κεραμική στο μεγαλύτερο μέρος της χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου, ενώ ταυτίστηκαν και αρκετά όστρακα της ύστερης εποχής του Χαλκού.

Οδός Κασσάνδρου

Συνεχίστηκαν για τέταρτη και τελευταία χρονιά οι εργασίες ανάπλασης του συνοικισμού των Ανθοκήπων και οι ανασκαφικές έρευνες στην οδό Κασσάνδρου[107]. Στη φετινή ανασκαφή εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν επτά ταφές, τρεις από τις οποίες είναι του τύπου της λακκοειδούς με κάλυψη από πλακαρές σχιστολιθικές πέτρες (Πίν. 15 δ). Περαιτέρω, υπήρξαν μία κιβωτιόσχημη σκαμμένη στο φυσικό έδαφος με εσωτερική επένδυση από πηλό, μία κιβωτιόσχημη κατασκευασμένη με σχιστόλιθους, μία σαρκοφάγος από πωρόλιθο και μία ελεύθερη ταφή. Ο προσανατολισμός των περισσότερων είναι ΒΔ.-ΝΑ. με το κρανίο στα βορειοδυτικά. Τα κτερίσματα ήταν κυρίως μετάλλινα: δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων, επτά χάλκινες τοξωτές πόρπες (Πίν. 15 ε) και πέντε χάλκινα νομίσματα. Από τα παραπάνω ευρήματα

106. Την ανασκαφική έρευνα διεξήγαγε η αρχαιολόγος Ευ. Γκιούρα.

107. Την ευθύνη της παρακολούθησης των εκσκαφικών εργασιών και της διενέργειας της αρχαιολογικής έρευνας είχε και φέτος η αρχαιολόγος Ε. Ηλιοπούλου, βλ. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 549-550· 55 (2000): Χρονικά, σ. 683. Η χρηματοδότηση του ανασκαφικού έργου έγινε από το Λήμο Πολίχνης.

και από ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο οι ταφές χρονολογούνται στην ύστερη κλασική και στην ελληνιστική εποχή[108].

Συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Βυζαντίου

Κοντά στον πυρήνα του ίδιου νεκροταφείου το οικόπεδο αυτό περιείχε 21 ταφές, οι πέντε από τις οποίες βρέθηκαν βόρεια του αργολιθοδομικού τοίχου, που ερευνήθηκε στις οδούς Κασσάνδρου και Βυζαντίου[109] (Πίν. 15 στ). Οι περισσότερες ταφές (11) ήταν στον τύπο του κιβωτιόσχημου σκαμμένου στο έδαφος με πήλινη επένδυση των εσωτερικών τοιχωμάτων (Πίν. 16 α). Οκτώ ταφές ήταν λακκοειδείς με κάλυψη από πλακαρές σχιστολιθικές πέτρες, ενώ υπήρχαν μία κιβωτιόσχημη κατασκευασμένη από σχιστόλιθους και ένας εγχυτρισμός. Οι περισσότεροι τάφοι (13) είχαν προσανατολισμό Α.-Δ., με το κρανίο στα ανατολικά ή με ελαφριά απόκλιση προς τα ΝΑ. Πέντε από αυτούς ήταν παιδικοί. Όλοι οι τάφοι ήταν κτερισμένοι κυρίως με αγγεία, όπως μελαμβαφείς σκύφοι (14), αρυβαλλοειδή ληκύθια (έντεκα), μελαμβαφείς κάνθαροι (τρεις), κυάθια (δύο) και από μία μελαμβαφής υδρία, ερυθρόμορφη υδρία, αβαφής λύχνος, ερυθροβαφές σκυφίδιο, ερυθροβαφής σκύφος, ερυθρόμορφος σκύφος και κοτυλίσκη. Οι πλουσιότεροι τάφοι περιείχαν και πήλινα ειδώλια (τρία) ή πήλινες γυναικείες προτομές (επτά) (Πίν. 16 β). Τα μετάλλινα κοσμήματα ήταν χάλκινες τοξωτές πόρπες (οκτώ), χάλκινα ενώτια (τρία), χάλκινη περόνη (μία), χάλκινο ψέλιο (ένα), χρυσό ενώτιο (ένα), τμήματα από ασημένια ενώτια και ένα τμήμα από χάλκινο επίχρυσο στεφάνι. Επίση, περισυνελέγησαν τέσσερις σιδερένιες αιχμές δοράτων, μία χάλκινη στλεγγίδα, δύο λάμες σιδερένιων εγχειριδίων και δύο σιδερένια κλειδιά. Σε επτά ταφές ο νεκρός συνοδευόταν από χάλκινα νομίσματα.

Εκτός των τάφων ερευνήθηκε σε μήκος 23,30 μ. ο λιθόκτιστος περίβολος του νεκροταφείου (Πίν. 16 γ), ο οποίος διασχίζει διαγωνίως το οικόπεδο στη μέση περίπου του μήκους του[110]. Βόρεια του περιβόλου και σε επαφή με αυτόν, εντοπίστηκε συμπαγής λιθορριπή με ενσωματωμένα τμήματα κεράμων λακωνικού τύπου, κατασκευασμένη πάνω σε ισχυρό υπόστρωμα από πηλό[111].

Οδός Ιπποδρομίου 11

Το μικρής έκτασης οικόπεδο εντάσσεται στο νεκροταφείο ιστορικών χρόνων της Τράπεζας Λεμπέτ[112]. Ερευνήθηκαν τέσσερις ταφές με ίδιο προσανατολισμό (ΒΔ.-ΝΑ.), εκ των οποίων μία στον τύπο του κεραμοσκεπούς καλυβίτη και τρεις λακκοειδείς με κάλυψη από μεγάλες σχιστολιθικές πλακαρές πέτρες. Ιδιαίτερα πλούσια σε κτερίσματα ήταν μια από τις λακκοειδείς ταφές, η οποία περιείχε ένα μελαμβαφή σκύφο, δύο ασημένια ενώτια τύπου Ω, ένα ασημένιο δακτυλίδι και πέντε χάλκινες τοξωτές πόρπες.

Λεωφόρος Στρατού 121

Στα ανατολικά όρια του ίδιου νεκροταφείου εντάσσεται το μικρό επίσης οικόπεδο, στο οποίο εντοπίστηκαν δύο ταφές ελληνιστικών χρόνων στον τύπο του λακκοειδούς με σχιστολιθική κάλυψη[113]. Οι ταφές ανήκαν σε ενήλικες και είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Οι νεκροί ήταν κτερισμένοι με δύο πήλινες γυναικείες προτομές, ένα ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής, ένα μικρό αρυβαλλοειδές λυκήθιο και τρεις αστραγάλους.

Συμβολή των οδών Ιπποδρομίου και Κασσάνδρου

Το οικόπεδο συνολικής έκτασης 1.000 τ.μ. βρίσκεται στον πυρήνα του νεκροταφείου ιστορικών χρόνων της Τράπεζας Λεμπέτ, γεγονός που ήταν γνωστό από τις ανασκαφές όμορων προς Ν. οικοπέδων, τα οποία ερευνήθηκαν τα έτη 1995 και 1998[114]. Το ακίνητο περιείχε 65 ταφές[115], η συντριπτική πλειονότητα των οποίων (38) ήταν στο συνήθη και από άλλα οικόπεδα τύπο του λακκοειδούς με κάλυψη από σχιστολιθικές πλακαρές πέτρες (Πίν. 16 δ), ενώ σε μικρά ποσοστά εμφανίζονται λακκοειδείς με εσωτερική επένδυση από πηλό, κεραμοσκεπείς καλυβίτες (Πίν. 16 ε), κιβωτιόσχημοι με σχιστόλιθους, μία ελεύθερη ταφή και μία σαρκοφάγος από πωρόλιθο. Οι τάφοι είναι κατασκευασμένοι σε ένα επίπεδο σε βάθος 0,50 μ. περίπου και προσανατολισμένοι κυρίως Α.-Δ. με το κρανίο είτε ανατολικά είτε δυτικά. Ποσοστό μεγαλύτερο του 1/4 καταλαμβάνουν οι ακτέριστες ταφές. Στις κτερισμένες

108. Η πρώτη συνολική παρουσίαση του νεκροταφείου (οικόπεδα και δρόμοι) έγινε από τους Α. Λιούτα - Μ. Μανδάκη - Ε. Ηλιοπούλου, Τράπεζα Λεμπέτ. Οι νεκροπόλεις από τον 6ο μέχρι τον 4ο αι. π.Χ., *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 299-310.

109. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Μ. Μανδάκη.

110. Ο περίβολος έχει ερευνηθεί κατά τη διάρκεια των εργασιών ανάπλασης των οδών Κασσάνδρου (πεζόδρομος στο σημείο εκείνο) και Βυζαντίου.

111. Ίσως πρόκειται για δρόμο κατασκευασμένο παράλληλα στον περίβολο.

112. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 642. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 317-326· 17 (2003), σ. 299-310. Την ανασκαφή στο οικόπεδο διενήργησε η αρχαιολόγος Ε. Ηλιοπούλου.

113. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Δ. Παπαδημητρίου.

114. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 459· 53 (1998): Χρονικά, σ. 575. *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 299-310.

115. Την ανασκαφή στο οικόπεδο διενήργησε η αρχαιολόγος Ε. Ηλιοπούλου.

ταφές κυριαρχούν οι μελαμβαφείς σκύφοι (15) σε ποικίλα μεγέθη και σχήματα, οι κάνθαροι (εννέα), τα άωτα σκυφίδια (επτά) και τα αρυβαλλοειδή ληκύθια (έξι), ενώ έπονται ποσοτικά οι κύλικες (τέσσερις), οι οινοχόες (μία), τα εξάλειπτρα (ένα), οι λύχνοι (ένας) και τα θήλαστρα (ένα). Η πηλοπλαστική αντιπροσωπεύεται από τρία ειδώλια ζώων και τρεις προτομές γυναικείων μορφών με πλούσια χρώματα. Τα μετάλλινα κτερίσματα είναι κυρίως χάλκινα, τα περισσότερα των οποίων είναι νομίσματα (19), στα οποία πρέπει να προστεθεί θησαυρός 87 νομισμάτων εποχής Κασσάνδρου. Οι τοξωτές πόρπες απαντούν συχνότερα από τα άλλα χάλκινα κοσμήματα (έντεκα), ενώ έπονται αριθμητικά τα δακτυλίδια (έξι) και τα ψέλια. Κοσμήματα συναντώνται και από σίδηρο, όπως δύο πόρπες και ένα δακτυλίδι. Από τις ανδρικές ταφές έχουμε μία χάλκινη, μία σιδερένια στλεγγίδα και μέρη οπλισμού, όπως αιχμές δοράτων (τέσσερις), λάμες εγχειριδίων (τέσσερις) και ένα ξίφος.

Συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Ζεφύρων 9 (Ο.Τ. 1327)

Σε μικρό οικόπεδο νότια του νεκροταφείου των ιστορικών χρόνων εντοπίστηκε μόνο μία λακκοειδής ταφή που καλύπτεται με πλακαρή σχιστολιθική πέτρα[116]. Η ταφή με προσανατολισμό Α.-Δ. ήταν ακτέριστη. Εκτός από αυτήν ερευνήθηκε μεγάλος επιμήκης λάκκος, διαστ. 9×3,50 μ., διαμορφωμένος στο γκριζοκίτρινο πηλώδες φυσικό υπέδαφος, με διαγώνιο προσανατολισμό μέσα στο οικόπεδο (ΒΑ.-ΝΔ.). Εντοπίστηκε σε βάθος 1,45 μ. από την επιφάνεια και έχει βάθος 1,40 μ. (Πίν. 16 στ). Περιείχε στρώμα καύσης, μία λιθορριπή και κεραμική της ύστερης εποχής του Χαλκού. Περισυνελέγησαν και λίγα μικρά ευρήματα της ίδιας εποχής, όπως π.χ. ένα πήλινο αγκυρόσχημο αντικείμενο με οπή ανάρτησης, μία χάντρα και ένα δισκοειδές περίαπτο.

Οδός Σ. Βενιζέλου 52

Το οικόπεδο βρίσκεται στη βορειοανατολική άκρη της επίπεδης επιφάνειας της Τράπεζας Λεμπέτ[117]. Πρόκειται για το τρίτο οικόπεδο που ανασκάπτεται στην κορυφή της τράπεζας και το πέμπτο σε ολόκληρη την τράπεζα[118].

Η ανασκαφή προχώρησε με αργούς ρυθμούς, λόγω της μεγάλης διασποράς των γκρεμισμένων τοίχων της νεότερης φάσης (4ου αι. π.Χ.), καθώς και των στρωμάτων καταστροφής από κομμάτια κεράμων (Πίν. 17 α). Στην έρευνα που έγινε σε έξι ανασκαφικά τετράγωνα, διαστ. 4×4 μ., ανιχνεύθηκαν συνολικά δέκα τοίχοι, οι οποίοι ορίζουν χώρους και με βάση τη στρωματογραφία και τα ευρήματα χρονολογούνται σε φάσεις του 4ου και του 5ου αι. π.Χ.[119]. Η ανασκαφή σταμάτησε στο βάθος θεμελίωσης της οικοδομής (2 μ. περίπου), αλλά σε ένα από τα ανασκαφικά τετράγωνα συνεχίστηκε μέχρι το βάθος εντοπισμού των μη ανθρωπογενών επιχώσεων, οι οποίες εμφανίστηκαν στα 4,10 μ. (Πίν. 17 β). Στο βάθος αυτό βρέθηκε τοίχος κατασκευασμένος από ευμεγέθεις αργούς λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό (Πίν. 17 γ). Είναι η πρώτη φορά που εντοπίζονται λίθοι τέτοιου μεγέθους και μάλλον πρόκειται για τον οχυρωματικό περίβολο της οικοδομικής φάσης του 5ου αι. π.Χ. Αρχαιότερες φάσεις δεν ανιχνεύθηκαν, γεγονός που σημαίνει ότι μόλις στον 5ο αιώνα ο οικισμός κατέλαβε ολόκληρη την κορυφή του λόφου.

Το κυριότερο ανασκαφικό εύρημα ήταν η κεραμική, η οποία εκτός από την εγχώρια παραγωγή, έχει να επιδείξει σεβαστές ποσότητες εισηγμένων αγγείων του αττικού και του κορινθιακού εργαστηρίου. Η αβαφής κεραμική, χειροποίητη και τροχήλατη, είναι η πλουσιότερη, με σχήματα ανοιχτών και κλειστών αγγείων. Συχνή είναι η παρουσία εμβόλων οξυπύθμενων αμφορέων. Δεν λείπουν τα μελαμβαφή όστρακα από σκύφους, πινάκια, λυχνάρια, καθώς και τμήματα ερυθρόμορφων αγγείων. Αντιπροσωπεύεται, επίσης, η κατηγορία της κεραμικής που καλύπτεται από κοκκινωπό ή καστανωπό επίχρισμα. Τέλος, η γραπτή κεραμική συναντάται συχνά κυρίως με την κατηγορία της ασημίζουσας διακόσμησης και μοτίβα από ομόκεντρους κύκλους, κυματοειδείς γραμμές, δικτυωτό κόσμημα και άλλα. Περισυνελέγησαν, επίσης, άφθονα όστρεα και 126 μικρά αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν τρία χάλκινα νομίσματα, μία χάλκινη διπλή περόνη, τμήματα σωμάτων από ενεπίγραφους αμφορείς και αρκετές αγνύθες.

Οδός Ολύμπου 10

Το οικόπεδο βρίσκεται στην κορυφή της Τράπεζας Λεμπέτ και σε μικρή απόσταση από το πρώτο οικόπεδο

116. Την επίβλεψη της εκσκαφής είχε η αρχαιολόγος Μ. Μανδάκη, η οποία διενήργησε και την ανασκαφική έρευνα.

117. Για την Τράπεζα Λεμπέτ, βλ. Λιούτας - Μανδάκη - Ηλιοπούλου, ό.π. (υποσημ. 108), σ. 299 κ.ε., όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

118. Την ευθύνη της ανασκαφικής έρευνας και της επίβλεψης της κατάχωσης των αρχαιοτήτων που έγινε ένα χρόνο μετά, είχε η αρχαιολόγος Α. Χατζούδη.

119. Οι οικοδομικές φάσεις του οικισμού της Τράπεζας Λεμπέτ έχουν ανιχνευθεί στην πρώτη έρευνα (1991-1992) στο οικόπεδο της οδού Σ. Βενιζέλου 30 (βλ. επόμενη υποσημ.) και επαληθεύονται σε όλες τις ανασκαφές που ακολούθησαν.

που ανασκάφηκε στο λόφο στην οδό Σ. Βενιζέλου 30[120]. Στη σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε ήρθαν στο φως δέκα αργολιθοδομικοί τοίχοι, 14 δάπεδα από πατημένο πηλό, επτά αποθηκευτικοί λάκκοι, μερικοί από τους οποίους είχαν κατασκευαστεί για την τοποθέτηση πίθων και περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα στρωματογραφημένης κεραμικής[121] (Πίν. 18 α).

Με βάση το βάθος ανεύρεσης και τον επιτόπιο έλεγχο της κεραμικής, τα αρχιτεκτονικά ευρήματα μπορούν να κατανεμηθούν σε τέσσερις οικοδομικές φάσεις, οι οποίες από την πρόχειρη μελέτη των ευρημάτων, αλλά και τη γνώση του χώρου που αποκτήθηκε από τις σωστικές ανασκαφές πέντε οικοπέδων από το 1991 κ.ε., μπορούν να κατανεμηθούν από τον 6ο μέχρι τον 4ο αι. π.Χ. (Πίν. 18 β). Λόγω της μεγάλης πυκνότητας των τοίχων, των στρωμάτων καταστροφής (Πίν. 18 γ) και των δαπέδων, αλλά και της μικρής έκτασης του ανασκαφικού χώρου, δεν κατέστη δυνατή η έρευνα βαθύτερα των 2,50 μ. και η ανίχνευση των αρχαιότερων φάσεων του 8ου έως 7ου αι. π.Χ., την ύπαρξη των οποίων γνωρίζουμε από τις προηγηθείσες ανασκαφές στην κορυφή της τράπεζας (Πίν. 18 δ).

Η κεραμική, όπως και στο οικόπεδο της οδού Σ. Βενιζέλου που ανασκάφηκε φέτος είναι, είτε αβαφής εγχώρια, είτε εισηγμένη από την Αττική, την Κόρινθο, την Ιωνία και την Εύβοια. Τα μικρά ευρήματα είναι κυρίως είδη οικιακής οικονομίας: σφονδύλια, πηνία, πυραμιδοειδείς ή απιόσχημες αγνύθες, λυχνάρια, αγγεία βρώσης και πόσης (πινάκια, σκυφίδια, ένας ασκός κ.ά.), αλλά και επτά νομίσματα, λάμες εγχειριδίων και ένα χάλκινο δακτυλίδι. Βρέθηκαν, επίσης, δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων, τμήματα πήλινων ειδωλίων και μία πήλινη γυναικεία προτομή, όμοια με αυτές που συναντώνται στο νεκροταφείο του οικισμού.

Σταυρούπολη

Οδός Κουντουριώτη 4[122]

Βρίσκεται ανατολικά του οικοπέδου της οδού Ωραιοκάστρου 104[123]. Βόρειά του εκτείνεται το οικόπεδο της Ωραιοκάστρου 106[124] (πλατεία Κουντουριώτου), από το οποίο το χωρίζει τσιμεντοστρωμένος δρόμος, πλ. 4 μ. (οδός Κουντουριώτου). Με βάση τα νέα στοιχεία για την έκταση, στην οποία εξαπλώνονται οι επιχώσεις του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης, το οικόπεδο τοποθετείται στη δυτική πλευρά του κέντρου αυτού του χώρου.

Στη συνολική έκταση των 180 τ.μ. του οικοπέδου ανασκάφηκαν έξι τετράγωνα, διαστ. 4×4 μ. Το πάχος της επίχωσης που ανασκάφηκε στο μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου ήταν 0,70-1,00 μ. Το βάθος της επίχωσης φθάνει τα 3 μ. μόνο στο βόρειο τμήμα του, όπου αποκαλύφθηκε η συνέχεια της τάφρου, τμήμα της οποίας είχε ανασκαφεί στο όμορο οικόπεδο της οδού Ωραιοκάστρου 104. Το τμήμα της τάφρου που ανασκάφηκε σε αυτό το οικόπεδο καταλαμβάνει σχεδόν όλη την έκταση δύο ανασκαφικών τετραγώνων (Πίν. 18 ε). Αποκαλύφθηκε η νότια παρειά της σε μήκος 8 μ. και μέρος του πυθμένα της σε πλάτος 4 μ. Η νότια παρειά είναι κατακόρυφα λαξευμένη στο φυσικό έδαφος μέχρι το βάθος των 2 μ. από την επιφάνεια. Ο πυθμένας είναι επίπεδος με μικρή κλίση προς Δ., η οποία ταυτίζεται και με την κλίση της επιφάνειας του φυσικού εδάφους. Η βόρεια παρειά της τάφρου δεν βρέθηκε.

Λόγω της μικρής έκτασης της ανασκαφής είναι δύσκολο να καθοριστεί η πορεία της. Φαίνεται, όμως, ότι συνεχίζεται προς ΝΑ., ενώ στην αντίθετη πλευρά είναι κατεστραμμένη από την οδό Ωραιοκάστρου.

Η χρονολόγησή της, ελλείψει δειγμάτων C14, είναι προς το παρόν προβληματική. Μια αρχική προσέγγιση με βάση την κεραμική και κυρίως την κατηγορία 36, η οποία είναι και η πιο χαρακτηριστική για τη φάση Σταυρούπολη ΙΙ, την εντάσσει στις αρχές της φάσης αυτής. Η επίχωση της τάφρου, η οποία εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια, έχει δημιουργηθεί σταδιακά από την απόθεση των προϊόντων διάβρωσης του εδάφους της ευρύτερης περιοχής, με αποτέλεσμα να εναλλάσσονται στρώσεις άμμου κοκκινωπού χρώματος με στρώσεις καστανής-καστανοκόκκινης επίχωσης.

Σε βάθος 1,50 μ. περίπου, στη διαβρωμένη και επικλινή νότια πλευρά της τάφρου, βρέθηκαν τα υπολείμματα πηλόχτιστου φούρνου. Το δάπεδο του φούρνου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,57-1,60 μ. Η κάτοψή του ήταν κυκλική με διάμετρο 0,90 μ. Στη νοτιοανατολική πλευρά του διατηρήθηκε μικρό τμήμα του τοιχώματος.

Στην ίδια περιοχή, πάνω από την επίχωση της τάφρου, αποκαλύφθηκαν δύο επάλληλοι λιθόστρωτοι, μάλλον εξωτερικοί χώροι οικιών. Ο αρχαιότερος, που βρέθηκε σε βάθος 1,30 μ. περίπου, διατηρήθηκε αποσπασματικά. Ήταν κατασκευασμένος στο μεγαλύτερο μέρος του με ποταμίσιες πέτρες, διαστ. 0,05-0,10 μ. Ο δεύτερος, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,15 μ. περίπου, καταλάμβανε όλη την έκταση των τετραγώνων Ι και ΙΙ. Η έκτασή του φαίνεται ότι είναι μεγαλύτερη και συνεχίζε-

120. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 364 και Κ. Τζαναβάρη - Α. Λιούτας, Τράπεζα Λεμπέτ. Μια πρώτη παρουσίαση, *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 265 κ.ε.

121. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Μ. Μανδάκη.

122. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Στ. Κώτσος και είναι δημοσιευμένη στο Γραμμένος - Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 33), σ. 145 κ.ε.

123. Δ. Γραμμένος - Στ. Κώτσος, *Σωστικές ανασκαφές στο νεολιθικό οικισμό Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης* Ι, ΑΙΒΕ, αριθ. 2, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 238 κ.ε.

124. Ό.π., σ. 215 κ.ε.

ται εκτός των ορίων της ανασκαφής. Αποτελείται από πυκνά δομημένη στρώση λίθων που οι διαστάσεις τους δεν ξεπερνούν τα 0,10 μ. Όπως και στο προγενέστερο λιθόστρωτο, το μεγαλύτερο ποσοστό των λίθων προέρχεται από κάποιο ρέμα της περιοχής. Δεδομένης της μικρής απόστασης (2 μ. περίπου), που μεσολαβεί με τη λιθόκτιστη θεμελίωση κτίσματος που ανασκάφηκε στο οικόπεδο της Ωραιοκάστρου 104 και του ίδιου περίπου βάθους, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αποτελεί τον εξωτερικό χώρο αυτής της οικίας.

Στο κέντρο του τετραγώνου V βρέθηκε κοίλωμα, που ονομάστηκε λάκκος 3. Είχε ακανόνιστη κυκλική κάτοψη με διαστάσεις 1,50×2 μ. περίπου (Πίν. 18 ε αριστερά). Το βάθος του από την επιφάνεια του φυσικού εδάφους δεν ξεπερνούσε τα 0,05 μ. Τα ευρήματα του κοιλώματος ήταν πολλά όστρακα, ακατέργαστοι λίθοι και ένα ακέραιο κλειστό αμφικωνικό αγγείο.

Οδός Ιπποκράτους 19

Στο μικρό οικόπεδο που βρίσκεται στον πεζόδρομο της οδού Ιπποκράτους εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν έντεκα λακκοειδείς ταφές των ύστερων κλασικών χρόνων, οι οποίες εντάσσονται στο νεκροταφείο της εποχής αυτής, που μεσολαβεί ανάμεσα στο νεολιθικό οικισμό της Σταυρούπολης και στο νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου[125]. Ο προσανατολισμός των περισσότερων ταφών ήταν Β.-Ν., εκτός από δύο που είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Οι εννέα από αυτές ήταν κτερισμένες κυρίως με αβαφή αγγεία και ελάχιστα χάλκινα κοσμήματα, καθώς και με μία σιδερένια αιχμή δόρατος (Πίν. 18 στ).

Συμβολή των οδών Παστέρ 51 και Σωτήρος

Το οικόπεδο βρίσκεται βόρεια του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης, σε περιοχή όπου ανασκάπτονται σποραδικοί τάφοι κλασικών και ελληνιστικών χρόνων[126]. Εντοπίστηκε μόνο μία ταφή της εποχής αυτής σε σαρκοφάγο από πωρόλιθο με επίπεδη κάλυψη από το ίδιο υλικό[127]. Ο τάφος, με προσανατολισμό Β.-Ν., περιείχε σε βάθος 0,50 μ. από το χείλος τα οστά ενός πολεμιστή, που φορούσε το ιλλυρικού τύπου χάλκινο κράνος του και είχε δύο δόρατα με σιδερένιες αιχμές στο αριστερό του πλευρό (Πίν. 19 α). Ανάμεσα στα οστά του θώρακα βρέθηκε ασημένια διπλή περόνη, με την οποία συγκρατούσε το ένδυμά του. Στα δάκτυλα του δεξιού του χεριού φορούσε τρία ασημένια δακτυλίδια. Ανάμεσα στα πόδια του, στο ύψος των κνημών, ήταν τοποθετημένα ένα κορινθιακό εξάλειπτρο, ένας μεγάλος αττικός μελαμβαφής σκύφος και μία ιδίου εργαστηρίου και χρώματος κύλικα.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

Ευκαρπία

Οδός 28ης Οκτωβρίου 11 (οικόπεδο Φ. Παπαδοπούλου)

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο 28ης Οκτωβρίου 11 στη Νέα Ευκαρπία Θεσσαλονίκης διεξήχθη από την αρχαιολόγο Ε. Παπαγιάννη κατά το χρονικό διάστημα από 17/9/2001 έως 5/3/2002. Ερευνήθηκαν 400 τ.μ. περίπου και εντοπίστηκαν 96 ταφές, οι οποίες τοποθετούνται χρονολογικά στην εποχή του Σιδήρου. Οι 87 από αυτές ανήκουν στον τύπο του λακκοειδούς τάφου με κάλυψη από σχιστόπλακες. Βρέθηκαν, επίσης, ένας κιβωτιόσχημος τάφος χωρίς κάλυψη, που είχε κατασκευαστεί από μεγάλες σχιστόπλακες κάθετα τοποθετημένες και δύο λάκκοι, που οι πλευρές τους ήταν χτισμένες με αργούς λίθους σε επάλληλες στρώσεις. Πολλοί από αυτούς ήταν προσανατολισμένοι σε άξονα Α.-Δ., χωρίς, ωστόσο, να λείπουν και ταφές προσανατολισμένες σε άξονα Β.-Ν., ενώ σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήθηκαν αποκλίσεις και από τους δύο.

Εντοπίστηκαν, επίσης, έξι καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία, τα οποία είχαν τοποθετηθεί σε μικρούς αβαθείς λάκκους. Οι τάφοι δεν φαίνεται να έχουν κάποια ορισμένη διάταξη και κατανέμονται ανισομερώς στο χώρο, αφήνοντας κάποια κενά διαστήματα, διακόπτοντας σε κάποιες περιπτώσεις ο ένας τον άλλο.

Είναι κτερισμένοι σε ποσοστό 45% με πήλινα αγγεία, μετάλλινα κοσμήματα (σιδερένια και χάλκινα), όπως επίσης και κάποια σιδερένια όπλα.

Εκτός από τις ταφές της εποχής του Σιδήρου, ανασκάφηκαν εννέα μεγάλοι λιθοσωροί που είχαν κατασκευαστεί από σχιστόπλακες. Η χρήση τους είναι άγνωστη και η χρονολόγησή τους αρκετά όψιμη, καθώς στο εσωτερικό μερικών από αυτούς βρέθηκαν μεγάλα σιδερένια καρφιά.

125. Την ευθύνη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Δ. Παπαδημητρίου.

126. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Ε. Παπαγιάννη.

127. Η σαρκοφάγος είχε εξωτερικές διαστάσεις 2,07×0,72 μ. και πάχος τοιχωμάτων 0,07-0,10 μ.

Οδός Μ. Αλεξάνδρου 4

Η ανασκαφική διερεύνηση του δυτικού τμήματος του ανωτέρω οικοπέδου, με αφορμή την ανέγερση οικοδομής, ξεκίνησε στις 5-6-2002, διήρκεσε έως και τις 18-10-2002 και διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Χ. Πολουκίδου. Συνολικά ανασκάφησαν 185 τ.μ. και αποκαλύφθηκαν 38 τάφοι.

Σε αντίθεση με άλλα τμήματα του νεκροταφείου, όπου εντοπίστηκε μικρός αριθμός δευτερογενών καύσεων σε τεφροδόχα αγγεία, σε αυτό το κομμάτι παρατηρήθηκαν μόνον ενταφιασμοί. Επικρατεί ο τύπος του απλού λάκκου με κάλυψη από σχιστολιθικές πλάκες, ενώ σε μία μόνον περίπτωση τις αντικαθιστούν μικροί ακατέργαστοι λίθοι. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ένας κιβωτιόσχημος τάφος, όπου μεγάλων διαστάσεων κομμάτια σχιστολιθικών πλακών έχουν χρησιμοποιηθεί για την επένδυση των τοιχωμάτων και του δαπέδου του λάκκου, καθώς και για την κάλυψη του τάφου.

Οι τάφοι δεν φαίνεται να έχουν κάποια ορισμένη διάταξη και κατανέμονται ανισομερώς στο χώρο αφήνοντας κενά διαστήματα και διακόπτοντας σε κάποιες περιπτώσεις ο ένας τον άλλον, υποδηλώνοντας τη διαχρονική χρήση του χώρου. Παρά το γεγονός ότι δεν παρατηρήθηκε συγκεκριμένος προσανατολισμός στον τρόπο εναπόθεσης των νεκρών, η θέση παραμένει σταθερή, ύπτια, με τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό και σπανιότερα ελαφρά λυγισμένα και ακουμπισμένα επάνω στη λεκάνη.

Οι ταφές στο σύνολό τους εμφανίζονται μάλλον φτωχά κτερισμένες, ενώ σε ποσοστό 44,7% παρουσιάζονται ακτέριστες. Με βάση τον αριθμό, αλλά και το είδος των κτερισμάτων τους, διαφοροποιούνται δύο τάφοι, από όπου και προέκυψαν τα 20 από τα 47 κτερίσματα που συγκεντρώθηκαν συνολικά. Συνήθη τύπο κτερίσματος αποτελούν τα αγγεία, εννέα σε αριθμό, κυρίως φιάλες και σκύφοι. Κάποια από αυτά εντοπίστηκαν σε μάλλον κακή κατάσταση διατήρησης, διαβρωμένα ή σπασμένα σε πολλά μικρά κομμάτια κάτω από την πίεση των σχιστολιθικών πλακών, που πολλές φορές υποχωρούν στο εσωτερικό του τάφου. Από τα εννέα χάλκινα και τα τέσσερα σιδερένια δακτυλίδια, τα περισσότερα ανήκουν στον τύπο του απλού δακτυλίου, με την εξαίρεση ενός μόνο χάλκινου με ρομβόσχημη σφενδόνη. Στα κοσμήματα εντάσσονται και δύο χάλκινα σκουλαρίκια, που παρόλο που προέρχονται από τον ίδιο τάφο, είναι ανομοιόμορφα, δύο χάλκινα βραχιόλια, όμοια τυπολογικά, κτερίσματα της ίδιας ταφής, καθώς και μία χάλκινη, αλλά και μία γυάλινη χάντρα. Τα μοναδικά κατάλοιπα που σχετίζονται με την ενδυμασία του νεκρού, είναι δύο χάλκινες πόρπες και μία χάλκινη περόνη. Πέντε χάλκινα επίχρυσα ομφάλια, δυστυχώς σε αποσπασματική κατάσταση διατήρησης, υποδεικνύουν πως αποτελούσαν το συνηθέστερο εύρημα στις παιδικές ταφές, ενώ ένα τμήμα χάλκινου επιστόμιου βρέθηκε σε ταφή ενήλικα. Σε δύο μόνον ταφές εντοπίστηκαν σιδερένια μαχαιρίδια, ενώ δύο πήλινα σφονδύλια βρέθηκαν σε αντίστοιχες ταφές. Δύο χάλκινα και δύο σιδερένια αντικείμενα δεν έγινε δυνατό να διαγνωστούν, λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησής τους.

Οδός Πολυτεχνείου 4 (οικόπεδο Κ. Παγώνη και Δ. Μπήκου)

Η ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου πραγματοποιήθηκε με την αφορμή της ανέγερσης τριών διώροφων κατοικιών, που θα καταλάβουν το μεγαλύτερο μέρος του. Εμπίπτει στο νοτιοανατολικό τμήμα του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου. Η ανασκαφή διήρκεσε από τις 7 Ιανουαρίου 2002 έως τις 12 Απριλίου 2002 και διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Χ. Πολουκίδου.

Στο βόρειο τμήμα του ανασκαφικού χώρου εντοπίσαμε τη συνέχεια του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου, όπου και διερευνήθηκαν 20 συνολικά ταφές. Οι 15 ανήκουν στον τύπο του απλού λάκκου με κάλυψη από σχιστολιθικές πλάκες και οι υπόλοιπες πέντε στον τύπο της δευτερογενούς καύσης σε τεφροδόχο αγγείο. Στην τελευταία περίπτωση, με την εξαίρεση ενός αγγείου που δεν σώζεται παρά μόνον κατά το ήμισυ, όλα τα υπόλοιπα ανήκουν στον τύπο της οπισθότμητης πρόχου.

Οι ταφές ήταν κτερισμένες σε ένα ποσοστό μόλις 46,5% και προέκυψαν συνολικά 17 ευρήματα, από τα οποία τα οκτώ προέκυψαν κατά τη διερεύνηση του εσωτερικού ενός μόνον τάφου. Πρόκειται για τα θραύσματα ενός χάλκινου ομφάλιου, τρία πήλινα αγγεία, δύο χάλκινους σφηκωτήρες, ένα χάλκινο και πέντε σιδερένια δακτυλίδια, δύο πήλινα σφονδύλια, δύο σιδερένια μαχαιρίδια και μία χάλκινη περόνη.

Ενδιαφέρον παρουσίασε ο εντοπισμός στρώσης από σχετικά μικρών διαστάσεων πέτρες, χαλίκια, κομμάτια χαλαζία, όστρεα και όστρακα, που διέρχεται διαγώνια το βόρειο τμήμα του ανασκαφικού χώρου. Η ανασκαφή της και η αφαίρεση της στρώσης των λίθων και της μεταξύ τους σκουρόχρωμης επίχωσης αποκάλυψε την ύπαρξη αβαθούς αυλακιού αμέσως κάτω από αυτή, που είχε δημιουργηθεί στο φυσικό έδαφος. Δεν έχει γίνει μέχρι στιγμής σαφές εάν πρόκειται για κάποια φυσική διαμόρφωση ή για τεχνητή κατασκευή.

Κατά την ανασκαφή τόσο του κεντρικού όσο και του νότιου τμήματος του ανασκαφικού χώρου, δεν βρέθηκαν τάφοι, γεγονός που υποδεικνύει πως έχουμε εντοπίσει το νότιο πέρας του νοτιοανατολικού τομέα του νεκροταφείου. Τα μοναδικά αρχαιολογικά κατάλοιπα που εντοπίσαμε, αφορούν τρεις συγκεντρώσεις σχιστολιθικών πλακών στο

κεντρικό τμήμα του ανασκαφικού χώρου. Το φυσικό βρέθηκε κάτω από δύο επάλληλα στρώματα πλημμύρας, τα οποία στερούνται αρχαιολογικών ευρημάτων.

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ

Θέρμη

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα του αρχαίου νεκροταφείου, που αποκαλύπτεται σε οικόπεδα της κωμόπολης της Θέρμης Θεσσαλονίκης, ενώ συγχρόνως αποκαλύφθηκαν και ορισμένα οικοδομικά κατάλοιπα του αρχαίου οικισμού που σχετίζεται με το νεκροταφείο αυτό, αλλά και άλλες κατασκευές μεταγενέστερων χρόνων. Ερευνήθηκε τμήμα του οικοπέδου αριθ. 376β, καθώς και τα οικόπεδα αριθ. 172α, αριθ.179α, αριθ. 106α και αριθ. 312, προκειμένου να ανεγερθούν σε αυτά νέες οικοδομές, καθώς και οι οδοί Ηρώων Πολυτεχνείου, Χαλκιδικής, Βενιζέλου και Μ. Αντύπα, προκειμένου να εγκατασταθεί σε αυτές ο αγωγός του νέου αποχετευτικού δικτύου της Θέρμης[128].

Οδός Λαμπράκη (Ο.Τ. 76[129], οικόπεδο 376β)

Το οικόπεδο αυτό, έκτασης 1.308 τ.μ., βρίσκεται στον πυρήνα του αρχαίου νεκροταφείου, όπου οι αρχαίοι τάφοι είναι ιδιαίτερα πυκνοί. Πολύ σύντομη ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο οικόπεδο την προηγούμενη χρονιά, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν 25 τάφοι. Φέτος, η έρευνα επεκτάθηκε στην υπόλοιπη έκταση του οικοπέδου, χωρίς να ολοκληρωθεί. Αποκαλύφθηκαν άλλοι 247 τάφοι, από τους οποίους ερευνήθηκαν μόνον οι 176 εξαιτίας της διακοπής της χρηματοδότησης (Πίν. 19 β). Οι τάφοι ανήκουν στους γνωστούς τύπους του νεκροταφείου της Θέρμης[130], είναι δηλαδή λακκοειδείς κατά κύριο λόγο, με ή χωρίς κάλυψη, αλλά και κιβωτιόσχημοι από πωρόπλακες ή σχιστόπλακες. Υπάρχουν επίσης εγχυτρισμοί σε πιθάρια, αλλά και καύσεις νεκρών σε τεφροδόχα αγγεία, συνήθως χυτροειδή. Οι περισσότεροι από τους τάφους ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή (κυρίως τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.), αλλά υπάρχουν και τάφοι των κλασικών χρόνων, οι οποίοι ήταν κυρίως λακκοειδείς ή ταφές σε λίθινες σαρκοφάγους.

Οδός Ιασωνίδου (Ο.Τ. 40[131], οικόπεδο 172α)

Κατά τις εργασίες εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο αυτό, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε ένας ανδρικός λακκοειδής τάφος με κάλυψη από σχιστόπλακες. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και βρέθηκε συλημένος: έλλειπε ένα μέρος της κάλυψης και ο σκελετός ήταν διαταραγμένος, όπως επίσης το περιεχόμενό του. Έτσι, ένα αβαφές σκυφίδιο βρέθηκε έξω από τον τάφο, ενώ μια ερυθροβαφής, άποδη κύλικα που βρέθηκε μέσα στον τάφο, τον χρονολογούν στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο. Ο τάφος αυτός βρίσκεται στην περιφέρεια του αρχαίου νεκροταφείου της Θέρμης, όπου οι ταφές ήταν σποραδικές.

Οδός Καραολή και Δημητρίου (Ο.Τ. 42[132], οικόπεδο 179α)

Κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής για τη θεμελίωση οικοδομής εντοπίστηκε και εν μέρει καταστράφηκε λακκοειδής τάφος υστεροαρχαϊκών χρόνων, ο οποίος ήταν αρχικά καλυμμένος με σχιστόπλακα, που παρασύρθηκε από το μηχανικό εκσκαφέα. Ο ταφικός λάκκος, διαστ. 2,11×0,67×0,28 μ., ήταν ορθογώνιος, με προσανατολισμό Δ.-Α. και το ανατολικό άκρο του καλυπτόταν από στρώση κροκάλων, μήκ. 0,53 μ. Περιείχε ταφή ενήλικου ατόμου, του οποίου ο σκελετός, μήκ. 1,30 μ., σώθηκε σε μέτρια κατάσταση. Το νεκρό συνόδευαν μία γυάλινη χάντρα, που βρέθηκε στο λαιμό και δύο αγγεία τοπικού εργαστηρίου: μία ερυθροβαφής όλπη τοποθετημένη δίπλα στο δεξιό βραχίονα και μία ερυθροβαφής φιάλη δίπλα στη δεξιά κνήμη.

Συμβολή των οδών Βενιζέλου και Μακρυγιάννη (Ο.Τ. 26[133], οικόπεδο 106α)

Κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής για τη θεμελίωση οικοδομής, εντοπίστηκε ένα ακόμη τμήμα του κτιστού, καμαροσκεπούς αγωγού, που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. (Πίν. 19 γ), τμήματα του οποίου αποκαλύφθηκαν και σε αρκετά άλλα σημεία εντός του οικισμού

128. Την επίβλεψη των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την εγκατάσταση του αποχετευτικού αγωγού, οι οποίες έγιναν με χρηματοδότηση του Δήμου Θέρμης, είχαν οι αρχαιολόγοι Α. Κακιούση, Κ. Χατζηνικολάου και Α. Παντή και τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

129. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Β. Τζανακούλη και τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

130. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 328-333, καθώς και των επόμενων ετών.

131. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Α. Παντή και τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή.

132. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Α. Παντή.

133. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Α. Παντή και τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή.

της Θέρμης (βλ. και παρακάτω)[134]. Δυστυχώς, καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα η καμάρα και το δυτικό πλευρικό τοίχωμα του υδροδοτικού αυτού αγωγού, ενώ το προς Β. συνεχιζόμενο μέρος του είχε ήδη ολοσχερώς καταστραφεί από την παλιά μονοκατοικία που υπήρχε στο οικόπεδο. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,19 μ. και το μεγαλύτερο πλάτος του στο νοτιότερο μέρος του, όπου σωζόταν μικρό τμήμα του δυτικού πλευρικού του τοιχώματος, ήταν 1,24 μ. Το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος του μέχρι τη γένεση της καλυπτήριας καμάρας ήταν 1,84 μ. Το εσωτερικό του ήταν επενδυμένο με υδραυλικό κονίαμα και στο κατώτερο μέρος του είχε πλάτος 0,54 μ. Η χρονολόγησή του είναι προβληματική, εφόσον σε όλες τις περιπτώσεις δεν προέκυψαν τα σχετικά στοιχεία, φαίνεται όμως πιθανό ότι κατασκευάστηκε κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο και χρησίμευε για τη μεταφορά νερού από τα παρακείμενα υψώματα του Χορτιάτη στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης ή ίσως στην ίδια τη Θεσσαλονίκη[135]. Έγινε κατάχωση του μνημείου.

Οδός Χαλκιδικής (Ο.Τ. 62, οικόπεδο 312)

Στο οικόπεδο αυτό, ιδιοκτησίας του Δήμου Θέρμης, που βρίσκεται στα νοτιοδυτικά κράσπεδα της τράπεζας της Θέρμης, είχε διεξαχθεί το 1996 δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα, προκειμένου να ανεγερθεί κτίριο νηπιαγωγείου[136]. Είχε τότε αποκαλυφθεί κατά μήκος της βορειοανατολικής πλευράς του οικοπέδου, που βρίσκεται προς την τράπεζα, μεγάλο τμήμα από το κατώτερο μέρος λιθόκτιστου τοίχου, καθώς και εκτεταμένο στρώμα λιθορριπής προερχόμενο από την ανωδομή του τοίχου αυτού. Κατά τις εργασίες εκσκαφής για τη θεμελίωση του νηπιαγωγείου, εντοπίστηκαν φέτος σε μεγαλύτερο βάθος και σε άλλο σημείο του βορειοανατολικού τμήματος του οικοπέδου, κάτω από το στρώμα της λιθορριπής αυτής, υπολείμματα τοίχων δύο πολύ αποσπασματικά σωζόμενων κτιρίων (Α και Β). Πρόκειται για όμορα κτίρια, το Α μεταγενέστερο του Β, εφόσον εν μέρει διέρχεται επάνω από εκείνο, θεμελιωμένα με υψομετρική διαφορά 0,70 μ. μεταξύ τους, εξαιτίας της κλίσης του εδάφους, το Β χαμηλότερα από το Α. Παρουσιάζουν μικρή απόκλιση μεταξύ των αξόνων τους, οι οποίοι έχουν κατεύθυνση προς Β./ΒΔ. και ορίζονται στο καθένα με ένα αρκετά ισχυρό τμήμα τοίχου, κτισμένο με μεγάλες ή και πολύ μεγάλες κροκάλες στο εξωτερικό (δυτικό) μέτωπο, ένδειξη ότι αποτελούσε μέρος του εξωτερικού τοίχου του κάθε κτιρίου. Κάθετα στην ανατολική πλευρά του τοίχου αυτού του κάθε κτιρίου σώζεται από ένα μικρό τμήμα εσωτερικού τοίχου που δημιουργούσε στο καθένα δύο εσωτερικούς χώρους[137]. Στην επίχωση των δύο κτιρίων, εκτός λίγων θραυσμάτων κεράμων στέγης, περισυνελέγη κεραμική ομοιογενής και στα δύο κτίρια: κυρίως αβαφής, χρηστική, αλλά και λιγοστή ερυθροβαφής ή καστανοβαφής, καθώς και γραπτή, ταινιωτή («ιωνίζουσα») των ύστερων αρχαϊκών χρόνων, που προσιδιάζει αυτή την περίοδο στην ευρύτερη περιοχή του Θερμαϊκού κόλπου. Με τα δεδομένα αυτά φαίνεται πιθανότερο ότι η χρονική απόσταση μεταξύ των δύο διαδοχικών κτιρίων δεν είναι μεγάλη και ότι και τα δύο πρέπει να κατασκευάστηκαν μέσα στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο.

Σε απόσταση 1,50-2 μ. νοτιοδυτικά των υπολειμμάτων των δύο κτιρίων αποκαλύφθηκε το κατώτερο μέρος δύο μικρών, κυκλικών κλιβάνων, από τους οποίους ο ένας (κλίβανος 1) επικαλύπτει το στόμιο του άλλου (κλίβανος 2) (Πίν. 19 δ). Και των δύο σώζεται μόνον ο θάλαμος καύσης και έχουν όμοιο προσανατολισμό με το στόμιό τους να βρίσκεται προς ΒΑ. Ο κλίβανος 2 έχει θάλαμο καύσης λαξευμένο στο φυσικό έδαφος με δάπεδο, που παρουσιάζει έντονη κλίση προς το στόμιο, και λιθόκτιστο περιμετρικό τοίχωμα (εξωτ. διαμ. 1,68 μ.), οι κροκάλες του οποίου σώζονται σε δύο ή τρεις σειρές ή καθόλου σε ορισμένα σημεία. Στο ένα σκέλος του στομίου του, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,19 μ., εδράζεται ο θάλαμος καύσης του υπερκείμενου, άρα και μεταγενέστερου κλιβάνου 1, ο οποίος έχει διάμετρο 1,30 μ. και ορίζεται περιμετρικά από 14 μικρές, ορθογώνιες πηλοπλίνθους τοποθετημένες με ελαφρά κλίση προς τα έξω. Το στόμιό του είναι κοντό και αποτελείται από δύο όμοιες, κατακόρυφα τοποθετημένες πηλοπλίνθους. Το συνολικό μήκος του κλιβάνου είναι 1,78 μ. Στο κέντρο περίπου του θαλάμου καύσης τρεις σχεδόν τετράγωνες πηλόπλινθοι πρέπει να ανήκουν στη βάση του κεντρικού στηρίγματος του δαπέδου του θαλάμου όπτησης του κλιβάνου. Στο εσωτερικό ή στην επίχωση των δύο κλιβάνων περισυνελέγη λίγη κεραμική ανάλογη με εκείνη που προέρχεται από τα παρακείμενα κτίρια Α και Β. Είναι επομένως προφανές ότι οι δύο κλίβανοι, κεραμικοί κατά πάσα πιθανότητα (αν και δεν εντοπίστηκαν εργαστηριακά κατάλοιπα σε αυτούς), διαδέχθηκαν άμεσα ο ένας τον άλλο κατά την ύστερη αρχαϊκή

134. Βλ. σχετικά Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 573· 55 (2000): Χρονικά, σ. 679.

135. Για τον αγωγό αυτό, βλ. επίσης Ε. Δουλγκέρη, Σωστικές ανασκαφές υδραγωγών στη Θέρμη και Τούμπα Θεσσαλονίκης, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 217-222, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι ο αγωγός αυτός χρονολογείται στους βυζαντινούς χρόνους.

136. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 441.

137. Η έρευνα δεν επεκτάθηκε προς ΒΔ. και Α./ΒΑ., όπου φαίνεται πιθανό να συνεχίζονται τα δύο κτίρια, εφόσον οι περιοχές αυτές βρίσκονται έξω από το όριο κάλυψης του κτίσματος του νηπιαγωγείου.

περίοδο[138]. Έτσι, δεν θα αποκλειόταν η υπόθεση ότι αυτοί ενδεχομένως αντιστοιχούν στα δύο κτίρια Α και Β. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να υποτεθεί ότι το καθένα από τα κτίρια θα αποτελούσε ενδεχομένως μέρος του εργαστηρίου, στο οποίο ανήκε ο αντίστοιχος κλίβανος.

Τέλος, κατά μήκος και σε επαφή σχεδόν με την ανατολική πλευρά του κλιβάνου 1 εντοπίστηκε ένας αβαθής λακκοειδής τάφος, ακτέριστος, με προσανατολισμό προς Α. Η θέση του εντός του αρχαίου οικισμού και εκτός του αρχαίου νεκροταφείου, σε συνδυασμό με την πολύ καλή διατήρηση του σκελετού και τον προσανατολισμό του, οδηγούν στη βεβαιότητα ότι πρόκειται για χριστιανική ταφή των νεότερων χρόνων (εποχής τουρκοκρατίας), που ανήκει σε περιορισμένης έκτασης νεκροταφείο της εποχής αυτής (βλ. παρακάτω).

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου

Ερευνήθηκε το τμήμα της οδού αυτής, που περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Χαλκιδικής και Κολοκοτρώνη και εντός των ορίων της τάφρου για την εγκατάσταση του αποχετευτικού αγωγού. Διαπιστώθηκε ότι κατά τις προ ετών εργασίες διαμόρφωσης της οδού, η επιφάνεια του εδάφους είχε ισοπεδωθεί ή διαταραχθεί από το σκαπτικό μηχάνημα, αλλά και από τις κάθε είδους σύγχρονες εκσκαφές (ύδρευση, ΟΤΕ κτλ.), με αποτέλεσμα να διαταραχθούν ή και να καταστραφούν κάποιοι από τους τάφους. Εντοπίσαμε τελικά 21 τάφους μόνο στο τμήμα μεταξύ των οδών Μακεδονίας και Ιασωνίδου. Οι δώδεκα από τους τάφους που ερευνήσαμε ήταν λακκοειδείς, άλλοτε χωρίς κάλυψη (ίσως σε μερικούς υπήρχε αρχικά, αλλά αποξηλώθηκε από τις επεμβάσεις που αναφέρθηκαν), άλλοτε με κάλυψη από σχιστόπλακες συνήθως, οι οποίες συχνά στηρίζονταν σε μία πατούρα ανοιγμένη περιμετρικά του ταφικού λάκκου. Σε μερικές περιπτώσεις ο λάκκος οριοθετούνταν στοιχειωδώς από μερικές κροκάλες, ενώ σε άλλες, επάνω από τον τάφο διαπιστώθηκε ένας μικρός λιθοσωρός από κροκάλες, που λειτουργούσε ως σήμα του τάφου. Κιβωτιόσχημοι ήταν τέσσερις τάφοι, κάποιοι βρέθηκαν διαταραγμένοι ή κατεστραμμένοι σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

Τα κτερίσματα των τάφων ήταν τα συνήθη στο νεκροταφείο αυτό (αγγεία, κάποια χρυσά και χάλκινα κοσμήματα) και χρονολογούν τους περισσότερους τάφους στους αρχαϊκούς χρόνους, κυρίως προς τα τέλη του 6ου αι. π.Χ., κάτι που ήταν άλλωστε αναμενόμενο, εφόσον, όπως προέκυψε από την έρευνα των παρακείμενων οικοπέδων, στην περιοχή αυτή του νεκροταφείου οι περισσότεροι τάφοι ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή. Εξαίρεση αποτελούσαν έξι από τους λακκοειδείς τάφους, που εντοπίστηκαν κοντά στη συμβολή της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου με την οδό Μακεδονίας, οι οποίοι χρονολογούνται στους νεότερους χρόνους, δηλαδή στους μεταβυζαντινούς χρόνους (εποχή της τουρκοκρατίας) και στις αρχές του 20ού αιώνα.

Οδός Χαλκιδικής

Κατά τις εργασίες εγκατάστασης του αποχετευτικού δικτύου εντοπίστηκαν δύο τάφοι σε δύο διαφορετικά σημεία της οδού Χαλκιδικής. Ο ένας, στη συμβολή της με την οδό Ηρώων Πολυτεχνείου, καταστράφηκε εν μέρει από το σκαπτικό μηχάνημα με αποτέλεσμα να μετακινηθούν οι καλυπτήριες σχιστόπλακες. Ο νεκρός είχε εναποτεθεί σε στρώση από μικρές πέτρες και κροκάλες και ήταν ακτέριστος. Στη συμβολή της οδού Χαλκιδικής με την οδό Καραολή και Δημητρίου εντοπίστηκε ένας ιδιαίτερα μεγάλου μήκους (2,80 μ.) λακκοειδής τάφος με κάλυψη από πλακαρές πέτρες, μεταξύ των οποίων και ψαμμόλιθοι. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος φιλοξενούσε μία μόνον ταφή, ανδρική κατά πάσα πιθανότητα, η οποία άφηνε κενά στα δύο άκρα του τάφου. Με βάση την άποδη, ερυθροβαφή κύλικα, με την οποία ήταν κτερισμένος ο τάφος, μπορεί να χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.

Τμήμα υδροδοτικού αγωγού, μήκ. 2,30 μ., αποκαλύφθηκε, επίσης στην οδό Χαλκιδικής, κοντά στη συμβολή της με την οδό Μανδρίτσας. Ο αγωγός είναι εξ ολοκλήρου λιθόκτιστος με ασβεστοκονίαμα, έχει καμαρωτή (θολωτή) κάλυψη και κατεύθυνση Α.-Δ. Η διατομή του είναι ελλειψοειδής και έχει εσωτερική επένδυση από υδραυλικό κονίαμα. Τα πλάτος του κυμαίνεται από 1,40-1,50 μ., ενώ το ύψος του εξωτερικά (πλευρικά τοιχώματα και καμάρα), όπου αυτό σώζεται πλήρως, φθάνει το 1,60 και 2 μ. μαζί με τη θεμελίωση. Τμήματα του ίδιου αγωγού εντοπίστηκαν σποραδικά σε αρκετά άλλα σημεία (οικόπεδα ή δρόμους) της κωμόπολης της Θέρμης[139].

Συμβολή των οδών Μανδρίτσας και Χαλκιδικής

Επί της οδού Μανδρίτσας, αλλά πολύ κοντά στη συμβολή της με την οδό Χαλκιδικής, εντοπίστηκε μικρή δεξαμενή νερού (Πίν. 19 ε), η οποία είχε καταστραφεί αρκετά τα τελευταία χρόνια, κατά την τοποθέτηση των κεντρικών σωλήνων ύδρευσης της Θέρμης. Ήταν τετράγωνη, με τοι-

138. Για κυκλικούς κεραμικούς κλιβάνους, βλ. Αι. Δεσποίνη, Κεραμικοί κλίβανοι Σίνδου, *ΑΕ* 1982, σ. 61-84, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για μεταγενέστερους κλιβάνους, βλ. Ν. Cuomo di Caprio, *Fornaci e officine da vasaio tardo-ellenistiche*, *Morgantina Studies* III, Princeton 1992.

139. Σχετικά με τον αγωγό, βλ. παραπάνω υποσημ. 89-90.

χώματα ασβεστόκτιστα από πέτρες και λίγα θραύσματα κεράμων μεταξύ τους. Το εσωτερικό της ήταν επενδυμένο με υδραυλικό κονίαμα, οι εσωτερικές της διαστάσεις 1,54×1,52 μ. και το σωζόμενο βάθος 0.90-1 μ. Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με τετράγωνες πήλινες πλάκες και έφερε στο κέντρο μια τετράγωνη, μαρμάρινη πλάκα, πλευράς 0,44 μ., με περιμετρική πατούρα και με κυκλική βάθυνση διαμ. 0,36 μ. στο κέντρο, η οποία χρησίμευε για την αποστράγγιση των χωμάτων και των άλλων ξένων σωμάτων, που περιείχε το συγκεντρωμένο μέσα στις δεξαμενές νερό. Σε δύο από τα πλευρικά της τοιχώματα διαπιστώθηκε η ύπαρξη οριζόντια πακτομένων, πλακαρών λίθων, εν είδει σκαλοπατιών, που βοηθούσαν στην κάθοδο αυτών που ήταν επιφορτισμένοι με τον κατά καιρούς καθαρισμό του εσωτερικού των δεξαμενών. Η προσεγμένη κατασκευή της αποτελεί ένδειξη ότι κατά πάσα πιθανότητα προορίζονταν για τη συλλογή πόσιμου νερού. Δυστυχώς, οι σύντομες διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθήσουμε κατά την έρευνα, δεν μας παρείχαν τη δυνατότητα να ερευνήσουμε και τον τρόπο σύνδεσης της δεξαμενής αυτής με το δίκτυο ύδρευσης με το οποίο σχετιζόταν, το οποίο όμως θα πρέπει να ήταν τοπικού χαρακτήρα, να σχετίζεται δηλαδή με το δίκτυο ύδρευσης του χωριού Σέδες (το παλιό όνομα της Θέρμης), ίσως κατά την εποχή της τουρκοκρατίας.

Οδός Βενιζέλου

Η οδός Βενιζέλου βρίσκεται αρκετά μακριά από τον πυρήνα του αρχαίου νεκροταφείου της Θέρμης, αλλά σε μια περιοχή όπου είχαμε εντοπίσει μία συστάδα τάφων (στην οδό Δαβάκη)[140]. Εδώ εντοπίστηκαν άλλοι εννέα τάφοι, από τους οποίους ερευνήθηκαν οι οκτώ. Οι έξι από αυτούς ήταν λακκοειδείς με κάλυψη και οι δύο ενταφιασμοί μέσα σε μεγάλα πιθάρια. Όλοι χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή. Κάποιοι ήταν ακτέριστοι, άλλοι μας έδωσαν μερικά αγγεία, συνήθως εγχώριων εργαστηρίων, που συνόδευαν τους νεκρούς που περιείχαν. Ο τάφος όμως, ο οποίος φιλοξένησε μία νεαρή κοπέλα, ήταν κατάφορτος από χάλκινα κοσμήματα (περόνες, περιδέραια με αμφικωνικές ψήφους (χάντρες), διαφόρων τύπων και μεγεθών, πολύσπειρα κοσμήματα για τα μαλλιά που είναι γνωστά ως σήριγγες και πολύσπειρα βραχιόλια), ένα σιδερένιο περιλαίμιο, μολύβδινη, δακτυλιόσχημη ψήφο, καθώς και χονδροειδή αγγεία (Πίν. 20 α). Ίσως ο τάφος αυτός θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στο α΄ μισό του 6ου αι. π.Χ.

Ένα ακόμη μικρό τμήμα του μεγάλου υδροδοτικού αγωγού εντοπίστηκε μπροστά στον αριθ. 13 της οδού Βενιζέλου και σε απόσταση 30,80 μ. από τη συμβολή της με την οδό Παπαναστασίου. Είναι φανερό ότι αποτελεί τη συνέχεια του άλλου τμήματος του ίδιου αγωγού στο παρακείμενο οικόπεδο αριθ. 106α, με το οποίο παρουσιάζει όμοια κατασκευαστικά στοιχεία, όπως με το τμήμα της οδού Χαλκιδικής (βλ. παραπάνω). Διασώθηκε σε άριστη κατάσταση, είχε κατεύθυνση Α./ΝΑ.-Δ./ΒΔ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,55 μ.

Τμήμα ενός μικροτέρων διαστάσεων, αλλά στέρεης κατασκευής υδροδοτικού αγωγού αποκαλύφθηκε στην αρχή της οδού Βενιζέλου, μπροστά στον αριθ. 1. Ο αγωγός αυτός έχει ασβεστόκτιστα πλευρικά τοιχώματα, κατασκευασμένα από μικρές πέτρες και καλύπτεται από πλακαρές πέτρες, αρκετές από τις οποίες βρέθηκαν μετακινημένες από την αρχική τους θέση. Η διατομή του ήταν ορθογώνια και είχε εσωτερική επένδυση από υδραυλικό κονίαμα. Κατευθυνόταν ΒΑ.-ΝΔ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,60 μ. Το εξωτερικό πλάτος του ήταν περί τα 0,80 μ. και το συνολικό ύψος του 0,52-0,65 μ. Εσωτερικά έφερε επένδυση από υδραυλικό κονίαμα και ήταν εφοδιασμένος με ένα φρεάτιο καθαρισμού, εξωτερικά ελλειψοειδούς σχήματος και τετράπλευρου εσωτερικά, το οποίο παρουσίαζε όμοια κατασκευαστικά στοιχεία με τον αγωγό (ασβεστόκτιστα τοιχώματα, κάλυψη από πλακαρές πέτρες, εσωτερική επένδυση από υδραυλικό κονίαμα). Το τμήμα αυτό του αγωγού μαζί με το φρεάτιο αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 3,86 μ. Ανάλογης κατασκευής και διαστάσεων τμήματα υδροδοτικού αγωγού είχαν εντοπιστεί παλαιότερα στην οδό Κολοκοτρώνη[141]. Είναι πολύ πιθανό ότι με το υδρευτικό αυτό δίκτυο σχετίζεται η μικρή δεξαμενή νερού που, όπως προαναφέρθηκε, εντοπίστηκε στη συμβολή της οδού Μανδρίτσας με την οδό Χαλκιδικής, καθώς και η παρόμοιά της που εντοπίστηκε το 1998 στην οδό Μ. Αλεξάνδρου[142]. Φαίνεται πολύ πιθανό ότι τα κατάλοιπα του υδροδοτικού αυτού δικτύου σχετίζονται με νεότερη εποχή, τη μεταβυζαντινή περίοδο, το Σέδες δηλαδή της εποχής της τουρκοκρατίας.

Οδός Μ. Αντύπα

Στον ακρότατο προς Β. δρόμο της Θέρμης, την οδό Μ. Αντύπα, η σκαπάνη μας οδήγησε σε 14 ακόμη τάφους. Οι περισσότεροι ήταν λακκοειδείς, καλυμμένοι με σχιστόπλακες ή ακάλυπτοι, ενώ τρεις από αυτούς ήταν κεραμοσκε-

140. Βλ. σχετικά Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 640· 54 (1999): Χρονικά, σ. 532. E. Skarlatidou, Una tomba Arcaica in Macedonia. Nuovi dati per un riesame della cronologia della ceramica corinzia, *Annuario* LXXX, τ. I, σειρά III, 2 (2002), σ. 281-307.

141. Βλ. σχετικά Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 573.

142. Ό.π.

πείς. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι έξι από τους τάφους αυτούς ήταν παιδικοί και περιείχαν τα παιχνίδια των νεκρών παιδιών που φιλοξενούσαν: συνήθως λίθινους βώλους και άλλα μικρά λίθινα αντικείμενα-παιχνίδια, καθώς και πήλινα ομοιώματα πτηνών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο λακκοειδής τάφος (Τ 14) μιας νεαρής κοπέλας, που ήταν καλυμμένος με σχιστόπλακες και έφερε γύρω από το περιχείλωμα επάλειψη από πηλό. Μαζί με τη νεκρή είχαν τοποθετηθεί στον τάφο τα κοσμήματά της, τα παιχνίδια της και κάποια μικρά αγγεία-μυροδοχεία (Πίν. 20 β). Οι τάφοι της οδού Αντύπα χρονολογούνται στον 5ο και κυρίως στον 4ο αι. π.Χ., σύμφωνα με τα κτερίσματα και τα νομίσματα που βρήκαμε σε τρεις από τις ταφές.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΜΙΚΡΑΣ

Άνω Σχολάρι

Στην αγροτική περιοχή του Άνω Σχολαρίου και στο αγροτεμάχιο αριθ. 122, κατά τη διάρκεια εκσκαφής για την ανέγερση κατοικίας σε μία έκταση 300 τ.μ. περίπου εντοπίστηκαν οι εξής αρχαιότητες: ένας πίθος κατά χώραν, σκαμμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος του στο παρθένο έδαφος, ενώ μικρό τμήμα του πατά στην επίχωση ενός δίδυμου λάκκου που αποκαλύφθηκε ακριβώς νότια του πίθου. Ένας ακόμη κυκλικός λάκκος στα βορειοδυτικά του χώρου και ένα μικρό στρώμα κεράμων οροφής, στρωτήρων και καλυπτήρων λακωνικού τύπου, μαζί με κεραμική ρωμαϊκών χρόνων είναι τα υπόλοιπα ευρήματα του αγροτεμαχίου αυτού.

Ο πίθος και ο δίδυμος λάκκος (Πίν. 20 γ). Μετά την απομάκρυνση του επιφανειακού στρώματος καλλιέργειας, σε βάθος 0,60 μ. περίπου εντοπίστηκε το ανώτερο σωζόμενο τμήμα των τοιχωμάτων του πίθου, ο οποίος διατηρείται σε κακή κατάσταση, σπασμένος και επισκευασμένος σε πολλά σημεία με μολύβδινους συνδέσμους. Το ύψος του είναι γύρω στο 1,20 μ. και η μέγιστη διάμετρός του είναι 1 μ. περίπου, ενώ μειώνεται αισθητά προς τον πυθμένα. Περιμετρικά και πάνω από τον πίθο αφαιρέθηκε επίχωση σκληρού χώματος με αρκετά ίχνη καύσης και ικανή ποσότητα κεραμικής ρωμαϊκών χρόνων, που αποτελείται από άβαφα κυρίως αγγεία καθημερινής χρήσης: τμήματα πινακίων, αμφορέων, λεκανίδων κτλ. Παρόμοια αλλά λιγότερη ήταν η κεραμική που περισυνελέγη από το εσωτερικό του μαζί με ελάχιστα οστά, σιδερένια καρφιά, μολύβδινους συνδέσμους και πολλά τμήματα των τοιχωμάτων και του χείλους του, που βρέθηκαν πεσμένα στον πυθμένα του.

Ακριβώς σε επαφή με τον πίθο εντοπίστηκε μεγάλος λάκκος ανοιγμένος στο φυσικό έδαφος, διαμ. 1,20 μ., ο οποίος επικοινωνεί με δεύτερο ισομεγέθη λάκκο στα νότιά του, δίνοντας έτσι την εντύπωση μιας δίδυμης κατασκευής, που λαξεύτηκε στο ίδιο περίπου βάθος. Από το εσωτερικό του απομακρύνθηκε επίχωση ιδιαίτερα σκληρού καστανού χώματος με έντονα ίχνη καύσης, επάλληλα στρώματα στάχτης και λίγα οστά ζώων. Η κεραμική είναι ιδιαίτερα πλούσια και αποτελείται κυρίως από αβαφή μαγειρικά σκεύη, πολλά σπασμένα πώματα αγγείων, λίγα λυχνάρια και μικρά τμήματα από γυάλινα αγγεία.

Κυκλικός λάκκος στα βορειοδυτικά του χώρου εκσκαφής (Πίν. 20 δ). Ένας μικρότερος σχετικά αβαθής, κυκλικός λάκκος, διαμ. 0,80 μ., λαξευμένος επίσης στο παρθένο έδαφος, εντοπίστηκε στα βορειοδυτικά του χώρου και περιείχε τα ίδια περίπου ευρήματα. Κεραμική ρωμαϊκών χρόνων από αγγεία καθημερινής χρήσης, λίγα οστά, ελάχιστα όστρεα, ίχνη στάχτης, αλλά και τμήματα κεράμων στέγης λακωνικού κυρίως τύπου.

Η ερμηνεία του συνόλου του ευρήματος είναι δύσκολη, διότι η ευρύτερη περιοχή δεν έχει ερευνηθεί αρχαιολογικά. Όλες, όμως, οι ενδείξεις συνηγορούν στην ταύτισή του, τουλάχιστον ως προς την αρχική του χρήση, με τμήμα αποθηκευτικού χώρου μιας αγροτικής εγκατάστασης, η οποία δεν εντοπίστηκε. Ο πίθος που βρέθηκε κατά χώραν και οι αλλεπάλληλες επισκευές του υποδηλώνουν μια σχετικά μακρόχρονη χρήση του για αποθήκευση στερεών τροφών. Την ίδια αρχική χρήση πρέπει να είχαν και οι λάκκοι, ενώ η αποσπασματικότητα της κεραμικής, αλλά και τα συνευρήματα, όπως π.χ. οστά ζώων, κέραμοι στέγης, τμήμα από μυλόπετρα κτλ., υποδηλώνουν ότι σε μια τελική φάση, όλες αυτές οι κατασκευές χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι απόρριψης άχρηστου πια υλικού.

Τα λίγα θραύσματα αγγείων terra sigillata ανατολικού τύπου, λίγα τμήματα λυχναριών, αλλά και όστρακα αμφορέων με ραβδώσεις δίνουν ένα χρονολογικό φάσμα από τον 1ο ως και τον 3ο μεταχριστιανικό αιώνα.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ

Σουρωτή (Σχέδ. 18)

Οι αρχαιολογικές εργασίες κατά το 2002 στο αρχαίο νεκροταφείο της Σουρωτής πραγματοποιήθηκαν στο οικόπεδο του Ο.Τ. 40 ιδιοκτησίας Πολυγυρινού, η συνολική έκταση του οποίου ήταν 310 τ.μ. και εντοπίστηκαν συνολικά 29 τάφοι[143]. Η πλειονότητα των τάφων ανήκε

143. Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Χαβέλα, η οποία μελέτησε και την κεραμική. Για προηγούμενες αρχαιολογικές έρευνες στη Σουρωτή, βλ. Κ. Σουέρεφ - Κ. Χαβέλα, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 123-130· 14 (2000), σ. 169-178. Επίσης στο *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 545-547· 55 (2000): Χρονικά, σ. 681-683.

στον τύπο του λακκοειδούς. Λιγότεροι ήταν οι κιβωτιόσχημοι τάφοι, ενώ μεμονωμένο ήταν το παράδειγμα κεραμοσκεπούς τάφου.

Όσον αφορά στους λακκοειδείς τάφους που λαξεύτηκαν μέσα στο φυσικό χώμα, οι περισσότεροι είχαν ελλειψοειδές σχήμα, εκτός από κάποιους που είχαν σχεδόν ορθογώνιους ταφικούς λάκκους. Η κάλυψή τους, άλλοτε μονολιθική και άλλοτε αποτελούμενη από δύο ή τρεις πλάκες, κατασκευαζόταν από κιτρινωπό ιζηματογενές πέτρωμα, το οποίο χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά στο νεκροταφείο της Σουρωτής. Ιδιαίτερη περίπτωση είναι οι Τφ. 12, 22 και 24, για τη δημουργία των οποίων ανοίχθηκαν μεγάλοι λάκκοι μέσα στο φυσικό κοκκινωπό χώμα. Μέσα σε αυτούς, σε βάθος 1,50-1,70 μ. περίπου, δημουργήθηκε ο μικρότερος ταφικός λάκκος, στον οποίο τοποθετήθηκε ο νεκρός. Η κάλυψη του τάφου στη συγκεκριμένη περίπτωση εντοπίζεται στο εσωτερικό του μεγάλου λάκκου. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία μεγάλων αργών λίθων στην άνω επιφάνεια του μεγάλου λάκκου, οι οποίοι προφανώς λειτουργούσαν ως ταφικά σήματα.

Ανάλογο παράδειγμα μεγάλου εξωτερικού λάκκου είχαμε και στον κιβωτιόσχημο Τφ. 23. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι που ερευνήθηκαν στο οικόπεδο είχαν κατασκευαστεί από το γνωστό κιτρινωπό ιζηματογενές πέτρωμα, όπως άλλωστε και η κάλυψή τους, η οποία ήταν άλλοτε μονολιθική και άλλοτε όχι.

Στο μοναδικό κεραμοσκεπή που ερευνήθηκε ο νεκρός είχε τοποθετηθεί πάνω στο χώμα, χωρίς να έχει δημουργηθεί λάκκος και στη συνέχεια σκεπάστηκε από κεράμους, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν στρωτήρες και λιγότερες καλυπτήρες.

Η διατήρηση του σκελετικού υλικού των νεκρών είναι από πολύ καλή έως μέτρια, ακόμη και στην περίπτωση των παιδικών ταφών.

Ο προσανατολισμός των τάφων σε συνδυασμό με τα κτερίσματα βοήθησε τόσο στη χρονολόγησή τους, όσο και στην ταύτιση του φύλου. Οι τάφοι με προσανατολισμό Β.-Ν. χρονολογούνται στους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ οι τάφοι με προσανατολισμό Α.-Δ. στους κλασικούς και πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Από τους 29 τάφους που ερευνήθηκαν, οι 20 μπορούν να χρονολογηθούν με σχετική ασφάλεια στους αρχαϊκούς χρόνους και οι πέντε στους ύστερους κλασικούς με πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Στους αρχαϊκούς τάφους οι άνδρες έχουν τοποθετηθεί με προσανατολισμό Ν.-Β. και οι γυναίκες με προσανατολισμό Β.-Ν. Ο διαχωρισμός αυτός των φύλων τηρείται ακόμη και στην περίπτωση των παιδικών ταφών. Η στάση τους είναι κυρίως ύπτια, με τα χέρια παράλληλα στο σώμα, εκτός από το νεκρό του Τφ. 11 και του Τφ. 19, που έχουν τοποθετηθεί γυρισμένοι προς τα δεξιά και με τα πόδια ελαφρώς λυγισμένα, χωρίς όμως αυτή η στάση να μπορεί να χαρακτηριστεί εμβρυακή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Τφ. 15, στον οποίο έχει ταφεί μητέρα και παιδί, οι οποίοι προφανώς πέθαναν στη γέννα. Στα πόδια της νεκρής είχαν εναποθέσει το βρέφος.

Οι τάφοι ήταν στην πλειονότητά τους κτερισμένοι. Εξαίρεση αποτελούν οι παιδικές ταφές (Τφ. 10, 18, 19, 20, 26).

Τους νεκρούς των Τφ. 2, 3 και 4 συνόδευαν αγγεία τοπικών κεραμικών εργαστηρίων. Πιο συγκεκριμένα μαζί με το νεκρό του Τφ. 2 είχε τοποθετηθεί κανθαροειδής κοτύλη και ένα χυτροειδές αγγείο, καθώς και σιδερένια αιχμή δόρατος που βρέθηκε αριστερά του κρανίου και σιδερένιο μαχαίρι επάνω στο θώρακα του νεκρού.

Αγγεία εγχώριας παραγωγής είχαν τοποθετηθεί και στον Τφ. 3. Πρόκειται για ένα χυτροειδές αγγείο, ένα μεγάλο σκύφο με ταινιωτή διακόσμηση τόσο στην εξωτερική, όσο και στην εσωτερική του επιφάνεια, η οποία αποδίδεται με κοκκινωπό γάνωμα και μια ερυθροβαφή κοτυλίσκη, η οποία βρέθηκε μέσα στο σκύφο. Χυτροειδές αγγείο βρέθηκε και στον Τφ. 22, το οποίο μάλιστα συνοδευόταν από μία χάλκινη ατρακτόσχημη χάνδρα.

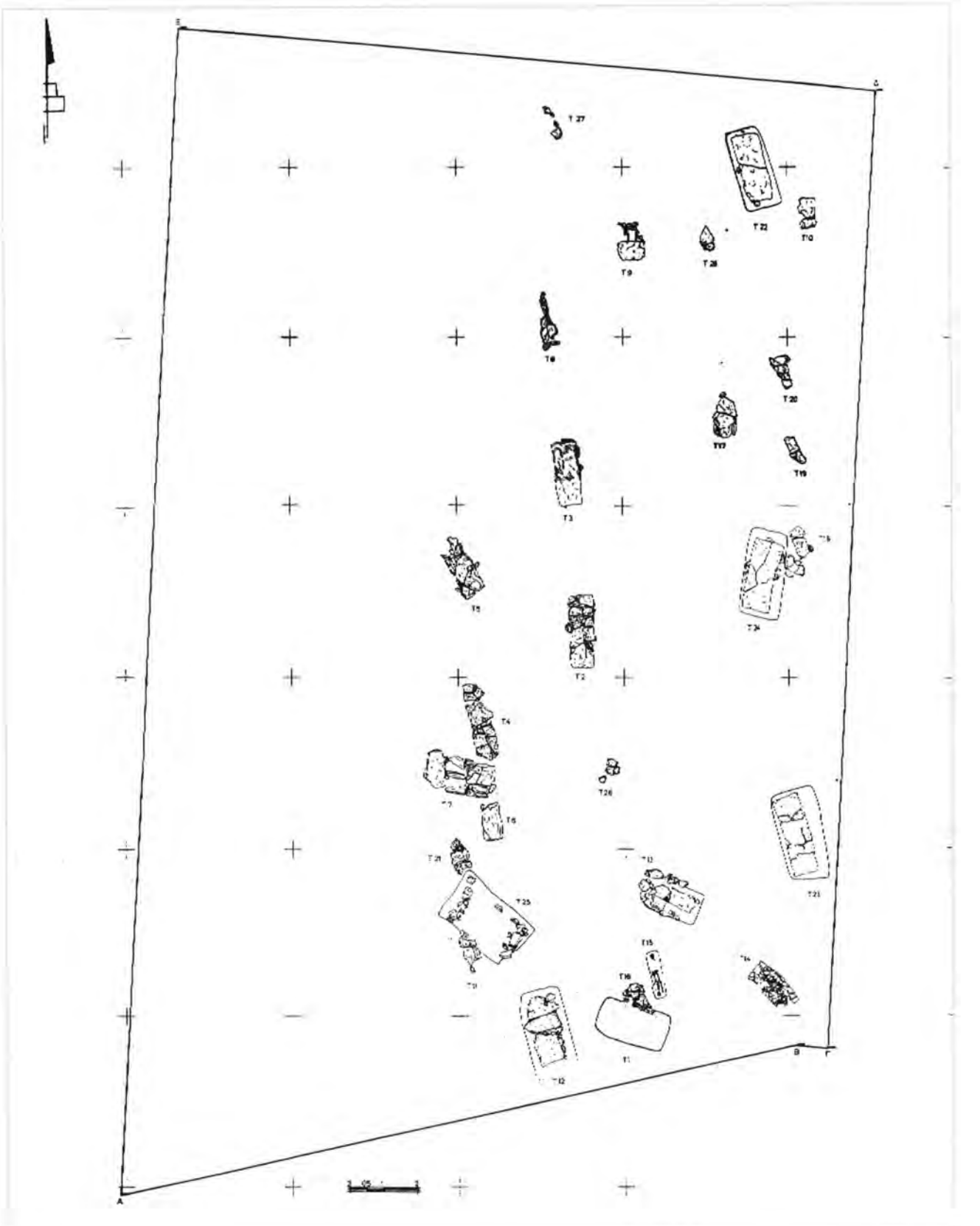
Στον ανδρικό Τφ. 23 στα πόδια του νεκρού είχαν τοποθετήσει άποδη κύλικα με ταινιωτή διακόσμηση και εσωτερικά αυτής μελαμβαφή άποδη κύλικα, ενώ τον άνδρα του Τφ. 24 συνόδευαν τρία αγγεία: τεφρόχρωμη, τριφυλλόστομη οινοχόη, αρυβαλλοειδής οινοχόη με γραμμική διακόσμηση και μελανόμορφη κύλικα-σκύφος και δύο σιδερένιες αιχμές δόρατος, που εντοπίστηκαν αριστερά του κρανίου.

Μεγαλύτερη ποικιλία κτερισμάτων διαπιστώθηκε στον Τφ. 9, όπου μαζί με το νεκρό είχε τοποθετηθεί αττικό μελανόμορφο ληκύθιο με ανθέμια, που εντάσσεται στο εργαστήριο του ζ. της Μέγαιρας[144], μικκύλη κορινθιακή κοτυλίσκη, δύο πήλινα ζωόμορφα ειδώλια, οφθαλμωτή χάντρα.

Στον ανδρικό Τφ. 12, που χρονολογείται στα τέλη του 6ου αιώνα, είχαν τοποθετηθεί μία αττική κύλικα τύπου C και ένα κορινθιακό εξάλειπτρο, ενώ στον Τφ. 15 μαζί με τη μητέρα και το μικρό της βρέφος βρέθηκαν τρία χάλκινα ψέλια, τα δύο πολύσπειρα και το ένα με μονή σπείρα.

Στους τάφους των ύστερων κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων οι νεκροί έχουν τοποθετηθεί με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. ή ΒΑ.-ΝΔ. και πρέπει να είναι όλες ανδρικές. Στον Τφ. 25 ο νεκρός έχει τοποθετηθεί σε ξύλινη νεκρική κλίνη, όπως μαρτυρεί η παρουσία κυκλικών οπών στις γωνίες του τάφου, η παρουσία σιδερένιου καρφιού, καθώς και τα ίχνη αποσυντιθεμένων οργανικών υλών στο δάπεδο του τάφου (ξύλο).

144. Για το εργαστήριο του ζ. της Μέγαιρας (Beldam Workshop), βλ. D.C. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*, Oxford 1975, σ. 153 κ.ε.



Σχέδ. 18. Σουρωτή. Κάτοψη του Ο.Τ. 40.

Οι νεκροί, όπως και στην περίπτωση των αρχαϊκών τάφων, έχουν τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με τα χέρια παράλληλα στο σώμα.

Τα κτερίσματα είναι περιορισμένα και στερεότυπα, καθώς είναι είτε μελαμβαφείς κάνθαροι είτε μελαμβαφείς σκύφοι τύπου Α είτε μελαμβαφή σκυφίδια. Τα αγγεία αυτά συνοδεύονταν από χάλκινα νομίσματα Περδίκκα Γ΄ (365-359 π.Χ.)[145] και Αλεξάνδρου Γ΄ (325-310 π.Χ.)[146].

Εντύπωση μας έκανε φέτος η ποσότητα και η ποικιλία των αγγείων εγχώριων κεραμικών εργαστηρίων, με τα οποία είχαν κτερίσει τους περισσότερους τάφους και τα οποία ήρθαν να προστεθούν στο ήδη υπάρχον σύνολο των προηγούμενων ετών. Όπως προκύπτει από μία προκαταρκτική μελέτη, η εγχώρια κεραμική στο νεκροταφείο της Σουρωτής, στο οποίο μέχρι σήμερα έχουν ερευνηθεί 90 τάφοι, καταλαμβάνει μεγαλύτερο ποσοστό από την επείσακτη αττική. Σε ένα σύνολο 72 αγγείων το 42% ήταν προϊόντα τοπικών κεραμικών εργαστηρίων, το 39% επείσακτα αττικά και το 19% κορινθιακά.

Η εγχώρια κεραμική αντιπροσωπεύεται από αρκετά σχήματα αγγείων, τα περισσότερα καθημερινής χρήσης, άλλοτε αβαφή και άλλοτε με γραπτή διακόσμηση, κυρίως ταινιωτή.

Τα χυτροειδή αγγεία αποτελούν την πλειονότητα της τοπικής παραγωγής (39%). Ο όρος χύτρα προτιμήθηκε από αυτόν του αρυτήρα που χρησιμοποιείται για αντίστοιχα αγγεία των ελληνιστικών χρόνων, καθώς όλα έχουν χρησιμοποιηθεί για βρασμό, όπως προκύπτει από τα έντονα ίχνη καύσης που φέρουν στο κάτω μέρος του σώματος και στην απέναντι πλευρά από τη λαβή.

Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτών των αγγείων, που απαντούν στους αρχαϊκούς τάφους κυρίως, είναι το σχεδόν σφαιρικό σώμα, η απουσία βάσης, η κάθετη ταινιωτή λαβή και το εξωστρεφές του χείλος. Η εξωτερική τους επιφάνεια παραμένει αδρή ή διακοσμείται με κατακόρυφες γραμμές, που έχουν γίνει από το στιλβωτήρα. Όσον αφορά στον πηλό τους, κατόπιν παρατηρήσεων στο πολωτικό μικροσκόπιο, διαπιστώθηκε ότι οι κόκκοι της αργίλου είναι υποστρόγγυλοι, γεγονός που μας παραπέμπει σε κοντινά μητρικά πετρώματα, καθώς και μεγάλη περιεκτικότητα των μη πλαστικών, κυρίως χαλαζία και αστρίων, οι οποίοι παρουσιάζουν μεγάλη αντοχή στις υψηλές θερμοκρασίες, στις οποίες υπόκεινται τα συγκεκριμένα αγγεία που χρησιμοποιούνται για βρασμό.

Οι σκύφοι αποτελούν το 9% της τοπικής κεραμικής και τους χαρακτηρίζει το βαθύ σώμα, οι οριζόντιες, κυκλικής διατομής λαβές που φύονται κάτω από το χείλος και η δακτυλιόσχημη βάση. Τόσο η εξωτερική τους όσο και η εσωτερική τους επιφάνεια διακοσμούνταν με ταινίες σε οριζόντια διάταξη, που αποδίδονταν με αραιό κοκκινωπό ή μαύρο γάνωμα.

Οι τριφυλλόστομες οινοχόες, που αποτελούν το 8%, διακρίνονται για τον τεφρόχρωμο πηλό τους, το χρώμα του οποίου είναι αποτέλεσμα πρόσμειξης υποκίτρινου και κοκκινωπού πηλού, το σφαιρικό σώμα, την επίπεδη βάση και την κάθετη ταινιωτή λαβή. Ανάλογο είναι και το ποσοστό των οπισθότμητων πρόχων με την μακραίωνη παράδοση στη μακεδονική κεραμική.

Οι άποδες κύλικες δεν θυμίζουν σε τίποτα τις ωοκέλυφες πορτοκαλέρυθρες των οικισμών περιμετρικά του μυχού του Θερμαϊκού Κόλπου. Έχουν ημισφαιρικό σώμα, δακτυλιόσχημη βάση και οριζόντιες κυκλικής διατομής λαβές και διακοσμούνται εσωτερικά και εξωτερικά με ταινιωτή διακόσμηση. Περιορισμένα είναι τα παραδείγματα κοτυλίσκων και μικκύλων λεκανίδων, κανθαροειδών κοτυλών, αλλά και εξαλείπτρων.

Στο σύνολο της εγχώριας κεραμικής θα πρέπει να προσθέσουμε και αρκετά από τα μελαμβαφή ακόμη και κάποια ερυθρόμορφα, τα οποία κατασκευάζονται από ντόπια αττικίζοντα εργαστήρια, τα οποία πρέπει να λειτουργούν ήδη από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και αυξάνουν την παραγωγή τους προς τα τέλη του 4ου αιώνα περιορίζοντας τις αττικές εισαγωγές και προετοιμάζοντας την παραγωγή της μακεδονικής κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων.

Καταλήγοντας, θα θέλαμε να κάνουμε τις εξής διαπιστώσεις: α) την κεραμική της Σουρωτής διακρίνει ένας συντηρητισμός τόσο ως προς το σχηματολόγιό της όσο και ως προς τη γενικότερη διαπραγμάτευση του αγγείου (διακόσμηση, επεξεργασία εξωτερικής επιφάνειας), β) υπάρχει μία σαφής διαφοροποίηση της εγχώριας κεραμικής του νεκροταφείου της Σουρωτής από την αντίστοιχη από θέσεις περιμετρικά του Θερμαϊκού Κόλπου (Τούμπα, Καραμπουρνάκι). Θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε περισσότερο χονδροκομμένη, καθώς δεν θυμίζει σε τίποτε την πορτοκαλέρυθρη ωοκέλυφη των παράλιων πόλεων του Θερμαϊκού Κόλπου. Εντάσσεται, θα λέγαμε, στα εργαστήρια της ενδοχώρας, τα οποία παρουσιάζουν μια εμμονή σε παλιά πατροπαράδοτα σχήματα, όπως οι οπισθότμητες πρόχοι, οι κανθαροειδείς κοτύλες και τα χυτροειδή, τα οποία διακοσμούσαν με παλαιικούς τρόπους διακόσμησης, γ) η κεραμική της Σουρωτής παρουσιάζει συγγενικές ομοιότητες με την αντίστοιχη κεραμική της Ολύνθου στα σχήματα και τη διακόσμηση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

145. Στον εμπροσθότυπο φέρουν αγένειο Ηρακλή και στον οπισθότυπο λιοντάρι που σπάει με το σαγόνι του ακόντιο. Πάνω από αυτό υπάρχει επιγραφή *ΠΕΡΔΙΚ-ΚΑ*, βλ. *SNG Greece* II. The Alpha Bank Collection, Macedonia I, Alexander I-Perseus, Alpha Bank, Athens 2000.

146. Στον εμπροσθότυπο φέρουν Ηρακλή με λεοντοκεφαλή και στον οπισθότυπο φαρέτρα και τόξο επάνω και ρόπαλο κάτω. Ανάμεσά τους υπάρχουν τα γράμματα *B A*, βλ. *SNG*, ό.π., αριθ. 782.

Ωραιόκαστρο

Οδός Δ. Γούναρη (Ο.Τ. Γ.73, οικόπεδο Ι. Γιωτόπουλου)

Η ανασκαφή ξεκίνησε το Μάρτιο του 2002 με την προσδοκία να πλουτίσει τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις παλαιότερες ανασκαφές του 1998 και 2001 σε γειτονικά οικόπεδα και είχαν φέρει στο φως τμήμα του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου.

Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Ε. Παπαγιάννη, κάλυψε έκταση 150 τ.μ. και έφερε στο φως 63 ταφές σε βάθος από 2,60 έως 3,40 μ. Στη συντριπτική τους πλειονότητα καλύπτονται από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Εξαίρεση αποτελούν ελάχιστα παραδείγματα με κάλυψη από μεγάλα κομμάτια πίθων, ενώ σε λίγες περιπτώσεις οι ταφές καλύπτονται και με σχιστόπλακες και με κομμάτια πίθων.

Στο εσωτερικό τους δημιουργείται λάκκος, μέσα στον οποίο θάβεται ο νεκρός ή κατασκευάζεται ένα ορθογώνιο κιβώτιο από σχιστόπλακες, που τοποθετούνται κάθετα και σε πολλές περιπτώσεις κάτω από αυτόν.

Οι περισσότερες ταφές ακολουθούν τον άξονα Β.-Ν., με μικρές αποκλίσεις προς Α. ή Δ. και φιλοξενούσαν ενήλικες, παιδιά και βρέφη.

Οι νεκροί, ενταφιασμένοι σε ύπτια θέση, κτερίζονται με πήλινα αγγεία, πήλινες αμφικωνικές χάντρες, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα. Στα τελευταία περιλαμβάνονται δακτυλίδια, σκουλαρίκια, βραχιόλια και χάλκινα επιχρυσωμένα ομφάλια.

Τα κινητά ευρήματα, αγγεία, μετάλλινα αντικείμενα συνηγορούν σε μια χρονολόγηση του νεκροταφείου στον 8ο αι. π.Χ., χωρίς, ωστόσο, να μπορούμε να προσδιορίσουμε το κατώτερο χρονολογικό όριο με ασφάλεια.

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Αγία Παρασκευή

Μακεδονικός τάφος

Κατά τη διάρκεια του 2002 ολοκληρώθηκε η μελέτη για την αποστράγγιση των νερών στο Μακεδονικό τάφο της Αγίας Παρασκευής και διορθώθηκε τμήμα της στέγης του πρόχειρου στεγάστρου που υπάρχει.

Άγιος Αθανάσιος

Μακεδονικός τάφος Πέτσα

Κατά τη διάρκεια του 2002 διορθώθηκε η περίφραξη του τάφου και κατασκευάστηκαν ρείθρα για την απορροή των υδάτων.

ΑΝΝΑ ΞΕΝΑΡΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λητή

Οικόπεδο Γ. Βασιλείου και οικόπεδο Ι. Γεωργαντά - Α. Δεσπούδη

Στα αποτελέσματα που δημοσιεύονται σχετικά με τις ανασκαφικές εργασίες και τις επιφανειακές έρευνες, που αναλάμβαναν στην περιφέρεια της αρχαίας Λητής οι Άγγλοι στρατιωτικοί στο πλαίσιο των επιχειρήσεων των δυνάμεων του Στρατού της Ανατολής κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, αναφέρεται ότι στην πλαγιά λόφου, βόρεια του χωριού, παρατηρήθηκαν δύο θύλακες σε βάθος 3-6 ποδιών από την επιφάνεια του εδάφους, με χαρακτηριστική χειροποίητη κεραμική. Με τον τρόπο αυτό εντοπίστηκε, λοιπόν, ο νεολιθικός οικισμός της Λητής Ι, όπως αυτός έγινε γνωστός στη διεθνή βιβλιογραφία. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της έρευνας για τη χρονολόγηση της κεραμικής, εντάσσεται στα τέλη της μέσης νεολιθικής περιόδου[147].

Η θέση του οικισμού αυτού παρέμενε άγνωστη μέχρι τις μέρες μας και δεν εντοπίστηκε για τους λόγους που θα εκθέσουμε πιο κάτω, στο πλαίσιο της εκτεταμένης επιφανειακής έρευνας, την οποία έχει αναλάβει στην περιοχή της λεκάνης του Λαγκαδά ο Τομέας Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης[148].

Η διενέργεια σωστικής ανασκαφής στα δύο προαναφερόμενα οικόπεδα, στο βορειοδυτικό άκρο της κοινότητας Λητής, αποκάλυψε λάκκους υπόσκαφων κατασκευών[149]. Αποτελούν τμήμα ενός ανοιχτού τύπου οικισμού, ο οποίος απλώνεται στις ανατολικές υπώρειες μιας επαμήκους λοφοσειράς, που πλαισιώνει το δυτικό τμήμα της λεκάνης του Λαγκαδά. Η ομαλή σχετικά κλίση του εδάφους ευνόησε τη διάβρωσή του και δημιούργησε μια σημαντικού πάχους ομοιογενή επίχωση, η οποία δεν παρουσιάζει καμία επιπλέον αρχαιολογική ένδειξη. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί, άλλωστε, την αδυναμία του εντοπισμού του με επιφανειακή

147. E.A. Gardner - S. Casson, Antiquities found in the British Zone 1915-19, *BSA* 23 (1918-1919), σ. 13-15.

148. Κ. Κωτσάκης - Σ. Ανδρέου, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 149-156.

149. Σχετικά με το εύρημα αυτό, βλ. Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Λητή Ι. Προσδιορισμός της πιθανής θέσης του νεολιθικού οικισμού, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 197-210.

έρευνα. Οι δύο χώροι της ανασκαφικής έρευνας απέχουν μεταξύ τους 80 μ. και ονομάζονται εδώ συμβατικά θέση Α (οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Βασιλείου) και Β (οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Γεωργαντά και Α. Δεσπούδη).

Στη θέση Α ερευνήθηκε τμήμα λάκκου, με ελλειψοειδές πιθανότατα σχήμα και μέγιστο μήκος 5,50 μ. Σε βάθος 1,46 μ. εντοπίστηκε μικρό τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλόχωμα, στην επιφάνεια του οποίου βρέθηκαν τρία σχεδόν ακέραια αγγεία και αρκετά μεγάλα θραύσματα άλλων. Το στοιχείο αυτό, παράλληλα με τις διαστάσεις του, καθορίζουν τη χρήση του ως χώρου κατοίκησης. Στα δυτικά του εντοπίστηκε ένας μικρότερος απορριμματικός λάκκος, που περιείχε μεγάλη ποσότητα στιλβωμένης κυρίως κεραμικής (Πίν. 20 ε, 21 α). Από την ανασκαφή συγκεντρώθηκε, επίσης, σημαντικός αριθμός εργαλείων από χαλαζία και πυριτόλιθο, λίθινοι πελέκεις, τριπτήρες, βλήματα σφενδόνας και οστέινοι οπείς.

Στη θέση Β αποκαλύφθηκε ένας σχεδόν κυκλικού σχήματος λάκκος, διαμ. 6 μ., στο εσωτερικό του οποίου διαμορφώνονται τρεις μικρότεροι, οι δύο από τους οποίους επικοινωνούν μεταξύ τους (Πίν. 21 β). Διαπιστώθηκαν δύο φάσεις κατοίκησης. Η παλαιότερη φάση Ι συνδέεται με την επίχωση που καλύπτει τους δύο βαθύτερους κυκλικούς λάκκους (Λ1 και Λ2). Στο κατώτερο στρώμα του λάκκου 1, λίγο ψηλότερα από τον πυθμένα του, βρέθηκε φιάλη με γραπτή διακόσμηση (Πίν. 21 γ), τμήματα κλειστών αγγείων, δύο μυλόπετρες και πήλινα βλήματα σφενδόνας. Η νεότερη φάση ΙΙ συνδέεται με τον αβαθέστερο λάκκο και τμήμα δαπέδου τροφοπαρασκευαστικής κατασκευής.

Στην κεραμική που συγκεντρώθηκε από τις δύο θέσεις αντιπροσωπεύονται οι κατηγορίες της στιλβωμένης κόκκινης, καστανής και μαύρης, ενώ σε μικρότερο ποσοστό αντιπροσωπεύονται, επίσης, η κεραμική με γραπτή διακόσμηση. Τα αγγεία είναι κλειστά με κωνικό λαιμό και φιάλες, βαθιές και ρηχές, με σωληνωτές λαβές ή διάτρητες μαστοειδείς αποφύσεις.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τα δεδομένα της ανασκαφικής έρευνας του νεολιθικού οικισμού στη Λητή, διαπιστώνουμε ότι οι ανθρωπογενείς αποθέσεις εντοπίστηκαν αδιατάραχτες κάτω από ένα παχύ, ομοιογενές επιφανειακό στρώμα, το οποίο στερείται αρχαιολογικών ενδείξεων. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί, άλλωστε, την αδυναμία του εντοπισμού του με επιφανειακή έρευνα. Η θέση έχει ανατολικό προσανατολισμό και παρουσιάζει μια ενιαία, σύντομη φάση κατοίκησης. Όσον αφορά στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, σημειώνουμε ότι δεν διαπιστώθηκαν τάφροι θεμελίωσης, ούτε όμως και οπές στερέωσης πασσάλων. Υποθέτουμε, έτσι, ότι τα τοιχώματα των ημιυπόγειων οικημάτων δημουργήθηκαν με στοιβαχτό πηλόχωμα, δεμένο με πλέγμα κλαδιών, η στέγη τους ήταν κατασκευασμένη από φθαρτά υλικά, ενώ τα δάπεδα ήταν από πατημένο πηλόχωμα. Ο συγκεκριμένος τύπος κατοικίας έχει επιβεβαιωθεί ανασκαφικά στην ευρύτερη περιοχή, στους οικισμούς του Μακρυγιάλου, της Θέρμης και της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης.

Πρόκειται, λοιπόν, για ένα ανοικτού τύπου οικισμό, ο πληθυσμός του οποίου ζούσε διασκορπισμένος στην πλαγιά της χαμηλής λοφοσειράς, μέσα σε υπόσκαφες-ημιυπόγειες καλύβες. Σύμφωνα με τις περιορισμένες προς το παρόν αρχαιολογικές ενδείξεις, είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι χαρακτηρίζεται από έντονη κινητικότητα, πρακτική η οποία φαίνεται ότι αποτελεί κανόνα για τις εγκαταστάσεις της πρώιμης νεολιθικής στη νότια Βαλκανική.

Η εμφάνιση της κατηγορίας των στιλβωμένων κόκκινων μονόχρωμων αγγείων και η τυπολογία των σχημάτων τους μας οδηγούν στη χρονολόγηση της θέσης στην αρχή της μέσης νεολιθικής περιόδου.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα, λοιπόν, και η τοπογραφία της θέσης μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ταυτίζεται με τον οικισμό της Λητής Ι. Έτσι, η βεβαιωμένη πλέον ανασκαφικά κατοίκηση στη μέση νεολιθική περίοδο αποτελεί μία από τις πρωιμότερες μαρτυρίες της ανθρώπινης δραστηριότητας στη λεκάνη του Λαγκαδά. Εντάσσεται σε ένα ευρύτερο οικιστικό πλέγμα, η ύπαρξη του οποίου έχει επιβεβαιωθεί από την επιφανειακή έρευνα στην περιοχή. Τις παρατηρήσεις αυτές ενισχύουν, επιπλέον, οι διερευνητικές τομές του Heurtley στην Τούμπα Σάρατσε, στο Περβολάκι, η ανεύρεση κεραμικής της νεότερης νεολιθικής νότια της ίδιας τούμπας, με γεωαρχαιολογική έρευνα και μια δοκιμαστικού χαρακτήρα ανασκαφική έρευνα.

Την ευθύνη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Κ. Φίλης.

Οικόπεδο Π. Τάκα

Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. Τάκα βρίσκεται στα ανατολικά του οικισμού της Λητής, στην επαρχιακή οδό Λητής-Λαγκαδά. Συνολικά εντοπίστηκαν οκτώ τάφοι, που χρονολογούνται από τα τέλη του 6ου μέχρι τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και παρουσιάζουν ενιαίο προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. (Πίν. 21 δ). Ορισμένοι από αυτούς βρίσκονται μέσα σε στρώμα πλημμύρας, ύψ. έως και 1,50 μ., το οποίο πιθανότατα χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ άλλοι εντοπίζονται μέσα σε ένα σκούρο καστανέρυθρο στρώμα με λίγες σχιστολιθικές πέτρες.

Τάφος 1. Πρόκειται για πωρολιθική σαρκοφάγο με ορθογώνια πλάκα ως κάλυμμα, η οποία περιείχε γυναικεία ταφή με κτερίσματα μελαμβαφή σκύφο, ερυθρόμορφη τριφυλλόστομη οινοχόη, μελαμβαφές κάναστρο, τέσσερις πήλινες γυναικείες προτομές, μία σιδερένια

περόνη και ένα χάλκινο νόμισμα. Ο τάφος χρονολογείται στα τέλη 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 21 ε).

Τάφος 2. Κεραμοσκεπής με κτερίσματα κορινθιακό εξάλειπτρο και μελαμβαφή κοτύλη. Χρονολογείται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Λακκοειδής που περιείχε γυναικεία ταφή, με κτερίσματα μελαμβαφή σκύφο, αρυβαλλοειδές ληκύθιο με διχτυωτό μοτίβο, δύο πήλινες γυναικείες προτομές και ένα χάλκινο νόμισμα. Ο τάφος χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 4. Τα τοιχώματά του είναι επενδυμένα με πήλινες πλίνθους, ενώ η κάλυψη αποτελείται από πλάκες σχιστολίθου. Την ταφή συνόδευαν αβαφής οινοχόη και μελαμβαφής κάνθαρος. Ο τάφος χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Λακκοειδής, με γυναικεία ταφή και κτερίσματα ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο, αμφορόσχημο ληκύθιο με διχτυωτό μοτίβο, μελαμβαφή σκύφο, πήλινη γυναικεία προτομή και τέσσερις χάλκινες τοξωτές πόρπες. Ο τάφος χρονολογείται στα 400 π.Χ.

Τάφος 6. Τα τοιχώματά του είναι επενδυμένα με πήλινες πλίνθους, ενώ η κάλυψή του ήταν πιθανότατα ξύλινη. Περιείχε γυναικεία ταφή με κτερίσματα μελαμβαφή σκύφο και πέντε χάλκινες τοξωτές πόρπες. Ο τάφος χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 7. Λακκοειδής συλημένος. Περιείχε μόνο μία ασημένια περόνη.

Τάφος 8. Τα τοιχώματά του είναι επενδυμένα με πήλινες πλίνθους. Περιείχε ταφή ενήλικα, με κτερίσματα μελαμβαφή σκύφο και αρυβαλλοειδές ληκύθιο με διχτυωτό μοτίβο. Ο τάφος χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Την ευθύνη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Κ. Φίλης.

Οικόπεδο Κ. Νίκα

Το συγκεκριμένο οικόπεδο βρίσκεται στα νοτιοδυτικά όρια του οικισμού της Λητής και σε πολύ κοντινή απόσταση στα βορειοανατολικά της υφιστάμενης προϊστορικής τούμπας εποχής του Χαλκού. Κατά την ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε εντοπίστηκαν δύο οικοδομικές φάσεις ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 19· Πίν. 21 στ). Η πρώτη οικοδομική φάση εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για ένα αργολιθοδομικό τοίχο (τχ α΄) με λάσπη ως συνδετικό υλικό. Η κατεύθυνσή του είναι ΝΑ.-ΒΔ. Το σωζόμενο μήκος του είναι 4,55 μ., ενώ το πλάτος του 0,60 μ. περίπου. Σώζει μία σειρά από μεσαίου μεγέθους ασβεστόλιθους και σχιστόλιθους, μέγ. σωζ. ύψ. 0,25 μ. περίπου. Σε επαφή με τη νοτιοδυτική πλευρά του αποκαλύφθηκε άλλος τοίχος με παρόμοια κατασκευαστική τεχνική σωζ. μήκ. 3,50 μ. Στον τχ α΄ εφάπτεται κάθετα ένας ακόμη τοίχος (τχ β΄) ίδιας τοιχοποιίας με σωζόμενο μήκος 2,30 μ. και πλάτος 0,50 μ. Η κατεύθυνσή του είναι ΒΑ.-ΝΔ. Στη γωνία που σχηματίζεται από τον τχ α΄ και τον τχ β΄ αποκαλύφθηκε στρώση από κεράμους και μικρές πέτρες σε έκταση 1,50×1,35 μ. περίπου, καθώς επίσης και μια ημικυκλική κατασκευή από κεράμους και πηλό, άγνωστης χρήσης (φούρνος-μαγειρική εστία;).

Από τη δεύτερη οικοδομική φάση διατηρήθηκε ένας μόνον τοίχος (τχ γ΄) στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για ιδιαίτερα ισχυρή κατασκευή, η οποία σώζεται σε ύψος 1,80 μ. (0,90 μ. η θεμελίωσή του) (Πίν. 21 ζ). Το πλάτος του είναι 1 μ. περίπου, ενώ αποκαλύφθηκε σε μήκος 6 μ. περίπου. Είναι κατασκευασμένος από αδρά δουλεμένους λίθους και θραύσματα κεράμων και ως συνδετικό υλικό λάσπη. Η νοτιοδυτική πλευρά του είναι καλυμμένη με υδραυλικό κονίαμα κοκκινωπού χρώματος. Το κονίαμα αυτό στο κατώτερο τμήμα του σχηματίζει μικρή πατούρα (πλ. 0,20-0,25 μ.), πιθανότατα προκειμένου να συγκρατεί τα νερά της βροχής. Πρόκειται πιθανόν για αναλημματικό τοίχο. Στα νοτιοανατολικά ο τχ. γ΄ είναι κατεστραμμένος από μεταγενέστερη επέμβαση (ορύγματα από την εποχή μεσοπολέμου;).

Στα ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγονται ασημένιο νόμισμα εποχής Φιλίππου Β΄, καθώς και χειροποίητη κεραμική από αγγεία της ύστερης εποχής του Χαλκού, πρώιμης εποχής του Σιδήρου, τροχήλατη αβαφής και ερυθροβαφής ρωμαϊκών χρόνων (2ος-4ος αι. μ.Χ.) και λίγα εφυαλωμένα όστρακα εποχής τουρκοκρατίας.

Την ευθύνη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Κ. Φίλης.

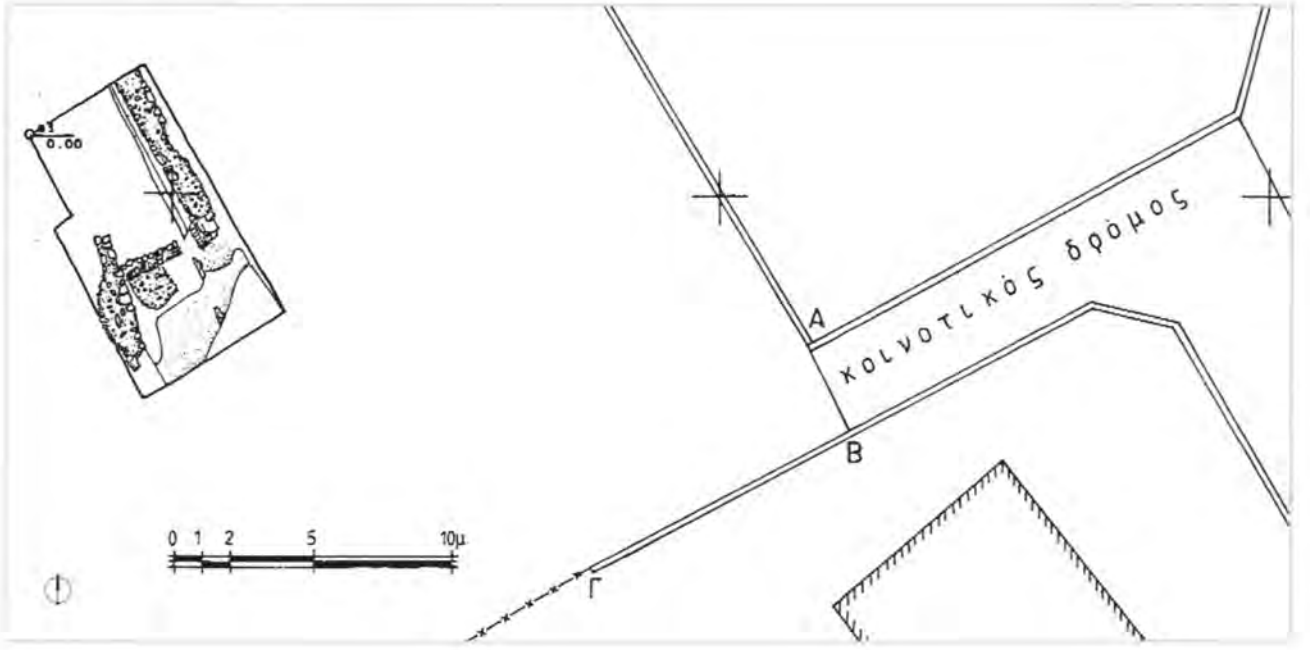
Λαγυνά

Εγνατία Οδός, συνδετήριος κόμβος Σερρών, κλάδος 1, ΧΘ 1+860 (Πίν. 22 α)

Η νεολιθική θέση εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα της λεκάνης του Λαγκαδά, 1,50 χλμ. περίπου βορειοανατολικά των στενών του Δερβενίου. Αποκαλύφθηκε με την ευκαιρία της κατασκευής ανισόπεδης διάβασης στο συνδετήριο κόμβο Σερρών της Εγνατίας Οδού και ερευνήθηκε συνολικά έκταση 150 τ.μ.[150].

Η ευρύτερη περιοχή είναι επίπεδη, με ομαλή διαστρωμάτωση των επιχώσεων, οι οποίες δημιουργήθηκαν από τις αποθέσεις της λίμνης Κορώνειας. Η κάλυψη των

150. Βλ. σχετικά, Κ. Τζαναβάρη - Κ. Κώτσος - Ε. Γκιούρα, Λητή ΙΙΙ. Μια νέα νεολιθική θέση της Μέσης Νεολιθικής Εποχής, στη λεκάνη του Λαγκαδά, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 211-222.



Σχέδ. 19. Λητή. Οικόπεδο Κ. Νίκα. Αποτύπωση των οικοδομικών καταλοίπων.

ανθρωπογενών επιχώσεων από στρώμα αλλούβιων, ερμηνεύει την έλλειψη επιφανειακών ενδείξεων και δίνει για την περιοχή του Λαγκαδά απάντηση στο πρόβλημα εντοπισμού θέσεων της αρχαιότερης και μέσης νεολιθικής. Αμιγείς νεολιθικές επιχώσεις εντοπίστηκαν στο εσωτερικό τριών λάκκων. Ο μεγαλύτερος από αυτούς έχει ακανόνιστο σχήμα και τοιχώματα, που συγκλίνουν προς τον πυθμένα, όπου σχηματίζονται τρία ανόμοια κοιλώματα. Στο μεσαίο κοίλωμα αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου φούρνου. Παρά το γεγονός ότι πασσαλότρυπες δεν εντοπίστηκαν στην περιφέρεια του λάκκου, τα στοιχεία που προαναφέραμε μας επιτρέπουν να τον ταυτίσουμε ως χώρο κατοίκησης. Οι άλλοι δύο λάκκοι που αποκαλύφθηκαν έχουν κυκλικό σχήμα και κατακόρυφα τοιχώματα. Το περιχείλωμά τους συνδέεται με αυλάκι. Τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά τους μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται μάλλον για δεξαμενές συγκέντρωσης και διατήρησης νερού, στοιχείο απαραίτητο για τις ανάγκες διαβίωσης των κατοίκων της θέσης.

Ο οικισμός της Λητής ΙΙΙ, όπως ονομάζουμε τη νέα θέση αυτή θέση στη λεκάνη του Λαγκαδά, με βάση την τυπολογία της κεραμικής, χρονολογείται στη μέση νεολιθική περίοδο. Η πρακτική της κατασκευής υπόσκαφων οικιών την εποχή αυτή είναι ευρέως διαδεδομένη στη Μακεδονία, καθώς και στις Παραδουνάβιες περιοχές της Γιουγκοσλαβίας και της Ρουμανίας. Η ιδιαίτερη σημασία του εντοπισμού του έγκειται στο γεγονός ότι εντάσσεται στις φάσεις του τέλους της αρχαιότερης νεολιθικής και των αρχών της μέσης και διευρύνεται έτσι ο κύκλος των θέσεων της εποχής αυτής.

Η διαπίστωση ότι ο οικισμός δημιουργήθηκε στο στρώμα των λιμναίων αποθέσεων, μας οδηγεί στην εκτίμηση ότι η κοίτη της λίμνης Κορώνειας είχε ήδη καλύψει το δυτικό τμήμα της λεκάνης του Λαγκαδά πολύ πριν από την αρχή της μέσης νεολιθικής περιόδου και ότι στη συνέχεια είχε συρρικνωθεί.

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχαν οι αρχαιολόγοι Κ. Κώτσος και Ε. Γκιούρα.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΓΚΑΔΑ

Περιστερώνας

Ο οικισμός του Περιστερώνα βρίσκεται σε απόσταση 1 χλμ. νοτιοδυτικά της λίμνης Βόλβης, στο κέντρο περίπου της επαρχίας Λαγκαδά και τέμνεται από την εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Καβάλας. Νότια του χωριού υπάρχουν δύο κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι με οικισμούς, που χρονολογούνται από την ύστερη εποχή του Χαλκού μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι αρχαίοι οικισμοί είναι κτισμένοι σε λοφώδη υψώματα, τα οποία καταλαμβάνουν εξ ολοκλήρου. Στις υπώρειες του πλησιέστερου από αυτούς στον οικισμό και στο νοτιότερο

οικόπεδο του εγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδίου, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή εν όψει ανέγερσης ιδιωτικής οικοδομής[151] (Πίν. 22 β).

Η στρωματογραφία της ανασκαφής, που είχε διαστάσεις 12×12 μ., βρέθηκε διαταραγμένη, εξαιτίας παλιάς ισοπέδωσης του οικοπέδου, της διάνοιξης αγροτικού δρόμου δυτικά και νότια και της χρήσης του χώρου για σταβλισμό ζώων. Τα διασωθέντα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα περιορίζονται σε τέσσερις αργολιθοδομικούς τοίχους, εκ των οποίων οι τρεις ανήκουν στο ίδιο οικοδόμημα και σχηματίζουν δύο παραλληλόγραμμους χώρους, οι οποίοι διατηρούνται μόνον ως προς τη θεμελίωσή τους, ύψ. 1 μ. Ο τέταρτος τοίχος σώζει μόνο μία σειρά λίθων της θεμελίωσης, είναι κατασκευασμένος σε ψηλότερο επίπεδο και λόγω της κεραμικής που περισυνελέγη, είναι οψιμότερος χρονολογικά.

Από τη μελέτη της κεραμικής που συγκεντρώθηκε, συμπεραίνουμε ότι το δίχωρο οικοδόμημα χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ το κτίσμα, στο οποίο ανήκει ο μεμονωμένος τοίχος, κατασκευάστηκε στη βυζαντινή εποχή. Στους χώρους μεταξύ των τοίχων διατηρήθηκαν μικρά τμήματα πήλινου δαπέδου, στρώματος καταστροφής με κεράμους στέγης και μιας κυκλικής κατασκευής από τμήματα κεράμων, κατακόρυφα τοποθετημένων στο χώμα.

Η κεραμική είναι στο μεγαλύτερο μέρος της αβαφής και αποτελείται κυρίως από λαβές αγγείων διαφόρων σχημάτων και μεγεθών. Από τα διαταραγμένα ανασκαφικά στρώματα περισυνελέγησαν όστρακα, που χρονολογούνται από την εποχή του Σιδήρου μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους. Τα νομίσματα είναι κυρίως ελληνιστικών χρόνων, αλλά υπάρχουν και λίγα ρωμαϊκά και βυζαντινά.

Στο βάθος της θεμελίωσης των τοίχων εντοπίστηκαν τρεις ταφές, εκ των οποίων οι δύο ήταν λακκοειδείς και η μία κιβωτιόσχημη, κατασκευασμένη από κατακόρυφα τοποθετημένες πλακαρές πέτρες. Οι δύο ήταν παιδικές και ακτέριστες, ενώ η μία ήταν γυναικεία βυζαντινών χρόνων, όπως προκύπτει από σκυφωτό χάλκινο νόμισμα που βρέθηκε κάτω από τα οστά της λεκάνης. Βυζαντινής εποχής θα πρέπει να ήταν και οι δύο παιδικές ταφές.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

151. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Α. Στάγκος.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νέα Καλλικράτεια

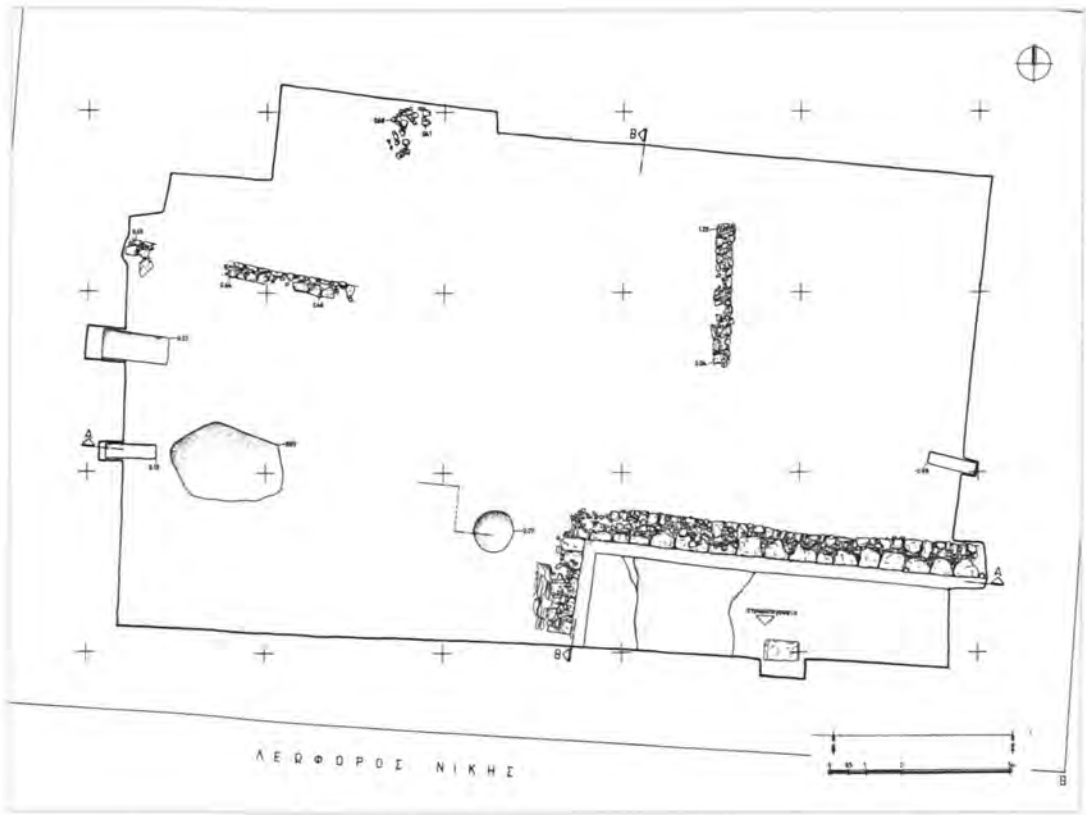
Δημοτικό οικόπεδο (Ο.Τ. 40, αριθ. 340)[152]

Σε σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο αριθ. 340, που πραγματοποιήθηκε με δαπάνη του Δήμου, ανασκάφηκαν οικιστικά κατάλοιπα του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. (Σχέδ. 20). Η κατάσταση της διατήρησής τους (λίθινες θεμελιώσεις δύο τοίχων και στρώματα καταστροφής) είναι αποσπασματική, εξαιτίας του πολύ μικρού βάθους, στο οποίο αυτά εντοπίζονται και των πολλαπλών σύγχρονων επεμβάσεων στο χώρο. Πληρέστερη εικόνα προσέφερε το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, όπου αποκαλύφθηκε η λίθινη θεμελίωση ενός μεγάλου και επιμελημένου δρομαίου κτιρίου, πιθανόν στοάς. Κάτω από το πυκνό στρώμα καταστροφής αποκαλύφθηκαν τα ορθογώνια ορύγματα της θεμελίωσης των λίθινων τοίχων του κτιρίου. Υπολείμματα της πλίνθινης ανωδομής του εντοπίστηκαν σε όλη την έκταση του εσωτερικού χώρου, ενώ η καταστροφή του πρέπει να προκλήθηκε από πυρκαγιά. Οι αποκαλυφθείσες διαστάσεις του κτιρίου είναι 11,75×3,50 μ. και το πάχος των τοίχων 1 μ. Οι τοίχοι εμφανίζονται με ένα μέτωπο, κατασκευασμένο με πώρινες λιθοπλίνθους, ενώ ο υπόλοιπος χώρος μέχρι το φυσικό βράχο γεμίζεται με αργούς λίθους. Σώζεται μόνο μια λίθινη βάση κίονα. Ο μνημειακός χαρακτήρας του κτιρίου και η εγγύτητά του προς το παραθαλάσσιο τείχος, ενισχύουν την υπόθεση για μια στοά που συνδέεται με μια εξίσου μνημειακού χαρακτήρα είσοδο στον αρχαίο οικισμό. Η θεμελίωση του κτιρίου, καθώς και τα ευρήματα κάτω από τα δάπεδα των οικιστικών καταλοίπων στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, χρονολογούνται στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. και στον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. Η διάρκεια χρήσης του χώρου περιορίζεται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

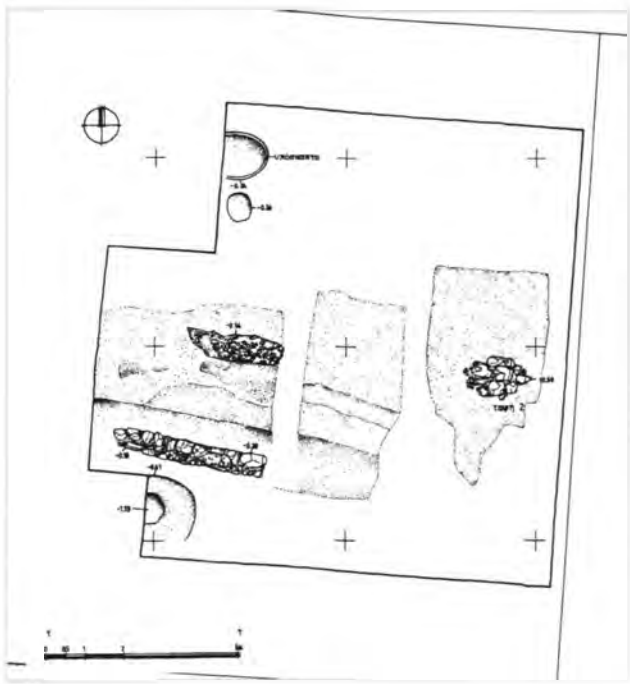
Οικόπεδο Γ. Τσεκούρα (Ο.Τ. 33, αριθ. 269)

Αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου δρόμου, προσανατολισμένου στον άξονα Α.-Δ., πλ. 5,50 μ. περίπου, δηλαδή 17 ποδών (Σχέδ. 21). Το χαμηλό βάθος εύρεσής του, καθώς και οι επεμβάσεις στο χώρο από το τέλος ήδη της αρχαιότητας, διατάραξαν τμήματα του οδοστρώματος. Το κατώτατο χρονολογικό όριο κατασκευ-

152. Α. Μπιλούκα - Ι. Γραικός, Νέα Καλλικράτεια 2002. Η ανασκαφική έρευνα στον αρχαίο οικισμό, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 375-384.



Σχέδ. 20. Νέα Καλλικράτεια. Δημοτικό οικόπεδο. Κάτοψη της ανασκαφής.



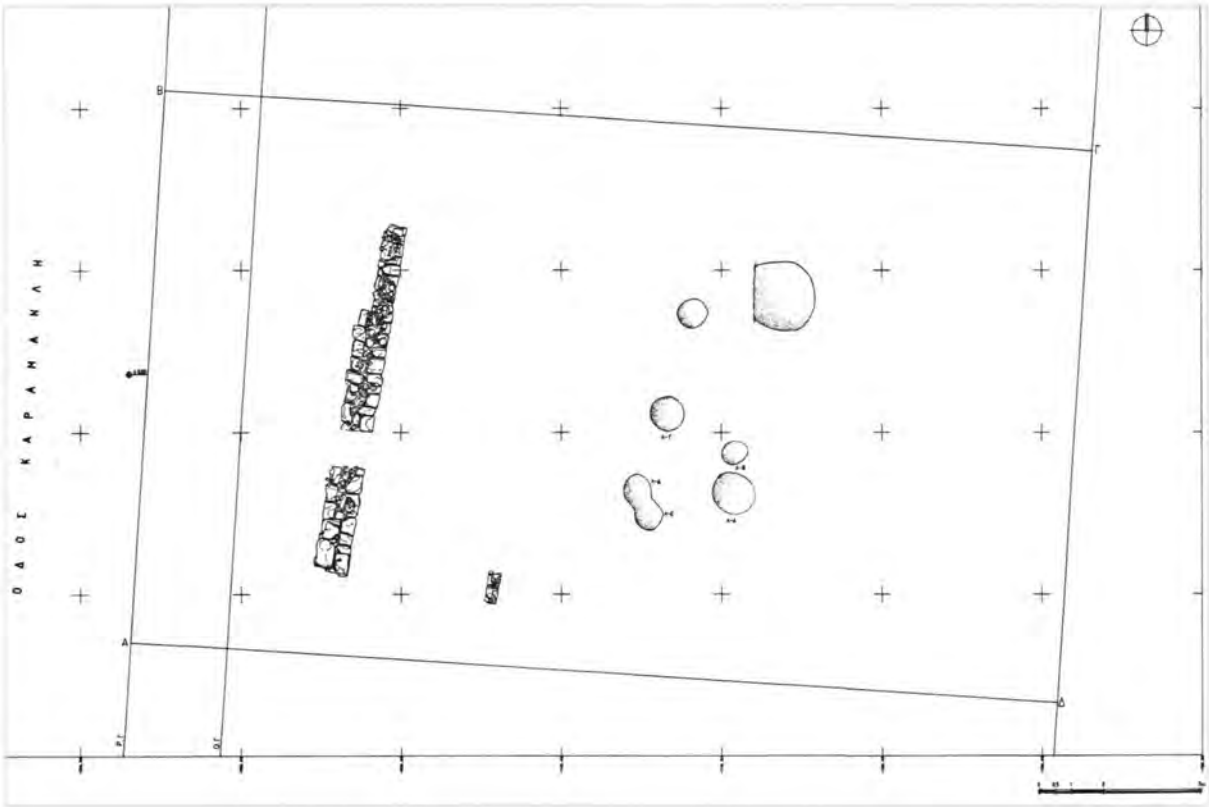
Σχέδ. 21. Νέα Καλλικράτεια. Οικόπεδο Γ. Τσεκούρα. Κάτοψη της ανασκαφής.

ής του εξασφαλίστηκε με χάλκινο νόμισμα Βοττιαίων του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., μέσα από την κοίτη θεμελίωσης του νότιου αναλημματικού τοίχου. Η υπόλοιπη νομισματική μαρτυρία από το χώρο αφορά χάλκινες κοπές Ποτίδαιας και Κοινού των Χαλκιδέων.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, βόρεια του δρόμου, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε υπόσκαφη, κυψελοειδής κατασκευή, βάθ. 1,20 και μέγ. πλ. 1,90 μ. Ο υπόγειος χώρος, ο οποίος βρέθηκε να καλύπτεται στο κοίλο εσωτερικό του από στρώμα υπόλευκου χώματος χαμηλής υδροπερατότητας, φαίνεται να επιχώθηκε διαμιάς, μέσα στον 5ο αι. π.Χ., όπως υποδεικνύουν τα συνανήκοντα τμήματα αγγείων που βρέθηκαν σε όλα τα βάθη της επίχωσής του. Στοιχεία που μαρτυρούν το πλίνθινο και υπέργειο τμήμα της κατασκευής, εντοπίστηκαν γύρω και εντός της υπόγειας κατασκευής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το κεραμικό υλικό από το εσωτερικό της με γεωμετρική, αρχαϊκή και κλασική κεραμική.

Οικόπεδο Κ. Αγγελικάκη (Ο.Τ. 21, αριθ. 211)

Στο οικόπεδο αριθ. 211 η ανασκαφική έρευνα, η οποία συνεχίζεται, απέδωσε τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μεγά-



Σχέδ. 22. Νέα Καλλικράτεια. Οικόπεδο Κ. Αγγελικάκη. Κάτοψη της ανασκαφής.

λου δημόσιου κτιρίου, τμήμα του οποίου είχε ανασκαφεί το 2000 με αφορμή την εγκατάσταση των αποχετευτικών αγωγών.

Αποκαλύφθηκε ο ανατολικός τοιχοβάτης του μεγάλου κτιρίου, μήκ. 11 μ., κατασκευασμένος και αυτός με πώρινες λιθοπλίνθους (Σχέδ. 22). Το συνολικό του μήκος είναι άγνωστο, καθώς το βόρειο τμήμα του τοιχοβάτη βρέθηκε λιθολογημένο. Τα χρονολογικά στοιχεία από το αποσπασματικά σωζόμενο τμήμα του στρώματος των κεράμων, ανατολικά του μεγάλου τοιχοβάτη, τοποθετούν τη καταστροφή του στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., ενώ η θεμελίωσή του πρέπει να αναχθεί στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Η νομισματική μαρτυρία περιορίζεται σε χάλκινες κοπές Δικαιοπολιτών, Ακάνθου και Μένδης.

Οικόπεδο Ε. Παπαϊωάννου (Ο.Τ. 85, αριθ. 724)

Ερευνήθηκε μία λακκοειδής ταφή της εποχής του Σιδήρου προσανατολισμένη στον άξονα Α.-Δ. Κάτω από μια απλή αμμόπλακα βρέθηκε ένα αβαφές δίωτο αγγείο και ένα χάλκινο δακτυλίδι. Οστά δεν εντοπίστηκαν.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΑΛΟΥΚΑ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ

Ποτίδαια

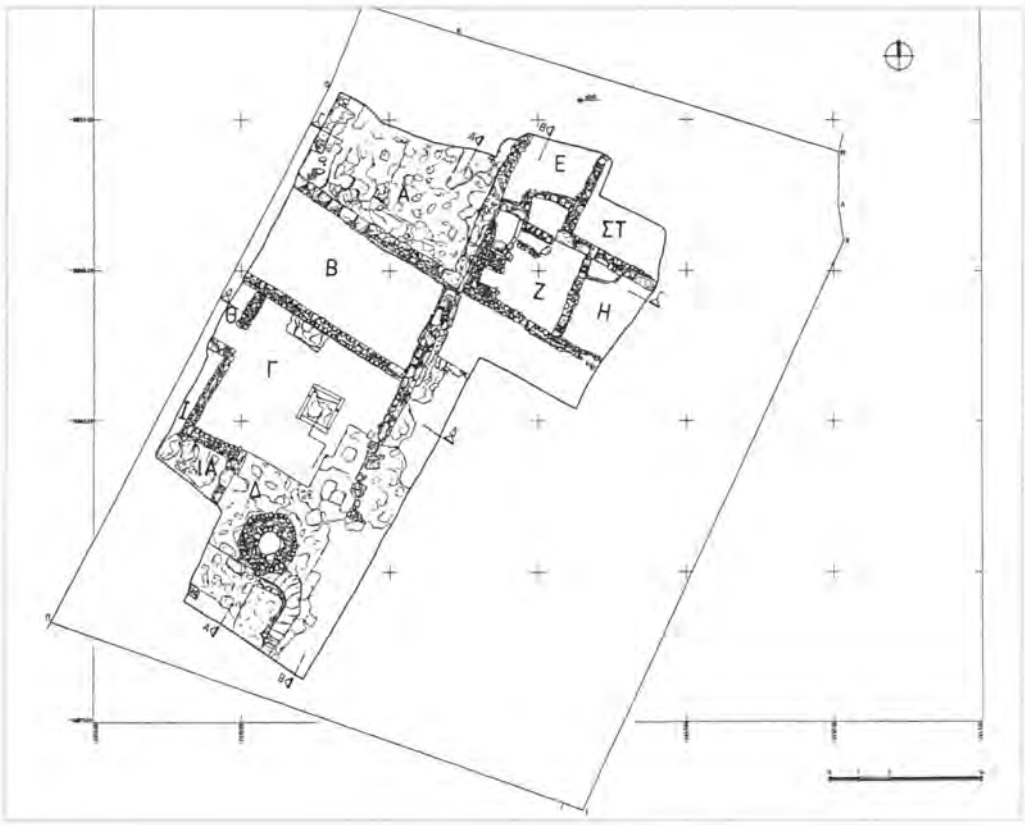
Μετά από την παραχώρηση στην υπηρεσία μας τμήματος της αποθήκης του Γεωργικού Συνεταιρισμού Ποτίδαιας πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία μας εργασίες για την ασφάλεια (ενίσχυση παραθύρων, τοποθέτηση δίφυλλης σιδερένιας πόρτας, εγκατάσταση συστήματος συναγερμού) και τον ευπρεπισμό του χώρου (καθαρισμός, επισκευές, μόνωση, βαφές). Ακολούθησε μεταφορά ευρημάτων από την ενοικιαζόμενη κυρίως αποθήκη για την αποσυμφόρησή της.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ποτίδαια

Οικόπεδο Λυμπερίδη (Ο.Τ. 18, αριθ. 74)

Μετά τον εντοπισμό αρχαιολογικών λειψάνων κατά τη διάρκεια διερευνητικών τομών, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή σε οικόπεδο εντός του σύγχρονου οικισμού.



Σχέδ. 23. Άθυτος. Οικόπεδο Στ. Στάμου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ελληνιστικού κτιρίου με στρώμα καταστροφής κεράμων. Τα ευρήματα περιλαμβάνουν κεραμική του 3ου αι. π.Χ., χάλκινα αντικείμενα, έξι χάλκινα νομίσματα και δύο τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών.

ΝΤΙΝΑ ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

Άθυτος (Αρχαία Άφυτις)

Οικόπεδο Στ. Στάμου

Τη φετινή χρονιά ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο στην Άθυτο Χαλκιδικής, η οποία είχε αρχίσει το έτος 2001. Αποκαλύφθηκε συγκρότημα δωματίων, συνολ. διαστ. 12,50×19,50 μ., τα οποία ανήκουν πιθανόν σε περισσότερες της μιας συνεχόμενες οικίες. Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο κέντρο του σημερινού χωριού, σε μικρή απόσταση από τον αρχαίο οικισμό της εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου που εντοπίζεται στο λόφο Κουτσόμυλο. Ανάλογη κεντρική θέση είχε και στην αρχαιότητα, εφόσον πιθανότατα βρισκόταν σε κεντρικό σημείο του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας Αφύτιος.

Το συγκρότημα, που αποκαλύφθηκε, έχει προσανατολισμό Β.-Ν. με απόκλιση γύρω στις 60° προς Δ. Αποκαλύφθηκαν πλήρως δύο δωμάτια (Σχέδ. 23, δωμ. Γ, Ζ), μεγάλα τμήματα άλλων έξι (Δωμ. Α, Β, Δ, Ε, ΣΤ, Η) και η αρχή άλλων τριών (Θ, Ι, ΙΑ) (Σχέδ. 23). Τα τελευταία συνεχίζονται στα γειτονικά οικόπεδα. Οι τοίχοι, κτισμένοι είτε με ορθογωνισμένες πέτρες είτε με αργούς ή ακανόνιστα λαξευμένους λίθους, είναι θεμελιωμένοι πάνω στο φυσικό βραχώδες έδαφος. Στο κάτω τμήμα μερικών από αυτούς έχει ενσωματωθεί και ο κατάλληλα διαμορφωμένος για το σκοπό αυτό βράχος.

Το δωμάτιο Α βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του αποκαλυφθέντος συγκροτήματος. Από ορισμένες ενδείξεις, όπως π.χ. το γεγονός ότι το επίπεδο της στάθμης του δαπέδου είναι ψηλότερο κατά 0,50 μ. από των υπολοίπων ή από την ενιαία κατασκευή των τοίχων του, δίνεται η εντύπωση ότι το δωμάτιο μπορεί να ανήκει σε μια οικία που εκτείνεται βόρεια και ανατολικά σε γειτονικά οικόπεδα. Επικοινωνεί δυτικότερα με έναν άλλο (άσκαφο) χώρο, μέσω ενός ανοίγματος, πλ. 1 μ. Μεγάλο τμήμα του δωματίου δεν διατηρεί το στρώμα καταστροφής των κεράμων, πιθανόν λόγω μιας μεταγενέστερης επέμβασης στο χώρο. Σε ορισμένα σημεία, ωστόσο, βρέθηκαν αξιό-

λογα αντικείμενα, όπως π.χ. ένα μολύβδινο σταθμίο βάρους μιας μνας και μερικά χάλκινα κοσμήματα.

Τα δωμάτια Β, Γ, Δ είναι συνεχόμενα. Ένας τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., που αποτελεί τον ανατολικό τοίχο τους, είναι κατεστραμμένος λόγω της κατασκευής ενός μεταγενέστερου πηγαδιού, υστεροβυζαντινών ή μεταβυζαντινών χρόνων. Στο δωμάτιο Β είναι αξιοσημείωτη η παρουσία τριών πίθων, που βρέθηκαν στην αρχική τους θέση μέσα σε λάκκους λαξευμένους στο φυσικό βραχώδες έδαφος. Ο πίθος στα ανατολικά βρέθηκε σε πλαγιαστή θέση και μάλιστα, όταν τοποθετήθηκε εκεί ήταν επιδιορθωμένο, όπως φαίνεται από τους μολύβδινους συνδέσμους που συνδέουν τα σπασμένα τμήματά του. Το δωμάτιο Γ, διαστ. 5×5,50 μ., φέρει ελαφρά άκεντρα λίθινη ορθογώνια εστία, διαστ. 1,30×1,15 μ. (Πίν. 22 γ). Επικοινωνεί με ένα μικρότερο δωμάτιο (άσκαφο-δωμάτιο Θ) στα δυτικά, μέσω ενός ανοίγματος πλ. 0,70 μ., ενώ ο μεσότοιχος με το δωμάτιο Δ, αν και είναι μερικώς κατεστραμμένος, φαίνεται ότι με ένα αντίστοιχο άνοιγμα θα επικοινωνούσε με αυτό. Το δωμάτιο Γ διασώζει ένα πλούσιο στρώμα καταστροφής, ως αποτέλεσμα μιας αιφνίδιας φυσικής καταστροφής, η οποία πιθανόν συνοδεύτηκε και από πυρκαγιά. Ένα λίθινο τριβείο, μερικά αγγεία καθημερινής χρήσης και λίγα μικρά μελαμβαφή, αμφορείς, μερικές αγνύθες, χάλκινα και σιδερένια μικροαντικείμενα είναι τα χαρακτηριστικά ευρήματα του δωματίου αυτού.

Το δωμάτιο Δ, πλ. 3,20 μ., είναι στενότερο από το Γ, επειδή δυτικά διαχωρίζεται από έναν άλλο χώρο (δωμάτιο ΙΑ). Αξίζει να αναφερθεί ότι στο νοτιότερο τμήμα του έφερε υπόγειο αποθηκευτικό χώρο λαξευμένο στο φυσικό βράχο, στον οποίο αποθηκεύονταν μεγάλοι πίθοι, δύο από τους οποίους βρέθηκαν στη θέση τους.

Ανατολικά του δωματίου Α βρίσκεται μια σειρά τεσσάρων μικρών ή στενών δωματίων (δωμάτια Ε, ΣΤ, Ζ, Η). Δεν φαίνεται να επικοινωνούν με το δωμάτιο Δ, ενώ το δάπεδό τους είναι 0,50 μ. περίπου χαμηλότερα. Το δωμάτιο Ζ, διαστ. 2,80×3,35 μ., φέρει και ένα κτιστό, καθιστό λουτήρα (ασάμινθος), διαστ. 1,40×0,90 μ., και δίπλα του μια ορθογώνια κτιστή κατασκευή, που ίσως σχετίζεται με μαγειρείο (Πίν. 22 δ). Με ένα άνοιγμα εισόδου, που έχει και θεμελίωση κατωφλιού και λίθινες παραστάδες θύρας, επικοινωνεί με το δωμάτιο Η. Ένας μικρός χώρος ανάμεσα στο δωμάτιο Ε και Ζ ίσως κλείστηκε σε μεταγενέστερη της αρχικής κατασκευής φάση. Πλούσια στρώματα καταστροφής κάλυπταν και αυτά τα δωμάτια. Στο δωμάτιο Ζ βρέθηκε αναποδογυρισμένη κυκλική βάση περιρραντηρίου, καθώς και αρκετά μικρά αγγεία, π.χ. πινάκιο, λυχνάρι (ασκός), αγνύθες. Μια, ακόμη, βάση περιρραντηρίου βρέθηκε στο δωμάτιο ΣΤ, ενώ στο κατώφλι ανάμεσα στα δωμάτια Ζ και Η βρέθηκε ένας λίθινος κιονίσκος και ένας ακέραιος οξυπύθμενος αμφορέας.

Η μελαμβαφής κεραμική που περισυνελέγη από τους εσωτερικούς χώρους των δωματίων τοποθετείται χρονολογικά στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. και μας οδηγεί στη χρονολόγηση της καταστροφής τους στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

Οικόπεδο Χ. Πύλη

Μια μικρή συστάδα τεσσάρων λακκοειδών τάφων αποκαλύφθηκε στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται στην αγροτική περιοχή της Αθύτου, σε απόσταση 260 μ. δυτικά της επαρχιακής οδού Ν. Φώκαιας-Καλλιθέας.

Από τους τάφους αυτούς ένας ήταν ακτέριστος, ένας περιείχε μόνον αγγεία και οι άλλοι δύο αγγεία και χάλκινα κοσμήματα. Τα αγγεία είναι στην πλειονότητά τους κορινθιακά (αρύβαλλοι, τριφυλλόστομη οινοχόη, εξάλειπτρο) και χρονολογούνται στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. Ένας αττικός μελανόμορφος σκύφος της ομάδας CHC[153] είναι από τα οψιμότερα αγγεία αυτής της συστάδας των τάφων.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ

Καλλιθέα

Οικόπεδα 145, 146, 147

Στην παραλία της Καλλιθέας και ακριβώς βόρεια του αρχαιολογικού χώρου του Ιερού του Άμμωνος Διός και του Διονύσου, το οποίο σχετίζεται με την Ερετριακή αποικία της αρχαίας Αφύτιος (σημερινό χωριό Άθυτος σε μικρή απόσταση βόρεια της Καλλιθέας)[154], άρχισε σωστική ανασκαφική έρευνα[155] στα συνενωμένα οικόπεδα αριθ. 145, 146 και 147, με αφορμή την ανέγερση τριών συγκροτημάτων θερινών κατοικιών[156]. Στα δύο πρώτα οικόπεδα υπήρχε παλιά παραθεριστική μονοκατοικία της δεκαετίας του 1960, ιδιοκτησίας Α. Μπαρουτσόγλου, αλλά και διάφορα άλλα υπέργεια ή υπόγεια προσκτίσμα-

153. Για όμοιο σκύφο από την Άθυτο, βλ. Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, *ΑΔ* 34 (1979): Μελέτες, σ. 71 κ.ε.

154. Για την ανασκαφή στο Ιερό του Άμμωνος Διός, βλ. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 354-361· Αι. Ρωμοπούλου, *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 677, καθώς και Ε. Λεβεντοπούλου-Γιούρη, Το Ιερόν του Άμμωνος Διός παρά την Άφυτιν, *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 356-367· Ε. Γιούρη, Το εν Αφύτει Ιερόν του Διονύσου και το Ιερόν του Άμμωνος Διός, στο U. Jantzen (επιμ.), *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern, Internationales Symposium in Olympia von 10-12 Oktober 1974*, Tübingen 1976, σ. 135-150.

155. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Σπ. Βασιλείου.

156. Τη χρηματοδότηση της ανασκαφής ανέλαβαν με αίτησή τους οι εργολάβοι-κατασκευαστές του συγκροτήματος.

τα, αναλημματικοί και άλλοι τοίχοι από οπλισμένο μπετόν, καθώς και αγωγοί. Είχε προηγηθεί σχετικά σύντομη ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου, μετά από διενέργεια δοκιμαστικών τομών από τη 10η ΕΒΑ Χαλκιδικής, στην οποία είχε διαβιβαστεί η υπόθεση, προκειμένου να ερευνήσει τα ανώτερα αρχαιολογικά στρώματα, δεδομένου ότι πολύ επιφανειακά στο όμορο προς Ν. δημοτικό οικόπεδο αριθ. 148[157] είχε ανασκαφεί το 1993 από την Εφορεία μας και στη συνέχεια από τη 10η ΕΒΑ τμήμα λουτρού μεσοβυζαντινών χρόνων[158], το οποίο εμφανώς συνεχίζεται τουλάχιστον στο οικόπεδο αριθ. 147. Η έρευνα της 10ης ΕΒΑ επικεντρώθηκε, ωστόσο, μόνο στο χώρο των δύο βορειότερων οικοπέδων αριθ. 145 και 146 και είχε αποσπασματικό χαρακτήρα, εφόσον με σποραδικές τομές αποκαλύφθηκαν, στο ανατολικό και κυρίως στο κεντρικό τμήμα των οικοπέδων, τμήματα κτιρίων και σπαράγματα τοίχων από επάλληλες οικοδομικές φάσεις ρωμαϊκών χρόνων, ίσως όμως η παλαιότερη, που διακρίνεται στο χαμηλότερο ορίζοντα της ανασκαφής αυτής, θα μπορούσε να χρονολογηθεί στους ελληνιστικούς χρόνους (Σχέδ. 24, όπου δηλώνονται γραμμοσκιασμένα). Επιπλέον, όπως διαπιστώθηκε κατά τη δική μας έρευνα, με τις δοκιμαστικές τομές της 10ης ΕΒΑ είχαν καταστραφεί αρχαίοι τοίχοι και είχαν διαταραχθεί αδιατάρακτες, έως τότε, αρχαιολογικές επιχώσεις. Μεγάλες καταστροφές στις υποκείμενες αρχαιότητες είχαν, επίσης, προκαλέσει τόσο τα θεμέλια της παλιάς μονοκατοικίας, όσο και οι άλλες κατασκευές, καθώς και οι κατά τόπους ισοπεδώσεις της κεκλιμένης από Δ. προς Α. επιφάνειας των οικοπέδων.

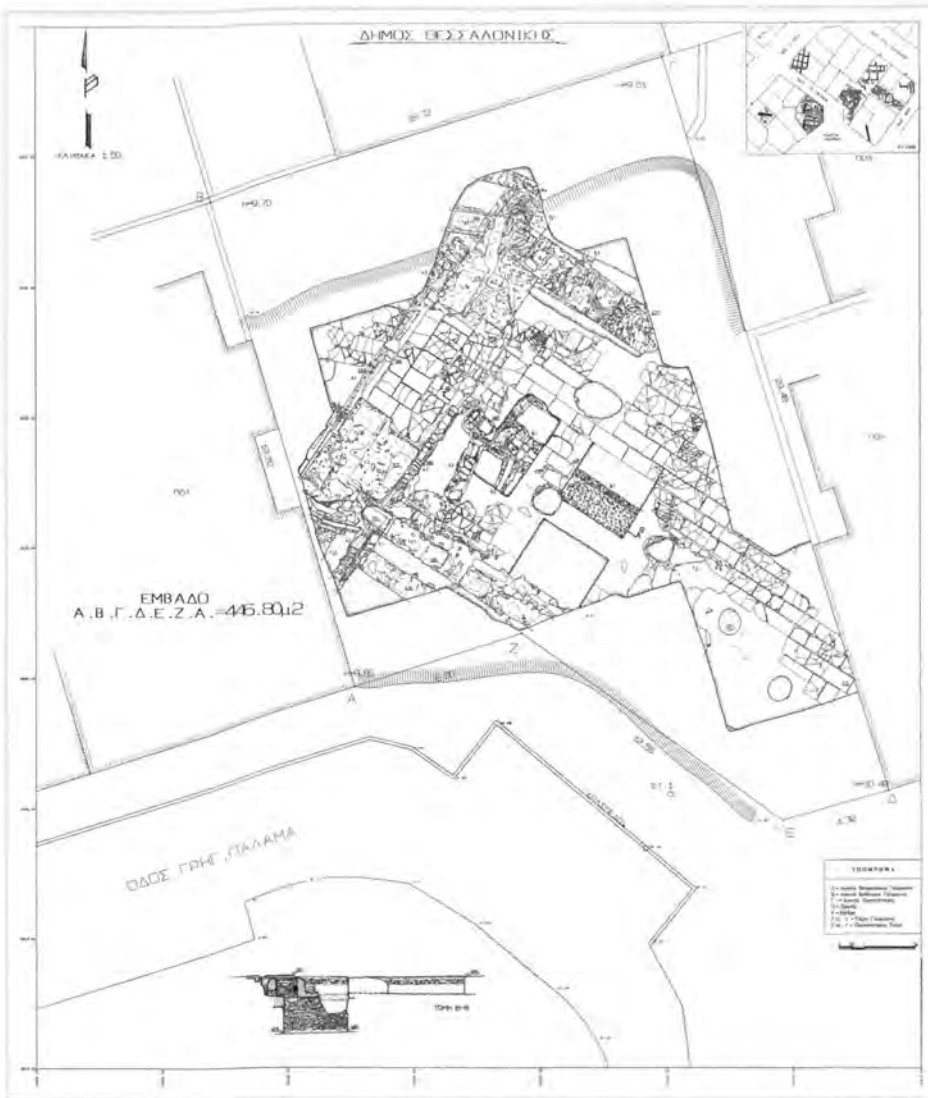
Σκοπός της έρευνάς μας ήταν η ολοκλήρωση της αποκάλυψης των ήδη εντοπισμένων οικοδομικών καταλοίπων[159] και η επέκτασή της και στο δυτικό τμήμα των οικοπέδων. Έτσι, διαπιστώθηκε ότι στις ανώτερες επιχώσεις του κεντρικού τμήματος των οικοπέδων υπήρχαν τρεις τουλάχιστον διαδοχικές οικοδομικές φάσεις, οι οποίες χρονολογούνται όλες στους ρωμαϊκούς χρόνους (1ος-3ος αι. μ.Χ.), σύμφωνα κυρίως με τα πολλά νομίσματα, χάλκινα, αλλά και μερικά αργυρά, που βρέθηκαν στις επιχώσεις τους. Διακρίνονται αποσπασματικά εξωτερικοί τοίχοι και εσωτερικοί χώροι κτιρίων, που φαίνονται να συνεχίζονται προς το μέρος του λουτρού και του Ιερού (Σχέδ. 24, Τχ.7, Τχ.8, Τχ.9, Τχ.10, Τχ.12). Οι τοίχοι είναι λιθόκτιστοι με ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό, με σποραδική χρήση λιθοπλίνθων σε β΄ χρήση. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκε αρκετά εκτεταμένη περιοχή, της οποίας οι επιχώσεις παρουσιάζουν σε μεγάλο πάχος έντονα ίχνη φωτιάς επάνω από επιφάνεια πάχ. 0,40 μ. από στοιβαχτό πηλόχωμα. Η ανεύρεση εξάλλου στις επιχώσεις αυτές αρκετά μεγάλης ποσότητας τεφρόχρωμων αγγείων με παραμορφωμένα σχήματα παραπέμπουν, κατά πάσα πιθανότητα, στην ύπαρξη ενός κατεστραμμένου κεραμικού κλιβάνου, ο οποίος και για στρωματογραφικούς λόγους θα πρέπει να σχετίζεται με μία από τις οικοδομικές φάσεις των ρωμαϊκών χρόνων και κατά πάσα πιθανότητα με την τελευταία περίοδο λειτουργίας του Ιερού. Στα νότια αυτού του συμπλέγματος κτιρίων και σε μικρή απόσταση από το λουτρό, αποκαλύφθηκαν δύο λακκοειδείς ταφές. Ο προσανατολισμός της μίας προς Α. και η θέση των χεριών του νεκρού στο στήθος, καθώς και η κάλυψη της δεύτερης με θραύσματα κεράμων που σχηματίζουν σταυρό, αποτελούν σαφέστατη πληροφορία για τη χρήση του χώρου ως νεκροταφείου στους χριστιανικούς χρόνους, προφανώς, μετά την εγκατάλειψη του χώρου και τη λειτουργία του Ιερού.

Στο δυτικό τμήμα των οικοπέδων, που είναι και το υψηλότερο με βάση την κλίση τους, αποκαλύφθηκαν κάτω από την επιφανειακή επίχωση τμήματα δύο κτιριακών συγκροτημάτων, που ανήκουν πιθανότατα σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις, όπως δείχνουν οι διαφορετικές τοιχοδομίες τους (με ή χωρίς συνδετικό υλικό). Αν και κάποιοι από τους τοίχους σώζονται σε μεγάλο μήκος που φθάνει ή ξεπερνά τα 10 μ. και διακρίνονται κάποιοι από τους χώρους τους (Σχέδ. 24΄ Πίν. 22 ε), η κάτοψή τους διαγράφεται πολύ αποσπασματικά, εφόσον το μεν ένα κτίριο, αποτελούμενο από τους τοίχους Τχ.3, Τχ.4, Τχ.5, συνεχίζεται έξω από το δυτικό όριο των οικοπέδων, το δε άλλο, αποτελούμενο από τους τοίχους Τχ.1 και Τχ.2, είναι πολύ κατεστραμμένο στο ανατολικό τμήμα του, όπου όμως φαίνεται να διαμορφώνονται δύο μεγάλοι χώροι (Α2 και Α3). Τμήματα λιθόστρωτου στον ένα χώρο και μικροί σωροί από οπτόπλινθους, εφαπτόμενων σε δύο σημεία με τους τοίχους, είναι δηλωτικά της κατασκευής του κτιρίου αυτού. Το μεγαλύτερο, ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανεύρεση ενός θησαυρού 21 αργυρών νομισμάτων του 3ου αι. μ.Χ. μέσα σε μία από τις κατά μεγάλο μέρος κατεστραμμένες λιθόκτιστες κυκλικές ή τοξοειδείς κατασκευές, που εντοπίστηκαν στο δάπεδο του βορειότερου από τους χώρους αυτού του κτιρίου (χώρος Α2), για το οποίο κερδίζουμε έτσι ένα terminus ante quem.

157. Το οικόπεδο αυτό είναι δημοτικό και το τέταρτο στη σειρά που χωρίζει τα οικόπεδα Μπαρουτσόγλου από την απαλλοτριωμένη στις αρχές της δεκαετίας του 1970 έκταση του αρχαιολογικού χώρου του Άμμωνος Διός.

158. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 343-344.

159. Την αποσπασματική και κακή κατάστασή τους ήρθε να συμπληρώσει νυκτερινή επέμβαση «αγνώστων», αμέσως μετά τη διακοπή της ανασκαφικής έρευνας της 10ης ΕΒΑ, οι οποίοι διέλυσαν τα τμήματα των τοίχων που είχαν διασωθεί σε κάπως καλή κατάσταση.



Σχέδ. 24. Καλλιθέα. Γενικό τοπογραφικό της ανασκαφής του 2002 στα οικόπεδα 145, 146, 147.

Η ανασκαφική έρευνα του 2002 είχε διάρκεια πέντε μήνες περίπου[160] και έμεινε ημιτελής σε όλα τα σημεία (Πίν. 23 α), μετά την άρνηση των ενδιαφερομένων να συνεχίσουν τη χρηματοδότησή της. Κατά συνέπεια, η γενική εικόνα που προέκυψε ήταν πολύ ασαφής, αφενός ως προς τη διευκρίνιση των ανώτερων οικοδομικών φάσεων των ρωμαϊκών χρόνων, αφετέρου ως προς τη διερεύνηση των αρχαιότερων, ελληνιστικών ή και προγενέστερων φάσεων, εφόσον είναι φανερό ότι στο χώρο αυτό πρέπει να εκτεινόταν το βόρειο τμήμα του συγκροτήματος του Ιερού. Η αποκάλυψη τμήματος κτιρίου παθανότατα των ελληνιστικών χρόνων, η παρουσία αρχαίου οικοδομικού υλικού στις τοιχοδομίες των κτιρίων των ρωμαϊκών χρόνων και παράλληλα η ανεύρεση λίγης κεραμικής και άλλων ευρημάτων, όπως ακροκεράμων, των ελληνιστικών χρόνων στις χαμηλότερες επιχώσεις, όπου έφθασε η έρευνά μας, αποτελούσαν σοβαρές ενδείξεις για την επιβεβαίωση της

160. Ένα μεγάλο μέρος του χρόνου αυτού αναλώθηκε προηγουμένως στη διευθέτηση του χώρου με την απομάκρυνση της οργιαστικής βλάστησης, των χωμάτων της ανασκαφής της 10ης ΕΒΑ και κυρίως των υπολειμμάτων των διαφόρων τσιμεντένιων τοίχων και άλλων κατασκευών που είχαν απομείνει στο οικόπεδο. Επιπλέον, οι συχνές βροχές και καταιγίδες σε όλη τη διάρκεια του θέρους και του φθινοπώρου, που πλημμύριζαν το χώρο, καθυστέρησαν σημαντικά τις ανασκαφικές εργασίες. Μεγάλη, επίσης, δυσκολία και κατά συνέπεια καθυστέρηση, συναντήσαμε στο θέμα της συνεργασίας μας με τον εκπρόσωπο της κατασκευάστριας εταιρείας, που ανέλαβε μεν τη χρηματοδότηση της ανασκαφής, αλλά δεν ανταποκρίθηκε σε θέματα επάρκειας εργατικού προσωπικού, επίλυσης πρακτικών προβλημάτων κατά τη διάρκεια της ανασκαφής κτλ.

υπόθεσης αυτής. Το φυσικό υπέδαφος δεν εντοπίστηκε σε κανένα σημείο, αλλά μία δοκιμαστική τομή έδειξε ότι οι ανθρωπογενείς επιχώσεις συνεχίζονται τουλάχιστον για 1-2 μ. βαθύτερα σε ολόκληρη την έκταση του οικοπέδου.

Μετά την επιβολή διαφορετικής τακτικής ως προς τη διεξαγωγή της ανασκαφής και της προαποφασισμένης ανέγερσης των νέων οικοδομών στο οικόπεδο πολύ πριν την ολοκλήρωση της ανασκαφής, ώστε να μη θιγεί το εργολαβικό συμφέρον[161], για λόγους επιστημονικής και υπηρεσιακής δεοντολογίας η υπογράφουσα προτίμησε να παραιτηθεί από τη συνέχιση της ανασκαφής.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Παλιούρι

Κάνιστρο

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Γεωργιάδη-Κρυσταλλάκου, στο Κάνιστρο Παλιουρίου του Δήμου Παλλήνης, Νομού Χαλκιδικής, εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα και ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία συνεχίζεται.

Η έρευνα περιορίστηκε στην οικοδομήσιμη περιοχή του αγροτεμαχίου και το 2002 επικεντρώθηκε στην αποκάλυψη μόνον των αρχιτεκτονικών λειψάνων. Συνολικά αποκαλύφθηκαν δύο συγκροτήματα, ένα ανατολικό και ένα δυτικό με πολλές οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται στην όψιμη αρχαιότητα και πιθανότατα αποτελούσαν τμήματα παραθαλάσσιας αγροικίας (villa maritime).

Το ανατολικό συγκρότημα έχει τοίχους αργολιθοδομικούς με λάσπη ως συνδετικό υλικό και το 2002 αποκαλύφθηκαν τέσσερις χώροι του (Πίν. 23 β). Παρατηρήθηκαν δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις, μια στα τέλη του 3ου-αρχές 4ου αι. μ.Χ. (χάλκινα νομίσματα Διοκλητιανού, της Τετραρχίας, *RIC* VI, σ. 531, αριθ.13) και μια δεύτερη στα τέλη του 4ου ή αρχές του 5ου αι. μ.Χ. (χάλκινα νομίσματα Γρατιανού και Θεοδοσίου Α΄, *RIC* IX, σ. 181, αριθ. 37 (α) 4 και 37 (d) 1).

Το δυτικό συγκρότημα είναι μεγαλύτερο και οι τοίχοι του είναι, επίσης, αργολιθοδομικοί με λάσπη ως συνδετικό υλικό (Πίν. 23 γ, δ). Αποκαλύφθηκαν τουλάχιστον έξι χώροι με εργαστηριακή μάλλον χρήση. Στο συγκρότημα αυτό παρατηρήθηκαν τουλάχιστον τέσσερις οικοδομικές φάσεις της ίδιας περίπου περιόδου με το προηγούμενο.

Η κεραμική από την ανασκαφή των δύο συγκροτημάτων είναι άβαφη και συχνά έχει κτενωτή διακόσμηση. Βρέθηκαν, ακόμη, πολλά χάλκινα νομίσματα του 4ου αι. μ.Χ., θραύσματα γυάλινων αγγείων, χάλκινα μικρά ευρήματα, όπως κλειδαριά και πόρπες, σιδερένια καρφιά κτλ.

Ρωμαϊκό νεκροταφείο

Στην αγροτική περιοχή του Παλιουρίου του Δήμου Παλλήνης, Νομού Χαλκιδικής, στη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση παραθεριστικών κατοικιών στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Βαλλαντή, εντοπίστηκε τμήμα νεκροταφείου ρωμαϊκών χρόνων.

Ανασκάφηκαν συνολικά εννέα τάφοι, πέντε καλυβίτες με κεράμους λακωνικού τύπου (Πίν. 23 ε), τρεις λακκοειδείς – δύο με κάλυψη από κεράμους και ένας με κάλυψη από λίθους – και ένας κιβωτιόσχημος.

Τέσσερις από αυτούς περιείχαν ενταφιασμούς, ένας παιδικός κεραμοσκεπής ήταν άδειος και τέσσερις (τρεις καλυβίτες και ο κιβωτιόσχημος) περιείχαν πρωτογενείς καύσεις.

Τα κτερίσματα ήταν λίγα και φτωχά, κυρίως πήλινα αγγεία: οξυπύθμενοι αμφορίσκοι, οινοχόη, μόνωτα κύπελλα, σκύφοι terra sigillata ανατολικού τύπου, μυροδοχεία, ερυθροβαφείς σκύφοι με ημισφαιρικό σώμα και λίγα χάλκινα και σιδερένια καρφιά.

Οι τάφοι χρονολογούνται από τα ευρήματά τους στα τέλη του 2ου-αρχές του 3ου αι. μ.Χ.

Σίβηρη

Λόφος Βάγια

Στη διάρκεια οικοδομικών εργασιών σε δύο αγροτεμάχια ιδιοκτησίας Τριανταφυλλίδη που βρίσκονται στο λόφο

161. Η επέμβαση υπαγόρευε αφενός την ανάληψη της δαπάνης της ανασκαφής από τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, εκτός του προγράμματος δράσεων του 2003, εις βάρος άλλων μακροχρόνιων ανασκαφικών εκκρεμοτήτων της Εφορείας, αφετέρου την απόδοση τμήματος του οικοπέδου, ώστε να ανεγερθεί σε αυτό η πρώτη οικοδομή, για να μην εκπνεύσει η ισχύς της οικοδομικής άδειας που είχαν από την αρχή εκδώσει οι ενδιαφερόμενοι, μετά τη χορήγηση της σχετικής άδειας εκσκαφής από τη 10η ΕΒΑ, πριν ακόμη η τελευταία διενεργήσει την ανασκαφική της έρευνα, επειδή κατά τις δοκιμαστικές τομές που είχε πραγματοποιήσει δεν είχαν γίνει αντιληπτές οι υπάρχουσες αρχαιότητες. Έτσι, δεν στάθηκε δυνατό να προκύψει η γενική ανασκαφική εικόνα του οικοπέδου ώστε να εκτιμηθούν στο σύνολό τους τα ανασκαφικά δεδομένα σε σχέση με τη σπουδαιότητα του χώρου, εφόσον, όπως προέκυψε από τη μεταγενέστερη, κατακερματισμένη ανασκαφική έρευνα (βλ. Ε.-Μπ. Τσιγαρίδα - Σπ. Βασιλείου, Καλλιθέα Χαλκιδικής 2003. Ανασκαφική έρευνα στα οικόπεδα 145, 146, 147, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 335-342), στα χαμηλότερα στρώματα εντοπίστηκαν, μεταξύ άλλων, τμήματα στωικού κτιρίου του Ιερού. Επιπλέον, σε επαφή με ένα σημαντικό, απαλλοτριωμένο περί το 1973 αρχαιολογικό χώρο της Χαλκιδικής, για τον οποίο υπάρχει προ πολλού εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη ανάδειξης του χώρου, η οποία αναμένει τη χρηματοδότησή της, επιβλήθηκε η ανέγερση ογκώδους συγκροτήματος. Ενδεικτική του μεγέθους της πρόκλησης αυτής είναι η δημιουργία από κατοίκους της χερσονήσου της Κασσάνδρας Χαλκιδικής, Συλλόγου για την προστασία του Ιερού του Άμμωνα Δία, ενώ κανένα προηγούμενο ενδιαφέρον δεν είχε εκδηλωθεί από την κοινή γνώμη για το χώρο αυτό.

Βάγια, στο βόρειο άκρο της παραλίας της Σίβηρης του Δήμου Κασσανδρείας, Νομού Χαλκιδικής, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε ένα μεγάλο τμήμα οικισμού της πρώιμης και μέσης εποχής του Χαλκού (Πίν. 24 α).

Η ανασκαφική έρευνα κατά το έτος 2002 επικεντρώθηκε σε δύο τομείς, το βόρειο και το νότιο, που χωρίζονται μεταξύ τους με μια ευρεία λωρίδα ανοιχτού φαιοκίτρινου αμμώδους χώματος με κατεύθυνση Α.-Δ. Εκατέρωθέν της εκτείνονται οι δύο τομείς. Στο βόρειο τομέα κυριαρχεί ένα έντονο ερυθροκαστανό λεπτό στρώμα χώματος με έντονα ίχνη καύσης και διάσπαρτα τμήματα άψητου πηλού, που καλύπτει σχεδόν εξ ολοκλήρου την έκτασή του. Στο νότιο τομέα εμφανίζεται ένα σκούρο καστανό και σχετικά αμμώδες στρώμα με κατά τόπους διαφοροποιήσεις, καθώς σε αυτόν το χώρο διαπιστώθηκαν πολλές διαταραχές από τις σύγχρονες οικοδομικές εργασίες, που έλαβαν χώρα στο αγροτεμάχιο.

Το κυρίαρχο στοιχείο της ανασκαφής του βόρειου τομέα ήταν τα αρχιτεκτονικά ευρήματα: τοίχοι μεγάλου μήκους από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών και σύστασης, κατασκευές, καθώς και μια κατεστραμμένη εστία ή φούρνος (Πίν. 24 β). Από τα ευρήματα της ανασκαφής το μεγαλύτερο όγκο καταλαμβάνει η κεραμική. Η δειγματοληπτική εξέτασή της έδειξε τα ακόλουθα: τα αγγεία, τα μεγάλα πιθοειδή (Πίν. 24 γ), οι φιάλες και τα κύπελλα αποτελούνται από χονδροειδή πηλό με προσμίξεις. Η εξωτερική επιφάνειά τους είναι κατά κανόνα αδρή και σε λίγες μόνον περιπτώσεις λειασμένη ή στιλβωμένη. Τα μεγάλα κλειστά αγγεία (πιθάρια, αμφορείς και ευρύστομα κλειστά) είναι τα συνηθέστερα. Ορισμένα φέρουν πλαστική διακόσμηση με εμπιέσεις στην περιφέρεια του χείλους και στο σώμα και σπανιότερα διακοσμούνται με εγχάραξη με το θέμα του ψαροκόκαλου. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία των σωληνωτών λαβών, που ανήκουν σε αγγεία αυτού του τύπου και σε αμφορείς. Ένα άλλο συχνό σχήμα αγγείου είναι οι φιάλες με τοιχώματα που συγκλίνουν και διαφορετικούς τύπους χείλους και συχνά με τρομπετόσχημες λαβές (Πίν. 24 δ). Στα υπόλοιπα ευρήματα κυριαρχούν τα εργαλεία τροφοπαρασκευαστικού χαρακτήρα και ιδιαίτερα οι τριπτήρες και τα τριβεία, ενώ είναι σπάνιοι οι πυρήνες πυριτόλιθου ή τα εργαλεία από άλλο υλικό (π.χ. οστέινος οπέας κτλ.). Αξιομνημόνευτα είναι τα λίθινα και πήλινα αποστρογγυλεμένα βαρίδια, καθώς και τα πήλινα αγκυρόσχημα βαρίδια (Πίν. 24 ε). Σύμφωνα με τις προκαταρκτικές παρατηρήσεις, τα ευρήματα χρονολογούνται στις προχωρημένες φάσεις της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Παρόμοια έχουν βρεθεί σε άλλες θέσεις της Χαλκιδικής, στον Άγιο Μάμαντα, στα Κριτσανά, στο Περιβολάκι, στο Πολύχρονο και στο Κριαρίτσι. Ομοιότητες, όμως, υπάρχουν και με τα ευρήματα θέσεων της Κ. (Καστανάς), Α. (Σιταγροί) και Δ. (Σέρβια) Μακεδονίας, ενώ συγκρίσεις θα μπορούσαν να γίνουν και με αντίστοιχα ευρήματα των φάσεων της πρώιμης εποχής του Χαλκού από την Άργισσα, Μαγούλα και τα Πευκάκια της Θεσσαλίας.

Στο νότιο τομέα ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφοροποίηση των ενδείξεων από αυτές του βόρειου τομέα, τόσο των επιχώσεων, όσο και των ευρημάτων. Στον τομέα αυτό οι αρχαιότητες έχουν υποστεί μεγάλη καταστροφή και από την κλίση του λόφου Βάγια και από τις σύγχρονες οικοδομικές εργασίες. Αναφέρουμε ενδεικτικά τη θεμελίωση ενός αργολιθοδομικού τοίχου με πάχος που πλησιάζει το 1 μ., καθώς και ενδείξεις ενός ιδιαίτερα εκτεταμένου λάκκου με έντονα ίχνη καύσης. Σημαντικό εύρημα του νότιου αυτού τομέα ήταν η μεγάλη ποσότητα τεφρής κεραμικής με οριζόντιες αυλακώσεις («μινυακού τύπου»), που χρονολογείται στη μέση εποχή του Χαλκού και η σχεδόν αποκλειστική παρουσία μαλακολογικού υλικού, το οποίο απουσιάζει από το βόρειο τμήμα της ανασκαφής.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

Αρχαία Μένδη

Οικόπεδο Α. Φωκά

Στο παραπάνω οικόπεδο, δυτικά και σε απόσταση 20 μ. από το οικόπεδο Θ. Μπασιά, στη Β΄ Ζώνη Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου Μένδης, εντοπίστηκαν ρωμαϊκές ταφές του 3ου αι. μ.Χ. Οι τάφοι εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης στον κήπο της οικίας που υπάρχει εκεί.

Κατά τη σωστική ανασκαφή που ακολούθησε και η οποία έγινε με την εποπτεία της αρχαιολόγου Αι. Βογιατζή, ανασκάφηκαν συνολικά έξι τάφοι, οι οποίοι στην πλειονότητά τους βρέθηκαν κατεστραμμένοι. Οι τάφοι εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και ήταν όλοι τους προσανατολισμένοι Α.-Δ.

Τάφος 1. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,63-0,72 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και οι διαστάσεις του ήταν εξωτερικά 1,90×0,60 μ. και εσωτερικά 1,65×0,40 μ. Τα τοιχώματά του είχαν κατασκευαστεί με όρθιες κεράμους, μεγάλου μεγέθους, που στηρίζονταν εξωτερικά με αργές πέτρες σε αραιή διάταξη.

Τάφος 2. Εντοπίστηκε 9 μ. ανατολικά του τάφου 1 και σε βάθος 0,50-0,52 μ. Η επάνω του επιφάνεια ήταν κατεστραμμένη, το μέγιστο σωζόμενο μήκος του ήταν 0,81 και το πλάτος του 0,80 μ. Ο τάφος είχε ανοιχθεί μέσα σε αμμώδες χώμα και τα πλαϊνά του τοιχώματα ήταν κατασκευασμένα με όρθιες, μεγάλες κεράμους. Το χώμα στο εσωτερικό του, όπως και στα άκρα του, ήταν διαταραγμένο και διαλυμένα οστά εντοπίζονταν σε

μήκος 1,80 μ., που θα πρέπει να ήταν περίπου και το αρχικό του μήκος. Βρέθηκαν ελάχιστα διαλυμένα οστά, διαλυμένα κομμάτια από μπλε υαλόμαζα και τρία μικρά θραύσματα χάλκινου ελάσματος.

Τάφος 3 (Πίν. 25 α). Δυτικά από τον τάφο 2 και σε βάθος 0,50-0,57 μ. εντοπίστηκαν συγκεντρωμένα οστά, ενώ στη συνέχεια αποκαλύφθηκε σκάμμα, διαστ. 2,20×1,20 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. Το σκάμμα είχε ανοιχτεί στο αμμώδες χώμα της περιοχής και μόνο στο βόρειο όριο του τάφου βρέθηκαν τέσσερις πέτρες, η μια πάνω στην άλλη. Λίγα θραύσματα κεράμων, που βρέθηκαν διάσπαρτα, πιθανόν να προέρχονταν από την κάλυψη του τάφου. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν δύο ταφές και δύο ανακομιδές. Οι δύο ταφές είχαν τον ίδιο προσανατολισμό με το κεφάλι στα δυτικά και οι νεκροί ήταν σε ύπτια θέση. Στη μια περίπτωση ο σκελετός του νεκρού σωζόταν σε αρκετά καλή κατάσταση με το κεφάλι στραμμένο προς Β., το δεξί χέρι λυγισμένο στην κοιλιακή χώρα και το αριστερό τοποθετημένο στον αριστερό γοφό. Στη δεύτερη περίπτωση ο σκελετός του νεκρού δεν είχε διατηρηθεί σε καλή κατάσταση και είχαν διασωθεί μόνο τα οστά των χεριών, που είχαν την ίδια θέση με της προηγούμενης ταφής και τα οστά της λεκάνης και των κάτω άκρων. Τα οστά της ανακομιδής ήταν συγκεντρωμένα στο βορειοδυτικό τμήμα του τάφου, δίπλα στον ένα νεκρό. Στο σημείο εκείνο βρέθηκε τμήμα χάλκινου, λεπτού στελέχους, ίσως από βελόνη.

Τάφος 4. Ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος σε βάθος 0,71-0,74 μ. Είχαν διασωθεί μόνο τμήματα από τις κεράμους που αποτελούσαν το βόρειο όριό του και ένα θραύσμα από τη νότια πλευρά του. Βρέθηκαν λίγα υπολείμματα οστών ανακατεμένα, ενώ δύο-τρία οστά που ήταν στη θέση τους, έδειχναν τη θέση του νεκρού με το κεφάλι του τοποθετημένο στα δυτικά. Στο εσωτερικό του, εκτός από τα οστά, βρέθηκε και ένα μικρό θραύσμα σιδερένιου ελάσματος και τρία άβαφα όστρακα.

Τάφος 5. Ο τάφος βρέθηκε επιφανειακά και ήταν κατεστραμμένος. Είχε ανοιχτεί στο σκληρό, πηλώδες χώμα που υπήρχε σε εκείνο το τμήμα του οικοπέδου και δεν σωζόταν τίποτε από την κάλυψή του και από το δυτικό του τμήμα. Το σωζόμενο μήκος του ήταν 1,10 μ. και το πλάτος του 0,40 μ. Από τα οστά που είχαν διασωθεί στη θέση τους, φάνηκε ότι υπήρχαν δύο νεκροί, ο ένας δίπλα στον άλλον, από τους οποίους σώζονταν μόνο τα κάτω άκρα και μια ανακομιδή με τα οστά συγκεντρωμένα στο βόρειο-βορειοανατολικό τμήμα του τάφου. Βρέθηκαν ακόμα όστρακα διαλυμένων, άβαφων αγγείων, ένα σιδερένιο αντικείμενο σε σχήμα Π και ένα χάλκινο, αδιάγνωστο νόμισμα.

Τάφος 6 (Πίν. 25 β). Ο τάφος ήταν ανοιγμένος μέσα στο πηλώδες φυσικό έδαφος, ενώ ένα στρώμα καθαρής άμμου κάλυπτε την επιφάνειά του σε πάχος 0,60-0,80 μ. Οι διαστάσεις του ήταν 1,80 μ. μήκος και πλάτος 0,85-0,93 μ. εξωτερικά και 0,44-0,47 μ. εσωτερικά. Τα τοιχώματα των δύο μακρών πλευρών του ήταν κτιστά και στο δυτικό του άκρο σωζόταν στη θέση της μεγάλη πλάκα που αποτελούσε τμήμα της κάλυψής του. Οι υπόλοιπες πλάκες που κάλυπταν τον τάφο είχαν αφαιρεθεί. Η πλάκα της κάλυψης ήταν τοποθετημένη επάνω σε δύο μεγάλες λαξευμένες πέτρες στα δυτικά άκρα των τοιχωμάτων του και όταν μετακινήθηκε διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για μια ενεπίγραφη στήλη από πωρόλιθο (Πίν. 25 γ). Ήταν σπασμένη σε δύο τμήματα με συνολικές διαστάσεις 0,67×0,48×0,11 μ. Στην πίσω επιφάνειά της είχε ανοιχτεί μικρή κυκλική βάθυνση, η πάνω πλευρά της ήταν ελαφρά καμπύλη και στην εμπρός επιφάνειά της υπήρχε ανάγλυφο αέτωμα. Χαμηλότερα διακρίνονταν τρεις τουλάχιστον στίχοι ελληνικής επιγραφής, που ήταν όμως πολύ φθαρμένη, για να μπορεί να διαβαστεί. Στο κάτω μέρος της στήλης προεξείχε στενό ορθογώνιο τμήμα για την προσαρμογή της σε βάση. Οι πέτρες στα κτιστά τοιχώματα του τάφου ήταν κυρίως μεγάλου μεγέθους, αργές, εκτός από μερικές που ήταν λαξευμένες, τοποθετημένες είτε όρθιες, είτε σε σειρές, ενώ ανάμεσά τους είχαν τοποθετηθεί μικρές πέτρες και λίγα θραύσματα κεράμων. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε μία ταφή και μία ανακομιδή. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια θέση με τα χέρια τοποθετημένα στους γοφούς. Τα οστά του δεύτερου νεκρού είχαν συγκεντρωθεί στη νότια πλευρά του τάφου και κάτω από αυτά βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Γορδιανού Γ΄ (238-244 μ.Χ.), που μας δίνει τη χρονολόγηση για τις πρώτες ταφές που έγιναν εκεί.

Οικόπεδο Θ. Μπασιά

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στην παραλιακή ζώνη της Μένδης και εντάσσεται στη Β΄ Ζώνη Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου, ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2002 σωστική ανασκαφή και αποκαλύφθηκαν εργαστηριακές εγκαταστάσεις κατασκευής αμφορέων[162].

Το σημείο όπου έγινε η ανασκαφή, βρίσκεται σε απόσταση 200 μ. από τον αρχαίο τειχισμένο οικισμό της Μένδης και 50 μ. από τη θάλασσα.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των εργαστηρίων και το

162. Την καθημερινή εποπτεία της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Ε. Ναούμ. η αποτύπωση της ανασκαφής έγινε από τη σχεδιάστρια Μ. Βουλαλά με τη συνεργασία του τοπογράφου Ν. Αλεξάκη και η συντήρηση των ευρημάτων από τον Δ. Καρολίδη.

πυκνό στρώμα καταστροφής που τα κάλυπτε, αποκαλύφθηκαν κάτω από επιχώσεις καθαρού χώματος, πάχ. 2-2,50 μ.

Στο νότιο τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε μεγάλος ορθογώνιος χώρος, μήκ. 18 και πλ. 7 μ., που είχε προσανατολισμό Δ.-Α. (Χώρος Α) (Πίν. 25 δ). Οι τέσσερις τοίχοι που τον οριοθετούσαν είχαν πάχος 0,50 μ. και ήταν κατασκευασμένοι με αργούς λίθους, μεγάλες και μικρότερες κροκάλες, αλλά και με δουλεμένους γωνιόλιθους σε β΄ χρήση, ενώ ανάμεσά τους υπήρχαν εντοιχισμένα θραύσματα κεράμων, τα περισσότερα επιχρισμένα, και έμβολα αμφορέων Μένδης του 5ου αι. π.Χ.

Ο δυτικός τοίχος του χώρου δεν σωζόταν σε όλο του το μήκος, αλλά παρουσίαζε διακοπή σε μήκος 0,84 μ. που οφειλόταν μάλλον στην καταστροφή του, αφού δεν υπήρχαν ενδείξεις για την ύπαρξη θυραίου ανοίγματος στο σημείο εκείνο. Ο νότιος τοίχος δεν αποκαλύφθηκε σε όλο του το μήκος, σε αντίθεση με το βόρειο τοίχο του χώρου, ενώ ο ανατολικός του τοίχος συνεχιζόταν προς Ν. και πέρα από τα όρια του ορθογώνιου χώρου, όπου δεν προχώρησε ακόμα η ανασκαφή.

Στην εσωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου υπήρχε κτιστή αντηρίδα, πάχ. 0,50 μ., και ίσως τη θέση αντηρίδας να είχε και μια μεγάλη πλακαρή πέτρα που βρέθηκε στην αντίστοιχη πλευρά του νότιου τοίχου.

Στο εσωτερικό του χώρου και σε απόσταση 3,50 μ. από τις μακριές πλευρές του εντοπίστηκαν τρεις καλοδουλεμένοι ορθογώνιοι λίθοι, τοποθετημένοι κατά διαστήματα σε μια ευθεία και οι οποίοι αποτελούσαν τις βάσεις για τα ξύλινα υποστηρίγματα της στέγης (Πίν. 25 δ).

Το στρώμα καταστροφής που βρέθηκε ήταν ιδιαίτερα πυκνό, κυρίως κατά μήκος των τοίχων και περιελάμβανε τμήματα από στρωτήρες και καλυπτήρες λακωνικού τύπου, πεσμένες πέτρες και πολλά θραύσματα αμφορέων και υποστατών και ανάμεσά τους 48 ακέραια υποστατά (Πίν. 25 ε). Σε ορισμένα από αυτά υπήρχαν ορθογώνια σφραγίσματα με ονόματα σε δύο σειρές, που όπως διαπιστώθηκε ανήκαν στην ομάδα Παρμενίσκου.

Βόρεια του χώρου Α αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών τοίχων, που περιέβαλαν από τις τρεις πλευρές του ένα μεγάλο χώρο πλ. 17,80 μ. που είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. (Χώρος Β) (Πίν. 25 στ) και ο οποίος ανήκε σε προγενέστερη περίοδο χρήσης του χώρου, καθώς οι τοίχοι των μακρών πλευρών του διακόπτονταν στο σημείο, όπου είχε χτιστεί το ορθογώνιο κτίσμα Α. Η βορειοδυτική γωνία του εισχωρούσε στη δυτική παρειά του σκάμματος και δεν αποκαλύφθηκε, ενώ στη βορειοανατολική γωνία του εντοπίστηκε άνοιγμα της εισόδου, μήκ. 1 μ. (Πίν. 25 ζ). Το πάχος των τοίχων ήταν 0,50-0,55 μ. και για την κατασκευή τους είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλες κροκάλες, αργοί λίθοι, αλλά και επεξεργασμένοι λίθοι σε β΄ χρήση, που είχαν χρησιμοποιηθεί κυρίως για τη διαμόρφωση των εσωτερικών τους όψεων.

Ανάμεσα στις πέτρες υπήρχαν εντοιχισμένες κέραμοι επιχρισμένες με καστανοκόκκινο ή καστανόμαυρο επίχρισμα, τμήματα από πλιθιά, έμβολα αμφορέων και όστρακα του 5ου αι. π.Χ. Στις εξωτερικές όψεις των τοίχων υπήρχαν κατά διαστήματα κτιστές αντηρίδες, πάχ. 0,50 μ., ενώ το στρώμα καταστροφής με μεγάλα θραύσματα κεράμων, που περιοριζόταν κυρίως κατά μήκος των τοίχων, έδειχνε ότι στις τρεις τουλάχιστον πλευρές του χώρου θα πρέπει να υπήρχαν στοές και ίσως η μικρή τετράπλευρη βάση στήλης που εντοπίστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα και περιβαλλόταν από μικρότερες πέτρες να είχε χρησιμοποιηθεί, σε β΄ χρήση, για τη στήριξη μιας από τις ξύλινες κολόνες της στοάς. Σε επαφή με την εσωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου βρέθηκε τμήμα μεγάλου κρατηρόσχημου πίθου με διπλές λαβές και οπές για την ανάρτησή του.

Η έρευνα στα στρώματα καταστροφής των δύο χώρων Α και Β δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα, ενώ από τα μέχρι τώρα ευρήματα φαίνεται ότι η λειτουργία τους θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. έως και τον 3ο αι. π.Χ.

Η κεραμική που βρέθηκε και η οποία στο μεγαλύτερο μέρος ήταν της ελληνιστικής εποχής, εκτός από τα έμβολα, τις λαβές και τα τμήματα των αμφορέων, περιελάμβανε τμήματα από αβαφή χρηστικά αγγεία, όπως λεκάνες και χυτροειδή, λίγα μελαμβαφή και κυρίως κανθάρους με διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος, σκυφίδια και πινάκια.

Βρέθηκαν, ακόμη, σιδερένια και χάλκινα καρφιά, χάλκινα ελάσματα, αγκίστρια και αιχμές βέλους, μολύβδινοι σύνδεσμοι, υπολείμματα εκκαμίνευσης, πήλινες αγνύθες και θραύσματα από λυχνάρια.

Στο Χώρο Α βρέθηκαν ένα ασημένιο και ένα χάλκινο νόμισμα που χρονολογούνται πριν από το 480 π.Χ., ένα ασημένιο και 16 χάλκινα νομίσματα Μένδης (405-348 π.Χ.), δύο νομίσματα Κασσάνδρου, δύο νομίσματα Δημητρίου Πολιορκητή και πέντε χάλκινα νομίσματα που δεν έχουν ταυτιστεί ακόμα.

Στο Χώρο Β βρέθηκαν έξι χάλκινα νομίσματα Μένδης (405-348 π.Χ.), ένα χάλκινο νόμισμα Παρώρειας των αρχών του 3ου αι. π.Χ. και ένα χάλκινο νόμισμα, που δεν έχει ταυτιστεί ακόμα.

Τέλος, σε μικρή δοκιμαστική τομή που έγινε κάθετα στο βόρειο τοίχο του χώρου Α, εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. και χαμηλότερα από τη θεμελίωσή του, στρώμα με πλιθιά και λιγοστή κεραμική του 5ου αι. π.Χ.

Η σωστική ανασκαφή θα συνεχιστεί τον επόμενο χρόνο.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ

ΔΗΜΟΣ ΣΙΘΩΝΙΑΣ

Νικήτη

Ο.Τ. 58, οικόπεδο 9

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε μελαμβαφής κεραμική και κέραμοι στέγης. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα μικρής διάρκειας (από 1-10 έως και 14-10-02), η οποία διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Δ. Μανταζή και χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον οικοπεδούχο.

Στο χώρο που ερευνήθηκε αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής, που περιελάμβανε αργούς λίθους και θραύσματα κεράμων στέγης λακωνικού τύπου, καθώς και ίχνη καύσης κατά τόπους. Κάτω από το στρώμα καταστροφής δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα.

Μεταξύ των ευρημάτων (τα ευρήματα δεν έχουν ακόμη συντηρηθεί) συγκαταλέγονται όστρακα από αγγεία καθημερινής χρήσης, κυρίως αβαφή (οξυπύθμενοι αμφορείς, οινοχόες, λεκανίδες κ.ά.), μελαμβαφή (λύχνοι, πινάκια, κάνθαροι, σκύφοι) και ερυθροβαφή (σκύφοι), δύο πυραμιδοειδείς και φακοειδείς αγνύθες, σφονδύλια, τρία χάλκινα καρφιά, μολύβδινα ελάσματα και σιδηρόμαζες.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΔΗΜΟΣ ΣΙΘΩΝΙΑΣ

Νέος Μαρμαράς

Ο Α. Λειβαδιώτης, κάτοικος Νέου Μαρμαρά Χαλκιδικής, παρέδωσε στη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ αμφορείς που προέρχονται α) από τη θαλάσσια περιοχή της Λήμνου (αύξ. αριθ. 1, 2, 3 από τον ύφαλο Γλαύκης, όπου βρέθηκαν σε βάθος 320 μ. και αύξ. αριθ. 4, βορειοδυτικά της Λήμνου και σε βάθος 380 μ.), β) από τη θαλάσσια περιοχή της Τορώνης (οι αμφορείς με αύξ. αριθ. 5-10Α και 10Β βρέθηκαν σε απόσταση 3 μιλίων από την ακτή και σε βάθος 260 μ.), καθώς και ενός μόνωτου αγγείου, που εντοπίστηκε στην περιοχή μεταξύ Λήμνου και νήσου Πιπέρι (αύξ. αριθ. 11). Τα αρχαία αντικείμενα έχουν κατατεθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου από τον κάτοχό τους με αίτημα τη νόμιμη αμοιβή και η υπόθεση έχει διαβιβαστεί στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων λόγω αρμοδιότητας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΤΟΡΩΝΗΣ

Σάρτη

Αποχετευτικό δίκτυο (Ο.Τ. 9 και 15, οικόπεδο 53)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την ολοκλήρωση του αποχετευτικού δικτύου στον οικισμό της Σάρτης, εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα μπροστά στο οικόπεδο 53. Η έρευνα, από τις 21-01-2002 έως και τις 7-02-2002, διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Στ. Τσολάκη και χρηματοδοτήθηκε από την εταιρεία Κ/Ξ Γ. Βαφειάδης - Ν. Πολυζώης - Κ. Σαράντου.

Σε βάθος 0,55 μ. κάτω από από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος η έρευνα αποκάλυψε σε μήκος 5,50 μ. δύο εφαπτόμενους ισοπαχείς τοίχους Τ1 και Τ2 συν. πάχ. 2 μ., με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο τοίχος Τ2 υπέστη σημαντική καταστροφή κατά την εκσκαφή για την τοποθέτηση φρεατίου. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος των τοίχων φθάνει το 1,53 μ. και είναι κτισμένοι από καλά επεξεργασμένους λίθους, μεγαλυτέρων διαστάσεων στη θεμελίωση και μικρότερων καθ' ύψος. Η νότια πλευρά του Τ1 φαίνεται να αποτελούσε το μέτωπο της κατασκευής, λόγω της επιμελημένης τοιχοδομίας. Στο σημείο επαφής των τοίχων παρατηρείται αυλάκι, βάθ. 0,15 και πλ. 0,20 μ., το οποίο εκτεινόταν πιθανόν σε όλο το μήκος τους. Λιγοστά ήταν τα ευρήματα που απέδωσε ο χώρος, μεταξύ άλλων μια πήλινη αγνύθα, ένα μετάλλινο έλασμα, ενώ η κεραμική στο μεγαλύτερο μέρος της αφορά σε αβαφή αγγεία καθημερινής χρήσης και λίγα μελαμβαφή.

Η αρχαία πόλη της Σάρτης αναφέρεται ήδη από τον Ηρόδοτο (VII 122) ανάμεσα στις πόλεις, στις οποίες ο Ξέρξης έκανε υποχρεωτική στρατολογία. Μετά τα Περσικά έγινε και αυτή μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Με τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, η αρχαία πόλη φαίνεται να εκτεινόταν στη βόρεια πλευρά του σύγχρονου οικισμού και συγκεκριμένα στο λόφο, όπου βρίσκεται σήμερα το δημοτικό σχολείο και ο λόφος του Αγίου Αντωνίου, όπου εντοπίζονται οικιστικά κατάλοιπα από τους προϊστορικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους.

Ορμύλια

Αγροτεμάχιο Κ. Μιχαλούδη

Κατά την εκσκαφή των θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω αγροτεμάχιο που βρίσκεται δίπλα στο δρόμο του επαρχιακού κυκλώματος Νέων Μουδανιών-Νικήτης, αριστερά πριν τη διασταύρωση για Ορμύλια,

εντοπίστηκαν και αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι. Ο ένας από αυτούς ήταν εγχυτρισμός βρέφους. Δεν σώθηκαν τα οστά, παρά μόνον τμήμα του αγγείου και δύο αρύβαλλοι, ο ένας σφαιρικός και ο άλλος απιόσχημος. Ο δεύτερος ήταν κιβωτιόσχημος (1,03×0,60 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ., του οποίου η κάλυψη, τα πλευρικά τοιχώματα και το δάπεδο καλύπτονταν από σχιστόπλακες. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν ένας σφαιρικός αρύβαλλος στη βορειοδυτική γωνία και ένα μόνωτο κύπελο στη νοτιοανατολική. Αν και τα κτερίσματα των τάφων δεν έχουν ακόμη συντηρηθεί, είναι δυνατή η χρονολόγησή τους στις αρχές μάλλον του 6ου αι. π.Χ.

ΣΟΦΙΑ ΑΣΟΥΧΙΔΟΥ

ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Ιερισσός

Το κύριο ενδιαφέρον της φετινής ανασκαφικής δραστηριότητας σε θέσεις της παράλιας ζώνης του σημερινού οικισμού που εντάσσονται στην περιοχή του νεκροταφείου της Ακάνθου, συγκεντρώνει η ολοκλήρωση της συνεχιζόμενης από την προηγούμενη περίοδο έρευνας δύο οικοπέδων, με αριθμό 205 και 206, ιδιοκτησίας Χρ. Παναγιώτου.

Το ανασκαφικό αυτό πεδίο ανήκει στο συνεχόμενο της νοτιοανατολικής πλευράς του νεκροταφείου χώρο, η βιοτεχνική χρήση του οποίου είναι γνωστή ήδη από το 1986 και επιβεβαιώθηκε σχετικά πρόσφατα με την ανασκαφή του οικοπέδου 212[163], όπου αποκαλύφθηκαν τρεις κεραμικοί κλίβανοι κλασικών-ελληνιστικών χρόνων. Το μέγεθος της βιοτεχνικής αυτής έκτασης, καθώς και η μορφολογία-οργάνωση των εργαστηρίων της καταγράφονται στα ανασκαφικά δεδομένα των οικοπέδων 205 και 206[164].

Συγκεκριμένα σε γήπεδο συνολικά 400 τ.μ. έχουν αποκαλυφθεί πέντε κλίβανοι γύρω από μία αυλή με ημιυπαίθριες πρόχειρες κατασκευές μιας μεγάλης εργαστηριακής εγκατάστασης. Εκτεταμένη στοά με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., ανοιχτή δηλαδή προς την πλευρά της θάλασσας, είναι το κυριότερο κτίσμα του χώρου. Αποτελείται από λιθόκτιστο τοίχο, μήκ. 10,80 και πλ. 0,50-0,60 μ. και από επτά λιθόκτιστα επίσης, πεσσοειδή στηρίγματα, πλευρ. 0,60-0,75 μ., σε συστοιχία ανά 2 μ. και σε απόσταση 3,20 μ. από αυτόν (Πίν. 26 α). Οι πεσσοί, ύψ. 1 μ. περίπου, επιστέφονται με λίθο, όπου πιθανόν στηρίζονταν τα ξύλινα δοκάρια της στέγης της. Σε κατώτερο επίπεδο διασώζεται η θεμελίωση αρχαιότερου λιθόκτιστου ορθογώνιου κτίσματος, λείψανα του οποίου εξέχουν από την ευθυγραμμία του τοίχου της στοάς. Τα κατάλοιπα της στοάς περιβάλλονται από οκτώ λάκκους-αποθέτες, από τους οποίους ο ένας μόνον έχει χρησιμοποιηθεί ως βοηθητικός χώρος για την απόθεση των προϊόντων του κλιβάνου 5, ενώ οι υπόλοιποι, διαμορφωμένοι σε δύο ως επί το πλείστον επίπεδα, είναι απορριμματικοί.

Εξάλλου, το κατώτερο τμήμα ενός πίθου, που έχει αποκαλυφθεί τοποθετημένο σε λάκκο κοντά στην είσοδο του κλιβάνου 5, με καθαρό πηλόχωμα στο εσωτερικό του, είναι πιθανό να χρησίμευε για την προετοιμασία πηλού.

Από τους κλιβάνους που πλαισιώνουν τις τρεις ανεσκαμμένες πλευρές της στοάς, τρεις σώζονται σε μέτρια έως καλή κατάσταση διατήρησης, ενώ δύο άλλοι με υποτυπώδη λείψανα δηλώνουν απλά τη θέση τους.

Οι δύο κλίβανοι, αριθ. 4 και 6, του βορειοδυτικού τομέα της έκτασης των οικοπέδων, αντιπροσωπευτικά δείγματα της κατηγορίας των κυκλικών, παρουσιάζουν ελαφρά απιόσχημη κάτοψη, εσωτ. διαμ. 2,67 μ., με το στόμιο και την εστία τους (praefurnium) στο βορειοδυτικό τμήμα και επιμελημένη κατασκευή. Παράλληλοι, προσχεδιασμένοι, προφανώς είναι εγγεγραμμένοι σε ορθογώνια λιθόκτιστη βάση, διαστ. 8,50×4,60 μ., που ενισχύει τα ευπαθή τοιχώματά τους (Πίν. 26 β). Η επιφάνεια της βάσης αυτής σχηματίζει ενιαίο δάπεδο – ένα είδος εξέδρας – των δύο κλιβάνων, που αντιστοιχεί στο επίπεδο του χώρου καύσης τους. Από τους αρχικά διώροφους κλιβάνους έχει διασωθεί – σε ύψος 0,50 μ. – ο ημιυπόγειος θάλαμος θέρμανσης με το διάδρομο πυροδότησης, που προεκτεινόμενος σχηματίζει ένα είδος «προσόδου» στο εξωτερικό τμήμα της εισόδου (Πίν. 26 γ). Η ανωδομή του θαλάμου τους αποτελείται από πήλινο τοίχωμα, που θεμελιώνεται στην επιφάνεια της εξέδρας και το δάπεδό του από πλιθιά. Στο κέντρο του θαλάμου σώζονται και τα πλίθινα υποστυλώματα της εσχάρας, κυκλικό του κλιβάνου 4, ελλειψοειδές του 6. Όστρακα αδρής αβαφούς κεραμικής και ένα χάλκινο νόμισμα της «Ουρανιδών πόλεως» τοποθετούν τη λειτουργία του κλιβάνου 4 στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Τη χρήση και τη χρονολόγηση του κλιβάνου 6 προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. επίσης, προσδιορίζει με ασφάλεια μικρό σύνολο αγγείων χρηστικής κεραμικής, που βρέθηκε ανά δύο ομάδες στο δάπεδο του θαλάμου θέρμανσης (Πίν. 26 δ). Περιλαμβάνει χύτρα, αμφορέα και ένα κάλυμμα αγγείου ανάμεσά τους, καθώς και τέσσερις μικρούς αρυτήρες, μία λοπάδα και ένα μελαμβαφή κάνθαρο, απομίμηση κοινού τύπου του αττικού κεραμικού.

Ο κυκλικός επίσης κλίβανος 5, διαμ. 3,30 μ., μεγαλύτερος από τους προηγούμενους, σώζεται σε ύψος 1 μ. περίπου (Πίν. 26 ε). Το στόμιό του είναι στραμμένο προς τη θάλασσα (ΒΑ.) και την εξωτερική πλευρά του ανοίγμα-

163. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 451, Πίν. 123γ.

164. *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 167-179.

τός του-εισόδου διαμορφώνουν δύο μεγάλα πλιθιά που κατακόρυφα τοποθετημένα, θυμίζουν ορθοστάτες. Πλιθιά με ευδιάκριτους αρμούς σχηματίζουν και το τοίχωμά του. Το δάπεδό του είναι στρωμένο με πηλό και το κεντρικό υποστύλωμα της εσχάρας ελλειψοειδές. Εξωτερικά του κλιβάνου διατηρείται βοηθητικής χρήσης πηλοκατασκευή, όπου έχουν αποκαλυφθεί πήλινα στηρίγματα, σχήματος κόλουρου κώνου σχεδόν, για το ψήσιμο μεγάλων αγγείων, όπως μεταξύ άλλων, υδριών και οξυπύθμενων αμφορέων, θραύσματα των οποίων βρέθηκαν και στο εσωτερικό του κλιβάνου. Ο ακάνθιος οξυπύθμενος αμφορέας με λοξότμητο χείλος και διευρυνόμενο προς τον ώμο λαιμό είναι σε αρκετές περιπτώσεις ενσφράγιστος με έμβλημα, ανάμεσα σε άλλα και το γνωστό από τα νομίσματα ενεπίγραφο τροχό, όπου τα αρχικά γράμματα Α/Κ/Α/Ν. Η περιορισμένη κεραμική καθημερινής χρήσης που έχει περισυλλεγεί τόσο από το εσωτερικό του κλιβάνου, όσο και τον περιβάλλοντα χώρο του, χρονολογεί τη λειτουργία του, επίσης, προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

Νοτιοανατολικότερα, στην ίδια ευρύτερη περιοχή της βιοτεχνικής εγκατάστασης της αρχαιότητας και στο οικόπεδο με αριθ. 221, ιδιοκτησίας Δ. Μανδάλου, έχουν διασωθεί (βάθος 1,18 μ.) οικοδομικά κατάλοιπα, λιθόκτιστες θεμελιώσεις, κυρίως της ύστερης κλασικής περιόδου.

Στο κέντρο της βορειοανατολικής πλευράς του σκάμματος, δύο κάθετοι μεταξύ τους τοίχοι αδιάγνωστου κτίσματος, ορίζουν τμήμα λιθόστρωτου, ίσως αυλής, με σωζόμενες διαστάσεις 2,50-1,50×9,40 μ. Ο κατά μήκος άξονάς του κατευθύνεται ΝΑ.-ΒΔ. (Πίν. 27 α).

Μεγάλο μέρος (5,55×4,30 μ.) ενός δωματίου Ι, που περιβάλλεται από μικρότερα τμήματα άλλων συνεχόμενων, κακής όμως διατήρησης χώρων, είναι ό,τι απέμεινε από ένα δεύτερο ίσως κτίσμα (Πίν. 27 β). Εκτείνεται προς το μέσον του οικοπέδου και τη νοτιοδυτική του πλευρά, σε θέση παράλληλη στο προηγούμενο και απόσταση 3,65 μ. Προς τη νότια γωνία του δωματίου Ι και στο αμμώδες επίπεδο έδρασης των τοίχων του (βάθ. 1,87 μ.) διαπιστώθηκε η ύπαρξη στρώματος οστράκων, αδρής κυρίως κεραμικής, που συνεχίζεται βαθύτερα έως και 0,50 μ. Δεν αποκλείεται να σχετίζεται με στρώμα εξομάλυνσης ή κάποιας άλλης βελτίωσης του αμμώδους εδάφους.

Στο πλήθος των αβαφών και μελαμβαφών οστράκων που απέδωσε η έρευνα, περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, έντεκα χάλκινα νομίσματα και τρεις αγνύθες.

Η φετινή ανασκαφική δραστηριότητα περιλαμβάνει και τη σωστική έρευνα οικοπέδων, που καλύπτουν τόσο το βορειοανατολικό, παράλιο, όσο και το νοτιοδυτικό, μεσόγαιο νεκροταφείο.

Στο βορειοανατολικό, παράλιο νεκροταφείο και στο οικόπεδο με αριθ. 133, ιδιοκτησίας Ι. Βεργίνη, έχουν αποκαλυφθεί 97 συνολικά τάφοι, από τους οποίους οι 77, δηλαδή ποσοστό 79,50 % περίπου, είναι απλοί, λακκοειδείς της κλασικής-ελληνιστικής εποχής (Πίν. 27 γ). Σε τρεις περιπτώσεις λακκοειδών τάφων έχει διαπιστωθεί διπλή χρήση, 12 ανήκουν σε βρέφη, παιδιά ή εφήβους και σε 28 ανέρχονται οι κτερισμένοι νεκροί, που έχουν εναποτεθεί σε αυτούς.

Στο σύνολο των 13 εγχυτρισμών, σε μία μόνον περίπτωση έχει χρησιμοποιηθεί υδρία (Τ. 9979/Α5), ενώ το πλήθος αποτελούν αμφορείς (Πίν. 27 δ), όπως συνήθως άλλωστε. Ενδιαφέρον προκαλεί η ταφή 9972 (Α1), η έρευνα της οποίας απέδωσε κρανίο ενήλικου ατόμου στη θέση του αναμενόμενου βρεφικού σκελετού.

Οι κεραμοσκεπείς συγκροτούν μία μικρή ομάδα πέντε τάφων (Πίν. 27 ε), ενώ την εικόνα συμπληρώνουν δύο πηλόκτιστοι.

Η συνέχιση των εργασιών στο νοτιοδυτικό, μεσόγαιο νεκροταφείο, είχε ως αποτέλεσμα την έρευνα τάφων τόσο της προαποικιακής και αρχαϊκής εποχής της Ακάνθου όσο και της ελληνιστικής και ρωμαϊκής.

Τάφοι ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων έχουν εντοπιστεί στο οικόπεδο αριθ. 14, ιδιοκτησίας Δ. Σουλτάνη, που βρίσκεται στο νότιο τομέα του νεκροταφείου και στον παλιό οικισμό (1935) της Ιερισσού. Έντεκα τάφοι, λακκοειδείς ως επί το πλείστον και περιορισμένα λιτά κτερίσματα είναι ο καρπός της έρευνάς του.

Η συνεχιζόμενη από την προηγούμενη χρονιά ανασκαφή του νοτιοανατολικού τμήματος του οικοπέδου αριθ. 2, Ο.Τ. Ξ, ιδιοκτησίας Γ. Αγγέλου, εμπλουτίζει με 20 επιπλέον τάφους της εποχής του Σιδήρου και της αρχαϊκής εποχής το νοτιοδυτικό νεκροταφείο, ανεβάζοντας σε 32 τον τελικό αριθμό τους στη συγκεκριμένη ιδιοκτησία (Πίν. 27 στ). Κυριαρχούν οι ενταφιασμοί σε πίθους, που σε μερικές περιπτώσεις οριοθετούνται με σειρά λίθων στο επίπεδο έδρασής τους. Λιθοσωροί εξάλλου φράζουν το σχιστολιθικό κάλυμμα του στομίου τους και ενδεχομένως κάλυπταν αρχικά την επιφάνειά τους, σύμφωνα με ενδεικτικά στοιχεία. Στο σύνολο των ταφών οι παιδικές-εφηβικές ανέρχονται σε επτά, ενώ πολλαπλή χρήση σημειώνεται σε έντεκα περιπτώσεις. Οι κτερισμένοι νεκροί – ποσοστό 43% – φέρουν χάλκινα κυρίως κοσμήματα (Πίν. 27 ζ), ψέλια, πόρπες, χάντρες, αλλά και λιγοστά χρυσά.

Το οικόπεδο αριθ. 12, Ο.Τ. Ξ, ιδιοκτησίας Γ. Γκελή, περιλαμβάνει 13 τάφους της εποχής του Σιδήρου και συγκεκριμένα δέκα ενταφιασμούς σε πίθους, συχνά επίσης οριοθετημένους με σειρά λίθων, και τρεις λακκοειδείς (Πίν. 28 α). Το πλήθος των νεκρών αποκαλύφθηκε κτερισμένο με χάλκινα κοσμήματα ως επί το πλείστον, μεταξύ των οποίων και κάποια χρυσά.

Με την πρόσφατη έρευνα ο συνολικός αριθμός των τάφων των νεκροταφείων της Ακάνθου ανέρχεται σε 10.088.

Μικρή ανασκαφή πραγματοποιήθηκε και στην πόλη της αρχαίας Ακάνθου χάρη στη χρηματοδότηση του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης. Η δραστηριότητα αυτή αποσκοπεί στην ολοκλήρωση της έρευνας ενός ενδιαφέροντος κτίσματος στη θέση Λαδιάβα της αδόμητης ζώνης του αρχαιολογικού χώρου, με στοιχεία ζωής από την κλασική έως και τη ρωμαϊκή εποχή, που το μεγαλύτερο μέρος του έχει προστατευθεί και αναδειχθεί στο πλαίσιο των έργων του Β΄ ΚΠΣ[165]. Η αναζήτηση των ανασκαφικών δεδομένων του βορειότερου ανεξερεύνητου τμήματός του έχει ως στόχο τη συμπλήρωση των στοιχείων της κάτοψής του και τη σταδιακή αποσαφήνιση ζητημάτων σχετικών με τη χρήση των χώρων του. Με τις πρόσφατες εργασίες έχει έρθει στο φως η βόρεια γωνία του κτιρίου και έχει ανιχνευθεί ένα μέρος της πορείας της (Πίν. 28 β). Στην επιφάνεια του βορειου αυτού πεδίου, που μόλις διαγράφεται, είναι προς το παρόν προβληματική η συνύπαρξη αρχαιότερων οικοδομικών στοιχείων και νεότερων.

Στην άρτια ανασκαφική έρευνα και τακτοποίηση-καταγραφή του υλικού συμβάλλει η σταθερή πλέον συνεργασία των συναδέλφων Ο. Νασιώκα και Ά. Παντή.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κιλκίς

Αρχαιολογικό Μουσείο

Το καλοκαίρι του 2002 με τη λήξη του μισθωτήριου συμβολαίου της ενοικιαζόμενης αποθήκης μέσα στην πόλη του Κιλκίς, στην οποία είχαν αποθηκευθεί κεραμική και ογκώδη πιθάρια και λοιπά αντικείμενα προχωρήσαμε στην ενοικίαση νέου, μεγαλύτερου χώρου εκτάσεως 500 τ.μ., επί της οδού Μ. Αλεξάνδρου 10. Πραγματοποιήθηκε αγορά μεταλλικών ικριωμάτων ντέξιον και άρχισε η τοποθέτησή τους παράλληλα με την τοποθέτηση συστήματος συναγερμού. Ακολούθησε η μεταφορά των ευρημάτων και των κιβωτίων κεραμικής και η κατά ανασκαφική ενότητα χρονολογική τακτοποίησή τους.

Με την αποσυμφόρηση της παλιάς αποθήκης, την αναταξινόμηση των γλυπτών στο μικρό εργαστήριο του Μουσείου, άρχισε και η διευθέτηση των υπαίθριων εκθεμάτων στον αύλειο χώρο του Μουσείου Κιλκίς. Κατασκευάστηκε βαθμωτό βάθρο. Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν τα εκτεθειμένα γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Άνω Απόστολοι

Στους Άνω Αποστόλους της επαρχίας Κιλκίς, η Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών της Νομαρχίας ξεκίνησε εργασίες για την αντικατάσταση του παλιού αγωγού υδροδότησης του οικισμού από το χώρο της δεξαμενής πάνω στο λόφο που ταυτίζεται με επιγραφικά ευρήματα με την αρχαία πόλη της Μορρύλου[166]. Οι εργασίες άρχισαν παράνομα χωρίς προηγούμενη άδεια και ενημέρωση της Υπηρεσίας και προκάλεσαν μερική καταστροφή του αρχαιολογικού χώρου[167] (Πίν. 28 γ).

Ο αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται στα βόρεια του σύγχρονου οικισμού των Άνω Αποστόλων και ήταν γνωστός ήδη από τη δεκαετία του 1960, με αφορμή έρευνες που είχαν αποκαλύψει υπόκαυστα βαλανείου, καθώς και άγαλμα του Ασκληπιού.

Η πόλη της Μορρύλου με άφθονη, διάσπαρτη επιφανειακή κεραμική έχει υποστεί κατά καιρούς διάφορες επεμβάσεις φορέων της περιοχής. Επειδή πρόκειται για κεντρικό ύψωμα στην πεδινή περιοχή του νομού, θεωρήθηκε κατάλληλος χώρος για την κατασκευή, πριν από μια εικοσαετία, της δεξαμενής υδροδότησης του οικισμού, αλλά και για την κατασκευή σταυρού μνημειακών διαστάσεων.

Η ανασκαφή που ακολούθησε είχε ως στόχο τη στρωματογραφική διερεύνηση των χρονολογικών φάσεων του οικισμού στη μεγάλη τομή του εκσκαφέα και τον καθαρισμό των κατεστραμμένων τοίχων των οικιστικών φάσεων που αποκαλύφθηκαν με τη βίαιη επέμβαση του μηχανήματος, ώστε να υπολογιστεί και το μέγεθος της καταστροφής (Πίν. 28 δ).

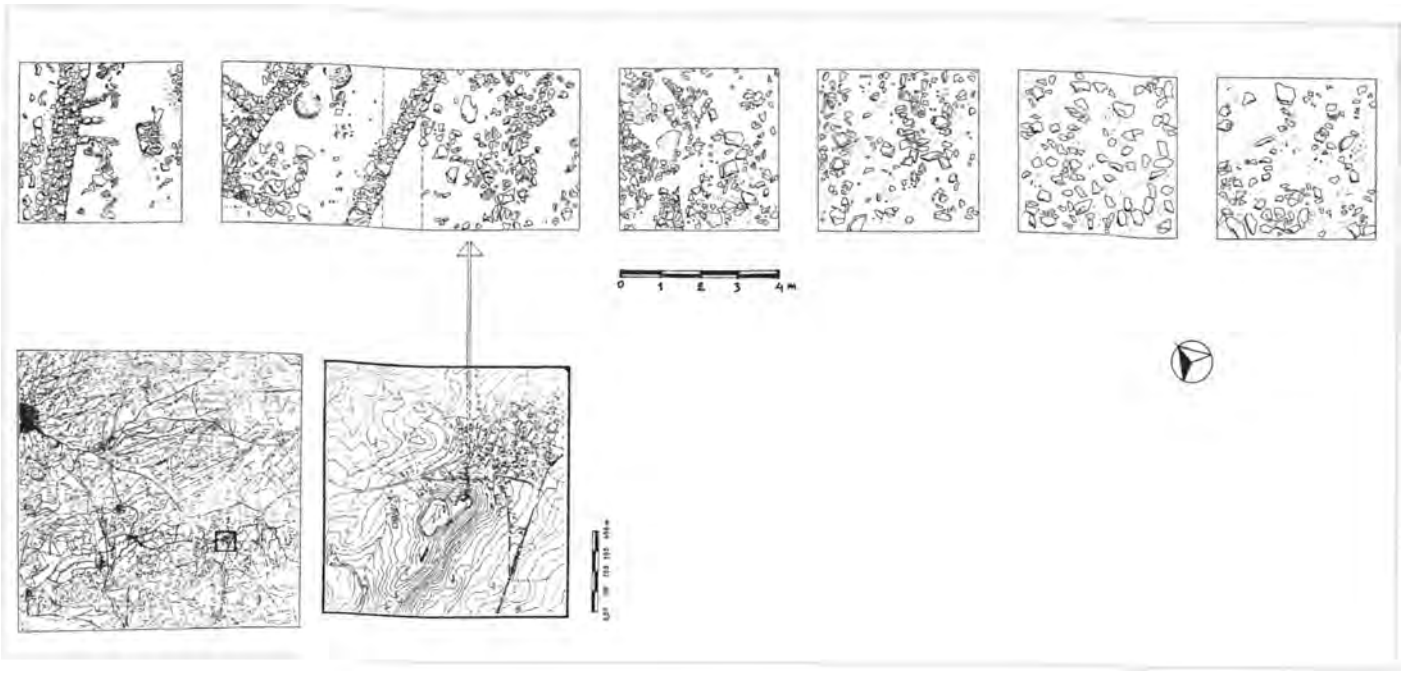
Από την κορυφή μέχρι τη βάση του λόφου χαράχθηκαν επτά τετράγωνα, διαστ. 4×4 μ., με πρώτο αυτό της κορυφής μέσα στην τομή του εκσκαφέα. Η έρευνα των τριών τελευταίων τετραγώνων προς τη βάση της τούμπας, σταμάτησε με τη διαπίστωση ότι η καταστροφή ήταν πλήρης και δεν υπήρχαν αδιατάρακτα στρώματα. Αντίθετα, στα τετράγωνα της κορυφής εντοπίστηκαν τοίχοι κτιρίου-κτιρίων, που όριζαν χώρους εγκατάστασης και οικιακών δραστηριοτήτων.

Πιο συγκεκριμένα, στο τετράγωνο 1 αποκαλύφθηκε λιθόκτιστος τοίχος (τοίχος 1) που κατευθύνεται από δεξιά προς αριστερά και τέμνει το τετράγωνο σε δύο άνισα μέρη,

165. Βλ. ενδεικτικά *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 585.

166. Πληροφορίες σχετικά με την πόλη, βλ. M.B. Hatzopoulos - L.D. Loukopoulou, *Morrylos, Cité de la Crestonie*, *Μελετήματα* 7, Athènes 1989.

167. Η καταστροφή του χώρου με χρήση ερπυστριοφόρου μηχανήματος μας καταγγέλθηκε από κάτοικο της περιοχής και υποβλήθηκε μήνυση κατά παντός υπευθύνου.



Σχέδ. 25. Άνω Απόστολοι. Κάτοψη της ανασκαφής.

εκ των οποίων το δεύτερο, προς Ν., έχει σαφώς καθορισμένο οικιακό χαρακτήρα. Τρία αμελώς κτισμένα τοιχάρια κάθετα στον τοίχο και μια ορθογώνια κατασκευή από πλακαρές πέτρες, προφανώς εστία, σε ελάχιστη απόσταση από αυτά, αποτελούσαν πιθανότατα υποστύλωμα ξύλινου ραφιού για την τοποθέτηση αντικειμένων, που εξυπηρετούσαν την προετοιμασία και παρασκευή της τροφής. Ανάμεσά τους βρέθηκαν αγγεία και αγνύθα.

Για σαφέστερη εικόνα των δύο επόμενων τετραγώνων αφαιρέθηκε και ο ενδιάμεσος μάρτυρας του 1 μ. Αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, οι τοίχοι 2 και 3, με υψομετρική διαφορά, που ανήκουν σε διαφορετικές οικοδομικές και οικιστικές φάσεις. Αποκαλύφθηκαν κάθετα τμήματα τοίχων στους παράλληλους τοίχους και αγγεία και πίθοι κατά χώραν (Σχέδ. 25΄ Πίν. 28 ε). Η τομή σκεπάστηκε με λαμαρίνες, ώστε να προστατευθούν οι τοίχοι μέχρι την ολοκλήρωση της έρευνας.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΔΕΙΕΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ο Χ.Β. Τσίνας, κάτοικος Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος δύο χάλκινων νομισμάτων, με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/61353/4922/28-12-2001 απόφαση του ΥΠΠΟ. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (*SNG* Cop. 1222-3) και ένα χάλκινο Αμφιπόλεως επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως (*SNG* Cop. 69-71), τα οποία αγόρασε από παλαιοπωλείο στο Παρίσι.

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από κατασχέσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

Ένα χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Γ΄ (Price, σ. 378), στην παράνομη κατοχή του Γ.Κ. Σκούμπα.

Έντεκα νομίσματα (τρία αργυρά και οκτώ χάλκινα), καθώς και οκτώ μετάλλινα μικροαντικείμενα στην παράνομη κατοχή του Χ.Δ. Τσιπέλη, κατοίκου Ορμύλιας Νομού Χαλκιδικής. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για ένα αργυρό τετράδραχμο Αθηνών (*SNG* Cop. 63-5), χάλκινα νομίσματα Κοινού των Χαλκιδέων (*SNG* Cop. 246), Φιλίππου Β΄ (*SNG* Cop. 582 κ.ε.), Κασσάνδρου (*SNG* Alpha, 926-9), Περσέως (*SNG* Alpha, 1141), Μολοσσών (*SNG* Cop. 51), Ιουλιανού (*RIC* VIII, σ. 423, αριθ. 227), ένα φθαρμένο, ένα τραχύ Θεοδώρου Κομνηνού-Δούκα (Hendy, σ. 269, πίν. 37.7-9), μια νεότερη απομίμηση αργυρού τετρωβόλου Κοινού των Χαλκιδέων, ένα αμφιβόλου γνησιότητος αργυρό τετράδραχμο Αθηνών, καθώς και δύο χάλκινες χάντρες αρχαϊκών χρόνων, δύο μολύβδινους πεσσούς κλασικών χρόνων, τμήμα χάλκινου περίαπτου ελληνιστικών χρόνων, τμή-

ματα μολύβδινου συνδέσμου και χάλκινου ελάσματος ιστορικών χρόνων και, τέλος, ένα ασημένιο δακτυλίδι νεότερων χρόνων.

Δύο νομίσματα, καθώς και τρία μικροαντικείμενα στην παράνομη κατοχή του Α.Μ. Tkalec, αυστριακού υπήκοου, κατοίκου Νέου Μαρμαρά, Νομού Χαλκιδικής. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα αργυρό δηνάριο Αυρηλιανού (*RIC* V.1, σ. 273, 72), ένα χάλκινο As Καλιγούλα (*RIC* I, σ. 111, 47), μία χάλκινη πόρπη και ένα ασημένιο δακτυλίδι βυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων και τέλος, ένα απολίθωμα.

Πέντε χάλκινα νομίσματα και ένα τμήμα πήλινου ειδωλίου αλόγου ρωμαϊκών χρόνων, στην παράνομη κατοχή του Μ.Π. Πάντα, κατοίκου Θεσσαλονίκης. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα χαλκό Πέλλας επί Γορδιανού Γ΄ (*SNG* Cop. 287), ένα Θεσσαλονίκης επί Μάρκου Αυρηλίου (I. Touratsoglou, *Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit*, Berlin-New York 1988 (στο εξής: Touratsoglou), σ. 191, Em. II), ένα Κωνσταντινουπόλεως νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (*RIC* VII, σ. 524, 188), καθώς και δύο Κωνσταντίνου Β΄ Καίσαρος, ένα νομισματοκοπείου Κυζίκου (*HCC* V, σ. 265, 36) και ένα με φθαρμένο έξεργο (για τον τύπο, βλ. *HCC* V, σ. 250, 88).

Τρία νομίσματα στην παράνομη κατοχή του Ν.Δ. Πετρίδη, κατοίκου Θεσσαλονίκης. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα χάλκινο φόλλι του Κωνσταντίνου Α΄ (για τον τύπο, βλ. *HCC* V, σ. 186, 182 κ.ε.), ένα αργυρό δηνάριον τορνήσιον του Γουλιέλμου Α΄ Βιλλεαρδουΐνου, νομισματοκοπείου Γλαρέντζας (πρβλ. *Νομισματικά Χρονικά* 2, σ. 40, εικ. 6) και ένα αργυρό ευρωπαϊκό, νεωτερικό.

130 νομίσματα (επτά αργυρά και 123 χάλκινα) και 85 μετάλλινα, γυάλινα και πήλινα αντικείμενα στην παράνομη κατοχή του Μ. Καπετανόπουλου.

Την πλειονότητα των αργυρών νομισμάτων απαρτίζουν νεότερες απομιμήσεις (Αβδήρων, Απολλωνίας Ποντικής, Μεσημβρίας, Θάσου, Κοινού των Χαλκιδέων, Κυζίκου). Την πλειονότητα των χαλκών απαρτίζουν νομίσματα πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας και της Θράκης, καθώς και υστερορρωμαϊκές εκδόσεις. Πρόκειται για τις παρακάτω κοπές: Άβδηρα (*SNG* Cop. 371-3), Ορθαγορία (*SNG* Cop. 691), Σηστός (*SNG* Cop. 891-2), Ελεούς (*SNG* Cop. 932-3), Θάσος (*SNG* Cop. 1050-1, 1053 και 1054-6), Λυσίμαχος (*SNG* Cop. 1149 κ.ε.), Ροιμητάλκης Α΄ (Y. Youroukova, *Coins of the Ancient Thracians*, *BAR* 4, Oxford 1976 (στο εξής: Youroukova), πίν. XXIII, 185-7), Άκανθος (*SNG* Cop. 22-3), Αίνεια (Gaebler, III2, πίν. VI, 5), Αμφαξίτις (*SNG* Cop. 36), Αμφίπολις (*SNG* Cop. 45-6, 47-9 και 85), Άφυτις (*SNG* Cop. 127-8 και Gaebler, III2, πίν. XI, 21-2), Βοττιαίοι (Gaebler, III2, πίν. XII, 23 και *SNG* Cop. 140-4), Κασσάνδρεια επί Καρακάλλα (;), Δίκαια (Gaebler, III2, πίν. XIII, 23), Μένδη (*SNG* Cop. 221 και Gaebler, III2, πίν. XVI, 14 παρ.), Κοινόν Χαλκιδέων (*SNG* Cop. 246 και 247-9), Παρώρεια (*SNG* Cop. 253-4), Φίλιπποι (*SNG* Cop. 302-3), Σκιώνη (*SNG* Cop. 322 και Gaebler, III2, πίν. XXI, 17), Σερμυλία, Γυναικεία κεφαλή/Στάχυς (νέος τύπος), Τορώνη (*Olynthus* IX, XXX, 37), Τράγιλος (*SNG* Cop. 448-9), Φάγρης (*Νομισματικά Χρονικά* 10, σ. 25-31), Αέροπος (Gaebler, III2, πίν. XXIX, 25), Παυσανίας (*SNG* Alpha, 187-8), Περδίκκας Γ΄ (*SNG* Cop. 519-21), Φίλιππος Β΄ (*SNG* Cop. 618-21), Αλέξανδρος Γ΄ (*SNG* Cop. 1029-33 και 1119-21), Κάσσανδρος (*SNG* Cop. 1138-41), Φίλιππος Ε΄ (*ZfN* XLII, T.VI, 10), Μακεδονία υπό ρωμαϊκή κηδεμονία (Gaebler, III2, πίν. III, 12), Κοινόν Μακεδόνων (*SNG* Cop. 1333 και 1353), Λάρισα (*SNG* Cop. 139, 140-41 και E. Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, London 1932, (στο εξής: Rogers), σ. 95, 282a), Μόψιον (Rogers, σ. 136, 412), Πύρρος (*SNG* Cop. 100-1 και 102), Λακεδαίμων (*SNG* Cop. 554), Καρχηδών (*SNG* Cop. 144 κ.ε.), Φιλώτας (U. Wartenberg *et al.*, *Coins of Macedonia and Rome: Essays in honour of Charles Hersh*, London 1998, σ. 13-7), Ιστιαία (*SNG* Cop. 544-5), Αυρηλιανός (*RIC* V.1, σ. 299, 307), Πρόβος (*HCC* IV, σ. 196, 308 και σ. 199, 325), Κρίσπος (*RIC* VII, σ. 513, 126-7, σ. 519, 155-6, σ. 545, 18, σ. 551, 75, καθώς και *HCC* V, σ, 229, 48 και σ. 231, 62), Μαξιμιανός (*HCC* V, σ. 629, 83 και σ. 630, 84-7), Λικίνιος Α΄ (*RIC* VII, σ. 544, 15), Κωνσταντίνος Α΄ (*HCC* V, σ. 193, 247, σ. 201, 302-3, σ. 208, 361, καθώς και *RIC* VII, σ. 518, 153, σ. 644, 8, σ. 648, 34).

Την πλειονότητα των μικροαντικειμένων απαρτίζουν χάλκινα κοσμήματα, πήλινα αγγεία, καθώς και λίγα χάλκινα και σιδερένια όπλα. Πρόκειται συγκεκριμένα για τρία χάλκινα βραχιόλια με οφιόσχημες απολήξεις κλασικών χρόνων, τρία γυάλινα βραχιόλια βυζαντινών χρόνων, δύο χάλκινα βραχιόλια μεταβυζαντινών χρόνων, δύο πήλινα μικκύλα αγγεία του 5ου αι. π.Χ., ένα μελαμβαφές θήλαστρο του 4ου αι. π.Χ., μία γυναικεία προτομή του 4ου αι. π.Χ., μία πήλινη πρόχους και ένα κύπελλο υστερορρωμαϊκών χρόνων, τέσσερα πήλινα μυροδοχεία ρωμαϊκών χρόνων, ένα μελαμβαφές μυροδοχείο που χρονολογείται γύρω στο 300 π.Χ., δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια του 4ου αι. π.Χ., μία μελαμβαφής κύλικα του 5ου αι. π.Χ., οκτώ όστρακα αρχαϊκών-κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, ένα γυάλινο μυροδοχείο ρωμαϊκών χρόνων, ένα χάλκινο μονόμυξο λυχνάρι ελληνιστικών χρόνων, 13 χάλκινες αμφικωνικές χάντρες (μακεδονικά χαλκά) αρχαϊκών χρόνων, ένα αργυρό και ένα χάλκινο ζεύγος ενωτίων του 5ου αι. π.Χ., ένα ασημένιο δακτυλίδι του 4ου αι. π.Χ., ένα χρυσό ενώτιο ρωμαϊκών χρόνων, ένα χάλκινο δακτυλίδι με ημιπολύτιμη πέτρα-σφραγιδόλιθο με παράσταση Αθηνάς ρωμαϊκών χρόνων, επτά χάλκινα δακτυλί-

δια βυζαντινών χρόνων, τέσσερα δακτυλίδια μεταβυζαντινών χρόνων, ένα μολύβδινο σταυρό, ένα μολύβδινο σφράγισμα με παράσταση γρύπα, δύο χάλκινους συνδέσμους κλασικών χρόνων, τέσσερις χάλκινες και μία σιδερένια αιχμές βελών, μία σιδερένια λόγχη, τέσσερα σιδερένια καρφιά και μία μολύβδινη αγνύθα, όλα κλασικών χρόνων και, τέλος, πέντε χάλκινα αντικείμενα νεότερων χρόνων, καθώς και ένα πήλινο ειδώλιο και ένα πήλινο λυχνάρι αμφιβόλου γνησιότητος.

82 νομίσματα (τέσσερα χρυσά, 55 αργυρά και 23 χάλκινα) και τρία μικροαντικείμενα στην παράνομη κατοχή του Γ.Ι. Καλλιφατίδη, κατοίκου Θεσσαλονίκης. Το σύνολο των χρυσών αλλά και των αργυρών, πλην ενός, νομισμάτων, απαρτίζουν νεότερες απομιμήσεις (Αίνου, Μαρώνειας, Θάσου, Αμφιπόλεως, Κοινού Χαλκιδέων, Μένδης, Νεαπόλεως, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Φιλίππου Ε΄, Aesillas, Λάρισας, Οπουντίων Λοκρών, Αθηνών). Νεότερες απομιμήσεις αποτελούν και δύο χάλκινα μετάλλια του Λούκιου Ουήρου, καθώς και ένας χάλκινος ανώνυμος φόλλις (class I). Ένα αργυρό δηνάριο Μαξιμίνου, 19 χαλκά, κοπές ελληνικών και ρωμαϊκών νομισματοκοπείων και ένα χάλκινο τουρκικό αποτελούν το σύνολο των γνησίων νομισμάτων. Οι χάλκινες κοπές είναι των τύπων: Αβδήρων (*SNG* Cop. 371-2), Μαρώνειας (*SNG* Cop. 628-32), Αμφιπόλεως (*SNG* Cop. 45-6 και 85-6), Αλέξανδρου Γ΄ (*SNG* Cop. 1021-5), Δημητρίου Πολιορκητού (*SNG* Cop. 1224-8), Περσέως (*SNG* Cop. 1275-9), Περγάμου (*SNG* Cop. 370-6), Καισαρείας Καππαδοκίας επί Λουκίου Ουήρου (για τον τύπο, βλ. *SNG* Cop. 248-9), Μαξιμιανού (*RIC* VI, σ. 464, 90b), Κωνσταντίνου Α΄ (*HCC* V, σ. 183, 154), Κωνσταντινοπόλεως (*HCC* V, σ. 276, 14), Κωνσταντίου Β΄ (για τον τύπο, βλ. *HCC* V, σ. 321, 109-12), Λικινίου Α΄ (*RIC* VII, σ. 601, 15), Κώνσταντος (*RIC* VIII, σ. 412, 109-11, σ, 435, 71). Τέλος, το μικρό σύνολο των τριών κατασχεθέντων μικροαντικειμένων απαρτίζουν ένας μολύβδινος πεσσός κλασικών χρόνων, ένας σφραγιδόλιθος με παράσταση γυναικείας κεφαλής ρωμαϊκών χρόνων και ένα ασημένιο δακτυλίδι μεσαιωνικών χρόνων.

328 νομίσματα (τέσσερα χρυσά, 199 αργυρά και 125 χάλκινα) και 339 αντικείμενα (πήλινα αγγεία και όστρακα, πήλινα ειδώλια και προτομές, τμήματα μαρμάρινων αγαλματίων και αρχιτεκτονικών μελών, χάλκινα και ασημένια κοσμήματα, σιδερένιες αιχμές δοράτων και χάλκινες βελών, διακοσμητικά στοιχεία χάλκινων αγγείων, χάλκινα αγγεία και ειδώλια, σφραγιδόλιθοι, τα οποία χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως και τους μεσαιωνικούς χρόνους) στην παράνομη κατοχή του Α.Η. Αργυρίου, κατοίκου Θεσσαλονίκης.

Χρυσά νομίσματα: τρία υπέρπυρα Ιωάννου Β΄ Κομνηνού (Hendy, σ. 102, πίν. 9.4, 5 και σ. 102-3, πίν. 9.6, 7) και ένα υπέρπυρο Ανδρονίκου Β΄ και Μιχαήλ Θ΄ (S. Bendal - P.J. Donald, *The Later Paleologan Coinage*, London 1979, σ. 62-3). Τα νομίσματα αυτά είναι πιθανόν να αποτελούν τμήμα του θησαυρού Αδραμερίου/1995-1996[168].

Αργυρά νομίσματα: τετράδραχμον Αβδήρων, πέντε δραχμές Αβδήρων (*SNG* Cop. 334, 335-6, 337, 340-1), δύο διώβολα Απολλωνίας Ποντικής (*SNG* Cop. 461), δώδεκα δραχμές Μαρώνειας (*SNG* Cop. 613 περ., 614, 615, 616 περ., 623), ήμισυ σίγλου Θρακικής Χερσονήσου (*SNG* Cop. 843), όγδοον στατήρος Θάσου (*SNG* Cop. 191-4, «Λητή»), στατήρ Θάσου (*SNG* Cop. 1007-9), τεταρτημόριον Θάσου (*SNG* Cop. 1020-1), οκτώ ημίεκτα Θάσου (*SNG* Cop. 1029-32), τετράδραχμον Θάσου (*SNG* Cop. 1045), τετράδραχμον Λυσιμάχου νομισματοκοπείου Βυζαντίου (*SNG* Cop. 1143), τέσσερα τετρώβολα Ακάνθου (*SNG* Cop. 17, 16-20), οβολός Ακάνθου (*SNG* Cop. 9-10), τετρώβολον Αίνειας (*SNG* Cop. 33), δύο όγδοα στατήρος «Αιγών» (*SNG* Cop. 27-32), διώβολον «Ηιόνος» (*SNG* Cop. 173), ημιωβόλιον Τορώνης (*SNG ANS*, 749), ημιωβόλιον Μένδης (*SNG* Cop. 207), τριώβολον Νεαπόλεως (*SNG* Cop. 226-7), έξι τετρώβολα Κοινού των Χαλκιδέων, τριημιωβόλιον Κοινού των Χαλκιδέων (*SNG* Cop. 822-3 Τρίηρος), τετρώβολον Ποτίδαιας (*SNG* Cop. 313), τέσσερα ημιωβόλια Αλεξάνδρου Α΄ (*SNG* Alpha, 35-44 και *SNG* Cop. 464), έξι τετρώβολα Περδίκκα Β΄ (*SNG* Alpha, 98-102, 106-113, 119), δύο τετράδραχμα Φιλίππου Β΄, δύο τετράδραχμα και τέσσερις δραχμές Αλεξάνδρου Γ΄, ημιωβόλιον απροσδιόριστου μακεδονικού (;) νομισματοκοπείου (*SNG* Cop. Cyprus to India, 347), τέσσερις δραχμές Λάρισας (*SNG* Cop. 99-100, 107, 108-12 και 121-2), δύο δραχμές Τρίκκης (*SNG* Cop. 262-3), victoriatus Απολλωνίας (*SNG* Cop. 389), victoriatus Δυρραχίου (*SNG* Cop. 495), στατήρ Αμβρακίας (*SNG* Cop. 11 var.), επτά τετρώβολα Ιστιαίας, τέσσερα τετράδραχμα Αθηνών (*SNG* Cop. 63-5), ένα τετράδραχμον Αθηνών New Style (M. Thompson, *The New Style Silver Coinage of Athens*, New York 1961, σ. 486-487), δύο στατήρες Αίγινας (*SNG* Cop. 507), μία έκτη Πάρου (;), μία ψευδοροδιακή δραχμή Κ. Ελλάδος, μία δραχμή Αριαράθους Θ΄ (*SNG* Cop. 144-7), ένα τετράδραχμον Πτολεμαίου Α΄ Σωτήρος (Ι. Σβορώνος, *Τα Νομίσματα του Κράτους των Πτολεμαίων*, ΙΙ, Αθήνα 1904 (στο εξής: Σβορώνος, ΙΙ), σ. 44, 259), τρία τετράδραχμα Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου (Σβορώνος, ΙΙ, σ. 95, 637, σ. 108, 729 περ., σ. 124, 827), επτά δηνάρια και δύο quinarii Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (*RRC*, 206, 214, 306, 342, 344, 352, 394 και 333),

168. Για το θέμα, βλ. *Ιλίου Μέλαθρον 2000*, Αθήνα 2001, σ. 81· *Σύνταγμα Βυζαντινών «Θησαυρών» του Νομισματικού Μουσείου*, Αθήνα 2002, σ. 81 και *Οβολός* 7 (2004), σ. 282-283.

δύο δηνάρια Νέρβα, δύο Δομτιανού, ένα Βεσπασιανού, τρία Τραϊανού, δύο Αδριανού, ένα Αιλίου Καίσαρος επί Αδριανού, τέσσερα Αντωνίνου Ευσεβούς, ένα Κομμόδου, δύο Μάρκου Αυρηλίου, δώδεκα Σεπτιμίου Σεβήρου, δύο Ιουλίας Δόμνας, ένα Ιουλίας Μαμαίας, αντωνιανός Οτακιλίας Σεβήρας, αντωνιανός Ετρουσκίλλας, τετράδραχμον από κράμα Αλεξάνδρειας επί Σαλωνίνας, ημίδραχμον Καισάρειας επί Νέρωνος (*RPC* I, 3645), ημίδραχμον Καισάρειας επί Τίτου (*RPC* II, 1661), ημίδραχμον Καισάρειας επί Αδριανού (*SNG* von Aulock, 6412-4), αντωνιανός Κλαυδίου Β΄, αντωνιανός Γαλλιηνού, μιλιαρήσιον Συμβασιλείας Βασιλείου Β΄ και Κωνσταντίνου Η΄, 22 ενετικά grossi (Giovanni Dandolo, Pietro Gradenico, Ranieri Zeno, Giovanni Soranzo, Jacopo Contarini), πιθανόν τμήμα ή το όλον θησαυρού, ένα τουρκομανικό (;), δύο τουρκικά, ένα Όθωνος (πέντε δραχμές), δύο ρωμαϊκών χρόνων, ένα απροσδιόριστο, 13 νεότερες απομμήσεις (Τάραντος, Λεοντίνων, Αμφιπόλεως, Λητής, Νεαπόλεως, Αλεξάνδρου Γ΄, Περσέως, Οπουντίων Λοκρών, Δελφών, Μαζαίου σατράπου Κιλικίας), τρία αμφιβόλου γνησιότητος (Aesillas, Λάρισας και ένα βυζαντινό) και τέλος, επίχρυση νεότερη απομίμηση ενετικού grosso.

Χάλκινα νομίσματα: Θάσος (*SNG* Evelp. 1098), Μαρώνεια, Αμφίπολις (*SNG* Cop. 52-6 και Gaebler, III2, πίν. IX, 8), Αμφίπολις επί Μάρκου Αυρηλίου (*SNG* Cop. 106), Κασσάνδρεια (Gaebler, III2, πίν. XIII, 3), Φίλιπποι (*SNG* Cop. 295-301), Πύδνα (*SNG* Cop. 317), Θεσσαλονίκη (*SNG* Cop. 359-62), Θεσσαλονίκη επί Αλεξάνδρου Σεβήρου (Touratsoglou, σ. 248, Em. IIb), «ψευδοαυτόνομο» Θεσσαλονίκης (Touratsoglou, σ. 318, Em. II), Αμύντας Γ΄ (*SNG* Cop. 517-8), Περδίκκας Γ΄ (*SNG* Cop. 520-1), Φίλιππος Β΄ (*SNG* Cop. 581, 582 κ.ε., 620, 621), Αλέξανδρος Γ΄ (*SNG* Cop. 1034 κ.ε.), Κάσσανδρος (*SNG* Cop.1160-2), Φίλιππος Ε΄ (*SNG* Cop. 1248-51, 1258-60, 1261-3, 1264), Περσεύς (*SNG* Cop.1275), Μακεδονία επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως (*SNG* Cop.1301), Κοινόν Μακεδόνων επί Αδριανού (*SNG* Cop. 1339), Κοινόν Μακεδόνων επί Αντωνίνου Ευσεβούς (*SNG* Cop. 1340), φθαρμένο ρωμαϊκών χρόνων, nummus Μαξιμιανού, 33 υστερορωμαϊκά, 41 βυζαντινών χρόνων, επτά τουρκικά-αραβικά-τουρκομανικά, γαζέτα Ενετικής Δημοκρατίας (DALMATIA ET ALBANIA).

ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ

Η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, με την αριθ.: ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β2/Φ21-ΜΒΠ/68055/4062 π.έ./16.1.2002 απόφαση, παραχώρησε στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης (ΜΒΠ), μετά από αίτημα του τελευταίου, τρία χρυσά νομίσματα, τα οποία φυλάσσονταν στο ΑΜΘ, με σκοπό την έκθεσή τους στους χώρους του ΜΒΠ. Και τα τρία παραπάνω νομίσματα προέρχονται από παραδόσεις και έχουν δημοσιευτεί στο *ΑΔ*. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα σόλιδο Ηρακλείου (βλ. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 247, γ΄. 1) με αριθμό καταγραφής ΑΕΝ 654, ένα υπέρπυρο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (βλ. ό.π., σ. 247, γ΄. 2) με αριθ. κατ. ΑΕΝ 655 και τέλος, ένα υπέρπυρο Ανδρονίκου Β΄ και Μιχαήλ Θ΄ (βλ. ό.π., σ. 247, β΄) με αριθ. κατ. ΑΕΝ 656.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΔΩΡΕΕΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από παραδόσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

19 νομίσματα (ένα αργυρό και 18 χάλκινα), παρέδωσε ο Ε.Α. Ελευθεριάδης, κάτοικος Θεσσαλονίκης, τα οποία περισυνέλεξε, όπως δήλωσε ο ίδιος, από περιηγήσεις του σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα αργυρό δηνάριο Ιουλίας Μαίσας υπό Ελαγάβαλο (*HCC* III, σ. 130, 8) και χάλκινα Αμφιπόλεως (*SNG* Cop. 64-7), Παρώρειας (*SNG* Cop. 254), Πέλλας (*SNG* Cop. 266-75), Θεσσαλονίκης (*SNG* Cop. 353 και Touratsoglou, σ. 326-37, Em.VI), Φιλίππου Β΄ (*SNG* Cop. 582 κ.ε.), Αλεξάνδρου Γ΄ (*SNG* Cop. 1029-33), Δημητρίου Πολιορκητού (*SNG* Alpha, 962-9), Αντιγόνου Γονατά (*SNG* Cop. 1205-11 και 1212-3), Φιλίππου Ε΄ (*SNG* Cop. 1244-6) και, τέλος, τρία φθαρμένα. Τα παραπάνω καταγράφηκαν με αριθ. ευρ. ΑΕΝ 2563-1 έως 19.

74 νομίσματα (τέσσερα αργυρά και 70 χαλκά), καθώς και 32 μετάλλινα κυρίως μικροαντικείμενα (στην πλειονότητά τους χάλκινα κοσμήματα και διακοσμητικά στοιχεία χάλκινων αγγείων, που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως και τους μεσαιωνικούς χρόνους) παρέδωσε ο Ι. Α. Γκατζέλης, κάτοικος Θεσσαλονίκης, τα οποία περισυνέλεξε στο Γάζωρο Σερρών και στο Παλιούρι Χαλκιδικής, όπου διατηρεί εξοχικές κατοικίες. Πρόκειται για τις παρακάτω κοπές: Αργυρό τετρώβολο Μένδης (*SNG ANS*, 351), αργυρό τετρώβολο Ακάνθου (*SNG ANS*, 39-41), αργυρό τετρώβολο Περδίκκα Β΄ (*SNG* Alpha, 98-102), αργυρό δηνάριο Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (*RRC*, 544), χάλκινα νομίσματα Αμφιπόλεως (*SNG* Cop. 52-6 και *SNG ANS*, 120-2, μικρό πέταλο), Θεσσαλονίκης (*SNG* Cop. 356-8), Θεσσαλονίκης επί Τραϊανού (Touratsoglou, σ. 187-8, Em. I), Θεσσαλονίκης επί Καρακάλλα (Touratsoglou, σ. 219 κ.ε., Em. IIa), Πέλλας (*SNG* Cop. 256, 266 κ.ε.), Φίλιππων (*SNG* Cop. 295 κ.ε., 306), Αρχελάου (*SNG* Alpha, 171), Αερόπου (*SNG* Alpha, 173-6 και Gaebler, III2, πίν. XXIX, 24), Αμύντα Γ΄ (*SNG* Alpha, 231-5 και *SNG* Cop. 517-8), Φιλίππου Β΄ (*SNG* Cop. 582 κ.ε.), Αλεξάνδρου Γ΄ (*SNG* Cop. 1021-5, 1026-8, 1029-33, 1057-60 και *SNG* Alpha, 710-11), Κασσάνδρου (*SNG* Cop. 1142), Δημητρίου Πολιορκητού (*SNG* Alpha, 962 κ.ε.), Αντιγόνου Γονατά

(*SNG* Cop. 1207-13), Αρκαδίου (*RRC* IX, 26c), δεκαεξανούμμιον Ιουστινιανού Α΄ (*DOC* 1, σ. 104 κ.ε.). Τέλος, εκπροσωπούνται και επιπλέον υστερορρωμαϊκές και βυζαντινές εκδόσεις, στην πλειονότητά τους φθαρμένες. Τα νομίσματα καταγράφηκαν με αριθ. ευρ. ΑΕΝ 2566-1 έως 35 και ΑΕΝ 2567-1 έως 39. Τα αντικείμενα καταγράφηκαν με αριθ. ευρ. ΜΘ 22121 έως 22146.

Ένα νόμισμα παρέδωσε ο Γ.Στ. Γιαννουλίδης, κάτοικος Νέας Ποτίδαιας Χαλκιδικής. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα αργυρό τετράδραχμο Αλεξάνδρου Γ΄, νομισματοκοπείου Δαμασκού (Price, 3202-3215) το οποίο βρήκε, όπως δήλωσε ο ίδιος, στο χωράφι του στην περιοχή της παραπάνω κοινότητας. Το νόμισμα καταγράφηκε με αριθ. ευρ. ΑΕΝ 2558.

Ένα νόμισμα δώρισε ο Δ. Παπαδόπουλος, κάτοικος Νέας Τρίγλιας Χαλκιδικής. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα grosso Ενετικής Δημοκρατίας (Iacopo Contarini). Το συγκεκριμένο νόμισμα βρήκε, όπως δήλωσε ο ίδιος, στο χωράφι του στην περιοχή της παραπάνω κοινότητας.

40 αντικείμενα δώρισε ο συλλέκτης Γ.Σπ. Φιλίππου, δηλαδή το σύνολο της συλλογής του, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι αποποιείται της ιδιότητάς του ως συλλέκτη. Ο Γ. Φιλίππου είχε αναγνωριστεί ως συλλέκτης αρχαιοτήτων σύμφωνα με την αριθ. πρωτ.: 20830 π.έ./11.5.1967 απόφαση του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως/Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων. Η μικρή συλλογή του καταρτίστηκε εντός συντόμου χρονικού διαστήματος και καταγράφηκε από τους αρχαιολόγους της Εφορείας σε δύο καταλόγους την 21.6.1967 και 15.6.1976. Με την ευκαιρία της δωρεάς πραγματοποιήθηκε τελικός έλεγχος στη συλλογή του και έγιναν συμπληρωματικές καταγραφές και ταυτίσεις, καθώς και τελική φωτογράφηση των προσκτημάτων. Πρόκειται συγκεκριμένα για 13 νομίσματα (έξι αργυρά και επτά χάλκινα) και 27 πήλινα και μετάλλινα μικροαντικείμενα.

Τη συλλογή των έξι αργυρών νομισμάτων απαρτίζουν οι κοπές: τριημιωβόλιον Σκιώνης (για τον τύπο, πρβλ. *SNG* Ashmolean, 2375), δύο τριτημόρια Μένδης (*SNG* Cop. 206 και Gaebler, III2, πίν. XV, 23), δύο ημιωβόλια Μένδης (*SNG* Cop. 204 και 207), αργυρό τριώβολον Φωκίδος (για τον τύπο, πρβλ. *SNG* Cop. 98).

Τη συλλογή των επτά χαλκών νομισμάτων απαρτίζουν οι τύποι: Μαρώνεια (*SNG* Cop. 629-32), Μένδη (*SNG* Cop. 221), Ουρανόπολις (*SNG* Cop. 457), Φίλιππος Β΄ (*SNG* Cop. 620), Αλέξανδρος Γ΄ (*SNG* Cop. 1029-33), Ρώμη, νομισματοκοπείου Κυζίκου (*HCC* V, σ. 280, 15), εικοσανούμμιον Μαυρικίου, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (*DOC* 1, σ. 322, 81a2).

Τη συλλογή των 27 μικροαντικειμένων απαρτίζουν: δύο πήλινα ειδώλια όρθιας γυναικείας μορφής κλασικών χρόνων, ένα πήλινο ειδώλιο καθήμενης γυναικείας μορφής κλασικών χρόνων, μία πήλινη γυναικεία προτομή του 5ου αι. π.Χ., ένα πήλινο, σχηματοποιημένο, ανθρωπόμορφο ειδώλιο κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, ένα πήλινο ειδώλιο δελφινιού αρχαϊκών-κλασικών χρόνων (σώζεται κατά το ήμισυ), τέσσερις αγνύθες κλασικών χρόνων, τμήμα ερυθρόμορφου αγγείου με παράσταση σατύρου και Νύμφης του 5ου αι. π.Χ., τμήμα χείλους από πήλινο κρατήρα με φυλλοστοιχία του 5ου αι. π.Χ., τρεις πήλινες πρόχοι υστερορρωμαϊκών χρόνων, μία σιδερένια αιχμή βέλους κλασικών χρόνων, οκτώ χάλκινες αιχμές βελών κλασικών χρόνων, δύο καρφιά – ένα σιδερένιο και ένα χάλκινο – κλασικών χρόνων και τέλος, ένα χάλκινο έλασμα ιστορικών χρόνων.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Ο Ν. Καμπάνης, κάτοικος Κρήνης Χαλκιδικής, παρέδωσε τμήμα μαρμάρινου αγαλματιδίου, που προέρχεται από την περιοχή της παραπάνω κοινότητας. Σώζεται ο κορμός, η γένεση των βραχιόνων και τμήμα του λαιμού. Πρόκειται για άγαλμα Διονύσου, στο οποίο ο θεός παριστάνεται γυμνός. Ο κορμός παρουσιάζει σιγμοειδή κίνηση. Το αριστερό χέρι φαίνεται ότι ήταν σε επαφή με το θώρακα, ενώ το δεξί ακουμπούσε πιθανόν σε στήριγμα που υπήρχε στην πλευρά αυτή. Χρονολογείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους (2ος αι. μ.Χ.). Καταγράφηκε με αριθ. ευρ. ΜΘ 22049.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Ο Α. Καδίγκος, από το Πολύπετρο Κιλκίς, βρήκε και παρέδωσε 17 νομίσματα με ΑΕΜΚ 9036 και λίθινα εργαλεία, καθώς και ενεπίγραφη αναθηματική στήλη στη θεά Αρτέμιδα ΑΕΜΚ 9033.

Η Β. Κωφίδου από τους Άνω Αποστόλους βρήκε και παρέδωσε σκύφο και χάλκινη πόρπη με αριθμούς αντίστοιχα ΑΕΜΚ 9562 και 9566.

Ο Στ. Ιντζίδης βρήκε και παρέδωσε χάλκινο νόμισμα που καταγράφηκε με αριθμό ΑΕΜΚ 9662.

Ο Κ. Γιάντσης βρήκε σε αγροτική περιοχή της Αξιουπόλεως κατεστραμμένους κιβωτιόσχημους τάφους και συγκέντρωσε και παρέδωσε το περιεχόμενό τους: μια ακέραιη περικεφαλαία που καταγράφηκε με αριθμό ΑΕΜΚ 9663 και δύο τμήματα παραγναθίδων δεύτερης περικεφαλαίας ΑΕΜΚ 9665, δύο αιχμές δοράτων ΑΕΜΚ 9664 α, β και τμήμα ενός ακόμη χάλκινου αδιάγνωστου αντικειμένου 9666.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

2003

Στη διάρκεια του 2003 τη δραστηριότητα της Εφορείας απορροφά, κυρίως, ο μεγάλος αριθμός των σωστικών ανασκαφών που διενεργούνται τόσο σε οικόπεδα των περιοχών της μείζονος Θεσσαλονίκης όσο και σε οικόπεδα ή αγροτεμάχια όλων των νομών αρμοδιότητάς μας, με αποτέλεσμα ένα ενδιαφέρον και πλούσιο έργο.

Εκτός από την κύρια ανασκαφική δράση το επιστημονικό και τεχνικό προσωπικό ασχολείται και με εργασίες καθαρισμού και συντήρησης ή ανάδειξης μνημείων και αρχαιολογικών χώρων, καθώς και οριοθετήσεις ή αναοριοθετήσεις αρχαιολογικών θέσεων. Εδώ περιλαμβάνονται και οι καταγραφές αρχαίων, που προέρχονται είτε από ανασκαφές είτε από παραδόσεις και κατασχέσεις.

Στο πλαίσιο των έργων του Γ΄ ΚΠΣ συνεχίζονται η συντήρηση-ανάδειξη των μνημειακών χώρων της αρχαίας αγοράς και του ανακτορικού συγκροτήματος του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη και του αρχαιολογικού χώρου του Παλατιανού στο Νομό Κιλκίς.

Κατά τις εργασίες κατασκευής της Εγνατίας Οδού προκύπτει η ανασκαφική έρευνα αρχαιοτήτων στο τμήμα μεταξύ των θέσεων Δερβενίου Θεσσαλονίκης και Ανάληψης Λαγκαδά.

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα της Εφορείας συνεχίζονται με μεγάλο ενδιαφέρον και η προσέλευση πλήθους μαθητών είναι αξιοσημείωτη.

Έκθεση της Ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης εγκαινιάζεται τον Ιούνιο στο Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του ΑΠΘ. Λίγα αντιπροσωπευτικά ευρήματα της ελληνιστικής τέχνης προϊδεάζουν για τη μακραίωνη περίοδο της ρωμαιοκρατίας της Θεσσαλονίκης, που αντιπροσωπεύεται με πολυποίκιλα ευρήματα παλαιών και νεότερων ανασκαφών. Η πρωτοβουλία της οργάνωσης της έκθεσης ανήκει στη διεύθυνση του ΑΜΘ, η πραγματοποίησή της όμως οφείλεται και στην καθοριστική συμβολή πολλών συναδέλφων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, τόσο του επιστημονικού τομέα όσο και του τεχνικού. Πρωτοστατούν οι αρχαιολόγοι Αλλαμανή, Βελένη, Γκατζόλης, Τζαναβάρη και οι συντηρητές Δημητριάδης, Μοδίτσης.

Στο προσωπικό της Εφορείας εντάσσεται και η αρχαιολόγος Ευ. Στεφανή, η οποία έχει μετατεθεί στην Υπηρεσία μας από την ΙΖ΄ ΕΠΚΑ.

Αναλυτικά το έργο της Εφορείας έχει ως εξής:

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ

Μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα

Κατά τη διάρκεια του 2003 λειτούργησαν κανονικά όλα τα μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα της Εφορείας, ήτοι το «Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα» και «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης» στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, καθώς και τα υπαίθρια προγράμματα «Η αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία» και «Το Γαλεριανό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης» στους αντίστοιχους αρχαιολογικούς χώρους της πόλης (για αναλυτική παρουσίαση των παραπάνω προγραμμάτων βλ. σχετικά Χρονικά 1996, 1998, 2000 και 2001).

Παράλληλα, συνεχίστηκε με κανονικούς ρυθμούς η λειτουργία των δανειστικών προγραμμάτων, τόσο αυτών σε μορφή δανειστικών φακέλων (πρόκειται για τους τέσσερις εκπαιδευτικούς φακέλους του προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ: «Παλατιανό (Αρχαίο Ίωρον): Μια πόλη της αρχαίας Κρηστωνίας», «Η προϊστορική Τούμπα της Θεσσαλονίκης», «Όλυνθος: Ιστορία και πολεοδομική οργάνωση της πρωτεύουσας των Χαλκιδέων» και «Η Αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία» (βλ. σχετικά Χρονικά 1999 και 2002), καθώς και τον εκπαιδευτικό φάκελο «Ο Χρυσός των Μακεδόνων») όσο και της εκπαιδευτικής μουσειοσκευής «Ένας αρχαίος ναός», προσφορά του Κέντρου Μελετών Ακρόπολης. Τέλος, συνεχίστηκε και φέτος η λειτουργία του προγράμματος «Τα Νομίσματα της Μακεδονίας», σε μορφή ατομικού εντύπου εργασίας (βλ. σχετικά Χρονικά 2002).

Θερινά προγράμματα

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 2003 εγκαινιάστηκε για πρώτη φορά ο θεσμός των θερινών εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Εφορείας. Μετά από επαφές με φορείς της πόλης, όπως της Διεύθυνσης Κοινωνικών Υπηρεσιών του Δήμου Θεσσαλονίκης, της ΧΑΝΘ, καθώς και του Σωματείου Επαγγελματιών Ιδιωτικών Παιδικών και Βρεφονηπιακών Σταθμών Θεσσαλονίκης, αποφασίσαμε να ανταποκριθούμε στην έντονη ζήτηση για θερινά μουσειακά και ευρύτερα αρχαιολογικά εκπαιδευτικά προγράμματα και ιδίως για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, καθώς, όπως έγινε φανερό, ολοένα και περισσότερα παιδιά αυτών των ηλικιών παρακολουθούν πλέον κάποια θερινά προγράμματα απασχόλησης, δημόσια ή ιδιωτικά. Ως εναρκτήριο πρόγραμμα επιλέχθηκε «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», ένα πρόγραμμα που θέσαμε σε λειτουργία από το 2001 και εφαρμόσαμε ήδη πιλοτικά σε μαθητές νηπιαγωγείου (βλ. σχετικά Χρονικά 2001). Βασιζόμενοι στην εμπειρία αυτή, διατηρήσαμε τη βασική δομή του προγράμματος προσαρμόζοντάς το περαιτέρω, έτσι ώστε να απευθύνεται και σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας.

Το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Εφορείας, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (βλ. σχετικά Χρονικά

2000). Η χρονική διάρκεια του προγράμματος ήταν από τις 17 Ιουνίου έως και τις 30 Ιουλίου και έλαβαν μέρος 340 παιδιά ηλικίας από τεσσάρων έως δέκα ετών.

Στόχοι του προγράμματος: Το πρόγραμμα έχει στόχο να βοηθήσει τα παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας έτσι ώστε: α) να εξοικειωθούν με το χώρο του Μουσείου, καθώς και με τη σημασία και την έννοια των μουσειακών αντικειμένων, β) να πληροφορηθούν για ένα ιστορικό γεγονός, όπως αυτό της ίδρυσης της Θεσσαλονίκης από τον Κάσσανδρο, μέσα από ψυχαγωγικές και δημιουργικές δραστηριότητες. Για το λόγο αυτό επιλέχθηκε η μέθοδος της δραματοποίησης με αυτοσχεδιασμούς, μιμητικά παιχνίδια και ανάληψη ρόλων.

Διάρθρωση του προγράμματος. Το πρόγραμμα διαρθρώνεται σε τρία στάδια ως εξής: α) αφήγηση-δραματοποίηση. Οι μουσειοπαιδαγωγοί αφηγούνται την ιστορία της ίδρυσης της Θεσσαλονίκης σε μορφή παραμυθιού, ενώ συγχρόνως μοιράζονται οι ρόλοι (Κάσσανδρος, Θεσσαλονίκη, κάτοικοι των υπό συνοικισμό πολισμάτων, στρατιώτες, κήρυκες κτλ.) και τα παιδιά δραματοποιούν την αφήγηση. Έτσι, ο μουσειοπαιδαγωγός-αφηγητής κρατά το ρόλο του «σκηνοθέτη» δίνοντας τις κύριες κατευθύνσεις, αφήνοντας παράλληλα τα παιδιά μέσα από αυτοσχεδιασμούς να συνδιαμορφώσουν την εξέλιξη του δρώμενου. Η αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με το πλούσιο, πολύχρωμο και ζωντανό εποπτικό υλικό της (τοιχογραφία) μετατρέπεται σε ιδανικό σκηνικό για τις ανάγκες του «έργου», β) περιήγηση-ανακάλυψη. Μετά από ολιγόλεπτη ξεκούραση των παιδιών, για να χαλαρώσουν και να ηρεμήσουν, ακολουθεί σύντομη, δεκαπεντάλεπτη περιήγηση στην αίθουσα της έκθεσης «Η προϊστορική Θεσσαλονίκη. Πρώιμες κοινότητες στην ενδοχώρα του Θερμαϊκού». Επιλέξαμε να περιορίσουμε την περιήγηση σε ορισμένα μόνον αντικείμενα της έκθεσης, χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής των ανθρώπων κατά «τα πολύ παλιά χρόνια». Για την καλύτερη παρατήρηση αυτών των αντικειμένων και για να δοθεί το στοιχείο της «ανακάλυψης», δίνεται σε κάθε παιδί ένα φύλλο με τα σχέδια των αντικειμένων και παροτρύνονται να τα εντοπίσουν και να τα αναγνωρίσουν. Κατά αυτόν τον τρόπο η περιήγηση αποκτά ενδιαφέρον και αποφεύγεται η μονοτονία της απλής ξενάγησης, γ) εργαστήριο ζωγραφικής. Στην επιστροφή τους στο χώρο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα παιδιά καλούνται να αποδώσουν εικαστικά όσα είδαν και έμαθαν για την ιστορία της πόλης τους, το μουσείο, τα αντικείμενα που παρατήρησαν κτλ. Το έργο τους είναι και το αναμνηστικό που παίρνουν μαζί τους στο τέλος του προγράμματος.

Παιχνίδια πολιτισμού

Το φθινόπωρο του 2003 η Εφορεία ανέλαβε την ευθύνη της λειτουργίας των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της έκθεσης «Παιχνίδια πολιτισμού» του ΥΠΠΟ, που διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη υπό την εποπτεία της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων και του Λαϊκού Πολιτισμού του ΥΠΠΟ. Η έκθεση έλαβε χώρα στην Αποθήκη Γ΄ στο λιμάνι, κατά το διάστημα Σεπτεμβρίου-Νοεμβρίου 2003.

Η έκθεση παρουσιάζει την εικοσαετή δραστηριοποίηση των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ, των συνεργαζόμενων και των εποπτευόμενων από αυτό φορέων, στον τομέα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων.

Στην αίθουσα που έφερε τον τίτλο «Επιβάτες στο πλοίο του χρόνου» παρουσίασαν τις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων της ΔΙΠΚΑ, το Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων της ΔΒΜΜ, η Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού και το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου. Λειτούργησαν τρία εκπαιδευτικά προγράμματα: «Επί οίνοπι πόντω-Ταξίδια στην κρασάτη θάλασσα», «Ταξίδια στις βυζαντινές θάλασσες» και «Θαλασσινά ταξίδια στα νεότερα χρόνια».

Συμμετοχή στο πρόγραμμα ΠΗΓΑΣΟΣ

Με το αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α4/Φ29/144/24541/25.4.2000 έγγραφο της ΔΙΠΚΑ/ΤΕΠ, η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ προσκλήθηκε να συμμετάσχει στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Σχολεία και Μουσεία 2000-2», το οποίο διοργανώνεται με πρωτοβουλία του ιδρύματος Πήγασος και τελεί υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Κατόπιν τούτου, η Εφορεία έλαβε μέρος σε σεμινάριο που διοργανώθηκε στις Βρυξέλλες με τίτλο «Écoles et Musées : Une pédagogie pour le patrimoine», το φθινόπωρο του 2000, με σκοπό τη διερεύνηση των προϋποθέσεων για τη διαμόρφωση ενός προγράμματος ευρωπαϊκής διάστασης.

Το άνοιξη του 2002, η Εφορεία προχώρησε σε συνεργασία με ομάδα εκπαιδευτικών, στο σχεδιασμό ενός πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος στον αρχαιολογικό χώρο του Γαλεριανού Συγκροτήματος, με σκοπό την ένταξή του στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Σχολεία και Μουσεία 2000-2».

Το αποτέλεσμα ήταν το Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με τίτλο «Γνωρίζω το ανάκτορο του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη», το οποίο εκπονήθηκε και υλοποιήθηκε με την καθοδήγηση της Κ. Βογιατζή, φιλολόγου, και τη συνεργασία της Κ. Τσιλιγγερίδου, καθηγήτριας καλλιτεχνικών, και φορέα υλοποίησης τη Β1 τάξη του 3ου Γυμνασίου Νεάπολης, υπό την εποπτεία της Έ. Μυρογιάννη, φιλολόγου, η οποία και επελέγη ως η βασική συνεργάτιδα-εκπαιδευτικός της Εφορείας για τα ευρωπαϊκά προγράμματα.

Το Σεπτέμβριο του 2002, πραγματοποιήθηκε δεύτερο Σεμινάριο στις Βρυξέλλες με σκοπό την αξιολόγηση του προγράμματος «Σχολεία και Μουσεία 2000-2». Παράλληλα, καταρτίστηκαν οι βασικοί άξονες ενός νέου προγράμματος με τίτλο «Écoles et Musées vers l'Europe - Schools and Museums towards Europe - Σχολεία και Μουσεία με το βλέμμα στην Ευρώπη», σύμφωνα με τους οποίους οι εθνικές προτάσεις πρέπει να αναφέρονται στις μετακινήσεις, τις αποδημίες, τις μεταναστεύσεις, ένα θέμα διαχρονικό, αλλά και τόσο επίκαιρο για τη σύγχρονη Ευρώπη. Η ύπαρξη στις αποθήκες της Εφορείας ενός μικρού συνόλου γλυπτών, τα οποία μετά το 1922 μετέφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες από τη Ραιδεστό της ανατολικής Θράκης, μας έδωσε τη βασική ιδέα για τη διαμόρφωση της πρότασής μας, η οποία κατετέθη εντός του 2003 με τίτλο «From Rhedestos to Thessaloniki. Statues migrate with people» και η οποία έγινε αποδεκτή. Η υλοποίηση του νέου αυτού ευρωπαϊκού προγράμματος θα εξαρτηθεί, τελικώς, από την έγκριση της χρηματοδότησής του από την ΕΕ.

Τέλος, η Σ. Τσίρλη εργάστηκε και φέτος ως μουσειοπαιδαγωγός, ενώ η Ό. Σακαλή υπήρξε για μια ακόμη χρονιά η βασική συνεργάτιδα τόσο σε θέματα σχεδιασμού όσο και εφαρμογής των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Αρχαία αγορά

Σε βάθος 15,50 μ. περίπου από την ανώτερη στάθμη του επικλινούς εδάφους, μετά από την αποχωμάτωση του δυτικού πρανούς έως το επίπεδο της αρχαίας μαρμάρινης πλακόστρωσης της πλατείας, ο μηχανικός εκσκαφέας, κατά τις εργασίες θεμελίωσης του πρώτου υπόγειου κτιρίου στη δυτική πλευρά της αγοράς, της αίθουσας πολλαπλών χρήσεων, σταμάτησε σε μια συμπαγή κατασκευή[169] (Πίν. 29 α).

Ο προσεκτικός ανασκαφικός καθαρισμός που ακολούθησε αποκάλυψε το κτίσμα, το οποίο είχε ερευνηθεί το 1967 από τον Φ. Πέτσα κατά το ήμισύ του[170]. Είχε ανασκαφεί μόνον το ανατολικό του τμήμα, ενώ το υπόλοιπο προς Δ., το οποίο έδωσε και τα περισσότερα στοιχεία για την ταύτιση της χρήσης του κτιρίου, δεν είχε αποκαλυφθεί. Το ανατολικό τμήμα αυτού του οικοδομήματος είναι ένας σχεδόν τετράγωνος χώρος, διαστ. 3,85×4,25 μ., ο οποίος κατασκευάστηκε αποκλειστικά από αρχιτεκτονικά μέλη από ασβεστόλιθο, σπόλια παλαιότερων οικοδομημάτων (Πίν. 29 β). Περιμετρικά τοποθετήθηκαν ορθογωνισμένες λιθόπλινθοι με τρόπο ώστε να ορίζουν με ευκρίνεια την κάτοψη της κατασκευής. Ένας από αυτούς είχε επιμήκη τόρμο, όπου ήταν σφηνωμένο το κάτω μέρος μιας στενής, μαρμάρινης πλάκας, υπό μορφή ορθοστάτη (Πίν. 29 γ). Η όλη κατασκευή γεμίστηκε στο εσωτερικό της με τμήματα από οικοδομικό υλικό τοποθετημένα άτακτα μεν, αλλά με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργηθεί ένα ενιαίο επίπεδο.

Η πλειονότητα των αρχιτεκτονικών μελών φαινόταν εξαρχής ότι προερχόταν από έναν τάφο, κατά πάσα πιθανότητα μακεδονικού τύπου, όπως προέκυπτε από την καμπυλότητα που έφεραν τα μέλη σε μία πλευρά τους (Πίν. 29 δ, ε). Η αρχική αυτή υπόθεση επιβεβαιώθηκε, όταν κατά τη μετακίνησή τους από το εσωτερικό της κατασκευής, βρέθηκε ανάμεσά τους και μια λίθινη, τριγωνικού σχήματος επίστεψη, με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση, η οποία θα ήταν το κορυφαίο «ακροκέραμο» στο ταφικό κτίριο (Πίν. 29 στ). Ανάμεσα στα σπόλια υπήρχαν και άλλου τύπου μέλη, όπως μικροί κίονες, καθώς και τμήματα κιόνων διαφόρων μεγεθών, τα οποία προέρχονται από διαφορετικό κτίριο.

Από το γέμισμα του εσωτερικού της ορθογώνιας κατασκευής, εκτός από τη λίθινη επίστεψη με κεντρική παράσταση ανάγλυφου ανθεμίου, περιβαλλόμενη από άνθη, φύλλα και καυλούς, ανασύρθηκαν θολίτες από μεγάλου ανοίγματος καμάρα και από ένα μικρό τόξο. Ανασύρθηκαν, επίσης, ορθογώνιοι λιθόπλινθοι, σφόνδυλοι κιόνων, εκ των οποίων ένας χωρίς γλυφές και ένας με ημιλαξευμένες γλυφές στο αρχικό στάδιο λάξευσης, καθώς επίσης και ένας αρράβδωτος κίονας, ο οποίος βρίσκεται επίσης στο αρχικό στάδιο της επεξεργασίας του. Από την κριτική ανάλυση του σχεδίου, το οποίο είχε γίνει κατά την ανασκαφή του 1967 από το σχεδιαστή Α. Κούντουρα και τις σχετικές περιγραφές του Φ. Πέτσα και με βάση τα μετρικά στοιχεία που προέκυψαν από την ανασκαφή, προκύπτει σαφώς ότι εκεί βρέθηκε ο Άτλαντας, καθώς και ο κίονας με τη λατινική επιγραφή που αναφέρονται στα χρονικά.

Σε επαφή με την επιμελημένη αυτή κατασκευή ανασκάφηκε ένας ακόμη ορθογώνιος χώρος κτισμένος με προσεγμένη αργολιθοδομή και με δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα, ο οποίος δεν μπορούσε παρά να ταυτιστεί ως δεξαμενή νερού. Η ερμηνεία αυτή συνέβαλε στην αποκρυπτογράφηση της ταυτότητας και του διπλανού κτίσματος, το

169. Βλ. Π. Αδάμ-Βελένη, Κρήνη στην Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης: ένα «χαμένο» κτίσμα από την εποχή του Φ. Πέτσα, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 225-238.

170. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, Πίν. 290γ.

οποίο σωζόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος του σε επίπεδο θεμελίωσης και δεν παρείχε κανένα στοιχείο για τη χρήση του. Τα δύο κτίσματα αποτελούσαν, λοιπόν, ένα ενιαίο σύνολο και δεν ήταν τίποτε άλλο από ένα κρηναίο οικοδόμημα σε κεντρικό σημείο της πλατείας της αγοράς. Το κτίριο αποτελούνταν από δύο τμήματα, από το χώρο του κρουνού, όπου θα έρρεε το νερό και από μια μεγάλων διαστάσεων στέρνα για την τροφοδότηση της κρήνης ή την περισυλλογή του νερού.

Η αποκάλυψη του μνημείου αμέσως κάτω από το μαρμαροστρωμένο δάπεδο της πλατείας δείχνει ότι το κρηναίο οικοδόμημα προϋπήρχε της πλακόστρωσης της αγοράς, η οποία θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Η λειτουργία του κρηναίου σχετίζεται με την αμέσως προηγούμενη φάση της ρωμαϊκής φάσης, του β΄ τετάρτου του 2ου αι. μ.Χ., σχετιζόμενη με την πρώτη οργάνωση του συγκροτήματος, όπου το δάπεδο της πλατείας ήταν καλά πατημένο χώμα, όπως διαπιστώθηκε και σε άλλα σημεία. Όλα τα στοιχεία έδειξαν ότι το κτίριο αυτό κατεδαφίστηκε έως τη στάθμη των θεμελίων κατά την επίστρωση της αγοράς με ορθογώνιες μαρμάρινες πλάκες.

Η υποδομή του ανατολικού τμήματος του κρηναίου κατασκευάστηκε από οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση. Η προέλευση των αρχιτεκτονικών μελών αποτελούν ένα σημαντικό θέμα προς συζήτηση. Κατ' αρχάς, η επιμελημένη κατασκευή τους και το θέμα της ανάγλυφης διακόσμησης της επίστεψης μας οδηγούν σε μια πρώιμη χρονολόγηση του αρχικού μνημείου μέσα στον 3ο αι. π.Χ. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα ταφικό μνημείο, το οποίο κατασκευάστηκε μετά την ίδρυση της Θεσσαλονίκης. Ποια ήταν η θέση του μνημείου αυτού και για ποιο λόγο διαλύθηκε για να χρησιμοποιηθούν τα μέλη του σε άλλη κατασκευή; Είναι δύο καίρια ερωτήματα, τα οποία δύσκολα βρίσκουν απάντηση. Ωστόσο, η ύπαρξη μελών ενός ταφικού μνημείου των υστεροκλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων σε β΄ χρήση στην αγορά των ρωμαϊκών χρόνων δείχνει ενδεχομένως α) ότι το ταφικό μνημείο βρισκόταν σε σχετικά κοντινή απόσταση και β) ότι η ύπαρξή του πιθανότατα παρεμπόδιζε την πολεοδομική ανάπτυξη μιας περιοχής σε μεταγενέστερους χρόνους.

Η ύπαρξη ενός τέτοιου μνημείου στο πεδινό τμήμα της πόλης θα επιβεβαίωνε την άποψη που διατυπώθηκε τα τελευταία χρόνια από τον Γ. Βελένη, ότι η αρχική πόλη του Κασσάνδρου βρισκόταν οχυρωμένη στο ορεινό τμήμα της σημερινής πόλης, στην περιοχή της Άνω Πόλης, όπου άλλωστε την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα βρέθηκαν και τα πρωιμότερα οικοδομικά κατάλοιπα στις οδούς Ευριπίδου, Αθηνάς και Κασσάνδρου, καθώς και ένα ιερό, ένα Θεσμοφόριο, στην οδό Μουσών. Στα πεδινά τμήματα, από την οχυρή θέση της πόλης μέχρι τη θάλασσα, θα φιλοξενούνταν, εκτός από κάποιες λιμενικές εγκαταστάσεις, αποθηκευτικοί χώροι ή ίσως και ορισμένα διάσπαρτα κτίρια με αγροτικές χρήσεις και μεμονωμένα πολυτελή ταφικά οικοδομήματα, όπως αυτό το οποίο, όταν έγιναν οι επεκτάσεις της πόλης σε μεταγενέστερους χρόνους, διαλύθηκε και τα μέλη του χρησιμοποιήθηκαν σε β΄ χρήση στο υπό κατασκευή συγκρότημα της αγοράς των μέσων ρωμαϊκών χρόνων.

Ανεξαρτήτως πάντως από τα παραπάνω, το σημαντικό είναι ότι η έρευνα κέρδισε σημαντικές πληροφορίες σχετικές με την εξέλιξη του χώρου της ρωμαϊκής αγοράς. Καταρχάς, ανασκευάστηκε η άποψη περί ελληνιστικού κτιρίου στο χώρο, άποψη η οποία για πολλές δεκαετίες απορροσανατόλισε την έρευνα. Κατά δεύτερον, φάνηκε ότι, πριν από την πλακόστρωση, υπήρξε μια φάση χρήσης της αγοράς με ένα κεντρικό κρηναίο στην πλατεία της. Και τρίτον, η έρευνα έχει στη διάθεσή της τα τμήματα ενός ακόμη σημαντικού ταφικού οικοδομήματος της περιοχής, σε διεξοδική δημοσίευση του οποίου και σε προσπάθεια μερικής αποκατάστασής του θα επανέλθουμε σε επόμενη μελέτη μας.

Τα κατάλοιπα του κρηναίου οικοδομήματος μετά από την αναλυτική τεκμηρίωση, στην οποία συνέβαλε τα μέγιστα η αρχιτέκτων της αρχαίας αγοράς Δ. Καλλιγά, και κατόπιν σχετικής απόφασης του ΚΑΣ, αποσυναρμολογήθηκαν προκειμένου να προχωρήσουμε στην κατασκευή του σύγχρονου υπόγειου εκθεσιακού χώρου και την αίθουσα πολλαπλών χρήσεων. Η προοπτική της πρότασής μας ήταν η θεμελίωση του ρωμαϊκού αυτού κρηναίου να επανατοποθετηθεί μετά την αποπεράτωση των παραπάνω υπόγειων κτιρίων πάνω από την οροφή τους, στο επίπεδο της πλατείας.

Εργασίες διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου

Μετά την ένταξη του αρχαιολογικού χώρου στο Γ΄ ΚΠΣ, συνεχίστηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του δυτικού τμήματος του περιφραγμένου χώρου, προεργασίες των οποίων είχαν ξεκινήσει από το Σεπτέμβριο του 2002. Συγκεκριμένα περατώθηκαν οι διαμορφώσεις των πρανών στη νότια, νοτιοανατολική και βόρεια παρειά του αρχαιολογικού χώρου, ενώ διευθετήθηκαν με φυτεύσεις τα όρια της ανατολικής πλευράς, όπου έχουν κατασκευαστεί με χαμηλά τοιχία προστασίας, σε συνδυασμό με ανορθώσεις αρχαίων τοιχοδομών, προκειμένου να μην εμποδίζεται στους περαστικούς του παρακείμενου πεζοδρόμου (οδός Αγνώστου Στρατιώτου) η θέαση των αρχαίων οικοδομημάτων.

Παράλληλα, έγινε η στερέωση των πρανών στη βόρεια και δυτική πλευρά με πασσαλοδιαφράγματα, ώστε να καταστεί δυνατό να προχωρήσουμε στην κατασκευή των υπόγειων κτιρίων και των δύο αναψυκτηρίων στη βορειοδυτική γωνία του αρχαιολογικού χώρου, τα οποία θα λει-

τουργούν και ως αντιστήριξη στο ιδιαίτερα ψηλό (γύρω στα 13 μ.) στο σημείο αυτό, πρανές. Μετά το πέρας των αντιστηρικτικών εργασιών, άρχισε η θεμελίωση του πρώτου οικοδομήματος, μιας υπόσκαφης αίθουσας πολλαπλών χρήσεων. Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών εντοπίστηκε αρχαίο κτίσμα, το οποίο είχε ανασκαφεί κατά την πρώτη περίοδο των εργασιών στην αρχαία αγορά, επί εποχής του Εφόρου αρχαιοτήτων Πέτσα και για το οποίο δεν υπήρχε κανένα άλλο στοιχείο προσδιορισμού του, εκτός από μια σύντομη αναφορά γι' αυτό στα Χρονικά του 1967. Ακολούθησε εκ νέου ανασκαφικός καθαρισμός, προκειμένου να προσδιοριστεί η χρήση του κτίσματος, το οποίο ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος του κατασκευασμένο από οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ανάκτορα Γαλερίου (αρχαιολογικός χώρος πλατείας Ναυαρίνου)

Η αποκατάσταση των λουτρών. Τον Απρίλιο του 2003 ξεκίνησαν με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ οι εργασίες αποκατάστασης των λουτρών των ανακτόρων του Γαλερίου στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Ναυαρίνου στη Θεσσαλονίκη (Σχέδ. 26). Το έργο ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη (ΥΠΠΟ/ΔΑΑΜ/777/49689/18/9/2001) των αρχιτεκτόνων Φ. Αθανασίου, Β. Μάλαμα, Μ. Μίζα, Μ. Σαραντίδου[171].

Η ανασκαφή του μνημείου, το οποίο χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ., ξεκίνησε τη δεκαετία του '60 και ολοκληρώθηκε το 1971[172]. Όπως διαπιστώνεται από το σωζόμενο τμήμα του που βρίσκεται ανατολικά του άξονα που συνέδεε τη νότια είσοδο του ανακτόρου με το βόρειο περιστύλιο, ανήκει στην κατηγορία των μικρών λουτρών με μη συμμετρική κάτοψη, που ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στην ύστερη αρχαιότητα στις ανατολικές επαρχίες και κυρίως στη βόρεια Συρία[173] (Σχέδ. 27).

Το κτίριο μέχρι την καταστροφή του υπέστη πολλές μετασκευές, που αφορούν στον τρόπο λειτουργίας του και στις χρήσεις των επιμέρους χώρων[174]. Από την αρχική οικοδομική φάση σώζεται το ψυχρό (frigidarium) και το χλιαρό λουτρό (tepidarium), ενώ το θερμό λουτρό (caldarium), που κατά πάσα πιθανότητα βρισκόταν νοτιότερα, δεν έχει ανασκαφεί[175].

Το ψυχρό λουτρό ήταν μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα με είσοδο στη δυτική πλευρά και προθάλαμο (6,5×6,5 μ.), ο οποίος έφερε ψηφιδωτό δάπεδο (Σχέδ. 28). Η αίθουσα, που λειτουργούσε πιθανόν και ως αποδυτήριο, έχει μήκος 16,5, πλάτος 7,5 μ. και στην ανατολική πλευρά της υπάρχει ορθογώνια πισίνα διαστ. 7,5×3,5 μ. και βάθ. 1 μ. στο εσωτερικό της οποίας, στη δυτική πλευρά, σώζονται δύο αναβαθμοί. Στη βόρεια τοιχοποιία του frigidarium σχηματίζονταν τέσσερις αβαθείς αψιδωτές κόγχες ορθογώνιας κάτοψης, η βάση των οποίων, υπερυψωμένη κατά 0,75 μ. από το δάπεδο, χρησίμευε ως έδρανο. Οι τοίχοι της αίθουσας έφεραν ορθομαρμάρωση, ενώ το δάπεδο, τμήμα του οποίου σώζεται μέχρι σήμερα, ήταν επιστρωμένο με έγχρωμα μάρμαρα (Σχέδ. 29).

Σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση, μετά την επικράτηση του χριστιανισμού[176], η πισίνα της μεγάλης αίθουσας καταργήθηκε και στο κέντρο του ανατολικού τοίχου της κατασκευάστηκε ημικυκλική κρηναία κατασκευή διαμ. 4 μ.[177] (Σχέδ. 30). Βόρεια του frigidarium υπήρχε καμαροσκέπαστη δεξαμενή, που χτίστηκε σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση και στα ανατολικά κτίσμα με χώρους διαμορφωμένους σε δύο επίπεδα.

Το χλιαρό λουτρό αποτελούνταν από αίθουσα οκταγωνικής κάτοψης, πλευράς 2,50 μ., με εξαγωνικό λουτήρα, η οποία λειτουργούσε ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των ψυχρών και των θερμών χώρων (Σχέδ. 28). Το δάπεδο και οι τοίχοι της ήταν επενδυμένοι με μάρμαρο, ενώ στις τέσσερις γωνίες υπήρχαν ημικυκλικές κόγχες. Δυτικά επικοινωνούσε με ορθογώνιο χώρο με ημικυκλική αψίδα, ο οποίος άλλαξε διαδοχικά χρήση. Στην αρχική φάση λειτουργίας του, ο χώρος πιθανόν χρησίμευε για το πλύσιμο των χεριών και του προσώπου, το οποίο γινόταν συνήθως σε μαρμάρινο αναβρυτήριο τοποθετημένο στο κέντρο της αψίδας (schola labrum). Μεταγενέστερα, ίσως

171. Στην εκπόνηση των σχεδίων συμμετείχε και η σχεδιάστρια Μ. Νάννου.

172. Φ. Παπαδοπούλου, *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 334. Μ.Κ. Σιγανίδου, *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 407. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 331. Α. Βαβρίτσας, *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 500.

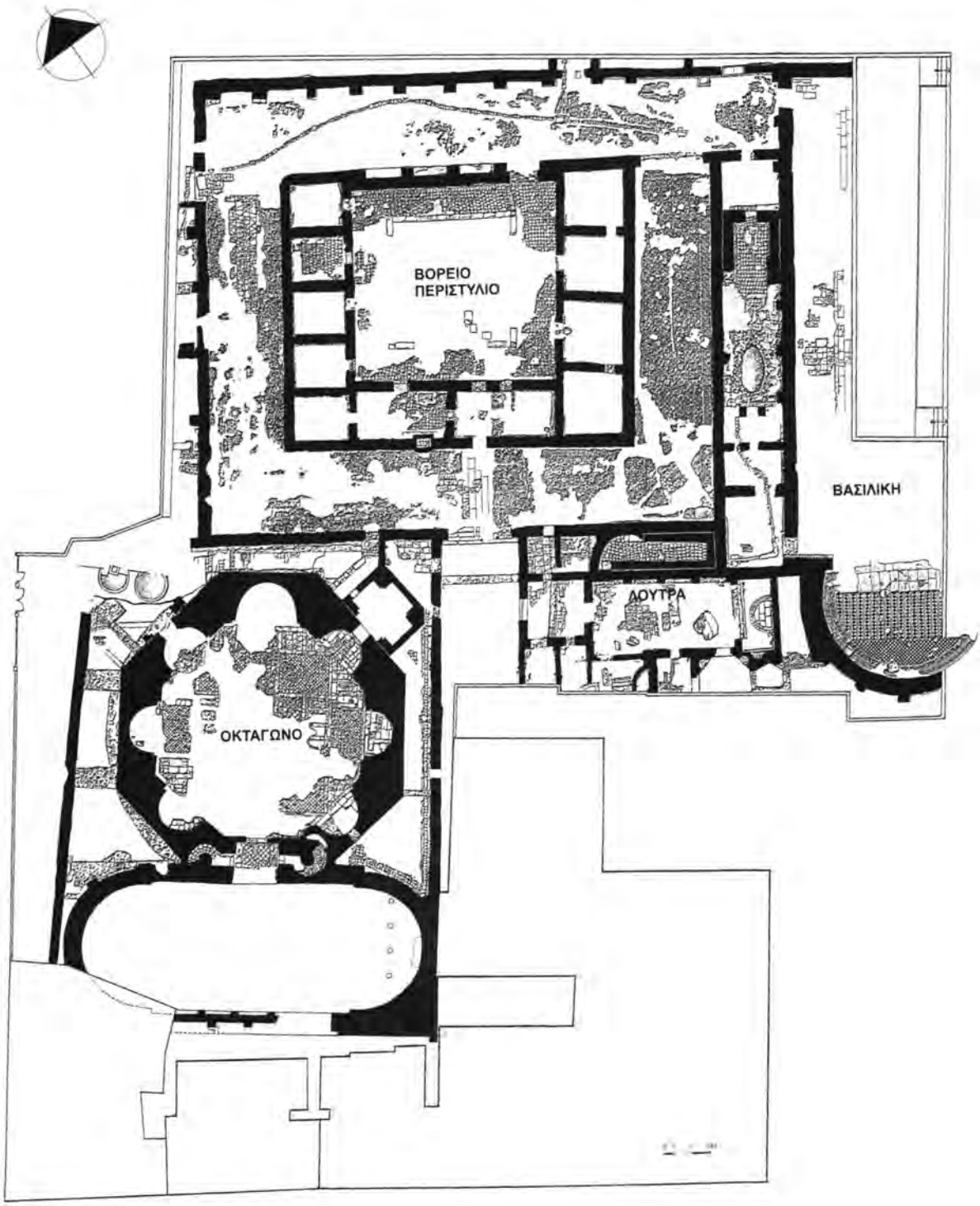
173. F. Yegül, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Architectural History Foundation and the Massachusetts Institute of Technology, New York 1992, σ. 326.

174. Φ. Αθανασίου - Β. Μάλαμα - Μ. Μίζα - Μ. Σαραντίδου, Τα λουτρά των ανακτόρων του Γαλερίου, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 191-206.

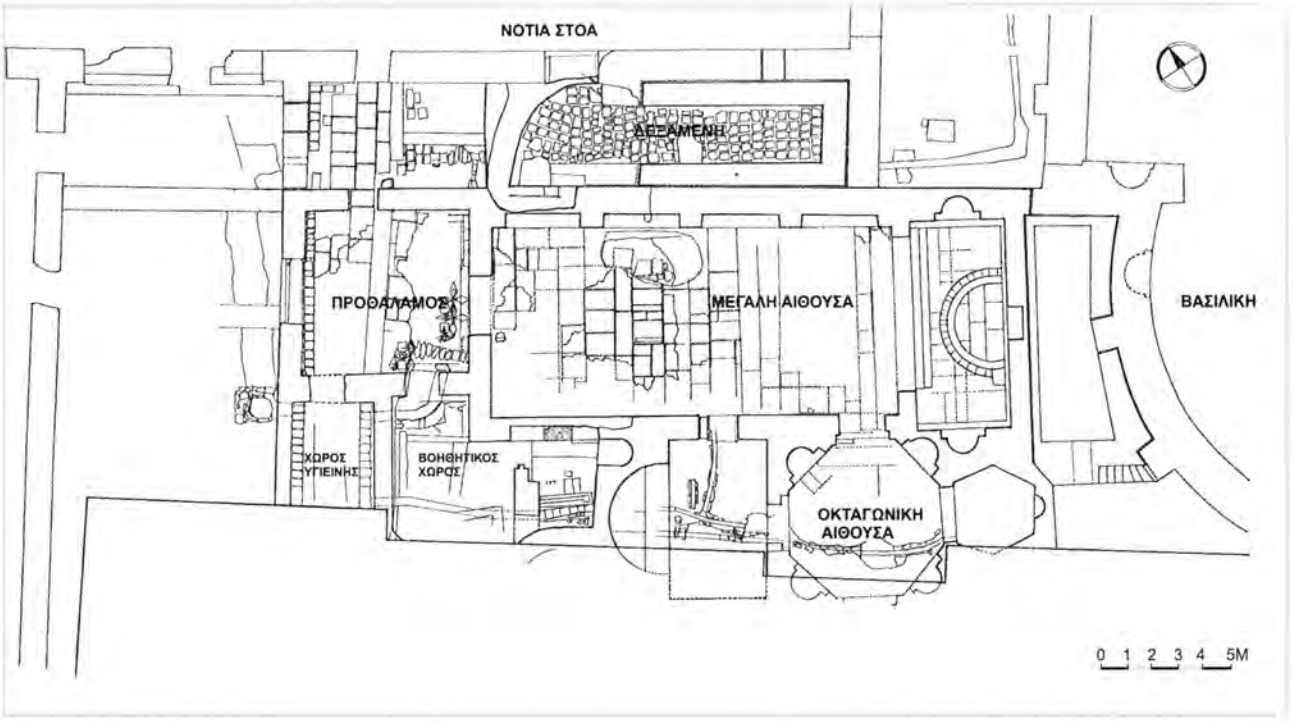
175. Η έκταση του συνόλου και η ακριβής μορφή του παραμένει άγνωστη, καθώς τα ερείπια συνεχίζονται κάτω από τον πεζόδρομο και τις οικοδομές της πλατείας Ναυαρίνου.

176. Yegül, ό.π. σ. 315.

177. Στη φάση αυτή η αίθουσα πιθανόν θα λειτουργούσε αποκλειστικά ως χώρος υποδοχής και ανάπαυσης.

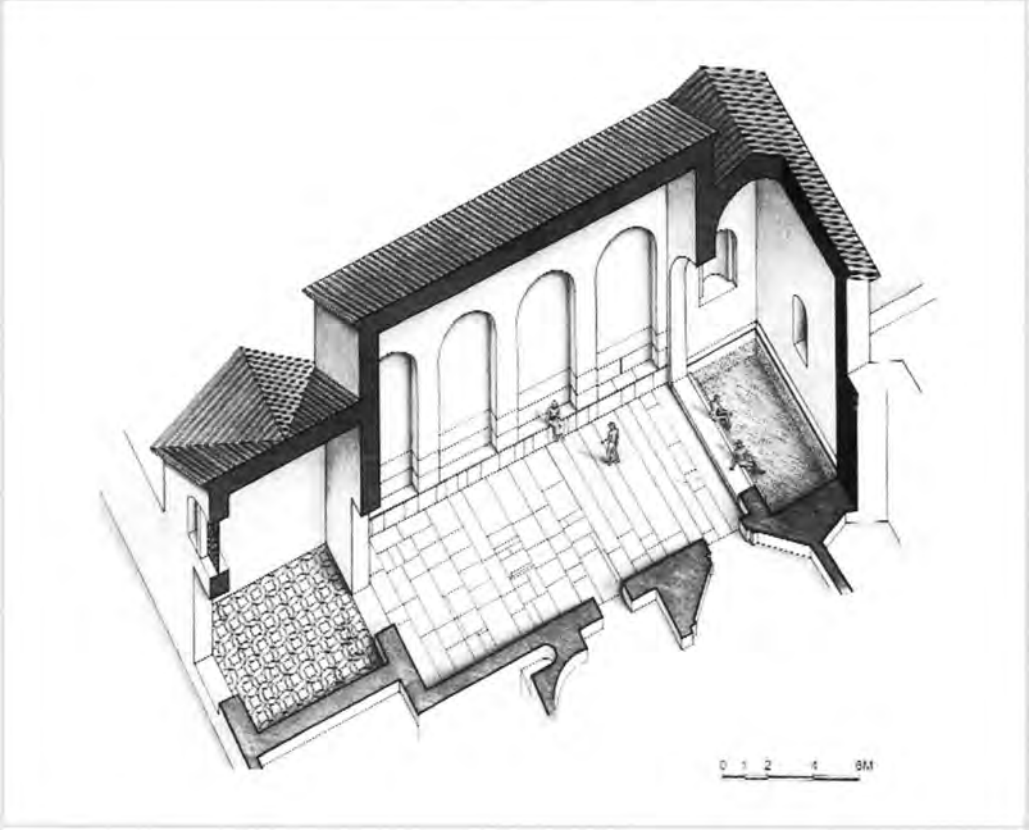


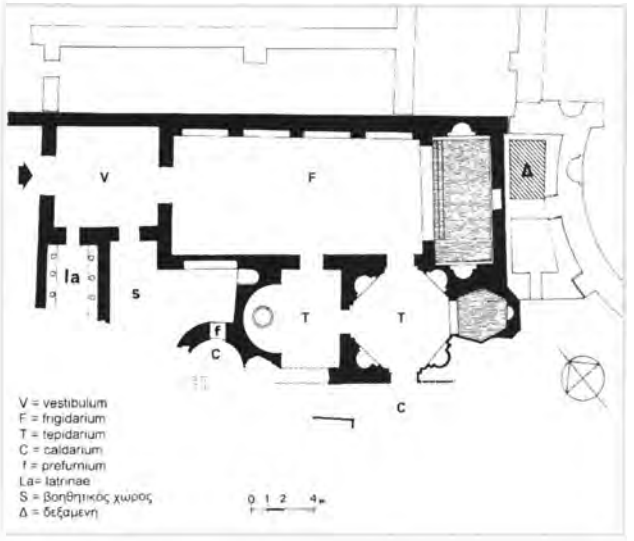
Σχέδ. 26. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου (αρχαιολογικός χώρος στην πλατεία Ναυαρίνου). Κάτοψη.



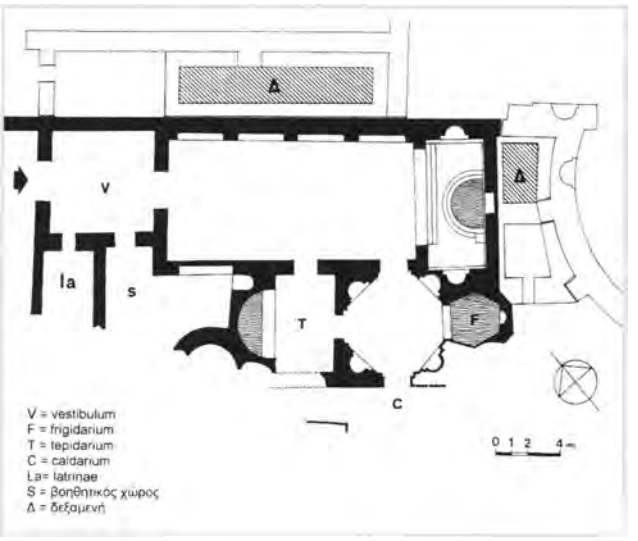
Σχέδ. 27. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Λουτρά. Κάτοψη.

Σχέδ. 28. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Λουτρά. Frigidarium. Γραφική αναπαράσταση.





Σχέδ. 29. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Λουτρά. Α΄ φάση λειτουργίας.



Σχέδ. 30. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Λουτρά. Β΄ φάση λειτουργίας.

την εποχή που η μεγάλη αίθουσα έπαψε να λειτουργεί ως frigidarium, η αψίδα μετασκευάστηκε σε λουτήρα και ο χώρος πιθανόν λειτούργησε ως tepidarium (Σχέδ. 30).

Οι βοηθητικοί χώροι των λουτρών ήταν τοποθετημένοι νότια του προθαλάμου. Στο χώρο δυτικά της αψιδωτής αίθουσας, ο οποίος ήταν διαμορφωμένος σε δύο επίπεδα, βρισκόταν η εστία για τη θέρμανση του caldarium. Το άνω τμήμα του στομίου της, που είναι ορατό στο νότιο τοίχο, ήταν κατασκευασμένο με μονό πλίνθινο τόξο. Σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση, όταν ο χώρος άλλαξε χρήση, η λειτουργία της εστίας διακόπηκε και μπροστά από το στόμιό της κατασκευάστηκε υπόνομος για την απομάκρυνση των λυμάτων του αποχωρητηρίου που τοποθετήθηκε στη θέση αυτή.

Στην αρχική φάση λειτουργίας των λουτρών, ο χώρος υγιεινής (latrine) ήταν κοντά στην είσοδο, νότια του προθαλάμου (Σχέδ. 28). Είχε πλάτος 3,20 μ.[178] και στις τρεις πλευρές του θα ήταν τοποθετημένο το έδρανο με τις χαρακτηριστικές οπές. Κατά μήκος των τοίχων, κάτω από το έδρανο, βρισκόταν ο υπόνομος για την απομάκρυνση των λυμάτων όπου εισέρεαν με αγωγούς διαφόρων τύπων και τα ακάθαρτα νερά από το άδειασμα των λουτήρων, καθώς και από τους χώρους βόρεια του προθαλάμου. Στην αρχική φάση λειτουργίας του συγκροτήματος, η τροφοδοσία των λουτρών με μεγάλη ποσότητα νερού, που ήταν αναγκαία για τη συνεχή ροή του στους λουτήρες, πιθανόν να γινόταν από μεταλλική δεξαμενή, η οποία ενδεχομένως ήταν τοποθετημένη στην οροφή του κτιρίου που βρίσκεται ανατολικά της μεγάλης αίθουσας, ενώ σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση, η παροχή νερού εξασφαλιζόταν πιθανόν και από τη δεξαμενή που υπήρχε βορείως του frigidarium. Η δεξαμενή αυτή κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της υπέστη εκτεταμένες επισκευές[179].

Οι εργασίες που έγιναν στα λουτρά και εκτελέστηκαν με αυτεπιστασία, υπό την επίβλεψη της αρχιτεκτονικής ομάδας, είχαν στόχο την προστασία των τοιχοποιιών από τη διάβρωση, τη συντήρηση των κονιαμάτων που συγκρατούσαν τις πλάκες της ορθομαρμάρωσης, καθώς και την αποκατάσταση του μαρμάρινου δαπέδου του frigidarium.

Ειδικότερα, η προστασία των κατεστραμμένων τοιχοποιιών[180] από τα όμβρια, υλοποιήθηκε με την κατασκευή στην άνω επιφάνειά τους προστατευτικής στρώσης ύψ. 0,30 μ. από λίθους ή πλίνθους, ανάλογα με το ύψος διατήρησής τους. Η αποκατάσταση της όψης των διαβρωμένων πλινθοδομών έγινε με νέες χειροποίητες πλίνθους, που φέρουν την ημερομηνία της επέμβασης και είναι απόλυτα συμβατές με τις αρχαίες, όσον αφορά στις διαστάσεις, στην αντοχή και στο χρώμα. Η σύσταση του κονιάματος που χρησιμοποιήθηκε στις επεμβάσεις μελετήθηκε σε συνεργασία με το εργαστήριο σιδηροπαγούς σκυροδέματος του ΑΠΘ (υπεύθυνη καθηγήτρια Ι. Παπαγιάννη).

178. Το μήκος του χώρου δεν είναι γνωστό, διότι το νότιο τμήμα του δεν έχει αποκαλυφθεί.

179. Ό.π. (υποσημ. 174), σ. 203, 204.

180. Οι τοιχοποιίες των λουτρών είναι κατασκευασμένες με μικτή αργολιθοδομή (opus mixtum) ή πλινθοδομή.

Εργασίες ανακατασκευής πραγματοποιήθηκαν μόνο στη νοτιοδυτική πλινθόκτιστη τοιχοποιία της οκταγωνικής αίθουσας, η οποία σωζόταν σε ύψος 0,80 μ. από το δάπεδο. Η επέμβαση που κρίθηκε απαραίτητη, αφενός για την ανάδειξη του οκταγωνικού σχήματος της αίθουσας και αφετέρου για την αντιστήριξη του πεζόδρομου που διέρχεται παράλληλα με το νότιο όριο του αρχαιολογικού χώρου, υλοποιήθηκε σύμφωνα με τον τρόπο δόμησης της αρχαίας τοιχοποιίας.

Η συντήρηση και προστασία των κονιαμάτων της ορθομαρμάρωσης πραγματοποιήθηκε υπό την επίβλεψη του συντηρητή Δ. Καπιζιώνη[181], ενώ η αποκατάσταση του μαρμάρινου δαπέδου του frigidarium, που αφορούσε στη συγκόλληση των θρυμματισμένων μαρμάρινων πλακών, στη επανατοποθέτησή τους κατά χώραν σε νέο κονίαμα συμβατό με το αρχαίο (μελέτη ΑΠΘ), καθώς και στη συμπλήρωση των κατεστραμμένων τμημάτων με κονίαμα παρόμοιας χρωματικής απόχρωσης, υλοποιήθηκε υπό την επίβλεψη των συντηρητών Α. Μοδίτση και Χ. Σαλβαρά. Οι εργασίες συντήρησης υλοποιήθηκαν από τους συντηρητές, Δ. Σπανόπουλο, Α. Φωστηρίδου, Γ. Αλμπάντη και Β. Φωκιανού (Πίν. 30 α).

Αρχαία δάπεδα

Κατά το 2003 υλοποιήθηκαν και οι παρακάτω εργασίες: α) ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση του μαρμάρινου δαπέδου βασιλικής και η επανατοποθέτηση κατά χώραν των μαρμάρινων πλακών του δαπέδου του χώρου με την τραπεζοειδή κάτοψη, που βρίσκεται βορειοανατολικά του ανατολικού προσκτίσματος[182], β) ολοκληρώθηκε η επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών της δυτικής στοάς, σε πλαίσια αλουμινίου και νέο υπόστρωμα συμβατό με το αρχαίο[183]. Η εργασία, που υλοποιήθηκε σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, έχει στόχο την προστασία των ψηφιδωτών, ενώ συγχρόνως παρέχεται η δυνατότητα επανέκθεσής τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο ή σε άλλο εκθεσιακό χώρο.

181. Η σύσταση του κονιάματος που χρησιμοποιήθηκε στις επεμβάσεις μελετήθηκε από την καθηγήτρια του ΑΠΘ, Ι. Παπαγιάννη.

182. Η συντήρηση των πλακών υλοποιήθηκε στο πλαίσιο των εργασιών αποκατάστασης του ανακτόρου με χρηματοδότηση από το Β΄ ΚΠΣ (1994-2000).

183. Αφορά στα τμήματα του ψηφιδωτού δαπέδου της πρώτης οικοδομικής φάσης που σύμφωνα με τη μελέτη δεν θα επανατοποθετηθούν κατά χώραν για να αναδειχθεί το δάπεδο της δεύτερης οικοδομικής φάσης (5ος αι. μ.Χ.), το οποίο τα επικάλυπτε. Το ψηφιδωτό του δυτικού διαδρόμου αποκολλήθηκε στο πλαίσιο του Β΄ ΚΠΣ (1994-2000), για να συντηρηθεί.

Σύνταξη μελετών

Στο πλαίσιο του έργου από την αρχιτεκτονική ομάδα εκπονήθηκαν και εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ οι μελέτες:

Αποκατάσταση-συντήρηση του μαρμάρινου δαπέδου του Οκταγώνου (ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ ΑΡΧ/Α1/Φ16/62876/ 4302). Η μελέτη εκπονήθηκε σε συνεργασία με τη συντηρήτρια Χ. Σαλβαρά.

Τροποποίηση της μελέτης αποκατάστασης των δαπέδων του νότιου διαδρόμου της κεντρικής κτιριακής ενότητας. Αφορά στην αποκατάσταση των δύο αρχαίων δαπέδων του νότιου διαδρόμου και στην ταυτόχρονη ανάδειξη δύο επιλεγμένων χώρων της προγενέστερης του ανακτόρου ρωμαϊκής φάσης[184] με την κατασκευή στεγάστρων από διαφανές υλικό.

Η υλοποίηση του έργου ξεκίνησε το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους με την επίχωση των ανασκαφικών τομών της προγενέστερης του ανακτόρου ρωμαϊκής φάσης, σύμφωνα με τις τεχνικές προδιαγραφές της μελέτης που ορίστηκαν σε συνεργασία με το συντηρητή Δ. Καπιζιώνη.

ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

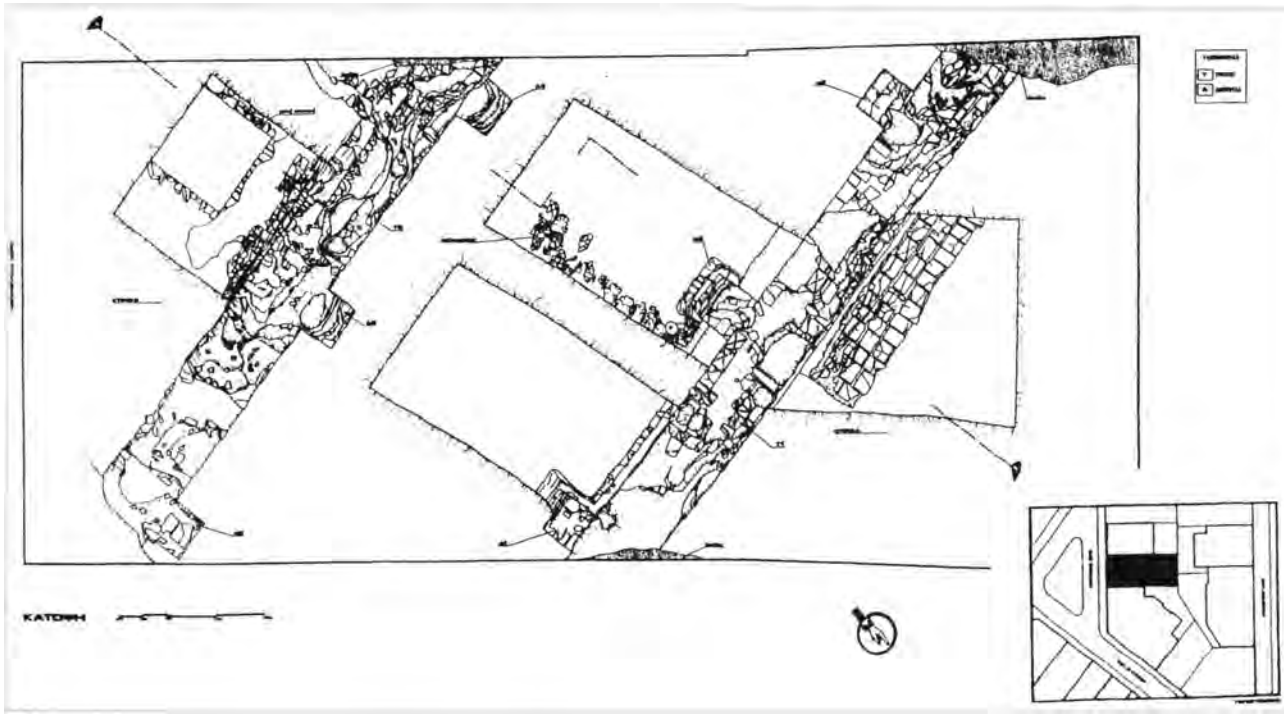
Θεσσαλονίκη

Οδός Πτολεμαίων 13 (οικόπεδο Γ. Αυξεντιάδη)

Κατά τους μήνες Σεπτέμβριο-Νοέμβριο του έτους 2003, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, στο δυτικό τομέα του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης, στην αποκαλούμενη «περιοχή των ιερών».

Αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλες τοιχοποιίες της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου κατά το σύστημα opus mixtum, οι οποίες διασχίζουν το οικόπεδο διαγωνίως με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (Πίν. 30 β). Το πλάτος εκάστης εξ αυτών είναι 1,50 μ. και η ενδιάμεση απόσταση 7,20 μ. Το σωζόμενο ύψος τους φθάνει περίπου το 1 μ. Ο τοίχος Α σώζεται σε άριστη κατάσταση, αντίθετα με τον έτερο τοίχο Β, του οποίου το ανατολικό τμήμα είναι κατεστραμμένο, ενώ στο δυτικό διαπιστώνονται εμφανείς μεταγενέστερες επεμβάσεις. Στην εξωτερική παρειά των δύο τοίχων διαμορφώνονται συμμετρικά ανά τρεις πλινθόκτιστες τριβαθμιδωτές αντηρίδες, διαστ. 0,90×0,70 μ., θεμελιωμένες σε βάθος 3,80 μ. από το επίπεδο του πεζοδρομίου

184. Βλ. Μ. Καραμπέρη, Η διαχρονικότητα της Θεσσαλονίκης μέσα από το Γαλεριανό Συγκρότημα, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 394.



Σχέδ. 31. Θεσσαλονίκη. Οδός Πτολεμαίων 13. Κάτοψη της ανασκαφής.

(Πίν. 30 γ). Η μεταξύ τους απόσταση είναι 4,40 μ. Λόγω της θέσης των αντηρίδων στην εξωτερική παρειά των δύο τοίχων είναι προφανές ότι οι τοίχοι αυτοί ορίζουν δύο όμορα κτίρια – κτίριο Α και κτίριο Β –, με ενδιάμεσο επιμήκη χώρο πλ. 7,20 μ. (Σχέδ. 31), τα οποία βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με το χώρο των ιερών του Σαραπείου.

Όπως προκύπτει από το τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής με όλα τα παλιότερα ανασκαφικά δεδομένα, το κτίριο Α είναι ένα μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, με δημόσιο χαρακτήρα. Το πλάτος του είναι 20 μ., ενώ το μήκος του υπολογίζεται μέχρι στιγμής σε 60 μ. Σύμφωνα με τις πρόσφατες ενδείξεις, πρέπει να είχε πρόσοψη στην αρχαία οδό, τη χάραξη της οποίας ακολουθεί περίπου η σημερινή οδός Αντιγονιδών (το κτίριο συναντούσε κάθετα την οδό Αντιγονιδών), η οποία αποτελούσε το σημαντικότερο δρόμο του κάθετου οδικού δικτύου της πόλης κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Τμήματα του οικοδομήματος αυτού έχουν ερευνηθεί αποσπασματικά ήδη από τη δεκαετία του '30 κατά την ανασκαφή του Σαραπείου[185], καθώς και σε νεότερες έρευνες επί των οδών Σελευκιδών 3[186] και 4[187] και Πτολεμαίων 11[188].

Το κτίριο Β διαφαίνεται πρώτη φορά κατά ένα μικρό τμήμα του.

Σε αμφότερους τους χώρους των κτιρίων Α και Β της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν με δοκιμαστικές τομές πλίνθινα δάπεδα από ορθογώνιες πλίνθους, διαστ. 0,40×0,30×0,03 μ.

Με δύο ακόμα δοκιμαστικές τομές ερευνήθηκε ο ενδιάμεσος χώρος των κτιρίων. Χαρακτηριστική ήταν και εδώ η απουσία κινητών ευρημάτων. Βρέθηκαν μόνον αρκετά χάλκινα νομίσματα του β΄ μισού του 4ου αι. μ.Χ. Σε βάθος 4,20 μ. (2 μ. περίπου βαθύτερα από τα προαναφερθέντα δάπεδα) εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής με κεράμους στέγης προγενέστερης ρωμαϊκής φάσης, χωρίς οικοδομικά κατάλοιπα. Έγινε περισυλλογή σπαραγμάτων τοιχογραφιών με φυσικά μοτίβα και ποικιλία χρωμάτων, όστρακα αγγείων terra sigillata και τμήματα λύχνων του 1ου αι. μ.Χ.

185. *Μακεδονικά* 1 (1940), σ. 464-465.

186. *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 673.

187. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 318.

188. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 634.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ευ. Χριστοδουλίδου, ενώ την αποτύπωση των ευρημάτων έκανε ο αρχιτέκτονας Ό. Πελτέκης.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΑΣΙΑ

Τούμπα

Εξακολούθησαν κατά το 2003 οι ανασκαφές στον οικισμό των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στην Τούμπα Θεσσαλονίκης και στο συνδεδεμένο με αυτό νεκροταφείο. Δύο σωστικές ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν σε οικόπεδα εντός των ορίων του αρχαϊκού οικισμού (στη συμβολή της οδού Σκύρου με την πάροδο Ιβίσκου 6 και στη συμβολή των οδών Καλαβρύτων 18 και Μεγακλέους) και μία σε δύο τμήματα της υπό ανάπλαση Αλάνας της Τούμπας, βόρεια του γηπέδου του ΠΑΟΚ, στο πλαίσιο των Ολυμπιακών Έργων[189].

Συμβολή της οδού Σκύρου με την πάροδο Ιβίσκου 6

Το οικόπεδο βρίσκεται στο δυτικό-βορειοδυτικό άκρο της τράπεζας, όπου ο αρχαίος οικισμός προσέγγιζε τις ανατολικές όχθες του ρέματος που τον περιβάλλει από Β. προς Δ. Το 1996 η ανασκαφή σε γειτονικό οικόπεδο επί της οδού Ιβίσκου 3, παρείχε για πρώτη φορά τα έσχατα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στα δυτικά του οικισμού. Τα οικοδομικά λείψανα είχαν χρονολογηθεί, με βάση την κεραμική, στον 5ο αι. π.Χ.[190].

Τα νέα στοιχεία αφορούν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου στη συμβολή της οδού Σκύρου και πάροδο Ιβίσκου. Στο ένα τέταρτο του οικοπέδου εντοπίστηκε επίχωση με ελάχιστη γεωμετρική κεραμική και άφθονη αρχαϊκών και κλασικών χρόνων και στρώση αργών λίθων. Η στρώση αυτή (μήκ. 10,60 μ. ΝΑ. και πλ. 6 μ. ΒΑ.) έχει κατωφερική κλίση περί τα 0,20 μ. προς Β. Το βορειοανατολικό όριο της στρώσης εμφανίζεται με μέτωπο θεμελίωσης τοίχου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και πάχος περίπου 0,40 μ. Νοτιότερα παρουσιάζονται δύο σχεδόν κυκλικοί σχηματισμοί λίθων, στο κέντρο των οποίων υπάρχει ανά μια συσσώρευση λίθων. Όστρακα πίθων ανάμεσα στους συσσωρευμένους λίθους οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για χώρους υποδοχής πίθων.

Έξω από τη στρώση λίθων που όριζαν και την επίχωση υπήρχε ένα διαχωριστικό αυλάκι, βάθ. 0,80 μ. περίπου, ανάμεσα στο τμήμα της οικοδομικής δραστηριότητας και το φυσικό έδαφος. Το φυσικό αδιατάρακτο έδαφος είναι ερυθρωπό και βραχώδες με αργιλικό χαρακτήρα και πετρώματα υδάτινων αποθέσεων.

Τα δεδομένα της ανασκαφής, σε συνάρτηση με την επικλινή θέση του οικοπέδου στις δυτικές υπώρειες της τράπεζας και με τα ευρήματα της ανασκαφής του 1996 στο παραπλήσιο οικόπεδο επί της οδού Ιβίσκου 3 (που έχει μέτωπο και επί της οδού Σκύρου), οδηγούν σε κάποιες παρατηρήσεις: α) η τράπεζα, έστω και με φθίνοντα όρια, κατέληγε δυτικά στην όχθη του ζωτικού για τον αρχαίο οικισμό ρέματος, β) οι αντικειμενικές δυσχέρειες του αναγλύφου εμπόδισαν την οικοδομική δραστηριότητα στο μέρος αυτό κατά την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, γ) τα λιγοστά οικοδομικά λείψανα ανήκουν σε μια φάση που πιθανότατα έληξε, έχοντας πάντα υπόψη την κεραμική, κατά τον 5ο αι. π.Χ., δ) η απότομη κλίση ανάμεσα στην καθεαυτό άνω τράπεζα που υψώνεται περί τα 15 μ. ανατολικά και νότια του ρέματος (γνωστού ως ρέμα Κωνσταντινίδη) καθόρισε εξαρχής τις πρακτικές δυσκολίας κατοίκησης και διαμόρφωσης των ορίων του οικισμού στις όχθες του ρέματος, ε) πριν και μετά το επεισόδιο της κατασκευαστικής δραστηριότητας στις όχθες του ρέματος της Τούμπας, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν ότι η περιοχή αυτή δεχόταν τα προϊόντα των διαβρώσεων του λόφου και των φερτών ανθρωπογενών υλικών, όπως τα διαλυμένα οικοδομικά υλικά (πλιθιά, αργές πέτρες διαφόρων μεγεθών, κεραμική).

Συμβολή των οδών Καλαβρύτων 18 και Μεγακλέους

Το οικόπεδο βρίσκεται στο ανατολικό-νοτιοανατολικό άκρο της λεγόμενης κάτω τράπεζας, του οικισμού των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Το 1994 στο αμέσως προς Β. γειτονικό οικόπεδο επί της οδού Καλαβρύτων 20 (συμβολή με οδό Αβδήρων) είχε διερευνηθεί ανασκαφικά τμήμα σπιτιού με κεραμική του 5ου και του 4ου αι. π.Χ.[191]. Η ανασκαφή του 2003 έφερε στο φως τη νότια συνέχεια του ίδιου οικοδομήματος και συμπλήρωσε τα στοιχεία για μια αρτιότερη ερμηνεία.

Στο οικόπεδο επί της οδού Καλαβρύτων 18, που ανασκάφηκε κατά το 2003 αποκαλύφθηκε τμήμα πολύχωρης οικίας, η κύρια οικοδομική φάση της οποίας χρονολογείται βάσει της κεραμικής και των νομισμάτων στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Το αρχαίο σπίτι αναπτύχθηκε νότια του δρόμου, τμήμα του οποίου ερευνήσαμε και ονομάσαμε χώρο Α. Ο δρόμος

189. Στις ανασκαφές συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Χαβέλα, Ζ. Καραβασιλειάδου και Δ. Πάτης και η σχεδιάστρια Ν. Στρειδά.

190. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα-οδός Ιβίσκου 3, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 427-430.

191. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφή στην τράπεζα, το νεκροταφείο και τη γύρω περιοχή, *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 190-193, ειδικά 189-191· ο ίδιος, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 440-443.

φαίνεται να είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ήταν κατασκευασμένος από πατημένο σκούρο καφέ χώμα. Ένα μεγάλο τμήμα του καλύφθηκε από την πλίνθινη ανωδομή παρακείμενου βορειότερα κτίσματος ή από την πλίνθινη ανωδομή του σπιτιού που κατέρρευσε προς τα έξω. Πρόκειται για την ανωδομή του εξωτερικού τοίχου της οικίας (Τχ. 1), ο οποίος είναι και ο καλύτερα διατηρημένος τοίχος με μέγιστο ύψος 1,10 μ. Στο μέσον περίπου ο τοίχος παρουσιάζει κλίση προς το εσωτερικό, προφανώς εξαιτίας έντονων πιέσεων που δέχθηκε από τους όγκους των κατεστραμμένων σπιτιών του λοφίσκου. Εσωτερικά του Τχ. 1 ερευνήθηκαν συνολικά οκτώ χώροι, εκ των οποίων μόνον οι τέσσερις σε όλη τους την έκταση.

Ο χώρος Γ, που ορίζεται από τους Τχ. 1, 2, 3 και 4 και είχε διαστάσεις 5×5 μ., ταυτίστηκε με τον ανδρώνα. Μετά την αφαίρεση διάσπαρτων κεράμων στέγης, στο κέντρο του δωματίου αποκαλύφθηκε εστία διαστ. 1×1 μ. κατασκευασμένη από πλινθιά και επιχρισμένη εξωτερικά με ένα πολύ λεπτό λευκό επίχρισμα. Στην άνω επιφάνεια της εστίας είχαν διατηρηθεί ίχνη καύσης. Περιμετρικά αυτής εντοπίστηκαν θραύσματα μελαμβαφών αγγείων (σκυφίδια, κάνθαροι, πινάκια), καθώς και λίγα θραύσματα αμφορέων. Τα διάσπαρτα σιδερένια καρφιά που περισυλλέξαμε, αλλά και τα ίχνη αποσυντιθεμένων οργανικών υλών (ξύλο), θα πρέπει να σχετίζονται με τις κλίνες που θα αναπτύσσονταν περιμετρικά της εστίας. Οι τοίχοι του δωματίου ήταν καλυμμένοι με ένα λεπτό επίχρισμα πηλού, από το ύψος του δαπέδου και πάνω, όπως μαρτυρούν τα ίχνη που εντοπίσαμε σε σημεία των τοίχων.

Ξεκάθαρη ήταν και η χρήση του χώρου Η στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου. Η παρουσία στο κέντρο του δωματίου πλίνθινου πλαισίου, διαστ. 0,80×0,90 μ., πάνω στο οποίο είχε ενσωματωθεί λίθινη μυλόπετρα, μας παραπέμπει σε ένα δωμάτιο, στο οποίο γινόταν η προετοιμασία της τροφής. Επάνω στο πλίνθινο πλαίσιο εντοπίστηκε ακέραιο μικρό σκυφίδιο. Στη βορειοανατολική γωνία βρέθηκε μια μεγάλη λειασμένη πέτρα, η οποία δεν αποκλείεται να χρησίμευε στην άλεση των καρπών. Ο χώρος Η έχει άμεση πρόσβαση στα νότια με το χώρο Ι, στον οποίο γινόταν η αποθήκευση των τροφών (υγρών και στερεών), όπως προκύπτει από την αποκάλυψη αμφορέων και τμημάτων πίθων. Ο χώρος Ι βρίσκεται σε ελαφρώς ψηλότερο επίπεδο από τον Η, ο οποίος θα ήταν ημιυπόγειος, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μια ανάλογη περίπτωση τροφοπαρασκευαστικού χώρου που ερευνήθηκε σε αρχαία οικία της ίδιας χρονικής περιόδου στην οδό Δρυός 9[192].

Ερευνήθηκαν και οι χώροι Δ1 και Δ2, αλλά δεν στάθηκε εφικτή η κατανόηση της χρήσης τους. Χαρακτηριστική ήταν όμως η παρουσία δύο μικρών θησαυρών νομισμάτων. Στο χώρο, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου καταλαμβάνει λιθόστρωτο από μικρούς αργούς λίθους, εντοπίστηκε θησαυρός τριών ασημένιων νομισμάτων Φιλίππου Β΄. Στο χώρο Δ2 βρέθηκε θησαυρός τεσσάρων χάλκινων νομισμάτων, αδιάγνωστων μέχρι στιγμής. Και στις δύο περιπτώσεις προτιμήθηκαν γωνίες τοίχων, στις οποίες άνοιξαν μικρούς λάκκους, όπου είχαν τοποθετηθεί τα νομίσματα και στη συνέχεια σκέπασαν με πέτρες, δημιουργώντας ένα μικρό λιθοσωρό. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο χώρο Δ1, εκτός από το μικρό θησαυρό των ασημένιων νομισμάτων εντοπίσαμε επτά ακόμη χάλκινα νομίσματα διάσπαρτα.

Η μετάβαση στα δύο παραπάνω δωμάτια γινόταν από ΒΑ., από το χώρο Ζ, ο οποίος ερευνήθηκε αποσπασματικά και δεν στάθηκε εφικτή η ταύτισή του με κάποιο συγκεκριμένο δωμάτιο της αρχαίας οικίας. Ένα τμήμα του ίδιου χώρου είχε ερευνηθεί και κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Καλαβρύτων 20[193]. Από το χώρο Ζ γινόταν και η πρόσβαση στο χώρο Θ, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου ήταν στρωμένο με κοκκινωπό πηλό. Η αποσπασματικότητά του δεν μας επέτρεψε να κατανοήσουμε τη χρήση του. Το ίδιο συνέβη και με τους χώρους Ε και Β.

Με στόχο τη στρωματογραφική ανίχνευση του οικοπέδου αποφασίσαμε να κατέβουμε σε μεγαλύτερο βάθος στους χώρους Δ1 και Δ2, όπου εντοπίσαμε λίθινα θεμέλια παλαιότερης φάσης, η οποία βάσει της κεραμικής χρονολογήθηκε στα τέλη του 5ου-α΄ μισό 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για τους Τχ. 11, 12 και 13, εκ των οποίων οι 11 και 13 γωνιάζουν δημιουργώντας χώρο, εσωτερικά του οποίου αποκαλύφθηκαν κέραμοι στέγης και διαλυμένα πλινθιά. Η παλαιότερη αυτή φάση είχε καλυφθεί με ένα λεπτό στρώμα κιτρινοπράσινου αμμώδους χώματος, πάνω στο οποίο είχαν δημιουργηθεί τα δάπεδα της φάσης του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

Σπάζοντας τα δάπεδα των χώρων Β και Ε αποκαλύψαμε λαξευμένους στο χώμα χώρους πίθων, τρεις στο χώρο Β και δύο στο χώρο Ε. Στον τελευταίο εντοπίσαμε, αν και σπασμένο, τον πίθο στη θέση του, μαζί με το πώμα του, κυκλικό και κατασκευασμένο από πηλό. Ανάλογο πώμα εντοπίσαμε και στο χώρο Β.

Σε τμήμα του χώρου Ζ κάναμε στρωματογραφική τομή φθάνοντας μέχρι το φυσικό σε βάθος 4,49 μ. Διαπιστώσαμε ότι η φάση του τέλους του 5ου αι. π.Χ. είχε δημιουργηθεί πάνω σε ένα παχύ στρώμα (μέγ. πάχ. 1,93 μ.), σκοτει-

192. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης 1992: Το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 273-293, ειδικά 279-282· ο ίδιος, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 367-373.

193. Βλ. υποσημ. 171.

νού γκρίζου χρώματος, που αποτελούνταν από πολλούς αργούς λίθους, οι οποίοι δεν παρουσίαζαν κάποια συνοχή και άφθονη κεραμική διαφορετικών εποχών, όπως αμαυρόχρωμη της ύστερης εποχής του Χαλκού, χειροποίητη και τεφρόχρωμη τροχήλατη της εποχής του Σιδήρου, αλλά και αρχαϊκή, τοπική και επείσακτη (κορινθιακή και αττική), αρκετά οστά ζώων και πολλά όστρεα.

Αλάνα

Από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Ιούλιο του 2003 συνεχίστηκε η ανασκαφική διερεύνηση του χώρου της Αλάνας της Τούμπας, που προορίζεται για την κατασκευή σταθμού στάθμευσης, Πνευματικού Κέντρου και κολυμβητηρίου. Ερευνήθηκαν συνολικά 111 τάφοι, οι οποίοι καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τις αρχές του 6ου μέχρι και τις αρχές του 3ου αι. π.Χ., όταν πλέον ο οικισμός είχε εγκαταλειφθεί.

Η πολυπληθέστερη ομάδα τάφων είναι των λακκοειδών με σχιστολιθική κάλυψη, που αποτελούν και τον πιο αντιπροσωπευτικό και διαχρονικό τύπο ταφής στο αρχαίο νεκροταφείο της Τούμπας. Εξαίρεση αποτελεί ο Τφ. 65, μια μονολιθική σαρκοφάγος, κατασκευασμένη από κιτρινωπό πωρόλιθο, όπως και η ελαφρώς αετωματική της κάλυψη. Μοναδικό ήταν και το παράδειγμα τάφου πλινθόκτιστου εν είδει κιβωτίου, ο οποίος στο εσωτερικό του έφερε ξύλινη κλίνη.

Όσον αφορά στους λακκοειδείς τάφους που ερευνήθηκαν, επαβεβαιώνονται οι παρατηρήσεις των προηγούμενων χρόνων[194]. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη ελλειψοειδών λάκκων λαξευμένων στο φυσικό χώμα με την παρουσία ή όχι περιμετρικών αναβαθμών, αλλά και μεγάλων ορθογώνιων λάκκων που έφεραν συνήθως νεκρική κλίνη, όπως προκύπτει από την παρουσία κυκλικών οπών στις γωνίες του τάφου ή ορθογώνιων ανοιγμάτων στις δύο στενές πλευρές του λάκκου, αλλά και την ανεύρεση αρκετών σιδερένιων καρφιών. Ο τελευταίος τύπος απαντά κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ.

Σε αντίθεση με την περσινή ανασκαφή του 2002 στο χώρο στάθμευσης αυτοκινήτων[195], όπου υπερτερούσαν οι παιδικές ταφές, κατά το 2003 οι ταφές των ενηλίκων κυριαρχούσαν στο χώρο. Ο κύριος προσανατολισμός ήταν Β.-Ν. και σπάνια Α.-Δ. Η κακή διατήρηση και αρκετές φορές η παντελής απουσία του σκελετικού υλικού, στάθηκε εμπόδιο στην κατανόηση του προσανατολισμού και στην ταύτιση της στάσης του νεκρού. Από τους νεκρούς που διατηρήθηκαν διαπιστώσαμε ότι αυτοί είχαν τοποθετηθεί αποκλειστικά σε ύπτια στάση.

Το 75% των τάφων ήταν κτερισμένοι και κάποιοι αρκετά πλούσια. Από αυτούς το 32% αφορούσε γυναικείες ταφές, οι οποίες εξαιτίας των κοσμημάτων τους είναι πιο εύκολα αναγνωρίσιμες σε σχέση με τις αντρικές.

Οι παλαιότεροι τάφοι χρονολογούνται με ασφάλεια στο α΄ μισό του 6ου αι. π.Χ., χάρη στην επείσακτη κορινθιακή κεραμική. Πρόκειται για τρεις αντρικές ταφές (Τφ. 69, Τφ. 71, Τφ. 74), στις οποίες είχαν τοποθετηθεί κορινθιακοί σφαιρικοί αρύβαλλοι, που έφεραν άλλοτε γραμμική διακόσμηση και άλλοτε παράσταση πολεμιστών ή πτηνών, μαζί με τις γνωστές πορτοκαλέρυθρες ωοκέλυφες κύλικες των τοπικών κεραμικών εργαστηρίων.

Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. ανήκει η γυναικεία ταφή (Τφ. 160) με το κορινθιακό εξάλειπτρο, ενώ κατά τη διάρκεια του α΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. πρέπει να έγινε η ταφή της γυναίκας του Τφ. 60, την οποία συνόδευαν στο τελευταίο της ταξίδι μελαμβαφής άποδη κύλικα του τύπου Ρήνειας, καθώς και ένα εξάλειπτρο, προϊόν τοπικού κεραμικού εργαστηρίου. Ιδιαίτερα πλούσια ήταν τα κοσμήματά της, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν ένα χρυσό περίαπτο και ένα ασημένιο επιστόμιο. Ασημένια ήταν τα ενώτια σε σχήμα Ω και τα ψέλια.

Μαζί με τον άνδρα της μοναδικής μονολιθικής σαρκοφάγου του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., είχαν τοποθετηθεί μια αττική μελαμβαφής άποδη κύλικα τύπου Ρήνειας, καθώς και τα πρωιμότερα αττικά ληκύθια που εντάσσονται στον κύκλο του ζ. της Μέγαιρας, αλλά και δύο γυάλινα αλάβαστρα. Αξιοσημείωτη είναι η συνύπαρξη του χρυσού ρομβόσχημου επιστομίου και της χάλκινης στλεγγίδας. Ανάλογη είναι και η χρονολόγηση του γυναικείου Τφ. 101 με την αττική μελαμβαφή άποδη κύλικα τύπου Ρήνειας, το αρτόσχημο εξάλειπτρο τοπικού κεραμικού εργαστηρίου και τα ασημένια ενώτια σχήματος Ω.

Στον 4ο αι. π.Χ. φαίνεται ότι ανήκει η πλειονότητα των τάφων που ερευνήθηκαν κατά τη διάρκεια του 2003. Στις αρχές του 4ου αιώνα ανήκει ο ανδρικός πλινθόκτιστος Τφ. 119, ένας από τους πλουσιότερους σε κτερίσματα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει η μοναδική μέχρι στιγμής αττική λευκή λήκυθος με παράσταση νέου και επιτύμβιας στήλης. Μαζί με αυτή είχαν τοποθετηθεί αττικός ερυθρόμορφος ασκός, ερυθρόμορφος σκύφος, μελαμβαφές bolsal, μελαμβαφής αλατιέρα και κάναστρο. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία μικρής χάλκινης οικοχόης. Στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ανήκει ο δεύτερος πλούσιος τάφος. Πρόκειται για τον Τφ. 112, στον οποίο έχει ταφεί μια γυναίκα. Τη συνόδευαν συνολικά 15 αγγεία, εκ των οποίων τα περισσότερα ήταν μελαμβαφή (σκύφος τύπου Α, bolsal, κάναστρα, σκυφίδιο). Τα ερυθρόμορφα ήταν μια τριφυλλόστομη

194. Πρβλ. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης: ταφική αρχαιολογία, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 8 (2002), σ. 9-26.

195. Κ. Σουέρεφ, Τούμπα Θεσσαλονίκης 2002: το αρχαίο νεκροταφείο στην Αλάνα, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 277-289 και στον παρόντα τόμο, σ. 48-52.

οινοχόη με παράσταση νέου πάνω σε τράγο και γυναικεία μορφή και δύο ερυθρόμορφοι σκύφοι τύπου Α και ένας ασκός. Τα κοσμήματά της ήταν δύο αργυρά, λεμβοειδή ενώτια και τέσσερις χάλκινες πόρπες.

Στους τάφους του 4ου αι. π.Χ., κυρίως κατά τη διάρκεια του β΄ μισού, είναι σταθερή η παρουσία σταμνοειδών πυξίδων με φυτική ή γραμμική διακόσμηση, οι οποίες συνυπάρχουν με μελαμβαφείς σκύφους, κάναστρα, σκυφίδια και κανθάρους. Τόσο οι πυξίδες όσο και τα περισσότερα από τα μελαμβαφή αυτά αγγεία είναι προϊόντα τοπικών κεραμικών εργαστηρίων και διακρίνονται για την αμέλεια στο πλάσιμο, αλλά και το γάνωμα, το οποίο τις περισσότερες φορές τοποθετήθηκε με την τεχνική της εμβάπτισης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Καλαμαριά

Στη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την εγκατάσταση του αγωγού του φυσικού αερίου, εντοπίστηκε στη γωνία των οδών Βρύαντος και Κολχίδος του Δήμου Καλαμαριάς και σε βάθος 0,41 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος της οδού, κεραμοσκεπής τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ. Η έρευνά του απέδωσε σκελετό ενήλικου ατόμου, που είχε εναποτεθεί σε ύπτια θέση με το κρανίο στη δυτική πλευρά του τάφου. Γυάλινο αγγείο, κατακερματισμένο, στη θέση του αριστερού αστραγάλου αποτελεί το μοναδικό του κτέρισμα και φαίνεται να συνηγορεί, ενδεχομένως, στη χρονολογική του ένταξη στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή.

Στην περιοχή της Καλαμαριάς που φιλοξενεί, όπως είναι γνωστό στο Καραμπουρνάκι – παράλια θέση στο μυχό του Θερμαϊκού –, ένα σημαντικό αρχαίο οικισμό (Θέρμη;), από τους προγενέστερους της Θεσσαλονίκης, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η σταδιακή αποκάλυψη κατά τα τελευταία χρόνια τόσο οικιστικών λειψάνων μιας εγκατάστασης της ύστερης περιόδου των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων όσο και κάποιων τάφων που πιθανόν σχετίζονται με αυτήν.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΑΛΑΚΙΔΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗΣ

Συνοικισμός Ομόνοιας

Οδός Παστέρ 46

Το οικόπεδο της οδού Παστέρ 46 βρίσκεται στα όρια του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης[196]. Στο ψηλότερο τμήμα του οικοπέδου (δυτικά) οι νεολιθικές επιχώσεις είχαν πάχος 0,30-0,40 μ. περίπου, ενώ στο χαμηλότερο (ανατολικά) το πάχος έφθανε τα 3 μ. Στο χώρο που είχε παραμείνει ανέπαφος ανασκάφηκαν 20 τετράγωνα, διαστ. 4×4 μ., και οι μεταξύ αυτών μάρτυρες.

Σε βάθος 0,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε τμήμα τάφρου με κατεύθυνση Β.-Ν. (σε απόσταση 4-5 μ. από την οδό Παστέρ και παράλληλα με αυτή). Το πλάτος της είναι 11-12 μ. και το βάθος 2 μ. περίπου. Εντός των ορίων του οικοπέδου είχε διατηρηθεί ανέπαφο μικρό τμήμα της, μήκ. 2,50 μ., ενώ το υπόλοιπο είχε καταστραφεί από τα θεμέλια του σύγχρονου κτιρίου. Η συνέχεια της τάφρου εντοπίστηκε στην απέναντι (βόρεια) πλευρά του οικοπέδου, όπου, στην παρειά που δημιουργήθηκε μετά την κατεδάφιση του κτίσματος, διαγραφόταν η τομή της, σε σχήμα «ν». Τα ευρήματα, σε σχέση με τα ανεσκαμμένα οικόπεδα που εντάσσονται στα όρια του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης, αριθμητικά ξεπερνούν, τα μέχρι τώρα δεδομένα. Με βάση την κεραμική χρονολογούνται στη φάση Σταυρούπολη Ι (5800-5600 π.Χ.). Η επίχωση του οικοπέδου είναι σκούρου φαιού χρώματος, όπως και στα υπόλοιπα οικόπεδα της περιοχής.

Ανατολικά της τάφρου, όπου εντοπίζεται και το μεγαλύτερο βάθος των επιχώσεων, η επιφάνεια του φυσικού εδάφους έχει έντονη κλίση, η οποία οφείλεται πιθανόν στη δράση του παρακείμενου ρέματος του Δενδροποτάμου. Η επίχωση που ανασκάφηκε έχει πάχος 2,80-2,90 μ. Στην περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από δύο στρώματα: α) επίχωση φαιού καστανού χρώματος που φθάνει το βάθος των 2,30-2,40 μ. από την επιφάνεια και β) επίχωση κοκκινωπού-καστανού χρώματος με πολύ μεγάλη συνοχή, πάχ. 0,50 μ. περίπου. Σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα δαπέδου οικίας, κατασκευασμένο από πατημένο πηλό. Οι διαστάσεις του είναι 7×1,30 μ. Το νότιο μέρος του βρίσκεται εκτός των ορίων του οικοπέδου, κάτω από παρακείμενη οικοδομή. Πάνω στο τμήμα του δαπέδου που αποκαλύφθηκε, δεν εντοπίστηκαν υπολείμματα κατασκευών. Η επιφάνειά του έχει έντονα ίχνη διάβρωσης. Πιθανόν πρόκειται για δάπεδο οικίας, το οποίο καλύφθηκε από τις επιχώσεις για μεγάλο διάστημα μετά την εγκατάλειψή της. Με βάση την κερα-

196. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Στ. Κώτσο και είχε διάρκεια πέντε μηνών, από το Μάιο έως τον Οκτώβριο του 2003. Το οικόπεδο με εμβαδόν 850 τ.μ., βρίσκεται στη βορειοανατολική πλαγιά του επιμήκους υψώματος, πάνω στο οποίο εντοπίζεται ο νεολιθικός οικισμός της Σταυρούπολης. Εντός του οικοπέδου υπήρχε παλαιό κτίσμα εργοστασίου υποδημάτων εμβαδού 350 τ.μ. Μετά την κατεδάφιση του κτίσματος διαπιστώθηκε ότι κατά την κατασκευή των θεμελίων του, στο δυτικό μισό του οικοπέδου, οι νεολιθικές επιχώσεις είχαν ολοσχερώς καταστραφεί. Βιβλιογραφία: Γραμμένος - Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 33).

μική που βρέθηκε στην επίχωση που το κάλυπτε, χρονολογείται στη φάση Σταυρούπολη ΙΙ (τελική νεολιθική). Στην ίδια οικιστική φάση εντάσσεται και ένας λάκκος, μάλλον αποθηκευτικού χαρακτήρα, που ανασκάφηκε σε γειτονικό ανασκαφικό τετράγωνο.

Στην ίδια πολιτιστική φάση (Σταυρούπολη ΙΙ) εντάσσεται και ένας φούρνος που βρέθηκε σε πολύ κακή κατάσταση σε βάθος 2,60 μ. από την επιφάνεια. Τα τοιχώματά του ήταν εξ ολοκλήρου κατεστραμμένα και διασκορπισμένα σε χώρο 2 τ.μ. περίπου. Το δάπεδό του ήταν κατεστραμμένο στο μεγαλύτερο μέρος του και μόνο μικρή επιφάνεια που διασώθηκε, δηλώνει την κυκλική του κάτοψη. Ο φούρνος, που θα πρέπει να είχε διάμετρο 0,80-0,90 μ., ήταν κατασκευασμένος πάνω στο φυσικό έδαφος.

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου ανασκάφηκαν και οκτώ τάφοι που χρονολογούνται στον 6ο αι. π.Χ. Δύο από αυτούς ήταν πλινθόκτιστοι και οι υπόλοιποι απλοί λακκοειδείς. Οι τάφοι σχετίζονται με τον οικισμό της τράπεζας της Πολίχνης, από την οποία απέχουν σε ευθεία γραμμή λιγότερο από 200 μ.

Οδός Δαγκλή 14

Η θέση του οικοπέδου εντοπίζεται στο κέντρο περίπου του χώρου εξάπλωσης των επιχώσεων του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης[197]. Το προς Δ. όμορο οικόπεδο (Δαγκλή 12) ανασκάφηκε το 1998.

Η ανασκαφή αποκάλυψε οικιστικά κατάλοιπα τριών τουλάχιστον οικοδομικών φάσεων, οι οποίες εντάσσονται στη φάση Σταυρούπολη Ι. Όπως έχει παρατηρηθεί στα περισσότερα μέχρι τώρα ανεσκαμμένα οικόπεδα του νεολιθικού οικισμού της Σταυρούπολης, η αρχική εγκατάσταση εντοπίζεται πάνω στο φυσικό, χαλικώδες συνήθως, έδαφος. Επιχώσεις αυτής της οικοδομικής φάσης αποκαλύφθηκαν σε περιορισμένο χώρο στη δυτική πλευρά του οικοπέδου. Όπως ήταν αναμενόμενο, εντοπίστηκε η συνέχεια του λάκκου 1, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου είχε ανασκαφεί στο οικόπεδο της Δαγκλή 12[198]. Μετά την ανασκαφή και του τμήματος που βρίσκεται στο οικόπεδο της Δαγκλή 14, διαπιστώθηκε ότι οι διαστάσεις του είναι τουλάχιστον 9×15 μ. περίπου. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα και κυρίως τις μεγάλες διαστάσεις του, λόγω των οποίων διαφοροποιείται από τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα από τον οικισμό της Σταυρούπολης, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως οικία. Παρ' όλα αυτά όμως, στο τμήμα που ανασκάφηκε στο οικόπεδο της Δαγκλή 12, διατηρεί κάποια στοιχεία χρήσης του για οικιστικούς σκοπούς. Ίσως πρόκειται για εξωτερικό χώρο της οικίας που αντιπροσωπεύεται από το λάκκο 2 του ίδιου οικοπέδου, από τον οποίο απέχει 3 μ. περίπου.

Στη δεύτερη οικοδομική φάση, η οποία είναι και η σημαντικότερη αυτού του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν υπολείμματα ενός πλινθόκτιστου κτίσματος (Οικία Α) στο κέντρο του οικοπέδου, σε όλη τη σωζόμενη έκτασή του, σε αποσπασματική όμως κατάσταση. Στην ίδια φάση εντάσσονται και λιγοστά υπολείμματα δεύτερου κτίσματος (Οικία Β), το οποίο όμως εκτείνεται εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων ύψ. 0,30-0,40 μ. περίπου. Στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι κατεστραμμένοι από λάκκους ή άλλου είδους διαταραχές, της τρίτης οικοδομικής φάσης. Σώθηκαν μόνο μικρά τμήματα, από τα οποία το μεγαλύτερο σε μήκος δεν ξεπερνά τα 2 μ.

Με βάση τη διάταξη των τμημάτων των τοίχων που διατηρήθηκαν, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι σχηματίζει παραλληλόγραμμη κάτοψη με διαστάσεις που θα ξεπερνούσαν τα 7×7 μ. Στα καλύτερα διατηρημένα τμήματα των τοίχων σώθηκαν δύο επάλληλες σειρές πλίνθων που συνδέονται μεταξύ τους με χώμα ή πηλό. Σε κάποια τμήματα, όχι όμως σε όλο το μήκος των τοίχων, εδράζονται πάνω σε μια σειρά ακατέργαστων λίθων. Σε κανένα σημείο δεν διαπιστώθηκε ύπαρξη αύλακος θεμελίωσης.

Το δάπεδο της οικίας ήταν κατασκευασμένο από λεπτή στρώση πατημένου χώματος. Εσωτερικοί διαχωριστικοί τοίχοι δεν εντοπίστηκαν. Στο κέντρο περίπου του κτίσματος βρέθηκαν τα υπολείμματα φούρνου, που ήταν κατασκευασμένος πάνω στο δάπεδο. Αμέσως βόρεια του φούρνου εντοπίστηκε κοίλωμα, μέσα στο οποίο βρέθηκε σφαιρικού σχήματος κλειστό αγγείο της ΜΝ, με κυλινδρικό χαμηλό λαιμό και κόκκινη στιλβωμένη επιφάνεια.

Η τρίτη και νεότερη οικοδομική φάση αντιπροσωπεύεται από τέσσερις λάκκους που έχουν εντοπιστεί σε διάφορα σημεία του οικοπέδου. Το μέγεθος, το βάθος και το σχήμα των λάκκων διαφέρει σε κάθε περίπτωση (Πίν. 30 δ). Η ερμηνεία της χρήσης τους είναι προβληματική, λόγω έλλειψης οικοδομικών καταλοίπων, εκτός από ένα, για τον οποίο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιήθηκε για την απόθεση απορριμμάτων.

Σε αυτή τη φάση εντάσσονται και τρεις ταφές που βρέθηκαν σε βάθος 1,20 μ. περίπου. Πρόκειται για μία καύση και δύο ενταφιασμούς σε λάκκο.

197. Με αφορμή την ανέγερση οικοδομής και στο πλαίσιο των Δράσεων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, διενεργήθηκε ανασκαφή, η οποία έγινε σε δύο περιόδους: από 2/9/02 έως 29/11/02 και από 9/9/03 έως 22/11/03 και με την επίβλεψη των αρχαιολόγων Στ. Κώτσου, Ευ. Γκιούρα και Χ. Πολουκίδου. Το εμβαδόν του οικοπέδου είναι 250 τ.μ. Ο ανεσκαμμένος χώρος αντιστοιχεί σε εννέα τετράγωνα 4×4 μ., σε τρία με διαστάσεις 4×2 μ. και στους μεταξύ αυτών μάρτυρες διαστ. 1×4 μ. Το μέγιστο πάχος της νεολιθικής επίχωσης είναι 1,80 μ. Βιβλιογραφία: Γραμμένος - Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 33).

198. Γραμμένος - Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 123), σ. 268-269, σημ. 5.

Συμβολή των οδών Ωραιοκάστρου 98 και Δαγκλή

Το οικόπεδο βρίσκεται στο κέντρο περίπου του χώρου, στον οποίο εξαπλώνονται οι νεολιθικές επιχώσεις, στη συμβολή των οδών Ωραιοκάστρου και Δαγκλή[199]. Το πάχος των επιχώσεων στη μεγαλύτερη έκταση του ανεσκαμμένου χώρου δεν ξεπερνούσε τα 0,30 μ. και μόνο στους λάκκους έφθανε το 1 μ.

Η ανασκαφή του μεγάλων διαστάσεων οικοπέδου, έφερε στο φως την ολοκληρωμένη κάτοψη μιας ημιυπόγειας οικίας με τους βοηθητικούς της χώρους και μέρος άλλων δύο. Από την πρώτη οικία σώθηκε ένας ελλειψοειδούς κάτοψης λάκκος διαστ. 6×4 και βάθ. 1 μ., ο οποίος αποτελεί το ημιυπόγειο τμήμα της. Το υπέργειο μέρος της, που μάλλον αποτελούσε η στέγη, θα πρέπει να ήταν από φθαρτά υλικά. 1 μ. νότια της οικίας αποκαλύφθηκαν τα υπολείμματα πηλόκτιστου φούρνου, που ήταν κατασκευασμένος μέσα σε αβαθή λάκκο. Από το φούρνο σώθηκε μέρος του πήλινου δαπέδου του, το οποίο είχε κυκλική κάτοψη και τμήματα των τοιχωμάτων του. Ανατολικά της οικίας σε απόσταση 4 μ. βρέθηκε μεγάλος αποθηκευτικός πίθος (ύψ. 0,95 και διαμ. 0,60 μ.) τοποθετημένος μέχρι το ύψος του λαιμού του μέσα σε λάκκο διαμ. 0,80-0,90 μ. Το σύνολο συμπληρώνεται από δεύτερο λάκκο με διάμετρο 2 μ. και βάθος 0,30-0,40 μ., που αποκαλύφθηκε νότια της οικίας.

Από το δεύτερο οικιστικό σύνολο σώθηκε το 1/3 περίπου του λάκκου, που αποτελούσε το υπόγειο μέρος της οικίας και ένας, μάλλον αποθηκευτικού χαρακτήρα, λάκκος. Στο ίδιο σύνολο εντάσσεται και ένας πίθος, που αποκαλύφθηκε κατά την εκσκαφή του χώρου για τη θεμελίωση της οικοδομής, 2 μ. βόρεια της οικίας.

Σε απόσταση 6 μ. από το δεύτερο οικιστικό σύνολο αποκαλύφθηκε λάκκος με κυκλική κάτοψη διαμ. 4,50 μ. και σε βάθος 0,80 μ., που αποτελούσε το υπόγειο τμήμα της τρίτης οικίας. Αμέσως βόρειά του ανασκάφηκε δεύτερος λάκκος, διαμ. 2 μ., με επίσης κυκλική κάτοψη. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα, αλλά και στοιχεία που έχουν προκύψει από ανασκαφές σε άλλα οικόπεδα στο χώρο του νεολιθικού οικισμού, ο λάκκος αυτός, όπως και οι όμοιοί του, ερμηνεύθηκε ως αποθηκευτικός-βοηθητικός χώρος.

Μέσα στις προϊστορικές επιχώσεις του οικοπέδου εντοπίστηκαν και δύο ταφές της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου, οι οποίες είχαν διαταράξει με τα μεγάλα τετράγωνα ορύγματά τους τη στρωματογραφία των νεολιθικών χρόνων.

Η μεγάλη ταφή ήταν κατασκευασμένη σε όρυγμα, διαστ. 7×7 μ. Σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια βρέθηκε πωρολίθινη λιθόπλινθος, διαστ. 0,47×0,48×0,23 μ., με λειασμένες μόνον την πρόσθια και την αριστερή όψη και με ταινία στις γωνίες της πρόσοψης, η οποία έφερε την επιγραφή *ΚΩΜΑΙΟ*, με γράμματα της όψιμης κλασικής-πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Η ανεύρεση όμως της λιθοπλίνθου σε διαφορετικό επίπεδο από αυτό του δαπέδου του τάφου και η διαπίστωση ότι μέσα στο τετράγωνο σκάμμα σχηματίζεται κυκλικής διατομής κατακόρυφο όρυγμα, μας προετοίμασαν γι' αυτό που τελικά συναντήσαμε: ένα μεγάλο κιβωτιόσχημο τάφο, συλημένο σε άγνωστη εποχή. Σε βάθος 3 μ. από την επιφάνεια συναντήσαμε την αρχή άλλου τετράγωνου σκάμματος με διαστάσεις 3,40×3,40 μ. Στο σημείο αυτό σχηματίζεται βαθμίδα για τη στήριξη της κάλυψης του τάφου[200]. Το δάπεδο του τάφου βρέθηκε σε βάθος 4,24 μ. από την επιφάνεια ή 1,24 μ. κάτω από το επίπεδο της στήριξης της κάλυψής του. Στα τοιχώματα και στο δάπεδο του τάφου σώθηκαν τμήματα λευκού επιχρίσματος και κοντά στη μέση της ανατολικής πλευράς του δαπέδου μια ακόμη πωρολίθινη λιθόπλινθος με τετράγωνης διατομής οπή στο κέντρο. Από τη σύληση γλίτωσαν μόνο μικρά τμήματα χάλκινου επίχρυσου στεφανιού, μία διπλή χρυσή περόνη και ένα ζευγάρι χάλκινων περικνημίδων.

Παρόμοιος, όσον αφορά στο βαθύ όρυγμα διαστ. 3×3 μ., ήταν ο δεύτερος τάφος του οικοπέδου. Σε βάθος 2 μ. δίπλα στην ανατολική παρειά του ορύγματος βρέθηκε τετράπλευρος λακκοειδής τάφος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 2,50×1,50 μ. Ήταν λαξευμένος στο φυσικό υπέδαφος και τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με λευκό κονίαμα κατεστραμμένο στη μεγαλύτερή του έκταση. Η στέγασή του θα πρέπει να ήταν από φθαρτά υλικά, γιατί ο τάφος ήταν ασύλητος και δεν βρέθηκε κάποιο άλλο είδος στέγασης. Ο πυθμένας του ρηχού κατά τα άλλα τάφου, είχε τριβαθμιδωτή διάταξη: το βαθύτερο τμήμα του (1 μ. από την επιφάνεια του τάφου) βρίσκεται στη νότια πλευρά και η έκτασή του είναι το 1/3 του τάφου. Στα υπόλοιπα 2/3, το δάπεδο ανυψώνεται δύο φορές: μία στη μέση κατά μήκος του τάφου 0,35 μ. πάνω από τον πυθμένα και μία εκατέρωθεν του τμήματος αυτού κατά 0,18 μ. από τον πυθμένα σχηματίζοντας δύο αυλάκια, στη

199. Η ανασκαφή έγινε με χρηματοδότηση του ιδιοκτήτη Β. Σαραφίδη κατά τους μήνες Φεβρουάριο έως Απρίλιο του 2003 και με την επίβλεψη του αρχαιολόγου Στ. Κώτσου. Ανασκάφηκαν 20 τετράγωνα διαστ. 4×4 μ. και οι μεταξύ αυτών μάρτυρες. Βιβλιογραφία: Γραμμένος - Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 33).

200. Άγνωστο παραμένει αν η λιθόπλινθος με την επιγραφή *ΚΩΜΑΙΟ* προέρχεται από τον κατεστραμμένο τάφο, από την κάλυψή του ή από ένα μνημείο-σήμα που υπήρχε ψηλότερα. Δεν μπορεί επίσης να αποκλειστεί η πιθανότητα μεταφοράς του από παρακείμενο μνημείο.

βόρεια απόληξη των οποίων υπάρχουν μικροί ακανόνιστοι και διαφορετικού σχήματος λάκκοι. Οι λάκκοι αυτοί φθάνουν στο τελικό βάθος του τάφου και θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι χρησίμευαν για την υποδοχή των ποδιών ενός μικρού ξύλινου φορείου. Στο δυτικό αυλάκι βρέθηκε συσσώρευση στάχτης, από την οποία περισυνελέγησαν πολλά κομματάκια χάλκινου επίχρυσου στεφανιού, δύο χρυσά ενώτια, δύο χρυσές τοξωτές πόρπες και ένα χρυσό δακτυλίδι.

Α΄ Πάροδος Καραολή και Δημητρίου

Σε οικόπεδο, όμορο άλλου, στο οποίο διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή το έτος 2001[201], ερευνήθηκε η συνέχεια του κτίσματος που είχε εντοπιστεί τότε[202]. Στη φετινή ολιγοήμερη ανασκαφή δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα, αλλά μόνον ένας λιθοσωρός και ένα στρώμα καταστροφής χωρίς καύση.

Συμβολή των οδών Ξενοφώντος και Φωκά (Ο.Τ. Γ372/06)

Το οικόπεδο βρίσκεται στη διασταύρωση των οδών Ξενοφώντος και Φωκά, δυτικά της οδού Ωραιοκάστρου και 70 μ. περίπου βόρεια του δημοτικού σχολείου της οδού Παλαιολόγου, όπου το 1997 ανασκάφηκε μεγάλο τμήμα νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου[203].

Αποκαλύφθηκαν έντεκα λακκοειδείς τάφοι και μία οπισθότμητη πρόχους-τεφροδόχο αγγείο. Όλοι τους εντοπίστηκαν στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου. Η κάλυψη των λακκοειδών τάφων ήταν από μεγάλες σχιστόπλακες. Η πρόχους ήταν τοποθετημένη μέσα σε κυκλικό λάκκο, ο οποίος ήταν καλυμμένος με δύο μικρές σχιστόπλακες. Οι ταφές βρέθηκαν στο ίδιο περίπου βάθος, 1-1,20 μ. από το σημερινό επίπεδο της επιφάνειας του χώρου[204]. Οι λάκκοι των τάφων ήταν σκαμμένοι στο φυσικό χαλικώδες έδαφος της περιοχής, χωρίς ομοιόμορφο προσανατολισμό. Η διατήρηση των οστών ήταν κακή, ωστόσο διαπιστώθηκε ότι οι νεκροί ήταν ενταφιασμένοι σε ύπτια θέση με τα χέρια στην κοιλιακή χώρα ή παράλληλα με το σώμα. Το κρανίο σε πέντε από αυτούς ήταν στα βόρεια, σε δύο στα δυτικά, σε ένα στα ανατολικά και σε ένα στα νότια. Εννέα από τους τάφους ήταν κτερισμένοι με φιάλες (πέντε μόνωτες, μία με δύο κάθετες σκανδαλόσχημες λαβές, μία με δύο οριζόντιες λαβές και δύο άωτες), μία υδρία και μία πήλινη κυλινδρική χάντρα που φέρει εγχάρακτη διακόσμηση με ένθετη λευκή πάστα.

Συνοικισμός Νικόπολης

Οδός Λέσβου

Κατά τη διάρκεια των εργασιών τοποθέτησης του δικτύου φυσικού αερίου στο συνοικισμό της Νικόπολης (Δήμος Σταυρούπολης), εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν δύο κεραμοσκεπείς ταφές με ενταφιασμούς, που χρονολογούνται από τα κτερίσματα (δύο μυροδοχεία και ένα αβαφές σκυφοειδές αγγείο) στους αυτοκρατορικούς ρωμαϊκούς χρόνους (2ος αι. μ.Χ.)[205]. Πρόκειται για ένα άγνωστο μέχρι σήμερα, νεκροταφείο, το οποίο δεν μπορεί να σχετιστεί με κάποιον από τους γνωστούς οικισμούς της ρωμαϊκής εποχής, οι οποίοι, άλλωστε, είναι σπάνιοι στην περιοχή. Ίσως πρόκειται για το νεκροταφείο μιας αγροικίας, η οποία έχει μάλλον χαθεί διά παντός, αφού γνωρίζουμε ότι στην περιοχή έχουν γίνει εκτεταμένες ισοπεδώσεις στα τέλη του προηγούμενου αιώνα (δεκαετία 1980).

Πολίχνη

Ανθόκηποι. Συμβολή της οδού Βυζαντίου με ανώνυμη οδό

Το οικόπεδο βρίσκεται στα όρια του εκτεταμένου νεκροταφείου των ιστορικών χρόνων του οικισμού της Τράπεζας Λεμπέτ, το οποίο ανασκάπτεται από το 1996 και εντατικότερα από το 1998. Η σωστική ανασκαφή στο συγκεκριμένο οικόπεδο μπορεί να θεωρηθεί συνέχεια περσινής έρευνας σε ακίνητο του ίδιου ιδιοκτήτη στην ανατολική πλευρά της ανώνυμης οδού[206], καθώς και της έρευνας στην ίδια την ανώνυμη οδό με την ευκαιρία του έργου της ανάπλασης του συνοικισμού των Ανθοκήπων το έτος 1999[207]. Τα ευρήματα της φετινής ανασκαφής είναι παρόμοια με αυτά των προηγούμενων ετών, δηλαδή ταφές και η συνέχεια του τοίχου-περιβόλου του νεκροταφείου[208]. Ο περίβολος αυτός με αρχική κατεύθυνση Β.-Ν., γωνιάζει στην οδό

201. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 8.

202. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Μ. Μανδάκη.

203. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 640 κ.ε.

204. Από την ανασκαφή που διενεργήθηκε από την 10-11-2003 έως την 15-12-2003 από τον αρχαιολόγο Στ. Κώτσο δεν έλειψαν επιφανειακά ευρήματα που χρονολογούνται από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν στην περιοχή στρατοπέδευαν οι συμμαχικές δυνάμεις.

205. Τις εκσκαφικές εργασίες τοποθέτησης του δικτύου επέβλεψε η αρχαιολόγος Ευ. Γκιούρα, η οποία διενήργησε και την ανασκαφική έρευνα.

206. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 54.

207. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 549-550.

208. Την ανασκαφή στο οικόπεδο διενήργησε η αρχαιολόγος Μ. Μανδάκη.

Κασσάνδρου[209] και συνεχίζει προς Δ. διασχίζοντας το μισό πλάτος της οδού Κασσάνδρου, το οικόπεδο της περσινής ανασκαφής[210], την ανώνυμη οδό και εισέρχεται στο οικόπεδο της φετινής ανασκαφής σε μήκος 11,20 μ. Το συνολικό του μήκος από Α. προς Δ. υπερβαίνει τα 50 μ. Το πλάτος του είναι 0,60-0,75 μ. και το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος 0,40 μ. Εκατέρωθέν του εντοπίστηκαν επαμήκεις επιφάνειες λιθορριπής με τμήματα κεράμωσης λακωνικού τύπου, αλλά χωρίς ιδιαίτερη συνοχή. Εκτός από τον τοίχο, ερευνήθηκε νότια και σε επαφή με αυτόν, μία μόνον ακτέριστη λακκοειδής ταφή με κάλυψη από σχιστολιθικές πέτρες και προσανατολισμό Β.-Ν.

Ανθόκηποι. Οδός Χαλκιδικής 1

Το οικόπεδο βρίσκεται στην κορυφή της νοτιοανατολικής πλαγιάς της Τράπεζας Λεμπέτ, στη μέση περίπου του μήκους του λόφου (350 μ.), ο οποίος έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.[211]. Το έδαφος εδώ έχει απότομη κλίση με υψομετρική διαφορά 3 μ. περίπου και έχει ισοπεδωθεί σε άγνωστο χρόνο (τουλάχιστον 20 χρόνια πριν)[212]. Λόγω της στενότητας του χώρου χαράχθηκαν τέσσερις τομές διαστ. 3×2,20 μ. με τρεις ενδιάμεσους μάρτυρες πλ. 0,80 (×2,20) μ.

Στη μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα εντοπίστηκαν συνολικά έξι τοίχοι κτισμένοι με αργολιθοδομή, με τους οποίους σχετίστηκαν πέντε δάπεδα από πατημένο πηλό. Είναι αδύνατο να προβούμε σε αναλυτικότερες θεωρίες για τα δημιουργούμενα δωμάτια, λόγω της μικρής έκτασης των σκαμμάτων. Κάποιοι χώροι μπορούν να χαρακτηριστούν αποθηκευτικοί, αν κρίνει κανείς από τους δύο πίθους που βρέθηκαν στη θέση τους. Εκτός από τα ανωτέρω ερευνήθηκαν και τέσσερα πηγάδια κτισμένα και αυτά με αργολιθοδομή.

Εκτός από την άφθονη κεραμική που περισυνελέγη, βρέθηκαν και ένα χάλκινο διαβρωμένο νόμισμα σε κακή κατάσταση διατήρησης, μία χάλκινη εφηλίδα, μία χάλκινη πόρπη, πέντε αγνύθες κυρίως απιόσχημες, τρία πηνία, τρία πήλινα σφονδύλια, ένα λίθινο τριβείο και το κάτω μέρος πήλινου αιγυπτιακού ειδώλιου με ιερογλυφική επιγραφή.

Η χρονολόγηση των αρχιτεκτονικών ευρημάτων, η οποία βασίζεται κυρίως στην (ασυντήρητη ακόμη) κεραμική, κυμαίνεται μεταξύ του 4ου και του 5ου αι. π.Χ. Θα πρέπει, ακόμη, να σημειωθεί ότι λόγω της στενότητας του χώρου, δεν εξαντλήθηκε ολόκληρο το βάθος των αρχαιολογικών επιχώσεων.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

Θέρμη

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα του αρχαίου νεκροταφείου που αποκαλύπτεται σε οικόπεδα της κωμόπολης της Θέρμης Θεσσαλονίκης, ενώ συγχρόνως αποκαλύφθηκαν και ορισμένες άλλες κατασκευές νεότερων χρόνων.

Οδός Λαμπράκη (Ο.Τ. 76, οικόπεδο 376β)[213]

Στο οικόπεδο αυτό συνεχίστηκε για τρίτη ανασκαφική περίοδο η έρευνα του αρχαίου νεκροταφείου της Θέρμης, σε μια περιοχή, όπου οι τάφοι είναι ιδιαίτερα πυκνοί[214]. Φέτος ερευνήθηκαν 71 από τους τάφους που είχαν εντοπιστεί κατά την ανασκαφική περίοδο του 2002, αλλά δεν είχαν ερευνηθεί τότε. Η ανασκαφή επεκτάθηκε και σε τμήμα της υπόλοιπης έκτασης του οικοπέδου, όπου εντοπίστηκαν άλλοι 119 τάφοι, από τους οποίους ερευνήθηκαν μόνο οι 94, εξαιτίας της διακοπής της χρηματοδότησης (Πίν. 30 ε). Έτσι, ο συνολικός αριθμός των τάφων του οικοπέδου ανήλθε μέχρι στιγμής στους 392, χωρίς να ολοκληρωθεί η έρευνα στο οικόπεδο.

Οι τάφοι ανήκουν στους γνωστούς τύπους του νεκροταφείου της Θέρμης[215], είναι δηλαδή κατά κύριο λόγο λακκοειδείς, με ή χωρίς κάλυψη, αλλά και κιβωτιόσχημοι από πωρόπλακες ή σχιστόπλακες. Υπάρχουν, επίσης, εγχυτρισμοί σε πίθους, αλλά και καύσεις νεκρών σε τεφροδόχα αγγεία, συνήθως πήλινα χυτροειδή. Οι περισσότεροι από τους τάφους ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή (κυρίως τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.), αλλά υπάρχουν και αρκετοί των κλασικών χρόνων, οι οποίοι ήταν κυρίως λακκοειδείς

209. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 7.

210. Ο περίβολος έχει διατηρηθεί σε κατάχωση στη θεμελίωση της οικοδομής.

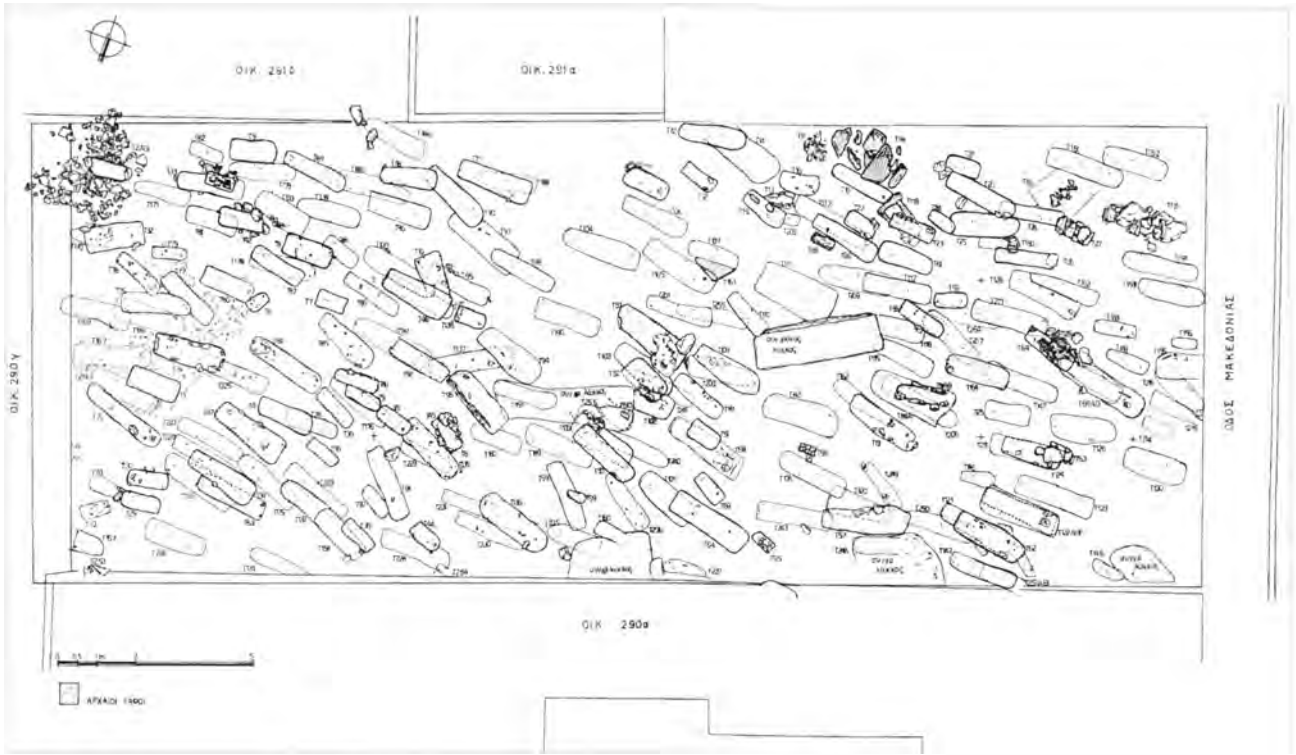
211. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Μ. Μανδάκη.

212. Αποτέλεσμα της ισοπέδωσης ήταν η καταστροφή των αρχαιολογικών επιχώσεων, οι οποίες απομακρύνθηκαν από το χώρο ή απλώθηκαν στην πλαγιά του λόφου κάτω (νότια) από το οικόπεδο. Εν όψει μιας δαπανηρής και χρονοβόρας ανασκαφικής έρευνας, ο ιδιοκτήτης προσανατολίστηκε σε κατασκευή αβαθούς και συμπαγούς θεμελίωσης με τοιχίο αντιστήριξης από την πλευρά της έντονης κλίσης. Έτσι μηδενίστηκαν σχεδόν οι εκσκαφικές εργασίες. Εν τούτοις, μετά από σχετική εισήγηση της Εφορείας στο Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας, αποφασίστηκε η διενέργεια ερευνητικής ανασκαφής, η οποία καταχώθηκε μετά την ολοκλήρωσή της.

213. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχαν οι αρχαιολόγοι Β. Τζανακούλη και Θ. Δήμου, ενώ η σχεδιαστική αποτύπωση οφείλεται στη σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

214. Για την ανασκαφή του 2001 και 2002 στο ίδιο οικόπεδο, βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 12 και 59.

215. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 328 κ.ε.



Σχέδ. 32. Θέρμη. Οδός Μακεδονίας. Τα δύο στρώματα των χριστιανικών τάφων.

(αυτοί του 4ου αι. π.Χ. ήταν συνήθως μεγάλοι και βαθείς) ή ταφές σε λίθινες σαρκοφάγους.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι και οι σαρκοφάγοι των ύστερων αρχαϊκών χρόνων ήταν στο σύνολό τους σχεδόν συλημένοι ήδη από την αρχαιότητα, κυρίως ως προς τα πολύτιμα κοσμήματά τους (χρυσά και αργυρά), κάτι που έχει διαπιστωθεί σε όλο το αρχαίο νεκροταφείο. Βρέθηκαν όμως σε αυτούς πήλινα αγγεία εγχώρια, αττικά ή κορινθιακά, καθώς επίσης όπλα (συνήθως αιχμές δοράτων και ξίφη), πήλινα ειδώλια, χάλκινα κοσμήματα και αγγεία. Στους τάφους των κλασικών χρόνων πολλά ήταν τα αγγεία, συνήθως αττικά ή τοπικών εργαστηρίων, οι πήλινες γυναικείες προτομές και τα πήλινα ειδώλια, τα χρυσά, αργυρά και χάλκινα κοσμήματα (Πίν. 30 στ)[216].

Οδός Μακεδονίας (Ο.Τ. 58, οικόπεδο 290β)[217]

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται σε απόσταση μόλις 120 μ. περίπου νοτιοδυτικά του αρχαίου οικισμού ιστορικών χρόνων, που τοποθετείται στη γνωστή τράπεζα της σύγχρονης κωμόπολης της Θέρμης και σε σημείο, όπου εκτείνεται το νεκροταφείο του οικισμού αυτού. Για το λόγο αυτό άρχισε τον Ιούλιο του 2003 σωστική ανασκαφική έρευνα[218] που αποκάλυψε κάτω από τα λιθόκτιστα θεμέλια ενός παλιού κτίσματος ένα πρώτο στρώμα από 72 ταφές σε πυκνή διάταξη και κοινό προσανατολισμό από Α. προς Δ. (Πίν. 31 α). Ήταν αβαθείς λακκοειδείς, χωρίς κάλυψη και, όπως διαπιστώθηκε από τα κτερίσματά τους, ανήκαν οι περισσότεροι στους νεότερους χρόνους (αρχές 20ού αιώνα) ή στους μεταβυζαντινούς (εποχή τουρκοκρατίας). Πρόκειται για τάφους χριστιανικού πληθυσμού, ενηλίκων και παιδιών επίσης. Η ανεύρεση τάφων αυτής της εποχής ήταν αναμενόμενη, εφόσον στα γύρω οικόπεδα και στην οδό Μακεδονίας είχαν αποκαλυφθεί τάφοι αυτών των περιόδων[219]. Σε αρκετές περιπτώσεις οι μετα-

216. Διεξοδικότερη έκθεση της ανασκαφής του οικοπέδου θα δοθεί μετά την ολοκλήρωσή της.

217. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Α. Κακιούση, ενώ τη σχεδιαστική αποτύπωση έκαναν οι σχεδιάστριες Κ. Θεοδωρίδου και Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

218. Η ανασκαφή χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον κατασκευαστή της υπό ανέγερση οικοδομής.

219. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 462· 51 (1996): Χρονικά, σ. 438· 52 (1997): Χρονικά, σ. 639 και στον παρόντα τόμο, σ. 12-13. Βλ. επίσης Ε. Σκαρλατίδου - Δ. Ιγνατιάδου, Πρώτα συμπεράσματα από την ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου στη Θέρμη (Σέδες), *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 390.

γενέστερες ταφές είχαν διαταράξει ή εν μέρει καταστρέψει τις προγενέστερες.

Τις ταφές των μεταβυζαντινών χρόνων συνόδευαν αρκετά συχνά εφυαλωμένα αγγεία με ποικιλία διακοσμήσεων, καθώς και μερικά με λευκό επίχρισμα. Σε μερικές ταφές νεότερων χρόνων βρέθηκαν μερικά πορσελάνινα αγγεία. Σε πολλούς τάφους και των δύο περιόδων βρέθηκαν πολλά μικροαντικείμενα, κυρίως κοσμήματα και εξαρτήματα ενδυμάτων, όπως χάλκινες και σιδερένιες πόρπες, αγκράφες από ζώνες (Πίν. 31 β), περιδέραια από χάλκινα, αργυρά ή επάργυρα φλουράκια ή από γυάλινες χάντρες, χάλκινοι σταυροί και ενώτια, χάλκινα ελάσματα και δισκάρια (επιράμματα), μεταλλικά θηλυκώματα κτλ. Κάτω από αυτούς εντοπίστηκε και β΄ στρώμα 84 τάφων, από τους οποίους μόνον οι πέντε ήταν αρχαίοι, διακρινόμενοι μεταξύ των τάφων του β΄ στρώματος ή κάτω από αυτούς (Σχέδ. 32). Κανένας από τους τάφους του β΄ στρώματος δεν ερευνήθηκε μέχρι το τέλος του 2002, με βάση όμως τον προσανατολισμό τους από Α.-Δ. και τον τύπο των περισσοτέρων, που ήταν λακκοειδείς, θα πρέπει και αυτοί να ανήκουν στους νεότερους και τους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Πλατεία Παραμάνα

Κατά τη διάρκεια εργασιών για την εγκατάσταση υπογείου δικτύου της ΔΕΗ εντοπίστηκαν σε διαφορετικά σημεία γύρω από την κεντρική πλατεία Παραμάνα της Θέρμης λείψανα διαφόρων κατασκευών, που φαίνεται πολύ πιθανό ότι σχετίζονται με την εποχή της τουρκοκρατίας του παλιού χωριού Σέδες. Συγκεκριμένα, στη συμβολή της πλατείας με την οδό Ηρώων Πολυτεχνείου και σε σημείο μεταξύ των οδών Στενημάχου και Α. Διάκου, οι οποίες επίσης καταλήγουν στην πλατεία, αποκαλύφθηκαν εγκάρσια προς τον άξονα των τάφρων δύο μικρά τμήματα λιθόκτιστων τοίχων, χωρίς συνδετικό κονίαμα. Εξάλλου, στην παρακείμενη οδό Πλαστήρα εντοπίστηκε μικρό τμήμα υδροδοτικού αγωγού, ορθογώνιας διατομής. Ήταν λιθόκτιστος, με ασβεστοκονία στους αρμούς και στο εσωτερικό του και καλυπτόταν από σχιστόπλακες. Και αυτός πρέπει να σχετίζεται με το παλιό χωριό του Σέδες.

Οδός Κεσσίδη (Ο.Τ. 48, οικόπεδο 212)

Ένα παρόμοιο τμήμα υδροδοτικού αγωγού και της ίδιας περιόδου εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια κατασκευής περιβόλου της οικίας του Κ. Τσανακτσίδη. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,15 μ. Το εσωτερικό του ήταν επιχρισμένο με υδραυλικό κονίαμα και έφερε κάλυψη από σχιστόπλακες.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΜΙΚΡΑΣ

Τρίλοφος

Οικόπεδο Ι. Βεζύρη

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση κατοικιών στο παραπάνω οικόπεδο, ήλθε στο φως και ανασκάφηκε κιβωτιόσχημος τάφος, συλημένος κατά το παρελθόν.

Ο τάφος (διαστ. 2,38×1,02 μ.) έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και βρίσκεται στο ανατολικό όριο του οικοπέδου και εν μέρει στο όμορο οικόπεδο Γ. Πασχαλίδη (Σχέδ. 33).

Το δάπεδο, οι καλυπτήριες και οι μακρές πλευρές του τάφου ήταν κατασκευασμένες από πλάκες κιτρινωπού πωρόλιθου (Πίν. 31 γ). Σώζονται τμήματα του κρανίου και των άνω και κάτω άκρων.

Από τα κτερίσματα της ταφής διέφυγαν τη σύληση: α) αργυρό δακτυλίδι-κρίκος (αριθ. ευρ. ΜΘ 22051), β) αργυρή τοξωτή πόρπη χωρίς την περόνη της (αριθ. ευρ. ΜΘ 22050). Φέρει τρεις πλαστικούς δακτυλίους με εξάρματα στο τόξο και στη μία απόληξη κοσμείται με δύο σφαιρίδια[220], γ) μικρό τμήμα από το κάτω τμήμα πήλινης προτομής που σώζει ίχνη χρωμάτων. Χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους.

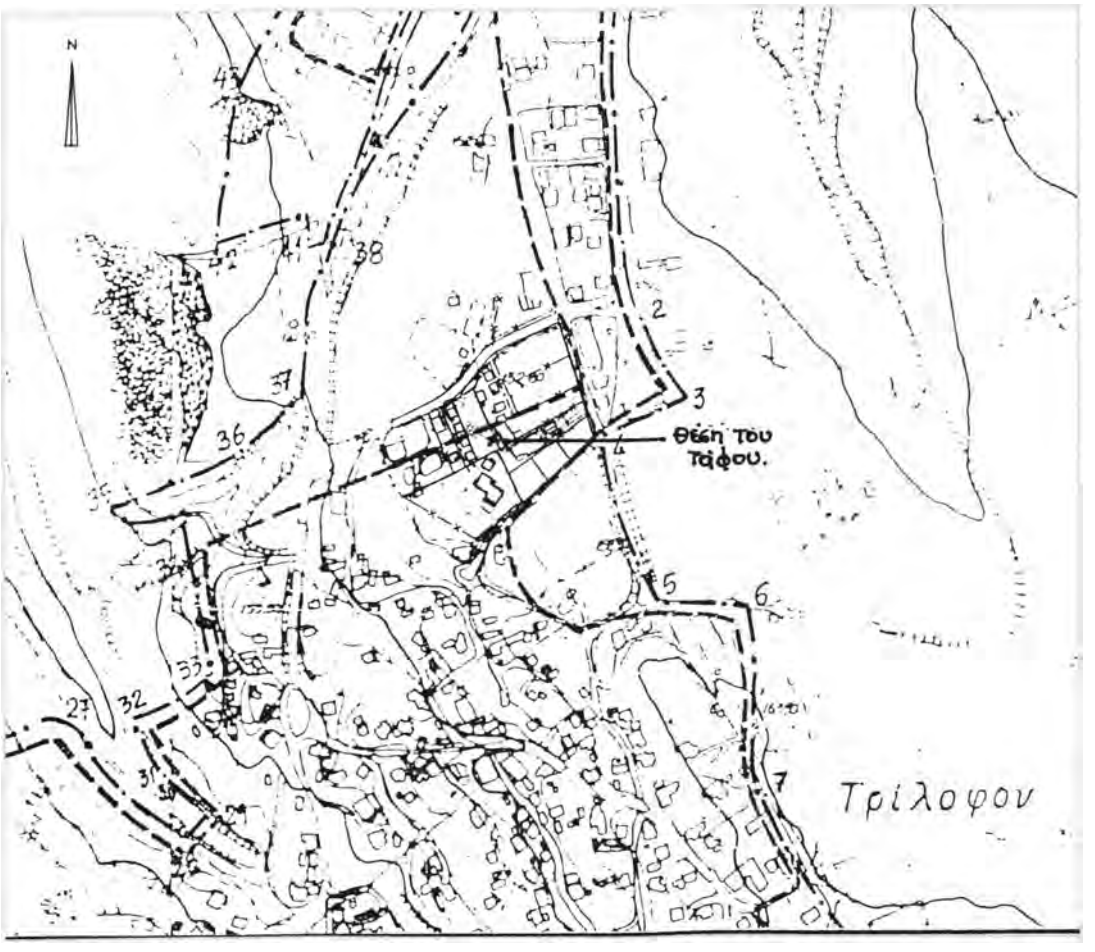
Θέση Προφήτης Ηλίας (οικόπεδο Γ. Καραδέδου) (Πίν. 31 δ)

Με αφορμή την επικείμενη κατασκευή διπλοκατοικιών από την Κτιριοδομή ΑΕ στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στα όρια του οικισμού, διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές και εντοπίστηκαν αρχαιότητες (Σχέδ. 34). Στο όριο του οικοπέδου με το χωματόδρομο που περνά στα νότια του, βρέθηκαν σε λάκκους, οστά και ορθογώνιες πλάκες από ασβεστόλιθο που πιθανότατα προέρχονται από συλημένους κιβωτιόσχημους τάφους.

Ερευνήθηκε, επίσης, κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος σε λάξευμα στο φυσικό έδαφος, που στην επιφάνεια οριζόταν με σειρά αργών λίθων τοποθετημένων κυκλικά σε μια ακτίνα 1,90 μ. περίπου. Από τον τάφο σώζεται το δυτικό τμήμα του.

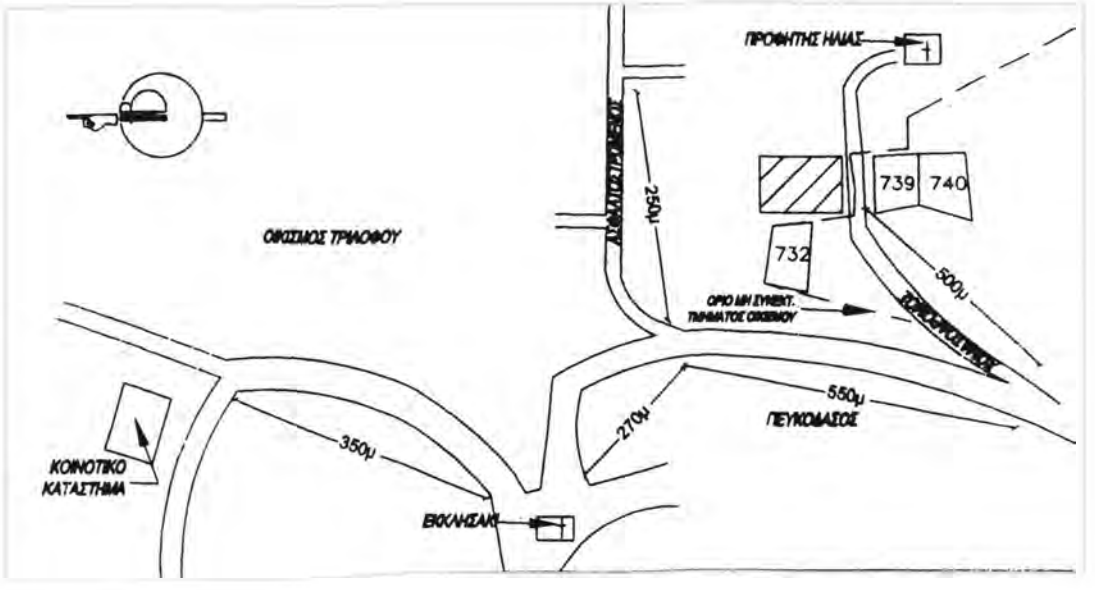
Στο εσωτερικό μέχρι το φυσικό έδαφος βρέθηκαν σε δύο επίπεδα δύο ταφές. Η ταφή Α είχε οστά δύο νεκρών. Σε βαθύτερο επίπεδο βρέθηκαν ανακατεμένα οστά από

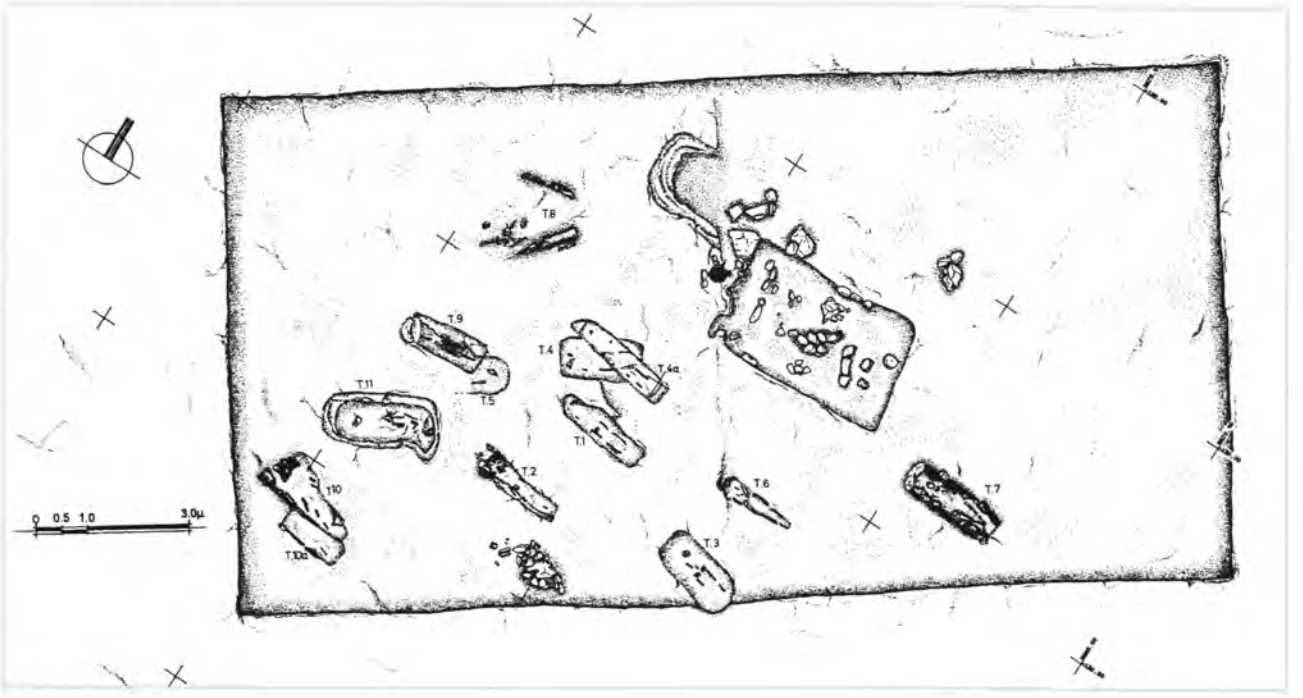
220. Για τον τύπο, βλ. *Olynthus* X, σ. 107-109, πίν. XXI, τύπος X.



Σχέδ. 33. Τρίλοφος. Απόσπασμα χάρτου οικισμού Τριλόφου. Σημειώνεται η θέση του οικοπέδου Ι. Βεζύρη.

Σχέδ. 34. Τρίλοφος. Απόσπασμα χάρτου οικισμού Τριλόφου. Σημειώνεται η θέση του οικοπέδου Γ. Καραδέδου.





Σχέδ. 35. Τρίλοφος. Θέση Σαραλίκα. Αγροτεμάχιο 146, Μ. Στάμπου και Μ. Τζίκου. Κάτοψη της ανασκαφής.

άλλους τέσσερις νεκρούς (ταφή Β). Από το σύνολο των κρανίων, δύο πρέπει να ανήκαν σε παιδιά. Αξιοσημείωτο ότι κανένα από τα κρανία δεν βρέθηκε ολόκληρο, σε όλα διατηρείται μόνον το οπίσθιο τμήμα τους. Από το μοναδικό αγγείο και τη λίγη κεραμική που περισυνελέγη φαίνεται πως πρόκειται για τάφο της ύστερης αρχαιότητας, πιθανότατα του 4ου αι. μ.Χ., μολονότι δεν γνωρίζουμε τη χρονική περίοδο που μεσολάβησε ανάμεσα στην ταφή Α και Β.

Θέση Σαραλίκα (αγροτεμάχιο 146, Μ. Στάμπου και Μ. Τζίκου)

Δοκιμαστικές τομές που διενεργήθηκαν στο υπ' αριθ. 146 αγροτεμάχιο αγροκτήματος Τριλόφου, ύστερα από αίτημα των ιδιοκτητών για οικοδόμηση, έφερε στο φως αρχαιότητες.

Η σωστική ανασκαφή που ακολούθησε αποκάλυψε συστάδα τάφων (Σχέδ. 35). Ανασκάφηκαν συνολικά 13 τάφοι, εννέα κεραμοσκεπείς, τέσσερις λακκοειδείς. Δύο πωρολιθικές πλάκες, που βρέθηκαν μετακινημένες, πρέπει να αποτελούσαν καλυπτήριες τάφων.

Όπως είναι σαφές από τη στρωματογραφία και τον προσανατολισμό των τάφων, οι τάφοι 4, 5 και 11 προηγούνται χρονολογικά. Οι υπόλοιποι τάφοι έχουν ίδιο προσανατολισμό και είναι μεταγενέστεροι, καθώς παρατηρούνται και περιπτώσεις παραβιάσεων.

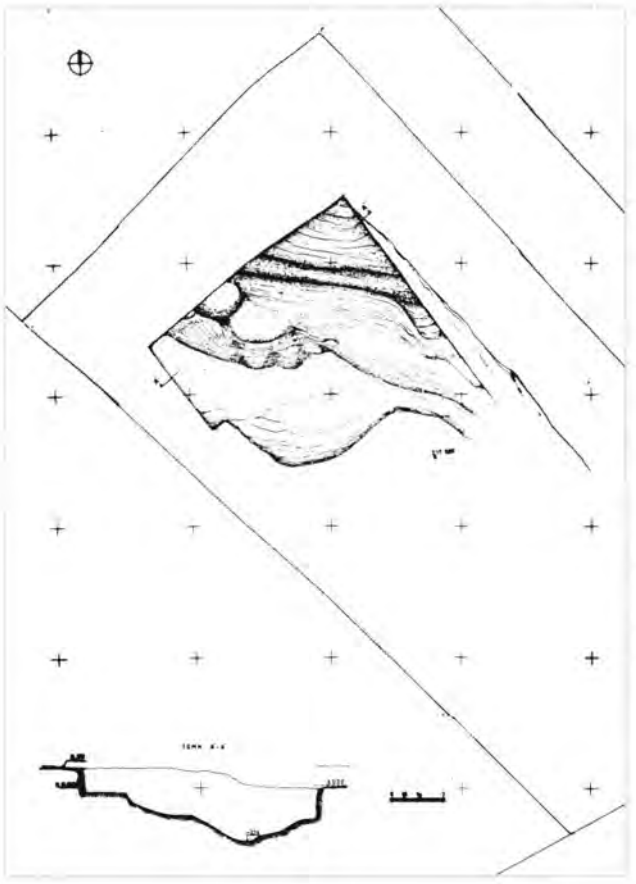
Ο προσανατολισμός, η θέση της κεφαλής των νεκρών πάντα στα δυτικά και η παντελής έλλειψη κτερισμάτων, καθώς και ελάχιστα υστεροβυζαντινά όστρακα συνηγορούν σε μια χρονολόγηση σε αυτούς τους χρόνους.

Σε περιοχή βόρεια των τάφων βρέθηκαν λίθοι σε κάποια ημικυκλική διάταξη και ανοικτό αγγείο, που ίσως σχετίζεται με επιμνημόσυνες τελετές στο χώρο του νεκροταφείου.

Η χρονολόγηση των πρωιμότερων τάφων δεν είναι δυνατή, αλλά ένα μικρό τμήμα πήλινης προτομής κλασικών χρόνων, που βρέθηκε στο καθάρισμα του φυσικού της τομής, αποτελεί ένδειξη για μια χρονολόγηση σε αυτούς τους χρόνους. Σε αυτό συνηγορεί ότι το αγροτεμάχιο βρίσκεται σε ευρύτερη περιοχή νεκροταφείου στην οποία η αρμόδια ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ έχει ανασκάψει αρχαϊκούς και κλασικούς τάφους (αγροτεμάχια 150 και 153 αγροκτήματος Τριλόφου).

Η περιοχή εντάσσεται εντός του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου (ΦΕΚ 649/Β'/30-7-1996 / ΥΑ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/22096/1051/22-5-1996), στη θέση Σαραλίκα, όπου οικισμός σε τράπεζα, χρονολογούμενος από τη μέση νεολιθική εποχή μέχρι και τους βυζαντινούς χρόνους.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ



Σχέδ. 36. Λητή. Οικόπεδο Σ. Νίκα. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Άγιος Αθανάσιος

Μακεδονικός τάφος

Κατασκευάστηκαν, αφού πρώτα έγινε η απαραίτητη μελέτη, και τοποθετήθηκαν τρεις μεγάλες μεταλλικές εξώθυρες στους τρεις Μακεδονικούς τάφους του Αγίου Αθανασίου.

Μεσημέρι

Μακεδονικός τάφος

Ολοκληρώθηκε η σχεδίαση, η κατασκευή και η τοποθέτηση μεγάλης καλλιτεχνικής σιδερένιας περίφραξης στον αρχαιολογικό χώρο του Μεσημερίου. Η περίφραξη αυτή περιβάλλει έκταση 64 τ.μ.

ΑΝΝΑ ΞΕΝΑΡΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ

Νέοι Επιβάτες

Η σωστική έρευνα στο αγροτεμάχιο αριθ. 36 στους Νέους Επιβάτες του Δήμου Θερμαϊκού και σε μια έκταση 200 τ.μ. αποκάλυψε 12 λάκκους και 24 πίθοι.

Το αγροτεμάχιο αριθ. 36, βρίσκεται στα δυτικά του αγροτεμαχίου αριθ. 377 (τράπεζα της εποχής του Σιδήρου) και του αγροτεμαχίου αριθ. 545 (τούμπα της εποχής του Χαλκού), του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου (ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/ Φ16/14096/597/20-5-87, ΦΕΚ 353/Β/6-7-87).

Οι λάκκοι, που ήταν κυλινδρικοί, με μικρή διαφορά στα μεγέθη τους, δεν φάνηκε ανασκαφικά (στην έκταση του ερευνηθέντος χώρου) να σχετίζονται με κάποιο οικοδόμημα. Πιθανόν να κατασκευάστηκαν για αποθηκευτικούς λόγους.

Στο περιεχόμενο των λάκκων, μαζί με το καστανό ή και μαύρο χώμα, άνηκαν λίγες πέτρες, κόκαλα ζώων, θαλασσινά όστρακα, κομμάτια από κεράμους και πίθους και κεραμική αβαφής ή μελαμβαφής. Οι διάμετροι των λάκκων ποικίλλουν από 1,45 έως 2,90 μ.

Ίδιο ήταν και το περιεχόμενο των πίθων, των οποίων η διάμετρός ποίκιλλε από 0,55 έως 0,85 μ.

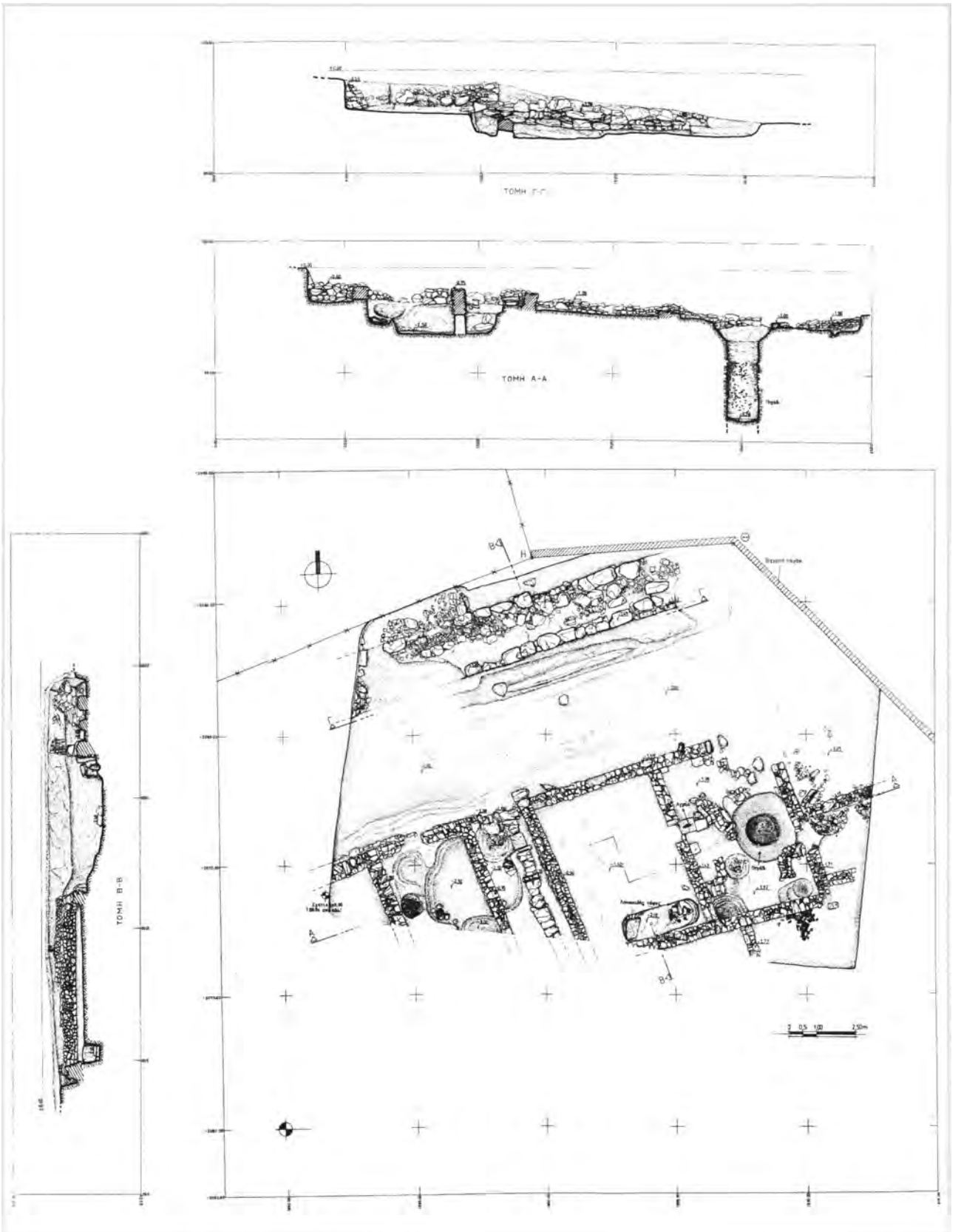
Λητή

Οικόπεδο Σ. Νίκα

Το συγκεκριμένο οικόπεδο εντάσσεται στην περιοχή, όπου εντοπίζεται ο νεολιθικός οικισμός της Λητής Ι, των αρχών της μέσης νεολιθικής περιόδου[221]. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας του 2002 πρόκειται για έναν ανοικτού τύπου οικισμό, ο πληθυσμός του οποίου ζούσε σε υπόσκαφες-ημιυπόγειες καλύβες.

Κατά την ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε εδώ, δεν εντοπίστηκε λάκκος ημιυπόγειας καλύβας, αλλά τμήμα ορύγματος-τάφρου, σκαμμένης στο κιτρινέρυθρου χρώματος φυσικό στρώμα, με προσανατολισμό από Α.-Δ. Τα τοιχώματά της έχουν έντονη κλίση και σχηματίζουν ένα ανοικτό V. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,80 μ., το πλάτος της στο άνω τμήμα της είναι 4 μ. περίπου και στο κατώτερο τμήμα 0,70-0,85 μ., ενώ το μέγιστο βάθος της είναι 1 μ. (Σχέδ. 36· Πίν. 31 ε).

221. Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Λητή Ι. Προσδιορισμός της πιθανής θέσης του νεολιθικού οικισμού, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 197-210.



Σχέδ. 37. Λητή. Οικόπεδο Α. Γιαννόπουλου. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο.

Η τάφρος αυτή περιέβαλλε τον οικισμό Ι της Λητής με τρόπο αντίστοιχο με τις τάφρους, που αποκαλύφθηκαν στον οικισμό του Μακρυγιάλου Πιερίας και χρονολογούνται από την αρχή της νεότερης νεολιθικής εποχής[222] και παρουσιάζει όμοια μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Η στρωματογραφική έρευνα του χώρου έδειξε ότι κάτω από το επιφανειακό στρώμα ακολουθεί μια ενιαία απόθεση, πάχ. από 0,60 έως 1 μ., η οποία κάλυψε την εγκατάσταση με φερτά υλικά και απέδωσε κεραμική της μέσης νεολιθικής, αρκετά διαβρωμένη. Στο στρώμα αυτό βρέθηκαν, επίσης, ορισμένα θραύσματα από μυλόπετρες. Το επόμενο στρώμα, αργιλώδους σύστασης και ανοιχτού κιτρινοκάστανου χρώματος, πάχ. 0,60-0,80 μ., αποτελεί την κύρια επίχωση της τάφρου και χρονολογείται στη μέση νεολιθική περίοδο. Περιέχει αρκετή κεραμική σε καλή κατάσταση διατήρησης, κυρίως μεσαία και λεπτή, με κόκκινο στιλβωμένο επίχρισμα, ορισμένα γραπτά όστρακα της κατηγορίας red on red και λίγα από χονδροειδή αγγεία με πλαστική διακόσμηση κάτω από το χείλος. Στο στρώμα αυτό εντοπίστηκαν, ακόμη, λίγες φολίδες από χαλαζία και πυριτόλιθο, λίθινοι πελέκεις, οστέινα εργαλεία και μερικά πήλινα βλήματα σφενδόνης. Σημειώνουμε ότι βρέθηκαν ελάχιστα οστά και μικρή ποσότητα από χερσαία όστρεα, τα σαλιγκάρια της πολύ διαδεδομένης κατηγορίας helix aspera.

Την ευθύνη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Κ. Φίλης.

Οικόπεδο Α. Γιαννόπουλου

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στα ανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Λητής και συγκεκριμένα στην παλιά επαρχιακή οδό Λαγκαδά-Σερρών. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας εντοπίστηκαν τμήμα της οχύρωσης της πόλης, καθώς και τα οικοδομικά κατάλοιπα δύο οικιών (Σχέδ. 37)[223].

Το τμήμα της οχύρωσης της πόλης έχει κατεύθυνση από Α. προς Δ., με ελαφρά απόκλιση προς Β., και αποκαλύφθηκε σε μήκος 14 μ. Διατηρείται περίπου στο ύψος θεμελίωσης 1,10 μ. και έχει πλάτος 2,20 μ. (Πίν. 32 α). Οι εξωτερικές πλευρές του είναι κατασκευασμένες από μεγάλους ασβεστόλιθους και σχιστόλιθους, με πελεκημένο το εξωτερικό μέτωπο. Ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε λάσπη, το γέμισμα αποτελείται από χυτό υλικό, ενώ δεν διαπιστώθηκε η χρησιμοποίηση υλικού σε β΄ χρήση. Παράλληλα με την πορεία του τείχους διαπιστώθηκε η κατασκευή ενός ορύγματος, πλ. 5 και βάθ. 1 μ., που ανοίχθηκε στο φυσικό έδαφος. Το όρυγμα αυτό επιχώθηκε στη συνέχεια, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ζώνη ασφαλείας (παράστασις), απαραίτητη για τη διακίνηση των στρατιωτών και τη μεταφορά υλικών[224].

Η μικρού ύψους επίχωση που κάλυπτε την οχύρωση και διαπιστώθηκε ότι ήταν διαταραγμένη ακόμη και με την κατασκευή χαρακώματος στις αρχές του 20ού αιώνα, δεν μας έδωσε στοιχεία για τη χρονολόγηση της κατασκευής του ούτε όμως και της εγκατάλειψης και της καταστροφής του. Ως terminus ante quem της κατασκευής του είναι δυνατό, ωστόσο, να χρησιμοποιηθεί το γεγονός ότι οι εξωτερικοί τοίχοι των οικιών που περιγράφονται πιο κάτω, ευθυγραμμίζονται με την πορεία του, υπήρχε επομένως ήδη στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Με τον αμυντικό χαρακτήρα του τείχους συνδέεται το εύρημα σιδερένιας αιχμής βέλους. Τα χρονολογικά δεδομένα μας επιτρέπουν να συνδέσουμε την οχύρωση της αρχαίας Λητής με την οικοδομική πολιτική του Κασσάνδρου στη Μακεδονία, που αναλαμβάνει μετά το 316 π.Χ. την ολοκλήρωση μιας σειράς οχυρωματικών έργων με στόχο την ασφάλεια των πόλεων.

Τα οικοδομικά κατάλοιπα των δύο οικιών (Α και Β) της ελληνιστικής εποχής αποκαλύφθηκαν στο βόρειο όριο της πόλης και σε απόσταση 5 μ. περίπου από τον οχυρωματικό περίβολο. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με ασβεστόλιθους και σχιστόλιθους, με ελαφρά πελεκημένο το μέτωπό τους και συνδετικό υλικό λάσπη. Έχουν πλάτος 0,50 μ., ενώ το μέγιστο σωζόμενο ύψος τους είναι επίσης 0,50 μ. Διαχωρίζονται μεταξύ τους από αποχετευτικό διάδρομο (περίστασις), πλ. 2 μ. Τα κτίρια επεκτείνονται πέρα από τα όρια της ανασκαφής.

Οικία Α. Αποκαλύφθηκαν δύο χώροι, διαστ. 6,20×4,60 και 6,20×4 μ., αντίστοιχα, οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους με άνοιγμα, πλ. 0,70 μ. (Πίν. 32 β). Κατά μήκος της νότιας πλευράς της οικίας, εντοπίστηκε διαταραγμένη λακκοειδής ταφή ελληνιστικών χρόνων (αρχές 3ου αι. π.Χ.), καλυμμένη με μια μυλόπετρα στο νότιο τμήμα της. Στο εσωτερικό του βορειοανατολικού χώρου ανοίγονται τρεις, κυκλικού περίπου σχήματος λάκκοι, αποθηκευτικού πιθανότατα χαρακτήρα, καθώς και ένα πηγάδι, με διάμετρο στην επιφάνειά του 2,50 μ. περίπου και στο κατώτερο τμήμα του 1,20 μ., το οποίο ερευνήθηκε σε βάθος 4 μ. περίπου. Στο εσωτερικό του ίδιου χώρου εντοπίστηκαν τμήματα αποσπασματικά σωζόμενων τοίχων, οι οποίοι συνδέονται με μια παλαιότερη οικοδομική φάση, χρονολογούμενη πιθανόν στα τέλη του 4ου αιώνα.

222. Μ. Μπέσιος - Μ. Παππά, Ο νεολιθικός οικισμός στον Μακρύγιαλο Πιερίας, *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII (1990-1995), σ. 13-30 και M. Pappa - M. Besios, The Neolithic Settlement at Makriyalos Greece: Preliminary Report on the 1993-1995 Excavations, *JFA* 26, 2 (1999), σ. 177-195.

223. Τζαναβάρη - Φίλης, ό.π. (υποσημ. 42), σ. 155-172.

224. Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, *Ανασκαφή Δίου*, 1, *Οχύρωση*, Θεσσαλονίκη 1998.

Στην επίχωση των χώρων βρέθηκε σημαντικός αριθμός μυλολίθων χειροκίνητων μύλων, ορισμένοι από τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό στην τελευταία οικοδομική φάση. Η ανεύρεσή τους, σε συνδυασμό με την ύπαρξη των αποθηκευτικών λάκκων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε μια προγενέστερη φάση ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία και αποθήκευση σιτηρών. Τμήμα μαρμάρινου γουδιού και λίθινος τριπτήρας χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, για τη σύνθλιψη καρπών ή καλλυντικών ουσιών. Ο σημαντικός αριθμός αγνύθων που βρέθηκε κάτω από το στρώμα καταστροφής των δωματίων, πιστοποιεί τη λειτουργία αργαλειών, παράλληλα με τις άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στους χώρους.

Προτομές γυναικείας θεότητας, με τη χαρακτηριστική ψηλή στεφάνη στα μαλλιά, μπροστά στην οποία προβάλλονται λουλούδια, βρέθηκαν στην επίχωση του δυτικού δωματίου της οικίας Α (Πίν. 32 γ). Αντίστοιχα ευρήματα, τα οποία προέρχονται από ιδιωτικά ή δημόσια οικοδομήματα του ευρύτερου μακεδονικού χώρου και χρονολογούνται στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνιους[225], ταυτίζονται με την Άρτεμη ή Άρτεμη-Εν(ν)οδία και τη Μητέρα των Θεών. Οι προτομές που απεικονίζουν γυναικείες θεότητες, όταν βρίσκονται σε ιδιωτικούς χώρους, εκτιμάται ότι έχουν προστατευτικό χαρακτήρα[226] ή ότι συνδέονται με την άσκηση ιδιωτικής λατρείας.

Οικία Β. Αποκαλύφθηκαν, επίσης, δύο μόνο χώροι της οικίας αυτής, με οικοδομική τεχνική και χαρακτηριστικά αντίστοιχα με εκείνα της οικίας Α (Πίν. 32 δ).

Σημειώνουμε εδώ ότι στα κτιριακά κατάλοιπα των οικιών διαπιστώθηκαν τρεις οικοδομικές φάσεις. Η εξέταση της κεραμικής που περισυνελέγη από την επίχωση των κτιρίων και οι νομισματικές μαρτυρίες (νομίσματα Φιλίππου Β΄, Αλέξανδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Αντίγονου Γονατά, Δημητρίου Πολιορκητή, Φιλίππου Ε΄, Πέλλας και Θεσσαλονίκης) μας επιτρέπουν, άλλωστε, να χρονολογήσουμε τη χρήση του χώρου από τον 4ο έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Τα ανασκαφικά δεδομένα δεν στοιχειοθετούν μια βίαιη καταστροφή των σπιτιών, αλλά την εγκατάλειψή τους, η οποία, σύμφωνα με τα ευρήματα του στρώματος καταστροφής, σημειώθηκε στα μέσα του 2ου αιώνα, εποχή που συμπίπτει χρονικά με την κατάληψη της περιοχής από τους Ρωμαίους.

Με μια προγενέστερη χρήση του χώρου συνδέεται ένα σύνολο λάκκων, σκαμμένων στο φυσικό κοκκινωπό έδαφος, οι οποίοι εντοπίστηκαν στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής (Πίν. 32 ε). Συγκεκριμένα, ο μεγαλύτερος από αυτούς, κυκλικού σχήματος, έχει διάμετρο 3,80, βάθος 1 μ. περίπου και παρουσιάζει κατακόρυφα τοιχώματα. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν μεγάλα τμήματα δύο οξυπύθμενων αμφορέων, πιθανότατα τύπου Μένδης, καθώς επίσης και κεραμική, αβαφή και μελαμβαφή, που χρονολογείται κυρίως στον 5ο αι. π.Χ. Στην περίμετρό του διαμορφώνονται τρεις ακόμη λάκκοι, από τους οποίους, εκείνος που σχηματίζεται στα δυτικά, διαμ. 0,90 μ., είναι αποθηκευτικός, δεδομένου ότι στο εσωτερικό του βρέθηκαν τμήματα πιθαριού. Τα ανασκαφικά δεδομένα, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, είναι δυνατό να μας επιτρέψουν την υπόθεση ότι το σύνολο αυτό αποτελεί ένα παράλληλο παράδειγμα με τις υπόσκαφες κυψελόμορφες κατασκευές, οι οποίες αποκαλύφθηκαν στην πανεπιστημιακή ανασκαφή στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης και συνδέονται από τον ανασκαφέα, καθηγητή Μ. Τιβέριο, με ημιυπόγειες κατοικίες των Φρυγών, η παρουσία των οποίων διαπιστώνεται στη Μακεδονία και στη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ.[227].

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Κ. Φίλης.

Εγνατία Οδός, τμήμα Δερβένι-Ανάληψη (Σχέδ. 38-39)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή του κύριου άξονα της Εγνατίας Οδού στη Χ.Θ. 2+020 έως 2+080, αμέσως μετά την έξοδο από τα στενά του Δερβενίου, αποκαλύφθηκε τμήμα του οικισμού της αρχαίας Λητής[228] (Πίν. 33 α). Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε στις ανατολικές υπώρειες του λόφου, στην επιφάνεια του οποίου εδραζόταν η αερογέφυρα της Λητής. Τα οικοδομήματα αναπτύσσονται σε δύο άνδηρα, σε βραχώδες έδαφος με έντονη κλίση (20%) προς Α. και υψομετρική διαφορά 6 μ., ανάμεσα στο ανώτερο και κατώτερο σημείο του χώρου. Ισοπεδώσεις του βράχου διαπιστώνονται ιδιαίτερα στο επάνω άνδηρο και γενικότερα στους χώρους, όπου απαιτείται η κατασκευή δαπέδων. Τα οικοδομήματα προσαρμόζονται στη διαμόρφωση του εδάφους, με τους τοίχους να θεμελιώνονται σε διαφορετικά βάθη, ακολουθώντας την κλίση και τη μορφολογία του βράχου. Η οικοδομική τεχνική είναι αντίστοιχη με αυτή

225. Αγορά Πέλλας, στο *Αρχαία Μακεδονία. Κατάλογος της Έκθεσης στην Αυστραλία*, Αθήνα 1988, σ. 317, αριθ. 274, του 1ου αι. π.Χ. (Γ. Ακαμάτης). Πέτρες Φλώρινας, στο Π. Αδάμ-Βελένη, *Πέτρες Φλώρινας*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 68, εικ. 62. Παιονία, V. Bitrakova Grozdanova, Religion et art dans l'antiquité en Macédoine. Monumenta Macedoniae. *Liber* IV, Skopje 1999, σ. 173-176, εικ. 12-4.

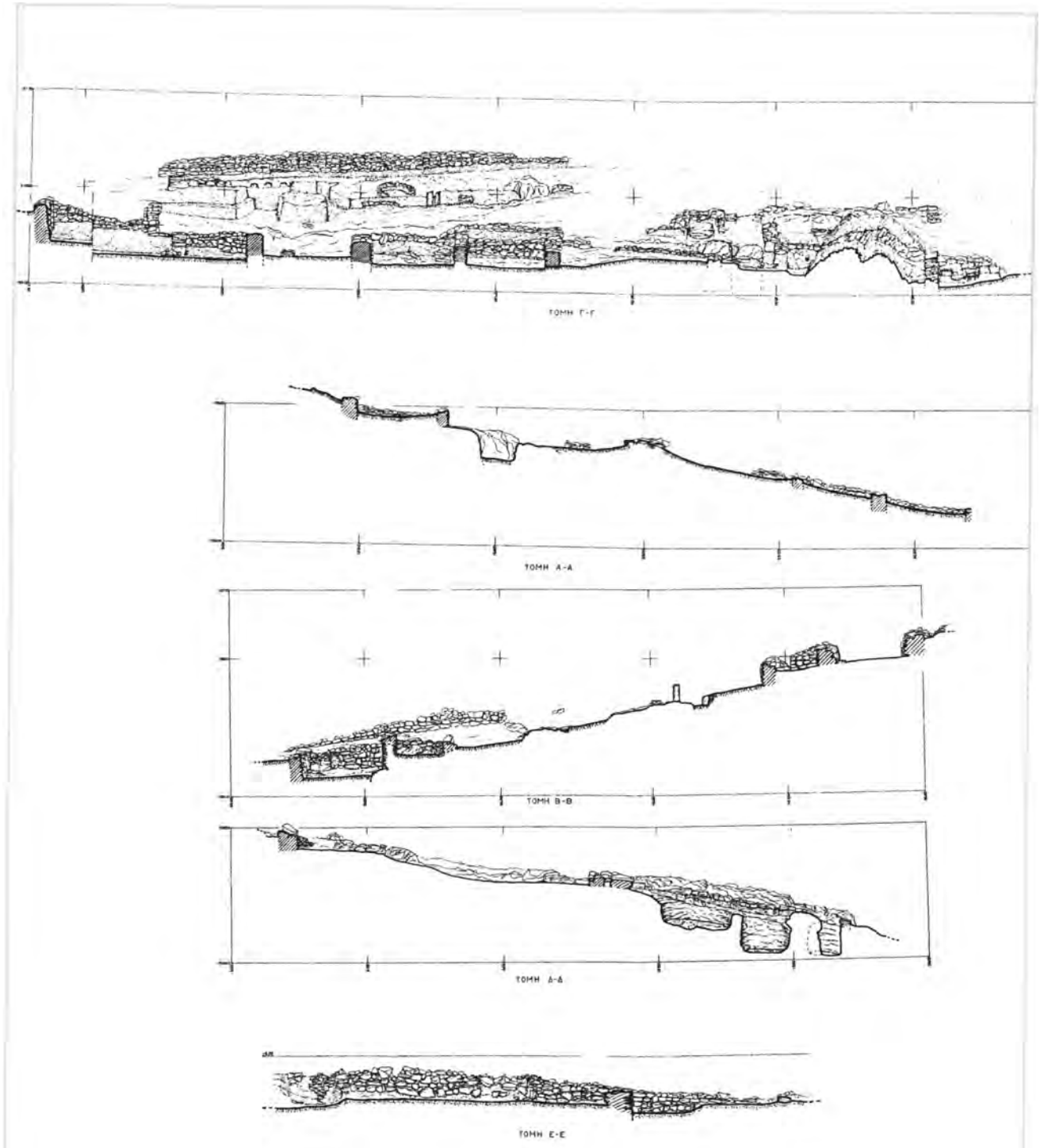
226. Φ. Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα της μηλιακής αγγειογραφίας*, Αθήνα 1985, σ. 69.

227. Μ. Τιβέριος - Ε. Μανακίδου - Δ. Τσιαφάκη, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 327 κ.ε.· 12 (1998), σ. 225.

228. Τζαναβάρη - Φίλης, ό.π. (υποσημ. 42), σ. 155-172.



Σχέδ. 38. Λητή. Εγνατία Οδός, τμήμα Δερβένι-Ανάληψη. Κύριος άξονας Χ.Θ. 2+020 έως 2+080. Γενικό τοπογραφικό διάγραμμα. Κάτοψη.



Σχέδ. 39. Λητή. Εγνατία Οδός, τμήμα Δερβένι-Ανάληψη. Κύριος άξονας Χ.Θ. 2+020 έως 2+080. Γενικό τοπογραφικό διάγραμμα. Τομές.

που εφαρμόζεται στα κτίρια των ελληνιστικών χρόνων της πόλης, τα οποία είναι κατασκευασμένα με πελεκημένους λίθους και συνδετικό υλικό λάσπη, ενώ διαπιστώθηκε για πρώτη φορά η χρησιμοποίηση υφαντικών βαρών για την καλύτερη συναρμογή του οικοδομικού υλικού.

Στο κατώτερο σημείο του ανεσκαμμένου χώρου αποκαλύφθηκαν δωμάτια μικρών διαστάσεων, που πλαισιώνουν έναν ελεύθερο χώρο και παρουσιάζουν δύο οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη οικοδομική φάση, στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, αποτελείται από δύο ορθογώνιους χώρους, διαστ. 5,20×3 μ., οι οποίοι μεταγενέστερα χωρίζονται με δύο ενδιάμεσους τοίχους, δημιουργώντας έτσι τέσσερα μικρότερα δωμάτια, διαστ. 3×3 μ. περίπου (Πίν. 33 β). Μια ανάλογη εικόνα παρουσιάζουν, επίσης, τα οικοδομήματα που αναπτύσσονται προς τα νοτιοανατολικά του ανοίγματος, με τους τοίχους να σώζονται εδώ σε μεγαλύτερο ύψος. Όλοι οι χώροι καλύπτονται με στρώματα καταστροφής. Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, που συνίστανται σε μεγάλες ποσότητες χρηστικής κεραμικής, τμήματα ειδωλίων, λύχνους και χάλκινα νομίσματα, μας επιτρέπουν να ταυτίσουμε τα οικοδομικά κατάλοιπα με οικίες, που χρονολογούνται, σύμφωνα με μια πρώτη εκτίμηση, στον 3ο αι. π.Χ.

Στο νοτιότερο άκρο του ανεσκαμμένου χώρου βρέθηκε δίχωρο κτίσμα με ορθογώνιους χώρους, διαστ. 4,65×4,90 μ. (Πίν. 33 γ). Οι τοίχοι, πλ. 0,70 μ. περίπου και σωζ. ύψ. 0,40 μ., είναι θεμελιωμένοι στο φυσικό έδαφος. Ένα τμήμα του πρώτου χώρου καταστρέφεται από μεταγενέστερο πήλινο αγωγό κυλινδρικής μορφής, σωζ. μήκ. 6,50 και διαμ. 0,20 μ. Το κτίριο αυτό, σύμφωνα με την κεραμική που συγκεντρώθηκε, είναι δυνατό να χρονολογηθεί στον 5ο αι. π.Χ. Τα επιμέρους ευρήματα δεν μας επιτρέπουν, ωστόσο, να προσδιορίσουμε ακριβέστερα τη χρήση των χώρων του.

Βορειότερα, ανοίγεται στο σκληρό βραχώδες έδαφος ένα σύνολο τριών λάκκων, οι οποίοι χρησίμευαν πιθανόν για τη συγκέντρωση του νερού της βροχής (Πίν. 33 δ). Σε εσωτερική γωνία, που διαμορφώνεται στα δυτικά, διαπιστώθηκε κτιστή βάση κλίμακας για το δεύτερο όροφο, ενώ σε μια ακόμη βρέθηκε ημικυκλική κατασκευή, η οποία συνδέεται με τη διαδικασία της σύνθλιψης δημητριακών και της παρασκευής ψωμιού (Πίν. 33 ε).

Στο ανώτερο άνδηρο διαμορφώνονται επιμήκεις χώροι, διαστ. 5,20×3 μ., κατασκευασμένοι με τοίχους, πλ. 0,50 μ., οι οποίοι σε μια μεταγενέστερη φάση ρωμαϊκών χρόνων χωρίζονται σε μικρότερα δωμάτια (Πίν. 33 στ). Την εγκατάλειψη του χώρου ακολούθησε η εγκατάσταση ενός εργαστηρίου, όπως αποδεικνύει η αποκάλυψη ενός κυκλικού τύπου κεραμικού κλιβάνου (Πίν. 34 α), ενώ εντοπίστηκαν και μεμονωμένες ταφές. Στην περιοχή της ανασκαφής βρέθηκαν, επίσης, λίγα ταφικά μνημεία της όψιμης κλασικής και ελληνιστικής εποχής, τα οποία μεταφέρθηκαν εκεί, προκειμένου να κατατμηθούν και να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια ως οικοδομικό υλικό.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγονται λίγα τμήματα πήλινων ειδωλίων, πολλά υφαντικά βάρη και μεγάλες ποσότητες χρηστικών αγγείων (Πίν. 34 β), τα οποία παράλληλα με τα χάλκινα νομίσματα ορίζουν το χρονικό διάστημα χρήσης του χώρου πιθανότατα από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ. Τα χάλκινα νομίσματα της ανασκαφής αποτελούν κοπές του Περδίκκα Γ΄, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Α΄, Αντιγόνου Γονατά, Πύρρου, Φιλίππου Ε΄, Θεσσαλονίκης, Πέλλας, Νέρωνα και Κωνσταντίνου.

Δεδομένου ότι τα οικοδομικά κατάλοιπα επρόκειτο να καταχωθούν και εν μέρει να διαλυθούν, ο φορέας υλοποίησης της κατασκευής του έργου «ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟΣ ΑΕ» ανέλαβε τη χρηματοδότηση τηλεκατευθυνόμενης αεροφωτογράφησης και την παραγωγή ορθοφωτοχάρτη, που πραγματοποίησε η εταιρεία «ΓΕΩΑΝΑΛΥΣΗ ΑΕ».

Την ευθύνη της ανασκαφικής έρευνας, η οποία διενεργήθηκε με πολύ εντατικούς ρυθμούς και δύσκολες συνθήκες, δεδομένου ότι οι προθεσμίες για την παράδοση του χώρου προκειμένου να ολοκληρωθεί η κατασκευή της Εγνατίας Οδού ήταν ιδιαίτερα πιεστικές, μοιράστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Φίλης, Φ. Γεωργιάδης, Δ. Παπαδημητρίου και Ν. Παππάς.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Βρασνά

Θέση Κακιά Σκάλα. Εγνατία Οδός, τμήμα 11.1, Χ.Θ. 27+250-Χ.Θ. 27+400

Σε δύσβατη ορεινή περιοχή από την οποία διέρχεται η Εγνατία Οδός, είχε εντοπιστεί μετά από πυρκαγιά το 1991, ένας αρχαιολογικός χώρος σε φυσικό λόφο που έλεγχε ένα στενό φυσικό πέρασμα με κατεύθυνση από Δ. προς Α., προς την πεδινή έκταση της Ασπροβάλτας. Η γνώση της ύπαρξης του οικισμού της εποχής του Χαλκού, που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου, οδήγησε στη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας, πριν ακόμη δημοπρατηθεί το έργο, με σκοπό την απρόσκοπτη εξέλιξη των εργασιών κατασκευής της οδού[229]. Η έρευνα είχε διάρκεια τριών μηνών

229. Στην ανασκαφή πήραν μέρος κατά διαστήματα οι αρχαιολόγοι Α. Στάγκος και Π. Καρατάσιος, ενώ σε όλη τη διάρκεια της έρευνας εργάστηκαν οι Μ. Βιολατζής και Ε. Θεοδωρούδη. Την αποτύπωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων έκανε η σχεδιάστρια Γ. Δαλακούρα σε συνεργα-

(Μάρτιος-Ιούνιος) και κατέλαβε έκταση 1.000 τ.μ. μέσα στη ζώνη απαλλοτρίωσης της οδού.

Το μεγαλύτερο μέρος της ανασκαφικής ζώνης κάλυπτε πυκνός λιθοσωρός, ο οποίος, λόγω της διαταραχής που υπέστη από την αναδάσωση, έδινε ελάχιστες και μόνον υποθετικές αρχικά δυνατότητες διερεύνησης κτισμάτων. Με προσεκτική και ύστερα από πολλές συζητήσεις αφαίρεση λίθων, αποκαλύφθηκαν μέτωπα τοίχων, τα οποία σταδιακά συνέστησαν την κάτοψη ενός μονόχωρου μακροσκελούς κτίσματος με προσανατολισμό Β.-Ν., από το οποίο λείπει το βόρειο πέρας. Το κτίσμα έχει σωζόμενο μήκος 20 μ. περίπου, πλάτος 3,70 μ. και σώζεται σε ύψος 1 μ. περίπου.

Ο τρόπος καταστροφής του κτιρίου, αλλά και οι μεταγενέστερες σύγχρονες καταστροφές, είχαν ως αποτέλεσμα να μην εντοπιστούν σε κάποιο σημείο του κτιρίου εσωτερικά μέτωπα. Έτσι, είναι δύσκολο να καθοριστεί το αρχικό πλάτος των τοίχων, που κυμαίνεται από 0,50 έως 0,70 μ. Στην ανατολική μακρά πλευρά του κτιρίου, υπάρχουν ενδείξεις που υποδηλώνουν πιθανή είσοδο. Βέβαια, δεν αποκλείεται η είσοδος να βρισκόταν στη βόρεια στενή πλευρά, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, δεν σώζεται.

Σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά του κτιρίου, εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής, που περιείχε τμήματα πλίνθων και μεγάλη ποσότητα από μάζες πηλού διαφόρων μεγεθών. Πολλές από αυτές φέρουν αποτυπώματα από κλαδιά και καλάμια, ενώ ελάχιστες είναι κοσμημένες με υπόλευκο επίχρισμα. Πιθανότατα προέρχονται από την ανωδομή του κτιρίου ή αποτελούσαν τμήματα άλλων κατασκευών, όπως δάπεδα και εστίες. Ανατολικά του κτίσματος και στο επίπεδο περίπου των θεμελίων, αποκαλύφθηκαν διάσπαρτοι λίθοι μεσαίου και μεγάλου μεγέθους από πιθανή προγενέστερη κατασκευή[230].

Σε επαφή με τη νότια (στενή) πλευρά του επιμήκους κτίσματος υπήρχε τοιχίο από αργολιθοδομή, το οποίο είχε χρήση αντερείσματος ή παραστάδας κάποιας πύλης. Στο εσωτερικό του κτιρίου και στο επίπεδο έδρασης της θεμελίωσης, εντοπίστηκε αρχαιολογικό στρώμα καστανό σκούρο και σε σημεία έντονα μαύρο, λόγω ύπαρξης οργανικού υλικού ή, κατά τόπους, ίχνη καύσης. Η διαμόρφωσή του είχε να κάνει με τη φυσική κλίση του εδάφους, που σε σημεία δημιουργεί ευμεγέθεις κοιλότητες, η ανασκαφική εικόνα των οποίων σχετίζεται με επίχωση προηγούμενης χρήσης του χώρου. Το πιο πιθανό είναι ότι ο ίδιος χώρος ισοπεδώθηκε, ώστε να θεμελιωθεί το κτίσμα. Το στρώμα περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής και ευρημάτων.

Η κεραμική της ανασκαφής τόσο από τα στρώματα εσωτερικά και εξωτερικά του κτιρίου όσο και από την επίχωση κάτω από τη θεμελίωσή του, χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Χαλκού. Πρόκειται κυρίως για όστρακα αδρών χειροποίητων αγγείων, που είναι δύσκολο να χρονολογηθούν, αλλά και ελάχιστα όστρακα ιστορικών χρόνων.

Καταγράφηκε το σύνολο των οστράκων, ο αριθμός των οποίων ανέρχεται σε 8.000 και με συνολικό βάρος που ξεπερνά τα 250 κιλά. Η κεραμική αφορά και στις δύο οικιστικές φάσεις του κτίσματος και δεν παρουσιάζει μορφολογικές ή τυπολογικές διαφορές. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για διαδοχική κατοίκηση του χώρου μέσα στην ίδια χρονική περίοδο.

Η επιφάνεια των οστράκων φέρει στο μεγαλύτερό της ποσοστό στίλβωση με φαιό-μαύρο χρώμα, αλλά δεν λείπουν όστρακα με κόκκινη καστανή στίλβωση. Πολλά είναι λειασμένα, ενώ λιγοστά είναι σαρωμένα.

Το υλικό που προέρχεται από το στρώμα της πρώτης οικιστικής φάσης, εμφανίζεται πιο ομοιογενές και τα σωζόμενα όστρακα είναι μεγαλυτέρων διαστάσεων, πράγμα που μας διευκολύνει στην κατάρτιση σχηματολογίου. Ένα από τα βασικά σχήματα της εποχής που έχουμε σε μεγάλη συχνότητα, είναι οι φιάλες σε διάφορες παραλλαγές. Πρόκειται για αγγεία ρηχά ή πιο βαθιά με κωνικό ή ημισφαιρικό σώμα, με επίπεδη βάση και ελαφρά εσωστρεφές χείλος, πάνω στο οποίο τοποθετείται τρομπετόσχημη λαβή. Επίσης, υπάρχουν κύπελλα, συνήθως με χαμηλό κυλινδρικό λαιμό, με σφαιρικό σώμα και κάθετη, υπερυψωμένη λαβή. Δεν λείπουν, όμως, και παραλλαγές τους με ημισφαιρικό ή κωνικό σώμα και ταινιωτή λαβή.

Ορισμένα μεγάλα τμήματα αδρών χειροποίητων αγγείων μας παραπέμπουν σε μεγαλύτερα αποθηκευτικά ή μαγειρικά σκεύη με ωοειδές σώμα, χοντρά τοιχώματα και γλωσσοειδείς αποφύσεις. Στα προηγούμενα προστίθενται μικρά θραύσματα από χυτροειδή αγγεία με κωνικό ή κυλινδρικό σώμα, αλλά και από κανθαρόσχημα με σφαιρικό σώμα και δύο κάθετες, υπερυψωμένες λαβές. Σώζο-

σία με την τοπογράφο της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Ε. Παπαδημητρίου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στους συναδέλφους Ι. Ασλάνη και Στ. Κώτσο για τις γόνιμες συζητήσεις σε ερμηνευτικά και ανασκαφικά προβλήματα.

Λόγω της προδιαγεγραμμένης καθαίρεσης των αρχαιοτήτων (εξαιτίας της ολοκληρωτικής καταστροφής του λόφου εν όψει της διέλευσης της οδού), πραγματοποιήθηκε τρισδιάστατη ηλεκτρονική αποτύπωση του χώρου με χρήση τοπογραφικού ψηφιακού σαρωτή λέιζερ, αποτέλεσμα της οποίας είναι: α) η ψηφιακή κάτοψη της κορυφής του λόφου, στην οποία ο χρήστης μπορεί να περιηγηθεί στο χώρο και να εκτυπώσει ανά πάσα στιγμή και υπό την επιθυμητή κλίμακα το σύνολο ή μέρος των αρχαιοτήτων, β) εκτυπωμένες η κάτοψη και όλες οι όψεις των τοίχων του κτίσματος που ανασκάφηκε σε κλίμακα 1:50 με μηδενικές αποκλίσεις και γ) η κατασκευή μακέτας σε οποιαδήποτε κλίμακα (μέχρι και 1:1) με χρήση ειδικού μηχανήματος. Την ανωτέρω εργασία έφερε εις πέρας ο γραφίστας-μακετίστας Ν. Παντελαίος.

230. Πιθανότατα να υπήρχε διαμορφωμένος χώρος για διάφορες οικοτεχνικές δραστηριότητες, κάτι που το υποθέτουμε χωρίς να υπάρχουν αποδείξεις πέρα από τις ενδείξεις που μας παρέχουν τα κινητά ευρήματα (π.χ. αγνύθες και υφαντικά βάρη, καθώς και αγγεία για την επεξεργασία γαλακτοκομικών προϊόντων).

νται, ακόμη, θραύσματα από πινάκια και το κάτω μέρος μικκύλου αγγείου.

Η διακόσμηση των αγγείων θα μπορούσαμε να πούμε ότι περιορίζεται σε εμπιέσεις και εγχαράξεις. Τα περισσότερα από τα διακοσμημένα όστρακα φέρουν εμπίεστες επίθετες ταινίες, κυρίως στο ύψος του χείλους, αλλά και περιμετρικά του σώματος. Οι εμπιέσεις αυτές πραγματοποιούνται είτε με τα ακροδάχτυλα είτε με κάποιο αμβλύ όργανο. Βέβαια, υπάρχουν και αγγεία που φέρουν εμπιέσεις απευθείας στον πηλό με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Υπάρχουν, επίσης, εγχαράξεις στο ίδιο το χείλος, αλλά και περιμετρικά του σώματος. Τα τμήματα των οστράκων που σώζουν εγχάραξη είναι μικρά, έτσι είναι αδύνατη η διάκριση κάποιου μοτίβου.

Το σύνολο των πήλινων ευρημάτων συμπληρώνεται από μεγάλο αριθμό υφαντικών βαρών και σφονδυλιών διαφόρων σχημάτων και μεγεθών. Τα σφονδύλια είναι κωνικά, αμφικωνικά, δισκόμορφα και σε σχήμα κόλουρου κώνου. Πολλά φέρουν ίχνη στίλβωσης ή λείανσης, αλλά κανένα από αυτά δεν φέρει κάποιο είδος διακόσμησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μία πήλινη πεπλατυσμένη αγνύθα μεγάλων διαστάσεων (ύψ. 0,22 μ.).

Μία ιδιαίτερα σημαντική – όσο και προβληματική ως προς την ερμηνεία της χρήσης της – ομάδα ευρημάτων, είναι τα αγκυρόσχημα πήλινα αντικείμενα. Πολλά από αυτά φέρουν στιλβωμένη επιφάνεια, αλλά και οπή ανάρτησης στο ανώτερο τμήμα του κεντρικού στελέχους.

Στο σύνολο των πήλινων ευρημάτων ξεχωρίζουν τα αποστρογγυλεμένα όστρακα, αλλά και το μοναδικό ειδώλιο της ανασκαφής. Πρόκειται για πεπλατυσμένο, σχηματοποιημένο ειδώλιο από πηλό με πολλές προσμείξεις. Σώζεται μέρος του κορμού, το ένα χέρι και τα δύο κάτω άκρα που αποδίδονται χωριστά.

Η δεύτερη σημαντική ομάδα ευρημάτων είναι τα λίθινα εργαλεία: λεπίδες, φολίδες αλλά και πυρήνες από πυριτόλιθο και χαλαζία. Επίσης, υπάρχουν τριπτήρες και τριβεία από χαλαζία και άλλα πετρώματα. Δύο πελέκεις (από γκριζόμαυρο πέτρωμα και από σερπεντινίτη λίθο αντίστοιχα), αποσπασματικά σωζόμενοι, και ένα λίθινο υφαντικό βάρος με δύο οπές ανάρτησης στο ανώτερο τμήμα του, κλείνουν το σύνολο αυτό. Η απουσία πετρογραφικών πληροφοριών για το συσχετισμό των πετρωμάτων των παραπάνω εργαλείων με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα τόσο της διαπεριφερειακής όσο και της τοπικής προέλευσής τους.

Τα οστά που βρέθηκαν στην ανασκαφή είναι λιγοστά και περιορίζονται κυρίως στο στρώμα κάτω από τη θεμελίωση του κτιρίου. Δεν βρέθηκαν οστέινα εργαλεία, ούτε και όστρεα.

Η κεραμική της προϊστορικής αυτής θέσης μπορεί να ενταχθεί σε προχωρημένες φάσεις της πρώιμης εποχής του Χαλκού, φάσεις που απαντούν σε οικισμούς της ανατολικής και κεντρικής Μακεδονίας, όπως στους Σιταγρούς (φάση Vb), Ντικιλί Τας (φάση III Β), στη νεότερη φάση της πρώιμης εποχής του Χαλκού στη Σκάλα Σωτήρος στη Θάσο και στον Καστανά (φάση Α΄)[231].

Από τα ανασκαφικά δεδομένα και λαμβάνοντας υπόψη την επιλογή του χώρου και τη μικρή έκτασή του (1.500 τ.μ. περίπου), φαίνεται ότι πρόκειται για μια εποχική εγκατάσταση της πρώιμης εποχής του Χαλκού, ο χαρακτήρας της οποίας πρέπει να ήταν κτηνοτροφικός. Είναι πολύ πιθανό μια πρώτη κατεργασία των κύριων ζωικών προϊόντων να διεξαγόταν επιτόπου. Η θέση σχετίζεται μάλλον με πληθυσμούς που μετακινούνται και τη χρησιμοποιούν σύμφωνα με τις τρέχουσες ανάγκες τους. Αυτό σημαίνει ότι στην ευρύτερη περιοχή πρέπει να αναζητηθούν και άλλες παρόμοιου τύπου εγκαταστάσεις ή ακόμη καλύτερα, ο κεντρικός πυρήνας του πληθυσμού αυτού.

Ειδικά για το επίμηκες κτίσμα, ανεσκαμμένα παράλληλα του οποίου δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι τώρα στην περιοχή της Ανατολικής, αλλά και γενικότερα όλης της Μακεδονίας, διατυπώνουμε δύο θεωρίες με μεγάλη επιφύλαξη:

Πρόκειται για κτίσμα προοριζόμενο για τον αρχηγό της ομάδας, το οποίο λειτουργούσε συγχρόνως ως περίφραξη της κορυφής του λόφου από την πλευρά της πρόσβασής του. Εσωτερικά ήταν ίσως διαμορφωμένο με χωρίσματα από φθαρτά υλικά και σχημάτιζε χώρους αποθήκευσης και κατοικίας. Η έλλειψη, όμως, οποιουδήποτε στοιχείου για τα χωρίσματα αυτά, καθώς και η έλλειψη εσωτερικών μετώπων στους λίθινους τοίχους, αλλά και οποιασδήποτε μορφής δαπέδου δεν μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε βάσιμη τη θεωρία αυτή.

Πιθανότερη φαίνεται η εξής θεωρία: Η σωζόμενη σήμερα (2003) έκταση της κορυφής του λόφου είναι το 1/3 περί-

231. Η κεραμική που εντοπίστηκε τοποθετεί με σαφήνεια τη θέση αυτή στο πλαίσιο της πολιτιστικής κοινής κατά την 3η χιλιετία και εκτείνεται από τις βουλγαρικές θέσεις Cernavoda και Ezero, στο βορειοανατολικό Αιγαίο, τη Θράκη, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Κ. Ελλάδα (K.A. Wardle, Πρώιμοι χρόνοι, στο *Μακεδονία*, Αθήνα 1982, σ. 30-45). Η θέση που εξετάζουμε βέβαια, αν και μπορεί να περιληφθεί στο πλαίσιο που αναφέραμε, λόγω των χαρακτηριστικών κυρίως της κεραμικής της παραγωγής, ντόπιας και επείσακτης, αλλά όσον αφορά στη μορφή και στην ενδοκοινοτική οργάνωση της εγκατάστασης, αποτελεί κάτι διαφορετικό από τα συνήθη δεδομένα για την πρώιμη εποχή του Χαλκού. Το πιο πιθανό είναι να έχουμε μια εγκατάσταση με μεταβατικό χαρακτήρα με βασικό γνώρισμα την επιστράτευση των υψωμάτων ως βοσκοτόπων, την εποχική νομαδικότητα τμήματος του πληθυσμού και τον περιορισμένο αλλά εξειδικευμένο υλικό πολιτισμό (T.W. Jacobsen, Seasonal Pastoralism in Southern Greece: A Consideration of the Ecology of Neolithic Urfirnis Pottery, στο P.M. Rice (επιμ.), *Pots and Potters. Current Approaches in Ceramic Archaeology, Monograph* XXIV, Los Angeles 1984, σ. 27-43).

που της αρχικά υπάρχουσας έκτασης, την οποία χρησιμοποίησε η μεταναστευτική (;) ομάδα 5.000 χρόνια πριν. Το επίμηκες κτίσμα δεν ήταν κατοικία, δεν είχε δωμάτια, αλλά ήταν ένας συμπαγής οχυρωματικός περίβολος που περιέτρεχε τμήμα ή ακόμη και ολόκληρη την κορυφή του λόφου. Στη μέση της πλευράς πρόσβασης στο λόφο (δυτικά) υπήρχε πύλη, από την οποία σώθηκε η νότια παραστάδα. Η βόρεια παραστάδα μαζί με την υπόλοιπη οχύρωση έχει χαθεί διά παντός μαζί με το λόφο, ο οποίος έχει διαβρωθεί από το μικρό ποτάμι που ρέει στη νότια και την ανατολική πλευρά του. Όλα τα κτίσματα στο εσωτερικό του περιβόλου ήταν από φθαρτά υλικά (πηλός, ξύλο), όπως αποδεικνύεται από τα άφθονα θραύσματα πήλινων επιχρισμάτων που φέρουν αποτυπώματα κλαδιών και καλάμων. Στη θεωρία αυτή συνηγορεί και το γεγονός ότι η κάτοψη του σωζόμενου κτίσματος παρουσιάζει ελαφρά καμπύλη.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

Στεφανινά

Θέση Πυργίτσι

Η θέση Πυργίτσι της κοινότητας Στεφανινών είναι γνωστή εδώ και 30 περίπου χρόνια. Από εδώ προέρχονται διάφορες αρχαιότητες που παραδόθηκαν από κατοίκους της περιοχής, πήλινα ειδώλια, τμήματα αγγείων, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές. Το 1994, στο αγροτεμάχιο του Ι. Μαυρουδή, μετά από βαθιά άροση ήλθαν στο φως μαρμάρινα μέλη, τμήματα κιόνων, βάσεις και επιστέψεις, πήλινες πλάκες δαπέδου, καθώς και μια βαθιά μαρμάρινη λεκάνη. Τότε, είχε γίνει μια διήμερη ανασκαφική έρευνα από την υπογράφουσα προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη αρχαιοτήτων και να δεσμευτεί το χωράφι από την καλλιέργεια. Το καλοκαίρι του 2003, αφού είχαν εξαντληθεί όλα τα νομικά περιθώρια για στέρηση χρήσης του αγρού και μετά από τις επίμονες προσπάθειες του ιδιοκτήτη για αποδέσμευση της ιδιοκτησίας του, άρχισε ανασκαφική έρευνα[232].

Στη διάρκειας τριών μηνών ανασκαφή που ακολούθησε, ήλθαν στο φως τμήματα δύο μεγάλων κτιρίων των μέσων αυτοκρατορικών χρόνων, από τα οποία το πρωιμότερο ήταν συγκρότημα θερμών, ενώ διαπιστώθηκαν και προγενέστερες φάσεις των ελληνιστικών χρόνων. Από το πρώτο συγκρότημα αποκαλύφθηκαν δύο ευμεγέθεις χώροι, ο ένας σε επαφή με τον άλλο και διάφοροι άλλοι μικρότεροι παράπλευροι που ανοίγονται προς όλες τις κατευθύνσεις. Η πρώτη από Ν. αίθουσα (αριθ. 3) είναι εντυπωσιακή στις διαστάσεις της, 8,40×9 μ., και έχει συνολικό εμβαδόν 75,6 τ.μ. Πρόκειται για έναν τεράστιο χώρο στεγασμένο, όπως αποδεικνύεται από το πυκνό στρώμα καταστροφής με κεράμους στέγης λακωνικού τύπου, που διαπιστώθηκε σε όλη την έκτασή του.

Κατά μήκος του ανατολικού τοίχου χτίστηκαν δύο ισχυρές πεσσοειδείς κατασκευές, η μία στη βορειοανατολική γωνία και η άλλη στο μέσον περίπου της ανατολικής πλευράς. Πιθανός λόγος κατασκευής τους είναι ίσως τα στατικά προβλήματα που προέκυψαν από τη στέγαση ενός τόσο μεγάλου χώρου ή ακόμη η πρόθεση να δημιουργηθεί ένα συμπαγές κτιστό θρανίο στο μέσον περίπου της ανατολικής πλευράς σε συνδυασμό με την παραπάνω αντιστηρικτική χρήση.

Η μεγάλη αυτή αίθουσα (αριθ. 3) διαθέτει επιμελημένο δάπεδο από πήλινες πλάκες τοποθετημένες προσεκτικά πάνω σε παχύ στρώμα λευκού κονιάματος. Δάπεδο με πήλινες τετράγωνες πλάκες διαπιστώθηκε ότι υπάρχει και σε δύο ακόμη προς Δ. χώρους, οι οποίοι δεν ανασκάφηκαν στο σύνολό τους και δεν γνωρίζουμε τις συνολικές διαστάσεις τους, καθώς και σε έναν ακόμη προς Α. της δεύτερης μεγάλης αίθουσας.

Αμέσως μετά από τη μεγάλη αίθουσα με το πήλινο δάπεδο, ανοίγεται προς Β. μια δεύτερη ακόμη μεγαλύτερων διαστ. 9,80×9,55 μ. και εμβαδού 93,59 τ.μ., στην οποία καθαρίστηκε επίσης ενιαίο στρώμα καταστροφής στέγης, γεγονός που σημαίνει ότι και αυτή η αίθουσα, όπως και η προς Ν., ήταν στεγασμένη. Σε αυτήν που έχει ως δάπεδο το φυσικό σκληρό χώμα, αποκαλύφθηκε, περίπου στο κέντρο της, μια ορθογώνια κατασκευή από πήλινες πλάκες καλά συναρμοσμένες μεταξύ τους. Η έντονη καύση γύρω από την κατασκευή αυτή την ταυτίζει με μεγάλη εστία. Στα βόρεια αυτής της εστίας και σε επαφή με έναν ορθογώνιο πεσσό του βόρειου τοίχου, αποκαλύφθηκε μια δεύτερη ορθογώνια κατασκευή περίπου όμοιων διαστάσεων με τον πεσσό πάνω στον οποίο ακουμπά. Η κατασκευή αυτή, μήκ. 1,93 και πλ. 1,03 μ., ορίζεται από μικρές πλίνθους κάθετα τοποθετημένες στο έδαφος, ενώ το δάπεδό της στρωμένο με ορθογώνιες οπτόπλινθους δαπέδου, βρίσκεται σε χαμηλότερη στάθμη από το χωμάτινο δάπεδο της μεγάλης αίθουσας.

Ο βόρειος τοίχος της μεγάλης αίθουσας αριθ. 13 με την κεντρική εστία διακόπτεται από τοξωτό άνοιγμα κτισμένο με πλίνθους. Μπροστά από αυτό διαμορφώνεται μια ορθογώνια βάθυνση, που ορίζεται από οπτόπλινθους και έχει δάπεδο από σκληρό υδραυλικό κονίαμα σε αρκετά χαμηλότερη στάθμη από το επίπεδο του χωμάτινου δαπέδου όλης της υπόλοιπης αίθουσας. Όλη η περιοχή, αλλά προπαντός τα σημεία γύρω και πάνω από την ορθογώνια

232. Για μια πρώτη παρουσίαση της ανασκαφής βλ. Π. Αδάμ-Βελένη - Η. Ζωγράφου, Ρωμαϊκές θέρμες στα Στεφανινά ν. Θεσσαλονίκης, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 127-138.

κατασκευή, καθώς και η μπροστά από το τοξωτό άνοιγμα, είχε εντονότατη καύση, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι λειτουργούσε εκεί πυρά, η οποία διοχέτευε θερμότητα στο επίπεδο χαμηλότερα του τοξωτού ανοίγματος. Στο ίδιο σημείο βρέθηκε και ένας ορθογώνιος πεσσίσκος από υπόκαυστα.

Δίπλα ακριβώς από αυτό το τοξωτό άνοιγμα εντοπίστηκε είσοδος που επιτρέπει την επικοινωνία του μεγάλου χώρου με έναν πολύ μικρότερο, σχεδόν τετράγωνο, μόλις 18,06 τ.μ. (διαστ. 4,20×4,30 μ.). Το μικρό αυτό δωμάτιο (αριθ. 12) μας οδήγησε με τα χαρακτηριστικά του στοιχεία στην ταύτιση του όλου συγκροτήματος. Κατ' αρχάς το δάπεδό του, όσο έγινε δυνατό να διαπιστωθεί, πατά πάνω σε υπόκαυστα, επιτρέποντας το θερμό αέρα που παράγεται από την καύση μπροστά από το τοξωτό άνοιγμα να περνά υποδαπέδια. Επιπλέον, στην εσωτερική επιφάνεια των τοίχων του προσαρτώνται κατακόρυφα πήλινες πλάκες με μαστοειδείς αποφύσεις, πηνία, με τρόπο τέτοιο, ώστε να δημιουργείται ένας ενδιάμεσος κενός χώρος μεταξύ των πλακών και της εσωτερικής επιφάνειας του τοίχου, στον οποίο θα κυκλοφορούσε ο ζεστός αέρας που θα προκαλούνταν από την καύση του praefurnium. Το μικρό αυτό δωμάτιο διαθέτοντας υποδαπέδια και εντοίχια θέρμανση δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από το caldarium, το ζεστό δωμάτιο ενός συγκροτήματος θερμών.

Το μικρό αυτό δωμάτιο, εκτός από το άριστο σύστημα θέρμανσης που διέθετε, ήταν διακοσμημένο με καλής ποιότητας κονιάματα σε διάφορα χρώματα, τα οποία σχημάτιζαν γιρλάντες και φύλλα συνδεμένα με υφασμάτινες ταινίες που κατά διαστήματα δένονται σε φιόγκους. Στο ανώτερο επίπεδο των τοίχων, κοντά στο ύψος της οροφής, υπήρχαν γύψινα ανάγλυφα με φυτικά διακοσμητικά θέματα. Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατό, με τις δύσκολες καιρικές συνθήκες που στο μεταξύ προέκυψαν, να προχωρήσουμε σε αφαίρεση των κονιαμάτων του δωματίου 12 και να αποπερατώσουμε την ανασκαφική έρευνα, ώστε να έχουμε πιο ολοκληρωμένη εικόνα του θερμαινόμενου αυτού δωματίου.

Ωστόσο, έγινε δυνατή η διαπίστωση ότι η εντοίχια διακόσμηση άρχιζε αμέσως μετά το δάπεδο. Το γεγονός αυτό οδηγεί στη σκέψη ότι εδώ ενδεχομένως δεν κυκλοφορούσε ζεστό νερό, αλλά πρόκειται για έναν έντονα θερμαινόμενο χώρο, πιθανόν για εφίδρωση, ενώ θα πρέπει να αναμένεται ένας ακόμη θερμός χώρος με χρήση νερού σε άμεση γειτνίαση. Αμέσως ανατολικά της μεγάλης αίθουσας εξάλλου εντοπίστηκε και εν μέρει ανασκάφηκε μια σειρά μικρών δωματίων με εμβαδόν που κυμαίνεται από 8,32 έως 11,52 τ.μ. Στο ένα από τα δωμάτια αυτά υπάρχει πλακόστρωση δαπέδου όμοια με αυτή της μεγάλης αίθουσας και των δύο άλλων χώρων. Στην περίπτωση αυτή, όμως, διακρίνονται πάνω στις πήλινες πλάκες σαφή ίχνη στερέωσης κλινών, στοιχείο που θα μπορούσε να ερμηνεύσει το χώρο ως αλειφτήριο ή ως χώρο μασάζ.

Στα ανατολικά της πρώτης μεγάλης αίθουσας ανασκάφηκε ένας μεγάλος μακρόστενος υπαίθριος χώρος, όπου δεν βρέθηκε απολύτως τίποτε, εκτός από πολύ κατεστραμμένη κεραμική. Αμέσως νοτιοανατολικά του χώρου αυτού ήλθαν στο φως δύο αίθουσες με δάπεδο από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα πάνω σε παχύ υπόστρωμα από χυτό κονίαμα με κολυμπητές κεράμους, πάχ. 0,20 μ. περίπου, γεγονός που ενισχύει την ταύτιση του κτιρίου ως συγκρότημα θερμών. Παρά την εκτεταμένη καταστροφή των δαπέδων και της τοιχοποιίας των δύο χώρων είναι φανερό ότι πρόκειται για δύο δεξαμενές ή πισίνες.

Με δεδομένα τα παραπάνω, η αίθουσα με την κεντρική εστία ταυτίζεται με το caldarium, η διπλανή της που βρίσκεται σε άμεση επαφή με τη θερμή αίθουσα λειτουργούσε ως χώρος με μέτρια, χλιαρή θερμοκρασία, ως tepidarium δηλαδή, ενώ η αμέσως στα νότιά της αίθουσα μπορεί να χαρακτηριστεί ως αίθουσα ψυχρή, δηλαδή ως fregitarium, σε συνδυασμό και με τις δύο παρακείμενες πισίνες.

Παρά το γεγονός ότι η έρευνα είναι ανολοκλήρωτη, το κτίριο φαίνεται να εντάσσεται τυπολογικά στην κατηγορία των ασύμμετρων τύπων θερμών, που επιχωριάζουν στο ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ανάλογα παραδείγματα απαντώνται σε θέρμες αυτοκρατορικής εποχής στα Δίδυμα και στην Έφεσο. Παρόμοια, επίσης, γραμμική διάταξη στους τρεις βασικούς χώρους του λουτρού (ψυχρός, χλιαρός, θερμός) απαντά και σε δυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, αλλά και σε πόλεις της Βορείου Αφρικής.

Τα νομίσματα, αν και ασυντήρητα, δίνουν ένα χαρακτηριστικό χρονολογικό πλαίσιο: η πλειονότητά τους εντάσσεται στο 2ο αιώνα, ενώ αρκετά φθάνουν μέχρι τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ., οπότε το συγκρότημα θερμών παύει να λειτουργεί και κατασκευάζεται ένα νέο κτίριο, το οποίο εμφανίζει και αυτό μια σταδιακή οικοδόμηση, σε δύο τουλάχιστον φάσεις.

Το νέο συγκρότημα χτίζεται με διαφορετική τοιχοδομία από το τμήμα των θερμών που αποκαλύφθηκε και προπαντός, με τελείως διαφορετικό πολεοδομικό άξονα. Ο εξωτερικός τοίχος του πατά πάνω στη νοτιοδυτική γωνία της μεγάλης ψυχρής αίθουσας των θερμών και καταστρέφει εν μέρει το δάπεδό της. Από το νέο αυτό κτίριο ανασκάφηκαν τρεις χώροι, από τους οποίους οι δύο έχουν εμβαδόν 9,46 και 17,68 τ.μ., ενώ η ανασκαφή των υπολοίπων δεν έχει ολοκληρωθεί. Η χρήση του νέου αυτού κτιρίου είναι προς το παρόν απροσδιόριστη. Η διάρκεια ζωής του τοποθετείται μέσα στον 3ο αι. μ.Χ. και η καταστροφή του, όπως προκύπτει από νομισματικά δεδομένα, στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. Είναι κτισμένο με απλή αργολιθοδομή, με ελάχιστους λαξευμένους λίθους, με λευκό κονίαμα ως

συνδετικό υλικό. Οι χώροι που ήλθαν στο φως φαίνεται να αποτελούν βοηθητικά δωμάτια ενός μεγάλου κτιρίου με δημόσια ενδεχομένως χρήση.

Ταυτόχρονα, από την ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε μία τουλάχιστον οικοδομική φάση ελληνιστικών χρόνων με τα αντίστοιχα νομισματικά ευρήματα και χαρακτηριστικά δείγματα κεραμικής, αγγεία με διακόσμηση τύπου Δυτικής Κλιτύος και ανάγλυφους σκύφους, καθώς και ένας λάκκος που περιείχε επίχωση με χειροποίητα αγγεία προϊστορικών χρόνων. Πρόκειται, λοιπόν, για έναν τόπο που κατοικήθηκε από τους πρώιμους χρόνους, μοιάζει όμως να οργανώθηκε και να αναπτύχθηκε κατά τους ρωμαϊκούς.

Τα δύο αυτά κτίρια των μέσων αυτοκρατορικών χρόνων που ανασκάφηκαν δεν είναι απομονωμένα στον ευρύτερο χώρο. Στους όμορους αγρούς, που εκτείνονται στο τραπεζιόσχημο ύψωμα, υπάρχουν διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, λαξευμένοι λίθοι από διαλυμένες τοιχοδομίες, όστρακα αγγείων και κέραμοι στέγης. Πρόκειται πιθανόν για έναν τειχισμένο οικισμό, που εκτείνεται σε όλη την επιφάνεια του χαμηλού πεπλατυσμένου λόφου, στα δυτικά του σύγχρονου χωριού. Η ακμή του πολίσματος προσδιορίζεται στο 2ο και 3ο αι. μ.Χ., ενώ στις αρχές του 4ου ο οικισμός συρρικνώνεται ή και εγκαταλείπεται εντελώς, για να μεταφερθεί ο πληθυσμός και να συνεχίσει τη μακραίωνη πορεία του κατά τους βυζαντινούς χρόνους, στον απέναντι λόφο, όπου και τα σημερινά Στεφανινά.

Ο ανηφορικός λιθόστρωτος δρόμος που ακόμη και σήμερα οδηγεί τον επισκέπτη στο ύψωμα της ρωμαϊκής πόλης, φαίνεται να ακολουθεί τα χνάρια του αρχαίου περιμετρικού δρόμου και δεν είναι απίθανο να έχει διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό το οδόστρωμα της εποχής. Η θέση της πόλης αυτής παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα. Βρίσκεται τραβηγμένη στην ημιορεινή ενδοχώρα, στις χαμηλές υπώρειες των λοφοσειρών ανάμεσα στα όρη Κερδύλλιο και Βερτίσκος, στα ανατολικότερα όρια της αρχαίας γεωγραφικής ενότητας της Μυγδονίας.

Ως ζωτικό χώρο καλλιέργειας διαθέτει την πεδινή έκταση που σχηματίζει η λεκάνη ανάμεσα στις βρωμολίμνες Μαυρούδα και Λάντζα, που αποξηράνθηκαν μεταπολεμικά. Πλούσια νερά και οργιώδης βλάστηση εξασφάλιζαν βασικές πηγές προσπορισμού αγαθών στον οικισμό. Άφθονο κυνήγι, κτηνοτροφία και συστηματική καλλιέργεια των πεδινών εκτάσεων παρείχαν πλούτο στον οικισμό, ο οποίος από τα πολεοδομικά του χαρακτηριστικά και το μεγαλειώδες συγκρότημα των θερμών που αποκαλύφθηκε, φαίνεται να είναι καλά οργανωμένος και πολυπληθής, ενώ γνωρίζει ιδιαίτερη ακμή κατά τους μέσους αυτοκρατορικούς χρόνους. Διάσπαρτες αρχαιότητες στην πεδινή έκταση, χαμηλά, εκτός οργανωμένου οικισμού, φανερώνουν την ύπαρξη μεγάλων αγροκτημάτων που εκμεταλλεύονταν τη γη.

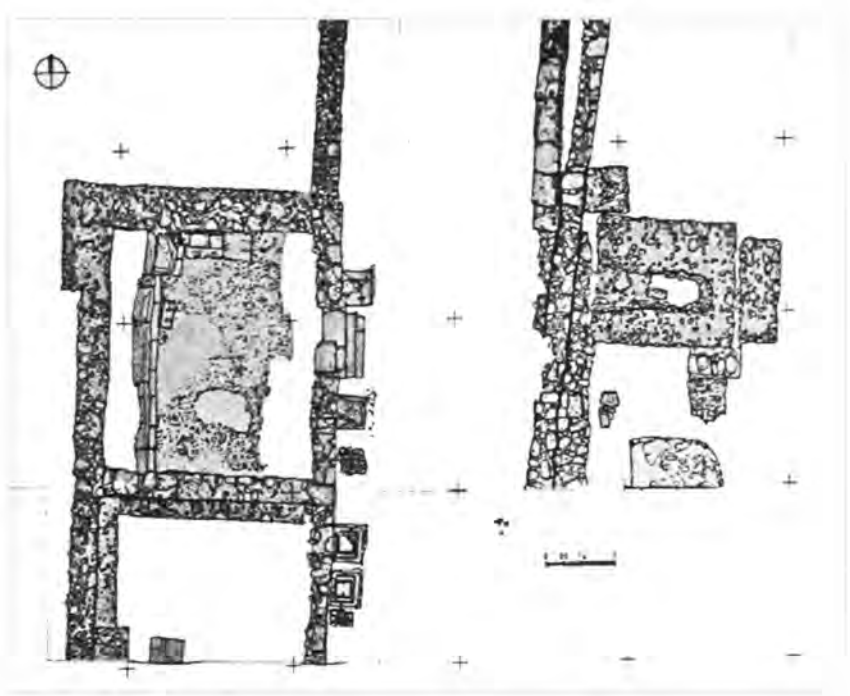
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Καλαμωτό-Αρχαία Καλίνδοια

Ύστερα από καταστροφική βαθιά άροση στο αγροτεμάχιο αριθ. 618 που βρίσκεται στο κέντρο των αρχαίων Καλινδοίων[233], με την οποία είχαν έρθει στο φως αρκετά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, διενεργήθηκε το 2003 σωστική ανασκαφική έρευνα, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να αποκαλυφθούν σημαντικές αρχαιότητες, που ανήκουν κυρίως (εκτός από τμήμα ενός υστερορωμαϊκού κλιβάνου και τα θεμέλια δύο ελληνιστικών τοίχων) στους αυτοκρατορικούς χρόνους. Ερευνήθηκε συγκεκριμένα μέρος μόνον ενός δημόσιου ρωμαϊκού οικοδομήματος (Σχέδ. 40· Πίν. 34 γ), του οποίου μέχρι τώρα ήλθαν στο φως ένας σχεδόν τετράγωνος χώρος στα βόρεια (εσωτ. διαστ. 6,30×7 μ.) και τμήμα ενός δεύτερου συνεχόμενου χώρου νοτιότερα, όμοιου μήκους με τον πρώτο και αποκαλ. πλ. 5 μ. Το σημαντικότερο εύρημα από τον τελευταίο αυτό χώρο,ήταν μια πολύ καλής τέχνης και ύψ. 0,18 μ. μαρμάρινη κεφαλή Αθηνάς (Minerva) με κορινθιακό κράνος (Πίν. 34 δ).

Οι δύο χώροι του κτίσματος έχουν κοινό, εκτός από τον πίσω και τον τοίχο της πρόσοψης στα ανατολικά, στον οποίο υπάρχουν προσκολλημένες τέσσερις συνολικά λίθινες ορθογώνιες βάσεις, στις δύο από τις οποίες διατηρήθηκαν και τα μαρμάρινα κυματιοφόρα επιθήματά τους (Πίν. 34 ε). Είναι προφανές ότι οι βάσεις αυτές στήριζαν τα μαρμάρινα βάθρα κάποιων μνημείων, πιθανότατα αγαλμάτων. Η πρόσβαση στο βόρειο χώρο, που φέρει βοτσαλωτό δάπεδο και σώζει τμήματα του λειασμένου και μαύρου κονιάματος των τοίχων του, γινόταν μόνον από τον τοίχο της πρόσοψης με τέσσερα σκαλοπάτια (Σχέδ. 40). Προσκολλημένη σε όλο το μήκος του πίσω, αλλά και σε μεγάλο μέρος του βόρειου τοίχου του, σε συνολικό δηλαδή μήκος άνω των 10 μ., υπήρχε μια υπερυψωμένη ζώνη σχήματος Γ και πλ. 1,50 μ., κατασκευασμένη στο μέτωπό της με τετράστιους και καλολαξευμένους μαρμαρόλιθους, η οποία, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, αποτελούσε ένα επίμηκες κι επιβλητικό βάθρο, πάνω στο οποίο ήταν στημένοι μαρμάρινοι κυρίως, αλλά και χάλκινοι ανδριάντες αυτοκρατόρων (Πίν. 34 γ). Τούτο συνάγεται και από ένα μαρμάρινο βάθρο χάλκινου αγάλματος (διαστ. 0,81×0,45×0,18 μ.), που βρέθηκε στο χώρο και φέρει την επιγραφή *ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΘΕΟΝ ΘΕΟΥ ΥΙΟΝ ΤΡΑΪΑΝΟΝ / ΣΕΒΑΣΤΟΝ Η ΠΟΛΙΣ*, αλλά και από μια μεγάλη σειρά

233. Για τις παλαιότερες έρευνες στα Καλίνδοια, την ταύτιση της θέσης και τα διάφορα κατά καιρούς ευρήματα, βλ. Κ. Σισμανίδης - Α. Κεραμάρης, Ανασκαφή στο Καλαμωτό Θεσσαλονίκης, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 395-396, σημ. 1-4 και Κ. Σισμανίδης, Θαλαμωτός τάφος Καλαμωτού, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 125, σημ. 3.



Σχέδ. 40. Καλαμωτό. Αρχαία Καλίνδοια. Κάτοψη των κτισμάτων που αποκαλύφθηκαν με την ανασκαφή του 2003.

μαρμάρινων θραυσμάτων, από αγάλματα κυρίως αυτοκρατόρων. Τα ευρήματα αυτά δίνουν και την ερμηνεία του συγκεκριμένου χώρου ως Σεβαστείου ή καλύτερα και με την ευρύτερη έννοια, ως ναού της αυτοκρατορικής λατρείας, αφιερωμένου κατά πάσα πιθανότητα και σύμφωνα με μια επιγραφή του 1ου αι. μ.Χ. που προέρχεται από την ίδια περιοχή[234], στη συλλατρεία του Διός, της θεάς Ρώμης και του αυτοκράτορος. Τα παραπάνω επίσης ευρήματα, αλλά και διάφορα άλλα από τον ίδιο χώρο (όπως η κεραμική και ιδίως τα νομίσματα), τοποθετούν τη χρήση του από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ.

Σε απόσταση 6 μ. από την πρόσοψη του ναού και ακριβώς παράλληλα με αυτήν, αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής και σε μήκος μέχρι τώρα 6,50 μ., ένας χαμηλός τοίχος, που είναι πολύ πιθανό να αποτελούσε το στυλοβάτη στην όψη μιας στοάς, της οποίας ο πίσω τοίχος θα ταυτιζόταν με το βορειότερο τμήμα του τοίχου της πρόσοψης του ναού (Σχέδ. 40). Ακόμη ανατολικότερα μπροστά στο ναό, σε απόσταση από αυτόν 7,5 μ. και στον άξονα περίπου της εισόδου του, ερευνήθηκαν, σχεδόν σε επαφή μεταξύ τους, τρεις ορθογώνιες και συμπαγείς κατασκευές από χυτή τοιχοποιία, οι οποίες αποτελούσαν πιθανότατα τις υποθεμελιώσεις κάποιων μνημείων, με αγάλματα ή άλλα αναθήματα. Η μεγαλύτερη και ογκωδέστερη έχει διαστάσεις 3,70×4,20 μ., ενώ οι δύο μικρότερες στα βόρεια και ανατολικά της μετρούν αντίστοιχα 1×1,50 και 1,25×3,10 μ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νέα Καλλικράτεια

Οικόπεδο Ν. Τσικρικώνη (Ο.Τ. 41, αριθ. 344)[235]

Σε σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο αριθ. 344, που πραγματοποιήθηκε με δαπάνη του ιδιώτη, αποκαλύφθηκε τμήμα πλίνθινου οχυρωματικού έργου που κατασκευάστηκε στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. και στον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. (Σχέδ. 41). Η διάρκεια χρήσης του

234. Βλ. γι' αυτήν, Κ. Σισμανίδης, Τιμητικό ψήφισμα από το Καλαμωτό Λαγκαδά, *ΑΕ* 1983, σ. 75-84 και Π. Καραναστάση, Ζητήματα της εικονογραφίας και της παρουσίας των Ρωμαίων αυτοκρατόρων στην Ελλάδα, *ΑΕ* 1995, σ. 215 κ.ε.

235. Α. Μπλούκα - Ι. Γραικός, Νέα Καλλικράτεια 2003. Η σωστική ανασκαφική έρευνα στον αρχαίο οικισμό, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 379-389.



Σχέδ. 41. Νέα Καλλικράτεια. Οικόπεδο Ν. Τσικρικώνη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές.

περιορίζεται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Σε απόσταση 15 μ. νότια από τη θέση του οικοπέδου είχε αποκαλυφθεί το 2000, η λίθινη κρηπίδα του παραθαλάσσιου τείχους.

Το συνολικό αποκαλυφθέν μήκος του πλίνθινου τείχους είναι 7,50 μ. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του 1,15 μ. Ο μέγιστος αριθμός πλίνθινων επάλληλων δόμων είναι 14. Είναι κατασκευασμένο από τετράγωνες πλίνθους, διαστ. 0,49×0,49×0,08 μ. Οι διαστάσεις της πλίνθου που χρησιμοποιήθηκε στη μεγάλη αυτή κατασκευή φαίνεται να αποτελούν μάλλον συνδυασμό γνωστών τύπων ή απλώς μια παραλλαγή της λυδίας πλίνθου ή της τριημιποδίου. Διαπιστώθηκε στη νότια όψη του τείχους η ύπαρξη αλοιμμού, δηλαδή επιχρίσματος που προστατεύει τον πλίνθινο πυρήνα του, ενώ λίγα σπαράγματα ασβεστοκονιαμάτων, με ερυθρό χρώμα στην όψη τους, που βρέθηκαν ακριβώς δίπλα στη βόρεια πλευρά, ίσως να υπαινίσσονται την ύπαρξη και ενός επιπλέον, χρωματισμένου αυτή τη φορά, επιχρίσματος. Η ύπαρξη θράνων, δηλαδή ξύλινων δοκών που ισχυροποιούν και συνέχουν τον πλίνθινο πυρήνα της κατασκευής (ξυλοδεσιές), φαίνεται να υποδηλώνεται από τις στενές ζώνες, πλ. μίας παλάμης, κατά μήκος και ενδιάμεσα στις στρώσεις των πλίνθων. Ο περίπατος του τείχους πρέπει να προστατευόταν από κεραμοσκεπή, τμήματα της οποίας ερευνήθηκαν εκατέρωθεν της χωμάτινης κατασκευής. Η παρουσία στο στρώμα καταστροφής απανθρακωμένων στοιχείων οδηγεί σε μια υπόθεση για βίαιη καταστροφή, όπως και του παρακειμένου κτιρίου της μεγάλης στοάς.

Η ύπαρξη δύο παράλληλων και σύγχρονων οχυρωματικών σκελών φαίνεται να υπαγορεύεται από αμυντικούς λόγους: αν θα θεωρήσουμε το λίθινο και εξωτερικό σκέλος προτείχισμα ή αν θα θεωρήσουμε ότι το εσωτερικό και πλίνθινο σκέλος κατασκευάστηκε για να ενισχύσει την άμυνα στο ευαίσθητο σημείο της γωνίας του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης, μέλλει να εξακριβωθεί σε μελλοντικές ανασκαφικές απόπειρες.

Στη βορειοδυτική γωνία του προς ανασκαφή χώρου και κάτω από στρώμα καταστροφής βρέθηκε λίθινη κρηπίδα, αποκαλ. διαστ. 3,10×2,97 μ., ακριβώς παράλληλη προς το πλίνθινο τείχος και εντόνως κεκλιμένη προς Α. Είναι κατασκευασμένη με λαξευμένες πώρινες λιθοπλίνθους, οι οποίες σχηματίζουν μεγάλο ορθογώνιο πλαίσιο, ενώ ο κενός χώρος συμπληρώνεται με αργολιθοδομή. Η στεγασμένη και κεκλιμένη αυτή κατασκευή θεμελιώνεται απευθείας στο φυσικό βράχο και πρέπει η ανωδομή της να ήταν και αυτή χωμάτινη, όπως φάνηκε από το στρώμα των διαλυμένων πλίνθων που την κάλυπτε κάτω από το στρώμα των κεράμων.

Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής εξέχουσα θέση καταλαμβάνουν οι χάλκινες αιχμές βελών.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ

Συμβολή των οδών Χαλκιδικής και Σελεμενάκη 39 (οικόπεδο 703)

Στο οικόπεδο, που βρίσκεται στις οδούς Χαλκιδικής και Σελεμενάκη 39, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα μετά από τον εντοπισμό αρχαιοτήτων στη διάρκεια δοκιμαστικών τομών. Στην ανασκαφή εργάστηκε ο αρχαιολόγος Γ. Παπαζαφειρίου και αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι της αρχαϊκής εποχής.

Τάφος 1: Λακκοειδής (διαστ. 2,18×0,78 μ.). Καθαρίστηκε ο σκελετός, που συνοδευόταν από έναν πήλινο αμφορέα με οριζόντιες λαβές στον ώμο, όστρακα αβαφούς αγγείου και σιδερένιο στέλεχος εγχειριδίου.

Τάφος 2: Λακκοειδής. Αποκαλύφθηκε ο σκελετός, από τον οποίο λείπουν τμήματα των σκελών. Συνοδευόταν από αβαφή άποδο σκύφο στην περιοχή της λεκάνης και θραύσματα άλλου ίδιου αγγείου.

Τάφος 3: Λακκοειδής σκαμμένος στο φυσικό μαλακό βράχο με λίθινη κάλυψη. Το σκελετό συνόδευαν δύο χάλκινα οκτώσχημα ενώτια, ένας οστέινος κρίκος-περίαπτο, σιδερένιο περίαπτο με κομβιόσχημη απόληξη, πήλινη αμφικωνική ψήφος και όστρακα αβαφούς αγγείου με χείλος που στρέφεται προς τα έξω.

Τάφος 4: Λακκοειδής σκαμμένος στο μαλακό βράχο. Αποκαλύφθηκε ο σκελετός, που συνοδευόταν από σιδερένιο στέλεχος εγχειριδίου και μολύβδινη αιχμή βέλους.

Νέα Σίλατα

Στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Γράκη και Πολύζου, δίπλα στον παλιό επαρχιακό δρόμο Ν. Σιλάτων-Ν. Τρίγλιας, ανασκάφηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι της αρχαϊκής εποχής με προσανατολισμό Β.-Ν.

Κιβωτιόσχημος Ι: κατασκευασμένος από πωρόλιθους, με εξωτερικές διαστάσεις 1,91×0,70 μ. Στο εσωτερικό ο τάφος ήταν γεμάτος με χώμα. Αποκαλύφθηκε ο σκελετός και δίπλα του πήλινη τριφυλλόστομη οινοχόη με σφαιρικό σώμα, πήλινη κύλικα και τμήμα χάλκινης διπλής περόνης, που βρέθηκε κοντά στο κρανίο.

Κιβωτιόσχημος ΙΙ: κατασκευασμένος από πωρόλιθους, με εξωτερικές διαστάσεις 1,78×0,63 μ. Η καλυπτήρια πλάκα ήταν σπασμένη. Στο εσωτερικό η νεκρή ήταν τοποθετημένη με το κρανίο προς Ν. Ο τάφος είχε πλούσια κτερίσματα: α) δύο χάλκινες αμφικωνικές χάντρες, β) γυάλινες χάντρες στο λαιμό της νεκρής, γ) χάλκινος σφηκωτήρας στην περιοχή του κρανίου, δ) χάλκινη τοξωτή πόρπη στον αριστερό ώμο, ε) χάλκινο εξάρτημα ζώνης, στ) δύο χάλκινα βραχιόλια στα δύο χέρια, ζ) χάλκινος κρίκος στα πόδια, η) δύο χάλκινα σπειροειδή βραχιόλια στα δύο χέρια, η) χάλκινο δακτυλίδι στο δεξί χέρι, θ) πήλινο αγγείο.

Κιβωτιόσχημος ΙΙΙ: κατασκευασμένος από πωρόλι-

θους, με εξωτερικές διαστάσεις 2,20×0,76 μ. Στο εσωτερικό βρέθηκε ο νεκρός και δίπλα του τρία πήλινα αγγεία, μία κύλικα και δύο οινοχόες.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

Ποτίδαια

Οικόπεδο Λουκίδη (Ο.Τ. 5, αριθ. 18)

Διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή που αποκάλυψε ελάχιστα οικοδομικά κατάλοιπα, ανάμεσα σε νεότερες κατασκευές.

Οικόπεδο Ζ. Μπαξεβάνη (Ο.Τ. 7, αριθ. 21)

Κατά τη σωστική ανασκαφή αποκαλύφθηκαν δέκα ελληνιστικές και ρωμαϊκές ταφές, εκ των οποίων οι επτά κεραμοσκεπείς. Μεταξύ των ευρημάτων, ζεύγος χρυσών ενωτίων, πέντε χάλκινα νομίσματα, τέσσερα μυροδοχεία, άωτο σκυφίδιο και μολύβδινη κωνική αγνύθα.

Οικόπεδο Δ. Παραθυρά

Σε εργασίες διάνοιξης θεμελίων εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά μέλη και πιθανές θέσεις ταφών που χρήζουν περαιτέρω έρευνας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

Άθυτος

Οικόπεδο Δ. Καραγιαννιού - Δ. Δράινα Ο.Ε.

Τη φετινή χρονιά ολοκληρώθηκε η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, η οποία είχε αρχίσει το έτος 2002. Το οικόπεδο βρίσκεται σε μικρή απόσταση βορειοδυτικά του λόφου Κουτσόμυλος, όπου εντοπίζεται ο αρχικός πυρήνας του οικισμού της Αθύτου.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα, που σώζονται όμως πολύ αποσπασματικά (Σχέδ. 42). Στο οικόπεδο υπάρχει μια ομαλή κατηφορική κλίση από ΝΔ. προς ΒΑ., την οποία ακολουθούν και οι τοίχοι, οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι με μικρούς λίθους, άλλοτε αργούς και άλλοτε ημικατεργασμένους.

Στο χαμηλότερο επίπεδο εντοπίζεται συγκρότημα δύο συνεχόμενων χώρων (Α και Β), διαστ. 3×5,10 μ., που βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου. Αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου κτιρίου, το οποίο έχει καταστραφεί από την κατασκευή του κοινοτικού δρόμου στα βορειοανατολικά και από μεταγενέστερες επεμβάσεις στα νότια. Οι δύο χώροι του, Α και Β, φαίνεται ότι αρχικά επικοινωνούσαν με ένα άνοιγμα, πλ. 1,10 μ., στο μεσότοιχό τους, το οποίο αργότερα κλείστηκε με ένα πρόχειρο τοιχάριο κατασκευασμένο με αργούς λίθους. Το συγκρότημα αυτό φαίνεται ότι θεμελιώθηκε πάνω από ένα παλαιότερο κτίριο, από το οποίο διασώθηκε ένας μόνον αποσπασματικά σωζόμενος τοίχος (Τχ 13), μήκ. 4,20 μ., με κατεύθυνση σχεδόν Β.-Ν. (Πίν. 34 στ). Με τον τελευταίο φαίνεται να σχετίζεται ένα στρώμα με άφθονη κεραμική κλασικής εποχής, πάνω στον οποίο πατά ο τοίχος 9 και το νότιο άκρο του τοίχου 10.

Ο χώρος Γ που ορίζεται από τους τοίχους 1 και 2 είναι ιδιαίτερα μακρόστενος, μέγ. σωζ. μήκ. 13,70 και πλ. 4,40 μ. Ένα τμήμα της ανωδομής του βρέθηκε πεσμένο στο εσωτερικό του. Όπως φαίνεται από τη στρωματογραφική αλληλουχία των επιχώσεων, η κατάρρευση των τοίχων συνέβη μετά την κατάρρευση της στέγης του κτιρίου.

Η κεραμική του χώρου, καθώς επίσης και τα χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων τα περισσότερα είναι κοπές της Αφύτιος και λίγα της Μένδης, της Σκιώνης, του Φιλίππου Β΄, τοποθετούν χρονολογικά τη χρήση των χώρων αυτών στον 5ο και 4ο αι. π.Χ.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Δ. Κιοσεδάκη.

Οικόπεδο Η. Πηλιανίδη

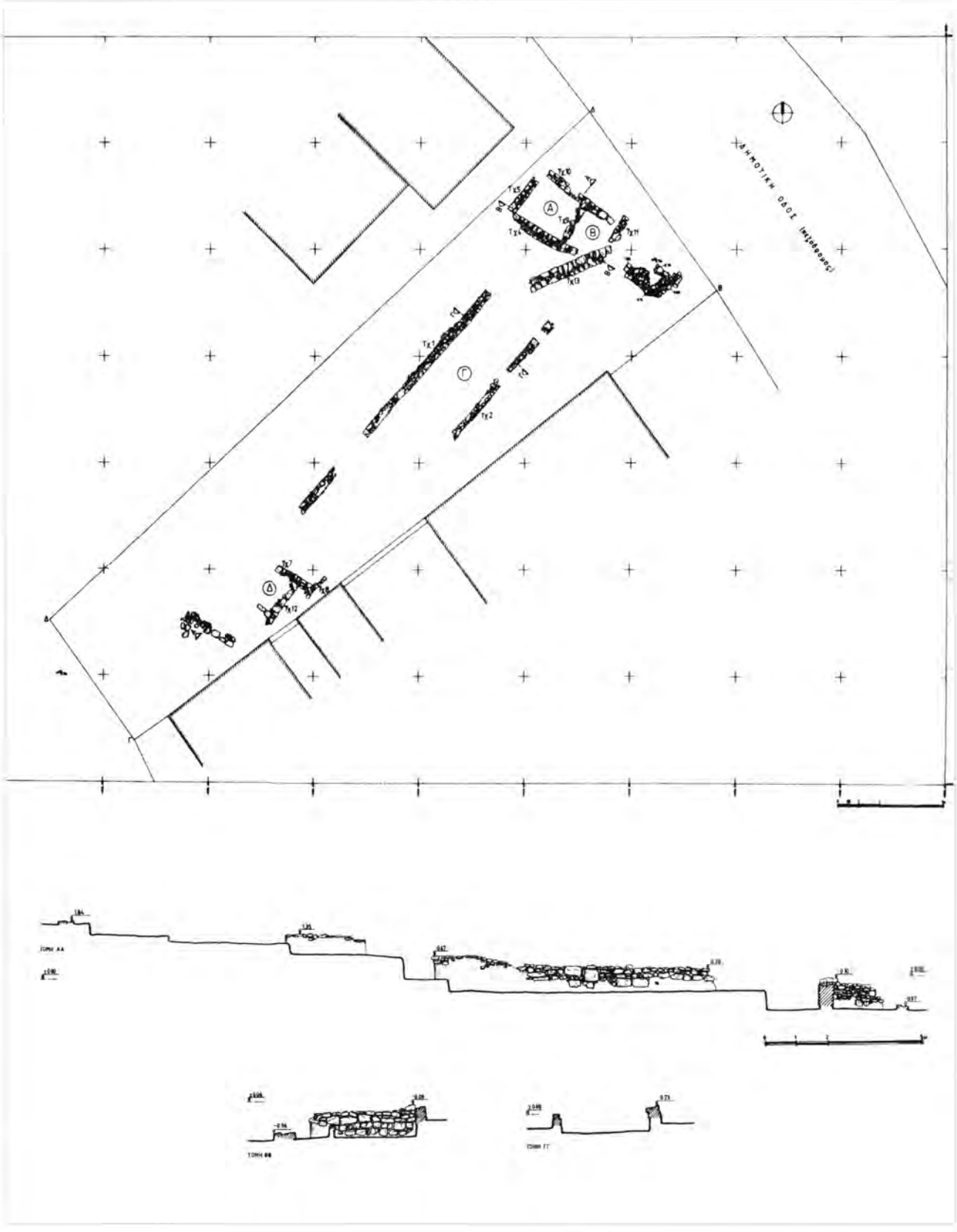
Στο νοτιοανατολικό τμήμα του σύγχρονου οικισμού, 200 μ. νότια από το λόφο Κουτσόμυλο, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο συνεχόμενων χώρων, ένας από τους οποίους ήταν υπόστυλος. Τα ευρήματα του υπόστυλου χώρου, που είναι κυρίως οξυπύθμενοι αμφορείς και πηλοσωλήνες ύδρευσης, οι οποίοι βρέθηκαν σκορπισμένοι στο δάπεδο, μας επιτρέπουν να ερμηνεύσουμε το χώρο ως κατάστημα (Πίν. 35 α). Είναι πιθανόν ότι το κτίριο αυτό βρισκόταν κοντά στα εργαστήρια κεραμικής, επειδή στο χώρο μπροστά από την είσοδό του αποκαλύφθηκαν εκατοντάδες θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων[236]. Από την προκαταρκτική μελέτη της κεραμικής και των νομισμάτων η λειτουργία του κτιρίου μπορεί να τοποθετηθεί στον 4ο αι. π.Χ.

Συνεργάτες της ανασκαφής ήταν οι αρχαιολόγοι Δ. Κιοσεδάκη και Α. Καϊάφα.

Οικόπεδο Κ. Τρακοσοπούλου

Στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται βορειοδυτικά από τον Κουτσόμυλο αποκαλύφθηκαν δύο συνεχόμενοι χώροι, οι οποίοι ανήκουν πιθανόν σε μια οικία του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 35 β). Η υπόθεση αυτή μπορεί να στηριχθεί σε

236. Για λεπτομερέστερη παρουσίαση της ανασκαφής, βλ. Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 326 κ.ε.



Σχέδ. 42. Άθυτος. Οικόπεδο Δ. Καραγιαννιού - Δ. Δράινα Ο.Ε. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

δύο ενδείξεις: α) στη θέση του κτιρίου, το οποίο, όπως μας επιτρέπουν να υποθέσουμε οι ανασκαφές των προηγούμενων χρόνων, βρίσκεται στην περιοχή του οικιστικού τομέα της αρχαίας πόλης και β) στο γεγονός ότι στα λιγοστά ευρήματα των δωματίων συγκαταλέγονται μεγάλα τμήματα δύο χαρακτηριστικών αγγείων συμποσίου, ενός ερυθρόμορφου κρατήρα και μιας ερυθρόμορφης πελίκης, τα οποία απαντούν στις ιδιωτικές οικίες της Χαλκιδικής[237].

Οικόπεδο Α. Στάμου

Σε δύο χώρους του οικοπέδου Στάμου ήλθαν στο φως τμήματα του αρχαϊκού και κλασικού νεκροταφείου της αρχαίας Αφύτιος. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 29 τάφοι, καθένας από τους οποίους χρησίμευε για την ταφή ενός νεκρού. Χρησιμοποιήθηκε, άλλοτε το έθιμο του ενταφιασμού και άλλοτε το έθιμο της καύσης. Ενταφιασμοί βρέθηκαν σε 13 λακκοειδείς τάφους (Πίν. 35 γ) και σε μία σαρκοφάγο. Καύσεις, που ήταν επιτόπιες σε ορθογώνιους λάκκους, αποκαλύφθηκαν 15. Από λίγους τάφους, των οποίων τα ευρήματα έχουν συντηρηθεί, εκτιμούμε ότι ο χώρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για ταφές από το β΄ μισό του 6ου μέχρι τον 4ο αι. π.Χ.[238].

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ν. Ματθαίου.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ

Καλλιθέα

Το 2003 συνεχίστηκε η ανασκαφή των οικοπέδων, αριθ. 145, 146 και 147, στην παραλία του οικισμού της Καλλιθέας Χαλκιδικής[239].

Τα παραπάνω οικόπεδα βρίσκονται βόρεια του ιερού του Άμμωνα Δία και ανάμεσά τους παρεμβάλλεται κοινοτικό οικόπεδο, όπου πριν από χρόνια είχε ανασκαφεί λουτρό των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Βόρεια των οικοπέδων συνεχίζεται ο σύγχρονος οικισμός της Καλλιθέας, δυτικά υπάρχει κατάφυτος, απότομος λόφος και προς Α. πεζόδρομος και ο αιγιαλός (Πίν. 35 δ). Η ανασκαφή των οικοπέδων έφερε στο φως νέα στοιχεία για τη χρήση της περιοχής από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου έως και τους βυζαντινούς χρόνους και έδωσε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το ιερό.

Το 2003, η έρευνα επικεντρώθηκε στα σημεία των οικοπέδων, όπου επρόκειτο να ανεγερθούν τα κτίσματα και στον περιβάλλοντα χώρο τους.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής θα παρουσιαστούν ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά των αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν, αρχίζοντας από τα παλαιότερα ευρήματα.

Τα παλαιότερα οικοδομικά λείψανα χρονολογούνται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου και εντοπίστηκαν στο ανατολικό τμήμα του χώρου (προς τη θάλασσα) μέσα σε καστανόμαυρη επίχωση, κάτω από παχύ στρώμα άμμου. Ήλθε στο φως ένας τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. Ήταν κτισμένος από μεγάλες αργές πέτρες στα δύο μέτωπά του και μικρούς αργούς λίθους στο εσωτερικό (Σχέδ. 43). Η συνέχειά του δεν ήταν δυνατό να εντοπιστεί, επειδή η περιοχή είχε ήδη ερευνηθεί κατά τις προηγούμενες περιόδους και η επίχωση, που ουσιαστικά αποτέλεσε το κριτήριο χρονολόγησης του τοίχου, είχε αφαιρεθεί. Η κεραμική της επίχωσης ήταν ελάχιστη, κυρίως μικρά, φθαρμένα θραύσματα αβαφών αγγείων. Ίδια καστανόμαυρη επίχωση εντοπίστηκε και σε άλλα σημεία του ανεσκαμμένου χώρου, χωρίς όμως να αποκαλυφθούν οικοδομικά λείψανα. Σύμφωνα με πληροφορίες, η ίδια επίχωση είχε εντοπιστεί στις τομές που διενεργήθηκαν στο ανατολικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου στις αρχές της δεκαετίας του '90, στο πλαίσιο των εργασιών για το βιολογικό καθαρισμό του οικισμού της Καλλιθέας. Επίσης, κεραμική του 8ου αι. π.Χ. είχε βρεθεί στις τομές που διενεργήθηκαν στο ιερό, μπροστά από την κοιλότητα, όπου λατρεύονταν ο Διόνυσος και οι Νύμφες.

Συνεπώς, η πρώτη περίοδος χρήσης του ευρύτερου χώρου του ιερού χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Πιθανότατα δηλαδή, οι Ευβοείς, οι οποίοι θεωρούνται από πολλούς ερευνητές ως ιδρυτές του ιερού του Διονύσου[240], επέλεξαν περιοχή, η οποία ήδη κατοικούνταν.

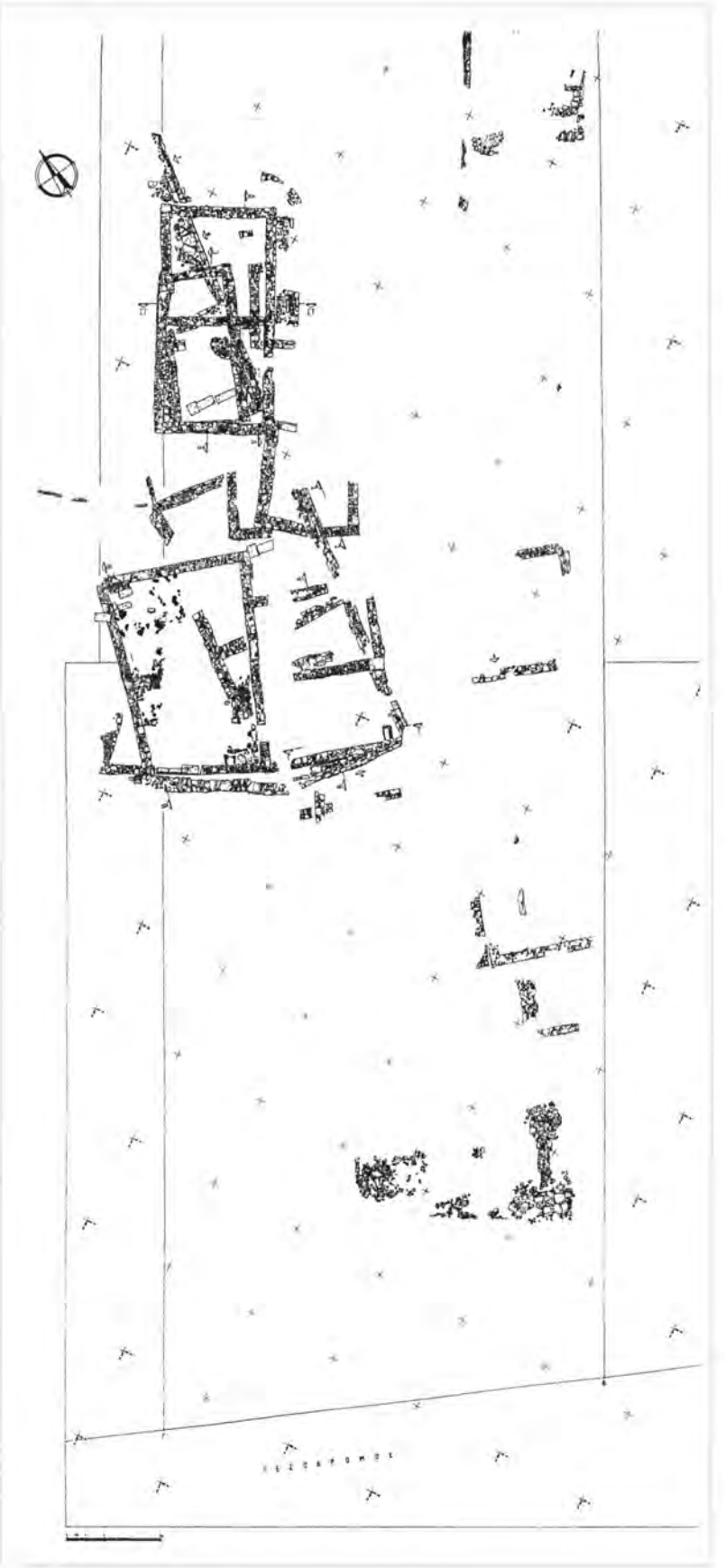
Η επόμενη περίοδος χρήσης του χώρου βόρεια του ιερού χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Στην περίοδο αυτή κατασκευάστηκε μακρόστενο οικοδόμημα με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., ανοιχτό προς Ν., ένα στω-

237. Εκτενέστερη παρουσίαση της ανασκαφής, βλ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, ό.π., σ. 323 κ.ε.

238. Για την ανασκαφή αυτή, βλ. ακόμη Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, ό.π., σ. 329 κ.ε.

239. Την ανασκαφή είχε ξεκινήσει η 10η ΕΒΑ μετά από αίτημα του ιδιοκτήτη για χορήγηση άδειας εκσκαφής. Το 2002 την ανασκαφική έρευνα ανέλαβε η Υπηρεσία μας υπό την εποπτεία της αρχαιολόγου Ευ. Σκαρλατίδου. Το 2003 συνεχίστηκε η έρευνα υπό την εποπτεία της υπογράφουσας. Στην ανασκαφή συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Σπ. Βασιλείου. Η σχεδίαση έγινε από τη σχεδιάστρια, Μ. Βουλαλά και η τοπογραφική αποτύπωση από την τεχνολόγο τοπογράφο, Μ. Μαθέα.

240. Ε. Βουτυράς, Το Ιερό του Διονύσου στην Άφυτη, στο *Μύρτος. Μελέτες στη Μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 631-640, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για τον αποικισμό της Χαλκιδικής από τους Ευβοείς.



Σχέδ. 43. Καλλιθέα. Κάτοψη των οικοδομικών λειψάνων, που ερευνήθηκαν κατά την ανασκαφική περίοδο 2003. Στο βορειοανατολικό τμήμα διακρίνεται ο τοίχος της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Στο κεντρικό τμήμα διακρίνεται το σωκό κτίσμα με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και στο δυτικό τμήμα του διακρίνονται οι επάλληλες οικοδομικές φάσεις. Στο ανατολικό τμήμα διακρίνεται το τοίχωμα κτίσματος του β΄ μισού του 2ου αι. μ.Χ. Οι δύο βόρειοι χώροι θεμελιώθηκαν επάνω στο σωκό κτίριο, ενώ ο νότιος τραπεζοειδούς σχήματος στο χώρο ανάμεσα στο λουτρό και τα άλλα δύο υπάρχοντα δωμάτια του οικοδομήματος.

ικό κτίσμα[241], στραμμένο προς το παρακείμενο ιερό, με το οποίο πιθανότατα σχετιζόταν (Σχέδ. 43). Το κτίριο εντοπίστηκε κάτω από ρωμαϊκά κτίσματα, που δεν επέτρεψαν την περαιτέρω έρευνά του και για το λόγο αυτό η κάτοψή του σώζεται αποσπασματικά (Πίν. 36 α). Το κτίριο ήταν θεμελιωμένο σε γκριζοκάστανη επίχωση με μελαμβαφή κυρίως κεραμική.

Οι τοίχοι του αποτελούνται από λιθόπλινθους στα δύο μέτωπά του, που σχηματίζουν ανισοϋψείς δόμους και γέμισμα από μικρούς αργούς λίθους και λάσπη. Οι λιθόπλινθοι είναι αδρά δουλεμένοι και μόνον οι ορατές επιφάνειες και οι άκρες στους αρμούς είναι περισσότερο προσεγμένες[242]. Ο βόρειος τοίχος του οικοδομήματος δεν φέρει ανοίγματα και ερευνήθηκε σε μήκος 34 μ. Ήλθε στο φως η βορειοανατολική γωνία του και δεν έχει ακόμη εντοπιστεί το δυτικό πέρας του (Πίν. 36 β). Η θεμελίωσή του στη γκριζοκάστανη επίχωση αποτελείται από αργούς λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό, είναι βαθμιδωτή και ακολουθεί την κλίση του εδάφους. Σε ίσα διαστήματα, ακουμπούν στο βόρειο τοίχο εγκάρσιοι τοίχοι με κατεύθυνση προς Ν., που σχηματίζουν μικρούς, σχεδόν τετράγωνους, χώρους, πλ. 7,8-8 μ. περίπου, με μεγάλα θυραία ανοίγματα, πλ. 3,7 μ., στο νότιο τοίχο τους. Ανασκάφηκαν πέντε τέτοιοι χώροι (Σχέδ. 43). Στο εσωτερικό ενός από αυτούς εντοπίστηκε πεσσόσχημη κατασκευή με δωρικό επίκρανο, συν. μήκ. 2,7 μ., ενώ λείψανα παρόμοιας κατασκευής εντοπίστηκαν και σε άλλο χώρο, υποδηλώνοντας πως πιθανότατα τέτοιες κατασκευές υπήρχαν σε όλους τους εσωτερικούς χώρους του στωικού κτίσματος για τη στήριξη της στέγης. Το δάπεδο των χώρων ήταν από πατημένο χώμα και εντοπίστηκε αποσπασματικά σε δύο μόνο δωμάτια. Η κεράμωση του κτιρίου είναι κορινθιακού τύπου. Εντύπωση προξενεί η απουσία παχέος στρώματος καταστροφής στο εσωτερικό του οικοδομήματος. Οι κέραμοι είναι από ωχρό πηλό και φέρουν στιλπνό επίχρισμα. Τμήματα ηγεμόνων κεράμων και σίμης με γραπτή διακόσμηση, που εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφή, πιθανότατα ανήκαν σε αυτό το κτίσμα.

Η επίχωση από τη χρήση του κτιρίου είναι καστανέρυθρη και περιέχει μεγάλη ποσότητα από θραύσματα μελαμβαφών αγγείων, κυρίως κανθάρων, σκύφων και φιαλιδίων, καθώς και από αγγεία με διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος και αβαφών αμφορέων, που χρονολογούνται στην όψιμη κλασική και στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο (Πίν. 36 γ).

Το στωικό αυτό κτίσμα με την οργάνωση του χώρου του σε δωμάτια, που ανοίγουν όλα προς Ν. (προς το ιερό του Άμμωνα Δία), η προσεγμένη κατασκευή του (τοιχοδομία, κεράμωση κτλ.) και το είδος των ευρημάτων που ήρθαν στο φως, υποδεικνύουν ότι πρόκειται για ένα δημόσιο κτίσμα, που συνδεόταν με το ιερό. Η χρονολόγηση της κατασκευής του μάλιστα στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. συμπίπτει με την κατασκευή του ναού του Άμμωνα Δία, με τον οποίο πρέπει να ανήκαν στο ίδιο οικοδομικό πρόγραμμα. Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται στην παρόμοια κεράμωση, στη χρήση του ντόπιου κογχυλιάτη λίθου ως οικοδομικού υλικού και στον κοινό προσανατολισμό τους[243]. Το στωικό κτίριο καταστράφηκε και εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και στο δυτικό του τμήμα παρατηρήθηκε μεγάλης κλίμακας λιθολόγηση. Την ίδια εποχή καταστράφηκε και ο παρακείμενος ναός του Άμμωνα Δία, ο οποίος στη συνέχεια επιδιορθώθηκε με τη χρήση μαρμάρου και συνέχισε να χρησιμοποιείται σε όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής εποχής[244].

Τα επόμενα κτίρια χρονολογούνται στους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους. Στο κέντρο του οικοπέδου, επάνω από το στωικό κτίσμα, ανασκάφηκαν λείψανα τεσσάρων κτιρίων. Τα οικοδομήματα αυτά διατήρησαν τον ίδιο προσανατολισμό, με μικρή μόνον απόκλιση και θεμελιώθηκαν στην καστανέρυθρη επίχωση της χρήσης του στωικού κτιρίου. Βρέθηκαν λιθολογημένα, σε αποσπασματική κατάσταση και η έρευνά τους δεν παρείχε στοιχεία για την ακριβέστερη χρονολόγηση και τη χρήση τους.

Μετά από την καταστροφή τους παρατηρούνται οι πρώτες αποθέσεις μεγάλης ποσότητας στάχτης, που περιείχε θραύσματα χαρακτηριστικών πήλινων σωλήνων, που μοιάζουν με πηνία και προέρχονται πιθανότατα από το σύστημα θέρμανσης λουτρού. Συνεπώς, συμπεραίνουμε ότι μετά από την καταστροφή των τεσσάρων κτισμάτων των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων, πιθανότατα

241. J.J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford 1976, σ. 6, 9, 51 κ.ε.

242. Παρόμοια τοιχοδομία παρατηρείται και σε άλλα δημόσια κτίρια του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. στη Μακεδονία και Θράκη (Κ. Περιστέρη, *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 349-359), στη δυτική πύλη του τείχους των Αβδήρων και σε οικοδομήματα στην Πέλλα.

243. Για το ιερό βλ. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 312· 25 (1970): Χρονικά, σ. 354-361, Πίν. 305-307· Ευ. Γιούρη, Το εν Αφύτει ιερόν του Διονύσου και το ιερόν του Άμμωνος Διός, *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern*, 1976, σ. 135-150· *AAA* IV (1971), σ. 356-367, εικ. 1-19. Επίσης, για την κεράμωση, βλ. Ν. Καλτσάς, *Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από τη Μακεδονία*, Αθήνα 1988, σ. 21-28 και 68-74.

244. Η αιτία της καταστροφής είναι άγνωστη. Εικάζεται ότι οφείλεται σε επιδρομή, χωρίς όμως να δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες. Η αρχαιολόγος Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, υπεύθυνη των ανασκαφών της Αθύτου, διαπίστωσε καταστροφή μεγάλου αριθμού κτιρίων της αρχαίας πόλης στα τέλη του 4ου αιώνα, που οφείλεται σε φυσική αιτία, σεισμό (*ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 328-329, σημ. 11). Στην περίπτωση του στωικού κτίσματος δεν υπάρχουν ενδείξεις για την αιτία της καταστροφής.

στο 2ο αι. μ.Χ., υπήρχε και λειτουργούσε το λουτρό, που είχε ανασκαφεί από τη 10η ΕΒΑ στο παρακείμενο δημοτικό οικόπεδο, ανάμεσα στο χώρο της ανασκαφής και στο ιερό του Άμμωνα Δία. Οστέινες περόνες και άλλα σύνεργα καλλωπισμού που ήλθαν στο φως σε όλο το χώρο της ανασκαφής, πιθανότατα συνδέονταν με τη λειτουργία του λουτρού (Πίν. 36 δ).

Αργότερα, στην περιοχή αυτή κατασκευάστηκε κλίβανος. Ανοίχθηκε όρυγμα 10×10 μ., στο δάπεδο του οποίου εντοπίστηκαν αποθέσεις στάχτης με τους χαρακτηριστικούς πήλινους σωλήνες από τη λειτουργία του λουτρού που αναφέρθηκε παραπάνω, καθώς και τμήμα δαπέδου κλιβάνου με μεγάλη ποσότητα στάχτης. Τα ανασκαφικά δεδομένα δεν έδωσαν στοιχεία για τη χρήση του κλιβάνου. Όμως, με τη λειτουργία του πρέπει ίσως να συσχετιστεί η παραγωγή τεφρόχρωμης κεραμικής, μεγάλη ποσότητα της οποίας – και ανάμεσά τους πολλά αποτυχημένα αγγεία – ήλθε στο φως σε όλο τον ανεσκαμμένο χώρο. Η χρήση του κλιβάνου διήρκεσε λίγο και μετά από την καταστροφή ή εγκατάλειψή του, όλη η περιοχή ως το λουτρό σκεπάστηκε με παχύ στρώμα στάχτης που σχετίζεται με τη λειτουργία του.

Στη συνέχεια διαπιστώθηκε η ύπαρξη τεσσάρων επάλληλων οικοδομικών φάσεων με κτιριακά συγκροτήματα με παρόμοιο προσανατολισμό, τα οποία αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά και χρονολογούνται από το β΄ μισό του 2ου έως τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. (Πίν. 36 ε). Όλα τα κτίσματα είχαν θεμελιωθεί σε επιχώσεις με έντονα κατάλοιπα καύσεων από το λουτρό, που περιείχαν κεραμική από μικρά ερυθροβαφή, μεγάλα αβαφή αγγεία, μαγειρικά σκεύη και πήλινα πηνία από το σύστημα θέρμανσης του λουτρού[245].

Το πιο σημαντικό από τα παραπάνω οικοδομήματα είναι ένα τρίχωρο, που κατασκευάστηκε πιθανότατα στο β΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ. και ήταν σε χρήση τουλάχιστον έως τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. (Σχέδ. 43). Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. και το βόρειο τμήμα του εντοπίστηκε πάνω από το ανατολικό μέρος του στωικού οικοδομήματος του 4ου αιώνα, στην καστανέρυθρη επίχωση από τη χρήση του στους ελληνιστικούς χρόνους. Προς Ν. εκτείνεται πέρα από τα όρια της στοάς ως το λουτρό που αναφέρθηκε παραπάνω. Το νότιο αυτό τμήμα είναι θεμελιωμένο σε επιχώσεις με κατάλοιπα καύσης από τη λειτουργία του λουτρού, που περιείχαν πηνία, γυάλινα αγγεία και αβαφή κεραμική.

Το βόρειο τμήμα του κτιρίου χωρίζεται σε δύο μέρη, ένα ανατολικό και ένα δυτικό, ενώ το νότιο εφάπτεται στο λουτρό και συνδέεται με αυτό με μεταγενέστερο αργολιθοδομικό τοίχο. Ο νότιος αυτός χώρος έχει σχήμα τραπεζίου, που πιθανόν υπαγορεύτηκε από έλλειψη χώρου, όταν κρίθηκε απαραίτητη η κατασκευή του ανάμεσα στο βόρειο τμήμα που προϋπήρχε και στο λουτρό. Ο χώρος έχει τέσσερα θυραία ανοίγματα, μια κεντρική είσοδο στη νοτιοανατολική γωνία του, ένα δεύτερο θυραίο άνοιγμα στη νοτιοδυτική γωνία, όπου υπήρχε κλίμακα με τρεις αναβαθμούς και δύο θυραία ανοίγματα στο βόρειο τοίχο, που οδηγούσαν στα δύο βόρεια δωμάτια. Στο βόρειο τμήμα του χώρου εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής με λακωνικές κεράμους, ενώ λίγες μόνον κέραμοι εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα του χώρου, επάνω σε δάπεδο από πατημένο τριμμένο κεραμίδι.

Οι τοίχοι κατασκευάστηκαν από αργούς λίθους, λιθόπλινθους, άφθονο συνδετικό κονίαμα και κεράμους με τα οποία δημιουργούσαν οριζόντιες ψευδοζώνες. Τα δύο μέτωπα των τοίχων ήταν επιχρισμένα, ενώ παρατηρήθηκαν φάσεις ανακατασκευής και επιδιόρθωσης των τοίχων. Στο κέντρο του χώρου, στο νοητό άξονα Α.-Δ., υπάρχουν δύο λίθινες βάσεις, πιθανότατα για την υποδοχή ξύλινων κιόνων που υποβάσταζαν τη στέγη. Επίσης, σε επαφή με το βόρειο τοίχο βρέθηκε ορθογώνια λιθόκτιστη εξέδρα από αργούς λίθους, χώμα και κεράμους και στη βορειοανατολική γωνία εστία με μικρές επιμέρους κατασκευές. Στην επίχωση της εστίας βρέθηκε χάλκινο νόμισμα ψευδοαυτόνομης κοπής Θεσσαλονίκης, που χρονολογεί τη χρήση του κτιρίου στον 3ο αι. μ.Χ. Δυτικά του χώρου εντοπίστηκε αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν. και έντονη κλίση προς Β., που παροχέτευε τα νερά του λουτρού. Ο αγωγός τοποθετήθηκε σε επίχωση με κατάλοιπα καύσης του λουτρού, είναι μεταγενέστερος του οικοδομήματος και πιθανότατα εξυπηρετούσε το λουτρό σε μεταγενέστερη περίοδο.

Μετά από την καταστροφή και εγκατάλειψή του το κτίριο επιχώθηκε. Η επίχωση όλης της περιοχής ήταν διαταραγμένη και περιείχε νομίσματα του Κοινού των Μακεδόνων, του Γορδιανού, κοπής Πέλλας αυτοκρατορικών χρόνων και άλλα, που χρονολογούνται έως και τον 3ο αι. μ.Χ., καθώς και ευρήματα παλαιότερων εποχών, όπως ακροκέραμα και θραύσματα επιγραφών του 4ου αι. π.Χ. Στην επίχωση αυτή ανοίχθηκαν τάφοι κατά τη βυζαντινή εποχή.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, λοιπόν, της ανασκαφικής έρευνας φαίνεται ότι ο ευρύτερος χώρος του ιερού χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην πρώιμη εποχή του Χαλκού και άκμασε στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., όταν έχει ήδη ιδρυθεί και ο ναός του Άμμωνα Δία. Για άγνωστη αιτία καταστράφηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και

245. H.S. Robinson. *The Athenian Agora* V. *The Pottery of the Roman Period*, Princeton 1959. J.W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London 1972. L.H. Sackett (επιμ.), *Knossos. From Greek City to Roman Colony. Excavations at the Unexplored Mansion* II, London 1992.

το ιερό και ο ευρύτερος χώρος του συνέχισε να χρησιμοποιείται και στη ρωμαϊκή εποχή ως και τη μεσαιωνική[246].

Σίβηρη

Λόφος Βάγια

Φέτος ολοκληρώθηκε η σωστική ανασκαφική έρευνα στα δύο αγροτεμάχια Τριανταφυλλίδη, στο λόφο Βάγια του Δ.Δ. Σίβηρης του Δήμου Κασσανδρείας, η οποία είχε ξεκινήσει το 2002 (Πίν. 37 α). Ανασκάφηκε έκταση περίπου 900 τ.μ. και αποκαλύφθηκε οικισμός της εποχής του Χαλκού, ο οποίος προστίθεται στον περιορισμένο κατάλογο των οικισμών αυτής της εποχής στη Χαλκιδική.

Η ανεσκαμμένη έκταση χωρίζεται σε δύο τομείς, στο βόρειο και το νότιο, οι οποίοι ανασκάφηκαν συγχρόνως. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Χ. Αυγέρο και στη μελέτη του υλικού συνέβαλε η αρχαιολόγος Ι. Μαυροδή.

Βόρειος τομέας. Στο βόρειο τομέα ήλθαν στο φως τα κατάλοιπα ενός ευμεγέθους κτιρίου (το ύψος των τοίχων του κατά τόπους σώζεται έως και 0,90 μ.), το οποίο χτίστηκε σε στρώματα με προγενέστερη κατοίκηση σε μια περιοχή, η οποία είχε διαμορφωθεί σε άνδηρα (Πίν. 37 β, γ). Κοντά στο κτίριο ανασκάφηκε εκτεταμένη κοιλότητα διαστ. 6×4 μ. με τοιχώματα συγκλίνοντα προς τον πυθμένα και ανοιχτή προς Α., ενώ μια σειρά από τέσσερις πασσαλότρυπες φαίνεται να συνδέονται με αυτή. Στον πυθμένα της κοιλότητας αποκαλύφθηκαν αγγεία. Κοντά στην κοιλότητα με τις πασσαλότρυπες εντοπίστηκε και κυκλική πλατφόρμα με λίθινα εργαλεία (Πίν. 37 δ).

Νότιος τομέας. Ο νότιος τομέας διαχωρίζεται από το βόρειο με μια ευρεία λωρίδα φαιοκίτρινου αμμώδους χώματος με σταθερό πλάτος 3 μ., που ακολουθεί την κλίση του γηλόφου. Η λωρίδα πιθανότατα διαμορφώθηκε από την κλίση υπερκείμενων χωμάτων από τα ψηλότερα σημεία του λόφου, ως αποτέλεσμα έντονης ροής νερού.

Στον τομέα αυτό έλαβαν χώρα πολλές καταστροφές, με αποτέλεσμα τα αρχαιολογικά δεδομένα να είναι πιο αποσπασματικά. Εντοπίστηκε η θεμελίωση ενός αναλημματικού και ενός άλλου τοίχου (Πίν. 37 ε), οι οποίοι κατασκευάστηκαν σε προγενέστερο χώρο απόρριψης, διαστ. 6×4 μ., η οποία συνίσταται από παχύ στρώμα μαύρου χώματος (0,10-0,60 μ.), που ακολουθεί την κλίση του γηλόφου (Πίν. 38 α) και περιέχει μεγάλη ποσότητα κεραμικής, οστών, οστρέων κτλ. Όλα τα ευρήματα φέρουν ίχνη καύσης.

Ευρήματα-χρονολόγηση. Σύμφωνα με τα ευρήματα της ανασκαφής, φαίνεται πως οι δύο τομείς χρονολογούνται σε διαφορετικές φάσεις της εποχής του Χαλκού. Ο βόρειος τομέας χρονολογείται στις ύστερες φάσεις της πρώιμης εποχής του Χαλκού, ενώ ο νότιος στη μέση εποχή του Χαλκού.

Τα ευρήματα στο βόρειο λόφο ήταν κυρίως κεραμική: μεγάλα κλειστά ευρύστομα αγγεία με λεία επιφάνεια και πλαστική διακόσμηση (Πίν. 38 β), αμφορείς με σωληνωτές λαβές (Πίν. 38 γ), στιλβωμένες φιάλες με έσω νεύοντα χείλη με οριζόντιες ή τρομπετόσχημες λαβές επί του χείλους (Πίν. 38 δ), πρόχους, μικρό κλειστό αγγείο με τέσσερις κάθετες λαβές και πολλά οξυπύθμενα κύπελλα (Πίν. 38 ε).

Η κεραμική του νότιου λόφου ήταν κυρίως τα χειροποίητα γκρίζα στιλβωμένα κύπελλα με παράλληλες οριζόντιες αυλακώσεις κάτω από το χείλος ή στο πόδι, τα λεγόμενα μινυακά αγγεία (Πίν. 38 στ), χαρακτηριστικά της μέσης εποχής του Χαλκού.

Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν πολλά λίθινα εργαλεία τροφοπαρασκευαστικού χαρακτήρα (τριπτήρες, τριβεία κτλ.) (Πίν. 38 ζ). Τα λειασμένα λίθινα εργαλεία (λεπίδες, πυρήνες, πυριτόλιθοι, οπείς) και τα οστέινα ήταν περιορισμένα στον αριθμό (Πίν. 38 η). Τέλος, σε όλο το χώρο της ανασκαφής εντοπίστηκαν πολλά πήλινα βαρίδια και λίγες ακέραιες πήλινες άγκυρες (Πίν. 38 θ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σ. Ανδρέου, Σίνδος: Αποθέτης της πρώιμης εποχής του Χαλκού, *ΑΔ* 51-52 (1996-1997): Μελέτες, σ. 51-84.

S. Andreou - M. Fotiadis - K. Kotsakis, Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece, *AJA* 100 (1996), σ. 537-597.

Ι. Ασλάνης, Ανασκαφές για τη Μεσοελλαδική της Μακεδονίας στον Άγιο Μάμαντα, *Αρχαία Μακεδονία* VI. *Ανακοινώσεις κατά το Έκτο Διεθνές Συμπόσιο. Θεσσαλονίκη 15-19 Οκτωβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1999, τ. 1, σ. 99-108.

W.A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge 1939.

Μ. Παππά, Εγκατάσταση της εποχής του χαλκού στο Πολύχρονο Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 393-398.

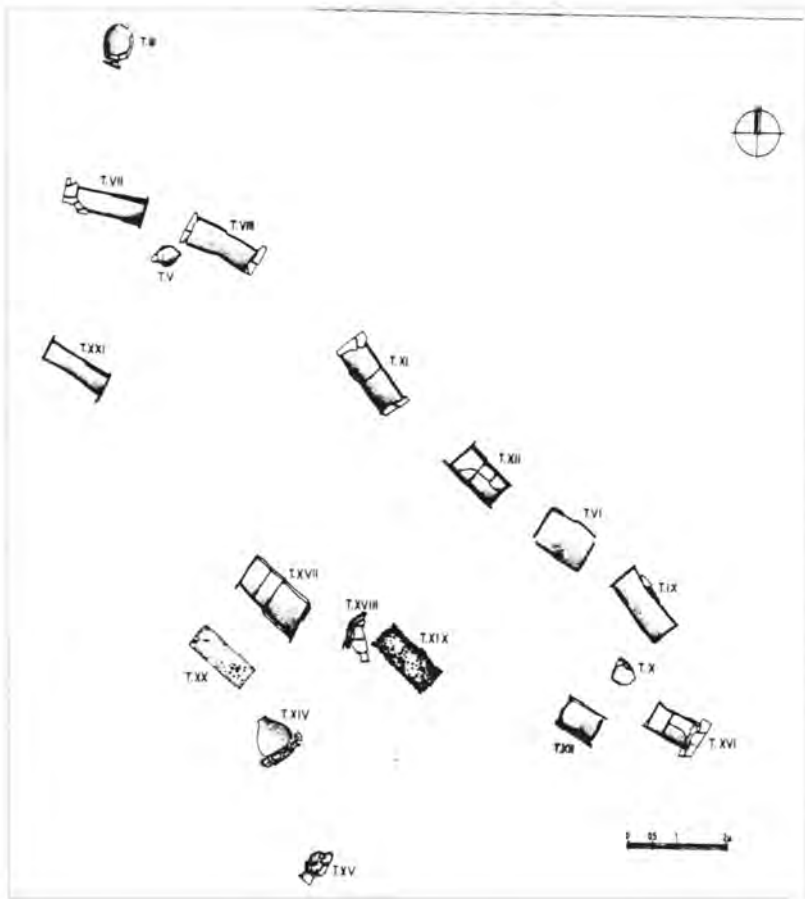
A. Sherratt, Pottery of Phases IV and V: the Early Bronze Age, στο C. Renfrew - M. Gimbutas - E. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi*, Los Angeles 1986, τ. 1, σ. 429-476.

Νέα Σκιώνη

Στη διάρκεια ερευνητικών τομών σε αγροτεμάχιο στη θέση Παναγία, 1 χλμ. περίπου βόρεια της αρχαίας Σκιώνης (Πίν. 39 α), εντοπίστηκαν αρχαιότητες και διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα[247].

246. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 354-61, Πίν. 305-307. Ο ανασκαφέας αναφέρει τον εντοπισμό κτιρίων ρωμαϊκής εποχής στην περιοχή νότια του ιερού, τα οποία καταχώθηκαν προκειμένου να προχωρήσει η οικοδόμηση του ξενοδοχειακού συγκροτήματος.

247. Στην ανασκαφή πολύτιμη συνεργάτης υπήρξε η αρχαιολόγος Δ. Μανταζή.



Σχέδ. 44. Νέα Σκιώνη. Οι τάφοι της αρχαϊκής εποχής οργανωμένοι σε σειρές με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ.

Συνολικά ανασκάφηκε έκταση 350 τ.μ. περίπου και ήλθε στο φως τμήμα του αρχαϊκού νεκροταφείου της αρχαίας Σκιώνης και δίπλα του, τμήμα νεκροταφείου με ταφικούς περιβόλους, που χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Χαλκού. Κατά το 2003 ανασκάφηκαν οι τάφοι της αρχαϊκής εποχής και ξεκίνησε η έρευνα των αρχαιοτήτων της εποχής του Χαλκού, η οποία ολοκληρώθηκε την επόμενη χρονιά.

Αρχαϊκό νεκροταφείο

Ανασκάφηκαν 19 τάφοι των αρχαϊκών χρόνων, οργανωμένοι σε παράλληλες σειρές με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. (Σχέδ. 44· Πίν. 39 β). Οι τάφοι ήταν σκαμμένοι σε άνδηρα, που δημιουργήθηκαν για την αντιμετώπιση της μεγάλης φυσικής κλίσης του εδάφους. Τα άνδηρα συγκρατούνταν με αργούς λίθους, οι οποίοι σφράγιζαν το νεκροταφείο και σταματούσαν απότομα στην περιοχή πάνω από το νεκροταφείο της εποχής του Χαλκού και το σύγχρονό του κτίριο (Σχέδ. 45).

Οι τάφοι ήταν κυρίως κιβωτιόσχημοι, λίγοι λακκοειδείς και εγχυτρισμοί. Περιείχαν παιδικές ταφές, οι οποίες στο σύνολό τους ήταν πολύ πλούσια κτερισμένες.

Οι κιβωτιόσχημοι αποτελούνται από ένα λάκκο, του οποίου οι κατακόρυφες πλευρές και σε λίγες περιπτώσεις και το δάπεδο επενδύονταν με επίπεδες πήλινες πλάκες μήκ. 0,065-0,75 και πλ. 0,55 μ. (δύο στις μακρές πλευρές και μία στις στενές). Ίδιες πλάκες χρησιμοποιούνταν και ως καλυπτήριες του τάφου (Πίν. 39 γ, δ).

Οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί με το κρανίο προς Α. Τα κτερίσματα βρέθηκαν και μέσα και έξω από τους τάφους και ήταν πήλινα κορινθιακά και αττικά μελανόμορφα αγγεία, λήκυθοι, κύλικες, αλάβαστρα, αμφορίσκοι, γυάλινα φοινικικά αλάβαστρα, πήλινα ειδώλια ζώων, λωτών, αυγών, πουλιών, σατύρων, πήλινες ανδρικές και γυναικείες προτομές και ασημένια περικάρπια (Πίν. 39 ε).

Ο τύπος αυτός του κιβωτιόσχημου τάφου με τις πήλινες πλάκες δεν απαντά σε άλλα νεκροταφεία της Χαλκιδικής. Η πήλινη επένδυση του λάκκου παραπέμπει στις πήλινες λάρνακες με τις πλούσιες παιδικές ταφές του δυτικού



Σχέδ. 45. Νέα Σκιώνη. Οι αργοί λίθοι που σφράγιζαν την περιοχή του νεκροταφείου.

νεκροταφείου της Ελευσίνας. Τα κτερίσματα των δύο νεκροταφείων είναι παρόμοια, τοποθετούνται εσωτερικά και εξωτερικά του τάφου και χρονολογούνται στην ίδια εποχή, τέλη του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.[248].

Οι εγχυτρισμοί ήταν επτά. Τα αγγεία ήταν αμφορείς και δύο πίθοι. Οι πίθοι ήταν αβαφείς και ακόσμητοι και το στόμιό τους σφραγιζόταν με πήλινο πώμα και αργό λίθο. Από τους πέντε αμφορείς, τρεις φέρουν γραπτή διακόσμηση με κόκκινες και μελανές ταινίες, ομόκεντρους κύκλους και ημικύκλια, χαρακτηριστικά θέματα της χαλκιδικής κεραμικής[249]. Μόνον τρεις εγχυτρισμοί περιείχαν κτερίσματα έξω από τα αγγεία: μελανόμορφες ληκύθους, αβαφείς αμφορείς, πήλινα ειδώλια και μια χάλκινη στλεγγίδα. Στο εσωτερικό ενός πίθου είχαν τοποθετηθεί χαλίκια από τη θάλασσα, που διαμόρφωσαν κατά κάποιο τρόπο το δάπεδο, επάνω στο οποίο τοποθετήθηκε ο νεκρός.

Οι λακκοειδείς τάφοι ήταν απλοί με δάπεδο στρωμένο με θαλασσινά χαλίκια. Οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί εκεί, χωρίς ξύλινη σαρκοφάγο ή κλίνη. Στους τάφους βρέθηκε μεγάλη ποσότητα μελανόμορφης κεραμικής και πήλινα ειδώλια, δίπλα και πάνω στο νεκρό.

Συνολικά ήλθαν στο φως περισσότερα από 150 αγγεία, τα 3/4 από τα οποία είναι μελανόμορφα: λήκυθοι, κύλικες, σκύφοι, αμφορίσκοι και πινάκια και χρονολογούνται στον όψιμο 6ο και στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 40 α). Επίσης, βρέθηκαν κορινθιακά αγγεία του όψιμου 6ου αι. π.Χ. σε αισθητά μικρότερη ποσότητα, κυρίως αρύβαλλοι, καθώς και αγγεία από εγχώρια εργαστήρια (τρεις αβαφείς αμφορείς και τρεις με γραπτή διακόσμηση, βλ. παραπάνω).

Οι τάφοι περιείχαν πολλά πήλινα ειδώλια σατύρων, καθιστών γυναικείων μορφών, ζώων, όπως αγριόχοιροι, περιστέρια, πήλινα αυγά, λωτοί κτλ., που πιθανότατα προέρχονται από ιωνικά εργαστήρια, και περίπου δέκα πήλινες προτομές[250] (Πίν. 40 β, γ). Τα πλέον πολυτελή κτερίσματα ήταν τα γυάλινα φοινικικά αλάβαστρα, τα ασημένια περικάρπια και μία χάλκινη στλεγγίδα.

Η θέση του νεκροταφείου σε μικρή απόσταση από την αρχαία Σκιώνη τη συνδέει με αυτήν. Ο τύπος των τάφων με τις παιδικές ταφές, καθώς και ο αριθμός και το είδος των κτερισμάτων υποδηλώνουν πως το τμήμα αυτό του νεκροταφείου χρησιμοποιούνταν από την ανώτερη τάξη της πόλης. Τα ανασκαφικά δεδομένα παραπέμπουν σε ταφικές πρακτικές και τελετουργίες κοινές στη νότια Ελλάδα και σε άλλα νεκροταφεία της Χαλκιδικής (Όλυνθος, Πολύχρονο κ.ά.).

Τέλος, η σχέση του αρχαϊκού νεκροταφείου με τους παρακείμενους ταφικούς περιβόλους της πρώιμης εποχής του Χαλκού είναι ενδιαφέρουσα, καθώς φαίνεται πως οι μεταγενέστερες ταφές έλαβαν υπόψη τους το παλαιότερο νεκροταφείο και δεν τις επικάλυψαν. Η συνέχιση της ανασκαφής του προϊστορικού αυτού νεκροταφείου πιθανότατα θα συμβάλει στην απάντηση σχετικών ερωτημάτων.

ΔΗΜΟΣ ΣΤΑΓΕΙΡΩΝ - ΑΚΑΝΘΟΥ

Τρυπητή

Αγροτεμάχιο Μαλτσίδη

Διενεργήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω αγροτεμάχιο, το οποίο καταλαμβάνει την κορυφή του ενός από τους δύο λόφους, που βρίσκονται εκατέρωθεν του δρόμου του κυκλώματος Θεσσαλονίκης-Ουρανούπολης, στην περιοχή της Τρυπητής (Πίν. 40 δ). Η μορφολογία του είναι περίεργη, με ένα τμήμα του υπερυψωμένο, ως πύργος, στην κορυφή του λόφου (Πίν. 40 ε). Στο σημείο αυτό είχαν γίνει πολλές προσπάθειες λαθρανασκαφής κατά το παρελθόν, οι οποίες αποτέλεσαν την αφορμή για τη διενέργεια αρχαιολογικής έρευνας κατά το 2003.

Αρχικά στην Τρυπητή υπήρχε ένας λόφος, από το βόρειο τμήμα του οποίου περνούσε ο χωματόδρομος που συνέδεε την Ιερισσό με την Ουρανούπολη. Ο λόφος ήταν γνωστός στους περιηγητές του 19ου και του 20ού αιώνα, οι οποίοι ταύτισαν τη θέση αυτή με την αρχαία Σάνη, την αποικία των Ανδρίων[251].

Στη δεκαετία του '60 διήλθε από το λόφο η νέα χάραξη του επαρχιακού κυκλώματος Θεσσαλονίκης-Ουρανούπολης, με συνέπεια τη διχοτόμησή του σε δύο τμήματα, το

248. Γ. Μυλωνάς, *Το Δυτικόν Νεκροταφείον της Ελευσίνος*, τ. Β΄, 1975, σ. 277 κ.ε.

249. Σ. Μοσχονησιώτη, Εγχώριοι ρυθμοί της Χαλκιδικής μέσα από τα ευρήματα του νεκροταφείου της αρχαίας Μένδης. Παρόμοια αγγεία έχουν, επίσης, βρεθεί στην Όλυνθο (D.M. Robinson, *Vases Found in 1934 and 1938. Excavations at Olynthus* XIII, 1950, σ. 4-7, πίν. 1-10) και στο Πολύχρονο (Ι. Βοκοτοπούλου - Μ. Παππά - Ε. Τσιγαρίδα, *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 391-408). Σύγκριση των εγχώριων αγγείων με την κεραμική της Αιολίδας (J. Boehlau - K. Schefold, *Larisa am Hermos* III, 1942, σ. 128 κ.ε., πίν. 49-56).

250. Για την ερμηνεία των ειδωλίων στους παιδικούς τάφους, βλ. Robinson ό.π., σημ. 2. Ακόμη για την ερμηνεία των κτερισμάτων, βλ. I. Morris, *Burial and Ancient Society*, Cambridge 1987, σ. 140 κ.ε.

251. Ο Choiseul-Gouffier δημοσίευσε το 1842 χάρτη του ισθμού του Αγίου Όρους, ο οποίος είχε ολοκληρωθεί το 1791. Ανατολικά της διώρυγας του Ξέρξη σημειώνονται τα ερείπια της αρχαίας Σάνης. Επίσης, ο Struck πρότεινε τη θέση της πόλης ανατολικά της διώρυγας (A. Struck, Der Xerxeskanal am Athos, *NJA* 19 (1907), σ. 118 κ.ε.). Τέλος, ο λοχαγός Leake πρότεινε τη θέση της Σάνης στους λόφους ανατολικά της διώρυγας (W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 3, London 1935, σ. 144). Αργότερα ο M. Zahrnt, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή, σημειώνει επίσης τη θέση της Σάνης επάνω στο λόφο, ανατολικά της διώρυγας του Ξέρξη (M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier*, München 1971, σ. 219).

νότιο και το βόρειο, και την αφαίρεση του κεντρικού τμήματός του[252]. Την ίδια, μάλλον, περίοδο διενεργήθηκε μεγάλης κλίμακας αποχωμάτωση του βόρειου τμήματος του λόφου, όπου βρίσκεται και το αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Μαλτσίδη, που είχε ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση των αρχαιολογικών στρωμάτων. Από την αποχωμάτωση διέφυγε μόνον τμήμα της κορυφής του λόφου, το οποίο υπερυψώνεται δημιουργώντας την περίεργη μορφολογία του βόρειου λόφου.

Αρχικά διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε όλη την έκταση του αγροτεμαχίου, η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε στο υπερυψωμένο τμήμα, όπου εντοπίστηκε αρχαίο κτίριο. Πρόκειται για κυκλική κατασκευή κτισμένη με μεγάλες λιθόπλινθους και αργούς λίθους, πιθανότατα πύργος ή οχύρωση-ακρόπολη, που διατηρείται αποσπασματικά (Πίν. 40 στ, ζ). Τα αρχαιολογικά στρώματα ήταν διαταραγμένα και έδωσαν κεραμική, που χρονολογείται από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου έως και την ελληνιστική εποχή, στην πλειονότητά της πάντως φαίνεται να χρονολογείται στην κλασική εποχή.

Ένας ακόμη αργολιθοδομικός τοίχος αποκαλύφθηκε στη νότια παρειά του λόφου, πάνω από το δρόμο και απέναντι από το νότιο λόφο. Ανήκει σε κτίριο που καταστράφηκε ολοσχερώς από τη διάνοιξη του δρόμου Θεσσαλονίκης-Ουρανούπολης.

Τα παραπάνω οικιστικά κατάλοιπα ανήκουν στην αρχαία Σάνη, μια από τις τέσσερις αποικίες, που ίδρυσαν οι Άνδριοι τον 7ο αιώνα στη βορειοανατολική Ελλάδα. Η θέση της αναφέρεται από τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη και βάσει αυτών των αναφορών ταυτίστηκε από τους περιηγητές του 18ου και του 19ου αιώνα στην αρχή της χερσονήσου Ακτής, στην παραθαλάσσια περιοχή Τρυπητή δίπλα στο νότιο στόμιο της διώρυγας του Ξέρξη[253].

Το 316 π.Χ., η Σάνη ενσωματώθηκε στην «Ουρανιδών πόλιν», που ίδρυσε ο Αλέξαρχος, αδελφός του βασιλιά της Μακεδονίας, Κασσάνδρου και το όνομά της σύντομα λησμονήθηκε από τους μεταγενέστερους συγγραφείς και γεωγράφους.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

252. Σύντομη αναφορά υπάρχει στο *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 309, ενώ σε προηγούμενη χρονιά αναφέρεται ότι παραδόθηκαν στο ΑΜΘ αγγεία από την περιοχή της Τρυπητής, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες, *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 327.

253. Ηροδ. 7, 22, 3. Θουκυδ. 4, 109, 3. Για την ταύτιση της πόλης από τους περιηγητές και τους ερευνητές, βλ. παραπάνω. Επίσης, για την ίδρυση της πόλης, βλ. Μπ. Τσιγαρίδα, Πρώτες ανασκαφικές μαρτυρίες για την αρχαία Σάνη, *Πρακτικά Συμποσίου Άνδρος και Χαλκιδική*, *Ανδριακά Χρονικά* 29 (1998), σ. 79-82. Κ. Ρωμιοπούλου, Οι αποικίες της Άνδρου στο Βόρειο Αιγαίο, στο *Φως Κυκλαδικόν. Μνήμη Ν. Ζαφειροπουλου*, Αθήνα 1999, σ. 126-131.

ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Ιερισσός

Η φετινή σωστική ανασκαφή της Ακάνθου έχει επεκταθεί στα οικόπεδα αριθ. 98, 124, 118 και στο γήπεδο, που καλύπτουν το παράλιο νεκροταφείο των αποίκων, καθώς και στο αριθ. 9 του Ο.Τ. 0, το οποίο εντάσσεται στο παρακείμενο μεσόγαιο, της εποχής του Σιδήρου.

Η έρευνα του οικοπέδου 98, ιδιοκτησίας Π. Ψιλιάγκου, έχει φέρει στο φως 124 τάφους των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, όπου κυριαρχούν οι λακκοειδείς με πλατιά τυπολογία και ακολουθούν οι κεραμοσκεπείς, και οι εγχυτρισμοί σε αγγεία – παιδικοί τάφοι ως επί το πλείστον – (Πίν. 41 α). Σταθερή εξάλλου παραμένει η επικράτηση του ταφικού εθίμου του ενταφιασμού έναντι της καύσης, όπως και τα υπόλοιπα δεδομένα, με αποτέλεσμα να μη διαφοροποιείται η γενική εικόνα του τμήματος αυτού του νεκροταφείου από την έως τώρα γνωστή. Ενδιαφέρουσα είναι μεταξύ άλλων η ταφή ενός σκύλου και η ανεύρεση ενός μολύβδινου καταδέσμου[254], που σχετίζεται με τη λακκοειδή ταφή 10.156. Κτερισμένοι έχουν αποκαλυφθεί οι νεκροί 64 τάφων, αντιπροσωπεύοντας ένα ποσοστό της τάξης του 50% (Πίν. 41 β).

Η έρευνα του δεύτερου οικοπέδου 124, ιδιοκτησίας Ι. Βεργίνη, αναλώθηκε στην αποκάλυψη 48 τάφων της κλασικής και ελληνιστικής, επίσης, εποχής. Το πλήθος τους είναι και πάλι λακκοειδείς, χωρίς να απουσιάζουν οι κεραμοσκεπείς – όλοι με κτερισμένους νεκρούς – και οι εγχυτρισμοί (Πίν. 41 γ).

Η φετινή ανασκαφή στην έκταση του δημοτικού σταδίου της Ιερισσού πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου της κατασκευής χλοοτάπητα και ηλεκτροφωτισμού του. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο χώρος σχετίζεται με τον εντοπισμό του νεκροταφείου της Ακάνθου, που αποκαλύπτεται για πρώτη φορά το 1971 με αφορμή εργασίες ισοπέδωσης της επιφάνειας του γηπέδου[255].

Στο πρόσφατο αυτό ανασκαφικό έργο καταγράφονται 54 τάφοι κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Κυρίαρχη είναι και εδώ η παρουσία των λακκοειδών τάφων, ενώ στην κατηγορία των εγχυτρισμών σε αγγεία σημειώνεται η εξαιρετικά σπάνια ανεύρεση ενός καλάθου. Αξιόλογος μνημειακός τάφος των ρωμαϊκών χρόνων είναι ένα ορθογώνιο κτίσμα εξωτ. διαστ. 5×1,90 μ. (Πίν. 41 δ).

254. Για καταδέσμους της Ακάνθου, βλ. σχετικά Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Κατάδεσμοι από την Άκανθο. Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα, *Πρακτικά 14ης Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ Θεσσαλονίκης, 8-9/4/1993*, 1997, σ. 153 κ.ε.

255. *ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 393-392, Πίν. 390-392 (Ευ. Γιούρη).

Κτισμένος με σχιστολίθους και γρανιτοπλίνθους, ως επί το πλείστον σε β΄ χρήση, εμφανίζει προσεγμένη εξωτερική όψη και το μισό περίπου δυτικό εσωτερικό του τμήμα γεμάτο με διάφορους αργούς λίθους. Το υπόλοιπο, ανατολικό τμήμα του εσωτερικού του χώρου, διαμορφωμένο ως ταφική θήκη, διαστ. 2,75×0,90 μ., έχει χρησιμοποιηθεί για τον ενταφιασμό πέντε νεκρών πλούσια κτερισμένων (Πίν. 41 ε).

Η ανασκαφή του οικοπέδου 118, ιδιοκτησίας Μ. Κουρτίδου, έχει προχωρήσει στην αποκάλυψη πολλών τάφων του πρώτου στρώματος, δεν στάθηκε όμως δυνατό να ολοκληρωθεί έως το τέλος του χρόνου, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού, της πυκνής διάταξής τους και του πλήθους των ευρημάτων (Πίν. 42 α, β).

Καρπός της έρευνας του οικοπέδου 9, Ο.Τ. Ο, ιδιοκτησίας Σ. Καραβασίλη, που καλύπτει μέρος του νοτιοδυτικού νεκροταφείου των γηγενών κατοίκων της αρχαίας Ακάνθου, είναι η αποκάλυψη 23 τάφων της εποχής του Σιδήρου. Η πλειονότητά τους αντιπροσωπεύεται από ενταφιασμούς σε πίθους, 20 συνολικά, στη διάταξη των οποίων δεν τηρείται ενιαίος προσανατολισμός (Πίν. 42 γ). Διακοσμούνται με πλαστικές επίθετες ταινίες, που φέρουν λοξές, παράλληλες χαράξεις ή εμπίεστες δακτυλιές, και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν ήδη κατά την αρχαιότητα επισκευαστεί με μολύβδινους συνδέσμους. Σχιστόπλακες και αργοί ασβεστολιθικοί λίθοι κλείνουν τα στόμά τους εκτός από μία περίπτωση, του τάφου 10.250 (Π1), ο οποίος φράζεται από αντωπά τοποθετημένο μικρότερο πίθο. Πολλαπλή χρήση των τάφων έχει διαπιστωθεί σε επτά πίθους, ο καθένας από τους οποίους περιείχε δύο σκελετούς. Η κτέριση των νεκρών με χάλκινα κοσμήματα κυρίως, ανέρχεται σε ποσοστό 50% περίπου.

Η συνέχιση, εξάλλου, της περιορισμένης ανασκαφικής δραστηριότητας στην αδόμητη ζώνη του αρχαιολογικού χώρου της Ακάνθου και συγκεκριμένα στη Λαδιάβα, όπου τα τελευταία χρόνια ερευνάται το βορειότερο τμήμα κλασικού-ελληνιστικού κτίσματος με λιτή, αλλά σταθερή οικονομική ενίσχυση του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης, είχε τα ακόλουθα αποτελέσματα: ποικίλα οικοδομικά κατάλοιπα αποκαλύπτονται σε μία ενιαία πλέον έκταση με συνολικό εμβαδόν 20×12 τ.μ. Η εικόνα τους εξακολουθεί να είναι συγκεχυμένη, δεδομένου ότι επικαλύπτονται λείψανα διαφόρων περιόδων της αρχαιότητας έως και των νεότερων χρόνων (Πίν. 42 δ). Παρά το γεγονός ότι δεν έχουν προς το παρόν διευκρινιστεί βασικά επιμέρους στοιχεία για τη διαμόρφωση των εσωτερικών χώρων του τμήματος αυτού του κτιρίου, κάποια πρώτα ενδεικτικά ευρήματα συσχετίζουν ίσως τη χρήση τους με εργαστηριακή λειτουργία. Η έρευνα της ακριβούς πορείας του βόρειου τοίχου του κτίσματος παραμένει, επίσης, ανολοκλήρωτη, όπως και των τμημάτων του στρώματος καταστροφής της στέγης, που διασώζονται στο πεδίο αυτό μαζί με λείψανα λιθόστρωτων κατασκευών, αδιάγνωστων προς το παρόν[256]. Στο ίδιο έργο εντάσσεται και η σταδιακή συντήρηση μέρους των φθαρμένων κονιαμάτων του υπολοίπου κτίσματος, καθώς και λίγων πίθων του αποθηκευτικού χώρου Β (Πίν. 42 ε), η έρευνα των οποίων απέδωσε μεταξύ άλλων θησαυρό αργυρών νομισμάτων, προσεκτικά κρυμμένων σε πήλινο λύχνο της ελληνιστικής εποχής (Πίν. 42 στ).

Στην άψογη διεξαγωγή της φετινής έρευνας καθοριστική είναι και πάλι η ανασκαφική εμπειρία και γνώση, αλλά και το προσωπικό ενδιαφέρον των συναδέλφων-συνεργατών Ο. Νασιώκα και Ά. Παντή.

ΔΥΤΙΚΗ ΣΙΘΩΝΙΑ

Νικήτη

Το σωστικό ανασκαφικό έργο στη θέση Λαγόμανδρα Νικήτης έχει προκύψει μετά από πολύχρονες διαβουλεύσεις και πιέσεις τόσο στην περιφερειακή όσο και στην κεντρική Υπηρεσία, που αφορούν στην ανέγερση συγκροτήματος κατοικιών στα αγροτεμάχια ιδιοκτησίας Οικονόμου-Πανταζή.

Τα αγροτεμάχια, συνολικής έκτασης 8 στρ., κατέχουν το κεντρικό τμήμα του παράλιου λόφου, γνωστού ως Καστέλι του Οικονόμου, που αποτελεί κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο, ιδιαίτερα σημαντικό (Πίν. 43 α).

Η έκτασή τους καλύπτει ένα μοναδικό στη Μακεδονία παράλιο οικισμό της πρώιμης εποχής του Σιδήρου[257], που δυστυχώς έχει υποστεί πολλές βλάβες και αλλοιώσεις, εξαιτίας της αυθαίρετης ανοικοδόμησης των πρανών του, καθώς και των ποικίλων διαμορφώσεων της επιφάνειάς του.

Το θέμα απασχολεί την Υπηρεσία ήδη από το 1989, οπότε και πραγματοποιήθηκε μικρής διάρκειας ανασκαφική έρευνα με δοκιμαστικές τομές σε διάφορα σημεία του κτήματος, η οποία απέδωσε και τα πρώτα οικοδομικά κατάλοιπα κατοικιών του οικισμού. Συγκεκριμένα πρόκειται για λιθόκτιστες θεμελιώσεις δωματίων, από την επιφανειακή επίχωση των οποίων έχει περισυλλεγεί κεραμική καθημερινής χρήσης, τροχήλατη και χειροποίητη, τοπικής κυρίως παραγωγής, της εποχής του Σιδήρου[258]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η θέση της συγκεκριμένης ιδιοκτησίας εντάσσεται στον πυρήνα του αρχαιολογικού χώρου και ως εκ τούτου στην κύρια αδόμητη ζώνη προστασίας του, η οποία έχει προταθεί από την Εφορεία μας, αλλά δεν έχει μέχρι στιγμής θεσμοθετηθεί.

256. Βλ. *ΑΔ* Χρονικά προηγούμενων ετών.

257. Γραμμένος - Μπέσιος - Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 32, αριθ. 38.

258. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 327-328 (Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου).

Την άνοιξη του 2003 η τεχνική εταιρεία Έκτωρ ΟΕ. δρομολογεί το έργο της ανοικοδόμησης μέρους του συγκροτήματος με την πρόχειρη χάραξη τεσσάρων σκαμμάτων (20×12 μ.) για τη θεμελίωση-ανέγερση οκτώ κατοικιών. Στην εκσκαφή που ακολουθεί με την εποπτεία του αρμόδιου αρχαιοφύλακα, τα υποκείμενα αρχαία κτίσματα υφίστανται σοβαρές ζημιές, εξαιτίας αφενός της ελάχιστης επίχωσής τους και αφετέρου της προέλευσης του οικοδομικού υλικού τους από το ίδιο σχιστολιθικό, φυσικό πέτρωμα του λόφου, με αποτέλεσμα η αναγνώριση και ο εντοπισμός τους να γίνεται πολύ δύσκολα.

Σύντομα η ανασκαφή επιβεβαιώνει τα δεδομένα των παλιών ερευνητικών τομών. Η παράλια εγκατάσταση της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στο λόφο είναι οχυρωμένη με ισχυρό, συμπαγή περίβολο επιμελημένης κατασκευής, που αποκαλύπτεται στον ανατολικό τομέα του σκάμματος Ι και πολύ κοντά στην πλαγιά (Πίν. 43 β) (ορατ. μήκ. 9,50, πλ. 3, ύψ. 2,70 μ.). Εδώ τα μελλοντικά ανασκαφικά δεδομένα ίσως φέρουν στο φως μια πύλη. Τμήματα τριών τοίχων, σε επαφή με την εξωτερική του πλευρά, δεν αποκλείεται να αποτελούν αντηρίδες.

Παράλληλα, στο ανώτερο τμήμα του λόφου, εκτός του συγκεκριμένου αγροτεμαχίου, εντυπωσιακή είναι η αποκάλυψη ενός τεχνικού έργου, της λίθινης, ενισχυτικής κατασκευής της πλαγιάς, που την απόληξή της επιστέφει ένας λιθόκτιστος, ενδεχομένως σύγχρονός της, περίβολος (Πίν. 43 γ). Ανάλογο εύρημα στο βορειοελλαδικό χώρο είναι γνωστό από την πρόσφατη ανασκαφή στη θέση Κρανιά του Πλαταμώνα.

Στο εσωτερικό του οικισμού, σε όλα τα σκάμματα και στην ευρύτερή τους έκταση, έχουν αποκαλυφθεί τμήματα από δύο τουλάχιστον λιθόστρωτους δρόμους, καθώς και πέντε μεγάλες, πολύχωρες κατοικίες με λιθόκτιστα θεμέλια σε σπαραγματική όμως μορφή. Ο προσανατολισμός τους ποικίλλει ανάλογα με τη θέση τους στο λόφο, είναι δηλαδή, είτε Α.-Δ. είτε Β.-Ν. Στα δωμάτια αναγνωρίζονται πολλοί αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί χώροι (Πίν. 43 δ). Τα πολύχωρα αυτά οικήματα υποδηλώνουν ενδεχομένως τη χρήση τους από περισσότερες της μίας οικογένειες.

Στα κινητά ευρήματα κυριαρχούν γνωστές κατηγορίες αγγείων καθημερινής χρήσης της μακεδονικής τοπικής παραγωγής της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, τροχήλατης και χειροποίητης. Ενδιαφέροντα είναι τα μεγάλα οικιακά σκεύη με γραπτό υποπρωτογεωμετρικό διάκοσμο του β΄ μισού του 8ου αι. π.Χ., καθώς και λίγα δείγματα επείσακτης κεραμικής, όπως είναι ένα μεγάλο θραύσμα ευβοϊκού σκύφου-κρατήρα των μέσων του 8ου αι. π.Χ.

Η αρχαιολογική αξία του ευρήματος των Λαγομάντρων είναι αδιαφιλονίκητα μεγάλη και τα πρώτα στοιχεία του φαίνεται να τη συσχετίζουν με τη Ζαγορά της Άνδρου και την Τροία.

Η παραδειγματική επιμέλεια της ανασκαφής οφείλεται στη συνάδελφο Ζ. Καραβασιλειάδου.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Παλατιανό

Με την ένταξη του αρχαιολογικού χώρου του Παλατιανού στο Γ΄ ΚΠΣ, ξεκίνησε ένα πρόγραμμα εργασιών σε τρεις τομείς με στόχο την ολοκλήρωση της ανάδειξης του χώρου, όπως προβλεπόταν από τη σχετική μελέτη.

Στον πρώτο τομέα οι εργασίες περιελάμβαναν την κατασκευή χώρου στάθμευσης, προσβάσεων προς το κτίριο εξυπηρέτησης των επισκεπτών, το οποίο έχει ήδη κατασκευαστεί με το πρόγραμμα LEADER II και περιλαμβάνει φυλάκιο, πωλητήριο-εκθετήριο, αναψυκτήριο και χώρους υγιεινής, προσβάσεων προς τον αρχαιολογικό χώρο, τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου σε όλο αυτό το τμήμα και φυτεύσεις δένδρων και θάμνων, ώστε με το τέλος των εργασιών να επανέλθει ο χώρος στη φυσική του κατάσταση.

Ο δεύτερος τομέας περιελάμβανε τη συμπληρωματική ανασκαφή στο νοτιοανατολικό τομέα, στην περιοχή δηλαδή που μεσολαβεί ανάμεσα στο ήδη αποκατεστημένο τμήμα του χώρου και το δρόμο κίνησης των επισκεπτών, με στόχο την αποκάλυψη και την αποκατάσταση των αρχαίων κτισμάτων που βρίσκονται εκεί και, τέλος, στον τρίτο τομέα προβλέπεται η συντήρηση του περιβόλου και των κτισμάτων του στην κορυφή του λόφου, όπου καταλήγει η διαδρομή περιήγησης του αρχαιολογικού χώρου.

Το 2003 προχώρησαν οι εργασίες στους δύο πρώτους τομείς:

Α. Κατασκευή χώρου στάθμευσης και προσβάσεων προς το κτίριο εξυπηρέτησης των επισκεπτών-Διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου. Αφού ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός και οι εργασίες αποψίλωσης και εξομάλυνσης του εδάφους, έγινε με τη βοήθεια τοπογράφου η χάραξη του περιγράμματος του χώρου στάθμευσης και των διαδρομών που επρόκειτο να κατασκευαστούν.

Ο χώρος στάθμευσης έχει έκταση 730 τ.μ. και για την κατασκευή του το έδαφος εξομαλύνθηκε με χωματουργικά μηχανήματα, ενώ στη συνέχεια κατασκευάστηκε υπόστρωμα με διαδοχικές επιστρώσεις αμμοχάλικου, πάχ. 0,30 μ., που διαβρέχονταν και συμπιέζονταν με κύλινδρο. Η τελική επίστρωση έγινε με θραυστό υλικό με γήινες αποχρώσεις, ώστε να εναρμονίζεται με το φυσικό περιβάλλον (Πίν. 44 α, β).

Παράλληλα, κατασκευάστηκε παράκαμψη, μήκ. 13 και πλ. 4,50 μ., για την πρόσβαση από τον ασφαλτοστρωμένο

δρόμο προς το χώρο στάθμευσης, που επιστρώθηκε με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια υλικά.

Με τον ίδιο τρόπο κατασκευάστηκε και ο καμπύλος δρόμος, μήκ. 88 και πλ. 2,70-1,80 μ., που οδηγεί από το χώρο στάθμευσης προς το κτίριο εξυπηρέτησης των επισκεπτών και που προορίζεται για την κίνηση ατόμων με ειδικές ανάγκες και οχημάτων σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης (νοσοκομειακά, πυροσβεστικά ή οχήματα που μεταφέρουν άτομα με ειδικές ανάγκες). Για την πιο σταθερή οριοθέτηση του περιγράμματος του δρόμου, αλλά και του χώρου στάθμευσης τοποθετήθηκε συρμάτινο πλέγμα.

Διαμορφώθηκε ο χώρος γύρω από το κτίριο των επισκεπτών και κατασκευάστηκαν αναλήμματα με κορμούς δένδρων και κοτετσόσυρμα που καλύφθηκαν με χώμα και αφομοιώθηκαν στο φυσικό τοπίο, ενώ στην ίδια περιοχή ξεκίνησε η κατασκευή διαδρομών και πλατωμάτων θέασης για τους επισκέπτες συνολικού εμβαδού 303 τ.μ.

Η συνολική έκταση που διαμορφώθηκε σε όλο αυτό το τμήμα ήταν 2.000 τ.μ. και για τις επιχωματώσεις που έγιναν χρειάστηκαν 5.000 κυβικά χώματος.

Β. Συμπληρωματική ανασκαφή στο νοτιοανατολικό τομέα. Ο νοτιοανατολικός τομέας εκτείνεται ανάμεσα στο ήδη αποκατεστημένο τμήμα της ρωμαϊκής πόλης, που περιλαμβάνει τα κτίσματα ΙΙΙ και ΙV , τα ηρώα Ι και ΙΙ και το δρόμο που οδηγεί σε αυτά και στηρίζεται στη νότια και ανατολική του πλευρά σε αναλημματικό τοίχο και στο δρόμο κίνησης των επισκεπτών (Σχέδ. 46).

Το 1997, στο πλαίσιο του Β΄ ΚΠΣ, είχαν γίνει ανασκαφικές εργασίες ανατολικά του αναλημματικού τοίχου, προκειμένου να αποκαλυφθεί η ανατολική όψη του, που σε αρκετά σημεία έφθανε και ξεπερνούσε τα 3 μ. Κατά τη διάρκεια εκείνης της ανασκαφής είχαν αρχίσει να αποκαλύπτονται κατά μήκος και σε επαφή με την ανατολική όψη του αναλήμματος, κτίσματα της ρωμαϊκής εποχής, σύγχρονα με τα κτίσματα που είχαν ήδη αποκαλυφθεί δυτικότερα, στην περιοχή των Ηρώων.

Τα κτίσματα ήταν συνεχόμενα, δεν ήταν όμως καθόλου σαφή τα μεταξύ τους όρια και η έκτασή τους προς Α.

Με τη συμπληρωματική ανασκαφή που ξεκίνησε στην ίδια περιοχή στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ, αποκαλύφθηκε μεγαλύτερο τμήμα των κτισμάτων αυτών και η εικόνα που προέκυψε ήταν σαφέστερη, καθώς διευκρινίστηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό τα όρια μεταξύ των κτισμάτων και η εσωτερική διάταξη των χώρων τους.

Αποκαλύφθηκαν συνολικά τέσσερα κτίσματα και ένας δημόσιος χώρος στην ανατολική πλευρά του αναλημματικού τοίχου και ένα κτίσμα στη νότια πλευρά του (Σχέδ. 46).

Τα κτίσματα ήταν συνεχόμενα, είχαν κοινούς τους διαχωριστικούς τους τοίχους και ήταν φανερό ότι είχαν κατασκευαστεί την ίδια χρονική στιγμή.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η κατασκευή τους είχε γίνει σε επαφή με τον αναλημματικό τοίχο και ο προσανατολισμός τους ήταν προς Ν., στην περίπτωση του κτίσματος που αποκαλύφθηκε νότια του αναλήμματος και προς Α. σε όλα τα υπόλοιπα.

Το σχήμα τους δεν πρέπει να ήταν καθορισμένο εκ των προτέρων και καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωσή τους και στη διάταξη των εσωτερικών τους χώρων είχαν παίξει τόσο οι κλίσεις του φυσικού βράχου, όσο και τα ερείπια που υπήρχαν στην περιοχή και ανήκαν στις προγενέστερες περιόδους κατοίκησης του χώρου.

Σε όλες τις περιπτώσεις, οι εσωτερικοί χώροι διαμορφώνονταν κλιμακωτά από Δ. προς Α. Η χρήση τους δεν ήταν πάντοτε σαφής και σε αρκετές περιπτώσεις φάνηκε ότι συνδυαζόταν ο οικιστικός με τον εμπορικό ή εργαστηριακό τους χαρακτήρα. Βρέθηκαν ακόμα πολλά ευρήματα με σημαντικές πληροφορίες για την πόλη και τη ζωή των κατοίκων της κατά την περίοδο της ακμής της από τα τέλη του 1ου έως τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ.

Παράλληλα, σε όλον το χώρο που ανασκάφηκε, αποκαλύφθηκαν σημαντικά στοιχεία για τις προγενέστερες φάσεις κατοίκησης από τον 9ο αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ στο νότιο κτίριο βρέθηκαν και κατάλοιπα και από τη μεταγενέστερη, ταφική χρήση του χώρου.

Κτίσμα V. Νότια του αναλήμματος αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα ενός κτίσματος που είχε τα χαρακτηριστικά μιας ιδιωτικής οικίας. Στο τμήμα που αποκαλύφθηκε, είχε σχήμα παραλληλόγραμμου, προσανατολισμένου προς Ν. (Σχέδ. 46).

Το κεντρικό τμήμα του καταλάμβανε ένας εσωτερικός υπαίθριος χώρος (Χώρος Α) με δύο σειρές δύο δωματίων διατεταγμένων στον άξονα Β.-Ν., κατά μήκος της δυτκής και της ανατολικής πλευράς του (Δωμάτια Β-Γ και Δ-Ε).

Νοτιότερα, αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ενός ακόμη δωματίου, που καταλάμβανε το νοτιοανατολικό τμήμα του χώρου (Δωμάτιο ΣΤ) και ένας διάδρομος σε σχήμα Γ, που οδηγούσε από Ν. στους εσωτερικούς χώρους του βόρειου τμήματος (Διάδρομος Ζ).

Το κτίσμα συνεχιζόταν προς Ν., πέρα από τα όρια της ανασκαφής, γι' αυτό και δεν είναι γνωστή η συνολική έκταση και μορφή του.

Ο υπαίθριος χώρος (Α) ήταν ευρύχωρος και οριζόταν στα βόρεια από τον αναλημματικό τοίχο, στα δυτικά και τα ανατολικά από τους τοίχους των πλαϊνών δωματίων και στα νότια από τοίχο, που συνεχιζόταν δυτικότερα, στη νότια πλευρά του νοτιοδυτικού δωματίου.

Η νοτιοανατολική γωνία του, από όπου είχαν αφαιρεθεί πέτρες για να κατασκευαστεί ένας μεταγενέστερος τάφος, βρέθηκε κατεστραμμένη. Στο σημείο εκείνο, στο ανατολικότερο τμήμα του νότιου τοίχου του, θα πρέπει να βρι-

σκόταν η είσοδός του. Η πρόσβαση σε αυτή γινόταν μέσω του διαδρόμου που εκτεινόταν στον άξονα Δ.-Α., εξωτερικά και παράλληλα προς τη νότια πλευρά του. Ο διάδρομος αυτός που είχε σχήμα Γ, με το ένα σκέλος του να έχει κατεύθυνση Ν.-Β. και το δεύτερο Δ.-Α., εξασφάλιζε την πρόσβαση από Ν. τόσο στον υπαίθριο χώρο όσο και στα δωμάτια της ανατολικής και δυτικής πλευράς (Σχέδ. 46).

Το δάπεδο του υπαίθριου χώρου ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες, όπως διαπιστώθηκε από τα λιγοστά υπολείμματα που είχαν διασωθεί στη βορειοανατολική γωνία και στο κεντρικό τμήμα του. Ένα μικρό, σχεδόν τετράγωνο λιθόστρωτο στο βορειοανατολικό τμήμα του χώρου, κατασκευασμένο με αργές πέτρες και μικρά θραύσματα πλίνθων, φαίνεται ότι είχε κάποια ιδιαίτερη χρήση και ίσως να ήταν η βάση ενός οικιακού βωμού.

Αμέσως κάτω από το δάπεδο του υπαίθριου χώρου, εμφανίστηκε ο φυσικός βράχος, που στο βόρειο τμήμα ήταν σχεδόν επίπεδος, στη συνέχεια όμως παρουσίαζε κατηφορική κλίση προς Ν., με αποτέλεσμα να υπάρχει μια τελική υψομετρική διαφορά που έφθανε το 1,40 μ., ανάμεσα στο βορειότερο και νοτιότερο τμήμα του βράχου.

Με την εμφάνιση του βράχου, εμφανίστηκαν και ευρήματα που ανήκαν σε προγενέστερες περιόδους κατοίκησης και η γενική διαπίστωση ήταν ότι ο χώρος είχε κατοικηθεί συνέχεια, από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο ανήκε μία κυκλική εστία που εντοπίστηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του χώρου, κάτω από το μικρό τετράγωνο λιθόστρωτο και πάνω από τις επιχώσεις ενός λαξεύματος της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Τα στοιχεία, ωστόσο, που είχαν διασωθεί από την ελληνιστική εποχή, ήταν λιγοστά και η παρουσία της γινόταν φανερή, κυρίως από την κεραμική και τα μικροευρήματα που βρίσκονταν στις επιχώσεις.

Στο βορειοανατολικό και στο νοτιοανατολικό τμήμα του χώρου εντοπίστηκαν κυκλικοί λάκκοι της εποχής του Σιδήρου και στην ίδια περίοδο ανήκε ένα μεγάλο ακανόνιστο λάξευμα στη νοτιοδυτική γωνία του, με λάκκους στο εσωτερικό του (Σχέδ. 46· Πίν. 44 γ).

Στο μέσον περίπου της νότιας πλευράς αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα τοίχου, με μία σειρά από πέτρες θεμελιωμένες πάνω στο βράχο και με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Ο τοίχος αυτός, που φαινόταν να κάμπτεται προς Β., ανήκε στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου, όπως διαπιστώθηκε από τις επιχώσεις που βρέθηκαν νότια από αυτόν και περιελάμβαναν καστανοκίτρινο χώμα με διαλυμένους πηλούς και χειροποίητη κεραμική αυτής της περιόδου.

Τα δωμάτια της δυτικής πλευράς (Β και Γ) είχαν κοινούς τους τοίχους των μακρών τους πλευρών (δυτικό και ανατολικό), όπως και τον τοίχο που τα διαχώριζε, ενώ ανάμεσά τους δεν εντοπίστηκε άνοιγμα επικοινωνίας (Σχέδ. 46).

Από το μέγεθός τους φαίνεται ότι ανήκαν στα κύρια δωμάτια της οικίας, σε αντίθεση με τα δωμάτια της ανατολικής πλευράς που ήταν μικρότερα και θα είχαν βοηθητικό χαρακτήρα.

Στον ανατολικό τοίχο του βορειοδυτικού δωματίου (δωμάτιο Β) υπήρχε είσοδος που οδηγούσε στον υπαίθριο χώρο, ενώ η μεγάλη ποσότητα των σιδερένιων καρφιών που βρέθηκαν συγκεντρωμένα σε εκείνη την περιοχή, έδειχνε ότι η είσοδος έκλεινε με ξύλινη πόρτα.

Στο νοτιοδυτικό δωμάτιο Γ, η είσοδος βρισκόταν περίπου στο μέσον της νότιας πλευράς του και παρόλο που μεγάλο τμήμα του νότιου τοίχου και της νοτιοδυτικής γωνίας του δωματίου βρέθηκε κατεστραμμένο, η θέση της εισόδου ήταν ευδιάκριτη, καθώς ο νότιος τοίχος σχημάτιζε μέτωπο προς Α. στο σημείο εκείνο.

Δεν γνωρίζουμε πώς διαμορφωνόταν ο χώρος νότια του δωματίου Γ, σε επαφή όμως με την εξωτερική πλευρά του νότιου τοίχου του βρέθηκε καμένο το ξύλινο κατώφλι της πόρτας, στην οποία κατέληγε το δυτικό άκρο του νότιου διαδρόμου (Διάδρομος Ζ).

Το κατώφλι ήταν τοποθετημένο στον άξονα Ν.- Β. και στο νότιο άκρο του υπήρχε μία σειρά λίθων που ανήκε σε τοίχο που είχε την ίδια κατεύθυνση με το κατώφλι και συνεχιζόταν προς Ν. πέρα από τα όρια της ανασκαφής (Σχέδ. 46).

Το δάπεδο των δωματίων φαίνεται ότι ήταν από πατημένο πηλόχωμα και αναγνωριζόταν κυρίως από τα στρώματα καταστροφής και την πυκνότητα των ευρημάτων.

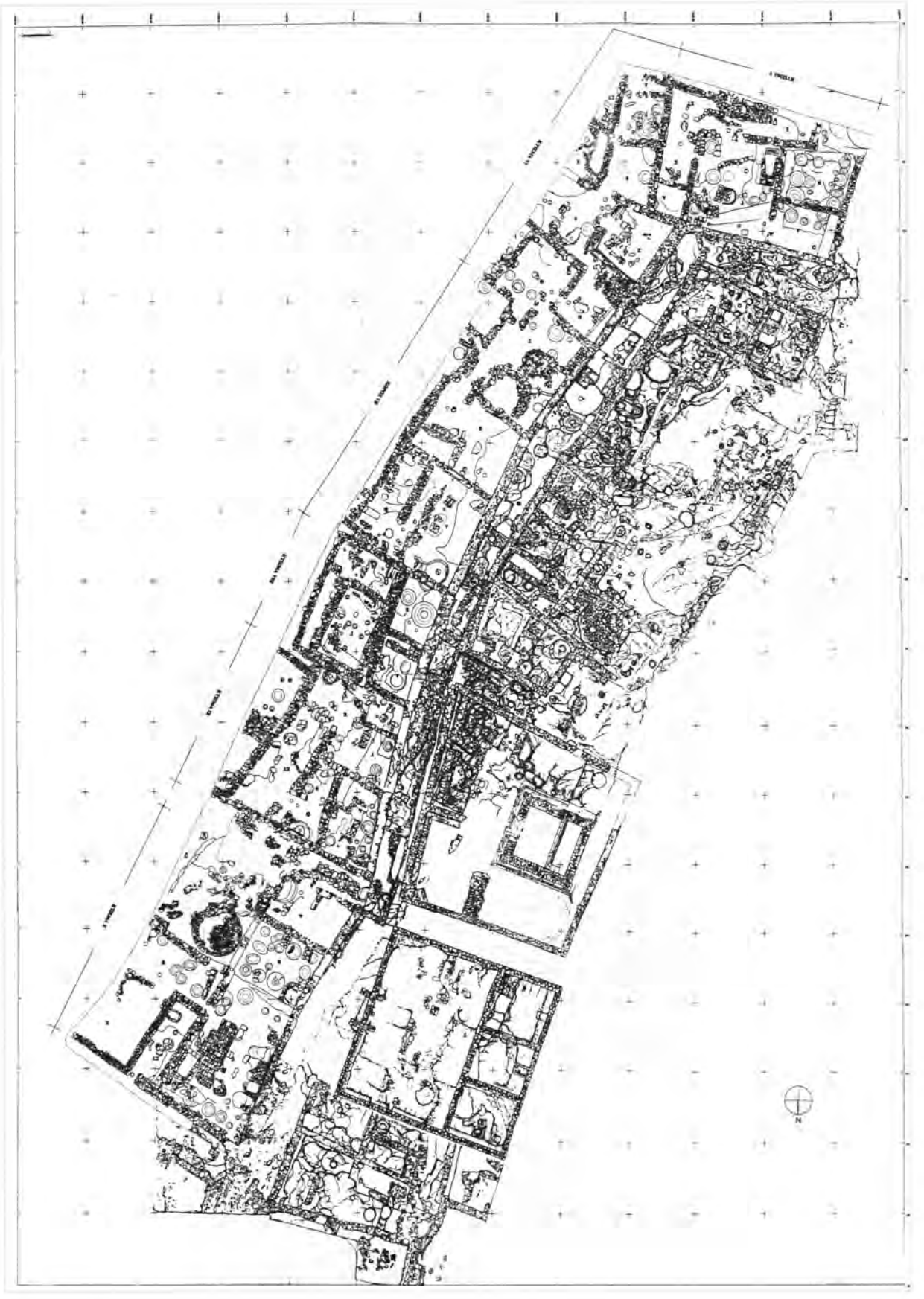
Στο εσωτερικό των δωματίων δεν βρέθηκε κάποια εσωτερική κατασκευή και ένας χαμηλός πάγκος πλ. 0,70 μ. που αποκαλύφθηκε κατά μήκος της δυτικής πλευράς του δωματίου Α και ήταν κατασκευασμένος από πηλό και πλακαρές πέτρες στην ανατολική του όψη, άνηκε στην ύστερη εποχή του Σιδήρου-αρχαϊκή εποχή.

Τα δωμάτια ήταν καλυμμένα από ένα εκτεταμένο στρώμα καταστροφής με μαύρο χώμα, καμένα τμήματα κεράμων, διαλυμένα πλιθιά, υπολείμματα από καμένα δοκάρια, κεραμική και μικροευρήματα.

Με την απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής, εμφανίστηκε ο βράχος και διαπιστώθηκε ότι στο μεγαλύτερο του εσωτερικού χώρου των δύο δωματίων, υπήρχε μεγάλο τετράπλευρο λάξευμα του βράχου, που συνεχιζόταν κάτω από τον ανατολικό τοίχο των δωματίων έως τη νοτιοδυτική γωνία του υπαίθριου χώρου.

Μέσα στο λάξευμα και κυρίως κατά μήκος των μακρών του πλευρών, υπήρχαν λαξευμένοι κυκλικοί λάκκοι διαφόρων διαστάσεων (Πίν. 44 δ). Οι επιχώσεις στο εσωτερικό τους περιελάμβαναν κεραμική και ευρήματα που άνηκαν τόσο στην εποχή του Σιδήρου όσο και στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή.

Τα δωμάτια Δ και Ε, στην ανατολική πλευρά του υπαί-



Σχέδ. 46. Παλατιανό. Κάτοψη του νοτιοανατολικού τομέα.

θριου χώρου, ήταν μικρότερα και εκτός από τον τοίχο που τα διαχώριζε, είχαν κοινούς τους τοίχους των μακρών τους πλευρών και από αυτούς, ο ανατολικός τους τοίχος τα διαχώριζε από το διπλανό κτίσμα VI (Σχέδ. 46).

Σε επαφή με το διπλανό κτίσμα VI και συγκεκριμένα με το νότιο τοίχο του δωματίου Ζ βρισκόταν και η βόρεια πλευρά του δωματίου Δ. Δεν διαπιστώθηκε άνοιγμα εισόδου ανάμεσα στα δύο δωμάτια, ενώ το δωμάτιο Δ επικοινωνούσε με τον υπαίθριο χώρο (Α), με είσοδο που υπήρχε στο δυτικό του τοίχο.

Στο δωμάτιο Ε κατέληγε ο νότιος διάδρομος Ζ στο ανατολικό του άκρο του οποίου θα πρέπει να βρισκόταν και η είσοδος του δωματίου. Στο ίδιο δωμάτιο, εξαιτίας της επέμβασης που είχε γίνει σε μεταγενέστερους χρόνους, είχε καταστραφεί ο νότιος και μεγάλο τμήμα του δυτικού του τοίχου. Ωστόσο, από τα λιγοστά υπολείμματα που είχαν διασωθεί στο νοτιοανατολικό τμήμα του, διαπιστώθηκε ότι ο βόρειος τοίχος του νοτιότερου δωματίου ΣΤ συνεχιζόταν προς Α. και αποτελούσε το νότιο τοίχο του δωματίου Ε (Σχέδ. 46).

Μια ακόμη συνέπεια της μεταγενέστερης επέμβασης σε εκείνην την περιοχή ήταν η απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής από τα δύο δωμάτια, με αποτέλεσμα να βρεθούν λίγες μόνον επιχώσεις της ρωμαϊκής εποχής και να αποκαλυφθεί σε μεγάλη έκταση πάνω στο βράχο, στρώση πορτοκαλοκίτρινου πηλού, χαρακτηριστική της ύστερης εποχής του Σιδήρου-αρχαϊκής εποχής και λιγοστά οικοδομικά λείψανα της ίδιας εποχής, ενώ τα σημαντικότερα ευρήματα στα δύο ανατολικά δωμάτια, όπως η λίθινη μήτρα για την κατασκευή αιχμής βέλους, ανήκαν στην εποχή αυτή (6ος-5ος αι. π.Χ.) (Πίν. 44 ε).

Στο νοτιοανατολικό τμήμα αποκαλύφθηκε το βορειότερο τμήμα ενός λιθόστρωτου δωματίου (Δωμάτιο ΣΤ), στο εσωτερικό του οποίου αποκαλύφθηκε ένα φρεάτιο και τμήμα κτιστού αγωγού με κατεύθυνση Δ.-Α. Ο βόρειος τοίχος του δωματίου, στο ανατολικό του τμήμα που εισχωρούσε στο δωμάτιο Ε, βρέθηκε κατεστραμμένος και ο δυτικός του τοίχος αποκαλύφθηκε μόνο στο σημείο που γώνιαζε με το βόρειο (Σχέδ. 46).

Στο δάπεδο του δωματίου, μεγάλες πέτρες κάλυπταν το φρεάτιο και τον αγωγό, που ήταν κατασκευασμένος με μικρές πέτρες στα πλαϊνά του τοιχώματα και στρώση από θραύσματα κεράμων στον πυθμένα του. Ξεκινούσε από το φρεάτιο και με μικρή κατηφορική κλίση κατευθυνόταν προς Α., διακόπτοντας τον ανατολικό τοίχο του κτίσματος και μεταφέροντας τα νερά προς εκείνη την κατεύθυνση (Σχέδ. 46).

Το φρεάτιο ήταν λαξευμένο στο βράχο σε σχήμα V και αποκαλύφθηκε μόνον ένα τμήμα του, καθώς το υπόλοιπο συνεχιζόταν νοτιότερα από τα όρια της ανασκαφής. Στο εσωτερικό του εισχωρούσαν δύο πήλινοι σωλήνες, τοποθετημένοι λοξά από πάνω προς τα κάτω, διευκολύνοντας την εισροή των νερών στο εσωτερικό του, ενώ η κάλυψή του γινόταν με μεγάλες λίθινες πλάκες, που με τη σειρά τους καλύπτονταν από το λιθόστρωτο δάπεδο. Στο εσωτερικό του φρεατίου δεν είχαν εισχωρήσει καθόλου επιχώσεις.

Ο νότιος διάδρομος Ζ, στο σκέλος που είχε κατεύθυνση Δ.-Α., διαμορφωνόταν ανάμεσα στο βόρειο τοίχο του δωματίου ΣΤ και το νότιο τοίχο του υπαίθριου χώρου Α και του δωματίου Γ (Σχέδ. 46).

Στο δάπεδο του ανατολικού του τμήματος βρέθηκε στη θέση της μία πήλινη πλάκα και είναι πιθανό στο δάπεδο του διαδρόμου να υπήρχε στρώση από πήλινες πλάκες, όπως και στον υπαίθριο χώρο.

Από το σημείο που ο διάδρομος γώνιαζε και κατευθυνόταν προς Ν., το πλάτος του μεγάλωνε, αποκαλύφθηκε όμως σε πολύ μικρό μήκος, καθώς συνεχιζόταν πέρα από τα όρια της ανασκαφής (Σχέδ. 46).

Χαρακτηριστικές ήταν οι επιχώσεις της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και της ύστερης εποχής του Σιδήρου, που βρέθηκαν στα χαμηλότερα στρώματα και σε όλο το μήκος του διαδρόμου, καθώς και τα λιγοστά υπολείμματα από δύο τοίχους της ύστερης εποχής του Σιδήρου, που εντοπίστηκαν κάτω από το νότιο τοίχο του δωματίου Γ και κάτω από το ξύλινο κατώφλι στο δυτικό άκρο του διαδρόμου.

Πάνω σε αυτές τις επιχώσεις είχε θεμελιωθεί ο νότιος τοίχος του υπαίθριου χώρου Α και του δωματίου Γ, όπως και ο βόρειος τοίχος του δωματίου ΣΤ.

Τα ευρήματα της ρωμαϊκής εποχής στο κτίσμα V ήταν αρκετά και στην πλειονότητά τους χρονολογούνται από τον 1ο έως τον 3ο αι. μ.Χ.

Περιελάμβαναν θραύσματα πήλινων και γυάλινων αγγείων, τμήματα λυχναριών (Πίν. 44 στ), οστέινα και μετάλλινα μικροευρήματα, ανάμεσα στα οποία χαρακτηριστικά ήταν τα σιδερένια καρφιά που βρέθηκαν συγκεντρωμένα σε σημεία όπου υπήρχαν ξύλινες πόρτες, όπως τα 35 καρφιά που βρέθηκαν στην είσοδο του δωματίου Β και τα 21 καρφιά στην είσοδο του δωματίου Γ. Βρέθηκε, ακόμη, ακέραιη μήτρα κατασκευής πήλινου τροχού για παιδικό παιχνίδι με τη μορφή αλόγου πάνω σε τροχούς, τμήμα πήλινου πλακιδίου με ανάγλυφη μορφή αγριόχοιρου, αποτμήματα πήλινων ειδωλίων και τμήμα μήτρας κατασκευής ειδωλίου και 24 χάλκινα νομίσματα. Από τα 16 που ταυτίστηκαν, τα περισσότερα ανήκουν στη ρωμαϊκή εποχή:

Σηστέρτιος Τραϊανού (98-117 μ.Χ.)

Έδεσσας επί Γορδιανού (238-244 μ.Χ.)

Κοινού Μακεδόνων επί Αλεξάνδρου Σεβήρου (222-235 μ.Χ.)

Θεσσαλονίκης επί Ελαγάβαλου (218-222 μ.Χ.)

Στόβων επί Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.)
Θεσσαλονίκης επί Μ. Αυρηλίου (161-180 μ.Χ.)
Θεσσαλονίκης αυτοκρατορικών χρόνων (1ος αι. μ.Χ.)
Θεσσαλονίκης επί Τιβερίου (14-37 μ.Χ.)
Κοινού Μακεδόνων επί Κλαυδίου (41-54 μ.Χ.)
Ψευδοαυτόνομο εποχής Ελαγάβαλου (218-222 μ.Χ.)
Έδεσσας επί Ελαγάβαλου (218- 222 μ.Χ.)
Στόβων επί Καρακάλλα (198-217 μ.Χ.)

Η κεραμική και τα ευρήματα που βρέθηκαν στις επιχώσεις και ανήκαν στην ελληνιστική και στην πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο κατοίκησης του χώρου ήταν λιγοστά.

Τέσσερα από τα νομίσματα που βρέθηκαν, ανήκαν στην ελληνιστική εποχή και ήταν: τρία χάλκινα νομίσματα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) και ένα χάλκινο νόμισμα Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (Αμφαξίτις) 187-168/7 π.Χ.

Αρκετή ήταν η χειροποίητη, αλλά και η τροχήλατη κεραμική της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και της ύστερης εποχής του Σιδήρου (Πίν. 45 ζ, η), ενώ ένα από τα πιο αξιόλογα ευρήματα ήταν το λίθινο κεφάλι αλόγου που έφερε εγχάρακτες μορφές ζώων στις επιφάνειές του και ανήκε σε κρατευτή της εποχής του Σιδήρου (Πίν. 45 α, β). Το λίθινο κεφάλι βρέθηκε στις επιχώσεις ενός μεγάλου λάκκου, που είχε χρησιμοποιηθεί σε μεταγενέστερους χρόνους για την κατασκευή ενός καμαρωτού τάφου.

Ο τύπος αυτός κρατευτών είναι γνωστός από ανάλογα ευρήματα στη νοτιοανατολική Βαλκανική και η περίοδος χρήσης τους ξεκινάει από την εποχή του Χαλκού και φθάνει έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Το κτίσμα V ήταν το μόνο κτίσμα από αυτά που ανασκάφηκαν, όπου είχαμε σαφή στοιχεία σχετικά με την ταφική χρήση του χώρου μετά την καταστροφή και εγκατάλειψη της ρωμαϊκής πόλης.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του υπαίθριου χώρου βρέθηκε κατεστραμμένος ένας κιβωτιόσχημος (Τάφος ΙΙ), κατασκευασμένος με πέτρες που είχαν αφαιρεθεί από τους τοίχους του κτίσματος (Σχέδ. 46).

Ο προσανατολισμός του ήταν Β.-Ν. και είχαν διασωθεί μόνον οι τρεις από τις τέσσερις πλευρές του. Ο τάφος είχε κατασκευαστεί σε σημείο όπου υπήρχε λάκκος της περιόδου Ι με επιχώσεις της ίδιας εποχής.

Ένας δεύτερος τάφος (Τάφος Ι) αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του υπαίθριου χώρου (Σχέδ. 46). Ο τάφος αυτός ήταν υπόγειος, καμαρωτός και για την κατασκευή του είχε χρησιμοποιηθεί ένα παλαιότερο μεγάλο λάξευμα της εποχής του Σιδήρου (Πίν. 45 γ). Οι εσωτερικές πλευρές του ήταν κατακόρυφες, λαξευμένες στο βράχο και μόνον τμήμα της δυτικής του πλευράς είχε χτιστεί με μακρόστενα τούβλα και ασβεστοκονίαμα. Οι επιφάνειες στο εσωτερικό του ήταν επιχρισμένες με λευκό κονίαμα και το ίδιο επίχρισμα υπήρχε και στο δάπεδό του, το οποίο διαμορφωνόταν από την επίπεδη επιφάνεια του βράχου.

Ο τάφος είχε κατασκευαστεί με προσανατολισμό Β.-Ν. και στην είσοδό του, που βρισκόταν στη νότια πλευρά του και σε επαφή με το νότιο τοίχο του υπαίθριου χώρου, ο βράχος είχε λαξευτεί σχηματίζοντας βαθμίδες που είχαν κατηφορική κλίση και διευκόλυναν την είσοδο στο εσωτερικό του.

Η καμάρα του τάφου ήταν κατασκευασμένη με μακρόστενα τούβλα και κονίαμα και σε μεγάλο τμήμα της είχε υποχωρήσει στο εσωτερικό του, όπου εκτός από τις πέτρες και τις πολλές πλίνθους, που άνηκαν στον τάφο, είχαν εισχωρήσει επιχώσεις από την κατεστραμμένη ρωμαϊκή οικία, αλλά και επιχώσεις που ανήκαν στην εποχή του Σιδήρου, στην περίοδο δηλαδή της πρώτης χρήσης του λάκκου.

Στην περίοδο της εποχής του Σιδήρου ανήκαν θραύσματα πίθων, χειροποίητη κεραμική και το λίθινο κεφάλι αλόγου με τις χαραγμένες μορφές ζώων στις επιφάνειές του.

Δεν βρέθηκαν οστά, παρά μόνον τμήματα από φάλαγγες δακτύλων, ενώ τα όστρακα αγγείων από το εσωτερικό του, που χρονολογούνται στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ., δεν είναι βέβαιο ότι ανήκαν στα κτερίσματα του τάφου.

Εξωτερικά, είχαν κατασκευαστεί με μικρές πέτρες, θραύσματα κεράμων και πολύ κονίαμα, δύο μικρά τοιχία που περιέβαλαν από τις δύο μακρές πλευρές την καμάρα του τάφου. Τα τοιχία μετέτρεπαν το σχήμα του τάφου στην άνω του επιφάνεια, σε ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο και με αυτόν τον τρόπο, η καμάρα του τάφου ήταν καλύτερα προστατευμένη.

Ο τάφος είχε καλυφθεί με ένα μακρόστενο λιθοσωρό, που ξεκινούσε από τον αναλημματικό τοίχο και έφθανε μέχρι το νότιο τοίχο του υπαίθριου χώρου.

Ο λιθοσωρός στο άνω τμήμα του είχε μεγάλες πέτρες και τμήματα πλίνθων, ενώ χαμηλότερα γινόταν περισσότερο συμπαγής και περιελάμβανε πολλά, μικρά θραύσματα κεράμων και μικρές πέτρες πακτωμένες σε σκληρό, καστανό πηλό. Ανάμεσα στο λιθοσωρό και την καμάρα του τάφου μεσολαβούσε μία στρώση άμμου.

Ένας δεύτερος λιθοσωρός αποκαλύφθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του υπαίθριου χώρου (Σχέδ. 46). Είχε λοξή κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και ξεκινούσε από τον αναλημματικό τοίχο για να καταλήξει πάνω στο δυτικό τοίχο του δωματίου Δ. Το πλάτος του ήταν 0,80 μ. και είχε κατασκευαστεί με αργές πέτρες που είχαν αφαιρεθεί, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, από τους τοίχους του κτίσματος.

Ο λόγος της κατασκευής του ήταν ίσως η οριοθέτηση ενός χώρου, όπου εναπόθεταν τα υπολείμματα νεκρικών τελετών, όπως μπορούμε να υποθέσουμε από τη μεγάλη ποσότητα των οστών μικρών ζώων που βρέθηκαν στη βορειοανατολική γωνία του υπαίθριου χώρου.

Κτίσμα VI. Το κτίσμα VI ήταν το νοτιότερο από τα κτί-

σματα που αποκαλύφθηκαν ανατολικά του αναλήμματος (Σχέδ. 46).

Στην κάτοψή του είχε ακανόνιστο σχήμα και ο τρόπος που είχε κατασκευαστεί ήταν ενδεικτικός για τα κτίσματα ανατολικά του αναλημματικού τοίχου, που ήταν συνεχόμενα και με κοινούς τους διαχωριστικούς τους τοίχους.

Ένα μεγάλο τμήμα του βρισκόταν σε επαφή με την ανατολική πλευρά του αναλημματικού τοίχου και είχε προσανατολισμό Δ.-Α., δύο όμως παράλληλες σειρές δωματίων στη νότια πλευρά του είχαν χτιστεί σε επαφή με το κτίσμα V και στον άξονα Ν.-Β. (Πίν. 45 δ).

Κεντρική θέση στο εσωτερικό του κτίσματος καταλάμβανε ένας υπαίθριος χώρος, γύρω από τον οποίο, στη δυτική, βόρεια και νότια πλευρά του ήταν διατεταγμένα τα υπόλοιπα δωμάτια (Σχέδ. 46).

Οι πεσμένες κέραμοι κατά μήκος της ανατολικής του πλευράς και η μεγάλη ποσότητα σιδερένιων καρφιών που βρέθηκαν συγκεντρωμένα στο μέσον της ίδιας πλευράς, αποτελούσαν ενδείξεις για την ύπαρξη, σε εκείνη την περιοχή, ενός τοίχου που θα έκλεινε το χώρο από Α. και μιας ξύλινης πόρτας που θα οδηγούσε στο εσωτερικό του.

Ανάλογα ευρήματα, μεγάλος δηλαδή αριθμός σιδερένιων καρφιών, βρέθηκαν και στις τέσσερις από τις πέντε εισόδους των δωματίων που ανοίγονταν στον υπαίθριο χώρο.

Το δάπεδο του υπαίθριου χώρου βρισκόταν χαμηλότερα από το επίπεδο του δαπέδου των υπόλοιπων εσωτερικών χώρων, γι' αυτό και η πρόσβαση σε αυτούς γινόταν με τη βοήθεια μίας ή δύο βαθμίδων.

Υπολείμματα τέτοιων βαθμίδων, όπως πέτρες και διαλυμένα πλιθιά, βρέθηκαν ανατολικά του δωματίου Ζ και βόρεια του δωματίου Β, ενώ κατά μήκος της νότιας εξωτερικής πλευράς του δωματίου Θ είχε διασωθεί κτιστό σκαλοπάτι με δύο σειρές λίθων.

Σε δύο σημεία στο δάπεδο του υπαίθριου χώρου, βρέθηκαν στρώσεις από πήλινες πλάκες που σχημάτιζαν δύο μικρά τετράγωνα πλακόστρωτα (Πίν. 45 ε).

Το ένα από αυτά εντοπίστηκε εξωτερικά του βορειοδυτικού τμήματος του δωματίου Ε και το δεύτερο στην ίδια ευθεία και σε απόσταση 2 μ. βόρεια του πρώτου. Κάτω από τις πήλινες πλάκες υπήρχε στρώση κόκκινου πηλού, ενώ παρόμοια στρώση πηλού που κάλυπτε παλαιότερο λάκκο, εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του υπαίθριου χώρου.

Τα δύο μικρά πλακόστρωτα δεν αποτελούσαν τμήματα ενός μεγαλύτερου πλακόστρωτου δαπέδου και το πιθανότερο είναι να χρησίμευαν ως βάσεις για ξύλινες κολόνες.

Το δάπεδο του χώρου ήταν από πατημένο πηλόχωμα και η στρώση κόκκινου πηλού είχε χρησιμοποιηθεί στις περιπτώσεις που είχε κριθεί αναγκαίο, όπως στην περίπτωση της κάλυψης του λάκκου. Στο μέσον περίπου του χώρου βρέθηκε στη θέση του μαρμάρινο ιγδίο (Πίν. 45 δ).

Αμέσως μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής, σε όλη την έκταση του χώρου, αποκαλύφθηκε η χαρακτηριστική στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού και ευρήματα της ύστερης εποχής του Σιδήρου-αρχαϊκής εποχής (6ος-5ος αι. π.Χ.).

Αξιοσημείωτη ήταν η ανεύρεση ενός κλιβάνου της ίδιας περιόδου στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου (Πίν. 45 ε) και αγγείων που βρέθηκαν στη θέση τους, μέσα σε μικρούς λάκκους λαξευμένους στον πηλό (Πίν. 45 στ).

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του χώρου εντοπίστηκε μεγάλο, καμπύλο λάξευμα στο βράχο που συνεχιζόταν προς Ν., στο δωμάτιο Ε και στα ανατολικά, πέρα από τα όρια της ανασκαφής. Όπως διαπιστώθηκε, η λάξευσή του είχε γίνει κατά την πρώιμη εποχή του Σιδήρου, είχε όμως χρησιμοποιηθεί και κατά την επόμενη περίοδο της ύστερης εποχής του Σιδήρου και στο εσωτερικό του βρέθηκαν ευρήματα και από τις δύο περιόδους (Σχέδ. 46).

Από τα δωμάτια του νότιου τμήματος ανασκάφηκαν σε όλη τους την έκταση μόνον τα δωμάτια Β και Γ, ενώ από τα υπόλοιπα, αποκαλύφθηκε μόνο μικρό τμήμα τους.

Το έδαφος σε αυτό το τμήμα του χώρου είχε κατηφορική κλίση Δ.-Α., με αποτέλεσμα να υπάρχει διαφορά επιπέδου ανάμεσα στα ανατολικά δωμάτια Ε και ΣΤ και τα δωμάτια της δυτικής πλευράς Β-Γ και Δ.

Εγκάρσιοι τοίχοι με διαφορετικές κατευθύνσεις διαχώριζαν τα δωμάτια μεταξύ τους τα οποία, στις περισσότερες περιπτώσεις, είχαν ακανόνιστο σχήμα.

Η επικοινωνία μεταξύ τους γινόταν στον άξονα Ν.-Β., όπως διαπιστώθηκε από τα ανοίγματα εισόδων που εντοπίστηκαν στο ανατολικό τμήμα των διαχωριστικών τοίχων, ανάμεσα στα δωμάτια Β-Γ και Γ-Δ. Τα βορειότερα δωμάτια Β και Ε επικοινωνούσαν με τον υπαίθριο χώρο.

Οι τοίχοι των δωματίων ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα και το δάπεδό τους ήταν από πατημένο πηλόχωμα.

Στη βορειοδυτική γωνία των δωματίων Β και Γ βρέθηκαν αρκετές πεσμένες πέτρες, η διάταξη των οποίων έδειχνε ότι άνηκαν σε γωνιακές κατασκευές που υπήρχαν εκεί.

Στο νοτιότερο από τα δωμάτια της δυτικής σειράς (δωμάτιο Δ), αποκαλύφθηκε η συνέχεια του κτιστού αγωγού που είχε αποκαλυφθεί στο κτίσμα V με κατεύθυνση Δ.-Α. (Σχέδ. 46).

Όλα τα δωμάτια είχαν χτιστεί πάνω σε επιχώσεις της ύστερης εποχής του Σιδήρου (6ος-5ος αι. π.Χ.), αλλά και της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (8ος-7ος αι. π.Χ.).

Χαρακτηριστικά ήταν τα οικοδομικά υπολείμματα και το στρώμα καταστροφής της ύστερης εποχής του Σιδήρου που εντοπίστηκαν κάτω από τη θεμελίωση του δωματίου Ε και στο εσωτερικό του μεγάλου λαξεύματος βορειοανατολικά και ανατολικά του ίδιου δωματίου.

Λαξεύματα και λάκκοι που ανήκαν και στις δύο περιόδους της ύστερης εποχής του Σιδήρου και της πρώιμης

εποχής του Σιδήρου βρέθηκαν σε όλα τα δωμάτια της νότιας πλευράς.

Το δωμάτιο Ζ βρισκόταν στη δυτική πλευρά του υπαίθριου χώρου και η πρόσβαση στο εσωτερικό του γινόταν με σκαλοπάτι εξαιτίας της υψομετρικής διαφοράς που υπήρχε στο επίπεδο των δύο χώρων (Σχέδ. 46).

Το σχήμα του ήταν ακανόνιστο και η δυτική του πλευρά ήταν μεγαλύτερη σε μήκος από την ανατολική, όπου ήταν τοποθετημένη έκκεντρα η είσοδος του δωματίου.

Ο τρόπος κατασκευής του βόρειου τοίχου παρουσίαζε ιδιαιτερότητα, καθώς αποτελούσε συνέχεια της νότιας πλευράς μιας συμπαγούς κτιστής κατασκευής, που είχε χτιστεί σε επαφή με τη βόρεια εξωτερική πλευρά του δωματίου.

Στην επάνω επιφάνεια του βόρειου τοίχου βρέθηκε στρώση κόκκινου πηλού, που ήταν ενδεικτική για το ύψος από όπου ξεκινούσε η πλίνθινη ανωδομή.

Οι τοίχοι του δωματίου ήταν επιχρισμένοι εσωτερικά και εξωτερικά με κονίαμα και στο δάπεδό του εντοπίστηκε στρώση κόκκινου πηλού.

Στο δυτικό τοίχο του δωματίου, απέναντι από την είσοδο, υπήρχε κόγχη ύψ. 0,50 μ., επιχρισμένη με κονίαμα, ενώ το στενό πλίνθινο τοιχίο που εντοπίστηκε κάτω από τις επιχώσεις κατά μήκος της βόρειας πλευράς του δωματίου, ήταν προγενέστερο και ανήκε στην περίοδο της ύστερης εποχής του Σιδήρου.

Το στρώμα καταστροφής του δωματίου είχε μεγάλο πάχος, καθώς είχε καταρρεύσει στο εσωτερικό όλη η ανωδομή του.

Εκτός από τις πέτρες, βρέθηκαν μεγάλα τμήματα κεράμων, πλίνθοι διαφόρων μεγεθών, οι περισσότερες διαλυμένες, έντονα καμένο μαύρο χώμα, τμήματα από τα καμένα δοκάρια της στέγης, που σε μερικές περιπτώσεις βρέθηκαν μαζί με τα καρφιά τους, μικροευρήματα και κεραμική.

Το δωμάτιο Η καταλάμβανε το βορειοδυτικό τμήμα του κτίσματος και η πρόσβαση σε αυτό γινόταν από ένα στενό, μικρό διάδρομο, που βρισκόταν στη βορειοδυτική γωνία του υπαίθριου χώρου (Πίν. 45 ζ).

Αμέσως μετά την είσοδο του διαδρόμου που έκλεινε με ξύλινη πόρτα, όπως φάνηκε από τα σιδερένια καρφιά που βρέθηκαν συγκεντρωμένα εκεί, διαμορφωνόταν ένα πλατύσκαλο στρωμένο με πέτρες και κονίαμα και στη συνέχεια, ένα δεύτερο σκαλοπάτι που οδηγούσε στο εσωτερικό του δωματίου.

Το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του χώρου ήταν η κτιστή κατασκευή στο νοτιοδυτικό τμήμα του (Πίν. 45 ζ). Ήταν κατασκευασμένη με πέτρες και κονίαμα, ενώ είχαν χρησιμοποιηθεί θραύσματα από κεράμους και πίθους για τη διαμόρφωση στενών βαθμίδων στην ανατολική της πλευρά. Η βόρεια πλευρά της ήταν επιχρισμένη με κονίαμα και η επάνω επιφάνειά της ήταν επίπεδη. Η χρήση της θα είχε σχέση με τη λειτουργία του δωματίου που, όπως φάνηκε από τα ευρήματα, θα πρέπει να είχε εργαστηριακό χαρακτήρα.

Ένα στενό τμήμα κατά μήκος της δυτικής πλευράς του δωματίου ήταν υπερυψωμένο σε σχέση με το επίπεδο του δαπέδου και στην επάνω επιφάνειά του αποκαλύφθηκε στενό πλίνθινο τοιχίο, παρόμοιο με εκείνο που είχε εντοπιστεί στο διπλανό δωμάτιο Ζ και που ανήκε στην ύστερη εποχή του Σιδήρου. Είναι πιθανό, στο σημείο εκείνο, να υπήρχε κατά τη ρωμαϊκή εποχή κάποια κατασκευή, αν κρίνουμε και από τις πεσμένες πέτρες που βρέθηκαν εκεί.

Στην ίδια περιοχή βρέθηκαν υπολείμματα πήλινης κατασκευής, που ήταν τοποθετημένη στον άξονα Δ.-Α. και ένας ακέραιος μυλόλιθος.

Το στρώμα καταστροφής στο εσωτερικό του δωματίου είχε τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνα του δωματίου Ζ, όπως έντονα καμένο χώμα, μεγάλα θραύσματα κεράμων, διαλυμένα πλιθιά, πηλοί και καμένα δοκάρια, κεραμική και μικροευρήματα. Με την αφαίρεσή του φάνηκε η στρώση του πηλού και λάκκοι της ύστερης εποχής του Σιδήρου.

Βόρεια του υπαίθριου χώρου και ανατολικά του δωματίου Η υπήρχαν δύο δωμάτια κτισμένα στον άξονα Δ.-Α., τα δωμάτια Θ και Ι. Από αυτά, ανασκάφηκε μόνον το δυτικό δωμάτιο Θ, ενώ το δεύτερο συνεχιζόταν προς Α., πέρα από τα όρια της ανασκαφής (Σχέδ. 46).

Η πρόσβαση στο δωμάτιο Θ γινόταν από τον υπαίθριο χώρο με ένα κτιστό σκαλοπάτι, που είχε διασωθεί εξωτερικά της νότιας πλευράς του. Δεν εντοπίστηκε άνοιγμα επικοινωνίας με το δωμάτιο Η, αντίθετα στη βορειοανατολική γωνία του υπήρχε είσοδος που οδηγούσε στο δωμάτιο Ι. Ο βόρειος τοίχος του σχημάτιζε μικρή ορθογώνια προεξοχή, που εισχωρούσε στο διπλανό χώρο VII.

Μια πήλινη πλάκα που βρέθηκε στο νότιο τμήμα του δωματίου, αποτελούσε ένδειξη για τον τρόπο κατασκευής του δαπέδου του, ενώ στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου βρέθηκε στη θέση του ένας πίθος.

Σε όλη την έκταση του δωματίου και κάτω από το στρώμα καταστροφής βρέθηκε η στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού και λάκκοι που ανήκαν στην ύστερη εποχή του Σιδήρου.

Στο εσωτερικό ενός λάκκου βρέθηκε στη θέση του τμήμα από πίθο της ίδιας περιόδου, ενώ σε ένα δεύτερο, που είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης κατά τη ρωμαϊκή εποχή, βρέθηκαν αρκετά ευρήματα με πιο σημαντικό ένα χάλκινο λυχνάρι και τμήμα από το λυχνοστάτη του (Πίν. 46 α).

Στο εσωτερικό του δωματίου βρέθηκαν αρκετά χάλκινα νομίσματα, τα οποία, εκτός από τα χρονικά όρια κατοίκησης του κτίσματος, ίσως αποτελούν μαρτυρία για τον εμπορικό χαρακτήρα που μπορεί να είχαν ορισμένοι χώροι του κτίσματος.

Τα ευρήματα στο κτίσμα VI ήταν πολλά και περιελάμβαναν πήλινα και γυάλινα αγγεία, τμήματα από λυχνάρια, θραύσματα πήλινων ειδωλίων, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει το ειδώλιο γυναικείας χθόνιας θεότητας που βρέθηκε στον υπαίθριο χώρο και η πήλινη μάσκα από τον αποθέτη του δωματίου Θ.

Βρέθηκαν ακόμη οστέινα, λίθινα και μεταλλικά ευρήματα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν: χάλκινη σπάτουλα, διάφορα σιδερένια εργαλεία, σιδερένιος οβελίας, τμήματα από σιδερένια και χάλκινα κλειδιά, χάλκινο κουδουνάκι, ενώ μόνο στον υπαίθριο χώρο καταμετρήθηκαν 144 σιδερένια καρφιά. Βρέθηκαν τμήματα από μυλόλιθους και από τα λίθινα ευρήματα ξεχωρίζει λίθινο περίαπτο με τη μορφή ποδιού.

Βρέθηκαν συνολικά 90 νομίσματα, από τα οποία τα 29 στο δωμάτιο Θ. Τα περισσότερα από αυτά είναι Θεσσαλονίκης και Πέλλας του 2ου-3ου αι. μ.Χ. (Οι τύποι των νομισμάτων επαναλαμβάνονται και είναι παρόμοιοι με εκείνους του κτίσματος V). Τα νομίσματα που ανήκαν στις προγενέστερες φάσεις κατοίκησης της ελληνιστικής και πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου είναι:

Κασσάνδρου (πριν από το 306 π.Χ.)

Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.)

Δημητρίου Πολιορκητή (294-288 π.Χ.)

Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.)

Φιλίππου Ε΄ (186-183/2 π.Χ.)

Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168/7 π.Χ.)

Αμφίπολης (187-168/7 π.Χ.)

Θεσσαλονίκης 2ος-1ος αι. π.Χ.

Χώρος VII. Ο χώρος VII εκτεινόταν βόρεια του κτίσματος VI σε μήκος 20 μ. περίπου από Β. προς Ν. και 6-8 μ. από Δ. προς Α. (Σχέδ. 46). Η ιδιαιτερότητα στη διαμόρφωση του εσωτερικού του χώρου και η ύπαρξη μεγάλης κτιστής δεξαμενής στο νότιο τμήμα του, υποδήλωναν ότι επρόκειτο για ένα δημόσιο χώρο.

Στην ανατολική του πλευρά έκλεινε με έναν ενιαίο τοίχο, ενώ με δύο εγκάρσιους τοίχους χωριζόταν σε τρία τμήματα (Α-Β-Γ), που επικοινωνούσαν μεταξύ τους στον άξονα Β.-Ν.

Η είσοδος του χώρου VII βρισκόταν στη νοτιοανατολική γωνία του βορειότερου χώρου Α και είναι πιθανό να υπήρχε και μια δεύτερη είσοδος στην ανατολική πλευρά του νοτιότερου τμήματος Γ.

Ο τοίχος ανάμεσα στο βόρειο και το μεσαίο τμήμα είχε κατασκευαστεί με συνδετικό ασβεστοκονίαμα διαφορετικό από εκείνο που είχε χρησιμοποιηθεί σε όλους τους υπόλοιπους τοίχους του χώρου VII. Με το ίδιο ασβεστοκονίαμα είχε συμπληρωθεί και μικρό παλαιότερο άνοιγμα στο βόρειο τοίχο του χώρου.

Όπως διαπιστώθηκε, επρόκειτο για προσθήκες και επισκευές που είχαν γίνει κατά τη διάρκεια κατοίκησης του χώρου στη ρωμαϊκή εποχή και με τις οποίες είχε αλλάξει η διαμόρφωση του χώρου, που αρχικά περιελάμβανε μόνο δύο τμήματα· το νότιο και το βόρειο, που ήταν ενιαίο και περιελάμβανε και τα δύο τμήματα Α και Β, χωρίς τον ενδιάμεσο διαχωριστικό τοίχο.

Η διαφορά στον τρόπο κατασκευής των τοίχων καλυπτόταν με το επίχρισμα που υπήρχε στις επιφάνειές τους.

Η στοά που υπήρχε κατά μήκος της δυτικής πλευράς των τμημάτων Α και Β ήταν καθοριστική για τον τρόπο λειτουργίας του χώρου VII (Πίν. 46 β).

Τέσσερις βάσεις που στήριζαν ξύλινες κολόνες βρέθηκαν ανά δύο στη δυτική πλευρά του βόρειου (Α) και του μεσαίου τμήματος (Β).

Οι τρεις από αυτές ήταν κτιστές με πέτρες και ασβεστοκονίαμα, ενώ στην τέταρτη είχε χρησιμοποιηθεί μια μεγάλη πλακαρή (Σχέδ. 46).

Ο υπόλοιπος εσωτερικός χώρος ανατολικά της στοάς διαμορφωνόταν σε δύο κλιμακωτά επίπεδα και για το σκοπό αυτό είχε κατασκευαστεί ένας χαμηλός τοίχος αντιστήριξης στον άξονα Β.-Ν., που διευκόλυνε την κλιμακωτή διαμόρφωση του χώρου (Πίν. 46 β).

Όπως διαπιστώθηκε, στο ανατολικό τμήμα των χώρων Α και Β υπήρχε μεγάλο, παλαιότερο λάξευμα του βράχου με κατεύθυνση Β.-Ν. και Δ.-Α., που οριοθετούσε έναν οικιστικό χώρο της εποχής του Σιδήρου και συνεχιζόταν προς Β., στο επόμενο κτίσμα VIII.

Ο ίδιος χώρος, με διαφορετική διαμόρφωση, είχε χρησιμοποιηθεί και στις υπόλοιπες προγενέστερες περιόδους κατοίκησης (Σχέδ. 46).

Έτσι, εκτός από τις επιχώσεις και τα οικοδομικά κατάλοιπα της πρώιμης και της ύστερης εποχής του Σιδήρου, εντοπίστηκαν τμήματα από τοίχους και το πλακόστρωτο δάπεδο της ελληνιστικής εποχής.

Το δάπεδο στα δύο τμήματα Α και Β του χώρου ήταν από πατημένο πηλόχωμα και μόνο στο τμήμα της εισόδου εντοπίστηκε λιθόστρωτο, το οποίο ίσως ανήκε σε λιθόστρωτο μονοπάτι που κατέληγε εκεί.

Η είσοδος στη βορειοανατολική γωνία του τμήματος Α διαμορφωνόταν ανάμεσα στον ανατολικό τοίχο, που σε εκείνο το σημείο γώνιαζε και συνεχιζόταν προς Α. και στο βόρειο τοίχο, στον οποίο είχε συγχωνευτεί η γωνία δύο τοίχων της ελληνιστικής εποχής.

Οι ελληνιστικοί τοίχοι σώζονταν σε αρκετό ύψος και η συγχώνευσή τους στο βόρειο τοίχο του χώρου VII είχε γίνει με την τοποθέτηση στην επάνω επιφάνειά τους λίθων που συνέδεαν τους τοίχους μεταξύ τους.

Δύο τοιχία που περιέβαλαν τη βορειοδυτική γωνία του τμήματος Α δημιουργούσαν ένα μικρό χώρο, στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν οστά ζώων και ίχνη στάχτης και ίσως επρόκειτο για μια εστία ή ένα βωμό που υπήρχε

εκεί, ενώ κάτω από αυτήν τη γωνιακή κατασκευή βρέθηκε κλίβανος της ύστερης εποχής του Σιδήρου.

Το πιο σημαντικό εύρημα στο νότιο τμήμα (Γ) του χώρου VII ήταν η κυκλική δεξαμενή που αποκαλύφθηκε στη βόρεια πλευρά του. Η δεξαμενή στο μεγαλύτερο τμήμα της ήταν λαξευμένη στο βράχο και μόνον το βόρειο τοίχωμά της, κάτω από το βόρειο τοίχο, ήταν κτισμένο με πέτρες (Πίν. 46 γ).

Στο στόμιό της υπήρχε κτιστό περιχείλωμα με πέτρες, θραύσματα κεράμων, μικρά τμήματα πλίνθων και κονίαμα. Το περιχείλωμα συνεχιζόταν κάτω από το βόρειο τοίχο του χώρου εξέχοντας για λίγο από τη βόρεια παρειά του (Σχέδ. 46).

Στο δυτικό τμήμα της δεξαμενής κατέληγε αγωγός, που ξεκινούσε από το ανάλημμα με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Για την κατασκευή του είχε λαξευτεί ο πορτοκαλοκίτρινος πηλός της ύστερης εποχής του Σιδήρου και είχαν τοποθετηθεί στο εσωτερικό του κέραμοι λακωνικού τύπου. Τα μεταξύ τους κενά συμπληρώνονταν με μικρές πέτρες και κονίαμα.

Η κάλυψή του γινόταν με πλακαρές πέτρες, μερικές από τις οποίες είχαν διασωθεί στη θέση τους.

Ένας δεύτερος αγωγός, κατασκευασμένος από μικρές πέτρες και θραύσματα κεράμων, ξεκινούσε από τη βορειοανατολική πλευρά της δεξαμενής και με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. συνεχιζόταν εξωτερικά της ανατολικής πλευράς του χώρου (Σχέδ. 46).

Χαμηλά στο εσωτερικό της δεξαμενής, εντοπίστηκαν τρεις σήραγγες λαξευμένες στο βράχο, που ξεκινούσαν από το κεντρικό της τμήμα και προχωρούσαν σε μήκος 4 μ. προς τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις: προς Δ., Ν. και Α. Η οροφή τους ήταν τοξωτή και οι επιφάνειές τους ήταν επιχρισμένες με υδραυλικό κονίαμα, όπως και όλες οι επιφάνειες στο εσωτερικό της δεξαμενής.

Η έρευνα στο εσωτερικό της δεν προχώρησε μέχρι τον πυθμένα της, λόγω του κινδύνου κατάρρευσης των τοιχωμάτων της.

Το λαξευμένο τμήμα της δεξαμενής, εάν κρίνουμε από τα ευρήματα στο εσωτερικό της, θα πρέπει να υπήρχε τουλάχιστον από την ύστερη εποχή του Σιδήρου και το πιθανότερο είναι ότι είχε χρησιμοποιηθεί για τον ίδιο σκοπό, για τη συλλογή δηλαδή νερού.

Ο βόρειος τοίχος του χώρου, εξαιτίας της ύπαρξης της δεξαμενής, παρουσίαζε κάποια ιδιορρυθμία στην κατασκευή του.

Η τοιχοποιία του ήταν συνεχής από Δ. προς Α., μέχρι το σημείο όπου άρχιζε να γίνεται ορατό το στόμιο της δεξαμενής, το οποίο συνεχιζόταν κάτω από το βόρειο τοίχο και προεξείχε για λίγο από τη βόρεια παρειά του.

Στο σημείο εκείνο, όπως διαπιστώθηκε από τις πέτρες που βρέθηκαν πεσμένες εξωτερικά της βόρειας παρειάς του τοίχου, είχε κατασκευαστεί παράλληλα με τη βόρεια παρειά ένα τοιχίο, το οποίο στο ανατολικό του άκρο γώνιαζε προς Β.

Με αυτόν τον τρόπο σχηματιζόταν ένα είδος θρανίου που κάλυπτε το τμήμα, όπου συνεχιζόταν το στόμιο της δεξαμενής προς Β.

Στο χώρο Γ, το πρόβλημα της υψομετρικής διαφοράς ανάμεσα στο δυτικό και το ανατολικό του τμήμα δεν ήταν ιδιαίτερα έντονο, αφού ήδη υπήρχαν παλαιότερες επιχώσεις σε όλη την έκταση του χώρου, ενώ, όπου είχε χρειαστεί, είχαν χρησιμοποιήσει τα υλικά από τα παλαιότερα στρώματα καταστροφής, όπως θραύσματα από κεράμους, πέτρες κτλ., για να ομαλοποιήσουν την επιφάνεια του εδάφους.

Το δάπεδο του χώρου, τουλάχιστον στο δυτικό του τμήμα, ήταν λιθόστρωτο, όπως φάνηκε από τις δύο-τρεις πλακαρές πέτρες που βρέθηκαν εκεί, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα ήταν από πατημένο πηλόχωμα.

Η στρώση κόκκινου πηλού που εντοπίστηκε σε μικρές περιοχές, είχε χρησιμοποιηθεί για να καλυφθεί το παλαιότερο στρώμα καταστροφής της ύστερης εποχής του Σιδήρου, που είχε εμφανιστεί σε αρκετά μεγάλη έκταση στη νότια και ανατολική πλευρά του.

Στην ίδια περίοδο της ύστερης εποχής του Σιδήρου ανήκαν τμήματα δύο τοίχων που γώνιαζαν στο νοτιοδυτικό τμήμα του χώρου, καθώς και το στρώμα καταστροφής που υπήρχε ανάμεσά τους και βόρεια από αυτούς (Πίν. 46 δ).

Σχετικά με τη χρήση του χώρου VII μόνον υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Οπωσδήποτε η παρουσία της δεξαμενής έπαιζε καθοριστικό ρόλο και η στοά που διαμορφωνόταν στο μεγαλύτερο τμήμα του υποδήλωνε το δημόσιο χαρακτήρα του. Πιθανόν να ήταν ένας χώρος, όπου συγκεντρώνονταν οι κάτοικοι είτε για να προμηθευτούν νερό είτε για κάποιους άλλους εμπορικούς ή θρησκευτικούς σκοπούς.

Εκτός από τα θραύσματα των πήλινων και γυάλινων αγγείων (Πίν. 46 ε), βρέθηκαν αρκετά τμήματα από λυχνάρια (Πίν. 46 στ), αγνύθες, αποτμήματα ειδωλίων και πήλινων πλακιδίων, αρκετοί μυλόλιθοι και διάφορα σιδερένια και χάλκινα μικροαντικείμενα.

Σε στρώματα που ανήκαν σε παλαιότερες περιόδους κατοίκησης, εκτός από την κεραμική, βρέθηκαν αρκετά οστά ζώων και λίγα όστρεα.

Από τα 30 νομίσματα που βρέθηκαν, τα περισσότερα είναι Θεσσαλονίκης και Στόβων του 2ου-3ου αι. μ.Χ., ενώ από τα υπόλοιπα, αρκετά είναι Φιλίππων του 1ου αι. μ.Χ., ένα ασημένιο δηνάριο (Δομιτιανός επί Τίτου 80 μ.Χ.) νομισματοκοπείου Ρώμης και στις παλαιότερες περιόδους κατοίκησης ανήκουν τα νομίσματα:

Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.)

Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (Αμφαξίτις) (187-168/7 π.Χ.)

Θεσσαλονίκης επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168/7 π.Χ.)

Θεσσαλονίκης 2ος-1ος αι. π.Χ.

Κτίσμα VIII. Το κτίσμα VIII που αποκαλύφθηκε στη συνέχεια του χώρου VII προς Β., είχε ορθογώνιο σχήμα με το μεγαλύτερο άξονά του από Δ. προς Α. και το πιθανότερο είναι ότι επρόκειτο για κατοικία (Σχέδ. 46).

Είχε χτιστεί πάνω στα ερείπια ενός ελληνιστικού κτιρίου, οι τοίχοι του οποίου, σε αρκετές περιπτώσεις, είχαν διασωθεί σε αρκετό ύψος και σε αρκετά καλή κατάσταση (Πίν. 46 ζ).

Έτσι, η θεμελίωση των τοίχων του ρωμαϊκού κτίσματος βρισκόταν αρκετά ψηλά, στο μεν ανατολικό τμήμα, επειδή πατούσε πάνω στους παλαιότερους ελληνιστικούς τοίχους, στο δε δυτικό, επειδή εκεί ο βράχος βρισκόταν σε αρκετά ψηλό επίπεδο.

Στο δυτικό τμήμα διαμορφώνονταν δύο, περίπου ισομεγέθη δωμάτια (Δωμάτια Α και Β) που δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Τα δωμάτια διαχωρίζονταν από έναν κοινό τοίχο, στη βόρεια παρειά του οποίου και σε απόσταση 0,30 μ. από αυτήν, είχε κατασκευαστεί ένα παράλληλο, χαμηλό τοιχίο. Το τοιχίο αυτό περιλαμβανόταν στον εσωτερικό χώρο του βόρειου δωματίου Α και σε διάστημα 0,30 μ. που μεσολαβούσε ανάμεσα σε αυτό και το διαχωριστικό τοίχο, είχαν τοποθετηθεί πλακαρές πέτρες.

Η κατασκευή του τοιχίου ίσως είχε γίνει για να διευκολυνθεί η διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου στο δωμάτιο Α, αφού στο σημείο εκείνο, ανάμεσα στα δύο δωμάτια, ο βράχος δημιουργούσε ένα έξαρμα που δεν επέτρεπε την ομαλή διαμόρφωση του χώρου (Σχέδ. 46· Πίν. 46 ζ).

Το δάπεδο των δωματίων ήταν από πατημένο πηλόχωμα και από το στρώμα καταστροφής ελάχιστα υπολείμματα είχαν διασωθεί και όσα βρέθηκαν ήταν συγκεντρωμένα κυρίως στην ανατολική πλευρά τους.

Αμέσως κάτω από το στρώμα καταστροφής, εμφανίστηκαν επιχώσεις που ανήκαν στην ελληνιστική εποχή, κυρίως, όμως, στην περίοδο της ύστερης εποχής του Σιδήρου, αλλά και της πρώιμης εποχής του Σιδήρου.

Στην ύστερη εποχή του Σιδήρου ανήκε η στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού, που κάλυπτε το βράχο στα δωμάτια Α και Β, ενώ οι λάκκοι που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό τους, είχαν χρησιμοποιηθεί και στις δύο περιόδους της ύστερης εποχής του Σιδήρου και της πρώιμης εποχής του Σιδήρου.

Το ανατολικό τμήμα του κτίσματος VIII ήταν μεγαλύτερο σε έκταση και χωριζόταν με έναν εγκάρσιο τοίχο σε δύο άνισα μέρη: ένα στενόμακρο δωμάτιο κατά μήκος της νότιας πλευράς (δωμάτιο Δ) και ένα μεγαλύτερο ορθογώνιο δωμάτιο βόρεια από αυτό (Δωμάτιο Γ) (Σχέδ. 46· Πίν. 46 ζ).

Όλοι τοίχοι των δωματίων Γ και Δ, εκτός από τον ανατολικό, είχαν θεμελιωθεί πάνω σε τοίχους ελληνιστικού κτιρίου, που αποκαλύφθηκε χαμηλότερα στον ίδιο χώρο.

Η πρόσβαση στα δωμάτια γινόταν από την ανατολική τους πλευρά, ενώ είναι βέβαιο ότι θα επικοινωνούσαν με τα δωμάτια Α και Β στο δυτικό τμήμα του κτίσματος.

Το δάπεδό τους ήταν από πατημένο πηλόχωμα και δεν εντοπίστηκε κάποιου είδους κατασκευή στο εσωτερικό τους.

Τα ευρήματα που βρέθηκαν, περιελάμβαναν θραύσματα πήλινων και γυάλινων αγγείων, πήλινες αγνύθες, θραύσματα ειδωλίων και μια μήτρα κατασκευής ειδωλίων, οστέινα μικροαντικείμενα, μυλόλιθους και ένα σιδερένιο λυχνάρι.

Βρέθηκαν εννέα χάλκινα νομίσματα, από τα οποία τα πέντε είναι του 2ου-3ου αι. μ.Χ., ενώ τα υπόλοιπα ανήκουν στην ελληνιστική εποχή και είναι:

Κασσάνδρου (πριν από το 306 π.Χ.)

Δημητρίου Β΄ (239-229 π.Χ.)

Πέλλας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168/7 π.Χ.)

Αμφίπολης 31 π.Χ.-14 μ.Χ.

Το τμήμα του ελληνιστικού κτιρίου που αποκαλύφθηκε χαμηλότερα, διακρινόταν αρκετά καθαρά μέσα στα όρια του ρωμαϊκού κτίσματος VIII. Είχε κατασκευαστεί με προσανατολισμό Β.-Ν. και συνεχιζόταν προς Α. και Ν., ενώ στις επιχώσεις αυτής της περιόδου βρέθηκαν αρκετά ευρήματα και κεραμική αυτής της εποχής (Σχέδ. 46).

Και στην περίπτωση αυτή, οι τοίχοι του ελληνιστικού κτιρίου είχαν χτιστεί πάνω σε παλαιότερα οικοδομικά κατάλοιπα ενός κτίσματος της ύστερης εποχής του Σιδήρου. Το κτίσμα της ύστερης εποχής του Σιδήρου ήταν κατασκευασμένο στον ίδιο άξονα Β.-Ν. και συνεχιζόταν προς Ν., στο χώρο VII (Σχέδ. 46· Πίν. 47 α).

Το δάπεδο του κτιρίου διαμορφωνόταν με τη χαρακτηριστική στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού και στις επιχώσεις του βρέθηκε αρκετή κεραμική, λίγα ευρήματα και οστά αυτής της περιόδου (Πίν. 47 β).

Η κατασκευή του είχε γίνει στα όρια ενός λαξευμένου χώρου, που αποτελούσε συνέχεια του μεγάλου λαξεύματος που είχε αποκαλυφθεί νοτιότερα, στο χώρο VII. Ο λαξευμένος αυτός χώρος είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και Δ.-Α. και οριοθετούσε ένα μεγάλο οικοδόμημα της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Η στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού είχε καλύψει τις επιχώσεις της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, που περιελάμβαναν ίχνη καμένου χώματος και κεραμική αυτής της εποχής.

Στο εσωτερικό του λαξευμένου χώρου, ο βράχος είχε λαξευτεί κατακόρυφα κατά μήκος της δυτικής, νότιας και βόρειας πλευράς του δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο τις τρεις πλευρές ενός κτίσματος της πρώιμης εποχής του

Σιδήρου. Ο λαξευμένος χώρος συνεχιζόταν προς Α., πέρα από τα όρια της ανασκαφής, γι' αυτό δεν γνωρίζουμε πώς διαμορφωνόταν ο χώρος σε εκείνην την πλευρά.

Στο δάπεδο του χώρου που διαμορφωνόταν από την επίπεδη επιφάνεια του βράχου, αποκαλύφθηκαν αρκετοί λάκκοι, μερικοί από τους οποίους ήταν καλυμμένοι με πλακαρές πέτρες.

Εντοπίστηκε ακόμη μικρή, κυκλική κατασκευή, κατασκευασμένη από αργές πέτρες και υπολείμματα καύσης με καμένο χώμα και καμένα όστρακα.

Κτίσμα ΙΧ. Το κτίσμα ΙΧ αποκαλύφθηκε βόρεια του κτίσματος VIII και στην κάτοψή του είχε σχήμα τραπεζίου με τη μικρότερη πλευρά του στραμμένη προς Ν. (Σχέδ. 46).

Ο βράχος σε αυτό το τμήμα του χώρου είχε έντονη κατηφορική κλίση από Δ.-Α., γι' αυτό και η εσωτερική διαρρύθμιση των εσωτερικών χώρων είχε γίνει σε τρία κλιμακωτά επίπεδα.

Το δυτικό τμήμα του κτίσματος χωριζόταν σε δύο μέρη, το βορειοδυτικό και το νοτιοδυτικό, ενώ στο ανατολικό του τμήμα υπήρχε ένας μακρόστενος ενιαίος χώρος, που εκτεινόταν σε όλο το μήκος του κτίσματος από Β. προς Ν.

Το βορειοδυτικό τμήμα περιελάμβανε δύο δωμάτια (Α και Β), που επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Ανάμεσά τους υπήρχε αρκετή υψομετρική διαφορά και στο ανατολικότερο από αυτά (δωμάτιο Β) υπήρχε είσοδος που οδηγούσε στον ενιαίο χώρο ΣΤ.

Στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου Α και κατά μήκος της νότιας παρειάς του βόρειου τοίχου του, υπήρχε χαμηλό, κτιστό θρανίο, κατασκευασμένο από μικρές πέτρες σε σημείο όπου υπήρχε πιθανότατα παλαιότερος τοίχος της εποχής του Σιδήρου (Σχέδ. 46).

Στο μέσον του ίδιου δωματίου είχαν διασωθεί στη θέση τους δύο πήλινες πλάκες και, όπως διαπιστώθηκε, στη δυτική τους πλευρά θα πρέπει να υπήρχαν άλλες δύο πήλινες πλάκες των ίδιων διαστάσεων, που οριοθετούνταν από θραύσματα κεράμων τοποθετημένων κατακόρυφα στη νότια πλευρά τους. Ο μικρός αυτός πλακόστρωτος χώρος πιθανόν να αποτελούσε τη βάση ενός οικιακού βωμού ή μίας εστίας.

Στο εσωτερικό και των δύο δωματίων (Α και Β), αμέσως μετά την απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής, αποκαλύφθηκε ο βράχος με πολλούς κυκλικούς λάκκους και ακανόνιστα λαξεύματα, που ανήκαν κυρίως στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Στο εσωτερικό των λάκκων και των λαξευμάτων, εκτός από τις επιχώσεις που υπήρχαν εκεί, είχαν τοποθετηθεί σε αρκετές περιπτώσεις πέτρες, προκειμένου να ομαλοποιηθεί η επιφάνεια του εδάφους. Δεν αποκλείεται όμως ορισμένες από τις πέτρες που βρέθηκαν στο εσωτερικό των λαξευμάτων, να αποτελούσαν υπολείμματα παλαιότερων τοίχων της εποχής του Σιδήρου (Σχέδ. 46· Πίν. 47 γ).

Στο δωμάτιο Β και κατά μήκος της βόρειας πλευράς του αποκαλύφθηκε κτιστή, συμπαγής κατασκευή, που κάλυπτε μεγάλο λάκκο της εποχής του Σιδήρου με τμήματα πίθου στο εσωτερικό του. Ανάμεσα σε αυτήν την κατασκευή και το βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου διαμορφωνόταν η είσοδος του δωματίου, που οδηγούσε στον ανατολικό χώρο ΣΤ.

Εκτός από το λάκκο στη βόρεια πλευρά, στο εσωτερικό του δωματίου Β, εντοπίστηκαν και άλλοι κυκλικοί κυρίως λάκκοι και πασσαλότρυπες της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (Πίν. 47 γ).

Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι ο δυτικός, νότιος και ανατολικός τοίχος του δωματίου Β είχαν χτιστεί πάνω σε παλαιότερους τοίχους που ανήκαν σε κτίριο της ελληνιστικής εποχής. Υπολείμματα αυτού του ελληνιστικού κτιρίου αποκαλύφθηκαν στη συνέχεια του κτιρίου της ίδιας εποχής, που είχε αποκαλυφθεί στα χαμηλότερα στρώματα του κτίσματος VIII και συνεχιζόταν προς Β., στο κτίσμα ΙΧ.

Το νοτιοδυτικό τμήμα του κτίσματος περιελάμβανε τρία δωμάτια (Γ, Δ, Ε). Τα δυτικότερα από αυτά (δωμάτια Δ και Γ) βρίσκονταν σε ψηλότερο επίπεδο από το δωμάτιο Ε που εκτεινόταν κατά μήκος της δυτικής πλευράς και των δύο δωματίων. Τα δωμάτια Δ και Γ δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους, ενώ στην ανατολική τους πλευρά υπήρχαν ανοίγματα εισόδων που οδηγούσαν στο δωμάτιο Ε (Σχέδ. 46).

Στο δωμάτιο Δ, το δάπεδο του χώρου ήταν πλακόστρωτο, όπως φάνηκε από τις πλακαρές πέτρες που βρέθηκαν στη θέση τους στη δυτική πλευρά του. Στο βόρειο τμήμα της εισόδου του ίδιου δωματίου αποκαλύφθηκε μεγάλη τετράγωνη πλάκα, που ανήκε στο κατώφλι της εισόδου, συγχρόνως όμως αποτελούσε και τμήμα της βαθμιδωτής διαμόρφωσης, που υπήρχε λόγω της κατηφορικής κλίσης του εδάφους ανατολικά του δωματίου. Στην ανατολική πλευρά του διπλανού δωματίου Γ και στο σημείο, όπου επικοινωνούσε με το δωμάτιο Ε, δεν υπήρχε κάποια ιδιαίτερη διαμόρφωση και είναι πιθανόν ο χώρος ανάμεσα στα δύο δωμάτια να ήταν ενιαίος και η κατασκευή του τοίχου που τα διαχώριζε, να είχε γίνει για να διευκολυνθεί η βαθμιδωτή διαμόρφωση των επιπέδων (Σχέδ. 46). Το δάπεδο στο δωμάτιο Γ, όπως και στο δωμάτιο Ε, ήταν από πατημένο πηλόχωμα και η μόνη εσωτερική κατασκευή που βρέθηκε στο εσωτερικό του, ήταν το θρανίο που υπήρχε στη βορειοδυτική γωνία του και το οποίο είχε κατασκευαστεί από μεγάλες πλακαρές πέτρες, τοποθετημένες στη σειρά.

Σε όλα τα δωμάτια του νοτιοδυτικού τμήματος βρέθηκαν μεγάλοι και μικρότεροι λάκκοι και λαξεύματα της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, καθώς και επιχώσεις της ελληνιστικής εποχής, κυρίως στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου Ε.

Τα δωμάτια που αποκαλύφθηκαν στο βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό τμήμα του κτίσματος είναι πιθανό να ανήκαν σε δύο διαφορετικά κτίσματα που είχαν κοινό τον ανατολικό χώρο ΣΤ, ο οποίος εκτεινόταν ενιαία κατά μήκος της ανατολικής τους πλευράς (Σχέδ. 46΄ Πίν. 47 δ).

Ο ανατολικός τοίχος του χώρου ΣΤ, όπως και ο ανατολικός τοίχος των δωματίων Ε και Β, είχαν λοξή κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και αυτό οφειλόταν στο ότι και οι δύο είχαν χτιστεί πάνω σε παλαιότερους, ελληνιστικούς τοίχους και είχαν παρακολουθήσει την κατεύθυνση που είχαν εκείνοι. Το δάπεδο στο χώρο ΣΤ ήταν λιθόστρωτο και για την κατασκευή του είχαν χρησιμοποιηθεί πολύ μεγάλες, πλακαρές πέτρες, μερικές από τις οποίες βρέθηκαν πεσμένες στο εσωτερικό του. Στη νότια πλευρά του αποκαλύφθηκε λιθόστρωτη κατασκευή, παρόμοια με εκείνη του δωματίου Β, που κάλυπτε τμήμα πίθου της ελληνιστικής εποχής, ενώ από τη δυτική πλευρά της ξεκινούσε λιθόστρωτη, βαθμιδωτή κατασκευή, που οδηγούσε στο δωμάτιο Δ και στο δωμάτιο Ε. Ο ανατολικός τοίχος του χώρου ΣΤ είχε χτιστεί πάνω σε τοίχο της ελληνιστικής εποχής και στην ίδια περίοδο ανήκε το τμήμα της βαθμιδωτής κατασκευής που αποκαλύφθηκε σε επαφή με την εξωτερική πλευρά του ανατολικού τοίχου. Στο σημείο εκείνο διαμορφώθηκε στη ρωμαϊκή εποχή η είσοδος του χώρου (Σχέδ. 46).

Κατά μήκος της εξωτερικής βόρειας πλευράς του κτιρίου ΙΧ υπήρχε λιθόστρωτος δρόμος με κατηφορική κλίση από Δ. προς Α. και για το λόγο αυτό ίσως να υπήρχε στη βόρεια πλευρά του χώρου ΣΤ και μια δεύτερη είσοδος που οδηγούσε σε αυτόν.

Κάτω από το δάπεδο του χώρου ΣΤ, το έδαφος παρουσίαζε έντονη κατηφορική κλίση από Δ. προς Α. και στα χαμηλότερα στρώματα, εκτός από τις επιχώσεις της ελληνιστικής εποχής, εντοπίστηκαν πάνω στο βράχο υπολείμματα από την κατοίκηση της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και της ύστερης εποχής του Σιδήρου, όπως η στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού της ύστερης και ο πίθος που βρέθηκε μέσα σε λάκκο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου.

Τα ευρήματα που βρέθηκαν στα δωμάτια του κτίσματος ΙΧ περιελάμβαναν θραύσματα αγγείων, αρκετά λυχνάρια, θραύσματα ειδωλίων, μετάλλινα μικροευρήματα.

Το πιο σημαντικό όμως εύρημα ήταν ο θησαυρός των 58 χάλκινων νομισμάτων που βρέθηκε στο δωμάτιο Δ και περιελάμβανε νομίσματα Θεσσαλονίκης, Πέλλας, Έδεσσας, Δίου και Κοινού Μακεδόνων του 2ου-3ου αι. μ.Χ.

Βρέθηκαν, ακόμη, 34 νομίσματα, τα περισσότερα του 2ου-3ου αι. μ.Χ. και ανάμεσά τους ένα χάλκινο νόμισμα από το Viminacium επί Γορδιανού Γ΄ (238-244 μ.Χ.) και ένα αργυρό δηνάριο Τραϊανού (212-217 μ.Χ.).

Τα νομίσματα από τις προγενέστερες περιόδους κατοίκησης είναι:

Αλεξάνδρου Γ΄ (336-323 π.Χ.)

Αλεξάνδρου Γ΄ (325-310 π.Χ.)

Αλεξάνδρου Γ΄ Νομισματοκοπείου Αμφιπόλεως (310-300 π.Χ.)

Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.)

Θεσσαλονίκης επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168/7 π.Χ.)

Πέλλας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168/7 π.Χ.)

Αμφιπόλεως (187-31 π.Χ.).

Κτίσμα Χ. Το κτίσμα Χ ήταν το βορειότερο από τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν. Ανάμεσα σε αυτό και το κτίσμα ΙΧ μεσολαβούσε λιθόστρωτος δρόμος, που κατηφόριζε με κατεύθυνση Δ.-Α. και συνεχιζόταν προς Α. πέρα από τα όρια της ανασκαφής (Σχέδ. 46).

Η ανασκαφή του κτίσματος ξεκίνησε το 1995 και συνεχίστηκε το 1996 και το 2003, οπότε και ολοκληρώθηκε.

Εξαιτίας της μεγάλης κατηφορικής κλίσης του εδάφους από Δ. προς Α., το κτίσμα Χ είχε καλυφθεί με επιχώσεις μεγάλου πάχους, που είχαν κυλήσει από Δ. και είχαν σκεπάσει κυρίως το δυτικό του τμήμα.

Κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο το 1995, είχε γίνει η απομάκρυνση των επιφανειακών αυτών επιχώσεων και είχαν αρχίσει να αποκαλύπτονται τα πρώτα αρχιτεκτονικά στοιχεία στο δυτικό τμήμα του κτίσματος. Το 1996, η ανασκαφή συνεχίστηκε στο δυτικό τμήμα και το 2003, με την επέκταση της ανασκαφής προς Α., αποκαλύφθηκαν οι υπόλοιποι χώροι του κτίσματος μέχρι το δρόμο κίνησης των επισκεπτών (Σχέδ. 46).

Το κτίσμα διαμορφωνόταν σε δύο επίπεδα από Δ. προς Α. με τρεις επιμέρους χώρους στο καθένα από αυτά.

Κατά μήκος της εξωτερικής δυτικής πλευράς του και σε ψηλότερο επίπεδο, βρισκόταν ο δρόμος που οδηγούσε στο Ηρώο ΙΙ.

Για τη θεμελίωση του δυτικού τοίχου του κτίσματος, ο φυσικός βράχος είχε λαξευτεί κατακόρυφα, αλλά και οριζόντια, ενώ σε αρκετά σημεία στην ανατολική όψη του, ανάμεσα στα κτιστά τμήματα του τοίχου, μεσολαβούσε η κατακόρυφη επιφάνεια του βράχου. Σε όλη την έκταση του δυτικού τμήματος, η επιφάνεια του βράχου ήταν σχεδόν επίπεδη, με μικρή κλίση προς Α. και, όπως διαπιστώθηκε, ο χώρος είχε κατοικηθεί ήδη από την εποχή του Σιδήρου και στη συνέχεια κατά την ελληνιστική εποχή.

Στις προγενέστερες αυτές περιόδους κατοίκησης ανήκαν τα περισσότερα από τα λαξεύματα του βράχου που αποκαλύφθηκαν σε όλη την έκταση του χώρου (Σχέδ. 46).

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, το δυτικό τμήμα περιελάμβανε δύο δωμάτια (Α-Β) και ένα μεγάλο χώρο βόρεια από αυτά (Γ) (Σχέδ. 46).

Στην ανατολική τους πλευρά ο βράχος είχε κοπεί κατακόρυφα και είχε κατασκευαστεί ένας ενιαίος τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., που διαχώριζε το δυτικό από το ανα-

τολικό τμήμα. Οι χώροι που διαμορφώνονταν στο ανατολικό τμήμα αντιστοιχούσαν σε εκείνους της δυτικής πλευράς, βρίσκονταν όμως σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτούς (Δ-Ε-ΣΤ-Ζ). Το ανατολικό όριο των χώρων αυτών δεν διευκρινίστηκε μέσα στα όρια της ανασκαφής, ενώ και σε αυτό το τμήμα εντοπίστηκαν στοιχεία από τις προηγούμενες φάσεις κατοίκησης του χώρου.

Δυτικό τμήμα. Το δωμάτιο Α στο νότιο τμήμα του δυτικού τμήματος ήταν κτισμένο στον άξονα Δ.-Α. και η είσοδός του βρισκόταν στην ανατολική του πλευρά (Σχέδ. 46). Ο βόρειος και ο ανατολικός τοίχος στο νοτιοανατολικό τμήμα του δωματίου ήταν κατεστραμμένοι, ενώ ένα στενό τοιχίο κατασκευασμένο με πλιθιά, που ξεκινούσε από τη βόρεια παρειά του νότιου τοίχου και εκτεινόταν σε μήκος 1,50 μ. προς Β., χώριζε το δωμάτιο σε δύο μέρη.

Στη δυτική και νοτιοδυτική πλευρά του δωματίου ο βράχος είχε λαξευτεί κατακόρυφα σε αρκετό ύψος, με αποτέλεσμα το κτιστό τμήμα των τοίχων στις πλευρές αυτές να ξεκινάει αρκετά ψηλότερα από τους υπόλοιπους τοίχους.

Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων, αλλά και του λαξευμένου βράχου, ήταν επιχρισμένες με λευκό κονίαμα. Επιχρισμένος και στις δύο πλευρές του ήταν και ο μικρός διαχωριστικός τοίχος, στην επάνω επιφάνεια του οποίου υπήρχε στρώση από μικρά θραύσματα κεράμων. Λίγο ψηλότερα από την επάνω επιφάνεια του μικρού διαχωριστικού τοίχου, οι πέτρες στην επάνω επιφάνεια του νότιου τοίχου δημιουργούσαν επίπεδη επιφάνεια, που ήταν ένδειξη ότι στο υπόλοιπο ύψος του ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος με πλιθιά.

Λόγω της μεγάλης κλίσης του εδάφους και της διαφοράς που υπήρχε ανάμεσα στο επίπεδο του δωματίου και το επίπεδο που βρισκόταν ο δρόμος δυτικά του κτίσματος Χ, ο δυτικός τοίχος του δωματίου Α είχε ενισχυθεί σε όλο το μήκος της δυτικής εξωτερικής του πλευράς με ένα δεύτερο τοίχο κατασκευασμένο με αργές πέτρες και ασβεστοκονίαμα.

Κατά μήκος της νότιας εξωτερικής πλευράς του νότιου τοίχου, στο διάστημα που μεσολαβούσε ανάμεσα στον τοίχο και το λιθόστρωτο μονοπάτι, εντοπίστηκε αυλάκι, πλ. 0,35 μ., λαξευμένο στο βράχο και το οποίο ανατολικότερα, όπως διαπιστώθηκε από το μικρό τμήμα του που είχε διασωθεί εξωτερικά της νοτιοανατολικής γωνίας του δωματίου, ήταν κτιστό, κατασκευασμένο με όρθιες πλακαρές πέτρες.

Στο ανατολικό τμήμα του δωματίου είχαν διασωθεί μόνον οι τοίχοι της βορειοανατολικής γωνίας του, σε αντίθεση με εκείνους της νοτιοανατολικής γωνίας που βρέθηκαν κατεστραμμένοι.

Στο μέσον της ανατολικής πλευράς του δωματίου εντοπίστηκε μεγάλος λάκκος της εποχής του Σιδήρου, λαξευμένος στο βράχο, ο οποίος καταλάμβανε όλο το νοτιοανατολικό τμήμα του δωματίου και συνεχιζόταν προς ΝΑ., στον υπαίθριο χώρο (Πίν. 47 ε). Η ανασκαφή δεν προχώρησε σε βάθος, ώστε να εντοπιστούν τα όριά του στο εσωτερικό του, όμως, εκτός από δύο μεγάλους πίθους της εποχής του Σιδήρου, βρέθηκαν πεσμένες πέτρες και ευρήματα από την ελληνιστική εποχή κατοίκησης του χώρου.

Όπως διαπιστώθηκε, μέρος του παλαιότερου αυτού οικοδομικού υλικού είχε χρησιμοποιηθεί για να διευθετηθεί κατάλληλα το επίπεδο του χώρου και να κατασκευαστεί ο ανατολικός τοίχος και η είσοδος του δωματίου.

Επειδή υπήρχε υψομετρική διαφορά ανάμεσα στο ανατολικό τμήμα του νότιου δωματίου (Α) και στο αντίστοιχο τμήμα των δωματίων που εκτείνονταν βορειότερα (Β-Γ) και το οποίο βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο, κατασκεύασαν ένα πλατύ κτιστό θρανίο στο τμήμα της ανατολικής πλευράς του δωματίου, που βρισκόταν βόρεια της εισόδου, έτσι ώστε να θεμελιωθεί ο ανατολικός τοίχος πάνω σε αυτό και στο ίδιο βάθος με τον υπόλοιπο ανατολικό τοίχο των δωματίων του δυτικού τμήματος.

Το κτιστό αυτό θρανίο, καθώς ήταν πιο πλατύ από το πάχος του ανατολικού τοίχου, προεξείχε 0,50 μ. περίπου και δημιουργούσε ένα είδος πάγκου κατά μήκος της εξωτερικής πλευράς του ανατολικού τοίχου.

Δεν γνωρίζουμε εάν υπήρχε αντίστοιχη διαμόρφωση και στο νότιο τμήμα του ανατολικού τοίχου γιατί το νοτιοανατολικό αυτό τμήμα βρέθηκε κατεστραμμένο.

Στο μέσον της ανατολικής πλευράς υπήρχε το άνοιγμα της εισόδου του δωματίου, που είχε μήκος 1,50 μ. περίπου και το οποίο διαμορφωνόταν με δύο σειρές πέτρες τοποθετημένες πάνω στις επιχώσεις και στις πεσμένες πέτρες του λάκκου.

Στο δωμάτιο Α δεν βρέθηκε κάποια εσωτερική κατασκευή και το δάπεδό του φαίνεται ότι ήταν από πατημένο πηλόχωμα.

Αμέσως κάτω από αυτό, βρέθηκαν επιχώσεις της ελληνιστικής εποχής με λιγοστά ίχνη καύσης, ενώ χαμηλότερα εμφανίστηκε η σχεδόν επίπεδη επιφάνεια του φυσικού βράχου.

Στο ανατολικό τμήμα του δωματίου, εκτός από το μεγάλο λάκκο, εντοπίστηκαν και τέσσερις μικρότεροι, καθώς και στρώση πορτοκαλοκίτρινου πηλού, σε μικρό τμήμα της βορειοανατολικής πλευράς του δωματίου.

Το στρώμα καταστροφής στο δωμάτιο Α είχε πάχος που έφθανε το 1,50 μ. και περιελάμβανε πολλές πεσμένες πέτρες, θραύσματα κεράμων, μεγάλη ποσότητα κεραμικής και μικροευρήματα. Χαρακτηριστικό ήταν το στρώμα στάχτης που κάλυπτε στα ψηλότερα στρώματα το νοτιοδυτικό τμήμα του δωματίου και το μαύρο χώμα που εντοπιζόταν κυρίως στη νότια πλευρά του δωματίου. Ανάμεσα στα ευρήματα είχαμε αρκετές πήλινες αγνύθες και θραύσματα πήλινων και γυάλινων αγγείων (Πίν. 47 στ).

Κάτω από τα στρώματα της ρωμαϊκής εποχής, οι επιχώσεις είχαν πάχος 0,21 μ. περίπου και περιείχαν ευρήματα και κεραμική της ελληνιστικής εποχής. Οι επιχώσεις αυτές συνεχίζονταν και στο εσωτερικό του μεγάλου λάκκου της εποχής του Σιδήρου, στο ανατολικό τμήμα του δωματίου.

Βόρεια του νότιου δωματίου διαμορφωνόταν το μεσαίο δωμάτιο Β, που είχε περίπου τις ίδιες διαστάσεις με το πρώτο (Σχέδ. 46).

Ο βράχος στη δυτική, τη βόρεια και την ανατολική πλευρά του δωματίου είχε λαξευτεί έτσι, ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες επιφάνειες για τη θεμελίωση των αντίστοιχων τοίχων. Στη δυτική πλευρά ο βράχος, που είχε κατηφορική κλίση από Δ. προς Α., είχε λαξευτεί στο χαμηλότερο τμήμα του έτσι ώστε να δημιουργείται μια οριζόντια λωρίδα, πλ. 0,50 μ., για τη θεμελίωση του τοίχου. Στο υπόλοιπο τμήμα μέχρι το δάπεδο του δωματίου ο βράχος είχε κοπεί κατακόρυφα προεκτείνοντας προς τα κάτω την ανατολική παρειά του δυτικού τοίχου. Με τον ίδιο τρόπο είχε λαξευτεί κατακόρυφα το μακρόστενο τμήμα του βράχου που υπήρχε κατά μήκος της βόρειας πλευράς του δωματίου. Ο βράχος αυτός διαχώριζε το δωμάτιο Β από τον υπαίθριο χώρο που εκτεινόταν βορειότερα και πάνω σε αυτόν είχε θεμελιωθεί ο βόρειος τοίχος του δωματίου.

Ο βόρειος τοίχος ήταν κατεστραμμένος και μόνο δύο τρεις πέτρες είχαν διασωθεί στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου, όπου υπήρχε και μία κτιστή, αψιδωτή κατασκευή.

Η κατασκευή διαμορφωνόταν από έναν ημικυκλικό τοίχο που ήταν κτισμένος με μικρές πέτρες και πηλοκονίαμα και ο οποίος περιέβαλε από Ν. και Α. το σημείο όπου γώνιαζαν ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος.

Η είσοδος που οδηγούσε στον υπαίθριο χώρο φαίνεται ότι βρισκόταν στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου. Σε εκείνο το σημείο βρέθηκαν και αρκετά σιδερένια καρφιά που πιθανόν προέρχονταν από την πόρτα που υπήρχε εκεί.

Στο νότιο τοίχο δεν υπήρχε άνοιγμα εισόδου και στη βόρεια παρειά του είχαν κατασκευαστεί δύο παράλληλα τοιχία, μήκ. 1 μ., τα οποία χώριζαν τη δυτική πλευρά του δωματίου σε τρία άνισα μέρη.

Για την κατασκευή του ανατολικού τοίχου είχε λαξευτεί ο βράχος κατά μήκος της ανατολικής πλευράς και είχε δημιουργηθεί αυλάκι, πλ. 0,50 και βάθ. 0,20 μ. περίπου, πάνω στο οποίο είχε γίνει η θεμελίωση του ανατολικού τοίχου.

Στο δάπεδο του δωματίου υπήρχε στρώση από πλιθιά, όπως διαπιστώθηκε από τα υπολείμματα κόκκινου πηλού και τα ελάχιστα ίχνη από στενόμακρα πλιθιά, που είχαν διασωθεί σε ορισμένα σημεία πάνω σε καστανό χώμα.

Στη στρώση του χώματος που υπήρχε κάτω από το δάπεδο βρέθηκαν αρκετά ευρήματα και κεραμική της ελληνιστικής περιόδου ΙΙΙ, ενώ στην επιφάνεια του βράχου που αποκαλύφθηκε αμέσως κάτω από αυτές τις επιχώσεις, υπήρχαν λαξευμένοι λάκκοι διαφόρων διαστάσεων σε όλη την έκταση του δωματίου. Στους περισσότερους από τους λάκκους βρέθηκαν ελληνιστικές επιχώσεις και κεραμική της ύστερη εποχής του Σιδήρου. Το στρώμα καταστροφής που κάλυπτε το δωμάτιο Β είχε πάχος 0,60-0,70 μ. και περιελάμβανε πέτρες, πεσμένες κυρίως κατά μήκος της δυτικής πλευράς του, θραύσματα από κεράμους, χώμα με λίγα ίχνη καύσης, πολλή κεραμική και ευρήματα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν σιδερένια καρφιά, αρκετά θραύσματα γυάλινων αγγείων, τμήμα πήλινης σφραγίδας, λίγα τμήματα ειδωλίων και εννέα νομίσματα, από τα οποία ταυτίστηκαν τα έξι που είναι: ένα Φιλίππου Β΄, δύο Αντιγόνου Γονατά και τρία του 1ου αι. μ.Χ. (εποχής Νέρωνα, Κλαυδίου και Βεσπασιανού).

Ο χώρος Γ εκτεινόταν βόρεια από το δωμάτιο Β, σε μήκος 9 μ. Ο δυτικός τοίχος του είχε λοξή κατεύθυνση από ΝΑ.-ΒΔ., με αποτέλεσμα το νότιο τμήμα του χώρου, που είχε μήκος 5 μ. στον άξονα Δ.-Α., να είναι κατά 2 μ. στενότερο από το βόρειο, όπου το μήκος του έφθανε τα 7 μ. (Σχέδ. 46).

Η πρόσβαση στο χώρο γινόταν από τη βόρεια πλευρά του και η είσοδός του εντοπίστηκε στο βόρειο τοίχο, σε απόσταση 3,50 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του. Μια δεύτερη είσοδος, με την οποία επικοινωνούσε με το δωμάτιο Β, βρισκόταν στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου.

Ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία στο εσωτερικό του ήταν το πλακόστρωτο δάπεδο που αποκαλύφθηκε στο ανατολικό του τμήμα. Είχε κατασκευαστεί με τετράγωνες πήλινες πλάκες 0,30×0,30 μ., παράλληλα με το δυτικό τοίχο και στον ίδιο άξονα, ΝΑ.-ΒΔ. Η δυτική πλευρά του πλακόστρωτου βρισκόταν στο μέσον περίπου του χώρου και σε απόσταση 3 μ. από το δυτικό τοίχο και 2,50 μ. από τον ανατολικό. Στα δύο άκρα και στο μέσον της δυτικής πλευράς υπήρχαν τρεις λίθινες πλάκες, που χρησίμευαν ως βάσεις για ξύλινες κολόνες.

Στη δυτική πλευρά του χώρου και σε επαφή με το δυτικό τοίχο βρέθηκαν τέσσερις συνεχόμενες, κτιστές, χαμηλές κόγχες. Το μήκος τους από Δ. προς Α. ήταν 1 μ., το ύψος τους 0,50 μ., ενώ το πλάτος τους, που δεν ήταν το ίδιο και στις τέσσερις κόγχες, κυμαινόταν από 0,50 έως 0,70 μ. Είχαν κατασκευαστεί με μικρές πέτρες και κεράμους, ενώ στο τοιχίο που χώριζε τη νοτιότερη από την επόμενη κόγχη είχε χρησιμοποιηθεί τμήμα κυκλικού μυλόλιθου σε β΄ χρήση. Στο δάπεδό τους είτε υπήρχε στρώση από μικρά θραύσματα κεράμων είτε πήλινη πλάκα ή ορθογώνιοι πλίνθοι, όλα πάνω σε στρώση κόκκινου πηλού. Στην επάνω επιφάνεια της δυτικής πλευράς τους υπήρχε στρώση από μικρά θραύσματα κεράμων.

Όπως διαπιστώθηκε, η στρώση αυτή συνεχιζόταν μέχρι τη βορειοδυτική εσωτερική γωνία του χώρου. Είναι

πιθανόν οι κόγχες αυτές να λειτουργούσαν ως μικροί φούρνοι, ωστόσο δεν υπήρξαν αρκετά ανασκαφικά στοιχεία για να είναι βέβαιη αυτή η χρήση τους.

Στο νότιο όριό τους βρέθηκε μια μεγάλη λίθινη πλάκα και αμέσως νοτιότερα από αυτήν υπήρχε πλακόστρωτο τμήμα διαστ. 0,80×0,80 μ. Το πλακόστρωτο διαμορφωνόταν από μια τετράγωνη πήλινη πλάκα και μικρότερες πλίνθους γύρω από αυτήν (Σχέδ. 46).

Οι λιγοστές λίθινες πλάκες που βρέθηκαν στη θέση τους, στο χώρο που μεσολαβούσε ανάμεσα στις κόγχες και τη δυτική πλευρά του πλακόστρωτου δαπέδου, έδειχναν ότι πιθανότατα το δάπεδο σε αυτό το τμήμα διαμορφωνόταν με λίθινες πλάκες.

Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο στο χώρο Γ ήταν η κτιστή δεξαμενή που βρέθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του πλακόστρωτου δαπέδου. Η ανατολική πλευρά της βρισκόταν σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο του χώρου και οι εσωτερικές της διαστάσεις ήταν 1,60×0,85 μ. Το βάθος της έφθανε τα 3,50 μ. και οι εσωτερικές της επιφάνειες, όπως και το δάπεδό της, ήταν επιχρισμένες με υδραυλικό κονίαμα.

Εξωτερικά, το περιχείλωμά της πλαισιωνόταν σε πλάτος 0,30 μ. από πήλινες πλάκες τοποθετημένες η μία πάνω στην άλλη, με συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Από τη βορειοδυτική εξωτερική γωνία της και με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., ξεκινούσε αγωγός κατασκευασμένος από κεράμους λακωνικού τύπου και ο οποίος προφανώς χρησίμευε για την απομάκρυνση των νερών στις περιπτώσεις υπερχείλισης της δεξαμενής.

Οι επιχώσεις που κάλυπταν το χώρο Γ περιελάμβαναν πέτρες πεσμένες, κυρίως κατά μήκος της δυτικής, αλλά και της βόρειας πλευράς του χώρου, θραύσματα κεράμων, τμήματα από πλίνθους, χώμα με λίγα ίχνη καύσης κατά τόπους, κεραμική και ευρήματα με πιο χαρακτηριστικά τις πήλινες αγνύθες, τα τμήματα των μυλόλιθων, τμήματα λίθινης και μαρμάρινης λεκάνης, λίθινο τριπτήρα, σιδερένια καρφιά και σιδερένιους κρίκους, χάλκινο ειδώλιο Ερμή και τμήμα πήλινου ειδωλίου ανδρικής μορφής και θραύσματα γυάλινων αγγείων. Βρέθηκαν ακόμη πέντε χάλκινα και ένα ασημένιο νόμισμα, από τα οποία ταυτίστηκε με βεβαιότητα το ασημένιο, που είναι εποχής Σύλλα (83 π.Χ.) και δύο χάλκινα, Πέλλας (187-31 π.Χ.) και Φιλίππων (αυτοκρατορικών χρόνων).

Αμέσως κάτω από τις επιχώσεις της ρωμαϊκής εποχής βρέθηκαν επιχώσεις της ελληνιστικής εποχής. Ο βόρειος τοίχος του χώρου είχε χτιστεί πάνω σε παλαιότερο ελληνιστικό τοίχο, ενώ αρκετοί λάκκοι λαξευμένοι στο βράχο περιείχαν κεραμική και ευρήματα της εποχής του Σιδήρου.

Ανατολικό τμήμα. Το ανατολικό τμήμα του κτίσματος αποκαλύφθηκε το 2003 και, όπως διαπιστώθηκε κυρίως από το βόρειο τοίχο του, που συνεχιζόταν προς Α. πέρα από τα όρια της ανασκαφής, οι χώροι του εκτείνονταν ανατολικότερα και πέρα από το σημείο όπου σταμάτησε η ανασκαφή.

Ο εσωτερικός του χώρος χωριζόταν σε δύο τμήματα: το νότιο (Χώρος Δ) ανατολικά από τα δωμάτια Α και Β και το βόρειο (Χώρος Ε), ανατολικά του χώρου Γ.

Ο χώρος Δ καταλάμβανε το νοτιοανατολικό τμήμα του κτίσματος Χ. Η δυτική πλευρά του βρισκόταν σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο των δύο δωματίων (Α και Β) και ο βόρειος τοίχος του αποτελούσε προέκταση προς Α. του τοίχου που διαχώριζε το δωμάτιο Β και το Χώρο Γ στα δυτικά (Σχέδ. 46).

Οι τοίχοι στη νότια και ανατολική πλευρά του είχαν καταστραφεί και ελάχιστες πέτρες που είχαν παραμείνει στη θέση τους, μαρτυρούσαν την ύπαρξή τους.

Ο Χώρος Δ βρισκόταν σε χαμηλότερο επίπεδο από τα δωμάτια στα δυτικά του, αλλά και από το Χώρο Ε, που εκτεινόταν βορειότερα από αυτόν.

Ήταν ενδεικτικό ότι στη βορειοδυτική γωνία και χαμηλότερα από τη θεμελίωση της γωνίας του βόρειου και του δυτικού τοίχου του Χώρου Δ, ο φυσικός βράχος είχε λαξευτεί κατακόρυφα σχηματίζοντας ορθή γωνία. Με αυτόν τον τρόπο οι κατακόρυφες επιφάνειες του βράχου αποτελούσαν προέκταση προς τα κάτω και μέχρι το επίπεδο του δαπέδου της ανατολικής και της νότιας παρειάς του δυτικού και του βόρειου τοίχου αντίστοιχα.

Ο χώρος Δ επικοινωνούσε με το δωμάτιο Α, δεν συνέβαινε όμως το ίδιο με το δωμάτιο Β και το χώρο Ε, που εκτεινόταν βορειότερα και σε ψηλότερο επίπεδο από αυτόν.

Το μεγαλύτερο μέρος του βόρειου τμήματος του χώρου καταλάμβανε κτιστή, κυκλική κατασκευή (Σχέδ. 46· Πίν. 48 α).

Η κυκλική κατασκευή είχε διάμετρο 3,70 μ. και είχε διασωθεί σε αρκετά καλή κατάσταση εκτός από τμήμα της ανατολικής της πλευράς, που βρέθηκε αρκετά κατεστραμμένο.

Περιελάμβανε έναν κυκλικό τοίχο, πάχ. 0,50 μ., θεμελιωμένο χαμηλότερα από τη θεμελίωση του δυτικού και του βόρειου τοίχου του χώρου που την περιέβαλαν. Στην εσωτερική κυκλική επιφάνειά της υπήρχε στρώση από πήλινες πλάκες διαστ. 0,42×0,44 μ., οι περισσότερες από τις οποίες βρέθηκαν σπασμένες σε μικρά κομμάτια. Οι πήλινες πλάκες παρουσίαζαν μια ελαφριά κλίση προς το εσωτερικό της κατασκευής και κάτω από αυτές υπήρχε στρώση κόκκινου πηλού. Σε μεγάλο τμήμα πάνω από τις πήλινες πλάκες είχε βρεθεί στρώση κόκκινου πηλού που ίσως προερχόταν από την ανωδομή της, ωστόσο δεν βρέθηκαν επαρκή στοιχεία που να το επιβεβαιώνουν. Στη νοτιοανατολική πλευρά της υπήρχε κτιστό σκαλοπάτι, ενώ όλος ο χώρος νότια και ανατολικά της κατασκευής ήταν στρωμένος με λίθινες πλάκες.

Στις επιχώσεις που κάλυπταν το χώρο Δ υπήρχαν πεσμένες πέτρες και θραύσματα κεράμων, κυρίως κατά μήκος του δυτικού τοίχου, ενώ στο ανατολικό και νοτιοανατολικό τμήμα υπήρχε μεγάλος λιθοσωρός από πέτρες που προέρχονταν κυρίως από τον κατεστραμμένο νότιο τοίχο.

Το λιθόστρωτο μονοπάτι που υπήρχε κατά μήκος της νότιας πλευράς του χώρου βρέθηκε, επίσης, κατεστραμμένο στην περιοχή αυτή.

Το χώμα στο εσωτερικό του χώρου ήταν καστανόγκριζο κατά τόπους, με σποραδικά ίχνη καύσης, ενώ τα ευρήματα που βρέθηκαν δεν βοήθησαν, ώστε να διευκρινιστεί η χρήση της κυκλικής κατασκευής.

Βρέθηκαν αρκετά σιδερένια καρφιά και σιδερένια ελάσματα ή εργαλεία, αγνύθες, τμήματα και ένα ακέραιο λυχνάρι, θραύσματα γυάλινων αγγείων και μικρά Θεσσαλονίκης επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168/7 π.Χ.) τμήματα από πήλινες κατασκευές. Βρέθηκαν ακόμη πέντε νομίσματα, από τα οποία το ένα ήταν φθαρμένο και τα υπόλοιπα είναι: (ΧΑ νόμισμα Χ), Δίου επί Τιβερίου 14-37 μ.Χ., Θεσσαλονίκης επί Ελαγάβαλου 218-222 μ.Χ. και ένα αργυρό δηνάριο Αλεξάνδρου Σεβήρου 226-7/8 μ.Χ.

Κάτω από τα στρώματα της ρωμαϊκής εποχής βρέθηκε λιθόστρωτο δάπεδο και επιχώσεις των ελληνιστικών χρόνων, ενώ χαμηλότερα εμφανίστηκε σε όλη την έκταση του χώρου η στρώση του πορτοκαλοκίτρινου πηλού και επιχώσεις με κεραμική της εποχής του Σιδήρου.

Ο χώρος Ε, που εκτεινόταν βορειότερα και ανατολικά του χώρου Γ, βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο από τον προηγούμενο χώρο Δ και εκείνο που τον χαρακτήριζε ήταν ότι σε όλη την έκτασή του διαμορφωνόταν με σαφήνεια μόνον ένα στενόμακρο δωμάτιο κατά μήκος της βορειοδυτικής πλευράς του (Δωμάτιο ΣΓ) (Σχέδ. 46).

Στη δυτική πλευρά του, το δωμάτιο ΣΓ βρισκόταν σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο του Χώρου Γ, ενώ τόσο ο νότιος όσο και ο ανατολικός του τοίχος, είχαν χτιστεί με συνδετικό ασβεστοκονίαμα.

Στη βόρεια πλευρά του υπήρχε άνοιγμα εισόδου και ο ανατολικός τοίχος του δωματίου σε εκείνο το σημείο καμπτόταν και συνέχιζε προς Α.

Στον υπόλοιπο χώρο βρέθηκαν κυρίως επιχώσεις και μικρά τμήματα τοίχων, που ανήκαν στην ελληνιστική εποχή, καθώς και λάκκοι της εποχής του Σιδήρου. Αντίστοιχα ευρήματα αποκαλύφθηκαν στα χαμηλότερα στρώματα, στο εσωτερικό του δωματίου ΣΤ.

Εκτός από τα νομίσματα του 2ου-3ου αι. μ.Χ., το πιο χαρακτηριστικό εύρημα στο ανατολικό τμήμα του κτίσματος Χ ήταν τα νομίσματα της ελληνιστικής εποχής, που μας έδωσαν σαφή χρονολογικά όρια για τη διάρκειά της. Τα νομίσματα αυτής της εποχής είναι:

Φιλίππου Β΄ (359-336 π.Χ.)

Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.)

Αντιγόνου Γονατά (277/6-239 π.Χ.)

Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (Βοττιαία) (187-168 π.Χ.)

Φιλίππου Ε΄ (μετά το 183/2 π.Χ.)

Θεσσαλονίκης επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως (187-168 π.Χ.)

Μακεδονίας υπό ρωμαϊκή κηδεμονία (166-165 π.Χ.) (έξι νομίσματα)

Μακεδονίας υπό ρωμαϊκή κηδεμονία (Βοττιαία-Γάιος) (168-166 π.Χ.)

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ

Καραθοδωρέικα

Μετά από παρέλευση αρκετών χρόνων[259], στη διάρκεια των οποίων η Υπηρεσία μας χορηγούσε κατά έτος αποζημίωση για στέρηση χρήσης στον ιδιοκτήτη του αγροτεμαχίου στα Καραθοδωρέικα, προγραμματίστηκε φέτος η ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας στην τομή του 1994[260]. Ερευνήθηκαν 46 ταφές, στην πλειονότητά τους λακκοειδείς, με κάλυψη από λιθοσωρό (Πίν. 48 β). Τα όρια των λάκκων σηματοδοτούνταν από σειρά αργών λίθων πρόχειρα τοποθετημένων. Η διατήρηση του σκελετικού υλικού δεν ήταν καλή και οι περισσότεροι τάφοι ήταν ακτέριστοι. Η κεραμική που βρέθηκε, επαναλαμβάνει τα γνωστά από την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο σχήματα, κυρίως οπισθότμητες πρόχοι και φιάλες. Ελάχιστοι τάφοι διέσωζαν τα κτερίσματά τους, μεταξύ των οποίων ήταν κυρίως χάλκινα κοσμήματα γυναικείας αμφίεσης όλων των κατηγοριών: περιλαίμια, βραχιόλια, περίαπτα πόρπες κτλ. (Πίν. 48 γ). Χρονολογικά, οι τάφοι τοποθετούνται στη διάρκεια των αρχαϊκών χρόνων. Αξιοσημείωτη στάθηκε η ανακάλυψη ενός σκελετού αλόγου ανάμεσα στις ταφές της τομής. Η προσεκτική αφαίρεση του σκελετού και η μελέτη του έγινε από τους ειδικευμένους επιστήμονες: Θ.Γ. Αντίκα και L. Wynn-Antikas.

Ακρίτας

Σε περιοχή κοντά στο χωριό Ακρίτας, στη θέση Παλιός Σκουπιδότοπος, άρχισε έρευνα σε νεκροταφείο τύμβων συλημένων από αρχαιοκάπηλους[261]. Η περιοχή απομα-

259. Για τις πρώτες πληροφορίες και την έναρξη της ανασκαφής, βλ. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 353· 49 (1994): Χρονικά, σ. 462, καθώς και στο *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 137 κ.ε.

260. Τη διεξαγωγή της ανασκαφής ανέλαβε η αρχαιολόγος Μ. Φαρμάκη, την τοπογράφηση ο τοπογράφος Γ. Λάμπρου και την ανασκαφική ο αρχιτέκτονας της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, Γ. Γιαννάκης.

261. Ο εντοπισμός του νεκροταφείου είχε γίνει μετά από καταγγελία κατοίκου της περιοχής για την καταστροφή τάφων μετά από διάνοιξη αγροτικού δρόμου, βλ. *ΑΔ* 41 (1986): Χρονικά, σ. 150.

κρυσμένη και κατάφυτη από θάμνους και πουρνάρια, αποτελούσε τον ιδανικό βοσκότοπο για εξάσκηση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας των κατοίκων της περιοχής.

Με αφορμή αυτοψία για το χαρακτηρισμό της περιοχής ως κτηνοτροφικού πάρκου, διαπιστώθηκε η εκτεταμένη σύληση των τύμβων και αποφασίστηκε η δοκιμαστική έρευνα ορισμένων εξ αυτών με στόχο τη χρονολογική ένταξη και την τοπογράφησή τους.

Καταμετρήθηκαν και αποτυπώθηκαν[262] συνολικά 40 τύμβοι και από αυτούς ερευνήθηκαν μόνο δέκα (ποσοστό 1/4). Πρόκειται για τους τύμβους: 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 20, 24 στο τοπογραφικό, οι οποίοι έχουν κατασκευαστεί με δύο τρόπους: α) πρόκειται για τυμβόσχημες κατασκευές από καθαρό αργιλόχωμα με περιφέρεια που ορίζεται από σειρά λίθων στη βάση του τύμβου. Η κορυφή του σηματοδοτείται από όρθια τοποθετημένη λευκού χρώματος πέτρα (Πίν. 48 δ). Συνήθως καλύπτουν κιβωτιόσχημους τάφους που έχουν κατασκευαστεί από κάθετα τοποθετημένες σχιστόπλακες και έχουν το δάπεδό τους επίσης στρωμένο από σχιστόπλακες (Πίν. 48 ε), β) τύμβοι που σχηματίζονται από συσσώρευση αργών λίθων και που καλύπτουν κιβωτιόσχημο ή λακκοειδή τάφο στη βάση του κέντρου τους. Στην κορυφή και πάλι τοποθετείται ο λίθος-σήμα.

Η σύληση των τύμβων ήταν ολοκληρωτική. Στα χώματα της διαταραγμένης εσωτερικής επίχωσης των τάφων από τους αρχαιοκάπηλους, εντοπίστηκαν σε δύο τάφους ένα νόμισμα και μικρό χρυσό σκουλαρίκι με απόληξη λεοντοκεφαλής κλασικών χρόνων. Ο οικισμός στον οποίο ανήκει το νεκροταφείο των τύμβων, βρίσκεται περί τα 1.500-2.000 μ. νοτιότερα από το χώρο του νεκροταφείου στη θέση Μαύρος Βράχος. Πρόκειται για έναν οχυρό λόφο, που δεσπόζει στην περιοχή και ελέγχει το πέρασμα προς τη λίμνη Δοϊράνη και τις ορεινές διαβάσεις του Μπέλλες προς τα βορειότερα στις περιοχές που σύμφωνα με τις γραπτές μαρτυρίες κατοικούνταν από τους Παίονες.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Κιλκίς

Αρχαιολογικό Μουσείο

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης των κτιριακών εγκαταστάσεων του Αρχαιολογικού Μουσείου όπως: στεγάνωση του δώματος, εξωτερικά και εσωτερικά επιχρίσματα και ελαιοχρωματισμός των αιθουσών και κατασκευάστηκε ράμπα πρόσβασης για τα άτομα με κινητικά προβλήματα.

Παράλληλα, κατασκευάστηκε βαθμιδωτό κρηπίδωμα με μεταλλικό στέγαστρο στον αύλειο χώρο του Μουσείου, προκειμένου να μεταφερθούν και να τοποθετηθούν εκεί γλυπτά και μαρμάρινα μέλη, ώστε να εξοικονομηθεί ο απαραίτητος χώρος από την ενιαία αποθήκη-εργαστήριο συντήρησης που διαθέτει το Μουσείο Κιλκίς (Πίν. 48 στ).

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΒΟΡΕΙΑ ΠΙΕΡΙΑ

Κόρινος

Θέση Ρεβένια (αγροτεμάχιο 422)

Οι δοκιμαστικές τομές που προηγήθηκαν της δημιουργίας πτηνοτροφικής μονάδας εντόπισαν οικισμό της αρχαιότερης νεολιθικής αμέσως νότια μικρού ρέματος. Με βάση επιφανειακές ενδείξεις υπολογίζεται ότι η έκταση του οικισμού ανέρχεται σε 40 στρ., ενώ ερευνήθηκε έκταση 750 τ.μ. περίπου. Συνήθως διατηρούνται οι λάκκοι, από τους οποίους ερευνήθηκε ένας σημαντικός αριθμός, που έδωσε πλούσια κινητά ευρήματα. Οι περισσότεροι μπορούν να αποδοθούν σε υπόγεια οικιών. Εντοπίστηκαν λίγες πασσαλότρυπες, που όμως μας υποδεικνύουν ότι είχαμε ορθογώνιες κατασκευές.

Κίτρος

Θέση Χασάν Βρύση (αγροτεμάχιο 953)

Με αφορμή και εδώ εργασίες κατασκευής πτηνοτροφικής μονάδας πραγματοποιήθηκε ανασκαφή σε οικισμό των αρχών της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Αυλάκια θεμελίωσης και πασσαλότρυπες μας υποδεικνύουν ότι είχαμε ορθογώνια κτίσματα, που καταστράφηκαν από φωτιά. Είχαμε λίγους μεγάλους, αβαθείς λάκκους και περισσότερους με μικρότερη διάμετρο και βάθος 1 έως 1,50 μ. που έδωσαν και πολλά ευρήματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι είχαμε ασφαλείς ενδείξεις για επιτόπια κατεργασία του χαλκού.

Αιγίνιο

Θέση Καψοβάτης (αγροτεμάχια 162, 163)

Στην επίπεδη κορυφή λόφου, 1.000 μ. περίπου βορειο-

262. Την ανασκαφή ανέλαβε ο αρχαιολόγος Π. Ράδης, τα σχέδια των τάφων ο Γ. Σκούρτας και την τοπογραφική αποτύπωση η Ε. Παπαδημητρίου, σχεδιαστής και τοπογράφος αντίστοιχα της Εφορείας μας.

δυτικά του Αιγινίου, με αφορμή την κατασκευή βιομηχανικής μονάδας, εντοπίστηκε οικισμός της ύστερης εποχής του Χαλκού σε σχετικά μικρή απόσταση από την αρχαία παραλία του Θερμαϊκού κόλπου. Διατηρήθηκαν και εδώ μόνον υπόγειες κατασκευές: ένα υπόγειο οικίας και κυρίως οι λάκκοι από πιθεώνες, από τους οποίους τις περισσότερες φορές έχουν αφαιρεθεί οι πίθοι. Βρέθηκαν και δύο παιδικοί λακκοειδείς τάφοι, που έδωσαν πήλινα εισηγμένα αγγεία.

Κατερίνη

Αυτοκινητόδρομος Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι

Κατά τη διάρκεια των εργασιών για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου της ΠΑΘΕ (Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι) εντοπίστηκαν αρχαιότητες θαμμένες κάτω από αλλουβιακές επιχώσεις, βάθ. 1,50 μ. Βρέθηκαν τμήματα οικιών της ύστερης κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Το πιο σημαντικό εύρημα, ωστόσο, ήταν ένα συγκρότημα κεραμικών κλιβάνων, που διατηρήθηκε σε καλή κατάσταση. Δυτικά από ένα μεγάλο λάκκο που χρησίμευε ως αυλή, ερευνήθηκαν δύο μεγάλοι ορθογώνιοι κλίβανοι που προορίζονταν για την όπτηση μεγάλων αντικειμένων και νότιά τους ένας μικρός κυκλικός για την όπτηση μικρών αγγείων. Δυτικά και νότια από τους μεγάλους κλιβάνους βρέθηκαν σε παράταξη μικρότεροι κλίβανοι, χωρίς εσχάρα. Οι οικίες και τα εργαστήρια εγκαταλείφθηκαν στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και πιθανόν αυτό σχετίζεται με την κάθοδο των Γαλατών του Βρέννου στην κεντρική Ελλάδα.

Μεθώνη

Η θέση της αρχαίας Μεθώνης, αποικίας της Ερέτριας, ταυτίστηκε στη δεκαετία του 1970 βόρεια της Νέας Αγαθούπολης. Ο οικισμός αναπτυσσόταν σε δύο συνεχόμενους λόφους και στην επίπεδη ζώνη βόρεια τους, που κατά την αρχαιότητα έφθανε ως τη θάλασσα. Ο ανατολικός λόφος είναι χαμηλός και ομαλός, ενώ ο δυτικός είναι σημαντικά ψηλότερος και πιο απότομος. Η διαμόρφωση της ανατολικής πλευράς του χαμηλότερου λόφου δείχνει ότι έχει διαβρωθεί σημαντικά από τη θάλασσα, που σε κάποια φάση έφθανε ως εκεί. Οι μεγάλες προσχώσεις των ποταμών Αξιού, Λουδία και κυρίως του Αλιάκμονα στη συγκεκριμένη περίπτωση άλλαξαν δραματικά το τοπίο της περιοχής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Το 2003 άρχισε ανασκαφική έρευνα στο αγροτεμάχιο αριθ. 274 του αγροκτήματος της Νέας Αγαθούπολης στον ανατολικό λόφο του αρχαίου οικισμού. Η ανασκαφή έδειξε ότι εκτός από τη διάβρωση της ανατολικής πλευράς του λόφου από τη θάλασσα, μεγάλες διαβρώσεις επηρέασαν και την κορυφή του λόφου. Ωστόσο, διαπιστώθηκε συνεχής κατοίκηση από την ύστερη νεολιθική μέχρι και την αρχαϊκή εποχή. Στην κορυφή του λόφου εντοπίστηκε και άρχισε η ανασκαφική έρευνα μεγάλου ορύγματος διαστ. 3,50×3,50 μ., η ερμηνεία του οποίου δεν είναι σαφής ακόμα. Στη δυτική πλαγιά οι μεγάλες επιχώσεις που δημιουργήθηκαν από τη διάβρωση της κορυφής του λόφου στην ουσία προστάτεψαν τις υποκείμενες κατασκευές από τη λιθολόγηση. Η ανασκαφή των δοκιμαστικών τομών που χαράχθηκαν στη δυτική πλαγιά είναι σε εξέλιξη. Έχουν ήδη εντοπιστεί ένα μνημειακό άνδηρο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και μνημειακοί τοίχοι της αρχαϊκής εποχής που διατηρούνται σε πολύ καλή κατάσταση.

ΑΓΩΓΟΣ ΥΔΡΕΥΣΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Οι εργασίες για την κατασκευή του αγωγού ύδρευσης της βόρειας Πιερίας συνετέλεσαν σημαντικά στο σχηματισμό μιας πρώτης εικόνας για το ελάχιστα γνωστό αρχαιολογικά εσωτερικό της. Εντοπίστηκε ένας σημαντικός αριθμός θέσεων μικρής ή μεγαλύτερης έκτασης από την αρχαιότερη νεολιθική μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα. Οι προϊστορικές θέσεις υπερέχουν αριθμητικά αυτών των ιστορικών περιόδων, ενώ δεν εντοπίστηκαν βυζαντινές αρχαιότητες. Το αντίθετο συμβαίνει με τα νεκροταφεία. Οκτώ νεκροταφεία χρονολογούνται στις ιστορικές περιόδους και μόνον ένα στην εποχή του Χαλκού.

Ρητίνη

Η ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού στη Ρητίνη είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό τμήματος οικίας, ενός μεγάλου λάκκου και τριών τάφρων. Με βάση ανάλογα θεσσαλικά ευρήματα ο οικισμός χρονολογείται από την αρχαιότερη νεολιθική μέχρι την αρχή της νεότερης νεολιθικής.

Παλιά Χράνη

Δύο λάκκοι για την εξόρυξη πηλού ανασκάφηκαν στην Παλιά Χράνη, όπως επίσης και υπολείμματα κατοίκησης της πρώιμης και ύστερης εποχής του Χαλκού και λακκοειδείς τάφοι της μέσης και ύστερης εποχής του Χαλκού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ίδια περιοχή εντοπίστηκε συνεχής κατοίκηση από τον πρώιμο 5ο αι π.Χ. μέχρι και τη σύγχρονη εποχή.

Καστανιά

Τα νεκροταφεία Α και Β στην Καστανιά (Δήμος Κολινδρού) έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Οι ταφές του β΄ μισού

του 4ου και του 3ου αι. π.Χ. δείχνουν ότι οι κάτοικοι της μεσόγειας Πιερίας διατηρούν τις ηρωικές παραδόσεις στα έθιμα ταφής τους μέχρι και την ελληνιστική εποχή, ενώ, αντίθετα, στην παράλια Πιερία τα έθιμα αυτά έχουν εγκαταλειφθεί από τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και διατηρούνται μόνο σε ταφές εταίρων. Οι ανδρικές ταφές στην Καστανιά συνοδεύονταν από σιδερένια αιχμή δόρατος. Λίγα χάλκινα και κυρίως πήλινα σύνολα αγγείων παραπέμπουν σε σκεύη συμποσίων. Ξεχωρίζουν τα ερυθρόμορφα αγγεία (κρατήρες και πελίκες), όπως και το φυσικού μεγέθους πήλινο κεφάλι κοιμώμενου νέου, το οποίο πρέπει να αποδοθεί σε ομοίωμα του νεκρού.

Τέλος, στην περιοχή του νεκροταφείου Α εντοπίστηκαν τάφροι που ανήκαν σε κάποια οχύρωση των Μακεδονικών πολέμων, η οποία καταστράφηκε κατά τη διάρκεια της πορείας του ύπατου Κόιντου Μάρκιου Φιλίππου προς τον ποταμό Άσκορδο το 169 π.Χ.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από κατασχέσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

Ένα χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης επί Κομμόδου στην παράνομη κατοχή του Α.Σ. Αβερτίδη, κατοίκου Θεσσαλονίκης.

22 χάλκινα νομίσματα (Μακεδονίας, Θεσσαλονίκης, Πέλλας, Αμφιπόλεως επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως), στην παράνομη κατοχή του Ε.Κ. Μπακούσογλου, κατοίκου Θεσσαλονίκης.

Δύο χάλκινα νομίσματα (Αμφιπόλεως και Μακεδονίας υπό ρωμαϊκή κηδεμονία) στην παράνομη κατοχή του Μ.Α. Καριπίδη, κατοίκου Πευκοδάσους του Δήμου Πολυκάστρου, Νομού Κιλκίς.

Έξι χάλκινα νομίσματα, στην παράνομη κατοχή των Χ. Η. Ραΐφογλου, κατοίκου Ηράκλειας Σερρών, Χ.Γ. Αγγελόπουλου, κατοίκου Σερρών και Π.Κ. Σινάνογλου, κατοίκου Ηράκλειας Σερρών. Πρόκειται για νομίσματα Θεσσαλονίκης αυτοκρατορικών χρόνων και συγκεκριμένα τέσσερα επί Τραϊανού, ένα επί Ιουλίας Δόμνας και ένα επί Καρακάλλα.

Ένα χάλκινο νόμισμα Αμφιπόλεως στην παράνομη κατοχή της Ευ.Δ. Τσακιτζή, κατοίκου Θεσσαλονίκης.

184 μετάλλινα στην πλειονότητά τους αγγεία και μικροαντικείμενα, καθώς και 152 νομίσματα στην παράνομη κατοχή του Στ.Χ. Χατζηιωαννίδη. Μεγάλο μέρος των μετάλλινων αντικειμένων αποτελούν τα χάλκινα αγγεία (φιάλες, κάδοι, λέβητες, χύτρες, οινοχόες, κάνθαροι), τα περισσότερα των οποίων χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους και ελάχιστα στους ελληνιστικούς χρόνους. Μερικά από αυτά σώζονται ολόκληρα, τα περισσότερα τμηματικά (λαβές, βάσεις, διακοσμητικά στοιχεία, πολλά τεμάχια από το σώμα των αγγείων). Τα υπόλοιπα μετάλλινα αντικείμενα απαρτίζουν αργυρά και χάλκινα κοσμήματα (πόρπες, περόνες, περίαπτα, δακτυλίδια, ψέλια, χάντρες), σιδερένια, χάλκινα και μολύβδινα όπλα (ξίφος, αιχμές, πεσσοί, έλασμα από επένδυση ασπίδας), πέντε λιθοξοϊκά εργαλεία (μέρος ή το όλον θησαυρού) και επιπλέον μολύβδινες αγνύθες, ένας σιδερένιος λυχνοστάτης, τμήμα χάλκινης στλεγγίδας, κρίκοι, εφηλίδες, ήλοι, ελάσματα, το σύνολο των οποίων χρονολογείται από τους αρχαϊκούς έως τους μεσαιωνικούς χρόνους. Η πλειονότητα των νομισμάτων αφορά σε κοπές πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας (Φιλίππων, Θεσσαλονίκης, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Αντιγόνου Γονατά, Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως, Κοινού Μακεδόνων επί Αντωνίνου Ευσεβούς και Γορδιανού Γ΄), σε εκδόσεις αυτοκρατόρων της υστερορρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής, καθώς και σε λίγες οθωμανικές.

21 μετάλλινα, στην πλειονότητά τους μικροαντικείμενα και 425 νομίσματα στην παράνομη κατοχή του Α.Σπ. Πετρόπουλου, κατοίκου Θεσσαλονίκης. Σημαντικό μέρος των μικροαντικειμένων (κυρίως χάλκινα ειδώλια, διακοσμητικά στοιχεία χάλκινων αγγείων, σφραγιδόλιθοι) χαρακτηρίζονται ως κίβδηλα, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των γνησίων μικροαντικειμένων απαρτίζουν οι χάλκινες και σιδερένιες αιχμές βελών, καθώς και τα ασημένια και χάλκινα δακτυλίδια. Από τα 26 αργυρά νομίσματα, τα 15 αποτελούν νεότερες απομιμήσεις (Ακράγαντος, Μαρώνειας, Λυσιμάχου, Φιλίππου Β΄, Δελφών, Αθηνών, Πεπερήθου, Καρπάθου, Νικομήδους Β΄, Περτίνακος, Πεσκένιου Νίγρου, Ιουλίας, κόρης του Τίτου, Αγρίππα, Λευκίου Ουήρου και Ρωμαϊκής Δημοκρατίας). Τα έντεκα γνήσια απαρτίζουν: δύο δραχμές Αλεξάνδρου Γ΄ (Price, 1981-4 και 1389), δύο τετράδραχμα Αθηνών (*SNG* Cop. 63-5, Old Style και 208, New Style), ημίδραχμον Σικυώνος (*SNG* Cop. 57 κ.ε.), δηνάριον Τραϊανού (*RIC* II, σ. 250, 89), Σεπτιμίου Σεβήρου (*RIC* IV.1, σ. 101, 87), Μάρκου Αυρηλίου (*RIC* III, σ. 233, 259), αντωνιανός Γορδιανού Γ΄ (*HCC* III, σ. 198, 55) και Γαλληνού (*HCC* IV, σ. 22, 66) και τέλος ένα Σασσανιδικό. Τα υπόλοιπα 399 χαλκά απαρτίζουν κοπές Παντικαπαίου (*SNG* Cop. 32, 37, 43-5, 46-7, 49 και 62), βασιλέων και πόλεων της Μακεδονίας (Αμύντα Γ΄, Περδίκκα Γ΄, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητού, Αντιγόνου Γονατά, Φιλίππου Ε΄, Περσέως, Αμφιπόλεως, Ακάνθου, Κασσάνδρειας, Κοινού των Χαλκιδέων, Πέλλας, Παρώρειας, Φιλίππων, Σκιώνης, Θεσσαλονίκης, Τραγίλου, Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως, Κοινού Μακεδόνων), καθώς και λίγες ρωμαϊκές και υστερορρωμαϊκές εκδόσεις.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από παραδόσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

35 νομίσματα (ένα αργυρό και 34 χάλκινα), καθώς και τρία χάλκινα μικροαντικείμενα (περίαπτο αρχαϊκών χρόνων, ενώτιο και σταυρός μεσαιωνικών χρόνων), παρέδωσε ο Α.Χ. Θαλασσάς, κάτοικος Ορμύλιας Χαλκιδικής, τα οποία περισυνέλεξε, όπως δήλωσε ο ίδιος, από τον αγρό του στη θέση Άγιος Ηλίας, Ξηροποταμίνα Ορμύλιας. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα αργυρό στατήρα Αμύντα Γ΄ (*SNG* Cop. 512) και χάλκινα νομίσματα Αμφιπόλεως (*SNG ANS*, 120-2), Κοινού Χαλκιδέων (*SNG* Cop. 246), Θεσσαλονίκης (Gaebler, III2, πίν. XXII, 20), Πέλλας επί Γορδιανού Γ΄ (Gaebler, III2, πίν. XIX, 28), Κασσάνδρειας επί Κλαυδίου (*SNG* ANS, 230), Αμύντα Γ΄ (*SNG* Cop. 517-8), Περδίκκα Γ΄ (*SNG* Cop. 519-21), Φιλίππου Β΄ (*SNG* Cop. 582 κ.ε.), Αλεξάνδρου Γ΄ (*SNG* Cop. 1029-33), φθαρμένο του τύπου μακεδονική ασπίς/μακεδονικό κράνος, Αντιγόνου Γονατά (*SNG* Cop. 1205-13), Φιλίππου Ε΄ (*SNG* Cop. 1244-6), φόλλι Κρίσπου (*HCC* V, σ. 231, 60), φόλλεις Κωνσταντίνου Β΄ (*HCC* V, σ. 245, 63 και για τον τύπο *HCC* V, σ. 245, 65), δεκαεξανούμμια Ιουστινιανού (*DOC* 1, σ. 104-6). Τέλος, εκπροσωπούνται και επιπλέον εκδόσεις, αρχαίων ελληνικών και υστερορρωμαϊκών νομισματοκοπείων, στην πλειονότητά τους φθαρμένες. Τα νομίσματα καταγράφηκαν με αριθμούς ευρετηρίου ΑΕΝ 2565-1 έως 35. Τα μικροαντικείμενα με αριθμούς ευρετηρίου ΜΘ 22118-22120.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Κιλκίς

Αρχαιολογικό Μουσείο

Ο Λ. Τζούλης βρήκε και παρέδωσε κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών σε αγρό ιδιοκτησίας του, τα παρακάτω αντικείμενα στο Μουσείο Κιλκίς. Πρόκειται για αντικείμενα καθημερινής χρήσης νεολιθικών χρόνων όπως: πέντε σφονδύλια, δύο τριποδικές τράπεζες προσφορών, δύο ειδώλια, οκτώ λίθινους πελέκεις, ένα πηνίο, δύο μικρογραφικά αγγεία, τέσσερα όστρακα αγγείων, ένα δισκόμορφο πώμα, καθώς και πέντε λίθινους πεσσούς, τα οποία καταγράφηκαν στο ευρετήριο του Μουσείου Κιλκίς με αριθμούς ευρετηρίου ΑΕΜΚ 9943-9952.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

2004

Κατά τη διάρκεια του 2004, σημαντικό γεγονός στην ιστορία της Εφορείας αποτελεί η νέα διάρθρωση των περιφερειακών υπηρεσιών του ΥΠΠΟ, που είχε ως αποτέλεσμα το διαχωρισμό του Νομού Πιερίας από την έως τότε μονάδα της Κεντρικής Μακεδονίας και την ένταξή του στη νεοσύστατη ΚΖ΄ ΕΠΚΑ. Παράλληλο γεγονός είναι και η προσωρινή μετεγκατάσταση των γραφείων της, εξαιτίας της ανακατασκευής του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, της μέχρι τότε έδρας της, σε προκατασκευασμένους οικίσκους τοποθετημένους σε δημόσιο κτήμα δίπλα στους αλευρόμυλους της τέως εταιρείας Αλλατίνη. Δυσάρεστη συνέπεια είναι η δυσλειτουργία της Εφορείας και η μεγάλη αναστάτωση που έχει προκληθεί από τη διάσπαση και μεταφορά του ιστορικού της αρχείου, καθώς και των ποικίλων αρχαιοτήτων της.

Στην ίδια χρονική περίοδο, κτιριακές επισκευές έχουν πραγματοποιηθεί στα Μουσεία αρμοδιότητάς της, Κιλκίς και Πολυγύρου, καθώς και μικρής επέμβασης στερεώσεις μνημείων και βελτιώσεις αρχαιολογικών χώρων σε αρκετές θέσεις της περιφέρειας (Νομοί Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Χαλκιδικής), όπως και στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Η σωστική ανασκαφική δραστηριότητα είναι και τη φετινή περίοδο το κυρίαρχο έργο στις περισσότερες περιοχές, το οποίο έχει φέρει στο φως πλήθος αρχαιολογικών δεδομένων και ευρημάτων. Η τακτοποίηση και καταγραφή του παλαιότερου αρχαιολογικού υλικού, όπως και η συντήρηση ποικίλων άλλων αντικειμένων, απασχόλησε τόσο το μόνιμο προσωπικό της Εφορείας όσο και το έκτακτο.

Συνεχίστηκαν, άλλωστε, τα ενταγμένα στο Γ΄ ΚΠΣ έργα: Διαμόρφωση και Ανάδειξη της Αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης, Αποκατάσταση, Συντήρηση και Διαμόρφωση των Ανακτόρων του Γαλερίου, Προστασία και Ανάδειξη ταφικού συνόλου Α΄ Δερβενίου Θεσσαλονίκης, Προστασία και Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Λειβήθρων στη Λεπτοκαρυά Πιερίας και Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Παλατιανού Νομού Κιλκίς.

Οι επισκευές και αναδιαρρύθμιση των χώρων του Μουσείου Πολυγύρου εξάλλου, συνδυάστηκαν και με τις εκθεσιακές εργασίες αντιπροσωπευτικών αντικειμένων της σημαντικής Αρχαιολογικής Συλλογής Ι. Λαμπροπούλου, καταλήγοντας στην απόδοσή τους στο κοινό, κορυφαίο πολιτισμικό γεγονός του νομού αυτής της περιόδου. Η έκθεση εγκαινιάστηκε στα τέλη του έτους.

Η Εφορεία μας, εξάλλου, συμμετείχε με την αποστολή επιλεγμένων αρχαιοτήτων της σε εκθέσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα, Αθήνα και στο εξωτερικό, Αμερική και Κίνα.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου

Παράλληλα με τις εργασίες συντήρησης του κτιρίου ολοκληρώθηκε φέτος η ενοποίηση δύο μικρών χώρων με την καθαίρεση της μεσοτοιχίας του γραφείου των φυλάκων και του ξενώνα, ώστε να δημιουργηθεί ένας επιπλέον εκθεσιακός χώρος για τη στέγαση της αξιόλογης, γνωστής Αρχαιολογικής Συλλογής Ι. Λαμπροπούλου, πολύτιμο σύνολο ευγενικής δωρεάς προς το Ελληνικό Δημόσιο του κληρονόμου της, Πλοιάρχου Ε.Ν. Ηρακλή Λαμπρόπουλου, το 1995. Η έκθεση εγκαινιάστηκε τελικά στις 21 Νοεμβρίου του 2004, ημέρα τέλεσης του μνημοσύνου των σαράντα ημερών από το θάνατο του δωρητού.

Η Αρχαιολογική Συλλογή Λαμπροπούλου, μία από τις σημαντικότερες του βορειοελλαδικού χώρου, περιλαμβάνει 1.000 τουλάχιστον αντικείμενα, προερχόμενα αποκλειστικά από τη Χαλκιδική, τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από την προϊστορική μέχρι και τη βυζαντινή εποχή. Αποτελεί αναμφίβολα μια περιεκτική καταγραφή της ιστορίας και της πολιτισμικής φυσιογνωμίας των αρχαίων κατοίκων της Χαλκιδικής γης και εμπλουτίζει το περιεχόμενο των αρχαιολογικών ενοτήτων του Μουσείου Πολυγύρου.

Η παρουσίαση των κυριότερων ευρημάτων, ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος που αριθμεί 445 συνολικά εκθέματα, βασίζεται σε χρονολογικές ενότητες από την προϊστορία έως και τη μεταβυζαντινή περίοδο. Η επιμέρους κατανομή τους γίνεται ανά κατηγορία αντικειμένων και συγκεκριμένα σε γενικό πλαίσιο ως εξής:

Η προϊστορική εποχή εκπροσωπείται λιτά από λίθινα εργαλεία, λίγα χάλκινα κοσμήματα και ελάχιστα πήλινα χειροποίητα αγγεία.

Τα αντικείμενα των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα της Συλλογής: μελανόμορφα, ερυθρόμορφα και μελαμβαφή αγγεία, προερχόμενα από εργαστήρια τόσο του ανατολικού ελλαδικού χώρου όσο και της Κορίνθου, Αττικής, Χαλκιδικής, με ιδιαίτερα σχήματα και διακοσμήσεις, χάλκινα αγγεία, όπλα από χαλκό και σίδηρο, πήλινα ειδώλια και γυναικείες προτομές, κοσμήματα κατασκευασμένα από διάφορα υλικά (χρυσά, αργυρά, χάλκινα, λίθινα κ.ά.). Λίγα αγγεία με διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος και κοσμήματα εκπροσωπούν την περίοδο των ελληνιστικών χρόνων, ενώ αγγεία, χάλκινα αγαλμάτια και κοσμήματα ρωμαϊκών χρόνων αποτελούν μικρό μέρος της έκθεσης. Τέλος, εφυαλωμένα αγγεία, καθώς και κοσμήματα βυζαντινών και λίγα μεταβυζαντινών χρόνων, συμπληρώνουν τη διαχρονική εικόνα του αντιπροσωπευτικού δείγματος του αρχαιολογικού υλικού.

Η πρώτη αυτή ενδεικτική παρουσίαση της Συλλογής είναι προσωρινή μέχρι την οριστική έκθεσή της στην προβλεπόμενη προς ανέγερση νέα πτέρυγα του Μουσείου Πολυγύρου.

Στη μουσειολογική επιμέλεια της έκθεσης βασική συνεργάτης ήταν η αρχαιολόγος Δ. Ακτσελή. Η μουσειογραφική είναι καρπός της συνεργασίας των αρχιτεκτόνων της Εφορείας, Γ. και Ξ. Γιαννάκη, ενώ η συντήρηση των αρχαιοτήτων οφείλει πολλά στους συντηρητές Ν. Καπιζιώνη, Β. Μιχαλοπούλου και Χ. Τσαγκαλίδη. Η βοήθεια της αρχαιολόγου Ά. Παντή ήταν ποικίλη σε διάφορους τομείς. Γενικότερα η έκθεση έχει πραγματοποιηθεί με την υποστήριξη ομάδας συντηρητών και τεχνιτών της Υπηρεσίας, όπως του Δ. Δημητριάδη, Δ. Καπιζιώνη, Α. Ηλιάδη και Λ. Μαργαρίτη.

Έκθεση Νέας Υόρκης

Η Εφορεία συμμετείχε στη διοργάνωση της έκθεσης με θέμα «Μέγας Αλέξανδρος: Θησαυροί από μία επική εποχή του Ελληνισμού», που πραγματοποιήθηκε στη Νέα Υόρκη και στο Ωνάσειο Μορφωτικό Κέντρο από τα τέλη του 2004 (9/12/04) έως και την άνοιξη του 2005 (28/5/05).

Η έκθεση σχεδιάστηκε και οργανώθηκε στο πλαίσιο των πολιτισμικών δραστηριοτήτων του Κοινωφελούς Ιδρύματος Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης (ΗΠΑ) για την προβολή του ελληνικού πολιτισμού με τη συνεργασία των αρμόδιων Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και με επιστημονικό υπεύθυνο-συντονιστή τον καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, Δ. Παντερμαλή.

Τη συμμετοχή της Εφορείας αποτελούν ευρήματα από τις ποικίλες συλλογές της, των κοσμημάτων κυρίως και των όπλων, που συγκροτούν ένα σημαντικό αρχαιολογικό σύνολο της κλασικής-ελληνιστικής εποχής, δηλωτικό της τέχνης και του πολιτισμού της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το οποίο εκτίθεται για πρώτη φορά στο εξωτερικό. Οι αρχαιότητες έχουν πλαισιωθεί από εποπτικό υλικό και παρουσιαστεί σε επιστημονικό κατάλογο.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο (Γενί-Τζαμί)

Κατά τη διάρκεια του έτους 2004 άρχισαν να γίνονται εργασίες διορθωτικές στο προαύλιο του κτιρίου, αφού πρώτα προέκυψε μια μεγάλη αλληλογραφία με τις υπηρεσίες του Δήμου Θεσσαλονίκης που ανέλαβε τις εργασίες αυτές.

Συγκεκριμένα στο χώρο αυτό άρχισαν να γίνονται διορθωτικές ηλεκτρολογικής φύσεως εργασίες, με σκοπό την καλύτερη φύλαξη και φωτισμό του προαύλιου χώρου και του μνημείου. Για το σκοπό αυτό κόπηκαν και ορισμένα μεγάλα κλαδιά δέντρων.

Επίσης, έγιναν οι απαραίτητες ενέργειες ώστε να κοπεί ένα τεράστιο δέντρο του οποίου η ρίζα «τίναξε» τμήμα της περίφραξης.

Η περίφραξη διορθώθηκε κατά ένα μεγάλο μέρος αφού διαπιστώθηκε ότι έλειπαν τμήματά της από τούβλα.

Επίσης, υπερυψώθηκε τμήμα της ώστε να αποφευχθούν νυκτερινές κλοπές.

ΑΝΝΑ ΞΕΝΑΡΙΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Μεταστέγαση

Το Μάιο του 2004 η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ μεταστεγάστηκε, προσωρινώς, σε λυόμενες κατασκευές στο χώρο του εργοστασίου Αλλατίνη, στην περιοχή του Ποσειδωνίου Κολυμβητηρίου, καθώς γενικεύτηκαν οι εργασίες ανακατασκευής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (ΑΜΘ), έδρα της Εφορείας από το 1962, έτος κατά το οποίο εγκαινιάστηκε το σημαντικό αυτό έργο του Π. Καραντινού. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το διοικητικό αποχωρισμό του ΑΜΘ από την ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, με τη συγκρότησή του ως ειδικής περιφερειακής υπηρεσίας του ΥΠΠΟ, σύμφωνα με το Π.Δ. 401/2001(ΦΕΚ 286/Α/2001), είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της διοργάνωσης εκπαιδευτικών προγραμμάτων από την Εφορεία στους χώρους του ΑΜΘ. Η αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων διαλύθηκε, ενώ η μεγάλη τοιχογραφία διεσώθη, με φροντίδα της Εφορείας και μεταφέρθηκε στις νέες αποθήκες μας, στο Αλλατίνη (για αναλυτική παρουσίαση της αίθουσας, βλ. Χρονικά 2000). Η υπόλοιπη υποδομή μας μεταφέρθηκε στο λυόμενο κτίσμα της αρχαίας αγοράς, όπου και κατοικοεδρεύουν επί του παρόντος οι εκπαιδευτικές δράσεις της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

Μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα

Έως το Μάιο λειτούργησαν κανονικά όλα τα μόνιμα εκπαιδευτικά προγράμματα της Εφορείας. Τα δύο μουσειακά μας προγράμματα, «Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα» και το «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης» λειτούργησαν για τελευταία φορά στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, μόνον κατά τους δύο πρώτους μήνες του έτους. Τα δύο υπαίθρια προγράμματά μας, «Η αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία» και «Το Γαλεριανό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης» λειτούργησαν κανονικά στους αντίστοιχους αρχαιολογικούς χώρους της πόλης (για αναλυτική παρουσίαση των παραπάνω προγραμμάτων, βλ. σχετικά Χρονικά 1996, 1998, 2000, 2001 και 2003).

Παράλληλα, συνεχίστηκε και εφέτος η λειτουργία των δανειστικών προγραμμάτων, τόσο των τεσσάρων του ΜΕΛΙΝΑ σε μορφή δανειστικών φακέλων (βλ. σχετικά Χρονικά 1999, 2002 και 2003), καθώς και της εκπαιδευτικής μουσειοσκευής «Ένας αρχαίος ναός», προσφορά του Κέντρου Μελετών Ακρόπολης. Ο δανεισμός του εκπαιδευτικού φακέλου «Ο Χρυσός των Μακεδόνων» και η λειτουργία του προγράμματος «Τα Νομίσματα της Μακεδονίας», σε μορφή ατομικού εντύπου εργασίας (βλ. σχετικά Χρονικά 2002), διεκόπησαν, καθώς οι αντίστοιχοι εκθεσιακοί χώροι του ΑΜΘ εντάχθηκαν σταδιακά στο εργοτάξιο. Φέτος, πέραν των μαθητών, επισκέφθηκαν και παρακολούθησαν τα εκπαιδευτικά προγράμματα που διοργανώνονται στην αρχαία αγορά, οι φοιτητές του Τμήματος Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του ΑΠΘ, καθώς και μετεκπαιδευόμενοι δάσκαλοι του Διδασκαλείου Δ. Γληνός, ενώ παράλληλα ενημερώθηκαν και για τις υπόλοιπες εκπαιδευτικές δραστηριότητες της Εφορείας.

Νέα εκπαιδευτικά προγράμματα

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 2004 συνεχίστηκαν τα θερινά μας προγράμματα, θεσμός που εγκαινιάστηκε για πρώτη φορά το περσινό καλοκαίρι (βλ. Χρονικά 2003). Φέτος, ο χώρος δράσης μεταφέρθηκε στην αρχαία αγορά και συγκεκριμένα στο χώρο της Κρυπτής Στοάς, εγκαινιάζοντας ένα νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Περίπατος σε ένα αρχαίο αγρόκτημα». Θέμα του προγράμματος είναι η παρουσίαση των αγροικιών των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, οι οποίες αποκαλύφθηκαν από τις ανασκαφές της Εφορείας κατά μήκος της Εγνατίας Οδού, μέσα από το εποπτικό υλικό και τα αντικείμενα της έκθεσης «Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους». Το πρόγραμμα έχει στόχο να βοηθήσει τους μαθητές, έτσι ώστε: α) να γνωρίσουν την ιστορία και την αρχιτεκτονική των αρχαίων αγροκτημάτων, καθώς και τις βασικές αγροτικές εργασίες που λάμβαναν χώρα σε αυτά, β) να προσεγγίσουν το αρχαιολογικό έργο και τη σημασία του, με αφορμή τη δημιουργία ενός σύγχρονου δημόσιου έργου, όπως αυτό της Εγνατίας Οδού.

Το πρόγραμμα περιλαμβάνει εισαγωγή στο θέμα, σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο της κρυπτής στοάς, περιήγηση στην έκθεση με στάσεις σε επιλεγμένα αντικείμενα και, τέλος, εργαστήριο ζωγραφικής. Το πρόγραμμα παρακολούθησαν μαθητές των τμημάτων θερινής απασχόλησης του Δήμου Θεσσαλονίκης, ηλικίας από τεσσάρων έως δώδεκα ετών, ενώ με τις ανάλογες προσαρμογές και παιδιά με κινητικά προβλήματα και νοητική στέρηση.

Η ανάγκη για τη λειτουργία ενός προγράμματος σε στεγασμένο και θερμαινόμενο χώρο, κατά τους χειμερινούς κυρίως μήνες, ιδιαίτερα μετά τη διακοπή των μουσειακών μας προγραμμάτων που, πέραν των άλλων, προσέφεραν λύση και σε αυτό το πρακτικό ζήτημα, αλλά και η προσπάθεια αξιοποίησης των νέων αρχαιολογικών χώρων της Εφορείας που παραδίδονται στο κοινό, μας οδήγησαν

στην εκπόνηση και λειτουργία ενός ακόμη νέου προγράμματος με τίτλο «Ο μακεδονικός τάφος στον Φοίνικα». Θέμα του προγράμματος είναι η ιστορία και η αρχιτεκτονική του μακεδονικού τάφου στην περιοχή του Φοίνικα, ενός από τους αρχαιότερους και σημαντικότερους που βρέθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Το πρόγραμμα έχει στόχο να βοηθήσει τους μαθητές, έτσι ώστε: α) να γνωρίσουν την ιστορία και την αρχιτεκτονική των μακεδονικών τάφων και ιδιαίτερα αυτών που βρέθηκαν στη Θεσσαλονίκη, β) να εξοικειωθούν με τα ταφικά έθιμα της αρχαίας Μακεδονίας, όπως αυτά αποκαλύπτονται μέσα από τα ταφικά της μνημεία, γ) να έρθουν σε επαφή με ένα νέο, σημαντικό αρχαιολογικό χώρο της Θεσσαλονίκης, άγνωστο ακόμη στο ευρύ κοινό και την εκπαιδευτική κοινότητα της πόλης.

Πιο συγκεκριμένα το πρόγραμμα περιλαμβάνει: εισαγωγή στο θέμα, που λαμβάνει χώρα μέσα στο στεγασμένο χώρο του μακεδονικού τάφου, με βάση το εποπτικό και επεξηγηματικό υλικό της έκθεσης που υπάρχει εκεί, περιήγηση στο μακεδονικό τάφο και τέλος εργαστήρι χαρτοκοπτικής, όπου οι μαθητές κατασκευάζουν με χαρτόνι το μνημείο που μόλις γνώρισαν. Στο τέλος του προγράμματος δίνεται στους εκπαιδευτικούς έντυπο αξιολόγησης και εμπέδωσης με πληροφορίες, ασκήσεις και προτάσεις για δραστηριότητες μέσα στην τάξη.

Το πρόγραμμα ξεκίνησε τη λειτουργία του το Νοέμβριο του 2004 και απευθύνεται σε μαθητές Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού, αλλά και μαθητές Γυμνασίου. Η διοργάνωση του προγράμματος περιορίζεται στους χειμερινούς μήνες (Νοέμβριο έως Φεβρουάριο), όταν δεν λειτουργούν τα υπαίθρια προγράμματα της Εφορείας. Η αξιολόγηση του προγράμματος κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του και η ανταπόκριση των εκπαιδευτικών κρίνεται θετική.

Τέλος, φέτος η Ό. Σακαλή, πέραν της βασικής συμβολής της σε θέματα σχεδιασμού, επωμίστηκε εξ ολοκλήρου και την εφαρμογή των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ανάκτορα Γαλερίου. Εργασίες συντήρησης αρχαίων δαπέδων

Τον Απρίλιο του 2004 συνεχίστηκε με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ η αποκατάσταση των ανακτόρων του Γαλερίου στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Ναυαρίνου στη Θεσσαλονίκη (Σχέδ. 47). Οι εργασίες που αφορούσαν στη συντήρηση και αποκατάσταση του μαρμάρινου δαπέδου του Οκταγώνου και στην επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών του νότιου διαδρόμου της κεντρικής κτιριακής ενότητας (βόρειο περιστύλιο) είχαν οκτάμηνη διάρκεια.

Το δάπεδο του Οκταγώνου, κατά την αρχαιότητα ήταν κατασκευασμένο με μεγάλες έγχρωμες μαρμάρινες πλάκες, που σχημάτιζαν διάχωρα συμμετρικά κατανεμημένα ως προς ένα κεντρικό άξονα με κατεύθυνση Β.-Ν. Εντός των διαχώρων υπήρχαν πλακίδια από διαφορετικά είδη έγχρωμων και λευκών μαρμάρων[263], τοποθετημένων εναλλάξ υπό μορφήν άβακα ζατρικίου. Από το δάπεδο του Οκταγώνου, το οποίο κατά την αρχαιότητα είχε εμβαδόν 700 τ.μ., σώζονταν αποσπασματικά 250 τ.μ., τα οποία διατηρούνται κυρίως στο βορειοανατολικό τμήμα του και εντός των κογχών. Η ανασκαφή του δαπέδου ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του '60 και κατά το παρελθόν συντηρήθηκε σε τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους (1970, 1975,1986)[264]. Οι προγενέστερες εργασίες αφορούσαν κυρίως στην επανατοποθέτηση των αποκολλημένων ακέραιων πλακιδίων με τη χρήση ισχυρού τσιμεντοκονιάματος, στην άτακτη στερέωση των θραυσμάτων των θρυμματισμένων πλακών-πλακιδίων στο υπόστρωμα χωρίς συναρμογή και στη συμπλήρωση των μερικώς κατεστραμμένων πλακών και πλακιδίων με μαρμάρινα θραύσματα διαφορετικού είδους. Η συμπλήρωση των μικρών κενών (lacunae) που υπήρχαν εντός των διαχώρων υλοποιήθηκε με μαρμάρινα θραύσματα ή ακέραια πλακίδια που επιλέχθηκαν αυθαίρετα από το διάσπαρτο ανασκαφικό υλικό, με αποτέλεσμα στις περιοχές αυτές να διασπαστεί η χρωματική και γραμμική ενότητα του δαπέδου.

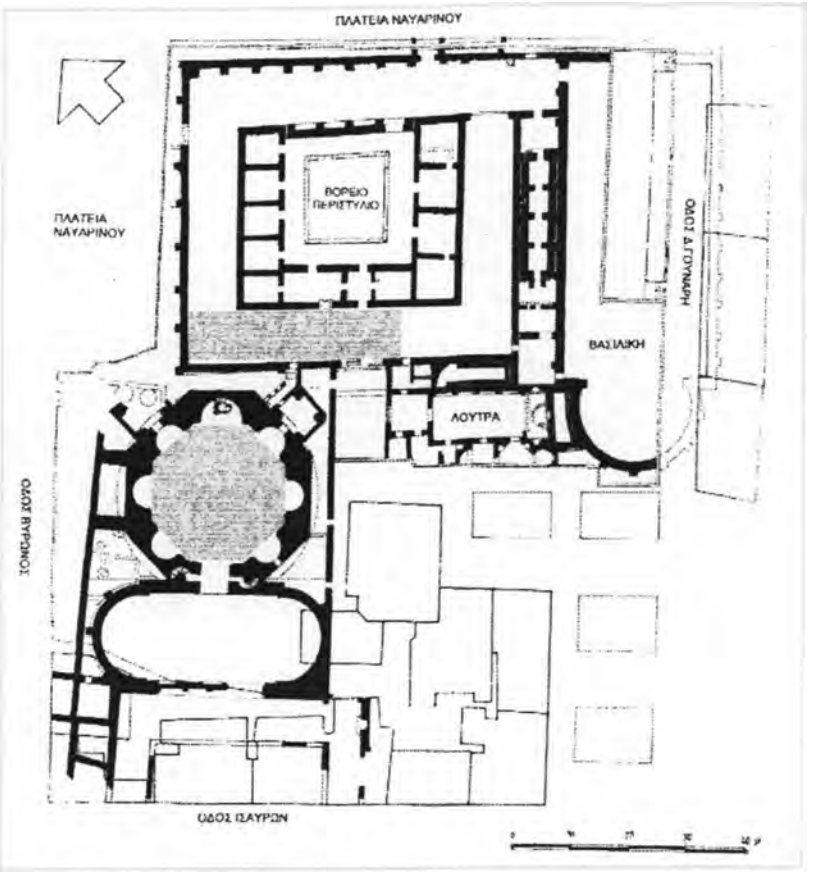
Η αποκατάσταση του δαπέδου υλοποιήθηκε σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη (Φ. Αθανασίου, Μ. Μίζα, Β. Μάλαμα, Μ. Σαραντίδου, Χ. Σαλβαρά, Αποκατάσταση-Συντήρηση του μαρμάρινου δαπέδου του Οκταγώνου ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ16/62876/4302)[265]. Οι εργασίες αφορούσαν: α) στην αφαίρεση των προγενέστερων επεμβάσεων και στην επανατοποθέτηση των αποκολλημένων πλακιδίων σε νέο κονίαμα συμβατό με αυτό του αρχαίου υποστρώματος[266], β) στη συναρμογή και

263. L. Lazzarini - F. Athanasiou - V. Malama - M. Misa - M. Sarantidou, The Pavement and Marbles of the 'Oktagon' of Galerius Palace in Thessaloniki, *ASMOSIA* VI, Venice 2000, σ. 107-115.

264. Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου, *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 409.

265. Στην εκπόνηση των σχεδίων συμμετείχε και η σχεδιάστρια Μ. Νάννου.

266. Η σύνθεση των νέων κονιαμάτων μελετήθηκε από την καθηγήτρια του ΑΠΘ, Ι. Παπαγιάννη.



Σχέδ. 47. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Κάτοψη με την περιοχή επέμβασης.

συγκόλληση των θρυμματισμένων πλακών και πλακιδίων και στη συμπλήρωση των κατεστραμμένων τμημάτων τους με συμβατό κονίαμα αντίστοιχης χρωματικής απόχρωσης (ερυθρό, πράσινο, λευκό, γκρι), γ) στην αισθητική αποκατάσταση του δαπέδου με τη συμπλήρωση των κενών. Ειδικότερα η συμπλήρωση των μικρών κενών εντός των διαχώρων έγινε με επιλεγμένα πλακίδια, όσον αφορά στη διάσταση και στο χρώμα, ώστε να αποκατασταθεί το σχέδιο και η χρωματική σύνθεση του δαπέδου που βασίζεται κυρίως στην εναλλαγή λευκών και έγχρωμων μαρμάρων. Η περιοχή της επέμβασης οριοθετήθηκε με λάμες ανοξείδωτου χάλυβα. Τα μεγαλύτερα κενά, για τα οποία δεν υπήρχε τεκμηρίωση για το είδος του μαρμάρου με το οποίο ήταν επιστρωμένα, συμπληρώθηκαν με κονίαμα παρόμοιο με αυτό του αρχαίου υποστρώματος. Το κονίαμα φέρει εγχάρακτες γραμμές που αντιστοιχούν στις διαστάσεις των κατεστραμμένων αρχαίων πλακών, όπως αποτυπώθηκαν στο κονίαμα του υποστρώματος. Στην αποκατάσταση του δαπέδου εργάστηκαν οι συντηρητές Σ. Βατίδης, Φ. Παπαδόπουλος, Α. Φωστηρίδου, Ι. Αλμπάντη και Β. Φωκιανού. Υπεύθυνη των εργασιών ήταν η συντηρήτρια Χ. Σαλβαρά. Οι εργασίες θα ολοκληρωθούν το 2005.

Οι επεμβάσεις στο νότιο διάδρομο της κεντρικής κτιριακής ενότητας υλοποιήθηκαν σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη (Φ. Αθανασίου, Μ. Μίζα, Β. Μάλαμα, Μ. Σαραντίδου, Τροποποίηση της μελέτης αποκατάστασης των δαπέδων του νότιου διαδρόμου της κεντρικής κτιριακής ενότητας, ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ16/62876/ 4302) που αφορούσε στην αποκατάσταση των δύο επάλληλων αρχαίων δαπέδων του (ψηφιδωτού του 4ου αι. μ.Χ. και opus segmetatum του 5ου αι. μ.Χ.) με την ταυτόχρονη προστασία και ανάδειξη οικοδομικών λειψάνων προγενεστέρων του ανακτόρου ρωμαϊκών κατοικιών[267]. Σύμφωνα με τη μελέτη και υπό την επίβλεψη του συντηρητή Α. Μοδίτση πρώτα τοποθετήθηκε το αρχαιότερο ψηφιδωτό δάπεδο[268]. Η κατασκευή του υπο-

267. Βλ. Μ. Καραμπέρη, Η διαχρονικότητα της Θεσσαλονίκης μέσα από το Γαλεριανό Συγκρότημα, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 394.

268. Το ψηφιδωτό αποκολλήθηκε για να συντηρηθεί το 1995.



Σχέδ. 48. Θεσσαλονίκη. Οδός Συγγρού 18. Κάτοψη της ανασκαφής.

στρώματος έγινε σύμφωνα με τις αρχαίες οικοδομικές τεχνικές, ενώ το κονίαμα που χρησιμοποιήθηκε ήταν συμβατό με το αρχαίο. Από την προγενέστερη φάση επιλέχθηκαν να παραμείνουν ορατά δύο δωμάτια, διαστ. 2,30×2,30 μ., που έφεραν ψηφιδωτά δάπεδα και τοιχογραφίες. Τα σκάμματα θα καλυφθούν με αυτοφερόμενη, γυάλινη κεκλιμένη επιστέγαση που θα στηρίζεται σε σκελετό ανοξείδωτου χάλυβα. Για την επανατοποθέτηση του ψηφιδωτού εργάστηκαν οι συντηρητές Π. Κουρτίδης και Δ. Σπανόπουλος. Η επανατοποθέτηση του δαπέδου της μεταγενέστερης οικοδομικής φάσης (opus segmentatum) θα υλοποιηθεί το 2005.

Το 2004, η αρχιτεκτονική ομάδα εκπόνησε τη δεύτερη φάση της μελέτης αποκατάστασης του Οκταγώνου, η οποία υποβλήθηκε για έγκριση στο ΚΑΣ.

ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Οδός Συγγρού 18 (οικόπεδο Γ. Κουκουγιαννίδη)

Κατά τους μήνες Ιανουάριο-Μάρτιο του 2004 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης.

Αποκαλύφθηκαν τρεις επάλληλες οικιστικές φάσεις (δύο της υστερορρωμαϊκής και μια φάση της ρωμαϊκής περιόδου), οι οποίες ερευνήθηκαν με τρεις δοκιμαστικές τομές (Πίν. 49 α).

Η πρώτη οικιστική φάση εντοπίστηκε σε βάθος 4,50-4,79 μ. από το επίπεδο του πεζοδρομίου. Στη φάση αυτή συγκαταλέγονται δύο χώροι (χώρος Β και χώρος Γ)

(Σχέδ. 48), οι οποίοι ορίζονται από προχειροκτισμένους τοίχους και έχουν αμφότεροι πλίνθινα δάπεδα αμελούς κατασκευής χωρίς υπόστρωμα. Κάτω από το δάπεδο του χώρου Γ εντοπίστηκε κτιστός αποχετευτικός αγωγός με καλυπτήριες πλάκες (Πίν. 49 β).

Η δεύτερη υστερορρωμαϊκή φάση βρέθηκε σε βάθος 5-5,30 μ. Στη φάση αυτή συγκαταλέγονται οι χώροι Δ και Ε, οι οποίοι έχουν επίσης πλίνθινα δάπεδα, επιμελέστερης όμως κατασκευής, με υπόστρωμα από αργούς λίθους και κονίαμα.

Η πολύ πυκνή δόμηση δεν επέτρεψε την έρευνα σε βάθος, παρά μόνο στη νοτιοανατολική πλευρά του οικόπεδου (χώρος Β). Στο τμήμα αυτό του ανεσκαμμένου χώρου, κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοπέδου, με κατεύθυνση Α.-Δ., βρέθηκε τοίχος, Τ1, της ρωμαϊκής εποχής, σε βάθος 4,50 μ., με πολύ επιμελημένη τοιχοποιία, σαφώς διαφοροποιήσιμη από τις τοιχοποιίες των δύο μεταγενέστερων φάσεων. Το σωζόμενο ύψος του τοίχου είναι 2,40, το πλάτος του 0,60 και το αποκαλυφθέν μήκος του 7 μ. Ο ισχυρός αυτός τοίχος του χρησιμοποιήθηκε και στις μεταγενέστερες φάσεις και αποτελεί το μοναδικό οικοδομικό κατάλοιπο της κυρίως ρωμαϊκής φάσης. Μετά την αφαίρεση μερικών πολύ κατεστραμμένων πλίνθων του δαπέδου της α΄ φάσης, πραγματοποιήθηκε έρευνα σε βάθος 6-7 μ., η οποία αποκάλυψε στρώμα καταστροφής με πολλά και εντυπωσιακά σπαράγματα τοιχογραφιών με φυτικά θέματα και ποικίλα χρώματα, πυραμιδόσχημες αγνύθες, όστρακα μεγαρικών σκύφων και θραύσματα λύχνων τύπου Εφέσου του 1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ε. Χριστοδουλίδου, ενώ την αποτύπωση των ευρημάτων έκανε ο σχεδιαστής Στ. Τριανταφυλλίδης.

Οδός Μακεδονικής Αμύνης 11 (οικόπεδο Δ. Σίνου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, δυτικά του σημερινού αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας αγοράς, επί των οδών Μακεδονικής Αμύνης 11 και Ολύμπου 82, πραγματοποιήθηκε κατά τους μήνες Ιούνιο-Αύγουστο σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία ακολούθησε τις εργασίες εκσκαφής. Αποκαλύφθηκαν δύο επάλληλες οικιστικές φάσεις της ύστερης ρωμαϊκής και της κυρίως ρωμαϊκής περιόδου, οι οποίες ερευνήθηκαν με δοκιμαστικές τομές (Σχέδ. 49· Πίν. 49 γ).

Την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο ορίζουν τα οικοδομικά κατάλοιπα κτίσματος μεγάλων διαστάσεων, πιθανότατα οικίας (Πίν. 49 δ), τα οποία καταλαμβάνουν το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για αρκετά επιμελημένη κατασκευή, κτισμένη με αργολιθοδομή με ευδιάκριτα ίχνη κονιάματος. Διασώζονται δύο χώροι της οικίας που επικοινωνούσαν με εσωτερική θύρα, της οποίας το κατώφλι αποκαλύφθηκε επί του διαχωριστικού τοίχου, ενώ εντοπίστηκαν αποσπασματικά και τμήματα δαπέδου κατασκευασμένου από πλίνθους. Στην ίδια οικιστική φάση της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου ανήκει και ένας αποχετευτικός αγωγός με φρεάτιο καθαρισμού που βαίνει στα βόρεια και παράλληλα σχεδόν με τον αντίστοιχο τοίχο της οικίας.

Η κυρίως ρωμαϊκή φάση του οικοπέδου ορίζεται από τη μαρμαροστρωμένη πλατεία της αρχαίας αγοράς, αναμενόμενο εύρημα, αφού εντοπίστηκε και σε ανασκαφική έρευνα του όμορου προς Ν. οικοπέδου επί της οδού Μακεδονικής Αμύνης 9. Σε μια μικρή λόγω επικινδυνότητας δοκιμαστική τομή 2,5×1,5 μ. που διανοίξαμε στο εσωτερικό της οικίας, αποκαλύφθηκε σε άριστη σχεδόν κατάσταση και σε βάθος 7,51 μ. από το επίπεδο των παρακείμενων πεζοδρομίων τμήμα της αρχαίας πλακόστρωσης (Πίν. 50 α) από ποικίλων σχημάτων ανισομεγέθεις πλάκες που εδράζονται σε υπόστρωμα από επιμελημένη αργολιθοδομή με λεπτή στρώση κονιάματος. Κάτω από ελάχιστα εκατοστά επίχωσης εντοπίστηκε ο φυσικός βράχος σε βάθος 7,86 μ.

Στο βόρειο και βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε λιθόστρωτο με υποκείμενο δίκτυο αγωγών της περιόδου της τουρκοκρατίας.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ε. Γκιούρα, ενώ την αποτύπωση έκανε ο σχεδιαστής Στ. Τριανταφυλλίδης.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΑΣΙΑ

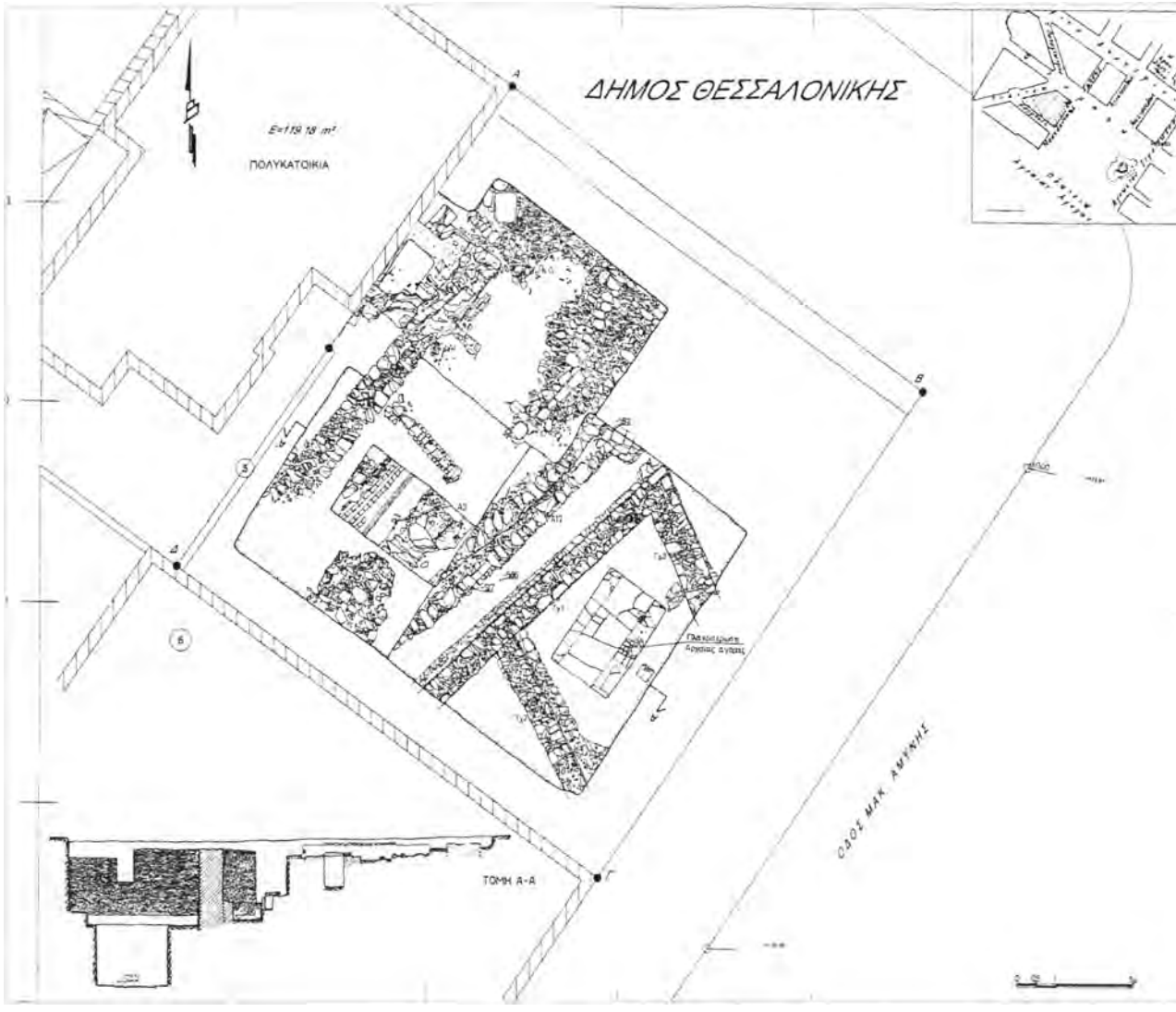
Οδός Κ. Μελενίκου 20 (οικόπεδο Β. Μεταλλίδη - Α. Καραβασίλη)

Η σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, στα όρια του ανατολικού νεκροταφείου και εντός των τειχών της Θεσσαλονίκης, αποκάλυψε τη συνέχεια της ήδη γνωστής ρωμαϊκής νεκρόπολης[269]. Το συγκεκριμένο οικόπεδο εφάπτεται στη νότια πλευρά της οικοδομής που ανεγέρθηκε το 1994, ύστερα από ανασκαφική έρευνα που είχε τότε αποδώσει 110 ταφικές κατασκευές με μεγάλη τυπολογική ποικιλία και ενδιαφέροντα ευρήματα[270], ενώ άλλοι 114 τάφοι ανασκάφηκαν το 1997, στο αμέσως βορειότερο οικόπεδο[271]. Ερευνήθηκαν 78 συνολικά τάφοι, σε επάλληλα στρώματα μέχρι το βάθος των -6,50

269. Συγκεντρωμένη τη βιβλιογραφία για τις παλαιότερες, αλλά και τις πιο πρόσφατες έρευνες στο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 7 (2002), σ. 19-32· 12 (2003), σ. 11-27.

270. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Α. Λιούτας, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 433-436. Είχε προηγηθεί ανασκαφική έρευνα από την 9η ΕΒΑ, σχετικά βλ. Ν. Καρύδας, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 501.

271. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 556-558.



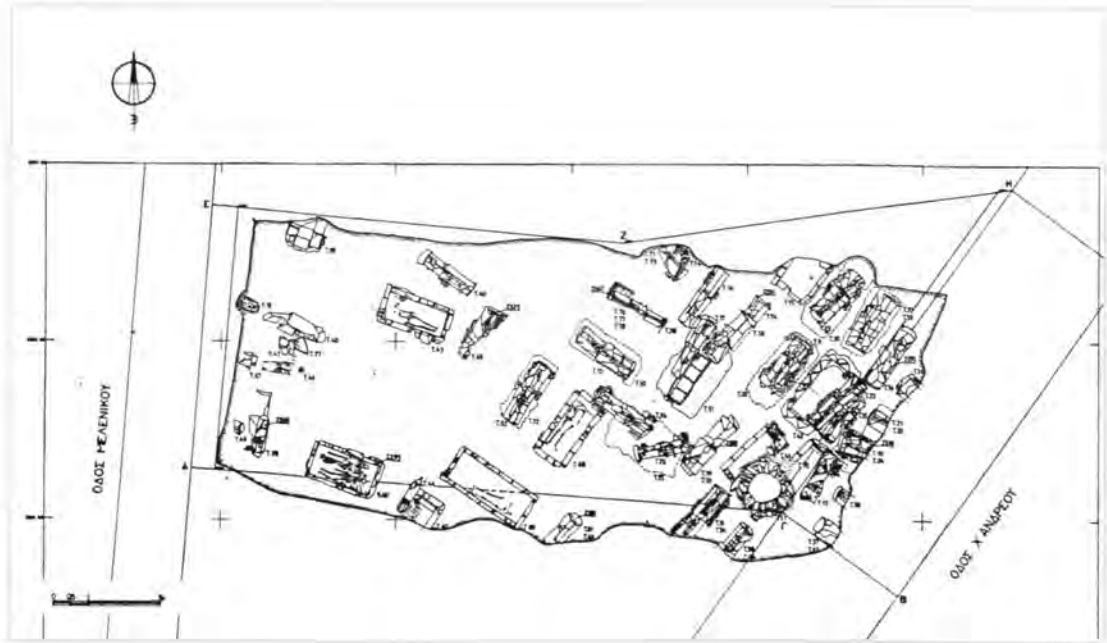
Σχέδ. 49. Θεσσαλονίκη. Οδός Μακεδονικής Αμύνης 11. Κάτοψη της ανασκαφής.

μ.: τρεις λακκοειδείς, τρεις βωμοειδείς κατασκευές, πέντε εγχυτρισμοί (όλοι με βρεφικές ταφές), πολλοί κιβωτιόσχημοι με σχιστολιθική κάλυψη, ακόμη περισσότεροι κεραμοσκεπείς καλυβίτες, καθώς και ένας πλινθοσκεπής καλυβίτης (Σχέδ. 50). Οι ταφές δεν ήταν πλούσιες σε ευρήματα, παρουσίαζαν όμως ορισμένες ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες, όσον αφορά τα ταφικά έθιμα στη ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη[272].

Ιδιαίτερο εύρημα απετέλεσε η αποκάλυψη μέσα σε ένα μεγάλο κεραμοσκεπή-καλυβίτη τάφο μιας μολύβδινης σαρκοφάγου, σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης, που περιείχε ακτέριστη γυναικεία ταφή με το κρανίο στα βορειοανατολικά (Πίν. 50 β). Η σαρκοφάγος (εξωτ. διαστ. 1,70×0,34 μ.), αποτελεί το δεύτερο παράδειγμα του είδους που έρχεται στο φως στη Θεσσαλονίκη και μάλιστα στο ανατολικό νεκροταφείο[273].

272. Εκτενέστερη παρουσίαση των πορισμάτων της ανασκαφής, που πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση των ιδιοκτητών, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Α. Καϊάφα, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 233-244. Τα σχέδια της ανασκαφής οφείλονται στον Στ. Τριανταφυλλίδη και η τοπογράφηση στον Ν. Αλεξάκη. Όλοι σχεδόν οι κιβωτιόσχημοι τάφοι που βρέθηκαν σε πυκνή διάταξη στο ανατολικό κυρίως τμήμα του οικοπέδου, διατηρήθηκαν σε κατάχωση μετά από σχετική απόφαση του ΥΠΠΟ.

273. Για την πρώτη μολύβδινη λάρνακα, η οποία είχε βρεθεί το 1962 μέσα σε μαρμάρινη σαρκοφάγο, βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, 1996, σ. 88-89 (ΜΘ 18218).



Σχέδ. 50. Θεσσαλονίκη. Οδός Κ. Μελενίκου 20. Αποτύπωση της τελικής φάσης της ανασκαφής.

Ακόμη, καταγράφηκε εδώ μια ασυνήθιστη ταφική πρακτική, κατά την οποία ορισμένοι κεραμοσκεπείς τάφοι εδράζονταν στις σχιστολιθικές καλύψεις υποκείμενων κεραμοσκεπών ή κτιστών κιβωτιόσχημων, με ακριβή επαλληλία και φανερή πρόνοια για την προστασία των προγενέστερων ταφών (Πίν. 50 γ). Η ταφική αυτή πρακτική δεν εντοπίζεται συχνά, τουλάχιστον στα ρωμαϊκά νεκροταφεία της Θεσσαλονίκης. Δύο μόνον παρόμοιες περιπτώσεις, οι οποίες παρατηρήθηκαν στο οικόπεδο του 1994 και μάλιστα στο νοτιότερο όμορο τμήμα του, εντάσσονται στο ίδιο χρονολογικό και εθιμικό πλαίσιο, που ίσως αντικατοπτρίζει συγγενικούς δεσμούς μεταξύ των μελών μιας ευρύτερης ομάδας που ενταφιάστηκαν στο συγκεκριμένο χώρο.

Επιπλέον, αξιοσημείωτη ήταν η ανεύρεση, σε έξι ταφές, χαρακτηριστικών υπολειμμάτων γύψου, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί για την επικάλυψη των νεκρών, σε μια πιθανή προσπάθεια διατήρησης των τυλιγμένων σε σάβανο σωμάτων. Η διαδικασία αυτή, γνωστή κυρίως από νεκροταφεία των δυτικών και βόρειων επαρχιών της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας («plaster burials»), έχει καταγραφεί μόνο μια φορά ακόμη στη Θεσσαλονίκη, και πάλι σε ανασκαφή στον πεζόδρομο της Κ. Μελενίκου[274]. Δεν φαίνεται πάντως να συνδέεται εδώ με χριστιανικές αντιλήψεις, καθώς το σύνολο των ταφών του οικοπέδου εντάσσονται χρονολογικά στους δύο πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες.

Την ευθύνη της ανασκαφής στο πεδίο είχε η αρχαιολόγος Α. Καϊάφα.

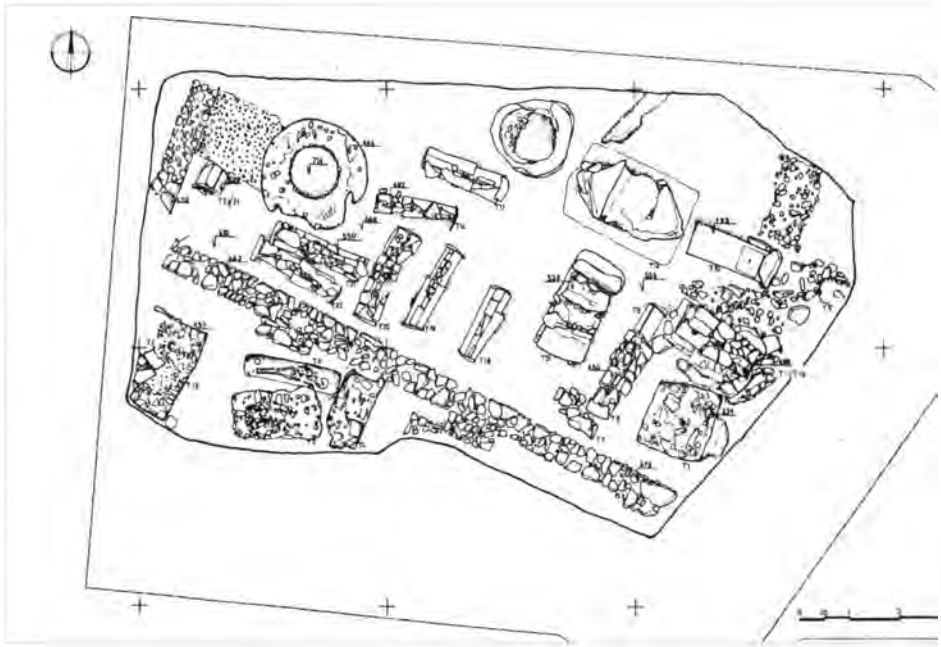
Οδός Κ. Μελενίκου 18 (οικόπεδο Κοινοπραξίας «Μέντωρ», Γ. Παπαδημητρίου - Κ. Βασιλειάδη κ.ά.)

Το καλοκαίρι του 2004, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή διάρκειας δύο περίπου μηνών στο παραπάνω οικόπεδο και ακριβώς στα νότια εκείνου που είχε ανασκαφεί το 2003 (Κ. Μελενίκου 18)[275], εντός των ανατολικών τειχών της Θεσσαλονίκης. Ερευνήθηκαν εδώ 24 τάφοι, σε επάλληλα στρώματα μέχρι το βάθος των -6 μ. (Σχέδ. 51). Οι ταφές δεν ήταν πλούσιες σε ευρήματα, οι ιδιαιτερότητες όμως που παρουσίαζαν σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της προηγούμενης ανασκαφής, εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας όσον αφορά στα ταφικά έθιμα της εποχής και με απήχηση σε κοινωνικές δομές της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης[276].

274. Για την ανασκαφή, βλ. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 216 και για το εύρημα Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, "*Hominis autem imaginem gypso e facie ipsa...*". Δύο ιδιόμορφα ταφικά ευρήματα από τη ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη, στο *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου. Παράρτημα Μακεδονικών* 6 (1997), σ. 385-398, κυρίως 394 κ.ε.

275. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Καϊάφα, ό.π. (υποσημ. 272), όπου και η βιβλιογραφία για τις προηγούμενες έρευνες στη οδό Κ. Μελενίκου.

276. Εκτενή παρουσίαση των πορισμάτων της ανασκαφής, που πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση των ιδιοκτητών, βλ. Μ. Τσιμπίδου-



Σχέδ. 51. Θεσσαλονίκη. Οδός Κ. Μελενίκου 18. Κάτοψη της ανασκαφής.

Καταρχήν, εκτός από τις αναμενόμενες ταφές, αποκαλύφθηκαν δύο αργολιθοδομικοί τοίχοι, οι οποίοι προφανώς σχετίζονται με την οργάνωση του χώρου στο τμήμα αυτό του νεκροταφείου (Σχέδ. 51). Στα πλαίσια της λειτουργίας της νεκρόπολης εντάσσεται και ένα λιθόκτιστο φρέαρ, διαμ. 0,90 μ., του οποίου το στόμιο αποκαλύφθηκε σε βάθος 4,44 μ. Η επίχωση του φρέατος, ενιαία σε όλο το βάθος των 3 μ. περίπου, απέδωσε αρκετές οστέινες περόνες και πολλούς λύχνους που καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από τον 1ο έως και τον 3ο αι. μ.Χ. Περιείχε ακόμη άφθονα όστρακα αβαφών αγγείων, οστά ζώων, όστρεα και υπολείμματα καύσεων, που μαζί με ορισμένα ακέραια σκεύη υποδηλώνουν επιτάφιες τελετουργίες, καθαρμούς και νεκρόδειπνα[277].

Οι 24 τάφοι ανήκουν σε τέσσερις κατηγορίες: βωμόσχημες επιτάφιες κατασκευές, κιβωτιόσχημοι τάφοι (πλινθόκτιστοι ή λιθόκτιστοι), κεραμοσκεπείς καλυβίτες και απλοί ενταφιασμοί σε λάκκους, με φανερή αριθμητική υπεροχή των κεραμοσκεπών και κιβωτιόσχημων (Πίν. 50 δ). Κατά την έρευνα τους καταγράφηκε και εδώ, όπως και το 2003, η ταφική πρακτική, κατά την οποία πολλοί κεραμοσκεπείς εδράζονταν στις καλύψεις υποκείμενων κεραμοσκεπών ή κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων, με ακριβή επαλληλία και φανερή πρόνοια για την προστασία των προγενέστερων ταφών, υποδηλώνοντας ίσως κάποια συγγενική σχέση των νεκρών.

Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι και εδώ η ανεύρεση, σε οκτώ τουλάχιστον ταφές, υπολειμμάτων γύψου, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί για την επικάλυψη των νεκρών, σε μια πιθανή προσπάθεια διατήρησης των τυλιγμένων σε σάβανο σωμάτων. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, οριστικά η εφαρμογή ενός ιδιότυπου για τα ελληνικά δεδομένα τελετουργικού, το οποίο είχε επισημανθεί ως πρωτόγνωρο το 1984[278], σε πλινθόκτιστο τάφο στον πεζόδρομο της Μελενίκου και είχε επιφυλακτικά ανιχνευθεί στην περσινή ανασκαφή[279].

Την ευθύνη της ανασκαφής στο πεδίο είχε η αρχαιολόγος Α. Καϊάφα.

Αυλωνίτη - Α. Καϊάφα, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 269-278. Τα σχέδια της ανασκαφής οφείλονται στη Μ. Βασιλειάδου και η τοπογράφηση στο Ν. Αλεξάκη. Όλοι οι κιβωτιόσχημοι τάφοι και τα οικοδομικά κατάλοιπα διατηρήθηκαν σε κατάχωση πριν από την ανέγερση της οικοδομής.

277. Για πηγάδια που έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή του ανατολικού νεκροταφείου και υποδηλώνουν παρόμοιες τελετουργίες, βλ. Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 322 (οικόπεδο επί της οδού Αγγελάκη 37) και Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Κ. Αναγνωστοπούλου - Στ. Γκαλινίκη, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 219 (εντός της ΔΕΘ).

278. Για το εύρημα εκείνο, βλ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, "*Hominis autem imaginem...*", ό.π. (υποσημ. 274).

279. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη - Καϊάφα, ό.π. (υποσημ. 272).

Οδός Κ. Μελενίκου 30 (οικόπεδο Β. Νούνη-Μεϊμαρίδη)

Το καλοκαίρι του 2004, παράλληλα με εκείνη επί της οδού Κ. Μελενίκου 18, διενεργήθηκε από την Εφορεία μας ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο. Ο λιθόκτιστος βωμός με τον τετράπλευρο αγωγό χοών (Πίν. 50 ε), που διασώθηκε ακέραιος στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, αποτελούσε και τη μόνη ένδειξη των ρωμαϊκών χρόνων στο συγκεκριμένο χώρο, καθώς το εργαστηριακό συγκρότημα βυζαντινών χρόνων που αποκαλύφθηκε εκεί, είχε προφανώς εξαλείψει κάθε πρωιμότερα στοιχείο[280]. Ο βωμός εγκιβώτιζε κεραμοσκεπή τάφο με τα κατάλοιπα από την καύση μικρού κοριτσιού, συνοδευόμενα από ειδώλιο ιματιοφόρου Έρωτα και από πήλινο και γυάλινο μυροδοχείο, του 1ου αι. μ.Χ. Μια μικρή ξύλινη χτένα, όστρεα και άφθονοι καρποί δέντρων είχαν ριχθεί στην πυρά, ενώ πολλά πήλινα μυροδοχεία με τα έλαια της νεκρικής τελετουργίας, άδεια και άχρηστα πια, φυλακίστηκαν μέσα στην αργολιθοδομή του βωμού.

Την ευθύνη της ανασκαφής στο πεδίο είχε η αρχαιολόγος Α. Καϊάφα.

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ

Τούμπα

Οδός Ελαίας 11 (Σχέδ. 52)

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του αρχαϊκού και κλασικού οικισμού, σε σημείο που ανήκει στις υπώρειες του προϊστορικού λοφίσκου με έντονες υψομετρικές διαφορές, η ανασκαφική έρευνα απέδωσε αρχιτεκτονικά και κινητά ευρήματα επάλληλων φάσεων από την πρώιμη εποχή του Χαλκού μέχρι και τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

α) Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου διασώθηκαν σιροί σκαμμένοι στο φυσικό υποκίτρινο αργιλώδες έδαφος με μέση διάμετρο 1 μ. περίπου. Εντός τους περισυνελέγησαν θραύσματα πίθων και όστρακα κεραμικής της πρώιμης εποχής του Χαλκού, άφθονα οστά, λίγα όστρεα και καμένες οργανικές ουσίες. Προφανώς, οι λάκκοι αυτοί εντάσσονταν στην οργανωτική διευθέτηση του χώρου που είχε κέντρο της την κορυφή της τούμπας.

β) Στο κεντρικό τμήμα του ίδιου οικοπέδου βρέθηκαν τα κατάλοιπα άλλου τύπου σιρών, με λιθόκτιστη εσωτερικά επένδυση. Είχαν κατασκευαστεί εντός του φυσικού υποκίτρινου και καστανέρυθρου αργιλώδους εδάφους και εντός επιχώσεων της εποχής του Χαλκού. Με βάση την κεραμική οι κτιστοί – κυψελόμορφοι – σιροί χρονολογούνται από την πρώιμη εποχή του Χαλκού μέχρι και τον 7ο αι. π.Χ. Ανάλογα ευρήματα ίδιας εποχής έχουμε σε γειτονικά οικόπεδα και σε γειτονικούς οικισμούς, όπως σε εκείνον στο Καραμπουρνάκι.

γ) Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου σώζεται στιβαρός λιθόκτιστος τοίχος του 6ου αι. π.Χ., σε ύψος 0,70 μ. περίπου, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Άλλος λιθόκτιστος ισχυρός τοίχος, παράλληλος με τον προηγούμενο, υπήρχε 5,30 μ. περίπου βορειοανατολικότερα, ανοδικά προς το λοφίσκο. Οι τοίχοι αυτοί ακολουθούν περιμετρικά το φυσικό πρανές του εδάφους και προφανώς λειτουργούσαν και ως αντιστηρικτικά άνδηρα προς το λόφο. Ανάμεσα στους τοίχους αυτούς είχε οργανωθεί ευρύς πιθεώνας, τμήματα του οποίου εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία με τμήματα πίθων στη θέση τους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεμονωμένη κατασκευή, η οποία διαμορφώνεται με τοίχο στα βόρεια και δύο πλευρικά τοιχία (πλ. 2,90 μ.) αναμεταξύ τους. Εσωτερικά του χώρου αυτού υπήρχαν διάσπαρτες ωμές πλίνθοι, πιθανόν από την ανωδομή είτε της κατασκευής είτε των τοίχων που την περιβάλλουν και βαθύτερα λιθόστρωτη κατασκευή διαμ. 1 μ. περίπου, η οποία καλύπτονταν από στρώμα στάχτης, πάχ. 0,10 μ. περίπου. Πιθανότατα πρόκειται για κάποιου τύπου εστίας (;). Τα όρια του χώρου προς Δ. δεν είναι εμφανή, αλλά η παρουσία πίθων φανερώνει ότι η κατασκευή συνδεόταν άμεσα με τον πιθεώνα.

Επισημαίνονται τα ευρήματα του πίθου 1. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει μια κύλικα τύπου Κωμαστών του α΄ μισού του 6ου αι. π.Χ., που αποκαλύφθηκε στον πυθμένα του πίθου. Λίγο ψηλότερα υπήρχε πληθώρα θαλασσινών οστρέων, στρείδια και πίνες. Φαίνεται ότι η χρήση του πιθεώνα έληξε στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., αν κρίνουμε από τα ευρήματα της επίχωσης που τον κάλυπτε.

δ) Στο ίδιο πάντα ανατολικό τμήμα του οικοπέδου κατασκευάστηκαν κατά τον 5ο αι. π.Χ. τοιχία από αργολιθοδομή σχηματίζοντας ορθογώνιους χώρους (3,5/3×5,30 και 2,85×2,50 μ.) με ενδιάμεσο διάδρομο σχεδόν τριγωνικής κάτοψης, διαστ. 5,60×0,70/2,20 μ. περίπου. Η επίχωση αυτής της οικοδομικής φάσης, πάχ. 0,50 μ. περίπου, περιλαμβάνει στρώμα καταστροφής με πλίνθους, πηλόμαζες, καμένες οργανικές ουσίες και στάχτες κατά τόπους.

ε) Κατά το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. κατασκευάστηκαν νέα τοιχία, με την παραδοσιακή τεχνική, συχνά πάνω σε παλαιότερα του 6ου και 5ου αι. π.Χ. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκαν ή διευρύνθηκαν χώροι κατοικίας που επικοινωνούν μεταξύ τους με θυραία ανοίγματα. Αυτά τα δωμάτια, παρόμοια με αντίστοιχα από τα υπόλοιπα ανεσκαμμένα οικόπεδα στον αρχαίο οικισμό, χρησιμοποιήθηκαν μέχρι την εγκατάλειψη της θέσης, όπως δεί-

280. Το οικόπεδο ερευνήθηκε κατά κύριο λόγο από την 9η ΕΒΑ.



Σχέδ. 52. Τούμπα. Οδός Ελαίας 11. Κάτοψη της ανασκαφής.

χνουν τα δεδομένα, προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Διαπιστώθηκαν δύο φάσεις με χωμάτινα δάπεδα, στους ίδιους χώρους, που φανερώνουν διάρκεια στη χρήση τους.

Στο χώρο 5, ανάμεσα σε λιγοστά πεσμένα κεραμίδια στέγης λακωνικού τύπου και τα διαλυμένα πλιθιά της ανωδομής των τοίχων που περιβάλλουν το χώρο, παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση αγγείων, ιδιαίτερα στις παρειές και τις γωνίες των τοίχων (αμφορείς, υδρίες, αρυτήρες, ιθμός, πρόχοι, κάναστρα κ.ά.). Η εικόνα παραπέμπει σε σκευοθήκη που κατέρρευσε. Επίσης, σε όλο το χώρο αυτό υπήρχαν διάσπαρτες πολυάριθμες πήλινες αγνύθες που παραπέμπουν σε διαλυμένο εργαλείο.

Μια λιθοπερίβλητη θήκη άγνωστης προς το παρόν χρήσης, δύο στρογγυλές πέτρινες βάσεις για τη στήριξη δοκαριών βρέθηκαν στο βόρειο τμήμα του χώρου και στο νοτιοανατολικό του μια σχεδόν τετράγωνη κατασκευή από άψητο πηλό με διάσπαρτα ίχνη καύσης γύρω από τη βάση της (διαστ. 0,60×0,55 μ.) επικάθεται του δαπέδου του 4ου αι. π.Χ. Αμέσως ανατολικά της βρέθηκε πήλινο γυναικείο ειδώλιο και μια θρυμματισμένη πήλινη, γυναικεία επίσης προτομή, αμφότερα του 4ου αι. π.Χ.

Στα δυτικά του προηγούμενου, ο χώρος 4, στη βορειοδυτική γωνία του οποίου αποκαλύφθηκε συγκέντρωση θραυσμάτων αμφορέων, ενός ιγδίου και γύρω τους σπαράγματα από πορτοκαλί, ερυθρό και λευκό επίχρισμα. Ανατολικότερα στον ίδιο χώρο βρέθηκε άλλο ένα θραύσμα πήλινης γυναικείας προτομής του 4ου αι. π.Χ.

Στην ίδια τελική αυτή φάση εγκατοίκησης ανήκει και τρίτος χώρος, που επικοινωνεί με το χώρο 5, ο χώρος 6Β. Αυτός προέκυψε από την κατάργηση τοιχίων του 6ου και 5ου αι. π.Χ. και με βάση τα δεδομένα παρέμενε ανοιχτός από Δ., αν και ήταν στεγασμένος, όπως υποδηλώνει η ανεύρεση στρώματος καταστροφής λακωνικού τύπου κεράμων. Πιθανώς, ήταν ένας χώρος αύλειος και ημιστεγασμένος. Στο κέντρο του μια θήκη, πιθανότατα κάποιου αποθηκευτικού σκεύους, κατασκευασμένη από κατακόρυφα τοποθετημένες σχιστόπλακες. Δύο αβαφή αγγεία – αρυτήρας και κάναστρο – οδηγούν στην υπόνοια ότι στο σκεύος αυτό μπορεί να φυλασσόταν πόσιμο νερό ή νερό για άλλη χρήση.

Οδός Εμπεδοκλέους 13-15[281] (Σχέδ. 53)

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής διερεύνησης του οικοπέδου που βρίσκεται στην οδό Εμπεδοκλέους 13-15, στο βορειοανατολικό τμήμα του αρχαίου οικισμού, στην Άνω Τούμπα Θεσσαλονίκης εντοπίστηκε τμήμα κτιρίου.

Στο μέσον του οικοπέδου το φυσικό βραχώδες έδαφος είχε λαξευτεί στα δυτικά για να χτιστεί το οικοδόμημα, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Εμπεδοκλέους.

Από το κτίριο ερευνήθηκαν δύο χώροι-δωμάτια, εκ των οποίων το ανατολικό είναι το μεγαλύτερο. Πρόκειται για τετράγωνο περίπου χώρο με εσωτερικές διευθετήσεις από λεπτούς τοίχους. Στη νοτιοανατολική γωνία ερευνήθηκε τετράγωνη κατασκευή που ορίζεται στα ανατολικά και νότια από τους εξωτερικούς τοίχους του δωματίου, ενώ βόρεια και δυτικά από μικρά απλούστερα τοιχάρια. Ένα τμήμα της κατασκευής είναι στρωμένο από μεγάλες πλακαρές πέτρες. Τα ίχνη καύσης στο συγκεκριμένο χώρο ήταν ιδιαίτερα έντονα με αρκετές πήλινες αγνύθες, μερικές μεγάλων διαστάσεων. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικός ήταν και ο αριθμός θραυσμάτων αγγείων με έντονα ίχνη καύσης.

Βόρεια της κατασκευής αυτής υπήρχε άλλος χώρος καύσης, ίσως μια μικρή εσχάρα, όπως προκύπτει από υπολείμματα καμένων πλίνθων. Επί της εσχάρας βρισκόταν κεραμική με οστά μεγάλων ζώων και ένα μεγάλο μαχαίρι (ξίφος;).

Στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου κυριαρχούσαν τα ίχνη της καύσης. Στο σημείο αυτό εντοπίστηκε το μεγαλύτερο τμήμα μελανόμορφου αττικού κιονωτού κρατήρα, καθώς και κάποια μικρά αβαφή αγγεία και πιθαμφορείς τοπικών εργαστηρίων. Κάτω από τα αγγεία αυτά, τα οποία ήταν καμένα, εντοπίστηκαν ακέραια κέρατα ελαφιού. Μετά την αφαίρεση των ευρημάτων εμφανίστηκαν υπολείμματα πλίνθινης εσχάρας.

Η παρουσία των τριών αυτών χώρων καύσης, καθώς και τα ευρήματά τους δεν παραπέμπουν σε οικιακή χρήση.

Στα βόρεια και τα δυτικά του δωματίου αποκαλύφθηκαν χώροι εναπόθεσης πίθων, χωρίς όμως να διατηρούνται τα ίδια τα αγγεία, καθώς και κυκλικός λάκκος λαξευμένος στο φυσικό με άφθονη κεραμική και μικροευρήματα.

Αποθηκευτική πρέπει να ήταν και η χρήση του μεγάλου σιρού στα βορειοανατολικά του οικοπέδου, ο οποίος λαξεύτηκε στο φυσικό βραχώδες έδαφος.

Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου ερευνήθηκε η φυσική κλίση του βράχου που οδηγεί στο ανεσκαμμένο κτίριο στα όμορα οικόπεδα της οδού Εμπεδοκλέους 17 και 19 και είχε χαρακτηριστεί ως ιερό.

Όσον αφορά στα χρονικά πλαίσια χρήσης του χώρου φαίνεται να χρησιμοποιείται με κάποιες μικρές επεμβάσεις, κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων του 6ου και κατά τον 5ο αι. π.Χ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

281. Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Χαβέλα.



Σχέδ. 53. Τούμπα. Οδός Εμπεδοκλέους 13-15. Κάτοψη της ανασκαφής.

Ξηροκρήνη

Συμβολή των οδών Καπάτου - Ιβάνωφ - Γαλανάκη. 66ο Δημοτικό Σχολείο

Σε οικόπεδο του Δήμου Θεσσαλονίκης στην Ξηροκρήνη, έκτασης 1.500 τ.μ., το οποίο ορίζεται από τις οδούς Καπάτου - Ιβάνωφ - Γαλανάκη, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή με σκοπό την ανέγερση κτιρίου του 66ου Δημοτικού Σχολείου. Οι ανασκαφικές εργασίες διήρκεσαν από το Φεβρουάριο έως το Νοέμβριο του 2004.

Το οικόπεδο βρίσκεται εκτός των τειχών και εντάσσεται στο δυτικό νεκροταφείο της πόλης.

Οι ανασκαφικές εργασίες εντόπισαν ένα σύνολο οικοδομικών και ταφικών κατασκευών σε όλη την επιφάνεια του οικοπέδου. Οι πρώτες εντοπίζονται, κατά κύριο λόγο, στο κεντρικό τμήμα και κατά μήκος του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου, μέσα σε φερτά υλικά (αμμοχάλικο, κροκάλες), λόγω του χειμάρρου που έρρεε ανατολικά του σκάμματος κατά μήκος του άξονα Β.-Ν. Οι δεύτερες αποκαλύφθηκαν κυρίως στο δυτικό τμήμα, σε μαλακά χώματα με κοκκινωπή ή πρασινωπή απόχρωση και συγκεντρώσεις κονιαμάτων και πρασινολίθων. Χαρακτηριστική είναι η φυσική κλίση του οικοπέδου στον άξονα Β.-Ν., την οποία ακολουθούν όλες οι ταφικές κατασκευές, εκ των οποίων οι προγενέστερες εδράζονται στο φυσικό βράχο.

Ειδικότερα, εντοπίστηκαν ένας αναλημματικός τοίχος, ορατ. μήκ. 45, πλ. 1 και ύψ. 0,90 μ., σε βάθος 1,12 μ., με επιμελημένη αργολιθοδομή και υδραυλικό κονίαμα, ο οποίος διατρέχει το μεγαλύτερο τμήμα του ανατολικού τομέα του σκάμματος κατά μήκος του άξονα Β.-Ν. και

οριοθετεί το ανατολικό όριο του νεκροταφείου, καθώς και 22 μικρού μήκους και πρόχειρης κατασκευής λασπότοιχοι, στον ίδιο τομέα με ποικιλία στον προσανατολισμό. Επίσης, στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν στον άξονα Β.-Ν. δύο κτιστοί αποχετευτικοί αγωγοί με τοιχώματα από αργολιθοδομή και κάλυψη από σχιστόπλακες.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τετράγωνη δεξαμενή (1,20×1,20 μ.) επιχρισμένη εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Στο χώρο του νεκροταφείου, επίσης, εντοπίστηκαν τέσσερις κατασκευέστιες. Οι δύο στο κεντρικό τμήμα, ενώ οι υπόλοιπες στο βορειοδυτικό.

Κατά την αποχωμάτωση του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου, κάτω από στρώμα αμμοχάλικου αποκαλύφθηκε τρίτος κτιστός αγωγός στον άξονα Β.-Ν., ο οποίος διασχίζει όλο το οικόπεδο στο μέσον του, σε ορατό μήκος 62 μ. Έχει κάλυψη από σχιστόπλακες και φέρει λίθινα τοιχώματα επενδυμένα εσωτερικά με κατακόρυφες πλίνθους.

Συνολικά εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν 167 τάφοι, οι οποίοι διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

α) Κεραμοσκεπείς καλυβίτες (44) που εντοπίζονται σε όλο το οικόπεδο και παρουσιάζουν ποικιλία στον προσανατολισμό, β) κεραμοσκεπείς καλυβίτες εγκιβωτισμένοι σε λιθόκτιστες κατασκευές, στο νότιο τμήμα του οικοπέδου με προσανατολισμό Β.-Ν., γ) βωμοί (11): ορθογώνιες κτιστές κατασκευές από αργούς λίθους και κονίαμα, επιχρισμένες εξωτερικά και ενίοτε με αναβαθμό που περιτρέχει τη βάση τους. Σε αρκετούς από αυτούς σώζεται πήλινος σωλήνας για τις χοές και σε ένα μια ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα με επιτάφια λατινική επιγραφή. Στο εσωτερικό τους εγκιβωτίζουν τάφους, συνήθως καλυβίτες ή κιβωτιόσχημος λιθόκτιστους, δ) βωμοειδείς κατασκευές από πρόχειρη αργολιθοδομή με συνδετικό κονίαμα, ε) κιβωτιόσχημοι τάφοι (16), πλινθόκτιστοι και λιθόκτιστοι, ενίοτε με κάλυψη από σχιστόπλακες, στ) λακκοειδείς και ζ) εγχυτρισμοί (τέσσερις) σε μεγάλους πήλινους αμφορείς. Μια ιδιαίτερη περίπτωση είναι ένας κτιστός τάφος με επιχρισμένη θήκη εσωτερικά, όπου υπήρχε χάλκινο τεφροδόχο αγγείο.

Σύμφωνα με μια πρώτη χρονολογική κατάταξη, παλαιότερες ταφικές κατασκευές είναι οι λακκοειδείς που ανάγονται στους ελληνιστικούς χρόνους, ακολουθούν οι βωμοί, οι βωμοειδείς κατασκευές, κιβωτιόσχημοι και καλυβίτες που εντάσσονται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Μεταγενέστεροι πρέπει να θεωρηθούν οι εγχυτρισμοί, καθώς και κάποιοι από τους κιβωτιόσχημους.

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ

Σταυρούπολη

Οδός Καρατάσου 18

Σε περιοχή γνωστή ήδη από μια ανασκαφή του 1997[282] διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα σε 23 ταφές, οι οποίες χρονολογούνται από την ύστερη γεωμετρική μέχρι το τέλος της κλασικής εποχής[283]. Οι ταφές εντοπίστηκαν σε βάθος 1 μ., ήταν κατασκευασμένες σε τρία επίπεδα και τρεις από αυτές περιείχαν διπλές ταφές. Ο κυρίαρχος τύπος ταφής ήταν η απλή λακκοειδής με κάλυψη από σχιστολιθικές πλάκες ή από αργούς λίθους γύρω από τους λάκκους (Πίν. 50 στ), ενώ στο ψηλότερο επίπεδο βρέθηκαν και δύο εγχυτρισμοί με καύσεις σε οπισθότμητες πρόχους (Πίν. 50 ζ). Σε μία περίπτωση ο νεκρός ενταφιάστηκε πάνω σε λιθόστρωτο δάπεδο και καλύφθηκε, επίσης, με λιθόστρωση. Σε μερικές περιπτώσεις παρατηρήθηκαν πηλόκτιστα τοιχώματα στους λάκκους[284]. Οι περισσότεροι τάφοι (13) βρέθηκαν στο ανώτερο επίπεδο και οι λάκκοι τους ήταν διανοιγμένοι στο κοκκινωπό φυσικό χώμα. Κατά τη διερεύνηση του χώρου συχνά αποκαλύπτονταν περιοχές με ιδιαίτερα έντονα ίχνη καύσης, γεγονός που υποδηλώνει κάποιες προφανώς τελετουργικού χαρακτήρα δραστηριότητες.

Οι τάφοι δεν είχαν συγκεκριμένο προσανατολισμό και διάταξη. Τα οστά, παρόλο που βρέθηκαν σε κακή κατάσταση διατήρησης, υποδεικνύουν ότι συνηθέστερη στάση ενταφιασμού ήταν η ύπτια με τα χέρια λυγισμένα πάνω από τα οστά του θώρακα ή της λεκάνης.

Οι περισσότεροι τάφοι ήταν κτερισμένοι συνήθως με αβαφείς σκύφους, ενώ βρέθηκαν και τρεις μελαμβαφείς, καθώς και δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια (Πίν. 51 α). Στα πήλινα κτερίσματα συγκαταλέγονται γυναικείες προτομές και ειδώλια και μία προτομή πτηνού. Τα μετάλλινα ευρήματα ήταν χάλκινη οκτώσχημη πόρπη και ενώτια, σιδερένιες αιχμές δοράτων, εγχειρίδια, δακτυλίδι και στλεγγίδα.

Οδός Ωραιοκάστρου 160

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου, το οποίο έχει συνδεθεί με τον οικισμό της Τράπεζας Λεμπέτ[285]. Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν 27 ταφές, εκ των οποίων οι 25 ήταν στον τύπο

282. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 642 και *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 317 κ.ε.

283. Η ανασκαφή είχε διάρκεια δύο μηνών, έγινε με χρηματοδότηση του ιδιοκτήτη και τη διενήργησε η αρχαιολόγος Ευ. Γκιούρα.

284. Ο πηλός προήλθε από τον παρακείμενο νεολιθικό οικισμό, όπως διαπιστώθηκε από την κεραμική που περιείχε.

285. Την ανασκαφή του οικοπέδου διενήργησε ο αρχαιολόγος Στ. Τσολάκης με χρηματοδότηση του ιδιοκτήτη Ι. Κωφίδη. Για τα νεκροταφεία της Τράπεζας Λεμπέτ, βλ. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 317 κ.ε. 17 (2003), σ. 299 κ.ε.

της λακκοειδούς με κάλυψη από σχιστολιθικές πλακαρές πέτρες, ενώ υπήρχαν και δύο κτιστές κιβωτιόσχημες με αργούς λίθους και ίδια κάλυψη. Ο προσανατολισμός στις περισσότερες (14) ήταν Β.-Ν. με το κρανίο κυρίως στα βόρεια. Παρά την κακή διατήρηση των οστών, διαπιστώθηκε ότι οι νεκροί τοποθετούνται ύπτια με τα χέρια παράλληλα στο σώμα. Οι μισές ταφές ήταν κτερισμένες με πήλινα αβαφή σκυφοειδή αγγεία ή αβαφείς οινοχόες, αλλά και μετάλλινα αντικείμενα, όπως τρία χρυσά ρομβόσχημα επιστόμια, ένα χάλκινο ψέλιο και τέσσερις χάλκινες χάντρες, δύο σιδερένια εγχειρίδια και μία σιδερένια αιχμή δόρατος.

Οδός Ωραιοκάστρου 168

Στην ίδια με το προηγούμενο οικόπεδο περιοχή ανασκάφηκε ένα ακόμη οικόπεδο με ταφές της εποχής του Σιδήρου[286]. Σε μέσο βάθος 1 μ. εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν 29 τάφοι (Πίν. 51 β) και ένας λάκκος με επίχωση της εποχής του Χαλκού. Οι περισσότεροι τάφοι (86%) είναι λακκοειδείς με κάλυψη από σχιστολιθικές πέτρες, ενώ υπάρχουν και λίγοι απλοί λακκοειδείς χωρίς ιδιαίτερη κάλυψη (10%) και ένας κιβωτιόσχημος που σχηματίζεται με κατακόρυφα τοποθετημένες σχιστολιθικές πέτρες. Ο προσανατολισμός τους ποικίλλει, όπως και ο προσανατολισμός της τοποθέτησης των νεκρών. Τα οστά έχουν διατηρηθεί σε σχετικά καλή κατάσταση με τους νεκρούς να ενταφιάζονται σε ύπτια στάση με τα χέρια παράλληλα στον κορμό (38%) ή λυγισμένα στη λεκάνη (21%). Συναντώνται και ασυνήθιστες στάσεις των χεριών, όπως διπλωμένα έτσι ώστε οι παλάμες να ακουμπούν στον οικείο ώμο (Πίν. 51 γ). Ποσοστό 17% των τάφων είναι παιδικοί.

Από τους 29 τάφους μόνον ένδεκα ήταν κτερισμένοι, οι επτά με μόνωτους σκύφους και οι υπόλοιποι με άλλα αντικείμενα, όπως σιδερένια εγχειρίδια ή ξίφος, ένα πήλινο δισκοειδές περίαπτο και ένας υπογεωμετρικός σκύφος τοπικού εργαστηρίου, αλλά ευβοϊκής επίδρασης. Οι επτά μόνωτοι σκύφοι ανήκουν στις ίδιες κατηγορίες, όπως παρόμοια αγγεία που έχουν εντοπιστεί σε ανασκαφές του ίδιου νεκροταφείου.

Ο σχεδόν κυκλικός λάκκος, διαμ. 1-1,20 και βάθ. 0,82 μ., κατεστραμμένος εν μέρει από μεταγενέστερο τάφο, περιείχε κεραμική της ύστερης εποχής του Χαλκού και λίγα οστά ζώων (Πίν. 51 δ). Η κατασκευή του σχετίζεται μάλλον με κάποια αγροτική δραστηριότητα των κατοίκων της Τούμπας Λεμπέτ που απέχει 500 μ. περίπου προς ΒΑ.

286. Η ανασκαφή του παρόντος οικοπέδου είχε διάρκεια 20 εργάσιμων ημερών και διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Φ. Γεωργιάδη, με δαπάνη του ιδιοκτήτη Χ. Παγώνη.

Διαπλάτυνση οδού Λαγκαδά

Η παρακολούθηση των εκσκαφικών εργασιών της διαπλάτυνσης της οδού Λαγκαδά απέδωσε προς το τέλος του έτους ένα σημαντικό λαξευτό κιβωτιόσχημο τάφο με κάλυψη από σχιστολιθικές πέτρες[287].

Το δυτικό μισό του τάφου είχε ερευνηθεί με την ευκαιρία ενός άλλου έργου το έτος 2000 και συγκεκριμένα με την κατασκευή του μεγάλου αγωγού ύδρευσης της πόλης της Θεσσαλονίκης από τον ποταμό Αλιάκμονα[288]. Λόγω του μεγάλου βάθους στο οποίο βρέθηκε ο τάφος (2,50 μ.) και του κινδύνου κατάρρευσης της παρειάς, η ανασκαφή έγινε οριζόντια και κατέληξε στην περισυλλογή τριών μελαμβαφών αττικών αγγείων (Πίν. 51 ε), ενός χρυσού δακτυλιδιού με οβάλ σφενδόνη και ένθετη ιδίου σχήματος πέτρα αιματίτη, ενός χάλκινου επίχρυσου στεφανιού, από το οποίο σώθηκαν μόνο λίγα φύλλα από την πυρά της νεκρής, λίγων χαντρών χάλκινου επίχρυσου περιδεραίου, 22 αστραγάλων, δύο δυσανάγνωστων χάλκινων νομισμάτων και μερικών σιδερένιων καρφιών από τη νεκρική κλίνη.

Στη φετινή ανασκαφή εντοπίστηκαν στην ανατολική πλευρά του ίδιου τάφου ένα χρυσό περιδέραιο-αλυσίδα με λεοντοκεφαλές στο κούμπωμα (Πίν. 51 στ) και δύο χρυσά ενώτια με απόληξη κεφαλών λύγκα από χαλκηδόνιο (Πίν. 51 ζ).

Ο τάφος, που χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., περιείχε την ταφή ενός κοριτσιού και εντάσσεται σε αραιό νεκροταφείο, το οποίο σχετίζεται με την πόλη της Θεσσαλονίκης, αλλά και με το θέμα της καταγωγής των κατοίκων της νέας πόλης, οι οποίοι, παρά τη μόνιμη διαμονή τους στη Θεσσαλονίκη, διατήρησαν τους δεσμούς τους με τον τόπο καταγωγής τους διαθέτοντας εκεί αγροκτήματα και επαύλεις.

Πολίχνη

Λεωφόρος Στρατού 25

Το οικόπεδο βρίσκεται στις νοτιοδυτικές υπώρειες της γνωστής από τις αρχές του 19ου αιώνα, Τράπεζας Λεμπέτ. Κατά την εκσκαφή για την ανέγερση οικοδομής σε οικόπεδο εμβαδού 110 τ.μ. αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του πεζοδρομίου ο βορειοδυτικός

287. Την ανασκαφή του τάφου διενήργησε η αρχαιολόγος Ε. Ηλιοπούλου, η οποία είχε και την ευθύνη της παρακολούθησης όλων των εκσκαφικών εργασιών. Ο τάφος βρίσκεται σε απόσταση λίγων μέτρων από τη νοτιοδυτική γωνία της περίφραξης του Δημόσιου Ψυχιατρείου Θεσσαλονίκης.

288. Τις εκσκαφές του 2000 είχε παρακολουθήσει ο αρχαιολόγος Στ. Κώτσος, ο οποίος ανέσκαψε και τον τάφο.

τοίχος και τμήματα του βορειοανατολικού και νοτιοδυτικού τοίχου κτίσματος των ελληνιστικών χρόνων[289].

Με την ανασκαφή διαπιστώθηκε ότι εντός του οικοπέδου βρίσκεται μικρό τμήμα της βορειοδυτικής πλευράς οικίας, η οποία είχε τετράπλευρη κάτοψη με τοίχους που ήταν κατασκευασμένοι, τουλάχιστον μέχρι το ύψος στο οποίο σώθηκαν, από αργούς λίθους και λάσπη. Το ύψος στο οποίο σώθηκαν οι τοίχοι δεν ξεπερνά τα 0,60 μ. Το μεγαλύτερο τμήμα της οικίας συνεχίζεται κάτω από το οδόστρωμα της λεωφόρου Στρατού (Πίν. 52 α). Στο εσωτερικό του τμήματος της οικίας που αποκαλύφθηκε διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο επιμέρους χώρων, οι οποίοι διαχωρίζονται με επίσης λιθόκτιστο τοίχο, σωζ. ύψ. 0,40 και πλ. 0,50 μ. Στον τοίχο αυτόν υπάρχει θυραίο άνοιγμα πλ. 1,20 μ., το οποίο συνδέει τους δύο χώρους. Οι σωζόμενες διαστάσεις του βορειοανατολικού χώρου είναι 2,50×2,10-2,60 μ. (ο χώρος συνεχίζεται κάτω από το οδόστρωμα). Στο μέσον περίπου της εσωτερικής πλευράς του βορειοδυτικού τοίχου αυτού του χώρου υπάρχει αντηρίδα όμοιας κατασκευής και πάχους με τους υπόλοιπους τοίχους. Οι διαστάσεις του δεύτερου νοτιοδυτικού χώρου είναι 6,70×3,40 μ. Από το χώρο αυτόν αποκαλύφθηκε και τμήμα του νοτιοανατολικού εσωτερικού τοίχου σε μήκος 2,50 μ., ενώ το υπόλοιπο μέρος του, που θα πρέπει να έχει μήκος 4,20 μ., συνεχίζεται κάτω από το πεζοδρόμιο της λεωφόρου Στρατού. Το δάπεδο και των δύο χώρων είναι από πατημένο χώμα. Στη νοτιοδυτική πλευρά του ανεσκαμμένου τμήματος της οικίας ο εξωτερικός τοίχος σχηματίζει ορθή γωνία και συνεχίζεται προς ΝΔ. διαμορφώνοντας τρίτο χώρο, του οποίου όμως αποκαλύφθηκε πολύ μικρό μέρος, διαστ. 1,10×2 μ. Στο εσωτερικό του χώρου αυτού βρέθηκαν τμήματα πήλινου λουτήρα.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι λιγοστά. Σημαντικότερος είναι ένας θησαυρός 145 περίπου χάλκινων νομισμάτων κοπής Κασσάνδρου, πολλά από τα οποία είναι συγκολλημένα μεταξύ τους από τη σκωρία και δεν είναι δυνατό να καταμετρηθούν με ακρίβεια. Ο θησαυρός βρέθηκε 0,10 μ. πάνω από το δάπεδο του βορειοανατολικού χώρου, μεταξύ των θραυσμάτων των κεράμων της στέγης και δίπλα στη λιθόκτιστη αντηρίδα που αναφέρεται παραπάνω. Από τη θέση στην οποία βρέθηκαν συμπεραίνεται ότι θα πρέπει να ήταν αποθηκευμένα σε πουγκί. Τα υπόλοιπα ευρήματα του εσωτερικού της οικίας είναι αβαφής κεραμική, λίγα σιδερένια καρφιά και θραύσματα κεράμων. Από το χώρο που μεσολαβεί μεταξύ της οικίας και της παρειάς της τράπεζας περισυνελέγη η μεγαλύτερη ποσότητα κεραμικής: θραύσματα αμφορέων, όστρακα αβαφούς κεραμικής, καθώς και λίγα όστρακα μελαμβαφών αγγείων.

Οδός Ζεφύρων 11α

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του νεκροταφείου των ιστορικών χρόνων της Τράπεζας Λεμπέτ, η οποία βρίσκεται 300 μ. προς ΝΔ.[290]. Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν έξι λακκοειδείς τάφοι σκαμμένοι στο φυσικό χώμα σε βάθος 0,75-1 μ. από την επιφάνεια (Πίν. 52 β). Δύο από αυτούς είχαν το λάκκο τους επενδυμένο με ωμές πλίνθους και ένας με πλίνθους κατακόρυφα τοποθετημένες, οι οποίες σχημάτιζαν πλατύ περιχείλωμα για την τοποθέτηση των καλυπτήριων λίθων (Πίν. 52 γ). Τα κτερίσματα των τάφων ήταν πήλινα (τρεις αρυτήρες, μία καν θαροειδής κοτύλη και μία μελαμβαφής αλατιέρα) και μετάλλινα (χρυσό ρομβόσχημο επιστόμιο, δύο χάλκινα σπειροειδή ψέλια, χάλκινες αμφικωνικές χάνδρες και τμήμα σιδερένιου περιδεραίου).

Τα οστά δεν σώθηκαν σε καλή κατάσταση διατήρησης και οι νεκροί είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ύπτια τοποθετημένοι με τα χέρια παράλληλα στον κορμό.

Εκτός από τους τάφους ερευνήθηκαν τρεις λάκκοι με επίχωση της εποχής του Χαλκού, οι οποίοι σχετίζονται με την Τούμπα Λεμπέτ που βρίσκεται 300 μ. προς ΒΔ. Οι λάκκοι περιείχαν τεφρή επίχωση, μεγάλη ποσότητα κεραμικής και οστών, καθώς και λίθινα και οστέινα εργαλεία. Σε έναν από αυτούς βρέθηκαν δύο ανθρώπινα κρανία (χωρίς τα οστά του σώματος) τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο, το ένα από αυτά, μάλιστα, ήταν τοποθετημένο με τη θόλο προς τα κάτω.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

Θέρμη

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα του αρχαίου νεκροταφείου που αποκαλύπτεται σε οικόπεδα της κωμόπολης της Θέρμης Θεσσαλονίκης, ενώ συγχρόνως αποκαλύφθηκαν και ορισμένες άλλες κατασκευές και άλλα αρχαιολογικά κατάλοιπα.

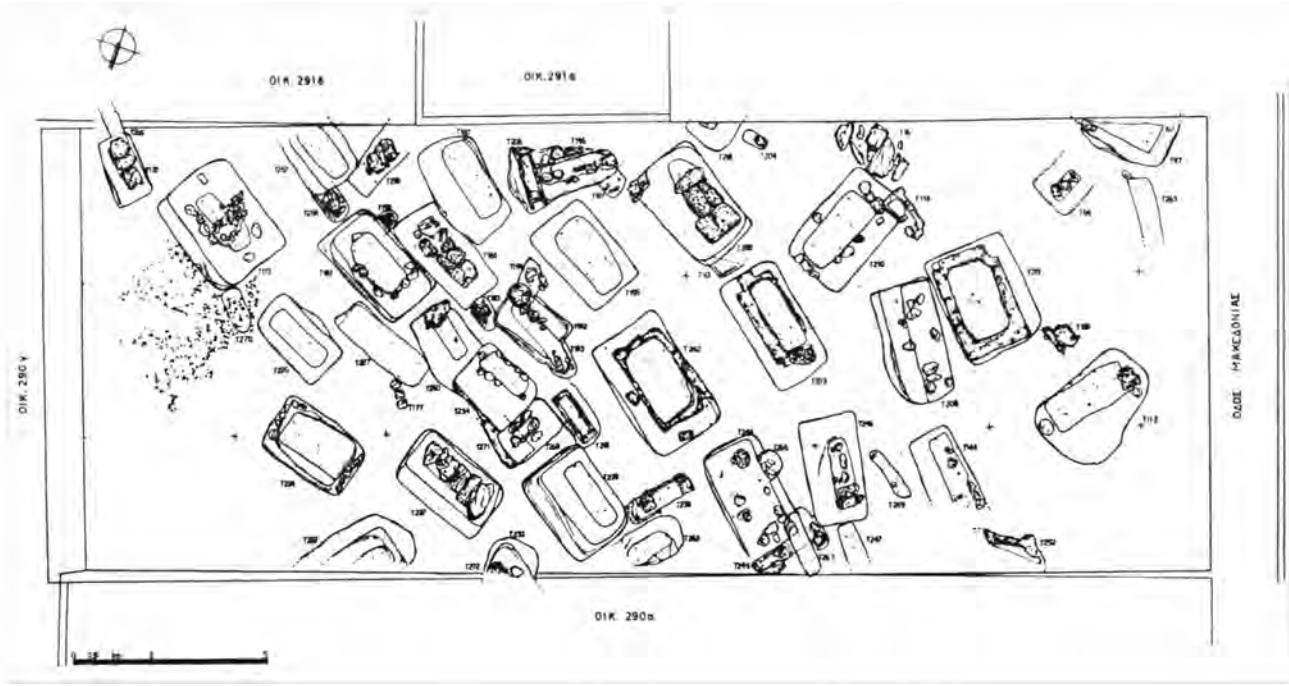
Οδός Μακεδονίας (Ο.Τ. 58, οικόπεδο 290β)[291]

Ολοκληρώθηκε στο οικόπεδο αυτό η ανασκαφική έρευ-

289. Την ανασκαφή διενήργησε ο αρχαιολόγος Στ. Κώτσος.

290. Την ανασκαφή που είχε διάρκεια εννέα ημερών διενήργησε ο αρχαιολόγος Φ. Γεωργιάδης με δαπάνη του ιδιοκτήτη. Για το ανατολικό νεκροταφείο της Τράπεζας Λεμπέτ, βλ. *ΑΕΜΘ* 17 (2004), σ. 299 κ.ε.

291. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Α. Κακιούση, ενώ τη σχεδιαστική αποτύπωση έκαναν οι σχεδιάστριες Κ. Θεοδωρί-



Σχέδ. 54. Θέρμη. Οικόπεδο αριθ. 290β. Τοπογραφική αποτύπωση των αρχαίων τάφων του αποκαλυφθέντος στο οικόπεδο τμήματος του νεκροταφείου.

να που είχε αρχίσει το προηγούμενο έτος[292]. Αρχικά ερευνήθηκαν οι λακκοειδείς τάφοι μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων του β΄ στρώματος τάφων. Από τα ευρήματά τους, ανάλογα των τάφων του πρώτου στρώματος, προκύπτει ότι οι περισσότεροι από αυτούς ανήκουν στους μεταβυζαντινούς χρόνους (εποχή τουρκοκρατίας), αλλά και στους νεότερους (αρχές 20ού αιώνα). Αμέσως βαθύτερα αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε και τρίτο στρώμα από 107 τάφους, από τους οποίους οι 53 ήταν αβαθείς, λακκοειδείς και χρονολογούνται στους μεταβυζαντινούς χρόνους, ενώ οι 54 ήταν αρχαίοι (Πίν. 52 δ). Από τους τελευταίους, οι πέντε διαταράχθηκαν ή καταστράφηκαν από τάφους των μεταβυζαντινών χρόνων, σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις οι αρχαίοι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν από τους μεταγενέστερους μεταβυζαντινούς.

Συνολικά εντοπίστηκαν 270 τάφοι, από τους οποίους οι 210 ανήκουν στους μεταβυζαντινούς και νεότερους χρόνους και οι υπόλοιποι στους αρχαίους. Με βάση το επίπεδο εντοπισμού των τάφων της πρώτης ομάδας και τα κτερίσματά τους, οι 68 από αυτούς χρονολογούνται στους νεότερους χρόνους, οι 131 στους μεταβυζαντινούς, ενώ για 21 τάφους δεν ήταν δυνατή η χρονολόγηση σε συγκεκριμένη περίοδο. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι 210 τάφοι φιλοξενούσαν 220 ταφές, εφόσον σε οκτώ από τους τάφους βρέθηκαν δύο ή τρεις σκελετοί νεκρών.

Οι αρχαίοι τάφοι (Σχέδ. 54) ήταν στην πλειονότητά τους λακκοειδείς είτε καλυμμένοι με πλάκες πωρόλιθου ή σχιστόλιθου και σε μια περίπτωση με επίστρωση πηλού είτε ακάλυπτοι, απλοί ή με το νεκρικό λάκκο στο κάτω μέρος ενός μεγάλου ορθογώνιου ορύγματος και με πέτρες περιμετρικά του στομίου τους, σε κάποιες περιπτώσεις με μορφή περιβόλου (Πίν. 52 ε). Υπήρχαν, επίσης, λακκοειδείς τάφοι χωρίς κάλυψη, πηλόκτιστοι (με επίστρωση πηλού στο περιχείλωμα, τα πλευρικά τοιχώματα και το δάπεδο), καθώς και μερικοί πλινθόκτιστοι, επίσης χωρίς κάλυψη. Δύο μόνον τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι από πωρόπλακες, ένας καλυβίτης κεραμοσκεπής, ενώ βρέθηκε ένας εγχυτρισμός σε αμφορέα και ένα χυτροειδές, τεφροδόχο αγγείο.

Λίγοι μόνον τάφοι μπορούν να χρονολογηθούν στην ύστερη αρχαϊκή εποχή. Οι περισσότεροι χρονολογούνται στον 5ο και κυρίως στον 4ο αι. π.Χ.

Μόνο οι 36 από τις ταφές ήταν κτερισμένες. Ως συνήθως, τα πολυπληθέστερα κτερίσματα ήταν τα πήλινα

δου και Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε. Η ανασκαφή χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον κατασκευαστή της υπό ανέγερση οικοδομής.

292. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 109-110.

αγγεία, εισηγμένα κυρίως (αττικά μελανόμορφα και ερυθρόμορφα, κορινθιακά κ.ά.), αλλά και εγχώρια, καθώς και τα κοσμήματα, τα περισσότερα χάλκινα και μερικά σιδερένια. Τις ανδρικές ταφές συνόδευαν συχνά και χάλκινα ή σιδερένια όπλα (αιχμές δοράτων, εγχειρίδια), ενώ τις γυναικείες και παιδικές πήλινες γυναικείες προτομές και πήλινα ειδώλια. Με βάση τα κτερίσματά τους και τον προσανατολισμό των νεκρών μέσα στους τάφους, διαπιστώθηκε ότι 20 από αυτούς άνηκαν σε άνδρες, οι δώδεκα σε γυναίκες, οι 18 σε παιδιά ή εφήβους, ενώ οι υπόλοιπες οκτώ ανήκαν σε ενήλικες απροσδιόριστου φύλου.

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (Ο.Τ. 58, οικόπεδο 291γ)[293]

Στο οικόπεδο αυτό που βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση (περί τα 150 μ.) στα νοτιοδυτικά του αρχαίου οικισμού ιστορικών χρόνων (Τράπεζα) της Θέρμης, διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχαν αρχαίοι τάφοι, άρα στο σημείο αυτό βρίσκονται τα όρια του αρχαίου νεκροταφείου που σχετίζεται με τον οικισμό αυτό. Αντίθετα, εντοπίστηκαν 27 τάφοι, οι οποίοι ανήκουν στο περιορισμένης έκτασης νεκροταφείο των μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων που έχει αποκαλυφθεί και στα όμορα οικόπεδα[294]. Πρόκειται για λακκοειδείς, αβαθείς τάφους, μερικοί από τους οποίους είχαν διαταραχθεί από υπερκείμενες σύγχρονες κατασκευές ή είχαν τελείως ή εν μέρει καταστραφεί από τα θεμέλια της παλιάς μονοκατοικίας που υπήρχε στο οικόπεδο. Πλην ενός που ήταν καλυμμένος με πλακόσχημους λίθους, όλοι ήταν ακάλυπτοι και ήταν προσανατολισμένοι από Α. προς Δ. Οι ταφές άνηκαν σε ενήλικα άτομα και παιδιά. Οι νεκροί άνηκαν σε χριστιανικό πληθυσμό, εφόσον είχαν ενταφιαστεί σε ύπτια θέση, με το κεφάλι πάντα στα δυτικά και τα χέρια λυγισμένα στο στήθος ή στην κοιλιακή χώρα. Αρκετές από τις ταφές ήταν κτερισμένες με περιδέραια από χάλκινα ή επάργυρα φλουράκια και με εφυαλωμένες κούπες που τις χρονολογούν στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Από περιδέραια με φλουράκια και γυάλινες χάντρες συνοδεύονταν και μερικές γυναικείες ταφές των αρχών του 20ού αιώνα. Σε αυτές σώθηκαν μεταλλικά θηλυκώματα ενδυμάτων, καθώς και σιδερένια πέταλα υποδημάτων.

Συμβολή των οδών Ειρήνης και Μανδρίτσα (Ο.Τ. 79, οικόπεδο 388β)[295]

Το διαμπερές αυτό το οικόπεδο, έκτασης 1.049 τ.μ., παρουσιάζει έντονη κλίση Β.-Ν. Στο βόρειο μισό τμήμα του διαπιστώθηκε ένα πυκνό στρώμα πλημμύρας αποτελούμενο από μεγάλες και μικρότερες κροκάλες, καθώς και χονδρό χαλίκι, γνωστό από την ανασκαφική έρευνα και άλλων οικοπέδων στη Θέρμη. Είχε εναποτεθεί επάνω στο φυσικό, αργιλώδες έδαφος και το πάχος του κυμαινόταν από 0,10 έως 1 μ. Μέσα σε αυτό είχαν διανοιχθεί οι τάφοι, ενώ αντίθετα στο νότιο μισό του οικοπέδου οι τάφοι είχαν διανοιχθεί κατευθείαν μέσα στο φυσικό έδαφος (Σχέδ. 55). Αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν 132 τάφοι, οι οποίοι παρουσίαζαν πυκνή διάταξη στο βόρειο ήμισυ του οικοπέδου, όπου σε πολλές περιπτώσεις αλληλοκαλύπτονταν και οι προγενέστεροι είχαν, εν μέρει, καταστρέψει τους νεότερους. Αντίθετα, η διάταξή τους ήταν πολύ αραιή στο νότιο τμήμα. Μεταξύ των δύο αυτών τμημάτων, περί το μέσον του οικοπέδου, διαπιστώθηκε σε μήκος 16,50 μ. μια επιμήκης έκταση πλ. 7 μ., στην οποία δεν υπάρχουν τάφοι, σχηματίζοντας ένα είδος διαδρόμου με κατεύθυνση Δ./ΒΔ.-Α./ΝΑ. Φαίνεται να συνεχίζεται στο όμορο προς Δ. οικόπεδο, ενώ κατά την ανασκαφή του προς Α. όμορου οικοπέδου αριθ. 388α, ανιχνεύθηκε στο αντίστοιχο σημείο ο διάδρομος αυτός με όμοια περίπου κατεύθυνση[296]. Είναι πολύ πιθανόν ότι εξυπηρετούσε την προσπέλαση στο νεκροταφείο, αν και βρίσκεται κοντά στα νοτιοανατολικά όριά του.

Οι τύποι των τάφων είναι οι γνωστοί του νεκροταφείου της Θέρμης, των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων: στην πλειονότητά τους λακκοειδείς, αρκετοί κιβωτιόσχημοι, δύο πώρινες σαρκοφάγοι, τέσσερις εγχυτρισμοί, τρία τεφροδόχα αγγεία και τέσσερις κεραμοσκεπείς.

Οι λακκοειδείς τάφοι των αρχαϊκών χρόνων και του 5ου αι. π.Χ. ήταν συνήθως ακάλυπτοι ή σε κάποιες περιπτώσεις καλυμμένοι με σχιστόπλακες ή μονόλιθες πωρόπλακες. Άλλοτε οριοθετούνταν με κροκάλες ή άλλες πέτρες που σχημάτιζαν περιβόλους και άλλοτε έφεραν στρώσεις πηλού στο περιχείλωμά τους. Τον 4ο και τον 3ο αι. π.Χ. μερικοί λάκκοι ενταφιασμού ήταν ανοιγμένοι στο κάτω μέρος μεγάλων, ορθογώνιων ορυγμάτων με αναβαθμούς στις παρειές των τελευταίων και ειδική

293. Την επίβλεψη της ανασκαφής, η οποία χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον κατασκευαστή της υπό ανέγερση οικοδομής, είχε η αρχαιολόγος Α. Σκίτσα, ενώ τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

294. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 462· 51 (1996): Χρονικά, σ. 438· 52 (1997): Χρονικά, σ. 639 και στον παρόντα τόμο, σ. 109-110.

295. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Β. Τζανακούλη, ενώ τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Θ. Πεντέλη. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε. Η ανασκαφή χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον κατασκευαστή της υπό ανέγερση οικοδομής.

296. Βλ. Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 331, Σχέδ. 5.



Σχέδ. 55. Θέρμη. Οικόπεδο 388β. Τοπογραφική αποτύπωση του αποκαλυφθέντος στο οικόπεδο τμήματος του νεκροταφείου.

διαμόρφωση του δαπέδου των λάκκων ενταφιασμού με βαθύνσεις για την υποδοχή κλίνης.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι, συνήθως κατασκευασμένοι από πωρόπλακες, έφεραν κατά κανόνα στην κάλυψή τους οπή σύλησης κατά την αρχαιότητα, η οποία είχε καλυφθεί επιμελώς με μικρό λιθοσωρό, συνήθως από κροκάλες. Οι τάφοι αυτοί ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή, κυρίως την ύστερη.

Οι δύο πώρινες σαρκοφάγοι που άνηκαν, σύμφωνα με τα κτερίσματά τους, σε άνδρες, ήταν και αυτές συλημένες και χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Στους αρχαϊκούς χρόνους πρέπει να χρονολογούνται και τα χυτροειδή, τεφροδόχα αγγεία, ενώ οι οξυπύθμενοι αμφορείς που χρησιμοποιήθηκαν ως εγχυτρισμοί βρεφών, αν και ήταν ακτέριστοι, μπορούν να χρονολογηθούν με βάση το σχήμα τους το πιθανότερο στους κλασικούς χρόνους.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι ήταν απλοί λάκκοι και είχαν χρησιμοποιηθεί κυρίως για ταφές παιδιών στο β΄ μισό του 4ου και στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Οι ταφές των αρχαϊκών χρόνων συνοδεύονταν συνήθως από πήλινα αγγεία, εισηγμένα (κορινθιακά, αττικά), αλλά και κάποια εγχώρια (αβαφή γκριζόχρωμα ή με γάνωμα). Στις ανδρικές ταφές βρέθηκαν όπλα (κυρίως αιχμές δοράτων, ξίφη, εγχειρίδια). Μόνο σε μια περίπτωση (τάφος Τ33) ο πλούσια κτερισμένος άνδρας έφερε χάλκινο κράνος του λεγόμενου ιλλυρικού τύπου, το οποίο κοσμείται με χρυσά ταινιωτά ελάσματα γύρω από το άνοιγμα του προσώπου. Με έλασμα χρυσού είναι επενδυμένη και η λαβή του πολύ καλά διατηρημένου ξίφους που συνόδευε, μεταξύ των άλλων, το νεκρό αυτό (Πίν. 53 α). Έφεραν, επίσης, χάλκινα κοσμήματα (πόρπες, δακτυλίδια κ.ά.) και υπολείμματα χρυσών (κυρίως από επιστόμια), εφόσον αυτά είχαν ήδη συληθεί. Περισσότερα κοσμήματα έδωσαν οι γυναικείες ταφές, συχνά χάλκινα ή σιδερένια (πόρπες, ψέλια, δακτυλίδια, ενώτια, περόνες κ.ά.), αλλά και αργυρά, καθώς και υπολείμματα συλημένων χρυσών. Στις ταφές των κλασικών χρόνων επικρατούν τα εισηγμένα αττικά αγγεία, ενώ σε μερικές ταφές του τέλους του 4ου και του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ., οι νεκροί συνοδεύονταν και από χάλκινα νομίσματα εποχής Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.) και Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.)[297].

Στο βόρειο μισό τμήμα του οικοπέδου, μέσα στην κασταν ή επίχωση των πυκνής διάταξης τάφων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων που αποκαλύφθηκαν εδώ, εντοπίστηκαν και 28 τάφοι των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται για τεφροδόχες ταφικές κατασκευές, οι περισσότερες κεραμοσκεπείς, ορθογώνιοι λάκκοι. Σε δύο από αυτές είχε δημιουργηθεί στο επάνω μέρος τους ένα είδος κτιστής, τετράπλευρης πλατφόρμας, κατασκευασμένης από το μισό τμήμα πηλοσωλήνων στο περίγραμμα και κροκάλες με ασβεστοκονία στο εσωτερικό της επιφάνειας. Σε μια άλλη υπήρχε τοποθετημένος κατακόρυφα ένας πήλινος αγωγός για νεκρικές χοές (Πίν. 53 β)[298]. Εντοπίστηκαν, επίσης, και λίγες τεφροδόχες θήκες κατασκευασμένες από πώρινες πλάκες ή σχιστόπλακες στις τέσσερις πλευρές. Τα συνηθέστερα κτερίσματα των ταφών αυτής της εποχής ήταν τα βολβόσχημα μυροδοχεία, σε μια όμως ταφή βρέθηκαν και τέσσερα πήλινα ειδώλια Αφροδίτης και Αφροδίτης με Έρωτα (Πίν. 53 γ). Τη στενότερη χρονολόγηση των ρωμαϊκών τάφων στον 1ο αι. μ.Χ., δίνει ένα χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Μακεδόνων επί Βεσπασιανού (69-79 π.Χ.), που βρέθηκε στον τεφροδόχο λάκκο Τ17.

Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί η ταφή ενός ιπποειδούς που είχε τοποθετηθεί σε αβαθή λάκκο μεταξύ των τάφων στο νότιο τμήμα του οικοπέδου.

Τέλος, σε διάφορα σημεία του οικοπέδου, κυρίως στο νότιο τμήμα του, εντοπίστηκαν 30 κυκλικοί ή σχεδόν κυκλικοί λάκκοι, αρκετά αβαθείς και διαμ. περί το 1 μ., που ήταν μεμονωμένοι ή διευθετημένοι κατά συστάδες. Προϋπήρχαν του νεκροταφείου και φαίνεται ότι ήταν απορριμματικοί. Βρέθηκαν, επίσης, δύο μεγάλοι πίθοι τοποθετημένοι κατακόρυφα μέσα στο φυσικό έδαφος. Σώζονταν μόνον κατά το κάτω μισό μέρος τους και φαίνεται ότι προορίζονταν για αποθηκευτική χρήση.

Οδός Ειρήνης (Ο.Τ. 78, οικόπεδο 386α)[299]

Και το οικόπεδο αυτό βρίσκεται σε απόσταση μόλις 130 μ. στα νοτιοδυτικά του αρχαίου οικισμού ιστορικών χρόνων (Τράπεζα) της Θέρμης. Αποκαλύφθηκε και εδώ τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου, το οποίο συμπίπτει με το πέρας του προς αυτήν την κατεύθυνση. Κάτω από την επιφανειακή, καστανή επίχωση εντοπίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της έκτασης του οικοπέδου στρώμα πλημμύρας αποτελούμενο από αμμοχάλικο ή μικρές κροκάλες κατά τόπους. Μέσα σε αυτό, όπου υπήρχε, ή στο φυσικό, αργιλώδες έδαφος είχαν διανοιχθεί οι τάφοι, μερικοί από τους οποίους είχαν διαταραχθεί ή εν μέρει καταστραφεί από σύγχρονες κατασκευές και άλλες σκαπτικές επεμβάσεις.

Αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν 78 τάφοι που ανήκουν στους γνωστούς τύπους τάφων του νεκροταφείου αυτού. Στην πλειονότητά τους ήταν λακκοειδείς, αρκετοί

297. Η ταύτιση των νομισμάτων οφείλεται στο συνάδελφο Χ. Γκατζόλη.

298. Όμοιοι τάφοι βρέθηκαν και στο όμορο οικόπεδο αριθ. 387α (βλ. σχετικά Ε. Σκαρλατίδου, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 568· 54 (1999): Χρονικά, σ. 534-536).

299. Την επίβλεψη της ανασκαφής, η οποία χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον κατασκευαστή της υπό ανέγερση οικοδομής, είχε η αρχαιολόγος Α. Σκίτσα, ενώ τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

ήταν κιβωτιόσχημοι από πώρινες, ψαμμολιθικές ή σχιστολιθικές πλάκες. Υπήρχαν, επίσης, τέσσερις πώρινες σαρκοφάγοι και έξι πήλινα τεφροδόχα αγγεία (Σχέδ. 56΄ Πίν. 53 δ). Χρονολογικά, οι κιβωτιόσχημοι τάφοι, μερικοί απλοί λακκοειδείς, καθώς και τα τεφροδόχα αγγεία ανήκουν στα τέλη του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ. Στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. εντάσσονται οι λίθινες σαρκοφάγοι, ενώ μεγάλοι και βαθείς ορθογώνιοι λάκκοι, οι οποίοι ορίζονται με περίβολο από μια λιθοσειρά και έχουν αναβαθμούς στο εσωτερικό των πλευρικών τοιχωμάτων, ανήκουν στους κλασικούς χρόνους (κυρίως στον 4ο αι. π.Χ.). Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί και ένας μικρός, σχεδόν κυκλικός τεφροδόχος λάκκος, οριζόμενος από τη μια πλευρά από σειρά μικρών λίθων, του οποίου η χρονολόγηση δεν έγινε δυνατό μέχρι στιγμής να προσδιοριστεί. Τέλος, αποκαλύφθηκε και μία λακκοειδής ταφή χριστιανικών χρόνων, όπως υποδεικνύουν ο προσανατολισμός του νεκρού και η πολύ καλή διατήρηση του σκελετού του.

Αν και οι τάφοι των αρχαϊκών χρόνων ήταν συλημένοι ήδη κατά την αρχαιότητα, μερικοί από αυτούς έδωσαν αξιόλογα και πολλά κτερίσματα, όπως πήλινα αγγεία εγχώρια και εισηγμένα (κυρίως κορινθιακά, αλλά και αττικά), πήλινα ειδώλια, χάλκινα κυρίως κοσμήματα (Πίν. 53 ε), όπλα οι ανδρικοί (αιχμές δοράτων, ξίφη, εγχειρίδια και σε μια περίπτωση κράνος ιλλυρικού τύπου). Ανάλογα ήταν και τα κτερίσματα που συνόδευαν τις ταφές των κλασικών χρόνων. Από κάποιον κατεστραμμένο τάφο πρέπει να προέρχεται και το χρυσό νόμισμα (τέταρτο στατήρα) του Μεγάλου Αλεξάνδρου που εντοπίστηκε στην επιφανειακή, καστανή επίχωση.

Οδός Σωκράτους (Ο.Τ. 44, οικόπεδο 189γ)[300]

Στο οικόπεδο αυτό[301] που βρίσκεται στις παρυφές του αρχαίου νεκροταφείου και περί τα 200 μ. δυτικά του οικισμού ιστορικών χρόνων στην Τράπεζα της Θέρμης, εντοπίστηκαν τέσσερις παράλληλες μεταξύ τους τάφροι με προσανατολισμό Β.-Ν., οι οποίες ερμηνεύθηκαν, όπως και οι άλλες έξι τάφροι που είχαν αποκαλυφθεί στο όμορο οικόπεδο αριθ. 188α, ως τάφροι για την καλλιέργεια αμπελώνα[302]. Οι δύο από τις τάφρους έχουν μεγάλο μήκος (12,50, 11,60 μ.) και συνεχίζονται έξω από τα όρια του οικοπέδου, οι δύο άλλες 3,60 και 5,50 μ. αντίστοιχα (της τελευταίας έχουμε το αρχικό μήκος). Οι μεταξύ τους αποστάσεις δεν είναι σταθερές και κυμαίνονται, σταδιακά μειούμενες, από 2,70-2,90 έως 1,90 μ. Αλλά και το πλάτος τους δεν είναι σταθερό (κυμαίνεται από 0,45-0,70 μ.), όπως επίσης και το βάθος τους, που κυμαίνεται από μόλις 0,05-0,45 μ. Οι τάφροι έκοψαν σε μερικές περιπτώσεις ορθογώνιους ή σχεδόν κυκλικούς λάκκους που εντοπίστηκαν διάσπαρτοι γύρω τους. Ίσως οι κυκλικοί προορίζονταν για την καλλιέργεια δένδρων ή θάμνων πριν τη δημιουργία του κεραμικού κλιβάνου (επεξεργασία πηλού) που αποκαλύφθηκε ακριβώς δίπλα στο πέρας της μιας τάφρου του αμπελώνα.

Ο κλίβανος διέσωζε μόνον τον τετράπλευρο θάλαμο καύσης και το αρκετά επίμηκες στόμιό του, λαξευμένα μέσα στο φυσικό, αργιλώδες έδαφος. Οι γωνίες του θαλάμου ήταν καμπύλες και είχε εξωτερικές διαστάσεις 3,75×2,33-2,60 μ. και σωζόμενο ύψος 1-1,05 μ. Το δάπεδο ήταν καλυμμένο με επάλειψη πηλού, ενώ τα εσωτερικά πλευρικά τοιχώματα, όπως και αυτά του στομίου, ήταν επενδυμένα με επάλειψη πηλού, αλλά και με τετράγωνες πλίνθους σε οριζόντια σειρά. Στο κέντρο του θαλάμου υπήρχαν επάνω στο δάπεδο τρία υπολείμματα στηριγμάτων για την άλλοτε υπερκείμενη σχάρα του. Από αυτά, τα δύο ήταν ελλειψοειδούς διατομής (σωζόμενο ύψος 0,90 και 0,37 μ. αντίστοιχα), κτισμένα με επάλληλες στρώσεις θραυσμάτων κεράμων με συνδετικό υλικό λάσπη και επενδυμένα εξωτερικά με πηλό και θραύσματα κεράμων στέγης. Το τρίτο, τετράπλευρης διατομής, πρέπει να προστέθηκε δίπλα στο ένα από τα δύο προηγούμενα εκ των υστέρων, προφανώς για να το ενισχύσει ή να το αντικαταστήσει. Το στόμιο του κλιβάνου είχε μήκος 1,50, πλάτος 0,73-0,81 μ. και εσωτερικά ήταν επενδυμένο με τρόπο ανάλογο με εκείνον του θαλάμου καύσης.

Η καστανή επίχωση που γέμιζε τις τάφρους, το εσωτερικό του κλιβάνου, αλλά και η υπερκείμενη επίχωση που κάλυπτε τάφρους και κλίβανο έδωσε χρηστική κυρίως κεραμική και κεράμους στέγης του 4ου αι. π.Χ. Επιπλέον, στην επίχωση που γέμιζε το εσωτερικό της μιας τάφρου βρέθηκε νόμισμα εποχής Κασσάνδρου. Συνεπώς, για το γέμισμα των τάφρων αμπελοκαλλιέργειας δεν χρησιμοποιήθηκε καθαρό, φερτό χώμα, αλλά αυτό της υπάρχουσας επίχωσης. Οι τάφροι ήταν μεταγενέστερες των ορθογώνιων και κυκλικών λάκκων, που μάλλον πρέπει να συσχετιστούν με τον κλίβανο, του οποίου επίσης ήταν μεταγενέστερες. Με τα δεδομένα αυτά φαίνεται πιθανότερο ότι ο αμπελώνας δημιουργήθηκε προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. ή αμέσως μετά, δηλαδή στα χρόνια μετά την ίδρυση της Θεσσαλονίκης από τον Κάσσανδρο στα 315 π.Χ.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

300. Την επίβλεψη της ανασκαφής, η οποία χρηματοδοτήθηκε εξ ολοκλήρου από τον κατασκευαστή της υπό ανέγερση οικοδομής, είχε η αρχαιολόγος Β. Τζανακούλη.

301. Ερευνήθηκε μόνον ένα μικρό τμήμα του οικοπέδου, επειδή στο υπόλοιπο οι θεμελιώσεις δύο παλαιών κατοικιών που υπήρχαν στο οικόπεδο κατέστρεψαν σε βάθος τα αρχαιολογικά στρώματα.

302. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 11. Για μια πληρέστερη παρουσίαση του αμπελώνα και στα δύο οικόπεδα βλ. Ε. Σκαρλατίδου, Αρχαίος αμπελώνας στη Θέρμη (Σέδες) Θεσσαλονίκης, στο Γ. Πίκουλας (επιμ.), *Οίνον Ιστορώ*. ΙΙΙ. *«Τ' Αμπελανθίσματα»*, Αθήνα 2004, σ. 27 κ.ε., εικ. 1-4, σχέδ. 2.



Σχέδ. 56. Θέρμη. Οικόπεδο 386α. Τοπογραφική αποτύπωση του αποκαλυφθέντος στο οικόπεδο τμήματος του νεκροταφείου.

Σουρωτή[303]

Κατά τη διάρκεια του 2004 ερευνήθηκαν στη Σουρωτή το Ο.Τ. 58 και τμήμα του Ο.Τ. 43. Ερευνήθηκαν συνολικά 115 τάφοι, 83 στο πρώτο οικόπεδο και 32 στο δεύτερο. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η παρουσία στο νότιο τμήμα του Ο.Τ. 58 αρχιτεκτονικών καταλοίπων των υπογεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (700-600 π.Χ. περίπου).

Όσον αφορά στην τυπολογία των τάφων, αυτός του λακκοειδούς, ελλειψοειδούς ή ορθογωνίου περιγράμματος φαίνεται να κυριαρχεί (71%). Η κάλυψή τους άλλοτε μονολιθική και άλλοτε αποτελούμενη από δύο ή τρεις πλάκες ήταν κατασκευασμένη από κιτρινωπό ιζηματογενές πέτρωμα και σπανιότερα από σχιστολιθικές πλάκες. Κιτρινωπό ιζηματογενές πέτρωμα χρησιμοποιήθηκε, επίσης, και για την κατασκευή των λίγων κιβωτιόσχημων, κυρίως παιδικών τάφων (3,3%). Ερευνήθηκαν, επίσης, για πρώτη φορά στο νεκροταφείο της Σουρωτής, εγχυτρισμοί (2,5%) σε πιθοειδή αγγεία, μαζί με τον εγχυτρισμό από το Ο.Τ. 43 να ξεχωρίζει, λόγω των μεγάλων διαστάσεών του. Σε αυτά συναντήσαμε είτε ταφές μικρών παιδιών είτε δευτερογενείς καύσεις παιδιών ή ενηλίκων. Περιορισμένοι ήταν οι αβαθείς λάκκοι χωρίς επικάλυψη (5,3%).

Οι τάφοι σε ποσοστό 54% ήταν ακτέριστοι. Οι κτερισμένοι τάφοι (46%) έφεραν κυρίως μετάλλινα αντικείμενα και αγγεία. Στο Ο.Τ. 43 το μόνο επείσακτο αγγείο που εντοπίστηκε ήταν ένα κορινθιακό εξάλειπτρο των τελευταίων χρόνων του 6ου αι. π.Χ. Τα υπόλοιπα αγγεία ήταν προϊόντα τοπικών κεραμικών εργαστηρίων. Κυριαρχεί το χυτροειδές και το εξάλειπτρο ακολουθεί. Από τα μετάλλινα αντικείμενα αναφέρουμε ζεύγος χρυσών σφηκωτήρων, χρυσή ατρακτόσχημη χάνδρα, χάνδρες από κεχριμπάρι, χάλκινες τοξωτές πόρπες, χάλκινα ενώτια, ψέλια

303. Στην ανασκαφή συμμετείχε ο αρχαιολόγος Δ. Πάτης.

και δακτυλίδια, σιδερένιες διπλές περόνες, αιχμές δοράτων, σιδερένια εγχειρίδια και δακτυλίδια.

Στην περίπτωση του Ο.Τ. 58 οι τάφοι αναπτύσσονταν σε δύο στρώματα, κυρίως στο νότιο τμήμα του, με αυτούς των τελευταίων χρόνων του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. στο ανώτερο. Τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς ήταν κυρίως αγγεία τοπικών κεραμικών εργαστηρίων (χυτροειδή), αλλά και κάποια αττικά (μελαμβαφείς άποδες κύλικες, αττικός σκύφος τύπου Β) και κορινθιακά (εξάλειπτρα). Στα μετάλλινα κτερίσματα αναφέρουμε τις χάλκινες πόρπες, τα δακτυλίδια και τους κρίκους, καθώς και σιδερένια εγχειρίδια.

Όσον αφορά στους τάφους του κατώτερου στρώματος ήταν ακτέριστοι ή είχαν ως κτερίσματα μόνο μετάλλινα αντικείμενα, κυρίως χάλκινα (π.χ. τοξωτές πόρπες, ατρακτόσχημες ή αμφικωνικές χάνδρες, πολύσπειρα ή απλά ψέλια, δακτυλίδια, ενώτια), αλλά και χρυσά (π.χ. ενώτια, σφηκωτήρες και ελάσματα). Η απουσία ασφαλώς χρονολογημένων αντικειμένων δεν μας επέτρεψε την ακριβή χρονολόγηση των τάφων. Ωστόσο, η παρουσία των τάφων του ανώτερου στρώματος αποτελεί ένα terminus ante quem, ενώ το γεγονός ότι οι τάφοι του κατώτερου αυτού στρώματος ανοίχθηκαν, καταστρέφοντας υποκείμενο κτίριο των υπογεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών χρόνων δημιουργεί ένα terminus post quem.

Με τη λειτουργία της πρώτης φάσης του νεκροταφείου φαίνεται να σχετίζεται τοιχίο κατασκευασμένο από μικρούς και μεγάλους αργούς λίθους με προσανατολισμό Ν.-Β. Αποτελούσε, πιθανόν, κάποιο όριο του χώρου που χρησιμοποιούσαν για την ταφή των νεκρών, καθώς δυτικά αυτού δεν εντοπίστηκαν τάφοι.

Η διατήρηση του κτιρίου, που εντοπίστηκε στο Ο.Τ. 58, είναι εξαιρετικά αποσπασματική, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να έχουμε σαφή εικόνα για την κάτοψη. Για την κατασκευή των τοίχων έχει χρησιμοποιηθεί το ίδιο υλικό που συναντούμε και στις καλύψεις των τάφων. Μπορέσαμε να διακρίνουμε δύο χώρους, εσωτερικά των οποίων διαπιστώθηκαν ίχνη οικιστικής δραστηριότητας.

Ο χώρος Α ορίζεται στα νότια από τον Τχ. 1, ο οποίος έχει κατασκευαστεί σε επαφή με το φυσικό έδαφος, ενώ στα βορειοανατολικά από τον Τχ. 2, ο οποίος φαίνεται να έχει δεχθεί κάποιες ανανεώσεις. Οι δύο τοίχοι δεν φαίνεται να τέμνουν ο ένας τον άλλο, αλλά να σχηματίζουν ένα είδος αψίδας. Το συγκεκριμένο σημείο έχει καταστραφεί από έναν τάφο, γεγονός που δεν επιτρέπει να είμαστε απόλυτα σίγουροι ότι έχουμε ένα αψιδωτό κτίριο, πράγμα αρκετά συνηθισμένο τη δεδομένη χρονική στιγμή που το κτίριο ήταν σε χρήση. Ήδη από τα γεωμετρικά χρόνια μάς είναι γνωστά αψιδωτά κτίρια τόσο από το χώρο της Κεντρικής Μακεδονίας όσο και από την Εύβοια, τη δυτική Μικρά Ασία και την Αττική.

Το δάπεδο του χώρου Α διατηρήθηκε αποσπασματικά, εξαιτίας της παρουσίας των τάφων. Για τη δημιουργία του χρησιμοποιήθηκε υπόστρωμα από χαλικωτό χώμα, το οποίο έχει διατηρηθεί σε όλη την έκταση του χώρου. Στο κέντρο του χώρου ερευνήθηκε συγκέντρωση καύσης, η οποία πρέπει να σχετίζεται με την παρουσία εστίας για την παρασκευή φαγητού, όπως μαρτυρεί η ανεύρεση οστών. Περιμετρικά της εστίας εντοπίζονται μικροί λιθοσωροί, ίσως μικροκατασκευές για την τοποθέτηση αγγείων μεγάλων διαστάσεων.

Βορειοανατολικά του χώρου Α αναπτύσσεται ο χώρος Β, τμήμα μόνον του οποίου μπορέσαμε να ερευνήσουμε. Στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου ερευνήθηκε τμήμα κατασκευής, μάλλον εστίας, όπως προκύπτει από την παρουσία λεπτού στρώματος καύσης. Για το δάπεδο της κατασκευής χρησιμοποιήθηκαν πλακαρές πέτρες. Ίσως πρόκειται για εργαστηριακό χώρο, γεγονός που ενισχύεται και από την παρουσία λίθινων τριπτήρων.

Η ανωδομή του κτιρίου ήταν πιθανότατα ξύλινη, αν κρίνουμε από τα έντονα διάσπαρτα ίχνη οργανικής ύλης σε αποσύνθεση και από την απουσία πλίνθων. Για τη στέγαση του κτιρίου τα μόνα στοιχεία που έχουμε είναι οι ελλειψοειδείς πασσαλότρυπες που ερευνήθηκαν στο χώρο Β.

Άφθονη ήταν η κεραμική που μας βοήθησε στη χρονολόγηση του οικοδομήματος στους υπογεωμετρικούς και πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους. Πρόκειται κυρίως για χειροποίητη κεραμική της εποχής του Σιδήρου (φιάλες, οπισθότμητες πρόχους, χυτροειδή, λεκανόσχημα), αλλά και για γραπτή, τοπική και επείσακτη, με γεωμετρική διακόσμηση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Οικόπεδο Μ. Νούλη (Ο.Τ. 43)

Κατά τη διάρκεια των δοκιμαστικών τομών στο παραπάνω οικόπεδο, εντοπίστηκε συστάδα τάφων και αποφασίστηκε η διενέργεια ανασκαφικής έρευνας με ιδιωτική χρηματοδότηση από τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου. Ερευνήθηκαν 34 τάφοι, στη συντριπτική τους πλειονότητα λακκοειδείς, οι οποίοι εντάσσονται στο αρχαϊκό και κλασικό νεκροταφείο που ανασκάπτεται τα τελευταία χρόνια στη Σουρωτή και βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού. Από την ανασκαφή του συνόλου αυτού προκύπτουν τα ίδια στοιχεία που επισημάνθηκαν κατά τη μέχρι τώρα έρευνα του νεκροταφείου τόσο όσον αφορά στο χρονικό διάστημα χρήσης του όσο και στις ταφικές πρακτικές που το χαρακτηρίζουν.

Έτσι οι συγκεκριμένοι τάφοι καλύπτουν το ίδιο χρονολογικό φάσμα από τους υστεροαρχαϊκούς (Πίν. 54 α, Τ. 22) ως και τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Οι λάκκοι έχουν λαξευτεί στο φυσικό κιτρινωπό χώμα και

όσες από τις καλύψεις διατηρήθηκαν είναι είτε μονολιθικές είτε αποτελούνται από τρεις συνήθως ορθογώνιες πλάκες από ιζηματογενές πέτρωμα. Οι αρχαϊκοί και οι πρώιμοι κλασικοί λάκκοι έχουν συχνά ελλειψοειδές σχήμα και προσανατολισμό Β.-Ν., ενώ μετά τα μέσα του 5ου αιώνα η κάτοψή τους γίνεται ορθογώνια και ο προσανατολισμός τους Α.-Δ. (Πίν. 54 β, Τ. 23). Οι γυναίκες στους αρχαϊκούς τάφους έχουν το κεφάλι τους στο βορρά, ενώ οι άνδρες στο νότο, μια πρακτική που δεν συνεχίζεται στους κλασικούς, ούτε στους ελληνιστικούς χρόνους. Στους τελευταίους, όπως διαπιστώθηκε και παλιότερα, οι νεκροί ανεξαρτήτως φύλου τοποθετούνται με το κεφάλι άλλοτε στη δύση και άλλοτε στην ανατολή. Οι νεκροί των αρχαϊκών ταφών ήταν κτερισμένοι με κεραμικά προϊόντα τοπικών κυρίως εργαστηρίων (χυτροειδή αγγεία, οπισθότμητες πρόχους), αλλά και αττικών ή κορινθιακών (μελανόμορφες οινοχόες, κύλικες και κορινθιακά εξάλειπτρα). Τους άνδρες συνόδευαν σιδερένιες αιχμές δοράτων και εγχειρίδια, ενώ τα μόνα κοσμήματα ήταν λίγα σιδερένια δακτυλίδια. Αντίθετα, οι γυναικείες ταφές ήταν πλούσιες σε χάλκινα και ασημένια κοσμήματα (ψέλια, ατρακτόσχημες χάντρες, ενώτια, δακτυλίδια), ενώ τα αγγεία περιορίζονταν σε χυτροειδή προϊόντα τοπικών εργαστηρίων και κορινθιακά εξάλειπτρα.

Οι τάφοι του 4ου αι. π.Χ., που αποτελούν την πλειονότητα στο συγκεκριμένο οικόπεδο, χαρακτηρίζονται από μεγάλους βαθείς λάκκους με στενότερη ταφική θήκη, στο εσωτερικό της οποίας πολλές φορές τοποθετούταν η ξύλινη κλίνη. Τα πόδια του νεκρικού κρεβατιού, άλλοτε εισχωρούσαν σε τέσσερις μικρούς λάκκους στις γωνίες του σκάμματος (Πίν. 54 γ, Τ. 9) και άλλοτε σε δύο ορθογώνια ανοίγματα κατά μήκος των στενών πλευρών του. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι λακκοειδείς τάφοι με αριθ. 9 και 19 που περιείχαν πλούσια κτερισμένες γυναικείες ταφές πάνω σε ξύλινη κλίνη. Γυναικείες προτομές, ορισμένες από τις οποίες σώζουν χρώματα, ασημένια και χρυσά ενώτια, επιχρυσωμένες χάνδρες, ένα γυάλινο αλάβαστρο και ένα χάλκινο κάτοπτρο, ήταν ορισμένα από τα κτερίσματα που συνόδευαν τις νεκρές, ενώ τα νομίσματα Φιλίππου και Αλεξάνδρου χρονολογούν με σχετική ακρίβεια τις ταφές.

Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Χαβέλα.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ

ΔΗΜΟΣ ΜΙΚΡΑΣ

Καρδία

Οικόπεδα Ι., Δ. και Ε. Διαμαντίδη (πρώην αγροτεμάχιο 724)

Διερευνητικές τομές που διενεργήθηκαν σε οικόπεδα της επέκτασης του οικισμού Καρδίας (πρώην αγροτεμάχιο 724 αγροκτήματος Καρδίας), έφεραν στο φως αρχαιότητες στα όμορα με το δρόμο οικόπεδα (οικόπεδα 1 και 8).

Το εν λόγω αγροτεμάχιο είναι όμορο με το αγροτεμάχιο 725, όπου το 1996 είχε ανασκαφεί συστάδα οκτώ τάφων ελληνιστικών χρόνων[304].

Η σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε έφερε στο φως οικοδομικά κατάλοιπα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Αναλυτικά: το σύνολο σχεδόν των αρχαιολογικών καταλοίπων – σύνολο τοίχων που αποτελούν τμήμα οικοδομήματος, τέσσερις κλίβανοι, πίθος, λάκκοι απόρριψης – εντοπίζονται στο οικόπεδο αριθ. 1. Στο οικόπεδο 8 ανασκάφηκε μόνον ένας κλίβανος (Κλ.3). Από το κτίριο που ανασκάφηκε εντοπίστηκε το δυτικό και νότιο όριό του, ενώ συνεχίζει στο όμορο προς Β. οικόπεδο και στον κοινοτικό δρόμο στα ανατολικά. Οι μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις του είναι 13,5×10 μ. και δημιουργούνται χώροι που επικοινωνούν μεταξύ τους. Το εσωτερικό των χώρων καλύπτονταν με παχύ στρώμα καταστροφής από κεράμους στέγης και πεσμένους λίθους (Πίν. 54 δ). Στο χώρο 1α εντοπίστηκε δάπεδο καμένο από τη φωτιά, ενώ στο χώρο 3α βρέθηκε τμήμα λίθινου πάγκου-θρανίου σε επαφή με τον τοίχο.

Το σύνολο των αρχαίων που ανασκάφηκαν αποτελούν τμήμα εγκαταστάσεων κεραμικού εργαστηρίου. Σε αυτό συνηγορούν η παρουσία τεσσάρων κλιβάνων σε εξωτερικό χώρο και ενός σε εσωτερικό (Πίν. 54 ε, στ). Στο μεγαλύτερο από αυτούς, δίπλα στον οποίο σώζεται και τμήμα μεγάλου πίθου, γινόταν η όπτηση πλίνθων, πολλοί από τους οποίους βρέθηκαν πεσμένοι στο θάλαμο, στρεβλωμένοι από τη μεγάλη θερμοκρασία (Πίν. 55 α). Οι μικρότεροι κλίβανοι πρέπει να προορίζονταν για αγγεία, τμήματα των οποίων βρέθηκαν και στους θαλάμους θέρμανσης και στους λάκκους απόρριψης, που έδωσαν άφθονη κεραμική[305].

Το σύνολο πρέπει να χρονολογείται σε δύο τουλάχιστον φάσεις, η υστερότερη από τις οποίες πρέπει να καταστράφηκε στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. (βρέθηκαν δύο νομίσματα Θεοδοσίου Α΄ στο στρώμα καταστροφής).

Αγροτεμάχιο Κ. Μανουσακίδη (αριθ. 711)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο παραπάνω αγροτεμάχιο εντοπίστηκε παιδική ταφή. Συγκεκριμένα πρόκειται για εγχυτρισμό νηπίου στον οποίο χρησιμο-

304. *ΑΔ* 51 (1996), Χρονικά, σ. 445.

305. Όλοι οι κλίβανοι είναι κυκλικοί-ωοειδείς, τύπου Ι κατά N. Cuomo di Caprio, Pottery and Tile Kilns in South Italy and Sicily, *BAR* 68, Oxford 1979, σ. 73-95.

ποιήθηκαν τοποθετημένα αντωπά τα άνω τμήματα δύο αμφορέων, ενώ τα κενά καλύφθηκαν με τμήματα πίθου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ

ΔΗΜΟΣ ΜΥΓΔΟΝΙΑΣ

Λητή

Ταφικό σύνολο Α΄ Δερβενίου

Κατά τη διερεύνηση της περιοχής των κιβωτιόσχημων τάφων του Δερβενίου[306], το 1995, αποκαλύφθηκε ένας νέος μακεδονικός τάφος, ο οποίος λιθολογήθηκε, σύμφωνα με τη νομισματική μαρτυρία, στους ρωμαϊκούς χρόνους[307]. Πρόκειται για το διθάλαμο τάφο ΙΙΙ, κτισμένο από ντόπιο ασβεστόλιθο, διαστ. 7×5 μ. Η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει εντοπίζεται στην ύπαρξη λιθόκτιστου στηθαίου παράλληλα με την πρόσοψη του πρώτου θαλάμου, η οποία δεν παρουσιάζει άλλωστε ιδιαίτερη διαμόρφωση. Τα θυραία ανοίγματα του προθαλάμου και του θαλάμου έκλειναν αντίστοιχα με δίφυλλη μαρμάρινη και ξύλινη θύρα.

Στον τάφο οδηγεί επικλινής δρόμος-πρόσβαση, μέσα στα όρια του οποίου βρέθηκε ένας επίσης συλημένος κτιστός κιβωτιόσχημος. Τα τοιχώματά του είναι διακοσμημένα με χρωματιστά κονιάματα, ενώ το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει η ανώτερη ζώνη, όπου αποδίδονται αντικείμενα που σχετίζονται με τον καλλωπισμό και τη γυναικεία κομψότητα, την ενδυμασία, τις καθημερινές ασχολίες και τις λατρευτικές συνήθειες της νεκρής, που ενταφιάστηκε εδώ. Το νέο εύρημα μαζί τους κιβωτιόσχημους τάφους Β, Α και Δ, της ανασκαφής του '62, αποτελούν το ταφικό σύνολο Α΄, που χρονολογείται στα τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αιώνα και σηματοδοτεί το ανατολικό τμήμα και το τέλος του χώρου του αρχαίου νεκροταφείου.

Η διέλευση του κύριου άξονα της Εγνατίας Οδού από την περιοχή και η ανάγκη αναβάθμισης της βορειοδυτικής εισόδου της πόλης έκαναν επιτακτική τη συνολική αντιμετώπιση της ανάδειξης των ταφικών μνημείων. Η προκαταρκτική μελέτη που εκπονήθηκε, περιορίστηκε τελικά στην υλοποίησης μιας μικρότερης κλίμακας, για την προστασία και την ανάδειξη του ταφικού συνόλου Α΄, με την ένταξή της στο Γ΄ ΚΠΣ των έργων της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας.

Στόχος των επεμβάσεων υπήρξε η αποκατάσταση του ταφικού τύμβου, ο οποίος, σύμφωνα με τα ανασκαφικά και γεωμορφολογικά δεδομένα, κάλυπτε όλα τα μνημεία του συνόλου και αλλοιώθηκε με τις αλλεπάλληλες παρεμβάσεις στο χώρο. Ιδιαίτερη μέριμνα έπρεπε, επίσης, να ληφθεί για την προστασία των τοιχογραφιών του κιβωτιόσχημου τάφου από την αυξημένη ατμοσφαιρική ρύπανση της περιοχής και να εξασφαλιστούν, κατά το δυνατό σταθερές συνθήκες υγρασίας και θερμοκρασίας. Την πρόταση της Υπηρεσίας, η οποία προέβλεπε την κατασκευή μεταλλικών στεγάστρων και έναν εξωτερικό διάδρομο κίνησης των επισκεπτών, ανέτρεψε η παρέμβαση της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων, που επέβαλε την κατασκευή κελύφους από οπλισμένο σκυρόδεμα, διαστ. 20×10 μ., με τη δυνατότητα παραλαβής των φορτίων του τύμβου.

Τα σωζόμενα τμήματα του αρχαίου δρόμου καλύφθηκαν με δάπεδο από διάφανο γυαλί ασφαλείας, στηριγμένο σε μεταλλικές κοιλοδοκούς, ενώ το υπόλοιπο δάπεδο καλύφθηκε με δρύινη επίστρωση. Τα πλάγια τοιχώματα επιχρίστηκαν, ενώ το κάτω μέρος τους επενδύθηκε με πλάκες πωρόλιθου. Συμπληρώθηκε, επίσης, η πρώτη σειρά των δόμων του τάφου, προκειμένου να γίνει κατανοητή η τυπολογία του από το μέσο επισκέπτη του χώρου.

Για την προστασία των τοιχογραφιών του τάφου Ι κατασκευάστηκε ανεξάρτητο γυάλινο κέλυφος, το οποίο στερεώθηκε σε μεταλλικό σκελετό (Πίν. 55 β). Περιμετρικά τοποθετήθηκαν κινητές περσίδες ελεγχόμενου φυσικού αερισμού, προκειμένου να απαλειφθούν έντονα φαινόμενα αυξομείωσης υγρασίας και θερμοκρασίας. Στην είσοδο του στεγάστρου τοποθετήθηκε, επίσης, δίφυλλη μεταλλική θύρα, η οποία με μικρά ανοίγματα στο ύψος του ματιού επιτρέπει το φυσικό αερισμό, καθώς και τη θέαση στο εσωτερικό. Προεξέχει ένα ελαφρύ γείσο τοξωτής μορφής, που επισημαίνει και προστατεύει το σημείο της εισόδου (Πίν. 55 γ). Κατασκευάστηκαν, επίσης, τρία ανεξάρτητα κελύφη από οπλισμένο σκυρόδεμα με συρόμενες καταπακτές, για καθέναν από τους κιβωτιόσχημους τάφους Α, Β και Δ και ο τύμβος αποκαταστάθηκε μερικώς. Το έργο ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2004. Υπεύθυνος για την κατασκευή του στεγάστρου ήταν ο αρχιτέκτονας Γ. Γιαννάκης και επιβλέπουσα του έργου η αρχιτέκτονας Μ. Βυζαντιάδου.

Η επέμβαση στα μνημεία του ταφικού συνόλου Α αποτελεί ένα μέρος μόνον του αρχικού σχεδιασμού της ανάδειξης του νεκροταφείου του Δερβενίου, που προβλέπει ένα δίκτυο πεζοδρόμων, προσβάσεις στα μνημεία, χώρους στάθμευσης και αναψυχής.

306. Π. Θέμελης - Γ. Τουράτσογλου, *Οι τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα 1997.

307. Κ. Τζαναβάρη, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 468-70, Πίν. 155β· η ίδια, Ο μακεδονικός τάφος του τύμβου του Δερβενιου. Επαναπροσδιορισμός της ταυτότητας ενός παλιού ευρήματος, στο *Μύρτος, Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*. Θεσσαλονίκη 2000, σ. 593-617.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λητή

Οικόπεδο Θ. Αχπαρίδη

Το συγκεκριμένο οικόπεδο εντάσσεται στην περιοχή όπου εντοπίζεται ο νεολιθικός οικισμός της Λητής Ι[308]. Η στρωματογραφία είναι όμοια με αυτήν που συναντήσαμε κατά την ανασκαφική έρευνα του οικισμού, με το επιφανειακό στρώμα, πάχ. 0,80 μ. περίπου, να το διαδέχεται ένα δεύτερο που αποτελεί μια ενιαία απόθεση, πάχ. 0,50 έως 0,70 μ. περίπου, η οποία και κάλυψε την εγκατάσταση με φερτά υλικά. Σε βάθος 1,80 μ. περίπου εντοπίστηκε κυκλικός λάκκος, με διάμετρο 3 μ. περίπου, βάθος 1,70 μ. και κατακόρυφα τοιχώματα. Δεδομένου ότι γύρω από το λάκκο και στην ευρύτερη περιοχή δεν εντοπίστηκαν πασσαλότρυπες και δεν διαπιστώθηκαν άλλου είδους ενδείξεις για την οικιστική χρήση του, ενώ παράλληλα αυτός παρουσιάζει ομοιότητες με δύο λάκκους που ανασκάφηκαν στη θέση του σύγχρονου οικισμού Λητή ΙΙΙ και ερμηνεύτηκαν ως δεξαμενές νερού[309], είναι δυνατό να υποθέσουμε μια αντίστοιχη χρήση και για το νέο αυτό εύρημα.

Από την ανασκαφή του συγκεντρώθηκε σημαντική ποσότητα κεραμικής, λεπίδες και τμήματα λεπίδων πυριτόλιθου, καθώς και λίγα λειασμένα εργαλεία, κυρίως λίθινοι τριπτήρες.

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε ο αρχαιολόγος Στ. Κώτσος.

Θέση Πόρτες

Ένας νέος θαλαμωτός τάφος εντοπίστηκε κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου στην περιοχή Πόρτες, νότια του σύγχρονου οικισμού της Λητής. Είναι λαξευμένος σε σκληρό σχιστολιθικό πέτρωμα και αποτελείται από δρόμο (Πίν. 55 δ), που οδηγεί στο εσωτερικό του, όπου διαμορφώνονται δύο θάλαμοι με καμαρωτή οροφή. Στο δάπεδο του δρόμου που οδηγεί στο εσωτερικό του σχηματίζονται πέντε βαθμίδες. Οι διαστάσεις του πρώτου θαλάμου είναι 1,70×2,20 μ. και το μέγιστο ύψος του 2,20 μ. Ο κύριος νεκρικός θάλαμος έχει σχεδόν τετράγωνη κάτοψη, με μήκος πλευράς 3 μ. περίπου και το ύψος του κυμαίνεται από 2,20 έως 2,70 μ. Τα τοιχώματα και η οροφή του τάφου ήταν επιχρισμένα με επάλληλα στρώματα επιχρισμάτων.

Στις τρεις πλευρές του θαλάμου διαμορφώνονται σε σχήμα Π τρεις κλίνες με προσκεφάλαια, κτισμένες με σχιστόλιθους, ενώ γραπτά κονιάματα διακοσμούσαν τις όψεις τους. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι επάνω στις κλίνες σε ξύλινα φορεία. Νότια της ανατολικής κλίνης Ι και κοντά στο σημείο, όπου αυτή συναντά το πλευρικό τοίχωμα της εισόδου στο θάλαμο, διαμορφώνεται ένας κενός χώρος, τον οποίο ονομάζουμε συμβατικά κόγχη.

Στο λαξευτό τάφο Ι εντοπίστηκαν τρεις ταφές, τοποθετημένες στις ισάριθμες κλίνες του νεκρικού θαλάμου, που χρονολογούνται στα τέλη του α΄ τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. Δύο ανακομιδές διαπιστώθηκαν στην κόγχη, ενώ τα υπολείμματα μιας ταφής βρέθηκαν στο διάδρομο ανάμεσα στις κλίνες. Τη γυναικεία ταφή της κλίνης Ι (Πίν. 55 ε) συνόδευαν χάλκινη οινοχόη, μελαμβαφή αγγεία διακοσμημένα με την τεχνική Δυτικής Κλιτύος, όπως οινοχόη, κάνθαροι, μελαμβαφής πυξίδα, μυροδοχεία και άωτα σκυφίδια, καθώς και τέσσερα χάλκινα νομίσματα Αντιγόνου Γονατά[310] (Πίν. 56 α). Ανάλογα κτερίσματα και χάλκινα νομίσματα συνόδευαν, επίσης, την ταφή της κλίνης ΙΙ.

Στα κτερίσματα της γυναικείας ταφής της κλίνης ΙΙΙ περιλαμβάνονται χρυσά και ασημένια κοσμήματα, δύο χάλκινες φιάλες, χάλκινος καθρέφτης, σιδερένιο ψαλίδι, οφθαλμωτή χάνδρα από υαλόμαζα, πήλινη προτομή γυναικείας θεότητας, αλάβαστρο, μελαμβαφής οινοχόη, τρία μυροδοχεία και λύχνος.

Στην κόγχη που σχηματίζεται στη νότια πλευρά της ανατολικής κλίνης διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο ανακομιδών, σύμφωνα με τη νομισματική μαρτυρία (χάλκινα νομίσματα Αντιγόνου Γονατά και Φιλίππου Ε΄), καθώς και την τυπολογική διαφοροποίηση των κτερισμάτων. Έτσι, με την παλαιότερη ανακομιδή συσχετίζονται πήλινη προτομή γυναικείας θεότητας και γυναικείο ειδώλιο, χρυσά κοσμήματα, μελαμβαφή και αβαφή αγγεία, μυροδοχεία, σκυφίδια και λύχνοι. Ανάλογα κτερίσματα ήταν τα κτερίσματα που συνδέονται με τη νεότερη ανακομιδή (Πίν. 56 β).

Με την ταφή του διαδρόμου, ο οποίος σχηματίζεται ανάμεσα στις κλίνες του κυρίως νεκρικού θαλάμου, συσχετίζο-

308. Βλ. Κ. Τζαναβάρη, Λητή Ν. Θεσσαλονίκης, Οικόπεδο Γ. Βασιλείου, στον παρόντα τόμο, σ. 67-68 και 113-115. Επίσης, Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Προσδιορισμός της πιθανής θέσης του νεολιθικού οικισμού, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 197-210.

309. Κ. Τζαναβάρη - Στ. Κώτσος - Ε. Γκιούρα, Λητή ΙΙΙ. Μια νέα νεολιθική θέση στη λεκάνη του Λαγκαδά, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 211-222.

310. Πρόκειται για δύο τύπους νομισμάτων Αντιγόνου Γονατά. Α΄ τύπος: μακεδονική ασπίδα στον εμπροσθότυπο και μακεδονικό κράνος στον οπισθότυπο. Β΄ τύπος: Ηρακλής με λεοντή στον εμπροσθότυπο και Ιππέας προς τα δεξιά και μονόγραμμα στον οπισθότυπο. Ο Α΄ τύπος σχετίζεται με τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Αντιγόνου, βλ. σχετικά Χ. Γκατζόλης, Δύο ελληνιστικοί «θησαυροί» από τη Μακεδονία, στο *Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο*, *Οβολός* 4 (2000), σ. 103 κ.ε. Αντίθετα ο τύπος Β΄ έπεται χρονολογικά. Η φθορά όμως που παρουσιάζουν τα νομίσματα του τύπου Α΄ υποδηλώνει ότι για κάποιο χρονικό διάστημα οι δύο τύποι κυκλοφορούσαν μαζί (270-60 π.Χ.).

νται αβαφείς οινοχόες, άωτα σκυφίδια, άωτος σκύφος με ανάγλυφη διακόσμηση, μυροδοχεία και λύχνοι. Λιγοστά αβαφή αγγεία βρέθηκαν, επίσης, στο δάπεδο του πρώτου θαλάμου. Η μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων του λαξευτού τάφου μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι το μνημείο χρησιμοποιήθηκε για μια σειρά ενταφιασμών, που πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό του περίπου από τα τέλη του α΄ τετάρτου του 3ου μέχρι τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.[311].

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

Αρχαία Καλίνδοια

Σεβαστείο

Το 2003, αποκαλύφθηκε στα αρχαία Καλίνδοια μέρος μόνον του εκεί ρωμαϊκού Σεβαστείου, με πλήθος θραυσμάτων από μαρμάρινα αγάλματα και αρχιτεκτονικά γλυπτά[312]. Πιο συγκεκριμένα, είχαν ερευνηθεί τότε ένας σχεδόν τετράγωνος χώρος του ναού στα βόρεια (Χώρος Α) και το μισό περίπου ενός δεύτερου συνεχόμενου χώρου αμέσως νοτιότερα (Χώρος Β). Η συνέχεια της ανασκαφής το 2004 έφερε στο φως και το υπόλοιπο του Χώρου Β, καθώς και δύο ακόμη συνεχόμενούς του χώρους νοτιότερα, από τους οποίους ο Γ ερευνήθηκε πλήρως, ενώ ο Χώρος Δ μερικώς (Πίν. 56 γ). Με κοινούς τον εμπρός και πίσω τοίχους, οι τέσσερις χώροι μετρούν σε μήκος περί τα 35 μ., ενώ το εξωτερικό τους πλάτος, που στους δύο πρώτους χώρους φθάνει τα 8 μ., στους Χώρους Γ και Δ αυξάνεται κατά 1 μ. περίπου, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη ότι οι δύο αυτοί χώροι αποτελούν μεταγενέστερη προσθήκη στον αρχικό ναό.

Ο Χώρος Β έχει εσωτερικές διαστάσεις 6,50×9 μ. Περιμετρικά στους τρεις τοίχους του (εκτός δηλαδή εκείνου της πρόσοψης), προσκολλάται ένα ψηλό κτιστό θρανίο, ενώ, περίπου στο μέσον του πίσω του τοίχου, υπάρχει ένα κτιστό επίσης και παραλληλεπίπεδο βάθρο αγάλματος, μήκ. 2,50, πλ. 1,10 και ύψ. 1 μ. Μπροστά σε αυτό το βάθρο, βρέθηκε μια ορθογώνια επιδαπέδια κατασκευή (επιφάνειας 1×1,80 μ.), συναρμολογημένη από τρεις συνολικά μαρμαρόπλακες, η οποία αποτελούσε τη χαμηλή βάση μιας μαρμάρινης επίσης τράπεζας με τέσσερα πόδια, αρκετά κομμάτια της οποίας βρέθηκαν επί τόπου. Τα παραπάνω δομικά στοιχεία, αλλά και τα κινητά ευρήματα του χώρου μαρτυρούν τον ιερό και λατρευτικό του χαρακτήρα, συνάμα όμως και κάποιες πιθανές τελετουργίες που πρέπει να λάβαιναν χώρα εδώ.

Ο Χώρος Γ, με εσωτερικές διαστάσεις 7,20×7,50 μ., αντιγράφει σε όλα του τα στοιχεία το Χώρο Α. Σε ολόκληρο τον πίσω του τοίχο προσκολλάται ένα επίμηκες και κτιστό βάθρο αγαλμάτων (μήκ. 7,50, πλ. 1,50 και σωζ. ύψ. 0,50 μ.), με επιμελημένο κλιμακωτό μέτωπο. Το βάθρο αυτό επεκτάθηκε σε μεταγενέστερους χρόνους και σε μέρος του δεξιού πλευρικού τοίχου του χώρου. Σε μια ορθογώνια επιδαπέδια πωρόπλακα, διαστ. 0,63×0,82 μ., που αποκαλύφθηκε στο μέσον ακριβώς της αίθουσας, στερεωνόταν η μαρμάρινη προφανώς βάση ενός υπερφυσικού αγάλματος του Οκταβιανού Αυγούστου, του οποίου βρέθηκαν τμήματα των άνω και κάτω άκρων, καθώς και η εξαιρετικής τέχνης ένθετη κεφαλή (Πίν. 56 δ). Με το επίμηκες βάθρο του πίσω τοίχου σχετίζεται και μια επίσης ένθετη, αλλά γυναικεία εικονιστική κεφαλή (Πίν. 56 ε), πορτραίτο πιθανότατα της Φλαβίας Μύστας, η οποία αναφέρεται στην παρακάτω επιγραφή (Πίν. 57 α), που βρέθηκε μπροστά ακριβώς από το Χώρο Γ:

ΕΤΟΥΣ ΗΙΡ
ΕΝΕΥΧΟΜΕΘΑ ΤΗΝ ΤΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ
ΤΥΧΗΝ ΤΟΙΣ ΠΟΛΕΙΤΑΙΣ ΗΜΩΝ ΦΛΑ-
ΟΥΙΟΙ ΜΥΣΤΑ ΚΑΙ ΕΙΣΙΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΜΥΣΤΑ ΝΕ-
ΩΤΕΡΑ ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΠΡΟΝΟΙΑΝ ΠΟΙΕΙΣΘΑΙ ΤΟΥ
ΝΑΟΥ ΕΝ ΩΤΟ ΓΕΝΟΣ ΗΜΩΝ ΑΝΑΚΕΙΤΑΙ ΟΝ ΚΑ-
ΤΕΣΚΕΥΑΣΑΜΕΝ ΕΚ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙ-
ΩΝ ΟΠΩΣ ΜΕΝΗ ΑΚΑΤΑΦΘΟΡΟΣ.

Αναφορικά με τη χρονολογία που δίνει η επιγραφή (86 μ.Χ.) και τη φράση σε αυτήν «κατεσκευάσαμεν εκ θεμελίων», έχουμε τη γνώμη ότι αυτά αφορούν μόνον το νεότερο τμήμα του Σεβαστείου (δηλαδή τους Χώρους Γ και Δ), αφού οι αρχικοί του Χώροι Α και Β χρονολογούνται με ασφάλεια στους τελευταίους προχριστιανικούς χρόνους. Όπως επισημάναμε και πέρυσι, ο πρώτος αυτός ναός καταστράφηκε περί τα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. και στη συνέχεια ανοικοδομήθηκε, προφανώς από τη Φλαβία Μύστα, ταυτόχρονα και με την εκ θεμελίων ανέγερση και προσθήκη από αυτήν των νέων Χώρων Γ και Δ.

Ο χώρος Δ έχει εσωτερικές διαστάσεις 7,20×8 μ., χωρίς ακόμη να έχει εντοπιστεί το νότιο όριό του. Υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι η χρήση του ήταν βοηθητική, δηλαδή αποθηκευτική και ίσως εργαστηριακή. Κολλημένο στην εξωτερική όψη του πίσω τοίχου, ερευνήθηκε ένα κυκλικό ασβεστοκάμινο, διαμ. 3 μ. (Πίν. 57 β), το οποίο φαίνεται ότι λειτούργησε αμέσως μετά την οριστική καταστροφή του Σεβαστείου, στα μέσα δηλαδή του 3ου αι. μ.Χ. Το γεγονός ότι το ασβεστοκάμινο ήταν γεμάτο με θραύσματα μαρμάρινων γλυπτών, εξηγεί τη σπαραγματι-

311. Μια πληρέστερη επεξεργασία των ευρημάτων που παρουσιάζονται εδώ, βλ. Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Σύνολα κεραμικής από τα νεκροταφεία της αρχαίας Λητής, *ΑΔ* 57 (2002): Μελέτες, σ. 155-212 και μια συντομευμένη στο Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Ταφικά σύνολα κεραμικής από την αρχαία Λητή, *Ζ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Πρακτικά, Αθήνα 2011, σ. 445-456.

312. Βλ. Κ. Σισμανίδης, Ναός αυτοκρατορικής λατρείας στα αρχαία Καλίνδοια, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 143-154 και στον παρόντα τόμο, σ. 124-125.

κή κατάσταση, στην οποία βρίσκονται όλα σχεδόν τα αγάλματα και αρχιτεκτονικά μέλη του Σεβαστείου. Με μια πρώτη εξάλλου διαλογή που έγινε στο μεγάλο πλήθος των μαρμάρινων κομματιών, τα οποία βρέθηκαν κυρίως μέσα, αλλά και μπροστά στο ασβεστοκάμινο, αναγνωρίστηκαν 200 τουλάχιστον θραύσματα αγαλμάτων, αρχιτεκτονικών μελών, ακόμη και επιγραφών.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νέα Καλλικράτεια

Οικόπεδο Ε. Κιούμη (Ο.Τ. 84, αριθ. 714)[313]

Σε σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο αριθ. 714, που πραγματοποιήθηκε με δαπάνη του ιδιώτη, εντοπίστηκαν 13 ταφές των ύστερων γεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών χρόνων, σε έκταση 230 τ.μ. (Σχέδ. 57). Οι τάφοι που εντοπίστηκαν ήταν λακκοειδείς και στην πλειονότητά τους – δέκα από τους 13 – έφεραν κάλυψη από πλάκες αμμόλιθου. Οι υπόλοιποι τρεις απλοί λακκοειδείς, δηλαδή χωρίς κάλυψη, σημαίνονταν με την προσθήκη επάνω στην επιφάνεια των λάκκων τους είτε ενός αργολίθου μεγάλων διαστάσεων (Τ3) είτε αργολιθοσωρών (Τ12, Τ13).

Οι προσανατολισμοί των ταφών φαίνονται μοιρασμένοι, καθώς επτά από αυτούς έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. και έξι Β.-Ν. Πέντε από τους 13 τάφους ήταν ακτέριστοι, ενώ οι υπόλοιποι περιείχαν απλά κτερίσματα, όπως πήλινα αγγεία, ποτέ περισσότερα από ένα σε κάθε τάφο, ή σιδερένια εγχειρίδια. Κοσμήματα εντοπίστηκαν στην περίπτωση μίας μόνον ταφής με προσανατολισμό Β.-Ν., όπου το κρανίο έφερε ζευγάρι χάλκινων ενωτίων, ενώ στο σημείο όπου ήταν τοποθετημένα τα χέρια της νεκρής βρέθηκε πήλινο σφονδύλι. Εκτός από την παραπάνω περίπτωση δεν έχουμε άλλη ένδειξη για το φύλο των νεκρών, διότι τα οστά δεν διατηρούνταν σε κατάσταση που να επιτρέπει τη διάγνωσή τους, ενώ τα κτερίσματα ήταν ουδέτερα. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι το σύνολο των ακτέριστων ταφών είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Η τυπολογία των πήλινων αγγείων αφορά σε φιάλες με γωνιώδεις λαβές, κατά την εντόπια παράδοση της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, σκύφους με ερυθρό ή μελανό επίχρισμα και ένα υστερογεωμετρικό ευβοϊκό κύαθο.

313. Α. Μπιλούκα - Ι. Γραικός - Π. Κλάγκα, Νέα Καλλικράτεια 2004. Η ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 105-114.

Νέα Τρίγλια - Νέα Τένεδος

Οδικός άξονας Νέας Τρίγλιας - Νέας Τενέδου

Κατά τις χωματουργικές εργασίες για τη βελτίωση του οδικού άξονα της Νέας Τρίγλιας - Νέας Τενέδου αποκαλύφθηκαν, σε απόσταση 850 μ. από τη Νέα Τένεδο, πέντε τάφοι. Πρόκειται για τρεις λακκοειδείς, έναν κιβωτιόσχημο και έναν κεραμοσκεπή. Όλοι οι τάφοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. με το κρανίο στα δυτικά. Οι ταφές ήταν ακτέριστες.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ

Ποτίδαια

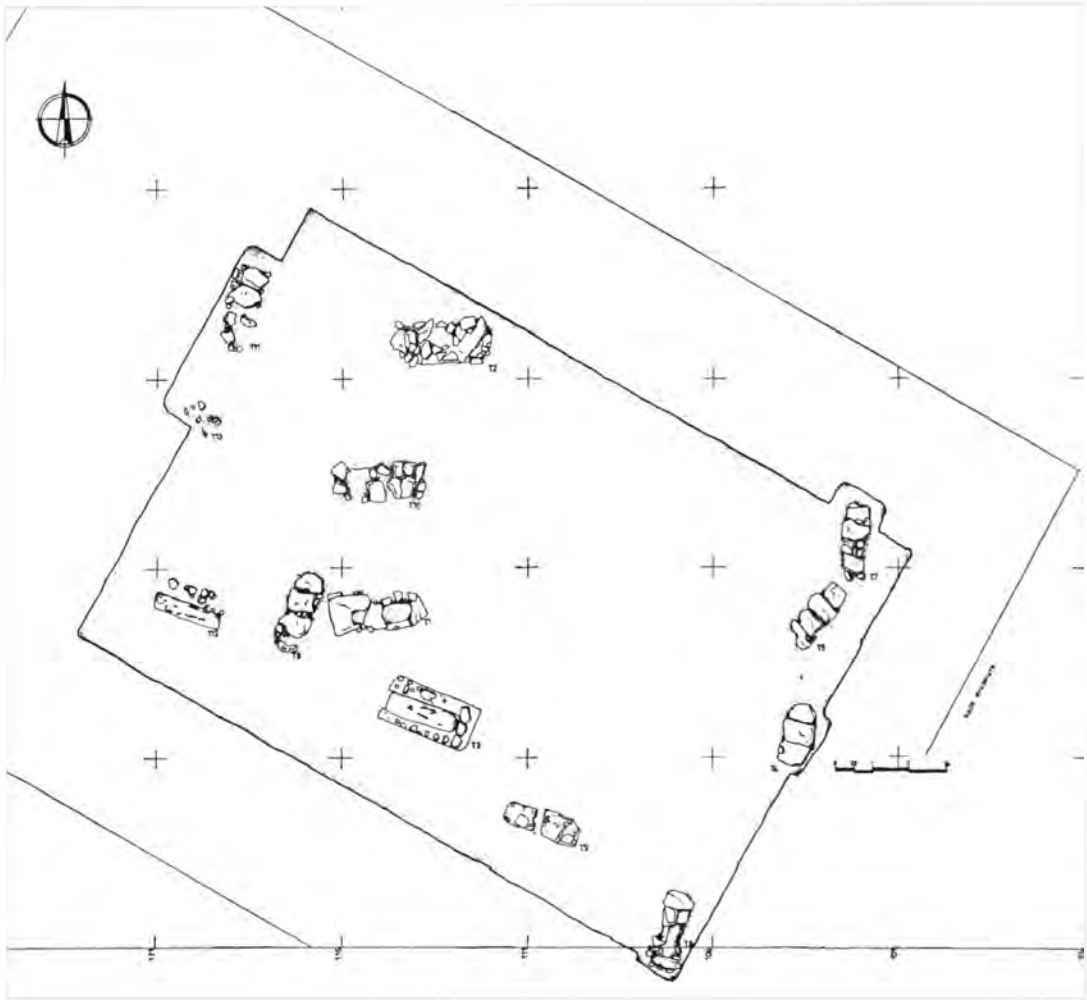
Στο οικόπεδο Δ. Παραθυρά (Ο.Τ. 64, 265), σε εργασίες διάνοιξης θεμελίων στη νότια και δυτική πλευρά εντοπίστηκαν πέντε ταφές με προσανατολισμό Α.-Δ., που προφανώς εντάσσονται στο υστερορρωμαϊκό-παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο της Κασσάνδρειας. Ανάμεσά τους υπήρχαν διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως μαρμάρινο κιονόκρανο, καθώς και άλλα λίθινα αποτμήματα, που πιθανόν σχετίζονται με τον τρόπο κάλυψης των ταφών.

Στο οικόπεδο Α. Κανακάρη (Ο.Τ. 34, 130), μαζί με οικοδομικά κατάλοιπα ανασκάφηκε κιβωτιόσχημος τάφος με επένδυση από μαρμάρινες πλάκες και κάλυψη από υλικό σε β΄ χρήση.

Κατά τις εργασίες του αποχετευτικού δικτύου Ποτίδαιας απαιτήθηκε ανασκαφική έρευνα[314] για τη διέλευση του αγωγού αποχέτευσης από το δυτικό όριο των αγροτεμαχίων 635-636. Από την έρευνα προέκυψαν: ένα συγκρότημα χώρων, που ερμηνεύεται ως αγροικία, ένας κεραμικός κλίβανος και τέσσερις ταφές, εκ των οποίων η μία είχε ήδη διαταραχθεί κατά το παρελθόν.

Το συγκρότημα (Πίν. 57 γ) βρίσκεται στο μέσον περίπου της δυτικής πλευράς του αγροτεμαχίου 635. Διαμορφώνονται δέκα χώροι, μερικοί από τους οποίους επικοινωνούν με θυραία ανοίγματα, δεν έχουν όμως σωθεί σε όλους σαφή όρια. Στη βορειοδυτική γωνία του μεγαλύτερου δωματίου που σώζεται ολοκληρωμένο διαμορφώνεται ένας μικρός ορθογώνιος χώρος. Η ανεύρεση της εστίας στη βορειοανατολική γωνία του χώρου αυτού, όπως και τα όστρακα μαγειρικών σκευών του στρώματος καταστροφής, μαρτυρούν τη χρήση του. Μια δεύτερη, μεγαλύτερη

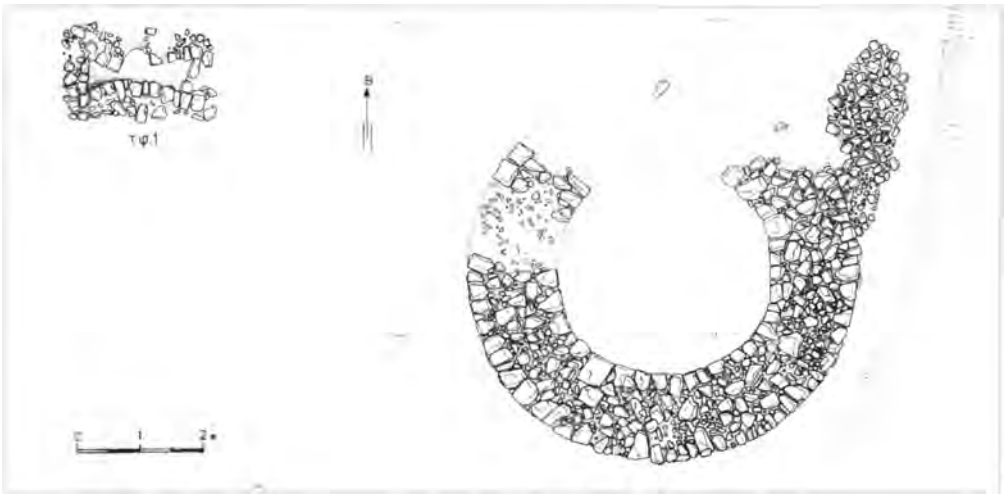
314. Στην ανασκαφή εργάστηκε ο αρχαιολόγος Ν. Παππάς. Στις εργασίες ταξινόμησης και διαλογής του υλικού που είχε προκύψει από τις ανασκαφές κατά τη διάνοιξη του αποχετευτικού δικτύου των προηγούμενων ετών εργάστηκε και φέτος η αρχαιολόγος Η. Δαλαμάγκα, η οποία και είχε διενεργήσει τις έρευνες. Η συμμετοχή και των δύο ήταν υποδειγματική.



Σχέδ. 57. Νέα Καλλικράτεια. Οικόπεδο Ε. Κιούμη (Ο.Τ. 84, αριθ. 714). Κάτοψη της ανασκαφής.

εστία υπήρχε και στην αντίστοιχη γωνία του μεγάλου δωματίου. Στο μέσον περίπου του βορειότερου χώρου, μια κυκλική (διαμ. 1,20 μ.) λιθόκτιστη κατασκευή, δύσκολα μπορεί να ερμηνευτεί (πηγάδι;), από τη στιγμή που η ανασκαφική έρευνα δεν προχώρησε βαθύτερα. Άλλα δωμάτια πλαισιώνουν τους παραπάνω χώρους, ενώ επισημάνθηκαν διαφορές στην τοιχοποιία, που πιθανότατα σχετίζονται με κάποιες επισκευές ή προσθήκες στο βασικό πυρήνα του συγκροτήματος. Και ενώ οι κύριες θεμελιώσεις έχουν μεγαλύτερο βάθος και επιμελέστερη κατασκευή, οι προσθήκες δηλώνουν πρόχειρο τρόπο δόμησης και πιθανόν να ανήκουν στους ύστερους ρωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους (ύστερος 4ος-5ος αι. μ.Χ.), οπότε και καταστράφηκε ολόκληρο το συγκρότημα, όπως μαρτυρούν η κτενωτή αβαφής και ερυθροβαφής κεραμική, αλλά και ένα χάλκινο νόμισμα που βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής του μεγαλύτερου χώρου. Από τους χώρους στους οποίους η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος, προήλθε αρκετή μελαμβαφής κεραμική των ύστερων κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Οι ενδείξεις αυτές, όπως και δύο χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων το ένα Αλεξάνδρου Γ΄ (μεταθανάτια κοπή, 325-310 π.Χ.), συνηγορούν στην άποψη ότι πιθανότατα ο βασικός πυρήνας της αγροικίας κατασκευάστηκε στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, αλλά με το πέρασμα των αιώνων σημειώθηκαν σε αυτήν αρκετές προσθήκες και επισκευές. Στην τελευταία φάση χρήσης του χώρου, κατά τον ύστερο 4ο αι. μ.Χ., αποτέλεσε πιθανόν το κατάλυμα των κεραμέων, οι οποίοι παρήγαγαν τα προϊόντα τους στην περιοχή λίγο νοτιότερα, όπου βρέθηκε κεραμικός κλίβανος υστερορρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος καταστράφηκε την ίδια ακριβώς περίοδο με την αγροικία, όπως μαρτυρεί χάλκινο νόμισμα Θεοδοσίου Α΄ (379-395) που βρέθηκε στο γέμισμα μιας εκ των συρίγγων του.

Ο κλίβανος (Πίν. 57 δ) είναι τετράγωνος και έχει σωθεί μόνον ο χώρος καύσης, το κατώτερο δηλαδή μέρος του, με ανώτερο σωζόμενο ύψος 1,63 μ., ενώ ο υπέργειος χώρος



Σχέδ. 58. Άθυτος. Οικόπεδο Αι. Μόσχου. Κάτοψη της ανασκαφής.

όπτησης δεν έχει διατηρηθεί, αφού συνήθως ήταν κατασκευασμένος από ευτελή υλικά. Στο μέσον περίπου της ανατολικής πλευράς, που δεν έχει πλήρως ανασκαφεί, πρέπει να υπήρχε το praefurnium, η είσοδος των υπόκαυστων. Από εκεί ξεκινά και ο κεντρικός διάδρομος, μοιράζοντας στα δύο το χώρο καύσης. Η εσχάρα στηριζόταν σε οκτώ τραπεζοειδή τοιχάρια που γεφυρώνονται πάνω από το διάδρομο με τόξα. Μεταξύ των τοιχαρίων δημιουργούνται σύριγγες για την κυκλοφορία της θερμότητας. Με τη χρήση του κλιβάνου σχετίζεται αβαθής λάκκος απόρριψης, λίγα μέτρα βορειότερα.

Νοτιότερα του κλιβάνου, σε μικρή απόσταση (5-12 μ.) από τη νοτιοδυτική γωνία του, ήλθαν στο φως στα βαθύτερα στρώματα, έξω από το δυτικό όριο του αγροτεμαχίου 636 και ανατολικά του αγροτικού δρόμου, τρεις τάφοι των ελληνιστικών χρόνων, με προσανατολισμό Δ.-Α.: ένας κεραμοσκεπής (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.), μία πυρά (τέλη 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ.) και ένας μεγάλος ταφικός πίθος (Πίν. 57 ε) (β΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.).

ΝΤΙΝΑ ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

Άθυτος

Οικόπεδο Λ. Γαλάνη

Το οικόπεδο βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της σύγχρονης κοινότητας, σε μια περιοχή που είχαν και παλαιότερα αποκαλυφθεί τμήματα οικιών της αρχαίας Αφύτιος[315]. Η σωστική ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήματα τριών οικιών, οι οποίες βρισκόταν στη συμβολή δύο κάθετα διασταυρούμενων δρόμων. Κάθε σπίτι, που αποτελούνταν από μια πλειάδα μικρών και μεγάλων δωματίων, τα οποία επικοινωνούσαν μεταξύ τους με μικρά ανοίγματα, είχε στον κεντρικό χώρο ενός μεγάλου ορθογώνιου δωματίου μια εστία (Πίν. 58 α). Σε δύο οικίες (Α και Β) διατηρούνται λιθόκτιστα κατώφλια. Στην οικία Β σώζεται και πήλινος λουτήρας (Πίν. 58 β). Μέσα στα σπίτια βρέθηκαν στρώματα καταστροφής με πολλά αντικείμενα πεσμένα στο δάπεδο, λόγω μιας αιφνίδιας φυσικής καταστροφής (σεισμού) που τοποθετείται χρονολογικά στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 58 γ, δ).

Τα σπίτια, κατασκευασμένα σε μια περιοχή που δεν είχε χρησιμοποιηθεί παλαιότερα για κατοικίες, ανήκουν σε μια επέκταση προς ΒΔ. και Δ. του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης που περιοριζόταν αρχικά στο λόφο Κουτσόμυλο. Στην επέκταση αυτή, που ίσως έγινε τον 4ο αι. π.Χ., υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι εφαρμόστηκε το ιπποδάμειο σύστημα.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Δ. Κιοσεδάκη, Κ. Χαϊντέ και Α. Καγιούλη.

Οικόπεδο Αι. Μόσχου (Σχέδ. 58)

Κατά την εκσκαφή των θεμελίων για ανέγερση οικοδομής, στο παραπάνω οικόπεδο, βρέθηκε αρχαίος τάφος και οικοδομικά λείψανα κυκλικού κτίσματος. Το οικόπεδο βρίσκεται στο νότιο άκρο του σύγχρονου χωριού, σε λοφώδη έκταση με θέα στον κόλπο της Κασσάνδρας.

Ο αρχαίος τάφος, διαστ. 2,35×1,50 μ., είναι ορθογώνιος, κτιστός με ασβεστολιθική καλυπτήρια πλάκα και προ-

315. Για εκτενέστερη παρουσίαση της ανασκαφής, βλ. Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 115-124.

σανατολισμό Α.-Δ. Τα τοιχώματά του είναι κατασκευασμένα με αργούς λίθους και τμήματα κεράμων. Το κεφάλι του νεκρού βρέθηκε στο δυτικό άκρο του τάφου. Γύρω του είχαν τοποθετηθεί μικρά κομμάτια κεράμων, κάθετα μπηγμένων στο έδαφος. Από τον υπόλοιπο σκελετό του νεκρού εντοπίστηκαν μόνο λίγα οστά των άκρων. Ο τάφος ήταν ακτέριστος.

Σε απόσταση 3 μ. ανατολικά του τάφου βρέθηκε κυκλικό κτίσμα, εξωτ. διαμ. 6,30 μ. Σώζεται σε ύψος 0,40 μ., ενώ το πλάτος του κυκλικού του τοίχου είναι 1,40 μ. Ο τοίχος θεμελιώνεται στο φυσικό έδαφος και είναι κατασκευασμένος από δύο σειρές μεγάλων ορθογωνισμένων λίθων, οι οποίοι φέρουν εσωτερικά γέμισμα από αργούς λίθους και χώμα. Ένα μεγάλο τμήμα της ανωδομής του βρέθηκε πεσμένο νότιά του. Λείπει ακόμη το βόρειο τμήμα του κτιρίου, όπου θα πρέπει να υποθέσουμε ότι βρισκόταν η είσοδός του. Εξωτερικά της εισόδου υπήρχε πλακόστρωτο δάπεδο, από το οποίο έχει διασωθεί ένα τμήμα του, διαστ. 3×1,20 μ.

Κατά την αφαίρεση της εσωτερικής επίχωσης του κτιρίου και τον καθαρισμό του τοίχου του βρέθηκε μικρή ποσότητα αβαφούς και εφυαλωμένης κεραμικής. Τα μικροευρήματα ήταν λιγοστά, κυρίως σιδερένια καρφιά. Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τον τρόπο δόμησης του τοίχου και την κεραμική της ανασκαφής, η κυκλική κατασκευή θα πρέπει να χρονολογηθεί στους όψιμους βυζαντινούς ή πρώιμους μεταβυζαντινούς χρόνους[316]. Κρίνοντας, επιπλέον, από την τοπογραφία της περιοχής και από το σχήμα του κτιρίου μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για ένα μύλο.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Χαϊντέ και Α. Καγιούλη.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ

Σάνη

Η Σάνη, η Άκανθος και τα Στάγειρα στην ανατολική Χαλκιδική και ανατολικότερα η Άργιλος αποτελούσαν τις τέσσερις αποικίες που ίδρυσαν οι Άνδριοι τον 7ο αι. π.Χ. στη Βόρεια Ελλάδα[317]. Η μόνη ανασκαφική μαρτυρία της Σάνης ήταν έμμεση και προερχόταν από την έρευνα του ιερού του Απόλλωνα στην αγροτική περιοχή των Νέων Ρόδων, εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (VII,22,115) και τον Θουκυδίδη (IV,109), η Σάνη ήταν στραμμένη προς το πέλαγος της Εύβοιας και βρισκόταν στον ισθμό της Ακτής, της χερσονήσου του Αγίου Όρους, δίπλα στο στόμο της διώρυγας που άνοιξε ο Ξέρξης στο διάστημα 483-480 π.Χ., προκειμένου να περάσει τα στρατεύματά του και να μην επαναληφθεί η καταστροφή, που είχε υποστεί ο στόλος του το 492 π.Χ., κατά το διάπλου του Αγίου Όρους. Βασισμένοι σε αυτές τις αναφορές της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, περιηγητές του 18ου και του 19ου αιώνα και αρχαιολόγοι που ασχολήθηκαν με την ιστορική τοπογραφία, υπέδειξαν το λόφο της Τρυπητής ως τη θέση, όπου ήταν κτισμένη η αρχαία πόλη[318].

Το 2003, έλαβε χώρα σωστική ανασκαφική έρευνα στην κορυφή του βόρειου από τους δύο λόφους της Τρυπητής, στη θέση που είχε ταυτιστεί με τη Σάνη. Σε προεξοχή διαμορφωμένη στην κορυφή του λόφου, αποκαλύφθηκε ένα μικρό τμήμα οχυρωματικής κατασκευής, που χρονολογείται πιθανότατα στην ελληνιστική εποχή[319]. Τα λείψανα ήταν αποκομμένα και μόνα τους σε μια περιοχή, που, όπως φαίνεται, είχε λάβει χώρα μεγάλης έκτασης αποχωμάτωση, η οποία σάρωσε κυριολεκτικά την κορυφή του λόφου και εξαφάνισε όλες τις αρχαιολογικές επιχώσεις. Στη διάρκεια της έρευνας εκτός από την οχύρωση, εντοπίστηκε και άλλος μάρτυρας της κατοίκησης στο λόφο. Επρόκειτο για ένα μικρό τμήμα αργολιθοδομικού τοίχου στη νότια παρειά του λόφου προς το δρόμο, που μαρτυρούσε ότι το υπόλοιπο κτίριο εκτεινόταν προς Ν. (πάνω από το σημερινό δρόμο Νέων Ρόδων-Ιερισσού) και είχε αποκοπεί βίαια. Πράγματι, η διάνοιξη του νέου δρόμου του επαρχιακού δικτύου Θεσσαλονίκης-Ουρανούπολης, στα τέλη της δεκαετίας του '60, διέσχισε τον ακέραιο ως τότε λόφο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αφαίρεση όλου του κεντρικού τμήματός του, όπου βρίσκονταν τα ερείπια της αρχαίας Σάνης[320]. Απέμειναν μόνον τμήματα του λόφου προς τα

316. Τη χρονολόγηση και την ερμηνεία του κτιρίου επιβεβαίωσε η συνάδελφος Τ. Τσανανά.

317. Για την ίδρυση των αποικιών των Ανδρίων, βλ. Ρωμιοπούλου, ό.π. (υποσημ. 253), σ. 126-131, όπου υπάρχει η σχετική βιβλιογραφία και ιδιαίτερα δημοσιεύσεις των αποτελεσμάτων της έρευνας που διενεργείται στις αποικίες.

318. Πρώτος ο Choiseul-Gouffier δημοσίευσε το 1842 χάρτη του ισθμού του Αγίου Όρους, σημειώνοντας δίπλα στη διώρυγα τα ερείπια της πόλης Σάνης, που, όπως αναφέρει, αργότερα ονομάστηκε Ουρανόπολις. Τη θέση στο λόφο της Τρυπητής ανατολικά της διώρυγας πρότεινε και ο λοχαγός Leake, W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 3, London 1835, σ. 144. Την άποψή του υποστήριξαν αργότερα και ο Zahrnt και ο Müller. Ο Zahrnt μάλιστα αναφέρεται και σε ευρήματα του 4ου αιώνα, κυρίως ερυθρόμορφη κεραμική, που προέρχεται από αυτήν την περιοχή, M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier*, München 1971, σ. 219 και D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu der Historien Herodots*, Tübingen 1987, σ. 202-203, 157. Διαφορετική θέση πρότεινε ο περιηγητής Κουζινερύ, E. Cousinerhy, *Voyages dans la Macédoine*, τ. 2, Paris 1835, σ. 152, που πρότεινε ως θέση της Σάνης στην παραλία κοντά στα Νέα Ρόδα, στον κόλπο της Ακάνθου και όχι στο Σιγγιτικό κόλπο, προφανώς ερμηνεύοντας λάθος τα ερείπια μεσαιωνικού πύργου.

319. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 137-138.

320. Αναφορά υπάρχει στο *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 309. Επίσης, στο *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 327, σημειώνεται ότι παραδόθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης αττική ερυθρόμορφη πελίκη και ντόπια

βόρεια και τα νότια, που αποτέλεσαν τους δύο λόφους, που υπάρχουν εκατέρωθεν του δρόμου στην Τρυπητή.

Το 2004, η απόφαση της Νομαρχίας Χαλκιδικής να υλοποιήσει τμήμα της μελέτης του νέου προτεινόμενου οδικού άξονα Πολυγύρου-Ουρανουπόλεως στην περιοχή της Τρυπητής, που επρόκειτο ουσιαστικά για τη διαπλάτυνση του κόμβου της Τρυπητής με σκοπό την αποσυμφόρησή του κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, οδήγησε τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ στη διενέργεια σωστικής έρευνας στο τμήμα της διαπλάτυνσης, κατά μήκος και εκατέρωθεν του υπάρχοντος δρόμου[321]. Νότια του δρόμου, η ύπαρξη δικτύων υποδομής δεν επέτρεψαν την ανασκαφική έρευνα και διενεργήθηκε μόνον καθαρισμός της βόρειας παρειάς του παράλιου λόφου. Ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε βόρεια του δρόμου, όπου στη διάρκεια δοκιμαστικών τομών εντοπίστηκαν αρχαιότητες.

Ο καθαρισμός της παρειάς του λόφου νότια του δρόμου αποκάλυψε αλλεπάλληλες αρχαιολογικές επιχώσεις διαφόρων εποχών. Η χρονολόγησή τους στηρίχθηκε κυρίως στην κεραμική και είναι επισφαλής, λόγω της έλλειψης κλειστών συνόλων. Αναγνωρίστηκαν τρεις κύριες φάσεις κατοίκησης. Μια όψιμη κλασική-ελληνιστική στο επάνω τμήμα του λόφου (διακρίνεται αργολιθοδομικός τοίχος). Βαθύτερα, εντοπίστηκαν παχιές επιχώσεις κλασικής και αρχαϊκής εποχής και στα κατώτερα στρώματα επιχώσεις, των οποίων η κεραμική χρονολογείται στην εποχή του Χαλκού. Η έρευνα συνεχίστηκε και σε μικρή τομή δίπλα στην παρειά, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαιολογικών επιχώσεων κάτω από το δρόμο, που φθάνουν σε μεγάλο βάθος.

Βόρεια του δρόμου, εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα δίπλα στη νοτιοανατολική παρειά του λόφου. Ανασκάφηκε έκταση 100 τ.μ. περίπου. Σε όλο το χώρο της ανασκαφής βρέθηκε πολύ παχύ στρώμα καταστροφής με μεγάλη ποσότητα λίθων, πολλά θραύσματα κεραμικής, αγνύθες και νομίσματα, που δημιουργήθηκε από την καταστροφή κτιρίων που βρίσκονταν σε ψηλότερα επίπεδα (Πίν. 58 ε). Κάτω από το στρώμα καταστροφής αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών κτισμάτων και τμήμα μιας ατραπού (Πίν. 58 στ). Ανασκάφηκε το βορειοδυτικό τμήμα τους και φάνηκε ότι οι τοίχοι τους συνεχίζονται κάτω από το οδόστρωμα του δρόμου, όπου η έρευνα ήταν αδύνατη. Οι τοίχοι είναι επιμελημένης κατασκευής, κτισμένοι με λιθόπλινθους, με το ψευδοϊσοδομικό σύστημα και διατηρήθηκαν σε μεγάλο ύψος, έως και 2 μ. από τη θεμελίωση (Πίν. 59 α). 0,60 μ. ψηλότερα από το δάπεδο των δύο κτιρίων, που εντοπίστηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο, εντοπίστηκε ατραπός και τμήμα αναλημματικής κατασκευής στη βάση του λόφου, η οποία προφανώς συγκρατούσε τα χώματα της παρειάς. Μέσα σε ένα από τα κτίσματα εντοπίστηκε πήλινος λουτήρας, μαρμάρινη βάση, ίσως από περιρραντήριο και όστρακα μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων (Πίν. 59 β). Μέσα στα τρία κτίρια βρέθηκαν πολλές αγνύθες, χρηστικά μεγάλα αγγεία (Πίν. 59 γ), ανάμεσά τους και όστρακα από μεγάλο πίθο χαλκιδικού εργαστηρίου, τριφυλλόστομη οινοχόη, αβαφής λεκάνη με προχοή και λαβή, μελαμβαφής λήκυθος, μόνωτος σκύφος ιωνικού εργαστηρίου και χάλκινα νομίσματα Ακάνθου του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. κτλ. Τα ευρήματα χρονολογούν τη χρήση των κτιρίων από τον όψιμο 5ο έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και φανερώνουν έντονες εμπορικές σχέσεις με την Αθήνα, τη Θάσο, την Ιωνία. Επίσης, τα κινητά ευρήματα και οι διαστάσεις των οικοδομημάτων υποδηλώνουν ότι ήταν ιδιωτικές κατοικίες, ενώ η βαθμιδωτή διάταξή τους δείχνει ότι η πόλη ήταν κτισμένη σε άνδηρα, εκμεταλλευόμενη την κλίση του φυσικού λόφου.

Στην ίδια πλευρά του δρόμου, 50 μ. περίπου προς Α. και σε πολύ μεγαλύτερο βάθος ερευνήθηκε στενή λωρίδα γης πλ. 4 μ. Εκεί εντοπίστηκαν τμήματα θεμελίωσης 13 αργολιθοδομικών τοίχων της όψιμης αρχαιότητας, που συνεχίζονται κάτω από το οδόστρωμα του δρόμου ή στις ιδιοκτησίες. Τα ευρήματα ήταν κυρίως κεραμική κακής ποιότητας με χτενωτή διακόσμηση από μεγάλα αγγεία και ένας ενδιαφέρων ληνός. Σύμφωνα με τα ευρήματα, το συγκρότημα αυτών των κτιρίων χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ. Πιθανόν, ανήκουν σε ένα σύνολο, σε μια αγροικία. Η ανασκαφή τους δεν ολοκληρώθηκε.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΛΛΗΝΗΣ

Πολύχρονο

Το 2003, στη διάρκεια δοκιμαστικών τομών στο οικόπεδο 31 του Ο.Τ. 2149 στην επέκταση του οικισμού του Πολυχρόνου εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα, που ολοκληρώθηκε το 2004 και έφερε στο φως δύο τμήματα κτιρίων, ενός συγκροτήματος της όψιμης αρχαιότητας και στα κατώτερα στρώματα ίχνη της χρήσης του χώρου κατά την ελληνιστική εποχή[322].

χαλκιδικά αγγεία από την περιοχή της Τρυπητής, προφανώς ως αποτέλεσμα της καταστροφής, που προκλήθηκε κατά τη διάνοιξη του δρόμου.

321. Στην ανασκαφή εργάστηκε ο αρχαιολόγος Στ. Τσολάκης. Την τοπογραφική αποτύπωση έκανε η Μ. Μαθέα και την αποτύπωση και σχεδίαση ο Μ. Δεμερτζής.

322. Τη σχεδιαστική αποτύπωση έκανε ο Γ. Σκούρτας, την τοπογραφική αποτύπωση έκανε η Μ. Μαθέα και τα ευρήματα συντήρησε η Α. Μικροπούλου.

Ο χώρος καλυπτόταν από έναν παχύ λιθοσωρό από μεγάλους και μικρούς αργούς λίθους και θραύσματα κεράμων στέγης. Αφού αφαιρέθηκε ο λιθοσωρός, εντοπίστηκαν τα δύο οικοδομήματα με τοίχους κτισμένους με άλλοτε πρόχειρη και άλλοτε προσεγμένη αργολιθοδομή, με την παρεμβολή κεράμων.

Αρχικά εντοπίστηκε και ανασκάφηκε το κτίριο με προσανατολισμό Β.-Ν., διαστ. 15,50×5,50 μ., το οποίο συνεχίζει προς Β., εκτός των ορίων του οικοπέδου, όπου η έρευνα ήταν αδύνατη (Πίν. 59 δ). Το ανεσκαμμένο τμήμα αποτελείται από τρεις χώρους, ένα νότιο, ένα κεντρικό και ένα βόρειο, ο οποίος σε μεταγενέστερη φάση χρησιμοποιήθηκε ως αποθηκευτικός χώρος (εντοπίστηκε πίθος). Το ύψος των τοίχων στα βορειοδυτικά φθάνει τα 2,25 μ., ενώ η αργολιθοδομική θεμελίωσή του έχει ύψος 1 μ. Το κτίριο είχε τρία θυραία ανοίγματα, δύο στην ανατολική πλευρά του, από τα οποία το νότιο κλείστηκε μεταγενέστερα, και ένα άνοιγμα εσωτερικά μεταξύ του νότιου και του κεντρικού δωματίου. Το δάπεδο ήταν από πατημένο χώμα και ο βόρειος τοίχος του κεντρικού, καθώς και ο νότιος τοίχος του νότιου χώρου έφεραν τοιχογραφία επάνω σε ασβεστοκονίαμα. Αρκετά σπαράγματά τους βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Τα θέματα ήταν φυτικά: πράσινα δέντρα και θάμνοι σε μπλε και κόκκινο βάθος, πράσινη χλόη με κόκκινα άνθη κτλ., με μεγάλη ποικιλία χρωμάτων: μαύρο, ώχρα, πορφυρό, αιγυπτιακό μπλε, πράσινο κτλ. Η πρώτη εξέταση των χρωστικών σε πολωτικό μικροσκόπιο έδειξε ότι το πράσινο οφείλεται σε μαλαχίτη και το κόκκινο σε αιματίτη (Πίν. 59 ε).

Ανατολικά του κτιρίου, κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του, ανασκάφηκαν τμήματα τοίχων ίδιας κατασκευής, που φαίνεται να ορίζουν ένα μακρόστενο χώρο. Εικάζουμε πως αρχικά στο σημείο αυτό υπήρχε στοά με πεσσοστοιχία, της οποίας τα μεσοδιαστήματα αργότερα κλείστηκαν με τοιχοποιία[323].

Το δεύτερο κτίριο έχει προσανατολισμό Α.-Δ., διαστάσεις 13,65×10 μ. και συνεχίζει προς Ν. και Α., εκτός του οικοδομήσιμου χώρου (Πίν. 59 στ). Αποτελείται από δύο μεγάλους ορθογώνιους χώρους, ένα βόρειο, που αρχικά φαίνεται ότι λειτουργούσε επίσης ως στοά με τέσσερις καλοδουλεμένους πεσσούς στη βόρεια πλευρά, τα διαστήματα των οποίων αργότερα κλείστηκαν με αργολιθοδομή. Νότια υπάρχει ένα μεγάλο δωμάτιο, κατά την ανασκαφή του οποίου βρέθηκαν τα ακόλουθα: στο κέντρο περίπου κατά χώραν αποθηκευτικός πίθος με έντονα ίχνη καύσης, στα βορειοδυτικά μικρός χώρος με δάπεδο από πήλινες πλάκες, πιθανόν μια εστία ή κατασκευή σκεπασμένη με κεράμους. Τέλος, στη βορειοανατολική γωνία του χώρου υπάρχει μικρή δεξαμενή με υπόστρωμα πήλινων πλακών και επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα, ενώ στο μέσον του ανατολικού τοίχου υπάρχει θυραίο άνοιγμα με κατώφλι.

Τα δύο κτίρια σχηματίζουν ορθή γωνία και αρχικά ήταν εφοδιασμένα με στοά στην εσωτερική γωνία τους. Πιθανότατα αποτελούσαν το βόρειο και ανατολικό τμήμα ενός κτιρίου με αίθριο και στοές. Η εσωτερική αυτή αυλή πρέπει να εκτεινόταν μπροστά από τα οικοδομήματα, στο τμήμα της ανασκαφής, όπου δεν εντοπίστηκαν κτίσματα.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ήταν πολλά και ποικίλα. Μεγάλη ποσότητα μετάλλινων ευρημάτων: αρκετά σιδερένια καρφιά από τη στέγη και λίγα χάλκινα, πολλά σιδερένια και χάλκινα εργαλεία και μικροαντικείμενα, όπως εξαρτήματα θυρών, πόρπες (Πίν. 60 α), περόνες κτλ. Λίγα λίθινα θραύσματα και ανάμεσά τους ενεπίγραφο μαρμάρινο θραύσμα (Πίν. 60 β). Μεγάλη ποσότητα και ποικιλία κεραμικής: θραύσματα αβαφών αμφορέων, πινακίων, σκυφιδίων, μυροδοχείων, χυτροειδών και λεκανόσχημων αγγείων με χτενωτή και σπανιότερα γραπτή διακόσμηση (μαύρες και καστανές ταινίες, πέταλα ανθέων κτλ.), λίγα ψευδαρετινά με εμπίεστη φυλλόσχημη διακόσμηση και ελάχιστα θραύσματα λύχνων (Πίν. 60 γ). Στην κατηγορία της κεραμικής ανήκουν τα όστρακα ελληνιστικών μελαμβαφών αγγείων, που βρέθηκαν στα κατώτερα στρώματα σε ολόκληρο το χώρο της ανασκαφής.

Επίσης, σε όλο το χώρο της ανασκαφής βρέθηκαν λίγα οστά, όστρεα και αρκετές μάζες εκκαμίνευσης.

Τέλος, σημαντικός αριθμός νομισμάτων ήλθε στο φως και συνέβαλε σημαντικά στη χρονολόγηση των κτισμάτων. Έτσι, γνωρίζουμε πως ο χώρος χρησιμοποιήθηκε στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους (μελαμβαφής κεραμική, νομίσματα Κασσάνδρου, Αντιγόνου Γονατά κτλ.) και στην όψιμη αρχαιότητα, στο β΄ μισό του 3ου ή αρχές του 4ου αι. μ.Χ. (νομίσματα Μ. Κωνσταντίνου, Ιουλιανού του Παραβάτη[324] και Γρατιανού (Πίν. 60 δ) χτίστηκε ένα κτιριακό συγκρότημα με εσωτερική αυλή, του οποίου ανασκάψαμε τις δύο πλευρές. Η θέση, τα ευρήματα και η εποχή στην οποία χρονολογείται το κτίσμα αυτό παραπέμπει σε αγροικία. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά ευρήματα η αγροικία ήταν σε λειτουργία σε όλη τη διάρκεια του 4ου αι. μ.Χ. Καταστράφηκε από βίαιη αιτία στα τέλη του 4ου ή τις αρχές του 5ου αι. μ.Χ.[325].

323. Παρόμοια στοά υπήρχε και στο άλλο κτίριο, όπου διακρίνονται πιο καθαρά οι πεσσοί και η τοιχοποιία που έκλεισε τα μεσοδιαστήματά τους.

324. *HCCV*, σ. 357, αριθ. 41.

325. Για αγροικίες, βλ. Π. Αδάμ-Βελένη - Ε. Πουλάκη - Κ. Τζαναβάρη, *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους*, Αθήνα 2003, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Ο 4ος αιώνας αποτελεί το μεταίχμιο μεταξύ αρχαιότητας και χριστιανικού κόσμου και αντικατοπτρίζει τον απόηχο της άνθησης της ρωμαϊκής αποικιοκρατίας στον ελλαδικό χώρο[326]. Με τις αλλαγές του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Γαλερίου, ο οποίος μετέφερε το κέντρο της διοίκησής του στη Θεσσαλονίκη, η Μακεδονία αποκτά νέα άνθηση.

Στη Χαλκιδική το διοικητικό και οικονομικό κέντρο στη ρωμαϊκή εποχή είναι η Κασσάνδρεια, πόλη με σπουδαία στρατηγική σημασία για τις ναυτικές επιχειρήσεις στο Βόρειο Αιγαίο, με δικό της νομισματοκοπείο και μεγάλο territorium με αγροικίες και μικρά χωριά για τη γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής[327]. Τέτοια εγκατάσταση πρέπει να ήταν και αυτή που ανασκάφηκε στο Πολύχρονο. Παρόμοιες εγκαταστάσεις στη χερσόνησο της Κασσάνδρας έχουν ανασκαφεί στη Νέα Ποτίδαια, στη θέση Γεράνι, κοντά στις αγροτικές φυλακές, στην περιοχή της Χανιώτης και στο Κάνιστρο του Παλιουρίου. Ο εντοπισμός και ανασκαφή τέτοιων εγκαταστάσεων δίνει στοιχεία για την έντονη γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής, για δημογραφικές και άλλες παρατηρήσεις, που συμβάλλουν στην κατανόηση της άγνωστης, ακόμη, αυτής περιόδου.

Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ - Η. ΔΑΛΑΜΑΓΚΑ

Νέα Σκιώνη

Περιοχή Παναγία

Το 2004[328], συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στην περιοχή Παναγία της Νέας Σκιώνης Χαλκιδικής. Στο χώρο είχαν εντοπιστεί τμήματα νεκροταφείων της αρχαϊκής εποχής και της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Το 2003, ερευνήθηκε το νεκροταφείο της αρχαϊκής εποχής[329]. Το 2004, η έρευνα επικεντρώθηκε στο νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του Χαλκού, το οποίο βρίσκεται προς ΒΑ. του αρχαϊκού νεκροταφείου και καταλαμβάνει έκταση περίπου 100 τ.μ.

Ο κύριος τρόπος ταφής στο προϊστορικό νεκροταφείο ήταν η καύση, ωστόσο βρέθηκαν και πέντε εγχυτρισμοί (Σχέδ. 59).



Σχέδ. 59. Νέα Σκιώνη. Κάτοψη του προϊστορικού νεκροταφείου.

Στο ερευνημένο τμήμα του νεκροταφείου εντοπίστηκαν 13 περίβολοι καλυμμένοι με λιθοσωρό. Ως προς το σχήμα τους διακρίνονται σε α) κυκλικούς, β) ελλειψοειδείς και γ) τόξα.

Στο εσωτερικό δέκα περιβόλων βρέθηκαν δώδεκα τεφροδόχα αγγεία. Διακρίνονται δύο τρόποι τοποθέτησης των τεφροδόχων αγγείων: α) τα ανεστραμμένα πάνω σε επίπεδο ημίεργο λίθο ή πάνω στο χώμα και β) τα όρθια τοποθετημένα τεφροδόχα αγγεία, το στόμιο των οποίων φρασσόταν με φιάλη (Πίν. 60 ε).

Δεν υπάρχει μεγάλη ποικιλία στα σχήματα των αγγείων. Τα τεφροδόχα είναι φιάλες με τρομπετόσχημη ή σωληνωτή λαβή και επίπεδη βάση, καθώς και ευρύστομοι

326. Ι. Τουράτσογλου, *Μακεδονία, Ιστορία, Μνημεία, Μουσεία*, Αθήνα 1996, σ. 69-73.

327. Δ.Κ. Σαμσάρης, Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας, *Δωδώνη* 161 (1987), σ. 353-437.

328. Η ανασκαφική έρευνα έγινε από την αρχαιολόγο Δ. Μανταζή. Για την ολοκλήρωση της έρευνας συνεργάστηκαν η σχεδιάστρια Μ. Βουλαλά, η τοπογράφος Μ. Μαθέα και η συντηρήτρια Α. Μικροπούλου.

329. Μπ. Τσιγαρίδα - Δ. Μανταζή, Το νεκροταφείο της αρχαίας Σκιώνης, *ΑΕΜΘ* 17 (2003), σ. 369-377. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 135-137.

αμφορείς με σφαιρικό σώμα και σωληνωτές λάβες. Τα αγγεία που κάλυπταν τα στόμια των τεφροδόχων είναι φιάλες με σωληνωτές λαβές (Πίν. 60 στ).

Το χρώμα των οστών είναι κυρίως λευκό-υπόλευκο, ως ένδειξη πλήρους καύσης και θρυμματισμένα. Μαζεύονταν προσεκτικά και τοποθετούνταν στο αγγείο, χωρίς τα υπολείμματα της καύσης. Σε τέσσερις περιπτώσεις, μόνο, διακρίνονται στο εσωτερικό του περιβόλου υπολείμματα στάχτης[330].

Με τα έως τώρα στοιχεία δεν εντοπίστηκαν κτερίσματα ούτε στο εσωτερικό των αγγείων ούτε στο εσωτερικό των περιβόλων. Μόνο σε μια περίπτωση βρέθηκε η λαβή κυπέλλου στο εσωτερικό του τεφροδόχου. Παρατηρήθηκαν, ωστόσο, αρκετά θραύσματα σπασμένων αγγείων ανάμεσα στο λιθοσωρό.

Ως ανεξάρτητο σύνολο εξετάζονται πέντε ταφές σε τεφροδόχα αγγεία, τα οποία εντοπίστηκαν νοτιοδυτικά των περιβόλων κάτω από την επάχωση του αρχαϊκού νεκροταφείου (Πίν. 60 ζ). Πρόκειται για τεφροδόχες φιάλες, οι οποίες, αφού τοποθετήθηκαν ανεστραμμένες πάνω στο φυσικό έδαφος, πλαισιώθηκαν περιμετρικά με αργούς λίθους. Από τις πέντε ταφές οι δύο ήταν διαταραγμένες. Τα αγγεία δεν διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Η τυχαία επιλογή για τη συντήρηση ενός από τα τεφροδόχα έδωσε τα ακόλουθα στοιχεία:

Πρόκειται για φιάλη με ψηλά και λεπτά τοιχώματα, κλίση του χείλους προς τα μέσα και οπή στην επίπεδη βάση της. Διατηρήθηκε αποσπασματικά. Ήταν τοποθετημένη ανάποδα και στο εσωτερικό της βρέθηκαν λίγα καμένα οστά και αρκετές μικρές πέτρες, τυπικό που παραπέμπει στον τρόπο ταφής των τεφροδόχων αγγείων στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου[331] (Πίν. 61 α).

Το έθιμο της καύσης ήταν γνωστό στον ελλαδικό χώρο από τη νεολιθική εποχή[332]. Στην πρώιμη εποχή του Χαλκού καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία έχουν εντοπιστεί στην Κοιλάδα Κοζάνης[333], σε ταφικούς τύμβους στη Λευκάδα[334], ενώ στο χώρο της Χαλκιδικής εντοπίστηκε μια καύση στον Άγιο Μάμαντα[335] και νεκροταφείο με αποκλειστικό τρόπο ταφής την καύση στο Κριαρίτσι της Σιθωνίας[336].

Οι εχγυτρισμοί δεν αποτελούν τυπικό τρόπο ταφής στο νεκροταφείο της Σκιώνης. Εντοπίστηκαν ταφικοί πίθοι (πέντε συνολικά), οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι σε οριζόντια θέση πάνω στο χώμα. Σε μια περίπτωση το αγγείο ήταν τοποθετημένο σε ρηχό λάκκο, στην περιφέρεια του οποίου υπήρχε δάπεδο διαμορφωμένο με βότσαλα θαλάσσης. Το στόμιο των αγγείων φρασσόταν με έναν επίπεδο λίθο. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση ενός πίθου, το στόμιο του οποίου έφραζε δεύτερο αγγείο. Οι πίθοι καλύπτονταν με λιθοσωρό και πιθανόν περιβάλλονταν κυκλικά από περιβόλους. Περιείχαν από έναν έως τρεις σκελετούς, οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι με το κεφάλι στο στόμιο του αγγείου (Πίν. 61 β).

Βρέθηκαν ελάχιστα κτερίσματα, ένα χάλκινο κόσμημα, μια αγνύθα και ένα μικρό άωτο κύπελλο με έντονη διάβρωση, που δεν βοηθούν στη χρονολόγηση των τάφων. Είναι πιθανό να ανήκουν χρονολογικά σε μεταγενέστερη φάση του κυρίως τμήματος του νεκροταφείου, αφού φαίνεται ότι ο χώρος, στον οποίο τοποθετήθηκαν οι εγχυτρισμοί, καταργούσε τους περιβόλους.

Το είδος αυτό της ταφής είναι γνωστό στον αιγιακό χώρο από τη νεολιθική εποχή[337]. Ενταφιασμοί σε αγγεία και πίθους αποτελούν συνηθισμένο τρόπο ταφής την πρώιμη εποχή του Χαλκού στη δυτική Μικρά Ασία[338], στο Karatas[339], στην Τροία[340], στο Yortan[341], σποραδικά στα νησιά του Αιγαίου[342], όπως στη Λέσβο (Θέρμη)[343] και του Ιονίου, όπως στη Λευκάδα[344]. Στη μέση εποχή του Χαλκού εμφανίζεται και στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο[345]. Στη Χαλκιδική ο ενταφιασμός σε πίθους είναι

330. Σ. Τριανταφύλλου, *Κριαρίτσι: Τύμβος της πρώιμης εποχής του Χαλκού: Αποτελέσματα της ανθρωπολογικής μελέτης των καύσεων*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 21-79.

331. Κ. Γαλλής, *Καύσεις νεκρών από την νεολιθική εποχή στη Θεσσαλία*, 1982, σ. 11.

332. Γαλλής, ό.π., σημ. 4. Μ. Μελάς, Καύσεις Νεκρών. Προς μια αρχαιολογία του φόβου, *Πρακτικά του Συμποσίου Καύσεις στην εποχή του χαλκού και την πρώιμη εποχή του σιδήρου, Ρόδος 29/4-2/5/1999*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 15-29.

333. Χ. Ζιώτα, Προϊστορικό νεκροταφείο στην Κοιλάδα Κοζάνης, *Μνείας Χάριν, τόμος στη μνήμη της Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 81-99.

334. W. Dörpfeld, *Alt-Ithaka* II, München 1927, σ. 212-250.

335. Μ. Παππά, Τούμπα Αγ. Μάμαντος Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 475.

336. Σ. Ασουχίδου - Δ. Μανταζή - Στ. Τσολάκης, Ταφικός τύμβος της πρώιμης εποχής του χαλκού στο Κριαρίτσι Συκιάς Ν. Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 269-282.

337. J.E. Coleman, Kephala, a Late Neolithic Settlement and Cemetery, *Keos* I, Princeton, N.J. 1977.

338. T.S. Wheeler, Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia, *AJA* 78 (1974), σ. 415-25.

339. Ό.π.

340. C. Blegen - J. Caskey - M. Rawson, *Troy*, I, 1950, σ. 37, 94-95, 130, 207, 315.

341. T. Kamil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, 1982.

342. R.M. Dawkins - J.P. Droop, The Excavation at Philakopi in Melos, *BSA* 17 (1910-1911), σ. 1-22.

343. W. Lamp, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge 1936, σ. 11, 28.

344. Dörpfeld, ό.π. (υποσημ. 334), σ. 212-250.

345. S. Dietz, *Asine* II, 2: *Results of the Excavations East of the Acropolis*

γνωστός από το νεκροταφείου της πρώιμης εποχής του Χαλκού του Αγίου Μάμαντα[346].

Στο νοτιοανατολικό άκρο του νεκροταφείου αποκαλύφθηκε η κάτοψη κτιρίου με είσοδο στα ανατολικά. Οι διαστάσεις του είναι 2×2,5 μ. Σώζεται μόνον η θεμελίωση από αργούς λίθους σε δύο σειρές. Η βορειοανατολική πλευρά του διατηρείται σε καλή κατάσταση. Η είσοδος του έχει άνοιγμα 1 μ. και είναι κτισμένη με μια σειρά λίθων. Στο εσωτερικό του κτίσματος αποκαλύφθηκαν σε αφθονία πλίνθοι, οι οποίοι κατά τόπους εμφανίζουν ίχνη καύσης και πρέπει να αποτελούν τμήμα της ανωδομής του κτίσματος. Μετά την αφαίρεση των πλίνθων αποκαλύφθηκαν ευρήματα διασκορπισμένα στο χώρο. Πρόκειται για άφθονα θραύσματα από το σώμα αγγείων, αρκετές λαβές, σπασμένα αγγεία, σχεδόν ακέραια κύπελλα, δύο σφονδύλια, ένα βαρίδιο, καθώς και ένα αποθηκευτικό αγγείο, το οποίο βρέθηκε στη θέση του. Στο χώρο βρέθηκαν, επίσης, και λίγα οστά ζώων (Πίν. 61 γ).

Η μελέτη του χώματος ενός κυπέλλου έδειξε ότι στο εσωτερικό του είχαν τοποθετηθεί σπόροι, που αναγνωρίστηκαν ως ρόβι από την κ. Βαλαμώτη. Πρόκειται για είδος οσπρίου, το οποίο δεν ήταν κατάλληλο για βρώση από τον άνθρωπο, επειδή είναι ιδιαίτερα τοξικό και έχει εντοπιστεί στα νεολιθικά στρώματα του Μανδάλου και στα στρώματα της πρώιμης εποχής του Χαλκού του Ντικιλί Τας[347]. Χρησιμοποιούνταν κυρίως για τροφή ζώων. Πιθανόν, αποτελούσε συμπλήρωμα διατροφής σε περιόδους λιμών[348].

Έγινε μια πρώτη σύγκριση των σχημάτων των αγγείων και των λαβών που βρέθηκαν στην ανασκαφή με ανάλογα παράλληλα από τις Κυκλάδες, τα παράλια της Μικράς Ασίας, το βόρειο Αιγαίο, καθώς και την ηπειρωτική Ελλάδα. Σχήματα αγγείων παράλληλα με αυτά της ανασκαφής χρονολογούνται στην περίοδο ΙΙ και ΙΙΙ της Αγίας Ειρήνης στην Κέα[349], στη φάση Ι και ΙΙ της Τροίας[350], στην περίοδο verde και azzuro της Πολιόχνης[351], στην ΠΕ ΙΙ των Λιθαρών[352]. Κατά συνέπεια η χρήση του νεκροταφείου εντοπίζεται από την πρώιμη φάση της πρώιμης εποχής του Χαλκού έως και τα τέλη της μέσης. Επειδή το συντηρημένο υλικό της ανασκαφής είναι ελάχιστο, η χρονολογική προσέγγιση γίνεται με κάθε επιφύλαξη για τις μετέπειτα διαφοροποιήσεις που μπορεί να προκύψουν.

Η ύπαρξη του νεκροταφείου σχετίζεται με τα ίχνη οικισμού της νεότερης νεολιθικής και της πρώιμης εποχής του Χαλκού, που εντοπίστηκε σε παρακείμενο λόφο, ο οποίος βρίσκεται πολύ κοντά στο νεκροταφείο και σε άμεση οπτική επαφή με αυτό.

Με την έρευνα του νεκροταφείου της Σκιώνης αυξάνει ο αριθμός των εντοπισμένων νεκροταφείων της πρώιμης εποχής του Χαλκού στη Χαλκιδική, αλλά και στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας. Η μελέτη του υλικού και η σύγκριση του με τα ήδη ερευνημένα νεκροταφεία θα δώσει πολύτιμες πληροφορίες για τα ταφικά έθιμα της εποχής στην ευρύτερη περιοχή.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

Αρχαία Μένδη

Οικόπεδο Θ. Μπασιά

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή[353] στο παραπάνω οικόπεδο στη Β΄ ζώνη προστασίας του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Μένδης, όπου αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εργαστηρίων κατασκευής αμφορέων.

Η ανασκαφή επικεντρώθηκε σε τρία σημεία: α) στην απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής και στην ολοκλήρωση της έρευνας στους χώρους Α και Β, που ήδη είχαν αποκαλυφθεί, β) στην επέκταση της ανασκαφής προς Ν., προκειμένου να αποκαλυφθεί η συνέχεια των εργαστηριακών εγκαταστάσεων προς εκείνη την κατεύθυνση και γ) στη διενέργεια δοκιμαστικών τομών, ώστε να διευκρινιστούν οι προγενέστερες φάσεις χρήσης του χώρου, που είχαν ήδη εντοπιστεί σε ορισμένα σημεία της ανασκαφής.

Οι πρωιμότερες φάσεις. Με δοκιμαστικές τομές, που έγιναν χαμηλότερα και σε βάθος που έφθασε σχεδόν μέχρι τη σημερινή στάθμη της θάλασσας, διαπιστώθηκαν τουλάχιστον τρεις πρωιμότερες φάσεις χρήσης του χώρου. Στο βορειότερο τμήμα της ανασκαφής και σε βάθος 1,50 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο θεμελίωσης των τοίχων των εργαστηρίων εντοπίστηκε τμήμα μεγάλου λάκκου, που είχε

1970-1974. The Middle Helladic Cemetery, The Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits, Stockholm 1980, σ. 79.

346. Μ. Παππά, Τούμπα Αγ. Μάμαντος Χαλκιδικής, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 475.

347. S.M. Valamoti, *Plants and People in Late Neolithic and Early Bronze Age Northern Greece: An Archaeobotanical Investigation*, *Bar International Series* 2004, σ. 116.

348. D. Zohary - M. Hopf, *Domestication of Plants in the Old World*, Oxford 1988, σ. 107-110.

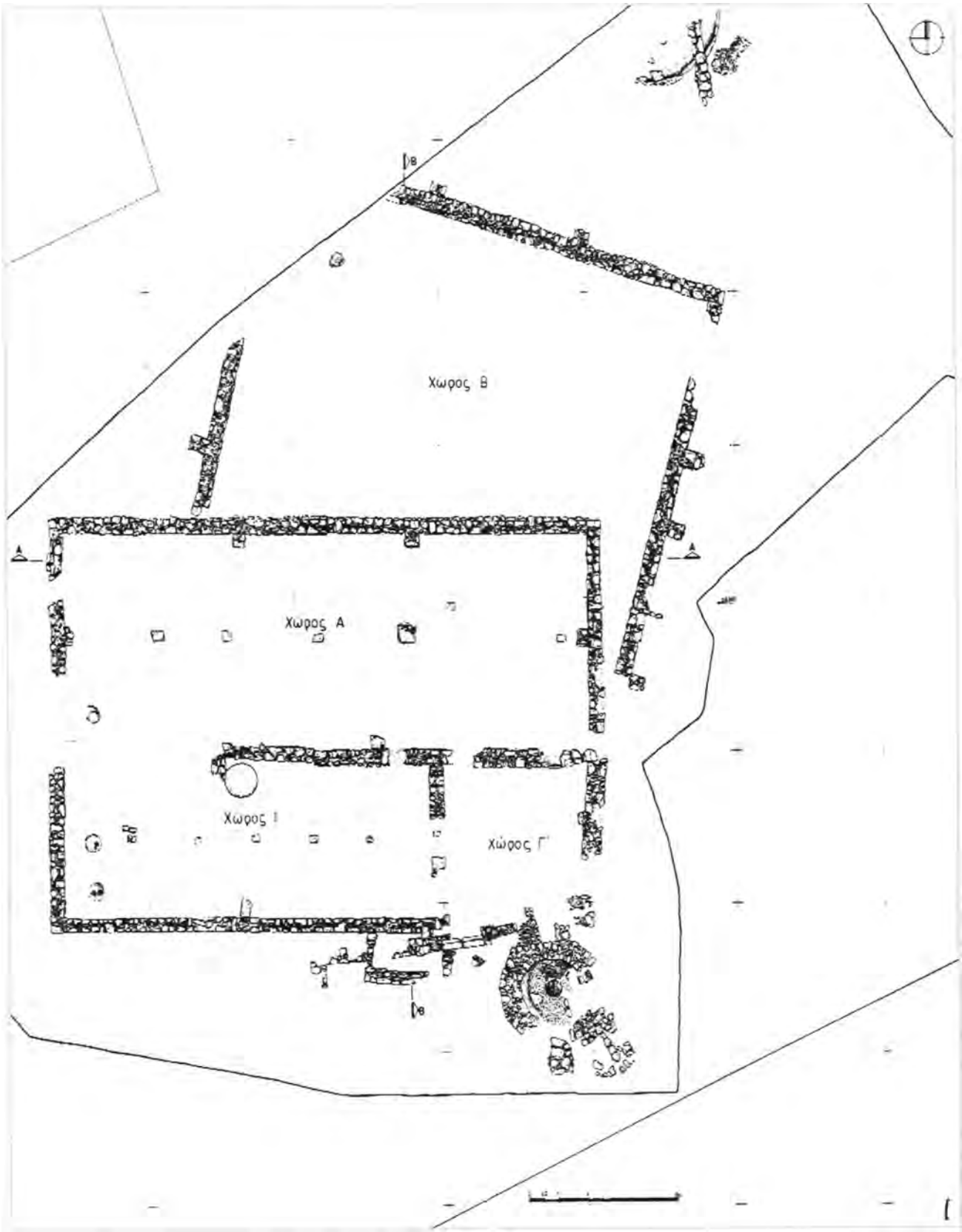
349. E.D. Wilson, *Keos* IX, *Agia Irini Periods I-III, The Neolithic and Early Bronze Age Settlements*, Mainz am Rhein 1999.

350. Blegen - Caskey - Rowson, ό.π. (υποσημ. 340).

351. L. Bernabo-Brea, *I Poliochi, città prehistorica nell'isola di Lemnos*, Roma 1964.

352. Χ. Τζαβέλα-Evjen, *Λιθάρες*, Αθήνα 1984.

353. Την εποπτεία της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Ε. Ναούμ, η αποτύπωση έγινε από τη σχεδιάστρια Μ. Βουλαλά, η συντήρηση των ευρημάτων από τον Δ. Καρολίδη και η σχεδίασή τους από τη Δ. Ζαμπουνίδου. Πολύ σημαντική ήταν η βοήθεια του φύλακα αρχαιοτήτων Γ. Μητελούδη.



Σχέδ. 60. Αρχαία Μένδη. Κάτοψη της σωστικής ανασκαφής.

ακανόνιστο σχήμα και συνεχιζόταν προς Β. και ΝΑ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αρκετά θραύσματα από κεράμους και κεραμική του 6ου και 5ου αι. π.Χ., τα όρια όμως και η χρήση του δεν διευκρινίστηκαν ακόμη, επειδή δεν έγινε επέκταση της ανασκαφής προς τις κατευθύνσεις όπου συνεχιζόταν ο λάκκος.

Χαμηλότερα στο ίδιο σημείο και αφού μεσολαβούσαν επιχώσεις καθαρού χώματος, πάχ. 2 μ., αποκαλύφθηκαν μεγάλες όρθιες πέτρες τοποθετημένες η μια δίπλα στην άλλη σε ημικυκλικό σχηματισμό, που συνεχιζόταν προς Δ. μέσα στην παρειά του σκάμματος (Σχέδ. 60· Πίν. 61 δ). Πάνω στις πέτρες είχε χτιστεί τοίχος που είχε κατεύθυνση Δ.-Α. και στη βόρεια παρειά του εντοπίστηκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου. Γύρω από τις πέτρες υπήρχε καθαρή άμμος και, όπως υπολογίστηκε, η στάθμη της θάλασσας θα πρέπει να βρισκόταν 0,30-0,40 μ. χαμηλότερα. Βρέθηκαν ελάχιστα, μικρά χειροποίητα όστρακα, που δεν ήταν δυνατό να χρονολογηθούν.

Στο αντίστοιχο, ωστόσο, βάθος της στρωματογραφικής τομής που είχε κάνει η αείμνηστη Ι. Βοκοτοπούλου[354] στην πλαγιά του λόφου της αρχαίας πόλης, σε βάθος 4,53-5,50 μ. και κάτω από δάπεδο με κεραμική των υποπρωτογεωμετρικών χρόνων, είχαν εντοπιστεί δύο στρώματα και ίσως και ένα τρίτο, με αραιά όστρακα και με τη στάθμη της θάλασσας να βρίσκεται 0,10 μ. χαμηλότερα από αυτά.

Ανάμεσα στους χώρους Α και Β των εργαστηρίων και σε βάθος 1 μ. από τη θεμελίωση των τοίχων τους εντοπίστηκε και ανασκάφηκε πυκνό στρώμα με πλιθιά (Πίν. 61 ε), θραύσματα κεράμων και κεραμική του 6ου και 5ου αι. π.Χ. Τα ευρήματα ήταν λιγοστά, κυρίως τμήματα σιδερένιων και χάλκινων καρφιών και ανάμεσα σε αυτά αρκετές πήλινες σφήνες, που έδειχναν ότι πιθανόν να επρόκειτο για απορρίμματα εργαστηρίου, που είχε λειτουργήσει κατά την περίοδο εκείνη στον ίδιο χώρο (Πίν. 61 στ). Το στρώμα συνεχιζόταν προς όλες σχεδόν τις κατευθύνσεις, γι' αυτό και η ανασκαφή στο σημείο αυτό θα συνεχιστεί προκειμένου να εντοπιστούν τα όριά του.

Σε όλες τις υπόλοιπες, μικρές δοκιμαστικές τομές, που έγιναν σε αρκετά σημεία του χώρου, βρέθηκε κεραμική της κλασικής και της αρχαϊκής εποχής, αλλά και ακόμη παλαιότερη, των υποπρωτογεωμετρικών χρόνων σε ορισμένες από αυτές (Πίν. 62 α).

Με την επέκταση της ανασκαφής προς Ν. και την αποκάλυψη δύο ακόμη εργαστηριακών χώρων (Χώροι Γ και Γ΄) στη συνέχεια των προηγουμένων και ενός κυκλικού κλιβάνου η εικόνα που διαμορφώθηκε ήταν η εξής (Σχέδ. 60): η γενική διαπίστωση ήταν ότι επρόκειτο για εργαστήρια κατασκευής αμφορέων, αγγείων και ίσως και άλλων πήλινων αντικειμένων, που λειτούργησαν σε δύο περιόδους, από τις αρχές του 4ου έως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ., ενώ προέκυψαν και στοιχεία που μαρτυρούσαν την ύπαρξη και παλαιότερου εργαστηρίου του 5ου αι. π.Χ.

Τα κτιριακά συγκροτήματα ανασκάφηκαν σε έκταση 850 τ.μ. και συνεχιζόταν νοτιότερα πέρα από τα όρια της ανασκαφής.

Στην πρωιμότερη περίοδο λειτουργίας τους άνηκε ο χώρος Β, στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής, που είχε πλάτος 17,80 μ. και προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. (Σχέδ. 60). Η συνέχειά του προς Ν. είχε καταστραφεί, όταν κατασκευάστηκε το εργαστήριο της επόμενης περιόδου, από τα ευρήματα όμως που βρέθηκαν σε όλη την έκταση που ερευνήθηκε, διαπιστώθηκε ότι οι εργαστηριακοί χώροι αυτής της περιόδου συνεχίζονταν μέχρι το νοτιότερο τμήμα της ανασκαφής.

Τα βασικά χαρακτηριστικά του ήταν οι κτιστές αντηρίδες που υπήρχαν κατά διαστήματα στην εξωτερική πλευρά των τοίχων και η χρήση παλαιότερου οικοδομικού υλικού μαζί με έμβολα αμφορέων και όστρακα αγγείων του 5ου αι. π.Χ. στην κατασκευή τους.

Το στρώμα καταστροφής με πεσμένους λίθους και μεγάλα θραύσματα κεράμων εντοπιζόταν κυρίως κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς των τοίχων και το πιθανότερο είναι ότι υπήρχαν στοές στις τρεις τουλάχιστον πλευρές του χώρου που αποκαλύφθηκαν. Τα νομίσματα που βρέθηκαν και που στην πλειονότητά τους ήταν μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις Μένδης με χρονολόγηση 405-348 π.Χ., έδιναν τα χρονικά όρια λειτουργίας του εργαστηρίου, η καταστροφή του οποίου θα μπορούσε να συνδεθεί με την εκστρατεία του Φιλίππου Β΄ κατά των πόλεων της Χαλκιδικής.

Δύο νομίσματα Κασσάνδρου (306-297 π.Χ.) που βρέθηκαν σε επιφανειακά στρώματα, προσδιόριζαν χρονικά την επόμενη περίοδο λειτουργίας των εργαστηρίων, όπως διαπιστώθηκε και από τα ευρήματα στο υπόλοιπο τμήμα της ανασκαφής.

Κατά την περίοδο αυτή κατασκευάστηκαν δύο μεγάλοι ορθογώνιοι υπόστυλοι χώροι που ακολουθούσαν στις μακρές πλευρές τους τον άξονα Δ.-Α. και καταλάμβαναν έκταση 17,60×12 μ. (Χώροι Α και Γ) (Σχέδ. 60· Πίν. 62 β). Διαχωρίζονταν μεταξύ τους με μεσότοιχο, που ξεκινούσε από τον ανατολικό τοίχο και διακοπτόταν σε απόσταση 5 μ. από το δυτικό, αφήνοντας άνοιγμα επικοινωνίας ανάμεσα στους δύο χώρους.

Ο βορειότερος από αυτούς (Χώρος Α) ήταν φαρδύτερος, με πλάτος 7 μ., είχε κτιστές εσωτερικές αντηρίδες, δύο στο βόρειο και από μία στους δύο στενούς τοίχους, ενώ στο μέσον και κατά μήκος του χώρου υπήρχαν τέσσερις βάσεις για τα ξύλινα υποστηρίγματα της στέγης. Μια μεγάλη πλακαρή πέτρα στη βόρεια παρειά του νότι-

354. *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 409-414.

ου τοίχου, ίσως να είχε τοποθετηθεί εκεί ως αντηρίδα, χωρίς όμως αυτό να είναι βέβαιο (Σχέδ. 60).

Ο νότιος χώρος χωριζόταν με μεσότοιχο σε δύο τμήματα: το δυτικό (Χώρος Γ), που ήταν υπόστυλο, με διαστάσεις 12,30×5 μ. και με μια σειρά από πέντε βάσεις στον άξονα Δ.-Α. και το ανατολικό (Χώρος Γ΄), όπου διαμορφωνόταν ένας κλειστός τετράπλευρος χώρος, ο νότιος τοίχος του οποίου δεν αποτελούσε συνέχεια του νότιου τοίχου του χώρου Γ, αλλά είχε χτιστεί πρόχειρα πάνω σε παλαιότερα τμήματα τοίχων που υπήρχαν εκεί (Σχέδ. 60· Πίν. 62 γ). Είχε έντονα λοξή κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. και στο δυτικό του άκρο διαμορφωνόταν είσοδος με κατώφλι που οδηγούσε στον εσωτερικό χώρο από Ν. Στη νοτιοανατολική εξωτερική γωνία του Χώρου Γ΄ αποκαλύφθηκε κυκλικός κλίβανος, ενώ στη νοτιοδυτική εξωτερική του γωνία σχηματιζόταν ένας μικρός τετράπλευρος χώρος, κτισμένος πρόχειρα πάνω σε παλαιότερο τοίχο, που ίσως χρησίμευε ως φυλάκιο ή θυρωρείο του εργαστηρίου (Σχέδ. 60· Πίν. 62 β).

Οι τοίχοι ήταν γενικά καλοκτισμένοι, είχαν μικρότερο πάχος από εκείνους της προηγούμενης περιόδου, ενώ για την κατασκευή τους είχε χρησιμοποιηθεί ανάλογο οικοδομικό υλικό, όπως αργοί λίθοι, κροκάλες, επεξεργασμένοι λίθοι σε β΄ χρήση και υλικό που ήταν φανερό ότι προερχόταν από παλαιότερα μεταλλευτικά εργαστήρια. Ανάμεσα στις πέτρες υπήρχαν και στην περίπτωση αυτή εντοιχισμένες κέραμοι και έμβολα αμφορέων του 5ου αι. π.Χ.

Μικρές διαφοροποιήσεις στον τρόπο κατασκευής των τοίχων παρατηρήθηκαν στο νοτιότερο τμήμα του ανατολικού τοίχου του Χώρου Α, στο μεσότοιχο ανάμεσα στους Χώρους Α και Γ και ιδιαίτερα στον ανατολικό και νότιο τοίχο του δωματίου Γ΄, όπου διαπιστωνόταν λιγότερο επιμελημένη κατασκευή, που ίσως οφειλόταν σε επιδιορθώσεις που είχαν γίνει κατά τη διάρκεια λειτουργίας του εργαστηρίου. Ιδιαίτερα ο δυτικός τοίχος στο Χώρο Α βρέθηκε αρκετά κατεστραμμένος στο τμήμα του ανάμεσα στο Χώρο Α και Γ, όπου έλειπε η συνέχεια του τοίχου σε μήκος 3 μ. Στην ίδια περιοχή, ο μεσότοιχος που διαχώριζε τους δύο χώρους καμπτόταν προς Ν. σε μήκος μόλις 1 μ. και σε απόσταση 5 μ. από το δυτικό τοίχο (Σχέδ. 60). Στην εσωτερική γωνία, ανάμεσα στους δύο τοίχους, εντοπίστηκε παλαιότερος λάκκος, στο εσωτερικό του οποίου, εκτός από κόκκινο πηλόχωμα, βρέθηκε πήλινη προτομή της θεάς Αθηνάς με περικεφαλαία, του 5ου αι. π.Χ., και η οποία πιθανότατα προερχόταν από εργαστήριο αυτής της περιόδου που λειτουργούσε στην περιοχή (Πίν. 62 δ).

Τρία ακόμη ευρήματα, όπως δύο πήλινες σφραγίδες με παράσταση σφίγγας, που χρησίμευαν ίσως για το σφράγισμα κεράμων (Πίν. 63 α) και δύο κακοφτιαγμένα τμήματα χεριών πήλινου ειδωλίου επιβεβαίωναν την άποψη αυτή.

Ο κυκλικός κλίβανος στη νότια εξωτερική πλευρά του Χώρου Γ΄ είχε χτιστεί πάνω σε παλαιότερο τοίχο που εντοπίστηκε στη νότια πλευρά του Χώρου Γ΄ και συνεχιζόταν στο εσωτερικό του κλιβάνου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (Σχέδ. 60· Πίν. 62 γ). Ο τοίχος ήταν κτισμένος με αργές πέτρες και θα πρέπει να ανήκε στην αρχαϊκή εποχή, εάν κρίνουμε από το αμμώδες χώμα που βρέθηκε στο ίδιο βάθος με αυτόν μαζί με μικρά θραύσματα επιχρισμένων κεράμων και κεραμική του 6ου και 5ου αι. π.Χ.

Ο τοίχος του κλιβάνου είχε πάχος 0,75-0,85 μ. και ήταν κτισμένος με αργούς λίθους, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν εντοιχισμένα θραύσματα κεράμων, έμβολα αμφορέων και μικρά τμήματα πλίνθων. Η διάμετρός του ήταν 3,60 μ. εξωτερικά και 2,25 μ. εσωτερικά, ενώ στο βόρειο τμήμα ο τοίχος του ήταν ευθύγραμμος, έτσι ώστε να μπορεί να εφάπτεται στο νότιο τοίχο του Χώρου Γ΄ (Πίν. 62 β).

Είχε διασωθεί μόνον τμήμα του θαλάμου θέρμανσης και του δρόμου του κλιβάνου. Στο κεντρικό τμήμα του είχε διατηρηθεί το κεντρικό, κτιστό στήριγμα της εσχάρας, κατασκευασμένο με κεράμους και πηλόχωμα. Στο εσωτερικό τοίχωμά του υπήρχε καμένο, κόκκινο πηλόχωμα, πάχ. 0,06 μ. και στο δάπεδό του είχε διατηρηθεί σε ορισμένα σημεία στρώση σκληρού πηλοχώματος (Σχέδ. 60).

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του κλιβάνου, στο σημείο όπου θα βρισκόταν το στόμιο πυροδότησης, εντοπίστηκε άνοιγμα μήκ. 1,15 μ. και βρέθηκε μεγάλη ποσότητα από καμένα πλιθιά. Λίγο νοτιότερα, άρχισε να αποκαλύπτεται τμήμα πλακόστρωτου διαδρόμου, που συνεχιζόταν προς Ν. μαζί με πυκνό στρώμα καταστροφής που περιλάμβανε λιγοστές κεράμους, θραύσματα αμφορέων της ομάδας Παρμενίσκου και όστρακα αγγείων. Η έρευνα στην περιοχή αυτή δεν έχει ολοκληρωθεί.

Εκτεταμένο στρώμα καταστροφής κάλυπτε και όλους τους υπόλοιπους χώρους που ερευνήθηκαν, ενώ τα ευρήματα που προέκυψαν οδήγησαν στην ταύτιση του εργαστηρίου από τον καθηγητή Y. Garlan με εκείνο της ομάδας Παρμενίσκου.

Το στρώμα καταστροφής στους Χώρους Α, Γ και Γ΄ περιελάμβανε πεσμένες πέτρες, μεγάλα τμήματα κεράμων, θραύσματα αμφορέων, αβαφή αγγεία καθημερινής χρήσης, μελαμβαφή σκυφίδια και κανθάρους με διακόσμηση Δυτικής Κλιτύος.

Το σημαντικότερο όμως εύρημα ήταν ο μεγάλος αριθμός των πήλινων υποστατών, αρκετά από τα οποία, περίπου 150, βρέθηκαν ακέραια ή σχεδόν ακέραια. Μερικά από αυτά έφεραν ορθογώνια σφραγίσματα με ονόματα της ομάδας Παρμενίσκου, ενώ βρέθηκαν και ενσφράγιστες λαβές αμφορέων (Πίν. 63 β, γ).

Στο χώρο Γ΄, κάτω από το στρώμα καταστροφής, εντοπίστηκε ένα δεύτερο στρώμα, όπου ανάμεσα στις

πεσμένες πέτρες βρέθηκε ένα μεγάλο λίθινο αντίβαρο και δύο μικροί κυκλικοί φούρνοι, στον έναν από τους οποίους βρέθηκε λυχνάρι του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 63 δ). Στο μέσον περίπου του χώρου βρέθηκαν δύο κυκλικοί δίσκοι, ο ένας από τους οποίους περιβαλλόταν από πέτρες τοποθετημένες σε κυκλική διάταξη και ίσως χρησίμευαν ως βάσεις κεραμικού τροχού.

Το δεύτερο αυτό στρώμα καταστροφής περιοριζόταν μέσα στα όρια του Χώρου Γ΄ και φαίνεται ότι ανήκε στο πρωιμότερο εργαστήριο που αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής.

Στον ίδιο χώρο και στο ίδιο βάθος, εντοπίστηκαν υπολείμματα ταφής του 5ου αι. π.Χ., με καμένο χώμα και ελάχιστα διαλυμένα οστά. Ανάμεσά τους βρέθηκαν τμήματα από δύο λευκά ληκύθια και δύο χάλκινες στλεγγίδες που έφεραν διακόσμηση με μορφές Κενταύρων στο ένα τους άκρο (Πίν. 63 ε).

Η παρουσία του διαλυμένου τάφου θα μπορούσε να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι σε μικρή απόσταση προς ΝΑ. υπήρχε το αρχαϊκό νεκροταφείο, στις παρυφές του οποίου ίσως εξακολούθησαν να γίνονται ταφές και στον 5ο αι. π.Χ. Ίσως έτσι εξηγείται και η παρουσία ενός τμήματος ερυθρόμορφου αττικού σκύφου που βρέθηκε κατά την ανασκαφή του κυκλικού κλιβάνου (Πίν. 63 στ), καθώς και η ανεύρεση χάλκινων κοσμημάτων, όπως πόρπες και περόνες της ίδιας εποχής σε διάφορα σημεία της ανασκαφής.

Η έρευνα στο δεύτερο στρώμα καταστροφής του Χώρου Γ΄ δεν έχει ολοκληρωθεί, ωστόσο λίγο χαμηλότερα εμφανίστηκε αμμουδερό χώμα και βρέθηκαν λίγα θραύσματα κεράμων και κεραμική του 5ου και ίσως και του 6ου αι. π.Χ.

Τα περισσότερα από τα νομίσματα που βρέθηκαν και ταυτίστηκαν είναι χάλκινα και ένα ασημένιο νόμισμα Μένδης (400-348 π.Χ.). Βρέθηκαν, ακόμη, δύο χάλκινα και ένα ασημένιο νόμισμα Μένδης (πριν από το 480 π.Χ.) και νομίσματα Φιλίππου Β΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητή, Αντιγόνου Γονατά, Φιλίππου Ε΄ και ακόμα, από ένα χάλκινο νόμισμα Παρώρειας, Σηστού και Χίου των αρχών του 3ου αι. π.Χ.

Τα νομίσματα μαζί με τα υπόλοιπα ευρήματα μας δίνουν τα χρονολογικά όρια της λειτουργίας των δύο εργαστηρίων, ωστόσο με την ολοκλήρωση της έρευνας και την επεξεργασία του ανασκαφικού υλικού θα πρέπει να διευκρινιστούν καλύτερα ορισμένα σημεία, ιδιαίτερα εκείνα που έχουν σχέση με τον ακριβή χρόνο λειτουργίας του καθενός από αυτά.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ

ΔΥΤΙΚΗ ΣΙΘΩΝΙΑ

Νικήτη

Θέση Λαγόμανδρα

Η συνέχιση του περυσινού ανασκαφικού έργου στη θέση Λαγόμανδρα και στον παράλιο λόφο με το τοπωνύμιο Καστέλι του Οικονόμου αποσκοπεί στην καλύτερη κατά το δυνατό διερεύνηση του χώρου και στη διάσωση περισσότερων και πληρέστερων δεδομένων του αρχαίου οικισμού της πρώιμης εποχής του Σιδήρου που εκτείνεται εκεί, προκειμένου να κριθεί οριστικά η απόφαση χορήγησης άδειας ανοικοδόμησής του στους ιδιοκτήτες Π. και Ν. Οικονόμου.

Στην προηγούμενη ανασκαφική περίοδο είχαν έρθει στο φως πολύχωρες κατοικίες, δύο τουλάχιστον λιθόστρωτοι δρόμοι και τεχνικά, κοινωφελή έργα μιας παράλιας εγκατάστασης της ΠΕΣ, οχυρωμένης με ισχυρό περίβολο[355].

Η φετινή έρευνα πραγματοποιήθηκε στα δύο ανατολικά σκάμματα, 1 και 2, καθώς και στο ανώτερο μέρος του λόφου και είχε ως αποτέλεσμα την προώθηση των εργασιών αποκάλυψης του ανατολικού οχυρωματικού περιβόλου, κάποιων επιπλέον χώρων κατοικιών ή εργαστηρίων και τη διερεύνηση των κατασκευών στο κορυφαίο τμήμα.

Στο σκάμμα 1 και σε επαφή με την ανατολική πλευρά του περιβόλου έχουν αποκαλυφθεί σε μεγαλύτερη έκταση τα εφαπτόμενα στην εξωτερική του πλευρά τμήματα των τοίχων, τα οποία όμως δεν στάθηκε και πάλι δυνατό να ερευνηθούν πλήρως. Η θέση τους προς το άκρο της πλαγιάς του λόφου συνηγορεί στην άποψη να αποτελούν ενδεχομένως μέρος κάποιας αναλημματικής κατασκευής του τείχους, όπως έχει ήδη σημειωθεί.

Η ανασκαφή του νοτιότερου κτίσματος, που είναι ακόμη σε εξέλιξη, έχει ως αποτέλεσμα τη διαπίστωση ότι αυτό καταλήγει δίπλα στον περίβολο. Στο εσωτερικό του διαγράφονται δύο χώροι, ένας από τους οποίους έχει πρόχειρα επισκευαστεί. Εδώ, αποκαλύπτονται τμήματα πίθων, ενδεικτικά της αποθηκευτικής χρήσης του ενός, τουλάχιστον, χώρου (Πίν. 63 ζ).

Η επέκταση της έρευνας των λειψάνων ενός από τα βόρεια κτίσματα στην εξωτερική πλευρά του ίδιου σκάμματος έχει φέρει στο φως μεγάλο τμήμα χώρου, η έρευνα του οποίου δεν έχει ολοκληρωθεί προς το παρόν. Δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα σώζεται κατά τόπους επάνω στο δια-

355. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 139-140 και Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Νικήτη, Λαγόμανδρα. Ένας άτυχος οικισμός της ΠΕΣ, *ΑΕΜΘ* 19 (2005).

μορφωμένο σχιστόλιθο, όπου εντοπίζονται και πάλι κάποια λείψανα αποθηκευτικών αγγείων, ενός απορριμματικού λάκκου-ορύγματος με σπασμένα αγγεία – πίθους, αμφορείς, χύτρες –, καθώς και κατάλοιπα από ενδιαφέρουσες πηλοκατασκευές. Οι δύο κυριότερες έχουν κυκλική κάτοψη και διατηρούν χαμηλό τμήμα από το τοίχωμά τους με έντονα τα ίχνη της φωτιάς. Η μία πηλοκατασκευή έχει εσωτερική διάμετρο 0,50 μ. και μικρό άνοιγμα στη βορειοανατολική της πλευρά, μπροστά από το οποίο διαμορφώνεται ανάλογος ορθογώνιος πηλόκτιστος χώρος. Στη δεύτερη, με επιχρισμένο δάπεδο, διαγράφεται καθαρά η επιφάνεια καύσης, όπου περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, λίγα όστρακα αγγείων της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και πήλινα, εύθρυπτα, πηνιόσχημα αντικείμενα. Πρόκειται ίσως για λείψανα εστιών ή, ενδεχομένως, μικρών κλιβάνων, με τα οποία πρέπει να σχετίζονται και οι άλλες πηλοκατασκευές του ίδιου χώρου, μία με αργιλικό υπόλευκο επίχρισμα και άλλη με έντονα ίχνη καύσης[356]. Από την επίχωσή του προέρχονται και λίθινα εργαλεία, τριπτήρες ως επί το πλείστον.

Ανάλογα αποτελέσματα απέδωσε η βόρεια επέκταση της έρευνας και στο διπλανό σκάμμα 2, όπου έχει ανασκαφεί σε μεγαλύτερη επιφάνεια ο λιθόστρωτος δρόμος με τη βορειοδυτική πορεία, καθώς και δύο πλούσιοι σε ευρήματα χώροι. Ο ένας, μάλιστα, από αυτούς έχει κατασκευαστεί επάνω σε μέρος του δρόμου, είναι τραπεζιόσχημος και διατηρεί τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλόχωμα. Άφθονη κεραμική καθημερινής χρήσης της πρώιμης εποχής του Σιδήρου έχει περισυλλεγεί από την επίχωση της επιφάνειάς του μαζί με θαλάσσια όστρεα, πήλινα σφονδύλια και λίθινα εργαλεία, π.χ. τριπτήρες. Στο δεύτερο χώρο διασώζεται λείψανο βοτσαλωτού δαπέδου, όπου στην αρχική του θέση έχει βρεθεί το κάτω τμήμα πίθου και δυτικότερα δύο σπασμένες τριποδικές χύτρες σε λαξεύματα του σχιστολιθικού εδάφους.

Η ανασκαφική εικόνα και άλλων χώρων της βόρειας αυτής πλευράς του σκάμματος 2 παραμένει ακόμη σε εξέλιξη, αποδίδοντας και πάλι πάμπολλα κεραμικά ευρήματα – αμφορείς, πίθους, οινοχόες, κύλικες –, πήλινα και πάλι σφονδύλια, καθώς και λίθινα εργαλεία.

Παράλληλα, στο κορυφαίο τμήμα του λόφου η έρευνα του περιβόλου, ενδεχομένως, έχει φέρει στο φως κάθετους σε αυτόν λιθόκτιστους τοίχους, που δεν αποκλείεται να σχετίζονται επίσης με την οχύρωση (Πίν. 63 η)[357].

ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Ιερισσός (Αρχαία Άκανθος)

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο η σωστική έρευνα αναλώθηκε κυρίως στο παράλιο νεκροταφείο της Ακάνθου, που εντάσσεται στην αντίστοιχη ζώνη της σημερινής Ιερισσού και συγκεκριμένα στα οικόπεδα αριθμ. 45, 118 και 138. Ερευνήθηκαν 760 τάφοι, που ανεβάζουν το συνολικό αριθμό σε 11.098, χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή του τρίτου οικοπέδου αριθ. 138.

Στο οικόπεδο 45, ιδιοκτησίας Κ. Μπέικου, γειτονικό στον αιγιαλό και στο βορειοανατολικό όριο του νεκροταφείου, έχουν αποκαλυφθεί δέκα τάφοι της κλασικής, κυρίως, εποχής. Στο σύνολο των λακκοειδών, στην πλειονότητά τους, τάφων, περιλαμβάνονται και δύο εγχυτρισμοί (Πίν. 64 α).

Η συνεχιζόμενη από την προηγούμενη χρονιά έρευνα του οικοπέδου 118, έκτασης 192 τ.μ. και ιδιοκτησίας Χ. Ψέμμα, έχει φέρει στο φως 643 ενδιαφέροντες τάφους της αρχαϊκής έως και ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής[358]. Η ανασκαφική εικόνα δεν διαφοροποιείται από τη μέχρι τώρα γνωστή, καθώς σημειώνεται μεγάλη πυκνότητα στη διάταξη των τάφων τόσο σε έκταση όσο και στο βάθος των επάλληλων στρωμάτων.

Ο ενταφιασμός κυριαρχεί στα έθιμα ταφής και το ποσοστό της καύσης είναι γύρω στο 10%. Ενήλικες και παιδιά, που υπερτερούν κατά πολύ εδώ, έχουν ενταφιαστεί στον ίδιο χώρο, όπως είναι αναμενόμενο άλλωστε, σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα (Πίν. 64 β).

Στα είδη των τάφων κυριαρχούν οι λακκοειδείς, 313. Δεν υστερούν σημαντικά και οι εγχυτρισμοί (267 συνολικά) σε αμφορείς, κατά κύριο λόγο, αλλά και σε άλλα αγγεία, όπως π.χ. υδρίες (31), χύτρες (οκτώ), στάμνος (ένας). Η πολλαπλή χρήση των τάφων έχει διαπιστωθεί σε δύο πίθους, καθώς και σε δύο κεραμοσκεπείς, που στο σύνολό τους ανέρχονται σε 31. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση ενός κτιστού κιβωτιόσχημου τάφου των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, όπου σημειώνεται ο ενταφιασμός δύο νεκρών σε επάλληλα δάπεδα (Τ. 10291 και Τ. 10577).

Στην ομάδα των δέκα πήλινων λαρνάκων, ξεχωριστή είναι η παρουσία της ταφής 10378 σε κλαζομενιακού τύπου λάρνακα με αετωματικό κάλυμμα και γραπτό μελανόμορφο διάκοσμο στο χείλος, σε τμήμα του οποίου μόλις διακρίνεται η μορφή σφίγγας (Πίν. 64 γ, δ). Ο τάφος, σε β΄ χρήση, φιλοξενούσε νεκρό του β΄ μισού του 2ου αι.

356. Για ανάλογες πηλοκατασκευές προϊστορικών χρόνων, βλ. ενδεικτικά Α. Πιλάλη-Παπαστερίου - Αι. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Ανασκαφή Αρχοντικού 1995, *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 138-140· 10Α΄ (1996), σ. 150-153.

357. Το καθημερινό ανασκαφικό έργο οφείλεται στη φροντίδα της συναδέλφου Ζ. Καραβασιλειάδου.

358. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 139 και Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Άκανθος. Το ανασκαφικό έργο της χρονιάς του 2004, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 157-164.

μ.Χ., κτερισμένο με πήλινο ειδώλιο και χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης, ενδεχομένως επί Αντωνίνων.

Η έρευνα απέδωσε και ένα πλήθος σημαντικών ευρημάτων της αρχαϊκής, ως επί το πλείστον, εποχής. Ποικίλα αγγεία εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για την εγχώρια κεραμική παραγωγή και την επείσακτη, η οποία αναφέρεται μεταξύ άλλων στις σχέσεις των Ακανθίων τόσο με τον κόσμο του ανατολικού ελλαδικού χώρου όσο και το νησιωτικό, όπως π.χ. των Κλαζομενών, της Χίου, της Θάσου. Η ανεύρεση κλαζομενιακής κεραμικής καταγράφεται στα αξιομνημόνευτα ευρήματα της βορειοελλαδικής έκτασης, δεδομένου ότι η παρουσία της είναι περιορισμένη στο χώρο, π.χ. στη Θάσο, στη Σαμοθράκη και βορειότερα στον Εύξεινο Πόντο. Ο κλαζομενιακός αμφορέας (Τ. 10920) του γ΄ τετάρτου του 6ου αι. π.Χ., διακοσμημένος με φολιδωτό κόσμημα, συγκαταλέγεται στα ελάχιστα ακέραια αγγεία της ανασκαφής (Πίν. 64 ε).

Αξίζει να σημειωθεί και η προσεγμένη κατασκευή ενός περιβόλου, διαστ. 3,95×3,50 μ., στο εσωτερικό του οποίου αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι της ρωμαϊκής, πιθανόν, αυτοκρατορικής εποχής, κάτω από λιθοσωρό ασβεστολίθων (Πίν. 64 στ).

Η ημιτελής έρευνα του δευτέρου, συνεχόμενου οικοπέδου 138, έφερε στο φως 107 τάφους και άφθονα ποικίλα ευρήματα (Πίν. 64 ζ).

Ανάμεσά τους έχουν αποκαλυφθεί και δύο μοναδικά αντικείμενα, κτερίσματα του νεκρού αθλητή του αρχαϊκού τάφου 11075[359]. Το πρώτο, ένας μαρμάρινος ενεπίγραφος δίσκος, διαμ. 0,14 μ. και βάρ. 978 γρ., αρχικά πρέπει να είχε αναρτηθεί στο ξύλινο φέρετρο, με ένα σιδερένιο καρφί, σφηνωμένο στο κέντρο του[360]. Βρέθηκε κοντά στην κνήμη του δεξιού ποδιού (Πίν. 65 α). Η σύντομη επιγραφή, πιθανόν του 6ου αι. π.Χ., χαραγμένη σε νησιωτικό αλφάβητο και σπειροειδώς στο δίσκο, μας πληροφορεί για τον άδοξο χαμό του αθλητή με τη γνωστή φόρμουλα του «ομιλούντος αντικειμένου».

Το δεύτερο, ένα σπάνιο χάλκινο δακτυλίδι με ελλειπτική σφενδόνη-σφραγίδα, απεικονίζει την κεφαλή μίας ενδιαφέρουσας τριαδικής ανδρικής μορφής, συγγενική παράσταση της οποίας κοσμεί πήλινη αγνύθα, πρόσφατο εύρημα της ανασκαφής Κρανιάς Πιερίας. Το σύνολο συμπληρώνει μία απλή σιδερένια στλεγγίδα, δηλωτική της ιδιότητας του νεκρού.

Εξάλλου, η μικρή ανασκαφή του οικοπέδου Ο2, Ο.Τ. 22, ιδιοκτησίας Μ. Σοφιανού, της πρόσφατης (νοτιοανατολικής) επέκτασης του ρυμοτομικού, έχει φέρει στο φως λιγοστά οικοδομικά λείψανα κλασικής-ελληνιστικής εποχής. Τμήμα λιθόκτιστου τοίχου και στρώματος καταστροφής συσχετίζονται με τα ερείπια κτίσματος κλασικών, επίσης, χρόνων που έχουν ανασκαφεί κατά το 1999 στο γειτονικό οικόπεδο αριθ. 15, Ο.Τ. Ζ, ιδιοκτησίας Γ. Ρούμκου-Δροσινού. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση των ιδιοκτητών.

Η σωστική ανασκαφή ενός τρίτου πεδίου στην ευρύτερη γειτονική περιοχή με τις βιοτεχνικές εγκαταστάσεις είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον[361].

Το οικόπεδο αριθ. 6 του Ο.Τ. 26, ιδιοκτησίας Σ. Αϊβαζίδη, της τελευταίας (νοτιοανατολικής) οικιστικής επέκτασης της Ιερισσού, βρίσκεται πολύ κοντά στην αδόμητη ζώνη του αρχαιολογικού χώρου της Ακάνθου και σε απόσταση μόλις 110 μ. από την ακτογραμμή. Δίπλα του (ΒΔ.) κυλά ο χείμαρρος Σουΐλως, που πρέπει να υπήρχε και κατά την αρχαιότητα, ορίζοντας αδρά το βορειοδυτικό όριο του αρχαίου οικισμού. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στα περισσότερα οικόπεδα της νοτιοανατολικής αυτής επέκτασης, αποκαλύπτονται συνεχώς αρχαιότητες και συγκεκριμένα οικοδομικά λείψανα διαφόρων κτισμάτων της πόλης, από τα οποία ελάχιστα έχουν ερευνηθεί με ιδιωτική χρηματοδότηση.

Το σκάμμα, έκτασης 460 τ.μ., καλύπτεται στο κέντρο από ένα εκτεταμένο και πυκνό στρώμα οστράκων αγγείων, αμφορέων ως επί το πλείστον, που εντοπίζεται σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο στρώμα αυτό βρίσκονται και λίγες πέτρες, λατύπες, εκκαμινεύματα, όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης, ελάχιστες κέραμοι, καθώς και θαλασσινά όστρεα, πορφύρες κυρίως, που πληθαίνουν βαθύτερα και προς ΒΑ. Εναλλάσσεται κατά τόπους με στρώσεις πηλοχώματος και άμμου, τα θραύσματα όμως των αμφορέων εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι τον υδροφόρο ορίζοντα (2,77 μ.)[362].

Το βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου κατέχουν λείψανα από επάλληλες λιθόκτιστες κατασκευές. Δίπλα τους, και σε βάθος 1,50 μ., το ίδιο στρώμα των κατακερματισμένων αμφορέων περιέχει άφθονα όστρακα ποικίλων αγγείων, που το χρονολογούν στα τέλη του 5ου αιώνα και σε όλο τον 4ο τουλάχιστον.

Τα περιορισμένα κατάλοιπα των κτισμάτων φαίνεται να αναπτύσσονται γύρω από ένα βασικό άξονα, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., δηλαδή κάθετα στην ακτογραμμή. Διατηρούνται κυρίως στο επίπεδο της θεμελίωσής τους και για

359. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, ό.π., σ. 159.

360. Συγγενικό εύρημα έχει βρεθεί και στο αρχαϊκό νεκροταφείο της Παροικιάς Πάρου, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 295, Πίν. 150α (Φ. Ζαφειροπούλου).

361. Το καθημερινό βάρος της ανασκαφής όλων των τομέων έχει αναλάβει η συνάδελφος Ο. Νασιώκα, με τη βοήθεια της Τ. Σιώπη στην περίπτωση του οικοπέδου 6 (Ο.Τ. 26), ενώ τη φροντίδα της καταγραφής-ταξινόμησης των ευρημάτων η Α. Παντή.

362. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, ό.π., σ. 159-164.

την κατασκευή τους έχουν χρησιμοποιηθεί διάφοροι λίθοι, ασβεστόλιθοι, σχιστόλιθοι, με συνδετικό υλικό λάσπη. Παρά την αποσπασματικότητά τους διακρίνονται με ασφάλεια τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις, χωρίς μεγάλες χρονικές αποκλίσεις μεταξύ τους (Πίν. 65 β):

Από την ανώτερη και νεότερη α΄ φάση έχουν αποκαλυφθεί τμήματα δύο χώρων, Δ και Ε, που εκτείνονται έξω από το όριο του σκάμματος. Οι τοίχοι, πλ. 0,38-0,57 μ., εδράζονται σε βάθος 1,37 μ. και σε επίπεδο με ελαφρά κλίση προς τον αιγιαλό. Σώζονται σε ύψος 0,40 μ. και κατέχουν έκταση διαστ. 11×1,85 μ. Στρώμα καταστροφής κεράμων στέγης εκτείνεται στο δωμάτιο Δ κυρίως, χωρίς να απουσιάζει από το διπλανό. Η έρευνά τους απέδωσε κεραμική καθημερινής χρήσης, πήλινες αγνύθες, καρφιά και χάλκινα νομίσματα, που εντάσσουν χρονολογικά τη χρήση του κτίσματος σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. Η χρονολογική ένταξη προσδιορίζεται από τα νομίσματα της Ακάνθου του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. Τα μέσα του αιώνα αντιπροσωπεύονται με μια υποδιαίρεση νομίσματος του Φιλίππου Β΄ και τα τέλη του με νομίσματα Ουρανουπόλεως. Κάτω από το στρώμα καταστροφής του δωματίου Δ βρέθηκε σε οριζόντια θέση μεγάλο τμήμα οξυπύθμενου πίθου με το στόμιο στραμμένο προς ΝΔ. Ήταν σπασμένο ήδη από την αρχαιότητα και συγκολλημένο και δεν αποκλείεται να είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθηκευτικό σκεύος μετά την επισκευή του. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν κομμάτια κεράμων και ένα νόμισμα Ουρανουπόλεως. Δυστυχώς, η έρευνα δεν είναι σε θέση να βεβαιώσει ίχνη δαπέδου στο χώρο αυτό.

Τα περιορισμένα λείψανα των τοίχων της επόμενης οικοδομικής φάσης β΄ σχηματίζουν έναν τουλάχιστον ορθογώνιο χώρο Γ, που είναι πιθανό να εκτεινόταν και βορειοδυτικότερα, κάτω από το δωμάτιο Ε, αλλά δεν στάθηκε δυνατό να ανιχνευθεί στο σύνολό του. Ένας δεύτερος χώρος Α πρέπει, ενδεχομένως, να συσχετιστεί με την ίδια οικοδομική δραστηριότητα, αν και δεν συνδέεται άμεσα με τον προηγούμενο. Το επίπεδο θεμελίωσής τους σημειώνεται σε βάθος 1,55 μ., όπου διαπιστώνεται και εδώ η συνέχεια σε έκταση και βάθος του στρώματος των θραυσμάτων αμφορέων. Τα ευρήματα του εσωτερικού των χώρων είναι στην πλειονότητά τους και πάλι αγνύθες και νομίσματα, ασυντήρητα προς το παρόν. Ανάμεσά τους ένα οστέινο αντικείμενο, κυκλικής διατομής, με ραβδώσεις στην επιφάνειά του και υπολείμματα ώχρας[363], είναι ίσως μία μικρή θήκη.

Από την αρχαιότερη, γ΄ φάση, έχει σωθεί, σε ύψος 0,70 μ. περίπου, το ανατολικότερο γωνιαίο τμήμα ενός ημιυπαίθριου μάλλον χώρου, όπως προκύπτει από το στρώμα καταστροφής των κεράμων στέγης, που αποκαλύφθηκε κατά μήκος της βορειοδυτικής μόνον πλευράς του τοίχου Β2. Οι διαστάσεις του πρέπει να ήταν μεγάλες, δεν είναι όμως δυνατό να εκτιμηθούν με τα σωζόμενα στοιχεία. Η φθορά του είναι σοβαρή τόσο στην ανατολική γωνία του όσο και στην ανωδομή του. Ο χώρος Β περιλαμβάνει ένα λιθόκτιστο πηγάδι, που δεν μπορεί να συσχετιστεί προς το παρόν με συγκεκριμένη οικοδομική φάση. Η έρευνα του πηγαδιού απέδωσε κεραμοσκεπή ταφή ζώου, ίσως σκύλου και μεταξύ άλλων ένα νόμισμα Ουρανουπόλεως. Το επίπεδο έδρασης των τοίχων του χώρου (2,29, 1,92 μ.) διαφέρει κατά 0,37 μ., με χαμηλότερη τη θεμελίωση του νοτιοανατολικού τοίχου (Β2), διαφορά δηλωτική της ανάλογης κατωφέρειας του εδάφους. Το συγκεκριμένο στοιχείο σε σχέση και με το μεγάλο αριθμό των οστράκων αμφορέων, τα εκκαμινεύματα, τα εργαλεία και τις αγνύθες οδηγεί στη σκέψη ότι βρισκόμαστε σε επάλληλες εργαστηριακές εγκαταστάσεις της κλασικής εποχής. Δίπλα τους και ο χώρος απορριμμάτων των εργαστηρίων, ένα μεγάλο πρανές, τεχνητό ή και φυσικό ίσως όρυγμα, που δεν αποκλείεται να ταυτίζεται και με την αρχαιότερη κοίτη του παρακείμενου σήμερα χειμάρρου. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι βρισκόμαστε στη γειτονική περιοχή του νεκροταφείου, όπου τα τελευταία χρόνια διαπιστώθηκε η βιοτεχνική χρήση του χώρου με την αποκάλυψη σημαντικού τμήματος του κεραμικού της κλασικής Ακάνθου, από τον οποίο απέχει γύρω στα 100 μ.[364].

Ακολουθεί, τελικά, η αποκάλυψη των τεκμηρίων. Οξυπύθμενοι αμφορείς βυθισμένοι στον υδροφόρο ορίζοντα, έχουν παραμείνει τοποθετημένοι στη σειρά, κατά τον άξονα ΒΑ.-ΝΔ., στην απέναντι (νοτιοανατολική) πλευρά του σκάμματος. Η ορατή έκτασή τους, παράλληλα στα λείψανα του εργαστηρίου και σε απόσταση 15 μ. από αυτά, έχει προς το παρόν διαστάσεις 13,5×1,65 μ. (Πίν. 65 γ). Η ασφαλής φύλαξη-διατήρηση των αμφορέων και η καλύτερη αξιοποίηση του διαθέσιμου χώρου ήταν προφανώς οι αποφασιστικοί παράγοντες για τη συγκεκριμένη διάταξή τους. Έτσι παρατηρείται η τοποθέτησή τους κατά παράταξη με την εμβόλιμη βάση τους προς το έδαφος, ενώ μια άλλη σειρά είναι τοποθετημένη οριζόντια με το στόμιο στραμμένο προς ΒΔ., στηριζόμενη στο κενό ανάμεσα στους λαιμούς των προηγουμένων. Κατέχει με αυτόν τον τρόπο το μικρότερο δυνατό χώρο, δημιουργώντας κατά το ύψος και κενό, όπου τοποθετείται μία άλλη σειρά αμφορέων, πίσω

363. Η αναγνώριση-διάσωση των ποικίλων οργανικών ουσιών κατά τη συντήρηση των ευρημάτων έχει επιτευχθεί χάρη στην άρτια γνώση και εμπειρία της χημικού-συντηρήτριας της Εφορείας Σ. Βιβτένκο. Ανάλογη είναι και η συμβολή της συντηρήτριας Β. Μιχαλοπούλου, στην επιδεξιότητα της οποίας οφείλεται και η άμεση επέμβαση-προστασία ενός μεγάλου μέρους των ευαίσθητων αρχαιοτήτων.

364. Βλ. Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Κεραμικοί κλίβανοι Ακάνθου, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 167-176.

από την ορατή πρώτη σειρά, και πάλι με τη βάση τους στερεωμένη στο έδαφος, το οποίο μάλιστα πρέπει να βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο[365]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έρευνα των αμφορέων δεν έχει ολοκληρωθεί.

Η επιφάνεια ανεύρεσης των αμφορέων σε γενικές γραμμές αντιστοιχεί στο επίπεδο θεμελίωσης της αρχαιότερης εργαστηριακής εγκατάστασης – βάθος 2,20 μ. –, με αποτέλεσμα σήμερα το κατώτερο μέρος των αγγείων να καλύπτεται από το νερό, γεγονός που δυσχεραίνει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Ωστόσο, με βάση τα σωζόμενα στην επιφάνεια στοιχεία προκύπτει η σκέψη της ύπαρξης πρόχειρης στοάς για τη φύλαξη των αμφορέων. Η στοά αυτή ίσως οριοθετείται από δύο παράλληλες σχεδόν σειρές μικρών επίπεδων λίθων, οι οποίοι σε κάποια σημεία φαίνεται να λειτουργούν και ως επιφανειακά υποστηρίγματα των οριζοντίως τοποθετημένων αμφορέων.

Ο αριθμός των 90, τουλάχιστον, αποθηκευμένων προς το παρόν αμφορέων δηλώνει πέρα από κάθε αμφιβολία τη βιοτεχνική παραγωγή τους σε εργαστήριο της Ακάνθου, το οποίο παράγει δύο τύπους διαφορετικής χωρητικότητας, με λοξότμητο χείλος και ψηλό λαιμό (Πίν. 65 δ-ε). Η διαφορά τους, πλην του μεγέθους, σημειώνεται στο ευρύ σώμα και στον τονισμένο ώμο. Κάποιοι αμφορείς διασώζουν στο λαιμό γραπτό διάκοσμο από ερυθρωπή ταινία, που περιτρέχει το χείλος και τη γένεση των λαβών, καθώς και μία φυτική μάλλον, βαθυκάστανη ρητίνη, που έχει χρησιμοποιηθεί για την αποκατάσταση μικροφθορών κατά την κατασκευή (Πίν. 66 α).

Συνεχίστηκε, εξάλλου, η μικρή ανασκαφική έρευνα στην αδόμητη ζώνη του αρχαιολογικού χώρου της Ακάνθου. Εδώ, στη θέση Λαδιάβα, ερευνάται, όπως είναι γνωστό, το βόρειο τμήμα κλασικού-ελληνιστικού κτιρίου, που το μεγαλύτερο και καλύτερα σωζόμενο μέρος του έχει προστατευθεί και αναδειχθεί στο πλαίσιο των έργων του Β΄ ΚΠΣ. Η ανασκαφή υλοποιείται χάρη στη χρηματοδότηση του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης και έχει ως αποτέλεσμα την πληρέστερη εικόνα ενός λιθόστρωτου, το οποίο αποκαλύπτεται ήδη από την περυσινή περίοδο προς το μέσον περίπου του βόρειου αυτού χώρου και κάτω από λείψανα θεμελίωσης νεότερων σπιτιών του εγκαταλελειμμένου οικισμού της Ιερισσού (1932). Το λιθόστρωτο φαίνεται να συσχετίζεται με λιθόκτιστη κατασκευή, μέρος της οποίας βρίσκεται κάτω από το δυτικό τοίχο του κτιρίου (Πίν. 66 β). Κατά τον καθαρισμό του έχουν συγκεντρωθεί χάλκινα, φθαρμένα νομίσματα και κατακερματισμένα όστρακα αγγείων της ελληνιστικής κυρίως εποχής.

Παράλληλα, έχει προχωρήσει η έρευνα και του βόρειου τοίχου, του οποίου έχει εντοπιστεί η βορειοανατολική γωνία προς το παρόν.

Στο χώρο του πιθεώνα του κτιρίου συνεχίστηκε, εξάλλου, η σταδιακή ανασκαφή-στερέωση των πίθων, στη διάρκεια της οποίας κάτω από το στρώμα καταστροφής των κεράμων της στέγης του και γύρω από το χείλος του πίθου 2, ήλθαν στο φως και θραύσματα πήλινων ελληνιστικών ειδωλίων γυναικείων μορφών.

Η μικρή χρηματοδότηση και οι αρνητικοί παράγοντες στην εξέλιξη της ανασκαφής, δηλαδή η πυκνότητα και η επαλληλία των ποικίλων οικοδομικών λειψάνων διαφόρων εποχών, δεν επιτρέπουν τη γοργή και ουσιαστική πρόοδο στο θέμα αυτό.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά τη διάρκεια του έτους 2004, πραγματοποιήθηκαν επιβλέψεις δημόσιων και ιδιωτικών έργων με πενιχρά, ωστόσο, αποτελέσματα για τη διαπίστωση της ανθρώπινης δραστηριότητας στο χώρο.

Κιλκίς

Κατασκευή Κολυμβητηρίου

Κατά τις εκσκαπτικές εργασίες για την κατασκευή κολυμβητηρίου στα νοτιανατολικά της πόλης του Κιλκίς, εντοπίστηκαν δύο λάκκοι που περιείχαν χονδροειδή αβαφή κεραμική, καθώς υπολείμματα στάχτης. Δυστυχώς, δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα ή άλλα κατάλοιπα ανθρώπινης δραστηριότητας. Τις εργασίες επέβλεπε ο αρχαιολόγος Δ. Παπαδημητρίου.

Ελευθεροχώρι - Ηλιόλουστο

Κατασκευή αγροτικού δρόμου Ελευθεροχωρίου - Ηλιόλουστου

Κατά τη διάρκεια κατασκευής του παραπάνω έργου και για την πρόληψη τυχόν καταστροφής μη εντοπισμένου αρχαιολογικού χώρου, με βάση και τις σχετικές προϋποθέσεις της χορηγηθείσας άδειας, ανέλαβε η Υπηρεσία μας την εποπτεία του παραπάνω έργου. Παρά τις μεμονωμένες περιπτώσεις ανεύρεσης επιφανειακών οστράκων δεν διαπιστώθηκε κατά μήκος του έργου ανθρώπινη δραστηριότητα ή εγκατάσταση. Τις εργασίες επέβλεπε η αρχαιολόγος Ε. Κωνσταντινίδου.

365. Για τις περιπτώσεις συγγενικών ευρημάτων, τη χωροθέτηση και το σκοπό τοποθέτησής τους, βλ. π.χ. Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, *Η ελληνιστική οχύρωση της Ρόδου*, Αθήνα 2004, σ. 62-63, πίν. 16-19 και 23.

Μυλοχώρι-Πλαγιά

Κατασκευή οδού Μυλοχωρίου-Πλαγιάς έως Δ/νση Ε.Ο. Θεσσαλονίκης-Κιλκίς-Δοϊράνης

Κατά τη διάρκεια κατασκευής του παραπάνω έργου και για την πρόληψη τυχόν καταστροφής μη εντοπισμένου αρχαιολογικού χώρου, με βάση και τις σχετικές προϋποθέσεις της χορηγηθείσας άδειας, ανέλαβε η Υπηρεσία μας την εποπτεία του παραπάνω έργου. Δεν διαπιστώθηκε κατά μήκος του έργου ανθρώπινη δραστηριότητα ή εγκατάσταση. Τις εργασίες επέβλεπε ο αρχαιολόγος Γ. Δελιόπουλος.

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΝΟΜΟΥ ΚΙΛΚΙΣ

Δίκτυο κατανομής φυσικού αερίου για βιομηχανικούς καταναλωτές

Οι εργασίες του δικτύου ξεκίνησαν από την παλαιά Εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Κιλκίς, έξω από το χωριό του Αγίου Παντελεήμονα. Το όρυγμα διανοίχθηκε από τη δεξιά πλευρά της ασφαλτοστρωμένης οδού κατά μήκος 1.482,80 μ. και σε βάθος 1,10 μ. Κατά τη διάρκεια των εκσκαπτικών εργασιών εντοπίστηκε τμήμα λιθόστρωτου δρόμου των αρχών του περασμένου αιώνα το οποίο καλύφθηκε από τη μεταγενέστερη ασφαλτόστρωση.

Μεταλλικό

Οικόπεδο Α. Χαριτίδη

Ο ιδιοκτήτης του οικοπέδου Α. Χαριτίδης, υπέβαλε αίτηση για χορήγηση άδειας εκσκαφής στο αγροτεμάχιο 899, που βρίσκεται στην περιοχή του Μεταλλικού, στην ευρύτερη ζώνη του οποίου υπάρχουν πέντε κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι. Η άδεια εκδόθηκε υπό τον όρο να προηγηθούν δοκιμαστικές τομές, ωστόσο, παρά τις δεσμεύσεις ο ιδιοκτήτης προχώρησε στην εκσκαφή των θεμελίων. Εστάλη σήμα διακοπής εργασιών και στη συνέχεια με έγκριση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων για την ανάληψη της οικονομικής δαπάνης από τον ιδιοκτήτη ξεκίνησε ανασκαφική έρευνα. Πραγματοποιήθηκαν τομές σε δύο τετράγωνα διαστάσεων 8×5 μ. με την επίβλεψη του αρχαιολόγου Γ. Δελιόπουλου.

Διαπιστώθηκε η ύπαρξη ομοιογενούς υπεδάφους που καλύπτει σχεδόν όλη την οικοδομήσιμη έκταση. Πρόκειται για ένα επιφανειακό στρώμα πάχ. 0,20 μ. περίπου (καλλιεργήσιμο) και μετά από αυτό ένα αμμώδες, λεπτόκοκκο σφιχτό +/- 0,25 μ. Δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα και δεν παρατηρήθηκαν αλλαγές στο χρώμα του χώματος. Τα όστρακα που περισυνελέγησαν από το χώρο, προφανώς μετακύλυσαν από αλλού ή μεταφέρθηκαν από την άροση. Τα όστρακα είναι χονδροειδής χειροποίητη κεραμική προϊστορικών χρόνων.

Άνω Απόστολοι

Οικόπεδο Γ. Παραστατίδη (αρχαία Μόρρυλος)

Εκ μέρους των ιδιοκτητών Σ. και Γ. Παραστατίδη υποβλήθηκε στην Υπηρεσία μας το Δεκέμβριο του 2004, αίτηση για ανέγερση κτηνοτροφικής μονάδας στα αγροτεμάχια 408, 409, 411, 402, 403α και 332, τα οποία περιλαμβάνονται στην έκταση του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας πόλεως Μορρύλου στην περιοχή των Άνω Αποστόλων Κιλκίς. Το αίτημα των ιδιοκτητών απορρίφθηκε μετά και από την ομόφωνη γνωμάτευση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας, με το αιτιολογικό ότι η μονάδα, καθώς βρίσκεται εντός του αρχαιολογικού χώρου, θα προκαλούσε άμεση βλάβη στα υποκείμενα αρχαιολογικά στρώματα, από την ανέγερση των κτισμάτων, αλλά και έμμεση, στο ευρύτερο περιβάλλον εξαιτίας του κτηνοτροφικού χαρακτήρα της.

Ο ιδιοκτήτης όμως προχώρησε στην ανέγερση των σταβλικών εγκαταστάσεων πριν από τη χορήγηση της άδειας εκσκαφής με αποτέλεσμα να του υποβληθεί μήνυση. Στη συνέχεια πρότεινε την ανάληψη της οικονομικής δαπάνης για τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών για να διαπιστωθούν τα όρια του αρχαιολογικού χώρου, αίτημα που έγινε αποδεκτό, μετά από σύμφωνη γνωμάτευση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων. Πραγματοποιήθηκαν πυκνές δοκιμαστικές τομές με χρήση μικρού εκσκαπτικού μηχανήματος με την επίβλεψη του αρχαιολόγου Δ. Παπαδημητρίου, από τις οποίες προέκυψαν τα εξής:

α) Η επιφανειακή κεραμική προέρχεται από κατολίσθηση επιχώσεων από τα υπερκείμενα στρώματα και ελαττώνεται με την απομάκρυνση από τις υπώρειες της τούμπας.

β) Εμφανίστηκε το βραχώδες υπέδαφος μετά από το επιφανειακό, που έχει πάχος 0,20-0,30 μ. περίπου.

Μετά από τη διενέργεια των δοκιμαστικών τομών στα συγκεκριμένα αγροτεμάχια και τα αρνητικά ως προς την ύπαρξη αρχαιοτήτων αποτελέσματά τους και κατά συνέπεια τη μη καταστροφή αρχαιοτήτων, η Εφορεία μας εισηγήθηκε στο ΚΑΣ: αναοριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου, με την οποία τα αγροτεμάχια των ιδιοκτητών Παραστατίδη βρίσκονται εκτός αρχαιολογικού χώρου και αποδοχή της διαμορφωμένης κατάστασης και την έγκριση της χρήσης των κτισμάτων υπό τις εξής προϋποθέσεις:

α) Να πραγματοποιηθεί περίφραξη της ιδιοκτησίας Παραστατίδη με κοινό συρματόπλεγμα και β) διπλή περι-

μετρική δενδροφύτευση. Στόχος της περίφραξης και των δενδροφυτεύσεων είναι, αφενός η αποτροπή της ελεύθερης βοσκής των ζώων και αφετέρου ο περιορισμός της οπτικής όχλησης και η καλύτερη προστασία του αρχαιολογικού χώρου. Προτείνουμε, λοιπόν, εσωτερικά της περίφραξη δενδροφύτευση με ορθόκλαδα κυπαρίσσια ανά 2 μ. και στη συνέχεια δεύτερη σειρά δενδροφύτευσης από πυράκανθα ανά 1,80 μ.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΧΩΡΩΝ

Δίον

Μακεδονικός τάφος (τάφος Σωτηριάδη) (Πίν. 66 γ)

Ολοκληρώθηκαν φέτος οι στοιχειώδεις εργασίες αποχωμάτωσης και καθαρισμού του γνωστού από το 1930 μακεδονικού τάφου και του περιβάλλοντος χώρου του.

Μελέτη συντήρησης των κονιαμάτων του και των σωζόμενων σπαραγμάτων των τοιχογραφιών του έχει συνταχθεί από το συντηρητή της Εφορείας Δ. Καπιζιώνη. Επίσης, ενισχύθηκε-βελτιώθηκε το παλιό μετάλλινο στέγαστρο και αντικαταστάθηκε η επικάλυψή του σύμφωνα με τη μελέτη του αρχιτέκτονα Ξ. Γιαννάκη[366].

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΓΚΑΔΑ

Σοχός

Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφη παράσταση, ΜΘ 23106

Μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα με ανάγλυφη παράσταση Έρωτα σε κατ' ενώπιον απόδοση, που στηρίζεται με τα δύο χέρια σε δάδα στραμμένη προς τα κάτω. Εξαιρετικά χονδρόκοκκο μάρμαρο.

Βρέθηκε από τον Ι. Παπαδόπουλο κατά την άροση του αγροτεμαχίου ιδιοκτησίας Ι. Μπουχώρη, κατοίκων Σοχού.

Διαστάσεις: ύψος 0,45 μ., μέγιστο πλάτος 0,335 μ., πάχος 0,16 πάνω και 0,185 μ. κάτω. Το πάχος της πλάκας αυξάνεται ελαφρώς από πάνω προς τα κάτω. Το πεδίο, όπου αναπτύσσεται η ανάγλυφη παράσταση πλαισιώνεται πάνω, δεξιά και αριστερά από αργό κυμάτιο πλ. ± 0,03 μ., ενώ κάτω από την παράσταση, σε πεδίο ύψ. 0,065 μ., αναπτύσσεται η επιτύμβια επιγραφή. Το κάτω άκρο της πλάκας, κάτω από την επιγραφή, διαμορφώνεται σε έμβολο, για τη στήριξή της.

Η κάτω δεξιά γωνία της πλάκας είναι αποκρουσμένη, ενώ πολλές αποκρούσεις φέρει στο πεδίο της επιγραφής, στο πρόσωπο του Έρωτα, στην κόμη του, στα άκρα του και στον κορμό του.

Ο νεαρός Έρωτας σε κατενώπιον απόδοση, στηρίζεται με τα δύο χέρια σε δάδα που είναι τοποθετημένη κάτω από την αριστερή του μασχάλη και η φλόγα της είναι στραμμένη προς τα κάτω, προς το έδαφος. Στο πρόσωπό του δεν διακρίνεται κανένα χαρακτηριστικό. Στάσιμο σκέλος είναι το δεξί, που αποδίδεται κατενώπιον, ενώ το αριστερό λυγίζει στο γόνατο, εκτείνεται χιαστί πίσω από το δεξί και στηρίζεται στα ακροδάχτυλα με το πέλμα σε κατακόρυφη θέση. Τα χέρια του είναι λυγισμένα, οι παλάμες ενώνονται και κρατούν το άκρο της ανάποδης δάδας, που βρίσκεται στο ύψος του δεξιού του ώμου. Το κεφάλι του γέρνει και αυτό προς τα δεξιά και στηρίζεται και αυτό στη δάδα. Ο κορμός του Έρωτα πλαισιώνεται δεξιά και αριστερά από τις ανοιγμένες φτερούγες του. Στο κάτω άκρο της δάδας, η αναμμένη φλόγα της κατευθύνεται προς τα δεξιά.

Διακρίνονται γράμματα από δύο στίχους της επιγραφής:

- - - - *K.O*- - - -

- - -*Y.XE* - - -

Μηνοειδές Ε, ύψ. 0,012 μ., Ο ύψ. 0,009 μ., διάστιχο ύψ. 0,003 μ. Χρονολόγηση με βάση το θέμα, την τεχνοτροπία, και τη μορφή των γραμμάτων: τέλη 1ου-2ος αι. μ.Χ.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

Μεσημέρι

Κατά το 2004, παραδόθηκε στην Εφορεία μια ερυθρόμορφη πελίκη του 4ου αι. π.Χ. (ΜΘ 22735). Η πελίκη έχει ύψος 0,22 μ. και είναι ακέραιη. Φέρει στην Α΄ όψη παράσταση ανόδου Κόρης και στη Β΄ σκηνή γυμνασίου. Το αγγείο παραδόθηκε από το Ν. Σφυρή, ο οποίος δήλωσε ότι το βρήκε στο Μεσημέρι Νομού Θεσσαλονίκης.

Νέα Φιλαδέλφεια

Ο Χ. Χρύσογλου παρέδωσε ένα σύνολο αρχαίων αντικειμένων (ΜΘ 23068-23097), που προέρχονται από την

366. *ΑΔ* 31 (1976): Χρονικά, σ. 239 (Κ. Ρωμιοπούλου).

αγροτική περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν τρία χάλκινα δακτυλίδια με ενσφράγιστη σφενδόνη, τρεις αμφικωνικές ψήφοι, έξι χάλκινοι κρίκοι, ένα χάλκινο περίαπτο-νόμισμα, τρεις μολύβδινες αγνύθες, μολύβδινο σταθμίο, μολύβδινος αστράγαλος, χάλκινο περίαπτο, χάλκινο μικρό βραχιόλι, τμήματα μολύβδινων συνδέσμων, έξι πήλινες αγνύθες, δύο πήλινα σφονδύλια, ένα τμήμα αριστερού χεριού μαρμάρινου αγαλματιδίου, καθώς επίσης και 457 νομίσματα, από τα οποία 20 αργυρά και τα υπόλοιπα χάλκινα (Ν 2679-80). Σύμφωνα με την εκτίμηση του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών, τα περισσότερα νομίσματα είναι ρωμαϊκά, λιγοστά ανήκουν στον 4ο αι. π.Χ., αρκετά είναι ελληνιστικά και βυζαντινά. Υπάρχουν ακόμη και λίγα νομίσματα της οθωμανικής περιόδου.

Μερικά από τα παραπάνω αντικείμενα προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου της Τράπεζας Ναρές, ενώ τα περισσότερα από μια άγνωστη αρχαιολογική θέση, την οποία μας υπέδειξε ο Χρύσογλου και η οποία βρίσκεται σε μικρή απόσταση βόρεια της Νέας Φιλαδέλφειας. Πρόκειται για ένα μικρό οικισμό ρωμαϊκών χρόνων που εκτείνεται στα πρανή ενός χαμηλού γήλοφου, ενώ νοτιότερά του εντοπίζεται και το νεκροταφείο του.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Ευρωπός

Ο Α. Αρσλανίδης παρέδωσε χάλκινο νόμισμα που βρήκε στη διάρκεια γεωργικών εργασιών. Καταγράφηκε με αριθμό ευρετηρίου ΑΕΜΚ[367] 9964.

Λευκοχώρι

Ο αρχαιοφύλακας της 9ης ΕΒΑ Π. Παντσίδης βρήκε στο λόφο του Αγίου Γεωργίου στο Λευκοχώρι (υπάγεται διοικητικά στο Νομό Θεσσαλονίκης) και παρέδωσε στο Μουσείο Κιλκίς, ένα χάλκινο νόμισμα που καταγράφηκε με αριθμό ευρετηρίου ΑΕΜΚ 9965.

Μεγάλη Βόλβη

Ο Κ. Αναστασιάδης βρήκε σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας του, στη θέση Μπαΐρια της Μεγάλης Βρύσης, τα παρακάτω αντικείμενα, τα οποία παρέδωσε στο Μουσείο Κιλκίς και καταγράφηκαν ως εξής: πήλινη οινοχόη ΑΕΜΚ 9966, τμήμα κύλικας ΑΕΜΚ 9967, χάλκινο κλειδί ΑΕΜΚ 9968, χάλκινο νόμισμα ΑΕΜΚ 9969, χάλκινη πόρπη ΑΕΜΚ 9970, αδιάγνωστο αντικείμενο ΑΕΜΚ 9971.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από κατασχέσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

Δέκα νομίσματα στην παράνομη κατοχή του S.J. Ristov, υπήκοου Αυστραλίας, κατοίκου Σίδνεϋ Αυστραλίας. Πρόκειται συγκεκριμένα για δύο χάλκινα, φθαρμένα νομίσματα ελληνικών πόλεων επί ρωμαιοκρατίας και οκτώ νεότερες απομιμήσεις αρχαίων ελληνικών και ρωμαϊκών νομισμάτων.

77 νομίσματα, από τα οποία 75 χάλκινα και δύο αργυρά, στην παράνομη κατοχή των A.J. Perndoj, υπήκοου Αλβανίας, κατοίκου Θεσσαλονίκης και Z.N. Perndoj, υπηκόου Αλβανίας, κατοίκου Νιγρίτας Σερρών. Πρόκειται συγκεκριμένα για κοπές πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας (Αμφιπόλεως, Δίου, Εδέσσης, Πέλλας, Φιλίππων, Θεσσαλονίκης, φθαρμένα ελληνικών πόλεων αυτοκρατορικών χρόνων, Κοινού των Μακεδόνων, Φιλίππου Β΄ και Περσέως), καθώς και για εκδόσεις αυτοκρατόρων των ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων. Τα νομίσματα των ελληνικών πόλεων που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς-αυτοκρατορικούς χρόνους, πιθανότατα αποτελούν το όλον ή τμήμα θησαυρού.

Τέσσερα αντικείμενα, καθώς και 244 νομίσματα στην παράνομη κατοχή του Η.Κ. Βασιλείου, κατοίκου Θεσσαλονίκης. Πρόκειται συγκεκριμένα για μια μαρμάρινη, εικονιστική κεφαλή νέου, που χρονολογείται το 2ο αι. μ.Χ., ένα χρυσό δακτυλίδι με ακόσμητη σφενδόνη, που χρονολογείται το β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., ένα χάλκινο, φαλλόσχημο περίαπτο ελληνιστικών χρόνων και ένα θραύσμα πήλινου αγγείου, που σώζει τμήμα της βάσης και του κάτω μέρους του σώματος, κλασικών χρόνων, καθώς και για χάλκινα στην πλειονότητά τους νομίσματα, κοπές κυρίως πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας και της Θράκης, κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (Αβδήρων, Αίνου, Αμφαξίτιδος, Απολλωνίας, Εδέσσης, Θάσου, Καρδίας, Μαρωνείας, Ορθαγορίας, Σαμοθράκης, Φιλιππουπόλεως, Λυσιμάχου, Ακάνθου, Αμφιπόλεως, Αφύτιος, Τραγίλου, Κοινού των Βοττιαίων, Κοινού των Χαλκιδέων, Κοινού των Μακεδόνων, Μένδης, Ουρανουπόλεως, Παρώρειας, Πέλλας, Ποτίδαιας, Πύδνας, Σερμυλίας, Σκιώνης, Φιλίππων, Θεσσαλονίκης, Παυσανία, Περδίκκα Γ΄, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητού, Αντιγόνου Γονατά, Φιλίππου Ε΄ και Περσέως), αλλά και για εκδόσεις υστερορρωμαϊκών, βυζαντινών και νεότερων χρόνων.

367. Αριθμός Ευρετηρίου Μουσείου Κιλκίς.

Από τα ελάχιστα αργυρά ξεχωρίζουν: στατήρ απροσδιόριστου μακεδονικού νομισματοκοπείου (βλ. *CH* VIII, 37, πίν. III, 22), στατήρ Σκιώνης (βλ. M. Price, *Coins of the Macedonians*, London 1975, πίν. VI, 29) και στατήρ Θάσου (*SNG* Cop. 1008-9).

27 μετάλλινα μικροαντικείμενα και 219 νομίσματα στην παράνομη κατοχή του Π.Γ. Κριτσιάνη, κατοίκου Μοδίου, Δήμου Νέας Μαδύτου, Νομού Θεσσαλονίκης. Την πλειονότητα των μικροαντικειμένων απαρτίζουν χάλκινα κοσμήματα (δακτυλίδια, περόνες, ψέλια), μολύβδινες αγνύθες, καθώς και χάλκινα ελάσματα, κρίκοι και εφηλίδες, τα οποία χρονολογούνται από τους κλασικούς έως και τους νεότερους χρόνους. Το σύνολο σχεδόν των νομισμάτων απαρτίζουν χάλκινα νομίσματα, στην πλειονότητά τους κοπές πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας (Ακάνθου, Αμφιπόλεως, Κοινού των Βοττιαίων, Κασσάνδρειας, Κοινού των Χαλκιδέων, Πέλλας, Φιλίππων, Θεσσαλονίκης, Αμύντα Γ΄, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητού, Αντιγόνου Γονατά, Φιλίππου Ε΄ και Περσέως), καθώς και λίγες υστερορρωμαϊκές (Κωνσταντίου Β΄, Αρκαδίου), βυζαντινές (Ιουστινιανού Α΄, Λέοντος ΣΤ΄, Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, Μανουήλ Α΄ Κομνηνού) και οθωμανικές εκδόσεις.

ΑΔΕΙΕΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Η Γ.Α. Δάλλα, κάτοικος Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος 79 νομισμάτων με την αριθ. πρωτ.: ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/ Φ25/23912/1923/11.3.2004 απόφαση του ΥΠΠΟ. Πρόκειται συγκεκριμένα για χάλκινα νομίσματα Φίλιππου Β΄ (*SNG* Cop. 581 και 602-3), Αλεξάνδρου Γ΄ (*SNG* Cop. 1029-33, 1035 και 1119-21, καθώς και Price, 314), Κασσάνδρου (*SNG* Cop. 1142-53 και 1154-8), Φιλίππου Ε΄ (*SNG* Cop. 1244-6 και 1248-51), Μακεδονίας επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως (*SNG* Cop. 1296-7), Μακεδονίας υπό ρωμαϊκή κηδεμονία (*SNG* Cop. 1316 και 1320), Κοινού των Μακεδόνων επί Γορδιανού Γ΄ (Gaebler, III2, σ. 139, 572 και σ. 157, 688), Αμφιπόλεως επί Φιλίππου Ε΄ ή Περσέως (*SNG* Cop. 81), Αμφιπόλεως επί Αυγούστου (*SNG* Cop. 89 και 92), Αμφιπόλεως επί Σαβίνας, Πέλλας (Gaebler, III2, πίν. XIX, 7 και *SNG* Cop. 266 κ.ε.), Φιλίππων (*SNG* Cop. 295 κ.ε., 305-6 και *RPC* I, 1650), Θεσσαλονίκης (*SNG* Cop. 346-8), Ροιμητάλκου (για τον τύπο βλ. Youroukova, σ. 160-4), Αμισού (*SNG* Cop. 167 κ.ε.), Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου (*SNG* Cop. 158-62), σηστέρτιο Νέρβα (*RRC* II, σ. 227, 64), σηστέρτιο Αλέξανδρου Σεβήρου (*HCC* III, σ. 149, 87), σηστέρτιο Οστιλιανού (*HCC* III, σ. 253, 8712-4), τρία φθαρμένα ρωμαϊκών χρόνων, ένα φθαρμένο υστερορρωμαϊκό, τρία νεωτερικά και τέλος τρία αργυρά, ήτοι μία νεότερη απομίμηση αργυρού τετράδραχμου Κοινού των Χαλκιδέων, ένα δηνάριο Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (*RRC*, 362), καθώς και ένα αργυρό (;), νομισματόμορφο κέρμα της κατηγορίας των «μαγικών» (για το θέμα βλ. *ΔΕΝΑ* 8, σ. 357-92). Τα παραπάνω αποτελούσαν οικογενειακή κληρονομιά της κατόχου.

Ο Π.Ι. Σούλας, κάτοικος Ευόσμου Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος ενός αργυρού νομίσματος με την αριθ. πρωτ.: ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ25/74243(πε-02)/5486/22.6.2004 απόφαση του ΥΠΠΟ. Πρόκειται συγκεκριμένα για μια αργυρή δραχμή Αλεξάνδρου Γ΄ (Price, 1406), νομισματοκοπείου Λαμψάκου, την οποία αγόρασε σε δημοπρασία, μέσω διαδικτύου.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

2003

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΚΑΝΘΟΣ

Κατά το 2003, άρχισα τη μελέτη των σφραγισμάτων της Ακάνθου σε συνεργασία με την Ε. Τρακοσοπούλου. Εργαστήκαμε τόσο στις αποθήκες του Μουσείου της Θεσσαλονίκης όσο και σε αυτές της Ιερισσού και το ευτύχημα είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος τους βρέθηκε από την ίδια την Ε. Τρακοσοπούλου στα εργαστήρια της Ιερισσού. Από την πρώτη επαφή μου με το υλικό, διαπίστωσα ότι, όπως είχα υποθέσει και το 1987, τα σφραγίσματα με τη ρόδα είναι της Ακάνθου, αλλά επιπλέον αυτή η πόλη παρήγαγε και πολλές άλλες σειρές σφραγίδων που μέχρι τώρα παρέμεναν αταύστιστες γεωγραφικά.

Y. GARLAN

2004

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Η ΚΖ΄ ΕΠΚΑ ιδρύθηκε με το ΠΔ 164/2002, το οποίο προέβλεπε μια σειρά νέων αρχαιολογικών υπηρεσιών με στόχο την αποκέντρωση και την αποσυμφόρηση των Εφορειών με αρμοδιότητες σε πολλούς νομούς. Η έναρξη της λειτουργίας της ΚΖ΄ ΕΠΚΑ έγινε στις 26 Ιανουαρίου 2004 με την ανάληψη υπηρεσίας της υπογράφουσας, η οποία τοποθετήθηκε ως προϊσταμένη της νέας υπηρεσίας. Η ΚΖ΄ ΕΠΚΑ αποσχίστηκε από την ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ (η οποία μέχρι τότε είχε στην περιοχή ευθύνης της τέσσερις νομούς: Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Κιλκίς και Πιερίας) και αποτέλεσε ανεξάρτητη περιφερειακή μονάδα, αμέσως μετά την ενεργοποίηση της ισχύος του προαναφερθέντος ΠΔ.

Κύριο και επιτακτικό μέλημα για την έναρξη της λειτουργίας της νεοσυσταθείσης υπηρεσίας ήταν η εξεύρεση στέγης στην Κατερίνη, πρωτεύουσα πόλη του Νομού Πιερίας και έδρα της νέας υπηρεσίας. Η στελέχωσή της με το απαραίτητο επιστημονικό, διοικητικό και φυλακτικό προσωπικό ήταν το επόμενο βήμα. Μέχρι να προχωρήσουν οι διοικητικές διαδικασίες για τοποθέτηση προσωπικού, η ΚΖ΄ ΕΠΚΑ λειτούργησε επί εννεάμηνο περίπου με τους απολύτως απαραίτητους υπαλλήλους, οι οποίοι προσελήφθησαν ως ωρομίσθιο προσωπικό, μία γραμματέα και μία λογίστρια.

Κατά το δέκατο μήνα λειτουργίας της υπηρεσίας εγκρίθηκαν από τα υπηρεσιακά συμβούλια οι ήδη αιτηθείσες μεταθέσεις αρκετών υπαλλήλων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, όπως του αρχαιολόγου Μ. Μπέσιου, ο οποίος για πάνω από 20 έτη δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή της βόρειας Πιερίας, του φυλακτικού προσωπικού του αρχαιολογικού χώρου και Μουσείου του Δίου και του αρχαιολογικού χώρου του Μακρυγιάλου, καθώς και ορισμένων συντηρητών και εργατοτεχνιτών στον ίδιο χώρο. Όλοι οι εργαζόμενοι στις ανασκαφές της περιοχής της βόρειας Πιερίας παρείχαν εξαρχής ατύπως τις υπηρεσίες τους στη νέα Εφορεία.

Η νέα υπηρεσία στεγάστηκε στο δεύτερο όροφο του διατηρητέου κτιρίου επί της οδού Παρμενίωνος 33, τον οποίο παραχώρησε ασμένως, και με απόφαση δημοτικού συμβουλίου, ο τότε δήμαρχος Κατερίνης Ι. Αμοιρίδης για δωδεκαετή χρήση. Το οίκημα, ωστόσο, πριν εγκατασταθούν τα γραφεία της Εφορείας ανακαινίστηκε ριζικώς, εργασίες οι οποίες διήρκεσαν ένα τετράμηνο. Τοποθετήθηκαν θύρες ασφαλείας και κιγκλιδώματα, ανεξάρτητος θερμαντικός λέβητας, επισκευάστηκε ο χώρος υγιεινής, τα πατώματα και τα κουφώματα, δημιουργήθηκε ένας μικρός χώρος κουζίνας, ενώ ανακατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου η στέγη του κτιρίου διότι είχε πολύ σοβαρά προβλήματα στεγανότητας. Ακολούθως τα γραφεία εξοπλίστηκαν με τα απαραίτητα έπιπλα γραφείου και ηλεκτρονικά και ηλεκτρικά μηχανήματα και συσκευές (υπολογιστές, φωτοτυπικό μηχάνημα, αριθμομηχανές, κτλ.).

Το διάστημα που μεσολάβησε μέχρι την αποπεράτωση της φάσης ανακαίνισης και εργαλειακού εξοπλισμού του κτιρίου, δηλαδή περίπου πέντε μήνες, η λειτουργία της νεοσύστατης Εφορείας φιλοξενήθηκε σε ιδιωτικό χώρο γραφείου της υπογράφουσας στη Θεσσαλονίκη, με την αλληλογραφία να διεκπεραιώνεται μεταξύ Μακρυγιάλου, Δίου, Πλαταμώνα και Θεσσαλονίκης. Προς εξυπηρέτηση των πολιτών και για να μην ταλαιπωρούνται με διάφορες μεταβάσεις, εργατοτεχνίτης της υπηρεσίας διένεμε τις οικοδομικές άδειες στα γραφεία των μηχανικών στην Πιερία, ενέργεια που έτυχε ιδιαίτερα ευνοϊκών σχολίων, μιας και η διεκπεραίωσή τους ήταν τάχιστη και παραδοτέα «κατ' οίκον»! Μετά το Πάσχα του 2004, κατά το μήνα Μάιο, η υπηρεσία εγκαταστάθηκε εντέλει στους ανανεωμένους χώρους του ορόφου του προαναφερθέντος διατηρητέου και άρχισε να εξυπηρετεί το κοινό με το συνήθη υπηρεσιακό τρόπο.

Καθώς το 2004 ήταν έτος των Ολυμπιακών αγώνων και επρόκειτο να γίνει διέλευση της Ολυμπιακής φλόγας από το Δίον, πρωταρχικό μέλημά μας υπήρξε η φροντίδα για ευπρεπισμό, μικρές επισκευές και βάψιμο του Αρχαιολογικού Μουσείου εσωτερικά και εξωτερικά, εργασίες οι οποίες περατώθηκαν κατά το μήνα Ιούλιο. Η τελετή της διέλευσης της Ολυμπιακής φλόγας έγινε με κάθε επισημότητα στις 13 Ιουλίου. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία σε ανάμνηση του γεγονότος αγόρασε τη δάδα, προκειμένου να παραμείνει στο Μουσείο του Δίου.

Παράλληλα, στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης του νότιου πρανούς του αρχαιολογικού χώρου Λειβήθρων, σε συνεργασία με την εξαρχής υπεύθυνη του έργου Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, αρχαιολόγο αρχικά της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ και από το 2004 προϊσταμένη της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας Βορείου Ελλάδος. Επειδή το πρόβλημα της διέλευσης των

νερών του χειμάρρου της Ζηλιάνας εμφανίζεται έντονο και στη βόρεια πλευρά, ανατέθηκε σε μηχανικούς της εταιρείας ΘΕΜΕΛΙΟΔΟΜΗ υπό την εποπτεία του Ι. Γιαννάκη, αρχιτέκτονα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ και επιβλέποντα του έργου των Λειβήθρων, η μελέτη διαμόρφωσης και της βόρειας πλευράς του πρανούς του αρχαιολογικού χώρου, σε συνδυασμό με χώρο σε θεατρική διάταξη, αναψυκτήριο και χώρων υγιεινής για την εξυπηρέτηση του κοινού των επισκεπτών του χώρου, αλλά και προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα διεξαγωγής εκδηλώσεων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά το 2004 συνεχίστηκε η ανασκαφική δραστηριότητα της νέας Εφορείας στους ίδιους αρχαιολογικούς χώρους και τις περιοχές που διεξαγόταν και κατά τα προηγούμενα χρόνια, όταν ο Νομός Πιερίας ανήκε διοικητικά στην ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ:

ΒΟΡΕΙΑ ΠΙΕΡΙΑ

Εγκατεστημένη προσωρινά σε λυόμενα οικήματα δίπλα στο δημοτικό σχολείο και σε αποθηκευτικούς χώρους διάσπαρτους στην περιοχή Μακρυγιάλου και Κίτρους, η ανασκαφική ομάδα της βόρειας Πιερίας, με επικεφαλής τον Μ. Μπέσιο, συνέχισε τη δραστηριότητά της σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους του βόρειου τμήματος του Νομού Πιερίας. Εκτός από τις σωστικές ανασκαφές που διεξήχθησαν, έγινε σημαντικό έργο συντήρησης, φωτογράφησης και καταλογογράφησης των ευρεθέντων αρχαιοτήτων.

Κορινός

Παλιάμπελα

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στον προϊστορικό οικισμό στα Παλιάμπελα Κορινού από την ερευνητική ομάδα του ΑΠΘ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Sheffield με επικεφαλής του καθηγητές Κ. Κωτσάκη και P. Halstead. Κατά το 2004 εκτός από την ανασκαφική έρευνα έγινε επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού και των δεδομένων.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΙΕΡΙΑ

Δίον

Η πανεπιστημιακή ανασκαφή του Δίου υπό την εποπτεία του καθηγητή Αρχαιολογίας του ΑΠΘ συνεχίστηκε και κατά το 2004. Τα αποτελέσματα της έρευνας ανακοινώθηκαν στην ετήσια συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη.

ΝΟΤΙΑ ΠΙΕΡΙΑ

Η περιοχή της νότιας Πιερίας είχε γνωρίσει κατά την τελευταία δεκαετία μια πολύ μεγάλη ανασκαφική δραστηριότητα λόγω των μεγάλων έργων. Μια πολυπληθής ομάδα έρευνας, με επικεφαλής την Έ. Πουλάκη-Παντερμαλή, διεκπεραίωνε για πολλά χρόνια τις πολλαπλές υποχρεώσεις που προκύπτουν από την με εντατικούς ρυθμούς σωστική ανασκαφική έρευνα, προκειμένου να αποδοθούν μεγάλες εκτάσεις για διάφορα κοινωφελή έργα της περιοχής, όπως οι νέες οδικές και σιδηροδρομικές χαράξεις για την ΠΑΘΕ και την ΕΡΓΟΣΕ, συγκοινωνιακοί κόμβοι κατά μήκος της Εθνικής οδού για σύνδεση με την πόλη της Κατερίνης και με άλλους δήμους, καθώς και μεγάλα αποχετευτικά έργα, όπως αυτό στην περιοχή του Πλαταμώνα.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

ΒΟΡΕΙΑ ΠΙΕΡΙΑ

Κορινός

Θέση Ρεβένια (αγροτεμάχιο αριθ. 422)

Ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στον οικισμό της αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου, που είχε αρχίσει το 2002 από την ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. Η έρευνα κάλυψε μια έκταση 850 τ.μ. περίπου, ενώ η συνολική έκταση του οικισμού υπολογίζεται κατά προσέγγιση στα 40 στρ.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αποτελούνταν από λάκκους κυρίως, πασσαλότρυπες και αυλάκια. Ανασκάφηκαν συνολικά 86 λάκκοι. Ήταν κυκλικοί και ελλειψοειδείς, διαμ. 0,50 ο μικρότερος και 5,20 μ. ο μεγαλύτερος, αλλά και ορθογώνιοι (ο μεγαλύτερος από τους ορθογώνιους λάκκους, ο λάκκος 11, είχε διαστάσεις 3,25×2,95 μ.).

Οι λάκκοι, που έχουν κάθετα τοιχώματα, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελούσαν υπόγεια ή ημιυπόγεια τμήματα οικιών, όπως φαίνεται και από τους «αναβαθμούς» που διαμορφώνονταν στην περιφέρειά τους. Οι περισσότεροι από αυτούς, λόγω του μικρού τους μεγέθους, προορίζονταν για τις αποθηκευτικές ανάγκες του νοικοκυριού. Για τους μεγάλους, χωρίς να αποκλείεται προς το παρόν και η χρήση τους για διαμονή των κατοίκων, θα πρέπει πάλι να θεωρηθεί ως πιθανότερη η αποθηκευτική χρήση. Οι μεγάλοι λάκκοι είχαν συνήθως μεγάλο βάθος επιχώσεων και περιείχαν πολλή κεραμική, οστά ζώων, αχυροπηλούς (πιθανώς τμήματα κατασκευών) και όστρεα.

Σε μια δεύτερη κατηγορία ανήκουν λάκκοι που περιείχαν κυρίως οστά και ελάχιστα ευρήματα στις υπόλοιπες κατηγορίες, με την κεραμική να απουσιάζει ή να

αντιπροσωπεύεται ελάχιστα, σε συνδυασμό, σε κάποιες περιπτώσεις, με την έντονη παρουσία λίθινων απολεπισμένων ή τριπτών εργαλείων σε αυτούς.

Οι ορθογώνιοι λάκκοι παραπέμπουν σε ορθογώνιες κατόψεις των οικιών. Επίσης, οι πασσαλότρυπες που βρέθηκαν στη νοτιοανατολική περιοχή του ανεσκαμμένου χώρου μπορούν να αποδοθούν σε θεμελίωση ορθογώνιου κτίσματος. Κάτι ανάλογο υποδεικνύουν και τα αποσπασματικά σωζόμενα αυλάκια θεμελίωσης τοίχων.

Πέντε ανθρώπινες ταφές σε συνεσταλμένη στάση ερευνήθηκαν μέσα σε λάκκους, ενώ περισυνελέγησαν και τα οστά από δύο διαταραγμένες ταφές στο επιφανειακό στρώμα.

Πλούσια ήταν σε όλες τις κατηγορίες τα ευρήματα που προέκυψαν από την ανασκαφική έρευνα.

Με βάση τα σχήματα και τη διακόσμηση της κεραμικής εντοπίζονται δύο φάσεις του οικισμού. Η παλαιότερη χαρακτηρίζεται από απλά σχήματα, με χονδρά συνήθως τοιχώματα αγγείων επικρατούν τα μονόχρωμα, καλά στιλβωμένα αγγεία, με ή χωρίς λαβές, ενώ υπάρχουν και λίγα με διακόσμηση barbotine. Στην επόμενη φάση συνεχίζονται οι προηγούμενες κατηγορίες, αλλά τα τοιχώματα γίνονται πιο λεπτά και τα σχήματα πιο τολμηρά, ενώ η γραπτή κεραμική κατέχει μεγάλο ποσοστό.

Στα μικροαντικείμενα κυριαρχούν αριθμητικά τα λίθινα τριπτά εργαλεία, ενώ πολύ λιγότερα είναι τα λίθινα λειασμένα εργαλεία. Πολλά είναι τα απολεπισμένα εργαλεία από καλής ποιότητας πυριτόλιθους, από οψιανό και από χαλαζία. Οι λεπίδες κυριαρχούν αριθμητικά, σημαντικά λιγότερες είναι οι φολίδες και τα απολεπίσματα, ενώ ελάχιστοι είναι οι πυρήνες, οι οποίοι φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν εξαντλητικά, όπως ελάχιστες είναι και οι αιχμές βελών. Τα οστέινα εργαλεία που περισυνελέγησαν βρίσκονταν σε πολύ καλή κατάσταση. Πολλά είναι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα, αρκετοί οι πήλινοι πεσσοί και ελάχιστα τα πήλινα πηνία. Τα σφονδύλια απουσιάζουν. Τα κοσμήματα αντιπροσωπεύονται με αρκετές λίθινες χάνδρες, ελάχιστα λίθινα, οστέινα και πήλινα περίαπτα, αρκετά διάτρητα όστρεα και ελάχιστα λίθινα «κομβία». Από τα 41 ενώτια, τα 33 ήταν πήλινα, τα επτά λίθινα και το ένα μαρμάρινο. Επίσης, περισυνελέγησαν αρκετά τμήματα πήλινων και μαρμάρινων ειδωλίων. Τέλος, περισυνελέγησαν οκτώ πήλινες σφραγίδες και λίγα, πιθανά θραύσματα πήλινων οικίσκων. Μεγάλες είναι οι ποσότητες των οστών που ανήκουν σε αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίρους. Μεγάλες είναι και οι ποσότητες των οστρέων, όπου κυριαρχούν τα όστρεα του είδους cerastoderma glaucum, Poiret.

Η έρευνα του νεολιθικού οικισμού στη θέση Ρεβένια Κορινού επιβεβαιώνει την πυκνή κατοίκηση στη βόρεια Πιερία ήδη από την αρχαιότερη νεολιθική περίοδο.

Κάτω Άγιος Ιωάννης

Αγροτεμάχιο αριθ. 131

Στο κοινόχρηστο αγροτεμάχιο αριθ. 131 του Δ.Δ. Κάτω Αγίου Ιωάννη του Δήμου Κορινού άρχισε ανασκαφική έρευνα σε τάφρο της τελικής νεολιθικής περιόδου, η οποία αποκαλύφθηκε μετά από αυθαίρετη ισοπέδωση του χώρου.

Η τάφρος, με κατεύθυνση Β.-Ν., ορίζει τη δυτική πλευρά τριγωνικού χώρου, ο οποίος δημιουργούνταν στην περιοχή της σύγκλισης δύο μικρών ρεμάτων. Εδώ προφανώς αναπτυσσόταν ο οικισμός, από τον οποίο δεν διασώθηκε μέχρι στιγμής κάποιο αρχιτεκτονικό κατάλοιπο, λόγω των διαβρώσεων, αλλά και της πρόσφατης ισοπέδωσης.

Αρχαία Μεθώνη

Το αρχαιολογικό ενδιαφέρον για την έρευνα του οικισμού της αρχαίας Μεθώνης ήταν πάντα ζωηρό, αφού, σύμφωνα με τις φιλολογικές μαρτυρίες, υπήρξε η αρχαιότερη αποικία στα βορειοελλαδικά παράλια, στο πλαίσιο του Β΄ αποικισμού.

Η ανασκαφή της άρχισε μόλις το 2003, στο αγροτεμάχιο αριθ. 274 της Νέας Αγαθούπολης, αμέσως βόρεια της οποίας τοποθετείται η θέση του αρχαίου οικισμού.

Εφέτος, εκτός από το αγροτεμάχιο 274, πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική έρευνα και στα αγροτεμάχια αριθ. 245 και 208.

Αγροτεμάχιο αριθ. 274

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 274 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα σε τρεις τομείς:

Τομέας Α: Συνεχίστηκε η έρευνα στον υπόγειο χώρο που εντοπίστηκε στην κορυφή του ανατολικού λόφου. Το όρυγμα είχε διαστάσεις στον άξονα Β.-Ν. 3,50 μ. και στον άξονα Α.-Δ. 4 μ. Το 2003 είχαμε προχωρήσει σε μέγιστο βάθος 5,20 μ. σε ένα μικρό τμήμα του.

Η φετινή έρευνα ήταν ιδιαίτερα χρονοβόρα, λόγω της μοναδικότητας της κατασκευής και του πλήθους των ευρημάτων.

Στο ανώτερο τμήμα της επίχωσης είχε αποκαλυφθεί λίθινη κατασκευή στο κεντρικό τμήμα του ορύγματος, στον άξονα Α.-Δ. Μια δεύτερη κατασκευή βρέθηκε σε βάθος 3 μ. Σε χαμηλότερο επίπεδο η επίχωση περιείχε πολλά ίχνη από διαλυμένα οργανικά αντικείμενα, το πιθανότερο ξύλα. Σε βάθος 8 μ. περίπου τα ίχνη των ξύλων ήταν πολύ πιο σαφή: βρέθηκαν σε οριζόντια διάταξη τα ίχνη ξύλινων κορμών.

Και φέτος δεν στάθηκε δυνατόν να φθάσουμε στο δάπεδο της κατασκευής.

Τα ευρήματα ήταν ιδιαίτερα πλούσια, κυρίως η κεραμική, εισηγμένη και τοπική. Με ευκολία ξεχωρίζει κανείς μια μεγάλη ποικιλία σχημάτων και εργαστηρίων, που μπορούν να αποδοθούν και σε συγκεκριμένα κέντρα του Αιγαίου. Έχουμε ευβοϊκή, ιωνική, αιολική, κυκλαδική, αττική και κορινθιακή κεραμική. Σημαντικό ποσοστό αποτελούν τα προϊόντα του Θερμαϊκού κόλπου, ενώ κάποια ευρήματα μας επιτρέπουν να διακρίνουμε επαφές και με την ανατολική Μεσόγειο.

Το πιο σημαντικό, όμως, συμπέρασμα που προκύπτει από τα ευρήματα του υπογείου, είναι ότι η Μεθώνη δεν υπήρξε απλώς ένα διαμετακομιστικό κέντρο αλλά ένα βιομηχανικό κέντρο με πολυσχιδή παραγωγή. Εκτός από τα εργαστήρια κεραμικής γνωρίζουμε ότι εδώ κατεργάζονταν το ελεφαντόδοντο, τα οστά των ζώων, τα κέρατα των ελαφιών. Ιδιαίτερα πολυπληθή είναι τα ευρήματα από την κατεργασία των μετάλλων (χρυσού, χαλκού, σιδήρου και μολύβδου). Έχουμε λίθινες μήτρες, μεγάλο αριθμό από πήλινες μήτρες για «μακεδονικά» χαλκά, χοάνες και ακροφύσια.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ευρημάτων χρονολογείται στα τέλη του 8ου με αρχές του 7ου αι. π.Χ., ανήκει δηλαδή στην πρώτη γενιά των Ερετριέων αποίκων. Στο ανώτερο τμήμα του υπογείου τα ευρήματα χρονολογούνται στο β΄ μισό του 7ου έως το α΄ μισό του 6ου αι. π.Χ.

Τομέας Β. Κτίριο Α: Στο δυτικό τμήμα του αγροτεμαχίου, στη βάση του λόφου, οι διαβρώσεις της κορυφής δημιούργησαν ένα στρώμα βάθους έως 2 μ., που προστάτευσε σε σημαντικό βαθμό τα οικοδομικά λείψανα.

Στο νότιο τμήμα αποκαλύφθηκε μεγάλο δημόσιο κτίριο, που συνεχίζεται και στο προς Ν. γειτονικό του αγροτεμάχιο αριθ. 277, ενώ δεν είναι ακόμη σαφές το δυτικό του όριο. Διακρίνονται τουλάχιστον τρεις οικοδομικές φάσεις, που μπορούν να χρονολογηθούν στον 6ο και στον 5ο αι. π.Χ.

Τομέας Γ. Κτίριο Β: Ακόμη ένα μνημειακό κτίριο εντοπίστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του αγροτεμαχίου, που συνεχίζεται στα διπλανά προς Β. και Δ. αγροτεμάχια.

Τα πρώτα στοιχεία που διαθέτουμε μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι βρισκόμαστε στο διοικητικό και εμπορικό κέντρο του οικισμού, στην αγορά της Μεθώνης.

Αγροτεμάχιο αριθ. 245

Η έρευνα στο αγροτεμάχιο αριθ. 245 έδειξε ότι από εδώ διερχόταν το νότιο τείχος του οικισμού. Από το τείχος δεν διασώθηκε κάποιο υπόλειμμα, αλλά την ύπαρξή του υποδεικνύει ένα απότομο κόψιμο του λόφου, αμέσως νότιά του. Μέχρι στιγμής φθάσαμε σε βάθος 3,50 μ., χωρίς να εντοπιστεί το τέρμα του. Τέλος, αμέσως βόρειά του εντοπίστηκε σήραγγα, που προχωρούσε κάτω από αυτό και αποτελούσε μια κρυφή έξοδο των Μεθωναίων σε περιπτώσεις πολιορκίας.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 245 εντοπίστηκαν, επίσης, τάφρος της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και πυκνοί λάκκοι για την τοποθέτηση πιθαριών. Η κεραμική που περισυνελέγη από εδώ χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου και στην αρχαϊκή εποχή.

Αγροτεμάχιο αριθ. 208

Πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική έρευνα στο βόρειο τμήμα του αγροτεμαχίου αριθ. 208, στην περιοχή όπου υποθέτουμε ότι βρισκόταν η αρχαία παραλία. Σε βάθος 0,40 μ. εντοπίστηκε παλαιοέδαφος με κεραμική της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Το εν λόγω παλαιοέδαφος αναπτύχθηκε πάνω σε στρώμα άμμου, κάτι που μας υποδεικνύει ότι η περιοχή του λιμανιού της Μεθώνης είχε ήδη επιχωσθεί κατά την ύστερη αρχαιότητα.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ

ΝΟΤΙΑ ΠΙΕΡΙΑ

Περιοχή Μακεδονικού Ολύμπου

Η Πηγή Αθηνάς

Η Πηγή Αθηνάς, θέση που δανείζεται την ονομασία της από μια ομώνυμη πηγή αέναης ροής, απλώνεται στους πρόποδες του Κάτω Ολύμπου, 3 χλμ. βόρεια των συνόρων με τη Θεσσαλία, στην περιοχή Πλαταμώνα-Νέων Πόρρων.

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση της ΠΑΘΕ στο πλαίσιο διαπλάτυνσης της Εθνικής οδού, εκατέρωθεν της υφιστάμενης.

Νεότερες, ρωμαϊκές, κλασικές-ελληνιστικές φάσεις[1] (Πίν. 67 α-β)

Οι ανώτερες επιχώσεις ήταν νεότερες και της τουρκοκρατίας. Χαμηλότερα υπήρχαν δύο επιμήκη χαλικόστρωτα, από ένα εκατέρωθεν της Εθνικής οδού. Μοναδικά ευρήματα ήταν πέταλα με καρφιά, που υποδεικνύ-

1. Βλ. Π. Αδάμ-Βελένη - Έ. Πουλάκη - Αικ. Τζαναβάρη, *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους*, Αθήνα 2003, σ. 54-56 και τα υπ' αριθ. κατ. 30, 37, 50, 54, 61, 65-68, 71, 79, 152, 156, 179, 195, 215, 221, 228α-β, 231-232, 334-335, 374-376, 391, 396, 414.

ουν τη χρήση των χαλικόστρωτων ως δρόμων είτε διαφορετικών είτε ενός και του ιδίου.

Η αμέσως προηγούμενη χρονολογικά φάση αφορούσε ένα αγρόκτημα, όπου ανασκάφηκε η γωνία μιας αγροικίας και τμήμα νεκροταφείου αυτοκρατορικών χρόνων σε μικρή απόσταση από την εγκατάσταση, πιθανότατα σχετιζόμενου με τους κατοίκους του αγροκτήματος.

Στην αγροικία βρέθηκαν πολυάριθμα πήλινα σκεύη, αβαφή και ερυθροβαφή, σε μεγάλη ποσότητα και ποικιλία, που ανήκουν σε ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από τον 1ο έως τον 4ο αι. μ.Χ. Μεγάλος ήταν ο αριθμός των γυάλινων αγγείων. Στα ευρήματα περιλαμβάνονται πολυάριθμες αγνύθες κάθετου αργαλειού, πήλινα ειδώλια, υλικά δομής και εξαρτήματα και μεταλλικά εργαλεία, όπως μαχαίρια και εγχειρίδια, ψαλίδια, λαβίδες, φυτευτήρια, κ.ά. Βρέθηκαν επίσης δύο χάλκινα κουδουνάκια, ένα οστέινο κοχλιάριο, αλλά και προσωπικά αντικείμενα ανθρώπων της αγροικίας.

Κάτω από τη ρωμαϊκή φάση ακολουθούσαν προρρωμαϊκές επιχώσεις, με τις οποίες ίσως σχετίζονται υπολείμματα τοίχων που βρέθηκαν κάτω από την αγροικία, ίσως κλασικών-ελληνιστικών χρόνων. Από την κλασική φάση εντοπίστηκε στην κορυφή του λόφου ένας μεγάλος δακτυλιόσχημος αποθέτης με μεγάλη ποσότητα κεραμικής (αβαφούς αλλά και εξαιρετικής ποιότητας μελαμβαφούς) και οικοδομικό υλικό. Δεν αποκλείεται να σχετίζεται με κάποιο παλαιότερο αλώνι.

Εποχή του Χαλκού (Πίν. 68 α-β)

Σε αμέσως χαμηλότερο επίπεδο η ανασκαφή αποκάλυψε ένα νεκροταφείο τύμβων εποχής του Χαλκού, σε ευθεία γραμμή ανατολικά και δυτικά από την Εθνική οδό.

Οι τύμβοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και περιβάλλονταν από έναν ή δύο δακτυλίους. Εδράζονταν σε αραιή χαλικόστρωση, που εκτεινόταν και εκτός τύμβων, καθώς και σε φερτά χώματα που ισοπέδωσαν την κλίση, μάλλον με τη βοήθεια περιβόλων. Στα άνδηρα υπήρχαν και άλλα, σύγχρονα με τους τύμβους, δυσερμήνευτα ευρήματα. Χαρακτηριστικότερα ήταν οι πολλές, μικρές και δυσδιάκριτες κυκλικές κατασκευές, που εδράζονταν πάνω στα άνδηρα και στους τύμβους. Σε μερικές βρέθηκαν ελάχιστα οστά (ίσως όχι ανθρώπινα), αγγεία και σε μία περίπτωση φαίνεται να υπήρχε ένα μικρό σήμα. Δυσερμήνευτο είναι και το τμήμα ενός ορθογώνιου χώρου, κατεστραμμένου από μεταγενέστερες επεμβάσεις αλλά σύγχρονου με το νεκροταφείο, καθώς επίσης και δύο μικρότεροι. Όπως φαίνεται να προκύπτει από τη στρωματογραφία, ο ένας ήταν ενσωματωμένος στον περίβολο ενός σύγχρονου τύμβου.

Ένας τύμβος είχε δύο περιόδους ταφών, τις νεότερες σχεδόν επιφανειακά. Οι επιφανειακοί τάφοι ήταν ρηχοί λάκκοι που περιβάλλονταν από σειρά λίθων, με ατομικές συνεσταλμένες ταφές, και ένα αγγείο ως κτέρισμα, εκτός από την περίπτωση μιας νεκρής που φορούσε κοσμήματα. Αξιοσημείωτος ήταν ο τάφος ενός μεγάλου κτερισμένου ζώου, που δεν έχει ταυτιστεί

Οι παλαιότεροι τάφοι επισημαίνονταν εύκολα μετά την αφαίρεση της λιθορριπής του τύμβου, χάρη σε μία περιορισμένη και ιδιαίτερη λιθορριπή πάνω στον τάφο. Αυτοί ο νεκροί ήταν θαμμένοι βαθιά, κάποτε με αναβαθμό καθόδου, και συχνά περιβάλλονταν από λιθοσειρά στο βάθος ή και στο χείλος του λάκκου. Μέσα στην άνω λιθοσειρά, όπως εξάλλου και μέσα στη λιθορριπή του τύμβου, ήταν δυνατόν να υπάρχουν αγγεία και άνθρακες. Στον τύμβο υπήρχε πάντα ένας κεντρικός τάφος, κατά κανόνα μνημειακότερος, που κάποτε ήταν και ο μοναδικός. Οι ταφές ήταν όλες ατομικές, συνήθως με ένα αγγείο ως κτέρισμα. Οι νεκροί, αν εξαιρεθούν λίγα και πιθανώς ανήλικα άτομα, ήταν σε συνεσταλμένη στάση και ψηλοί – συχνά έφθαναν ή και ξεπερνούσαν τα 1,90 μ.

Λίγα ήταν τα μικροευρήματα και αρκετή η κεραμική, που φαίνεται καταρχήν να χρονολογείται στα τέλη της μέσης-αρχές της ύστερης εποχής του Χαλκού. Τις νεότερες ταφές φαίνεται να τις χρονολογεί ένα μάλλον εισηγμένο αγγείο που τοποθετείται νωρίτερα από τη μέχρι σήμερα μυκηνότροπη φάση του Ολύμπου. Η απόλυτη χρονολόγηση του νεκροταφείου με τη μέθοδο της ραδιοχρονολόγησης από το ερευνητικό ίδρυμα ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ (1620-1500 π.Χ.) επιβεβαίωσε την αρχική σχετική χρονολόγηση.

Όπως και στα πρωτογεωμετρικά νεκροταφεία τύμβων του Ολύμπου, σύνηθες κτέρισμα είναι ο «θεσσαλικός» κάνθαρος με υπερυψωμένες και πολύ χαρακτηριστικές λαβές που έχουν κεντρική αυλάκωση.

Νεολιθική εποχή (Πίν. 69 α-β)

Μετά την ανασκαφή του νεκροταφείου διαπιστώθηκε ότι στην ίδια θέση προϋπήρχε αλλεπάλληλη εγκατάσταση της νεότερης, τουλάχιστον, νεολιθικής εποχής. Ερευνήθηκε μόνο μια στενή λωρίδα γης που όφειλε να ταπεινωθεί 4 μ. περίπου, στο επίπεδο του τεχνικού έργου.

Ο παλαιότερος ανεσκαμμένος ορίζοντας ήταν ένα εκτεταμένο μαύρο στρώμα πάνω από έναν πιθανό αλλά κατεστραμμένο περίβολο που εκτεινόταν γύρω από το φρύδι του λόφου, θεμελιωμένος επί του μητρικού μαλακού βράχου. Περιείχε λίγα οστά, ένα όστρεο, 23 φολίδες, 86 πυρήνες πυριτόλιθου και πέντε πυρήνες χαλαζία, ενώ αξιοσημείωτη ήταν η απουσία κεραμικής. Οπωσδήποτε, πρόκειται για στρώμα παλαιότερο των διμηνιακών φάσεων και κάποιων από τις προδιμηνια-

κές. Στην παρακείμενη μισγάγγεια καλυπτόταν από αλλεπάλληλες στρώσεις στείρου σχεδόν χαλικιού, προϊόν πανάρχαιας χειμαρρικής ροής.

Πάνω στις αποθέσεις χαλικιού εγκαταστάθηκε τελικά μια νεολιθική κοινωνία άγνωστου μεγέθους, δημιουργώντας αλλεπάλληλες επιχώσεις, στρώματα καταστροφής, και αρκετές οικοδομικές φάσεις, εξαιρετικά αποσπασματικές τόσο εξαιτίας της αποσπασματικής ανασκαφής όσο και της κακής διατήρησης. Η ανασκαφή φαίνεται να έφθασε σε στρώματα προδιμηνιακά των φάσεων Αράπη και Λάρισα, αλλά οι επιχώσεις συνεχίζουν χαμηλότερα και δεν ερευνήθηκαν. Τα όποια οικοδομικά κατάλοιπα χάνονται δυστυχώς στις παρειές των γύρω σκαμμάτων. Ο εντοπισμός μιας πασσαλότρυπας – χρονολογημένης με τη μέθοδο της ραδιοχρονολόγησης στα 3620-3360 π.Χ – κάτω από την επίχωση των τύμβων βεβαιώνει και την ύπαρξη μεταδιμηνιακών φάσεων στη θέση αυτή. Προφανώς, η νεότερη αυτή εγκατάσταση ισοπεδώθηκε κατά την κατασκευή των τύμβων και ίσως σώζεται εκτός της ανεσκαμμένης έκτασης.

Η γραπτή κεραμική φέρει διακόσμηση με σκούρο καστανό ή μελανό χρώμα σε ανοικτόχρωμο φόντο, αλλά και με μελανό σε ερυθρό. Δεν λείπει, επίσης, η κεραμική με πλαστική διακόσμηση, με αποφύσεις διαφόρων τύπων, συχνά πολλαπλών και διάτρητων, με εγχάρακτη διακόσμηση, καθώς και με διακόσμηση από «νυχιές», «τσιμπιές» κτλ.

Κυριαρχούν τα ανοικτά αγγεία όπως πιθοειδή, χυτροειδή, φιάλες, κύπελλα, λεκανόσχημα κ.ά. Μαύρη και κάποτε καστανή στιλπνή κεραμική βρέθηκε κάτω από διμηνιακές φάσεις, συχνή στα κατώτερα αυτά στρώματα, αλλά συχνότερη ήταν παντού και πάντα η αδρή και ακόσμητη.

Βρέθηκαν αρκετά τμήματα ειδωλίων, ένα ανάγλυφο πλακίδιο, πιθανώς όστρακο μεγάλου αγγείου, πολλοί οστέινοι οπείς, σφονδύλια, βαρίδια, πηνία, λίθινοι πελέκεις, λεπίδες πυριτόλιθου και αρκετές από χαλαζία, μία από τις οποίες με ασυνήθιστα μεγάλη διάσταση, ένα βραχιόλι από *spondylus gaederopus* και αρκετά διάτρητα βότσαλα, ένα μαρμάρινο αγγείο και μερικά πήλινα ορθογώνια αντικείμενα, ίσως ομοιώματα, μία πήλινη σφραγίδα με δίδυμους ρόδακες κ.ά.

ΕΦΗ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΥΡΟΣ

Λείβηθρα

Τα Λείβηθρα εκτείνονται 4 χλμ. από τη θάλασσα, μπροστά στη μεγάλη πτυχή που χωρίζει τον Άνω από τον Κάτω Όλυμπο. Αρχαιότερες ενδείξεις ζωής στην ακρόπολη είναι του 8ου αι. π.Χ., αλλά τα γύρω νεκροταφεία ανάγονται τουλάχιστον έως τη μυκηναϊκή εποχή. Η ανασκαφή των Λειβήθρων έμενε πάντα σε αναμονή, επειδή πρώτη προτεραιότητα ήταν η σωτηρία της ακρόπολης. Ο κίνδυνος προέκυπτε από τρεις χειμάρρους που δημιουργούν το πιο επικίνδυνο από τα ρέματα του Ολύμπου, τη Ζηλιάνα, αρχαίο Συν, καθώς συμβάλλουν σε κοινή κοίτη ακριβώς μπροστά στην ακρόπολη.

Το 2003 και το 2004 ολοκληρώθηκε η προστασία των νότιων πρανών από τον Καβουρόλακκα, το χείμαρρο της νότιας πλευράς (Πίν. 70 α). Κατά τη διάρκεια του τεχνικού έργου εντοπίστηκαν δύο λάκκοι, αποθέτες απορριμμάτων (Πίν. 70 β). Έγινε πρώτη φορά σαφές ότι τόσο στα νότια πρανή της ακρόπολης όσο και στην απέναντι ακριβώς όχθη εκτείνεται ικανός αριθμός τέτοιων λάκκων, που σε μεγάλο βαθμό καταστράφηκαν από το χείμαρρο. Οι δύο που ερευνήθηκαν περιείχαν μεγάλη ποσότητα κεραμικής, οστά, όστρεα και μικροαντικείμενα.

Αν εξαιρεθούν λίγα παραδείγματα των ελληνιστικών χρόνων από την κατάρρευση των πρανών, η υπόλοιπη κεραμική, με πληθώρα τύπων και ποικίλη γεωγραφική προέλευση έδωσε το χρονολογικό στίγμα της εποχής: είναι η αρχαϊκή (6ος αι. π.Χ.). Υπάρχει όμως και μια ομάδα γραπτής κεραμικής (Πίν. 70 γ), ίσως τοπικής και των περιχώρων, που δεν ταυτίζεται με γνωστά εργαστήρια. Πρόκειται για κοτύλες, βαθιά πινάκια και σκύφους. Ο πηλός είναι γκρίζος με αρκετή μαρμαρυγία και κακοτεχνίες στο ψήσιμο. Η διακόσμηση των κοτυλών γίνεται με ακτινωτά κοσμήματα πάνω από τη βάση, ολόβαφη ζώνη που καλύπτει σχεδόν ολόκληρο το σώμα, και με στενή ζώνη στο χείλος, με πουλιά σε φωτεινό βάθος. Γεωγραφικά, τα πλησιέστερα κεραμικά εργαστήρια είναι του 5ου αι. π.Χ. στην Κρανιά Ηρακλείου, αλλά το υλικό δεν ερευνήθηκε για τυχόν σχέσεις. Υπάρχει και μία ομάδα μεγάλων γραπτών αγγείων (αμφορείς, κρατήρες και λεκάνες) από ερυθρό πηλό, καθαρό και με καλό ψήσιμο. Τη διακόσμηση αποτελούν ελεύθερα σχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα με ερυθρές πινελιές, που παραπέμπουν στα προπερσικά στρώματα της Ολύνθου.

Το μεγαλύτερο ποσοστό της τοπικής αβαφούς κεραμικής είναι αμφορείς, χυτροειδή, οινοχόες, αρυτήρες και λεκάνες (Πίν. 70 γ). Πρόκειται για καλής ποιότητας κεραμική με καλό ψήσιμο. Η στιλβωμένη κεραμική (γκρίζα, μαύρη και κόκκινη) έχει παρόμοιο σχηματολόγιο, όπως η αβαφής. Κατά κανόνα, η διακόσμηση γίνεται με πυκνές παράλληλες στιλβώσεις, όπως η προϊστορική κεραμική, αλλά και η αντίστοιχη κεραμική του 5ου αιώνα από τη γειτονική Κρανιά (Πίν. 71 α). Υπάρχει επίσης και διακόσμηση με χάραξη, μερικές φορές κυματοειδή και εντελώς όμοια με την κεραμική του τέλους του 8ου αι. π.Χ., που ανασκάφηκε επίσης στη Κρανιά.

Η κορινθιακή κεραμική ακολουθεί ποσοτικά την αττική. Συχνότερα σχήματα είναι οι κοτύλες, οι κιονωτοί

κρατήρες και οινοχόες, χωρίς να λείπουν τα εξάλειπτρα και οι σφαιρικοί αρύβαλλοι (Πίν. 71 β). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα όστρακο κρατήρα με παράσταση κωμαστών.

Από την πολυάριθμη αττική κεραμική, ξεχωρίζουν θραύσματα από μικρογραφικές και μη κύλικες (Πίν. 72 α), αμφορείς, κιονωτοί κρατήρες κ.ά.

Σπανιότερη τέλος, αλλά αρκετή, είναι η χιακή κεραμική, γνωστή και ως ναυκρατική, μια κεραμική με πολύ ευρεία διάδοση αλλά μικρή σχετικά παραγωγή (Πίν. 72 β). Κυρίαρχο χαρακτηριστικό της είναι ότι καλύπτεται με παχύρρευστο διάλυμα λευκού πηλού που σχεδόν υαλοποιείται στο ψήσιμο και δημιουργεί στο εξωτερικό των αγγείων ένα λαμπρό λευκό φόντο που προβάλλει τα θέματα. Η χιακή κεραμική[2], που συνεχώς πληθαίνει στη Κεντρική Μακεδονία, φαίνεται να εισάγεται στην περιοχή του Ολύμπου ήδη από τα τέλη του 8ου αιώνα, όπως προκύπτει από τα όστρακα που βρέθηκαν στο χρονολογημένο στρώμα της Κρανιάς του γειτονικού Ηρακλείου, που όμως δυστυχώς δεν απέδωσαν σχήματα.

Η ποικίλη προέλευση των ευρημάτων στην περιοχή του Ολύμπου, ήδη από τα τέλη του 8ου αιώνα τουλάχιστον, ίσως έχει σχέση με ένα προϊόν ιδιαίτερα σημαντικό και απαραίτητο για τους δραστήριους στόλους του Αιγαίου διαχρονικά, δηλαδή την ξυλεία.

ΕΦΗ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ
ΑΡΗΣ ΜΠΑΧΛΑΣ

Λεπτοκαρυά

Θέση Βάλτος (αγωγός)

Η θέση Βάλτος βρίσκεται ανατολικά της Εθνικής οδού Αθηνών-Θεσσαλονίκης, στα βόρεια της Λεπτοκαρυάς, σε υψόμετρο 5-13 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας. Πιθανολογούμε ότι κάποτε βρισκόταν σε παραθαλάσσιο ύψωμα, πάνω στα αλλουβιακά ριπίδια της Τοπόλιανης. Τα αποτελέσματα της απόλυτης χρονολόγησης με τη μέθοδο της ραδιοχρονολόγησης επιβεβαίωσαν την αρχική σχετική χρονολόγηση: η εγκατάσταση έχει χρονική διάρκεια από το 1900 έως το 1100 π.Χ.[3], καλύπτει, δηλαδή, τόσο τη μέση όσο και την ύστερη εποχή του Χαλκού.

Η ανασκαφή του Βάλτου έγινε στο πλαίσιο δύο έργων: α) το 2001, κατά την κατασκευή ανισόπεδης υπόγειας διάβασης από την ΕΡΓΟΣΕ, έργο το οποίο διακόπηκε και μαζί με αυτό και η ανασκαφή (Πίν. 73 α: α-β) και β) το 2003, κατά την κατασκευή του «Αγωγού Λυμάτων», έργου της Νομαρχίας Πιερίας, στα όρια επιμήκους έκτασης, πλ. 2 μ. (Πίν. 73 α: γ). Κατά τη δεύτερη ανασκαφική περίοδο διαπιστώθηκε για πρώτη φορά χρήση του χώρου στα ιστορικά χρόνια.

Οι φάσεις της θέσης που έστω και περιορισμένα ερευνήθηκαν είναι τρεις της εποχής του Χαλκού, οι φάσεις Βάλτος 1 έως 3.

Ο Βάλτος 3 εκπροσωπείται από τις πλουσιότερες μέχρι στιγμής επιχώσεις, αλλά ανασκάφηκε ελάχιστα. Το στρώμα καταστροφής της φάσης αυτής είναι χαρακτηριστικό και καλύπτει όλη σχεδόν την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου. Χρονολογήθηκε στα 1930-1745 π.Χ.

Ο Βάλτος 2 είναι εγκατάσταση με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που τοποθετείται χρονικά αμέσως μετά την καταστροφή της προγενέστερης φάσης, του Βάλτου 3, από φωτιά. Στις αρχές της ύστερης εποχής του Χαλκού καλύφθηκε από διαβρώσεις του Ολύμπου. Στη φάση αυτή τα σημαντικότερα ευρήματα είναι τρεις μνημειακοί περίβολοι.

Ο περίβολος Α είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ημιλαξευμένους λίθους στα μέτωπα και λιθορριπή στο κέντρο. Έχει προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. και σώζει μία μόνο σειρά λίθων, στο ύψος των θεμελίων. Ο περίβολος Β (Πίν. 73 β: α) είναι κατασκευασμένος με την τεχνική της ξερολιθιάς από μεγάλους ακατέργαστους λίθους και ογκόλιθους στα δύο μέτωπα και λιθορριπή στο ενδιάμεσο. Όπως και ο περίβολος Α, έτσι και αυτός ακολουθεί την κλίση του λόφου. Τέλος, αποκαλύφθηκε τρίτος περίβολος (περίβολος Γ, Πίν. 73 β: β-δ) παράλληλος προς το Β και προσαρτημένος σε αυτόν, ώστε να δημιουργείται λειτουργικά μια ενιαία κατασκευή.

Μνημειακοί περίβολοι, παρόμοιοι κατασκευαστικά, ενδεχομένως και λειτουργικά, αποκαλύφθηκαν και στην Κρανιά Ηρακλείου. Και στις δύο αυτές θέσεις οι περίβολοι καλύφθηκαν από διαβρώσεις του Ολύμπου, στοιχείο που υποδηλώνει έντονα καιρικά φαινόμενα την εποχή αυτή στην περιοχή.

Ένας κυκλικός λάκκος-αποθέτης που εντοπίστηκε και χρονολογήθηκε στα 1670-1510 π.Χ. είναι πιθανόν να ανήκει στη φάση αυτή της εγκατάστασης. Ένας δεύτερος λάκκος, κλιμακωτός και με αδιευκρίνιστη λειτουργία, που φαινόταν να συνανήκει στρωματογραφικά με τον προηγούμενο, περιείχε τμήμα φιάλης που τοποθετείται στις αρχές της ύστερης εποχής του Χαλκού.

Ο Βάλτος 1 είναι η νεότερη χρονολογικά και στρωματογραφικά φάση της θέσης. Είναι πρόχειρη εγκατάσταση με πασσαλότρυπες, λάκκους και λιθοστρώσεις και χρονολο-

2. Για ανάλογα αγγεία, βλ. Έ. Πουλάκη, *Χία και Ανθεμούσια*, Κατερίνη 2001. Για τη χιακή κεραμική, βλ. A. Lemos, *Archaic Pottery of Chios*, Oxford 1991.

3. Για τη βαθμονόμηση της ηλικίας χρησιμοποιήθηκε το Radiocarbon Calibration Program Rev. 5.0 (M. Stuiver - P.J. Reimer, *Radiocarbon 35*, 1993, σ. 215-230), το οποίο χρησιμοποιεί το πιο πρόσφατο σετ δεδομένων (Reimer et al., *Radiocarbon* 46, 2004).

γείται αμέσως μετά την καταστροφή της προηγούμενης φάσης (Βάλτος 2) και την επικάλυψη της θέσης με διαβρώσεις από τον Όλυμπο. Χρονολογήθηκε στην ύστερη εποχή του Χαλκού και συγκεκριμένα στα 1300-1110 π.Χ.

Εκτός από τις τρεις παραπάνω φάσεις που διερευνήθηκαν σε κάποιο βαθμό, οι ανασκαφικές εργασίες έφεραν στο φως και άλλα ευρήματα, για τα οποία δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία, καθώς δεν δόθηκε η δυνατότητα περαιτέρω έρευνας μετά την αποκάλυψή τους: μία τάφρος ανοιγμένη στο μητρικό έδαφος, ένας νεκρός σε συνεσταλμένη στάση και ένας πίθος, που ήταν χωρίς συνευρήματα και δεν χρονολογήθηκαν.

Η κεραμική που ήλθε στην επιφάνεια κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στη θέση Βάλτος είναι κατά κύριο λόγο χειροποίητη, ενώ η τροχήλατη κεραμική είναι εξαιρετικά σποραδική. Πολυπληθέστερο είδος αποτελούν τα πιθοειδή που συχνά φέρουν μεγάλες μαστοειδείς, γλωσσοειδείς ή και οξυγώνιες αποφύσεις, ενώ διαπιστωμένη είναι και η σχοινοειδής πλαστική ταινία κάτω από το χείλος. Στη χρονολόγηση της φάσης με τα μνημειακά οικοδομικά κατάλοιπα – Βάλτος 2 – βοήθησαν πολλοί κάνθαροι και φιάλες με προφίλ S (Πίν. 74 α: θ και 74 β: γ). Το χαρακτηριστικό αυτό σχήμα προφίλ των μέσων της μέσης και της ύστερης εποχής του Χαλκού σε γνωστές θεσσαλικές θέσεις, για την ακρίβεια στις φάσεις 6 και 7 της Άργισσας και στις φάσεις 6 και 7β στα Πευκάκια (Hanschmann, Argissa IV, II, πίν. 102, 105, 111, 113 και Beil. 13-17. Maran, Pevkakia III, II, Beil. 13-21), αποτέλεσαν τον οδηγό της σχετικής χρονολόγησης. Τυπολογικό παράλληλο του κανθάρου με προφίλ S και δύο κατακόρυφες υπερυψωμένες λαβές με βαθιά αυλάκωση στη ράχη (Πίν. 74 α: α-β) έχει βρεθεί και στο Διμήνι και χρονολογείται στα μέσα και τέλη της μέσης εποχής του Χαλκού (Αδρύμη-Σισμάνη, πίν. 46/2,3). Χαρακτηριστικά είναι επίσης τα πόδια από κύλικες (Πίν. 74 α: ζ), κατηγορία που είναι γνωστή από τη θέση Πευκάκια (Maran, Pevkakia III, II, πίν. 69/11a,13, 71/9a).

Τα μικροευρήματα είναι λίγα, και είναι κυρίως λίθινα: τμήματα πελέκεων, ένα ξέστρο, λεπίδες (Πίν.74 β: στ) και φολίδες από πυριτολιθικά πετρώματα, μεγάλες ποσότητες από τμήματα των πυρήνων. Ο μεγαλύτερος αριθμός των πήλινων μικροευρημάτων αποτελείται από υφαντικά βαρίδια, κυρίως όστρακα με διαμπερή οπή σε β΄ χρήση, και ένα κωνικό σφονδύλι (Πίν. 74 β: ε). Στον κατάλογο των οστέινων περιλαμβάνονται ένα τμήμα οστού με εγχάρακτη διακόσμηση και ένας οστέινος οπέας.

Ανάλογοι περίβολοι με αυτούς του Βάλτου είναι γνωστοί στη νοτιοανατολική Ευρώπη και στον ελληνικό χώρο από τη νεολιθική εποχή και την πρώιμη εποχή του Χαλκού (όπως στη Νέα Νικομήδεια, Διμήνι, Σέσκλο, Μάνδαλο, Μάκρη, Ντικιλί Τας, Πολιόχνη κ.α.) με λίγα παραδείγματα και από τη μέση εποχή του Χαλκού, όπως στο Μάλθι και σε διάφορες περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας (Παπαδόπουλος, σ. 76 κ.ε.). Είναι γνωστός ο προβληματισμός για τη χρήση τους, αν δηλαδή είναι οχυρωματικοί, πολεοδομικού χαρακτήρα, αναλημματικοί, περιφρακτικοί, προστατευτικοί από πλημμύρες ή οτιδήποτε άλλο. Δεδομένου ότι το πρόβλημα δεν έχει λυθεί, ο γρίφος της Λεπτοκαρυάς είναι ακόμη μεγαλύτερος, δεδομένης της μεγάλης καταστροφής που προηγήθηκε και της αποσπασματικής εικόνας του ευρήματος που αρμοδίως απαξιώθηκε.

ΕΦΗ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ
ΣΟΦΙΑ ΚΟΥΛΙΔΟΥ
ΕΥΤΕΡΠΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Β. Αδρύμη-Σισμάνη, *Το Διμήνι στην εποχή του Χαλκού, 1977-1997: 20 χρόνια ανασκαφών*, Βόλος 2000 (διδ. διατρ.).

Σ. Παπαδόπουλος, *Η νεότερη νεολιθική και η πρώιμη εποχή του Χαλκού στην Ανατολική Μακεδονία. Οι περίβολοι*, Θεσσαλονίκη 1997 (διδ. διατρ.), σ. 76 κ.ε.

E. Hanschmann, Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien IV. Die mittlere Bronzezeit, *BAM* 24, Bonn 1981.

J. Maran, Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia-Magula in Thessalien III. Die mittlere Bronzezeit, *BAM* 31, Bonn 1992.

2001-2003

Με εξαίρεση το γράφοντα, το ΑΙΒΕ δεν διέθετε άλλο μόνιμο προσωπικό, ούτε όμως και επαρκή Οργανισμό με βάση τον οποίο να λειτουργήσει με έκτακτο προσωπικό. Κρίθηκε σκόπιμο επομένως, πάντα με έκτακτους συνεργάτες τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό, εκτός από τη δημοσίευση της συστηματικής ανασκαφής της Μεσημεριανής Τούμπας (Δ.Β. Γραμμένος - Σ. Κώτσος, *Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό «Μεσημεριανή Τούμπα» Τριλόφου Θεσσαλονίκης, Ανασκαφικαί περίοδοι 1992, 1994-1996, 2000, 2001*, ΤΑΠ - ΑΙΒΕ, Θεσσαλονίκη 2002) να προωθηθεί η μελέτη-δημοσίευση σε δύο τόμους ακόμη μιας, σωστικής αυτή τη φορά στο σύνολό της ανασκαφής: Δ.Β. Γραμμένος - Σ. Κώτσος, *Σωστικές ανασκαφές στο νεολιθικό οικισμό Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης*, ΤΑΠ - ΑΙΒΕ, Θεσσαλονίκη 2002 και Δ.Β. Γραμμένος - Σ. Κώτσος, *Σωστικές ανασκαφές στο νεολιθικό οικισμό Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης*, ΤΑΠ - ΑΙΒΕ, τ. ΙΙ, Θεσσαλονίκη 2004. Στους τόμους αυτούς περιέχονται τα δεδομένα, η συζήτηση γύρω από αυτά, πολλές διεπιστημονικές συνεργασίες κτλ. από το σύνολο 15 σωστικών ανασκαφών σε οικόπεδα που εντάσσονται στα όρια του μεγάλου αυτού νεολιθικού οικισμού. Ενδεχομένως θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως πρότυπο για ανάλογα εγχειρήματα.

Η ερευνητική-εκδοτική δραστηριότητα συνεχίστηκε με την έκδοση σε ένα τόμο του ανθρωπολογικού υλικού από τρία νεκροταφεία της Κεντρικής Μακεδονίας (Δ.Β. Γραμμένος - Σ. Τριανταφύλλου (επιμ.), *Ανθρωπολογικές μελέτες από τη Βόρεια Ελλάδα*, ΤΑΠ - ΑΙΒΕ, τ. Ι, Θεσσαλονίκη 2004).

Τέλος εκδόθηκαν, με συνεργασίες ειδικών προϊστορικών από τις βαλκανικές χώρες και ανασκαφέων αρχαίων ελληνικών αποικιών στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, τα εξής δύο έργα: D.V. Grammenos (επιμ.), *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, ΤΑΠ - ΑΙΒΕ, Thessaloniki 2003 και D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, ΤΑΠ - ΑΙΒΕ, τ. Ι-ΙΙ, Thessaloniki 2003.

Πιστεύουμε ότι τα δύο αυτά έργα καλύπτουν μεγάλα κενά, όχι μόνον της ελληνικής αλλά και της διεθνούς ενημέρωσης.

Κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου στην οποία αναφερθήκαμε (τελευταίους μήνες του 1999 ως το τέλος του 2003) το ΑΙΒΕ εξακολούθησε να «στεγάζεται» σε ένα τμήμα των κτισμάτων των αρχών του 20ού αιώνα, προς το βόρειο αυλόγυρο του Γενί Τζαμί (Παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο), με μέρος της επίπλωσης που προερχόταν από την εκκαθάριση του ΟΠΠΕΘ '97. Στο χώρο αυτό, από δύο ως τρεις αρχαιολόγους το ανώτερο, έγινε η ταξινόμηση των τεράστιων ποσοτήτων κεραμικής, των μικροαντικειμένων κτλ., ενώ ταυτόχρονα στη φιλόξενη όαση της αυλής ολοκληρωνόταν το πλύσιμο της κεραμικής και των άλλων αρχαιολογικών υλικών (όστρεα, οστά ζώων).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΑΚΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

2004

Με το νέο Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού (Π.Δ. 191/2003), ο οποίος επέφερε αναδιάρθρωση του θεσμού των Αρχαιολογικών Ινστιτούτων, το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Βόρειας Ελλάδας μετονομάστηκε σε Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών και καθορίστηκε περιοχή αρμοδιότητάς του η Μακεδονία και η Θράκη.

Το 2004, καθήκοντα διευθύντριας του Ινστιτούτου ανέλαβε η αρχαιολόγος Δ. Μπακιρτζή. Η απόκτηση του απαραίτητου συμβατικού και ηλεκτρονικού εξοπλισμού για την οργάνωση της γραμματείας και τη συγκρότηση του αρχείου του Ινστιτούτου, όπως είναι εύκολα κατανοητό, υπήρξε προτεραιότητα κατά το πρώτο έτος λειτουργίας του, υπό τη νέα του μορφή.

Κύριο μέλημα των Αρχαιολογικών Ινστιτούτων, σύμφωνα με τα σχετικά άρθρα του Οργανισμού, είναι η μελέτη και δημοσίευση παλαιών ανασκαφών. Γι' αυτό εξαρχής διερευνήθηκαν οι δυνατότητες συνεργασίας του Ινστιτούτου με την ΚΘ΄ ΕΠΚΑ, την 9η ΕΒΑ, το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, για την κατάρτιση προγράμματος επεξεργασίας και μελέτης αδημοσίευτων ευρημάτων παλαιών ανασκαφών. Αποφασίστηκε το πρόγραμμα να αρχίσει από ευρήματα ανασκαφών της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα αποφασίστηκε να προωθηθεί επεξεργασία και μελέτη ευρημάτων από τις ανασκαφές στο ανατολικό νεκροταφείο της πόλης, τα οποία βρίσκονταν αποθηκευμένα στα κτίσματα γύρω από το Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο (Γενί Τζαμί), όπως επίσης και η επεξεργασία αρχαιολογικού υλικού από τις κατά καιρούς ανασκαφικές έρευνες γύρω από τα βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης, που φυλάσσονται στις αρχαιολογικές αποθήκες της 9ης ΕΒΑ και του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. Για τη συντήρηση των ευρημάτων εγκαταστάθηκε στα κτίσματα που βρίσκονται στο πίσω μέρος του αύλειου χώρου της Ροτόντας, εργαστήριο συντήρησης κεραμικών, το οποίο εξοπλίστηκε με πάγκους εργασίας.

Η δημιουργία βιβλιοθήκης αποτελεί έναν άλλο στόχο των Αρχαιολογικών Ινστιτούτων σύμφωνα με τον Οργανισμό. Στο πλαίσιο αυτό έγινε διερεύνηση των δυνατοτήτων εκπόνησης προγράμματος ηλεκτρονικής καταγραφής των βιβλιοθηκών των Εφορειών και Μουσείων του χώρου αρμοδιότητας του Ινστιτούτου. Η ηλεκτρονική αυτή καταγραφή μπορεί να συμβάλει κατ' αρχάς στη βιβλιογραφική ενημέρωση και εξυπηρέτηση των αρχαιολόγων και των αρχιτεκτόνων που υπηρετούν στις περιφερειακές μονάδες του χώρου της Μακεδονίας και της Θράκης και οι οποίοι δεν έχουν άμεση πρόσβαση σε κεντρικές βιβλιοθήκες.

Για το 2004 υπήρχε ήδη έγκριση για δίτομη έκδοση στα αγγλικά για τις αρχαίες ελληνικές αποικίες στη Μαύρη Θάλασσα, συνέχεια ανάλογης έκδοσης που έγινε κατά το 2003 και για έκδοση του έργου «Ανθρωπολογική έρευνα στη Βόρεια Ελλάδα, νεκροταφεία Αρχοντικού Πέλλας και Σουρωτής Θεσσαλονίκης». Τις δράσεις αυτές είχε προτείνει ο Δ. Γραμμένος, ο οποίος μέχρι τις αρχές του 2004 εκτελούσε χρέη προϊσταμένου στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Υπό τη νέα διεύθυνση προωθήθηκε η μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού από τις ανασκαφές στα νεκροταφεία Αρχοντικού Πέλλας και Σουρωτής Θεσσαλονίκης, δεν κατέστη ωστόσο δυνατή η προώθηση του εκδοτικού μέρους των δράσεων.

Στο πλαίσιο του προγράμματος Κύπρος - Αιγαίο - Θράκη, η διευθύντρια του Ινστιτούτου, Δ. Μπακιρτζή, με αφορμή την εισδοχή της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συνεργάστηκε με το Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη για την οργάνωση έκθεσης μεσαιωνικής κεραμικής στο Λονδίνο, την άνοιξη του 2004.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

2001

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΜΕΛΕΤΕΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου

Κατά το έτος 2001 και προκειμένου να βελτιωθεί η φέρουσα ικανότητα του μνημείου σε σεισμό, συνεχίστηκε η ενίσχυση των ξύλινων δαπέδων των υπερώων κατά τρόπο ποσοτικά ελεγχόμενο.

Το δάπεδο, όπως και αυτό που κατασκευάστηκε κατά το έτος 2000 στο δάπεδο του βόρειου υπερώου, αποτελείται από κάτω προς τα πάνω:

α) Από τα πατόξυλα του δαπέδου διατομής 0,25×0,10 μ. τοποθετημένα ανά 0,40/0,45 μ. περίπου σε αξονική απόσταση.

β) Από δύο στρώσεις αντικολλητής ξυλείας, υψηλής αντοχής στην υγρασία (κόντρα πλακάζ θαλάσσης - betoform).

γ) Από μεταλλική κοιλοδοκό τοποθετημένη περιμετρικά και συνδεδεμένη με τρόπο ποσοτικά ελεγχόμενο τόσο με το ξύλινο διάφραγμα, όσο και με τις περιμετρικές τοιχοποιίες, έτσι ώστε να ενισχύεται η διαφραγματική λειτουργία της ξύλινης κατασκευής.

Οι εργασίες προηγήθηκαν στο δάπεδο του νότιου υπερώου με την ακόλουθη σειρά εκτέλεσης:

1. Αφαιρέθηκε τμηματικά το υφιστάμενο διαβρωμένο σανίδωμα του δαπέδου.

2. Έγινε έλεγχος της κατάστασης διατήρησης των ξύλινων δοκών στήριξης του δαπέδου και των πακτώσεών τους στις τοιχοποιίες του κτιρίου. Ανάλογα με την κατάσταση διατήρησης των πατόξυλων του δαπέδου, ακολούθησε είτε ολική αντικατάστασή τους, είτε ενίσχυση της διαβρωμένης περιοχής με μεταλλικές λάμες και μπουλόνια από ανοξείδωτο χάλυβα.

3. Τοποθετήθηκε περιμετρικά η κοιλοδοκός, διαστ. 0,14×0,08×0,007 μ. Η κοιλοδοκός τοποθετήθηκε σε τμήματα των 3 μ. έκαστο, τα οποία μετά την κατάλληλη επεξεργασία (διάτρηση και γενικό γαλβάνισμα εν θερμώ) για τη σύνδεση του συστήματος με τα πατόξυλα και τις περιμετρικές τοιχοποιίες, συγκολλήθηκαν επιτόπου. Η κοιλοδοκός συνδέθηκε με τα πατόξυλα του δαπέδου.

4. Κατασκευάστηκαν μεταλλικές ραφές από ανοξείδωτο χρωμονικελιούχο χάλυβα Ø 16 για τη σύνδεση της κοιλοδοκού με τις περιμετρικές τοιχοποιίες (Σχέδ. 1). Η κατασκευή των ραφών ακολούθησε την εξής διαδικασία:

α. Διάτρηση της τοιχοποιίας με διατρητικό μηχάνημα χωρίς κρούση και με συνεχή παροχή νερού ώστε να μην υπάρξει διαταραχή της τοιχοποιίας.

β. Τοποθέτηση ράβδων από ανοξείδωτο χρωμονικελιούχο χάλυβα Ø 16 ανά 2 μ. στην εξωτερική επιμήκη πλευρά και στο κέντρο των μετακιόνιων διαστημάτων της κιονοστοιχίας του υπερώου και ράβδων Ø 20 ανά 1 μ. στις εγκάρσιες εξωτερικές πλευρές.

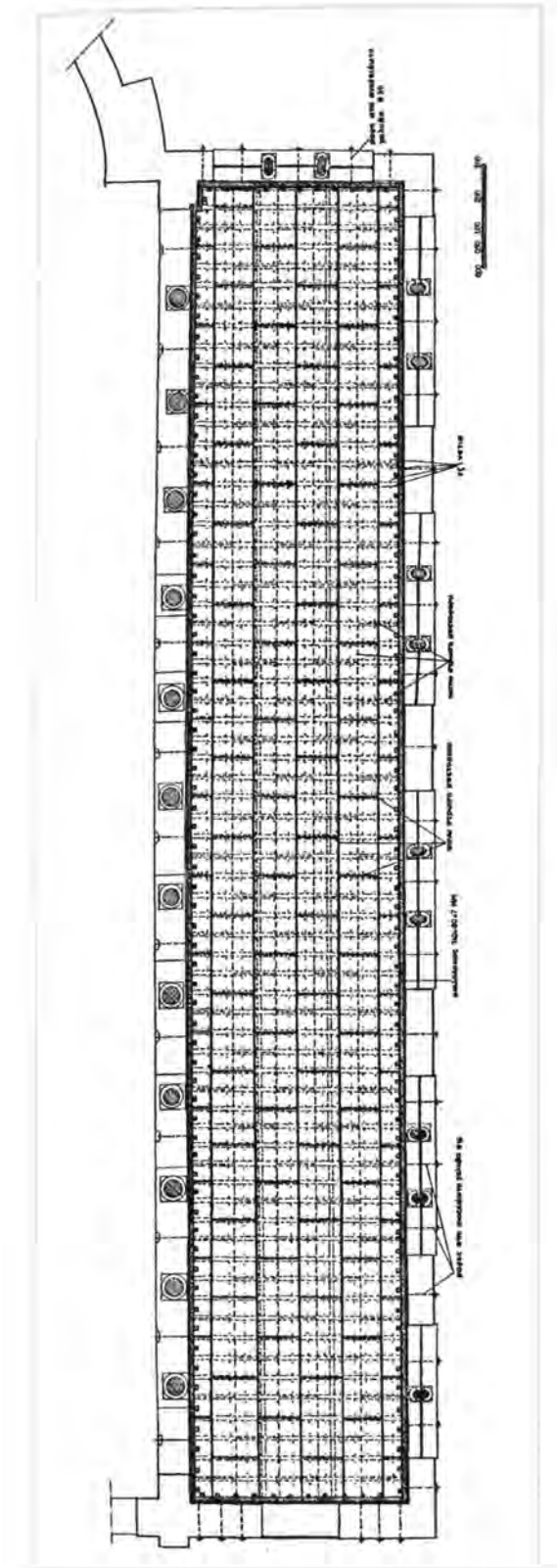
γ. Αγκύρωση της ραφής στις περιμετρικές τοιχοποιίες και στις τοξοστοιχίες των υπερώων. Οι ραφές με ράβδους Ø 20 στις εγκάρσιες πλευρές είναι προεντεταμένες.

δ. Πλήρωση των διακένων των ραφών με ένεμα υψηλής αντοχής.

5. Κατασκευάστηκε το ξύλινο διάφραγμα. Τοποθετήθηκε η πρώτη στρώση αντικολλητής ξυλείας, πάχ. 0,021 μ. Τα φύλλα, διαστ. 1,25×2,50 μ., τοποθετήθηκαν με τους διαμήκεις αρμούς κάθετους προς τα πατόξυλα του δαπέδου με συνεχείς τους διαμήκεις αρμούς, όμως με τους εγκάρσιους εναλλάξ τοποθετημένους. Στην επιφάνεια που διαμορφώθηκε προστέθηκε δεύτερη στρώση αντικολλητής ξυλείας ίδιου πάχους και με ανάλογη διάταξη. Στη στρώση αυτή οι εγκάρσιοι αρμοί μεταξύ δύο φύλλων αντικολλητής ξυλείας τοποθετούνταν στο μέσον του υποκείμενου φύλλου. Ανάμεσα στις δύο στρώσεις αντικολλητής ξυλείας αλείφθηκε στις επιφάνειες ειδική κόλλα για την ενίσχυση της συνεργασίας των επιμέρους στρώσεων. Τέλος, οι δύο στρώσεις αντικολλητής ξυλείας συνδέθηκαν με ξυλόβιδες που εφαρμόστηκαν σε κάνναβο 0,10×0,10 μ.

6. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν με το βερνίκωμα των ξύλινων επιφανειών με έγχρωμο συντηρητικό ξύλου και την επάλειψή τους με αντιπυρικό υγρό (επιβραδυντικό καύσης).

Της εφαρμογής όλων των σταδίων προετοιμασίας της περιοχής του μνημείου και κατασκευής του διαφράγματος στο δάπεδο του νότιου υπερώου προηγήθηκε έλεγχος, παρατήρηση, έρευνα με φωτογραφική τεκμηρίωση και σχεδιαστική αποτύπωση των τοίχων όλων των πλευρών, για τη συγκέντρωση πληροφοριών σχετικών με



Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου. Τρόπος κατασκευής διαφράγματος δαπέδου νότιου υπερώου.

τυχόν αρχική ή και μεταγενέστερες διαμορφώσεις, που έχουν σχέση με την κατασκευή των δαπέδων των υπερώων και τις επεμβάσεις στις τοξοστοιχίες της βασιλικής.

Στη συνέχεια έγιναν εργασίες στη νότια όψη του μνημείου για την ολοκλήρωση των εργασιών και την απομάκρυνση των εκεί τοποθετημένων ικριωμάτων. Αποκαταστάθηκαν τα διαφράγματα και οι ποδιές των παραθύρων της νότιας όψης, και έγινε τελική επεξεργασία των πλακών αγκύρωσης των ραφών που συνδέουν την κοιλοδοκό του διαφράγματος του νότιου υπερώου με τη νότια τοιχοποιία.

Συντηρήθηκε παράλληλα το δίκτυο συλλογής των ομβρίων υδάτων από τον περιβάλλοντα χώρο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ώστε να μην λειτουργούν επιβαρυντικά στο πρόβλημα της ανερχόμενης υγρασίας που παρατηρείται στους περιμετρικούς τοίχους του μνημείου.

ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ

Ναός Αγίας Σοφίας

Τον Αύγουστο του 2001 συνεχίστηκαν στο ναό Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης εργασίες επισκευής των νεότερων ξύλινων στεγών του μνημείου που ξεκίνησαν το προηγούμενο έτος.

Οι εργασίες συνεχίστηκαν με την ακόλουθη χρονική σειρά:

α) Στέγη βόρειου τμήματος κυρίως ναού.

β) Στέγη βόρειου υπερώου.

γ) Στέγη ανατολικής κεραίας κυρίως ναού και Ιερού Βήματος.

δ) Στέγες παραβημάτων - παρεκκλησίων - Ιερού Βήματος.

Οι εργασίες για την αποκατάσταση της λειτουργίας των ξύλινων στεγών έγιναν τμηματικά σε κάθε μία από τις ξύλινες στέγες και με την ακόλουθη διαδικασία:

1. Αποξήλωση των κεραμιδιών γαλλικού τύπου που αποτελούν την κάλυψη της στέγης και φύλαξη σε ασφαλές μέρος όσων δεν παρουσιάζουν προβλήματα.

2. Απομάκρυνση των υφιστάμενων επιτεγίδων της στέγης και του διαβρωμένου ξύλινου σανιδώματος που αποτελεί το υπόστρωμα (πέτσωμα) των κεραμιδιών.

3. Έλεγχος της κατάστασης των ξύλινων δοκών του φέροντος σκελετού της στέγης (και των πακτώσεων των ημιζεύκτων των στεγών των υπερώων στις περιμετρικές τοιχοποιίες).

4. Αποκατάσταση της φέρουσας ικανότητας του ξύλινου σκελετού της στέγης, με αντικατάσταση των δοκών που εντοπίστηκαν σε προχωρημένη διάβρωση και συντήρηση των υπολοίπων. Εμποτισμός με λάδι όλων των ξύλων για τη συντήρησή τους.

5. Τοποθέτηση ξύλινων ελκυστήρων για τη μεταφορά

των ωθήσεων των στεγών των υπερώων στους περιμετρικούς τοίχους του σταυρικού πυρήνα του κυρίως ναού.

6. Τοποθέτηση νέου ξύλινου υποστρώματος (πέτσωμα).

7. Διάστρωση αδιάβροχης μονωτικής μεμβράνης.

8. Τοποθέτηση επιτεγίδων.

9. Ανακεράμωση της περιοχής με νέα κεραμίδια ίδιου τύπου. Σε στέγες του ναού με μικρή επιφάνεια κάλυψης, όπως η στέγη του βόρειου τμήματος του κυρίως ναού, η στέγη του τεταρτοσφαιρίου και τα ανατολικά τμήματα των στεγών των πλευρικών υπερώων, χρησιμοποιήθηκε μέρος των κεραμιδιών που είχε αφαιρεθεί από τις προϋπάρχουσες στέγες του ναού και βρισκόταν σε καλή κατάσταση.

10. Στα σημεία επαφής της στέγης με τις τοιχοποιίες του ναού έγινε μόνωση του δημιουργηθέντος αρμού με φύλλο μολύβδου και τσιμεντοκονία πλούσια σε κεραμικά αδρανή.

Οι δοκοί στήριξης της στέγης του βόρειου τμήματος του σταυρικού πυρήνα του κυρίως ναού βρέθηκαν σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης με αποτέλεσμα να αντικατασταθεί μόνον η πρώτη από ανατολικά. Στο σύνολό τους αντικαταστάθηκαν και σε αυτή την πλευρά της στέγης το ξύλινο υπόστρωμα των κεράμων και οι επιτεγίδες δοκοί.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ

Ναός Γεννήσεως Θεοτόκου - Παναγούδας

Ο ναός Γεννήσεως Θεοτόκου - Παναγούδας ή Παναγία Γοργοεπήκοος είναι μία τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με γυναικωνίτη που κτίστηκε το 1818 - ημερομηνία που μαρτυρεί επιγραφή εντοιχισμένη πάνω από τη δυτική είσοδο -, αντικαθιστώντας τον προγενέστερο ναό που κάηκε.

Ο μεταβυζαντινός ναός της Παναγούδας ανήκε στην ομώνυμη συνοικία και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη θρησκευτική και κοινωνική ζωή της ελληνικής κοινότητας στη Θεσσαλονίκη.

Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο ναό αφορούν:

α) Την αντικατάσταση της νεότερης επικάλυψης της οροφής.

Η οροφή του ναού έφερε ελαφριές τετράγωνες πλάκες από πεπιεσμένο χαρτί και λεπτό στρώμα γύψου, που παρουσίαζαν γεωμετρικά επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Οι πλάκες αυτές απομακρύνθηκαν και στη θέση τους τοποθετήθηκε ξύλινη επικάλυψη από σανίδες.

Η εκτέλεση των εργασιών πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της εκκλησίας και χρηματοδοτήθηκε από δωρεά ενορίτου.

β) Την αντικατάσταση της νεότερης επικάλυψης του δαπέδου του ναού.

Το δάπεδο έφερε κεραμικά πλακίδια που αντικαταστάθηκαν από άσπρες πλάκες μαρμάρου.

Μετά την αποξήλωση των πλακιδίων και την προσωρινή απομάκρυνση των στασιδιών, εμφανίστηκε το κάτω τμήμα των ξύλινων πεσσών των τοξοστοιχιών που χωρίζουν τα κλίτη του ναού. Οι ξύλινοι πεσσοί, τετράγωνης διατομής, εδράζονται επάνω σε λίθινες πλάκες διαφόρων μεγεθών και όχι πάντα έκκεντρα.

Επειδή διαπιστώθηκε ότι το τμήμα έδρασης πολλών ξύλινων πεσσών παρουσιάζει φθορά, ενισχύθηκαν με ανοξείδωτες λάμες όλοι οι πεσσοί και στις τέσσερις πλευρές της βάσης τους. Το νέο πάτωμα δεν εγκλωβίζει το τμήμα της έδρασης των ξύλινων πεσσών αλλά αφήνει ένα περιθώριο γύρω από αυτό (0,01-0,02 μ. περίπου), ώστε να μπορεί να αερίζεται το ξύλο. Το νέο δάπεδο κάλυψε τον κυρίως ναό και το κλειστό προστώο, ενώ ο χώρος του ιερού είχε ήδη μάρμαρο.

Στα στασίδια του ναού έγιναν εργασίες συντήρησης και επισκευάστηκαν οι ξύλινες βάσεις τους. Μετά την ολοκλήρωση του δαπέδου τοποθετήθηκαν πάλι στις θέσεις τους, τέσσερις κατά μήκος σειρές, πλάτη με πλάτη, σε επαφή με τις πεσσοστοιχίες και μία σειρά στασιδίων που περιτρέχει τους εσωτερικούς τοίχους.

Η εκτέλεση των εργασιών έγινε με την εποπτεία της Εφορείας και χρηματοδοτήθηκε από δωρεά ενορίτου.

ΦΑΝΗ ΡΕΒΥΘΙΑΔΟΥ

Επταπύργιο (κτίριο Κ1 - πρώην ανδρικές φυλακές)

Το 2001 στο φρούριο του Επταπυργίου πραγματοποιήθηκε η υλοποίηση δύο εκθέσεων με θέματα «Δοκίμιο για την οχυρωτική στο Βυζάντιο» (Σχέδ. 2) και «Επταπύργιο, η ακρόπολη της Θεσσαλονίκης» με τις οποίες συμμετείχε η 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στη σπονδυλωτή έκθεση που οργάνωσε το Υπουργείο Πολιτισμού στις πόλεις Θεσσαλονίκη, Αθήνα και Μυστρά.

Οι δύο εκθέσεις λειτουργούν από τον Οκτώβριο του 2001 μέσα στο Φρούριο του Επταπυργίου σε διώροφο κτίριο των πρώην ανδρικών φυλακών (Κ1) το οποίο διαμορφώθηκε ως μόνιμος εκθεσιακός χώρος (Πίν. 75 α).

Για τη λειτουργία του χώρου εκτελέσθηκαν οι παρακάτω εργασίες:

1. Προετοιμασία του κτιρίου (συντήρηση, θέρμανση, κατασκευή χώρων υγιεινής, υδραυλικές - ηλεκτρολογικές εργασίες, συστήματα ασφαλείας, καθώς και αποκατάσταση του αποχετευτικού δικτύου).

2. Διαδρομές που επιβάλλει η πρόσβαση στο κτίριο και ταυτόχρονα πρόβλεψη για άτομα με κινητικά προβλήματα.

3. Κατεδάφιση του τμήματος της στέγης του κτιρίου Κ1 που κάλυπτε το κλιμακοστάσιο και απομάκρυνση του φυλακίου στη στάθμη του περιδρόμου.

Επεμβάσεις στερέωσης και ενίσχυσης των ξύλινων στοιχείων του εσωτερικού της στέγης.

4. Αποκάλυψη και στερέωση του αρχικού κλιμακοστασίου επικοινωνίας με τον περίδρομο, αποκατάσταση των τοι-

χοποιών σε όλη την ανάπτυξή του καθώς και τμήματος του περιδρόμου.

5. Στερέωση και στεγανοποίηση του τμήματος του περιδρόμου που βρίσκεται σε επαφή με το κτίριο για την απρόσκοπτη κυκλοφορία επισκεπτών.

6. Αποκατάσταση των χαλαρών επιχρισμάτων εσωτερικών και εξωτερικών επιφανειών τοιχοποιιών και στεφανώματα για τη στήριξή τους (Σχέδ. 3).

7. Μετατροπή των παλαιών χώρων υγιεινής του κτιρίου σε χώρο γραφείου εξυπηρέτησης επισκεπτών των εκθέσεων στον όροφο και νέων χώρων υγιεινής στο ισόγειο με:

α) Απομάκρυνση πλάκας επικάλυψης του ορόφου από οπλισμένο σκυρόδεμα και στηθαίου και αντικατάσταση με ξύλινη στέγη.

β) Ενίσχυση της πλάκας από οπλισμένο σκυρόδεμα του δαπέδου και επικάλυψη με ξύλινο πάτωμα.

γ) Αποκατάσταση δαπέδου των νέων χώρων υγιεινής στο ισόγειο και εξοπλισμός.

δ) Διάνοιξη και κατασκευή νέας εισόδου στους χώρους υγιεινής από τον αύλειο χώρο που χρησιμεύει και ως έξοδος κινδύνου από το κτίριο των εκθέσεων.

ε) Για την ασφαλή κυκλοφορία, μέσω του κλιμακοστασίου προς τον όροφο του κτιρίου Κ1 και τον περίδρομο, αποκαταστάθηκαν η νότια και ανατολική όψη του πύργου Π5 με αρμολογήματα και τοπικές ανακτίσεις.

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών πραγματοποιήθηκαν:

1. Μεταλλικές κατασκευές στις αίθουσες που φιλοξενούν τις δύο εκθέσεις, αγορά και τοποθέτηση κρυστάλλων, ξύλινες κατασκευές, μεταξοτυπίες πάνω στα κρύσταλλα, ειδικός φωτισμός, αγορά βίντεο, κατασκευή βίντεο Cd-Rom.

2. Ταυτόχρονα συγκροτήθηκαν ομάδες εργασίας για τη συγκέντρωση και επεξεργασία του εποπτικού υλικού των εκθέσεων.

3. Συγκέντρωση του υλικού και των δύο εκθέσεων και ταξινόμησή του.

4. Συγκέντρωση όλων των πηγών για τη βυζαντινή οχυρωτική με σκοπό τη μελλοντική τους έκδοση σε βιβλιογραφικό κατάλογο.

5. Τελική προετοιμασία των οδηγών των δύο εκθέσεων.

6. Δημιουργία τριών ταινιών για προβολή στους χώρους των εκθέσεων.

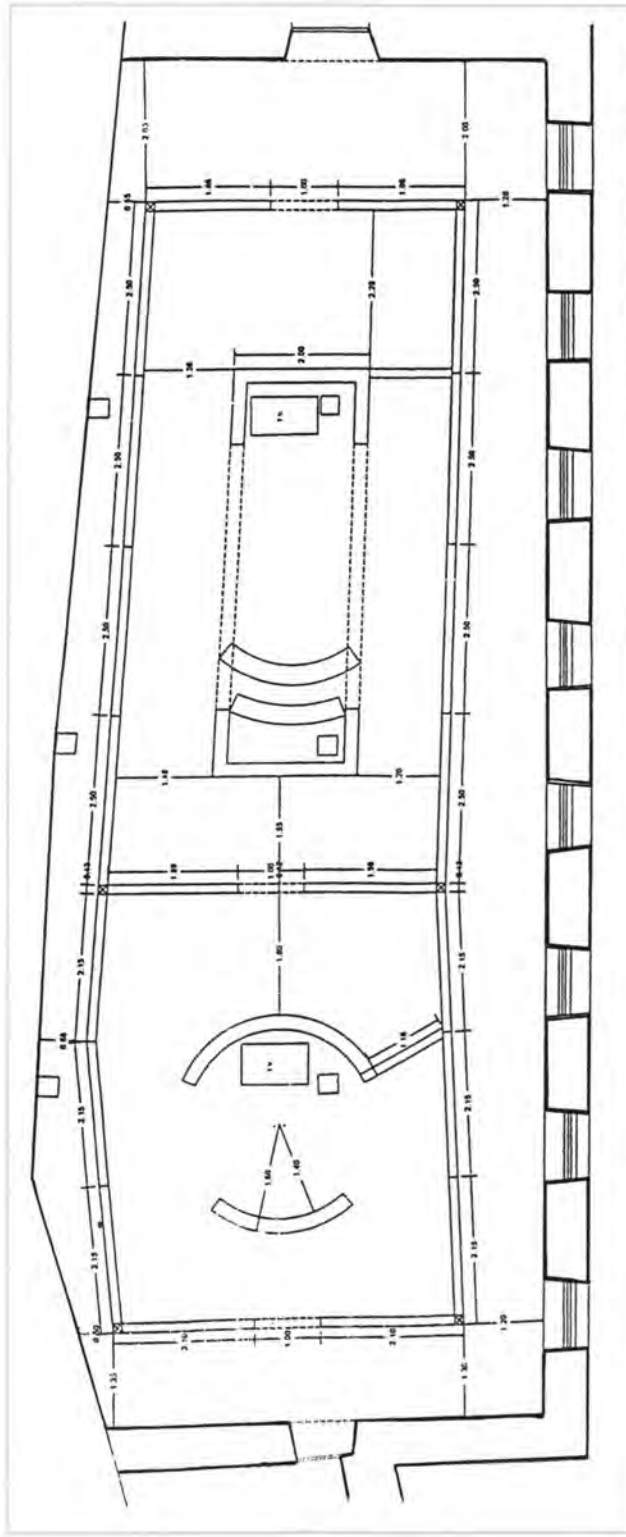
7. Δημιουργία πινακίδων εκθέσεων και τοποθέτησή τους στους χώρους.

8. Εκτύπωση φυλλαδίων για τις δύο εκθέσεις.

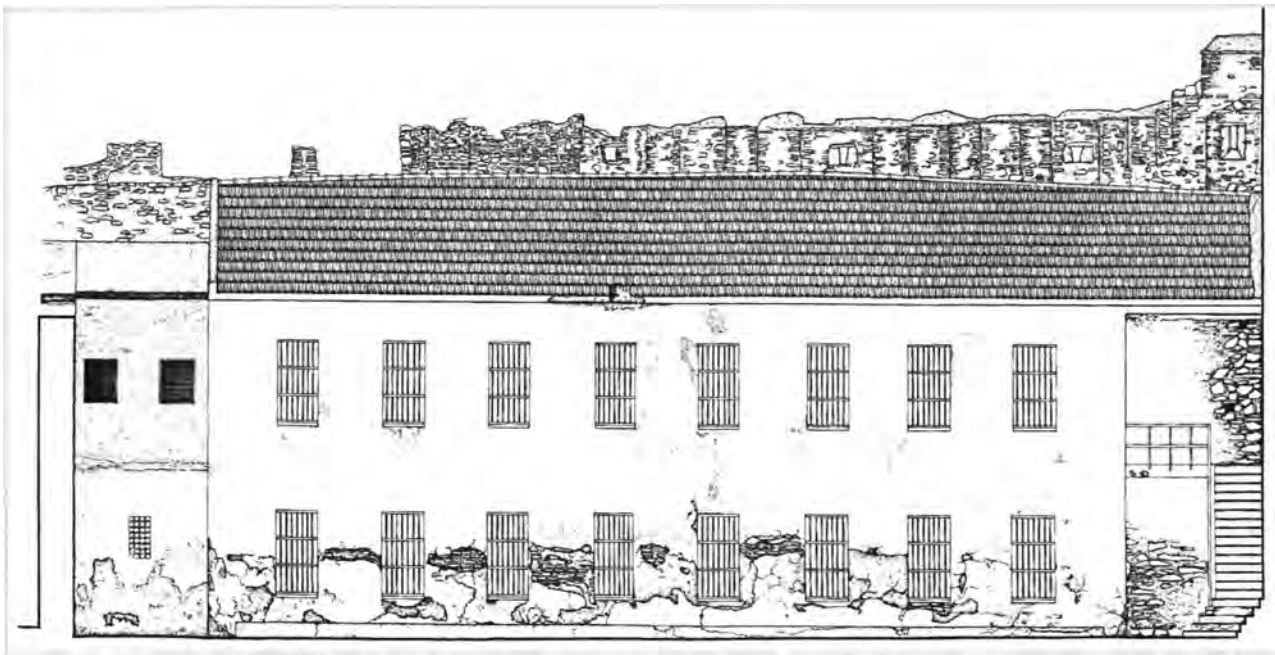
9. Επιλογή μικρού αριθμού εκθεμάτων και τοποθέτησή τους στην έκθεση για το Επταπύργιο.

10. Ολοκλήρωση προετοιμασιών παράλληλων εκδηλώσεων και οργάνωση επιστημονικής συνάντησης για τα «Κάστρα της Ελλάδος».

11. Οργάνωση προγράμματος ξενάγησης σχολείων για όλο το διάστημα λειτουργίας της έκθεσης.



Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Επταπύργιο. Κτίριο Κ1. Κάτοψη ορόφου με τη χάραξη της δομής της έκθεσης «Δοκίμιο για την οχυρωτική στο Βυζάντιο».



Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Επταπύργιο. Κτίριο Κ1. Ανατολική όψη, πριν από τις εργασίες αποκατάστασης.

Οι εκθέσεις εγκαινιάστηκαν στις 21-10-01, λειτούργησαν επιτυχώς και μετά το πέρας της διοργάνωσης των «Ωρών Βυζαντίου» παραμένουν ανοιχτές για το κοινό.

Το περιεχόμενο των εκθέσεων με σχέδια και φωτογραφίες περιλαμβάνεται στους δύο καταλόγους για κάθε μία από τις εκθέσεις, στην ελληνική και αγγλική γλώσσα.

Για την έκθεση «Βυζαντινή Οχυρωτική» ο γενικός σχεδιασμός, η διαμόρφωση εκθεσιακού χώρου και η οργάνωση των πινακίδων έγινε από τον Φ. Ωραιόπουλο, ενώ τα κείμενα του καταλόγου από τους Ν. Μπακιρτζή και Φ. Ωραιόπουλο.

Για την έκθεση «Επταπύργιο Θεσσαλονίκης» η διαμόρφωση του εκθεσιακού χώρου έγινε από τον Φ. Ωραιόπουλο και τα κείμενα του καταλόγου και των πινακίδων έγιναν από την Αικ. Τσανανά με μία ομάδα συντελεστών που αναφέρονται στους δύο καταλόγους.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ - ΕΥΠΡΑΞΙΑ ΣΑΡΑΦΙΑΝΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Λουλουδιές Κίτρους

Επισκοπικό συγκρότημα

Το έτος 2001 συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης στο επισκοπικό μέγαρο και την ευρισκόμενη ανατολικά του έπαυλη του 4ου αιώνα (Σχέδ. 4). Παράλληλα έγινε επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών της νοτιοανατολικής αίθουσας του επισκοπικού μεγάρου που έχει μορφή μικρού τρικλινίου, όπως και του νοτιοδυτικού προσκτίσματος της βασιλικής. Επίσης αποκολλήθηκαν και επανατοποθετήθηκαν τα ψηφιδωτά της έπαυλης του 4ου αιώνα (Σχέδ. 5).

Ο καθαρισμός και η καταγραφή των ευρημάτων συνεχίστηκε στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

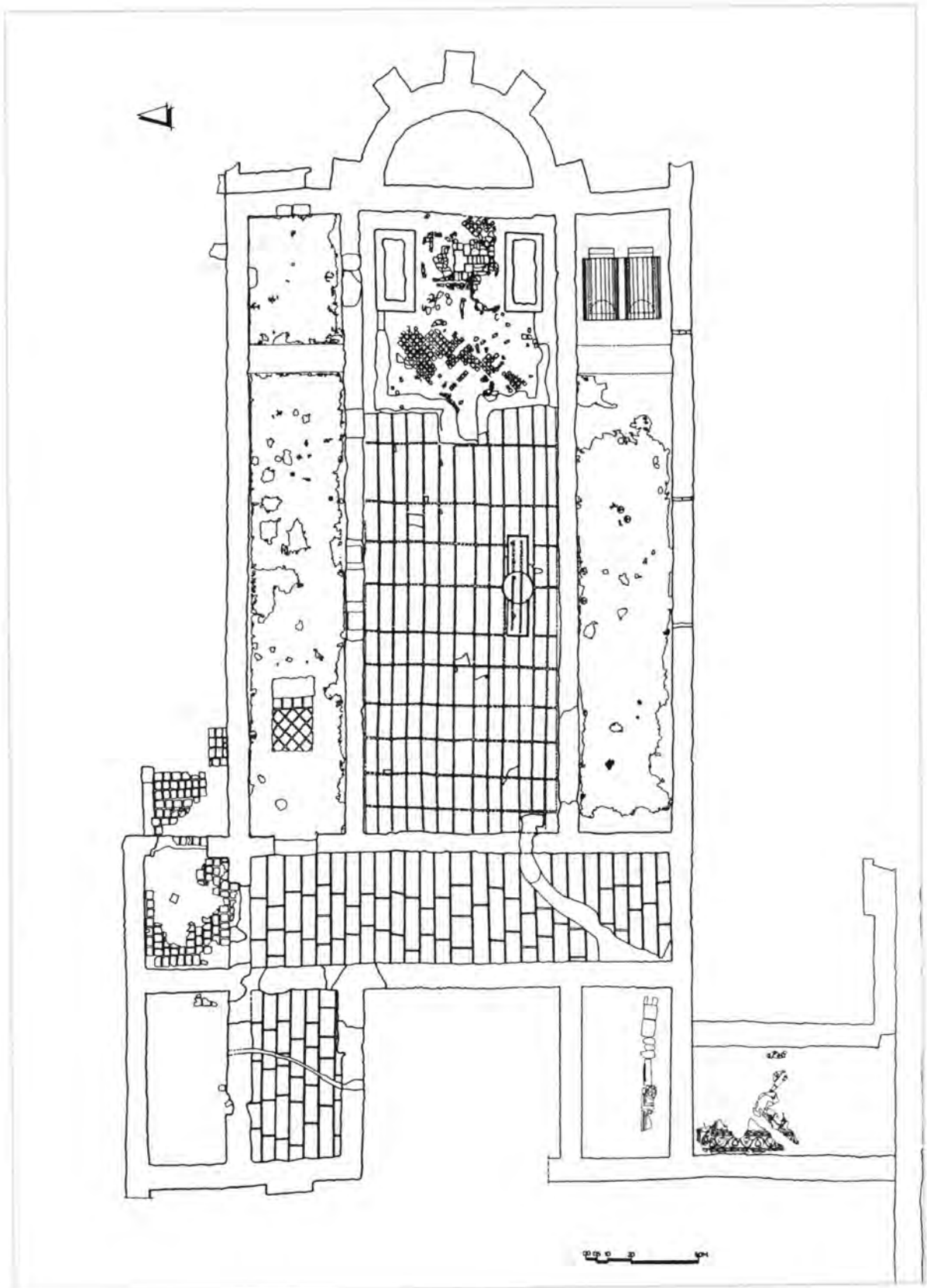
ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

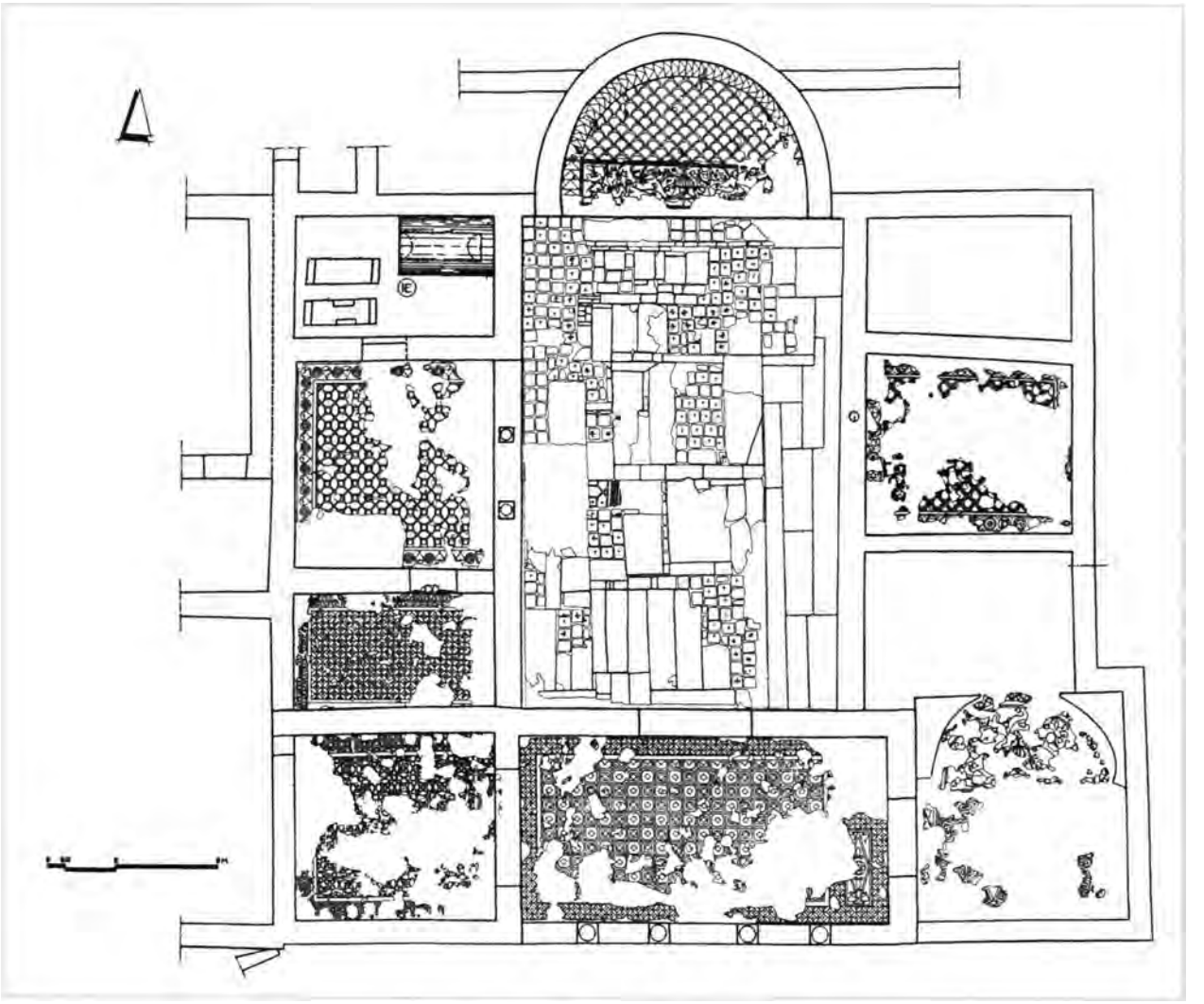
ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ[1]

Πραγματοποιήθηκαν προεργασίες και εργασίες συντήρησης ψηφιδωτών και τοιχογραφιών στη βασιλική του Αγίου Δημητρίου, στη βασιλική της Παναγίας Αχειροποιήτου, στην Αγία Αικατερίνη, στους Αγίους Αποστόλους, στον αρχαιολογικό χώρο του κοιμητηρίου της Ευαγγελιστρίας και στον Άγιο Αθανάσιο Ευόσμου. Οι προεργασίες

1. Στη συντήρηση των ψηφιδωτών εργάστηκαν οι συντηρητές Σ. Μαρμαρά και Ν. Πιτσαλίδης και στη συντήρηση των τοιχογραφιών οι Γ. Γούσιας, Τ. Ζιούτης και Κ. Χατζηκωνσταντίνου.



Σχέδ. 4. Λουλουδιές Κίτρους. Επισκοπικό συγκρότημα. Κάτοψη τρίκλιτης βασιλικής.



Σχέδ. 5. Λουλουδιές Κίτρους. Επισκοπικό συγκρότημα. Ψηφιδωτά δάπεδα.

συνίσταντο σε περιγραφή, σχεδιαστική αποτύπωση, καταγραφή των προηγούμενων επεμβάσεων συντήρησης και της κατάστασης διατήρησης, προκειμένου να διερευνηθούν, να αξιολογηθούν και να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα διατήρησης των έργων. Δεδομένου ότι ο διάκοσμος των περισσότερων μνημείων της Θεσσαλονίκης έχει συντηρηθεί στο παρελθόν, οι σύγχρονες εργασίες συντήρησης περιορίστηκαν σε ήπιες και μικρής κλίμακας επεμβάσεις.

Θεσσαλονίκη

Βασιλική Αγίου Δημητρίου

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών στο νότιο μέτωπο της νότιας κιονοστοιχίας του κεντρικού κλίτους και των αποσπασματικά διατηρημένων τοιχογραφιών στα μέτωπα και τα εσωρράχια της δυτικής και νότιας κιονοστοιχίας του νότιου πτερυγίου του εγκάρσιου κλίτους και στον ανατολικό τοίχο του ίδιου χώρου. Οι εργασίες συνίσταντο σε διερεύνηση των επιχρισμένων τμημάτων των τοιχοποιιών για τον εντοπισμό τοιχογραφιών, την αποκάλυψή τους με μηχανικά μέσα, τη στερέωση μικρών τμημάτων των τοιχογραφιών που παρουσίαζαν προβλήματα αποκόλλησης, τη στήριξη περιμετρικά των φθορών με ασβεστοκονίαμα και τον καθαρισμό. Στα εσωρράχια των τοξοστοιχιών αποκαλύφθηκαν κατά τόπους τοιχογραφίες στις οποίες εικονίζονται μαρμαροθετήματα, ενώ στα μέτωπα αποκαλύφθηκαν τμήματα υποστρώματος με αμυδρά ίχνη χρωμάτων. Πρόκειται για επάλληλα στρώματα τοιχογραφιών, που δεν απαντούν

στον ίδιο αριθμό σε όλες τις τοιχοποιίες. Στον ανατολικό τοίχο του νότιου πτερυγίου του εγκάρσιου κλίτους αποκαλύφθηκε το άνω ήμισυ του σώματος μορφής που ευλογεί και κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Η τοιχογραφία, μικρό τμήμα της οποίας ήταν προηγουμένως ορατό, καλύπτει άλλα δύο στρώματα τοιχογραφιών, τα οποία δεν διατηρούν ίχνη ζωγραφικής επιφάνειας, και καταλαμβάνει επιφάνεια του τοίχου που διαμορφώθηκε με το φράξιμο τοξωτού παραθύρου. Στο νότιο τοίχο του σκευοφυλακίου σώζονται αποσπασματικά δύο στρώματα τοιχογραφιών, από τα οποία το ευρισκόμενο σε επαφή με την τοιχοποιία δεν διατηρεί τη ζωγραφική επιφάνεια, ενώ στο δεύτερο σώζονται αποσπασματικά, αλλά σε καλή κατάσταση διατήρησης, όρθιοι κατ' ενώπιον εικονιζόμενοι άγιοι. Τέλος, συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες που κοσμούν τα εσωρράχια των τόξων του τρίλοβου παραθύρου του δυτικού τοίχου του νάρθηκα. Οι τοιχογραφίες καταλαμβάνουν το δυτικό ήμισυ του πλάτους των εσωρραχίων και σε αυτές εικονίζεται μίμηση μαρμαροθετήματος με μεγάλες ορθογώνιες πλάκες πολύχρωμων μαρμάρων (Πίν. 75 β).

Εργασίες συντήρησης έγιναν στα ψηφιδωτά που καταλαμβάνουν το ανατολικό ήμισυ του πλάτους των εσωρραχίων του τρίλοβου παραθύρου και στο ψηφιδωτό του μονόλοβου παραθύρου του νάρθηκα. Οι εργασίες αφορούσαν στη στερέωση του υποστρώματος και της ψηφιδωτής επιφάνειας, στον καθαρισμό για την απομάκρυνση καταλοίπων των προηγούμενων επεμβάσεων συντήρησης (μπλαστρώματα από κονίαμα και κατάλοιπα καζεάτου από εμποτισμούς) και την απομάκρυνση των ρύπων. Επίσης, απομακρύνθηκαν τα κονιάματα με τα οποία στο παρελθόν είχαν συμπληρωθεί και αποκατασταθεί με χρώμα οι φθορές της ψηφιδωτής επιφάνειας και αντικαταστάθηκαν με ουδέτερο κονίαμα. Άρχισαν οι εργασίες συντήρησης στο ψηφιδωτό του νότιου κλίτους της βασιλικής, όπου εικονίζεται προσφορά παιδιών στον άγιο Δημήτριο. Στόχος των εργασιών είναι ο έλεγχος της σταθερότητας του υποστρώματος και της ψηφιδωτής επιφάνειας, η απομάκρυνση των καταλοίπων προηγούμενων επεμβάσεων συντήρησης, ο καθαρισμός του στρώματος αιθάλης και ρύπων και η απομάκρυνση των κονιαμάτων καστανοκίτρινης απόχρωσης που υπάρχουν γύρω από το ψηφιδωτό, τα οποία σχηματίζουν ένα σχεδόν τετράγωνο κάδρο παραπλανητικό όσον αφορά τις αρχικές διαστάσεις του ψηφιδωτού. Τέλος, πραγματοποιήθηκαν προεργασίες για τη συντήρηση του ψηφιδωτού του αγίου Δημητρίου με τέσσερις κληρικούς και της ευρισκόμενης κάτω από αυτό ορθομαρμάρωσης.

Βασιλική Παναγίας Αχειροποιήτου

Έγιναν προεργασίες και εργασίες συντήρησης στα ψηφιδωτά του 8ου, 9ου και 10ου τόξου της βόρειας κιονοστοιχίας του κεντρικού κλίτους. Στόχος των εργασιών ήταν η διασφάλιση της σταθερότητας των ψηφίδων και του υποστρώματος, που κατά τόπους παρουσίαζαν προβλήματα αποκόλλησης, και ο καθαρισμός των ψηφιδωτών από στρώμα αιθάλης και ρύπων. Για την αντιμετώπιση της αποκόλλησης έγιναν εμποτισμοί και για τον καθαρισμό χρησιμοποιήθηκαν κυρίως μηχανικά μέσα.

Άγιοι Απόστολοι

Συνεχίστηκε η καθαίρεση των επιχρισμάτων των τοιχοποιιών κάτω από τις τοιχογραφίες, προκειμένου να διακοπεί η ανερχόμενη από το έδαφος υγρασία, η οποία προκαλεί τη φθορά των τοιχογραφιών. Παράλληλα συνεχίστηκε η περιοδική μέτρηση και καταγραφή της υγρασίας στην επιφάνεια των τοιχογραφιών· βάσει των δεδομένων των μετρήσεων παρατηρείται σταδιακή υποχώρηση της υγρασίας μετά την καθαίρεση των επιχρισμάτων.

Αγία Αικατερίνη

Πραγματοποιήθηκε καθαρισμός και αντικατάσταση των τσιμεντοκονιαμάτων με τα οποία συμπληρώθηκαν σε προηγούμενη συντήρηση οι φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας στο νότιο τοίχο. Με μηχανικά μέσα απομακρύνθηκαν επιχρίσματα ασβεστοχρώματος που κάλυπταν τις τοιχογραφίες περιμετρικά των φθορών. Παράλληλα έγινε αποτύπωση της εικονογραφίας και της παθολογίας των τοιχογραφιών.

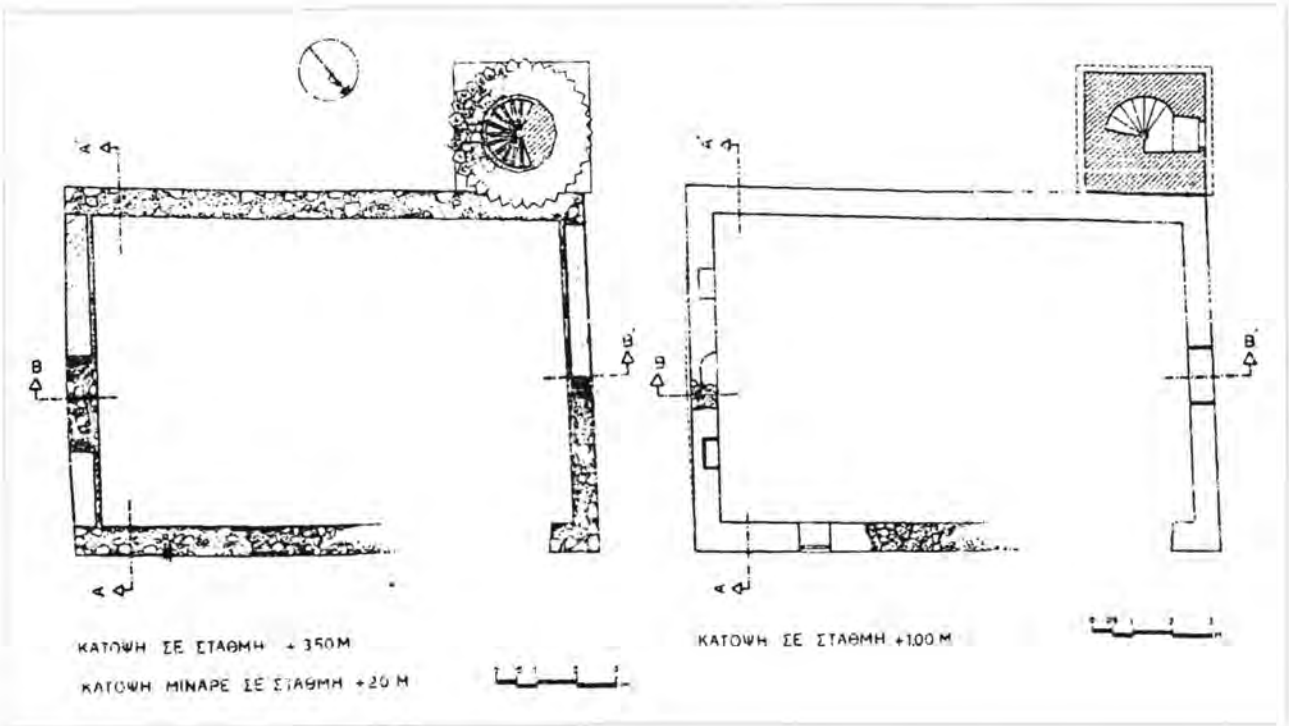
Κοιμητήριο Ευαγγελιστρίας

Έγιναν σωστικές εργασίες συντήρησης στα ψηφιδωτά δάπεδα του χώρου που αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή βόρεια του κοιμητηρίου της Ευαγγελιστρίας το 1991. Οι εργασίες συνίσταντο σε στερέωση των αποκολλημένων ψηφίδων και στήριξη της ψηφιδωτής επιφάνειας περιμετρικά των φθορών με ασβεστοκονίαμα ουδέτερης απόχρωσης.

Άγιος Αθανάσιος Ευόσμου

Συνεχίστηκε η αποκάλυψη των τοιχογραφιών που καλύπτονταν από επάλληλα στρώματα επιχρίσματος. Αποκαλύφθηκαν οι τοιχογραφίες στα εσωτερικά μέτωπα των τοξοστοιχιών του κεντρικού κλίτους, όπου εικονίζονται σκηνές από τον κύκλο των Παθών του Χριστού, έργο «λαϊκού» ζωγράφου του 19ου αιώνα. Τμήματα των τοιχογραφιών αυτών επιζωγραφίστηκαν με πορτραίτα προφητών σε μετάλλια (Πίν. 75 γ-δ).

ΠΕΛΑΓΙΑ ΜΑΣΤΟΡΑ



Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Τζαμί της Θέρμης. Κατόψεις του κτιρίου.

Τζαμί της Θέρμης

Το τζαμί βρίσκεται εντός του σημερινού οικισμού της Θέρμης[2]. Αποτελείται από ορθογώνιο κτίσμα, διαστ. 8,90×13,40 μ. (Σχέδ. 6), ύψ. 3 μ., και μιναρέ, ύψ. 23,40 μ. Η στέγη και τμήμα της βορειοανατολικής πλευράς έχουν καταρρεύσει, ενώ ο μιναρές σώζεται ακέραιος, πλην της στέγασής του. Το κτίσμα τοποθετείται χρονολογικά στο 19ο αιώνα, ενώ ο μιναρές στο 16ο, βάσει των υλικών δόμησής τους και τυπολογικών συγκρίσεων της αρχιτεκτονικής τους με άλλα χρονολογημένα παραδείγματα. Το σύνολο βρίσκεται σε οικόπεδο που προορίζεται για τη δημιουργία χώρου πρασίνου. Το τζαμί είναι χαρακτηρισμένο ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/23795/407/11-6-1991 απόφαση.

Για την αντιμετώπιση της επικινδυνότητας του ερειπίου, συντάχθηκαν προτάσεις συντήρησής του και απόδοσης χρήσεων, που περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: α) αποτύπωση του συνόλου, παθολογία των κατασκευών και προτάσεις στερέωσής τους με υλικά συμβατά προς αυτά της δόμησής τους (για το μιναρέ προβλέπεται η συμπλήρωση λαξευτών λίθων του πυρήνα του, η στέγασή του και η στεγάνωση της ανώτερης επιφάνειας του εξώστη), β) στέγαση του χώρου του τζαμιού με κατασκευή από μέταλλο και γυαλί, αυτοφερόμενη (δεν στηρίζεται στους περιμετρικούς τοίχους του ερειπίου), που επιτρέπει τη χρήση του χώρου για εκδηλώσεις του Δήμου (ζωγραφική, μουσική, διαλέξεις).

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΣΙΑΞΑΜΠΑΝΗ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Θεσσαλονίκη

Τζαμί της Θέρμης

Το τζαμί βρίσκεται σε οικόπεδο διαστ. 21,50×40,50 μ. στο κέντρο νεοανεγειρόμενων κατοικιών που είναι χαρακτηρισμένο ως χώρος πρασίνου. Για τη διαμόρφωσή του συντάχθηκε μελέτη η οποία στοχεύει στη δημιουργία χώρου περίκλειστου από υψηλό πράσινο μέσα στον οποίο ο επισκέπτης θα ανακαλύπτει το μνημείο και παράλληλα θα επιτυγχάνεται η κλιμάκωση της οπτικής του μιναρέ, ύψ. 23 μ. Πεζόδρομος και χώροι στάσης για τη θέαση του μνημείου βελτιώνουν την επισκεψιμότητά του. Μικρών

2. Ε. Μαρκή, Η Βυζαντινή Θέρμη, *Θέρμη, Ιστορία και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 70-87.

διαστάσεων παιδική χαρά τοποθετήθηκε στην πιο απόμακρη από τη θέση του μιναρέ γωνία του οικοπέδου.

Για τις φυτεύσεις στο χώρο γύρω από το τζαμί της Θέρμης προτείνονται κυρίως είδη τα οποία κυριαρχούν στο ελληνικό τοπίο: κουκουναριές, ελιές, κυπαρίσσια. Κουκουναριές, δέντρα αειθαλή και αυτοφυή στην Ελλάδα προτείνεται να παίξουν το ρόλο «σκελετού» στον υπό διαμόρφωση χώρο. Κυπαρίσσια ορίζουν την κύρια είσοδο, ενώ ελιές προσφέρουν τη σκιά τους. Η λικιδάμβαρη, είδος που μοιάζει με το γνωστό μας πλατάνι σκιάζει το χώρο της παιδικής χαράς. Λεμονοκυπάρισσα και αγγελικές, σε μορφή φράχτη και εδαφοκάλυψης αντίστοιχα, με το χαρακτηριστικό άρωμά τους (λεμονιού) παραπέμπουν σε οθωμανικό κήπο όπου κυριαρχούσαν τα εσπεριδοειδή. Επίσης, προτείνουμε τα ανθεκτικά σε δεδομένες δύσκολες συνθήκες λιγκούστρο και κισσό ως φράχτη και εδαφοκάλυψη αντίστοιχα.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΣΙΑΞΑΜΠΑΝΗ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ - ΟΛΓΑ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Διεξήχθηκαν 27 σωστικές ανασκαφές, οι 24 από τις οποίες χρηματοδοτήθηκαν από φορείς ή ιδιώτες.

Επτά από αυτές αφορούσαν το δυτικό νεκροταφείο (Θησέως 2, Δραγουμάνου και Στεφανάκη, Τριπόλεως 7, Βενιζέλου 57, Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη, Καπάτου 4, Ωραιοπούλου 17).

Από το 2000 εκκρεμούσαν τρεις που χρηματοδοτήθηκαν από πιστώσεις του ΥΠΠΟ (Θησέως 2, Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη, Μαβίλη 17). Η τελευταία δεν ολοκληρώθηκε.

Παρακάτω αναφέρονται: α) συνοπτικά τα αποτελέσματα και β) αναλυτικά μερικές από τις ανασκαφές.

Αποτελέσματα

Θ1/01. Θησέως 2, Αμπελόκηποι. Αποκαλύφθηκαν 18 κτιστοί τάφοι του 4ου-5ου αιώνα, 4 κιβωτιόσχημοι και 14 καμαρωτοί, οι τέσσερις από τους οποίους ανήκαν σε διπλές συστάδες.

Θ2/01. Στεφανάκη και Δραγουμάνου. Ανασκάφηκαν λείψανα τάφων και κεραμικού κλιβάνου, το οικοδομικό υλικό των οποίων χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή οικίας των αρχών του 20ού αιώνα.

Θ3/01. Τριπόλεως 7. Ανασκάφηκε τμήμα της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης με 144 τάφους. Από αυτούς 29 ήταν κεραμοσκεπείς, 30 λακκοειδείς, μία συναρμοσμένη σαρκοφάγος, 9 ελεύθερες ταφές, 4 κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και 67 βρεφικοί και νηπιακοί εγχυτρισμοί.

Θ4/01. Γύζη 5. Αποκαλύφθηκαν μεγάλος τοίχος έπαυλης, που διασχίζει τμήμα αρχαιότερης οικίας και εργαστηριακές εγκαταστάσεις παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων.

Θ5/01. Ουρανίας 3. Βρέθηκαν δύο αγωγοί παροχής, ένας αποχετευτικός και ένα φρεάτιο.

Θ6/01. Ολυμπιάδος 35. Αποκαλύφθηκαν τμήμα κινστέρνας, φρεάτιο και τοίχος παλαιοχριστιανικών χρόνων, βόθροι και τοίχοι της τουρκοκρατίας.

Θ7/01. Λάζου Εξάρχη 5. Ανασκάφηκαν αγωγοί, φρεάτιο και κινστέρνα παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Θ8/01. Ακροπόλεως 81. Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οχύρωσης, με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένη με αργολιθοδομή, που εδράζεται στο φυσικό βράχο και προσαρμόζεται σε αυτόν ακολουθώντας την κλίση του προς Ν. Καθώς σώζει δύο όψεις, τη δυτική και τη βόρεια (η δυτική βρίσκεται κάτω από την όμορη παλαιά οικία), πρέπει στο σημείο αυτό να διαμόρφωνε πρόβολο.

Θ9/01. Βενιζέλου 57, Αμπελόκηποι. Ανασκάφηκαν 12 κεραμοσκεπείς και λακκοειδείς τάφοι του 4ου αιώνα.

Θ10/01. Λεωφ. Νίκης (Αμερικανικό Προξενείο). Ανασκάφηκε τμήμα του θαλάσσιου τείχους, μπροστά από το οποίο σώζονται ξύλινοι πάσσαλοι εξυγίανσης του εδάφους.

Θ11/01. Αγωγός ύδρευσης Θεσσαλονίκης.

Θ12/01. Χείρωνος 1 και Φωτίου. Αποκαλύφθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι βυζαντινοί τάφοι και τμήμα τοίχου παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Θ13/01. Ευαγγελίστρια. Συντήρηση ψηφιδωτού, συνέχιση ανασκαφής.

Θ14/01. Μουσών 41. Βρέθηκαν πηγάδια της τουρκοκρατίας.

Θ15/01. Τριγωνίδου και Σαπουντζόγλου. Βρέθηκε τμήμα τείχους παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Θ16/01. Παστέρ και Αγίου Δημητρίου. Ανασκάφηκε τμήμα οικίας παλαιοχριστιανικών χρόνων, πίσω από στοά που διαμόρφωνε πεσσοστοιχία.

Θ17/01. Μαβίλη 17. Ανασκάπτεται τμήμα οικίας του 4ου αιώνα, που μετασκευάστηκε σε μοναστήρι και υπόκαυστο βυζαντινού λουτρού.

Θ18/01. Ν. Καπάτου 4. Ξηροκρήνη. Ανασκάφηκαν 37 τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων, που ανήκουν σε τέσσερις τύπους: Ο πιο αξιόλογος ήταν ένας κτιστός κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,13×1,28×1,18 μ., που δεν σώζει την κάλυψή του, είχε τοίχους επιχρισμένους με ασβεστοκονίαμα και δάπεδο στρωμένο με πλίνθους, οι οποίοι έφεραν σφραγίσματα. Επίσης, 13 κεραμοσκεπείς ακτέριστοι τάφοι με κάλυψη από κεραμίδες στέγης, ένας λακκοειδής, 21 ελεύθερες ταφές και ένας εγχυτρισμός.

Θ19/01. Οδός Ολυμπιάδος και Ελευσίνος. Βρέθηκαν λείψανα δύο τοίχων, τρεις αγωγοί παλαιοχριστιανικών χρόνων και σε μεγάλη έκταση ο φυσικός βράχος.

Θ20/01. Ζάππα 12. Ανασκάφηκαν δύο τοίχοι και αγωγός παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Θ21/01. Κ. Νικολάου 7. Βρέθηκε μόνον αρχαία επίχωση και βόθροι νεότερων χρόνων.

Θ22/01. Παστέρ 7 και Σγουρού. Ανασκάφηκε τμήμα οικίας παλαιοχριστιανικών χρόνων που οργανώνεται γύρω από ανοικτή αυλή και εργαστηριακές εγκαταστάσεις βυζαντινών χρόνων.

Θ23/01. Ολυμπιάδος 5. Βρέθηκαν τρεις παράλληλοι αποσπασματικοί τοίχοι ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Θ24/01. Ολυμπιάδος 75. Βρέθηκε στον ακάλυπτο ορθογώνια ανοικτή κινστέρνα.

Θ25/01. Ωραιοπούλου 17. Ανασκάπτεται τμήμα του δυτικού νεκροταφείου με λακκοειδείς ταφές, κιβωτιόσχημους και καμαρωτούς τάφους.

Θ26/01. Βερναρδάκη 6. Βρέθηκαν τοίχοι κτίσματος και ψηφιδωτό δάπεδο παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Θ27/01. Πάροδος Ολυμπιάδος 53. Ανασκάφηκε τμήμα κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων με ψηφιδωτό δάπεδο και τάφοι υστεροβυζαντινών χρόνων.

Οδός Θησέως 2

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στους Αμπελόκηπους διεξήχθη σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 15/1-30/3/2001), κατά την οποία αποκαλύφθηκε τμήμα της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης με 18 κτιστούς προσανατολισμένους τάφους του 4ου-5ου αιώνα που ανήκουν σε δύο αρχιτεκτονικούς τύπους, στους κιβωτιόσχημους και τους καμαρωτούς (Σχέδ. 7-8· Πίν. 76 α). Οι κιβωτιόσχημοι είναι τέσσερις (Τ8, Τ12, Τ14, Τ16) και οι καμαρωτοί δώδεκα, ήτοι τέσσερις δίδυμοι σε τέσσερις συστάδες (Τ1-Τ2, Τ3-Τ4, Τ6-Τ7, Τ9-Τ10) (Πίν. 76 β) και τέσσερις μεμονωμένοι (Τ11, Τ15, Τ17, Τ18). Δύο από τους δίδυμους (Τ6-Τ10) έχουν λεία και επίπεδη την οροφή λόγω επίστρωσης υδραυλικού κονιάματος για την τέλεση των νεκροδείπνων, ενώ οι υπόλοιποι (Τ1-Τ4) έχουν στέγαση επίπεδη αλλά με αδρή επιφάνεια. Η επιφάνεια των μεμονωμένων είναι επίσης επίπεδη και λεία για την τέλεση των νεκροδείπνων. Οι κιβωτιόσχημοι, διαστ. 2×0,70×1μ., καλύπτονται με σχιστόπλακες και είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή, ασβεστοκονίαμα και πλίνθους στην άνω επιφάνεια. Είναι επιχρισμένοι εσωτερικά με κονίαμα και έχουν προεξέχουσα πέτρα στο νότιο τοίχο για διευκόλυνση της καθόδου. Το δάπεδό τους αποτελείται από χώμα συμπιλητό, στο δυτικό άκρο του οποίου διαμορφώνεται προσκέφαλο από κονίαμα. Τρεις από αυτούς (Τ18, Τ14 και Τ16) ήταν ασύλητοι (Πίν. 76 γ). Στο δάπεδο του Τ14 βρέθηκαν γυάλινο μυροδοχείο με σφαιρικό σώμα και στενό λαιμό, ένα πήλινο ληκύθιο και μια χάλκινη δρεπανόσχημη πόρπη από την ενδυμασία του νεκρού.

Οι καμαρωτοί τάφοι, διαστ. 2,15-2,25×1-1,45×1,60-1,75 μ., έχουν οριζόντια είσοδο-δίοδο στον ανατολικό τοίχο και είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή και πλίνθους, πάχ. 0,03 μ., στο κλειδί της καμάρας. Είναι επιχρισμένοι εσωτερικά με κονίαμα, έχουν προεξέχουσες πέτρες για την κάθοδο στον ανατολικό και νότιο τοίχο και δάπεδο από χώμα συμπιλητό, στο δυτικό άκρο του οποίου διαμορφώνεται κτιστό προσκέφαλο.

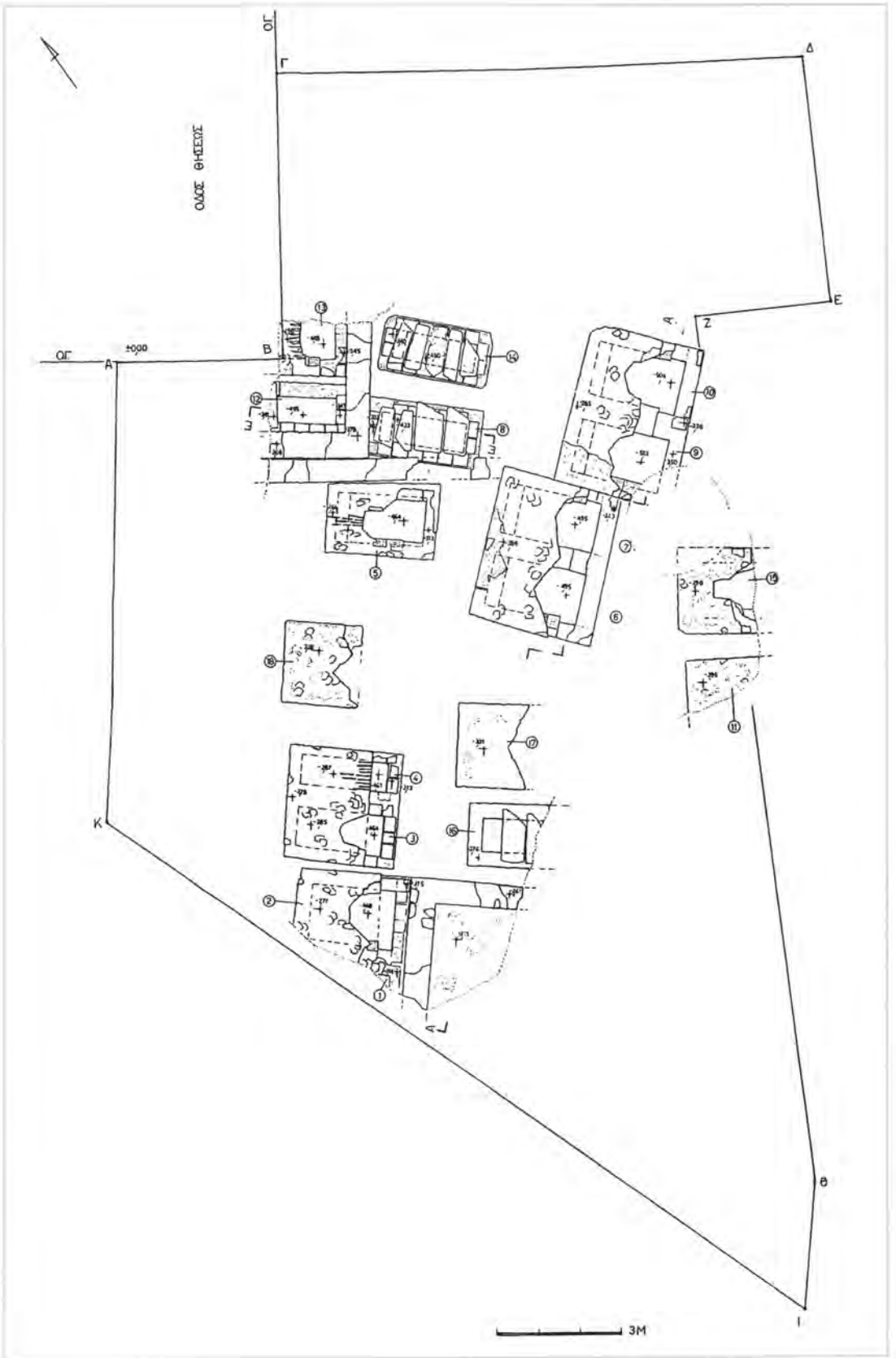
Ήταν όλοι συλημένοι με εξαίρεση τον Τ4, η είσοδος του οποίου ήταν σφραγισμένη με σχιστόπλακα. Στο εσωτερικό του βρέθηκε γυναικεία ταφή κτερισμένη με δύο γυάλινα μυροδοχεία, ένα γυάλινο θήλαστρο μωρού και ένα ακόμη μυροδοχείο με αμφιπρόσωπο κεφάλι μωρού. Από τον ίδιο τάφο προέρχεται και χάλκινη πόρπη ζώνης. Επίσης στο δάπεδο των θαλάμων Τ6 και Τ7 βρέθηκαν χάλκινα αδιάγνωστα νομίσματα.

Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου ανασκάφηκαν δύο τοίχοι κτιστής δεξαμενής, που προχωρούν κάτω από τον ακάλυπτο χώρο της υπό ανέγερση οικοδομής. Η δεξαμενή αυτή χρησίμευε για τη συγκέντρωση του απαραίτητου για την τέλεση της νεκρικής λατρείας, ενώ στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου ανασκάφηκε τοίχος, μέγ. σωζ. μήκ. 3,90 και πλ. 0,60 μ., από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που είναι αρχαιότερος των τάφων, αφού καταστράφηκε κατά την κατασκευή του Τ8. Παραπλεύρως του αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι επίσης από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που περιέβαλλαν τους τάφους Τ12 (κιβωτιόσχημο) και Τ13 (καμαρωτό) και οι οποίοι όριζαν πιθανότατα μια συστάδα οικογενειακών τάφων χρησιμεύοντας και ως έδρανα τρικλινίου για την τέλεση των νεκροδείπνων.

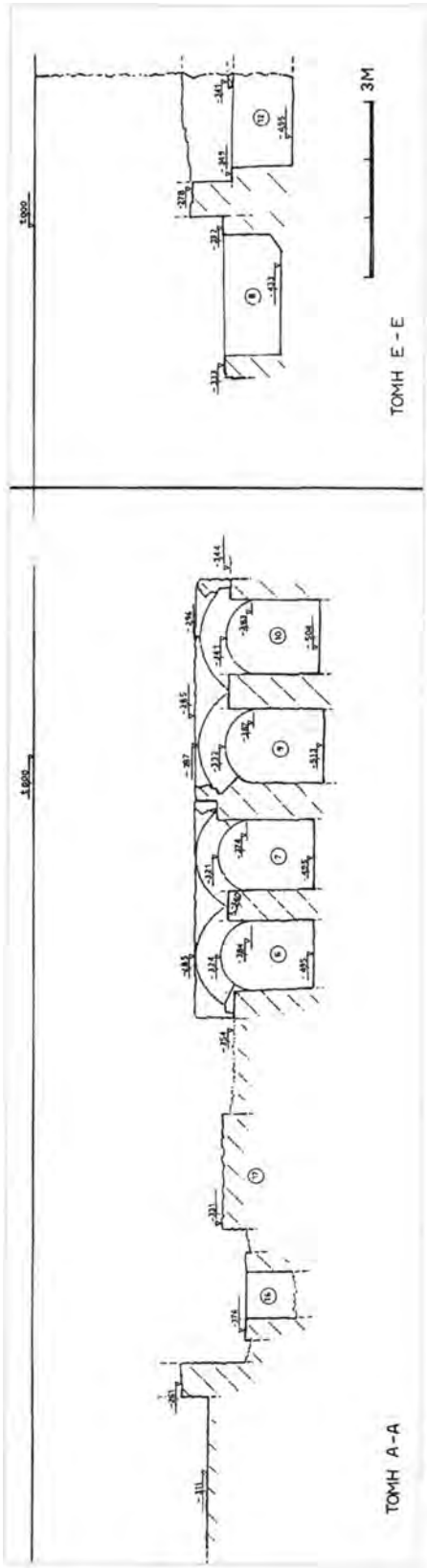
Οι παραπάνω τάφοι που ανήκουν στην αστική τάξη της Θεσσαλονίκης των ύστερων ρωμαϊκών-πρωτοβυζαντινών χρόνων, χρονολογούνται με βάση την τυπολογία και τα ευρήματά τους στον 4ο-5ο αιώνα. Παρέμειναν σε χρήση τουλάχιστον μέχρι και τον 7ο-8ο αιώνα, οπότε πρέπει να εγκαταλείφθηκαν, όπως προκύπτει από τα θραύσματα των αγγείων που βρέθηκαν στο εσωτερικό τους.

Οδός Βενιζέλου 57

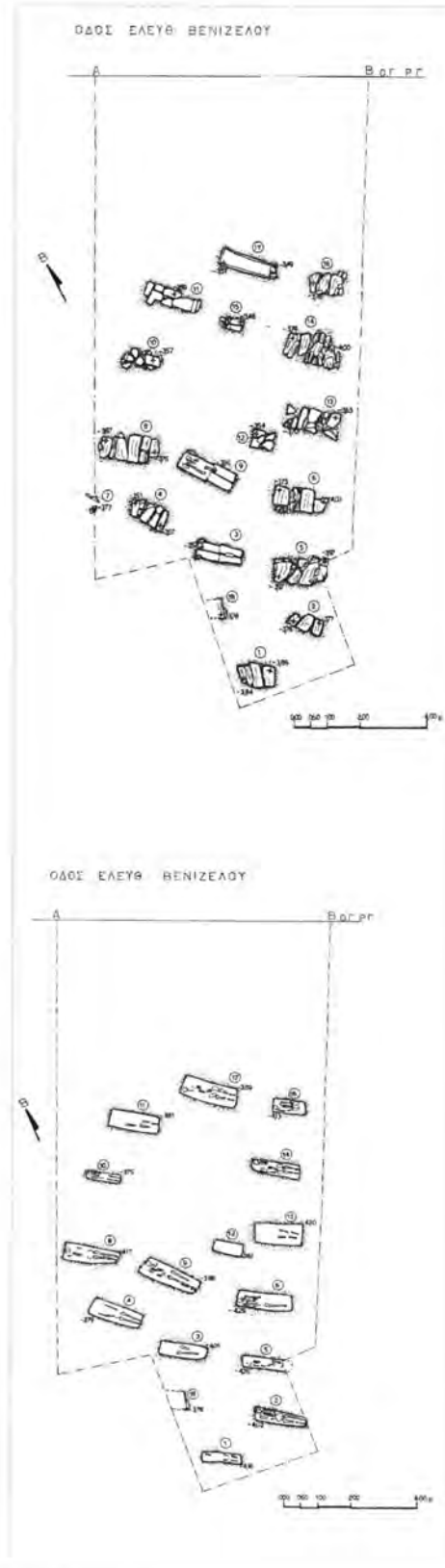
Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στους Αμπελόκηπους εντοπίστηκαν 18 μεμονωμένοι τάφοι του 4ου-5ου αιώνα από τους οποίους ερευνήθηκαν οι δεκαέξι, λόγω του ότι οι δύο προχωρούσαν κάτω από τις παρακείμενες οικοδομές



Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Οδός Θησέως 2. Κάτοψη της ανασκαφής.



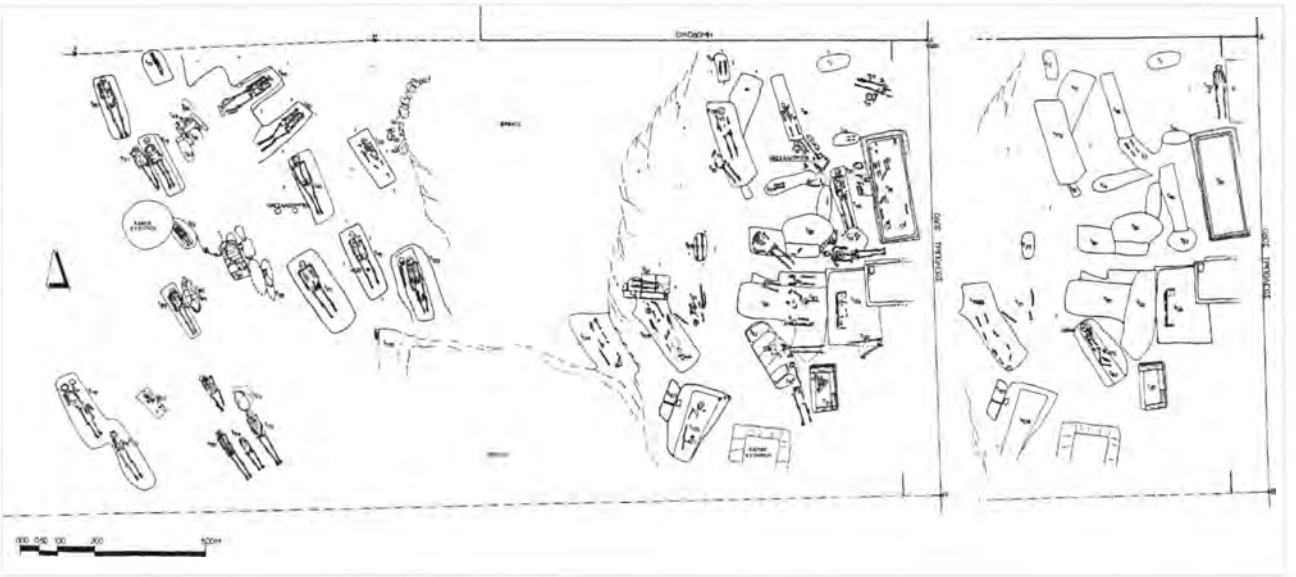
Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Οδός Θησέως 2. Τομές της ανασκαφής.



Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Οδός Βενιζέλου 57. Κάτοψη της ανασκαφής.



Σχέδ. 10. Θεσσαλονίκη. Οδός Ν. Καπάτου 4. Κάτοψη της ανασκαφής.



Σχέδ. 11. Θεσσαλονίκη. Οδός Τριπόλεως 7. Κάτοψη της ανασκαφής.

(Σχέδ. 9). Δώδεκα από τους τάφους που ανασκάφηκαν ήταν απλοί λακκοειδείς με κάλυψη από σχιστόπλακες, τρεις κεραμοσκεπείς και ένας εγχυτρισμός (Πίν. 76 δ). Όλοι ήταν προσανατολισμένοι με τους νεκρούς τοποθετημένους σε ύπτια στάση και τα χέρια σταυρωμένα στην περιοχή της λεκάνης και δεν περιείχαν ευρήματα, εκτός από τον τάφο 6 μέσα στον οποίο βρέθηκαν μικρή χάλκινη πόρπη και δύο πήλινα αγγεία. Το ένα από αυτά ήταν πινάκιο, ενώ το δεύτερο αβαφές ανοικτό αγγείο τύπου κανθάρου, το οποίο περιείχε ψήγματα οστών, πιθανώς βρέφους. Οι κεραμοσκεπείς περιείχαν ταφές παιδιών.

Από τις επιχώσεις του οικοπέδου συλλέχθηκε λίγη κεραμική αμφορέων κυρίως.

Οδός Ν. Καπάτου 4

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται πίσω από τον Άγιο Νικόλαο Ξηροκρήνης και το οποίο εντάσσεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 2/8-7/9/2001) τμήμα της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης (Σχέδ. 10· Πίν. 77 α).

Ανασκάφηκαν 37 τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων, που ανήκουν σε τέσσερις τύπους: Ο πιο αξιόλογος, ένας κτιστός κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,13×1,28×1,18 μ., που δεν σώζει την κάλυψή του, είχε τοίχους επιχρισμένους με ασβεστοκονίαμα και δάπεδο στρωμένο με πλίνθους, οι οποίοι έφεραν σφραγίσματα. Περιείχε αριθμό διαταραγμένων ταφών, μία ακέραιη γυάλινη φιάλη με κωνική βάση, σφαιρικό σώμα και υψηλό κυλινδρικό λαιμό και θραύσματα γυάλινου μυροδοχείου (Πίν. 77 β).

Ανασκάφηκαν επίσης 13 κεραμοσκεπείς ακτέριστοι τάφοι με κάλυψη από κεραμίδες στέγης, σε έναν από τους οποίους βρέθηκαν θραύσματα γυάλινου μυροδοχείου, ένας λακκοειδής, 21 ελεύθερες ταφές και ένας εγχυτρισμός (παιδική ταφή μέσα σε αμφορέα), που παραπέμπει στην ασφάλεια της μητρικής κατάστασης (Πίν. 77 γ).

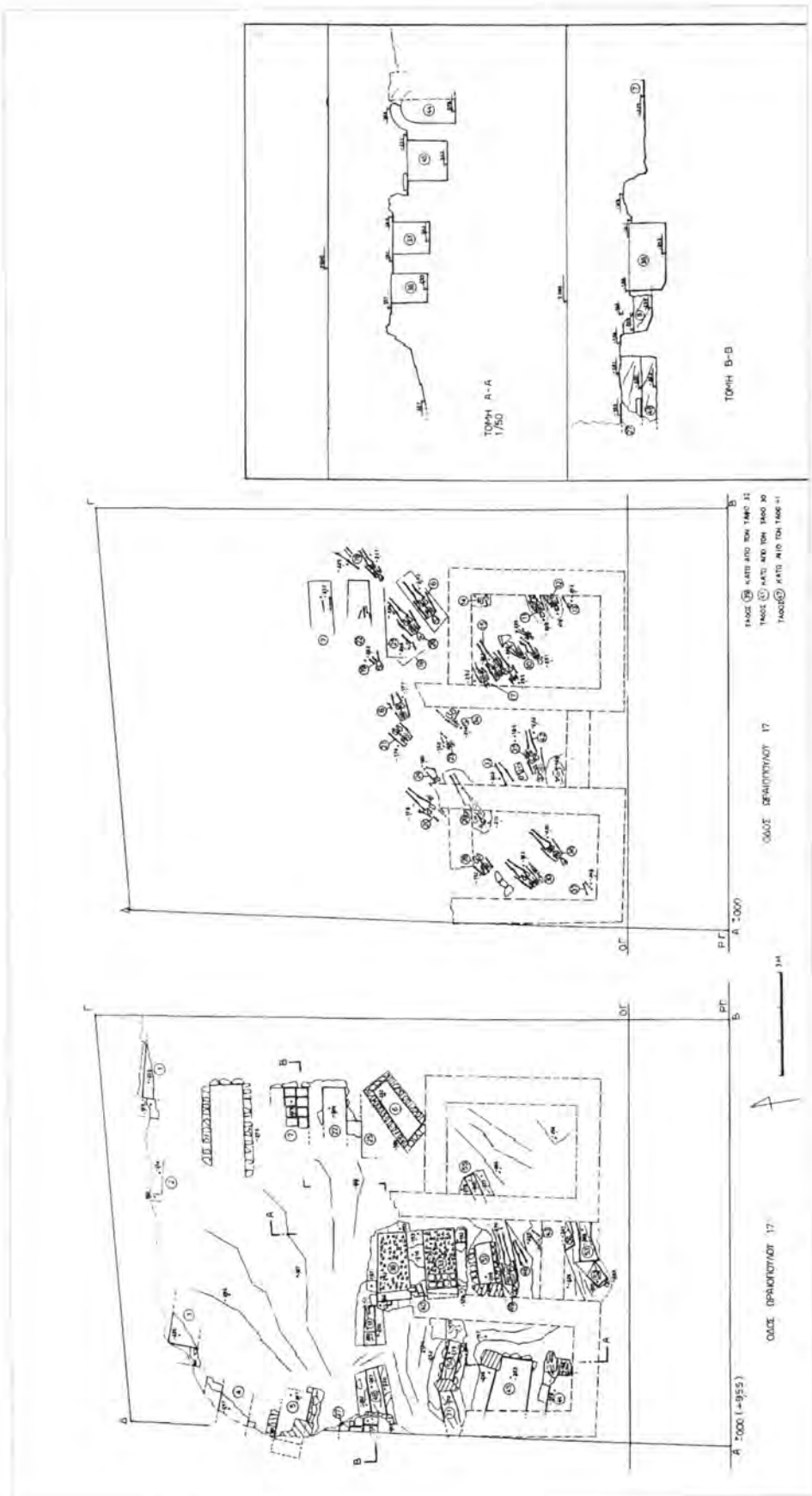
Οι τάφοι βρέθηκαν σε κακή κατάσταση διατήρησης λόγω της διέλευσης χειμάρρου από την περιοχή.

Με εξαίρεση τον κιβωτιόσχημο που συνδέεται με την αστική τάξη, οι υπόλοιποι ανήκαν στις ασθενέστερες οικονομικά ομάδες κατοίκων της Θεσσαλονίκης και χρονολογούνται στον 4ο-5ο αιώνα.

Οδός Τριπόλεως 7

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται δυτικά του δυτικού τείχους της Θεσσαλονίκης και μέσα στα όρια του νεκροταφείου της, ανασκάφηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (από 27/6-21/9/2001), τμήμα της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης με 144 τάφους. Από αυτούς 29 ήταν κεραμοσκεπείς, 30 λακκοειδείς, μία συναρμοσμένη σαρκοφάγος, 9 ελεύθερες ταφές, 4 κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και 67 βρεφικοί και νηπιακοί εγχυτρισμοί (Σχέδ. 11).

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου οι ταφές ήταν επάλληλες σε δύο στρώσεις, ενώ στο δυτικό τμήμα παρα-



Σχέδ. 12. Θεσσαλονίκη. Οδός Ωραιοπούλου 17. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

τηρήθηκε μία μόνον σειρά καλυβιτών τάφων και εγχυτρισμών (Πίν. 77 δ). Τους δύο αυτούς τομείς χώριζε βράχος, πλ. 4-6 μ. Στην επίχωση του βράχου βρέθηκαν όστρακα αμφορέων με εγχάρακτες ραβδώσεις και ενός πιάτου terra sigillatta με ανάγλυφο σταυρό και ανθέμια. Οι ταφές του ανατολικού τμήματος ανοίχθηκαν στο φυσικό βράχο – σχιστολιθικό πέτρωμα που έχει αποσαθρωθεί – και ήταν επάλληλες. Στο άνω επίπεδο οι τάφοι ήταν κατεστραμμένοι, ελεύθερες ταφές, κεραμοσκεπείς, κτιστοί κιβωτιόσχημοι, εγχυτρισμοί και στο δεύτερο λακκοειδείς σκαμμένοι στο βράχο με επάλληλες ταφές και κατεύθυνση από Ν.-Β. Στον ανατολικό τομέα βρέθηκαν ακόμη μια συναρμοσμένη σαρκοφάγος, σφραγισμένη στο άνω τμήμα (Πίν. 77 ε), δύο κτιστοί επιτύμβιοι βωμοί με επιχρισμένες όψεις, που στέγαζαν κεραμοσκεπείς τάφους, τέσσερις κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και τρεις εγχυτρισμοί. Το νεκροταφείο αυτό ιδρύθηκε πάνω σε τμήμα της ελληνιστικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, αφού πάνω στο βράχο βρέθηκαν ατρακτόσχημα μυροδοχεία, ειδώλια ταύρων και γυναικείων μορφών με λύρα ή αγγείο (ένα από αυτά ανήκε σε έγκυο γυναίκα με αρθρωτά πόδια), μελαμβαφής πυξίδα και κάνθαρος με διακόσμηση δυτικής κλιτύος (Πίν. 77 στ). Σε δύο τάφους βρέθηκε από μία δανάκη στο στόμα του νεκρού και σε κάποιους άλλους ζωικά οστά σε επαφή με τον τάφο, υπολείμματα από τα τελούμενα νεκρόδειπνα.

Στο δυτικό τομέα του οικοπέδου ανασκάφηκαν 16 κεραμοσκεπείς, 4 λακκοειδείς τάφοι, 60 εγχυτρισμοί που περιείχαν βρεφικές ταφές και ένας τάφος ενηλίκου με κάλυψη από αγγεία. Οι κεραμοσκεπείς τοποθετούνταν σε θήκες λαξευμένες στο βράχο (σε ένα παράδειγμα βρέθηκαν δύο ταφές, πιθανότατα το παιδί και η μητέρα του, και σε έναν εγχυτρισμό δύο αδέλφια, νήπιο και βρέφος) (Πίν. 77 ζ).

Στο τμήμα του νεκροταφείου που ανασκάφηκε στο οικόπεδο, κυριαρχούν οι παιδικές και βρεφικές ταφές. Το νεκροταφείο κάλυπτε μια μεγάλη χρονική περίοδο που τοποθετείται από τους ελληνιστικούς μέχρι τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Οδός Ωραιοπούλου 17

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 21/11/2001-1/3/2002) 55 τάφοι διαφόρων τύπων, σε πυκνή και άτακτη διάταξη, που οργανώνονται σε δύο επίπεδα και χρονολογούνται από τον 4ο-7ο αιώνα (Σχέδ. 12).

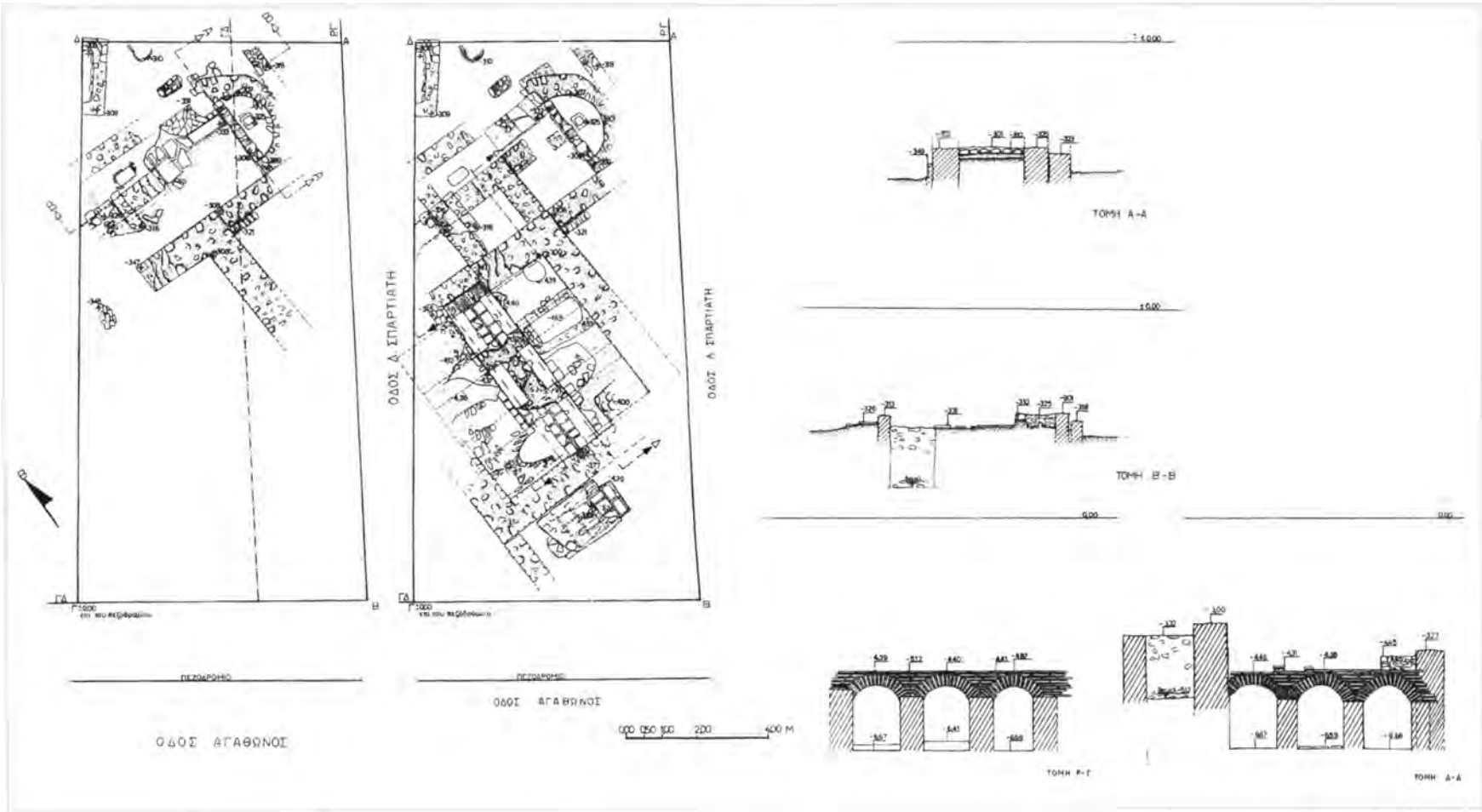
Στο πρώτο επίπεδο και σε βάθος -1,50-1,70 μ. ανασκάφηκαν 32 απλές λακκοειδείς ταφές που λαξεύθηκαν στην επίχωση που κάλυπτε τους κιβωτιόσχημους. Είναι προσανατολισμένοι, ακτέριστοι και χρονολογούνται πιθανότατα στους σκοτεινούς αιώνες.

Στο δεύτερο επίπεδο ανασκάφηκαν 23 κιβωτιόσχημοι και λαξευτοί τάφοι που χρονολογούνται στον 4ο αιώνα με ενδείξεις χρήσης μέχρι τον 6ο αιώνα. Από αυτούς τέσσερις είναι ορθογώνιοι λακκοειδείς προσανατολισμένοι τάφοι (Τ9, 48, 54 και 55), διαστ. 1,80×0,30×0,55 μ., με κάλυψη από σχιστόπλακες. Επιχρίονται εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, χρησιμοποιούν ως δάπεδο το φυσικό βράχο και διαμορφώνουν στη δυτική πλευρά πλατύ προσκέφαλο από κονίαμα. Ακολουθούν τρεις στενοί κιβωτιόσχημοι προσανατολισμένοι τάφοι (Τ31, 50, 51) με κάλυψη από σχιστόπλακες, που είναι κτισμένοι με μικρές ακατέργαστες πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Επιχρίονται εσωτερικά με κονίαμα, χρησιμοποιούν ως δάπεδο το φυσικό βράχο, που στην περίπτωση του Τ51 λαξεύεται για τη δημιουργία προσκέφαλου. Στο εσωτερικό του Τ50 βρέθηκε γυάλινο μυροδοχείο και θησαυρός 15 χάλκινων νομισμάτων. Ο Τ51 περιείχε χάλκινο καμπανάκι, κάτοπτρο, τμήμα γυάλινου μυροδοχείου και ένα χρυσό σκουλαρίκι.

Στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε ζεύγος δίδυμων προσανατολισμένων τάφων με κοινούς μεσότοιχους (Τ33 και Τ38), που ήταν κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή και πλίνθους στην επιφάνεια έδρασης. Ο ένας από αυτούς (Τ38) είναι τραπεζιόσχημος και σώζει γραπτή διακόσμηση μέτριας διατήρησης, όπου διακρίνεται κόκκινη ταινία και στεφάνι. Το δάπεδό του καλύπτεται με χονδρό ψηφιδωτό από πολύχρωμες ακανόνιστες μαρμάρινες ψηφίδες και περιείχε δύο επάλληλες ταφές, ενώ ο Τ38 τέσσερις. Στην ίδια ομάδα ανήκουν άλλοι τρεις κιβωτιόσχημοι κτιστοί τάφοι που αποκαλύφθηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου (Τ7, Τ22, Τ25) με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., που βρέθηκαν κατεστραμμένοι στο ύψος του δαπέδου.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε δεύτερο ζεύγος προσανατολισμένων κτιστών τάφων (Τ44 και Τ45), ο ένας από τους οποίους ήταν καμαρωτός, αφού διατηρεί τμήμα της καμάρας. Ο Τ45 έχει διαστάσεις 2×1×1,15 μ., δάπεδο από χώμα συμπιλητό που διαμορφώνει στο δυτικό άκρο προσκέφαλο από κονίαμα. Σώζει γραπτό διάκοσμο με αντικριστά παγώνια μέσα σε φυσικό περιβάλλον, που υποδηλώνεται με κλαδιά και φύλλα και χρονολογείται στον 4ο αιώνα.

Τέσσερις άλλοι τάφοι (Τ1, Τ2, Τ3, Τ4) που βρέθηκαν κομμένοι στην παρειά του ακάλυπτου, είναι προσανατολισμένοι, κιβωτιόσχημοι, επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα και θεμελιώνονται στο βράχο. Στον Τ1 βρέθηκε πήλινη τριφυλλόστομη οινοχόη και στον Τ4 γυάλινο μυροδοχείο με τετράγωνο σώμα.



Σχέδ. 13. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου ανασκάφηκε πλινθόκτιστος κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1,70×0,85 μ., με κάλυψη από σχιστόπλακες. Είναι επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, χρησιμοποιεί ως δάπεδο το φυσικό βράχο και διαμορφώνει προσκέφαλο από κονίαμα στη δυτική πλευρά.

Συμβολή των οδών Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη

Στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης στους Αμπελόκηπους, ανασκάφηκαν συγκρότημα έξι καμαρωτών τάφων του 4ου αιώνα, δύο ακόμη καμαρωτοί σε επαφή με το βόρειο και νότιο περιμετρικό τοίχο του συγκροτήματος, τμήματα δύο κινστερνών, μεταγενέστερο μονόχωρο ταφικό παρεκκλήσι και δύο κεραμοσκεπείς νηπιακές ταφές (Σχέδ. 13).

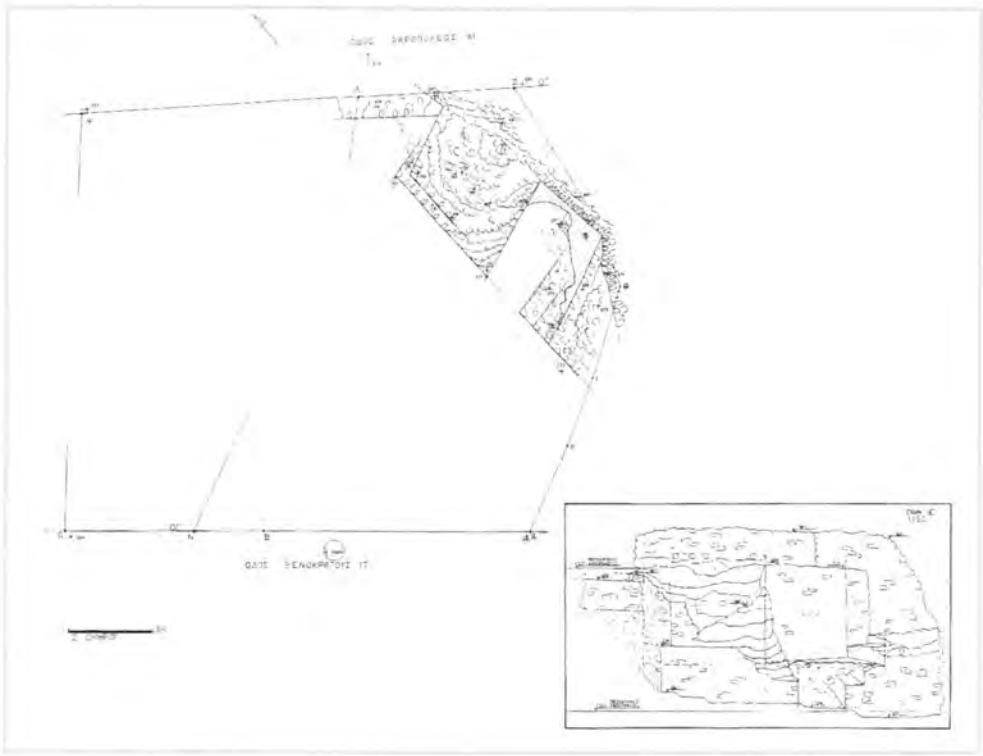
Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση του οικοπέδου, ανήκει ταφικό συγκρότημα, εσωτ. διαστ. 5×5 μ., που ορίζεται από τέσσερις ισχυρούς τοίχους κατασκευασμένους από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, πλ. 0,90 και σωζ. ύψ. 3,70 μ. (Πίν. 78 α). Μέσα στους τοίχους αυτούς που ορίζουν τον περίβολο του συγκροτήματος εντάχθηκαν έξι τάφοι, ανά τρεις εκατέρωθεν διαδρόμου, που έχει κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 5 και πλ. 0,70 μ., ο οποίος είναι στρωμένος με πλίνθους, διαστ. 0,35×0,26×0,03 μ., και απολήγει προς Β. και Ν. σε δύο τυφλά τόξα. Ανατολικά και δυτικά του διαδρόμου διαμορφώνεται άνετος χώρος για την τέλεση των νεκροδείπνων, λόγω της επιπεδοποίησης των καμαρών των τάφων και της κάλυψής τους με υδραυλικό κονίαμα. Το συγκρότημα, που ανήκει στον τύπο της εξέδρας ή ταράτσας, δεν διαμορφώνει τη γνωστή από άλλο παράδειγμα πρόσβαση με μεταλλική θύρα από το νότιο άκρο του διαδρόμου και ο τρόπος καθόδου σε αυτό, λόγω του μεγάλου ύψους διατήρησης των εξωτερικών τοίχων του (1,50 μ.), πρέπει να γινόταν από την κορυφή του τόξου στην άνω επιφάνεια των τάφων. Από τους έξι τάφους του συγκροτήματος μόνον ο ένας (Τ2) σώζει το δάπεδό του από πλίνθους, διαστ. 0,49×0,41 μ., που διαμορφώνει προσκέφαλο στο δυτικό άκρο, ενώ οι τάφοι Τ5 και Τ6 σώζουν μόνον την υποδομή του δαπέδου τους από ερυθρό κονίαμα και διαμορφώνουν είδος σχάρας. Επιχρισμένο με κονίαμα ήταν το εσωτερικό των θαλάμων 2, 4 και 6 και ανεπίχριστο των τάφων 1 και 3, με εξαίρεση το εσωτερικό του τάφου 5, που επενδυόταν αρχικά με ορθομαρμάρωση η οποία έχει αφαιρεθεί και στη συνέχεια με γραπτή διακόσμηση που μιμείται ορθομαρμάρωση. Στο κέντρο της καμάρας εγγράφεται μέσα σε κύκλο κόκκινο χριστόγραμμα. Όλοι οι τάφοι του συγκροτήματος, βρέθηκαν συλλημένοι και με διαταραγμένες ταφές. Περιείχαν λίγα όστρακα αμφορέων με ραβδώσεις, θραύσματα από οινοχόες και ένα θραύσμα λυχναριού του 6ου αιώνα, το οποίο τεκμηριώνει τη χρήση του, τουλάχιστον μέχρι την εποχή αυτή. Σε μια δεύτερη φάση κατασκευάστηκε στην οροφή του τάφου 2 κτιστή δεξαμενή, οι τοίχοι της οποίας σώζονται σε χαμηλό ύψος.

Ένας ακόμη καμαρωτός τάφος του 4ου αιώνα (Τ8) ανασκάφηκε στη βόρεια πλευρά του συγκροτήματος, επίσης με επίπεδη διαμόρφωση της καμάρας, στην άνω επιφάνεια της οποίας διασώθηκε και χωνοειδής οπή για χοές, ενώ νότια του συγκροτήματος ανασκάφηκε ο μεμονωμένος καμαρωτός Τ7, που είναι μεταγενέστερός του (πιθανότατα του 5ου αι.).

Σε μία γ΄ φάση, που τοποθετείται στην περίοδο μετά την εγκατάλειψη της νεκρόπολης, πιθανότατα στον 7ο ή τον 8ο αιώνα, κατασκευάστηκε το μονόχωρο ταφικό παρεκκλήσι που ανασκάφηκε βόρεια του συγκροτήματος. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 3,80×2,80 μ., χωρίς την αψίδα, και χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του τμήμα του βόρειου τοίχου του ταφικού συγκροτήματος, μήκ. 2,60 μ., που διατηρεί μυστρίσματα στη βόρεια εξωτερική πλευρά. Η αψίδα του, κατασκευασμένη από ντόπιους πρασινόλιθους (γνεύσιους) και λάσπη έχει πλάτος 0,60-0,76 μ. και χορδή μήκ. 2,10 μ. Εσωτερικά της αποκαλύφθηκε τετράγωνη κατασκευή από ασβεστοκονίαμα, διαστ. 0,40×0,40 μ., που περιέβαλλε πιθανότατα τον πεσσίσκο, όπου εδραζόταν η Αγία Τράπεζα. Πρόχειρος τοίχος, πλ. μόλις 0,40 και ύψ. 0,10 μ., που χρησίμευε για την έδραση του τέμπλου, χωρίζει την κόγχη από το υπόλοιπο παρεκκλήσι. Το παρεκκλήσι έκλεινε από δυτικά με λασπόκτιστο τοίχο, σωζ. μήκ. 1,35 και πλ. 0,30 μ., ενώ μεταγενέστερος λασπόκτιστος τοίχος έφραξε την είσοδό του. Το δάπεδο του παρεκκλησίου είναι στρωμένο με επιτύμβιες πλάκες σε β΄χρήση, η μία από τις οποίες φέρει την επιγραφή *Μνημόριον / Μαξίμα / Αγαθαγγέλου* και η δεύτερη, διαστ. 1,65×0,30×0,07 μ., την επιγραφή *Νίκωνος / Διονυσίας* και *Ιωάννου / Κοιμητήριον*. Κάτω από το δάπεδο αποκαλύφθηκε παιδική προσανατολισμένη λακκοειδής ταφή, που είχε ως κάλυψη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη σε β΄χρήση, διακοσμημένη με εγχάρακτο σταυρό πλαισιωμένο με κισσόφυλλα, που χρονολογείται στον 6ο-7ο αιώνα. Στις επιχώσεις του παρεκκλησίου βρέθηκαν θραύσματα τοιχογραφιών κόκκινου χρώματος και κεραμική των σκοτεινών αιώνων.

Οδοί Ακροπόλεως 81 και Ξενοκράτους

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 14/5-18/5/2001), κατά την οποία αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου τμήμα αρχαίας οχύρωσης, με κατεύθυνση Β.-Ν., σωζόμενο μήκος 10,30, ύψος 6,42 και πλάτος



Σχέδ. 14. Θεσσαλονίκη. Οδοί Ακροπόλεως 81 και Ξενοκράτους. Κάτοψη της ανασκαφής και όψη.

4,30 μ. (Σχέδ. 14). Πρόκειται για ισχυρή κατασκευή από αργολιθοδομή συνιστάμενη από μικρούς πράσινους σχιστόλιθους που συνδέονται με υποκίτρινο κονίαμα, το οποίο σε κάποια σημεία καλύπτει τους αρμούς. Το τείχος εδράζεται στο φυσικό βράχο και προσαρμόζεται σε αυτόν ακολουθώντας την κλίση του προς Ν. Καθώς σώζει δύο όψεις, τη δυτική και τη βόρεια (η δυτική βρίσκεται κάτω από την όμορη παλιά οικία), πρέπει να δεχθούμε ότι στο σημείο αυτό διαμόρφωνε πρόβολο και όπως δηλώνεται από τα σωζόμενα ίχνη στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου φαίνεται να συνεχίζει την πορεία του προς Β. Το βόρειο τμήμα του τείχους πατεί σε πόδιο, μέγ. σωζ. ύψ. 1,75 μ., ανάλογο του οποίου δεν διακρίνεται στο νότιο τμήμα. Στο πάνω από το πόδιο τμήμα του τείχους διακρίνονται τρεις παράλληλες οπές από ξυλοδεσιές, μέσα στις οποίες βρέθηκαν όστρακα παλαιοχριστιανικών χρόνων, η παρουσία των οποίων ίσως είναι ενδεικτική μεταγενέστερης επισκευής. Σε απόσταση 3,50 μ. από το νοτιοδυτικό άκρο του τείχους καταστράφηκε στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους τμήμα του σε μήκος 3,30 μ. και σε όλο του το πλάτος (4,30 μ.) προκειμένου να κατασκευαστεί πάνω σε αυτό ορθογώνια ανοικτή κινστέρνα της οποίας σώζεται τμήμα του δαπέδου από πλίνθινες πλάκες. Κάτω από το δάπεδο αυτό σώζεται τμήμα υδραυλικού κονιάματος από δάπεδο προγενέστερης κινστέρνας, ενώ ίχνη μιας τρίτης λάξευσης σε ύψος 1,20 μ. από τη θεμελίωση του τείχους μαρτυρούν την ύπαρξη στη θέση αυτή μιας ακόμη αρχαιότερης δεξαμενής, για την έδραση της οποίας χρησιμοποιήθηκαν θραύσματα του φυσικού βράχου.

Ψηλότερα και κατά μήκος του ανατολικού ορίου του οικοπέδου διατηρείται όψη βυζαντινής τοιχοδομίας με πράσινες σχιστόπλακες και παρεμβολή πλίνθων, η οποία δεν γνωρίζουμε σε ποιο κτίριο ανήκει.

Το τείχος που χρονολογείται αρχικά στους ρωμαϊκούς χρόνους, φαίνεται να επισκευάστηκε την παλαιοχριστιανική περίοδο, δέχθηκε προσθήκες καθ' ύψος κατά τους βυζαντινούς χρόνους και ήταν ορατό εν χρήσει έως τους χρόνους της τουρκοκρατίας.

Μετά την ανασκαφή το τείχος διατηρήθηκε ορατό στο υπόγειο της οικοδομής.

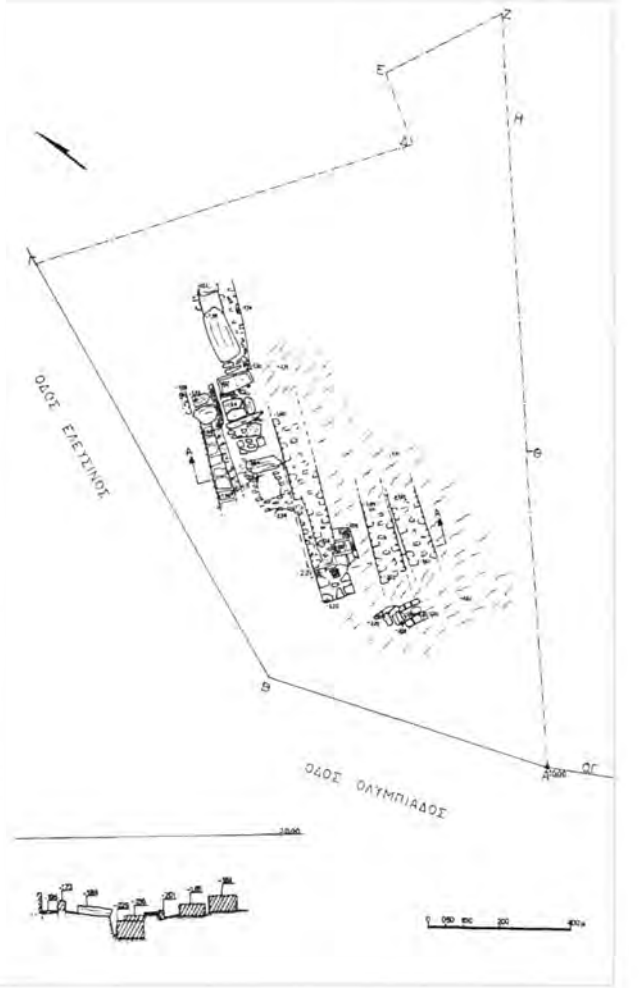
Λεωφόρος Νίκης - Οδοί Χρυσοστόμου Σμύρνης - Προξένου Κορομηλά

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών, όπου στεγαζόταν το αμερικανικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 5/6-

29/6/2001) κατά τη διάρκεια της οποίας αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα του και σε βάθος -2,63 έως -2,73 μ. τμήμα της θαλάσσιας οχύρωσης της πόλης. Το τείχος έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (βορειοδυτικά εκτείνεται κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Προξένου Κορομηλά, ενώ νοτιοανατολικά εισχωρεί στα θεμέλια της παρακείμενης οικοδομής), αποκαλύφθηκε σε μήκος 14,10 μ. και το σωζόμενο πλάτος του κυμαίνεται από 0,60-1,75 μ. Το τείχος είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα στο νοτιοανατολικό τμήμα και στο βορειοδυτικό από μεγάλους μαρμάρινους δόμους και σχιστόλιθους τοποθετημένους επάνω στο αμμώδες έδαφος (Πίν. 78 β). Κατά μήκος της εξωτερικής νότιας όψης του τείχους εντοπίστηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα δύο σειρές ξύλινων πασσάλων και στο νοτιοανατολικό μία σειρά, τοποθετημένοι κάθετα στο αμμώδες έδαφος (Πίν. 78 γ).

Το θαλάσσιο τείχος, η κατασκευή του οποίου χρονολογείται μετά τους σεισμούς του 620, ακολουθεί στην οδό Προξένου Κορομηλά πορεία με κλίση προς Ν. μέχρι να συναντήσει το νοτιοανατολικό πύργο, ο οποίος βρισκόταν στη θέση του Λευκού Πύργου. Η καθαίρεσή του άρχισε μετά το 1876, οπότε ο χώρος του καλύφθηκε με σκόρπιες πέτρες και στο συγκεκριμένο οικόπεδο με κονίαμα, επάνω στο οποίο δημιουργήθηκαν εργαστηριακές εγκαταστάσεις. Στη δυτική παρειά του οικοπέδου διακρίνονται ίχνη κεραμικού φούρνου, ενώ μέσα στα μπάζα βρίσκονται οξείδια του χαλκού και απορρίμματα κεραμικού εργαστηρίου.

Μετά την έρευνα το τείχος διατηρήθηκε ορατό στο υπόγειο της οικοδομής.



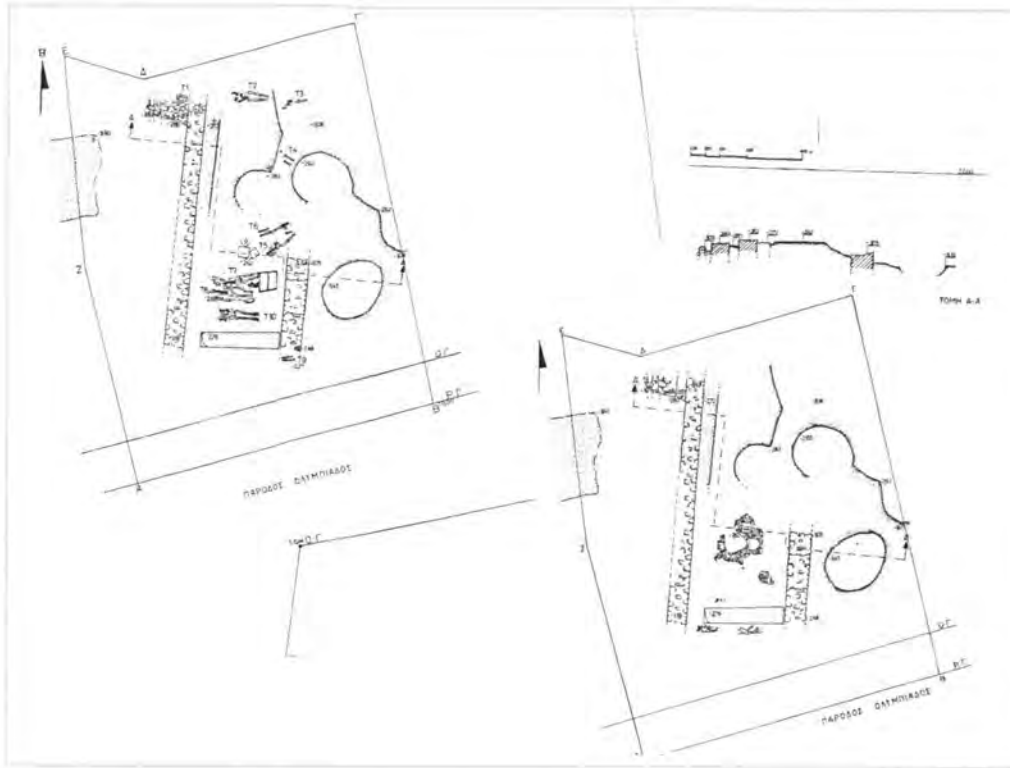
Σχέδ. 15. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Ελευσίνος. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Ελευσίνος

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών, που βρίσκεται επάνω στον άξονα της αρχαίας οδού Αγίου Νικολάου, αποκαλύφθηκαν μετά από σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 27/8-4/9/2001) λείψανα δύο τοίχων, τρεις αγωγοί και σε μεγάλη έκταση ο φυσικός βράχος (Σχέδ. 15).

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκουν τμήματα δύο τοίχων στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, που θεμελιώνονται στο βράχο, είναι κτισμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, έχουν διαστάσεις 2,20×0,95 μ. και 2,50×0,80 μ. αντίστοιχα, και ανάγονται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σε μια δεύτερη φάση που ανάγεται στους όψιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ανήκουν κτιστός αγωγός ορθογώνιας διατομής με κατεύθυνση Β.-Ν., σωζόμενο μήκος 3,70 και πλάτος 0,25-0,30 μ., κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και πλίνθους, διαστ. 0,30×0,20×0,035 μ., που έχει πυθμένα και κάλυψη από σχιστόπλακες. Επίσης δεύτερος αγωγός σε επαφή με τον πρώτο και παράλληλος προς αυτόν, μέγ. σωζ. μήκ. 8,30, πλ. 0,55-0,60 μ., κτισμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και λαξευμένος κατά ένα τμήμα στο βράχο, που καλύπτεται με θραύσματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών σε β΄ χρήση, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνεται και τμήμα διάτρητου θωρακίου παλαιοχριστιανικών χρόνων. Το νότιο άκρο του αγωγού αυτού ακουμπά σε τμήμα τοίχου, διαστ. 1×0,65 μ., κατασκευασμένου από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που θεμελιώνεται στο επίπεδο του αγωγού, ενώ σε επαφή με αυτόν εντοπίστηκε τμήμα ορθογώνιας κτιστής δεξαμενής, διαστ. 1,25×0,80 μ. Η δεξαμενή έχει τοιχώματα από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και ο πυθμένας της καλύπτεται από πλίνθους, διαστ. 0,35×0,30×0,03 μ., που φέρουν τις χαρακτηριστικές δακτυλιές. Χρονολογείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Στο νοτιοδυτικό τμήμα της ανασκαφής εντοπίστηκε ένας ακόμη αγωγός, πλ. 0,30 μ., που θεμελιώνεται στο βράχο, έχει τοιχώματα από



Σχέδ. 16. Θεσσαλονίκη. Οδός Ολυμπιάδος 53. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

πλίνθους, διαστ. 0,30×0,15×0,03μ., που συνδέονται με ασβεστοκονίαμα, πλινθόστρωτο δάπεδο από πλίνθους, διαστ. 0,15×0,10×0,03 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. και κάλυψη από λίθινες πλάκες.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Ολυμπιάδος 35Α

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται προς ΝΑ. του ναού της Αγίας Αικατερίνης, αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες που ανήκουν σε τρεις κατασκευαστικές φάσεις (Πίν. 78 δ). Στην πρώτη φάση που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους ανήκει τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., που είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους, πάχ. 0,03 μ., και ισχυρό κονίαμα μαζί με ένα πηγάδι, τα οποία βρέθηκαν στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, κάτω από τα θεμέλια της προς Α. όμορης οικοδομής.

Τα ευρήματα αυτά πρέπει να σχετίζονται με το σύστημα υδροδότησης της πόλης.

Στη δεύτερη φάση που ανάγεται στους βυζαντινούς χρόνους, ανήκει τμήμα δεξαμενής, διαστ. 1,45×1,40 μ., λαξευμένης στο βράχο, που εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, σώζεται σε ύψος 0,55 μ. και οι τοίχοι της, πλ. 0,40 μ., είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και υδραυλικό κονίαμα. Το εσωτερικό της επιχρίεται με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα, που περιέχει και θραύσματα αγγείων. Ανατολικά της αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα δαπέδου, η παρουσία του οποίου πιθανολογεί την ύπαρξη και δεύτερης κινστέρνας σε επαφή με την προηγούμενη, η οποία δεν σώζεται.

Τέλος, στην τρίτη φάση που ανάγεται στους νεότερους χρόνους ανήκουν δύο λασπόκτιστοι τοίχοι και δύο βόθροι από σπίτια της τουρκοκρατίας.

Οδός Ολυμπιάδος 53

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται περίπου 200 μ. βορειοδυτικά του Προφήτη Ηλία, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 26/11/-7/12/2001) αρχαιότητες που ανήκουν σε πέντε οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 16).

Στην α΄ φάση (ρωμαϊκοί χρόνοι) ανάγεται η κατασκευή ενός ασβεστόλακκου, ο πυθμένας του οποίου εντοπίστηκε επάνω στο φυσικό βράχο.

Στη β΄ και κύρια φάση του οικοπέδου ανήκει τμήμα κτιρίου παλαιοχριστιανικών χρόνων, από το οποίο ανιχνεύεται ορθογώνια επιμήκης αίθουσα, μέγ. σωζ. μήκ. 8,90 και

πλ. 3,50 μ., με άξονα Β.-Ν. Η αίθουσα αυτή ορίζεται από Δ. από έναν τοίχο, μήκ. 8,90 και πλ. 0,75 μ., κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ισχυρό ροδαλό κονίαμα και από Α. από τοίχο, σωζ. μήκ. 3,40 μ. και ίδιου πλάτους. Η αίθουσα καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο σώζεται αποσπασματικά και καταλαμβάνει έκταση 10 τ.μ. (Πίν. 78 ε). Τοίχος, πλ. 0,55 μ., που επενδύεται με ασβεστοκονίαμα χωρίζει την αίθουσα σε δύο τμήματα. Το πρώτο διακοσμείται με σύνθεση οκτάκτινων αστεροειδών σχημάτων από πλάγια παραλληλόγραμμα που ορίζουν μεγαλύτερα ορθά και μικρότερα κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ. Στα σωζόμενα ορθά τετράγωνα εγγράφονται σταυροί και κοιλόπλευρα οκτάγωνα. Τα κατά κορυφήν περιέχουν άλλα μικρότερα όμοια τετράγωνα. Το άλλο τμήμα της αίθουσας κοσμεί βλαστός κισσοφύλλων, που πιθανότατα ανήκει στο πλαίσιο ενός κεντρικού θέματος. Κάτω από το υπόστρωμα του ψηφιδωτού εντοπίστηκαν άλλα τρία δάπεδα, ένα από κόκκινο πηλόχωμα, ένα στρώμα, πάχ. 0,10-0,15 μ., από σκουροκάστανο χώμα και ένα κατώτερο, πάχ. 0,05 μ., που εδράζεται στο βράχο και αποτελείται από λεπτή στρώση ασβεστοκονιάματος.

Εξωτερικά της αίθουσας, η οποία ενδέχεται να ανήκει τόσο σε κοσμικό, όσο και θρησκευτικό κτίσμα, παράλληλα και σε επαφή με το δυτικό τοίχο, ανασκάφηκαν τμήματα δύο κτιστών παράλληλων αγωγών, μέγ. σωζ. μήκ. 0,90 μ., κατασκευασμένων από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που καλύπτονται με σχιστόπλακες. Εσωτερικά επενδύονται με υδραυλικό κονίαμα και έχουν δάπεδο στρωμένο με πλίνθους.

Στη γ΄ φάση (υστεροβυζαντινοί χρόνοι) ανήκουν δέκα προσανατολισμένες ταφές σε κακή κατάσταση διατήρησης, που ανασκάφηκαν στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου. Όλες ήταν ελεύθερες εκτός από δύο που ορίζονταν από πρόχειρα διατεταγμένες πέτρες. Σε μία από αυτές βρέθηκε εφυαλωμένη κούπα που χρονολογείται στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου αιώνα.

Στη δ΄ φάση ανήκει ένα λάκκος μεγάλων διαστάσεων, 4,10×4 μ., υστεροβυζαντινών χρόνων, που κατέστρεψε τμήμα του ανατολικού τοίχου της αίθουσας με το ψηφιδωτό και περιείχε άβαφη χρηστική κεραμική μαζί με θραύσματα εφυαλωμένων αγγείων με εγχάρακτη και γραπτή διακόσμηση.

Τέλος, στην ε΄ φάση ανήκουν τρεις λάκκοι-βόθροι των χρόνων της τουρκοκρατίας.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Ολυμπιάδος 75

Στον ακάλυπτο οικοπέδου της παραπάνω οδού ανασκάφηκε τετράγωνη δεξαμενή παλαιοχριστιανικών χρόνων, εσωτ. διαστ. 2,60×2,60 και σωζ. ύψ. 0,70 μ., οι τοίχοι της οποίας, πλ. 0,60 μ., είναι κατασκευασμένοι με πέτρες, σποραδικούς πλίνθους και λεπτόκοκκο ασβεστοκονίαμα. Το δάπεδο της δεξαμενής καλύπτεται με πλίνθους, διαστ. 0,25×0,25 μ., και επιχρίεται, όπως και οι τοίχοι της, με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος, το οποίο περιείχε και όστρακα αγγείων.

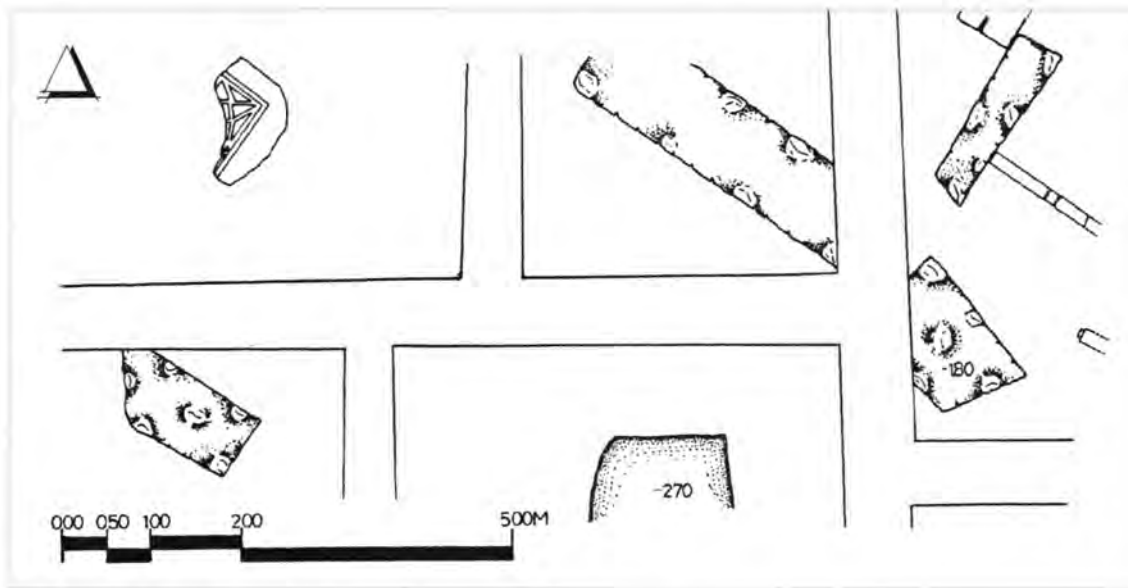
Οδός Βερναρδάκη 6

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται προς ΒΑ. της πλατείας Βαρδαρίου, στο οποίο διατηρήθηκε η πρόσοψη και τα θεμέλια παλιάς οικοδομής, διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 26/11/2001-1/2/2002), κατά την οποία αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες σε τρεις φάσεις (Σχέδ. 17):

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση (ρωμαϊκοί χρόνοι), ανήκει τμήμα τοίχου (Δ) με κατεύθυνση Α.-Δ., μέγ. σωζ. μήκ. 5, σωζ. ύψ. 0,20 και πλ. 0,80 μ. Ο παραπάνω τοίχος «ξυρίστηκε» και καλύφθηκε στη συνέχεια με το υπόστρωμα του δαπέδου της Β΄ φάσης. Με την αρχική φάση του οικοπέδου συνδέεται πιθανότατα τμήμα μαρμάρινου κίονα, σωζ. μήκ. 1,85 και πλ. 0,35 μ., που βρέθηκε επίσης κάτω από το υπόστρωμα. Το κάτω τμήμα του βρίσκεται κάτω από την όμορη οικοδομή.

Στη δεύτερη φάση, που δεν απέχει χρονικά από την πρώτη, ανήκει τμήμα κτίσματος αυτοκρατορικών χρόνων, αποτελούμενο από τον ισχυρό τοίχο (Α), κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, μέγ. σωζ. μήκ. 6, ύψ. 1,50 και πλ. 1 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., ένα δεύτερο παράλληλο (Β) προς αυτόν, μέγ. σωζ. μήκ. 4 και πλ. 0,80 μ., που ανασκάφηκε σε απόσταση 5 μ. νότιά του. Ο πρώτος αποτελούσε τον εξωτερικό τοίχο κτίσματος και ο δεύτερος, τοίχο αντίστοιχα εσωτερικού χώρου. Στην ίδια φάση ανήκει τμήμα τοίχου (Γ), κάθετου στον (Α), από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, μέγ. σωζ. μήκ. 3,20 και πλ. 0,50 μ., στη βόρεια γωνία του οικοπέδου, όπως και τμήμα πήλινου αγωγού, κάθετου στον τοίχο (Γ), μέγ. σωζ. μήκ. 1,70 και πλ. 0,15 μ. Στην ίδια φάση ανήκει επίσης τμήμα δαπέδου από κονίαμα και πατημένο πηλόχωμα, που εντοπίστηκε σε βάθος -2,80 μ. μεταξύ των τοίχων (Α) και (Δ). Επάνω στο δάπεδο εντοπίστηκε εστία φωτιάς.

Στην τρίτη φάση, που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ανήκει τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου που εντοπίστηκε σε βάθος 2,50 μ. στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου και χρονολογείται στον όψιμο 4ο ή τον 5ο αιώνα. Έχει διαστάσεις 2×1,20 μ. και σώζει τμήμα πλαισίου, πλ. 0,30 μ., από λευκές ψηφίδες που εικονίζει κόκκινους ρόμβους. Το κύριο διακοσμητικό του θέμα είναι ρόμβοι και τρίγωνα που σχηματίζουν τετράκτινα αστέρια. Στο ψηφιδωτό, το οποίο δεν αποκλείεται να συσχετίζεται με νεότερη φάση επί των προγενέστερων τοίχων, χρησιμοποι-



Σχέδ. 17. Θεσσαλονίκη. Οδός Βερναρδάκη 6. Κάτοψη της ανασκαφής.

ήθηκαν λευκές μαρμάρινες ψηφίδες, κόκκινες κεραμικές και μελανοπράσινες λίθινες ψηφίδες. Το ψηφιδωτό αποσπάστηκε από συνεργείο της Εφορείας και μεταφέρθηκε στο εργαστήριο συντήρησης στο Επταπύργιο.

Η επίχωση της ανασκαφής περιείχε κυρίως κεραμική παλαιοχριστιανικών και ρωμαϊκών χρόνων, καρφιά και μάζες σιδήρου, τμήματα λύχνων και θραύσματα γυάλινων αντικειμένων.

Οδός Γύζη 5

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού διεξήχθη σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 13/2-18/5/2001), κατά την οποία αποκαλύφθηκαν οικιστικές και εργαστηριακές εγκαταστάσεις που ανάγονται σε επτά φάσεις (Σχέδ. 18). Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκουν τμήματα δύο λασπόκτιστων τοίχων ελληνιστικών χρόνων από αργολιθοδομή, με κατεύθυνση Α.-Δ. και Β.-Ν., για την κατασκευή των οποίων λαξεύθηκε ο φυσικός βράχος. Στην ίδια φάση ανήκει αγωγός, σωζ. μήκ. 6,50 και πλ. 0,40 μ., επίσης λαξευμένος στο βράχο που έχει κατεύθυνση από Β.-Ν. και βαίνει παράλληλα προς την οδό Γύζη.

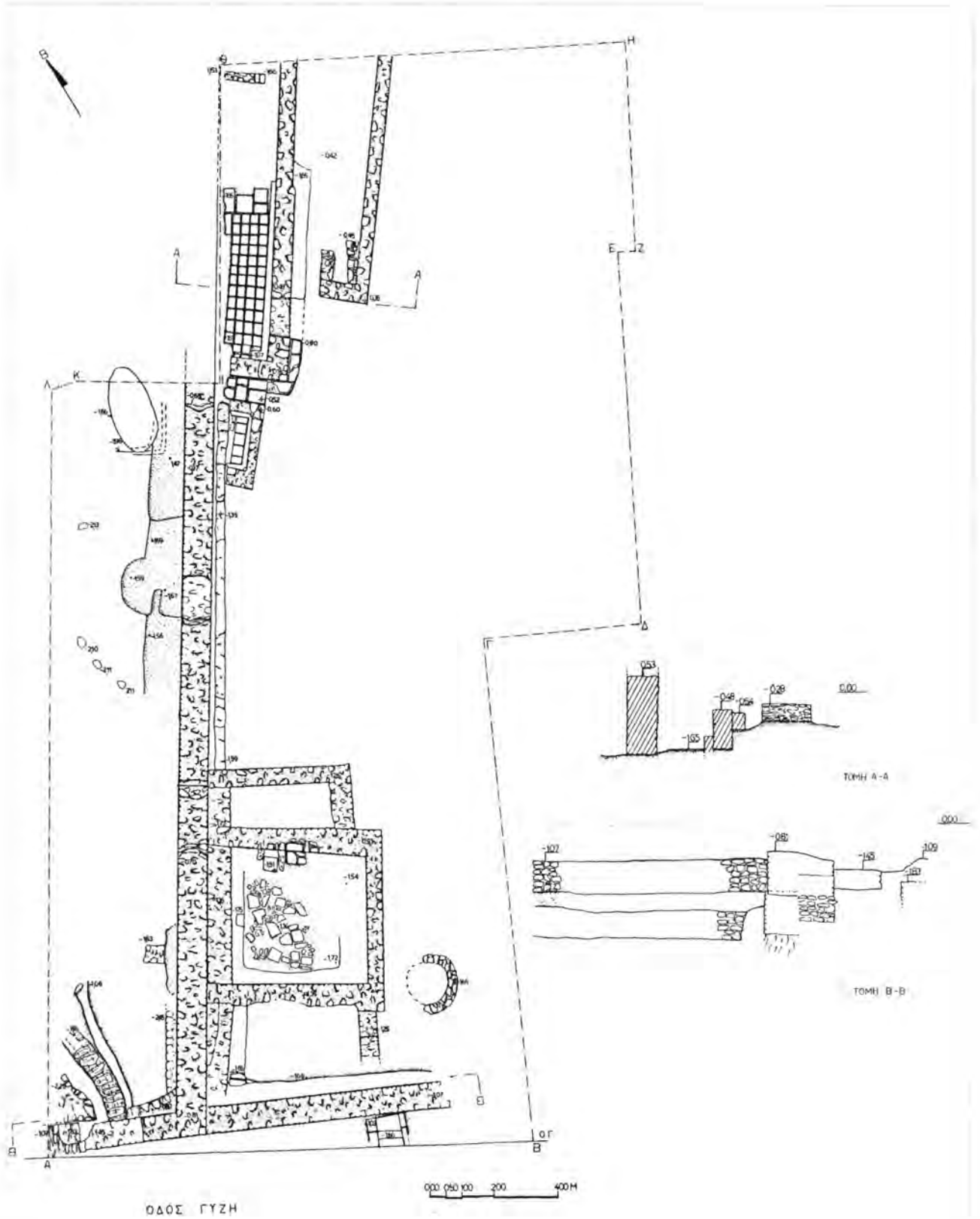
Σε μια β΄ φάση όλος ο χώρος του οικοπέδου μπαζώθηκε και ισοπεδώθηκε με φερτά χώματα, που περιέχουν κεραμική του 1ου αι. π.Χ. μέχρι τον 1ο αι. μ.Χ.

Στη γ΄ φάση που τοποθετείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους ανήκει τμήμα δωματίου με δάπεδο από πλίνθους που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και έχει σωζόμενες διαστάσεις 5,10×1,40 μ. Στους σωζόμενους δύο τοίχους του (βόρειο και ανατολικό), πλ. 0,70 και 0,50 μ. αντίστοιχα, διακρίνονται τοιχογραφίες κόκκινου χρώματος. Το δωμάτιο αυτό, που ανήκει σε οικία των αυτοκρατορικών χρόνων, θεμελιώνεται στο βράχο.

Στη δ΄ φάση κτίζεται ο κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα τοίχος-περίβολος των χρόνων της τετραρχίας, ο οποίος βρίσκεται κάτω από τον ισχυρό τοίχο των παλαιοχριστιανικών χρόνων, συνδέεται με τον καμπύλο τοίχο που εντοπίστηκε κάτω από την οικοδομική γραμμή της οδού Γύζη και πιθανότατα με το τμήμα πεσμένου τόξου, που βρέθηκε νότιά του. Το τόξο αποτελείται από πλίνθους, που φέρουν τις χαρακτηριστικές χιαστί δακτυλιές των χρόνων της τετραρχίας.

Στην ε΄ φάση που χρονολογείται στον 4ο αιώνα ανήκει κτιστός αγωγός στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, που καμπυλώνεται με κατεύθυνση προς τα δυτικά, έχει πλάτος 0,25 μ. και σώζει την κάλυψή του από σχιστόπλακες. Ίσως στην ίδια φάση λαξεύθηκε πιθανότατα και η δεξαμενή που αποκαλύφθηκε στο δυτικό άκρο του ίδιου χώρου.

Στη στ΄ φάση που τοποθετείται στους χρόνους του Ιουστινιανού, ανήκει ο μεγάλος, κατασκευασμένος με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από αργολιθοδομή και τέσσερις ζώνες πλίνθων τοίχος, σωζ. μήκ. 35, πλ. 0,95 και μέγ. σωζ. ύψ. 2 μ., που διασχίζει το οικόπεδο με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι πλίνθοι του έχουν διαστάσεις 0,25×0,40×0,04 μ. ή 0,30×0,33×0,04 μ. και ο παρεμβαλλόμενος ανάμεσά τους



Σχέδ. 18. Θεσσαλονίκη. Οδός Γυζη 5. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

αρμός είναι 0,04-0,05 μ. Το ανατολικό άκρο του παραπάνω τοίχου εντοπίστηκε σε επαφή με την οικοδομική γραμμή της οδού Γύζη, όπου ο τοίχος γωνιάζει με άλλον, σωζ. μήκ. 1,40 και πλ. 0,80 μ., με κατεύθυνση από Β.-Ν. Με τον τοίχο αυτό δημιουργεί θυραίο άνοιγμα, πλ. 2,50 μ., του οποίου διατηρήθηκε ο βόρειος λαμπάς. Ο ισχυρότατος αυτός τοίχος που οριοθετούσε πιθανότατα το οικόπεδο μιας ευρισκόμενης νότιά του έπαυλης και διχάζει το χώρο της προς ανέγερση οικοδομής, έφερε στην εξωτερική βόρεια όψη του αρμολόγημα με τα χαρακτηριστικά διακοσμητικά μυστρίσματα.

Στη ζ΄ φάση, που τοποθετείται στους σκοτεινούς αιώνες, το βόρειο τμήμα του οικοπέδου μετατράπηκε σε εργαστήριο με την κατασκευή ενός αγωγού αρχικά μέσα στο πλάτος του τοίχου των αυτοκρατορικών χρόνων (γ΄ φάση) και αργότερα μιας τραπεζιόσχημης βάσης, διαστ. 7×2,50×2 μ., οι τοίχοι της οποίας, πλ. 0,50 και 0,40 μ. αντίστοιχα, είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και λάσπη. Στην κατασκευή αυτή εδράζεται κτιστός αγωγός, διαστ. 4×0,35 μ., ο οποίος κατευθύνεται με κλίση προς Α. μέχρι μήκος 6,50 μ., κάμπτεται προς Ν. σε μήκος 2 μ. έξω από το δυτικό τοίχο μικρής δεξαμενής, διαστ. 1,70×0,70 μ., και στη συνέχεια κυλά επάνω στο λαξευμένο θεμέλιο του τοίχου της τετραρχίας για να καταλήξει σε μικρή δεξαμενή, ενταγμένη μέσα σε τετράγωνο δωμάτιο-εργαστήριο, διαστ. 5×4 μ., που προσκολάται στο μεγάλο παλαιοχριστιανικό τοίχο. Οι τοίχοι του εργαστηρίου, πλ. 0,50 μ., είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και λάσπη και στο δάπεδό του χρησιμοποιούνται θραύσματα μαρμάρινων πλακών σε β΄ χρήση, ανάμεσα στις οποίες και τμήματα μιας επιτύμβιας επιγραφής του 3ου αιώνα. Η είσοδος στο εργαστήριο ανοίγεται στο μέσον του δυτικού τοίχου, όπως συμπεραίνεται από το λίθινο κατώφλι, μήκ. 0,50 μ., που σώζεται κατά χώραν. Αριστερά της εισόδου αποκαλύφθηκε εστία, διαστ. 0,40×0,40 μ., ενώ στους υπόλοιπους τοίχους του διατηρούνται ίχνη από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα που συνδέονται με την επένδυση της δεξαμενής. Πιθανότατα το εργαστήριο χρησίμευε ως σιδηρουργείο, όπως προκύπτει από τις σιδηρόμαζες που βρέθηκαν στην ανασκαφή. Για τη διευκόλυνση της λειτουργίας του εργαστηρίου χρησιμοποίησαν και τον αύλειο χώρο νότια του μεγάλου παλαιοχριστιανικού τοίχου. Για το λόγο αυτό καθαίρεσαν ένα τμήμα του τελευταίου σε μήκος 2 μ. με προφανή στόχο την κατασκευή μιας άλλης εστίας σε επαφή με αυτόν, όπου γινόταν η τήξη. Με το εργαστήρι συνδέεται και πηγάδι, διαμ. 1,20 μ., που λαξεύθηκε στο βράχο, το οποίο ανασκάφηκε εξωτερικά του εργαστηρίου καθώς και ο ισχυρός από αργολιθοδομή και λάσπη τοίχος, πλ. 0,80 μ., που με κατεύθυνση από Β.-Ν. οριοθετεί το οικόπεδο κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής της οδού Γύζη. Εξωτερικά του τοίχου αυτού ανασκάφηκε φρεάτιο, που συνδέεται επίσης με τις δραστηριότητες του εργαστηρίου.

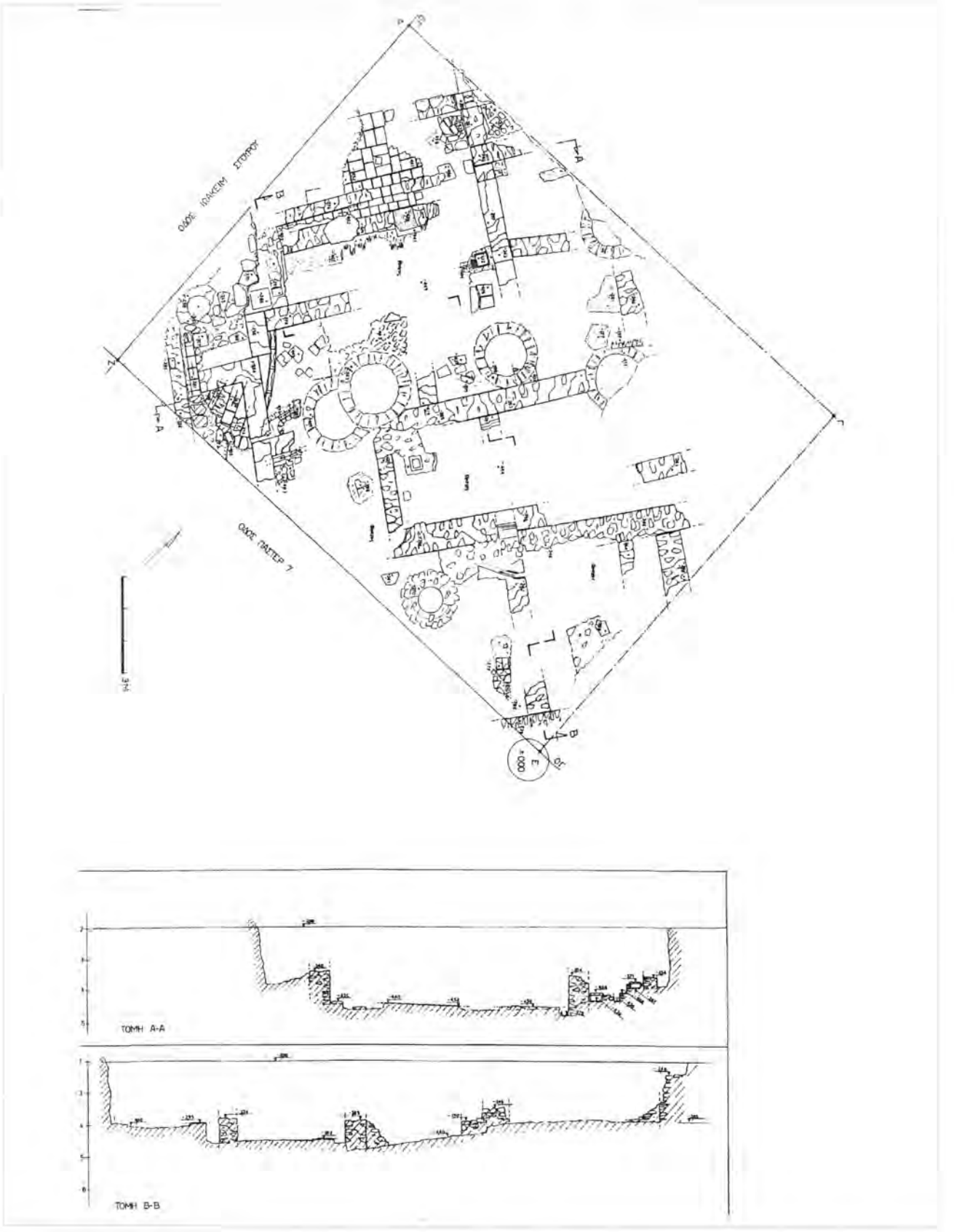
Τέλος, σε μια μεταγενέστερη μεταβυζαντινή φάση ανήκουν δύο συμβαλλόμενοι τοίχοι δυτικά της αίθουσας του εργαστηρίου.

Συμβολή των οδών Παστέρ 7 και Ι. Σγουρού

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών, που βρίσκεται βορειοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου της Πλατείας Διοικητηρίου, μεταξύ των οδών Αγίου Δημητρίου και Κασσάνδρου, διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα, κατά την οποία εντοπίστηκαν αρχαιότητες σε επτά οικοδομικές φάσεις, που τοποθετούνται από τους ρωμαϊκούς έως και τους νεότερους χρόνους (Σχέδ. 19). Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση (ρωμαϊκοί χρόνοι), ανήκει τμήμα δαπέδου από υδραυλικό κονίαμα, που εντοπίστηκε αποσπασματικά στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος -4,60 έως-4,40 μ.

Στη β΄ φάση που τοποθετείται λίγο μετά την πρώτη, ανήκουν τμήματα δαπέδου στρωμένου με πλάκες και δαπέδου από πλίνθους, διαστ. 0,50×0,30 μ., που θεμελιώθηκαν επάνω στο προηγούμενο δάπεδο και ανήκουν αντίστοιχα σε εξωτερικό και εσωτερικό χώρο οικοδομήματος, από το οποίο σώθηκε μόνο στο δυτικό όριο του οικοπέδου τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένου με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από αργολιθοδομή, ασβεστοκονίαμα και ζώνες πλίνθων, μέγ. σωζ. μήκ. 2,40 και πλ. 0,60 μ. Ο παραπάνω τοίχος, που συμπεριλήφθηκε και στο κτίσμα της επόμενης κύριας φάσης, διαμορφώνει μαζί με τμήμα άλλου παράλληλου, θυραίο άνοιγμα, πλ. 1,20 μ., του οποίου διακρίνεται η μία παρειά. Στην ίδια φάση ανήκει πιθανότατα τμήμα άλλου τοίχου παράλληλου στους δύο προηγούμενους, μέγ. σωζ. μήκ. 4,40 και πλ. επίσης 0,60 μ., που ανήκε πιθανότατα σε τοίχο περιστυλίου οικίας ρωμαϊκών χρόνων, που έφερε τετράγωνους κτιστούς πεσσούς σε κανονικές αποστάσεις, όπως φαίνεται από τη σωζόμενη έδραση ενός από αυτούς, διαστ. 0,60×0,60 μ. Στην ίδια φάση ανήκει και τμήμα πήλινου αγωγού κυλινδρικής διατομής, με κατεύθυνση Α.-Δ., μέγ. σωζ. μήκ. 2,50 και διαμ. 0,20 μ.

Στην τρίτη και κύρια φάση του οικοπέδου που τοποθετείται στην ύστερη αρχαιότητα και πιθανότατα στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους οικοδομήθηκε κτίριο με προσανατολισμό Β.-Ν., από το οποίο ανασκάφηκαν τέσσερις χώροι. Πρόκειται για τμήμα ενός σπιτιού του 4ου-5ου αιώνα, που οργανώνεται γύρω από μία τετράγωνη ευρύχωρη υπαίθρια αυλή, διαστ. 9×8 μ. Οι τοίχοι του, πλ. 0,65-0,70 μ., που σώζονται σε επίπεδο θεμελίωσης, είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα που περιέχει λίγο τριμμένο κεραμίδι.



Σχέδ. 19. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Παστέρ 7 και Ι. Σγουρού. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Οι υπόλοιποι τρεις χώροι του σπιτιού, που ανήκουν στις στοές του περιστυλίου, σώζουν αποσπασματικά δάπεδα από χονδρό ψηφιδωτό με μεγάλες ακανόνιστες μαρμάρινες ψηφίδες και έχουν διαστάσεις 7×3 και 12×3,10 μ. ή 8×3,10 μ. αντίστοιχα, ενώ ένας τέταρτος χώρος, μήκ. 5,60 μ., στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανήκει σε ένα από τα δωμάτιά της. Με την αποχέτευση του σπιτιού αυτού συνδέονται δύο κτιστοί αγωγοί αποχέτευσης, πλ. 0,30 και 0,40 μ., μαζί με κτιστό φρεάτιο, διαμ. 0,80 μ., που ανασκάφηκε κοντά στην οικοδομική γραμμή της Οδού Παστέρ.

Στη δ΄ φάση ανήκει τμήμα τοίχου κατασκευασμένου από αργολιθοδομή και ισχυρό ασβεστοκονίαμα, μέγ. σωζ. μήκ. 5,60, πλ. 0,55 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,15-0,20 μ. Επίσης κτιστός αγωγός σε επαφή με αυτόν, ο οποίος έχει δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα και κάλυψη από σχιστόπλακες και τη μία πλευρά κατασκευασμένη με όρθιες πλίνθους, διαστ. 0,42×0,17×0,045 μ. Επίσης ένας δεύτερος πλινθόκτιστος αγωγός, μέγ. σωζ. μήκ. 1,40, πλ. 0,32 και ύψ. 0,15 μ., που ανασκάφηκε στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου.

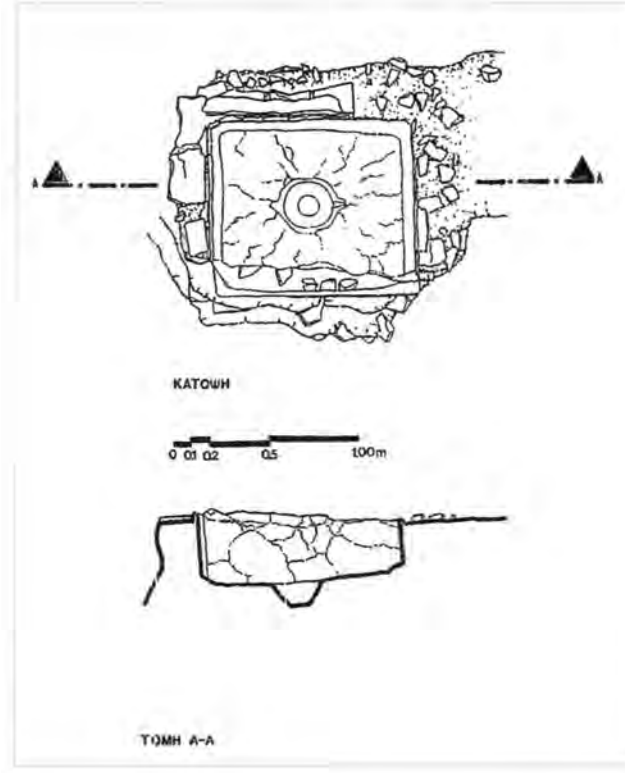
Στην ε΄ φάση που ανάγεται στους σκοτεινούς αιώνες κατασκευάζονται λασπόκτιστοι τοίχοι, πλ. 0,50 μ., που υποδιαίρεσαν τους χώρους του σπιτιού.

Κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους, η οικία επιχώνεται και δημιουργείται στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου εργαστηριακή εγκατάσταση που περιλαμβάνει δάπεδο κατασκευασμένο με σπόλια, ένα κτιστό φρεάτιο, διαμ. 0,60 μ., και έναν κτιστό αγωγό με κάλυψη από σχιστόπλακες, μέγ. σωζ. μήκ. 3,40, πλ. 0,20 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,15 μ., που καταλήγει στο φρεάτιο. Πιθανότατα η εγκατάσταση αυτή, που ίσως ήταν βαφείου, χρησιμοποίησε και παλαιότερους αγωγούς της β΄ φάσης. Τμήματα δύο επάλληλων πλακόστρωτων δαπέδων, που βρέθηκαν βόρειά του, με κλίση προς τα νοτιοδυτικά και σε βάθη -0,375 και -0,348 μ. αντίστοιχα, συνδέονται πιθανότατα με ισάριθμες φάσεις δαπέδων του εργαστηρίου (Πίν. 78 στ). Με τις δραστηριότητες του εργαστηρίου συνδέονται πιθανότατα και τα άλλα δύο κτιστά φρεάτια, διαμ. 1,50 και 1,60 μ. αντίστοιχα.

Τέλος, στη ζ΄ φάση που ανάγεται στους χρόνους της τουρκοκρατίας ανήκουν ασβεστόλακκος και ψημένα κόκκινα χώματα στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, που μαρτυρούν υπαίθριες δραστηριότητες, μαζί με τμήμα κτίσματος με λασπόκτιστους τοίχους, όπως και πέντε βόθροι, που συνδέονται με σπίτια νεότερων χρόνων.

Οδός Ιπποδρομίου 10

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού του Δήμου Πολίχνης, το οποίο βρίσκεται στην περιοχή του νεκροταφείου της αρχαϊκής-ελληνιστικής εποχής της τράπεζας Λεμπέτ, ανασκάφηκε ανοικτή εργαστηριακή κινστέρνα παλαιοχριστιανικών χρόνων (Σχέδ. 20). Πρόκειται για τετράπλευρη κατασκευή από αργολιθοδομή και σποραδικούς πλίνθους, εσωτ. διαστ. 1,10×1,05 μ., στο κέντρο της οποίας έχει τοποθετηθεί ως φρεάτιο καθαρισμού μαρμάρινη κυκλική λεκάνη με μία λαβή και προχοή, διαμ. 0,20 μ. Στο εσωτερικό της κινστέρνας διακρίνονται επάλληλες στρώσεις ανανέωσης του υδραυλικού κονιάματος.



Σχέδ. 20. Θεσσαλονίκη. Οδός Ιπποδρομίου 10. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

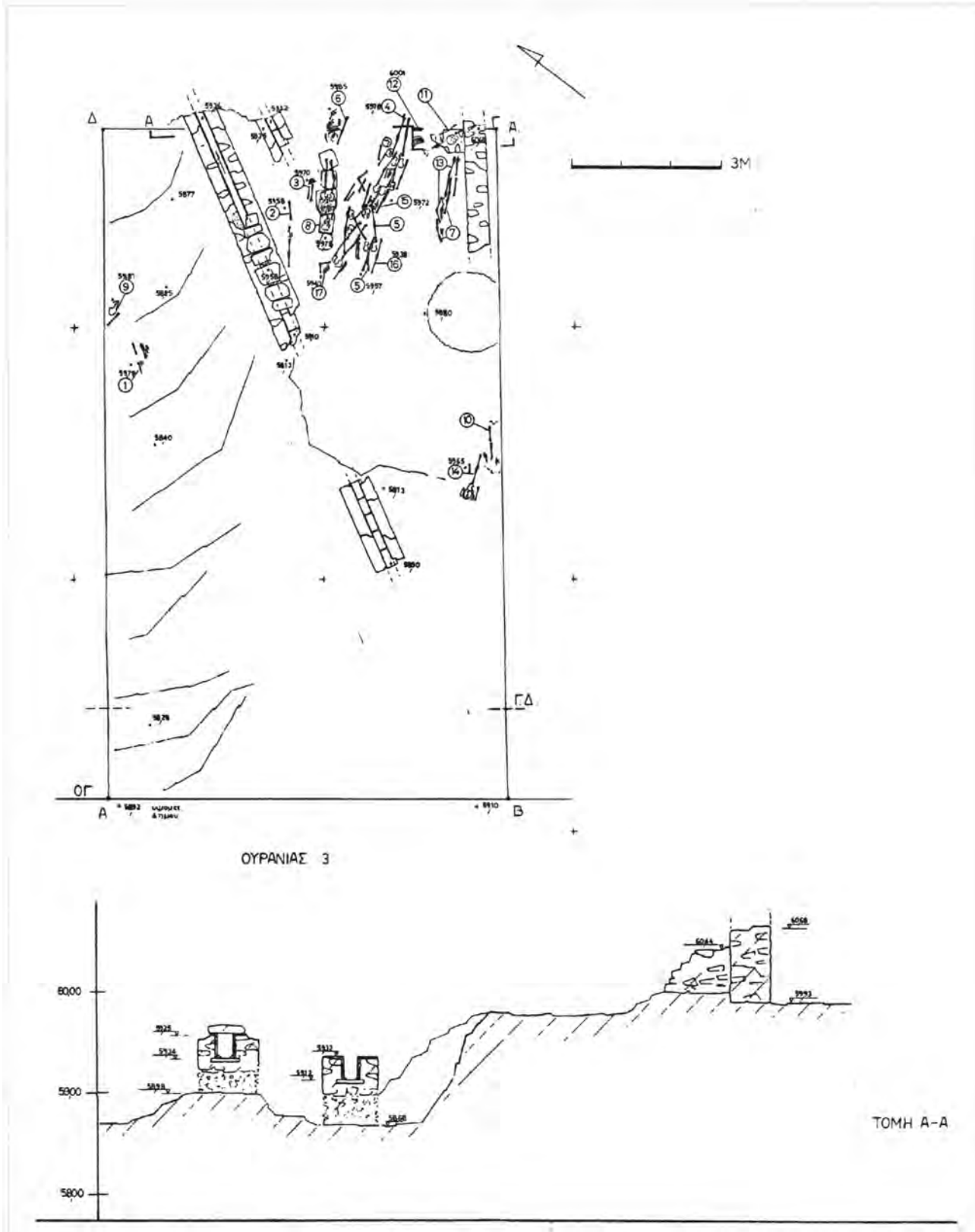
Στις επιχώσεις της δεξαμενής που χρονολογείται στον 5ο-6ο αιώνα βρέθηκε κεραμική από όστρακα παλαιοχριστιανικών αμφορέων (μεταξύ αυτών και ενός οξυπύθμενου).

Μετά την ανασκαφή η κινστέρνα καταχώθηκε.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

Οδός Ουρανίας 3

Σε οικόπεδο επί της παραπάνω οδού, επιφανείας 110 τ.μ., το οποίο βρίσκεται 20 μ. νότια της μεγάλης θολωτής βυζαντινής κινστέρνας της οδού Ολυμπιάδος (Σχέδ. 21), διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα από 05-03-01 έως 11-04-01 κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τα εξής:



Σχέδ. 21. Θεσσαλονίκη. Οδός Ουρανίας 3. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν 21 ελεύθερες ταφές σε δύο στρώματα. Πολλές από αυτές ήταν αρκετά κατεστραμμένες ενώ όλες ήταν ακτέριστες. Οι ταφές του πάνω στρώματος είχαν προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. ενώ του κάτω στρώματος Δ.-Α. Μοναδική ένδειξη χρονολόγησης έδωσε εφυαλωμένη κούπα που χρονολογείται από τα τέλη του 13ου έως το 14ο αιώνα και βρέθηκε στις επιχώσεις των ταφών του κατώτερου στρώματος.

Κάτω από την περιοχή των ταφών ανασκάφηκε μεγάλος λάκκος κυκλικής διατομής, σκαμμένος στο φυσικό βράχο, διαμ. 7 μ. Ο λάκκος περιείχε μέτρια ποσότητα κεραμικής παλαιολόγειας εποχής, αβαφούς, κυρίως προερχόμενης από αποθηκευτικά αγγεία αλλά και εφυαλωμένης.

Δύο παράλληλοι κτιστοί αγωγοί διατρέχουν αποσπασματικά το οικόπεδο από Β. προς Ν. Είναι επιχρισμένοι εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, φέρουν δάπεδο από πλίνθινες πλάκες, έχουν κτιστά τοιχώματα και καλύπτονται με σχιστόπλακες. Οι εσωτερικές τους διαστάσεις είναι 0,20 μ. πλάτος και 0,25 μ. μήκος.

Από το οικόπεδο απουσιάζουν παλαιοχριστιανικές επιχώσεις ενώ στο ανατολικό και νότιο τμήμα του, ανασκάφηκε μεγάλη ποσότητα ρωμαϊκής επίχωσης πάνω από το φυσικό βράχο που περιείχε κεραμική του 1ου αι. π.Χ. έως και τον 1ο αι. μ.Χ.

ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ ΚΑΡΥΔΑΣ

Οδός Κέας 5 (Κάτω Τούμπα)

Σε εκσκαφή οικοπέδου για την ανέγερση πολυκατοικίας στην παραπάνω οδό εντοπίστηκε και ερευνήθηκε στις 4-10-2001 αρχαίος τάφος.

Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο, μικρό τμήμα του οποίου φάνηκε στο δυτικό πρανές του σκάμματος, ενώ ο υπόλοιπος βρίσκεται στον ακάλυπτο χώρο της όμορης προς Δ. οικοδομής.

Ο τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,20 μ. από το επίπεδο του δρόμου και έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Διακρίνεται τμήμα της ανατολικής και της νότιας πλευράς του, και διαμορφώνεται στο φυσικό αργιλώδες χώμα με πλίνθους, πάχ. 0,045-0,06 μ., και κουρασάνι. Στο εσωτερικό του, όσο ήταν δυνατό να ερευνηθεί λόγω του σημείου ευρέσεώς του, βρέθηκαν κάρβουνα και λίγα καμένα οστά. Δεν βρέθηκε κεραμική ούτε άλλα ευρήματα. Από την κατασκευή και τον προσανατολισμό του, φαίνεται πως ο τάφος είναι των ρωμαϊκών χρόνων.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΣΟΥΛΑ

2002

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ-ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου

Κατά το 2002 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες που υπολείποντων για τη στερέωση και την αποκατάσταση της εξωτερικής τοιχοποιίας της κόγχης του Ιερού Βήματος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Παναγίας Αχειροποιήτου Θεσσαλονίκης, ενώ ταυτόχρονα ξεκίνησαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης - αποκατάστασης του παλαιού κλιμακοστασίου του μνημείου.

Συγκεκριμένα στην κόγχη του Ιερού Βήματος εκτελέστηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

1. Επισκευάστηκαν τα κεραμίδια βυζαντινού τύπου της κάλυψης του τεταρτοσφαιρίου με μερική αντικατάσταση των σπασμένων κεράμων και αρμολόγηση των επεμβάσεων.

2. Επισκευάστηκαν οι υπάρχουσες οριζόντιες και αντικαταστάθηκαν οι κάθετες υδρορροές που κατεβάζουν τα όμβρια ύδατα από το ανατολικό τμήμα της τετρακλινούς στέγης του κεντρικού κλίτους στη στέγη του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης και από εκεί στο αποχετευτικό δίκτυο του ανατολικού τμήματος του αύλειου χώρου του ναού.

3. Καθαιρέθηκαν τα κεραμίδια γαλλικού τύπου της κάλυψης των δύο πεσσών εκατέρωθεν της κόγχης του ιερού και αντικαταστάθηκαν με κεραμικές πλάκες.

4. Έγινε διαμόρφωση και υδρομόνωση των ποδιών των δύο ακραίων ανοιγμάτων του τρίλοβου παραθύρου της κόγχης του ιερού - στα σημεία που αποκαλύφθηκαν οι βάσεις των αμφικιόνων του πεντάλοβου παραθύρου της α΄ φάσης της κόγχης - με φύλλο μολύβδου, πάχ. 0,003 μ.

5. Επιχρίστηκαν τα νεωτερικά τοιχάρια στο κατώτερο τμήμα των ακραίων ανοιγμάτων του τρίλοβου παραθύρου της κόγχης.

6. Έγινε καθαρισμός με υδροβολή της εξωτερικής επιφάνειας της κόγχης από το επίπεδο της ποδιάς του τρίλοβου παραθύρου έως τη γένεση της στέγης και αποκατάσταση τοπικών φθορών στα κονιάματα των αρμών με κονιάματα συμβατά προς τα υπάρχοντα.

7. Απομακρύνθηκαν τα ικριώματα από την κόγχη του ιερού.

Στο παλαιό κλιμακοστάσιο που βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του ναού εκτελέστηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

α) Στήθηκαν δάπεδα εργασίας που αγκάλιασαν όλες του τις τοιχοποιίες περιμετρικά και κατασκευάστηκε προσωρινό στέγαστρο (που απομακρύνθηκε μετά το πέρας των εργασιών).

β) Έγιναν τοπικοί καθαρισμοί διαβρωμένων αρμολογημάτων και αντικατάστασή τους με νέα.

γ) Έγιναν καθαρισμοί σε θέσεις ρηγματώσεων, τοπικές ανακτίσεις και ενέματα. Ανακτίστηκε επίσης το πολλαπλά ρηγματωμένο κλειδί της τοξωτής ράμπας του ισογείου καθώς και όλες οι διαβρωμένες ανωδομές των παλαιών τοιχοποιιών, όπου δόθηκαν κλίσεις για την απορροή των ομβρίων και την προστασία τους.

δ) Στη βόρεια τοιχοποιία του κλιμακοστασίου, το σπασμένο λίθινο ανώφλι του ανατολικού ανοίγματός του που έχει τραπεζοειδή μορφή καθώς και το κατεστραμμένο ανώφλι του κτισμένου δυτικού ανοίγματος στη βάση της ίδιας τοιχοποιίας από τη νότια όψη της, στερεώθηκαν με ανοξείδωτα μεταλλικά Π.

ε) Το τμήμα του τόξου που βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του μνημείου δέθηκε με τη βόρεια τοιχοποιία του κλιμακοστάσιου με διαμπερή ραφή Φ25 και τοποθετήθηκε μόνιμη υποστύλωση στο τόξο.

στ) Όσον αφορά στο ψηλότερο και πλέον ευαίσθητο τμήμα της βόρειας τοιχοποιίας του κλιμακοστασίου, που βρίσκεται προς Α., δέθηκε με τη βόρεια τοιχοποιία του ναού με ελκυστήρα (κοιλοδοκός 0,10×0,10×0,003 μ.). Ο ελκυστήρας αυτός συγκολλήθηκε στη βόρεια τοιχοποιία πάνω στην πλάκα αγκύρωσης της υπάρχουσας ραφής του δαπέδου του βόρειου υπερώου, ενώ το βόρειο άκρο του πέρασε μέσα από την υπάρχουσα ξυλότρυπα και αγκυρώθηκε με δύο πλάκες (μία σε κάθε όψη της τοιχοποιίας).

ζ) Στο δάπεδο του κλιμακοστασίου διαμορφώθηκαν κλίσεις για την απορροή των ομβρίων και καλύφθηκε με κεραμικές πλάκες όμοιες με αυτές που αποκαλύφθηκαν και διατηρήθηκαν στη θέση τους στο νοτιοανατολικό του τμήμα.

η) Στο κενό δίπλα στη δυτική είσοδο του κλιμακοστασίου κατασκευάστηκε και τοποθετήθηκε μεταλλικός κοχλίας ανόδου για την πρόσβαση στο δώμα του νάρθηκα και στα υπερώα.

θ) Στις δύο εισόδους του κλιμακοστασίου κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν μεταλλικά διαφράγματα με υαλοστάσια για την ασφάλεια αλλά και την ανάδειξη του χώρου.

Ταυτόχρονα με τις εργασίες στο κλιμακοστάσιο:

1. Διαμορφώθηκαν και στρώθηκαν με παλιό πλακάκι οι είσοδοι στα υπερώα.

2. Απομακρύνθηκαν τα παλιά παραμορφωμένα από το σεισμό μεταλλικά διαφράγματα και τοποθετήθηκαν νέα στη μέση περίπου του εσωρράχιου, όμοια με τα παλιά.

3. Στεγανοποιήθηκε η οροφή του νάρθηκα με τοποθέτηση νέου ασφαλτικού υλικού με ψηφίδα, πάχ. 0,05 μ.

Οι τοιχοποιίες του νάρθηκα ενισχύθηκαν με ραφές με αγκύρια ως ακολούθως:

α) Στη νοτιοδυτική γωνία του νάρθηκα τοποθετήθηκαν δύο ραφές με κατεύθυνση από Ν.-Β. στο μέσον του πάχους της τοιχοποιίας και απόσταση η μεν πρώτη 0,70 μ. κάτω από την οροφή του νάρθηκα, μήκ. 3 μ., η δε δεύτερη σε απόσταση 2,50 μ. από την πρώτη, μήκ. 2 μ.

β) Στη νοτιοδυτική γωνία του νάρθηκα και με κατεύθυνση από Δ. προς Α. έγιναν δύο ραφές στο μέσον του πάχους της τοιχοποιίας. Η πρώτη περίπου 1 μ. κάτω από την οροφή του νάρθηκα, διαμπερής, μήκ. 2 μ., και η δεύτερη σε απόσταση 21 μ. κάτω από την πρώτη, μήκ. 21 μ. επίσης.

γ) Στη βορειοδυτική γωνία του νάρθηκα δίπλα στο παλαιό κλιμακοστάσιο του ναού έγιναν 3 ραφές, μήκ. 21 μ. η κάθε μία, με κατεύθυνση από Δ. προς Α. Οι ραφές αυτές ξεκίνησαν σε απόσταση περίπου 1 μ. κάτω από το δώμα του νάρθηκα και απέχουν 1 μ. μεταξύ τους.

Τέλος, έγινε καθαρισμός με υδροβολή όλων των τοιχοποιιών και απομακρύνθηκαν τα ικριώματα.

ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ

Όσιος Δαυίδ (Μονή Λατόμου)

Κατά το έτος 2002 και στα πλαίσια του υποέργου «Διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου στον Όσιο Δαυίδ» του έργου «Άγνωστη Θεσσαλονίκη-Διαμορφώσεις δέκα αρχαιολογικών χώρων» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Πολιτισμός» του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 2000-2006 περατώθηκαν οι εγκεκριμένες εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου και επισκευής των νεότερων ξύλινων στεγών του Οσίου Δαυίδ (Μονή Λατόμου).

Κύριος στόχος του έργου ήταν αρχικά η αποκατάσταση των φθορών των ξύλινων στεγών του μνημείου που κατά τις τελευταίες δεκαετίες παρουσίαζαν σημαντικά προβλήματα με αρνητικές επιπτώσεις τόσο στις τοιχοποιίες όσο και στη στατική ικανότητα του κτιρίου και στη συνέχεια η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής του με τη διαμόρφωση και την ενοποίηση του κατακερματισμένου και αδιαμόρφωτου έως σήμερα περιβάλλοντος χώρου του, ο οποίος ευπρεπίστηκε με απλές επεμβάσεις.

α. Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου. Σχετικά με τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του ναού, ιδιαίτερα σημαντικοί κρίθηκαν η διατήρηση της εικόνας του περίκλειστου αρχαιολογικού χώρου με την αποκατάσταση και μορφολογική ενοποίηση του λιθόκτιστου περιβόλου και την κατασκευή ενιαίας μεταλλικής περίφραξης του χώρου καθώς και ο ευπρεπισμός της προϋπάρχουσας νότιας αυλής του ναού με τη θέα προς την πόλη και την οπτική σύνδεση της μονής Λατόμου με τα υπόλοιπα

παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία της πόλης. Έγινε συντήρηση του υπάρχοντος στη νότια αυλή μεταλλικού καμπαναριού. Η τελική διαμόρφωση των τριών αύλειων χώρων του μνημείου συμπληρώνεται με φυτεύσεις.

Λόγω του σημαντικού αριθμού επισκεπτών, που δέχεται καθημερινά το μνημείο αναγκαία κρίθηκε η κατάργηση του προϋπάρχοντος στη νότια αυλή αποχωρητηρίου και η κατασκευή νέου σύγχρονου χώρου υγιεινής, σε προϋπάρχον κτίσμα στη βορειοανατολική γωνία του περιβάλλοντος χώρου. Για την κατασκευή του νέου χώρου υγιεινής κατασκευάστηκαν δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης.

β. Αποκατάσταση στεγών. Τα προβλήματα των ξύλινων στεγών αφορούσαν κυρίως στον ξύλινο φορέα, το υπόστρωμα (πέτσωμα) και την επικεράμωση της δικλινούς στέγης του κεντρικού χώρου και των στεγών των δύο ανατολικών γωνιαίων διαμερισμάτων του ναού, οι οποίες ανακατασκευάστηκαν σε ποσοστό 100%. Μικρότερα προβλήματα παρουσίαζαν οι ξύλινες στέγες που καλύπτουν τις θολωτές καλύψεις του Ιερού Βήματος και της νότιας καμάρας του ναού, η επικεράμωση των οποίων επισκευάστηκε.

Παράλληλα και πριν από τη στήριξη της δικλινούς στέγης του κεντρικού χώρου του ναού στη δυτική τοιχοποιία εξυγιάνθηκε η δομή της με αρμολογήματα με συμβατό προς το υπάρχον κονίαμα, εμποτισμούς της ανώτερης ζώνης της τοιχοποιίας και τοπικές ανακτίσεις για τη σωστή τοποθέτηση του ξύλινου ποταμού και την παραλαβή των φορτίων της νέας στέγης (Πίν. 79 α).

ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ

Pazar - Hamam (Λουλουδάδικα)

Οι εργασίες αφορούν τις δύο αίθουσες υποδοχής, δηλαδή την αίθουσα υποδοχής του ανδρικού λουτρού και την αίθουσα υποδοχής του γυναικείου λουτρού, που καταλαμβάνουν περίπου 100 τ.μ. η κάθε μία.

Και οι δύο αυτοί μεγάλοι χώροι έχουν κάτοψη τετραγωνική και καλύπτονται με ημισφαιρικό τρούλο βαίνοντα επί λοφίων.

Οι αρχικές είσοδοι και τα εκατέρωθεν αυτής παράθυρα είναι παραχωμένα, αφού η αρχική στάθμη του δαπέδου βρίσκεται περίπου 2,50 μ. κάτω από τη σημερινή στάθμη του περιβάλλοντος χώρου.

Νέοι είσοδοι διανοίχθηκαν στις αρχικές συμπαγείς τοιχοποιίες - δύο στην αίθουσα του γυναικείου λουτρού επί της οδού Κομνηνών και τρεις στην αίθουσα του ανδρικού λουτρού επί της οδού Φραγκίνη - και δημιουργήθηκαν νέα δάπεδα προσαρμοσμένα στη νέα στάθμη του περιβάλλοντος χώρου.

Οδός Κομνηνών (αίθουσα υποδοχής γυναικείου λουτρού).

1. Στο χώρο αυτό το νέο δάπεδο παρουσιαζόταν ως εξής:

α) Στο μισό περίπου τμήμα, το νότιο, είχε πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα (με πέδιλα θεμελίωσης, υποστυλώματα και δοκάρια).

β) Στο άλλο μισό τμήμα, το βόρειο, είχε επίχωση την οποία συγκρατούσε μια αργολιθοδομή και έφερε δύο ειδών πλάκες, μία στο δυτικό τμήμα και μία στο ανατολικό τμήμα της αίθουσας.

Καθαιρέθηκαν όλες αυτές οι προσθήκες και εμφανίστηκε το αρχικό δάπεδο με ορθογωνισμένες πλάκες μαρμάρου.

Με την απομάκρυνση όλων αυτών των νεότερων και προβληματικών προσθηκών εξυγιάνθηκε ο χώρος και αποκαλύφθηκε το κέλυφος της αίθουσας σε όλο του το ύψος.

2. Καθαιρέθηκαν νεότερα επιχρίσματα από τους εσωτερικούς τοίχους, από τους λαμπάδες και τα πρέκια των εισόδων.

3. Καθαιρέθηκαν τα ημικατεστραμμένα κουφώματα.

4. Απομακρύνθηκαν όλα τα μπάζα των καθαιρέσεων.

5. Στερεώθηκαν οι νεότερες δύο είσοδοι που βρίσκονται στην ανατολική όψη επί της οδού Κομνηνών.
Στους λαμπάδες έγιναν ανακτίσεις - συμπληρώσεις και ενισχύθηκαν τα υπέρθυρα με μεταλλικά διπλά Τ, αφού προηγήθηκε η υποστύλωση των υπερθύρων.

6. Μετά την καθαίρεση των νεότερων δαπέδων και επιχώσεων αποκαλύφθηκε ότι:

α) Οι νεότερες είσοδοι έχουν ανοιχθεί πάνω στον άξονα των αρχικών οξυκόρυφων παραθύρων με διευρυμένο το άνοιγμα.

Συμπληρώσεις για στερεωτικούς λόγους έγιναν και στο επίπεδο του κατωφλιού των εισόδων.

β) Η αρχική είσοδος, της οποίας το ανώτερο τμήμα με το οξυκόρυφο τόξο εμφανίζεται στο μέσον της ανατολικής όψης σε ύψος περίπου 1,40 μ. από τη σημερινή στάθμη του περιβάλλοντος χώρου, αποκαλύφθηκε από την εσωτερική της πλευρά.

7. Μικροσυμπληρώσεις έγιναν στην ποδιά των οξυκόρυφων παραθύρων που βρίσκονται στο ανώτερο τμήμα των όψεων της αίθουσας, ένα στη νότια πλευρά, ένα στην ανατολική και ένα στη βόρεια.

8. Τοποθετήθηκαν σιδερένια κουφώματα στις δύο εισόδους και στα τρία παράθυρα.

Οδός Φραγκίνη (αίθουσα υποδοχής ανδρικού λουτρού).

Στην αίθουσα υποδοχής του ανδρικού λουτρού, το δάπεδο που δημιουργήθηκε μετά από επίχωση βρίσκεται περίπου στη σημερινή στάθμη του περιβάλλοντος χώρου, δάπεδο που είναι πιθανό να συνδέεται χρονολογικά με την ανακαίνιση του λουτρού και φέρει ορθογωνισμένες πλάκες μαρμάρου και σε ένα τμήμα του πλίνθους.

1. Καθαιρέθηκε νεότερη προσθήκη από ξυλοκατασκευή που υπήρχε μέσα στο χώρο.

2. Καθαιρέθηκαν τα ημικατεστραμμένα κουφώματα και στόρια.

3. Καθαιρέθηκαν τα νεότερα επιχρίσματα που κάλυπταν τους λαμπάδες και τα πρέκια των εισόδων.

4. Απομακρύνθηκαν όλα τα μπάζα.

5. Στερεώθηκαν οι νεότερες τρεις είσοδοι που βρίσκονται επί της οδού Φραγκίνη. Στους λαμπάδες έγιναν ανακτίσεις - συμπληρώσεις και ενισχύθηκαν τα υπέρθυρα με μεταλλικά διπλά Τ, αφού προηγήθηκε η υποστύλωση των υπερθύρων.

6. Ανακτίστηκε το διευρυμένο τμήμα της εισόδου, που βρίσκεται προς τη βορειοδυτική γωνία, επειδή παρουσίαζε μεγάλο άνοιγμα (2,25 μ.), που αποτελούσε διεύρυνση προς τη βορειοδυτική γωνία της μικρότερου ανοίγματος εισόδου και έγινε από χρήση του χώρου, προκαλώντας με την πάροδο του χρόνου ρηγματώσεις στη λιθοδομή.

7. Μετά την απομάκρυνση της επίχωσης που δημιουργούσε τη στάθμη των κατωφλιών και στις τρεις εισόδους αποκαλύφθηκε ότι:

α) Η βορειοδυτική και νοτιοδυτική είσοδος έχουν ανοιχθεί πάνω στον άξονα των αρχικών οξυκόρυφων παραθύρων με διευρυμένο άνοιγμα.

β) Η μεσαία είσοδος βρίσκεται πάνω στον άξονα της αρχικής τοξωτής κόγχης που σχηματιζόταν προς τον εσωτερικό χώρο, διατηρώντας το ίδιο μήκος ανοίγματος.

8. Τα δύο οξυκόρυφα παράθυρα που βρίσκονται στο ανώτερο τμήμα των όψεων της αίθουσας, ένα στη βόρεια όψη και ένα στη δυτική, δέχθηκαν ανάκτιση - συμπλήρωση στις ποδιές τους, ενώ στο βόρειο στερεώθηκε και τμήμα του κλειδιού στο οξυκόρυφο τόξο του.

9. Τοποθετήθηκαν σιδερένια κουφώματα στα δύο παράθυρα και στις τρεις εισόδους της αίθουσας.

Στον περιβάλλοντα χώρο έγιναν εργασίες επισκευής στην υπάρχουσα περίφραξη, τμήματα της οποίας είχαν καταρρεύσει.

ΦΑΝΗ ΡΕΒΥΘΙΑΔΟΥ

Bey-Hamam (Λουτρά Παράδεισος)

Το έτος 2002 και με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ έγιναν εργασίες που απέβλεπαν στη στερέωση και ανάδειξη της βόρειας όψης του μνημείου και του βόρειου περιβόλου του κρύου γυναικείου διαμερίσματος με το πρόπυλό του.

Εκτελέστηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

1. Καθαίρεση επιχρισμάτων. Αφορά στα νεωτερικά τσιμεντένια επιχρίσματα που είχαν επικαλύψει τα χαμηλότερα τμήματα της βόρειας όψης του μνημείου καθώς επίσης και την εσωτερική παρειά της τοιχοποιίας του βόρειου περίβολου.

2. Απομακρύνθηκαν τα διαβρωμένα αρμολογήματα στις προαναφερθείσες τοιχοποιίες και αντικαταστάθηκαν με νέα συμβατά κονιάματα.

3. Απομακρύνθηκαν τα ετοιμόρροπα τμήματα της πλινθόκτιστης νεωτερικής ανωδομής της βόρειας τοιχοποιίας. Αφορά στην πλινθοδομή που βρίσκεται ακριβώς δίπλα στη δεξαμενή νερού και της οποίας το κεντρικό τμήμα είχε καταρρεύσει καθώς και το τμήμα της πλινθοδομής που γεφυρώνει τη μοναδική εσοχή της βόρειας όψης.

4. Τοπικές ανακτίσεις. Αφορά σε θέσεις όπου οι τοιχοποιίες εμφανίζουν λύση της συνοχής τους και οι οποίες ανακτίστηκαν σύμφωνα με τον τρόπο που ήταν κτισμένες. Αναφερόμαστε κυρίως στη μισοκατεστραμμένη πλινθοδομή που βρίσκεται μπροστά από το τύμπανο του χλιαρού γυναικείου διαμερίσματος και σε τμήματα της τοιχοποιίας που μετά την απομάκρυνση των επιχρισμάτων εμφάνισαν προβλήματα.

5. Τοπικά επιχρίσματα στο νότιο τμήμα της ανωδομής της βόρειας όψης (στο ύψος της δεξαμενής νερού), στη νεότερη επιχρισμένη ήδη τοιχοποιία του βόρειου περίβολου και του βόρειου προπύλου.

6. Αντικατάσταση δύο μεταλλικών θυρών.

Η μεταλλική πόρτα του βόρειου προπύλου και η εξωτερική μεταλλική πόρτα της βόρειας εισόδου του λουτρού ήταν διαβρωμένες. Αντικαταστάθηκαν με νέες όμοιες αλλά πιο ασφαλείς από τις παλιές.

7. Αποφράχθηκαν από τα φυτά και επισκευάστηκαν τέσσερις εξωτερικές κεραμικές υδρορροές της βόρειας όψης.

8. Κατασκευάστηκε περιμετρικό πεζοδρόμιο, πλ. 1 μ. περίπου, για την προστασία της τοιχοποιίας από την υγρασία με κολυμβητή πέτρα στην άνω του επιφάνεια.

9. Τοποθετήθηκε περίφραξη για την προστασία της βόρειας όψης του μνημείου.

ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ

Ναός Δώδεκα Αποστόλων

Σχεδιάστηκαν, κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν στο ναό ξύλινα καθίσματα σε αντικατάσταση των παλαιών (βιεννέζικου τύπου) που είχαν φθαρεί από το χρόνο.

Ναός Αγίου Γεωργίου Μελισσοχωρίου

Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αισθητικής που έχει ο ναός, οφειλόμενων σε ατυχείς επεμβάσεις της δεκαετίας του 1960, που αλλοίωσαν την αρχιτεκτονική του, συντάχθηκε τεχνική έκθεση με προτάσεις αποκατάστασης του ναού στην αυθεντική του μορφή, στα σημεία όπου αυτό είναι ακόμη εφικτό (κίονες, δάπεδο κ.α.).

Ναός Οσίου Δαυίδ

Για τη λειτουργία WC επισκεπτών στο ναό, αποτυπώθηκε το υπάρχον WC της νότιας αυλής του και σχεδιάστηκαν δύο προτάσεις επέμβασης σε αυτό, ώστε να λειτουργήσει με σύγχρονες προδιαγραφές, χωρίς αλλοίωση του εξωτερικού του όγκου και της μορφής. Προκειμένου να λειτουργήσει WC για άτομα με ειδικές ανάγκες σχεδιάστηκαν δύο προτάσεις για κατασκευή WC στο χώρο της δυτικής αυλής του ναού, σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση του χώρου.

Με στόχο τη συντήρηση της στέγης του ναού συντάχθηκε τεχνική έκθεση με αποτύπωση της δομής της, καταγραφή της παθολογίας που παρουσιάζει και συμπεράσματα σχετικά με τις διαδοχικές εποχές κατασκευής της.

Επταπύργιο

Στη νοτιοδυτική πλευρά του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου, όπου στο παρελθόν υπήρχαν οι λαχανόκηποι της φυλακής και σε εφαρμογή της εγκεκριμένης μελέτης διαμόρφωσης (απόφαση με αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/54869/177, εκτελέστηκαν οι ακόλουθες εργασίες: α) συντήρηση και ανακατασκευή υπαρχόντων αναλημματικών τοίχων, β) κατασκευή ράμπας που οδηγεί στον υπό διαμόρφωση χώρο, γ) κατασκευή δύο αναλημματικών τοίχων που ορίζουν τους χώρους του καθιστικού και του κήπου. Ως υλικό δόμησης χρησιμοποιήθηκε το υπάρχον διάσπαρτο γύρω από το μνημείο, αποτελούμενο από αργούς λίθους, πλίνθους διαφόρων εποχών και θραύσματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, αταύτιστων και μη εκθέσιμων, από τις σωστικές ανασκαφές της πόλης.

Στην κατασκευή διατηρήθηκε το ύφος των ξηρολιθιών που προϋπήρχαν στο χώρο, με διακριτική σήμανση του σύγχρονου της κατασκευής.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΣΙΑΞΑΜΠΑΝΗ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Οδός Χρ. Ράπτη 6-8

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού του Δήμου Αμπελοκήπων, που βρίσκεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (Θ1/02) 27 καλυβίτες τάφοι σε βάθος-3,70-4,70 μ. και μία απροσδιόριστη κτιστή κατασκευή, πιθανώς τράπεζα (Σχέδ. 22). Οι τάφοι είναι όλοι προσανατολισμένοι, κατασκευάζονται από στρωτήρες και καλυπτήρες κεράμους, οι 25 ανήκουν σε ενήλικες και οι 2 σε παιδιά και χρονολογούνται στον 4ο αιώνα) (Πίν. 79 β). Στις στενές πλευρές τοποθετούνται πέτρες και όρθια τμήματα καλυπτήρων (σε δύο περιπτώσεις έγινε χρήση υδραυλικού κονιάματος) για να προστατεύεται το εσωτερικό του τάφου από τα νερά. Κάτω από τους καλυπτήρες τοποθέτησαν τεμάχια κεραμίδων σε λοξή διάταξη, ενώ οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι πάνω στους στρωτήρες, εκτάδην, με τα χέρια στο πλάι ή το ένα πάνω στην κοιλιακή χώρα. Κοσμήματα βρέθηκαν σε τρεις τάφους (Τ2, Τ17 και Τ24) και κατά συνέπεια οι νεκροί των τάφων αυτών ήταν γυναίκες.

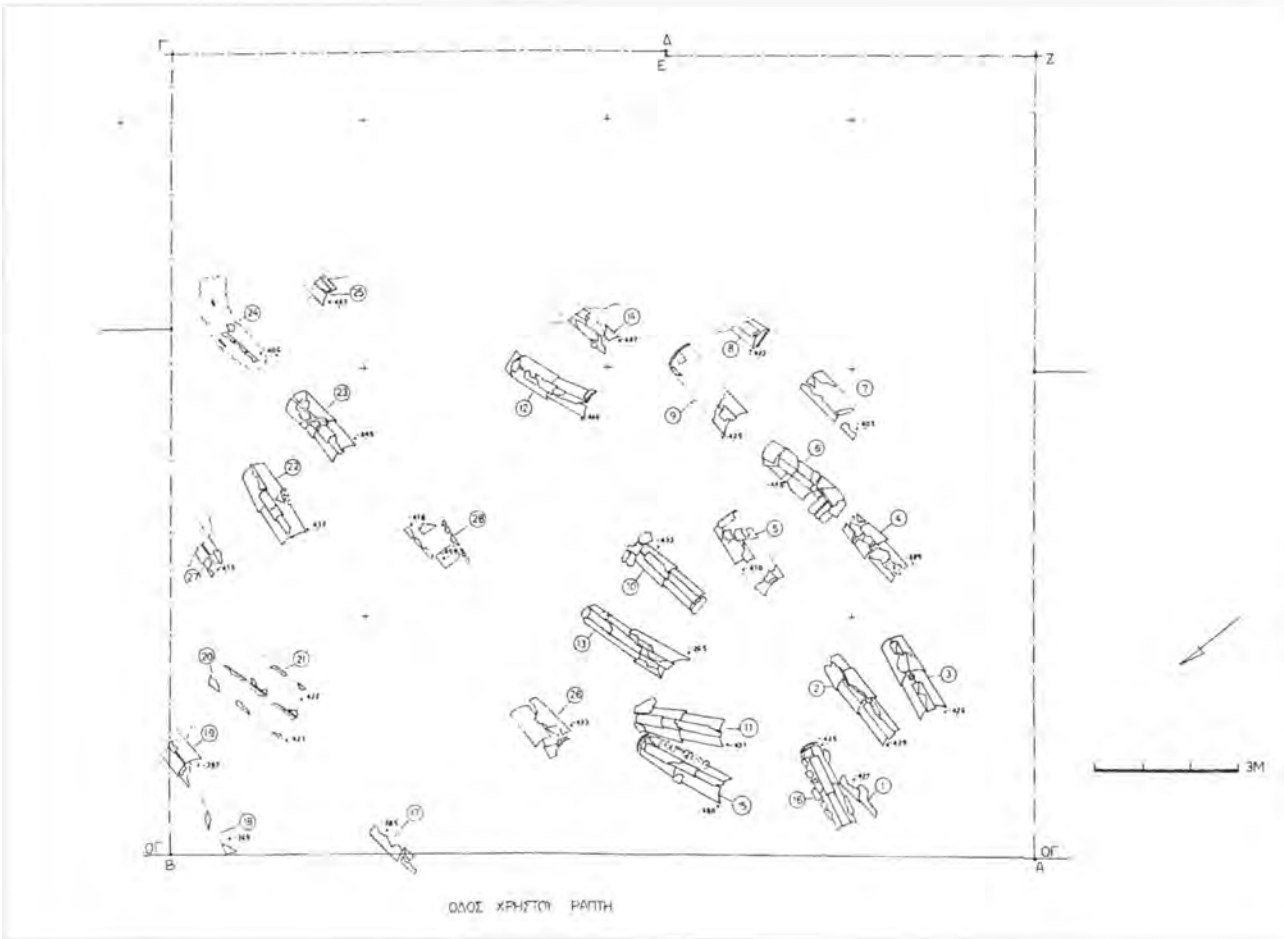
Δεδομένου ότι οι καλυβίτες τάφοι χρησιμοποιούνται από τις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις, τα ευρήματα των τάφων ήταν λίγα και φτωχά. Από τα σημαντικότερα ήταν χάλκινη βαρβαρική πόρπη, που βρέθηκε στον ώμο του νεκρού του Τ24 μαζί με 5 πήλινα αγγεία (δύο οινοχόες και τρία μυροδοχεία). Στον Τ2 βρέθηκαν γυάλινες χάνδρες περιδεραίου, χρυσό ενώτιο στον Τ24 και χάλκινο βραχιόλι στον Τ17.

Οι τάφοι χρονολογούνται από τα ευρήματά τους στον 4ο αιώνα.

Οδός Κάστρων

Με αφορμή τις εκσκαφές για τη διάνοιξη της οδού Κάστρων από το Δήμο Θεσσαλονίκης στο τμήμα μεταξύ των οδών Ολυμπάδος και Αχιλλέως, εντοπίστηκε το προτείχισμα του ανατολικού τείχους της Θεσσαλονίκης (Πίν. 79 γ).

Μετά από σύντομη ανασκαφική έρευνα (Θ2/02), το προτείχισμα αποκαλύφθηκε σε μήκος 200 μ. και σε απόλυτα υψόμετρα 39,32 μ. νότια και 51,60 μ. βόρεια. Είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα (με μεταγενέστερες επισκευές στο βόρειο τμήμα του σκάμματος όπου χρησιμοποιούνται πλίνθοι, πάχ. 0,03-0,05 μ., και υποκίτρινο κονίαμα) και έχει κατεύθυνση Β.-Ν., πλάτος 2,10 μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 2,24 μ. Εδράζεται στο παρθένο χώμα ή στο φυσικό βράχο, του οποίου ακολουθεί τις έντονες κλίσεις, απέχει 12-16 μ. από το ανατολικό τείχος και διαμορφώνει θεμέλιο από αργολιθοδομή, ύψ. 0,40 μ. Κατά μήκος του ανασκάφηκαν δύο τετράγωνοι πύργοι που απέχουν μεταξύ τους 79,75 μ. Ο νότιος έχει εξωτερικές διαστάσεις 4,70×4,25 μ. και οριοθετείται από τοίχους, πλ. 1,25-1,30 μ. (ανατολικός εξωτερικός). Ο δυτικός τοίχος του πύργου ακουμπά στο προτείχισμα, που στο σημείο αυτό ενισχύεται δυτικά με μικρή προβολή, πλ. 1 και μήκ. 12,70 μ., στο κέντρο της οποίας ανοιγόταν η πλάτους 1,90 μ. είσοδος στον πύργο. Στο βόρειο άκρο της προβολής διαμορφώνεται κλίμακα τριών σωζόμενων πλινθόκτιστων βαθμίδων, οι δύο από τις οποίες φέρουν έκτυπα τα γράμματα *ENT* μεταξύ δύο



Σχέδ. 22. Θεσσαλονίκη. Οδός Χρ. Ράπτη 6-8. Κάτοψη της ανασκαφής.

σταυρών. Η κλίμακα συνεχιζόταν σε ύψος μέχρι το επίπεδο του εξώστη του πύργου. Στο εσωτερικό του πύργου δημιουργήθηκε κατά τους ύστερους χρόνους εργαστήριο, στο οποίο ανήκουν δύο πλινθόκτιστοι δίδυμοι αγωγοί με κάλυψη από σχιστόλιθους και μαρμάρινες πλάκες, μέγ. σωζ. μήκ. 6,50 και 7,15 μ. και πλ. 0,55 μ. με κλίση ροής από τα δυτικά προς τα ανατολικά. Ο βόρειος αγωγός διαπερνά την τοιχοποιία του βόρειου πλευρικού τοίχου του πύργου μέσω ορθογώνιας οπής-ξυλοδεσιάς και συνεχίζει προς Β., ενώ ο νότιος κατευθύνεται προς Α. καταστρέφοντας τμήμα της τοιχοποιίας. Μέσα στις επιχώσεις του πύργου βρέθηκαν δύο συνανήκοντα θραύσματα αμφορέα και ασσάριο Κώνσταντος ή Κωνσταντίου των μέσων του 4ου αιώνα.

Ο δεύτερος (βόρειος) πύργος έχει εξωτερικές διαστάσεις 5,10×4,10 μ. και βρίσκεται στο ύψος της βορειοανατολικής γωνίας του πύργου του Ορμίσδα (Πίν. 79 δ). Διασώζει ίχνη της εισόδου του, πλ. 1,90 μ., και την αρχή των πλινθόκτιστων παραστάδων της. Στη νότια παρειά του κατασκευάστηκε σε μεταγενέστερους χρόνους πατητήρι-ληνός, διαστ. 1,95×1,40 μ., που ακουμπά στην ανατολική όψη του προτειχίσματος και είναι επιχρισμένος εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα.

Οδός Αιόλου 13

Σε οικόπεδο των οδών Αιόλου 13-Μουσών και Καλλιόπης στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας τμήμα μεγάλης κινστέρνας, από την οποία διατηρείται τμήμα του νότιου τοίχου σε μήκος 10 μ. και τμήμα του ανατολικού σε μήκος 3 μ. Στην εσωτερική πλευρά του νότιου τοίχου της, που έχει πλάτος 1,50 μ., διατηρούνται τέσσερις αντηρίδες, που απέχουν μεταξύ τους 1,50 μ., ενώ στον ανατολικό, το πλάτος του οποίου δεν μπορεί να διευκρινιστεί γιατί βρίσκεται κάτω από την όμορη προς Α. οικοδομή, διασώζεται μία αντηρίδα. Η μεγάλη αυτή μνημειακών διαστάσεων κινστέρνα διατηρεί επάλληλα στρώματα

υδραυλικού κονιάματος στους τοίχους και στο δάπεδό της, το οποίο ήταν πιθανότατα στρωμένο με πλίνθους. Χρονολογείται από τα κατασκευαστικά της στοιχεία πιθανότατα στους μέσους βυζαντινούς χρόνους και ήταν σε χρήση μέχρι τους νεότερους χρόνους, όπως προκύπτει από την κεραμική που βρέθηκε στις επιχώσεις του δαπέδου της.

Μετά την έρευνα η κινστέρνα καταχώθηκε.

Οδός Κάλβου 18

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται νοτιοανατολικά του ναού των Δώδεκα Αποστόλων, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της εκσκαφής κτιστός αποχετευτικός αγωγός, που διασχίζει το οικόπεδο με άξονα Α.-Δ. Είναι κτισμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα που περιέχει θραύσματα πλίνθων, αποκαλύφθηκε σε μήκος 21 μ., έχει πλάτος 0,50 μ. και καλύπτεται με σχιστόλιθους και μαρμάρινες πλάκες, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται και αμφίγλυφο θωράκιο σε β΄ χρήση. Στη μία πλευρά του θωρακίου εικονίζεται εγγεγραμμένος σε κύκλο σταυρός και στην άλλη χριστόγραμμα. Το δάπεδο του αγωγού είναι στρωμένο με πλίνθους, διαστ. 0,40×0,30×0,03 μ. Χρονολογείται με βάση την κεραμική που συλλέχθηκε στο εσωτερικό του στους βυζαντινούς χρόνους και ήταν σε χρήση μέχρι τους νεότερους χρόνους.

Συμβολή των οδών Δημητρίου Πολιορκητού και Περσέως

Σε οικόπεδο εκτάσεως 600 μ., που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών στην περιοχή Τσινάρι της Άνω Πόλης της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 7/3-31/5/2002) ταφές μεταβυζαντινών χρόνων, μαζί με δεξαμενή, κρήνη, τμήμα ιδιωτικού λουτρού και βόθρους νεότερων χρόνων.

Στην πρώτη φάση ανήκει στρώμα με ρωμαϊκή φερτή επίχωση στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, που περιλαμβάνει θραύσματα λύχνων, πινακίων terra sigillatta και αγγείων με μαύρο γάνωμα αυτοκρατορικών χρόνων, η οποία κάλυψε τις ανισότητες του φυσικού βράχου. Δεν γνωρίζουμε πότε και από πού μεταφέρθηκε η επίχωση αυτή. Πιθανότατα προέρχεται από γειτονική περιοχή και συνδέεται με κάποια εγκατάσταση των υστερορωμαϊκών χρόνων. Με μία δεύτερη φάση, η οποία δεν σώζει αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, συνδέεται μαρμάρινο αμφικιόνιο παραθύρου παλαιοχριστιανικών χρόνων, διαστ. 0,61×0,29 μ., διακοσμημένο με σταυρό εγγεγραμμένο σε κύκλο, που βρέθηκε νοτιότερα (Πίν. 79 ε).

Στην τρίτη φάση ανήκουν τα ευρήματα του βόρειου τμήματος του οικοπέδου (δυτικά του λουτρού), όπου βρέθηκαν τρεις λακκοειδείς ταφές με ανακομδές μεταβυζαντινών χρόνων. Στο διαλυμένο τάφο 1 ο νεκρός είχε το κεφάλι προς Δ., το δεξί λυγισμένο στο στήθος και το αριστερό στην κοιλιακή χώρα. Δίπλα στο δεξί πόδι του βρέθηκε χάλκινο νόμισμα. Ο τάφος 2 ήταν λακκοειδής με κτιστό περιχείλωμα. Τα οστά ήταν διαταραγμένα και σκορπισμένα. Ανάμεσά τους βρέθηκαν χάλκινο κουμπί, χάλκινο νόμισμα, θραύσμα γυάλινου αγγείου, εφυαλωμένη και αβαφής κεραμική και χάλκινο περίαπτο δίπλα στον αριστερό μηρό. Από την ταφή 3 σώθηκαν μόνον τα κάτω άκρα. Το κεφάλι ήταν στραμμένο στα δυτικά. Το μόνο εύρημά της ήταν χάλκινο στέλεχος. Κοντά στις ταφές βρέθηκε εφυαλωμένη κούπα του 15ου-16ου αιώνα. Επίσης τέσσερις ελεύθερες ταφές και ανακομιδές στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου. Οι ταφές αυτές δεν ήταν όλες ακέραιες ή προσανατολισμένες. Με αυτές σχετίζονται δύο εφυαλωμένες κούπες και τμήμα μιας τρίτης, όπως και χάλκινο περίαπτο. Οι παραπάνω ταφές συνδέονται με κάποιο μοναστήρι των χρόνων της τουρκοκρατίας.

Στην επόμενη τέταρτη φάση τοποθετείται ορθογώνια δεξαμενή, διαστ. 1,34×0,92 μ., κτισμένη από πλινθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που διατηρεί στο εσωτερικό δύο στρώσεις επιχρίσματος με υδραυλικό κονίαμα. Ο δυτικός της τοίχος και η εξωτερική δυτική παρειά με την κόγχη, όπως και η λεκάνη για τη λειτουργία κρήνης, προστέθηκαν αργότερα.

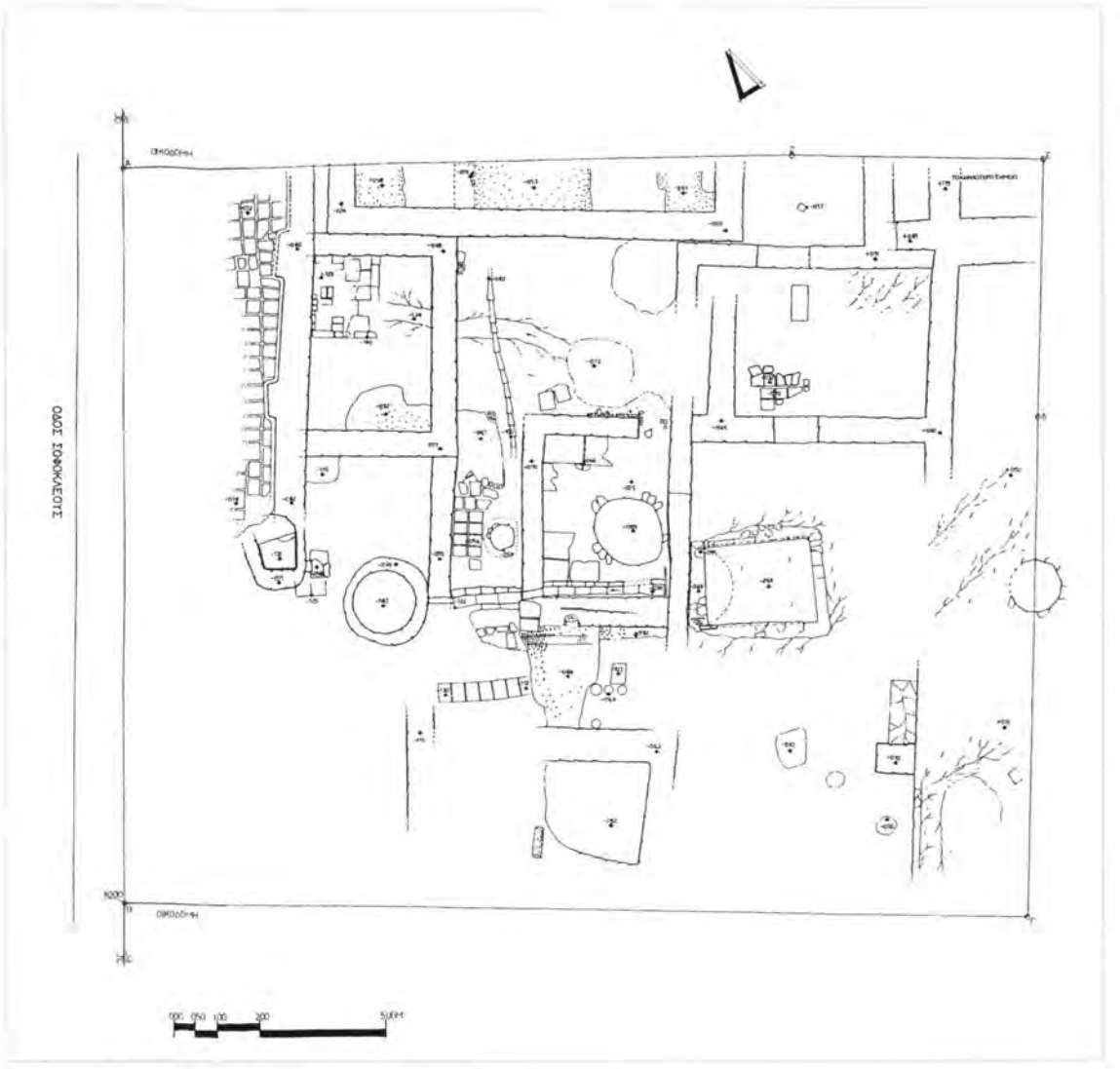
Νότια της δεξαμενής ανασκάφηκε ορθογώνια κατασκευή με λασπόκτιστους τοίχους από αργολιθοδομή και θραύσματα πλίνθων, επιχρισμένη εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, τους τοίχους της οποίας (σώζονται μόνον ο ανατολικός και ο νότιος) διαπερνούν πήλινοι αγωγοί.

Τέλος, στην πέμπτη και τελευταία φάση ανήκει τμήμα ιδιωτικού λουτρού του 19ου αιώνα, που βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου και διασώζει ακέραιο σχεδόν το θερμό οίκο, ο οποίος χρησίμευε ως βόθρος του νεότερου σπιτιού. Θεμελιώνεται στο βράχο και σώζεται μέχρι το ύψος της γένεσης του θόλου του (Πίν. 79 στ).

Οδός Σοφοκλέους 2

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται ανατολικά του Αγίου Δημητρίου, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 24/2-19/6/2002) αρχαιότητες σε πέντε αποσπασματικές οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 23· Πίν. 80 α).

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκουν υπολείμματα εργαστηριακών εγκαταστάσεων αυτοκρατορικών χρόνων, δύο χώροι των οποίων (πιθανώς καταστήματα) ανασκάφηκαν κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής της οδού Σοφοκλέους, χωρίς να εντοπιστεί το δυτικό και το νότιο όριό τους. Πρόκειται για δύο δωμάτια που ορίζονται από στενούς τοίχους, πλ. 0,55-0,65 μ., κατασκευα-



Σχέδ. 23. Θεσσαλονίκη. Οδός Σοφοκλέους 2. Κάτοψη της ανασκαφής.

σμένους από αργολιθοδομή και ασβέστη, τα οποία διασώζουν και επίχρισμα με ασβεστοκονίαμα. Στο νοτιοδυτικό άκρο του βορειότερου δωματίου αποκαλύφθηκε ορθογώνια κτιστή κατασκευή από πλίνθους και ασβεστοκονίαμα, θεμελιωμένη στο φυσικό βράχο. Στην κατασκευή αυτή κατέληγε πιθανώς λαξευμένος αγωγός, που ξεκινά από μία λεκάνη επίσης λαξευμένη, και ο οποίος μαζί με μία δεύτερη ανάλογη λεκάνη που ανασκάφηκε βορειότερα και μία ορθογώνια στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, επιχρισμένη με ασβέστη, συνιστούσαν έναν υπαίθριο εργαστηριακό χώρο. Στον υπαίθριο αυτό χώρο εντασσόταν και αξιόλογη καμαρωτή δεξαμενή, διαστ. 2×2,40×1,80 μ., λαξευμένη στο κάτω τμήμα και κατασκευασμένη με αργολιθοδομή στο υπόλοιπο και πλίνθους στην καμάρα, μαζί με λαξευμένη λεκάνη επιχρισμένη εσωτερικά με ασβέστη στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και πιθανώς τμήμα δαπέδου αγωγού στρωμένου με πλίνθους, διαστ. 0,49×0,33 μ., που φέρουν τις χαρακτηριστικές δακτυλιές σχήματος Χ των χρόνων της τετραρχίας.

Στην επόμενη δεύτερη φάση που ανάγεται στα τέλη του 4ου αιώνα, ανήκει τμήμα ορθογώνιου χώρου κατά μήκος της βόρειας οικοδομικής γραμμής του οικοπέδου με δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό σε δύο επίπεδα, το κατώτερο από τα οποία συνδέεται με τη φάση αυτή, ενώ το υψηλότερα σωζόμενο άλλο, που αποκαλύφθηκε 0,25 μ. ψηλότερα, συνδέεται με μία μεταγενέστερη επισκευή, που δεν απέχει πολύ από την προηγούμενη.

Στην τρίτη φάση, που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους (5ος-6ος αι.), ανήκει τμήμα κτίσμα-

τος, οικίας πιθανότατα, που είχε είσοδο από την οδό Αγίου Δημητρίου, που καταλαμβάνει όλη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου και αποτελείται από πέντε μεγάλους ορθογώνιους χώρους. Οι τοίχοι της παραπάνω οικίας, κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και ισχυρό κονίαμα εδράζονται σε άλλους αρχαιότερους και έχουν πλάτος 0,65-0,70 μ.

Με τη φάση αυτή συνδέονται δάπεδα από μαρμάρινες πλάκες και χονδρό ψηφιδωτό από μεγάλες ακατέργαστες μαρμάρινες ψηφίδες.

Στην τέταρτη φάση που τοποθετείται μετά τον 7ο αιώνα και αποτελεί ανακατασκευή της προηγούμενης, παρατηρείται επαναχρησιμοποίηση των χώρων και τοποθέτηση νέων δαπέδων επάνω από τα παλιότερα. Οι μεγάλοι χώροι της οικίας αυτής υποδιαιρούνται σε άλλους μικρότερους με την προσθήκη νέων τοίχων, οπότε δημουργούνται τουλάχιστον οκτώ χώροι που σώζουν κατά χώραν τμήματα δαπέδων από χονδρό ψηφιδωτό και μαρμάρινες πλάκες. Στην ίδια χρονική περίοδο τοποθετείται τμήμα μεγάλης πλινθόκτιστης κινστέρνας που αποκαλύφθηκε κατά μήκος της οδού Σοφοκλέους, η οποία διασώζει και τη συλλεκτήρια βάθυνση για την καθίζηση των ιζημάτων.

Στην πέμπτη φάση, που τοποθετείται στους βυζαντινούς χρόνους, ανήκουν δύο αγωγοί, ένας πήλινος παροχής νερού με κατεύθυνση Β.-Ν. και ένας κτιστός ορθογώνιος αποχετευτικός με κατεύθυνση Α.-Δ., μαζί με λαξευμένο στο βράχο κυκλικό φρεάτιο, για την κατασκευή του οποίου χρειάστηκε να καταστραφεί το δάπεδο του δωματίου. Τέλος, σε μία τελευταία φάση ανήκουν πηγάδι και βόθροι των νεότερων χρόνων.

Οδός Αθηνάς 35-37

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται ανατολικά της οδού Αποστόλου Παύλου στην Άνω Πόλη και λίγα μόλις μέτρα ανατολικά διατηρούμενου προπύλου βυζαντινής μονής[3], αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 2-20/9/2002) αρχαιότητες που ανήκουν σε τέσσερις φάσεις:

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση, που τοποθετείται στους ρωμαϊκούς χρόνους, ανήκουν υπολείμματα θεμελιώσεων δύο τοίχων στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, ο ένας εκ των οποίων έχει μήκος 0,60, πλάτος 0,70 μ., κατεύθυνση από ΒΑ.-ΝΔ. και είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Ο δεύτερος, του οποίου διατηρείται μόνον η κοίτη λάξευσης στο φυσικό βράχο, σώζεται σε μήκος 2 μ., έχει πλάτος 0,70 μ. και είναι παράλληλος προς τον προηγούμενο. Μέσα στην κοίτη θεμελίωσής του βρέθηκε κεραμική υστερορωμαϊκών χρόνων και λυχνάρι των μέσων του 3ου αιώνα μαζί με θραύσματα γυάλινων αγγείων.

Στη δεύτερη φάση ανήκει επίχωση με μεγάλη διατάραξη, αφού τα ευρήματα ήταν ανάκατα και περιλάμβαναν κεραμική υστερορωμαϊκών- παλαιοχριστιανικών και μεταβυζαντινών χρόνων. Ανάμεσα στα ευρήματα της επίχωσης περιλαμβάνεται λυχνάρι με παράσταση ερωτιδέα του 3ου-4ου αιώνα, τμήμα μαρμάρινου αγαλματίου (πιθανώς Αρτέμιδος) αυτοκρατορικών χρόνων και ακόσμητο επίθημα κιονίσκου παραθύρου βυζαντινών χρόνων. Η επίχωση αυτή χρησιμοποιήθηκε προφανώς για την ισοπέδωση των χωμάτων και την κατασκευή κεραμικού φούρνου παλαιοχριστιανικών χρόνων. Μετά την απομάκρυνση της επίχωσης, αποκαλύφθηκε το κάτω τμήμα ελλειψοειδούς κεραμικού κλιβάνου, μήκ. 3,70 και σωζ. ύψ. 0,50 μ., το πλάτος των τοιχωμάτων του οποίου ήταν 1 μ. Ο κλίβανος, για την κατασκευή του οποίου λαξεύθηκε ο φυσικός βράχος, είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και διασώζει στα δυτικά του στόμιο για τη φωτιά, σωζ. ύψ. 0,30 και πλ. 0,50 μ. Δεν σώζει τον πυθμένα, τη σχάρα, ούτε την έδρασή της. Η επίχωσή του περιλάμβανε κεραμική διαφόρων περιόδων, στην πλειονότητά της όμως νεότερων χρόνων (εποχή τουρκοκρατίας), οπότε φαίνεται ότι μετατράπηκε σε βόθρο, το βάθος του οποίου έφθανε τα -4,20 μ. από τη σωζόμενη άνω επιφάνεια του κλιβάνου.

Στην τρίτη φάση, που τοποθετείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους, ανήκει παλιά μεσοτοιχία με νεότερες επισκευές, στην οποία ενσωματώθηκε τμήμα αρχαιότερου περιβόλου με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Ο μεσότοιχος, που θεμελιώθηκε στο φυσικό βράχο, αποκαλύφθηκε σε μήκος 30 μ., έχει πλάτος 1 μ. και σώζεται σε ύψος 2,50 μ.

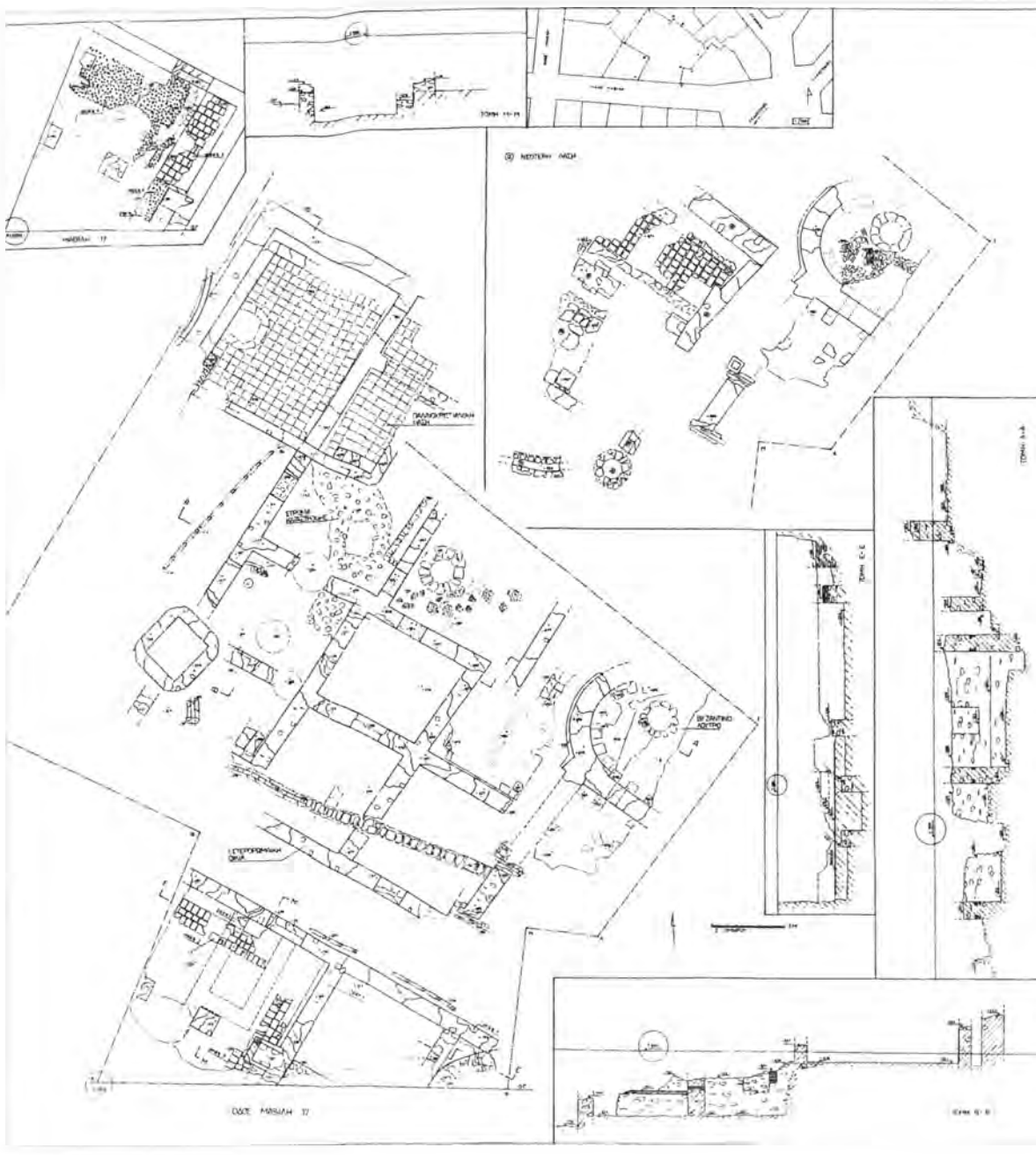
Τέλος, στην τέταρτη φάση ανήκει επίχωση μεταβυζαντινών χρόνων και ο βόθρος που λαξεύθηκε μέσα στον κεραμικό φούρνο.

Οδός Μαβίλη 15-17

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, έκτασης 575,60 τ.μ., που βρίσκεται εντός των τειχών και στο οικοδομικό τετράγωνο που ορίζεται από τις οδούς Μαβίλη, Πηνειού, Κάλβου και Ζεφύρων, νοτιοανατολικά της αψίδας του μεγάλου οκταγωνικού ναού[4], διεξήχθηκε σωστική ανα-

3. Γ. Βελένης, Γύρω από ένα κατεστραμμένο βυζαντινό κτίριο της Θεσσαλονίκης, *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 120, πίν. 7-10.

4. Ε. Μαρκή, Ένας άγνωστος οκταγωνικός ναός στη Θεσσαλονίκη, *Μακεδονικά* 23 (1983), σ. 117-132, πίν. 1-8.



Σχέδ. 24. Θεσσαλονίκη. Οδός Μαβίλη 15-17. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

σκαφική έρευνα σε δύο περιόδους (διάρκεια ανασκαφής 13/7-13/12/2001 και 6/2-6/9/2002) κατά την οποία αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες σε έξι φάσεις (Σχέδ. 24).

Στην πρώτη φάση, που τοποθετείται στους ρωμαϊκούς χρόνους, ανήκουν λείψανα κτισμάτων που σώζονται αποσπασματικά σε όλη την έκταση του οικοπέδου, όπως λιθορριπή εκτάσεως 10×6,50 μ. που βρέθηκε σε βάθος -2,20 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Μαβίλη και προέρχεται από την κατάρρευση κτίσματος ρωμαϊκών χρόνων. Επίσης τμήμα τοίχου από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, σωζ. μήκ. 1 και πλ. 0,40 μ., και τμήματα τριών άλλων λασπόκτιστων τοίχων, διαφόρου μήκους και πλ. 0,50 μ., που εδράζονται σε διαφορετικά επίπεδα, σώζονται αποσπασματικά και δεν ορίζουν με σαφήνεια χώρους. Στην ίδια φάση ανήκουν και τα κατάλοιπα εργαστηριακής εγκατάστασης που ανασκάφηκε στο δυτικό τμήμα του

οικοπέδου, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται τμήμα κυκλικού κλιβάνου, χορδής 1,10 και σωζ. ύψ. 0,30 μ., στο εσωτερικό του οποίου υπάρχει πακτωμένος κιονίσκος, σωζ. ύψ. 0,33 και διαμ. 0,35 μ., στο κέντρο του οποίου ανοίγεται μικρή κυκλική οπή.

Στη δεύτερη φάση ανήκει τμήμα οικίας υστερορωμαϊκών χρόνων, που θεμελιώνεται στο φυσικό έδαφος, καλύπτει όλη την έκταση του οικοπέδου και παρουσιάζει μεταγενέστερες επισκευές. Η οικία ορίζεται βόρεια από δρόμο, το δεύτερο μετά την Εγνατία decumanus, ο οποίος ανασκάφηκε πρόσφατα στο παρακείμενο οικόπεδο της οδού Ζεφύρων 7, δυτικά από το μεγάλο οκταγωνικό ναό, νότια από τοίχο και αυλή, που αποκαλύφθηκε σε απόσταση 8 μ. από τη νότια οικοδομική γραμμή του οικοπέδου, ενώ το ανατολικό της όριο δεν έχει εξακριβωθεί με ασφάλεια, λόγω της κατασκευής στην ίδια θέση λουτρού υστεροβυζαντινών χρόνων. Αποτελείται από δέκα ορθογώνια δωμάτια που αναπτύσσονται κατά τον άξονα Β.-Ν., στην τοιχοποιία των οποίων διακρίνονται τρεις οικοδομικές φάσεις. Οι τοίχοι της αρχικής φάσης είναι κτισμένοι από αργολιθοδομή και τρεις σειρές πλίνθων, πάχ. 0,02 μ., και διαμορφώνουν δύο παράλληλες σειρές από τρία δωμάτια. Η νότια είσοδος της οικίας, το άνοιγμα της οποίας είναι 1,25 μ., σώζει σε ύψος 0,40 μ. τις κατασκευασμένες με πλινθοδομή και ασβεστοκονίαμα παραστάδες της. Ανοιγόταν προς μία αυλή, τμήμα του δαπέδου της οποίας από κιτρινωπό κονίαμα εντοπίστηκε εξωτερικά και σε επαφή με το νότιο τοίχο του σπιτιού. Το δάπεδο των δωματίων πρέπει να ήταν στρωμένο με πλίνθους, όπως προκύπτει από τμήμα πλίνθινου δαπέδου που βρέθηκε κατά χώραν.

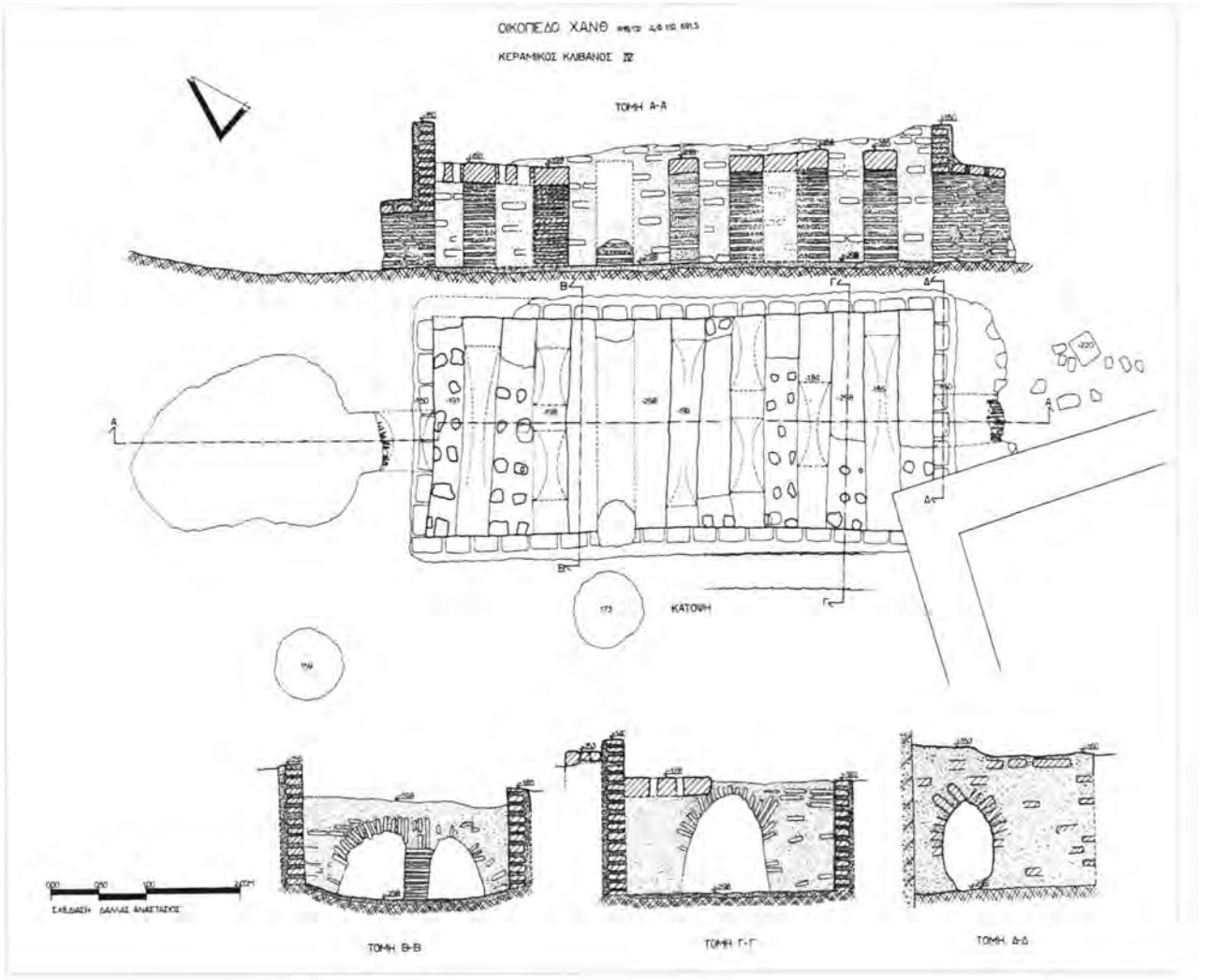
Στην τρίτη φάση, που δεν απέχει πολύ από την προηγούμενη, το κτίριο επεκτείνεται προς Β. και επισκευάζονται τα δωμάτια της αρχικής φάσης, όπως μαρτυρεί η συμπληρωματική τοιχοποιία (αργολιθοδομή με σποραδικές πλίνθους και ασβεστοκονίαμα) που διακρίνεται στους τοίχους του. Επίσης δημιουργούνται θυραία ανοίγματα στους μεσότοιχους για την επικοινωνία των δωματίων, νέα αυλή-διάδρομος κατά μήκος της δυτικής πλευράς και επιμήκης χώρος, διαστ. 3,25×2,75 μ., κατά μήκος της βόρειας πλευράς του κτίσματος, ο οποίος επικοινωνούσε με το δρόμο και αποτελούσε πιθανώς τον κύριο διάδρομο που έφερε προς το οίκημα. Η κύρια αίθουσα του σπιτιού βρίσκεται απέναντι από τη βόρεια είσοδο, έχει διαστάσεις 8,10×2,75 μ. και το δάπεδό της καλύπτεται με χονδρό ψηφιδωτό από μεγάλες ακανόνιστες μαρμάρινες ψηφίδες. Γύρω της αναπτύσσονται πέντε άλλα δωμάτια μικρότερων διαστάσεων, ενώ ο προορισμός των δύο βορειοανατολικών δωματίων δεν μπορεί να διασαφηνιστεί. Το ένα από αυτά καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο από χονδρές μαρμάρινες ψηφίδες (άσπρου, μαύρου, μπλε και κόκκινου χρώματος) και δεν αποκλείεται να ανήκε στην κεντρική αίθουσα υποδοχής της οικίας, η οποία αργότερα περιορίστηκε. Η επισκευασμένη οικία φαίνεται ότι εδραζόταν σε δύο διαφορετικά άνδηρα, όπως διαπιστώνεται από το επίπεδο έδρασης των θυραίων ανοιγμάτων των δωματίων, που παρουσιάζει υψομετρική διαφορά 1 μ. περίπου.

Στην τέταρτη φάση, που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, η έκταση του σπιτιού περιορίζεται, όπως δείχνει η κατασκευή μεγάλης αίθουσας με δάπεδο από πλίνθους στο βορειοδυτικό τμήμα του και η διάνοιξη πηγαδιού ορθογώνιας κάτοψης στο χώρο του δυτικού διαδρόμου. Η αίθουσα, διαστ. 8,50×6,30 μ., ορίζεται από λασπόκτιστους τοίχους, σωζ. ύψ. 1,50 μ., που επιχρίονται με επάλληλες στρώσεις ασβεστοκονιάματος και καλύπτεται με πλίνθους, διαστ. 0,38×0,33×0,03 μ. Αποτελούσε ημιυπόγειο χώρο, όπως φαίνεται από τις δύο κλίμακες που αποκαλύφθηκαν στη νοτιοανατολική και νοτιοδυτική της γωνία και χρησίμευε ως αποθήκη, καθώς η επίχωσή της περιείχε άφθονη κεραμική από αποθηκευτικά αγγεία. Στο μέσον της βρέθηκε κατά χώραν μαρμάρινος αρράβδωτος κίονας, σωζ. ύψ. 0,85 και διαμ. 0,25 μ., που χρησίμευε πιθανότατα για την υποστήριξη της στέγης. Στη φάση αυτή καταργείται η επικοινωνία ανάμεσα σε κάποια από τα δωμάτια του σπιτιού και χρησιμοποιούνται μόνον τέσσερα από αυτά (χώροι V-VII-VIII-IX), όπως φαίνεται από την όψιμη κεραμική που βρέθηκε στις επιχώσεις τους και από το χαρακτηριστικό για την παλαιοχριστιανική περίοδο αρμολόγημα με τα μυστρίσματα που διακρίνεται στους τοίχους τους.

Το διαστ. 2,05×1,75 μ. ορθογώνιο πηγάδι-κινστέρνα είναι κτισμένο με αργολιθοδομή, ζώνες τριών σειρών πλίνθων, πάχ. 0,03 μ., και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Τροφοδοτείται με νερό από αγωγό, σωζ. μήκ. 6,88 μ., που αποτελείται από αμφορείς σπαθία του 4ου-5ου αιώνα με κλίση ροής ΒΑ.-ΝΔ. Για την κατασκευή του καταστράφηκαν δύο τοίχοι της αρχικής οικίας, ενώ στην επίχωσή του βρέθηκε μεγάλος αριθμός αποθηκευτικών αγγείων και μικρές χάλκινες νομισματικές υποδιαιρέσεις.

Στην πέμπτη φάση, που τοποθετείται στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια, το κτίριο εγκαταλείπεται, όπως δείχνει ο κτιστός αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ., που διασχίζει τα νότια δωμάτια.

Στην έκτη φάση, που τοποθετείται στους υστεροβυζαντινούς χρόνους, ανήκει τμήμα λουτρού που ανασκάφηκε στο ανατολικό τμήμα του σκάμματος. Κατασκευασμένο με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης, έχει διαστάσεις 12,30×5 μ. και αποτελείται από δύο διαδοχικούς χώρους, διατεταγμένους κατά τον άξονα Β.-Ν., που ανήκουν στο χώρο των υποκαύστων του λουτρού. Ο νότιος χώρος, ορθογώνιας κάτοψης, έχει διαστάσεις 7,20×2,70 μ.



Σχέδ. 25. Θεσσαλονίκη. Οικόπεδο γηπέδου ΧΑΝΘ. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

και ο βόρειος, που απολήγει σε ημικυκλική κόγχη, 4×3,90 μ. Εσωτερικά των δύο χώρων σώζονται οι τετράγωνοι πλίνθινοι πεσσίσκοι, πλευράς 0,40 μ., επάνω στους οποίους εδράζεται το δάπεδο των οίκων. Στο συγκρότημα του λουτρού ανήκει και τμήμα δεξαμενής, διαστ. 5,20×2,20 μ., με δάπεδο από πλίνθους.

Το παραπάνω λουτρό, το οποίο με βάση τα ευρήματα της επίχωσής του τοποθετείται στην εποχή των Παλαιολόγων, φαίνεται πως εγκαταλείφθηκε μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους.

Τέλος, στην έβδομη φάση, που τοποθετείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους, ανήκει τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου, πέντε λασπόκτιστοι τοίχοι, οι οποίοι δεν ορίζουν χώρους, τρεις βόθροι και τέσσερις κτιστοί αγωγοί, που συνδέονται με μεταγενέστερες οικιστικές φάσεις του οικοπέδου.

Οικόπεδο γηπέδου ΧΑΝΘ

Στο γήπεδο αθλοπαιδιών της ΧΑΝΘ, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (Θ18/02) για την κατασκευή υπόγειου σταθμού αυτοκινήτων, αποκαλύφθηκαν τέσσερις ορθογώνιοι κεραμικοί κλίβανοι, πηγάδια, λάκκοι έμπλυσης πηλού και λάκκοι πηλοληψίας, που αποδεικνύουν τη λειτουργία του χώρου ως βιοτεχνικού κέντρου παραγωγής προϊόντων κεραμικής κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους (Σχέδ. 25).

Σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης βρέθηκε ο διαστ. 2,67×3,16 μ. κλίβανος Ι, που σώζει ακέραιο τον υπόσκαφο θάλαμο καύσης με τα τρία πλινθόκτιστα τοξύλια, τα οποία ορίζουν έναν κεντρικό διάδρομο καύσης και την εσχάρα καύσης. Από τον υπέργειο θάλαμο διατηρείται μικρό τμήμα. Η πλινθόκτιστη δίοδος τροφοδοσίας της

φωτιάς ανοίγεται στο μέσον της νότιας πλευράς του θαλάμου. Ο κλίβανος χρησιμοποιήθηκε για την όπτηση κεράμων και χρονολογείται βάσει ανασκαφικών και στρωματογραφικών δεδομένων στα μεσοβυζαντινά χρόνια. Βόρεια του κλιβάνου Ι αποκαλύφθηκε αρχαιότερο πηγάδι, κατασκευασμένο από πλακαρούς σχιστόλιθους, που χρονολογείται με βάση τα ευρήματα της επίχωσής του στον 7ο αιώνα (Πίν. 80 β).

Ο κλίβανος ΙΙ, διαστ. 2,70×2,50 μ., φέρει στο κέντρο του θαλάμου καύσης αξονικό τοιχίο, επάνω στο οποίο πατούν τρία διπλά τοξύλια που διαμορφώνουν διπλό διάδρομο καύσης. Διαθέτει δύο εισόδους τροφοδοσίας και χρησιμοποιήθηκε επίσης για την όπτηση κεράμων (Πίν. 80 γ).

Ο κλίβανος ΙΙΙ, διαστ. 4,70×3,45 μ., διασώζει μόνον το κατώτερο τμήμα του θαλάμου όπτησης. Όταν περιέπεσε σε αχρηστία, το δάπεδό του επιστρώθηκε με πλίνθους και χρησιμοποιήθηκε ως δεξαμενή έμπλυσης πηλού (Πίν. 80 δ).

Ο κλίβανος ΙV, διαστ. 5,30×2,20 μ., η διατήρηση του οποίου είναι αρκετά καλή, φέρει δύο εισόδους, από μία στο μέσον των μακρών πλευρών του και χρονολογείται στα πρώιμα μεταβυζαντινά χρόνια (Πίν. 80 ε).

Εκτός από τους παραπάνω κλιβάνους αποκαλύφθηκαν σκάφες-λεκάνες με τοιχώματα από καμένο πηλό, που περιείχαν στάχτη προερχόμενη από τον καθαρισμό του θαλάμου καύσης κλιβάνων, ένα ακόμη πηγάδι και στην περιοχή του κλιβάνου ΙΙΙ λάκκοι εξόρυξης πηλού. Επίσης ορθογώνιο κτίσμα, διαστ. 5,40×3,60 μ., που διανοίχθηκε σε υστεροβυζαντινό στρώμα και σώζεται σε επίπεδο υποθεμελίωσης, στην ανατολική πλευρά του οποίου προσκολλάται πηγάδι.

Επίσης αποκαλύφθηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, επάνω από στρώμα παλαιοχριστιανικών χρόνων, τα θεμέλια δύο παράλληλων τοίχων, πλ. 1,20 μ., και στο νοτιοδυτικό τμήμα του και σε βάθος 4 μ. η ακτογραμμή, που δημιουργούσε με την εσοχή της στη στεριά στη θέση αυτή έναν ορμίσκο.

Οδός Δαιδάλου 1

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (Θ 24/02) τρεις κτιστοί αγωγοί, ο ένας από τους οποίους, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., είναι αποχετευτικός, μέγ. σωζ. μήκ. 5,15 και εξωτ. πλ. 0,50 μ., που έχει δάπεδο από στρωτήρες κεράμους και καλύπτεται με σχιστόπλακες. Οι άλλοι δύο είναι αγωγοί παροχής, ο ένας με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., μέγ. σωζ. μήκ. 10,75 και εξωτ. πλ. 0,83 μ., και ο δεύτερος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μέγ. σωζ. μήκ. 2,70, εξωτ. πλ. 0,40 μ. Οι αγωγοί αυτοί είναι κτισμένοι με ακατέργαστες πέτρες και υπόλευκο κονίαμα, ενισχυμένο με τρίμματα κεραμίδων και έχουν δάπεδο στρωμένο με πλίνθους, διαστ. 0,30×0,10×0,03 μ.

Δεδομένου ότι η κεραμική που συλλέχθηκε στις επιχώσεις των αγωγών αυτών ανήκει κυρίως σε αποθηκευτικά αγγεία παλαιοχριστιανικών χρόνων, εκτιμάται πως η κατασκευή τους συνδέεται με το υδρευτικό-αποχετευτικό δίκτυο της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο αυτή.

Συμβολή των οδών Αιόλου και Μαιάνδρου

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, νοτιοδυτικά του Αγίου Νικολάου Ορφανού, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 3/10-22/10/2002, Θ19/02) τμήμα του δυτικού τοίχου του τρικλινίου και δύο από τα δυτικά δωμάτια μεγάλης αστικής έπαυλης. Το ψηφιδωτό δάπεδο του τρικλινίου[5] ανασκάφηκε το 1998. Ο κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και πλίνθους δυτικός τοίχος του τρικλινίου έχει ορατό μήκος 10,70 και πλάτος 0,90 μ. Σε αυτόν ανοίγονται δύο θύρες με άνοιγμα 1,25 μ., που οδηγούν σε αντίστοιχα δωμάτια, οι σωζόμενες διαστάσεις των οποίων είναι 4,65×2,50 και 5,30×1 μ. Τα δωμάτια αυτά αναπτύσσονται διαδοχικά κατά τον άξονα Β.-Ν. και ορίζονται από διαχωριστικό τοίχο με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 1,20 και πλ. 0,80 μ. Οι εσωτερικές γωνίες των δωματίων αυτών διαμορφώνουν εσωτερικά οδοντωτές πλινθόκτιστες απολήξεις για τη στέγαση ασπίδων.

Σε μεταγενέστερη περίοδο το βόρειο θυραίο άνοιγμα φράσσεται με λασπόκτιστη τοιχοποιία και στο εσωτερικό της νότιας αίθουσας κατασκευάζονται δύο τοίχοι με κατεύθυνση ο ένας (Τ3) Α.-Δ., μέγ. σωζ. μήκ. 1 και πλ. 1 μ., και ο άλλος (Τ4) Β.-Ν., μέγ. σωζ. μήκ. 1,90 και πλ. 0,90 μ. από αργολιθοδομή και υπόλευκο κονίαμα. Οι παραπάνω τοίχοι ακουμπούν στο βόρειο και ανατολικό τοίχο του νότιου δωματίου μειώνοντας τις διαστάσεις του. Οι επεμβάσεις αυτές που παρατηρούνται και σε άλλες αντίστοιχες επαύλεις της Θεσσαλονίκης τοποθετούνται στους σκοτεινούς αιώνες.

ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Συμβολή των οδών Χρυσοσπάθη και Μοναχού Σαμουήλ

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών στην περιοχή Ξηροκρήνη της Θεσσαλονίκης, η

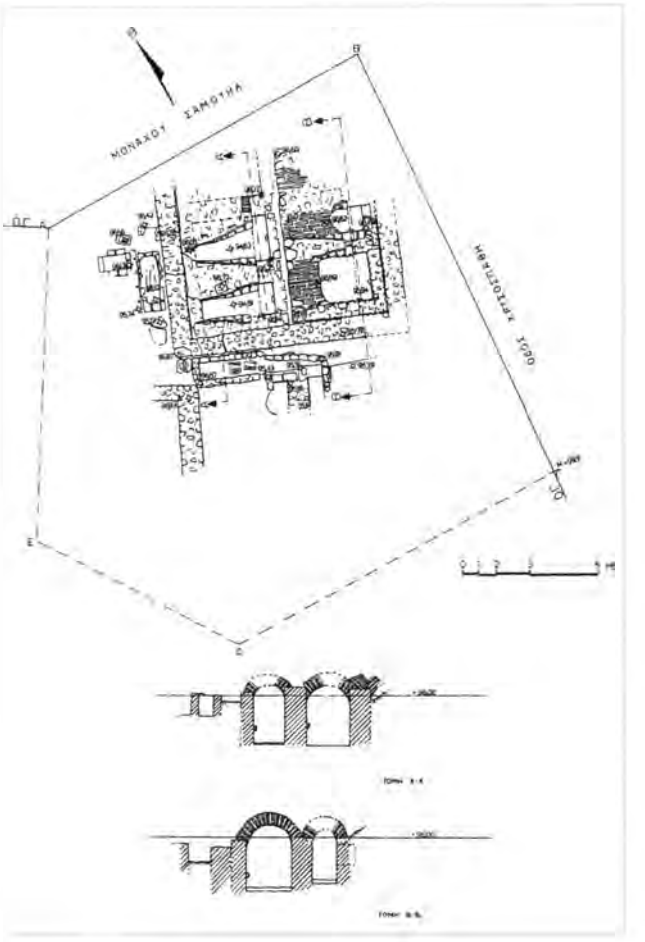
5. Ε. Μαρκή, Ψηφιδωτό δάπεδο με προσωποποιήσεις μηνών στη Θεσσαλονίκη, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 141-150.

οποία καταλαμβάνει τμήμα της αρχαίας δυτικής νεκρόπολης της πόλης, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 29/5-16/7/2002) ταφικό συγκρότημα έξι καμαρωτών τάφων, δύο άλλοι καμαρωτοί που εντάσσονται σε δεύτερο συγκρότημα, ένας μονόσωμος καμαρωτός, δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι και τμήμα περιβόλου ενός άλλου τάφου ή συγκροτήματος (Σχέδ. 26).

Το συγκρότημα που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου έχει διαστάσεις 5,60×4,65 μ. και οριοθετείται δυτικά από έναν ισχυρό τοίχο, μέγ. σωζ. ύψ. 1,70 και πλ. 0,62 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος διαμορφώνει στη νοτιοδυτική γωνία του συγκροτήματος πεζούλι για τους συνδαιτημόνες των νεκροδείπνων. Ανάλογοι τοίχοι περιέβαλλαν το συγκρότημα από τη νότια και ανατολική πλευρά, ώστε να διαμορφώνονται στην άνω επιφάνειά του δύο τρικλίνια σχήματος Π για την τέλεση των νεκροδείπνων. Οι έξι τάφοι του οργανώνονται ανά τρεις εκατέρωθεν διαδρόμου, μήκ. 4,65 και πλ. 0,45 μ., ο οποίος καλύπτεται με πλίνθους, διαστ. 0,30×0,27×0,02 μ., πολλές από τις οποίες έχουν αφαιρεθεί. Από τους έξι τάφους του συγκροτήματος ερευνήθηκαν ανασκαφικά οι τέσσερις (Τάφοι 3, 4, 6 και 7). Είναι όλοι προσανατολισμένοι, διαμορφώνουν επίπεδη την επιφάνεια της καμάρας, έχουν διαστάσεις 2,15×1,40×1,70 μ., επιχρίονται εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα με εξαίρεση τον τάφο 3 που είναι ανεπίχριστος, έχουν προεξέχουσες πέτρες για διευκόλυνση της καθόδου και δάπεδο από χώμα πατητό. Προσκέφαλο από κονίαμα διαμορφώνεται στη δυτική πλευρά των τάφων 3 και 4. Στη βόρεια πλευρά του τάφου 3 υπάρχει όρυγμα, διαστ. 0,70×0,45 μ., που χρησίμευε πιθανότατα για ανακομιδές.

Στη βορειοδυτική γωνία του συγκροτήματος εντοπίστηκε αποθέτης όπου βρέθηκαν θραύσματα πήλινων λύχνων, μία μήτρα για λυχνάρια και ένα όστρακο με χριστόγραμμα.

Νότια του συγκροτήματος ανασκάφηκαν δύο προσανατολισμένοι καμαρωτοί τάφοι (τάφοι 9 και 10), που επειδή διατάσσονται εκατέρωθεν διαδρόμου, σωζ. διαστ. 1,20×0,62 μ., ανήκουν πιθανότατα σε άλλο συγκρότημα, η έρευνα του οποίου δεν ήταν δυνατή, λόγω του ότι προχωρεί κάτω από την όμορη οικοδομή, όπου κατασκευάστηκε και τοιχίο αντιστήριξης. Οι παραπάνω τάφοι έχουν επίπεδη την εξωτερική επιφάνεια της καμάρας, διαστάσεις 2,20×1,10 μ. και είναι επιχρισμένοι εσωτερικά με κονίαμα. Σε μεταγενέστερη περίοδο (6ος-7ος αι.) επάνω στην οροφή του παραπάνω συγκροτήματος κατασκευάστηκε πλινθόκτιστος προσανατολισμένος κιβωτιόσχημος τάφος, εσωτ. διαστ. 1,85×0,47×0,60 μ., που θεμελιώνεται πάνω στην επιφάνεια της καμάρας του τάφου 10. Είναι επιχρισμένος εσωτερικά με κονίαμα, έχει δάπεδο στρωμένο με πλίνθους και έφερε κάλυψη από σχιστόπλακες. Περιείχε δύο γυάλινα μυροδοχεία, που βρέθηκαν κοντά στα μηριαία οστά του νεκρού.



Σχέδ. 26. Θεσσαλονίκη. Ξηροκρήνη. Συμβολή των οδών Χρυσοσπάθη και Μοναχού Σαμουήλ. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Στο δυτικό άκρο του οικοπέδου ανασκάφηκε τμήμα περιβόλου άλλου ταφικού συγκροτήματος, το οποίο εκτείνεται κάτω από το κράσπεδο της οδού Μοναχού Σαμουήλ. Οι σωζόμενες διαστάσεις του ανατολικού περιβόλου είναι 2,60×0,65 μ. και του βόρειου 1,30×0,45 μ. και το ύψος του 1,40 μ.

Τέλος, σε βαθύτερα στρώματα εντοπίστηκαν άλλοι δύο αρχαιότεροι καμαρωτοί προσανατολισμένοι τάφοι (τάφοι 11 και 12), η έρευνα των οποίων δεν κατέστη δυνατή, γιατί προχωρούν κάτω από τη δυτική οικοδομική γραμμή του οικοπέδου. Στη βορειοανατολική γωνία του τάφου 11 κατασκευάστηκε σε μεταγενέστερη περίοδο ένας παιδικός κιβωτιόσχημος τάφος (Τ8), ο οποίος είναι πλινθόκτιστος, προσανατολισμένος και φέρει κάλυψη από σχιστόπλακες. Έχει διαστάσεις 0,86×0,41×0,40 μ. και

είναι επιχρισμένος εσωτερικά και στο δάπεδο με κονίαμα. Περιείχε γυάλινο μυροδοχείο σε θραύσματα.

Τα δύο συγκροτήματα που χρονολογούνται στον 4ο αιώνα ήταν σε χρήση μέχρι τον 6ο αιώνα. Ο κιβωτιόσχημος τάφος χρονολογείται πιθανότατα στον 7ο αιώνα.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Συμβολή των οδών Αγάθωνος και Πλαπούτα

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών, έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης, ανασκάφηκαν εννέα καμαρωτοί τάφοι, οι οποίοι εντάσσονται σε δύο συστάδες. Από αυτούς ερευνήθηκαν μόνον ο τάφος 1 και οι τάφοι 5, 6 και 8 της δυτικής συστάδας, λόγω στατικών προβλημάτων των όμορων οικοδομών και του οδοστρώματος. Οι τάφοι 5, 6 και 8 είχαν συληθεί από την αρχαιότητα και δεν έσωζαν την είσοδο και την κάλυψή τους. Κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, έσωζαν από μία προεξέχουσα πέτρα για διευκόλυνση της καθόδου στον ανατολικό και νότιο τοίχο και οι διαστάσεις τους ήταν 2,15×1,50×0,90 μ. Βρέθηκαν μπαζωμένοι και περιείχαν ο Τ5 σπασμένο πήλινο μυροδοχείο με σφαιρικό σώμα και ο Τ8 χάλκινο επίμηκες έλασμα τριγωνικής διατομής.

Ασύλητος ήταν μόνον ο Τ1, που διαμόρφωνε επίπεδη την επιφάνεια της καμάρας για την τέλεση των νεκροδείπνων, είχε οριζόντια είσοδο-δίοδο στη βόρεια πλευρά, δύο πέτρες για την κάθοδο στο βόρειο και τον ανατολικό τοίχο, προσκέφαλο από ασβεστοκονίαμα και περιείχε μία διαταραγμένη ταφή. Στη νοτιοδυτική γωνία του βρέθηκαν γυάλινο μυροδοχείο και γυάλινη οινοχόη, ενώ κοντά στο πόδι του νεκρού βρέθηκε σιδερένια αιχμή δόρατος.

Οι τάφοι χρονολογούνται στον 4ο αιώνα με βάση τα κατασκευαστικά στοιχεία, τις τοπογραφικές ενδείξεις και τα ευρήματά τους.

Οδός Πλάτωνος 9

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στους Αμπελόκηπους, διεξήχθηκε μικρή σωστική ανασκαφική έρευνα (Θ23/02) κατά την οποία αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι, τρεις καλυβίτες και τρεις λακκοειδείς με κάλυψη από σχιστόπλακες. Όλοι ήταν προσανατολισμένοι με εξαίρεση τον Τ3, που είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Οι καλυβίτες στεγάζονταν με δύο μεγάλες καλυπτήρες κεράμους από πορτοκαλόχρωμο πηλό, που έφεραν δακτυλιές πρόσφυσης και «έκλειναν» στις στενές πλευρές με κομμάτια όμοιων κεράμων κάθετα τοποθετημένα. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι στο χώμα και δεν είχαν κτερίσματα. Στον Τ3, όπου διαμορφωνόταν προσκέφαλο από πατημένο χώμα, βρέθηκε στο στόμα του νεκρού νόμισμα Καρακάλλα, ψευδοαυτόνομη κοπή νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (211-217 μ.Χ.).

Οι λακκοειδείς τάφοι ήταν ορύγματα ανοιγμένα στο χώμα, πλ. 1 μ., και περιείχαν οι δύο (Τ2, 6) ταφές παιδιών και ο ένας (Τ4) ταφή ενήλικα, που πιθανώς έγινε μέσα σε φέρετρο ή νεκρική κλίνη, όπως φαίνεται από τα καρφιά που βρέθηκαν στο εσωτερικό του.

Όλοι οι τάφοι χρονολογούνται στον 3ο αιώνα με βάση το νόμισμα του Καρακάλλα.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Άγιος Παύλος

Οδοί Ικάρου-Πρεβέζης-Μακεδονομάχων

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια μονοήμερης σωστικής ανασκαφής (1-6-2002) ένας κατεστραμμένος προσανατολισμένος κεραμοσκεπής τάφος και ένας κτιστός καμαρωτός, που εντοπίστηκε στο μέσον της νότιας οικοδομικής γραμμής του οικοπέδου. Πρόκειται για ταφικό μνημείο, διαστ. 2,30×1,30×1,70 μ., με οριζόντια είσοδο-δίοδο και διαγραφόμενη καμάρα, που θεμελιώνεται στο φυσικό βράχο. Ο τάφος είναι κτισμένος με αργολιθοδομή, κονίαμα και πλίνθους στην όψη της καμάρας, από την οποία σώζεται μόνον η γένεσή της και χρησιμοποιεί ως δάπεδο το φυσικό βράχο. Η κάθοδος στο εσωτερικό του θαλάμου γίνεται με τη βοήθεια κτιστής κλίμακας από τρία σκαλοπάτια στον ανατολικό τοίχο, οι πλίνθοι των οποίων φέρουν σφραγίσματα. Μολονότι ο τάφος ήταν μπαζωμένος και συλημένος, βρέθηκαν στο δάπεδό του δύο ταραγμένες ταφές και μία ανακομιδή στη νοτιοανατολική γωνία του. Το μοναδικό κινητό εύρημα της ανασκαφής ήταν μια σιδερένια πόρπη.

Το εσωτερικό του τάφου σώζει ενδιαφέρουσα γραπτή διακόσμηση με σταυρούς. Τους τοίχους του περιτρέχει στο ύψος της γένεσης της καμάρας ταινία κόκκινου χρώματος που πλαισιώνεται εκατέρωθεν από λεπτή μαύρη γραμμή και φέρει εσωτερικά λευκές πιτσιλιές σε δύο σειρές. Επάνω από την ταινία εικονίζονται στις μακρές πλευρές τρεις σταυροί με τριγωνικές απολήξεις στις κεραίες, από τους οποίους σώζεται μόνον το κάτω τμήμα. Στο δυτικό τοίχο εικονίζεται επίσης ανάλογος κόκκινος σταυρός, από τα άκρα των οριζόντιων κεραιών του οποίου κρέμονται δύο κεραίες με τα αποκαλυπτικά γράμματα *ΑΩ*. Το σταυρό πλαισιώνουν εκατέρωθεν κλάδοι φοίνικα. Στον ανατολικό τοίχο, από όπου και η είσοδος του τάφου, ο σταυρός είναι μικρότερος.

Το ταφικό μνημείο χρονολογείται με βάση τον τύπο του τάφου (με κλίμακες καθόδου) και το γραπτό του διάκοσμο στο β΄ μισό του 6ου αιώνα.

Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου

Συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου (οικόπεδο Ε. Βαρδαλή-Γιαννακού)

Στο παραπάνω οικόπεδο έκτασης 899 τ.μ., που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 13/3-17/5/2002) τμήμα οχυρωμένης έπαυλης του 5ου αιώνα, η συνέχεια της οποίας πρέπει να αναζητηθεί προς Ν. και Δ. του ανασκαφέντος οικοπέδου.

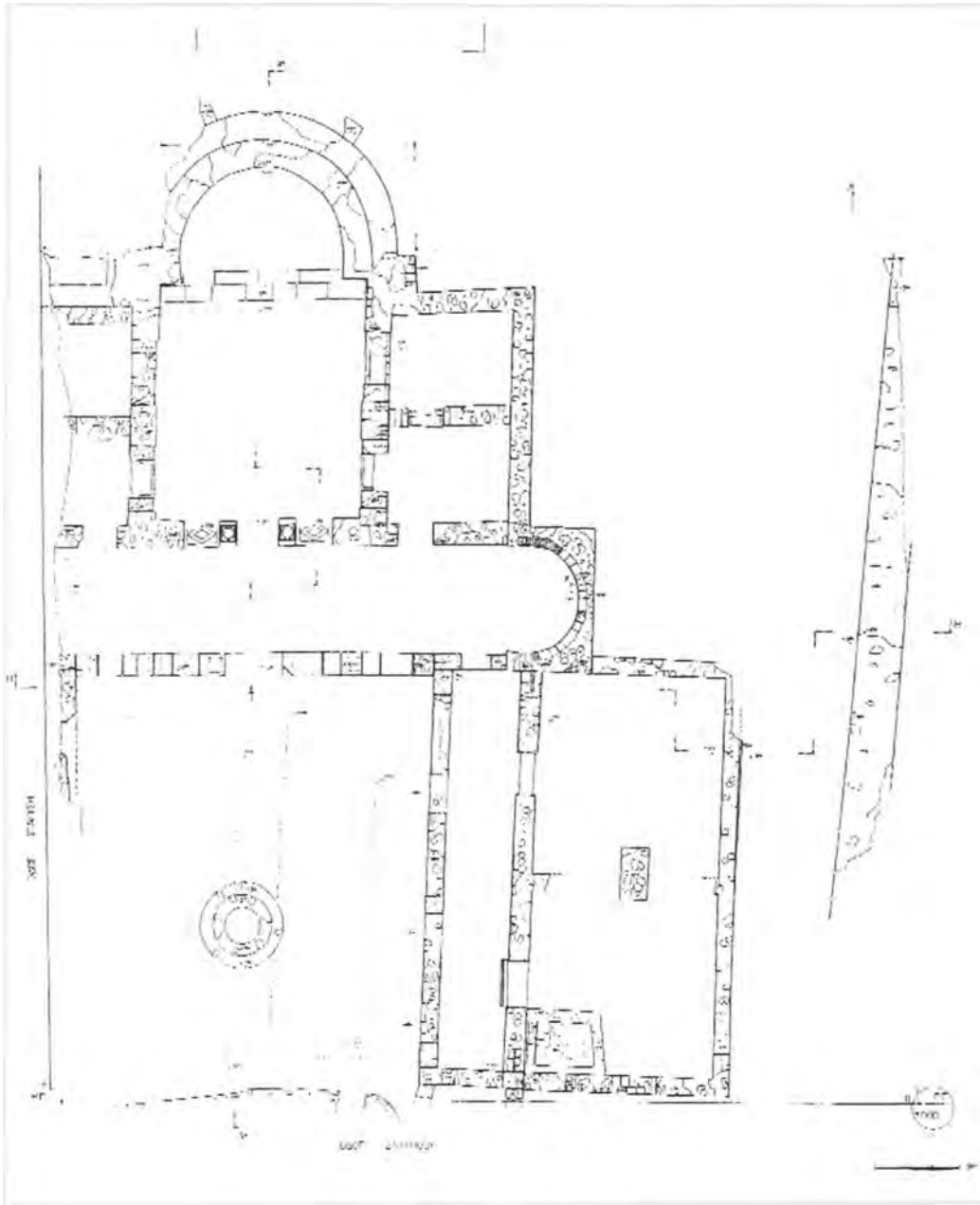
Η έπαυλη περιλαμβάνει περίβολο με πύργο, ο οποίος ανασκάφηκε στον ακάλυπτο του προς Ν. οικοπέδου, περίστυλη αυλή με κτιστό πηγάδι στο κέντρο της, δωμάτια διατεταγμένα εκατέρωθεν μεγάλου τρικλινίου, τα οποία διακοσμούνται με ψηφιδωτά που εικονίζουν γεωμετρικά θέματα και ανθρώπινες μορφές, αποθήκη με ληνό-δεξαμενή και λουτρό, τμήμα του οποίου ανασκάφηκε στον ακάλυπτο του προς Ν. οικοπέδου (Σχέδ. 27).

Στην πρώτη φάση ανήκει ο όλος σχεδιασμός της έπαυλης με τον πλ. 1,60-1,80 και σωζ. ύψ. 2 μ. ισχυρό περίβολο, που διατηρεί επιμελημένο αρμολόγημα, την αυλή και το περιστύλιο, από τις τέσσερις στοές του οποίου αποκαλύφθηκαν μόνον η ανατολική και η βόρεια. Η δυτική και η νότια βρίσκονται κάτω από το οδόστρωμα των οδών Ζακύνθου και Στανίση αντίστοιχα, κατά μήκος της οποίας αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,20 μ. ο ανατολικός τοίχος της δυτικής στοάς του περιστυλίου. Η είσοδος της έπαυλης βρέθηκε νοτιότερα, παραπλεύρως του πύργου στο απέναντι οικόπεδο της οδού Ζακύνθου.

Αυλή. Η αυλή έχει διαστάσεις 12,50×14,50 μ. και δεν σώζει το από μαρμάρινες πιθανότατα πλάκες αρχικό δάπεδό της. Καλύπτεται στη σημερινή της μορφή με ενισχυμένο υπόστρωμα από κροκάλες τοποθετημένες σε πυκνή διάταξη, επάνω στις οποίες χύθηκε χονδρόκοκκο παχύ ασβεστοκονίαμα και στη συνέχεια στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Στο κέντρο της αυλής ανασκάφηκε κτιστό πηγάδι, διαμ. 1,10 μ., η άνω επιφάνεια του οποίου εξέχει κατά 0,70 μ. από το επίπεδο του δαπέδου της. Το πηγάδι που περιβάλλεται από διπλό δακτύλιο, είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και επενδύεται εσωτερικά στους αρμούς με υδραυλικό κονίαμα.

Περιστύλιο. Στη βόρεια πλευρά της αυλής ανοίγεται θυραίο άνοιγμα, πλ. 2 μ., το οποίο οδηγούσε στη βόρεια στοά του περιστυλίου, οι σωζόμενες διαστάσεις της οποίας είναι 15,30×3,20 μ. Η στοά αυτή απολήγει στο ανατολικό της άκρο σε αψίδα χορδής 3,55 και σωζ. ύψ. 3 μ., που εγγράφεται σε ορθογώνιο, ανάλογη της οποίας υπήρχε πιθανότατα και στο δυτικό άκρο. Η αψίδα είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή στο κάτω τμήμα και πλινθοδομή στο άνω, όπου ανοίγονται τρία μικρά τυφλά αψιδώματα, επάνω από τα οποία υπάρχει ζώνη τριών σειρών πλίνθων και στη συνέχεια πλίνθοι τοποθετημένες διαγώνια, οι οποίες διαμορφώνουν το τεταρτοσφαίριο. Το δάπεδό της καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο, που παρουσιάζει μέσα σε πλαίσιο διπλού οφθαλμωτού πλοχμού, το διακοσμητικό θέμα της «κουκουνάρας» (Πίν. 81 α), το οποίο σχηματίζεται με άσπρες και βαθυκύανες λίθινες ψηφίδες. Το υπόλοιπο δάπεδο της βόρειας στοάς διαμορφώνει πέντε διάχωρα που χωρίζονται με τριπλό οφθαλμωτό πλοχμό και περιβάλλονται από ενιαίο πλαίσιο πολύχρωμου ζατρικίου. Λόγω λανθασμένου υπολογισμού των διαστάσεων, χρειάστηκε να προστεθεί στη νότια πλευρά και δεύτερο πλαίσιο από ιωνικά κυμάτια. Τα πέντε εναλλασσόμενα διάχωρα του βόρειου περιστυλίου διακοσμούνται με γεωμετρικά θέματα και ανθρώπινες μορφές. Δυτικά της αψίδας υπάρχει ορθογώνιο διάχωρο, όπου εγγράφεται προτομή ανδρικής γενειοφόρου μορφής με πλούσια κόμμωση, που συνοδεύεται από τρίστιχη επιγραφή *Εχέδωρος* στην άνω αριστερή γωνία. Η μορφή αυτή αποτελεί την προσωποποίηση του χρυσοφόρου ομώνυμου ποταμού, που ονομάζεται σήμερα Γαλλικός (Πίν. 81 β). Το επόμενο ορθογώνιο διάχωρο μπροστά στην είσοδο, διακοσμούσε πιθανώς μεγάλη μυθολογική παράσταση, από την οποία σώθηκε μόνο μορφή με φλογόσχημη κόμη, που κρατεί αναπεπταμένο ιμάτιο. Ο πίνακας πρέπει να εικόνιζε μια θεότητα (Ποσειδώνα σε άρμα ή νύμφη), ενώ το προς Δ. του διάχωρο έφερε γεωμετρικό διάκοσμο. Το τελευταίο δυτικό διάχωρο δεν εντοπίστηκε, γιατί βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Στανίση. Πιθανότατα εικόνιζε κατ' αναλογία με τον Εχέδωρο την προσωποποίηση ενός άλλου ποταμού. Ο νότιος τοίχος του περιστυλίου σώζεται σε ύψος 1 μ. και δεν ανήκει στον αρχικό σχεδιασμό του κτίσματος. Είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, με χρήση στενών πλίνθων στις παρειές των θυρών και ανήκει πιθανότατα στη β΄ φάση του κτιρίου. Στην άνω επιφάνειά του εντοιχίστηκαν μεγάλοι ορθογώνιοι δόμοι, διαστ. 1,20×0,70×0,40 μ., οι οποίοι προέρχονται από αρχαίο κτίριο και φέρουν στην άνω επιφάνειά τους ίχνη υδραυλικού κονιάματος για την πάκτωση των μαρμάρινων βάσεων τεσσάρων κιόνων, που εδράζονταν σε πλίνθο πλευράς 0,40 μ. Οι κίονες αυτοί, αρχικού ύψους περίπου 3 μ., απέκλειαν κατά τη β΄ φάση του κτιρίου την ελεύθερη πρόσβαση προς την αυλή, με εξαίρεση ένα θυραίο άνοιγμα στο κέντρο.

Η αντίστοιχη ανατολική στοά του περιστυλίου έχει διαστάσεις 13,40×2,50 μ., επικοινωνεί με θύρα, πλ. 1,20 μ., με τη βόρεια στοά και με δύο άλλες, πλ. 1,50 μ., με την ευρισκόμενη ανατολικά της αποθήκη και καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο που φέρει γεωμετρικό διάκοσμο. Εδώ διαμορφώνονται δύο επιμήκη διάχωρα μέσα σε πλαίσιο όρθιων και ανεστραμμένων τριγώνων, λευκών και κυα-



Σχέδ. 27. Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου. Συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου. Κάτοψη της ανασκαφής.

νών, καθώς και ελισσόμενου βλαστού κισσοφύλλων. Το διακοσμητικό θέμα του βόρειου διαχώρου καλύπτει οκτάγωνο, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται τετράγωνα, ανάμεσα στα οποία δημιουργούνται ρόμβοι, ολόκληροι και μισοί, όρθιοι και οριζόντιοι. Στο νότιο διάχωρο στήλες εξαγώνων εναλλάσσονται με στήλες ρόμβων.

Τρίβηλο. Από τη βόρεια στοά του περιστυλίου μέσω τριβήλου, το οποίο διαμορφώνεται από δύο ψηλά ορθογώνια μαρμάρινα βάθρα, διαστ. 0,89×0,52 μ., επάνω στα οποία σώζονται οι μαρμάρινες πλίνθοι πλευράς 0,40 μ. επί των οποίων εδράζονταν κίονες, διαμ. 0,28-0,30 μ., εισέρχεται κανείς στο τρικλίνιο, την κεντρική αίθουσα συμποσίων της έπαυλης. Τα βάθρα των κιόνων του τριβήλου εδράζονται σε χονδρό, πιθανότατα μεταγενέστερο της αρχικής φάσης ψηφιδωτό από ακανόνιστες πολύχρωμες μαρμάρινες ψηφίδες, το οποίο εικονίζει εγγεγραμμένους σε ορθογώνια ρόμβους.

Τρικλίνιο. Το τρικλίνιο, η κεντρική αίθουσα συμποσίων

της έπαυλης, έχει διαστάσεις 12,30×7 μ. και διαμορφώνει στο βόρειο άκρο του αψίδα χορδής 5,20 μ.[6] που σχηματίζει αναβαθμό, ύψ. 0,15 μ., η άκρη του οποίου καλύπτεται με δύο σειρές μαρμάρινων πλακών. Ο πλάτους 2 μ. τοίχος της αψίδας, που ενισχύεται εξωτερικά από δύο ορθογώνιες αντηρίδες, είναι κατασκευασμένος με εναλλασσόμενη τοιχοποιία από αργολιθοδομή και τέσσερις σειρές πλίνθων. Φαίνεται πως αρχικά ήταν στενότερος και ενισχύθηκε εκ των υστέρων με ένα δεύτερο σε μιαν άλλη φάση. Οι υπόλοιποι τοίχοι της έπαυλης εμφανίζουν ανάλογη τοιχοποιία και έχουν πλάτος στους εξωτερικούς τοίχους 0,75-1,40 και 0,65 μ. στους εσωτερικούς. Το ψηφιδωτό δάπεδο της αψίδας έχει γεωμετρικό[7] διάκοσμο, αποτελούμενο από σύνθεση κατά κορυφήν εφαπτόμενων οκταγώνων, τα οποία ορίζουν ανά τέσσερα τετράκτινα αστεροειδή σχήματα, μέσα σε πλαίσιο οφθαλμωτού πλοχμού εξωτερικά, λευκής ταινίας και μαύρου σπειρομαίανδρου (Πίν. 81 γ). Το κάτω από την αψίδα τμήμα του τρικλινίου, διαστ. 8,20×7 μ., καλύπτει πλούσιος ψηφιδωτός φυτικός διάκοσμος μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο αποτελούμενο από ταινία κόκκινου χρώματος, μαύρο σπειρομαίανδρο και διπλό οφθαλμωτό πλοχμό. Το κέντρο του δαπέδου του τρικλινίου καταλαμβάνει εγκόλπιο, διαμ. 2 μ., όπου εγγράφεται πολυάκτινος ρόδακας, πλαισιωμένος από τετράκτινη ταινία συνεχόμενων τριγώνων, από μαύρες, κόκκινες, λευκές και πράσινες ψηφίδες, ενώ τις γωνίες του τετραγώνου κατέχουν τέσσερις κάνθαροι[8] σε διαγώνια διάταξη, από τους οποίους εκφύεται κληματίδα με σταφύλια, που ελίσσεται σε όλη την έκταση του τετραγώνου. Η κληματίδα σχηματίζει κύκλους, μέσα στους οποίους εγγράφονται διάφορα πτηνά, που αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον 33 είδη. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία ανάμεσα σε αυτά λαγού, πετεινού και αετού. Στο μέσον της κάθε πλευράς του τετραγώνου εκφύεται άκανθα που αποδίδεται με διάφορες αποχρώσεις του πράσινου και με χρήση και γυάλινων ψηφίδων (Πίν. 81 δ).

Γραπτός διάκοσμος. Ανάλογης πολυτέλειας με το δάπεδο ήταν και η εντοίχια διακόσμηση του τρικλινίου, που όπως διαπιστώθηκε κάλυπτε την επιφάνειά του σε τρεις στρώσεις, καθεμιά από τις οποίες συνδέεται με κατασκευαστικές φάσεις ή ανανεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας. Στην τελευταία φάση τη ζωγραφική διακόσμηση αποτελούσαν πίνακες που μιμούνταν ορθομαρμάρωση. Στο νοτιοανατολικό τοίχο της αψίδας διασώζεται πίνακας που πλαισιώνεται από πλατιά μαύρη εξωτερικά και κόκκινη εσωτερικά ταινία και φέρει παράλληλες μαύρες γραμμές στο κάτω τμήμα, ενώ στον ανατολικό τοίχο της αψίδας απεικονίζεται μίμηση αρχιτεκτονικής διακόσμησης με κίονες, από την οποία σώζεται η πλίνθος και βάση κίονα από μαύρες γραμμές. Στον ανατολικό τοίχο του τρικλινίου ανάμεσα στις θύρες των δύο ανατολικών δωματίων διασώζεται πίνακας με γραμμικό κυκλικό θέμα μέσα σε κόκκινο πλαίσιο. Τα παραπάνω σπαράγματα των τοιχογραφιών του τρικλινίου συνδέονται με την τελευταία φάση ακμής της έπαυλης που τοποθετείται στον 6ο αιώνα.

Δωμάτια. Εκατέρωθεν του τρικλινίου υπάρχουν δύο ζεύγη δωματίων που επικοινωνούν τόσο με αυτό με θυραία ανοίγματα, πλ. 2,20-2,40 μ., όσο και με το βόρειο περιστύλιο. Τα ανατολικά από αυτά, διαστ. 3,60×2,50 και 3,40×4,30 μ. αντίστοιχα, οι τοίχοι των οποίων σώζονται σε ύψος 3 μ., επικοινωνούν μεταξύ τους με τοξωτό θυραίο άνοιγμα, πλ. 1,30 μ., στον κοινό τοίχο, αλλά και με στενότερο άνοιγμα, πλ. 1,30 μ., με τη βόρεια στοά του περιστυλίου. Το ψηφιδωτό δάπεδο του βορειοανατολικού δωματίου βρίσκεται κατά 0,20 μ. υψηλότερα από το επίπεδο του δαπέδου του τρικλινίου και εικονίζει, όπως και το αντίστοιχο νοτιοδυτικό, ανθρώπινες μορφές σε συνδυασμό με γεωμετρικά θέματα. Η ανθρώπινη μορφή τοποθετείται έκκεντρα, κοντά στο αρχικό θυραίο άνοιγμα, προφανώς για να είναι ορατή από το τρικλίνιο. Στο βορειοανατολικό δωμάτιο (1), μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο τετραγώνων που εναλλάσσονται με ρόμβους, εικονίζεται η παράσταση της Λήδας με τον Κύκνο, η οποία παρουσιάζει πολλές φθορές στο κέντρο (Πίν. 81 ε). Τον πίνακα πλαισιώνει ταινία από ρόδινες ψηφίδες, εσωτερικά της οποίας υπάρχει ελισσόμενος βλαστός κισσοφύλλων. Η Λήδα αποδίδεται γυμνή, καθιστή, με κοσμήματα στα μαλλιά, το λαιμό, τα χέρια και τα πόδια, αγκαλιάζοντας με το ένα χέρι το λαιμό του κύκνου, που αγγίζει με το ράμφος του το πρόσωπό της. Τα περιγράμματα και οι σκιές του σώματός της αποδίδονται με ρόδινες και λευκές ψηφίδες. Τα παραπληρωματικά της κύριας παράστασης τετράγωνα περιέχουν τετράφυλλα κοσμήματα, ενώ στους ρόμβους περικλείεται τετράγωνο από μαύρες ψηφίδες.

Στο νοτιοανατολικό δωμάτιο δεν σώθηκε το ψηφιδωτό δάπεδο αλλά μόνον το υπόστρωμά του και σε δύο σημεία τμήμα του πλαισίου του από εναλλασσόμενα τρίγωνα, όρθια και ανεστραμμένα, λευκά και κυανά. Σε επαφή με το νότιο τοίχο του δωματίου αυτού ανασκάφηκε πρόχειρη ορθογώνια μεταγενέστερη λασπόκτιστη

6. Ανάλογη χορδή έχει η αψίδα τρικλινίου έπαυλης που ανασκάφηκε στη γειτονική αρχαία Λητή. Βλ. Κ. Τζαναβάρη - Κ. Φίλης, Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της αρχαίας Λητής, *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 160.

7. Δ. Κομμάτας, Τρικλίνιο στο Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου Νομού Θεσσαλονίκης, *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 131-139.

8. Κάνθαροι πλαισιώνουν και τις γωνίες του κεντρικού θέματος τρικλινίου από τη Θεσσαλονίκη, βλ. Μαρκή, ό.π. (υποσημ. 5).

κατασκευή, διαστ. 1,10×0,80 μ., στο άνω μέρος της οποίας υπήρχε μεγάλο κομμάτι πίθου. Ο δυτικός τοίχος των προς Δ. του τρικλινίου δωματίων δεν έχει ανασκαφεί, γιατί βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Στανίση. Στο σωζ. διαστ. 3,40×3 μ. βορειοδυτικό δωμάτιο δεν σώθηκε ίχνος δαπέδου. Εδώ ανασκάφηκε προγενέστερος καθαιρεμένος λασπότοιχος κατά μήκος του βόρειου τοίχου, πλ. 0,60 και σωζ. ύψ. 0,20 μ. Στο διαστ. 3,30×3 μ. νοτιοδυτικό δωμάτιο (4) το ψηφιδωτό δάπεδο εικονίζει μέσα σε οκταγωνικό διάχωρο, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται ορθογώνια και μεταξύ τους δημιουργούνται πλάγια παραλληλόγραμμα και ρόμβοι, γυμνή γυναικεία μορφή σε χορευτική στάση. Έχει μαύρα βοστρυχωτά μαλλιά που δένουν στο πίσω μέρος του κεφαλιού με κόσμημα και φορεί διάδημα (Πίν. 81 στ). Με το δεξί χέρι που φορεί βραχιόλι σηκώνει τις άκρες των μαλλιών. Δεν σώζεται το αριστερό χέρι, η κοιλιά και οι μηροί, ενώ πίσω από τον ώμο της ανεμίζει πράσινος μανδύας[9], ο οποίος αποδίδεται με γυάλινες ψηφίδες, όπως και τα κοσμήματα που φορεί.

Στην αρχική πρώτη φάση του κτίσματος ανήκει και ο κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα περίβολος, μέγ. σωζ. πλ. 1,80 και ύψ. 2 μ., που διατηρεί επιμελημένο αρμολόγημα, όπως και τα υπόκαυστα λουτρού, το οποίο ανασκάφηκε στο απέναντι οικόπεδο.

Αποθήκη. Στην ίδια αρχική φάση της έπαυλης ανήκει μεγάλη αποθήκη που κατασκευάστηκε σε επαφή με την ανατολική στοά του περιστυλίου. Είναι κτισμένη από αργολιθοδομή, διάσπαρτες πλίνθους και κονίαμα και φαίνεται πως στεγαζόταν αρχικά με δύο καμάρες, όπως δείχνει ο πεσσός που εντοπίστηκε εξωτερικά του ανατολικού τοίχου της αντίστοιχης στοάς διαμορφώνοντας δύο χώρους: Ο βόρειος από αυτούς έχει διαστάσεις 6,50×7 μ. και επικοινωνεί με θύρα, πλ. 1,50 μ., με την ανατολική στοά του περιστυλίου, όπως και ο αντίστοιχος νότιος, διαστ. 6,50×6,50 μ.

Στη δεύτερη φάση, που τοποθετείται στον 6ο αιώνα, περιορίζονται τα πλ. 2,20-2,40 μ. ανοίγματα των θυρών των παράπλευρων δωματίων προς το τρικλίνιο με την προσθήκη κτιστών πεσσών στις παραστάδες τους. Τα σωζόμενα κατά χώραν κατώφλια του νοτιοδυτικού και βορειοανατολικού δωματίου προς το τρικλίνιο, όπως και το ευρισκόμενο στην κοινή θύρα των ανατολικών δωματίων, αντιστοιχούν στη φάση αυτή. Στην ίδια φάση ανήκουν ακόμη ο εξωτερικός περιμετρικός τοίχος της αψίδας του τρικλινίου, οι πλινθόκτιστοι πεσσοί που ενσωματώθηκαν στους σύνθετους πεσσούς του βόρειου τοίχου της αυλής, όπως και οι κατασκευές στο νότιο άκρο της ανατολικής στοάς και το δυτικό τμήμα του νότιου τοίχου της αποθήκης. Στην τρίτη φάση κλείνει η στοά του βόρειου περιστυλίου της αυλής, και πιθανότατα λόγω πτώσης των καμαρών της αποθήκης κτίζεται στο κέντρο της ισχυρή κατασκευή από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, διαστ. 1,05×1,50 μ., που χρησίμευε για την υποστήριξη της νέας στέγασής της. Με την ίδια φάση σχετίζεται πιθανότατα και η δεξαμενή ληνός, διαστ. 2,60×2×1,15 μ., στη νοτιοδυτική γωνία της αποθήκης, που επενδύεται εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, φέρει κτιστή κλίμακα καθόδου και οπή καθαρισμού και χρησιμοποιεί σε τμήμα του δαπέδου της δίδυμο θωράκιο διακοσμημένο με χριστόγραμμα εγγεγραμμένο σε κύκλο.

Τέλος, σε μία πέμπτη φάση που τοποθετείται στους σκοτεινούς αιώνες ανήκουν τα νεότερα κτίρια στο νότιο άκρο της αυλής, όπου κατασκευάστηκε απευθείας επάνω στο υπόστρωμα του δαπέδου μεταγενέστερο κτίσμα από αργολιθοδομή, ζώνες πλίνθων και κονίαμα, που απολήγει ανατολικά σε αψίδα. Επίσης, οι πρόχειρες κατασκευές στο νοτιοανατολικό δωμάτιο, το κλείσιμο των παραθύρων του αψιδωτού διαδρόμου της βόρειας στοάς του περιστυλίου και η αποθηκευτική χρήση του κτίσματος, όπως μαρτυρούν οι πίθοι που βρέθηκαν στο τρικλίνιο και τα δωμάτια.

Στην αρχική φάση της η έπαυλη, η οποία ήταν μια οχυρωμένη villa rustica με λουτρό και ανήκε σε έναν πλούσιο κτηματία της Θεσσαλονίκης πρέπει να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 5ου αιώνα. Στην εποχή αυτή οδηγούν η αρχιτεκτονική της με τις ελληνιστικές καταβολές στο σχεδιασμό και τη βαθιά αψίδα, η τοιχοποιία της, εναλλασσόμενη με τέσσερις ζώνες πλίνθων, όπως η πρώτη φάση των τειχών της Θεσσαλονίκης, ως και η συνύπαρξη γεωμετρικών θεμάτων και παραστάσεων με ανθρώπινες μορφές στον ψηφιδωτό της διάκοσμο[10]. Επίσης, κάποια από τα γλυπτά της ανασκαφής, που ανήκουν σε δύο περιόδους. Αρχαιότερα είναι τα ιωνικά κιονόκρανα με τα τρία ωά, που χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αιώνα, όπως και οι μαρμάρινοι δόμοι, τα βάθρα και οι βάσεις κιόνων του τριβήλου. Στον 6ο αιώνα χρονολογούνται οι πεσσίσκοι, τα θωράκια, τα επιθήματα με τους ανάγλυφους σταυρούς και το ένσταυρο βάθρο κίονα που βρέθηκαν στις επιχώσεις του κτιρίου και προέρχονται ίσως από κάποια γειτονική βασιλική, η ακριβής θέση της οποίας δεν έχει ακόμη εντοπιστεί.

Η έπαυλη, που καταστράφηκε πιθανότατα από πυρκαγιά κατά τη διάρκεια των επιδρομών του 7ου αιώνα, επα-

9. Πρβλ. ανάλογη στάση της εικονιζόμενης μαινάδας σε ψηφιδωτό δάπεδο οικοπέδου της οδού Γρ. Παλαμά στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Ε.Ε. Λαμπροθανάση-Κοραντζή, Ρωμαϊκά ψηφιδωτά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 6 (2001), σ. 27-34, πίν. 3.

10. Μαρκή, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 149-150.

σκευάστηκε και πρέπει να χρησιμοποιήθηκε μέχρι τους σκοτεινούς αιώνες, οπότε εγκαταλείφθηκε οριστικά. Στην άποψη αυτή οδηγούν τα φθαρμένα νομίσματα Ιουστίνου και Σοφίας που βρέθηκαν σε ορύγματα φθορών κάτω από τα ψηφιδωτά δάπεδα, όπως και οι πίθοι μεταγενέστερων εγκαταστάσεων στους χώρους της. Ως παρεκκλήσι μπορεί να χρησιμοποιήθηκε αργότερα και η αψιδωτή κατασκευή που βρέθηκε στο νότιο τμήμα της αυλής.

Κινητά ευρήματα. Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ήταν λίγα. Εκτός από αρκετή κεραμική αποθηκευτικών και μαγειρικών κυρίως αγγείων βρέθηκε σπασμένο χάλκινο λυχνάρι στο υπόστρωμα του δαπέδου της κεντρικής αυλής, τέσσερις ακέραιοι πήλινοι λύχνοι, καρφιά και 20 νομίσματα, τα έξι από τα οποία βρέθηκαν καμένα στο ανατολικό τμήμα της κεντρικής αυλής. Πρόκειται για ένα πεντανούμμιο Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας[11] νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως (565-578), ένα δεκανούμμιο Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας ανατολικού νομισματοκοπείου κοπής 572/3, ένα πεντανούμμιο 5ου-6ου αιώνα, ένα δεκανούμμιο 5ου-6ου αιώνα, ένα πεντανούμμιο Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης και ένα δεκανούμμιο 5ου-6ου αιώνα.

Τα υπόλοιπα 14 νομίσματα της ανασκαφής είναι φθαρμένα. Αναγνωρίζεται δεκαεξανούμμιο Ιουστινιανού Α΄ νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης[12] (527-565), φόλλις Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας κοπής 571/2 νομισματοκοπείου Αντιοχείας[13] με οπισθότυπο *M* και κάτω από αυτό officina *Γ*, δύο δεκανούμμια Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας και ένα ακόμη δεκανούμμιο των ίδιων αυτοκρατόρων.

Οδός Ζακύνθου (Ο.Τ. Γ71, οικόπεδο 3Β, Γ. Ζάπρα και κληρονόμων)

Στο παραπάνω οικόπεδο, εκτάσεως 831,19 τ.μ., διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 25/6-17/9/02). Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκαν το νοτιοανατολικό τμήμα του περιβόλου με τετράγωνο πύργο, ως και τμήμα υποκαύστων λουτρού της έπαυλης του 5ου αιώνα (Πίν. 82 α), το μεγαλύτερο τμήμα της οποίας ανασκάφηκε από το Μάρτιο έως το Μάιο του 2002 στο απέναντι οικόπεδο, ιδιοκτησίας Ε. Βαρδαλή (Ο.Τ. 70), στη συμβολή των οδών Ευθυμίας - Γούναρη - Στανίση και Ζακύνθου.

Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,20 μ. τμήμα του, πλ. 1,80 μ., ανατολικού περιβόλου της έπαυλης, που είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και ασβεστοκονίαμα και προσκολλάται στη βόρεια πλευρά τετράγωνου πύργου, εσωτ. διαστ. 5×5μ., ο οποίος αποκαλύφθηκε σε ύψος 2 μ. Στο δυτικό τοίχο του σώζει ίχνος παρειάς θυραίου ανοίγματος, το οποίο αποτελούσε πιθανότατα την κύρια είσοδο της έπαυλης. Κατά συνέπεια ο πύργος χρησίμευε τόσο ως θυρωρείο όσο και για την άμυνα της έπαυλης, καθώς επόπτευε και προστάτευε την είσοδό της. Από το δυτικό τοίχο του πύργου ξεκινά ο νότιος περίβολος της έπαυλης, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 14,10 μ., εμφανίζει μικρότερο πλάτος (1,60 μ.) κοντά στον πύργο και στη συνέχεια διευρύνεται και αποκτά πλάτος 1,80 μ. Προχωρεί βορειοδυτικά σε μήκος 6,50 μ., κατευθύνεται έπειτα προς Δ. μέχρι μήκος 6 μ. και η συνέχειά του πρέπει να αναζητηθεί κάτω από το κράσπεδο της οδού Ζακύνθου.

Η έρευνα του εσωτερικού του πύργου έφερε στο φως δύο λακκοειδείς τάφους με κάλυψη από πλάκες και κατεύθυνση Β.-Ν., οι οποίοι είναι προγενέστεροι του πύργου και χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ο ένας από αυτούς (δυτικός) βρέθηκε ακέραιος και περιείχε ακτέριστη ταφή ενηλίκου, ενώ ο δεύτερος περιείχε μόνον τα κάτω άκρα του νεκρού και σιδερένιο εγχειρίδιο.

Εσωτερικά του περιβόλου και σε βάθος -1,40 μ. από το επίπεδο της οδού Ζακύνθου αποκαλύφθηκαν δύο χώροι υποκαύστων με αντίστοιχα «πρεφούρνια», που ανοίγονταν σε ορθογώνιο χώρο, σωζ. διαστ. 4,50×3,50 μ., όπου συγκέντρωναν τα κάρβουνα. Στη νοτιοδυτική γωνία του τελευταίου χώρου αποκαλύφθηκε ορθογώνιος πεσσός, διαστ. 1,20×0,90 μ. και σωζ. ύψ. 0,60 μ., κατασκευασμένος από αργολιθοδομή, από τον οποίο ξεκινά αγωγός ορθογώνιας διατομής, πλ. 0,20 μ., που εισέρχεται μέσα στο νότιο περίβολο και έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Εξωτερικά του νότιου τοίχου του ίδιου χώρου βρέθηκε μολύβδινος αγωγός, διαμ. 0,10 και μήκ. 6,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος περνά κάτω από τον κτιστό αγωγό και στη συνέχεια πάνω από δεύτερο, παράλληλο προς τον προηγούμενο, κτιστό αγωγό, πλ. 0,30 και σωζ. μήκ. 6 μ., ο οποίος ήταν πιθανώς ο αποχετευτικός αγωγός των νερών του αιθρίου της έπαυλης και έσωζε την κάλυψή του από ασβεστοκονίαμα.

Από τα αναγνώσιμα νομίσματα που έδωσε η ανασκαφή, το ένα (Ν.10), είναι αυτοκρατορικών χρόνων 2ου-3ου αιώνα, άλλο ένα (Ν. 9) της ίδιας περιόδου, πολύ φθαρμένο και διαβρωμένο και ένα (Ν. 8) του 4ου-5ου αιώνα. Στον εμπροσθότυπο μόλις διακρίνεται προτομή αυτοκράτορα κατά κρόταφον προς τα δεξιά και επιγραφή. Στον οπισθότυπο αυτοκράτορας ιστάμενος προς τα δεξιά. Σέρνει με το δεξί του χέρι αιχμάλωτο και φέρει

11. Μ. Γαλάνη-Κρίκου - Ι. Τουράτσογλου - Η. Τσούρτη, *Συλλογή Ηλία Καντά, Βυζαντινά Νομίσματα*, Αθήνα 2000, αριθ. κατ. 4.31.

12. D.M. Metcalf, *The Copper Coinage of Thessalonica under Justinian I*, Wien 1976, Var. Xi a (large), αριθ. 116-133. Γαλάνη-Κρίκου - Τουράτσογλου - Τσούρτη, ό.π., αριθ. κατ. 3.62.

13. Γαλάνη-Κρίκου - Τουράτσογλου - Τσούρτη, ό.π., αριθ. κατ. 4.77.

δόρυ στο αριστερό. Από τα υπόλοιπα ευρήματα της ανασκαφής αξίζει να αναφερθεί σώμα ανοικτού γυάλινου πιάτου, στην εξωτερική επιφάνεια του οποίου απεικονίζεται γραπτώς κεφαλή κατά κρόταφον με φωτοστέφανο και έμπροσθεν αυτής χριστόγραμμα.

Οδός Φλωρίνης (Ο.Τ. Γ47, οικόπεδο 04)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα με κατεύθυνση Α.-Δ. και πίθος κατά χώραν. Ο πίθος έχει διάμετρο 0,80 μ., σωζόμενο ύψος 0,50 μ. και πάχος τοιχωμάτων 0,02 μ.

Τα αποσπασματικά ευρήματα ανήκουν σε κάποιο από τα σπίτια του αρχαίου οικισμού που υπήρχε στην περιοχή και χρονολογούνται στον 4ο αιώνα.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Κολινδρός

Στη θέση Γελαδαριά του Κολινδρού, κοντά στη γυναικεία μονή του Αγίου Αθανασίου, 2 χλμ. περίπου νοτιοανατολικά του οικισμού, διεξήχθηκε μικρή σωστική ανασκαφική έρευνα με αφορμή την άδεια εγκατάστασης κινητής τηλεφωνίας, λόγω παρουσίας επιφανειακής κεραμικής.

Κατά την έρευνα διαπιστώθηκε μόνον η ύπαρξη κεραμικής υστερορωμαϊκών- παλαιοχριστιανικών χρόνων στο επιφανειακό στρώμα, χωρίς ίχνη κτίσματος ή τάφων.

Κίτρος (Πύδνα)

Επισκοπικός ναός

Με χρηματοδότηση του ΥΜΑΘ συνεχίστηκε η ανασκαφή της μεσοβυζαντινής επισκοπής Κίτρους, η οποία είχε διακοπεί από το 1989 (Πίν. 82 β).

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

«Δίκτυο Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας: Πρόσωπο και Χαρακτήρας»

Το πρόγραμμα «Δίκτυο Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Κεντρικής Μακεδονίας: Πρόσωπο και Χαρακτήρας» εντάχθηκε στις δραστηριότητες της Εφορείας από τον Οκτώβριο του 2002 ως υποέργο του έργου «Βυζαντινή Κεντρική Μακεδονία» που προβλέπεται από το Γ΄ ΚΠΣ. Στόχος του προγράμματος είναι η θωράκιση των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων των νομών Θεσσαλονίκης, Κιλκίς και Πιερίας, που επιτυγχάνεται με τη συστηματική περιγραφή, την τεκμηρίωση, αρχιτεκτονική και φωτογραφική, και τη χαρτογράφησή τους.

Βάση του προγράμματος αποτελεί ο κατάλογος των 171 κηρυγμένων μνημείων που καταγράφονται στην περιοχή και ορίζει το minimum του αριθμού των δελτίων[14] που συντάσσονται. Εννοείται ότι κατά την εκπόνηση του προγράμματος το πρόσωπο της περιοχής εμπλουτίζεται και με αθησαύριστα στην έρευνα ευρήματα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ - Σ.Β. ΣΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Σοχός

Άγιος Γεώργιος

Η τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του Αγίου Γεωργίου στον Σοχό, χαρακτηρισμένη ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 357/Β/24-6-1983), κτίστηκε στο β΄ μισό του 18ου αιώνα και είναι τυπικό παράδειγμα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της τουρκοκρατίας. Το 2002 συντηρήθηκε το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού, δύο από τις εικόνες του οποίου φέρουν τις χρονολογίες 1805 και 1806. Κατά τις εργασίες συντήρησης φάνηκε ότι κατά το παρελθόν είχαν γίνει τρεις τουλάχιστον προσπάθειες «ανακαίνισής» του. Ο διάκοσμος, ξυλόγλυπτος και γραπτός, είναι φυτικός. Τα ανάγλυφα μέρη του τέμπλου είναι επιχρυσωμένα, ενώ το βάθος τους και ορισμένες λεπτομέρειές του τονίζονται με ζωηρό χρώμα, ερυθρό, κυανό του κοβαλτίου και πράσινο. Στις εργασίες συντήρησης συμπεριελήφθησαν τα βημόθυρα του κυρίως ναού και του νότιου παρεκκλησίου του Αγίου Χριστοφόρου καθώς και τα δύο ζεύγη Σταυρών και Λυπηρών.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Απολλωνία

Νικομηδινό

Στο Νικομηδινό, που σήμερα ανήκει διοικητικά στο Δήμο Απολλωνίας, εντοπίστηκε, κυρίως από την επιφανειακή κεραμική, αλλά και από αρχαία μάρμαρα, αριθ-

14. Με τον όρο «δελτίο μνημείου» – λήμμα στην πραγματικότητα – εννοούμε την οριστική περιγραφή, ερμηνεία και τεκμηρίωση του καθενός.

μός θέσεων με αρχαιολογικό ενδιαφέρον, που ανάγονται χρονικά τουλάχιστον στους ρωμαϊκούς, παλαιοχριστιανικούς και ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Το Νικομηδινό στα βυζαντινά χρόνια ονομαζόταν *Βορένον*, όνομα που συναντάται για πρώτη φορά στα 1416, σε γράμμα του τότε μητροπολίτη Θεσσαλονίκης φυλασσόμενο σήμερα στα αρχεία της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους. Στο 16ο αιώνα συναντάται σε φορολογικά κατάστιχα ως *Βορονός* και *Βορένος* και το 1862 ως *Βιρένος*, *Βερένος* και *Βουρέν*. Το 1926 μετονομάστηκε σε Νικομηδινόν, μετά την εγκατάσταση εκεί προσφύγων από τη Νικομήδεια.

Η σημαντικότερη αρχαιολογική θέση βρίσκεται στο «λόφο του Αγίου Δημητρίου», περί το 1 χλμ. νότια του χωριού, στην κορυφή του οποίου υπάρχει νεότερο εξωκκλήσι αφιερωμένο στον άγιο Δημήτριο. Τα ορατά αρχαία ερείπια καταλαμβάνουν χέρσα έκταση περίπου ενός στρέμματος, γύρω από την οποία υπάρχουν σιταροχώραφα. Για να δοθεί η περιοχή σε καλλιέργεια περί το 1960 αποφασίστηκε η εκχέρσωσή της και έτσι ξεριζώθηκαν και σπρώχθηκαν στο παρακείμενο ρέμα εκατοντάδες κυβικά μέτρα χώματος μαζί με ό,τι είχε διασώσει ο χρόνος από τα αρχαία κτίσματα που υπήρχαν εκεί. Τότε βρέθηκαν και περισυνελέγησαν αρχιτεκτονικά μέλη μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής, που εκριζώθηκε κατά τη διαδικασία αυτή. Τα μέλη αυτά συγκέντρωσαν και φύλαξαν οι κάτοικοι στο χώρο του παρακείμενου κοιμητηρίου. Από εκεί τα συγκεντρώσαμε σε αίθουσα που μας παραχώρησε τον Οκτώβριο του 2002 ο Δήμος Απολλωνίας στο ισόγειο του κοινοτικού καταστήματος του Νικομηδινού. Στην ίδια αίθουσα η Εφορεία φυλάσσει όσα αρχαία αντικείμενα περιέρχονται στην κατοχή της από επιφανειακές έρευνες αρχαιολόγων της Εφορείας ή κατοίκων του χωριού στην ευρύτερη περιοχή του Νικομηδινού.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

Το έτος 2002 ξεκίνησε πρόγραμμα καταγραφής εικόνων, παλαιτύπων και κειμηλίων που φυλάσσονται σε ναούς του Νομού Θεσσαλονίκης και ανήκουν στην εκκλησιαστική αρμοδιότητα των Ιερών Μητροπόλεων Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου (ναός Αγίας Τριάδος Μοδίου), Λαγκαδά (μητροπολιτικός ναός Αγίας Παρασκευής, ναός Αγίου Αθανασίου Λητής, Κοιμήσεως Θεοτόκου Δρυμού, Αγίου Γεωργίου και Αγίου Τρύφωνος Μελισσοχωρίου, Αγίας Παρασκευής Νικομηδινού) και Μητροπόλεως Πολυκάστρου και Γουμενίσσης (ναός Αγίου Γεωργίου στην Κάτω Γέφυρα του Νομού Θεσσαλονίκης). Τις καταγραφές διενήργησε ο έκτακτος αρχαιολόγος της Εφορείας Κ. Κατσίκης, εκτός από την καταγραφή στο μητροπολιτικό ναό της Αγίας Παρασκευής στον Λαγκαδά, την οποία διενήργησε η αρχαιολόγος Αικ. Τσανανά. Αντίγραφο των καταγραφών εστάλη σε όλες τις περιπτώσεις στις οικείες μητροπόλεις και τους ναούς, όπου διενεργήθηκαν αυτές.

Μόδι

Ναός Αγίας Τριάδος

Στον ενοριακό ναό της Αγίας Τριάδος στο Μόδι, που είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 19ου αιώνα, με τοιχογραφίες που διατηρούνται εν μέρει και χρονολογούνται στα 1877 και ξυλόγλυπτο τέμπλο του τέλους του 19ου αιώνα, κατεγράφησαν 74 φορητές εικόνες, στην πλειονότητά τους του 19ου αιώνα (σε μερικές αναγράφονται οι χρονολογίες 1833, 1840, 1860, 1872) και τα βημόθυρα του Ιερού Βήματος. Επίσης κατεγράφησαν 24 παλαιά βιβλία (Μηναία, Πεντηκοστάρια, Παρακλητική, Τριώδια, Απόστολος, Ευαγγέλιον, Ανθολόγιον και Τευχίδιο Βυζαντινής Μουσικής). Ορισμένα εξ αυτών είναι εκδόσεις των ετών 1512, 1593, 1626, 1815, 1820.

Λαγκαδάς

Ναός Αγίας Παρασκευής

Στο μητροπολιτικό ναό Αγίας Παρασκευής Λαγκαδά κατεγράφησαν 94 φορητές εικόνες, ένας εσταυρωμένος, 44 παλαιά βιβλία και 39 λειτουργικά αντικείμενα.

Λητή

Ναός Αγίου Αθανασίου

Ο ενοριακός ναός του Αγίου Αθανασίου στη Λητή είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 19ου αιώνα με ημικυκλική κόγχη ανατολικά και ανοικτή στοά (χαγιάτι) στη νότια όψη, όπου θύρα εισόδου, με λίθινο λαξευτό περιθύρωμα. Στην ίδια πλευρά είναι εντοιχισμένες δύο ιδρυτικές επιγραφές με χρονολογία 1802. Στο εσωτερικό του ναού, στην κόγχη της πρόθεσης, διατηρείται τοιχογραφία του 19ου αιώνα με παράσταση Δέησης. Το ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο φέρει αξιόλογες μεταβυζαντινές φορητές εικόνες. Ο ναός είναι τρισυπόστατος και για τούτο στο πάχος του ανατολικού τοίχου ανοίγονται πέντε εν συνόλω κόγχες, τρεις στο βόρειο τμήμα και δύο στο νότιο. Η διάταξη των εικόνων στο τέμπλο και η ύπαρξη τριών ζευγών βημοθύρων - ένα ζεύγος βημοθύρων στο κεντρικό κλίτος και από ένα στα πλάγια - επιβεβαιώνει αυτή τη λειτουργία του ναού. Η καταγραφή του 2002 στο ναό του Αγίου Αθανασίου απέδωσε 149 εικόνες, τρία

ζεύγη βημοθύρων και ένα ξύλινο αρτοφόριο. Οι παλαιότερες χρονολογημένες δι' επιγραφής εικόνες είναι των ετών 1766 και του 1769.

Δρυμός

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Στον ενοριακό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον Δρυμό, που βρίσκεται στη θέση μεταβυζαντινής τρίκλιτης βασιλικής που κατεδαφίστηκε στο α΄ μισό του 20ού αιώνα, είχαν καταγραφεί ήδη το 1983 εννέα φορητές εικόνες. Στην καταγραφή του 2002 κατεγράφησαν επιπλέον 103 φορητές εικόνες, δύο τμήματα επιστυλίου τέμπλου, τρεις ξύλινοι σταυροί λιτανείας και ένας αργυρός, 12 παλαίτυπα βιβλία και ένα τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης. Αρκετές από τις εικόνες είναι ενυπόγραφα έργα Κολακιωτών ζωγράφων. Αξιόλογη είναι η λατρευτική εικόνα του ναού, έργο πιθανότατα του 18ου αιώνα. Ανάμεσα στις χρονολογημένες δι' επιγραφής εικόνες, οι παλαιότερες ανήκουν στα έτη 1769 και 1792.

Μελισσοχώρι

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο ενοριακός ναός του Μελισσοχωρίου τιμάται στο όνομα του Αγίου Γεωργίου και είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Νεότερη μαρμάρινη επιγραφή εντοιχισμένη εξωτερικά, πάνω από τη νότια θύρα, τον χαρακτηρίζει ως κτίσμα του 1744, ενώ η ίδια χρονολογία έχει χαραχθεί στο αρμολόγημα του εξωτερικού βόρειου τοίχου του ναού. Στους εσωτερικούς τοίχους υπήρχαν τοιχογραφίες, μικρό δείγμα των οποίων αποκαλύφθηκε πρόσφατα στο νότιο τοίχο. Στο πρόσφατα συντηρημένο τέμπλο συνδυάζεται ο ξυλόγλυπτος με το γραπτό διάκοσμο. Η διάταξη των δεσποτικών εικόνων και η ύπαρξη και δεύτερου ζεύγους βημοθύρων στο νότιο κλίτος αποτελεί ένδειξη ότι ο ναός ήταν δισυπόστατος. Επιπλέον στο ναό λατρεύονται δύο μεγάλες εικόνες του αγίου Δημητρίου με σκηνές από το βίο του, οπότε είναι πιθανόν το νότιο κλίτος να λειτουργούσε κάποτε ως παρεκκλήσι του Αγίου Δημητρίου, άποψη που ενισχύεται και από την πληροφορία για ύπαρξη τοιχογραφικού διακόσμου με σκηνές από το βίο του αγίου Δημητρίου στο νότιο τοίχο. Το έτος 2002 κατεγράφησαν 141 εικόνες, ζεύγος παλαιών εξαπτέρυγων, αρτοφόριο, δίπτυχο με ονόματα, μία πινακίδα με παραστάσεις σε σιντέφι, 5 ζεύγη στεφάνων γάμου, 3 αστερίσκοι και 5 λαβίδες θείας μετάληψης. Επίσης, κατεγράφησαν 53 παλαιά βιβλία (Ευαγγέλια, μηναία, ακολουθίες αγίων, εγχειρίδια βυζαντινής μουσικής, ευχολόγια, ένα Τυπικό καθώς και έκδοση της Αγίας Γραφής του 1821). Μερικές από τις εικόνες ανήκουν στα μέσα του 17ου αιώνα.

Ναός Αγίου Τρύφωνος

Στο νεόδμητο κοιμητηριακό ναό του Αγίου Τρύφωνος, που αντικατέστησε παλαιότερο, κατεγράφησαν 11 φορητές εικόνες αναρτημένες στο νέο τέμπλο και στους τοίχους, τρία τμήματα επιστυλίων τέμπλου και ένας Εσταυρωμένος. Πολλές εικόνες του παλαιού κοιμητηριακού ναού φυλάσσονται στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Νικομηδινό

Ναός Αγίας Παρασκευής

Στον ενοριακό ναό του Νικομηδινού, που τιμάται στο όνομα της Αγίας Παρασκευής, κτίσμα του 1974, φυλάσσονται φορητές εικόνες και τμήματα του ξυλόγλυπτου τέμπλου του παλαιού ναού του χωριού, που η ίδρυσή του ανάγεται τουλάχιστον στο α΄ μισό του 19ου αιώνα, όπως μαρτυρούν οι επιγραφές που διακρίνονται πάνω σε μερικές εικόνες. Κατεγράφησαν συνολικά 28 φορητές εικόνες, ένα τμήμα επιστυλίου τέμπλου, ένας Εσταυρωμένος με ζεύγος ξυλόγλυπτων δρακόντων και ένα ζεύγος βημοθύρων.

Κάτω Γέφυρα

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο Άγιος Γεώργιος στην Κάτω Γέφυρα είναι τρίκλιτη μεταβυζαντινή βασιλική του 19ου αιώνα με περίστωο στη δυτική και τη νότια πλευρά του. Σώζεται το παλαιό τέμπλο του ναού, το οποίο όμως έχει επιχρωματιστεί με λαδομπογιά. Στο ναό φυλάσσονται και καταγράφηκαν συνολικά 39 φορητές εικόνες, ζεύγος βημοθύρων, εσταυρωμένος και λάβαρο λιτανείας. Στις φορητές εικόνες εμφανίζονται οι χρονολογίες 1869 και 1872 και οι περισσότερες είναι έργα Κολακιωτών ζωγράφων.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑΣ

Η δραστηριότητα του νεοϊδρυθέντος Γραφείου της Εφορείας στη Γουμένισσα έχει ως εξής:

Πραγματοποιήθηκαν αυτοψίες σε κηρυγμένους ναούς της Παιονίας, όπου έγινε καταγραφή των προβλημάτων τους, στερεωτικών, συντήρησης κλπ., και νέα φωτογράφησή τους. Είναι οι ναοί Αγίου Γεωργίου οικισμού Ανύ-

δρου, Γεννήσεως της Θεοτόκου οικισμού Ομαλού, Αγίων Πέτρου και Παύλου στο Πεντάλοφο, Αγίου Γεωργίου Γουμένισσας, Αγίας Παρασκευής Καστανερής, Αγίου Αθανασίου στην Κάρπη, Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου στο Στάθη, Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ στη Γερακώνα, Αγίας Κυριακής στη Φιλυριά, Κοίμησης Θεοτόκου Κούπας, Αγίου Νικολάου Γοργόπης, Αγίου Αθανασίου Τούμπας. Επίσης πραγματοποιήθηκαν αυτοψίες σε εντοπισμένους κατά το παρελθόν αρχαιολογικούς χώρους για έλεγχο της σημερινής κατάστασης.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κορομηλιά Δήμου Χέρσου

Δυτικά του οικισμού Κορομηλιά, στο μέσον της διαδρομής για τον Χέρσο, ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα εντοπισμένου από εικοσαετίας και περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου. Βρέθηκε το ανατολικό τμήμα τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής[15]. Η μοναδική αψίδα φέρει μία αντηρίδα στον άξονά της. Στα ανατολικά πέρατα των πλάγιων κλιτών ανοίγεται από μία θύρα. Όλα τα δάπεδα καλύπτονταν με ψηφιδωτό από μεγάλες μαρμάρινες ψηφίδες, οι οποίες στο δάπεδο του Ιερού Βήματος σχημάτιζαν σκούρους γαλάζιους ρόμβους μέσα σε λευκό βάθος.

Από τις κιονοστοιχίες βρέθηκαν πεσμένα κατά χώραν τρία τμήματα ισάριθμων κιόνων και τρία ιωνικά κιονόκρανα με συμφυές επίθημα. Γράμματα-οικοδομικά σύμβολα χαραγμένα στους κίονες και στα κιονόκρανα σηματοδοτούσαν πιθανώς τη θέση του κάθε ζεύγους κίονα-κιονοκράνου επί του στυλοβάτη. Άλλα ευρήματα ήταν πολλά θραύσματα από μαρμάρινα διάτρητα και μη θωράκια με φολιδωτό διάκοσμο, βάσεις κιόνων, επίμηλα πεσσίσκων, κιονόκρανο κιβωρίου, αμφικιονίσκος παραθύρου, λιγοστή κεραμική. Το μνημείο τοποθετείται με μεγάλη πιθανότητα στον 6ο αιώνα.

Η ανασκαφική έρευνα, στην οποία έλαβε μέρος ο αρχαιολόγος Π. Καψούδας, θα συνεχιστεί προκειμένου να αποκαλυφθεί και ο υπόλοιπος ναός και τυχόν προσκτίσματά του.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σε αυτοψίες που πραγματοποιήθηκαν στο Νομό Κιλκίς με αφορμή τον έλεγχο αιτημάτων ιδιωτών εντοπίστηκαν από επιφανειακή κεραμική μερικοί χώροι αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Ενδιαφέρον που ανάγεται στους ύστερους ρωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους υπάρχει στη θέση Άνω Παλιούρια του Λιμνότοπου και στο χερσολίβαδο αριθ. 5.691 του αγροκτήματος Γουμένισσας στη θέση Τσαρκφίστε.

Στο Μυλοχώρι, σε αυλή σπιτιού ιδιοκτησίας Ζ. Γαβριηλίδου, εντοπίστηκαν δύο δωρικά κιονόκρανα άγνωστης προέλευσης και στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Θ. Μεζερίδη, σε σωρό μπάζων δίπλα στο δρόμο, βρέθηκε μαρμάρινο ρωμαϊκό άγαλμα, σωζ. ύψ. 0,98 μ., που παραδόθηκε τελικά από την αστυνομία στο Μουσείο του Κιλκίς.

Τέλος, στο Πολύπετρο εντοπίστηκαν ένα μεταβυζαντινό γεφύρι και δύο νερόμυλοι, ενώ νερόμυλοι βρέθηκαν και στη θέση Μύλοι μεταξύ Γουμένισσας - Γρίβας, στην Κάτω Ποταμιά, στη θέση Μπαξέδες και στη θέση Γκάμπροβο της Γοργόπης.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Από τον Α. Καδίγκο, κάτοικο Πολυπέτρου, παραδόθηκαν: από τη θέση Ίσβορ της Φιλυριάς πέντε νομίσματα που κατεγράφησαν με αριθ. Δ8/02, και τμήμα ενεπίγραφης στήλης, που παραδόθηκε στη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. Πρόκειται για: 1) τεσσαρακοντανούμμιο α΄ μισού 6ου αιώνα, 2) υπέρπυρο Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου και Μιχαήλ Θ΄ (1294-1303) (class II), 3) τραχύ νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης πιθανώς Μιχαήλ Η΄, Ανδρονίκου Β΄ ή Ανδρονίκου Γ΄, 4) τραχύ νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης Ανδρονίκου Β΄ (class XXXVII) και 5) δηνάριο Στεφάνου Ούρεση ΙΙ Μιλούτιν (Σερβία 1282-1321). Ο ίδιος παρέδωσε από τη θέση Γκορμπίστα Ρουσαλίοι του Πολυπέτρου δύο νομίσματα: ασσάριο νομισματοκοπείου Κυζίκου 4ου αιώνα και δηνάριο Στεφάνου Ούρεση ΙΙ Μιλούτιν (Σερβία 1282-1321).

Ο Ν. Γραμματικός παρέδωσε ένα δεκαεξανούμμιο Ιουστινιανού Α΄ κοπής Θεσσαλονίκης από τη θέση Κουρί του Πολυπέτρου.

Ο Α. Νοβρατίδης, κάτοικος Κορομηλιάς, παρέδωσε από το λόφο Καστέλλι ή Προφήτης Ηλίας της Κορομηλιάς τρία χάλκινα νομίσματα και ένα χάλκινο περίαπτο ελληνιστικών χρόνων, ένα, αδιάγνωστο κατά τα λοιπά, χάλκινο νόμισμα 4ου αι. μ.Χ., ένα οκτανούμμιο Ιουστινιανού Α΄, καθώς και δύο μαρμάρινα κιονόκρανα πιθανώς προερχόμενα από κιβώριο Αγίας Τράπεζας, που κατεγράφησαν με αριθ. Δ46/02.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Η Εφορεία συμμετείχε στις εορταστικές εκδηλώσεις των «Θεοτοκίων 2002», που πραγματοποιήθηκαν στη

15. Δ. Μακροπούλου, Τοπογραφικά Νομού Κιλκίς, *ΑΕΜΘ* 16 (2002), σ. 364. *Αρχαιολογικοί Χώροι και Μνημεία του Νομού Κιλκίς*, Οδηγός της Έκθεσης, Θεσσαλονίκη 2004², σ. 5. *Σωστικές ανασκαφές 2004, Λουτρά Παράδεισος (Μπέη Χαμάμ)*, Οδηγός της Έκθεσης, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 13.

Γουμένισσα από 11 έως 18 Αυγούστου, με έκθεση φωτογραφίας. Την οργάνωση της έκθεσης επιμελήθηκε η αρχιτέκτων Ξ. Σαββοπούλου με θέμα «Μεταβυζαντινές εκκλησίες της Παιονίας χθες και σήμερα». Για τη συμμετοχή απονεμήθηκε στην Εφορεία αναμνηστική πλακέτα.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ-ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Κάστρο Πλαταμώνα

Με χρηματοδότηση του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης έγιναν εργασίες συντήρησης και διαμόρφωσης μέσα στο κάστρο του Πλαταμώνα. Συγκεκριμένα συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες του ναού Γ΄, αντικαταστάθηκε το παλαιό πρόχειρο στέγαστρο του ίδιου ναού που είχε φθαρεί και επεκτάθηκε ο υπάρχων εκθεσιακός χώρος, που βρίσκεται δυτικά του σύγχρονου ναού της Αγίας Παρασκευής.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σε περιοδείες που έγιναν στο Νομό Πιερίας με διάφορες αφορμές εντοπίστηκαν από επιφανειακή κεραμική νέοι χώροι με πιθανό αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Από αυτούς σημαντικότεροι είναι οι δύο παρακάτω: στη θέση Σταυρός της περιοχής Αδριανός του Δημοτικού Διαμερίσματος Σβορώνου του Δήμου Κατερίνης εντοπίστηκε κεραμική ύστερων ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων και στη θέση Μισέλι του Δήμου Κατερίνης, στο αγροτεμάχιο αριθ. 1985 του Α. Καραπαναγιώτη, κεραμική των βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων.

Στο Μελιάδι του Δήμου Ελαφίνας βρέθηκε κατόπιν υποδείξεως του δασκάλου του χωριού κ. Λαγόπουλου ταφικό κτίσμα (cubiculum) των παλαιοχριστιανικών χρόνων και στην κορυφή του λόφου Άη-Λιας ή Προφήτης Ηλίας της Νεοκαισάρειας, κατόπιν υποδείξεως του ενοικιαστή του εκεί κτήματος Χ. Τσιαλού, βυζαντινός ναός, για τον οποίο είχαν καταγραφεί στην Εφορεία ήδη από το 1981 τα πρώτα στοιχεία. Από το ναό διακρίνεται με σαφήνεια το εσωτερικό μέτωπο της ημικυκλικής αψίδας του ιερού του, τμήμα των εσωτερικών μετώπων των πλευρικών τοίχων του κυρίως ναού καθώς και τμήμα του τοίχου που μεσολαβεί μεταξύ του νάρθηκα και του κυρίως ναού. Η τοιχοποιία αποτελείται από ημίεργους λίθους που οριοθετούνται από οριζόντια τοποθετημένα κομμάτια πλίνθων. Ως συνδετικό υλικό έχει χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα ενώ ίχνη επίχρισης με ασβεστοκονίαμα διακρίνονται στην κόγχη του ιερού. Στο εσωτερικό του ναού εντοπίστηκαν τμήματα κιόνων, διαμ. 0,29 μ., κατασκευασμένων από λευκό χοντρόκοκκο μάρμαρο. Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 9,90×4,25 μ. και η αψίδα σώζεται σε ύψος 1,25 μ.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ

2003 [16]

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου

Κατά το έτος 2003 οι εργασίες είχαν στόχο τη στεγανοποίηση και στερέωση της στέγης του βόρειου υπερώου. Για το λόγο αυτό εκκενώθηκε ο χώρος από όλα τα αποθηκευμένα σε αυτόν αντικείμενα και μηχανήματα, καθαρίστηκε και προστατεύθηκε το δάπεδό του με νάιλον και μαδέρια. Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν ικριώματα περιμετρικά στις τοιχοποιίες του και δημιουργήθηκαν δάπεδα εργασίας προκειμένου να προσεγγίζουμε τα ξύλα της οροφής του.

Επίσης συμπληρώθηκαν καθ' ύψος τα δάπεδα εργασίας της βόρειας όψης του μνημείου, της ανατολικής και δυτικής όψης του βόρειου υπερώου ούτως ώστε να προσεγγίζουν τη στέγη και τέλος ελέγχθηκε, συντηρήθηκε και συμπληρώθηκε καθ' ύψος και το ηλεκτρικό αναβατόριο της βόρειας όψης.

Από τα μέσα Μαΐου ξεκίνησε η τοποθέτηση δαπέδων εργασίας στο εσωτερικό του ναού, στη νότια όψη της βόρειας τοξοστοιχίας, από το δάπεδο του κεντρικού κλίτους μέχρι το ύψος της στέγης, προκειμένου να εκτελεστούν οι προβλεπόμενες από τη μελέτη στερέωσης εργασίες στην ανωδομή της βόρειας τοξοστοιχίας του μνημείου.

Ακολούθως κατασκευάστηκε προστατευτικό στέγαστρο στη στέγη του βόρειου υπερώου. Το στέγαστρο κατασκευάστηκε με σωλήνες, καλύφθηκε με φύλλα λαμαρίνας και υπερκάλυψε την επιφάνεια της στέγης. Ταυτόχρονα μελετήθηκε το δίκτυο απορροής των ομβρίων και τοποθετήθηκε νεροσυλλέκτης σε ολόκληρο το μήκος του βόρειου τμήματος της στέγης του κεντρικού κλίτους. Ακολούθησε η αποκεράμωση και η απομάκρυνση του διαβρωμένου πετσώματος στη στέγη του βόρειου υπερώου.

16. Τα Χρονικά του 2003 δεν αποτελούν την ετήσια έκθεση του προϊσταμένου της Εφορείας.

Παράλληλα στο εσωτερικό του ναού στη νότια όψη της βόρειας τοξοστοιχίας στην ανωδομή, έγινε απομάκρυνση επιχρισμάτων σε θέσεις ρηγματώσεων ή σε θέσεις που τα επιχρίσματα ήταν φουσκωμένα-διαβρωμένα. Επίσης απομακρύνθηκαν όλα τα επιχρίσματα που ήταν μισοκατεστραμμένα από τη βόρεια όψη της βόρειας τοξοστοιχίας πάνω από τη στέγη του βόρειου υπερώου. Στην τοιχοποιία που αποκαλύφθηκε τρέχει σε ολόκληρο το μήκος ξύλινος ποταμός, διαστ. 0,15×0,20 μ., που εμφανίστηκε σε άριστη κατάσταση. Στην ίδια τοιχοποιία έγιναν καθαρισμοί διαβρωμένων αρμολογημάτων και αντικατάστασή τους με νέα, τοπικές ανακτίσεις και τέλος απομάκρυνση του παλιού ηλεκτρολογικού δικτύου και εγκατάσταση καινούργιου.

Διερευνήθηκε η κατάσταση της νότιας όψης της βόρειας τοξοστοιχίας στην ανωδομή της, πάνω από το βόρειο υπερώο. Στην τοιχοποιία αυτή απομακρύνθηκαν τα επιχρίσματα σε θέσεις ρηγματώσεων ή όπου ήταν φουσκωμένα. Οι ρηγματώσεις δεν συνεχίζονταν στην τοιχοποιία, η οποία άλλωστε εμφανίστηκε σε άριστη κατάσταση (ανακτίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα). Ακολούθησε αρχιτεκτονική και φωτογραφική τεκμηρίωση και επανατοποθετήθηκαν τα επιχρίσματα.

Στη στέγη του βόρειου υπερώου απομακρύνθηκαν οι επιτεγίδες και έγινε ενίσχυση ή αντικατάσταση (ανάλογα με την περίπτωση) των ξύλων των ζευκτών στην έδρασή τους στη βόρεια τοιχοποιία. Τα νέα τμήματα των ξύλων τοποθετήθηκαν με εντορμίες, κόλλα και καρφιά. Τέλος, ολόκληρη η περιοχή έδρασης του κάθε ζευκτού αγκαλιάστηκε με ανοξείδωτες λάμες που στερεώθηκαν με οκτώ μπουλόνια από κάθε πλευρά. Η κάθε λάμα έφερε στη βάση της και οριζόντιο τμήμα, το οποίο για καλύτερη πρόσφυση και συνεργασία στερεώθηκε σε τσιμεντένιο μαξιλάρι που κατασκευάστηκε δίπλα από τα ξύλα στην τοιχοποιία. Όλες οι πακτώσεις των ξύλων αλείφθηκαν με πίσσα και όλα τα ξύλα παλιά και νέα περάστηκαν με αντιπυρικό υγρό και βάφτηκαν στο προϋπάρχον χρώμα. Ανακτίστηκαν οι πέριξ των πακτώσεων των ζευκτών περιοχές για να ακολουθήσουν οι διατρήσεις. Αντικαταστάθηκαν ή ενισχύθηκαν και οι δώδεκα εδράσεις των ζευκτών στη βόρεια τοιχοποιία. Τα ίδια ζευκτά στη νότια έδρασή τους εμφανίστηκαν σε άριστη κατάσταση.

Στη συνέχεια απομακρύνθηκαν οι τέσσερις παλιές διαβρωμένες τεγίδες που υπήρχαν πάνω από τα ζευκτά και επανατοποθετήθηκαν επτά (τρεις νέες τεγίδες στα ενδιάμεσα διαστήματα).

Σε συνεργασία με το μελετητή έγινε αναπροσαρμογή της μελέτης στερέωσης στα κτιριοδομικά δεδομένα του μνημείου. Έτσι κάθε ραφή που προβλεπόταν να γίνει στην ανωδομή της ανατολικής, δυτικής και βόρειας τοιχοποιίας του υπερώου, ενισχύθηκε με τέσσερις ράβδους Φ20 με νευρώσεις τοποθετημένες ανά δύο σε ζεύγη και συγκολλημένες στο άνω άκρο τους με την αρχική ράβδο ραφής της κοιλοδοκού στην τοιχοποιία, που φέρει άλλωστε και την πλάκα αγκύρωσης. Οι νέες διατρήσεις έγιναν από το άνω μέρος της τοιχοποιίας και έχουν βάθος μέχρι τα τόξα των παραθύρων της ανωδομής. Έτσι στην ανατολική και δυτική τοιχοποιία αντί των έξι προβλεπόμενων διατρήσεων στην καθεμά έγιναν από 30, στη δε βόρεια τοιχοποιία αντί των 20 διατρήσεων έγιναν 100. Μόνο στη νότια τοιχοποιία του βόρειου υπερώου οι διατρήσεις παρέμειναν 13.

Ταυτόχρονα ολοκληρώθηκε και η τοποθέτηση της κοιλοδοκού, περιμετρικά στη στέγη πάνω από τις τεγίδες. Η κοιλοδοκός φθάνει στο εργοτάξιο σε τρίμετρα κομμάτια. Ανεβαίνει στη στέγη όπου σημαδεύονται ακριβώς επάνω της οι θέσεις των διατρήσεων, οι θέσεις όπου θα συγκολληθούν οι λάμες όπου θα στερεωθούν τα δύο φύλλα betoform, και τέλος οι θέσεις όπου θα κολληθούν οι λάμες για την καλύτερη πρόσφυση της κοιλοδοκού στις τεγίδες. Στη συνέχεια η κοιλοδοκός πηγαίνει στο μηχανουργείο, όπου ανοίγονται οι οπές και συγκολλούνται οι λάμες και μετά στο γαλβανιστήριο, όπου γαλβανίζεται εν θερμώ. Τέλος, τα τμήματα της κοιλοδοκού επανέρχονται στο εργοτάξιο, όπου και τοποθετούνται στην προκαθορισμένη θέση τους, συγκολλούνται μεταξύ τους με ηλεκτροκόλληση, «ράβονται» με τις τοιχοποιίες με τις ντίζες και με τις τεγίδες με μπουλόνια. Με την ολοκλήρωση της τοποθέτησης της κοιλοδοκού περιμετρικά στις τοιχοποιίες της ανωδομής του βόρειου υπερώου και τη διάνοιξη των διατρήσεων, ηλεκτροκολλήθηκαν ανά δύο μεταξύ τους οι κάθετοι οπλισμοί.

Στη συνέχεια οι ίδιοι ηλεκτροκολλήθηκαν με τις οριζόντιες ράβδους που φέρουν και τις πλάκες αγκύρωσης. Ακολούθως έγιναν ενέματα στις διατρήσεις, δημιουργήθηκε «μαξιλάρι» από emaco γύρω από τους οπλισμούς, ανακτίστηκε περιμετρικά η οδοντωτή ταινία και το άνω τμήμα της τοιχοποιίας και διαμορφώθηκε προκειμένου να δεχθεί την κάλυψη της στέγης.

Οι εργασίες συνεχίστηκαν με την τοποθέτηση των betoform (στη θέση του πετσώματος). Πρώτα τοποθετήθηκε η πρώτη στρώση που «ράφτηκε» στην κοιλοδοκό και καρφώθηκε στις τεγίδες και στη συνέχεια η δεύτερη στρώση τοποθετήθηκε από πάνω με κόλλα και βίδες σε κάνναβο 0,10×0,10 μ. Οι δύο στρώσεις betoform ράφτηκαν με τις τεγίδες με τζινέτια που αγκαλιάζουν την κατασκευή και βιδώνονται στην άνω παρειά με παξιμάδια. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της τοποθέτησης των betoform οι στηρίξεις του προσωρινού στεγάστρου της στέγης αναπροσαρμόζονταν τμηματικά προκειμένου να απελευθερώνουν την επιφάνειά της.

Ακολούθως πάνω από τα betoform καρφώθηκαν τα καδρόνια, αφού εμποτίστηκαν με λινέλαιο και μυκητοκτόνο υγρό, στις δε στέψεις των τοιχοποιιών τοποθετήθηκε ασφαλτόκολλα και ασφαλτόπανο με ψηφίδα. Το

σύνολο της κατασκευής επικαλύφθηκε με υδρατμοπερατή μεμβράνη και απομακρύνθηκε το προσωρινό στέγαστρο. Πάνω από τη μεμβράνη στερεώθηκαν τα εγκάρσια καδρόνια στήριξης των κεραμιδιών και έγινε η ανακεράμωση με γαλλικού τύπου κεραμίδι. Στη συνάντηση των κεραμιδιών με τη βόρεια τοξοστοιχία τοποθετήθηκε φύλλο μολυβιού. Πάνω από το μολύβι στερεώθηκε νευρομετάλ και κονίαμα για την καλύτερη στεγανοποίηση της περιοχής. Η βόρεια απόληξη της βόρειας τοξοστοιχίας πάνω από τη στέγη βάφτηκε με τσιμεντόχρωμα.

Παράλληλα στις διατρήσεις της βόρειας τοξοστοιχίας εγχύθηκε ένεμα. Στη νότια όψη της ανακτίστηκαν «οι φωλιές» που διανοίχθηκαν για την τοποθέτηση των πλακών αγκύρωσης, αντικαταστάθηκε το παλιό ηλεκτρολογικό δίκτυο με νέο, έγιναν επιχρίσματα και τοπικά στοκαρίσματα. Οι οξειδωμένοι μεταλλικοί ελκυστήρες που δένουν τους κίονες μεταξύ τους καθαρίστηκαν και βάφτηκαν με μίνιο. Ακολούθησε η βαφή με υδρόχρωμα ολόκληρης της νότιας όψης της βόρειας τοξοστοιχίας και απομακρύνθηκαν τα δάπεδα εργασίας από το κεντρικό κλίτος.

Ταυτόχρονα έγινε και η αντικατάσταση των υαλοπινάκων στα παράθυρα της ανατολικής όψης του βόρειου και νότιου κλίτους τόσο στο ισόγειο όσο και στα υπερώα, στις πόρτες της δυτικής όψης των υπερώων, στο τρίλοβο παράθυρο του νάρθηκα καθώς και στο μεγάλο πεντάλοβο παράθυρο της δυτικής όψης του κεντρικού κλίτους. Στις προαναφερθείσες θέσεις στήθηκαν δάπεδα εργασίας, απομακρύνθηκαν τα παλαιά κίτρινα τζάμια, τρίφτηκαν με σβουράκι και καθαρίστηκαν από τις οξειδώσεις τα μεταλλικά διαφράγματα και επιδιορθώθηκαν όπου ήταν αναγκαίο. Στη συνέχεια βάφτηκαν με μίνιο οι σιδεριές, τοποθετήθηκαν με στόκο τα νέα υπόλευκα τζάμια, καθαρίστηκαν και απομακρύνθηκαν τα δάπεδα εργασίας.

ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ

Μιναρές Ροτόντας

Οι εργασίες που εντάχθηκαν στο Γ΄ ΚΠΣ (2003) πραγματοποιήθηκαν από τις 05-05-2003 έως τις 11-12-2003 και αφορούν στερεωτικές επεμβάσεις τόσο στο φέροντα οργανισμό του εξώστη, όσο και στη διαδικασία διέλευσης από το σώμα του εξώστη των διαμήκων λεπίδων ενίσχυσης του σώματος του Μιναρέ, σύμφωνα με τη μελέτη «Στερέωση και αποκατάσταση απόληξης και εξώστη Μιναρέ Ροτόντας Θεσσαλονίκης» που συνέταξε η ομάδα μελέτης του καθηγητή του ΑΠΘ Γ. Πενέλη.

Σύμφωνα με την εφαρμογή της μελέτης, έγιναν:

1. Έλεγχος, αναδιάταξη και ενίσχυση προσωρινών υποστυλώσεων και συμπλήρωση του εξωτερικού προστατευτικού πλέγματος.

2. Αναδομήσεις-αρμολογήματα στο σώμα του εξώστη και στο υπερκείμενο κυλινδρικό τμήμα του Μιναρέ.

3. Εφαρμογή ενεμάτων στο σώμα του εξώστη και στο υπερκείμενο κυλινδρικό τμήμα του Μιναρέ.

4. Αποτοίχιση διακοσμητικών στοιχείων από το σώμα του εξώστη.

5. Προετοιμασία των θέσεων διέλευσης των διαμήκων λεπίδων κορμού στους τομείς μεταξύ των δύο τμημάτων του εξώστη που δεν κατέρρευσαν.

6. Τοποθέτηση και στερέωση των διαμήκων λεπίδων κορμού στους τομείς μεταξύ των δύο τμημάτων του εξώστη που δεν κατέρρευσαν.

7. Προετοιμασία θέσεων στήριξης των καλωδίων περίσφιξης του εξώστη.

8. Διαμόρφωση-τοποθέτηση των χαλύβδινων οδηγών (τροχαλίες) και ορθοστατών των καλωδίων περίσφιξης του εξώστη.

9. Τοποθέτηση-τάνυση των καλωδίων περίσφιξης του εξώστη.

10. Προετοιμασία των θέσεων τοποθέτησης και των λεπίδων στους τομείς όπου διατηρούνται τμήματα του εξώστη.

11. Τοποθέτηση και στερέωση των διαμήκων λεπίδων ενίσχυσης στους τομείς όπου διατηρούνται τμήματα του εξώστη, καθώς και των δακτυλιοειδών λεπίδων περίσφιξης στον πόδα και την κορυφή του εξώστη.

12. Προετοιμασία, τοποθέτηση και στερέωση των διαμήκων και δακτυλιοειδών λεπίδων ενίσχυσης του κυλινδρικού τμήματος πάνω από τον εξώστη.

13. Αποκατάσταση διακοσμητικών στοιχείων στο σώμα του εξώστη.

14. Κάλυψη του κυλινδρικού σώματος στην κορυφή του Μιναρέ.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

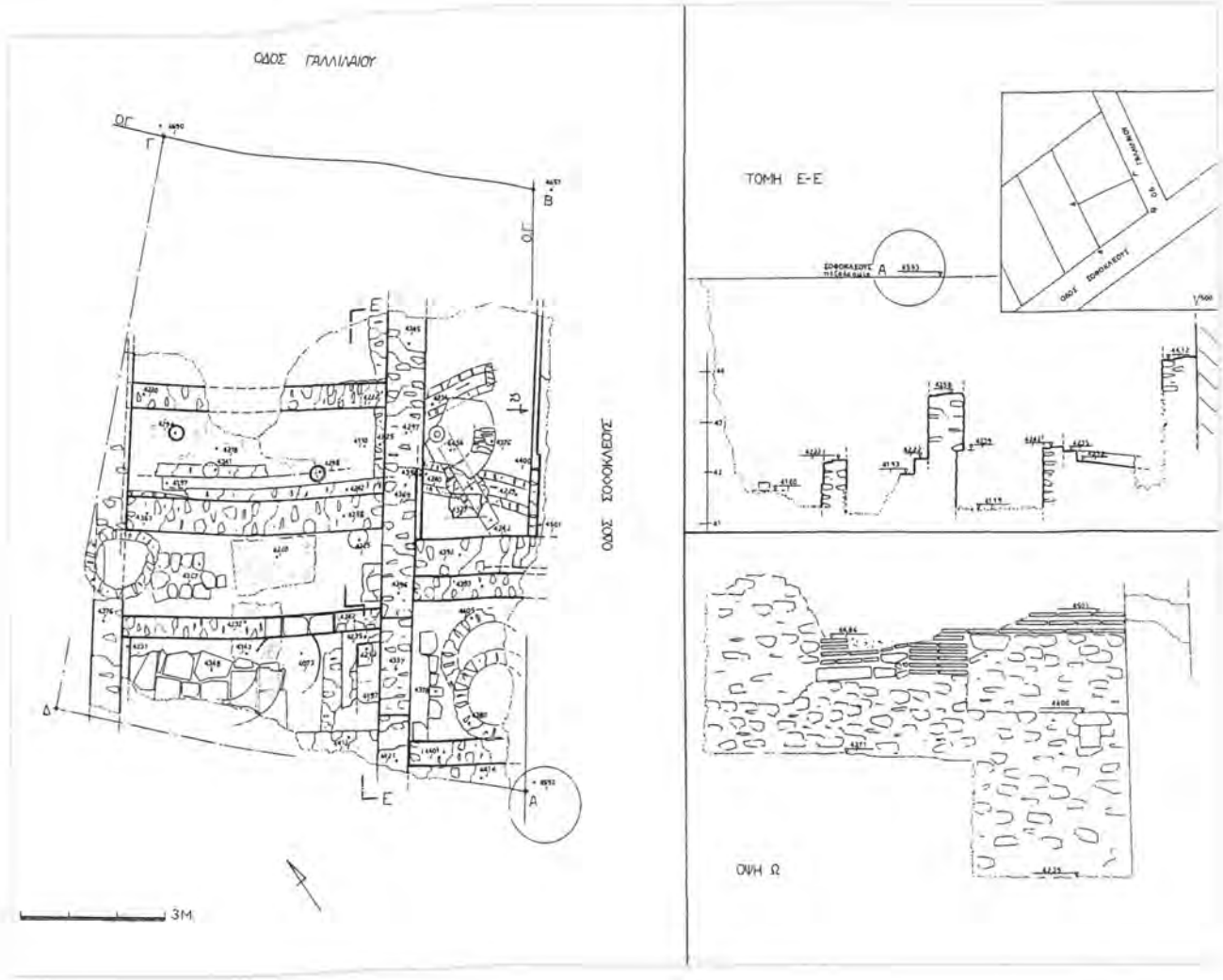
ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Συμβολή των οδών Σοφοκλέους και Γαλιλαίου

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών (Θ25/02) (Σχέδ. 28) στο άνω τμήμα της αρχαίας Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 16/12/2002-8/3/2003) αρχιτεκτονικά λείψανα που ανήκουν σε πέντε οικοδομικές φάσεις:

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση, που τοποθετείται στους ελληνιστικούς χρόνους, ανήκουν θεμέλια λασπό-



Σχέδ. 28. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Σοφοκλέους και Γαλιλαίου. Κάτοψη, τομή και όψη της ανασκαφής.

κτιστων στενών τοίχων, πλ. 0,40 μ., που εντοπίστηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Με τη φάση αυτή σχετίζεται ο αποθηκευτικός πίθος, σωζ. ύψ. 1 και διαμ. 1,40 μ., ο πυθμένας του οποίου επενδύεται εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα.

Στην αμέσως επόμενη φάση, που τοποθετείται στους ρωμαϊκούς χρόνους, κατασκευάζονται στο χώρο δύο παράλληλοι τοίχοι, πλ. 0,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., ο ένας από τους οποίους (νοτιότερος) εδράζεται πάνω σε αρχαιότερο στενότερο τοίχο προγενέστερης φάσης και ο πίθος καλύπτεται με δάπεδο από ασβεστοκονίαμα. Οι τοίχοι αυτοί ορίζουν χώρους μιας οικιστικής εγκατάστασης που περιλαμβάνει δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό.

Στην επόμενη φάση, που τοποθετείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους, ανήκουν τρεις παράλληλοι τοίχοι με κατεύθυνση Ν.-Β., κτισμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, πλ. 0,70 και σωζ. ύψ. 2,50 μ., που εδράζονται πάνω σε αρχαιότερους. Ο ένας από αυτούς βαίνει παράλληλα και ορίζει το δυτικό όριο του αρχαίου δρόμου, που ταυτίζεται με τη σημερινή οδό Σοφοκλέους. Οι παραπάνω τρεις τοίχοι ορίζουν τέσσερις χώρους, σε ένα τμήμα των οποίων εντοπίστηκε δάπεδο από λεπτό ασβεστοκονίαμα.

Στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους επισκευάζονται οι τοίχοι της προηγούμενης φάσης με προσθήκες στην ανωδομή και κατασκευάζονται νέοι με εναλλασσόμενη τοιχοποιία από αργολιθοδομή και ζώνες από τρεις σειρές πλίνθων. Με τη φάση αυτή συνδέονται σπαράγματα τοιχογραφιών και επιχρισμάτων και σπαράγματα διακόσμησης opus sectile.

Στους βυζαντινούς χρόνους συνεχίζεται η χρήση του κτίσματος της προηγούμενης φάσης με μικροαλλαγές, όπως η διάνοιξη θυραίου ανοίγματος σε έναν από τους

τοίχους του και η επανακατασκευή δαπέδου από μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση. Οι πλάκες του δαπέδου αυτού τοποθετήθηκαν με την κύρια όψη προς τα κάτω και πιθανώς ο χώρος τον οποίο κάλυπταν ήταν υπαίθριος. Στους βυζαντινούς χρόνους ανάγεται η ανέγερση του τοίχου που ορίζει από Β. το χώρο, που είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή με λάσπη, έχει πλάτος 0,75 μ., σώζεται σε ύψος 1,20 μ. και θεμελιώνεται σε αρχαιότερο στενότερο τοίχο. Στο βορειοδυτικό χώρο ανασκάφηκε πιθεώνας, όπου βρέθηκαν τμήματα τριών οξυπύθμενων αμφορέων, που έφεραν περιμετρικά πέτρες για τη στήριξή τους (Πίν. 83 α). Εδώ βρέθηκαν πολλά κομμάτια οξυπύθμενων αμφορέων τύπου σπαθίων.

Στην περίοδο της τουρκοκρατίας ανήκουν δύο μικροί λασπόκτιστοι τοίχοι στο νοτιοανατολικό τμήμα του χώρου, πλ. 0,50 μ., μαζί με βόθρους που συνδέονται με σπίτια της ίδιας περιόδου.

Συμβολή των οδών Σακελλαρίου 32 και Ιέρωνος

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών βορειοδυτικά του ναού του Προφήτη Ηλία, εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της εκσκαφής, κατά μήκος της βόρειας οικοδομικής γραμμής, ισχυρός τοίχος με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από αργολιθοδομή και τέσσερις σειρές πλίνθων, που είχε κατεύθυνση Δ.-Α. Στο μέσον της βόρειας πλευράς του οικοπέδου και σε επαφή με τη νότια όψη του παραπάνω τοίχου αποκαλύφθηκε τμήμα του βόρειου τοίχου, του δαπέδου και του υποστρώματος κατεστραμμένης κινστέρνας, η οποία έσωζε δύο επάλληλα δάπεδα από πλίνθους.

Παρά την αποσπασματική εικόνα των ευρημάτων, υποθέτουμε ότι ο τοίχος μπορεί να συνδέεται με έναν περίβολο οικίας ή άλλης εγκατάστασης των παλαιοχριστιανικών χρόνων, ενώ η κινστέρνα είναι μεταγενέστερη, αφού προσκολλάται στην όψη του και εδράζεται σε ψηλότερο επίπεδο από εκείνο του τοίχου.

Οδοί Λάζου Εξάρχη 4-6 και Ησαΐα

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών, βόρεια της οδού Αγίου Δημητρίου (Θ3/03), αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 1/4-23/4/2003), αρχαιότητες σε τέσσερις φάσεις.

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκει κτιστός αγωγός υστερορωμαϊκών χρόνων, μέγ. σωζ. μήκ. 2 μ., αποτελούμενος από στρωτήρες κεράμους, διαστ. 0,50×0,35×0,04 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., που συνεχίζει την πορεία του κάτω από την όμορη οικοδομή.

Στη δεύτερη και κύρια φάση ανήκει τμήμα οικίας παλαιοχριστιανικών χρόνων μαζί με στοά που είχε πρόσωπο στον κάθετο δρόμο, ο οποίος ταυτίζεται με τη σημερινή οδό Λάζου Εξάρχη. Ο δρόμος εντοπίστηκε και κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών ερευνών διέλευσης του αγωγού Θεσσαλονίκης.

Η οικία θεμελιώθηκε στο φυσικό έδαφος και σώζει στο συγκεκριμένο οικόπεδο, τμήμα της στοάς, δύο ακέραιους χώρους και τμήματα από άλλους τρεις. Η είσοδός της γινόταν μέσω στοάς, σωζ. μήκ. 14,50 και πλ. 1,40 μ., που πρέπει να επικοινωνούσε με την οδό και εντοπίστηκε στο βορειοανατολικό άκρο της στοάς, το δάπεδο της οποίας κάλυπτε χονδρό ψηφιδωτό από μεγάλες ακανόνιστες μαρμάρινες ψηφίδες. Το μαρμάρινο κατώφλι της κύριας εισόδου του σπιτιού βρέθηκε κατά χώραν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, όπου εντοπίστηκε τοίχος, σωζ. μήκ. 15 και πλ. 0,80 μ., κτισμένος με αργολιθοδομή, σποραδικούς πλίνθους και υπόλευκο ασβεστοκονίαμα και οδηγούσε σε προθάλαμο, διαστ. 5,60×2,90 μ. (Πίν. 83 β). Στο εσωτερικό του χώρου αυτού βρέθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών και ψηφιδωτών, αγνύθα και κεραμική υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών και νεότερων χρόνων. Στο συγκείμενο νότιά του χώρο, που είχε δάπεδο στρωμένο με ασβεστοκονίαμα και χρησίμευε ίσως ως αποθηκευτικός, αποκαλύφθηκε το αποτύπωμα δεύτερου αγωγού. Τα τμήματα των υπόλοιπων χώρων που ανασκάφηκαν έδωσαν σπαράγματα τοιχογραφιών, κεραμική υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων, τμήμα θωρακίου και μαρμάρινο κιονόκρανο αμφικίονα παραθύρου.

Το βόρειο όριο της στοάς οδηγεί σε δίβηλο πιθανώς άνοιγμα, από το οποίο σώζεται κατά χώραν η βάση μαρμάρινου κίονα, διαμ. 0,53 μ., που εδραζόταν σε πλίνθο πλευράς 0,65 μ. Το άνοιγμα αυτό οδηγούσε πιθανώς στο τρικλίνιο της οικίας, το οποίο είτε καταπατούσε τον οδικό άξονα διαμορφώνοντας την κόγχη προς Β., είτε αναπτυσσόταν προς Α., με την κόγχη προς Α. Ανατολικά του κίονα αποκαλύφθηκε επιμήκης μαρμάρινη πλάκα, διαστ. 0,60×0,23×0,05 μ., που διατηρεί αύλακα στην άνω επιφάνειά της για την έδραση μεταγενέστερης θύρας.

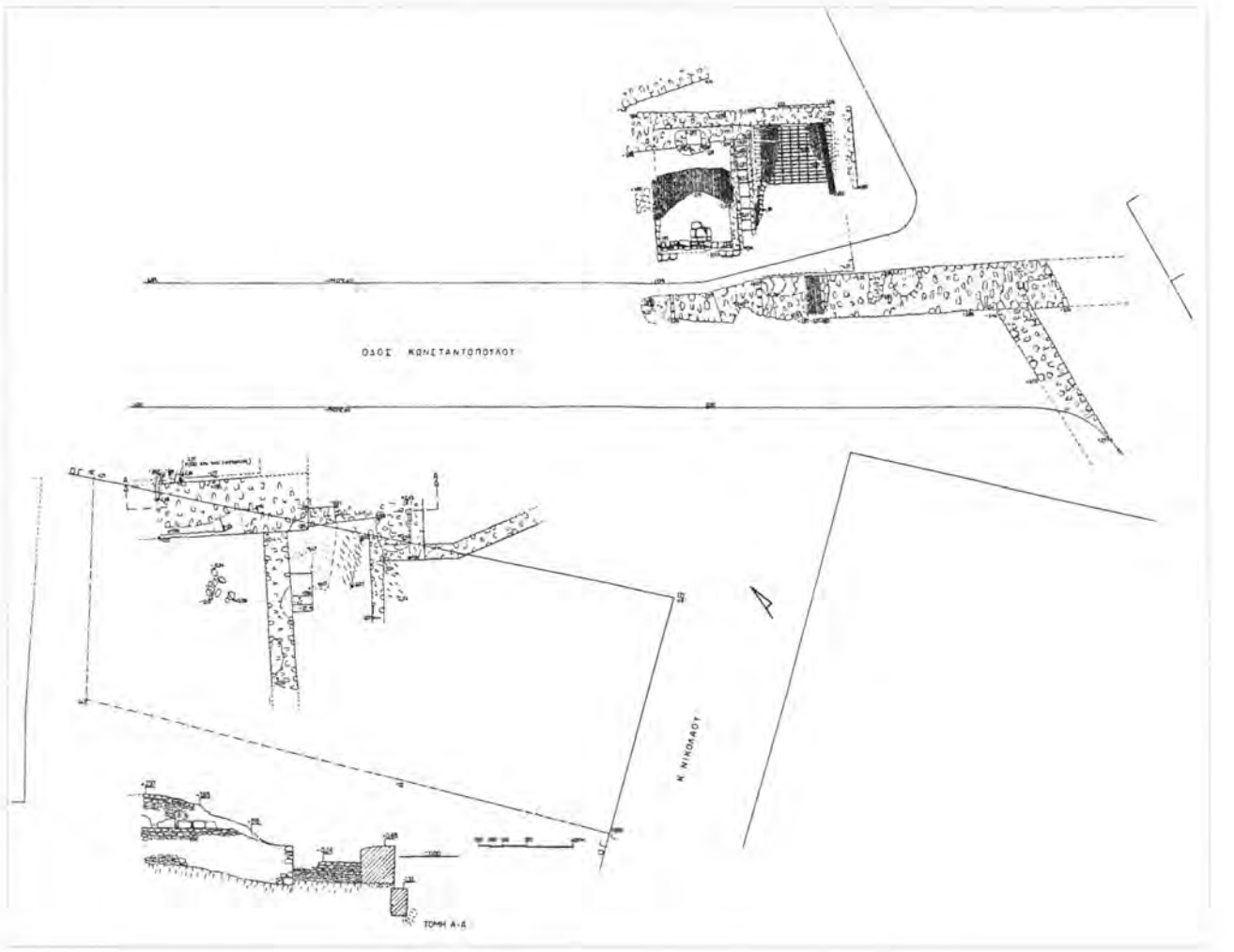
Στην τρίτη φάση ανήκει κτιστός αγωγός μεταβυζαντινών χρόνων, που εδράζεται πάνω στους ερειπωμένους τοίχους της οικίας και ίσως συνδέεται με το υδροδοτικό σύστημα της κινστέρνας των οδών Ολυμπιάδος και Θηραμένους (Πίν. 83 γ).

Τέλος, σε τέταρτη φάση ανήκουν λασπότοιχοι νεότερων σπιτιών της τουρκοκρατίας και πηγάδι.

Επταπύργιο

Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου 2 και Κ. Νικολάου

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών που βρίσκεται στην



Σχέδ. 29. Θεσσαλονίκη. Επταπύργιο. Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου 2 και Κ. Νικολάου. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

ανατολική πλευρά της βυζαντινής ακρόπολης της Θεσσαλονίκης και σε απόσταση 200 μ. από το μεσότειχος, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας από 5/5-3/7/2003 αρχαιότητες σε δύο φάσεις (Σχέδ. 29). Στην παλιότερη φάση ανήκει τμήμα οικίας υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων που αποτελείται από δύο χώρους. Ο μεγαλύτερος ορίζεται από δύο τοίχους που εδράζονται στο φυσικό βράχο, είναι κατασκευασμένοι από πρασινωπούς σχιστόλιθους και καθαρό κοκκινωπό χώμα ως συνδετικό υλικό, έχουν πλάτος 0,65 μ. και σώζονται σε ύψος 0,50-1 μ. Ο τρίτος τοίχος, πλ. 1 και σωζ. ύψ. 1,50 μ., αποτελούσε το δυτικό εξωτερικό τοίχο της οικίας και ήταν κατασκευασμένος με σχιστόλιθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα, που περιέχει τριμμένο κεραμίδι. Όμοιας σύστασης κονίαμα χρησιμοποιήθηκε και για την επίχριση της εσωτερικής ανατολικής του όψης, που φέρει και μυστρίσματα. Πρόκειται για τοίχο ορατού μήκ. 6 μ., στον οποίο προσκολλήθηκε κτιστή κλίμακα με τρία σωζόμενα σκαλοπάτια κατασκευασμένα από σχιστόλιθους και λάσπη (Πίν. 83 δ). Οι παραπάνω τοίχοι μαζί με έναν τέταρτο, το νότιο, που δεν εντοπίστηκε, αποτελούσαν ένα χώρο οικιστικής εγκατάστασης με δάπεδο λαξευμένο στο βράχο και στρωμένο με πατημένο κοκκινόχωμα, που διέθετε όροφο και είχε νότιο προσανατολισμό. Στην ίδια οικία ανήκει και ένας ακόμη χώρος που ορίζεται από τμήμα τοίχου, η συνέχεια του οποίου δεν εντοπίστηκε. Το παραπάνω οίκημα που χρονολογείται από τον τρόπο κατασκευής του και την κεραμική της θεμελίωσής του στους υστερορωμαϊκούς χρόνους (3ος-4ος αι.) καταστράφηκε τον 6ο-7ο αιώνα, όπως μαρτυρεί η κεραμική που βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής του.

Σε δεύτερη οικοδομική φάση και μετά την ερείπωση

της οικίας κατασκευάστηκε ο ισχυρός τοίχος-περίβολος, σωζ. μήκ. 6 και πλ. 2 μ., ο οποίος ανασκάφηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Είναι κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πέτρες και παχύ ασβεστοκονίαμα εκτός από την ευθυντηρία της νότιας όψης του που αποτελείται από μαρμάρινους δόμους προερχόμενους από αρχαιότερο κτίριο και εδράζεται στο φυσικό βράχο. Η συνέχεια του παραπάνω τοίχου έχει εντοπιστεί ανατολικότερα στη συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Παπαρέσκα, όπου αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής[17] τμήμα τοίχου όμοιου πλάτους κτισμένου με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από αργολιθοδομή και πλίνθους, και παράλληλη πορεία. Το γεγονός αυτό δηλώνει πιθανότατα ότι ο τοίχος που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδό μας ανήκει ίσως σε κάποιον πύργο μιας οχύρωσης, που, όπως υποστηρίχθηκε πρόσφατα[18], είναι δυνατό να συσχετιστεί με το αναφερόμενο στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* φρούριο της Αγίας Ματρώνης[19].

Άνω Πόλη

Οδός Ολυμπιάδος 73

Στο οικόπεδο που βρίσκεται πίσω από τη μεταφερθείσα από το Δήμο Θεσσαλονίκης οθωμανική κρήνη, η αρχική θέση της οποίας ήταν στη συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Αγίου Νικολάου, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (Θ2/03) αρχαιότητες που ανήκουν σε έξι οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 30).

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση, που τοποθετείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους, ανήκει τμήμα λασπότοιχου με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 1,20 και πλ. 0,50 μ., που βρέθηκε στο μέσον του βόρειου τμήματος του οικοπέδου.

Στη δεύτερη φάση, που τοποθετείται στο α΄ μισό του 4ου αιώνα, ανήκει τμήμα βαλανείου έπαυλης, το οποίο εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Οι τοίχοι του, πλ. 0,60 μ., είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και ορίζουν στα δυτικά χώρο, σωζ. διαστ. 4,10×2,90 μ., όπου ανασκάφηκαν δύο σειρές τεσσάρων πεσσίσκων, 0,33×0,25 μ., οι πλίνθοι των οποίων έχουν διαστάσεις 0,33×0,33×0,035 μ. και φέρουν δακτυλιές πρόσφυσης. Ανατολικά του χώρου των υποκαύστων του βαλανείου ανασκάφηκε η διαστ. 1,18×1,90×1,10 μ. piscina, που το δάπεδό της είναι λαξευμένο μέσα στο φυσικό βράχο και είναι κτισμένη με μεγάλους πλίνθους, διαστ. 0,50×0,33×0,035 μ. Οι κάθετες επιφάνειές της επιχρίονται με υδραυλικό κονίαμα, στο οποίο διακρίνονται ίχνη ορθομαρμάρωσης. Η κάθοδος στην piscina γινόταν από τη βόρεια στενή πλευρά, στην οποία αποκαλύφθηκε κτιστή κλίμακα τριών βαθμίδων, διαστ. 0,60×0,30×0,30 μ. (Πίν. 84 α).

Από την υπόλοιπη έπαυλη ανασκάφηκαν δύο χώροι στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, ο ένας εκ των οποίων είχε διαστάσεις 4×2,90 μ. και δάπεδο από ασβεστοκονίαμα. Νότια του χώρου αυτού ανασκάφηκε δεύτερος, ορατού μήκ. 6,60 μ., το βόρειο όριο του οποίου αποτελεί ισχυρός τοίχος από αργολιθοδομή, πλ. 0,70 μ. Ο τοίχος αυτός έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και σώζει στη νότια παρειά του γραπτή διακόσμηση.

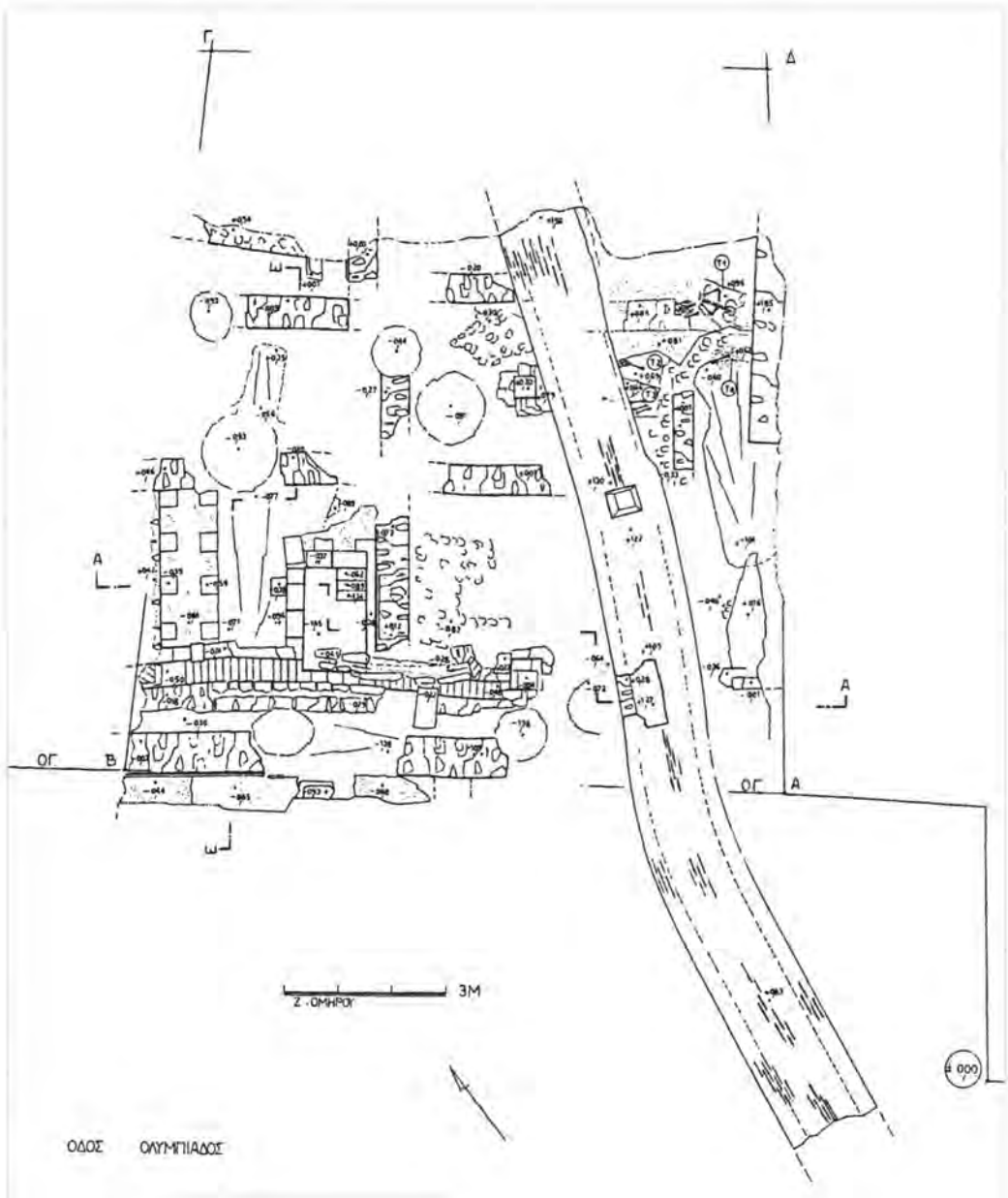
Στην τρίτη φάση, που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ανήκουν λασπότοιχοι που σώζονται αποσπασματικά και ανασκάφηκαν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Στην ίδια φάση τοποθετείται η μετατροπή του βαλανείου σε εργαστηριακό χώρο και η επίχωση της δεξαμενής του. Μικρά πρόχειρα τοιχία με θραύσματα πλίνθων και ασβεστοκονίαμα έφραξαν τους διαδρόμους των πεσσίσκων και πάνω σε αυτούς κτίστηκε εργαστηριακή δεξαμενή, η οποία συνδεόταν με πλινθόκτιστο αγωγό ορθογώνιας διατομής, που έχει κατεύθυνση με κλίση από Α.-Δ. και δάπεδο στρωμένο με πλίνθους, διαστ. 0,40×0,14×0,035 μ. Με τον κτιστό αγωγό συνδεόταν άλλος αγωγός με κλίση από Ν.-Β., από τον οποίο σώζεται μόνον τμήμα του πυθμένα από κοίλες κεραμίδες. Ο αγωγός αυτός συνέδεε τον πλινθόκτιστο με μεγάλη δεξαμενή, στην κατασκευή της οποίας χρησιμοποιήθηκε ο τοίχος προγενέστερου κτιρίου, που έφερε γραπτό διάκοσμο. Ο διάκοσμος αυτός καλύφθηκε με υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,05 μ., ενώ ένα δεύτερο δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα κάλυψε το προγενέστερο δάπεδο της έπαυλης του 4ου αιώνα.

Σε τέταρτη φάση, που ανάγεται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, τα ανατολικά διαμερίσματα της παραπάνω έπαυλης καταστράφηκαν και επιχώθηκαν με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση νέων χώρων με άλλα δάπεδα. Στους όψιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους καταργείται η εργαστηριακή εγκατάσταση με τη δεξαμενή, που λιθολογείται μέχρι τα θεμέλιά της. Στον άξονα του πλινθόκτιστου αγωγού που καταργήθηκε, κτίστηκε άλλος από σχιστόπλακες και θραύσματα πλίνθων, που επιστρώθηκε με θραύσματα κεραμίδων στέγης, ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή κλίση. Στην ίδια φάση ανάγεται η διάνοιξη μεγάλου λάκκου απόρριψης, ο οποίος προ-

17. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 525-526.

18. Χ. Μπακιρτζής, Το έργο της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων το 2001, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 426-427.

19. *Αγίου Δημητρίου Θαύματα. Οι συλλογές αρχιεπισκόπου Ιωάννου και Ανωνύμου. Ο βίος, τα θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου* (εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια Χ. Μπακιρτζής), Αθήνα 1997, σ. 170, 182-184.



Σχέδ. 30. Θεσσαλονίκη. Άνω Πόλη. Οδός Ολυμπιάδος 73. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

κάλεσε έντονη διατάραξη στις παλιότερες υστερορωμαϊκές κατασκευές.

Σε πέμπτη φάση, που τοποθετείται στους υστεροβυζαντινούς χρόνους, το βόρειο τμήμα του οικοπέδου χρησιμοποιήθηκε ως χώρος κοιμητηρίου, όπως μαρτυρούν οι τέσσερις ελεύθερες προσανατολισμένες ταφές στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου, οι οποίες προκάλεσαν διατάραξη προγενέστερου δαπέδου από ασβεστοκονίαμα.

Στην έκτη φάση, που ανάγεται στην όψιμη περίοδο της τουρκοκρατίας, χρονολογείται ο μεγάλος κτιστός κυλινδρικός αγωγός, που διασχίζει το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου με κλίση από Β.-Ν. και πορεία οφιοειδή, ακολουθώντας πιθανότατα κάποια φυσική λάξευση του εδάφους. Ο αγωγός, πλ. 1,05 και ύψ. 1,95 μ., αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο σε μήκος 17 μ. και είναι κτισμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα στο κάτω τμήμα και με αμιγή πλινθοδομή (διαστάσεις πλίνθων 0,26×0,34×0,03 μ.) στο άνω. Στην οροφή του διατηρείται οπή, διαστ. 0,50×0,40 μ.

Τέλος, στους νεότερους χρόνους τοποθετείται η κατα-

σκευή δύο φρεατίων, κατεστραμμένων σε μεγάλο βαθμό, που αποκαλύφθηκαν στο κέντρο του οικοπέδου στο βόρειο και νότιο τμήμα του αντίστοιχα. Το βόρειο, που σώζεται σε ύψος 0,22 μ., ήταν κτισμένο με πλίνθους και ασβεστοκονίαμα και είχε πυθμένα στρωμένο με πλίνθους. Το νότιο, ελαφρώς μεγαλύτερο, απείχε 4,20 μ. από το προηγούμενο και ήταν όμοιο κατασκευαστικά με αυτό. Αποτελούσαν πιθανότατα φρεάτια καθίζησης κατεστραμμένου σήμερα αγωγού. Στην ίδια φάση ανήκει και τμήμα πήλινου αγωγού από πηνία κυκλικής διατομής, μήκ. 0,22 και διαμ. 0,10 μ., που αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου μαζί με τοίχο δεξαμενής που εκτεινόταν στον ακάλυπτο χώρο της όμορης προς Α. οικοδομής. Επίσης, έξι λάκκοι απόρριψης-βόθροι που βρέθηκαν διάσπαρτοι στο χώρο.

Οδός Ολυμπιάδος 37

Στο οικόπεδο που βρίσκεται νοτιοδυτικά του Οσίου Δαυίδ, στην περιοχή των Λατομείων της Θεσσαλονίκης, ο φυσικός βράχος εξέχει του επιπέδου του οδοστρώματος της οδού Ολυμπιάδος κατά 0,30 μ. στο νότιο τμήμα του οικοπέδου έως 1,90 μ. στο βόρειο. Η σύντομη ανασκαφική έρευνα σε αυτό αποκάλυψε αρχαιότητες σε τρεις οικοδομικές φάσεις. Στην πρώτη φάση, που τοποθετείται στους ρωμαϊκούς και αυτοκρατορικούς χρόνους, ανήκει κτιστός αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν. που διασχίζει με κλίση το οικόπεδο και καταστράφηκε εν μέρει από τοίχο κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων. Στη δεύτερη φάση, που ανάγεται στον 4ο-5ο αιώνα, ανήκει τμήμα κτιρίου, οικίας πιθανότατα, το οποίο όριζε από Δ. τοίχος, σωζ. μήκ. 20, πλ. 0,95 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,80 μ., που διατρέχει το σκάμμα από Ν.-Β. Για την εξουδετέρωση των κλίσεων του εδάφους οι τοίχοι του κτίσματος στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου θεμελιώθηκαν σε ορύγματα που ανοίχθηκαν στο βράχο. Ως δάπεδο του κτίσματος χρησιμοποιήθηκε ο επιπεδοποιημένος φυσικός βράχος, ο οποίος καλύφθηκε στη συνέχεια με στρώση ασβεστοκονιάματος. Δυτικά του παραπάνω κτιρίου και στην ίδια οικοδομική φάση ανήκει δεύτερος κτιστός αγωγός, που συνδέεται με την αποχέτευση ενός κάθετου δρόμου που πρέπει να υπήρχε στη θέση αυτή, μαζί με δύο πήλινους αγωγούς υδροδότησης και έναν αποτελούμενο από συνενωμένους αμφορείς, που εδράζονται στο φυσικό βράχο.

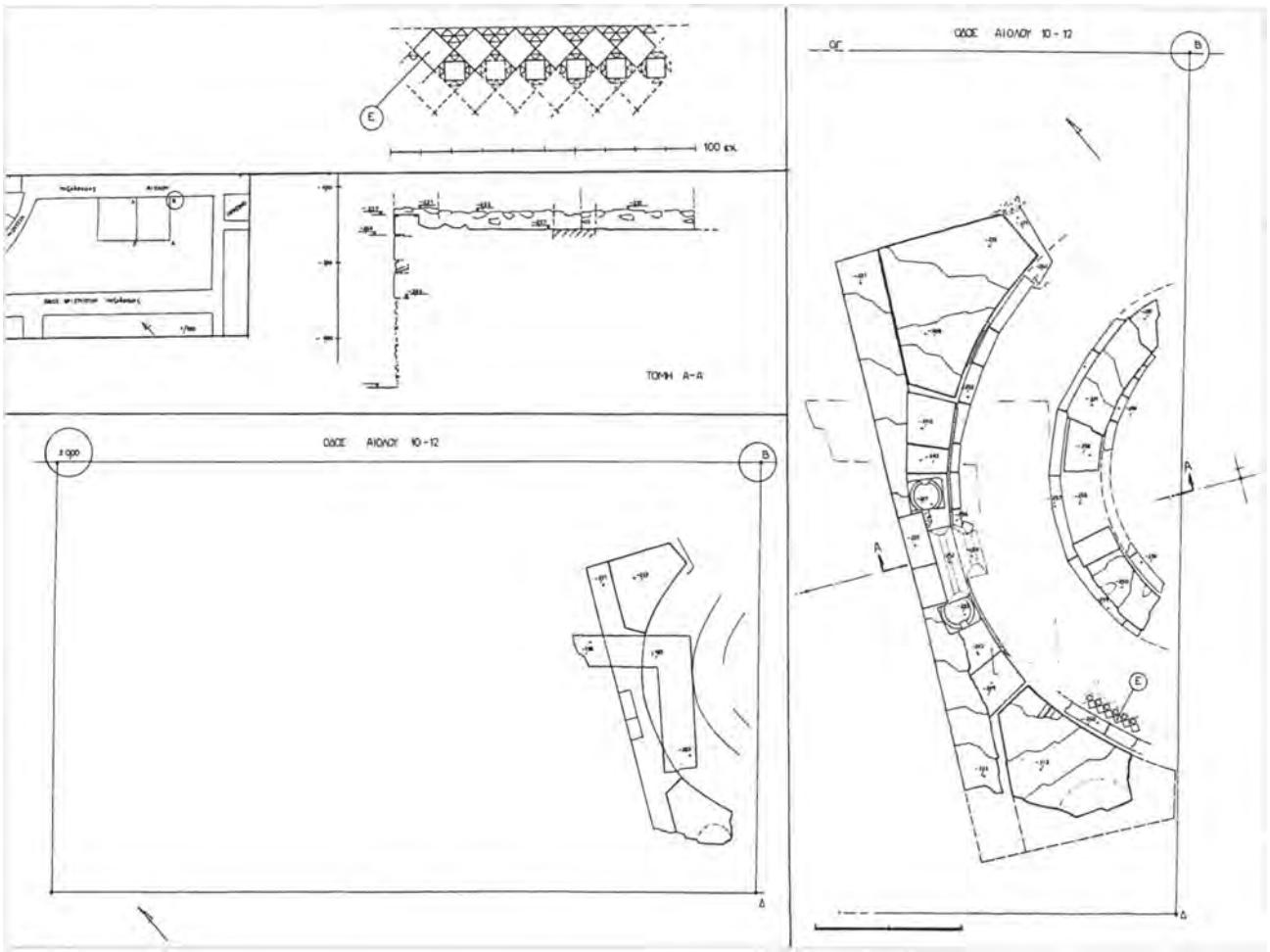
Το στοιχείο αυτό, δηλαδή ο εντοπισμός των αγωγών του κάθετου δρόμου που παρεμβαλλόταν μεταξύ των αρχαίων οδών που υπήρχαν στη θέση των σημερινών οδών Αγίου Νικολάου και Σοφοκλέους, συνιστά και το σημαντικότερο στοιχείο της ανασκαφής.

Τέλος, σε μία τρίτη φάση που τοποθετείται στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους και την τουρκοκρατία, κατασκευάστηκαν στο χώρο λασπότοιχοι, δύο βόθροι και πέντε λάκκοι απόρριψης.

Οδός Αιόλου 6-12

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια σύντομης σωστικής ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 9/6-7/7/2003), τμήμα περίκεντρου κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων που μετασκευάστηκε κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους και μεταγενέστερη κατασκευή υστεροβυζαντινών χρόνων από δύο συνδεόμενους τοίχους που εδράζεται πάνω σε αυτό (Σχέδ. 31).

Το αρχικό κτίριο θεμελιώθηκε σε παλαιοχριστιανικό στρώμα που περιείχε χρηστική κεραμική, δύο θραύσματα λύχνων με ανάγλυφους σταυρούς του 5ου-6ου αιώνα, τέσσερα αδιάγνωστα νομίσματα του 4ου-5ου αιώνα και λίγα θραύσματα γυάλινων αγγείων. Το στρώμα αυτό καλύφθηκε από λεπτό στρώμα πυράς, επάνω στο οποίο κατασκευάστηκε το κτίσμα (Πίν. 84 β). Από αυτό ανασκάφηκε μέσα στο οικόπεδο τοίχος, μήκ. 7,60 μ., κατασκευασμένος από αργούς λίθους και διάσπαρτες πλίνθους, διαστ. 0,32×0,26×0,003 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. και σωζόμενο ύψος 0,45 μ., ο οποίος καμπυλώνεται εσωτερικά. Την εξωτερική δυτική όψη του κάλυψε σε άλλη φάση υδραυλικό κονίαμα. Στο μέσον του τοίχου αυτού σώζεται κατώφλι κατά χώραν, μήκ. 1,26 και πλ. 0,30 μ., εκατέρωθεν του οποίου αποκαλύφθηκαν δύο μαρμάρινες βάσεις κιόνων με συμφυείς πλίνθους, ύψ. 0,18 μ., που φέρουν στην άνω επιφάνεια οπές για την ένθεση των γόμφων και αύλακες μολυβδοχόησης και δέχονται κίονες, διαμ. 0,44 μ. Τα τμήματα των βάσεων που εφάπτονται στο κατώφλι έχουν αποκοπεί, ενώ στην άλλη πλευρά των βάσεων υπάρχουν λαξεύσεις για την τοποθέτηση θωρακίων. Η πλίνθος της βόρειας βάσης εδράζεται σε μαρμάρινο γωνιόλιθο, η άνω επιφάνεια του οποίου φέρει οπή τετράγωνης διατομής, πιθανότατα για το στροφείο της θύρας. Στο βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό άκρο του παραπάνω τοίχου αποκαλύφθηκαν δύο ογκώδεις πεσσοί, μέγ. σωζ. ύψ. 0,45-0,50 μ., οι οποίοι έχουν καμπύλες τις εσωτερικές τους πλευρές και κατασκευάστηκαν σε β΄ φάση. Είναι κτισμένοι με αδρά πελεκημένους γωνιόλιθους και πλίνθους, πάχ. 0,03 μ., και συνδέονται με ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Ο βορειοδυτικός πεσσός, σωζ. διαστ. 2×1,90×0,65×0,65 μ. και χορδής 2,20 μ. διατηρεί στη νοτιοανατολική του πλευρά τμήμα ορθομαρμάρωσης, ενώ ο αντίστοιχος νοτιοδυτικός καταστράφηκε μερικώς από νεότερο βόθρο. Στην προς το εσωτερικό του κτιρίου όψη του πεσσού αυτού διακρίνεται επιμελημένη τοιχοποιία με



Σχέδ. 31. Θεσσαλονίκη. Άνω Πόλη. Οδός Αιόλου 6-12. Κάτοψη, τομή της ανασκαφής και σχεδιαστική αναπαράσταση δαπέδου.

ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Τόσο ο τοίχος όσο και οι δύο πεσσοί που εντάσσονται σε αυτόν αποτελούν το δυτικό τοίχο σημαντικού περίκεντρου οικοδομήματος, η θεμελίωση του οποίου, κατασκευασμένη από αργολιθοδομή, είναι κυκλική και έχει ύψος 0,70 μ. Στο ίδιο κτίριο ανήκει επίσης τμήμα κυκλικού στυλοβάτη από αργολιθοδομή και πλίνθους, πλ. 0,55 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,26 μ., που φέρει άνοιγμα 1,22 μ. ακριβώς απέναντι από την είσοδο του δυτικού τοίχου και βρέθηκε σε απόσταση 1,60 μ. από αυτόν. Το δάπεδο του κτίσματος της β΄ φάσης καλύπτεται με μαρμαροθέτημα που διατηρείται αποσπασματικά, χαρακτηριστικό της μεσοβυζαντινής περιόδου. Περιλαμβάνει ταινία από λευκό μάρμαρο που περιτρέχει κυκλικά την εσωτερική πλευρά και opus sectile από τριγωνικά πλακίδια, λευκά και μαύρα, τοποθετημένα αντίθετα σε τρεις σειρές, τα οποία συνθέτουν μεγαλύτερα τρίγωνα και πλαισιώνουν δύο σειρές λευκών και γκρίζων τετράγωνων πλακιδίων τοποθετημένων διαγώνια. Ανάμεσα σε αυτά παρεμβάλλεται άλλη σειρά, όπου εγγράφονται τετράγωνα πλακίδια σε ευθύγραμμη διάταξη, πλαισιωμένα από τριγωνικά, που σχηματίζουν βαθμιδωτά τρίγωνα.

Επάνω στο κτίσμα βρέθηκε στρώμα καταστροφής, που περιείχε σπαράγματα εντοίχιου ψηφιδωτού και γραπτού διακόσμου, ανάμεσα στα οποία διακρίνονται σχηματοποιημένα φυτικά θέματα καστανέρυθρου και πράσινου χρώματος σε λευκό βάθος και λίγες μορφές αγίων από πολυπρόσωπες συνθέσεις, μαζί με λίγες επιγραφές. Ανάμεσα σε αυτά βρέθηκαν και αρκετά spolia κιονοκράνων, θωρακίων και βάσεων κιόνων από τη μαρμάρινη διακόσμηση του κτίσματος. Το μεγαλύτερο τμήμα του δαπέδου του κτιρίου αυτού καταστράφηκε και επιστρώθηκε

σε άλλη φάση με λευκό κονίαμα. Με τη φάση αυτή συνδέεται η κατασκευή δύο μεταγενέστερων τοίχων και δύο λεκανών από υδραυλικό κονίαμα, με διαστάσεις 1,20×0,30 μ. η δυτική και 0,70×0,30 μ. η ανατολική και ύψος 0,15 μ., που καλύπτουν τμήμα του αρχικού δαπέδου, ως και η κάλυψη της εξωτερικής όψης του δυτικού τοίχου του με υδραυλικό κονίαμα, ευρήματα που δηλώνουν ότι στα ερείπια του κτιρίου μετά την καταστροφή του ιδρύθηκε εργαστήριο άγνωστου προορισμού.

Το παραπάνω αποσπασματικά διατηρούμενο περίκεντρο κτίσμα συνδέεται με κάποιο λαμπρό οικοδόμημα, πιθανότατα κρηναίο, η χρήση του οποίου λόγω της αποσπασματικής του διατήρησης δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Πρόκειται για ένα κτίσμα παλαιοχριστιανικών χρόνων, που μετασκευάστηκε με την κατασκευή πεσσών στους μεσοβυζαντινούς χρόνους.

Τα σπαράγματα του γραπτού διακόσμου, που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή, δεν είναι βέβαιο ότι συνδέονται με αυτό. Δεν αποκλείεται το ερείπιο να χρησιμοποιείτο στους βυζαντινούς χρόνους ως αποθέτης και για το λόγο αυτό εναποτέθηκαν εκεί τα θραύσματα γραπτού και ψηφιδωτού διακόσμου κάποιου γειτονικού λατρευτικού κτιρίου.

Οδός Θεοφίλου 28

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σύντομης σωστικής ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 17/6-4/7/03) αρχαιότητες σε δύο φάσεις.

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκει τμήμα οικίας παλαιοχριστιανικών χρόνων, που εντοπίστηκε σε βάθος -3,50 μ. από το επίπεδο της σημερινής οδού. Αποτελείται από τοίχους, πλ. 0,65 μ., κτισμένους με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που εδράζονται πάνω στο φυσικό βράχο, του οποίου ακολουθούν τις κλίσεις. Οι τοίχοι αυτοί όριζαν τρεις επιμήκεις χώρους στο ανατολικό και βόρειο τμήμα του οικοπέδου, ενώ στα νότια διαμόρφωναν στενό διάδρομο και αυλή, με την οποία επικοινωνούσαν με δύο θύρες (Πίν. 84 γ).

Μετά την καταστροφή της οικίας ο χώρος ξηλώθηκε και εγκαταλείφθηκε για να χρησιμοποιηθεί εκ νέου στους ύστερους χρόνους της τουρκοκρατίας, εποχή κατά την οποία χρονολογείται τμήμα κατεστραμμένης δεξαμενής και κτιστός βόθρος.

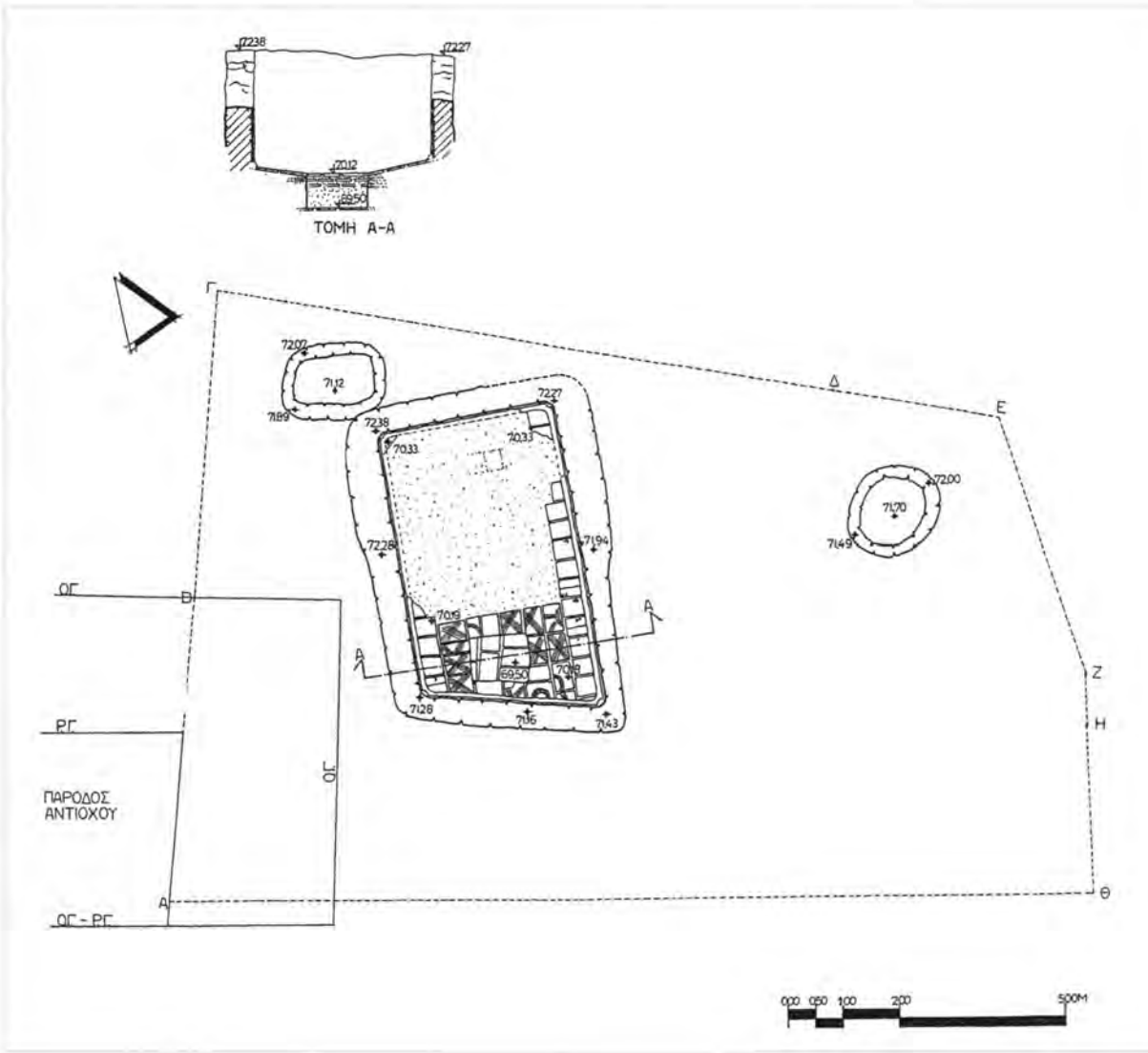
Πάροδος οδού Αντιόχου 6

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στο βάθος της αδιεξόδου παρόδου Αντιόχου 6 στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 7/7-25/7/03) μεγάλη τραπεζιόσχημη δεξαμενή παλαιοχριστιανικών χρόνων, εσωτ. διαστ. 5,40×3,28 και μέγ. σωζ. ύψ. 2,10 μ., οι τοίχοι της οποίας, πλ. 0,55 μ., ήταν κτισμένοι με αργολιθοδομή και πλίνθους. Εσωτερικά η κινστέρνα επενδύεται με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα και έχει δάπεδο αποσπασματικής διατήρησης, στρωμένο με πλίνθους, μερικές από τις οποίες φέρουν σφραγίσματα. Στο μέσον του ανατολικού τμήματος του δαπέδου κοντά στο νότιο τοίχο υπάρχει φρεάτιο καθαρισμού με δάπεδο από πλίνθους και τοιχώματα επενδεδυμένα με κονίαμα. Στην επιφάνεια του ανατολικού τοίχου διατηρούνται δύο χαράγματα που εικονίζουν σταυρούς εγγεγραμμένους σε ελλειψοειδείς κύκλους. Δεν εντοπίστηκαν στο σωζόμενο τμήμα της κινστέρνας στόμια των αγωγών πλήρωσης και απορροής (Σχέδ. 32).

Η κινστέρνα ιδρύθηκε πάνω στις επιχώσεις αποθέτη υστερορωμαϊκών χρόνων, που καταλαμβάνει όλο το σκάμμα και εκτείνεται και στα όμορα οικόπεδα. Από αυτόν περισυλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα οστρέων και οστών μεγάλων ζώων, θραύσματα αγγείων μεταφοράς και αποθήκευσης, μαγειρικών σκευών, θραύσματα γυάλινων αγγείων, οστέινη περόνη και βελόνη μαζί με πολλά όστρακα λύχνων. Τον αποθέτη διατάραξαν δύο κτιστοί βόθροι των χρόνων της τουρκοκρατίας.

Οδός Δημητρίου Πολιορκητού 30

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης μετά από σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα (Θ19/03) (διάρκεια ανασκαφής 15/10-21/11/2003), αποκαλύφθηκαν λείψανα κτισμάτων που ανήκουν σε τρεις περιόδους. Στην αρχαιότερη φάση, που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ανήκει κυκλικό λιθόκτιστο φρεάτιο εργαστηριακού χαρακτήρα που περιείχε τέφρα σε ύψος 1,50 μ., το οποίο ανασκάφηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Στην ίδια φάση ανήκει τμήμα ενός δεύτερου φρεατίου που περιείχε τέφρα σε ύψος 0,70 μ., το οποίο ανασκάφηκε στο κέντρο του οικοπέδου. Τα φρεάτια αυτά σχετίζονται με μία βιοτεχνική εγκατάσταση της παλαιοχριστιανικής περιόδου, που ενδεχομένως ήταν σαπωνοποιείο λόγω της άφθονης τέφρας που περιείχαν. Σε δεύτερη φάση, που τοποθετείται στους βυζαντινούς χρόνους, ανήκουν δύο ταφές, μία ενήλικα στη νότια οικοδομική γραμμή και ένας βρεφικός εγχυτρισμός στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου που καλυπτόταν από λιθοσωρό και περιείχε οστά βρέφους μέσα σε αμφορέα. Τέλος, στην τρίτη φάση, που ανάγεται στους χρόνους της τουρκοκρατίας, ανήκει τμήμα κινστέρνας εδραζόμενης σε λιθόκτιστη βάση από αργολιθοδομή που ενισχυόταν με ξυλοδεσιά, η οποία ανασκάφηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου. Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν (Πίν. 85 α).



Σχέδ. 32. Θεσσαλονίκη. Άνω Πόλη. Πάροδος οδού Αντιόχου 6. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Οδοί Ιωλκού 7 και Μουσών 24

Σε οικόπεδο των παραπάνω οδών, που βρίσκεται στην περιοχή του βυζαντινού ναού των Ταξιαρχών στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας (Θ20) (διάρκεια ανασκαφής 25-28/11/03), μικρό τμήμα πήλινου αγωγού παλαιοχριστιανικών χρόνων πάνω στο φυσικό βράχο με κατεύθυνση και κλίση Β.-Ν. Για τη στήριξη του αγωγού πάνω στο βράχο δημιουργήθηκε επίπεδο εξομάλυνσης με πέτρες και λάσπη. Επάνω από τον αγωγό εντοπίστηκε δάπεδο κινστέρνας επενδεδυμένο με υδραυλικό κονίαμα επίσης παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Στα νεότερα χρόνια ανήκει βόθρος από ξερολιθιά που σχετίζεται με σπίτι της τουρκοκρατίας, ο οποίος ανασκάφηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου.

Ακρόπολη

Οδός Σ. Πολυδώρου

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται απέναντι από το μεσότειχος της ακρόπολης της Θεσσαλονίκης και σε απόσταση 50 μ. από αυτό, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 14/10-21/11/03) (Θ18/03) τμήματα δύο λασπόκτιστων τοίχων που ανήκουν σε δύο οικοδομικές φάσεις (Πίν. 85 β). Στην πρώτη ανήκει τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ.,

σωζ. μήκ. 1 και πλ. 0,70 μ., κατασκευασμένος με πέτρες και σποραδικές πλίνθους, ο οποίος εδραζόταν σε στρώση από άτακτα ριγμένες πέτρες και ήταν επενδεδυμένος με υποκίτρινο κονίαμα στη νότια παρειά του. Νότια του τοίχου αυτού περισυλλέχθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών, ένα από τα οποία διέσωζε κεφάλι αγίου με πράσινες ψιμυθιές, που τοποθετείται στο 13ο αιώνα (Πίν. 85 γ).

Στη β΄ φάση ανήκει τμήμα καμπυλόγραμμου τοίχου που βρέθηκε στο μέσον του οικοπέδου, σώζεται σε μήκος 4,50 μ., έχει πλάτος 0,60 μ., σωζόμενο ύψος 0,30 μ. και εδράζεται ψηλότερα από τον προηγούμενο τοίχο. Ίσως ανήκει σε τμήμα κόγχης ναού ή πιθανότερα καθολικού μονής που ιδρύθηκε κατά τους παλαιολόγειους χρόνους στην ακρόπολη. Οι δύο τοίχοι μετά την καταστροφή των κτιρίων λιθολογήθηκαν και μπαζώθηκαν με οικοδομικά λείψανα.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Κερμενίου 6

Με αφορμή εργασίες εκσκαφής για ανοικοδόμηση σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στο συνοικισμό Τυρολόης, που εντάσσεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 10/2-14/3/2003). Κατά την ανασκαφή εντοπίστηκαν 22 τάφοι διαφόρων τύπων, που χρονολογούνται από τους ρωμαϊκούς χρόνους έως και τους σκοτεινούς αιώνες (7ος-8ος αι.) (Σχέδ. 33· Πίν. 85 δ).

Συγκεκριμένα ανασκάφηκαν στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος -3,30 μ. τρεις κτιστοί επιτύμβιοι βωμοί από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, ο ένας από τους οποίους στέγαζε κιβωτιόσχημο τάφο. Οι διαστάσεις του Α ήταν 1,40×1,30×0,80 μ., του Β 1,10×0,30 μ. και του Γ 2,10×2×0,70 μ. Στην άνω επιφάνεια του Β διαπιστώθηκε πήλινος αγωγός για τις χοές, ενώ ο Γ στέγαζε κτιστό κιβωτιόσχημο τάφο με κάλυψη από σχιστολιθικές πλάκες, διαστ. 1,55×0,30 μ., όπου είχε τοποθετηθεί νεκρός με προσανατολισμό Β.-Ν. και περιείχε ένα αδιάγνωστο νόμισμα. Οι υπόλοιποι βωμοί δεν κατέστη δυνατό να ερευνηθούν πλήρως λόγω του ότι βρίσκονταν στα όρια του σκάμματος. Χρονολογούνται με βάση ανάλογα παραδείγματα που έχουν ερευνηθεί στο 2ο αιώνα. Στον ελεύθερο χώρο που διαμορφώνεται μεταξύ των επιτύμβιων βωμών βρέθηκε κτιστός κιονίσκος με συμφυή βάση, που χρησίμευε πιθανότατα ως στήριγμα τράπεζας προσφορών.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκαν επίσης δύο καλυβίτες (Τ7 και Τ8), τρεις κεραμοσκεπείς (Τ4, Τ5 και Τ9) και δύο λακκοειδείς τάφοι (Τ6 και Τ10). Οι καλυβίτες ήταν προσανατολισμένοι και λόγω των διαστάσεών τους (1,35×0,40 μ.) πρέπει να ανήκαν σε παιδιά. Ο κεραμοσκεπής Τ4 είχε διαστάσεις 0,60×0,44 μ., ο Τ5 1,70×0,45 μ., και ο Τ9 1,25×0,45 μ. και ήταν πιθανότατα παιδικοί. Ο διαστ. 1,80×0,60 μ. λακκοειδής Τ6 που είχε κάλυψη από σχιστόπλακες, ήταν προσανατολισμένος και περιείχε οξυπύθμενο αμφορέα τοποθετημένο νότια του κρανίου. Ο λακκοειδής Τ10 ήταν ένας απλός λάκκος, διαστ. 1,80×0,50 μ., και περιείχε ένα χάλκινο νόμισμα.

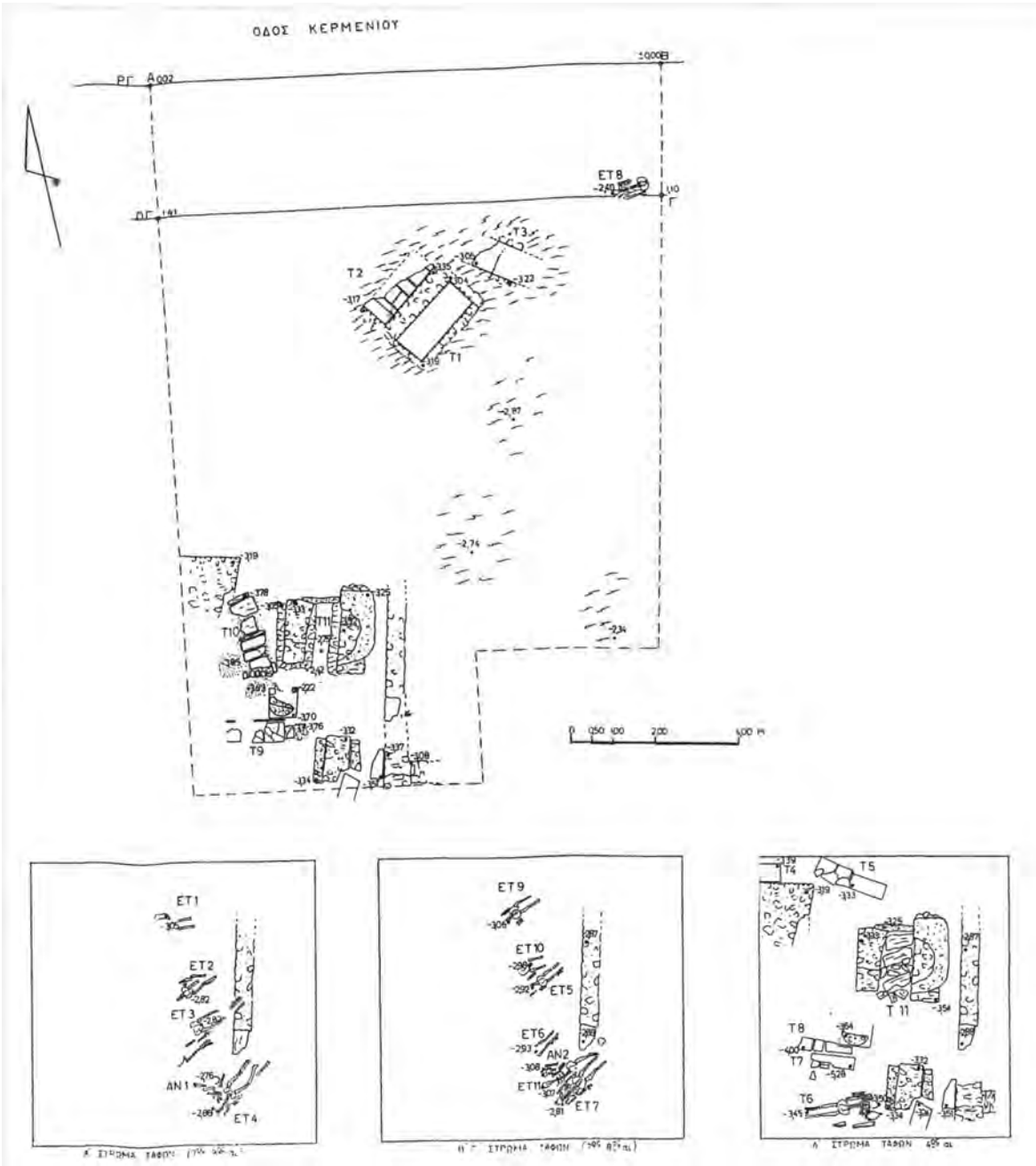
Επάνω από τους τάφους αυτούς ερευνήθηκαν 11 ελεύθερες προσανατολισμένες και ακτέριστες ταφές σε τρία επάλληλα στρώματα, που καλύπτονταν από μικρή επίχωση, μόλις 0,40 μ. Οι ταφές αυτές τοποθετούνται κατ' αναλογία με άλλα αντίστοιχα ευρήματα της νεκρόπολης στους σκοτεινούς αιώνες.

Στο βορειοανατολικό τέλος τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκαν δύο κτιστοί με κοινό μεσότοιχο κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 1,80×0,75 μ., κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και επιχρισμένοι εσωτερικά μαζί με έναν τρίτο λαξευμένο εξ ολοκλήρου στο βράχο και σε επαφή με αυτούς, διαστ. 1,20×0,80 μ. Οι δύο (Τ1 και Τ3) χρησιμοποιούν ως δάπεδο το φυσικό βράχο ενώ το δάπεδο του Τ2 καλύπτεται με πλίνθους. Προσκέφαλο από κονίαμα διαμορφώνουν στη δυτική πλευρά οι Τ2 και Τ3. Στους Τ1 και Τ2 βρέθηκε από ένα αδιάγνωστο νόμισμα. Χρονολογούνται τον 4ο αιώνα.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Ρεγκούκου 25

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού (Θ5/03), που εντάσσεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, εντοπίστηκαν κατά την εκσκαφή τρεις προσανατολισμένοι ακτέριστοι καλυβίτες και τρεις κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι. Από αυτούς ο Τ1 έφερε κάλυψη από μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση, διαστ. 1,40×0,45×0,15 μ., που ήταν επίπεδες στη μία τους παρειά (προς το εσωτερικό του τάφου) και κοίλες στην εξωτερική. Ο παραπάνω τάφος είχε προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ., διαστάσεις 2,10×0,97×1,40 μ., δάπεδο από χώμα συμπιλητό, προσκέφαλο από ασβεστοκονίαμα στο δυτικό τοίχο και έφερε αξιόλογο γραπτό διάκοσμο. Ο διάκοσμος ορίζεται από κόκκινη ταινία, η οποία περιτρέχει τις πλευρές και τις ακμές του τάφου. Επάνω από την οριζόντια κόκκινη ταινία που ορίζει το άνω πλαίσιο των παραστάσεων διαμορφώνεται ζωφόρος με ελικοειδή θέματα ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται ρόδια. Στη δυτική στενή πλευρά, επάνω από το προσκέφαλο εικονίζεται τριπλό στεφάνι με φύλλα μέσα σε ανθισμένο βάθος και στη νότια μακρά πλευρά άνθινος διάκοσμος με διάσπαρτα σχηματοποιημένα φύλλα, άνθη και καρπούς (ρόδια) και παγώνι που κοιτάζει προς τα αριστερά. Στον ανατολικό τοίχο εικονίζεται μίμηση ορθομαρμάρωσης και στο βόρειο



Σχέδ. 33. Θεσσαλονίκη. Οδός Κερμενίου 6. Κατόψεις της ανασκαφής.

άνθινος διάκοσμος με διάσπαρτα άνθη και καρπούς. Οι νεκροί πρέπει να τοποθετήθηκαν σε ξύλινα φέρετρα, όπως συνάγεται από το πλήθος των καρφιών που βρέθηκαν στο δάπεδο του τάφου. Περιείχε ζεύγος νεκρών, ο ένας εκ των οποίων ήταν γυναίκα, όπως προκύπτει από τη χάλκινη περόνη που βρέθηκε στο δάπεδο. Χρονολογείται με βάση τη διακόσμηση του τάφου στο α΄ τέταρτο του 4ου αιώνα.

Νοτιοδυτικά του τάφου 1 ανασκάφηκε ο Τ2, παράλληλος προς τον Τ1, επίσης κτιστός κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,80×0,85×0,90 μ., που έφερε κάλυψη από σχιστόπλακες. Ήταν επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα και έφερε προσκέφαλο επίσης από ασβεστοκονίαμα. Στο επίχρισμα της βόρειας πλευράς διακρίνονται τρεις λεπτές εγχάρακτες παράλληλες γραμμές. Περιείχε ένα νεκρό, στο

προσκέφαλο του οποίου υπήρχε χάλκινο νόμισμα, ενώ γυάλινο κυλινδρικό μυροδοχείο βρέθηκε στο κέντρο του.

Νοτιοανατολικά του τάφου 2 βρέθηκε ο Τ3 επίσης κτιστός κιβωτιόσχημος με κάλυψη από σχιστόπλακες. Έχει διαστάσεις 2,20×1×0,80 μ., είναι επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, έχει δάπεδο από χώμα και διαμορφώνει στη βορειοδυτική πλευρά προσκέφαλο από πλίνθους. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σιδερένιος κρίκος και σιδερένιος γάντζος.

Μετά την έρευνα ο κιβωτιόσχημος τάφος 1 με το γραπτό διάκοσμο διατηρήθηκε ορατός και επισκέψιμος στο υπόγειο της οικοδομής.

Αμπελόκηποι

Οδός Καπετάν Άγρα 9

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού του Δήμου Αμπελοκήπων (Θ20/02), που βρίσκεται μέσα στα όρια της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης, εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της εκσκαφής ταφικός περίβολος, εξωτ. διαστ. 9,50×4,50 μ. Εξωτερικά και βορειοδυτικά του περιβόλου εντοπίστηκε σε βάθος -1,90 μ. βρεφικός εγχυτρισμός και εσωτερικά του επτά καμαροσκεπείς με επίπεδη διαμόρφωση της στέγης τάφοι, και ένας στεγασμένος με ασπίδα, που ανήκουν σε ένα ταφικό συγκρότημα, οι εξωτερικοί τοίχοι του οποίου χρησίμευαν ως τρικλίνιο για τα νεκρόδειπνα.

Στην πρώτη φάση το διαστ. 4,70×5 μ. συγκρότημα, περιλάμβανε έξι τάφους (Τ 4, 5, 6, 7, 8, 9) εκατέρωθεν διαδρόμου, πλ. 1,50 μ., ο οποίος εκτεινόταν επάνω από την είσοδό τους και οριζόταν στις παρειές του περιβόλου με τυφλά τόξα, από τα οποία σώζεται το νότιο. Στον ανατολικό τοίχο του περιβόλου του αρχικού συγκροτήματος, ο οποίος χρησίμευε και ως τρικλίνιο για να κάθονται οι συνδαιτημόνες των νεκροδείπνων, εντοπίστηκε μαρμάρινο κατώφλι, διαστ. 1,40×0,50 μ., ενδεικτικό της ύπαρξης μεταλλικής θύρας εισόδου, από όπου γινόταν η πρόσβαση στην επίπεδη άνω επιφάνεια των τάφων, επάνω στην οποία τοποθετούσαν τις ξύλινες τράπεζες για τα νεκρόδειπνα. Οι τάφοι του αρχικού συγκροτήματος είναι όλοι καμαρωτοί με επίπεδη εξωτερικά διαμόρφωση της στέγης. Ο διαστ. 2,10×0,80×1,85 μ. Τ4 έσωζε τη μαρμάρινη καλυπτήρια πλάκα της εισόδου του, που έχει διαστάσεις 1,08×0,50×0,14 μ. Κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και ισχυρό χονδρόκοκκο ασβεστοκονίαμα στους τοίχους και πλίνθους στην καμάρα, σώζει εσωτερικά τις οπές του ξυλοτύπου της και έχει δάπεδο από χώμα πατητό. Περιείχε δύο νεκρούς και δύο ατρακτόσχημα πήλινα μυροδοχεία. Ο Τ5, συλημένος από την αρχαιότητα, έχει διαστάσεις 2,05×0,85×1,85 μ. και είναι επιχρισμένος εσωτερικά με λεπτόκοκκο ασβεστοκονίαμα. Έχει δάπεδο από χώμα και διαμορφώνει στη δυτική πλευρά προσκέφαλο από ασβεστοκονίαμα. Ο Τ7 έχει διαστάσεις 2,10×1,30×1,80 μ., δάπεδο από χώμα και προεξέχουσες πέτρες στο δυτικό και νότιο τοίχο για διευκόλυνση της καθόδου. Περιείχε μία ταφή και τέσσερα κρανία από ανακομιδή στο δάπεδό του και μία μεταγενέστερη ταφή σε βάθος 1,35 μ. από την καμάρα του. Μέσα στα μπάζα του βρέθηκε το αριστερό τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας επιγραφής *ΚΟΙΜΗΤ (ΗΡΙΟΝ...)/ΟΥΡΣΙΚ (...)/ ΕΝΩΚ .(...)/ΤΟΤΗΝ (...)*. Ο Τ8 έχει διαστάσεις 2,10×1,20×1,90 μ. δάπεδο από χώμα και προεξέχουσες πέτρες στη δυτική και νότια πλευρά. Ο παρακείμενός του Τ9 δεν ερευνήθηκε γιατί δεν βρίσκεται μέσα στα όρια του οικοπέδου, αλλά εισέρχεται μέσα στο όμορο προς ΝΑ. οικόπεδο.

Σε δεύτερη φάση, για λόγους που σχετίζονται με τις ανάγκες της οικογενειακής νεκρικής λατρείας το συγκρότημα επεκτάθηκε προς Δ. με την κατασκευή δύο άλλων τάφων. Ενός νέου μεγάλου καμαρωτού τάφου με οριζόντια είσοδο (Τ2) και τη μετασκευή του Τ6 σε διάδρομο με σκάλα καθόδου για άνετη πρόσβαση στον ευρύτερο Τ3. Για την επέκταση του συγκροτήματος καθαιρέθηκε ο δυτικός περίβολος του αρχικού και κατασκευάστηκε διάδρομος, μήκ. 2,20 και πλ. 0,90 μ. Ο Τ2 έχει διαστάσεις 2,57×1,32×2,15 μ., είναι κτισμένος από αργολιθοδομή στο κάτω τμήμα και από σχιστόπλακες στην καμάρα, είναι επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα, έχει δύο προεξέχουσες πέτρες για την κάθοδο και δάπεδο από χώμα. Η σύλησή του στο παρελθόν κατέστρεψε την είσοδο και τμήμα της καμάρας του. Περιείχε μία ταφή διαλυμένη και μετακινημένη. Βόρεια και σε επαφή με αυτόν κατασκευάστηκε ο Τ3 που είναι ο σημαντικότερος του συγκροτήματος και αποτελείται από καμαρωτό διάδρομο, διαστ. 2,80×0,90×2,20 μ., η κάθοδος στον οποίο γινόταν με κτιστή κλίμακα πέντε πλινθόστρωτων βαθμίδων. Ο διάδρομος απέληγε σε θυραίο άνοιγμα που οδηγούσε σε έναν ευρύ θάλαμο, η πλήρης ανασκαφή του οποίου δεν ήταν δυνατή γιατί προχωρεί έξω από τα όρια του οικοπέδου. Ο θάλαμος στεγάζεται με χαμηλό θόλο (ασπίδα ή φουρνικό) εσωτερικά, που έχει καταπέσει, ο οποίος εξωτερικά ήταν επίπεδος. Το δάπεδο του θαλάμου ήταν στρωμένο με μαρμαροθέτημα και διαμόρφωνε σχάρα για τη διήθηση των υγρών με την κατασκευή δύο χαμηλών πλινθόκτιστων τοιχίων, πλ. 0,30 και σωζ. ύψ. 0,05 μ. Οι τοίχοι του ήταν επενδεδυμένοι με ορθομαρμάρωση, η οποία αφαιρέθηκε κατά τη σύλησή του. Δεν περιείχε οστεολογικό υλικό, λόγω καταστροφής που υπέστη από τη διάνοιξη νεότερου βόθρου.

Το συγκρότημα χρονολογείται στην αρχική φάση του στα τέλη του 4ου-αρχές 5ου αιώνα και η προσθήκη των δύο τάφων μέσα στον 5ο αιώνα.

Συμβολή των οδών Παναγίας Φανερωμένης και Σύλλης

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας (Θ7/03) δύο αγωγοί ορθογώνιας διατομής, ο ένας εκ των οποίων, σωζ. μήκ. 2,30, πλ. 0,25, βάθ. 0,25 μ., έχει κατεύθυνση Δ.-Α. και δάπεδο με κάλυψη από σχιστόπλακες. Ο δεύτερος είναι μεγαλύτερος, λαξευμένος στο βράχο, σωζ. μήκ. 10, πλ. 0,38 και βάθ. 1 μ., επιχρίεται εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, χρησιμοποιεί ως δάπεδο το βράχο, έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και καλύπτεται με σχιστόπλακες. Στο βόρειο τμήμα του προστέθηκε σε νεότερη εποχή σιδερένιος σωλήνας εγκιβωτισμένος σε συμπαγή τοιχοποιία, που καταλαμβάνει όλο το πλάτος του αγωγού. Στο υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε πάνω στο βράχο νεκροταφείο οθωμανικών χρόνων, από το οποίο προέρχονται δύο επιτύμβιες στήλες. Στο μέσον του νότιου τμήματος του οικοπέδου ανασκάφηκε κατεστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος αυτοκρατορικών χρόνων, που δεν σώζει την κάλυψή του. Οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι 1,60×0,44 μ. και το σωζόμενο ύψος του 0,45 μ. Το δάπεδό του έφερε κάλυψη από στρωτήρες κεράμους και τα τοιχώματά του ήταν κτισμένα με στενές πλίνθους.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα διαλύθηκαν.

Οδός Λεωνίδα Σπαρτιάτη 3

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στους Αμπελόκηπους Θεσσαλονίκης, που βρίσκεται σε επαφή με οικόπεδο των οδών Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη 1[20] ανασκάφηκε κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 28/9-24/10/03) η συνέχεια της αποκαλυφθείσας στο όμορο οικόπεδο κινστέρνας μαζί με κτιστό κυκλικό φρεάτιο, δύο τοίχοι ταφικού περιβόλου και τέσσερις ταφές (δύο εγχυτρισμοί και δύο ελεύθερες) των σκοτεινών αιώνων.

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση του νεκροταφείου ανάγεται η κατασκευή στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου δύο συνδεόμενων τοίχων, πλ. 0,70 μ., από αργούς λίθους και λάσπη που διαμορφώνουν ταφικό περίβολο μικρότερο αρχικά, ο οποίος επεκτάθηκε σε άλλη φάση βορειότερα με την προσθήκη τοίχου, μήκ. 4,05 μ., και ενός άλλου, μήκ. 5,10 μ., με κατεύθυνση προς Α. Στους τοίχους της επέκτασης η κατασκευή είναι αμελέστερη και χρησιμοποιεί σποραδικά και πλίνθους. Εξωτερικά του ταφικού αυτού περιβόλου διερχόταν δρόμος του νεκροταφείου στρωμένος με βότσαλα.

Έξω από το δυτικό τοίχο του περιβόλου ανασκάφηκαν δύο εγχυτρισμοί που σχετίζονται με τη φάση επέκτασής του. Και οι δύο έγιναν μέσα σε αμφορείς τύπου Γάζας. Στον πρώτο βρέθηκαν ψήγματα οστών, ενώ ο δεύτερος περιείχε περισσότερες ταφές, μαζί με τέσσερα χάλκινα νομίσματα και σιδερένια σφαιρίδια από κάποιο κόσμημα.

Ακολούθησε η κατασκευή του κτιστού κυκλικού φρεατίου που είναι κατασκευασμένο με αργολιθοδομή, εναλλασσόμενες ζώνες πλίνθων, πάχ. 0,055 μ., και ισχυρό ασβεστοκονίαμα, τμήμα του οποίου ανασκάφηκε στο οικόπεδο. Στο βόρειο τμήμα του φρεατίου προσκολλήθηκε κινστέρνα κατασκευασμένη από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα για τις ανάγκες της νεκρικής λατρείας, από την οποία ανασκάφηκαν τρεις τοίχοι, μήκ. 2,75 μ. (βόρειος) και 2 μ. (ανατολικός και δυτικός), μαζί με τμήμα του πλινθόστρωτου δαπέδου της.

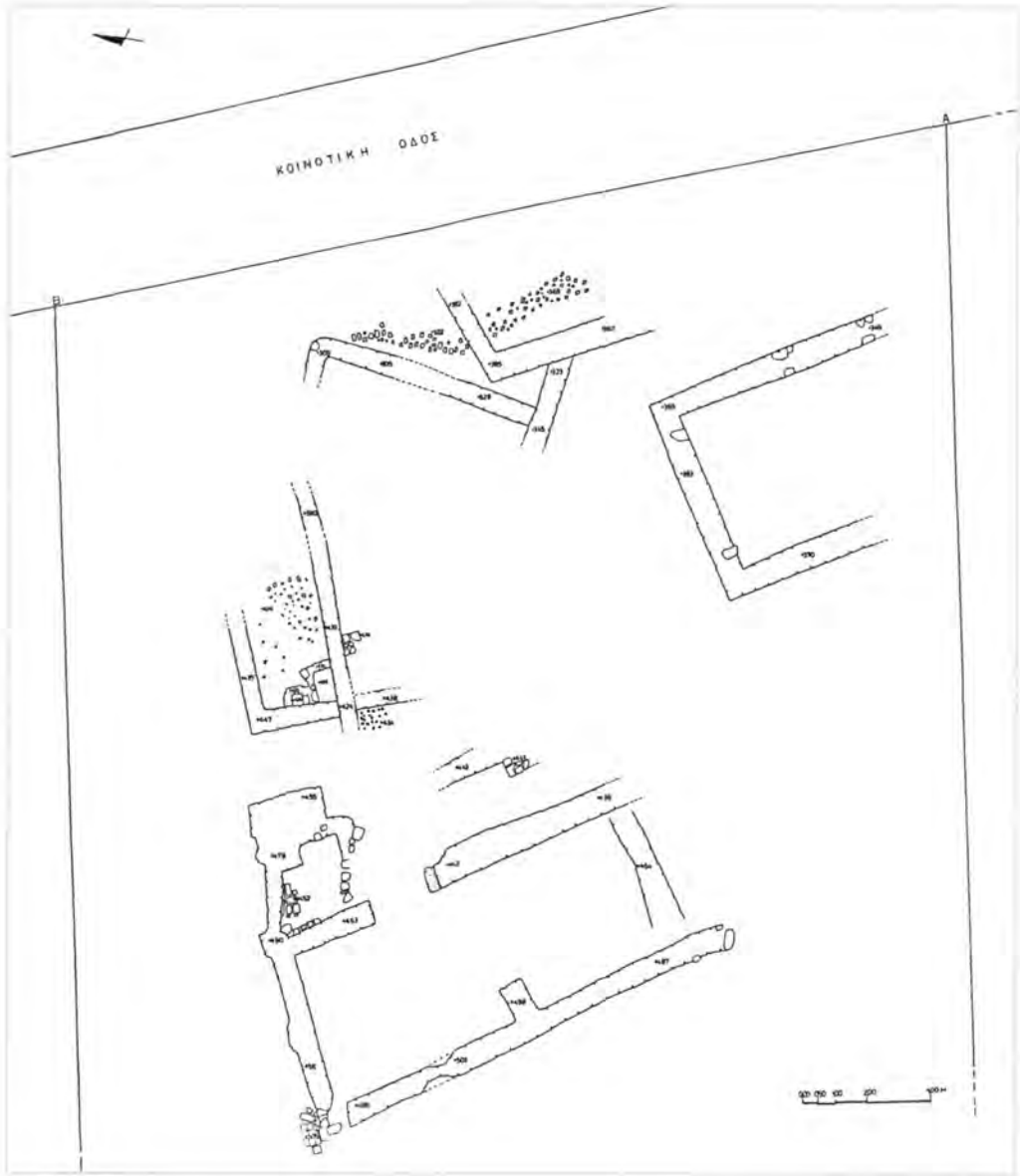
Μία τρίτη παιδική ταφή ερευνήθηκε στο κέντρο του οικοπέδου και οριζόταν από τρεις σχιστόλιθους πακτωμένους στο χώμα μαζί με λαιμό αμφορέα, ενώ μεταγενέστερη είναι μία ελεύθερη προσανατολισμένη και ακτέριστη ταφή ενήλικα που ερευνήθηκε ανάμεσα στην κινστέρνα και τον περίβολο. Οι υπόλοιπες ταφές που θα υπήρχαν στο οικόπεδο παρασύρθηκαν από τα νερά κάποιου χειμάρρου, όπως δείχνει το πλούσιο στρώμα αμμοχάλικου που εντοπίστηκε.

Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου

Συμβολή των οδών Φλωρίνης και Κονταξοπούλου

Στη συμβολή των παραπάνω οδών κατά τη διάρκεια σύντομης ανασκαφικής έρευνας (Θ9/03) εντοπίστηκε ορθογώνιος χώρος, διαστ. 3,80×1,80 μ., που ορίζεται από τοίχους, πλ. 0,50 μ., κατασκευασμένους από λασπόκτιστη αργολιθοδομή, στη νοτιοανατολική γωνία του οποίου αποκαλύφθηκε αγωγός από πηλοσωλήνες, σωζ. μήκ. 5,50 μ. Στον ίδιο χώρο, ο οποίος ανήκει σε μεγαλύτερο κτίσμα που εκτείνεται στο όμορο άσκαφο οικόπεδο, βρέθηκε επίσης το κάτω τμήμα πίθου, από το εσωτερικό του οποίου ανασύρθηκαν θραύσματα από το υπόλοιπο τμήμα του μαζί με στρωτήρες και καλυπτήρες κεράμους, που έπεσαν από τη στέγη του. Σε υψηλότερο επίπεδο από τον πίθο βρέθηκε αμφορέας, πακτωμένος σε στρώμα καταστροφής κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων, το οποίο περιείχε κεραμίδια και ασβεστοκονιάματα. Ο χώρος που εντοπίστηκε στο οικόπεδο είναι μεταγενέστερος του στρώματος καταστροφής των παλαιοχριστιανικών χρόνων, αφού ο πίθος πακτώνεται στο στρώμα καταστροφής και ανήκει πιθανότατα σε οικιστική εγκατάσταση.

20. Ε. Μαρκή, Ταφικό συγκρότημα και ναΐσκος από τη δυτική νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης, *ΑΕΜΘ* 15 (2001), σ. 321-330.



Σχέδ. 34. Μακρύγιαλος. Αγροτεμάχιο 581. Κάτοψη της ανασκαφής.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Μακρύγιαλος

Αγροτεμάχιο 581

Στο εκτάσεως 2.750 τ.μ. αγροτεμάχιο, που είναι φυτεμένο με ελιόδεντρα, έχει κλίση από Δ.-Α. και του οποίου η σωστική ανασκαφική έρευνα μας παραχωρήθηκε λόγω αρμοδιότητος με το αριθ. 11097/17-9-2002 έγγραφο της ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, διενεργήθηκε με χρηματοδότηση του ιδιοκτήτη σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 7/4-5/6/2003) (Σχέδ. 34) κατά την οποία διερευνήθηκαν:

1) Στο δυτικό άνω τμήμα του αγροτεμαχίου ο χώρος θεμελίωσης των δύο υπό ανέγερση οικιών, η έρευνα του οποίου μέχρι το παρθένο έδαφος δεν αποκάλυψε κτίσματα, παρά μόνον όστρακα, ένα χάλκινο δακτυλίδι, ένα βυζαντινό νόμισμα που μετατράπηκε σε περίαπτο και τέσσερα βυζαντινά νομίσματα, τρία τεταρτηρά και ένα τραχύ billon Μανουήλ Κομνηνού.

2) Όλο το ανατολικό τμήμα του αγροτεμαχίου ένθεν και ένθεν των δύο δοκιμαστικών τομών, που με κατεύθυνση Δ.-Α. διενήργησε το καλοκαίρι του 2002 η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ σε όλο

το μήκος του αγροτεμαχίου. Με αφετηρία τις υπάρχουσες ενδείξεις στην παρειά των τομών η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τμήμα του παλαιοχριστιανικού και βυζαντινού οικισμού του Κίτρους και συγκεκριμένα:

Στο ανατολικό άκρο του αγροτεμαχίου, παραπλεύρως της επαρχιακής οδού Μακρυγιάλου-Αλυκών τμήμα κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων, με άξονα ΒΑ.-ΝΔ., αποτελούμενο από τρεις τοίχους, πλ. 0,60 μ., κατασκευασμένους από αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και ασβεστοκονίαμα, οι οποίοι σχημάτιζαν δύο χώρους. Στην επίχωση του κτιρίου αυτού, που συνδέεται με αγροτικές εγκαταστάσεις του 6ου αιώνα βρέθηκε μεγάλος αριθμός αποθηκευτικών και μεταφορικών αγγείων παλαιοχριστιανικών χρόνων και ένα νόμισμα (χάλκινη υποδιαίρεση τύπου minimi) του 5ου-6ου αιώνα. Επάνω στα ερείπια του κτίσματος αυτού ιδρύθηκε στους βυζαντινούς χρόνους άλλο με άξονα Β.-Ν., από το οποίο ερευνήθηκαν τμήματα δύο λασπόκτιστων τοίχων, πλ. 0,80 και 0,60 μ. αντίστοιχα, από ακατέργαστες πέτρες και σποραδικούς πλίνθους. Σε απόσταση 2 μ. δυτικά του αποκαλύφθηκε τμήμα άλλου κτίσματος παράλληλου προς αυτό, που προχωρεί έξω από τα όρια του συγκεκριμένου αγροτεμαχίου. Από αυτό ανασκάφηκαν τρεις λασπόκτιστοι τοίχοι βυζαντινών χρόνων, πλ. 0,80, σωζ. ύψ. 0,20 και σωζ. μήκ. 6,70 μ. ο ανατολικός, 5 μ. ο βόρειος και 4,20 μ. αντίστοιχα ο δυτικός. Τα δύο αποσπασματικά σωζόμενα παραπάνω κτίσματα είναι σύγχρονα και χρονολογούνται στο 12ο-13ο αιώνα. Ανάμεσά τους παρεμβαλλόταν ελεύθερος χώρος (αυλή), πλ. 10 μ., το βορειότερο άκρο της οποίας κατελάμβανε τμήμα επιμήκους κτίσματος της ίδιας περιόδου με άξονα Α.-Δ., από το οποίο ανασκάφηκαν τρεις λασπόκτιστοι τοίχοι, πλ. 0,50, μέγ. σωζ. ύψ. 0,40 και σωζ. μήκ. 6,50 μ. (νότιος), 2,20 μ. (δυτικός) και 3 μ. (βόρειος). Στη νοτιοδυτική γωνία του κτίσματος αυτού, το οποίο κάλυπταν κρημνίσματα, εντοπίστηκε εστία με ίχνη φωτιάς. Λείψανα τοίχων σε επαφή με το κτίσμα, με κατεύθυνση προς Ν. και Δ. δείχνουν ότι διέθετε τουλάχιστον άλλους δύο χώρους, οι τοίχοι των οποίων έχουν ξηλωθεί.

Δυτικότερα μετά την παρεμβολή λειψάνων τοίχων, αποκαλύφθηκε τμήμα επιμήκους κτίσματος βυζαντινών χρόνων, διαστ. 13×4,50 μ., με είσοδο, πλ. 2 μ., στον ανατολικό τοίχο, που διαμορφώνει αντηρίδα στο μέσον του δυτικού τοίχου. Οι τοίχοι του, πλ. 0,60 μ., είναι κατασκευασμένοι από ακατέργαστες πέτρες, σποραδικές πλίνθους και λάσπη και σώζονται σε ύψος 0,30 μ. Το νότιο όριό του δεν εντοπίστηκε, καθώς η πορεία των τοίχων του διακόπτεται λόγω καταστροφής. Το κτίσμα έκλεισε σε β΄ φάση μεταγενέστερος τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. Στο βορειοδυτικό άκρο του παραπάνω κτιρίου ανασκάφηκε δωμάτιο με πλίνθινο δάπεδο, την επίχωση του οποίου αποτελούσαν καμένα χώματα και κρημνίσματα της ανωδομής του, ενώ ίχνη πλίνθινου δαπέδου εντοπίστηκαν έξω από τη βορειοδυτική γωνία του.

Τα παραπάνω κτίσματα ανήκουν σε σπίτια, αποθήκες και αγροτικές εγκαταστάσεις του παλαιοχριστιανικού και βυζαντινού οικισμού του Κίτρους, ο οποίος εκτεινόταν νότια του κάστρου. Το εντοπισμένο σε κάποια από αυτά στρώμα πυράς πρέπει να συνδέεται με την ολοκληρωτική καταστροφή που ακολούθησε την άλωση του Κίτρους από τους Φράγκους το 1204[21], η οποία διαπιστώθηκε σε όλη την έκταση του κάστρου και του εκτεινόμενου νότιά του βυζαντινού οικισμού.

Από την επίχωση των κτισμάτων συλλέχθηκε μεγάλος αριθμός θραυσμάτων αγγείων καθημερινής χρήσης βυζαντινών χρόνων, αρκετά θραύσματα εφυαλωμένων λεπτεγχάρακτων και επιπεδόγλυφων αγγείων του 12ου αιώνα και 111 χάλκινα νομίσματα βυζαντινών χρόνων, κυρίως άσπρα τραχέα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118), τραχέα του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143) και μισά τεταρτηρά Μανουήλ Κομνηνού (1143-1180).

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Απολλωνία

Νικομηδινό

Από το Δήμο Απολλωνίας διατέθηκε ποσό 4.000 ευρώ για διενέργεια ανασκαφών στο ύψωμα Άγιος Δημήτριος του Δημοτικού Διαμερίσματος Νικομηδινού. Κατά τις δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν βρέθηκαν τμήμα κτίσματος πρώιμων μεταβυζαντινών χρόνων στην κορυφή του υψώματος Άγιος Δημήτριος και τμήματα κτισμάτων παλαιοχριστιανικών χρόνων σε αγρό στο πλάτωμα του υψώματος, μη περαιτέρω αξιολογούμενα λόγω της περιορισμένης σε έκταση έρευνας.

Ο λόφος έχει έκταση περίπου 30 στρέμματα, ύψος 180 μ. και παρουσιάζει ομαλή κατωφέρεια από Ν. προς Β. Δύο ρέματα τον τέμνουν απότομα στα ανατολικά και στα δυτικά. Στην κορυφή του βρίσκεται σύγχρονης κατασκευής μικρό ναΰδριο, εξωτ. διαστ. 2×1,80 μ., αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο, ενώ γύρω από αυτό, έκταση περίπου ενός στρέμματος που ανήκει στην κοινότητα, είναι κατάφυτη από αιωνόβιες βελανιδιές. Στο υπόλοιπο

21. Ε. Μαρκή, *Κίτρος, μια πόλη-κάστρο της βυζαντινής περιφέρειας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 58.

τμήμα του λόφου εκτείνονται καλλιεργήσιμες εκτάσεις που ανήκουν σε ιδιοκτησίες.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο τομείς με την επίβλεψη του έκτακτου αρχαιολόγου Γ. Σκιαδαρέση και είχε τα εξής αποτελέσματα:

Τομέας Α: Στην κοινοτική έκταση, όπου το κατάφυτο τμήμα του λόφου, ήλθαν στο φως πρόχειροι λασπότοιχοι που ανήκουν σε κτίριο ή κτίρια των πρώιμων μεταβυζαντινών χρόνων. Δοκιμαστική τομή δεν απέδωσε επιχώσεις αρχαιότερες του 15ου αιώνα. Η κεραμική που συλλέχθηκε περιλαμβάνει εφυαλωμένα και αβαφή όστρακα επιτραπέζιων αγγείων του 15ου-16ου αιώνα. Ανάμεσα στα κεραμίδια της σκεπής που κατέπεσε, βρέθηκαν σιδερένια καρφιά και κάτω από αυτά, στο επίπεδο χρήσης του κτιρίου, αμφικωνικό πήλινο σφονδύλι και ένα κανάτι.

Καθώς η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε, δεν προκύπτει για την ώρα συμπέρασμα σχετικά με τη λειτουργία του κτιρίου. Ίσως το σημερινό ναΰδριο χτίστηκε σε χώρο καθαγιασμένο από παλαιότερο ναό. Κάτι τέτοιο όμως δεν μπορεί προς το παρόν να αποδειχθεί, καθώς δεν βρέθηκαν στοιχεία που πιστοποιούν αυτή την υπόθεση. Ωστόσο, τα ευρήματα που χρονολογούν το κτίσμα στα πρώιμα μεταβυζαντινά χρόνια, υποδεικνύουν την τελευταία περίοδο ενός οικισμού στο λόφο αυτό, πριν από τη μετακίνησή του στη σημερινή του θέση.

Τομέας Β: Στο βορειοανατολικό πρανές του λόφου, αποκαλύφθηκε τμήμα παλαιοχριστιανικού κτιρίου, το οποίο αφού δέχθηκε αναδιάρθρωση των χώρων του καταστρέφεται πιθανότατα στον 6ο αι. μ.Χ. Οι δοκιμαστικές τομές έγιναν στον αγρό ιδιοκτησίας Σ. Κυμπαρίδη προς ΒΑ. του παρεκκλησίου, σε απόσταση περίπου 50 μ. Στο αγροτεμάχιο αυτό παρατηρήθηκαν κατά σημεία συγκεντρώσεις αργών λίθων, σπασμένα κεραμίδια και πλίνθοι μαζί με κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων. Οι παραπάνω ενδείξεις έγιναν αφορμή για τη διενέργεια τριών ερευνητικών τομών, μήκ. 40 και πλ. 1 μ., στον άξονα Β.-Ν. Οι τοίχοι που εντοπίστηκαν στα νότια άκρα των τομών ακολουθούν πορείες ΒΔ.-ΝΑ. Όλοι είναι δομημένοι με αργούς λίθους και λάσπη και σώζονται σε μικρό ύψος, κυρίως από τη στάθμη της θεμελίωσης και κάτω.

Επισημαίνεται ότι τη δεκαετία του 1960 κατά τον καθαρισμό των αγροτεμαχίων από την άγρια βλάστηση προκειμένου να γίνουν καλλιεργήσιμα, συντελέστηκε ευρείας κλίμακας καταστροφή των υποκείμενων αρχαιοτήτων από τα σκαπτικά μηχανήματα που χρησιμοποιήθηκαν.

Καθώς η εικόνα κρίθηκε ενθαρρυντική για την ύπαρξη κτισμάτων, πλην όμως αποσπασματική, διενεργήθηκε έρευνα με σκοπό την παρακολούθηση της πορείας των εντοπισθέντων τοίχων, έτσι ώστε να σχηματιστεί κατά το δυνατόν κάτοψη κτιρίου. Έτσι αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης. Δάπεδα δεν εντοπίστηκαν, πλην μιας ισχυρής στρώσης ασβεστοκονιάματος κάτω από το στρώμα καταστροφής, η οποία έχει κυκλικό σχήμα και ίσως να ανήκει και σε πυθμένα ασβεστόλακκου. Όλοι οι τοίχοι εντοπίστηκαν από τη στάθμη της θεμελίωσης και κάτω, ενώ όπου διατηρήθηκε η ανωδομή τους δεν ξεπέρασε το 0,30 μ. ύψος.

Τα κινητά ευρήματα είναι όστρακα παλαιοχριστιανικών χρόνων προερχόμενα από αμφορείς, πιθάρια, μαγειρικά και επιτραπέζια σκεύη, λίθινο σφονδύλι, θραύσματα λυχναριών, που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4ου και κυρίως στον 5ο αιώνα, δύο χάλκινα νομίσματα σε κακή κατάσταση διατήρησης, χάλκινη τριχολαβίδα, σιδερένιο εγχειρίδιο, δύο σιδερένια καρφιά. Την καταστροφή του κτίσματος χρονολογεί χάλκινο δεκανούμμιο Ιουστίνου Β΄, έτους κοπής 571/572.

Μετά το πέρας των ανασκαφικών εργασιών οι τομές καλύφθηκαν με νάιλον και σκεπάστηκαν με το χώμα που προέκυψε από την ανασκαφή.

Προανασκαφικές έρευνες στο Νικομηδινό: Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκε αυτοψία στη θέση Τρεις λάκκοι ή Καραμπουνάρ ή Κουματσόστρατα, περίπου 500 μ. βόρεια του λόφου Παλιοκάστελο και περίπου 50 μ. νότια της εθνικής οδού Θεσσαλονίκης-Καβάλας. Κατά σημεία διακρίνεται λιθόστρωτο που ανήκει σε δρόμο της τουρκοκρατίας.

Παραδόθηκαν τμήματα από δύο εφυαλωμένες κούπες με εγχάρακτο διάκοσμο των ύστερων βυζαντινών χρόνων, οι οποίες βρέθηκαν κατά τη διάνοιξη τάφου στο σύγχρονο κοιμητήριο της Αγίας Παρασκευής που βρίσκεται νότια της τούμπας Καστέλι. Ίδιας εποχής κεραμική συλλέχθηκε και από τον αγρό δυτικά του κοιμητηρίου.

Επιφανειακή έρευνα έγινε στο ρέμα που διέρχεται δυτικά του κοιμητηρίου της Αγίας Παρασκευής με κατεύθυνση προς Ν. Διαπιστώθηκε η διέλευση πήλινου αγωγού, αποτελούμενου από πηνία, μήκ. 0,30 και διαμ. 0,10 μ. Η φορά και η κλίση του αγωγού ακολουθεί τον άξονα Ν.-Β. Παρακολουθήσαμε τον αγωγό σε σημεία που το νερό του ρέματος έχει σκάψει την πλαγιά μέχρι και περίπου 100 μ. νότια της στάνης Καραγκιόζογλου.

Γύρω από το αγίασμα της Αγίας Παρασκευής, που βρίσκεται σε μία κατάφυτη πλαγιά των υψωμάτων νότια του λόφου του Αγίου Δημητρίου διαπιστώθηκαν πολλά ορύγματα λαθρανασκαφέων. Σε ένα από αυτά, πίσω από τη λιθόκτιστη κατασκευή του αγιάσματος, βρέθηκε κατά χώραν τμήμα πήλινου αγωγού που μεταφέρει το νερό στο αγίασμα. Αποτελείται από πηνία, μήκ. 0,30 και διαμ. 0,10 μ., και παραμένει ενεργός ακόμα και σήμερα μεταφέροντας νερό από ψηλότερα σημεία. Ίσως σχετίζεται με τον αγωγό που παρακολουθήσαμε στο ρέμα βορειότερα. Σημειώνουμε τέλος ότι κάτοικοι του χωριού μάς ανέφε-

ραν ότι όμοιοι αγωγοί βρέθηκαν και μέσα στο σημερινό οικισμό, κατά τη θεμελίωση σύγχρονων κατοικιών.

Εξετάστηκε χάλκινο νόμισμα στα χέρια της Μ. Τσιρώνα, διαμ. 0,029-0,031 μ., σε καλή κατάσταση διατήρησης, το οποίο βρήκε στον κήπο της κατοικίας της βόρεια της τούμπας Καστέλι. Από το νόμισμα διακρίνεται στον εμπροσθότυπο μετωπική μορφή με φωτοστέφανο και στον οπισθότυπο τέσσερις στίχοι κεφαλαιογράμματης λατινο-ελληνικής επιγραφής. Η ανωτέρω κάτοικος κράτησε το νόμισμα.

Λαγκαδάς

Άγιος Βασίλειος (Ο.Τ. 66, οικόπεδο αριθ. 342-343, Ι. Παπαϊωάννου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, με όρια κοινοτικό δρόμο προς Ν. και ιδιόκτητα οικόπεδα στις άλλες τρεις πλευρές, ευρισκόμενο σε απόσταση 200 μ. περίπου νοτιοανατολικά του πύργου του Αγίου Βασιλείου, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή σύντομης διάρκειας. Την ανασκαφή επέβλεψε ο έκτακτος αρχαιολόγος Β. Ζουμπουλάκης.

Το οικόπεδο κάλυπταν ως το βάθος των -1,50 μ. χώματα χαλαρά, που αφαιρέθηκαν με τον εκσκαφέα ή χειρωνακτικά. Σε αυτά βρέθηκαν ελάχιστη κεραμική υστερορωμαϊκών χρόνων από αγγεία μεταφοράς μεσαίου μεγέθους ή από επιτραπέζια αγγεία, λίγα θραύσματα από εφυαλωμένα μεταβυζαντινά αγγεία, κούπες ή πινάκια, τμήμα πήλινης καπνοσύριγγας, θραύσμα στρωτήρος κεράμου και θραύσμα πλίνθου.

Στα βάθη από -1,50 έως -1,90/-2 μ. στη βορειοανατολική, βορειοδυτική και νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου βρέθηκε στρώμα από σφιχτά, καστανά ανοιχτά χώματα, που κάλυπταν την επιφάνεια του φυσικού καστανοκόκκινου συμπαγούς εδάφους. Στο στρώμα αυτό βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα επιτραπέζιων αγγείων υστερορωμαϊκών χρόνων και θραύσμα από τη βάση αμφορέα και τρεις ημικατεστραμμένοι καλυβίτες τάφοι.

Τάφος Ι: Βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου. Ήταν προσανατολισμένος στον άξονα Α.-Δ. Περιείχε μία γυναικεία ταφή προσβλέπουσα ανατολικά, της οποίας τα οστά διατηρούνταν σε καλή κατάσταση. Βρέθηκε δαχτυλίδι χάλκινο ταινιωτό. Ο τάφος χρονολογείται στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. από χάλκινο νόμισμα Αυγούστου του 21-19 π.Χ., που βρέθηκε αριστερά του κρανίου. Την ταφή συνόδευαν επίσης όστρακα προερχόμενα από το χείλος αβαφούς πινακίου και ελάχιστα όστρακα αβαφών κλειστών αγγείων υστερορωμαϊκών χρόνων.

Τάφος ΙΙ: Βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, προσανατολισμένος επίσης στον άξονα Α.-Δ. Περιείχε σκόρπια, σαθροποιημένα οστά. Ο τάφος ΙΙ είναι μάλλον γυναικείος, όπως φαίνεται από τη μικρή διάμετρο του δαχτυλιδιού που βρέθηκε στο βόρειο ήμισυ του τάφου, αντιστοιχούσε δηλαδή στο δεξί χέρι της νεκρής. Μία αγκράφα ζώνης βρέθηκε στο μέσον της βόρειας πλευράς. Ο τάφος και κατ' επέκταση η ταφή χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αιώνα από χάλκινο νόμισμα, ασσάριον πιθανώς του Θεοδοσίου Α΄ των ετών 383-388. Επειδή βρέθηκε στο ανατολικό άκρο του ταφου, είναι πιθανό η γυναίκα να προσέβλεπε δυτικά.

Τάφος ΙΙΙ: Βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου προσανατολισμένος κατά τον άξονα ΒΑ.-ΝΔ., το εσωτερικό του οποίου γέμιζε με μαλακό, σκούρα καστανά χώματα, που περιείχαν πολλά κατάλοιπα καύσης. Οστά δεν εντοπίστηκαν. Είναι γυναικείος, όπως φαίνεται από ευρεθείσα περόνη από επαργυρωμένο μόλυβδο. Μαζί με την ταφή είχαν ενταφιαστεί θραύσματα ή ακέραιο (;) γυάλινο μυροδοχείο. Τάφος και ταφή χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. από χάλκινο νόμισμα της Ιουλίας Δόμνας (211-217 μ.Χ.) κοπής Θεσσαλονίκης.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Καλλιθέα

Μεσαίο

Στην αγροτική περιοχή του Μεσαίου Δήμου Καλλιθέας και συγκεκριμένα στη νότια πλευρά του λόφου Προφήτης Ηλίας, σε υψόμετρο 300 μ. περίπου και σε απόσταση 4,5 χλμ. περίπου νοτιοδυτικά του Μεσαίου, βρίσκεται το εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία. Πρόκειται για μονόχωρο σύγχρονο ναΐσκο, εξωτ. διαστ. 4,20×4,40 μ., περιμετρικά του οποίου διακρίνονται με σαφήνεια ίχνη παλαιότερης κατασκευαστικής φάσης του, δομημένης με ημίεργους λίθους και πλίνθους που δένονται μεταξύ τους με ασβεστοκονίαμα. Κατά μήκος και σε επαφή με την ανατολική, δυτική και βόρεια πλευρά του σώζονται ίχνη τοίχων, πλ. 0,60-0,70 μ., ενώ κατά μήκος της νότιας πλευράς του σώζονται σε ύψος περί τα 0,60 μ. τρεις αντηρίδες που αναπτύσσονται ανά τακτά μεταξύ τους διαστήματα, σε μήκος περίπου 0,90 μ. Οι εξωτερικές διαστάσεις του παλαιότερου κτίσματος φαίνεται να είναι 5,60×5,60 μ.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΜΑΡΜΑΡΑ

Κατεγράφησαν 29 μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που παραμένουν δίπλα στο ναΰδριο της Αγίας Τριάδας δίπλα στο Δημοτικό Σχολείο Χορτιάτη (Ο.Τ. 26) προερχόμενα

πιθανότατα από κτίριο παλαιοχριστιανικών χρόνων που καταστράφηκε κατά τη θεμελίωση του Δημοτικού Σχολείου τη δεκαετία του 1930. Πρόκειται για τμήμα κορμού αρράβδωτου κίονα, δύο κιονόκρανα αμφικιονίσκου παραθύρου, πλάκες, δύο κορινθιακά κιονόκρανα, δύο άλλα κιονόκρανα, έξι βάσεις κιόνων, τμήμα υπερθύρου και τμήματα θωρακίων. Την καταγραφή διενήργησε ο έκτακτος αρχαιολόγος Β. Ζουμπουλάκης.

ΦΟΡΗΤΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ, ΠΑΛΑΙΑ ΒΙΒΛΙΑ

Το έτος 2003 συνεχίστηκε το πρόγραμμα καταγραφής εικόνων, παλαιών βιβλίων και κειμηλίων που φυλάσσονται σε ναούς του Νομού Θεσσαλονίκης και ανήκουν στην εκκλησιαστική αρμοδιότητα των Ιερών Μητροπόλεων Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου (Ναοί Αγίου Γεωργίου στον Μελισσουργό, Αποστόλου Παύλου στη Νέα Απολλωνία, Αγίου Γεωργίου στην Απολλωνία, Αγίας Παρασκευής στο Αδάμ, Προφήτη Ηλία στα Πετροκέρασα), Σερρών και Νιγρίτης (Ναοί Αγίου Δημητρίου Αρέθουσας, Αγίων Δημητρίου και Στεφάνου Στεφανινών, Κοιμήσεως της Θεοτόκου Στεφανινών, Αγίου Γεωργίου Ασπροβάλτας, Αγίου Γεωργίου και Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βρασνών) και Λαγκαδά (Ναοί Κοιμήσεως της Θεοτόκου και Αγίου Γεωργίου στον Άγιο Βασίλειο). Τις καταγραφές διενήργησε ο έκτακτος αρχαιολόγος Κ. Κατσίκης. Αντίγραφο των καταγραφών εστάλη σε όλες τις περιπτώσεις στις οικείες μητροπόλεις και τους ναούς, όπου διενεργήθηκαν αυτές.

Στο ναό *του Αγίου Γεωργίου στον Μελισσουργό* καταγράφηκαν 27 φορητές εικόνες, 17 λειτουργικά αντικείμενα και 3 παλαιά βιβλία. Ορισμένες από τις εικόνες είναι έργα Κολακιωτών ζωγράφων και φέρουν χρονολόγηση (1852, 1853) ενώ ένα παλαίτυπο Ευαγγέλιο είναι του 1588.

Στον ενοριακό ναό *του Αποστόλου Παύλου στη Νέα Απολλωνία* καταγράφηκαν 16 φορητές εικόνες, δύο αργυρά δισκοπότηρα, ένα αργυρό αρτοφόριο και 42 παλαιά βιβλία. Στις φορητές εικόνες διαβάζουμε τις χρονολογίες 1819, 1869, 1907 κ.ά. ενώ ορισμένα από τα παλαίτυπα είναι αρκετά παλαιότερα (ενδεικτικές χρονολογίες 1628, 1671, 1785).

Στον ενοριακό ναό *του Αγίου Γεωργίου στην Απολλωνία* καταγράφηκαν 29 φορητές εικόνες και 1 παλαιό βιβλίο. Στις φορητές εικόνες διαβάζουμε λίγες χρονολογίες (π.χ. 1863, 1880) ενώ το παλαίτυπο Ψαλτήριο φέρει τη χρονολογία 1766.

Στο ναό *της Αγίας Παρασκευής στο Αδάμ* καταγράφηκαν 77 φορητές εικόνες. Ενδεικτικές χρονολογίες: 1838, 1846, 1856, 1870, 1888 κ.ά.

Στον ενοριακό ναό *του Προφήτη Ηλία στα Πετροκέρασα* καταγράφηκαν 94 φορητές εικόνες, ένα ζεύγος βημοθύρων, τέσσερα λειτουργικά αντικείμενα (σταυροί, αρτοφόριο) και 70 παλαιά βιβλία. Στις φορητές εικόνες διαβάζουμε τις χρονολογίες 1835, 1837, 1843, 1858 κ.ά. Αξιολογότερη όλων κρίνεται μία μικρή εικόνα Θεοτόκου βρεφοκρατούσας (17ος αι.). Επίσης, ορισμένα από τα βιβλία είναι αρκετά παλαιά (ενδεικτικές χρονολογίες 1689, 1761, 1779, 1794 κ.ά.).

Στον ενοριακό ναό *του Αγίου Δημητρίου Αρέθουσας* καταγράφηκαν 58 φορητές εικόνες και 15 παλαιά βιβλία. Λίγες εικόνες φέρουν χρονολόγηση (1828, 1829, 1832).

Ο *ναός των Αγίων Δημητρίου και Στεφάνου* είναι τυπικά ο κοιμητηριακός ναός των Στεφανινών. Ωστόσο, λόγω της κεντρικής του θέσης στην πλατεία του χωριού εξυπηρετεί σήμερα ως κύριος ενοριακός ναός τις ανάγκες των κατοίκων. Εδώ καταγράφηκαν 75 φορητές εικόνες, 1 ζεύγος βημοθύρων και 24 παλαιά βιβλία. Λιγοστές εικόνες φέρουν χρονολογία (1840, 1845, 1908).

Στον παλαιό ενοριακό ναό *Κοιμήσεως της Θεοτόκου Στεφανινών* καταγράφηκαν 26 φορητές εικόνες, 1 ζεύγος βημοθύρων, 1 εσταυρωμένος και 5 παλαιά βιβλία. Αξιολογότερες όλων είναι τρεις από τις δεσποτικές εικόνες του τέμπλου (ο Χριστός, η Θεοτόκος και ο Πρόδρομος), οι οποίες χρονολογούνται στο 16ο-17ο αιώνα.

Ο ενοριακός *ναός του Αγίου Γεωργίου Ασπροβάλτας* είναι νεόδμητος. Σε δύο προσκυνητάρια στο εσωτερικό του φυλάσσονται δύο μεταβυζαντινές εικόνες του 17ου-18ου αιώνα, που κατεγράφησαν. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση τις έφεραν μαζί τους πρόσφυγες από το Ρένκιοϊ της Μικράς Ασίας το 1922.

Στο ναό *Αγίου Γεωργίου και Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βρασνών*, που βρίσκεται ακριβώς δίπλα από το βυζαντινό πύργο των Βρασνών, καταγράφηκαν 57 φορητές εικόνες, 1 ζεύγος βημοθύρων, 2 αργυροί σταυροί, 2 αργυρά εξαπτέρυγα, αργυρά στέφανα γάμου, ένα δισκοπότηρο, δισκάριο, αστερίσκοι, μία λαβίδα Θείας Μετάληψης, ένα αργυρό αρτοφόριο και 18 παλαιά βιβλία. Λίγες εικόνες φέρουν χρονολόγηση (1833, 1869, 1905) ενώ πιο σημαντικά κρίνονται ορισμένα από τα βιβλία (ενδεικτικές χρονολογίες 1591, 1688, 1737, 1768 κ.ά.).

Στον ενοριακό *ναό του Αγίου Βασιλείου*, που τιμάται στο όνομα *της Κοιμήσεως της Θεοτόκου*, κατεγράφησαν τέσσερις φορητές εικόνες.

Παράλληλα με τα παραπάνω έγινε σχετική έρευνα και δεν φυλάσσονται εικόνες, παλαίτυπα και κειμήλια στους ναούς Ασκού, Αυγής, Κρυονερίου και Πολυδενδρίου του Δήμου Σοχού, Μαυρούδας, Ανοιξιάς, Φιλαδελφίου, Σκεπαστού, Λίμνης, Ξηροποτάμου και Λευκούδας του Δήμου Αρέθουσας, Νέων Βρασνών του Δήμου Αγίου Γεωργίου, Περιστερώνα και Στίβου του Δήμου Απολλωνίας, Νέας Μαδύτου του Δήμου Μαδύτου, Καλαμωτής, Σαρακήνας και Αγίου Χαραλάμπους του Δήμου Καλλιν-

δοίων, και, τέλος, Γερακαρούς, Λαγκαδικίων και Βασιλουδίου του Δήμου Κορωνείας.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ο Γ. Μαρκούσης, κάτοικος Βαμβακιάς, παρέδωσε ένα χάλκινο νόμισμα του β΄ μισού του 4ου αιώνα προερχόμενο από τον Σοχό.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

Δήμος Πιερίων

Ρητίνη

Στη θέση Παλαιά Παναγιά ή Παλαιοπαναγιά βρίσκεται εντός οριοθετημένου με ξύλινη περίφραξη χώρου το εξωκκλήσι της Θεοτόκου, το οποίο ανεγέρθηκε το έτος 1911. Σύμφωνα με την τοπική προφορική παράδοση το εξωκκλήσι χτίστηκε επί της συγκεκριμένης θέσης εις ανάμνηση παλαιότερου ναού της Παναγίας που βρισκόταν λίγα μέτρα πιο ψηλά, σε θέση όπου υπήρχε και νεκροταφείο. Στην περιοχή έχουν διενεργηθεί κατά τα τελευταία χρόνια αρκετές εκσκαφικές εργασίες με αφορμή την εγκατάσταση του αρδευτικού δικτύου του οικισμού της Ρητίνης που ως αποτέλεσμα είχαν αφενός την αλλοίωση της αρχικής φυσιογνωμίας του χώρου αφετέρου την πιθανή καταστροφή αρχαίων ερειπίων που ίσως βρίσκονταν εκεί.

Στην κορυφή του βραχώδους λόφου Παλιόκαστρου, ύψ. 660 μ., εντοπίστηκαν κατά τόπους διάσπαρτοι αργοί λίθοι που πιθανώς αποτελούν χαλάσματα κτιστών κατασκευών, ενώ κατά την επιφανειακή έρευνα συνελέγησαν αβαφή διαβρωμένα όστρακα που πιθανώς ανάγονται στην υστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική περίοδο. Σε πολλά σημεία του λόφου εντοπίστηκαν ίχνη λαθρανασκαφών.

Ναός Αγίων Αναργύρων

Η καταστροφή του ναού των Αγίων Αναργύρων στο λόφο Πιερίας είχε συντελεστεί το 1984. Επρόκειτο για ερειπωμένο βυζαντινό ναό στο κληροτεμάχιο 1302 διανομής 1958, ο οποίος, σύμφωνα με τα στοιχεία που τηρούνται στα αρχεία μας, διατηρούνταν σε ικανό ύψος, γνωστός στους κατοίκους του χωριού ως ναός των Αγίων Αναργύρων. Διατηρούσε την κόγχη του ιερού με κεραμοπλαστική διακόσμηση και τμήματα του βόρειου και νότιου τοίχου. Ήταν ο παλιότερος βυζαντινός ναός του Νομού Πιερίας. Ο ναός αυτός, κατά τις πρώτες εκτιμήσεις μας, ήταν κτίσμα του 10ου αιώνα[22]. Από το ναό δεν σώζεται σήμερα τίποτα.

Πέτρα

Στη θέση Καρακόλη, στο 22ο χλμ. της εθνικής οδού Κατερίνης-Αγίου Δημητρίου Ελασσώνος, βρίσκεται η βυζαντινή πόλη Πέτρα, χαρακτηρισμένη ως αρχαιολογικός χώρος (Υ.Α. Β1/Φ34/52409/1202/22-10-1984, ΦΕΚ 30/Β/18-1-1985). Η Πέτρα αναφέρεται ως έδρα επισκοπής από τις αρχές του 10ου αιώνα. Στο χώρο διακρίνεται σήμερα λιθόστρωτο μονοπάτι, ο υδραγωγός του οικισμού και στον κυρίως οικιστικό χώρο ερειπωμένος ναός και οικοδομήματα. Ο οικισμός είναι οχυρωμένος με κάστρο στη βόρεια πλευρά του. Στην κήρυξη δεν αναφέρεται η τοξωτή γέφυρα που βρίσκεται βόρεια της Πέτρας και ενώνει το κάστρο με την απέναντι πλευρά του χειμάρρου Ξηρολάκκι.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Δήμος Χέρσου

Κορομηλιά

Στο χρονικό διάστημα από 15/09/2003 έως 04/11/2003 συνεχίστηκε στην Κορομηλιά του Δήμου Χέρσου του Νομού Κιλκίς η ανασκαφική έρευνα στα αγροτεμάχια 514α και 515α[23]. Την ανασκαφή επέβλεψε ο έκτακτος αρχαιολόγος Π. Καψούδας.

Η ανασκαφή του χώρου είχε ξεκινήσει το 2002 και είχε φέρει στο φως το ανατολικό τμήμα μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Συγκεκριμένα είχε ανασκαφεί ο χώρος του Ιερού Βήματος με το φράγμα του πρεσβυτερίου σε σχήμα Π, τμήμα των δύο κλιτών και οι ανατολικές αφετηρίες των δύο υπερυψωμένων στυλοβατών. Το Ιερό Βήμα και το κεντρικό κλίτος καλύπτονταν με ψηφιδωτό δάπεδο, ενώ δεν υπάρχει σαφής ένδειξη για το δάπεδο των κλιτών. Με το πέρας των φετινών εργασιών έχουμε πλέον μια πιο σαφή εικόνα για το ναό, καθώς αποκαλύφθηκε ολόκληρο το νότιο κλίτος και τμήμα του νάρθηκα. Ο ναός έχει μήκος μαζί με το νάρθηκα 21,65 μ., πλάτος

22. Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη - Ευ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 233, Πίν. 119α.

23. Δ. Μακροπούλου - Π. Καψούδας, Κορομηλιά Νομού Κιλκίς 2003-2004: Ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, *ΑΕΜΘ* 18 (2004), σ. 85-94.

14,90 μ., πλάτος νάρθηκα 3,62 μ. Η κατάσταση διατήρησης είναι αρκετά καλή, καθώς σώζονται τοίχοι σε ύψος άνω του 1 μ. Γι' αυτό το ύψος της επίχωσης στο σημείο που εργαστήκαμε φέτος ήταν μεγαλύτερο από τα γύρω και αντίστοιχο με τη βόρεια πλευρά, όπου αναμένεται η κατάσταση διατήρησης να είναι ανάλογη. Βρέθηκαν συνολικά επτά χάλκινα νομίσματα 4ου-6ου αιώνα και αρχιτεκτονικά μέλη (θραύσματα διάτρητων και αμφίγλυφων θωρακίων, τρία τμήματα κιονίσκων και ένας ολόκληρος κίονας). Ο Ι. Νοβρατίδης, κάτοικος του χωριού, μας παρέδωσε ένα ιωνικό κιονόκρανο του ναού με επίθημα που βρισκόταν στην αυλή του. Τα κεραμικά ευρήματα είναι θραύσματα αγγείων, πίθων και υφαντικά βάρη. Στα μεταλλικά αντικείμενα που βρέθηκαν συμπεριλαμβάνονται καρφιά, μεταλλικοί σύνδεσμοι των θυρών, εγχειρίδια και μία σιδερένια πόρπη. Βρέθηκαν επίσης ένα οστέινο κοχλιάριο, βάση λίθινου αγγείου, θραύσματα υαλοπινάκων και γυάλινων αγγείων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

Δίβουνο

Άγιος Παύλος

Στο Δίβουνο Νομού Κιλκίς, στο ναό του Αγίου Παύλου καταγράφηκαν μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που είχαν μεταφερθεί εκεί από την κοντινή παλαιοχριστιανική βασιλική του Γερακαριού. Συγκεκριμένα κατεγράφησαν δύο αμφικιονίσκοι παραθύρου, δύο τμήματα αρράβδωτων κιόνων, επίκρανο παραστάδας, τμήμα επιστυλίου(;), πεσσός φράγματος πρεσβυτερίου που στην όψη του φέρει ανάγλυφα ομόλογα πλαίσια. Δεξιά και πίσω υπάρχει αύλακα για την υποδοχή θωρακίων. Αριστερά ο πεσσός είναι ακόσμητος. Ο συσχετισμός της μορφής των όψεων μαρτυρεί ότι πρόκειται για το βορειοδυτικό πεσσό πειόσχημου φράγματος. Οι μεγάλες διαστάσεις υποδεικνύουν ναό μεγάλων διαστάσεων. Επίσης κατεγράφησαν δύο θωράκια άμβωνα, εντοιχισμένα εκατέρωθεν της εισόδου στο ναό του Αγίου Παύλου. Κοσμούνται με ανάγλυφο σταυρό στο κέντρο και εκατέρωθεν της κάτω κεραίας του υπάρχει από ένα παγώνι. Στην κουπαστή και στην επιφάνεια του σταυρού υπάρχει διακόσμηση με ανάγλυφο πλοχμό. Την καταγραφή διενήργησε η έκτακτη αρχαιολόγος Α. Τοκμακίδου.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Παραδόθηκαν από τον Ν. Κωνσταντινίδη, κάτοικο Γερακαριού Νομού Κιλκίς, 126 χάλκινα νομίσματα που χρονολογούνται από τους ελληνιστικούς χρόνους ως το 12ο αιώνα περίπου, μία χάλκινη ψήφος ελληνιστικών χρόνων, μία χάλκινη περόνη ελληνιστικών χρόνων και τμήμα μιας δεύτερης περόνης.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Το 2003 για τρίτη συνεχόμενη χρονιά η Εφορεία μας συμμετείχε στις πολιτιστικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις που οργανώνονται από το Δήμο Γουμένισσας στα πλαίσια του εορτασμού της Γέννησης της Θεοτόκου και φέρουν τον τίτλο «Θεοτόκεια». Ο φετινός εορτασμός των «Θεοτοκείων» διήρκησε από τις 10 έως και τις 17 Αυγούστου και η Εφορεία μας συμμετείχε με έκθεση πινακίδων με θέμα «Αρχαιολογικοί Χώροι και Μνημεία Νομού Κιλκίς». Το περιεχόμενο των πινακίδων συμπεριελήφθη σε 16σέλιδο τεύχος με τον ίδιο τίτλο, που τυπώθηκε υπό την ευγενική χορηγεία του Δήμου Γουμένισσας σε 1.000 αντίτυπα, τα οποία διανεμήθηκαν δωρεάν στους επισκέπτες. Την έρευνα του αρχείου για τις ανάγκες της έκθεσης πραγματοποίησε η έκτακτη αρχαιολόγος Α. Τοκμακίδου, την ηλεκτρονική επεξεργασία των πινακίδων ο Α. Παπαμανώλης, ενώ την οργάνωση, την έρευνα, τα κείμενα και το συντονισμό είχε η υπογράφουσα.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ

2004

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Επταπύργιο

Το φρούριο του Επταπυργίου είναι ένα μοναδικό μνημειακό σύνολο της βυζαντινής οχυρωματικής 6.000 τ.μ., το οποίο μετατράπηκε το τέλη του 19ου αιώνα σε φυλακές που στεγάστηκαν σε ανεξάρτητα κτίρια.

Αποτελείται από δύο βασικές ενότητες:

Το βυζαντινό φρούριο με 10 πύργους, τα μεταξύ τους μεσοπύργια διαστήματα με τις επάλξεις και τον περίδρομο και τα νεότερα κτίρια των πρώην φυλακών, στο εσωτερικό και το εξωτερικό του φρουρίου.

Η αποκατάσταση του μνημείου έλαβε υπόψη τη συνύπαρξη αυτή σε σχέση πάντα με τις νέες χρήσεις που έχουν δοθεί στο μνημείο.

Στόχος των εργασιών ήταν: η άρση τοπικών αδυναμιών που υπήρχαν από την αρχή ή δημιουργήθηκαν με το χρόνο, η ανάδειξη - αξιοποίηση του μνημείου, η επισκεψιμό-

τητά του, η πληροφόρηση των επισκεπτών και η χρήση του για ήπιες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Με το Γ΄ ΚΠΣ, στο πλαίσιο πάντα των αρχικών στόχων, υλοποιήθηκαν το 2004 οι παρακάτω εργασίες, απολογιστικά και με αυτεπιστασία:

Για την αποκατάσταση νεότερου κτιρίου που βρίσκεται σε επαφή με το νότιο περίβολο πραγματοποιήθηκαν:

α) Συνολική καθαίρεση εσωτερικών επιχρισμάτων, απομάκρυνση ψευδοροφής, κατεστραμμένων κουφωμάτων, ξύλινου δαπέδου, πετσώματος στέγης, κεραμιδιών και μερική αποκατάσταση εξωτερικών επιχρισμάτων. Τα κεραμίδια απομακρύνθηκαν με προσοχή και έγινε διαλογή και επανατοποθέτηση.

β) Υποστύλωση δαπέδου ορόφου και στέγης, προκειμένου να πραγματοποιηθούν εργασίες ενίσχυσης και αποκατάστασης.

γ) Ενίσχυση των περιμετρικών τοιχοποιών.

δ) Αντικατάσταση φθαρμένων πατόξυλων δαπέδου και τοποθέτηση νέου πατώματος.

ε) Αποκατάσταση και συντήρηση του σκελετού της στέγης και επανατοποθέτηση κεραμιδιών γαλλικού τύπου.

στ) Συντήρηση, στερέωση και συμπλήρωση των ξύλινων κουφωμάτων με προσθετικές εργασίες, κατασκευή νέας ξύλινης θύρας ασφαλείας εισόδου στον όροφο, συντήρηση σιδεριών και τοποθέτηση υδρορροών.

ζ) Επιχρίσματα σε τμήματα των εξωτερικών τοιχοποιιών και συνολικά στις εσωτερικές τοιχοποιίες.

η) Χρωματισμοί εξωτερικών και εσωτερικών επιφανειών, βερνικοχρωματισμοί πατωμάτων, ελαιοχρωματισμοί ξύλινων και σιδηρών επιφανειών.

θ) Σε τμήμα του ισογείου διαμορφώθηκαν χώροι υγιεινής με τον απαραίτητο εξοπλισμό. Τα εσωτερικά δάπεδα και οι εσωτερικοί τοίχοι, επιστρώθηκαν και επενδύθηκαν με πλακίδια. Με το ίδιο υλικό επιστρώθηκε και ο διάδρομος επικοινωνίας του ισογείου με τον αύλειο χώρο του κτιρίου διοίκησης.

ι) Έγιναν όλες οι εργασίες για την παροχή ρεύματος, τηλεφώνου και θέρμανσης και πραγματοποιήθηκε σύνδεση με τον κεντρικό πίνακα παροχής και τοποθετήθηκαν φωτιστικά, η υδραυλική και αποχετευτική εγκατάσταση και η σύνδεση με τον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό.

ια) Τοποθετήθηκαν θερμοπομποί στην αίθουσα του ορόφου.

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επισκευής και αποκατάστασης του κτιρίου των πρώην ανδρικών φυλακών, που βρίσκεται σε επαφή με την εσωτερική όψη του δυτικού περιβόλου του φρουρίου, ώστε να μπορεί πλέον να φιλοξενήσει μια ουσιαστική χρήση του, την εγκατάσταση του αρχείου της Εφορείας σε συνθήκες ασφάλειας, ελεγχόμενης θερμοκρασίας και του απαραίτητου δικτύου ηλεκτροδότησης και φωτισμού.

Οι εργασίες αυτές ήταν οι ακόλουθες:

1. Καθαιρέσεις σαθρών επιχρισμάτων στις περιμετρικές τοιχοποιίες και τις οροφές των δύο ορόφων.

2. Υποστυλώσεις χώρων, προκειμένου να ολοκληρωθούν με ασφάλεια οι εργασίες αποκατάστασης των διαβρωμένων πλακών από οπλισμένο σκυρόδεμα.

3. Διάνοιξη εισόδου επικοινωνίας με το κτίριο στο οποίο φιλοξενούνται οι δύο μόνιμες εκθέσεις των «Ωρών Βυζαντίου», η οποία παράλληλα μπορεί να λειτουργήσει και ως δεύτερη έξοδος κινδύνου για το αρχείο.

4. Κατά τη διάρκεια των εργασιών καθαίρεσης των σαθρών επιχρισμάτων στην εσωτερική τοιχοποιία του ισογείου του κτιρίου, που αποτελεί τμήμα του δυτικού περιβόλου του φρουρίου, στη στάθμη της έδρασής του, αποκαλύφθηκαν τρία ευμεγέθη κιονόκρανα. Τα κιονόκρανα, σε πλάγια θέση, αξιοποιώντας την ανώτερη επίπεδη επιφάνειά του στην όψη της τοιχοποιίας χρησιμοποιήθηκαν για την ενίσχυση της τοιχοποιίας του περιβόλου ως οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση. Πρόκειται για Θεοδοσιανά δίζωνα κιονόκρανα, εξαιρετικά δείγματα γλυπτικής, τα οποία εξαιτίας της σε μεγάλη έκταση αποκατάστασης της αποσαθρωμένης τοιχοποιίας, αποφασίστηκε να αποσπαστούν με ιδιαίτερα μεγάλη προσοχή, καθόσον το νέο επίχρισμα της τοιχοποιίας αυτής θα κάλυπτε τη θέασή τους.

5. Επιχρίσματα πραγματοποιήθηκαν σε όλη τη βόρεια εξωτερική όψη του κτιρίου μέχρι την στάθμη +2 μ. και τοπικά όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο εξαιτίας της αποσάθρωσης των παλαιών επιχρισμάτων.

6. Χρωματισμοί εξωτερικών και εσωτερικών επιφανειών και βερνικοχρωματισμοί των ξύλινων κουφωμάτων, αφού προηγουμένως είχε διαμορφωθεί κατάλληλα η ξύλινη επιφάνειά τους και είχαν συμπληρωθεί τα τμήματα που έλειπαν ή είχαν πλήρως διαβρωθεί.

7. Η ηλεκτρολογική εγκατάσταση επεκτάθηκε σε όλους τους χώρους του κτιρίου Κ2 και των δύο WC, καθώς και η παροχή τηλεφωνικής σύνδεσης με αυτούς.

8. Η υδραυλική και αποχετευτική εγκατάσταση και η σύνδεση με το κεντρικό δίκτυο υδροδότησης, καθώς και τον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό, ολοκληρώθηκαν.

9. Εγκατάσταση του δικτύου θέρμανσης των χώρων των δύο ορόφων με τη σύνδεση και επέκταση του υπάρχοντος δικτύου του κτιρίου Κ1. Τοποθετήθηκαν θερμαντικά σώματα σε όλους τους χώρους.

10. Τοποθετήθηκε ειδικός εξοπλισμός ειδών υγιεινής και διευκόλυνσης ατόμων με αναπηρία (ΑμεΑ) στο WC του κτιρίου Κ2 (ισογείου), σύμφωνα με τις προδιαγραφές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η όλη κατασκευή ακολούθησε αυστηρά τις απαιτούμενες διαστάσεις καθώς και τα υλικά κάλυψης των δαπέδων (WC και διαδρόμου) με αντιολισθητικά πλακίδια.

Σε όλη τη διάρκεια του έτους εκτελέστηκαν εργασίες

συντήρησης των διαμορφωμένων προκηπίων καθώς και του λαχανόκηπου που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του περιβάλλοντος χώρου του φρουρίου με ευθύνη γεωπόνου και κηπουρού.

Για τις παραπάνω εργασίες απασχολήθηκε συνεργείο έξι ωρομίσθιων εργατοτεχνιτών για τη χρονική περίοδο από 12-2-2004 έως 31-12-2004.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ - ΕΥΠΡΑΞΙΑ ΣΑΡΑΦΙΑΝΟΥ

Μιναρές Ροτόντας

Στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ συνεχίστηκαν από τον Ιούνιο και ολοκληρώθηκαν το Δεκέμβριο του 2004 στον Μιναρέ της Ροτόντας οι παρακάτω εργασίες:

1. Στεφανώματα, στερεώσεις εξωτερικών κονιαμάτων, επιχρισμάτων του Μιναρέ, μετά την τοποθέτηση των λαμών.

2. Στεγανοποίηση δαπέδου εξώστη και επικάλυψη Μιναρέ με μολυβδόφυλλα.

3. Επανατοποθέτηση των αποκολληθέντων γύψινων διακοσμητικών στοιχείων του εξώστη που αφαιρέθηκαν λόγω διέλευσης των μεταλλικών λαμών.

4. Καθαρισμός και βαφή με μίνιο και κατόπιν με χρώμα των μεταλλικών ανοξείδωτων λαμών.

5. Περιοδικές μετρήσεις τάσεων ελαφράς προέντασης των συρματόσχοινων λόγω θερμοκρασιακών μεταβολών.

6. Μορφολογικές, αισθητικές και χρωματικές αποκαταστάσεις τοιχοποιίας σε όλο το ύψος του Μιναρέ.

7. Απομάκρυνση ικριωμάτων από το ύψος της τετραγωνικής βάσης του Μιναρέ (τέσσερα πλαίσια καθ' ύψος, 8 μ. περίπου) και πάνω, ύψ. 36 μ. Παράλληλα αφαιρέθηκε ανά δάπεδο εργασίας και ο εξωτερικός ανελκυστήρας.

8. Επισκευή στέψης, διακόσμου, μικροστερεώσεις της τετραγωνικής βάσης του Μιναρέ, διαστ. 4,65×4,65 και ύψ. 6,60 μ., και απομάκρυνση των υπόλοιπων ικριωμάτων.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ

Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου

Κατά τη διάρκεια του έτους 2004 στο εργοτάξιο του Ιερού Ναού της Παναγίας Αχειροποιήτου, έγιναν εργασίες που αφορούσαν στην κατασκευή του διαφράγματος ηλεγμένης αντοχής και δυσκαμψίας στη στέγη του νότιου υπερώου. Για το λόγο αυτό εκκενώθηκε το νότιο υπερώο και προστατεύθηκε το δάπεδό του με νάιλον και μαδέρια. Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν ικριώματα περιμετρικά στις τοιχοποιίες του και δημιουργήθηκαν δάπεδα εργασίας προκειμένου να προσεγγίσουμε τα ξύλα της οροφής του. Δάπεδα εργασίας στήθηκαν επίσης εξωτερικά, στη νότια και ανατολική όψη του νότιου κλίτους του ναού, καθώς και στη δυτική όψη του νότιου υπερώου, ούτως ώστε να προσεγγίσουμε τη στέγη και από την εξωτερική της πλευρά.

Στο εσωτερικό του ναού τοποθετήθηκαν ικριώματα και δημιουργήθηκαν δάπεδα εργασίας στη βόρεια όψη της νότιας τοξοστοιχίας, από το δάπεδο του κεντρικού κλίτους μέχρι το ύψος της στέγης του, προκειμένου να εκτελεστούν οι προβλεπόμενες από τη μελέτη στερέωσης εργασίες στην ανωδομή της νότιας τοξοστοιχίας του μνημείου.

Στη συνέχεια κατασκευάστηκε προστατευτικό στέγαστρο στη στέγη του νότιου υπερώου. Ακολούθησε η αποκεράμωση, η απομάκρυνση του διαβρωμένου πετσώματος, των επιτεγίδων και των τεγίδων της στέγης και η διερεύνηση της κατάστασης των ξύλων των ζευκτών, που εμφανίστηκε πολύ καλή. Ενισχύθηκε μόνον η βόρεια έδραση του 2ου από δυτικά ζευκτού και αυτό όχι επειδή το ξύλο ήταν διαβρωμένο, αλλά διότι δεν εδραζόταν επαρκώς στην τοιχοποιία, καθώς στο σημείο αυτό εμφανίστηκε εντοιχισμένη-διατηρημένη στη θέση της, μαρμάρινη βάση αμφικίονα. Η ενίσχυση της έδρασης έγινε με ανοξείδωτο μεταλλικό νάρθηκα που αγκάλιασε την απόληξη του ξύλου και πάτησε στην τοιχοποιία, κάτω από τη μαρμάρινη βάση. Όλες οι πακτώσεις των ξύλων αλείφθηκαν με πίσσα και όλα τα ξύλα περάστηκαν με αντιπυρικό υγρό και βάφτηκαν στο προϋπάρχον χρώμα. Ανακτίστηκαν οι πέριξ των πακτώσεων των ζευκτών περιοχές για να ακολουθήσουν οι διατρήσεις. Παράλληλα, απομακρύνθηκαν όλα τα διαβρωμένα επιχρίσματα από την απόληξη της νότιας όψης της νότιας τοξοστοιχίας, πάνω από τη στέγη του νότιου υπερώου. Στην τοιχοποιία αυτή έγιναν τοπικά αρμολογήματα, ενέματα σε θέσεις ρηγματώσεων, και μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής του διαφράγματος της στέγης επανεπιχρίστηκε και βάφτηκε με τσιμεντόχρωμα.

Στη συνέχεια πάνω στα ζευκτά τοποθετήθηκαν επτά νέες τεγίδες στη θέση των τεσσάρων αρχικών (οι τρεις επιπλέον τεγίδες τοποθετήθηκαν στα ενδιάμεσα διαστήματα, σύμφωνα με τη μελέτη στερέωσης). Ακολούθησε η τοποθέτηση της κοιλοδοκού (διαστ. 0,14×0,08×0,006 μ. ψυχρής έλασης St37) πάνω στις τεγίδες και περιμετρικά στις τοιχοποιίες. Έγινε η διάνοιξη των διατρήσεων, η τοποθέτηση των ανοξείδωτων οπλισμών στην ανωδομή των τοιχοποιιών και ηλεκτροκολλήθηκαν ανά δύο μεταξύ τους οι κάθετοι οπλισμοί που τοποθετήθηκαν στη στέψη της ανατολικής, της νότιας και της δυτικής τοιχοποιίας. Οι ίδιοι οπλισμοί ηλεκτροκολλήθηκαν με τις οριζόντιες ράβδους που φέρουν και τις πλάκες αγκύρωσης. Ακολούθως έγιναν ενέματα στις διατρήσεις, δημιουργήθηκε «μαξιλάρι» από emaco γύρω από τους οπλισμούς, ανακτίστηκε περιμετρικά η οδοντωτή ταινία που κατά τόπους είχε απομακρυνθεί, καθώς και το άνω τμήμα των τοιχοποιιών, και διαμορφώθηκαν οι απαιτούμενες για τη στέγη προϋπάρχουσες κλίσεις.

Οι εργασίες συνεχίστηκαν με την τοποθέτηση των betoform στη θέση του πετσώματος. Πάνω από τα betoform καρφώθηκαν τα καδρόνια, αφού εμποτίστηκαν με λινέ-

λαιο και μυκητοκτόνο υγρό, στις δε στέψεις των τοιχοποιιών τοποθετήθηκε ασφαλτόκολλα και ασφαλτόπανο με ψηφίδα. Το σύνολο της κατασκευής επικαλύφθηκε με υδρατμοπερατή μεμβράνη και απομακρύνθηκε το προσωρινό στέγαστρο. Πάνω από τη μεμβράνη στερεώθηκαν τα εγκάρσια καδρόνια στήριξης των κεραμιδιών και ακολούθησε η ανακεράμωση με γαλλικού τύπου κεραμίδι. Στη θέση επαφής των κεραμιδιών με τη νότια τοξοστοιχία τοποθετήθηκε φύλλο μολυβιού. Πάνω από το μολύβι στερεώθηκε νευρομετάλ και κονίαμα για την καλύτερη στεγανοποίηση της περιοχής.

Παράλληλα, στο εσωτερικό του ναού καθαιρέθηκαν τα επιχρίσματα στην ανωδομή της βόρειας όψης της νότιας τοξοστοιχίας. Εμφανίστηκαν ρηγματώσεις, καθώς επίσης και σημαντικά στοιχεία παλαιότερων κατασκευαστικών φάσεων. Κάτω από το 2ο από δυτικά ζευκτό της στέγης του κεντρικού κλίτους εμφανίστηκε η προαναφερθείσα εντοιχισμένη βάση μαρμάρινου αμφικίονα, αλλά και σε ολόκληρο το μήκος της τοξοστοιχίας αποκαλύφθηκαν κλεισμένες με πέτρες, τούβλα ή και χώμα, χωρίς συνδετικό κονίαμα, θέσεις πάκτωσης ξύλων κάποιας παλαιότερης στέγης του νότιου υπερώου. Έγιναν τοπικές ανακτίσεις, ακολούθησαν ενέματα, διάνοιξη και κατασκευή φωλεών για την αγκύρωση των ραφών του διαφράγματος, τοποθέτηση των αγκυρίων και των πλακών αγκύρωσης, σφίξιμο των ραφών, ανάκτιση των φωλεών. Τέλος, η βάση του μαρμάρινου αμφικίονα έμεινε εμφανής, ενώ οι θέσεις πάκτωσης των ξύλων των ζευκτών της παλαιότερης στέγης, αφού ανακτίστηκαν σε βάθος 2 μ. από το πρόσωπο της τοιχοποιίας, επιχρίστηκαν επίσης με εκβάθυνση. Ακολούθησε η βαφή με υδρόχρωμα ολόκληρης της βόρειας όψης της νότιας τοξοστοιχίας, ο καθαρισμός των κιόνων από την αιθάλη, ο καθαρισμός και η βαφή των μεταλλικών ελκυστήρων που δένουν τους κίονες στη βάση των κιονοκράνων (επέμβαση των αρχών του αιώνα) και, τέλος, απομακρύνθηκαν τα δάπεδα εργασίας από το κεντρικό κλίτος.

Στις προαναφερθείσες περιοχές έγινε επίσης αντικατάσταση του παλαιού ηλεκτρολογικού δικτύου με νέο, αντικατάσταση και συμπλήρωση του παλαιού δικτύου απορροής των ομβρίων από τις στέγες και, τέλος, απομάκρυνση των ικριωμάτων.

ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Θεσσαλονίκη

Βόρεια τείχη

Στο πλαίσιο του έργου «Συντήρηση- αποκατάσταση του βορείου τμήματος των τειχών της Θεσσαλονίκης. Από την Πύλη της Παλαιολογίνας έως την Παλαιά Πύλη (Εσκί Ντελίκ)», το οποίο ξεκίνησε το 2003 και πρόκειται να περατωθεί το 2006, πραγματοποιούνται αποψιλώσεις, καθαρισμοί, αποχωματώσεις των επιχώσεων και περιορισμένης έκτασης ερευνητικές τομές, με στόχο τη συμπλήρωση των γνώσεών μας για την οικοδομική ιστορία αυτού του τμήματος των τειχών[24]. Οι εργασίες αυτού του έτους επικεντρώθηκαν στο τμήμα από τον Πύργο 11 έως τον Πύργο 17 με φορά Α.-Δ. (Σχέδ. 35).

Με τον καθαρισμό του τμήματος από τον κομβικό πύργο Π13 έως τον Π15 αποκαλύφθηκαν τρεις εφαπτόμενες κατασκευαστικές φάσεις τείχους που σχηματίζουν τον περίδρομό του (Πίν. 86 α). Αρχαιότερη είναι η ενδιάμεση (ρωμαϊκή) και μεταγενέστερη η βορειότερη, δηλαδή η εξωτερική (παλαιοχριστιανική). Η αρχαιότερη αποτελείται από αργολιθοδομή, επιχρισμένη στην εξωτερική της παρειά και στεφανωμένη με πώρινο γείσο. Έχει πάχος 1,60 μ. Ισοπαχές προς αυτό και με συγγενή, αλλά σαφώς αμελέστερη, δόμηση είναι το τείχος της δεύτερης φάσης, η οποία δεν θα πρέπει να απέχει χρονικά πολύ από την πρώτη. Η τρίτη φάση που ανάγεται στον 5ο αιώνα χαρακτηρίζεται από την εναλλαγή ζωνών λίθων και πλίνθων σε τέσσερις στρώσεις. Στις πλίνθους συναντούμε σε μεγάλο ποσοστό και έκταση τα γνωστά μας από ναούς της Θεσσαλονίκης σφραγίσματα του 5ου αιώνα[25]. Στον πύργο 15 είναι ευδιάκριτος ο τρόπος με τον οποίο εγκιβωτίζεται η αρχική φάση από την τρίτη.

Οι καθαρισμοί των Π11, Π12 (Ανδρονίκου Λαπαρδά) και του κομβικού Π13, που οδηγεί στην ακρόπολη, αποκάλυψαν κτιστό φρεάτιο και λακκοειδή τάφο που διανοίχθηκαν εντός της παλαιοχριστιανικής φάσης του περιδρόμου. Ο τάφος περιείχε δύο ταφές και έναν οστέινο σταυρό[26]. Ο περίδρομος του μεταπυργίου Π12-Π13 αποτελείται από συνεχόμενη στρώση ενσφράγιστων πλίνθων σε τέσσερις σειρές. Στην επίχωσή τους βρέθηκε χρυσό υπέρπυρο Ιωάννη Β΄ Κομνηνού[27].

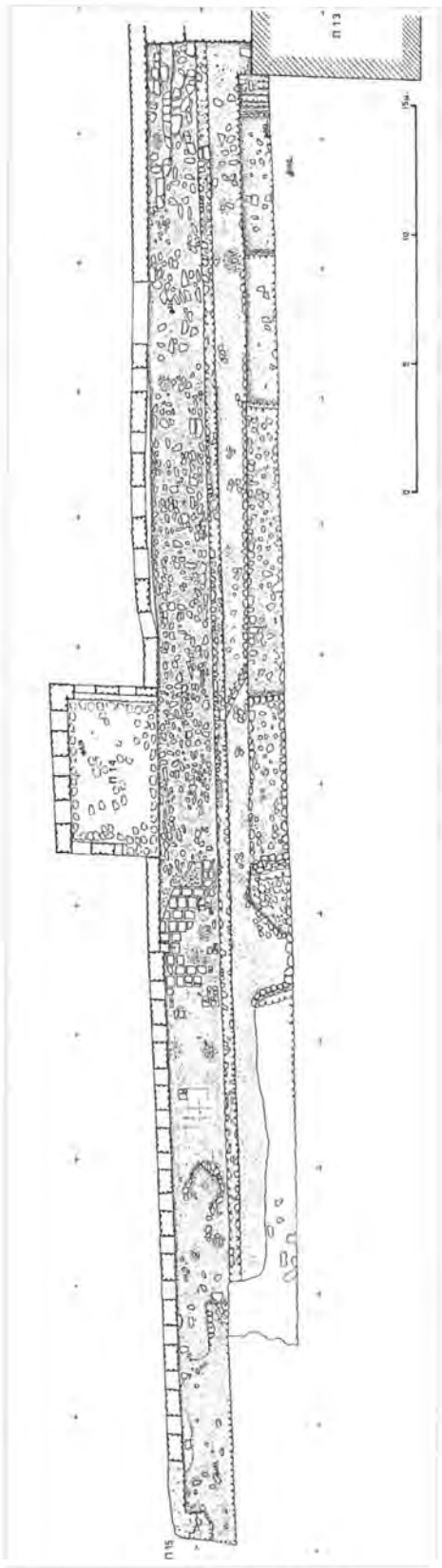
Επί του κομβικού Π13 αποκαλύφθηκε συστάδα πέντε κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων, σε δύο αλλεπάλληλα στρώματα, με ατομικές ταφές (Πίν. 86 β). Οι θήκες είναι επιμελημένης κατασκευής, επιχρισμένες με ρόδινο κονία-

24. Για τα τείχη της Θεσσαλονίκης, βλ. J.-M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne*, Paris 1984 και Γ. Βελένης, *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1998.

25. M. Vickers, *The Annual of the British School at Athens* 68 (1973), σ. 285-294.

26. Ανάλογοι σταυροί με τραπεζοειδείς κεραίες και στικτούς κύκλους-οφθαλμούς χρονολογούνται από το 13ο έως το 15ο αιώνα, βλ. Ι.Ο. Κανονίδης, Εγκόλπια από ανασκαφές υστεροβυζαντινών κοιμητηρίων στη Θεσσαλονίκη, *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 9 (2002), σ. 66-67, εικ. 1-2.

27. P. Grierson, *Byzantine Coins*, London 1982, σ. 229-231, πίν. 63.



Σχέδ. 35. Θεσσαλονίκη. Βόρεια τείχη. Κάτοψη τμήματος μεταξύ του Πύργου Π13 και Π15.

μα με προσκεφάλαιο και δάπεδο από πλίνθους. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν τρία σπαράγματα έγχρωμων επιχρισμάτων, όστρακα αβαφών και εφυαλωμένων αγγείων, θραύσματα γυάλινων αγγείων, χάλκινα και σιδερένια καρφιά, τμήμα οστέινης λαβής εγχειριδίου, δύο χάλκινα κουμπιά και σαράντα επτά χάλκινα τραχέα νομίσματα εποχής Μανουήλ Α΄ Κομνηνού – ανάμεσά τους και τεταρτηρά κοπής Θεσσαλονίκης[28] –, τα οποία χρονολογούν post quem τις ταφικές κατασκευές. Η παρουσία των τάφων επί του περιδρόμου της οχύρωσης αποτελεί unicum για τη Θεσσαλονίκη και είναι πιθανόν η επιλογή αυτής της θέσης να συσχετίζεται με τη στρατιωτική φρουρά που θα διέμενε μόνιμα εντός του πύργου. Ας σημειωθεί ότι οι κατασκευές και τα συνοδευτικά αντικείμενα δεν προδίδουν βιασύνη, καιρό πολέμου ή ένδεια. Η καταστροφή τους επί τουρκοκρατίας δεν αποκλείει την ύπαρξη και μεγαλύτερου αριθμού τάφων έξω από το δώμα του Π13. Στη νοτιοανατολική γωνία του Π13 αποκαλύφθηκε τετράπλευρη δεξαμενή με αποστρογγυλεμένες γωνίες, η οποία ερευνήθηκε σε βάθος 3,50 μ. και απέδωσε αβαφή όστρακα και εφυαλωμένο πινάκιο τουρκοκρατίας.

Οι πρώτες εργασίες αποχωμάτωσης στο εσωτερικό του κομβικού πύργου Π13 διασαφηνίζουν την ύπαρξη φάσεων από την αρχική ρωμαϊκή έως και τη μεταβυζαντινή, με κυρίαρχη τη μεσοβυζαντινή. Το υπέρθυρο της φραγμένης πύλης, από την πόλη προς την ακρόπολη, κοσμεί κεραμοπλαστικό κόσμημα με αλλεπάλληλα ομόκεντρα τετράγωνα, το οποίο αποκαλύφθηκε κάτω από πρόσθετο τοιχίο όψιμης εποχής. Ο χώρος μεταξύ των δύο πυλών του πύργου φρασσόταν με σιδερένιο καταρράκτη που κατέβαινε με ειδικό μηχανισμό, όπως δείχνουν οι σχετικές υποδοχές, ενώ είναι εμφανείς οι δοκοθήκες που ορίζουν τα διαφορετικά επίπεδα χρήσης του χώρου[29].

Τα ανωτέρω στοιχεία προβάλλουν την ιδιαίτερη σημασία του κομβικού πύργου Π13. Η άμεση γειτνίασή του με εκείνον του Ανδρονίκου Λαπαρδά (Π12) και η παρουσία στοιχείων χρήσης του χώρου ιδίως στο 12ο αιώνα, αναδεικνύουν τη ζωτική σημασία του όχι μόνο για την άμυνα της πόλης, αλλά και της ίδιας της ακρόπολης ξεχωριστά, ειδικά στις δύσκολες εποχές που ακολούθησαν από το 1185 κ.ε.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Το καλοκαίρι του 2004, η Εφορεία προέβη στη συγγραφή και έκδοση δύο ενημερωτικών τευχών με τίτλο «Βυζα-

28. Ό.π., σ. 231-233, πίν. 64-66.

29. Επειδή η αποχωμάτωση δεν έχει φθάσει ακόμη στο χαμηλότερο επίπεδο του πύργου, δεν είμαστε ακόμη σε θέση να προσδιορίσουμε τον αριθμό των ορόφων.

ντινές εκκλησίες Θεσσαλονίκης» και «Μνημεία οθωμανικής περιόδου Θεσσαλονίκης» στην ελληνική και αγγλική γλώσσα. Τα τεύχη διανεμήθηκαν δωρεάν στους επισκέπτες της Θεσσαλονίκης επί τη ευκαιρία της τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ - ΑΛΕΚΟΣ ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ναός Αγίων Αποστόλων

Τα πολύ γνωστά ψηφιδωτά στο ναό των Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν σταδιακά (1926-1928, 1940, 1941-1942). Το 1952 υποβλήθηκαν σε εργασίες συντήρησης από το ζωγράφο-συντηρητή Φ. Ζαχαρίου, που συνίσταντο σε καθαρισμό της ψηφιδωτής επιφάνειας από τα τούρκικα κονιάματα και στερέωση των ψηφιδωτών με «ουδέτερο» κονίαμα καστανέρυθρης απόχρωσης[30]. Η εξέταση και παρακολούθηση της κατάστασης διατήρησης των ψηφιδωτών τα τελευταία χρόνια οδήγησε στη διαπίστωση ότι διατηρούνται σε εμφανώς χειρότερη κατάσταση από αυτήν που παρουσίαζαν μετά τη συντήρηση του 1952. Ως εκ τούτου κρίθηκε αναγκαία άμεση επέμβαση συντήρησης με στόχο την ενίσχυση της σταθερότητας των ψηφιδωτών στην τοιχοποιία και τη βελτίωση της επιβαρυμένης από ρύπους και επικαθήσεις ψηφιδωτής επιφάνειας.

Μικρής κλίμακας ήπιες και κατά κανόνα αναστρέψιμες επεμβάσεις πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του υποέργου «Βυζαντινός Ναός Αγίων Αποστόλων» του έργου «Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία» του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (2000-2006) σύμφωνα με σχετική πρόταση[31] που εγκρίθηκε από τη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τη Γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων. Οι εργασίες[32] συνίστατο σε: α) ξηρό και υγρό καθαρισμό του «ουδετέρου» κονιάματος και φράξιμο των ρωγμών και φθορών με ασβεστοκονίαμα όμοιας απόχρωσης με το τελευταίο, β) καθαρισμό της ψηφιδωτής επιφάνειας με ασετόν για την απομάκρυνση του βερνικιού, καθώς και των ρύπων και επικαθήσεων που είχαν σχηματίσει πυκνό στρώμα πάνω σε αυτό (Πίν. 86 γ), γ) μηχανικό καθαρισμό για την απομάκρυνση υπολειμμάτων κονιαμάτων παλαιότερων εργασιών συντήρησης, δ) ενίσχυση της σταθερότητας του υποστρώματος του ψηφιδωτού στην τοιχοποιία με αγκύρια από plexiglass, ε) στερέωση αποκολλημένων ψηφίδων με Primal (40% σε νερό) και επιλεκτικά εμποτισμοί με το ίδιο υλικό σε σημεία που διαπιστώθηκε αποσταθεροποίηση του υποστρώματος των ψηφιδωτών, στ) αντικατάσταση των σαθρών «ουδετέρων» κονιαμάτων που έφρασσαν κενά των ψηφιδωτών με ασβεστοκονίαμα όμοιας απόχρωσης με εκείνο που απομακρύνθηκε και ζ) επικάλυψη του ψηφιδωτού με άχρωμο αλαμπές διάλυμα (Paraloid B72, 2-4% σε ασετόν) για προστασία από ρύπους και αιθάλη. Οι εργασίες ενίσχυσαν τη συνάφεια των ψηφιδωτών στην τοιχοποιία, βελτίωσαν και κατέστησαν ευκρινέστερη την εικόνα των ψηφιδωτών και συνέβαλαν στην καθιέρωση του ναού στην κοινωνική συνείδηση ως σημαντικού μνημείου της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Επιπλέον, έγιναν οι εξής παράπλευρες εργασίες: α) καθαρισμός με απιονισμένο νερό, βούρτσα και σφουγγάρι των ξύλινων ελκυστήρων στις καμάρες και τα παράθυρα των κεραιών του ναού, εμποτισμός και επάλειψη των ξύλων με Paraloid B72 (4% σε ασετόν), β) καθαρισμός με απιονισμένο νερό και βούρτσα των μαρμάρινων διαχωριστικών κιονίσκων στα τρίλοβα παράθυρα των κεραιών του ναού και του μαρμάρινου κοσμήτη στο ύψος της γένεσης των θόλων του ναού, γ) αντικατάσταση υαλοπινάκων των τριών τρίλοβων παραθύρων των τυμπάνων της βόρειας, νότιας και δυτικής κεραίας του ναού με νέους υαλοπίνακες μελί χρώματος. Οι νέοι υαλοπίνακες ανέδειξαν ως αναντικατάστατο το φυσικό φωτισμό των ψηφιδωτών και ενίσχυσαν τον πνευματικό χαρακτήρα του παλαιολόγειου ναού.

Ροτόντα

Συνεχίστηκαν οι εργασίες τεκμηρίωσης του ψηφιδωτού στη βάση του τρούλου της Ροτόντας, που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο του υποέργου «Αισθητική Αποκατάσταση Ψηφιδωτών της Ροτόντας» του έργου « Η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης» του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (2000-2006). Οι εργασίες συνίσταντο σε: α) περιγραφή των ψηφιδωτών της χαμηλότερης ζώνης του τρούλου και των ψηφιδωτών στις φωτιστικές θυρίδες, β) διερεύνηση των προηγούμενων επεμβάσεων συντήρησης, γ) εξέταση της κατάστασης διατήρησης και δ) σχεδίαση και φωτογράφησή

30. Για την αποκάλυψη και συντήρηση των ψηφιδωτών, βλ. Α. Ξυγγόπουλος, *Η ψηφιδωτή διακόσμησις του ναού των Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. ε΄-στ΄.

31. Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, «Έκθεση περί των ψηφιδωτών του ναού των Δώδεκα Αποστόλων στη Θεσσαλονίκη, της κατάστασης διατήρησής τους και προτεινόμενες επεμβάσεις συντήρησης» (αρ. πρωτ. 3422/21-08-2003).

32. Για τη θεωρία των επεμβάσεων και την εφαρμογή τους στα ψηφιδωτά του μνημείου, βλ. Ch. Bakirtzis - P. Mastora - St. Vassiliadou - N. Pitsalidis, Lessons Learned: Theory and Practice of the Mosaic Treatments: The Case of the Wall Mosaics in the Church of Holy Apostles in Thessaloniki, *Lessons Learned: Reflecting on the Theory and Practice of Mosaic Conservation, Proceedings of the 9th Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics (ICCM), Hammamet, Tunisia, 20 November-3 December 2005*, Los Angeles 2007.

τους. Παράλληλα έγιναν μικρής κλίμακας εργασίες στερέωσης και καθαρισμού της τοιχογραφίας που καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του τρούλου και συμπληρώνει το κατεστραμμένο τμήμα του ψηφιδωτού. Πρόκειται για τη ζωγραφική αποκατάσταση του ψηφιδωτού, που έγινε από τον Ιταλό ζωγράφο S. Rossi το 1889, η οποία αποτελεί πλέον μέρος του διακόσμου της Ροτόντας και ως τεκμήριο ιστορικής επέμβασης διατηρήθηκε κατά τις προηγούμενες επεμβάσεις συντήρησης (1952-1953, 1978-1994). Οι εργασίες στην τοιχογραφία του S. Rossi είχαν σωστικό χαρακτήρα και αφορούσαν στη στερέωση των απολεπιζομένων τμημάτων της ζωγραφικής επιφάνειας. Η στερέωση έγινε με ακρυλικό γαλάκτωμα Primal σε αραιό διάλυμα με ασετόν (3-4%). Προκειμένου να απομακρυνθούν ρύποι και κατάλοιπα παλαιότερων επεμβάσεων στερέωσης της φέρουσας την τοιχογραφία τοιχοποιίας έγινε ξηρός και κατά τόπους υγρός καθαρισμός.

ΠΕΛΑΓΙΑ ΜΑΣΤΟΡΑ - ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΙΤΣΑΛΙΔΗΣ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Θεσσαλονίκη

Συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Προφήτη Ηλία

Στο πλαίσιο της γενικότερης διαμόρφωσης[33] του περιβάλλοντος χώρου του ναού του Προφήτη Ηλία[34], πραγματοποιήθηκαν, σε μία έκταση περίπου 350 τ.μ. νότια του μνημείου, ανασκαφικές εργασίες κατά τα έτη 1989[35] και 1990-1992[36], που έφεραν στο φως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα επάλληλων κατασκευαστικών φάσεων, χρονολογημένα από τους παλαιοχριστιανικούς μέχρι τους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Το έτος 2004 ο περιβάλλων χώρος του ναού και δη ο αρχαιολογικός χώρος νότια του μνημείου εντάχθηκαν στο πρόγραμμα της Εφορείας μας με γενικό τίτλο: «Πολιτισμός. Άγνωστη Θεσσαλονίκη. Διαμορφώσεις δέκα αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη», με χορήγηση του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Ενόψει της διαμόρφωσης και με στόχο τη διευκρίνιση εκ νέου των περιγραμμάτων των ευρεθέντων στο διάστημα 1989-1992 αρχαίων, πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές διερευνητικές εργασίες σε συγκεκριμένα σημεία, όπως στις ενώσεις και στις κοίτες θεμελίωσης των τοίχων, και συγκεντρώθηκαν στρωματογραφικά ευρήματα από τις εμφανείς παρειές των σκαμμάτων και των τομών, που αποσαφήνισαν τη χρονολόγηση των αλληλεπικαλυπτόμενων οικοδομικών φάσεων.

α) Στην παλαιοχριστιανική περίοδο ανάγονται τοίχοι υποθεμελίωσης κτισμάτων, οι οποίοι επένδυσαν το φυσικό βράχο που παρουσιάζει έντονη κλίση, δημιουργώντας ωφέλιμους χώρους[37]. Οι τοίχοι αυτοί, κτισμένοι με αργολιθοδομή και συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα, εντοπισμένοι στη νοτιοανατολική (χώρος ΙΙΙα) και νοτιοδυτική γωνία του αρχαιολογικού χώρου, ακολουθούν τον προσανατολισμό του ρωμαϊκού πολεοδομικού καννάβου.

β) Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο κτίζεται λασπόκτιστο κτίσμα παράγωνης κάτοψης, με είσοδο στα νοτιοδυτικά, του οποίου αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τρία δωμάτια (χώροι Ι, ΙΙΙ, ΙV). Στον αύλειο χώρο του συγκροτήματος και εντός περιβόλου, ημιυπόγεια κινστέρνα συγκέντρωνε, μέσω κτιστού φρεατίου, τα όμβρια ύδατα από τη στέγη του δυτικού δωματίου (χώρος Ι) του κτίσματος[38].

γ) Στους υστεροβυζαντινούς χρόνους, όταν στην κορυφή του φυσικού υψώματος κτίζεται ο σωζόμενος ναός του Προφήτη Ηλία, κάποιοι χώροι του παλαιότερου μεσοβυζαντινού συγκροτήματος ενσωματώθηκαν και επαναχρησιμοποιήθηκαν, πιθανότατα ως υπόγειοι των προσκτισμάτων της μονής. Την περίοδο αυτή ο νότιος εξωτερικός τοίχος του δυτικού δωματίου (χώρος Ι) του παλαιότερου μεσοβυζαντινού κτίσματος συμπληρώθηκε με τοιχοποιία και το θυραίο άνοιγμα της αρχικής φάσης σφραγίστηκε. Το χαρακτηριστικό της πρώτης οικοδομικής φάσης των υστεροβυζαντινών χρόνων είναι οι επιμε-

33. Η διαμόρφωση προγραμματίστηκε με αφορμή τη διάνοιξη νέας οδού σύμφωνα με τις υπ' αριθ.: 1.ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/26517/671/14-7-86 και 2.ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/23232/590/23-6-88 Υπουργικές Αποφάσεις σχετικές με την τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου της περιοχής, καθώς και με αφορμή την ανέγερση ενοριακού κέντρου σύμφωνα με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/37991/968/10-10-88 Υπουργική Απόφαση.

34. Ο ναός αποτελούσε το καθολικό βυζαντινής μονής. Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί η ταύτισή του με το καθολικό της Νέας Μονής, βλ. Γ. Θεοχαρίδης, Δύο νέα έγγραφα αφορώντα εις την Νέαν Μονήν της Θεσσαλονίκης, *Μακεδονικά* 4 (1960), σ. 315-351. Πρόσφατα προτάθηκε η ταύτισή του με το καθολικό της Μονής Ακαπνίου αφιερωμένο στον Χριστό, βλ. Θ. Παπαζώτος, Η μονή Ακαπνίου - ο ναός του Προφήτη Ηλία, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 2 (1997), σ. 34-37. Στην εποχή της τουρκοκρατίας ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί με την επωνυμία Σεραϊλί τζαμί, βλ. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 301 και Παπαζώτος, ό.π., σ. 35-36, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία). Εκτεταμένες εργασίες αναστήλωσης του μνημείου έγιναν από τον Στ. Πελεκανίδη τα έτη 1958-1960 (σύντομες ανακοινώσεις για τις εργασίες αναστήλωσης του ναού, βλ. *ΕΕΒΣ* 26 (1956), σ. 438· 27 (1957), σ. 464· 28 (1958), σ. 599· 29 (1960-1961), σ. 688 και *Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1958*, Αθήνα 1959, σ. 189-192).

35. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 337-338, Πίν. 224β (Κ. Ελευθεριάδου).

36. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 421-424, Πίν. 119 (Κ. Ελευθεριάδου).

37. Είχε θεωρηθεί ότι ανήκαν σε παλαιοχριστιανικό ναό, βλ. ό.π., σ. 423.

38. Ό.π., όπου ο περίβολος αναφέρεται ως τοίχος «ευρείας κόγχης μεσοβυζαντινού ναού» και η κινστέρνα «ως μικρή υπόγεια κατασκευή (σαν κινστέρνα) με φρεατόσχημη είσοδο και άγνωστη λατρευτική χρήση».

λημένες, λασπόκτιστες τοιχοποιίες, αρμολογημένες με ασβεστοκονίαμα και η διαμόρφωση των εξωτερικών όψεων με αντηρίδες. Το γεγονός ότι και οι τοίχοι του ναού του Προφήτη Ηλία είναι λασπόκτιστοι και μόνο εξωτερικά αρμολογημένοι με ασβεστοκονίαμα ενισχύει την υπόθεση για τη σύγχρονη οικοδόμηση του ναού και των προαναφερθέντων υστεροβυζαντινών αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Μεταγενέστερα, σημειώνεται επέκταση του υστεροβυζαντινού συγκροτήματος προς τα νότια και ανατολικά. Στη δεύτερη αυτή οικοδομική φάση ανήκουν δύο ακόμη λασπόκτιστοι τοίχοι δεμένοι οργανικά μεταξύ τους, που εντοπίστηκαν στο ανατολικό άκρο του αρχαιολογικού χώρου. Στην ίδια περίοδο, προστέθηκε νότια του αρχικού δυτικού δωματίου (χώρος Ι) και δεύτερος χώρος (χώρος ΙΙ) θεμελιωμένος ψηλότερα. Τότε καταργήθηκε το κτιστό φρεάτιο συλλογής ομβρίων υδάτων της στέγης του δυτικού δωματίου (χώρος Ι) και πιθανότατα έπαυσε να λειτουργεί και η παρακείμενη στα ανατολικά κινστέρνα.

δ) Τη συνεχή χρήση κατά τους μεταβυζαντινούς έως και τους νεότερους χρόνους μαρτυρούν λείψανα τοίχων, που αποκαλύφθηκαν στα νότια και ανατολικά του αρχαιολογικού χώρου. Σώζονται σε αποσπασματική κατάσταση και δεν συνιστούν αναγνώσιμο σύνολο. Στις μεταβυζαντινές τοιχοποιίες παρατηρείται μειωμένη έως και πλήρης απουσία πλινθίων με κύριο χαρακτηριστικό την προχειρότητα της κατασκευής. Στις αρχές του 20ού αιώνα, πάνω στις αρχαιότητες στο ανατολικό άκρο του χώρου θεμελιώθηκε οικία, στους τοίχους της οποίας χαρακτηριστική είναι η άφθονη χρήση ασβεστοκονιάματος.

Οι εργασίες του τρέχοντος έτους (Ιούνιος-Δεκέμβριος 2004) περιορίστηκαν στην αρχαιολογική τεκμηρίωση των αρχαιοτήτων με ταυτόχρονη τοπογραφική, σχεδιαστική και φωτογραφική αποτύπωση. Η διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου έχει προγραμματιστεί για το επόμενο έτος.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΤΖΕΒΡΕΝΗ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Λευκός Πύργος

Συντάχθηκε μελέτη διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου από ιδιώτες αρχιτέκτονες, εκ μέρους του Δήμου Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για αστική παρέμβαση στον ευρύτερο χώρο του Λευκού Πύργου, η οποία εγκρίθηκε με την ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/67472/5349/2.3.2004 απόφαση.

Ροτόντα

Συντάχθηκε μελέτη διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου, εκτός του περιβόλου του και στη ζώνη μεταξύ των οδών Αρμενοπούλου, Εγνατίας, Κ. Μελενίκου και Ιασωνίδου. Η μελέτη συντάχθηκε από την Τεχνική Υπηρεσία του Δήμου της Θεσσαλονίκης και εγκρίθηκε με την απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/45468/2658/15.6.2004.

Πύργος Αγίου Βασιλείου

Συντάχθηκε μελέτη διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του στα πλαίσια προγράμματος της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης για την ανάδειξη ιστορικών τόπων στη περιοχή των λιμνών της Μυγδονίας.

Μύλοι Πολίχνης

Στερεωτικές επεμβάσεις σε τρεις μύλους βυζαντινών χρόνων της Πολίχνης σύμφωνα με την απόφαση ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ34&Φ46/575558/2457/2.10.2002. Έγιναν συντηρήσεις τοιχοποιών, αποκαταστάσεις φθαρμένων τμημάτων και διαμόρφωση του άμεσου περίγυρού τους.

Παράλληλα εκτελέστηκε τμήμα της διαμόρφωσης του ευρύτερου χώρου από το Δήμο Πολίχνης.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ

Όλυμπος

Μονή Αγίου Διονυσίου

Για τη στερέωση των πτερύγων, βόρειας και νότιας, του συγκροτήματος, οι οποίες σώζονται σε μεγάλο ποσοστό και χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα παρά την ερειπώδη κατάστασή τους, συντάχθηκαν οριστικές μελέτες εφαρμογής από ομάδες ιδιωτών μηχανικών: α) Κ. Θεοχαρίδου, αρχιτέκτονα, και Γ. Ζαχαροπούλου, πολιτικό μηχανικό, για τη βόρεια πτέρυγα και β) Κ. Θεοχαρίδου, αρχιτέκτονα, και Γ. Πενέλη, πολιτικό μηχανικό, για τη νότια πτέρυγα.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΣΙΑΞΑΜΠΑΝΗ

ΧΟΡΗΓΗΣΕΙΣ ΒΕΒΑΙΩΣΗΣ - ΔΗΛΩΣΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ - ΔΙΑΚΙΝΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΕ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΣ

Κατά το έτος 2004, δυνάμει των εγκυκλίων: α) ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ58/39813/1096/25-05-2004, β)

ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ58/82652/2189/5-11-2004 και σύμφωνα με την ΔΟΕΠΥ/ΤΟΠΥΝΣ/ 17759/1-3-2004 (ΦΕΚ 455/Β/1-3-2004), Κοινή Υπουργική Απόφαση «Τρόπος απόδειξης εισαγωγής-διακίνησης και κυριότητας των εισαγομένων-διακινούμενων αρχαίων», χορηγήθηκαν από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων τρεις συνολικά βεβαιώσεις δήλωσης με τα αντίστοιχα από 005401 έως 005403 έντυπα εισαγωγής/διακίνησης αρχαίων από χώρες κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και από τρίτες χώρες.

Οι βεβαιώσεις χορηγήθηκαν για λογαριασμό της Α. Καλφαγιάν, αρχαιοπώλου, που το αρχαιοπωλείο της στεγάζεται επί της οδού Προξένου Κορομηλά 43 στη Θεσσαλονίκη και όπου εκεί φυλάσσονται οι εισαγόμενες αρχαιότητες. Οι προαναφερθείσες βεβαιώσεις συνοδεύουν την εισαγωγή/διακίνηση συνολικά έξι φορητών εικόνων μεταβυζαντινής περιόδου, η καταγραφή των οποίων τηρείται σε βιβλίο αρχείου της Εφορείας.

Από αυτές ξεχωριστή θέση κατέχει η φορητή εικόνα, η οποία εισήχθη από τη Ζυρίχη της Ελβετίας και συγκεκριμένα από την Galerie Koller με αριθμό τιμολογίου αγοράς GK 000 13 021/10-11-2004.

Η εικόνα φέρει παράσταση της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας, αριστερόκρατούσας, διαστ. 0,285×0,245×0,01 μ. Το θέμα που απαντάται σπάνια στη βυζαντινή εικονογραφία, διαδίδεται ιδιαίτερα στη δυτική τέχνη και στη μεταβυζαντινή ζωγραφική[39]. Η εν λόγω εικόνα που παρουσιάζει ιδιαίτερα τυπολογικά χαρακτηριστικά, αποτελεί δείγμα τυπικό της ιταλοκρητικής τέχνης «alla maniera latina» που επαναλαμβάνει την εικονογραφία του θέματος όπως αυτή αναπτύχθηκε στη Δύση από το 14ο αιώνα κ.ε.[40].

Ανάλογα παραδείγματά μας είναι γνωστά από εργαστήρια της Κρήτης και της Δαλματίας του 15ου και 16ου αιώνα, όπου η ζήτηση ήταν μεγάλη και η παραγωγή μαζική[41]. Αντίστοιχα παραδείγματα εκτίθενται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, στο Μουσείο Μπενάκη, στα Επτάνησα και σε ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα. Η αξιόλογη ζωγραφική τέχνη παραπέμπει πιθανώς σε κρητικό εργαστήρι του β΄ μισού του 17ου αιώνα[42].

ΕΥΠΡΑΞΙΑ ΔΟΥΛΓΚΕΡΗ

39. A. Cutler, The Cult of Galaktotrophousa in Byzantium and Italy, *JÖB* 37 (1987), σ. 335-350. *Προσκύνημα στο Σινά. Θησαυροί από την Ιερά Μονή της Αγίας Αικατερίνης*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2004, σ. 169-171.

40. Α. Δρανδάκη, *Εικόνες 14ος-18ος αι., Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη*, Αθήνα 2002, σ. 42-44.

41. Ό.π., σ. 84-87.

42. Πρβλ. με αντίστοιχη εικόνα ιδιωτικής συλλογής στην Αθήνα που ανάγεται στο γ΄ τέταρτο του 16ου αιώνα, ό.π., σ. 84-87.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεσσαλονίκη

Οδός Αποστόλου Παύλου 37

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται 100 μ. νοτιοδυτικά του Αγίου Νικολάου Ορφανού, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής αρχαιότητες που ανήκουν σε τέσσερις φάσεις:

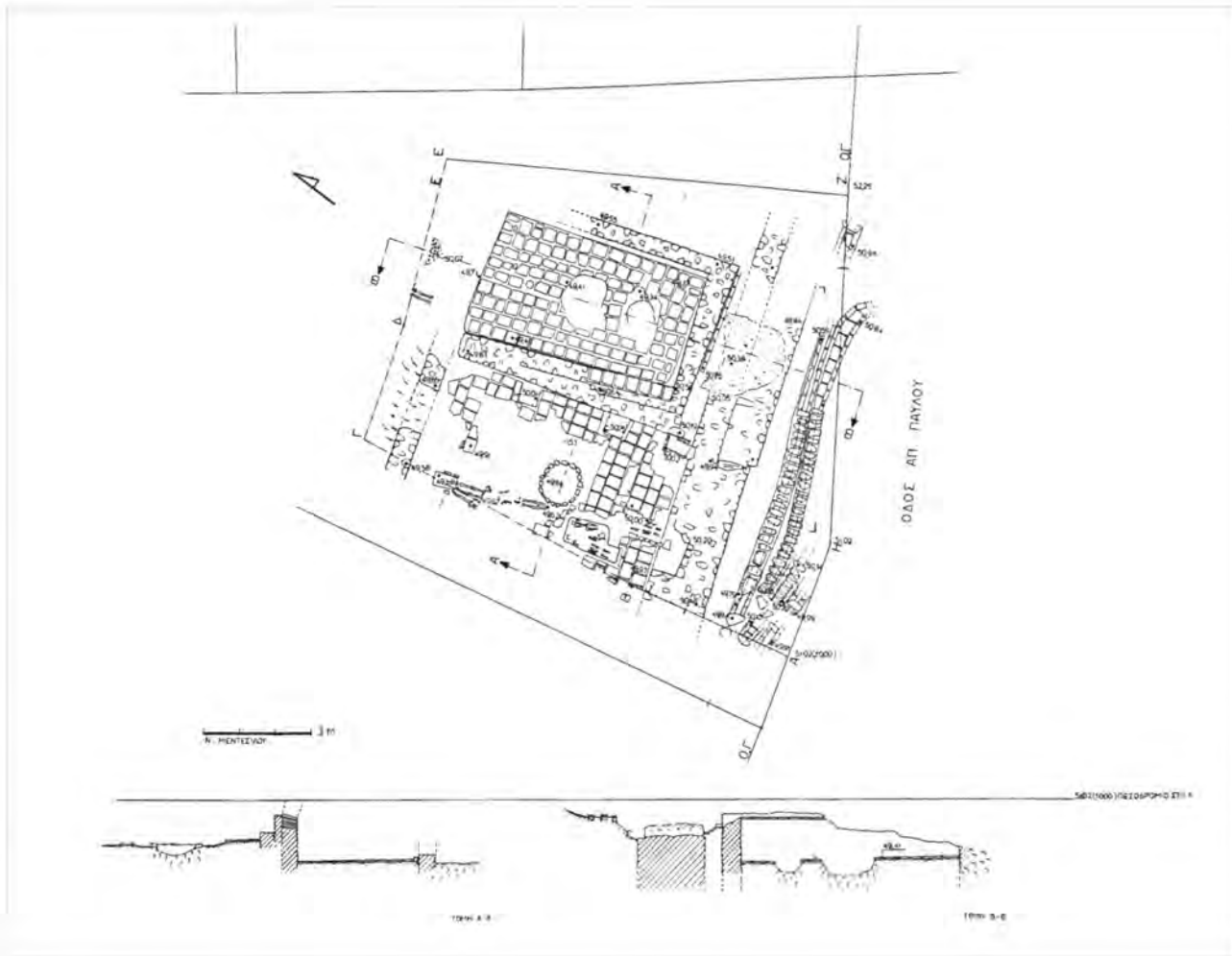
Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση που τοποθετείται στους υστερορωμαϊκούς- παλαιοχριστιανικούς χρόνους ανήκει τοίχος, υπολογ. μήκ. 5 και πλ. 0,65 μ., από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, επιχρισμένος στη δυτική του όψη, που εδράζεται στο φυσικό βράχο. Στη δεύτερη φάση ανήκει τμήμα κτίσματος παλαιοχριστιανικών πιθανότατα χρόνων, από το οποίο αποκαλύφθηκε τοίχος, σωζ. μήκ. 11 και πλ. 0,75 μ., κτισμένος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα με κατεύθυνση Α.-Δ., ένας άλλος τοίχος με κατεύθυνση επίσης Α.-Δ., σωζ. μήκ. 9 μ., και πλινθόστρωτο δάπεδο.

Σε τρίτη φάση μετατρέπεται το κτίσμα αυτό σε κινστέρνα, η οποία χρησιμοποιεί το πλινθόστρωτο δάπεδο, με ενίσχυση και προσθήκη του κατά μήκος της οδού Αποστόλου Παύλου τοίχου, κτισμένου με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, πλ. 1 μ. Η κινστέρνα αυτή, το δυτικό όριο της οποίας δεν εντοπίστηκε, έχει στο οικόπεδο διαστάσεις 7×3,50-4 μ. και στεγαζόταν με καμάρα.

Σε τέταρτη φάση, που τοποθετείται στους βυζαντινούς χρόνους καταργείται η κινστέρνα αυτή και κατασκευάζεται βόρειά της και σε χαμηλότερο επίπεδο άλλη επίσης καμαρωτή, διαστ. 6,20×3,50 μ., με δάπεδο από πλίνθους, επί του οποίου σώζονται η διαμ. 0,21 μ. βάση ενός κίονα και τα ίχνη άλλων δύο που απείχαν μεταξύ τους 1,20 μ. Η κινστέρνα αυτή στεγαζόταν με δύο ημικυλινδρικές καμάρες, οι οποίες στηρίζονταν σε τρεις κίονες. Ίχνη δαπέδου από κονίαμα εξωτερικά της, επάνω στον κατεστραμμένο τοίχο της παλαιότερης, αποτελούν πιθανότατα ένδειξη για την παρουσία φρεατίου στη θέση αυτή, όπου γινόταν η καθίζηση των ιζημάτων και εν συνεχεία η διοχέτευση του νερού στην κινστέρνα. Στην ίδια φάση ανοίγονται στο δάπεδο της εγκαταλελειμμένης παρακείμενης κινστέρνας έξι λακκοειδείς τάφοι και κατασκευάζεται ένας μικρός νηπιακός κιβωτιόσχημος από κεραμίδες στέγης.

Τα ευρήματα της τρίτης και τέταρτης φάσης συνδέονται πιθανότατα με ένα μοναστήρι, ίσως με τη Μονή του Αγίου Νικολάου Ορφανού, ο περίβολος της οποίας κατά τη βυζαντινή περίοδο ήταν πολύ ευρύτερος και εκτεινόταν προς Ν.

Από τα ευρήματα της ανασκαφής ενδιαφέρον παρου-



Σχέδ. 36. Θεσσαλονίκη. Οδός Αποστόλου Παύλου 37. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

σιάζει τμήμα μαρμάρινου πεσσίσκου τέμπλου με διακόσμηση ελισσόμενου βλαστού, που μετατράπηκε σε β΄ φάση σε κατώφλι (Σχέδ. 36).

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Αγίας Σοφίας 78 (Θ4/04)

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται βόρεια της οδού Αγίου Δημητρίου, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας (διάρκεια ανασκαφής 25/2-15/3/2004) αρχαιότητες που ανήκουν σε τέσσερις φάσεις (Πίν. 86 δ). Οι αρχαιότητες καταλαμβάνουν μόνον το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, εδράζονται στο φυσικό βράχο και σε βάθος μόλις -0,60 μ. από το επίπεδο της παρόδου Αγίας Σοφίας, που ορίζει το οικόπεδο από Β. Μεγάλο τμήμα των αρχαίων κτισμάτων καταστράφηκε από την ανέγερση της νεότερης οικίας που κατεδαφίστηκε προς ανοικοδόμηση. Σπαράγματα λασπόκτιστων τοίχων στο κέντρο του ανασκαφέντος τμήματος ανάγονται στην πρώτη και αρχαιότερη φάση που τοποθετείται στους υστεροελληνιστικούς-πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Στη δεύτερη φάση που τοποθετείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους ανάγεται η επέκταση ή η επισκευή των κτισμάτων της αρχικής περιόδου λόγω καταστροφής. Στην τρίτη φάση που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους κατασκευάζεται με κατεύθυνση Ν.-Β. εξωτερικός προφανώς τοίχος κτίσματος, σωζ. μήκ. 9,40 και πλ. 1 μ., ο οποίος συνδέεται με τα ευρήματα παλαιότερης ανασκαφής που διεξήχθηκε από την 9η ΕΒΑ το 1987[43] και περιλαμβάνει τοίχο από αργολιθοδομή με κατεύθυνση Α.-Δ. και πεσσό,

43. Δ. Ναλπάντης, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 44.

διαστ. 1,40×1,20 μ. Ο τοίχος της τρίτης φάσης είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και περιέχει στην τοιχοδομία του σπόλια ρωμαϊκών χρόνων, όπως τμήμα μαρμάρινου βωμού και τμήμα βάσης περιρραντηρίου. Στον παραπάνω τοίχο προσαρτώνται τρεις κατασκευές εν είδει αντηρίδων και μεταγενέστερος κτιστός αποχετευτικός αγωγός. Τέλος, στην τέταρτη φάση που τοποθετείται στους χρόνους της τουρκοκρατίας ανάγεται η κατασκευή στεγασμένου αποχετευτικού αγωγού μέσα στο βράχο με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 2,20 και ύψ. 3 μ., λασπόκτιστου τοίχου, σωζ. μήκ. 7 και πλ. 0,60 μ., παράλληλου προς τον τοίχο της τρίτης φάσης ως και δύο βόθρων και δύο λάκκων απόρριψης.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα διαλύθηκαν.

Οδός Αιόλου 25 (Θ12/04)

Στο οικόπεδο που βρίσκεται στην παραπάνω οδό, ανατολικά του οικοπέδου της οδού Αιόλου 21Α, στο οποίο αποκαλύφθηκε τμήμα τρικλινίου έπαυλης του 5ου αιώνα με αξιόλογη ψηφιδωτή διακόσμηση[44], διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 13/5-2/6/04), λόγω εντοπισμού αρχαιοτήτων. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε η συνέχεια της έπαυλης του 5ου αιώνα και συγκεκριμένα τμήματα δύο βοηθητικών δωματίων της στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, που εδράζονται στο φυσικό βράχο. Οι τοίχοι των δωματίων αυτών είναι κτισμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, έχουν πάχος 0,90 μ., σώζονται σε μήκος 9 μ. και δημιουργούν με τη βοήθεια ενός κάθετου τοίχου, σωζ. μήκ. 1,70 και πάχ. 0,80 μ., δύο χώρους, ο ένας εκ των οποίων (δυτικός) σώζει ίχνη δαπέδου από κονίαμα, κάτω από το οποίο διέρχεται κτιστός αγωγός τετράγωνης διατομής, κατασκευασμένος με πλίνθους και στεγασμένος με σχιστόπλακες με κατεύθυνση Δ.-Α. Νότια των χώρων αυτών και μετά την παρεμβολή κενού χώρου, πλ. 3,40 μ., που έχει ως δάπεδο το λαξευμένο βράχο, το ανατολικό τμήμα του οποίου διασχίζει κτιστός αγωγός νεότερων χρόνων με κατεύθυνση Β.-Ν., ανασκάφηκε σε επίπεδο χαμηλότερο κατά 1 μ. τμήμα άλλου επισημότερου χώρου. Ορίζεται βόρεια από τοίχο, σωζ. μήκ. 10 και πλ. 0,80 μ., κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο, που έχει ως πλαίσιο χονδρό ψηφιδωτό από μεγάλες μαρμάρινες ψηφίδες λευκού και μαύρου χρώματος, οι οποίες σχηματίζουν συμπλεκόμενα οκτάγωνα. Το πλαίσιο αυτό περιβάλλει πολύχρωμο ψηφιδωτό από λεπτές ψηφίδες κόκκινου, λευκού και μαύρου χρώματος. Τμήμα του κυρίως θέματος, που αποτελείται από εναλλασσόμενα κατά κορυφήν οκτάγωνα και εξάγωνα, οι πλευρές των οποίων σχηματίζονται από αλυσοειδή πλοχμό σε πλάτος 0,75 μ. έχει καταστραφεί από μεταγενέστερο τοίχο. Μέσα στα οκτάγωνα εγγράφονται τετράφυλλοι ή πολύφυλλοι ρόδακες, θέμα όμοιο με το πλαίσιο του ψηφιδωτού δαπέδου του τρικλινίου της έπαυλης.

Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου και λίγο ψηλότερα από το ψηφιδωτό ανασκάφηκε ελεύθερη προσανατολισμένη ταφή που είχε τα χέρια τοποθετημένα στο στήθος, έθιμο που παρατηρείται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους και χρονολογείται πιθανότατα την περίοδο αυτή.

Το εύρημα ανήκει στα ανατολικά προσκτίσματα της έπαυλης του 5ου αιώνα και περιλαμβάνει δύο βοηθητικά δωμάτια και ένα χώρο προσκολλημένο στην ανατολική στοά του περιστυλίου της.

Μετά την έρευνα διαλύθηκαν οι βοηθητικοί χώροι που ανασκάφηκαν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και καταχώθηκε το ψηφιδωτό δάπεδο που αποκαλύφθηκε στο νότιο τμήμα.

Οδός Ιουλιανού 19 (Θ6/04)

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται βόρεια του αρχαίου οδοστρώματος της οδού Αγίου Δημητρίου, η οποία ταυτίζεται με το νότιο τμήμα της σύγχρονης υπερκείμενης οδού, ανασκάφηκε τμήμα οικίας παλαιοχριστιανικών χρόνων, που φέρει ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο εντοπίστηκε σε βάθος -2,75 μ. (Πίν. 87 α). Από την οικία ανασκάφηκαν τμήμα της αυλής, του ανατολικού περιστυλίου, του τρικλινίου και ενός παράπλευρου δωματίου. Το τμήμα της ανατολικής στοάς του περιστυλίου που ανασκάφηκε σώζει ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου με συμπλεκόμενα τετράγωνα. Το τρικλίνιο διαμορφώνει τρίβηλο στη δυτική πλευρά και έχει ψηφιδωτό δάπεδο που κοσμείται με σύνθεση συνεχόμενων κοιλόπλευρων οκταγώνων που ορίζουν κύκλους[45]. Οι κύκλοι σχηματίζονται από τετράγωνες μελανές και λευκές ψηφίδες και στο κέντρο τους υπάρχουν ψηφίδες κόκκινου χρώματος. Μέσα στα οκτάγωνα εγγράφονται κατά κορυφήν τετράγωνα από μελανές και λευκές ψηφίδες, τοποθετημένες εναλλάξ. Στο μέσον της βόρειας πλευράς του τρικλινίου διατηρείται αποσπασματικά και τμήμα του πλαισίου του δαπέδου με ταινία που κοσμείται με συμπλε-

44. Μαρκή, ό.π. (υποσημ. 5).

45. Ανάλογο θέμα παρουσιάζει το ψηφιδωτό δάπεδο κτιρίου νότια της Αγίας Σοφίας, βλ. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 210, πίν. 58, η χρονολόγηση του οποίου τοποθετείται στο β΄μισό ή τα τέλη του 4ου αιώνα, και οικίας στην οδό Ολυμπιάδος 74-76, ό.π., σ. 128, πίν. 127, που χρονολογείται από τον 4ο-6ο αιώνα.

κόμενες σβάστικες, οι κεραίες των οποίων επιμηκύνονται, και παραλληλόγραμμα που διαμορφώνουν συνεχόμενο κόσμημα[46]. Το πλαίσιο ορίζει από Β. ταινία συνεχόμενων κατά κορυφήν τριγώνων μαύρου χρώματος και λευκή ταινία. Ανασκάφηκε επίσης νότια του τρικλινίου τμήμα δωματίου με πλίνθινο δάπεδο. Η αστική οικία που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο χρονολογείται με βάση το ψηφιδωτό και τα ευρήματά της τον 5ο αιώνα και καταστράφηκε από φωτιά στα τέλη του 6ου αιώνα. Η χρήση του χώρου συνεχίστηκε αδιαλείπτως μέχρι σήμερα.

Κατά την ανασκαφή βρέθηκαν δύο μονόλιθοι μαρμάρινοι κίονες και κατά χώραν οι δύο βάσεις των κιόνων του τριβήλου, διαστ. 0,52×0,52 μ. Επίσης χρηστική κεραμική και νομίσματα Ιουστινιανού και Ιουστίνου.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Μελενίκου 18 (Θ9/04)

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται βόρεια της οδού Αρμενοπούλου κοντά στον ανατολικό περίβολο της Θεσσαλονίκης, ανασκάφηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 22/4-1/6/04) τμήμα του ανατολικού ρωμαϊκού νεκροταφείου της πόλης (εντοπίστηκε τάφος στον τύπο του επατύμβιου βωμού με πήλινο σωλήνα χοών στο κέντρο) και εργαστηριακή εγκατάσταση των ύστερων παλαιοχριστιανικών χρόνων. Επίσης λείψανα εργαστηρίου νεότερων χρόνων.

Από το εργαστήριο ανασκάφηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ένας λασπόκτιστος τοίχος, μέγ. σωζ. μήκ. 8,80 και πλ. 0,60 μ., δύο ασβεστόλακκοι, διαστ. 3,10×1,75 και 3,14×1,82 μ. αντίστοιχα και βάθ. 0,30 μ., και ένα επιμελημένης κατασκευής κυκλικό φρεάτιο, ύψ. 1,27 μ., το μισό τμήμα του οποίου βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Μελενίκου. Με την ίδια εργαστηριακή εγκατάσταση πρέπει να συνδέεται και δάπεδο από ασβεστοκονίαμα, διαστ. 5×3,13 μ., που εντοπίστηκε στο ανατολικό τμήμα του σκάμματος. Το εργαστήριο χρονολογείται στους όψιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους (6ος-7ος αι.) και συνδέεται ενδεχομένως λόγω των ασβεστόλακκων με μία εγκατάσταση βυρσοδεψείου. Η κεραμική που περισυλλέχθηκε από τις επιχώσεις του προέρχεται από όστρακα μεταφορικών και επιτραπέζιων αγγείων και όστρακα αγγείων με ασημίζουσα μαρμαρυγία.

Στην εποχή της τουρκοκρατίας ανάγονται τα λείψανα μιας δεξαμενής και ενός ορθογώνιου χώρου άγνωστης χρήσης, που ανασκάφηκαν στο δυτικό τομέα του σκάμματος. Η δεξαμενή εκτείνεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Μελενίκου, έχει διαστάσεις 2,45×1,40 μ. και επενδύεται με υδραυλικό κονίαμα. Στο ίδιο εργαστήριο ανήκει ορθογώνιος χώρος, διαστ. 2,14×1,55 μ., που ορίζεται από λασπόκτιστους τοίχους, πλ. 0,30 μ.

Μετά την έρευνα τη συνέχεια της ανασκαφής ανέλαβε η ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Οδός Μελενίκου 30Α (Θ5/04)

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού που είναι διαμπερές και βρίσκεται εσωτερικά του ανατολικού περιβόλου της πόλης, εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 5/3-6/7/04) αρχαιότητες που ανήκουν σε τέσσερις φάσεις.

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκουν δύο τάφοι του ανατολικού νεκροταφείου της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης και συγκεκριμένα μια ταφική βωμοειδής κατασκευή και μία ελεύθερη ταφή. Στη β΄ φάση, που τοποθετείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, εγκαταστάθηκε στο χώρο του οικοπέδου κεραμικό εργαστήριο, από το οποίο ανασκάφηκαν οι εστίες δύο μεγάλων ορθογώνιων κλιβάνων για την όπτηση οικοδομικών υλικών και αγγείων, μια δεξαμενή έμπλυσης πηλού, ένας ημιυπαίθριος χώρος με οπές για την τοποθέτηση πασσάλων καθώς και δύο λάκκοι. Το εργαστήριο, που ήταν σε χρήση με επάλληλες επισκευές μέχρι και τους βυζαντινούς χρόνους, δημιουργήθηκε στη συγκεκριμένη περιοχή, λόγω διέλευσης χειμάρρου. Στη γ΄ φάση, που τοποθετείται στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους, ανήκει τμήμα κεραμικού εργαστηρίου που εντοπίστηκε στο κέντρο του οικοπέδου και περιλαμβάνει δύο μικρούς κεραμικούς διώροφους φούρνους με κεντρικό υποστύλωμα για τη στήριξη της εσχάρας, δύο κυκλικούς λάκκους και ένα λασπότοιχο. Ο ένας από τους κλιβάνους, που διατηρείται σχεδόν ακέραιος, έχει ύψος 1,27 και διάμετρο 1,24 μ., και η εσχάρα του σώζει πέντε κυκλικές οπές. Στη γύρω από τους κλιβάνους περιοχή βρέθηκε σημαντική ποσότητα ημιτελών αγγείων με λευκό επίχρισμα χωρίς εφυάλωση, ανάμεσα στα οποία και χαρακτηριστικά όστρακα αγγείων του εργαστηρίου κεραμικής της Θεσσαλονίκης με πτηνά που ραμφίζουν φύλλο και χρονολογούνται στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου αιώνα, όπως και τριποδίσκοι. Στη δ΄ φάση, που ανάγεται στους μεταβυζαντινούς χρόνους, συνεχίστηκε η εργαστηριακή χρήση του χώρου. Με τη φάση αυτή συνδέονται πρόχειροι λασπότοιχοι, εστία, δάπεδο επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα, δύο φρεάτια, ένας βόθρος και δύο λάκκοι απόρριψης.

Τα παραπάνω ευρήματα, ήτοι η αποκάλυψη επάλληλων κεραμικών κλιβάνων και εργαστηρίων προηγμένης βιοτεχνίας εσωτερικά του ανατολικού περιβόλου της Θεσσαλονίκης αποκαλύπτονται για πρώτη φορά στην περιοχή αυτή και αποτελούν σημαντικό στοιχείο για τη

46. Πρβλ. όμοιο θέμα στο ανάκτορο του Γαλερίου, ό.π., πίν. 2,1,1 και πίν. 5,1,1.

μελέτη της τοπογραφίας και της οικονομίας της βυζαντινής Θεσσαλονίκης.

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας ζητήθηκε από τον κατασκευαστή η τροποποίηση της θεμελίωσης με σκοπό τη διατήρηση και ανάδειξη του ενός κλιβάνου, που σώζεται καλύτερα, στο υπόγειο της οικοδομής και για τους λόγους αυτούς ζητήσαμε από την κατασκευάστρια εταιρεία την τροποποίηση της μελέτης θεμελίωσης.

Οδός Σκρα 5 (Θ10/04)

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, βορειοανατολικά του καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας, αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες σε επάλληλες φάσεις με σημαντικότερη πολυτελή οικία των παλαιοχριστιανικών χρόνων, η οποία παρέμεινε σε χρήση μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους (Πίν. 87 β). Στην α΄ (αρχαιότερη) φάση ανήκει τοίχος από αργολιθοδομή και υποκίτρινο κονίαμα, με κατεύθυνση Α.-Δ., ορατού μήκ. 1,60 και πλ. 0,65 μ., που εδράζεται στο φυσικό κοκκινόχωμα και χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ο παραπάνω τοίχος ενσωματώθηκε σε β΄ φάση σε μεταγενέστερο με κατεύθυνση Β.-Ν., κτισμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, μήκ. 9,30 και πλ. 0,65 μ., ο οποίος, μαζί με έναν άλλο κάθετο προς αυτόν που διέσχιζε το οικόπεδο με κατεύθυνση Α.-Δ., διαμόρφωνε κτίσμα, από το οποίο ερευνήθηκαν στο οικόπεδο δύο χώροι. Ο νότιος έφερε ψηφιδωτό δάπεδο από λεπτές ψηφίδες άσπρου και μαύρου χρώματος, με διακοσμητικό θέμα κατά κορυφήν τετράγωνα που σχηματίζουν ρόμβους. Το κυρίως θέμα περιβάλλει πλατιά ταινία λευκών ψηφίδων, όπου εγγράφονται μικροί ρόμβοι από μαύρες ψηφίδες σε σειρά. Το ψηφιδωτό αυτό χρονολογείται με βάση ανάλογα παραδείγματα στα τέλη του 3ου-μέσα του 4ου αιώνα. Το βόρειο χώρο του ίδιου κτίσματος όριζε τοίχος, πλ. 0,60 μ., σε απόσταση 3 μ. από τον προηγούμενο, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,70 μ. και θεμελιωνόταν στο φυσικό έδαφος. Εκατέρωθέν του αποκαλύφθηκαν δύο κτιστοί αγωγοί που εδράζονταν επίσης στο φυσικό και είχαν κλίση από Δ. προς Α.

Στη γ΄ φάση που τοποθετείται στον 5ο αιώνα κατασκευάζεται στον ίδιο χώρο πολυτελής οικία. Για την ανέγερσή της καταχώθηκαν οι κτιστοί αγωγοί του κτίσματος της β΄ φάσης και καθαιρέθηκε ο τοίχος εκατέρωθεν του οποίου έβαιναν. Η οικία έχει είσοδο από την οδό Σκρα, όπου τοποθετείται ένας κάθετος δρόμος (cardo), άποψη που βεβαιώνεται και από την αποκάλυψη μαρμάρινου ουδού, μήκ. 1,60 μ., που σώζεται κατά χώραν. Μέσω της εισόδου αυτής, στην οποία οδηγούσε περιστύλιο, τμήμα της δυτικής στοάς του οποίου, πλ. 1,80 μ., με δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό αποκαλύφθηκε κατά μήκος της Ο.Γ. της οδού Σκρα, γινόταν η πρόσβαση προς το τρικλίνιο. Στο νότιο άκρο του δυτικού τοίχου της οικίας εντοπίστηκε και δεύτερο θυραίο άνοιγμα, που φράχθηκε αργότερα, το οποίο έφερε στα ευρισκόμενα προς Ν. του τρικλινίου δωμάτια. Το τρικλίνιο ήταν ένας ευρύχωρος χώρος, σωζ. διαστ. 5×8 μ., η κόγχη του οποίου πρέπει να αναζητηθεί προς Δ. Το δάπεδό του κάλυπτε πολύχρωμο ψηφιδωτό, το διακοσμητικό θέμα του οποίου είναι οκτάγωνα συνδεόμενα με αλυσοειδή πλοχμό. Μέσα στα οκτάγωνα εγγράφεται κύκλος που περικλείει διάφορα θέματα (ρόδακες με καρδιόσχημα φύλλα, τετράφυλλα, κόμβους Σολομώντα), μέσα σε πλαίσιο ελισσόμενου βλαστού κισσοφύλλων. Νότια του τρικλινίου ανασκάφηκαν τρεις χώροι, ο ένας από τους οποίους (ανατολικός) έφερε δάπεδο από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες, που πλαισίωναν ορθογώνιο εγκόλπιο από μικρά τετράγωνα εναλλασσόμενα πλακίδια λευκού και μαύρου μαρμάρου, τοποθετημένα διαγώνια. Οι άλλοι δύο χώροι διατήρησαν το ψηφιδωτό δάπεδο της β΄ φάσης.

Στη δ΄ φάση, που τοποθετείται στους σκοτεινούς αιώνες, η οικία υφίσταται καταστροφές και επισκευάζεται με συμπλήρωση του πολύχρωμου ψηφιδωτού της δαπέδου με αντίστοιχο χονδρό από μεγάλες ακανόνιστες μαρμάρινες ψηφίδες. Την ίδια εποχή καταργείται η είσοδος από την οδό Σκρα και κατασκευάζονται μικροί χώροι δυτικά της με την κατασκευή πρόχειρων τοίχων. Στους βυζαντινούς χρόνους (ε΄ φάση) ανοίγεται λάκκος μέσα στο νοτιοδυτικό δωμάτιο της οικίας, κατασκευάζεται λασπόκτιστος αποχετευτικός αγωγός στο βορειοδυτικό τμήμα του, ενώ λίγο αργότερα οικοδομείται νέο κτίσμα (στ΄ φάση) στους λασπόκτιστους τοίχους του οποίου βρέθηκαν εντοιχισμένα αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη (θωράκια, κίονες, λεκανίδες, κιονίσκοι).

Τέλος, στους νεότερους χρόνους (ζ΄ φάση) χρονολογούνται οι μεγάλοι βόθροι που προκάλεσαν μεγάλη διαταραχή στο χώρο.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Φωτίου 5 (Θ 13/04)

Στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται νότια του βυζαντινού ναού του Οσίου Δαυίδ αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 7/6-14/7/04) τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι και δύο δίδυμοι καμαρωτοί βυζαντινών χρόνων που δημιουργούν συστάδες με κοινούς μεσότοιχους καθώς και μία ελεύθερη ταφή μεταβυζαντινών χρόνων (Πίν. 87 γ). Οι κιβωτιόσχημοι βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και είναι προσανατολισμένοι και τοποθετημένοι παρατακτικά. Δεν σώζουν τις καλυπτήριες πλάκες τους, είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή και σποραδικές πλίνθους και χρησιμοποιούν ως δάπεδο το λαξευμένο βράχο, που επιχρίεται όπως και οι τοίχοι τους με ρόδινο κονίαμα. Στην ανατολική στενή πλευρά τριών από αυτούς διαμορφώνεται κάθετη δίο-

δος-θυρίδα, ενώ δύο σώζουν προσκέφαλο από κονίαμα στη δυτική πλευρά, επιβίωση παλαιοχριστιανικής παράδοσης που επανεμφανίζεται το 12ο-13ο αιώνα. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν επάλληλες ταφές (έως εννιά κρανία στον Τ3), χωρίς άλλα ευρήματα, εκτός από δύο χάλκινους κρίκους και ένα χάλκινο δακτυλίδι με σφενδόνη που ανασύρθηκαν από τον Τ3.

Στο ανατολικό τμήμα του σκάμματος ερευνήθηκαν δύο δίσωμοι καμαρωτοί τάφοι σε δύο σειρές, κτισμένοι με πέτρες, πλίνθους, κεραμίδια και λάσπη, η καμάρα των οποίων δεν σώζεται, εκτός από τη γένεσή της. Ο ανατολικός έχει οριζόντια είσοδο-δίοδο, προεξέχουσες πέτρες στον ανατολικό τοίχο, προσκέφαλο από κονίαμα και χρησιμοποιεί ως δάπεδο το λαξευμένο βράχο, που επιχρίεται με ασβεστοκονίαμα. Ο δεύτερος δίδυμος καμαρωτός τάφος βρέθηκε δυτικά και σε άμεση επαφή με τον προηγούμενο. Δεν διαμορφώνει είσοδο και δεν διαθέτει πέτρες ή σκαλοπάτια για την κάθοδο στο εσωτερικό του θαλάμου.

Η ελεύθερη ταφή εντοπίστηκε στο μέσον του οικοπέδου, ακριβώς επάνω στο βράχο. Περιείχε μία ταφή με προσανατολισμό Β.-Ν. που είχε τα χέρια τοποθετημένα κατά μήκος του νεκρού και τοποθετείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Οι παραπάνω τάφοι, μολονότι αναπαράγουν τύπους τάφων της παλαιοχριστιανικής περιόδου, χρονολογούνται στους βυζαντινούς χρόνους (10ος-12ος αι.), με βάση τον τρόπο δομής και τα ευρήματα που περιείχαν και πρέπει να συσχετιστούν με το νεκροταφείο μιας μονής, πιθανότατα της Μονής Λατόμου.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Μπακατσέλου 8 (Θ11/04)

Σε οικόπεδο της οδού Μπακατσέλου 8 (πρώην Μενελάου), που βρίσκεται ανατολικά της Στοάς Χορτιάτη εντοπίστηκαν μετά από σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 3/5-9/7/04) αρχαιότητες που ανήκουν σε πέντε οικοδομικές φάσεις.

Στην α΄ φάση (αρχαιότερη) ανήκει τμήμα λασπόκτιστου τοίχου, σωζ. μήκ. 0,80 και πλ. 1 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., που ανασκάφηκε στο κέντρο του οικοπέδου και χρονολογείται στους υστεροελληνιστικούς χρόνους.

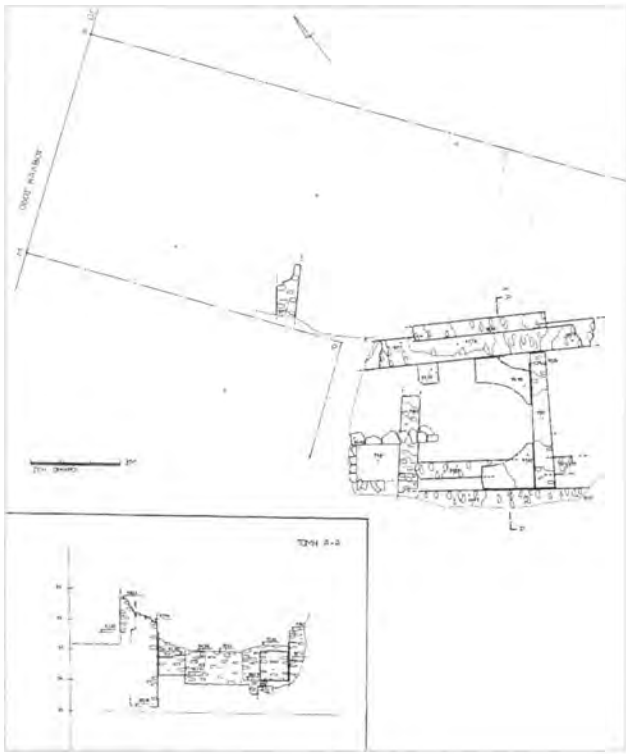
Στη β΄ και κύρια φάση του οικοπέδου ανήκει τμήμα πολυτελούς οικοδομήματος, πιθανότατα του 4ου αιώνα, από το οποίο ανασκάφηκε μεγάλη αίθουσα με μαρμάρινο μνημειώδες τρίθυρο κατώφλι, μήκ. 3,97 και πλ. 0,72 μ., που εντοπίστηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, και η αρχή δύο άλλων χώρων που εκτείνονται βόρειά της. Την αίθουσα, που καλύπτεται με πολύχρωμο ψηφιδωτό δάπεδο, ορίζουν τοίχοι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Το ψηφιδωτό σώζεται σε μήκος 5,57 και πλάτος 4,65 μ. και αποτελείται από ψηφίδες λευκού, κίτρινου, κόκκινου, ιώδους φαιού και μαύρου χρώματος. Το δυτικό τμήμα της αίθουσας κοσμεί σύνθεση οκταγώνων σε εναλλαγή με ορθογώνια παραλληλόγραμμα, τα οποία ορίζουν πλάγια παραλληλόγραμμα[47]. Τα οκτάγωνα περικλείουν μικρότερα οκτάγωνα, τα οποία κοσμούνται με μετάλλιο σπειρομαίανδρου, τραπεζοειδή σχήματα που δημιουργούν οκτάγωνο και περικλείουν τετράγωνο, σπειροειδή σχήματα σε κυκλική διάταξη, πλέγμα, στέλεχος με κισσόφυλλα κ.ά., ενώ τα ορθογώνια παραλληλόγραμμα περικλείουν αλυσοειδείς πλοχμούς. Το κεντρικό τμήμα του δαπέδου κοσμείται με τρία ορθογώνια διάχωρα διαφόρων διαστάσεων από τα οποία σώζονται τα δύο. Στο βόρειο εγγράφεται ρόμβος, στο εσωτερικό του οποίου υπάρχει κύκλος με κόμβο Σολομώντα. Τον κύκλο επιστέφουν δύο ημικύκλια, ενώ τα γωνιακά τρίγωνα κοσμούν κισσόφυλλα. Το κεντρικό διάχωρο έχει καταστραφεί από τη διάνοιξη του πηγαδιού της γ΄ φάσης, ενώ το νότιο κοσμεί κυκλικό μετάλλιο με έξι σηρικούς τροχούς. Το ανατολικό τμήμα του δαπέδου κοσμείται με συνεχόμενα τρίγωνα, μαιανδρικά σχήματα, οκτάγωνα με ζατρίκιο και σταυρικά σχήματα. Από το πλαίσιο της αίθουσας αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα κοσμημένο με αλυσοειδή πλοχμό (Πίν. 87 δ).

Στη γ΄ φάση, που τοποθετείται πιθανότατα στον 5ο αιώνα, το ανατολικό τμήμα της αίθουσας αλλάζει χρήση και γίνεται υπαίθριο. Τότε ανοίγεται πηγάδι, κατά τη διάνοιξη του οποίου προνόησαν για τη διατήρηση του ψηφιδωτού συμπληρώνοντας τα κενά με χονδρό ψηφιδωτό από μαρμάρινες ακανόνιστες ψηφίδες, και αγωγός, ο οποίος είναι λαξευμένος στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού και κατέστρεψε τμήμα του.

Στη δ΄ φάση, που τοποθετείται στον 6ο αιώνα, επιστρώνεται το ψηφιδωτό της αρχικής φάσης του κτίσματος με ισχυρό κονίαμα και αντικαθίσταται με μεγάλες μαρμάρινες πλάκες στο ανατολικό τμήμα και opus sectile στο δυτικό, ίχνη των οποίων διακρίνονται στο υπόστρωμα. Κατά την ίδια φάση οι τοίχοι του κτίσματος καλύφθηκαν με ορθομαρμάρωση. Στην ίδια περίοδο κατασκευάζεται δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, που κοσμείται με ωοειδή σχήματα εγγεγραμμένα σε διάχωρα. Η φάση αυτή καταστράφηκε λόγω πυρκαγιάς.

Στην επόμενη ε΄ φάση, που τοποθετείται στους βυζαντινούς χρόνους, ανάγεται η κατασκευή τοίχων, με πέτρες, σποραδικές πλίνθους και λάσπη, αγωγών και ημικυκλικής κατασκευής, ευρήματα που συνδέονται με εργαστηριακές κατασκευές. Οι νεότερες φάσεις του χώρου κατα-

47. Ανάλογο θέμα βρέθηκε στην οδό Δ. Γούναρη. Βλ. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ό.π. (υποσημ. 45), σ. 207-208.



Σχέδ. 37. Θεσσαλονίκη. Οδός Κάλβου 14. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

στράφηκαν από την πυρκαγιά του 1917 και την προϋπάρχουσα οικοδομή και έτσι δεν ερευνήθηκαν.

Κατά την ανασκαφή ανασύρθηκαν έξι νομίσματα και συγκεκριμένα ένα χάλκινο νόμισμα Πρόβου (276-282), ένα Aes IV 5ου αιώνα, ένας φόλλις Λέοντος Δ΄ (775-780), χρονολογίας κοπής 776-778, και τρεις φόλλεις Κωνσταντίνου Ζ΄ (913-959), χρονολογίας κοπής 945-950, οι δύο επικεκομμένες.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν, εκτός από ένα τμήμα του ψηφιδωτού, διαστ. 3×2,20 μ., που θα διατηρηθεί ορατό μέσα σε φωτισμένο όρυγμα, καλυμμένο με άθραυστο γυαλί στο υπόγειο της οικοδομής, όπου η Εφορεία ανέλαβε την υποχρέωση να τοποθετήσει πινακίδα με την παρουσίαση των αρχαίων.

Οδός Κάλβου 14

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται νοτιοανατολικά του βυζαντινού ναού των Αγίων Αποστόλων και πλησίον του οθωμανικού λουτρού Φοίνιξ, διεξήχθηκε μικρής διάρκειας σωστική ανασκαφική έρευνα (5-30/7/04), κατά την οποία αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες που ανήκουν σε τρεις φάσεις (Σχέδ. 37). Στην α΄ φάση ανήκουν δύο συμπλεκόμενοι τοίχοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, που όριζαν χώρο με δάπεδο από πατητό χώμα και χρονολογούνται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Σε β΄ φάση, που τοποθετείται στα τέλη του 4ου αιώνα, ανάγεται η κατασκευή δύο ισχυρών παράλληλων τοίχων με κατεύθυνση Δ.-Α., που συγκλίνουν προς τα δυτικά. Είναι κτισμένοι με μεγάλους ακατέργαστους λίθους, ανάμεσα στους οποίους παρεμβάλλονται μικρότεροι, και ασβεστοκονίαμα που περιέχει χαλίκια και τριμμένο κεραμίδι. Σε μεταγενέστερη εποχή (γ΄ φάση) κατασκευάζεται ανάμεσα στους δύο παραπάνω τοίχους κάθετος τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., από τον οποίο σώθηκε μόνον η θεμελίωση. Στο δυτικό του μέτωπο προσκολλήθηκε ημικυκλική κόγχη στραμμένη προς Α., η οποία δεν σώζει το αρχικό της δάπεδο και σχετίζεται πιθανότατα με κάποια μετασκευή του κτιρίου σε λουτρό.

Σε γ΄ φάση, που τοποθετείται στους σκοτεινούς αιώνες, ενισχύεται ο βόρειος τοίχος της β΄ φάσης με την κατασκευή ενός παράλληλου εξωτερικού τοίχου σε επαφή με αυτόν, που είναι κτισμένος με αργολιθοδομή, παρέμβλητες πλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Την ίδια περίοδο χρονολογείται καλυβίτης τάφος με τρεις ταφές και διαταραγμένα οστά, που βρέθηκε βόρεια του ενισχυτικού τοίχου, όπως και ορθογώνιο πλινθόκτιστο φρεάτιο, διαστ. 0,60×0,70 μ., που προσκολλήθηκε στο νότιο μέτωπο του αρχαιότερου τοίχου της β΄ φάσης, και νοτιά του ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 2,70×1,20 μ., κατασκευασμένη από αργολιθοδομή και λάσπη. Επίσης τμήμα λασπόκτιστου τοίχου που ερευνήθηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής αναφέρουμε ιωνικό κιονόκρανο με συμφυές επίθημα, η μία πλευρά του οποίου κοσμείται με σταυρό πλαισιωμένο από φύλλα άκανθας και τμήμα βάθρου αγάλματος που μετατράπηκε σε β΄ φάση σε μεγάλη ορθογώνια λεκάνη.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Οδός Αρματωλών 14-16

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 12/7-23/8/04) αρχαιότητες σε τρεις φάσεις, η αρχική από τις οποίες συνδέεται με ένα άγνωστο μέχρι σήμερα καθολικό βυζαντινής μονής της πόλης. Στη φάση αυτή ανήκουν τα υπολείμματα της κεντρικής και της νότιας κόγχης Ιερού Βήματος ναού που εδράζεται στο φυσικό βράχο, μαζί με τμήματα του νότιου και του ανατολικού τοίχου του. Επίσης πέντε λαξευτοί ορθογώνιοι τάφοι που ερευνήθηκαν ανατολικά της αψίδας του ιερού μαζί με τμήμα ισχυρού τοίχου, βόρειά τους. Ο τοίχος της αψίδας είναι κτισμένος κατά το ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης, ήτοι με πέτρες που περιβάλλονται από θραύσματα πλίνθων τοποθετημένων οριζό-

ντια και ισχυρό υπόλευκο κονίαμα. Στο εσωτερικό της αψίδας που είναι ημικυκλική εσωτερικά και πολυγωνική (πεντάπλευρη) εξωτερικά, σώζονται ίχνη του στρωμένου με μαρμαροθέτημα δαπέδου της μαζί με τμήμα της πλ. 0,30 μ. βαθμίδας συνθρόνου, στο κέντρο της οποίας διαμορφώνεται άνοιγμα, πλ. 0,70 μ., για την τοποθέτηση μαρμάρινου πιθανότατα θρόνου. Ο υπόλοιπος τοίχος της κεντρικής αψίδας, που σώζεται σε ύψος 0,48 μ. καλύπτεται με ισχυρό κονίαμα, όπου διατηρούνται θραύσματα ορθομαρμάρωσης. Στις επιχώσεις του βρέθηκαν σπαράγματα εντοίχιου ψηφιδωτού. Νότια της κεντρικής αψίδας του ναού ανασκάφηκε τμήμα της κόγχης του διακονικού, στο μαρμαροθετημένο δάπεδο της οποίας διακρίνονται ίχνη καύσης. Ο ανατολικός τοίχος του ναού, πλ. 1,85 μ., παρουσιάζει μεγάλη καταστροφή και υπολογίζεται ότι το μήκος του ήταν 2,13 μ. Το τμήμα του νότιου τοίχου του ναού που ερευνήθηκε στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,85 και έχει πλάτος 1,25 μ. Μεταξύ των δύο τοίχων εντοπίστηκε το υπόστρωμα του δαπέδου του νότιου κλίτους του ναού.

Στην ίδια φάση με το αρχικό κτίσμα ανήκουν και πέντε λαξευμένοι στο βράχο προσανατολισμένοι τάφοι, που ανασκάφηκαν ανατολικά της αψίδας του ναού. Ο Τ1 έχει μήκος 1,83 και ύψος 0,60 μ., όπου σχηματίζεται πατούρα για την έδραση των τεσσάρων καλυπτήριων πλακών, ενώ το συνολικό ύψος της λάξευσής του είναι 1,22 μ. και πλάτος 0,40 μ. Στο εσωτερικό του, όπου έχει λαξευθεί προσκεφάλαιο, μήκ. 0,32 και πλ. 0,16 μ., βρέθηκαν δύο ανακομιδές η μία εκ των οποίων είχε τοποθετηθεί στην ανατολική πλευρά του τάφου μαζί με μία εφυαλωμένη γραπτή κούπα και η δεύτερη στη δυτική πλευρά μαζί με μία κούπα με απλή χρυσοκίτρινη εφύαλωση. Η τελευταία ταφή στο κέντρο του τάφου δεν συνοδευόταν από αγγείο. Ο Τ2 έχει μήκος 1,80, πλάτος 0,50 και ύψος 0,50 μ., όπου τοποθετούνται οι τέσσερις καλυπτήριες πλάκες του, ενώ το συνολικό ύψος του ορύγματος είναι πολύ ψηλότερο. Περιείχε ένα νεκρό, σε ύπτια θέση και με τα χέρια στην κοιλιά, στον ώμο του οποίου βρέθηκε κούπα με πράσινη εφύαλωση εσωτερικά και γραπτή διακόσμηση με επίχρισμα εξωτερικά. Ο Τ3 έχει διαστάσεις 1,75×0,36×0,38 μ. και περιείχε μία ταφή χωρίς ευρήματα. Ο διαστ. 2,10×0,55 μ. Τ4 είναι ανθρωπόσχημος με λάξευση στην περιοχή της κεφαλής του τύπου a lozetta, όπου είχε τοποθετηθεί κεραμίδι ως προσκεφάλαιο. Περιείχε ένα νεκρό, παραπλεύρως του οποίου υπήρχε κούπα με απλή χρυσοκίτρινη εφύαλωση. Ο Τ5 έχει διαστάσεις 1,70×0,45 μ. και περιείχε ένα νεκρό σε ύπτια θέση χωρίς ευρήματα.

Στην ίδια φάση ανήκει ισχυρός τοίχος με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης που εντοπίστηκε επάνω από τον Τ4.

Σε επόμενη β΄ φάση ανήκουν τα λείψανα δύο λασπόκτιστων τοίχων, ο ένας εκ των οποίων κτίστηκε σε επαφή με την κεντρική κόγχη του ναού και ο δεύτερος με τον ανατολικό τοίχο του, οι οποίοι κτίστηκαν μετά την καταστροφή του ναού και συνδέονται με κτίσματα της τουρκοκρατίας, και στη γ΄ φάση τμήμα λάκκου-βόθρου λαξευμένου στο βράχο, που περιείχε κεραμική μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα διατηρήθηκαν ορατά και επισκέψιμα στο υπόγειο της οικίας.

Οδός Ολυμπιάδος 56

Στο οικόπεδο της παραπάνω οδού, έκταση 600,79 τ.μ., ιδιοκτησίας της οικοδομικής εταιρείας «ΤΕΤΡΑΣ. Οικοδομικές Επιχειρήσεις Χ.Θ. Πεσματζόγλου-Ε.Α. Σκούλης Ο.Ε.», αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 14/1-12/11/2004) τμήμα κάθετου δρόμου (cardo) της αρχαίας Θεσσαλονίκης και ανατολικά του τμήματα δύο μεγάλων δίδυμων καμαροσκέπαστων δεξαμενών παλαιοχριστιανικών χρόνων, τις οποίες όριζαν από δυτικά και βόρεια υψηλοί αναλημματικοί τοίχοι. Επίσης τμήμα λασπόκτιστου τοίχου, μήκ. 12 και πλ. 0,50 μ., κτισμένου με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης μεσοβυζαντινών χρόνων, που αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του σκάμματος (Πίν. 87 ε).

Στην πρώτη και αρχαιότερη φάση ανήκει ο δρόμος, που καταλαμβάνει το δυτικό τμήμα του οικοπέδου και διασχίζεται από δύο παράλληλους κτιστούς στεγασμένους αγωγούς επιχρισμένους με υδραυλικό κονίαμα. Από τα ευρήματα που βρέθηκαν στις επιχώσεις του δρόμου, η χρονολόγησή του τοποθετείται στους υστερορωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους, όταν με αφορμή τη διεύρυνση της οχύρωσης άρχισε η επέκταση της πόλης προς Β.

Σύγχρονος ή λίγο μεταγενέστερος του δρόμου, ο οποίος είχε πλάτος 5 μ. και διαμόρφωνε υπόστρωμα από πατητά φερτά υλικά (λατύπη, άμμος, χαλίκι), ήταν ο υψηλός αναλημματικός τοίχος, μήκ. 16, ύψ. 9 και πλ. 0,60 μ., που κατασκευάστηκε για να καλύψει το ανατολικά του τελευταίου γεωφυσικό χάσμα. Ανάλογος αναλημματικός τοίχος περιέβαλλε τις δύο δεξαμενές από Β., ενώ άλλοι δύο χαμηλότεροι πρέπει να τις περιέβαλλαν από Ν. και Α. Ο δυτικός αναλημματικός τοίχος που ανασκάφηκε σχεδόν στο σύνολό του, είναι κατασκευασμένος με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από επάλληλες στρώσεις τεσσάρων σειρών μικρών κατεργασμένων λίθων, διαστ. 0,07×0,07×0,10 μ., και μία ζώνη πλίνθων, διαστ. 0,45×0,40×0,04 μ., η οποία κατελάμβανε όλο το πάχος του τοίχου και διαμόρφωνε διαζώματα που εισέχουν ελαφρώς κατά 0,02 μ. προς τα άνω. Τα 24 από τα 27 διαζώματα του τοίχου αυτού είχαν ύψος 0,36 μ., ενώ το ύψος των δύο ανώτερων ήταν διπλάσιο, αφού είχαν οκτώ σειρές κυβόλιθων. Ο αναλημματικός αυτός τοίχος στήριζε το λαξευμένο φυσικό βράχο, ακολουθώντας την

προς τα δυτικά απόκλιση του τελευταίου, που απείχε από την κατακόρυφο 1,10 μ. Με την ανατολική παρειά του βόρειου πέρατος του τοίχου αυτού συνδέεται τοίχος όμοιας κατασκευής που αποκαλύφθηκε μέσα στο οικόπεδο σε μήκος 15,50 μ., είχε πλάτος 0,60 μ. και ύψος 8,50 μ., ο οποίος εμφανίζει στο άνω τμήμα του επισκευή, ύψ. 1,50 μ., αντίστοιχη της οποίας παρατηρείται και στο δυτικό αναλημματικό τοίχο. Μέσα στο χώρο που όριζαν οι παραπάνω αναλημματικοί τοίχοι ανασκάφηκαν δύο σύγχρονες, παράλληλες, καμαροσκέπαστες δεξαμενές μεγάλων διαστάσεων, κτισμένες στον άξονα Α.-Δ. Η βόρεια δεξαμενή αποκαλύφθηκε μέσα στο οικόπεδο σε μήκος 17 μ., έχει πλάτος 9 μ. και ύψος 7,20 μ. και η καμάρα της είναι δομημένη με τη βοήθεια ξυλοτύπου από μικρούς πωρόλιθους με εξαίρεση μια πλινθόκτιστη νεύρωση στο κέντρο της, κατασκευασμένη με πλίνθους, διαστ. 0,45×0,035 μ. Με βάση την απόσταση της νεύρωσης αυτής από το δυτικό αναλημματικό τοίχο υπολογίζεται το συνολικό μήκος της δεξαμενής σε 18,40 μ. Η εξωτερική επιφάνεια της καμάρας της δεξαμενής, το μεγαλύτερο τμήμα της οποίας είχε καταρρεύσει στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, είναι επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Υδραυλικό κονίαμα καλύπτει τον πυθμένα και τα κάθετα τοιχώματά της, με εξαίρεση την εσωτερική επιφάνεια της καμάρας. Στο ανώτερο τμήμα του νότιου τοίχου της δεξαμενής σώζεται θυρίδα απορροής τετράγωνης διατομής πλευράς 0,35 και βάθ. 0,50 μ., από όπου διοχετευόταν μετά την πλήρωσή της το νερό στην αντίστοιχη δεξαμενή. Λόγω της θέσης της σωζόμενης θυρίδας απορροής, εικάζεται ότι οι αντίστοιχες θυρίδες θα ήταν περισσότερες (τουλάχιστον τρεις). Η πλήρωση της βόρειας δεξαμενής γινόταν από τα βορειοανατολικά, μέσω κλειστού αγωγού.

Στην ίδια αρχιτεκτονική σύλληψη ανήκει και η δεύτερη δεξαμενή που κτίστηκε σε επαφή με τη βόρεια, το αποκαλυφθέν πλάτος της οποίας μέσα στο οικόπεδο είναι 2 μ., ενώ το ύψος της υπολογίζεται ίσο με της βόρειας. Ανάμεσα στις δύο δεξαμενές παρεμβαλλόταν πλινθόστρωτο δάπεδο, πλ. 1,50 μ., τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε στο ανατολικό άκρο του σκάμματος. Οι δύο δεξαμενές χρονολογούνται με βάση τον τρόπο δομής τους και τις κατασκευαστικές τους ομοιότητες με το βαλανείο του Μεγάλου Κωνσταντίνου στο Trier στον 4ο αιώνα. Σε σύντομο σχετικά διάστημα, πιθανότατα τον 5ο αιώνα, η βόρεια δεξαμενή υπέστη από φυσική καταστροφή ή άλλη αιτία κατάρρευση της οροφής της (β΄ φάση), εκτός από το κέντρο της καμάρας της που ενισχύεται με το πλίνθινο τόξο. Την ίδια περίοδο κατέρρευσε και το άνω τμήμα του δυτικού αναλημματικού τοίχου και συμπληρώθηκε με φαρδύτερο τοίχο, πλ. 1,20 και ύψ. 1,10 μ., από αργολιθοδομή και χονδρό κονίαμα, που περιείχε χαλίκι και τριμμένο κεραμίδι. Η επισκευή αυτή εδραζόταν στο λαξευμένο στο φυσικό βράχο κάθετο δρόμο και κατελάμβανε τμήμα του οδοστρώματος. Μετά την καταστροφή η βόρεια δεξαμενή εγκαταλείφθηκε, όπως δηλώνει το φράξιμο της οπής πλήρωσης που διοχέτευε το νερό στην αντίστοιχη νότια, η οποία επισκευάστηκε και εξακολούθησε να είναι σε χρήση. Ταυτόχρονα η καμάρα της νότιας δεξαμενής αντικαταστάθηκε με πλινθόκτιστη, πολλές από τις πλίνθους της οποίας έφεραν σφραγίσματα, με βάση τα οποία τοποθετούνται οι επισκευές στον 5ο αιώνα. Στην ίδια φάση ανάγεται και η ανύψωση κατά 0,80 μ. του μεταξύ των δύο δεξαμενών πλινθόστρωτου δαπέδου με την προσθήκη αργολιθοδομής και ασβεστοκονιάματος, για τη μείωση των εφελκυστικών δυνάμεων και την αντιμετώπιση των ωθήσεων. Το νέο δάπεδο κατασκευάστηκε τμηματικά και για το λόγο αυτό παρουσιάζει νευρώσεις. Την ίδια περίοδο ή λίγο αργότερα φαίνεται πως ενισχύθηκε και ο βόρειος αναλημματικός τοίχος με την κατασκευή ενός νέου, σωζ. μήκ. 15,50, πλ. 0,60 και σωζ. ύψ. 3,50 μ., κατασκευασμένου με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από αργολιθοδομή και μία ζώνη από δύο σειρές πλίνθων, διαστ. 0,25×0,03 μ. Μετά την κατάρρευση και της δεύτερης δεξαμενής ο χώρος επιχώθηκε και εγκαταλείφθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα (γ΄ φάση). Τον 11ο αιώνα κοντά στο νοτιοανατολικό άκρο του δυτικού αναλημματικού τοίχου κτίστηκε λασπόκτιστος τοίχος περιβόλου, κτισμένος με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης, ο οποίος είναι θλαστός (φάση δ΄). Τον 20ό αιώνα κτίζεται στις επιχώσεις του δρόμου οικία (φάση ε΄), τα θεμέλια της οποίας αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή, ενώ σε άλλες οικίες που καταλαμβάνουν το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανήκουν δύο βόθροι.

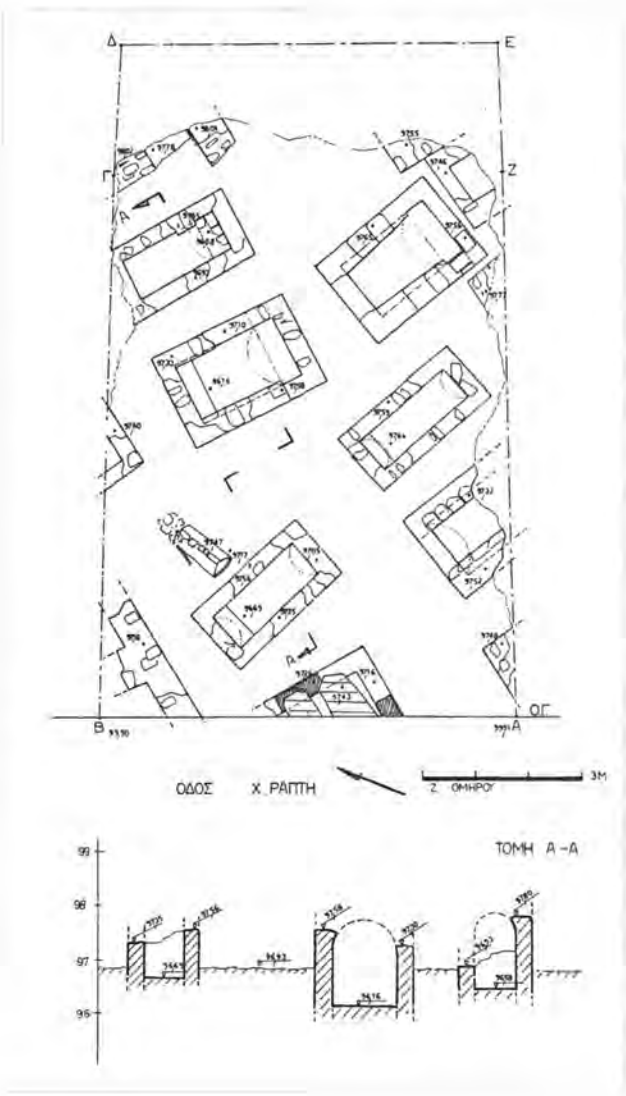
Οι δύο δεξαμενές με τους αναλημματικούς τοίχους και τον κάθετο δρόμο που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο, συνιστούν ένα πολύ σημαντικό εύρημα για την τοπογραφία και την ιστορία της Θεσσαλονίκης, καθώς επιβεβαιώνουν τις πληροφορίες της βιογραφίας του Κωνσταντίνου για τη διαμονή και τα έργα υποδομής που κατασκεύασε στην πόλη το χρονικό διάστημα 320-322 μ.Χ.

ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Αμπελόκηποι

Οδός Άτλαντος 12

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού (νυν Κ. Δίλζα) αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 15/7-26/8/04) δέκα τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων και συγκεκριμένα έξι καλυβίτες παιδικοί και τέσσερις λακκοειδείς (Πίν. 88 α). Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι με εξαίρεση έναν καλυβίτη που περιείχε μια γυάλινη



Σχέδ. 38. Θεσσαλονίκη. Αμπελόκηποι. Οδός Χρ. Ράπτη 34. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

φιάλη με σφαιρικό σώμα και ψηλό κυλινδρικό λαιμό. Οι λακκοειδείς καλύπτονταν με σχιστολιθικές πλάκες. Σε έναν από αυτούς βρέθηκε πήλινο μυροδοχείο με στενή βάση, σφαιρικό σώμα με ραβδώσεις, κυλινδρικό κοντό λαιμό και οριζόντιο χείλος.

Οι τάφοι χρονολογούνται στον 4ο αιώνα.

Οδός Χρ. Ράπτη 34

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 13/9-22/10/04) τμήμα του δυτικού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης με 17 τάφους (Σχέδ. 38). Συγκεκριμένα εντοπίστηκαν 15 κτιστοί καμαρωτοί τάφοι, από τους οποίους ανασκάφηκαν οι 6, γιατί οι υπόλοιποι προχωρούσαν κάτω από τις όμορες οικοδομές, ένας κτιστός κιβωτιόσχημος και ένας καλυβίτης. Οι τάφοι ήταν όλοι προσανατολισμένοι, εκτός από τον καλυβίτη, που είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και ήταν αδιατάρακτος, ενώ οι υπόλοιποι ήταν κατεστραμμένοι και διαταραγμένοι. Ο κιβωτιόσχημος βρέθηκε κλειστός με κάλυψη από σχιστόπλακες και περιείχε έναν ακτέριστο νεκρό σε ύπτια θέση. Από τους υπόλοιπους ενδιαφέρον παρουσιάζει ο Τ5 που έσωζε το στρωμένο με θραύσματα μαρμάρινων πλακών δάπεδό του, ενώ στον Τ12, που περιείχε πέντε νεκρούς, βρέθηκαν τρία πήλινα μυροδοχεία, στον Τ8, όπου διαπιστώθηκαν δύο στρώματα ταφής, ένα, και στους Τ1 και Τ9, νομίσματα.

Οι τάφοι που χρονολογούνται στην αρχική τους φάση στον 4ο αιώνα φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν τουλάχιστον μέχρι τον 6ο-7ο αιώνα, ιδιαίτερα όσοι έσωζαν δύο επάλληλα στρώματα ταφής (Πίν. 88 β).

Μετά την έρευνα οι τάφοι καταχώθηκαν.

Οδός Χρ. Ράπτη 44

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού ανασκάφηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (διάρκεια ανασκαφής 22/11-22/12/04) δέκα κτιστοί προσανατολισμένοι τάφοι (οκτώ καμαρωτοί, δύο κιβωτιόσχημοι) και ένας καλυβίτης, που χρονολογούνται στον 4ο-6ο αιώνα.

Από τους κιβωτιόσχημους, που ήταν κτισμένοι με αργολιθοδομή και πλίνθους στο άνω τμήμα, ήταν εσωτερικά επιχρισμένοι με κονίαμα και διαμόρφωναν προσκέφαλο από πλίνθους στη δυτική πλευρά, μόνον ο ένας έσωζε την κάλυψή του και ήταν ασύλητος. Περιείχε ένα νεκρό σε ύπτια θέση με τα χέρια σταυρωμένα στο ύψος της λεκάνης, ένα γυάλινο μυροδοχείο, εξαρτήματα από χάλκινες κλειδαριές και θησαυρό 30 νομισμάτων των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου ή της δυναστείας του. Ο δεύτερος κιβωτιόσχημος βρέθηκε κατεστραμμένος (δεν σώζει την κάλυψη και τον ανατολικό τοίχο) και συλημένος. Περιείχε σύγχρονα αντικείμενα και εικάζεται ότι χρησιμοποιήθηκε ως βόθρος τα νεότερα χρόνια.

Από τους οκτώ καμαρωτούς, που είναι όλοι μεμονωμένοι εκτός από δύο (Τ9 και Τ10 που διαμορφώνουν συστάδα), ερευνήθηκαν μόνον οι τέσσερις, γιατί οι υπόλοιποι προχωρούν στα όμορα οικόπεδα. Σε δύο από αυτούς (Τ2 και Τ5) σώζεται η καμάρα που διαμορφώνεται επίπεδη εξωτερικά με δάπεδο από πλίνθους για την τέλεση των νεκροδείπνων. Έχουν οριζόντια είσοδο-δίοδο που έκλεινε με μαρμάρινη πλάκα εφοδιασμένη με κρίκους στον Τ2, τοίχους επιχρισμένους με κονίαμα, προεξέχοντες λίθους για διευκόλυνση της καθόδου, σχηματίζουν προσκέφαλο από ασβεστοκονίαμα στη δυτική πλευρά και έχουν δάπε-

δα από πατημένο χώμα. Οι Τ2 και Τ10 βρέθηκαν μπαζωμένοι και μετατράπηκαν σε βόθρους στα νεότερα χρόνια. Ασύλητοι είναι ο Τ9 και ο Τ3, που περιείχε ένα νεκρό σε ύπτια θέση και μια ανακομιδή. Επίσης μια ακέραιη πήλινη οινοχόη. Στον Τ9 υπήρχαν δύο στρώματα ταφών με τέσσερις ταφές ενηλίκων και ενός παιδιού στο άνω στρώμα και στο δεύτερο μια ταφή και σκόρπιες ανακομιδές, χωρίς άλλα ευρήματα.

Ο καλυβίτης βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, τοποθετημένος σε πρόχειρο δάπεδο από πλακαρές πέτρες. Στο εσωτερικό του βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Μεγάλου Κωνσταντίνου (Πίν. 88 γ).

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώθηκαν.

Χορτιάτης

Οδός Παναγίας Χορταΐτισσας 5 (Ο.Τ. 14, οικόπεδο Νηπιαγωγείου)

Στο παραπάνω οικόπεδο διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 5/5-11/5/2004) κατά την οποία αποκαλύφθηκε σε μήκος 17,80 μ. κτιστός αγωγός από μικρούς αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, που έχει κλίση από Α.-Δ. Είναι ορθογώνιος, έχει πλάτος 0,40 μ., ύψος 0,45 μ., δάπεδο από πλίνθους, επιχρίεται εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα και καλύπτεται με σχιστόπλακες. Ο αγωγός, που απέχει περί τα 1.000 μ. ανατολικά από το αρχαίο υδραγωγείο του Χορτιάτη, βρέθηκε κενός, στοιχείο που αποδεικνύει τη χρήση του μέχρι τα τελευταία χρόνια. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από τις αλλεπάλληλες στρώσεις αλάτων που έχουν καλύψει τα τοιχώματα και τον πυθμένα του. Η εποχή ίδρυσής του δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, δεδομένου ότι η κεραμική που περισυλλέχθηκε κατά την ανασκαφή του είναι ελάχιστη. Περιλαμβάνει τρία αβαφή διαχρονικών περιόδων όστρακα και ένα εφυαλωμένο υστεροβυζαντινών χρόνων.

Ο αγωγός αποτελεί τμήμα των δικτύων ύδρευσης της ευρύτερης περιοχής Θεσσαλονίκης-Χορτιάτη, οι κύριες εγκαταστάσεις των οποίων σώζονται τόσο στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής, όσο και στον αυλόγυρο του Δημοτικού Σχολείου Χορτιάτη.

Μετά την έρευνα ο αγωγός καταχώθηκε.

Οδός Παναγίας Χορταΐτισσας 16

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται σε απόσταση 100 μ. βορειοδυτικά του βυζαντινού ναού της Μεταμορφώσεως Χορτιάτη, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σύντομης σωστικής ανασκαφικής έρευνας πιθάρι, διαμ. 1 μ., τοποθετημένο σε λάκκο. Από το λάκκο συλλέχθηκε κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων αποτελούμενη από όστρακα αγγείων μεταφοράς, όστρακα επιτραπέζιων αγγείων και θραύσματα πινακίων μαζί με μία χάλκινη πόρπη. Στο εσωτερικό του πιθαριού η κεραμική ήταν ανάλογη με την προσθήκη ενός ειδωλίου. Ανασκάφηκε επίσης ένας δεύτερος λάκκος ανοιγμένος μέσα στο φυσικό έδαφος, που περιείχε επίσης κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Βασιλικά

Αγροτεμάχιο 127

Στο παραπάνω αγροτεμάχιο, που βρίσκεται νοτιοδυτικά του ποταμού Γραμμοστίκεια, όπου σώζονται λείψανα βυζαντινών νερόμυλων, διεξήχθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (διάρκεια ανασκαφής 27/8-30/9/04) κατά την οποία αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα του αγροτεμαχίου η εσχάρα κεραμικού φούρνου για την όπτηση πλίνθων των όψιμων παλαιοχριστιανικών χρόνων (Πίν. 88 δ). Ο κλίβανος έχει ημικυκλική κάτοψη, διαστάσεις 2,60×2,96 μ. και αποτελείται από τέσσερα παράλληλα πλινθόκτιστα στηρίγματα, μέγ. χορδής 2,90 μ., που απέχουν μεταξύ τους 0,40 μ. και είναι κτισμένα με χοντρά τούβλα, πάχ. 0,07 μ. Ανατολικά του φούρνου και σε επαφή με την εσχάρα του, εντοπίστηκε δεύτερη εσχάρα, αποτελούμενη από πλίνθους τοποθετημένες κάθετα, που διαμορφώνουν μικρούς ακανόνιστους χώρους, για την τοποθέτηση πιθανότατα μικρότερων αντικειμένων. Με το κεραμικό εργαστήριο σχετίζεται επίσης λασπόκτιστος τοίχος που ανασκάφηκε νότια του φούρνου και είναι σύγχρονος με αυτόν.

Νότια του φούρνου κατά τη διεξαγωγή τομών για τη θεμελίωση του εργαστηρίου αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από υδραυλικό κονίαμα, λασπόκτιστος τοίχος και τμήμα μικρής εργαστηριακής δεξαμενής, σωζ. εσωτ. διαστ. 1,55×2 μ., με δάπεδο από πλίνθους, διαστ. 0,58×0,48× 0,02 μ., το οποίο πατά επάνω σε υπόστρωμα από πλάκες μπηγμένες σε υπόλευκο κονίαμα. Η παραπάνω δεξαμενή συνδεόταν πιθανότατα με δεύτερη ανάλογη, ίχνη της οποίας εντοπίστηκαν στην παρειά του σκάμματος.

Το εργαστήριο πρέπει να ήταν σε χρήση από τους ύστερους παλαιοχριστιανικούς έως και τους υστεροβυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους με συνεχείς επισκευές, όπως προκύπτει από την κεραμική που συλλέχθηκε κατά την ανασκαφή. Βρέθηκαν όστρακα αγγείων terra sigillatta υστερορωμαϊκών χρόνων, θραύσματα αγγείων παλαιοχριστιανικών χρόνων, όστρακα με ασημίζουσα μαρμαρυγία σκοτεινών χρόνων και μικρά θραύσματα εφυαλωμένων αγγείων υστεροβυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων.

Τα ευρήματα αποτελούν λείψανα εγκαταστάσεων ενός

εργαστηρίου κεραμικής των ύστερων παλαιοχριστιανικών χρόνων στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης, που αν και σώζεται αποσπασματικά, ωστόσο μαζί με αντίστοιχες εγκαταστάσεις της ίδιας περιόδου στην ύπαιθρο συμπληρώνει τις γνώσεις μας για τις παραγωγικές δραστηριότητες στην ενδοχώρα κατά την περίοδο αυτή.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Θεσσαλονίκη

Συμβολή των οδών Καπάτου - Ιβάνωφ - Γαλανάκη (66ο Δημοτικό Σχολείο Ξηροκρήνης) (Θ2/04)

Στην ανατολική πλευρά οικοπέδου του Δήμου Θεσσαλονίκης που ορίζεται βόρεια από την οδό Καπάτου, ανατολικά από την οδό Ιβάνωφ και νότια από την οδό Γαλανάκη, έγινε εκσκαφή με στόχο την ανέγερση νέου κτιρίου για τη στέγαση του 66ου Δημοτικού Σχολείου Ξηροκρήνης. Το σκάμμα είχε επιφάνεια 1.500 περίπου τ.μ. Τα αρχαία εντοπίστηκαν σε βάθη από -2,14 έως -2,84 μ. μετρούμενα από το κράσπεδο του πεζοδρομίου που αντιστοιχεί στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου (απόλυτο υψόμετρο 50,83 μ.). Τα πλησιέστερα στο εν λόγω οικόπεδα που έχουν ανασκαφεί είναι του οικιστικού συγκροτήματος «Αξιός» (1989-1991, 1994, 1995, 1998) και εκείνο στην οδό Καπάτου 4 (2001)[48].

Η ανασκαφική έρευνα της 9ης ΕΒΑ στο οικόπεδο του Δημοτικού Σχολείου έφερε στο φως στο ανατολικό τμήμα του σκάμματος θεμέλια τοίχων, υποστρώματα δρόμων και δύο κτιστούς αγωγούς (Ι και ΙΙ) και στο δυτικό τμήμα του σκάμματος τάφους και ελεύθερες ταφές, που περιγράφονται συνοπτικά παρακάτω. Μεγάλος τοίχος-περίβολος (Τχ1), που διέτρεχε κατά μήκος το σκάμμα από Β. προς Ν., οριοθετούσε και παράλληλα προστάτευε το νεκροταφείο από παρακείμενο χείμαρρο με παράλληλη πορεία. Στη βορειοδυτική περιοχή του σκάμματος εντοπίστηκε τετράγωνη δεξαμενή, κατασκευασμένη πάνω από κιβωτιόσχημο τάφο (Τ18Γ). Αγωγοί πλήρωσης και κένωσης της δεξαμενής δεν εντοπίστηκαν. Ακόμη βρέθηκαν δύο λάκκοι απόρριψης και δύο κεραμικοί κλίβανοι.

Οι περισσότερες ταφικές κατασκευές αποκαλύφθηκαν μετά την αφαίρεση μαλακών καστανών χωμάτων με κοκκινωπή ή πρασινωπή απόχρωση και συγκεντρώσεις κονιαμάτων και απολεπισμάτων σχιστολίθων κατά τόπους. Από τα χώματα αυτά συνελέγησαν θραύσματα πήλινων ειδωλίων, μαρμάρινα πλακίδια, πώματα αγγείων, θραύσματα πήλινων λυχναριών, θραύσματα γυάλινων αγγείων, πολλή αβαφής κεραμική υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων από αγγεία μεταφοράς και αποθήκευσης και κατά δεύτερο λόγο από αγγεία επιτραπέζια και μαγειρικά. Στα ίδια χώματα εντοπίστηκαν έξι πήλινα μυροδοχεία, πήλινο άωτο κύπελλο, χάλκινο νόμισμα Κώνσταντος και άλλα οκτώ χάλκινα νομίσματα, χάλκινο δαχτυλίδι, χάλκινο περικάρπιο, χάλκινο καρφί, χάλκινη πόρπη, σιδερένια αιχμή βέλους, σιδερένια καρφιά και ακόσμητη μαρμάρινη πλάκα.

Οι ταφικές κατασκευές τυπολογικά μπορούν να διακριθούν στις παρακάτω κατηγορίες: α) κτιστά ορθογώνια παραλληλεπίπεδα (δεκατέσσερα τον αριθμό) με προσανατολισμό Β.-Ν. κατά κύριο λόγο, στα οποία υπήρχε ενίοτε ενσωματωμένο πήλινο πηνίο, διαμέσου του οποίου, όπως γνωρίζουμε από άλλες ανάλογες περιπτώσεις, έφθαναν οι χοές σε υποκείμενους τάφους. Τη μορφή των τάφων αυτών δεν γνωρίζουμε γιατί οι κτιστές κατασκευές δεν ερευνήθηκαν από την 9η ΕΒΑ, αλλά λίγο αργότερα, από τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. β) Ανάμεσα στις παραπάνω κατασκευές εντοπίστηκε ο μοναδικός καμαροσκεπής τάφος (Τ13Α) της ανασκαφής, ημικατεστραμμένος εξαιτίας της λιθολόγησης που υπέστη στην αρχαιότητα για να κτιστεί ο παραπλεύρως διερχόμενος αγωγός. γ) Στον τύπο του κιβωτιόσχημου ανήκαν ένδεκα τάφοι, με τοιχώματα πλινθόκτιστα ή λιθόκτιστα και κάλυψη, όπου αυτή σωζόταν, με σχιστολιθικές πλάκες. Σε ορισμένους τα εσωτερικά πλάγια τοιχώματα ήταν επιχρισμένα με λευκό ή ροδαλό κονίαμα, ενώ σε μια τουλάχιστον περίπτωση (Τ4Β) πιθανολογείται γραπτή διακόσμηση. Στους περισσότερους ο πυθμένας καλυπτόταν με λεπτή στρώση κονιάματος πάνω στο χώμα, ωστόσο σε έναν τουλάχιστον πλινθόκτιστο τάφο (Τ9Γ) είχε επιστρωθεί με πέντε μεγάλες κεραμίδες. Στον ίδιο τάφο βρέθηκε και το μοναδικό προσκεφάλαιο της ανασκαφής. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι είχαν προσανατολισμό κατά τον άξονα Β.-Ν., εκτός από έξι, που έβαιναν στον άξονα Α.-Δ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη διαχρονική χρήση του χώρου, αλλά όχι το μόνο, αποτελεί ο τάφος 5Α, τον οποίο κατέστρεφαν ελεύθερη ταφή (ΕΤ8Α), μεταβυζαντινός λάκκος απόρριψης (λάκκος απόρριψης 1) και τσιμεντένιος αποχετευτικός αγωγός. δ) Οι καλυβίτες τάφοι ήταν είκοσι οκτώ. Οι περισσότεροι ακολουθούσαν τον άξονα Β.-Ν. Λίγοι καλυβίτες είχαν εγκιβωτιστεί σε ορθογώνιες λιθόκτιστες κατασκευές άλλοτε επίπεδες και άλλοτε με κάποια καμπυλότητα. ε) Οι εγχυτρισμοί ήταν πέντε, όλοι ταφές μικρών παιδιών. Είχαν γίνει με προσανατολισμό Α.-Δ. είτε σε ακέραια μεγάλα αγγεία είτε σε αγγεία που είχαν θραυστεί στη μέση. στ) Στον τύπο του λακκοειδούς εντάσσονταν είκοσι ένας τάφοι με προσανατολισμό κυρίως στον άξονα Β.-Ν. Οι περισσότεροι έσωζαν την κάλυψή τους από σχιστόπλακες. ζ) Αποκαλύφθηκαν επίσης τριάντα τέσσερις ελεύθερες ταφές. Είχαν σχεδόν όλες προσανατολισμό Δ.-Α. Ορισμένες είχαν τοποθετη-

48. Βλ. Χρονικά *ΑΔ* αντίστοιχων ετών και παραπάνω, σ. 233.

θεί ανάμεσα στις προγενέστερες ταφικές κατασκευές προκαλώντας εκτεταμένη καταστροφή στα τοιχώματά τους. Χαρακτηριστικά των περισσότερων ελεύθερων ταφών ήταν η απουσία προσκεφαλαίου και η τοποθέτηση των χεριών παράλληλα προς το σώμα.

Οι παλαιότεροι από τους κτιστούς τάφους περιβάλλονταν από τοίχους κτισμένους με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Ερευνήθηκαν τέσσερις τουλάχιστον εστίες παρασκευής φαγητού για τα νεκρόδειπνα. Από αυτές οι δύο ήταν κτιστές και είχαν σχήμα ελλειψοειδές.

Καθοριστικής σημασίας γεγονός για τη διαμόρφωση του νεκροταφείου υπήρξε η γειτνίασή του με το χείμαρρο στα ανατολικά, καθώς οι διαδοχικές και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους πλημμύρες του επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό τη διάταξη των ταφικών κατασκευών, με αποτέλεσμα αυτές να συναντώνται σε απόσταση 10 μ. περίπου δυτικά της υποτιθέμενης κοίτης του χειμάρρου. Η ίδια αιτία φαίνεται ότι προκάλεσε καταστροφή σε τμήματα των λασπότοιχων, των υποστρωμάτων δρόμων και του κτιστού αγωγού Ι. Ο τοίχος Τχ1 δίπλα στο χείμαρρο φαίνεται πως έμεινε ενεργός μέχρι τα νεότερα χρόνια. Όταν η πυκνότητα των τάφων κοντά στο χείμαρρο και εσωτερικά του Τχ1 αυξήθηκε και μειώθηκε ο ελεύθερος χώρος για νέες ταφές, οι επόμενοι τάφοι μετακινήθηκαν σταδιακά προς τα δυτικά. Τότε ο Τχ1 τέθηκε εν μέρει σε αχρηστία και λιθολογήθηκε.

Από την ανασκαφή προήλθαν δεκάδες κινητά ευρήματα: θραύσματα μαρμάρινων ενεπίγραφων επιτύμβιων στηλών, μαρμάρινος αρράβδωτος κιονίσκος, κορμός και τμήμα των κάτω άκρων μαρμάρινου αγάλματος τηβεννοφόρου, μαρμάρινη κεφαλή γενειοφόρου άντρα του 2ου αιώνα, εποχής Σεβήρων. Τα ευρεθέντα θραύσματα επιτύμβιων στηλών που προέρχονταν από μουσουλμανικούς τάφους καταγράφηκαν και καταχώθηκαν επιτόπου μετά το πέρας της ανασκαφής. Ακόμη βρέθηκαν πολυάριθμα όστρακα κυρίως αβαφούς κεραμικής υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων, κυρίως από αγγεία μεταφοράς, μαγειρικά και επιτραπέζια αλλά και άλλα, η χρονολόγηση των οποίων φθάνει μέχρι τα οθωμανικά χρόνια, πολλά πήλινα μυροδοχεία, πινάκιο και κύπελλο, πήλινα λυχνάρια και θραύσματα, πήλινα ειδώλια και θραύσματα, πήλινα σφονδύλια, πήλινο ομοίωμα προσωπείου, γυάλινα μυροδοχεία και θραύσματα, δύο χάλκινες περόνες, χάλκινη πόρπη, τρία δακτυλίδια από χαλκό, χρυσό και ήλεκτρο αντίστοιχα, τμήματα περιδεραίων, περικάρπιο από γαγάτη, χάλκινη βελόνα. Τα ευρεθέντα νομίσματα, όλα χάλκινα, ξεπερνούν τα εκατό. Από αυτά ελάχιστα έχουν μέχρι σήμερα ταυτοποιηθεί και ανήκουν στους αυτοκράτορες Μεγάλο Κωνσταντίνο, Βάλη, Βαλεντινιανό Α΄ και Β΄, Αρκάδιο και Θεοδόσιο Α΄.

Σε μια προσπάθεια χρονολογικής κατάταξης των τάφων, όλοι σχεδόν οι λακκοειδείς τάφοι, οι τετράπλευρες κατασκευές που κάλυπταν καλυβίτες και οι κτιστοί τάφοι φαίνεται να είναι οι αρχαιότεροι. Δεύτεροι χρονολογικά πρέπει να θεωρηθούν ένας καλυβίτης σε επαφή με κτιστό τάφο, αλλά συγκροτημένος σε μεγάλο βάθος, και άλλοι έξι καλυβίτες σε ανάλογο βάθος ή καλυπτόμενοι εν μέρει από άλλες ταφικές κατασκευές. Επόμενοι χρονολογικά είναι οι υπόλοιποι καλυβίτες και το σύνολο των κιβωτιόσχημων τάφων με εξαίρεση το μεγάλο και κτισμένο με πωρόλιθους κιβωτιόσχημο τάφο 18Γ, που πρέπει να θεωρηθεί από τους πλέον αρχαιότερους του οικοπέδου. Κατά πολύ μεταγενέστερες, πιθανότατα στο μεταίχμιο υστεροβυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων, είναι οι ελεύθερες ταφές που αποκαλύφθηκαν. Περαιτέρω χρονολογική προσέγγιση δεν ήταν εφικτό να γίνει, διότι πολλοί λίγοι τάφοι ανοίχθηκαν τελικά πριν η 9η ΕΒΑ παραδώσει το οικόπεδο στη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ για να συνεχίσει την ανασκαφή.

Στην ανασκαφή έλαβαν μέρος οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Β. Ζουμπουλάκης, Π. Καψούδας και Μ.-Χρ. Μπατέκα. Η έρευνα συνεχίστηκε λόγω αρμοδιότητας και ολοκληρώθηκε από τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

Άνω Πόλη

Οδός Αργυροπούλου 29 (Θ3/04)

Το οικόπεδο, εμβαδού 180 τ.μ., βρίσκεται περί τα 100 μ. προς ΒΔ. του ναού της Λαοδηγήτριας και βόρεια της οδού Ολυμπιάδος. Στο βορειοανατολικό τμήμα του ήλθε στο φως, λίγα εκατοστά κάτω από τη στάθμη του δρόμου, τμήμα κτιστού αγωγού, σωζ. μήκ. 6,50 μ., με κατεύθυνση και κλίση από Β. προς Ν. Τα τοιχώματά του, κτισμένα μέσα στο φυσικό βράχο, κατασκευάστηκαν με αργούς λίθους και λευκό ασβεστοκονίαμα. Εσωτερικά επενδύθηκαν με υδραυλικό κονίαμα. Το άνοιγμα μεταξύ των τοιχωμάτων είναι 0,25 μ. και το σωζόμενο ύψος τους από 0,25 έως 0,35 μ. Ο πυθμένας είναι στρωμένος με πλίνθους και πλακαρές πέτρες πάνω σε στρώση ισχυρού υδραυλικού κονιάματος. Λοξότμητη πατούρα περιτρέχει τις γωνίες τοιχωμάτων και πυθμένα. Η κάλυψη του αγωγού δεν σώθηκε. Την ανασκαφή επέβλεψε ο έκτακτος αρχαιολόγος Γ. Σκιαδαρέσης.

ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΓΩΓΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΧΑΜΗΛΗΣ ΠΙΕΣΗΣ

Οι εκσκαφές για την τοποθέτηση του αγωγού φυσικού αερίου που διενήργησε η ΔΕΠΑ στην πόλη της Θεσσαλονίκης το 2004, έφεραν στο φως αρχαιότητες στις παρακάτω θέσεις:

1) Οδός Ε. Ζωγράφου, κατά μήκος του ανατολικού πεζοδρομίου της οδού (Φ.Α. 3/04) και 2) προαύλιο του

νοσοκομείου «Άγιος Δημήτριος» (Φ.Α. 5/04): σε αρκετά σημεία της διαδρομής του σκάμματος εντοπίστηκαν ταφικές κατασκευές που ανήκαν στο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης. Συστάδα παλαιοχριστιανικών τοιχογραφημένων καμαροσκεπών τάφων εντοπίστηκε εντός του προαύλιου του νοσοκομείου, λίγα μέτρα βορειοανατολικά της κεντρικής πύλης, αλλά οι τάφοι δεν ερευνήθηκαν. Η εκσκαφή με σκοπό την τροφοδοσία του νοσοκομείου «Γ. Γεννηματάς» (πρώην «Κεντρικό») έδωσε αρχαία σε τρεις θέσεις: α) Στη συμβολή των οδών Αρμενοπούλου και Μελενίκου (Φ.Α. 4/04), β) στην οδό Χατζηανδρέου (Φ.Α. 1/04), όπου βρέθηκε η υπό την επιφάνεια του εδάφους συνέχεια του ανατολικού παλαιοχριστιανικού τείχους της Θεσσαλονίκης και γ) στην οδό Αγίου Δημητρίου 174 (Φ.Α. 2/04), στο μέσον του πλάτους του νότιου πεζοδρομίου, μεταξύ των οδών Χατζηανδρέου και Εθνικής Αμύνης. Εδώ σε βάθος -0,25μ., ακριβώς κάτω από τις πλάκες του πεζοδρομίου, βρέθηκε ισχυρός τοίχος, πλ. 3,10 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., κτισμένος με αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Αποκαλύφθηκε σε μέγιστο μήκος 0,90 και ύψος 0,45 μ. Προς Β. εισχωρούσε στη βόρεια παρειά του σκάμματος και συνέχιζε πιθανότατα προς το δρόμο, ενώ στα νότια καταστράφηκε από τη διέλευση τεχνικού έργου της ΔΕΗ. Είχε διαμορφωμένα μέτωπα κατά μήκος της ανατολικής και δυτικής του παρειάς, όπου και διατηρούσε επίχρισμα. Το βάθος έδρασής του δεν εντοπίστηκε λόγω της στενότητας του σκάμματος. Στο δυτικό μέτωπο του τοίχου εφάπτονταν δύο μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε χρήση πιθανότατα αναβαθμών κλίμακας, πλ. 0,55 μ. Πιθανόν το κτίσμα αυτό να αποτελεί μέρος κάποιας ταφικής κατασκευής. Αρχαία χωρίς δυνατότητα περαιτέρω ταύτισης λόγω της στενότητας του σκάμματος εντοπίστηκαν επίσης στα παρακάτω σημεία: 1) πλατεία Αγίου Γεωργίου, δυτικά και βόρεια της Ροτόντας (Φ.Α. 7/04), 2) οδός Βενιζέλου 41 (Φ.Α. 6/04), 3) συμβολή των οδών Ι. Σγουρού και Παστέρ (Φ.Α. 8/04), 4) συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Καμενιάτου (Φ.Α. 9/04), 5) συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Προφήτη Ηλία (Φ.Α. 10/04), 6) συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Μακεδονικής Αμύνης (Φ.Α. 11/04), 7) συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Δημητρίου Πολιορκητού (Φ.Α. 12/04), όπου εντοπίστηκε ισχυρό κτίσμα με πλινθόκτιστο θόλο, πιθανώς παλαιοχριστιανική δεξαμενή. Όλες τις εκσκαφές επέβλεψε η έκτακτη αρχαιολόγος Μ. Φαρμάκη.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ

Συνεχίστηκε το πρόγραμμα καταγραφής εικόνων, παλαιών βιβλίων και κειμηλίων που φυλάσσονται σε ναούς του Νομού Θεσσαλονίκης και ανήκουν στην εκκλησιαστική αρμοδιότητα των Ιερών Μητροπόλεων Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου Αρδαμερίου, Ναός Αγίου Αθανασίου στο Λιβάδι, Ναός Αγίου Δημητρίου Άνω Σταυρού) και Λαγκαδά (Ναός Αγίου Δημητρίου στην Ανάληψη, Ναοί Γεννήσεως της Θεοτόκου και Αγίου Γεωργίου στη Γερακαρού, Ναός Αγίου Αθανασίου στο Καβαλλάρι, Ναός Προφήτη Ηλία στον Προφήτη, Ναός Αγίας Παρασκευής Μικρής Βόλβης). Τις καταγραφές διενήργησε ο έκτακτος αρχαιολόγος Κ. Κατσίκης. Αντίγραφο των καταγραφών εστάλη στις οικείες μητροπόλεις και τους ναούς, όπου διενεργήθηκαν αυτές.

Στον ενοριακό ναό του *Αγίου Δημητρίου στην Ανάληψη* καταγράφηκαν 35 φορητές εικόνες (ενδεικτικές χρονολογίες: 1763, 1830, 1842, 1893 κ.ά.).

Στον ενοριακό *ναό Κοίμησης της Θεοτόκου Αρδαμερίου* καταγράφηκαν 62 φορητές εικόνες και ένα ζεύγος βημοθύρων. Ενδεικτικές χρονολογίες που διακρίνονται στις εικόνες: 1862, 1865, 1867, 1878 κ.ά.

Στον ενοριακό ναό *Γεννήσεως της Θεοτόκου στη Γερακαρού* καταγράφηκαν 11 φορητές εικόνες και 10 παλαιά βιβλία. Αξιολογότερη όλων, η μεγάλων διαστάσεων προσκυνηματική εικόνα που παρουσιάζει τον Χριστό Παντοκράτορα και τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο σε δέηση (πιθανώς του 16ου αι.) στο νότιο κλίτος του ναού. Στο μικρότερο παλαιό ενοριακό ναό του *Αγίου Γεωργίου Γερακαρούς*, που βρίσκεται δίπλα στα κοιμητήρια του χωριού, καταγράφηκαν 13 φορητές εικόνες, προσαρμοσμένες στο ξύλινο τέμπλο του 19ου αιώνα που διατηρεί ο ναός.

Στον κοιμητηριακό ναό *Αγίου Αθανασίου στο Καβαλλάρι*, με χρονολογία ίδρυσης 1851 που αναγράφεται σε μαρμάρινη πλάκα εντοιχισμένη στο εξωτερικό του ναού, καταγράφηκαν 69 φορητές εικόνες, ένας εσταυρωμένος τέμπλου, ένα λάβαρο λιτανείας, οκτώ λειτουργικά αντικείμενα και 31 παλαιά βιβλία. Στις φορητές εικόνες με ενδεικτικές χρονολογίες: 1856, 1857, 1865, 1872 κ.ά. αναγνωρίζεται η υπογραφή ενός τουλάχιστον κολακιώτη ζωγράφου ενώ από τα παλαιά βιβλία (ενδεικτικές χρονολογίες: 1843, 1852, 1902) ξεχωρίζει ένα Ευαγγέλιο (Βιβλίο 1) με αργυρή διακόσμηση στη στάχωση.

Στο ναό του *Αγίου Αθανασίου στο Λιβάδι* καταγράφηκαν 74 φορητές εικόνες, ένα ζεύγος βημοθύρων, δύο ζεύγη αργυρών στεφάνων γάμου, ένα αργυρό δισκοπότηρο και 26 παλαιά βιβλία. Οι ενδεικτικές χρονολογίες που διακρίνονται στις εικόνες είναι 1827, 1844, 1859, 1865, 1873 κ.ά. ενώ αρκετές από αυτές υπογράφουν δύο, τουλάχιστον, ζωγράφοι. Τα παλαιά βιβλία φέρουν χρονολογίες 1811, 1843 και 1890.

Στο ναό του *Προφήτη Ηλία στον Προφήτη* καταγράφηκαν 55 φορητές εικόνες, ένα ζεύγος βημοθύρων, ένα υφασμάτινο διακοσμητικό κάλυμμα Ωραίας Πύλης, έξι λειτουργικά αντικείμενα και 30 παλαιά βιβλία. Στις φορη-

τές εικόνες με ενδεικτικές χρονολογίες 1781, 1811, 1835, 1842 κ.ά. αναγνωρίζονται οι υπογραφές δύο τουλάχιστον ζωγράφων ενώ από τα παλαιά βιβλία με ενδεικτικές χρονολογίες: 1873, 1887, 1896 ξεχωρίζουν δύο Ευαγγέλια (Βιβλία 1 και 2) με αργυρή διακόσμηση στη στάχωση και ένα Κυριακοδρόμιο (Βιβλίο 29). Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η ύπαρξη σημειώσεων σε στίχους σε αρκετά βιβλία (Β. 3, 4, 9, 30), ποιήματα κάποιου ιερέα Αθανασίου.

Στο ναό *Αγίας Παρασκευής Μικρής Βόλβης* καταγράφηκαν 27 φορητές εικόνες, ένας Εσταυρωμένος τέμπλου, πέντε λειτουργικά αντικείμενα και 13 παλαιά βιβλία. Στις φορητές εικόνες σώζονται μόνον οι χρονολογίες 1780 και 1835, ενώ τα παλαιά βιβλία είναι εκδόσεις Βενετίας του 1874-1875. Ακόμη, στο ναό φυλάσσεται υφασμάτινος ζωγραφιστός επιτάφιος ενώ διασώθηκε και χρησιμοποιείται παλαιός αργυρός πολυέλαιος με αφιερωματική επιγραφή: *ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ ΑΠΟ ΧΩΡΙΟΝ ΜΑΣΛΑΡΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΡΧΑΓΓΕΛΩΝ ΕΙΣ ΧΩΡΙΟΥ ΜΠΕΣΙΚΙΑ / 1911*.

Στο ναό *Αγίου Δημητρίου Άνω Σταυρού* καταγράφηκαν 35 φορητές εικόνες με ενδεικτικές χρονολογίες 1838, 1842, 1844, 1845 κ.ά. Οι περισσότερες φαίνονται έργο του ίδιου ζωγράφου, πιθανότατα κάποιου Σταυρινού με τα αρχικά Θ.Δ.

Παράλληλα με τις παραπάνω καταγραφές έγινε έρευνα και διαπιστώθηκε ότι δεν φυλάσσονται εικόνες, παλαιά βιβλία και κειμήλια στους ναούς του Σταυρού, της Μεγάλης Βόλβης, Ρεντίνας και Βαμβακιάς του Δήμου Ρεντίνας και του Ευαγγελισμού, πλην δύο βιβλίων και ενός σταυρού, της Νυμφόπετρας, του Σχολαρίου, του Βαϊοχωρίου και της Μικροκώμης του Δήμου Εγνατίας.

Η καταγραφή των εικόνων στο Μελισσοχώρι, τη Λητή και τον Δρυμό του Δήμου Μυγδονίας που διενεργήθηκε το 2002[49] εκδόθηκε από την 9η ΕΒΑ σε αυτόνομο τεύχος[50]. Η έκδοση και των υπόλοιπων καταγραφών θα συνεχιστεί.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Απολλωνία

Νικομηδινό (ΘΝικ1/04)

Οι φετινές ανασκαφικές εργασίες στο Νικομηδινό διήρκησαν ενάμιση μήνα, βάσει των σχετικών πιστώσεων του ΥΠΠΟ και πραγματοποιήθηκαν υπό την επίβλεψη του έκτακτου αρχαιολόγου Γ. Σκιαδαρέση. Η έρευνα επικεντρώθηκε στο χώρο της κοινοτικής έκτασης ενός περίπου στρέμματος που απλώνεται γύρω από το εξωκκλήσι του Αγίου Δημητρίου, όπου κατά την έρευνα του 2003 (τομέας Α΄) αποκαλύφθηκε λασπόκτιστο κτίριο πιθανολογούμενο ως ναός. Επιπλέον φέτος επιδιώχθηκε τυχόν συσχετισμός με τα ευρήματα του 2003 στον αγρό Σ. Κυμπαρίδη (τομέας Β΄)[51].

Αναλυτικά τα φετινά ευρήματα έχουν ως εξής:

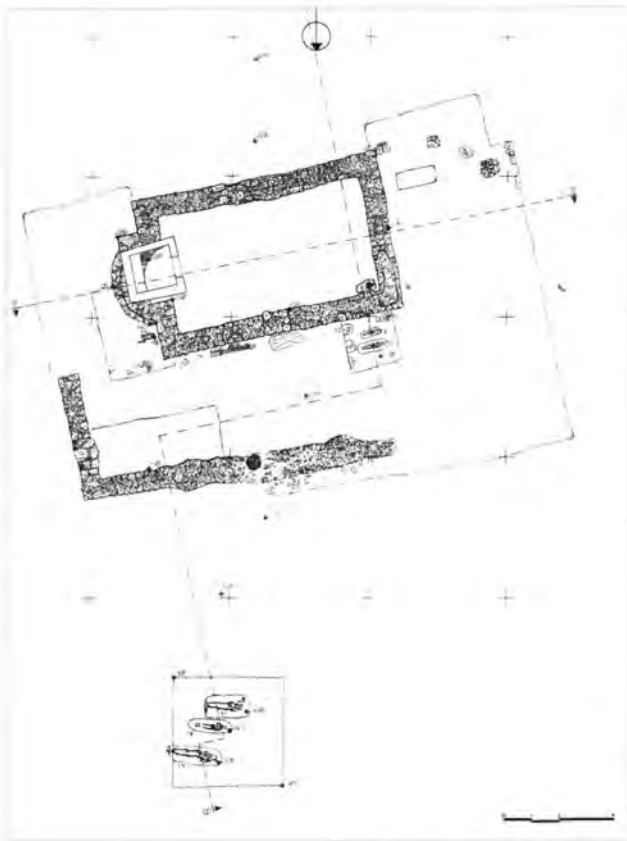
Παλαιοχριστιανικοί χρόνοι: Τα ευρήματα της περιόδου αυτής ήλθαν στο φως σε δοκιμαστική τομή που διενεργήθηκε στο βορειοανατολικό άκρο της κορυφής του λόφου του Αγίου Δημητρίου. Το σημείο αυτό είναι το κοντινότερο σε απόσταση από τα παλαιοχριστιανικά ευρήματα της περσινής περιόδου. Η τομή είχε διαστάσεις 4×4 μ. Βρέθηκαν τρεις παλαιοχριστιανικές ταφές σε ισάριθμους λάκκους χωρίς κάλυψη, με προσανατολισμό Α.-Δ. Και στις τρεις ταφές είχαν τοποθετηθεί στο ύψος των κρανίων ή των κάτω άκρων δύο ή τρεις σχιστολιθικές πέτρες που χρησίμευαν ως σήματα. Οι τρεις ενήλικες νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε ύπτια στάση με τα χέρια σταυρωμένα στο ύψος της κοιλιάς και τα πόδια σε έκταση. Τον ένα νεκρό συνόδευαν οινοχόη και λυχνάρι του β΄ μισού του 6ου αι. μ.Χ., που είχαν τοποθετηθεί δίπλα στο δεξί χέρι και κάτω από τα πόδια αντίστοιχα. Το δεύτερο νεκρό συνόδευε αγγείο, ίσως μαγειρικό, που βρέθηκε σε πολλά θραύσματα διάσπαρτα σε όλο το μήκος του ταφικού λάκκου. Στην τελευταία ταφή βρέθηκε πλακαρή πέτρα που χρησιμοποιήθηκε ως προσκεφάλαιο κάτω από το κρανίο του νεκρού.

Υστεροβυζαντινοί-πρώιμοι μεταβυζαντινοί χρόνοι: Το κτίριο που είχε εντοπιστεί το 2003 στην κορυφή του λόφου του Αγίου Δημητρίου είναι πράγματι, όπως αρχικά είχε υποτεθεί, ναός (Σχέδ. 39). Κτίστηκε λίγο χαμηλότερα από την κορυφή του υψώματος αφού προηγουμένως επιπεδοποιήθηκε το κεκλιμένο έδαφος. Έτσι η νότια πλευρά του ναού βρέθηκε ελαφρώς χωσμένη στη γη, σε αντίθεση με τη βόρεια που ήταν εξ ολοκλήρου εμφανής. Ανήκει στον τύπο του μονόχωρου ναού με ημικυκλική κόγχη στα ανατολικά. Η κάτοψή του έχει σχήμα ορθογώνιο. Εξωτερικά έχει μήκος 9 μ., χωρίς την κόγχη, και πλάτος 5,70 μ. Είχε δύο θύρες, μία στα δυτικά, πλ. 1,05 μ., που διατηρήθηκε πάντα σε χρήση και μία ακόμη στα βόρεια ίσου πλάτους με την προηγούμενη, που μεταγενέστερα φράχθηκε. Κατώφλια των θυρών δεν βρέθηκαν στη θέση τους. Εξωτερικά και έμπροσθεν του βόρειου ανοίγματος βρέθηκε πεσμένη μεγάλη λιθόπλακα, η οποία πιθανώς χρησίμευε ως ανώφλι. Τμήμα ίδιας λιθόπλακας βρέθηκε πεσμένο εξωτερικά του δυτικού ανοίγματος. Ανοιχτή στοά πιθανώς υπήρχε στη

49. Βλ. παραπάνω, σ. 269.

50. *Κατάλογοι εικόνων, λειτουργικών αντικειμένων, παλαιών βιβλίων. Νομός Θεσσαλονίκης (Δρυμός, Λητη, Μελισσοχώρι)*, Τετράδιο Αρχαιολογίας 2, Θεσσαλονίκη 2004.

51. Βλ. παραπάνω, σ. 290.



Σχέδ. 39. Απολλωνία. Νικομηδινό. Θέση Άγιος Δημήτριος. Κάτοψη της ανασκαφής.

δυτική και ίσως στη βόρεια πλευρά. Χαμηλός τοίχος-περίβολος προστάτευε στα βόρεια και βορειοανατολικά το ναό. Οι τοίχοι, πάχ. 0,75 μ., είναι κτισμένοι με αργούς λίθους και λάσπη. Μικρά πλινθία παρεμβάλλονται σε κάθετη και οριζόντια διάταξη και σχηματίζουν εκατέρωθεν της βόρειας θύρας ατελές πλινθοπερίβλητο σύστημα δόμησης. Γωνιόλιθοι από πωρόλιθο, πιθανώς σε β΄ χρήση, προερχόμενοι από αρχαιότερα κτίρια χρησιμοποιούνται στις γωνίες των τοίχων και στους λαμπάδες των ανοιγμάτων. Η κόγχη εξέχει από τον ανατολικό τοίχο κατά 1 μ. και το πάχος της ανέρχεται σε 0,90 μ. Στο βόρειο εξωτερικό ώμο της, εκεί όπου συνδέεται με τον ανατολικό τοίχο, ενισχύθηκε μεταγενέστερα με ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 0,75×0,45 μ. Η μορφή που είχε η κόγχη από την εσωτερική της πλευρά δεν είναι δυνατό να αποκατασταθεί με ακρίβεια, γιατί το νεότερο υφιστάμενο ναΰδριο του Αγίου Δημητρίου εδράζεται πάνω της και συσκοτίζει τα σχετικά συμπεράσματα. Έγινε ωστόσο προσπάθεια να συγκεντρωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία με έρευνα στο εσωτερικού του ναΐσκου. Έτσι αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα του εσωτερικού ημικυκλίου στη βάση του ανατολικού και νότιου τοίχου του ναϋδρίου με χορδή 1,55 μ. και βέλος 0,30 μ. Από τους δύο εσωτερικούς ώμους της κόγχης, ο βόρειος ήλθε στο φως σε απόσταση 1,25 μ. από τη βορειοανατολική εσωτερική γωνία του ναού και ο νότιος διαπιστώθηκε στο χαμηλότερο σημείο του νότιου τοίχου του σύγχρονου ναϋδρίου, όπου μετά την απόξεση της ασβέστου εμφανίστηκε μαρμάρινο μέλος – ίσως βάση κίονα – που είχε λαξευτεί κατάλληλα και χρησιμοποιήθηκε ως γωνιόλιθος που διαμόρφωνε τον ώμο. Από τα στοιχεία αυτά υπολογίστηκε ότι η κόγχη έχει χορδή 1,90 μ. και βέλος 0,85 μ. Τις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων του μονόχωρου ναού κάλυπταν αρχικά τοιχογραφίες, όπως προέκυψε από την ανεύρεση σπαραγμάτων. Από τις επιχώσεις στο εσωτερικό του ναού συνελέγη κεραμική εποχής τουρκοκρατίας μαζί με νεότερα ευρήματα. Στο βάθος αποκαλύφθηκε σε όλη την έκταση στρώμα καταστροφής κεραμίδων βυζαντινού τύπου. Στη νοτιοανατολική εσωτερική γωνία οι καλύτερα διατηρημένες φαίνεται ότι στοιβάχτηκαν προκειμένου κάποια στιγμή να επαναχρησιμοποιηθούν. Στη βορειοδυτική γωνία του ναού εσωτερικά βρέθηκε σχεδόν ορθογώνιο τμήμα πωρόλιθου, στο οποίο λαξεύτηκε κυκλική βάθυνση, με αποτέλεσμα να μοιάζει με υγδίο. Το δάπεδο δεν βρέθηκε. Από το στρώμα καταστροφής συγκεντρώθηκε μικρή ποσότητα κεραμικής από αβαφή και εφυαλωμένα επιτραπέζια αγγεία, ακέραιο μόνωτο κανάτι, εποχής τουρκοκρατίας και αρκετά σιδερένια καρφιά. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούν την καταστροφή του ναού κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (18ος ή πιθανώς 19ος αι.). Στις επιχώσεις εξωτερικά του ναού, στα βόρεια και δυτικά, βρέθηκαν πολλοί λίθοι και κεραμίδες στέγης. Από τα στρώματα αυτά συνελέγη αρκετή ποσότητα κεραμικής που καλύπτει ευρεία χρονική περίοδο από τα ελληνιστικά-ρωμαϊκά χρόνια, τα ύστερα βυζαντινά και τα μεταβυζαντινά. Μερικές πλακαρές πέτρες που βρέθηκαν κατά χώραν σε συνδυασμό με μερικές πλινθόπλακες που ήλθαν στο φως σε μικρή απόσταση βόρεια του βόρειου τοίχου, ίσως μαρτυρούν δάπεδο. Σε απόσταση 4,10 μ. από το βόρειο τοίχο του ναού αποκαλύφθηκε η συνέχεια του βόρειου τοίχου περιβόλου, σε κακή κατάσταση διατήρησης, χωρίς διαμορφωμένα σαφή μέτωπα. Συνολικά ο βόρειος τοίχος του περιβόλου αποκαλύφθηκε σε μήκος 11,50 μ. και διαπιστώθηκε ότι δεν συνεχίζεται δυτικότερα. Από διευκρινιστικές τομές που έγιναν προκειμένου να συλλεγούν στοιχεία για την κατασκευή και χρονολόγησή του πιστοποιήθηκε ότι η θεμελίωση του ναού πραγματοποιήθηκε μέσα σε επιχώσεις που χρονολογούνται από τα υστεροβυζαντινά χρόνια και μετέπειτα. Επομένως ο ναός χρονολογείται στα υστεροβυζαντινά χρόνια ή αμέσως μετά, στην πρώιμη μεταβυζαντινή περίοδο. Λίγο νωρίτερα από την ίδρυση του ναού ή ταυτόχρονα με αυτόν χρονολογούνται οι ταφές (βλ. παρακάτω) που ανοίχθηκαν στο σταθερό φυσικό έδαφος, πάνω στο οποίο διαπιστώθηκε η έδρασή του. Ο ναός κατέρρευσε, σύμφωνα με

τα μέχρι σήμερα στοιχεία, το 18ο ή το 19ο αιώνα μετά από μία περίοδο εγκατάλειψης. Από το 19ο αιώνα η λατρεία περιορίστηκε στο ανατολικό άκρο του ναού, όπου το ιερό και οι περιμετρικοί του τοίχοι λειτουργούσαν ως ένα είδος περιβόλου.

Οι ταφές βρέθηκαν σε τομές που διενεργήθηκάν κατά μήκος του εξωτερικού μετώπου του βόρειου και ανατολικού τοίχου του ναού. Στην τομή κατά μήκος του βόρειου μετώπου βρέθηκαν έξι ταφές από τις οποίες τρεις αποκαλύφθηκαν πλήρως, ενώ από τις υπόλοιπες εντοπίστηκαν μόνον τα κρανία, γιατί στο μεγαλύτερο μέρος τους εκτείνονται ανατολικά εκτός της τομής. Στην τομή κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, ερευνήθηκε μία ταφή, ενώ διαπιστώθηκαν ενδείξεις και για άλλες δύο που όμως δεν ανασκάφηκαν. Οι τέσσερις ταφές που ερευνήθηκαν ανήκαν σε μικρά παιδιά. Ετάφησαν μέσα σε λάκκους που ανοίχθηκαν στο ερυθρό φυσικό έδαφος. Τοποθετήθηκαν σε ύπτια στάση, με τα χέρια σταυρωμένα στην κοιλιά και τα πόδια τεντωμένα. Ήταν προσανατολισμένες από Δ. προς Α. και ακτέριστες. Σε μία περίπτωση τοποθετήθηκε μικρή κεραμίδα πάνω στο κρανίο του νεκρού παιδιού. Από την επίχωση που σκέπαζε μία εκ των ταφών, συνελέγη ελάχιστη ποσότητα κεραμικής από την οποία ξεχωρίζει παλαιολόγειο όστρακο με κίτρινη εφυάλωση και εγχάρακτη διακόσμηση. Οι ταφές χρονολογήθηκαν στα υστεροβυζαντινά χρόνια και μετά. Ανοίχθηκαν μέσα στο φυσικό έδαφος, περί τα 0,50 μ. κάτω από το επίπεδο χρήσης του χώρου κατά την κατασκευή του ναού. Δεν βρέθηκε καμία ταφή καταπατημένη από τους τοίχους του ναού.

Νεότεροι χρόνοι: Το μικρό ναΰδριο του Αγίου Δημητρίου χτίστηκε πάνω στα ερείπια της κόγχης του αρχαιότερου ναού, τμήμα της οποίας ενσωμάτωσε στους τοίχους του. Έχει σχεδόν τετράγωνη κάτοψη χωρίς να διαγράφεται κόγχη στα ανατολικά. Οι εξωτερικές διαστάσεις του είναι 2×1,85 μ. Οι τοίχοι του είναι χτισμένοι με αργούς λίθους, τμήματα πωρολίθων και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Στεγάζεται με απλή δίρριχτη κεραμοσκεπή. Εσωτερικά, κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, χτίστηκε χαμηλή προβολή, ύψ. 0,95 και πλ. 0,40 μ., που χρησιμεύει ως Αγία Τράπεζα. Στο ανώτερο επίπεδο της προβολής εντοιχίστηκαν δύο μαρμάρινα επιθήματα προερχόμενα από αρχαιότερα κτίρια. Ένα από αυτά στη στενή του πλευρά κοσμείται με χριστόγραμμα. Ένα ακόμα μαρμάρινο μέλος, ίσως βάση κίονα, εντοιχίστηκε στο νότιο τοίχο του ναϋδρίου. Τέλος, στο εσωτερικό του ναού, πάνω στο δάπεδο βρέθηκε τοποθετημένο τμήμα αμφικίονα. Είχε τοποθετηθεί εκεί από τους κατοίκους και χρησίμευε για να ακουμπούν κεριά και άλλα αντικείμενα. Οι τοίχοι του μικρού ναού εσωτερικά και εξωτερικά είναι επιχρισμένοι με λάσπη και ασβεστωμένοι.

Το Νικομηδινό ταυτίζεται με το βυζαντινό χωριό Βορένον. Το όνομα συναντάται για πρώτη φορά το 1416, σε Γράμμα του τότε μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γαβριήλ, φυλασσόμενο σήμερα στα αρχεία της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, που επιδικάζει τα χωριά Σούδα και Βορένον ή Βαρένον της επισκοπής Αρδαμερίου στην επισκοπή Λιτής και Ρεντίνης[52]. Τα δύο αυτά χωριά ο μητροπολίτης Αρδαμερίου Γρηγόριος είχε επιτύχει να προσκολλήσει στην επαρχία του, αλλά ο επίσκοπος Ρεντίνης Χριστόδουλος απαιτούσε να του αποδοθούν πίσω, πράγμα που έγινε τελικά με την παρέμβαση του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, ο οποίος μάλιστα ανέθεσε επιτόπου έρευνα στον Γεώργιο Συρόπουλο, Μέγα Χαρτοφύλακα, ιεράρχη της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Το χωριό συναντάται το 1478 ως «Βορένον» σε φορολογικά κατάστιχα από το Οθωμανικό Αρχείο Πρωθυπουργίας στην Κωνσταντινούπολη, στο 16ο αιώνα ως «Βορονός και Βορένος» και το 1862 ως «Βιρένος, Βερένος και Βουρέν»[53]. Το 1926 μετονομάστηκε σε Νικομηδινόν, μετά την εγκατάσταση εκεί προσφύγων από τη Νικομήδεια. Το βυζαντινό χωριό βρισκόταν ψηλότερα, περί τα 400 μ. νότια του σημερινού.

Όταν, για να δοθεί ο λόφος του Αγίου Δημητρίου σε καλλιέργεια τη δεκαετία του 1960, αποφασίστηκε η εκχέρσωσή του, ξεριζώθηκαν και σπρώχθηκαν στο παρακείμενο ρέμα εκατοντάδες κυβικά χώματος μαζί με ό,τι είχε διασώσει ο χρόνος από τον αρχαίο και βυζαντινό οικισμό. Για μερικά εκατοστά σώθηκαν τα θεμέλια κτισμάτων του 6ου αι. μ.Χ., που εντοπίστηκαν σημειακά στις ανασκαφικές τομές του 2003. Την ώρα της καταστροφής συγκεντρώθηκαν στο νεκροταφείο και στο προαύλιο του ενοριακού ναού της Αγίας Παρασκευής αρχιτεκτονικά γλυπτά από μία παλαιοχριστιανική βασιλική, που για την ώρα δεν εντοπίστηκε πουθενά: θωράκιο με ανάγλυφο χριστόγραμμα μέσα σε κυκλικό δίσκο, βάθρο κίονα με τέσσερις ανάγλυφους ρόδακες στην όψη του, δύο ιωνικά κιονόκρανα, αμφικίονας παραθύρου, κομμάτια από κίονες και κιονίσκους. Τα αρχιτεκτονικά αυτά γλυπτά συγκεντρώθηκαν σε αίθουσα που της παραχώρησε το 2003 ο Δήμος Απολλωνίας στο παλαιό κοινοτικό κατάστημα.

ΑΥΤΟΨΙΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ[54]

Απολλωνία

Νικομηδινό

Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκαν αυτοψίες από τον έκτακτο αρχαιολόγο Γ. Σκιαδαρέση

52. *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τ. Α΄, τεύχ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1917, σ. 45.

53. J. Lefort, *Paysages de Macédoine*, *Travaux et Mémoires*, 1986, σ. 134.

54. Όλα τα ευρήματα φυλάσσονται στην αίθουσα της αρχαιολογικής συλλογής, στο κοινοτικό κατάστημα Νικομηδινού.

σε θέσεις που υπέδειξαν κάτοικοι του χωριού: 1) Στη θέση Παράδες της περιοχής Μπάρα ή Πεντηλόγραφος, που βρίσκεται στα υψώματα νοτιοανατολικά της κοινότητας του Νικομηδινού, στον αγρό Γ. Μαργαρίτη, όπου παρατηρήθηκαν διάσπαρτοι αργοί λίθοι συσσωρευμένοι κατά σημεία. Συνελέγησαν λίγα όστρακα που χρονολογούνται στα υστεροελληνιστικά-ρωμαϊκά χρόνια. 2) Στη θέση Αμπελότοπος, στα αγροτεμάχια 868-869, ιδιοκτησίας Α. Κυριάκου, που απέχει περί το 1,5 χλμ. ανατολικά του Νικομηδινού, λίγα μέτρα από το δεύτερο κοινοτικό νεκροταφείο. Εδώ παρατηρήθηκε μικρή συσσώρευση οστράκων μόνο στην κεντρική περιοχή του οικοπέδου, όχι όμως ενδεικτικών για χρονολόγηση. 3) Στον αγρό Ταουκίδη, που βρίσκεται στους πρόποδες βόρεια του λόφου Παλιοκάστελο. Κοντά στο λόφο συνελέγησαν λίγα όστρακα που χρονολογούνται πιθανώς στα ελληνιστικά-ρωμαϊκά χρόνια. Ο λόφος είναι κατάφυτος από πυκνή βλάστηση και δύσκολα προσπελάσιμος, αλλά διακρίνονται συσσωρεύσεις αργών λίθων.

Ο Μ. Γκουδίνας, κάτοικος Νικομηδινού, παρέδωσε: 1) Από τη θέση Παράδες ή Βαθιά Λαγκάδα λίγα αβαφή όστρακα επιτραπέζιων αγγείων, τμήματα πιθαριών και τμήμα πλίνθου, που χρονολογούνται πιθανώς στα ρωμαϊκά-παλαιοχριστιανικά χρόνια. 2) Από τον αγρό Σ. Κυμπαρίδη στο λόφο του Αγίου Δημητρίου χείλος πιθαριού και λίγα όστρακα επιτραπέζιων και μαγειρικών αγγείων. 3) Από τη θέση Πηγάδι, στους πρόποδες βόρεια του λόφου του Αγίου Δημητρίου, παρέδωσε θραύσμα πηνίου πήλινου αγωγού, εξωστρεφές χείλος ανοιχτού αποθηκευτικού αγγείου, λίγα αβαφή όστρακα επιτραπέζιων αγγείων με επίπεδο πυθμένα και μερικά εφυαλωμένα όστρακα, ένα εκ των οποίων φέρει επιπεδόγλυφη εγχάρακτη διακόσμηση του 13ου αιώνα και ένα ακόμα, του 16ου αιώνα, σπειροειδή εγχάρακτη διακόσμηση και λαδοπράσινη εφυάλωση. Ανάμεσα στα παραδοθέντα αναγνωρίστηκαν και λίγα όστρακα εποχής τουρκοκρατίας και ένα όστρακο προϊστορικών χρόνων που ίσως προέρχεται από τη γειτονική τούμπα Καστέλι, νότια του κοιμητηρίου της Αγίας Παρασκευής. 4) Από τη θέση Νεστόρη τούμπα, βόρεια του οικισμού και της παλαιάς εθνικής οδού Θεσσαλονίκης-Καβάλας, παρέδωσε λίγα θραύσματα αβαφών αγγείων, κυρίως λαβές επιτραπέζιων αγγείων, τμήμα τοιχώματος πιθαριού και τμήμα πλίνθου, ρωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων. 5) Από τη θέση Βαμβακάδα, ύψωμα νοτιοανατολικά του οικισμού, παρέδωσε όστρακα επιτραπέζιων αγγείων, χείλος πιθαριού και δύο σιδηρόμαζες που με επιφύλαξη χρονολογήθηκαν στα ρωμαϊκά-παλαιοχριστινικά χρόνια. 6) Από τη θέση Λουκά τούμπα, βορειοδυτικά του οικισμού και της παλιάς εθνικής οδού Θεσσαλονίκης-Καβάλας, παρέδωσε όστρακα που χρονολογούνται από τα προϊστορικά μέχρι τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. 7) Από τη θέση Καγιλιάν ή Παλιόμυλος, βορειοδυτικά του οικισμού και της παλιάς εθνικής οδού Θεσσαλονίκης-Καβάλας, παρέδωσε όστρακα επιτραπέζιων, αποθηκευτικών και μεταφορικών αγγείων ρωμαϊκής περιόδου.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σε αυτοψία που διενεργήθηκε στο λόφο Αγίου Γεωργίου Λευκοχωρίου, που βρίσκεται νοτιοανατολικά και σε μικρή απόσταση από τον οικισμό του Λευκοχωρίου, συνελέγη μεγάλος αριθμός οστράκων που χρονολογούνται από τα ρωμαϊκά ως και τα μεταβυζαντινά χρόνια. Στη βραχώδη κορυφή του λόφου είναι κτισμένο το ξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου, η πρόσβαση στο οποίο γίνεται διαμέσου χωματόδρομου που ανοίχθηκε στη δεκαετία του '80.

Περί τα 3,5 χλμ. βορειοδυτικά του οικισμού της Μαυρούδας και περί τα 500 μ. δυτικά-νοτιοδυτικά της θέσης Παλαιόκαστρο, όπου υψώνεται το βυζαντινό κάστρο της Μαυρούδας, σώζονται δίπλα σε παρακείμενο ρέμα και σε ύψος μεγαλύτερο του 1 μ. τα οικοδομικά λείψανα κτιρίου ορθογώνιας κάτοψης, με κατεύθυνση Β.-Ν. Εσωτερικά διαιρείται με τρεις παράλληλους μεταξύ τους τοίχους σε τέσσερις ορθογώνιους χώρους, πλ. περί τα 2 μ. έκαστος και άγνωστου μήκους, επειδή κανείς από αυτούς δεν σώζει το ανατολικό όριό του. Σε επαφή με το δυτικό εξωτερικό τοίχο του κτίσματος υπάρχει κυκλικού σχήματος βαθιά δεξαμενή. Πρόκειται πιθανώς για εργαστηριακό χώρο των μεταβυζαντινών χρόνων. Κατά την επιφανειακή έρευνα στα αγροτεμάχια γύρω από το κτίσμα συνελέγη κεραμική των ύστερων ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Στην κορυφή χαμηλού λόφου που υψώνεται στο νοτιοανατολικό όριο του οικισμού Μικροκώμης του Δήμου Εγνατίας υπάρχει ο μεταβυζαντινός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, τρίκλιτη βασιλική με αρκετές σύγχρονες επεμβάσεις τόσο στην εσωτερική της όσο και στην εξωτερική της όψη. Πάνω από το υπέρθυρο της αρχικής δυτικής εισόδου σώζεται η εγχάρακτη επιγραφή: *1 : 25 : 30*. Στην ανατολική της πλευρά η εκκλησία απολήγει σε ημικυκλική κόγχη, η οποία είναι δυσανάλογα μεγάλη σε σχέση με τις διαστάσεις του ναού και καταλαμβάνει όλο σχεδόν το πλάτος του. Πρόκειται πιθανόν για κόγχη παλαιότερου ναού, η οποία διατηρήθηκε και ενσωματώθηκε στο ναό της μεταβυζαντινής περιόδου. Στο δυτικό αέτωμα της δίριχτης στέγης της εκκλησίας σώζονται υπολείμματα χαμηλότερης, επίσης δίριχτης, στέγης, που επιβεβαιώνουν την παραπάνω υπόθεση. Σύμφωνα με κατοίκους του χωριού περί τα 2 χλμ. βορειοδυτικά του ναού βρισκόταν παλαιό εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου το οποίο γκρεμίστηκε πρόσφατα και στη θέση του χτίστηκε νέο, αφιερωμένο στον ίδιο άγιο. Επίσης, 5 χλμ. βορειοδυτικά της

εκκλησίας υποδείχθηκε η θέση Τζαμί Μαχαλάς, στην οποία μέχρι και τη δεκαετία του 1950 διατηρούνταν τζαμί.

Στα αριθ. 1 και 5 οικόπεδα του αριθ. 242 κληροτεμαχίου, οριστικής διανομής 1932, του οικισμού Μεσόκωμο του Δήμου Καλλινδοίων συνελέγησαν μεταβυζαντινά όστρακα. Σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων του οικισμού στο πλησιόχωρο αριθ. 237 αγροτεμάχιο ήταν ορατό μέχρι πριν από λίγα χρόνια το περίγραμμα χριστιανικού ναού, που στο μεταξύ καθαιρέθηκε για να καλλιεργηθεί το χωράφι. Σε αυλή σπιτιού του Μεσόκωμου κοντά στο εν λόγω χωράφι διατηρούνται μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα σύμφωνα με τη μαρτυρία του δασκάλου από τον παραπάνω ναό.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κορομηλιά[55] **(ΚΚορ1/04)** (Σχέδ. 40)

Στο χρονικό διάστημα από 16 Αυγούστου έως 30 Σεπτεμβρίου συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής στα αγροτεμάχια αριθ. 514α και 514β του αγροκτήματος Πλαγιάς του Δήμου Χέρσου του Νομού Κιλκίς υπό την επίβλεψη της έκτακτης αρχαιολόγου Α. Τοκμακίδου. Φέτος αποκαλύφθηκε ολόκληρο το κεντρικό κλίτος μαζί με το βόρειο στυλοβάτη και ολόκληρος ο νάρθηκας. Επίσης, ολοκληρώθηκε η έρευνα στον εξωτερικό χώρο νότια της βασιλικής, εντός πάντα των ορίων του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου[56]. Συνελέγη πλήθος μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, που στην πλειονότητά τους αποτελούν θραύσματα διάτρητων φολιδωτών θωρακίων και αποτμήματα κιόνων, λίγα θραύσματα πεσσίσκων, θραύσματα επιθημάτων, θραύσμα από επίμηλο, τρία συνανήκοντα θραύσματα από διάτρητο δικτυωτό θωράκιο, δύο συνανήκοντα θραύσματα από αμφίγλυφο θωράκιο, τρία τμήματα ιωνικών κιονοκράνων με συμφυή επιθήματα, ένα εκ των οποίων φέρει χαραγμένο στη μία λοξότμητη πλευρά του το οικοδομικό σύμβολο Γ ή L και ένα θραύσμα που πιθανώς προέρχεται από βάση κίονα και φέρει χαραγμένο στη μία πλευρά του το οικοδομικό σύμβολο *Ε* ή *Ψ*. Τα κεραμικά ευρήματα είναι θραύσματα επιτραπέζιων και μεταφορικών κυρίως αγγείων, πίθων και ένα υφαντικό βάρος. Στα μεταλλικά αντικείμενα περιλαμβάνονται σιδερένια καρφιά, εγχειρίδια, τμήμα ενός πετάλου και μία σιδηρόμαζα. Επίσης, βρέθηκαν πολλά θραύσματα υαλοπινάκων, καθώς και ένα θραύσμα από βάση γυάλινης κανδύλας και ένα θραύσμα γυάλινου τριπτήρα.

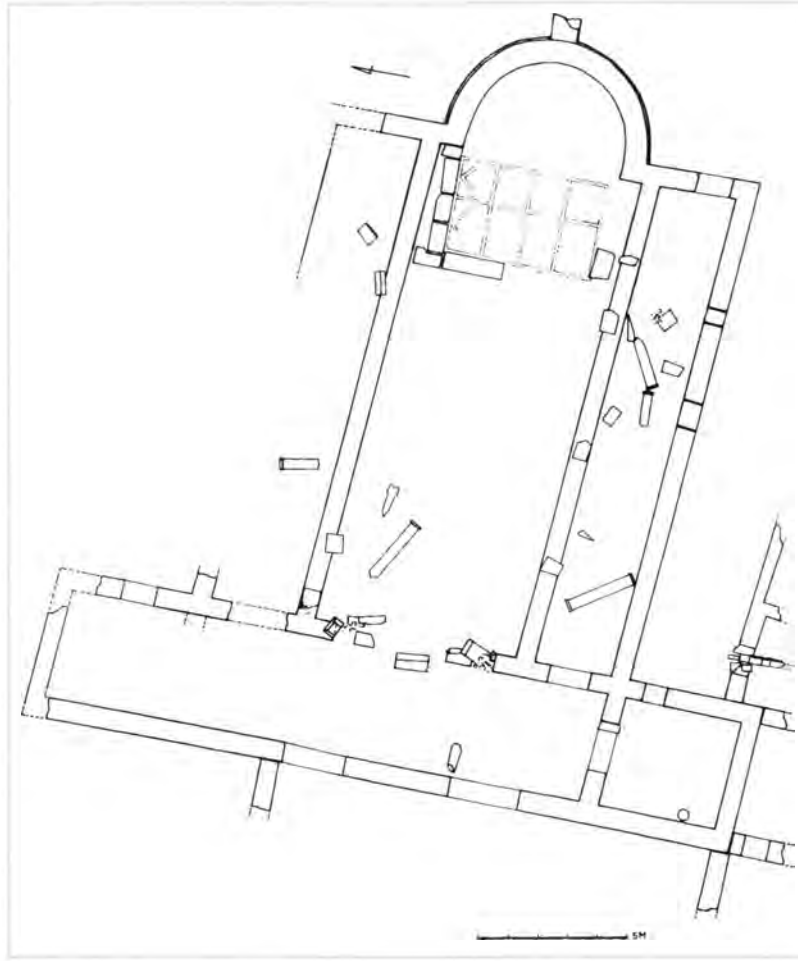
Ζητήσαμε και μας παραχωρήθηκε η αίθουσα του νηπιαγωγείου στο κτίριο του παλιού Δημοτικού Σχολείου Κορομηλιάς, που σήμερα χρησιμοποιείται μόνον ως εκλογικό κέντρο. Εκεί μεταφέραμε και φυλάσσουμε ογκώδη μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη από το χώρο της ανασκαφής. Μερικά κινητά ευρήματα φυλάσσονται στην αποθήκη αρχαιολογικών ευρημάτων του Επταπυργίου για περαιτέρω επεξεργασία και ασφαλή φύλαξη. Πολλά αρχιτεκτονικά μέλη έχουν σχεδιαστεί.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σε μία προσπάθεια εντοπισμού και καταγραφής κάστρων και οχυρών θέσεων εντός των ορίων του Νομού Κιλκίς διενεργήθηκαν αυτοψίες σε θέσεις που επιλέξαμε με βάση τις ονομασίες επί χάρτου, που παραπέμπουν πιθανώς σε ανάλογες εγκαταστάσεις. Τα αποτελέσματα συνοπτικά είναι τα εξής: 1) Θέση Επταπύργιο ή Γεντί- Κουλέ στην Τούμπα του Δήμου Ευρωπού: Βρίσκεται σε οπτική επαφή με το λόφο Λαζαρίτσα Χωρυγίου και ελέγχει μεγάλο τμήμα της δυτικής κοιλάδας του Αξιού ποταμού. Συνελέγη μεγάλος αριθμός αβαφών οστράκων, αρκετά εκ των οποίων ανάγονται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια. 2) Θέση Καστρί Κωτυλίου Δ.Δ. Βαφειοχωρίου Δήμου Πολυκάστρου: ίχνη τοίχων εντοπίστηκαν στη βόρεια και δυτική πλευρά του λόφου. Συνελέγη επιφανειακή κεραμική, αβαφής, που δεν δύναται να ταυτιστεί με βεβαιότητα. 3) Θέση Μοναστήρι στο Σεβαστό του Δήμου Κιλκίς. Βρίσκεται σε οπτική επαφή με το λόφο Αγίου Γεωργίου. Στην κορυφή του λόφου υπάρχουν λείψανα τοίχων, ενώ κατά την επιφανειακή έρευνα δεν προέκυψε κεραμική. 4) Από την κηρυγμένη Τούμπα Λαζαρίτσα Χωρυγίου, όπου προϊστορικός οικισμός, συνελέγησαν αρκετά αβαφή και εφυαλωμένα όστρακα εποχής αρμοδιότητάς μας. 5) Ο λόφος Μοναστήρι στο Πευκόδασος του Δήμου Πολυκάστρου υψώνεται ακριβώς μπροστά από τον Αξιό ποταμό, καταλαμβάνοντας μια ιδιαίτερα σημαντική θέση στην ευρύτερη περιοχή, καθώς ελέγχει την ποτάμια διάβαση προς το όρος Πάικο. Κατά την επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε εντοπίστηκαν σε όλη σχεδόν την έκτασή του διάσπαρτα χαλάσματα κτισμάτων και αρκετοί λάκκοι λαθρανασκαφής. Στη βόρεια παρειά του λόφου βρέθηκε τμήμα τοίχου κατασκευασμένου από αργολιθοδομή, ενώ ένας εκτεταμένος αναλημματικός τοίχος, κατασκευασμένος από αδρές πέτρες και σκληρό ασβεστοκονίαμα, εντοπίστηκε προ ετών στην πλευρά που βρίσκεται προς τη μεριά του Αξιού ποταμού. Επίσης, συγκεντρώθηκαν διάσπαρτα κομμάτια πλίνθων και κεράμων καθώς και λίγα διαβρωμένα όστρακα

55. Βλ. παραπάνω, σ. 271, 293-294.

56. Μακροπούλου - Καψούδας, ό.π. (υποσημ. 23).



Σχέδ. 40. Κορομηλιά. Κάτοψη της βασιλικής.

αβαφούς κεραμικής, εκ των οποίων δεν μπορούν να προκύψουν ασφαλή χρονολογικά συμπεράσματα. Ο λόφος στον οποίο, σύμφωνα με την τοπική προφορική παράδοση βρισκόταν παλαιό μοναστήρι, προσφέρει λόγω της θέσης που κατέχει, τη δυνατότητα θέασης και ελέγχου της γύρω περιοχής και ως εκ τούτου θεωρούμε πιθανό ότι επ' αυτού βρισκόταν κάποιο οχυρωματικό έργο των βυζαντινών χρόνων.

Λαθρανασκαφή στο αγροτεμάχιο αριθ. 1027 (διανομή 1932) ιδιοκτησίας Π. Θεοδωρίδη νότια του οικισμού Ευκαρπία του Δήμου Κρουσσών, σε απόσταση περί το 1 χλμ. ανατολικά της Εθνικής οδού Ευκαρπίας-Κιλκίς και περί τα 800 μ. νότια της τούμπας του Αγίου Δημητρίου, που αποτελεί κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο των προϊστορικών και ιστορικών χρόνων, έφερε στο φως δύο δίδυμους παλαιοχριστιανικούς καμαροσκεπείς τάφους με κατεύθυνση Α.-Δ., κτισμένους με αργούς λίθους. Κατά την αυτοψία μας δεν εντοπίστηκαν οστά και κτερίσματα.

Σε χαμηλό λόφο περί το 1 χλμ. βόρεια του Χέρσου, στα όρια του εγκαταλελειμμένου σήμερα οικισμού Καλίνδρια και μέσα σε έκταση γνωστή ως αγρόκτημα Χρυσάφη, διατηρούνται τα ερείπια παλαιάς εκκλησίας πάνω στην οποία είναι κτισμένο το νεότερο εξωκκλήσι της Αγίας Κυριακής (1957). Στο ιερό του έχει ενσωματωθεί η αψίδα του παλαιότερου ναού, με χορδή μεγαλύτερη από αυτήν της σύγχρονης αψίδας. Η παλιά αψίδα σώζεται σε συνολικό ύψος 2,74 και εδράζεται επί προεξέχοντος κρηπιδώματος, πλ. 0,15 μ., κατασκευασμένου από σχιστολιθικές πλάκες. Εξωτερικά φέρει επτά τυφλά αψιδώματα και είναι κτισμένη κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα, με λίθινους δόμους, κάποιοι εκ των οποίων φέρουν ανάγλυφες αλλά και εγχάρακτες παραστάσεις, όπως σταυρό, εξάκτινο αστέρι μέσα σε ρόδακα και δίπλα σταυρό, δισκοπότηρο με δύο κυπαρίσσια εκατέρωθεν, τα σύμβολα της Θείας Ευχαριστίας άρτο και δισκοπότηρο, ανθρώπινη μορφή με κάλυμμα κεφαλής και υψωμένο σπαθί στο αριστερό χέρι, ενώ δίπλα

της αποδίδεται εγχάρακτα η χρονολογία ίδρυσης του παλιού ναού *1857*. Μία εγχάρακτη λιθόπλακα από το ναό αυτόν με διακόσμηση σταυρού ανάμεσα σε κυπαρίσσια βρίσκεται εντοιχισμένη πάνω από την ανατολική θύρα του νεότερου ναΐσκου. Στα δύο πέρατα της κόγχης διατηρούνται λείψανα του ανατολικού τοίχου του παλαιότερου ναού, οι διαστάσεις του οποίου ήταν μεγαλύτερες από αυτές του υπάρχοντος εξωκκλησίου.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Το 2004 η Εφορεία συμμετείχε με έκθεση πινακίδων με θέμα «Αρχαιολογικοί Χώροι και Μνημεία του Νομού Κιλκίς» σε πολιτιστικές εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν από δημόσιους φορείς και ιδιωτικούς συλλόγους σε χωριά και οικισμούς του Νομού Κιλκίς καθώς και στην ίδια την πρωτεύουσα του Νομού: η έκθεση περιόδευσε στην Ευκαρπία του Δήμου Κρουσσών (από 19-12-03 έως 26-1-04), στο Σταθμό Μουριών, έδρα του Δήμου Μουριών, στο πλαίσιο της «Γιορτής των γραμμάτων» (από 30-1-04 έως 4-2-04), στο Γυμνάσιο-Λύκειο του Ευρωπού (από 5-2-04 έως 17-2-04), στην Κορομηλιά του Δήμου Χέρσου (από 27-10-04 έως 30-11-04), στην πόλη του Κιλκίς, στο πλαίσιο του εορτασμού της μνήμης των πολιούχων του Κιλκίς Πεντεκαίδεκα Μαρτύρων από την «Καλλιτεχνική Εταιρία Κιλκίς Τέχνη» (από 3-12-04 έως 17-12-04). Κάθε φορά στα εγκαίνια γίνονταν ξεναγήσεις και σχετικές με το θέμα της έκθεσης ομιλίες. Στο κοινό μοιράστηκε το 16σέλιδο τεύχος που είχε εκδώσει η Εφορεία πέρυσι για την έκθεση αυτή.

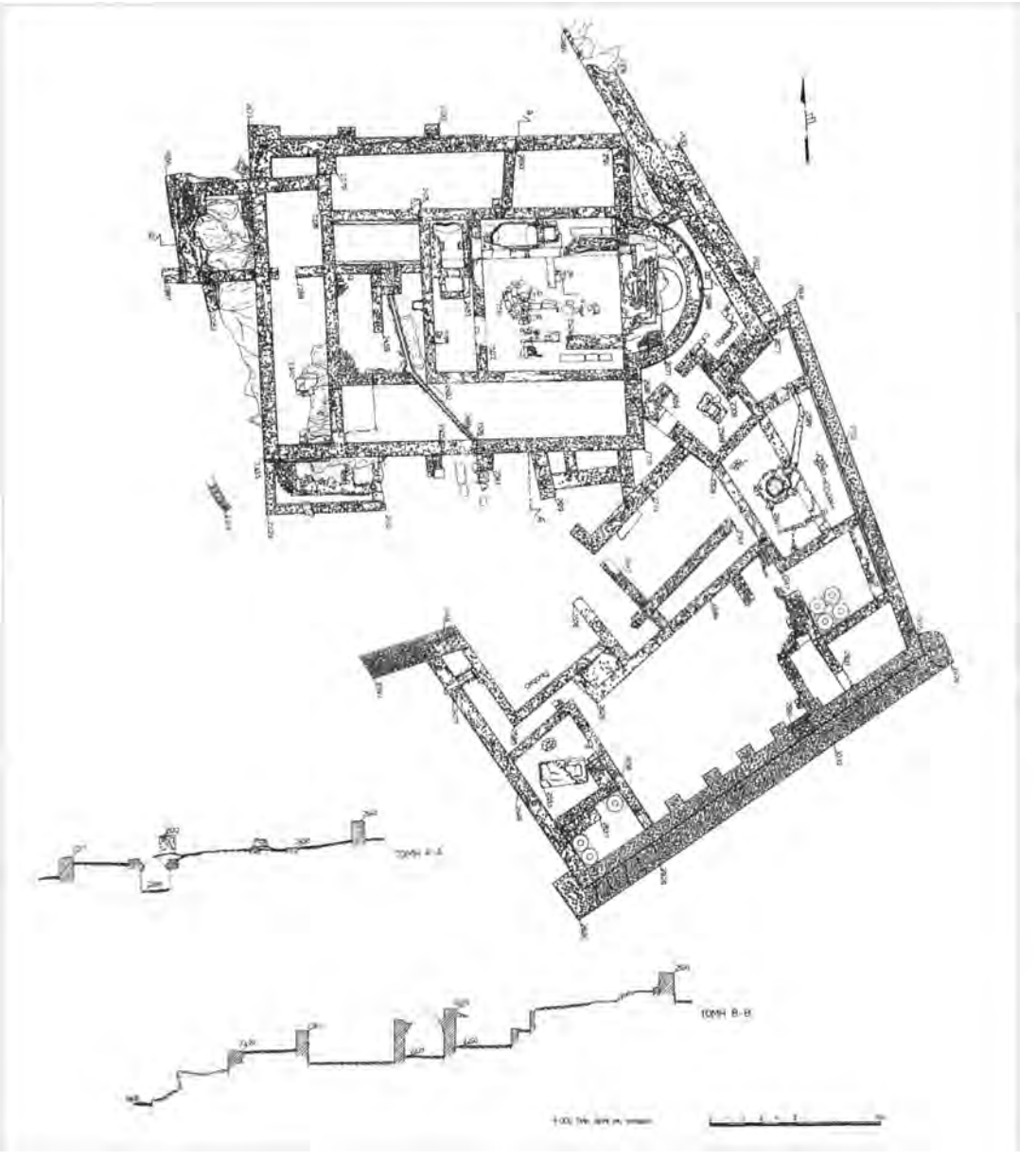
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΟΛΧΙΔΑΣ (Σχέδ. 41-43)

Εισαγωγικά: Ο αρχαιολογικός χώρος της Κολχίδας εντοπίστηκε το 1974 κατόπιν λαθρανασκαφών στη θέση Ζωοδόχος Πηγή. Σήμερα εκτείνεται σε δύο γειτονικούς μεταξύ τους λόφους στην ανατολική όχθη του Γαλλικού ποταμού, 2 χλμ. περίπου ανατολικά του οικισμού Κολχίδα. Ο βόρειος λόφος ονομάζεται Ζωοδόχος Πηγή και υψώνεται ακριβώς πάνω από ομώνυμο σύγχρονο ναΐσκο. Στο λόφο υπάρχουν ερείπια οχύρωσης και στο πιο ψηλό σημείο μικρός ναός. Σε σπήλαιο στους δυτικούς πρόποδες του λόφου υπάρχει ασκητήριο όπου διατηρούνται τοιχογραφίες 10ου-14ου αιώνα.

Στο διπλανό προς Ν. ανώνυμο λόφο έγιναν ανασκαφές από το 1983 μέχρι το 1991 και αποκαλύφθηκαν τειχισμένο εκκλησιαστικό συγκρότημα, που περιλαμβάνει τρεις επάλληλους ναούς χρονολογούμενους από τον 5ο έως το 10ο αιώνα με σημαντικότερο από αυτούς τη μεγάλη βασιλική του 6ου αιώνα (στο εξής θα αναφέρονται ως πρώτος, δεύτερος και τρίτος ναός), βαπτιστήριο, εργαστήρια και αποθήκες καθώς και τμήμα νεκροταφείου παλαιοχριστιανικών χρόνων. Το συγκρότημα καταστράφηκε στον 7ο αιώνα[57]. Μετά το 1991 οι εργασίες καθαρισμού και συντήρησης του αρχαιολογικού χώρου ήταν ελάχιστες με συνέπεια αυτός να περιέλθει σε κακή κατάσταση. Στο διάστημα από 15 Ιουνίου έως 31 Δεκεμβρίου 2004 με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ διενεργήθηκαν εργασίες καθαρισμού και συντήρησης του χώρου της παλαιάς ανασκαφής και παράλληλα έγινε προσπάθεια να διευκρινιστούν ζητήματα μορφής και επαλληλίας οικοδομικών φάσεων.
Μετά το πέρας των εργασιών εκπονήθηκαν λεπτομερή σχέδια ολόκληρου πλέον του αρχαιολογικού χώρου από το σχεδιαστή Στ. Τριανταφυλλίδη. Το σύνολο των εργασιών επέβλεψε ο έκτακτος αρχαιολόγος Π. Καψούδας.

Καθαρισμοί-διαμορφώσεις: 1) Νότιος λόφος: Έγινε αποψίλωση του ανεσκαμμένου χώρου, αποκαλύφθηκαν τοίχοι που είχαν στο μεταξύ ξαναθαφτεί και ο περιβάλλων χώρος διαμορφώθηκε με καθαρισμούς και επιχωμάτωση των λάκκων των λαθρανασκαφών. Όπου ήταν δυνατό, οι φθαρμένοι από την έκθεση στις καιρικές συνθήκες τοίχοι του συγκροτήματος ξανακτίστηκαν με ξερολιθιά. Αλλού, λόγω του ύψους των διατηρούμενων τοίχων δεν ήταν δυνατή η χρήση της ξερολιθιάς για την πλήρωση των κενών. Τα σημεία αυτά ανακτίστηκαν με πέτρες και κονίαμα αποτελούμενο από ασβέστη, άσπρο και μαύρο τσιμέντο, τριμμένο κεραμίδι και άμμο. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στο ανατολικό τμήμα του νότιου τοίχου του περιβόλου του συγκροτήματος που ανακτίσθηκε με βάση παλαιότερες φωτογραφίες. Μεταξύ της πρώτης και δεύτερης από τα ανατολικά αντηρίδας του τοίχου αυτού, εντοπίστηκε άγνωστη ως σήμερα τοξωτή πύλη, πλ. 0,90 μ., που φράχθηκε από Ν. όταν κατασκευάστηκε ο δεύτερος τοίχος εξωτερικά του περιβόλου. Στο αρχικό οικοδομικό υλικό του νότιου τοίχου του περιβόλου περιλαμβάνονταν πολλά θραύσματα μαρμάρινων οικοδομικών μελών (κιονίσκοι και κιονόκρανα). Όλοι οι κτισμένοι με κονίαμα τοίχοι αρμολογήθηκαν προκειμένου να προστατευτούν από την εισροή νερών. Αρμολογήματα έγιναν ακόμη στους δύο στυλοβάτες του δεύτερου ναού, στην αψίδα του Ιερού του δεύτερου ναού και στην ορθογώνια κατασκευή στα δυτικά του ναού, ερμηνευθείσα παλαιότερα ως αντηρίδα, ενώ στην περιοχή του νάρθηκα συντηρήθηκε, στα σημεία που είχε διαλυθεί, το παλιό αρμολόγημα. Στους υπόλοιπους τοίχους του ναού στερεώθηκαν με την προσθήκη κονιάματος οι πέτρες εκείνες που είχαν αποκολληθεί. Στο δεύτερο ναό αποκαταστάθηκαν οι στάθμες των δαπέδων στο βόρειο

57. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών των ετών 1983-1988 δημοσιεύονται στο Σ. Κίσσας, Η ανασκαφή στην Κολχίδα Κιλκίς, *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 208-217, και σε ενημερωτικό φυλλάδιο για το χώρο που τυπώθηκε το καλοκαίρι του 1985 με τη χορηγία του Δήμου Κιλκίς.



Σχέδ. 41. Κολχίδα. Νότιος λόφος. Κάτοψη και τομές του εκκλησιαστικού συγκροτήματος.

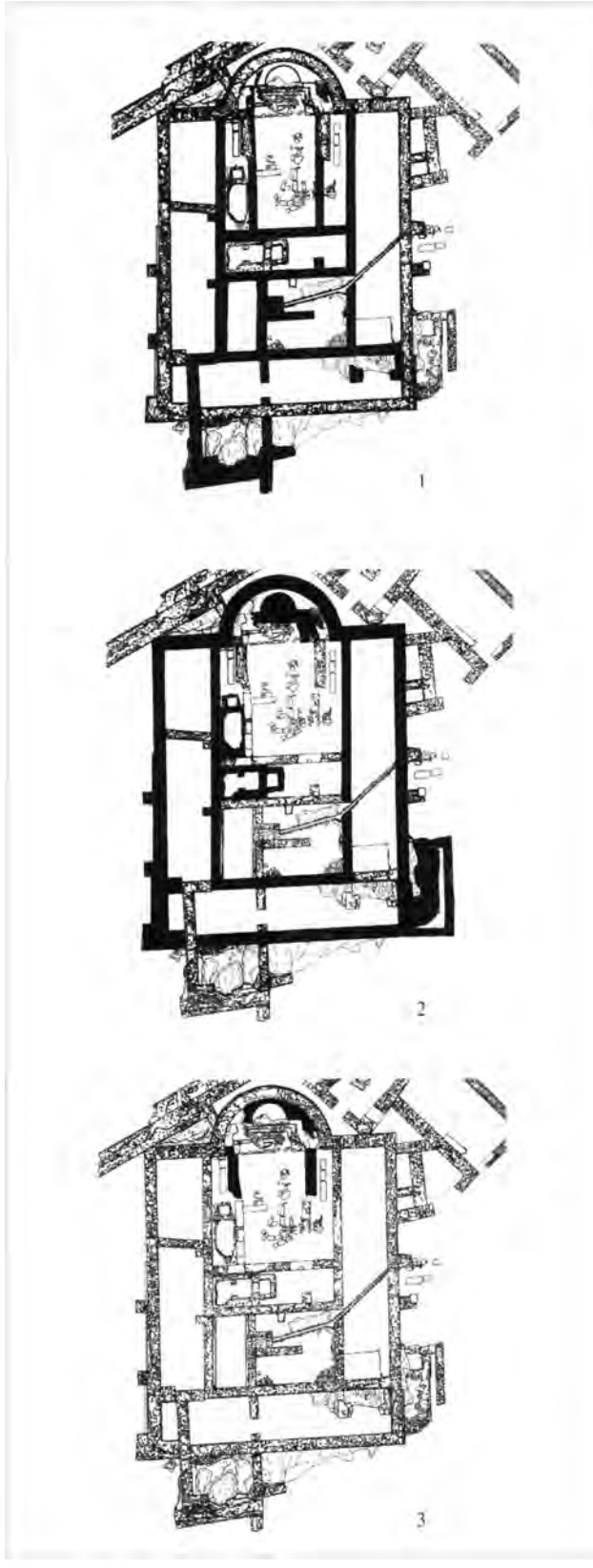
τμήμα του Ιερού Βήματος και στα δυτικά της σολέας, όπου οι πλάκες αφαιρέθηκαν και επανατοποθετήθηκαν οριζόντιες, αφού προηγουμένως ερευνήθηκε ο χώρος κάτω από αυτές. Τότε αποκαλύφθηκε μαρμάρινη θρανσμένη βάση κίονα και θραύσμα μαρμάρινου θωρακίου. Δίπλα στο νότιο στυλοβάτη του πρώτου ναού αποκαταστάθηκε το πλινθόστρωτο δάπεδο που είχε υποστεί καθίζηση.

Η κορυφή του λόφου της Ζωοδόχου Πηγής αποψιλώθηκε και διαμορφώθηκε ο περιβάλλων χώρος με απομάκρυνση των λίθων και στήσιμό τους σε βωμούς και επιχωμάτωση των λάκκων των λαθρανασκαφών.

Στο μεταξύ των δύο λόφων δρόμο ήταν ορατά ίχνη τοίχων και πιθαριών. Εδώ διεξήχθησαν εργασίες καθαρισμού και αποκάλυψης της άνω επιφάνειάς τους.

Επίσης αντιμετωπίστηκαν ζητήματα που αφορούσαν στην πρόσβαση στον αρχαιολογικό χώρο (τοποθέτηση νέων οδικών πινακίδων), στην περίφραξη του νότιου λόφου (συντήρηση της υπάρχουσας περίφραξης), στον ευπρεπισμό του τρόπου εισόδου και ανόδου στο νότιο λόφο (απομάκρυνση ομβρίων, καθαρισμοί και διαμορφώσεις του μονοπατιού).

Συντήρηση τοιχογραφιών: 1) Νότιος λόφος: Σε στερεω-



Σχέδ. 42. Κολχίδα. Νότιος λόφος. Οι τρεις επάλληλες φάσεις του ναού.

μένες ήδη από την εποχή της αποκάλυψής τους τοιχογραφίες ανανεώθηκαν τα στεφανώματα. Κατά τους καθαρισμούς εντοπίστηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών και στην αψίδα του δεύτερου ναού, που στερεώθηκαν με στεφανώματα. Η αποχωμάτωση δίπλα στο βόρειο τοίχο του τρίτου ναού αποκάλυψε τοιχογραφίες που μμούνται ορθομαρμάρωση, στις οποίες επίσης έγιναν στεφανώματα. Το παλαιό φθαρμένο στέγαστρο της αψίδας για προστασία των τοιχογραφιών αντικαταστάθηκε με νέο.

2) Σπήλαιο Ζωοδόχου Πηγής: Τη συντήρηση των τοιχογραφιών του σπηλαίου ανέλαβε η συντηρήτρια Α. Στεφάνου. Αρχικά έγινε απεντόμωση, μυοκτονία και απολύμανση του χώρου και στη συνέχεια οι τοιχογραφίες καθαρίστηκαν με νυστέρι από τους μύκητες που είχαν συσσωρευτεί στην επφάνειά τους. Ακολούθως επιστρώθηκαν με κατάλληλο υλικό που βοηθά στη διατήρησή τους. Οι τοιχογραφίες αποτυπώθηκαν φωτογραφικά και σχεδιαστικά. Η παλαιά συμπαγής πόρτα του σπηλαίου αντικαταστάθηκε από άλλη, που επιτρέπει τον καλύτερο εξαερισμό του χώρου.

Ανασκαφικές εργασίες: Α. Νότιος Λόφος (ΚΚολ 2/04) (Σχέδ. 41-42):

1. Οι ναοί: Οι απαραίτητες εκτεταμένες αποχωματώσεις που έγιναν για την εξομάλυνση του εδάφους οδήγησαν στην αποκάλυψη νέων άγνωστων δεδομένων: α) Νότια των επάλληλων ναών αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος, πάχ. 1,80 και σωζ. μήκ. 3 μ., κάθετος στο δυτικό τοίχο του περιβόλου. β) Στο βόρειο ήμισυ του κεντρικού κλίτους του δεύτερου ναού εμφανίστηκε τοίχος, πλ. 0,55 μ., που ξεκινούσε από το δυτικό τοίχο του πρώτου ναού και συνέχιζε την πορεία του προς τα ανατολικά περνώντας κάτω από το βόρειο τοίχο του τρίτου ναού. γ) Επειδή ο πρώτος ναός σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο των φάσεων[58] είχε ως αψίδα τη μεγάλη αψίδα του δεύτερου ναού, πράγμα ακατανόητο λόγω μεγέθους και αναλογιών, προχωρήσαμε σε έρευνα στο πάχος της αψίδας αυτής, εκεί όπου παλαιά λαθρανασκαφή την είχε καταστρέψει. Πράγματι αποκαλύφθηκε η συνέχεια του παραπάνω τοίχου (β) και η γένεση μιας μικρότερης άγνωστης αψίδας. Έτσι η μεγάλη εξωτερική αψίδα αποδείχθηκε ότι ανήκει αποκλειστικά στο δεύτερο ναό. Σύγχρονό της είναι το πειόσχημο σύνθρονο. Η μικρότερη εσωτερική αψίδα ανήκε στον τρίτο ναό, πιθανώς μονόχωρο ναΰδριο. Ο συνδυασμός των παραπάνω στοιχείων (β) και (γ) οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο πρώτος ναός δεν ήταν μονόχωρος, όπως εθεωρείτο[59] αλλά μία μικρή τρίκλιτη βασιλική. Οι εξωτερικοί τοίχοι του ναού αυτού όντως συμπίπτουν με τους στυλοβάτες της μεγάλης

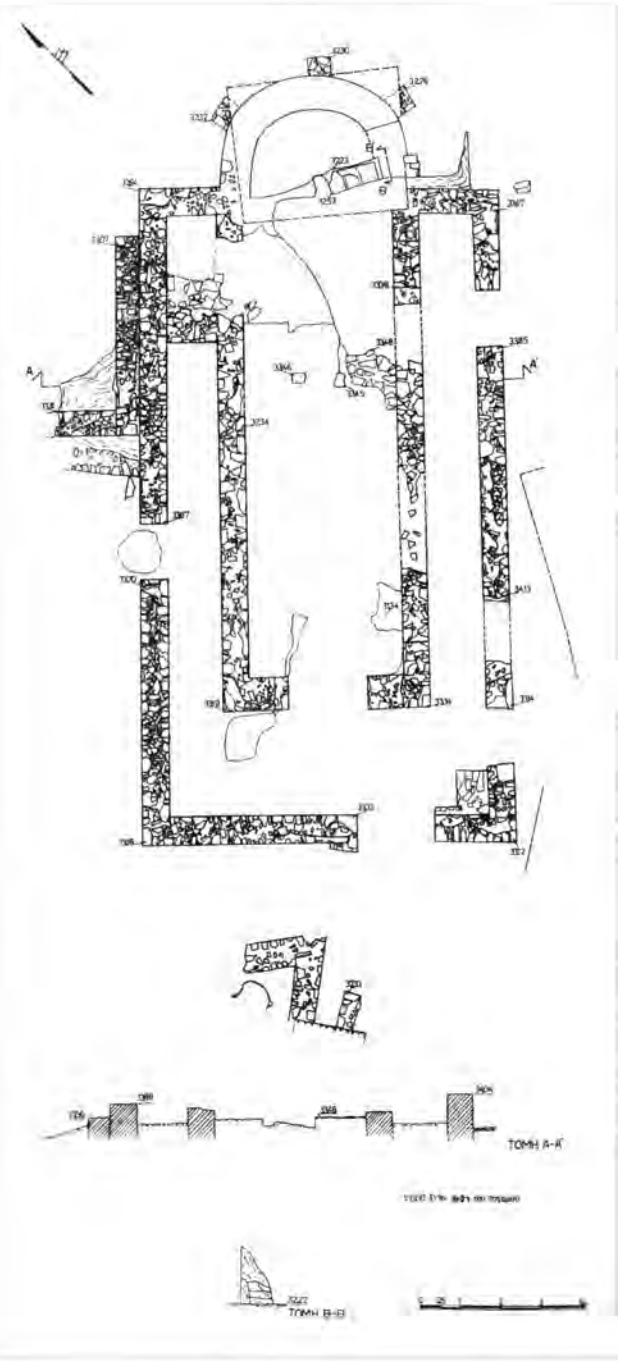
58. Κίσσας, ό.π. (υποσημ. 57).
59. Ό.π., σ. 209.

βασιλικής, όπως είχε και τότε παρατηρηθεί[60]. Κατά τα λοιπά επιβεβαιώθηκε η διαδοχή των φάσεων, εκτός από τον ορθογώνιο χώρο στα βορειοδυτικά, ο οποίος είχε θεωρηθεί ως μεγάλη αντηρίδα για την υποστήριξη του δεύτερου ναού, όμως είναι πιθανότερο να πρόκειται για πύργο που είχε ενσωματώσει το βράχο κατά τη θεμελίωσή του. Η χρονολόγηση των φάσεων δεν ελέγχθηκε κατά τη διάρκεια της φετινής εργασίας γιατί, ελλείψει ημερολογίου και έκθεσης ανασκαφής, που δεν είχαν κατατεθεί στην Υπηρεσία, δεν είναι δυνατή η απόδοση κινητών ευρημάτων της παλαιάς ανασκαφής σε επιμέρους χώρους και ανασκαφικά στρώματα.

Οι αποχωματώσεις που έγιναν και στους δύο καμαροσκεπείς τάφους εντός του κεντρικού κλίτους του δεύτερου ναού απέδωσαν στον ανατολικό τάφο μόνο λίγη κεραμική και σπαράγματα τοιχογραφιών. Ο δυτικός, με προσανατολισμό Β.-Ν., προέκυψε ότι δεν είχε ερευνηθεί στην πρώτη φάση των ανασκαφών διότι η αποχωμάτωσή του απέδωσε αναμεμιγμένη και όχι διαστρωματωμένη αρκετή κεραμική παλαιοχριστιανικών έως οθωμανικών χρόνων, σπαράγματα τοιχογραφιών και θραύσματα μαρμάρινων μελών. Ο δεύτερος αυτός τάφος έχει εσωτερικές διαστάσεις 5,38×4,40 μ. και χωρίζεται με την παρεμβολή δύο αντηρίδων, μήκ. 1,40 και πάχ. 1 μ., σε δύο ίσα διαμερίσματα, διαστ. 2,20×4,40 μ.

Εν συνόψει, από τις πρόσφατες έρευνες προέκυψε ότι ο πρώτος χριστιανικός ναός στο χώρο ήταν μία μικρή τρίκλιτη βασιλική, διαστ. 14×10 μ., που επεκτάθηκε και μετασκευάστηκε στα χρόνια του Ιουστινιανού σε μεγάλη τρίκλιτη βασιλική με διαστάσεις 23×18,20 μ. Μετά την καταστροφή και της δεύτερης βασιλικής η λατρεία περιορίστηκε σε ένα μονόχωρο ναΐσκο που κατασκευάστηκε στο κεντρικό κλίτος της, πιθανώς το 10ο αιώνα. Από την εσωτερική διακόσμηση του ναΐσκου βρέθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών, που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 12ου αιώνα.

2. Το νεκροταφείο: Οι αποχωματώσεις στους υπόλοιπους χώρους του συγκροτήματος αποκάλυψαν αρκετούς τάφους: στο νάρθηκα του πρώτου ναού εντοπίστηκε μία ακτέριστη ελεύθερη ταφή (τάφος 1/04), η οποία είχε καταστρέψει τμήμα του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα. Στο χώρο βόρεια του νοτιοδυτικού διαμερίσματος του περιβόλου είχε εντοπιστεί ήδη στις εργασίες του 1991 επιχρισμένη επιφάνεια, διαστ. 2,20×1,50 μ., η οποία είχε θεωρηθεί δάπεδο εργασίας. Στα χρόνια που μεσολάβησαν, η κατασκευή τράβηξε το ενδιαφέρον των λαθρανασκαφέων και αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για έναν καμαροσκεπή τάφο (τάφος 2/04), που βρέθηκε κενός. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 2,45×0,86 μ. και ύψος από το δάπεδο μέχρι το κλειδί της καμάρας 1,65 μ. Το δάπεδο είναι επιχρισμένο με σκληρό ασβεστοκονίαμα και στους τοίχους υπάρχουν χαράξεις με μυστρί που σχηματίζουν τρίγωνα. Η κάθοδος γινόταν με δύο πέτρες που εξέχουν από το βόρειο και το νότιο τοίχο. Η είσοδος του τάφου βρίσκεται ανατολικά και καλυπτόταν από αρχαιότερη



Σχέδ. 43. Κολχίδα. Λόφος Ζωοδόχου Πηγής. Κάτοψη και τομές του ναού.

60. Ό.π., σ. 210.

επιτύμβια στήλη σε β΄χρήση, που εικονίζει ιππέα που προχωρά προς ένα βωμό, πίσω από τον οποίο υπάρχει ένα δέντρο όπου αναρριχάται ένα φίδι. Τον ακολουθεί πεζός που κρατά δύο δόρατα και έναν αμφορέα. Στα νότια του νότιου τοίχου του περιβόλου ανοίχθηκε τάφρος, βάθ. και πλ. 1 μ., για την ανακούφιση του τοίχου από τις ωθήσεις των χωμάτων της πλαγιάς και τότε εντοπίστηκαν δύο καλυβίτες τάφοι (αριθ. 3 και 4) με προσανατολισμό Α.-Δ. που περιείχαν τις ταφές ισάριθμων βρεφών. Ο τάφος 3/04 απείχε 4 μ. από το δυτικό πέρας του τοίχου και 0,92 μ. από αυτόν. Είχε διαστάσεις 1×0,45 μ. και ήταν ακτέριστος. Ο τάφος 4/04 εντοπίστηκε σε επαφή με τον τοίχο του περιβόλου και σε απόσταση 13,20 μ. από το δυτικό πέρας του τοίχου και είχε διαστάσεις 0,80×0,41 μ. Ως κτέρισμα είχε τοποθετηθεί ένα θαλασσινό όστρεο με οπή ανάρτησης. Άλλη μία ακτέριστη ταφή εντοπίστηκε κατά την αποχωμάτωση του χώρου που βρίσκεται στα δυτικά του ληνού (τάφος 5/04). Πρόκειται για λακκοειδή τάφο με τοιχώματα επενδεδυμένα με πλίνθους. Περιείχε έναν ανδρικό σκελετό με προσανατολισμό προς τα ανατολικά. Η αποχωμάτωση στο χώρο βόρεια του νότιου τοίχου του περιβόλου έφερε στο φως άλλους δύο τάφους λαξευμένους στο βράχο: ο τάφος 6/04 έχει διαστάσεις 1,25×0,35 μ. και κάλυψη με δύο στρωτήρες ώστε εξωτερικά να έχει τη μορφή καλυβίτη. Απέχει 5,30 μ. από το βόρειο μέτωπο του τοίχου και 4 μ. από το δυτικό τοίχο του παρακείμενου πιθεώνα. Ο νεκρός, μάλλον έφηβη, είχε προσανατολισμό προς Β., ενώ στα πόδια του βρέθηκε μικρό χυτρόσχημο αγγείο. Ο τάφος 7/04 καλυπτόταν από επτά μεγάλες πλακαρές πέτρες. Οι διαστάσεις του είναι 2,20×0,40 μ. και απέχει 5,20 μ. από το βόρειο μέτωπο του τοίχου και 6,60 μ. από το δυτικό τοίχο του πιθεώνα. Περιείχε μία γυναικεία ταφή με προσανατολισμό προς τα βορειοανατολικά και μέσα σε αυτόν βρέθηκαν ένα θραύσμα πινακίου στα πόδια και ένας χάλκινος κρίκος στο στήθος της νεκρής.

Β. Λόφος Ζωοδόχου Πηγής (ΚΚολ1/04) (Σχέδ. 43): Ήδη από τη δεκαετία του 1980 διακρίνονταν εδώ τα ερείπια ενός ναού, που ερευνήθηκε για πρώτη φορά φέτος. Είναι τρίκλιτος με εξωτερικές διαστάσεις 15,60×9,15 μ., και θεμελιώνεται απευθείας πάνω στο βράχο. Το πλάτος των πλάγιων κλιτών είναι 1,30 μ., του κεντρικού 3,80 μ. και του νάρθηκα 2,50 μ. Κοντά στα δύο πέρατα του νότιου στυλοβάτη υπάρχουν δύο αρμοί που οδηγούν στην υπόθεση ότι ο ναός ήταν αρχικά κιονοστήρικτος και ο στυλοβάτης υπερυψώθηκε σε κάποια μεταγενέστερη επισκευή. Επάνω στην ενισχυμένη με τρεις αντηρίδες αψίδα του ναού έχει κατασκευαστεί τα τελευταία χρόνια ένας σύγχρονος ναΐσκος αφιερωμένος στον Άγιο Ιωάννη. Ο ναός είναι χτισμένος με αδρά λαξευμένες ντόπιες πράσινες πέτρες με ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ όλοι σχεδόν οι τοίχοι του έχουν πάχος 0,65 μ. Έχει τέσσερις εισόδους: μία στο μέσον της βόρειας πλευράς, μία έκκεντρα τοποθετημένη στα δυτικά και δύο στη νότια πλευρά. Η ύπαρξη δύο εισόδων στην πλευρά αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι προς τα εκεί εκτείνεται η μεγαλύτερη επιφάνεια του λόφου και συνεπώς από εκεί προσερχόταν ο μεγαλύτερος αριθμός του εκκλησιάσματος. Το δάπεδο του κεντρικού χώρου ήταν επενδεδυμένο με σχιστόπλακες και τμήματά του σώθηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του κεντρικού κλίτους και στο ανατολικό πέρας του βόρειου κλίτους. Στο κεντρικό κλίτος επίσης υπάρχουν δύο τετράγωνοι τόρμοι σκαλισμένοι στο βράχο, πιθανώς βάσεις των δύο δυτικών στηριγμάτων της σολέας. Το δάπεδο της κόγχης βρίσκεται 1,25 μ. χαμηλότερα από το δάπεδο του Ιερού Βήματος. Στην κόγχη οδηγούνταν με σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο. Προσπάθεια να ερμηνευθεί η ιδιοτροπία αυτή οδήγησε σε έρευνα στα δυτικά του ναού, ώστε να διαπιστωθεί αν προηγούμενο του ναού κτίσμα που ενδεχομένως υπήρχε εκεί εμπόδιζε τη μετακίνηση του ναού προς τα δυτικά. Πράγματι ανευρέθη σε απόσταση 2,22 μ. από το ναό δωμάτιο με πίθο, όμως δεν είναι δυνατός για την ώρα ο χρονικός συσχετισμός του με το ναό. Μέσα και γύρω από το ναό υπάρχουν και κάποιοι μικροί, πιθανώς μεταγενέστεροι, τοίχοι με λάσπη ως συνδετικό υλικό.

Ο βράχος στον οποίο εδράζεται ο ναός φέρει ίχνη από προγενέστερες χρήσεις: υπάρχουν τρεις βαθιές τρύπες διαμ. άνω του 1 μ., που πιθανώς χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκέντρωση νερού πριν από την κατασκευή του ναού. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί το σκαλισμένο στο βράχο αυλάκι που οδηγεί στην τρίτη τρύπα και το οποίο φράχθηκε όταν κατασκευάστηκε η παραστάδα που χωρίζει το κεντρικό κλίτος από το νάρθηκα.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ήταν κυρίως όστρακα αγγείων. Βρέθηκαν επίσης τεμάχιο από επιστύλιο τέμπλου, τρία θραύσματα αρράβδωτων κιόνων, ένα θραύσμα κιονίσκου, δύο κιονόκρανα αμφικιονίσκου και μία βάση αμφικιονίσκου παραθύρου, ένα θραύσμα θωρακίου, ένας χειρόμυλος και ένα χάλκινο νόμισμα. Το τελευταίο, ένα οκτανούμμιο Ιουστινιανού κοπής, 527-562 από το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης, βρέθηκε στην ανατολική είσοδο του νότιου τοίχου και είναι η μοναδική χρονολογική ένδειξη που υπάρχει μέχρι στιγμής.

Γ. Ο Δρόμος μεταξύ των δύο λόφων: Κατά μήκος του δρόμου αποκαλύφθηκαν δύο χώροι, οι οποίοι ορίζονται από τοίχους, πάχ. 0,65 μ., με ασβεστοκονίαμα και απέχουν μεταξύ τους 1,90 μ. Ο βόρειος έχει πλάτος 5,85 μ. και ο νότιος 5,75 μ. Στο βόρειο υπάρχουν δύο πιθάρια, διαμ. 1 και 0,75 μ. Άλλο ένα πιθάρι βρισκόταν πεσμένο στη βορειοδυτική γωνία του νότιου χώρου. Δίπλα του βρέθηκε θραύσμα πήλινου λυχναριού. Στην επιφάνεια του δρόμου βρέθηκε νόμισμα κοπής 388-393, νομισματοκοπείου Ακυληίας.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ

2001

Στο τέλος του 2000 συνταξιοδοτήθηκε η Διευθύντρια του Μουσείου Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, συμπληρώνοντας τριάντα έξι χρόνια ευδόκιμης δράσης στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Τα τελευταία είκοσι τέσσερα χρόνια της θητείας της, από το 1976 και εξής, τα υπηρέτησε ως Προϊσταμένη στην 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και η παρουσία της υπήρξε καθοριστική για την ανάπτυξη της Εφορείας διότι, παράλληλα με το εξαιρετικά δυσχερές και σε μεγάλη κλίμακα έργο της αναστήλωσης των μνημείων της Θεσσαλονίκης μετά τους σεισμούς του 1978 που ανέλαβε, προώθησε αποφασιστικά και τη δραστηριοποίηση της Εφορείας στον τομέα των μουσείων και των εκθέσεων. Η δράση αυτή κορυφώθηκε με δύο μείζονος σημασίας έργα: τη μετατροπή του Λευκού Πύργου σε εκθεσιακό χώρο, ο οποίος φιλοξένησε, από το 1985 και έως τα τέλη της δεκαετίας του 1990, την έκθεση «Θεσσαλονίκη. Ιστορία και Τέχνη», και την ίδρυση και λειτουργία, από το 1994, του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού.

Από την αποχώρηση της Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου και έως τον Ιούνιο του 2001 προσωρινά καθήκοντα Διευθυντού άσκησε η υπογράφουσα, οπότε και τοποθετήθηκε στη Διεύθυνση του Μουσείου μετά την προαγωγή της στο βαθμό του Διευθυντού.

Και κατά το 2001 το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού λειτουργώντας, κατά τους καταστατικούς του στόχους, ως κέντρο έρευνας και προβολής του βυζαντινού πολιτισμού εγκαινίασε δύο νέες αίθουσες της μόνιμης έκθεσης, τρεις περιοδικές εκθέσεις, μία εκ των οποίων κατέλαβε ολόκληρο τον Λευκό Πύργο, και ταυτόχρονα άρχισε την οργάνωση μιας ακόμη μόνιμης έκθεσης. Παράλληλα, λειτουργώντας ως πολυδύναμο κέντρο πολιτισμού σε σύνδεση με την κοινωνία, ανέπτυξε ποικίλη δραστηριότητα με εκπαιδευτικά προγράμματα, διαλέξεις, εκδόσεις, μουσικές εκδηλώσεις κ.ά.[1].

ΜΟΝΙΜΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Στις 27 Μαΐου 2001 εγκαινιάστηκαν από τον Υπουργό Πολιτισμού Καθηγητή κ. Ευάγγελο Βενιζέλο δύο ακόμη αίθουσες της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου, η 8η και η 9η. Παρουσιάζονται σε αυτές μέρος των δύο μεγάλων ιδιωτικών συλλογών, του Δημητρίου Οικονομόπουλου και της Ντόρης Παπαστράτου, που δωρίθηκαν το 1987 και το 1994 αντίστοιχα.

Από τα 1440 έργα της Συλλογής Δημητρίου Οικονομόπουλου επιλέχθηκαν για την έκθεση, ορισμένα αντιπροσωπευτικά του κάθε είδους, όπως νομίσματα, κεραμικά, έργα εκκλησιαστικής μεταλλοτεχνίας και εκκλησιαστικά έγγραφα. Έμφαση δόθηκε στις εικόνες, οι οποίες αποτελούν άλλωστε και τον κύριο όγκο της Συλλογής. Εκτίθενται 147, οι οποίες, λόγω της θεματολογικής ποικιλίας τους, του ευρέως χρονολογικού φάσματος που καλύπτουν, από τα τέλη του 14ου έως και το 19ο αιώνα, και της ένταξής τους σε διάφορες ζωγραφικές σχολές, προκρίθηκε να παρουσιαστούν είτε κατά κατηγορίες εικόνων – όπως εικόνες τέμπλου ή ιδιωτικής ευλάβειας – ή κατά εικονογραφικά θέματα (Πίν. 89 α). Με τον τελευταίο τρόπο δίνεται η δυνατότητα στον προσεκτικό θεατή να αντιληφθεί το χειρισμό και την απόδοση του ίδιου εικονογραφικού θέματος από διαφορετικές εποχές και ζωγραφικές σχολές.

Τη Συλλογή της Ντόρης Παπαστράτου χαρακτηρίζει ειδολογική ομοιογένεια. Από τα 198 χαρακτικά της Συλλογής επιλέχθηκαν 29 τα οποία αντιπροσωπεύουν όλους τους κύριους τόπους εκτύπωσης ελληνικών θρησκευτικών χαρακτικών: τη Lviv (Λεόπολη) της Ουκρανίας, τη Βενετία, τη Βιέννη, την Κωνσταντινούπολη και το Άγιο Όρος (Πίν. 89 β). Ορισμένα από τα χαρακτικά που παρουσιάζονται στην έκθεση είναι πολύτιμα διότι είναι τα μοναδικά αντίτυπα που διασώθηκαν.

Ταυτόχρονα ξεκίνησαν οι εργασίες οργάνωσης της επόμενης μόνιμης έκθεσης η οποία θα αφορά στους τελευταίους αιώνες ζωής της αυτοκρατορίας (13ος-15ος αι.). Η έκθεση θα πρέπει να ολοκληρωθεί το Φεβρουάριο του 2002, βάση της σύμβασης δωρεάς ποσού 200.000.000 δρχ. που υπέγραψε το Μάιο του 2001 το Μουσείο με την εταιρεία «CARREFOUR-ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.», η οποία χρηματοδότησε την οργάνωση της έκθεσης και τη συντήρηση των εκθεμάτων.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Παράλληλα με τις μόνιμες εκθέσεις το Μουσείο κατά το 2001 ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα και στον τομέα

1. Βλ. *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 8 (2001), σ. 4 κ.ε.

των περιοδικών εκθέσεων οργανώνοντας τρεις εκθέσεις, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Τορόντο οργανώθηκε έκθεση υπό τον τίτλο «Orthodox Religious Engravings 18th-20th Centuries», με χαρακτικά από τη Συλλογή της Ντόρης Παπαστράτου. Στην έκθεση – η οποία απευθύνθηκε όχι μόνο στην ακαδημαϊκή κοινότητα του Τορόντο αλλά και στους ομογενείς και στους λοιπούς ορθοδόξους διαφόρων εθνοτήτων του Καναδά – παρουσιάστηκαν 47 χαρακτικά που απεικονίζουν μεγάλα, πανορθόδοξης εμβέλειας, μοναστήρια και προσκυνήματα. Η έκθεση παρουσιάστηκε στο Art Centre του Πανεπιστημίου του Τορόντο από τις 6 Μαρτίου έως τις 31 Μαΐου 2001 και ο κατάλογός της εκτυπώθηκε με τη γενναιόδωρη χορηγία των Μ. και Δ. Ηλιάδη, θυγατέρων της αείμνηστης Ντόρης Παπαστράτου.

Η έκθεση «Συλλογή Γεωργίου Τσολοζίδη. Το Βυζάντιο με τη ματιά ενός συλλέκτη» οργανώθηκε στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου από τις 29 Ιουνίου έως τις 31 Δεκεμβρίου 2001. Τα 242 έργα της Συλλογής, που εκτέθηκαν, απηχούν την πρόσληψη του βυζαντινού πολιτισμού όχι από την πλευρά του ειδικού αλλά από την πλευρά του συλλέκτη, πράγμα που γίνεται αντιληπτό μέσα από τις συλλεκτικές του επιλογές. Τα έργα, κατανεμημένα ανάλογα με τη χρήση τους σε δύο μεγάλες ενότητες, «εικονογράφησαν» δύο θεμελιώδεις εκδηλώσεις του βίου του βυζαντινού ανθρώπου, τη λατρευτική ζωή – δημόσια και ιδιωτική – και την καθημερινότητά του στο σπίτι και στην αγορά. Ο καλαίσθητος κατάλογος της έκθεσης εκδόθηκε από το ΤΑΠ.

Εκτός των περιοδικών εκθέσεων που οργάνωσε το ίδιο το Μουσείο μετείχε με αποστολή έργων από τις συλλογές του στις ακόλουθες εκθέσεις: α) «Deomene. L'immagine dell'orante fra Oriente e Occidente» που οργανώθηκε από την Αρχιεπισκοπή της Ραβέννας στο Museo Nazionale της πόλης από 25 Μαρτίου έως 24 Ιουνίου 2001. β) «Μυστήριον Μέγα και Παράδοξον» που οργανώθηκε από την Εκκλησία της Ελλάδος και το Υπουργείο Πολιτισμού στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών από 28 Μαΐου έως 31 Ιουλίου 2001. Το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου συνέταξε, για τους καταλόγους των ανωτέρω εκθέσεων, τα σχετικά λήμματα των αρχαιολογικών αντικειμένων που δανείστηκαν.

Αν και οι εκθέσεις που οργανώνει το Μουσείο αφορούν εξ ορισμού στον πολιτισμό ιστορικών περιόδων του παρελθόντος, ωστόσο επειδή η ουσία της τέχνης, ως αναζήτηση της αλήθειας και συνάμα αισθητική απόλαυση, διαπερνά όλες τις εποχές, για το λόγο αυτό το Μουσείο φιλοξένησε και το 2001 στους αίθριους χώρους του έργα σύγχρονων δημιουργών, συνεχίζοντας την πολιτική που ξεκίνησε από την αρχή της λειτουργίας του. Παρουσιάστηκε η έκθεση «Πύλες» με έργα μνημειακής γλυπτικής του Γ. Τσάρα. Η έκθεση διήρκεσε από τον Ιούνιο έως τον Οκτώβριο του 2001.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ

Περιοδική Έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο»

Στο πλαίσιο της σπονδυλωτής έκθεσης «Ώρες Βυζαντίου. Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο» που πραγματοποιήθηκε από τη Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων στον Μυστρά, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού οργάνωσε στον Λευκό Πύργο από τον Οκτώβριο του 2001 έως το Μάιο του 2002 την έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο». Παρουσιάστηκαν 900 περίπου αντικείμενα από μουσεία, συλλογές και πρόσφατες ανασκαφές στην Ελλάδα καθώς επίσης και 35 σπάνια έργα από μουσεία και συλλογές του εξωτερικού. Η έκθεση κινήθηκε σε τρεις θεματικούς άξονες: «Η ζωή στην πόλη και στην ύπαιθρο», «Η ζωή στο σπίτι» και «Κοιμητήρια, ταφές και ταφικά έθιμα».

Στο πλαίσιο πραγμάτευσης του θέματος «Η ζωή στην πόλη και στην ύπαιθρο», αναπτύχθηκαν οι εξής ενότητες: επαγγελματικές δραστηριότητες στην πόλη, δραστηριότητες στην ύπαιθρο, δραστηριότητες στη θάλασσα, ταξίδια και προσκυνήματα, πανηγύρια και θεάματα, οι διαδρομές του νερού. Χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από επιτύμβιες επιγραφές με αναφορές σε διάφορα επαγγέλματα, καθώς και ανασκαφικά τεκμήρια για εργαστήρια κεραμικής και γυαλιού. Παρουσιάστηκαν επίσης ανασκαφικά ευρήματα, όπως γεωργικά και κτηνοτροφικά εργαλεία, και ευρήματα που σχετίζονται με την αλιεία, τα ταξίδια, το εμπόριο και την ψυχαγωγία.

Στο πλαίσιο του θέματος «Η ζωή στο σπίτι» τεκμηριώθηκαν οι ενότητες: το σπίτι και ο εξοπλισμός του, η ένδυση και ο καλλωπισμός, ο γάμος, η μητρότητα και το παιδί, η «ιδιωτική λατρεία». Χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα οικιακά σκεύη, μαγειρικά, επιτραπέζια και αποθηκευτικά, υπολείμματα ενδυμάτων και εξαρτημάτων ενδυμασίας, κοσμήματα και σκεύη ψιμυθίων, στέφανα γάμου, παιδικά παιχνίδια και άλλα αντικείμενα που σχετίζονται με τα γαμήλια έθιμα, το γάμο, τη μητέρα και το παιδί, όπως επίσης εικόνες, εικονίδια φυλακτά και σταυροί, τα οποία θεράπευσαν ανάγκες «ιδιωτικής» λατρείας αλλά και εξαρτήσεις από δεισιδαιμονίες.

Το θέμα «Κοιμητήρια, ταφές και ταφικά έθιμα» εξέτασε, μέσα από τα ανασκαφικά ευρήματα και τις ανασκαφικές μαρτυρίες, την τυπολογία των ταφών, τις επιτύμβιες επιγραφές και τα ταφικά έθιμα.

Πλούσιο πληροφοριακό υλικό και συναφής εικονογράφηση βοήθησαν στην κατανόηση των αυθεντικών εκθεμάτων και την καλύτερη τεκμηρίωση των επιμέρους ενοτήτων.

Η έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο» συγκέντρωσε μεγάλο ενδιαφέρον και υψηλό αριθμό επισκεπτών, βοήθησε στη γνωριμία του απλού ανθρώπου του βυζαντινού κόσμου μέσα από τις επαγγελματικές του δραστηριότητες και τις οικιακές και ιδιωτικές του ασχολίες. Συνέβαλε έτσι στην απομάκρυνση από εντυπώσεις και στερεότυπα που ταυτίζουν το Βυζάντιο με τη θρησκευτική τέχνη και μόνο.

Για την έκθεση κυκλοφόρησε ογκώδης κατάλογος 599 σελίδων στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, όπου παρουσιάζονται όλα τα εκθέματα με έγχρωμες φωτογραφίες συνοδευόμενα από εκτενή λήμματα. Επιπλέον, εισαγωγικά κείμενα, γραμμένα από διακεκριμένους ειδικούς επιστήμονες, συνέβαλαν στην καλύτερη κατανόηση των επιμέρους ενοτήτων, ενώ μικρά σημειώματα προηγήθηκαν όπου κρίθηκε σκόπιμο για τη βελτίωση της οργάνωσης του υλικού.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

Στο πλαίσιο της έκθεσης «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο» στις 4 Νοεμβρίου 2001 στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού οργανώθηκε ημερίδα με θέμα «Περί της διατροφής στο Βυζάντιο», η οποία εξέτασε διάφορες πτυχές και παραμέτρους της διατροφής των βυζαντινών από αρχαιολογική, ιστορική, ανθρωπολογική και κοινωνική σκοπιά. Έλαβαν μέρος ειδικοί επιστήμονες από την Ελλάδα και το εξωτερικό εξετάζοντας τα εξής θέματα: «Η διατροφή των Βυζαντινών: τι λένε οι γραπτές πηγές» (J. Koder), «Le valeur merchande des produits alimentaires à Byzance» (J.-C. Cheynet), «Τρώγοντας και πίνοντας εκτός σπιτιού» (E. Kislinger), «Οι τροφικές δηλητηριάσεις στο Βυζάντιο» (Η. Αναγνωστάκης), «Μαγειρικά και επιτραπέζια σκεύη στο Βυζάντιο» (Χ. Μπακιρτζής και Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή), «A fruit store and an aviary: images of food in Byzantine churches» (H. Maguire), «...και ραπανάκια για την όρεξη» (Τ. Παπαμαστοράκης και Η. Αναγνωστάκης), «Βυζαντινά μαγειρέματα εξ αποστάσεως: μια ανθρωπολογική ματιά χωρίς λάδι, χωρίς ξύδι» (Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου).

Μετά το τέλος της ημερίδας στο χώρο υποδοχής του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού παρατέθηκε δείπνο με «βυζαντινά εδέσματα». Προϊόντα από παραδοσιακές καλλιέργειες μαγειρεύτηκαν από τη μαγείρισσα συγγραφέα Ε. Βουτσινά με τη βοήθεια πληροφοριών από τις πηγές.
Τα πρακτικά της ημερίδας με τίτλο «Βυζαντινών Διατροφή και μαγειρείαι» δημοσιεύθηκαν στις εκδόσεις του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων το Σεπτέμβριο του 2005.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Εκτός του καταλόγου της περιοδικής έκθεσης «Orthodox Religious Engravings 18th-20th Centuries», το Μουσείο εξέδωσε επίσης: το 8ο τεύχος του ετήσιου περιοδικού *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού*, τρία φυλλάδια για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της έκθεσης «Ώρες Βυζαντίου. Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο» και επιτραπέζιο ημερολόγιο του 2002 με θέματα από την εν λόγω έκθεση. Η έκδοση του ημερολογίου πραγματοποιήθηκε με χορηγία του Σωματείου των Φίλων του και την οικονομική υποστήριξη των εταιρειών «ARXITEX S.A.», «ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ-ΖΗΣΙΑΔΗΣ Α.Ε.», «HELEXPO», «Logismos», «tripani» και «ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΠΟΝ».

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Συνεχίστηκε το πρόγραμμα συνεργασίας με το Μουσείο Μεσαιωνικής Τέχνης της Κορυτσάς που αφορά στη συντήρηση 86 εικόνων του Μουσείου της Κορυτσάς και στην εκπαίδευση των Αλβανών συντηρητών που μετέχουν στη συντήρησή τους, η οποία πραγματοποιείται στα εργαστήρια του Μουσείου. Το πρόγραμμα στηρίζει οικονομικά το Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Τοιχογραφίες

Οι εργασίες με τις οποίες απασχολήθηκε το προσωπικό του εργαστηρίου συντήρησης τοιχογραφιών αφορούσαν κατά προτεραιότητα στο αρχαιολογικό υλικό το οποίο επρόκειτο να παρουσιαστεί στις προετοιμαζόμενες εκθέσεις του Μουσείου και κατόπιν σε αυτό το οποίο βρίσκεται στην αρχαιολογική αποθήκη.

Συγκεκριμένα, έγιναν εργασίες σε δύο τεμάχια αποτοιχισμένων τοιχογραφιών, οι οποίες προέρχονται από την ανασκαφή της Στοάς Χορτιάτη στη Θεσσαλονίκη και ανήκουν σε μια παλαιοχριστιανική και μια μεσοβυζαντινή κατοικία[2], και σε αποτοιχισμένη τοιχογραφία από παλαιοχριστιανικό τάφο, ο οποίος βρέθηκε σε οικόπεδο επί της οδού Αμπελώνων 115, επίσης στη Θεσσαλονίκη[3]. Όλα τοποθετήθηκαν στον Λευκό Πύργο, στην ενότητα για την κατοικία της έκθεσης «Ώρες Βυζαντίου. Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο». Συνεχίστηκαν επίσης οι

2. Βλ. σχετικά λήμματα στον κατάλογο *Ώρες Βυζαντίου. Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 2002, σ. 268 κ.ε., αριθ. 264 και 265.
3. Ό.π., σ. 538, αριθ. 736.

εργασίες συντήρησης των αποτοιχισμένων τοιχογραφιών από τη Μονή Βλατάδων και άρχισε η ανασυναρμολόγηση του τμήματος του ταφικού μνημείου από το ναό της Αγίας Σοφίας[4]. Τα παραπάνω πρόκειται να παρουσιαστούν στην υπό οργάνωση έκθεση για την παλαιολόγεια περίοδο.

Παράλληλα συνεχίστηκαν οι εργασίες σε αποτοιχισμένες τοιχογραφίες παλαιοχριστιανικών χρόνων άγνωστης προέλευσης, καθώς και σε τοιχογραφίες της ίδιας περιόδου που προέρχονται από τάφους οι οποίοι ανασκάφηκαν στα οικόπεδα επί των οδών Ρεγκούκου 16 και Πελειάδου 5 στη Θεσσαλονίκη[5].

Ψηφιδωτά

Το προσωπικό του εργαστηρίου συντήρησης ψηφιδωτών συνέχισε τις εργασίες στο αποσπασμένο ψηφιδωτό δάπεδο από την ανασκαφή παλαιοχριστιανικής κατοικίας που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο της οδού Αιόλου 21 στη Θεσσαλονίκη, στο οποίο, μεταξύ άλλων, απεικονίζονται προσωποποιήσεις μηνών, ανέμων και του ζωδιακού κύκλου. Τα τεμάχια με τις απεικονίσεις του μηνός Ιουνίου και του Νότου τοποθετήθηκαν στην έκθεση «Ώρες Βυζαντίου. Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο» στον Λευκό Πύργο[6].

Επίσης, έγινε έλεγχος του ψηφιδωτού δαπέδου της παλαιοχριστιανικής κατοικίας η οποία ανασκάφηκε σε οικόπεδο της οδού Χείρωνος 3-5 στη Θεσσαλονίκη και έχει τοποθετηθεί σε αίθριο χώρο του Μουσείου. Τέλος, έγινε έλεγχος και τακτοποίηση στην αποθήκη αποσπασμένων ψηφιδωτών από παλιές ανασκαφές.

Εικόνες

Ιδιαίτερο φόρτο εργασίας αντιμετώπισε κατά το έτος 2001 το εργαστήριο συντήρησης εικόνων λόγω της εντατικής προετοιμασίας μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου και για το λόγο αυτό ενισχύθηκε με επιπλέον προσωπικό, μέρος του οποίου αμείφθηκε από τη χορηγία της εταιρείας «CARREFOUR-ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.». Συντηρήθηκαν συνολικά 189 εικόνες. Ειδικότερα συντηρήθηκαν 72 εικόνες από τη Συλλογή του Δημητρίου Οικονομόπουλου, οι οποίες παρουσιάστηκαν στην οικεία μόνιμη έκθεση (Πίν. 90 α). Περιορισμένης κλίμακας εργασίες έγιναν σε 22 εικόνες της ιδιωτικής Συλλογής του Γεωργίου Τσολοζίδη προκειμένου να παρουσιαστούν με ασφάλεια στη σχετική περιοδική έκθεση. Από τη συλλογή του Μουσείου συντηρήθηκαν 74 εικόνες, οι οποίες πρόκειται να παρουσιαστούν στις προσεχείς μόνιμες εκθέσεις για την παλαιολόγεια (Πίν. 90 β) και τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Παράλληλα συνεχίστηκε η συντήρηση των εικόνων του Μουσείου Μεσαιωνικής Τέχνης της Κορυτσάς, η οποία πραγματοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος συνεργασίας των δύο μουσείων, καθώς και η επιμόρφωση των Αλβανών συντηρητών που μετέχουν στο πρόγραμμα. Άρχισε και σε ορισμένες περιπτώσεις ολοκληρώθηκε η συντήρηση των πρώτων 21 εικόνων του αλβανικού μουσείου, οι οποίες παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα όχι μόνο λόγω της κατάστασης διατήρησής τους αλλά και εξαιτίας κακών επεμβάσεων συντήρησης που υπέστησαν ορισμένες από αυτές κατά το παρελθόν. Τον Αύγουστο του 2001 πραγματοποιήθηκε μία ακόμη αποστολή του Μουσείου στην Κορυτσά και μεταφέρθηκαν για συντήρηση στη Θεσσαλονίκη άλλες 30 εικόνες.

Περγαμηνή-Χαρτί

Ενόψει της περιοδικής έκθεσης «Orthodox Religious Engravings 18th-20th Centuries» στο Τορόντο έγινε έλεγχος των 47 χαρακτικών τα οποία θα εκτίθεντο. Σε 7 χαρακτικά έγινε ολοκληρωμένη συντήρηση και στα ήδη συντηρημένα υπόλοιπα 40 μικρής κλίμακας εργασίες.

Για τις ανάγκες της μόνιμης έκθεσης της Συλλογής Ντόρης Παπαστράτου στο Μουσείο προετοιμάστηκαν 28 χαρακτικά τυπωμένα σε χαρτί. Έγινε ολοκληρωμένη συντήρηση σε 8 από αυτά και μερική συντήρηση στα υπόλοιπα, τα οποία είχαν συντηρηθεί κατά το παρελθόν.

Συντηρήθηκε το περγαμηνό ευαγγέλιο και η στάχωσή του, το οποίο παραχώρησε στο Μουσείο η Κοινότητα Διλόφου Βοΐου Νομού Κοζάνης. Ο κώδικας, που χρονολογείται στο 13ο-14ο αιώνα και αποτελείται από 87 φύλλα με επιμελημένη γραφή, θα παρουσιαστεί στην υπό οργάνωση μόνιμη έκθεση για την παλαιολόγεια περίοδο.

Ύφασμα

Χάρη στη χορηγία της εταιρείας «CARREFOUR-ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.» το Μουσείο ανέθεσε σε εξωτερικούς συνεργάτες, τις συντηρήτριες υφασμάτων Κ. Καβάσιλα και Μ. Χρυσικοπούλου, τη συντήρηση του γνωστού ως «Επιταφίου της Θεσσαλονίκης», περίφημου λειτουργικού υφάσματος που έχει χρονολογηθεί περί το 1300[7]. Των

4. Σ. Κίσσας, Ταφικό μνημείο μέσα στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης. *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 3 (1996), σ. 29 κ.ε.

5. Βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 761.

6. Βλ. σχετικό λήμμα του καταλόγου, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 267, αριθ. 263.

7. L. Bouras, The Epitaphios of Thessaloniki. Byzantine Museum of Athens no 685, *L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels aux XIVe siècle*, Beograd 1987, σ. 211 κ.ε.

εργασιών συντήρησης προηγήθηκε λεπτομερής μελέτη της τεχνικής κατασκευής και της τεχνικής του κεντήματος, καθώς και ανάλυση των ινών. Αφαιρέθηκαν η μεταγενέστερη κακότεχνη ταινία από την παρυφή του υφάσματος καθώς και οι μεταγενέστερες επιδιορθώσεις που έγιναν με βαμβακερή κλωστή. Έγινε καθαρισμός του υφάσματος, υποστήριξη ολόκληρης της επιφάνειάς του με λινό ύφασμα και βαμβακερές και μεταξωτές κλωστές και τοποθετήθηκε νέα λινή φόδρα (Πίν. 90 γ). Ο Επιτάφιος θα παρουσιαστεί στην υπό οργάνωση μόνιμη έκθεση του Μουσείου για την παλαιολόγεια περίοδο.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ

Στα εργαστήρια συντήρησης ανασκαφικού υλικού κατά το έτος 2001 συνεχίστηκαν οι εργασίες για τη συντήρηση αντικειμένων της ειδικότητάς τους με στόχο κυρίως την ετοιμασία των εκθεμάτων για τη μόνιμη έκθεση του Μουσείου και για την περιοδική έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο» που πραγματοποιήθηκε στον Λευκό Πύργο στα πλαίσια της σπονδυλωτής έκθεσης «Ώρες Βυζαντίου».

Πέτρα και Μάρμαρο

Το εργαστήριο συντήρησης πέτρας και μαρμάρου κατά το έτος 2001 εργάστηκε εντατικά για τη συντήρηση υλικού για την υπό οργάνωση έκθεση που αφορά την παλαιολόγεια περίοδο, η οποία αποτελεί μέρος της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου. Κτητορικές και επιτύμβιες επιγραφές, σαρκοφάγοι, τμήματα γλυπτών επιστυλίων και ανάγλυφες εικόνες υπήρξαν αντικείμενα που συντηρήθηκαν και δέχθηκαν αισθητική αποκατάσταση για να παρουσιαστούν στην πιο πάνω έκθεση.

Το εργαστήριο συντήρησης πέτρας και μαρμάρου συντήρησε επίσης αντικείμενα που παρουσιάστηκαν στην έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο».

Το εργαστήριο αυτό επέβλεψε επίσης τη στερέωση και τοποθέτηση των αντικειμένων από πέτρα και μάρμαρο στην έκθεση.

Κεραμική και Υάλινα αντικείμενα

Το εργαστήριο συντήρησης κεραμικών και υάλινων αντικειμένων επωμίστηκε τη συντήρηση και ετοιμασία μεγάλου αριθμού εκθεμάτων για την υπό οργάνωση έκθεση για την παλαιολόγεια περίοδο. Δύο μεγάλες ενότητες της έκθεσης, η ενότητα των ταφικών ευρημάτων και εργαστηρίων παραγωγής εφυαλωμένης κεραμικής, περιέλαβαν, η μεν πρώτη στο μεγαλύτερό της μέρος η δε δεύτερη αποκλειστικά, εκθέματα κεραμικής και πιο συγκεκριμένα εφυαλωμένα αγγεία. Πρόκειται για ανασκαφικά ευρήματα που χρειάστηκαν συγκόλληση και κατά περίπτωση συμπλήρωση με γύψο και αισθητική αποκατάσταση.

Συντηρήθηκε επίσης μεγάλος αριθμός κεραμικών και υάλινων σκευών τα οποία παρουσιάστηκαν στην έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο», όπου τεκμηρίωσαν διαχρονικά τις ενότητες «Τράπεζες, μαγειρεία και κελάρια» και την ενότητα «Ταφικά ευρήματα», καθώς επίσης γυάλινα μυροδοχεία που εξυπηρετούσαν ανάγκες καλλωπισμού.

Μετάλλινα αντικείμενα

Το εργαστήριο μετάλλινων αντικειμένων εργάστηκε κατά τη διάρκεια του έτους 2001 για τον καθαρισμό και συντήρηση των μετάλλινων αντικειμένων της υπό οργάνωση έκθεσης για την παλαιολόγεια περίοδο, όπου χάλκινα, ασημένια και μικρός αριθμός χρυσών κοσμημάτων παρουσιάστηκαν στην ενότητα των ταφικών ευρημάτων, ενώ νομίσματα και μολυβδόβουλα τεκμηρίωσαν ενότητες για την οικονομική ζωή και την προσωπογραφία της τελευταίας περιόδου της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Το εργαστήριο μετάλλινων αντικειμένων εργάστηκε επίσης για την προετοιμασία αντικειμένων της ειδικότητάς του, όπως κοσμήματα, μετάλλινα σκεύη κ.ά. που παρουσιάστηκαν στην έκθεση «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο». Επέβλεψε επίσης και παρακολούθησε τις συνθήκες έκθεσης των ευπαθών μετάλλινων αντικειμένων στο δύσκολο από άποψη υγρασίας χώρο του Λευκού Πύργου.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Συνεχίστηκε η δραστηριότητα του εκπαιδευτικού τομέα του Μουσείου. Λειτούργησαν συνολικά έξι προγράμματα εναλλάξ, που τα παρακολούθησαν 2.655 μαθητές. Τρία από αυτά τα προγράμματα: «Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή», «Το βυζαντινό κάστρο» και «Ώρες Βυζαντίου» είναι νέα. Το πρώτο έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος «ΜΕΛΙΝΑ. Εκπαίδευση και Πολιτισμός» και συνοδεύτηκε από την έκδοση εντύπων. Το δεύτερο στηρίχθηκε στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου μας για το βυζαντινό κάστρο. Το τρίτο αφορά την περιοδική έκθεση στον Λευκό Πύργο «Ώρες Βυζαντίου» και συνοδεύτηκε από την έκδοση εντύπων. Λειτούργησαν ακόμη και τα παλαιότερα προγράμματα «Ο παλαιοχριστιανικός ναός», «Η Θεσσαλονίκη στην παλαιοχριστιανική εποχή» και «Στον κόσμο των βυζαντινών χειρογράφων».

Εμψυχώτριες των προγραμμάτων ήταν οι Α. Αποστολίδου, Ι. Γαβριηλίδου, Χ. Γκλιόγκου, Ά. Τσαπράνη και Ε. Φουρλίγκα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ

2002-2004

Κατά την τριετία 2002-2004 ολοκληρώθηκε η μόνιμη έκθεση του Μουσείου (αίθουσες 7, 10-11) και οργανώθηκαν στο Μουσείο και στο εξωτερικό 10 περιοδικές εκθέσεις, τις περισσότερες από τις οποίες συνόδευσαν αντίστοιχοι επιστημονικοί κατάλογοι. Στο ίδιο διάστημα το Μουσείο συμμετείχε με εκθέματά του σε διεθνείς εκθέσεις και συνέχισε το πρόγραμμα συνεργασίας με το Εθνικό Μουσείο Μεσαιωνικής Τέχνης της Κορυτσάς. Ακόμη, έδωσε ιδιαίτερο βάρος στην ανάπτυξη των εκπαιδευτικών του προγραμμάτων και στη σύνδεση μουσείου-σχολείου, οργανώνοντας επιμορφωτικά σεμινάρια μουσειοπαιδαγωγικής για εκπαιδευτικούς. Τον Ιανουάριο του 2004 αποχώρησε από το Μουσείο ένα ικανότατο στέλεχος, η αρχαιολόγος Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, η οποία ανέλαβε καθήκοντα Προϊσταμένης στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών.

Σε συνεργασία με το δραστήριο Σωματείο των Φίλων του πραγματοποιήθηκαν στους χώρους του Μουσείου πλήθος πολιτιστικών εκδηλώσεων, όπως διαλέξεις, μουσικές εκδηλώσεις, ενώ στην κορυφαία εκδήλωσή του, δηλαδή την ετήσια ομιλία προσωπικότητας από το χώρο του πολιτισμού, που συνοδεύεται από επίσημο δείπνο τα έσοδα του οποίου ενισχύουν τους σκοπούς του Μουσείου, μίλησαν προσωπικότητες όπως ο Διευθυντής του Μουσείου Μπενάκη Ά. Δεληβοριάς, ο διακεκριμένος ιστορικός Σ. Βρυώνης και η Διευθύντρια της Εθνικής Πινακοθήκης Μ. Λαμπράκη-Πλάκα.

Για την υλοποίηση πολλών δράσεών του το Μουσείο προσήλκυσε σημαντικές χορηγίες, καθώς και δωρεές που εμπλούτισαν τις συλλογές του.

Βράβευση Μουσείου

Στις 15 Δεκεμβρίου του 2004 ο Πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Ολομέλειας του Συμβουλίου της Ευρώπης P. Schieder με επιστολή του μας ανακοίνωσε ότι η Επιτροπή Πολιτισμού, Επιστημών και Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης, ομόφωνα, απένειμε στο Μουσείο το «Βραβείο Μουσείου» για το 2005, ύστερα από εισήγηση του European Museum Forum. Πρόκειται για μια μεγάλη διάκριση και μια πανευρωπαϊκή αναγνώριση που απονέμεται για πρώτη φορά σε μουσείο της χώρας μας στα 28 χρόνια θεσμοθέτησης του βραβείου. Το βραβείο αυτό, το οποίο έχει μια ισχυρή πολιτική παράμετρο καθώς απονέμεται από τους λαούς που συμμετέχουν στο Συμβούλιο της Ευρώπης, δίδεται στο μουσείο εκείνο το οποίο κρίνεται ότι συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι με τη βράβευση του Μουσείου το Συμβούλιο της Ευρώπης αναγνωρίζει έμπρακτα το Βυζάντιο και τον πολιτισμό του ως ουσιώδη συνισταμένη του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η τελετή της βράβευσης του Μουσείου θα πραγματοποιηθεί στο Στρασβούργο, έδρα του Συμβουλίου της Ευρώπης, την άνοιξη του 2005.

ΜΟΝΙΜΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

2002

Αίθουσα 7: «Το Λυκόφως του Βυζαντίου 1204-1453». Η έκθεση εγκαινιάστηκε στις 8 Μαρτίου του 2002. Η οργάνωση και η συντήρηση των εκθεμάτων πραγματοποιήθηκαν χάρη σε γενναιόδωρη χορηγία της εταιρείας «CARREFOUR-ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.», «Εις μνήμην Ιωάννου Π. Μαρινόπουλου».

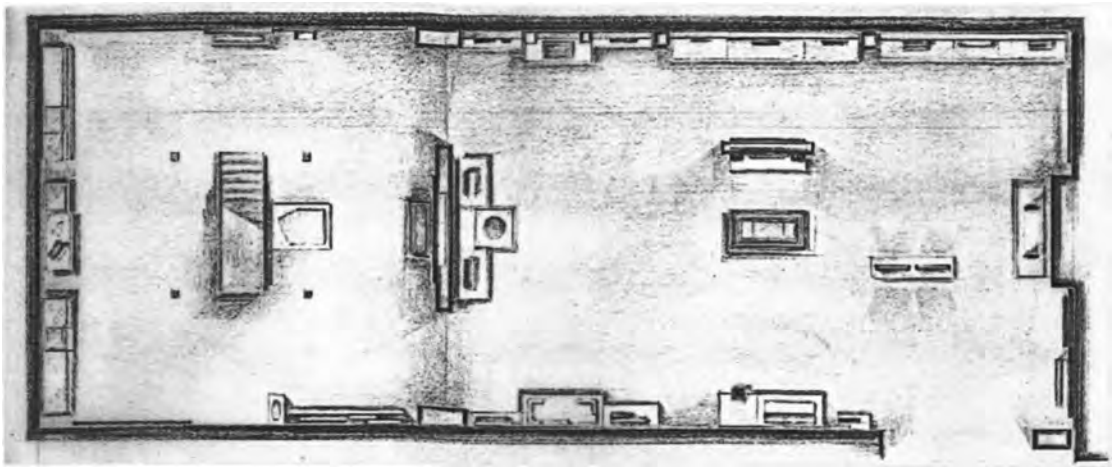
Η εκθεσιακή ενότητα πραγματεύεται τους τελευταίους αιώνες ζωής της βυζαντινής αυτοκρατορίας, μιας κρίσιμης ιστορικής περιόδου που οριοθετείται από τις δύο αλώσεις της Κωνσταντινούπολης, το 1204 από τους Λατίνους της Δ΄ Σταυροφορίας και το 1453 από τους Οθωμανούς Τούρκους. Πρόκειται για μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίοδο όπου παρατηρείται το παράδοξο οι τέχνες και τα γράμματα να γνωρίζουν μια εξαιρετική άνθηση αντιστρόφως ανάλογη προς τις κρατούσες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της αυτοκρατορίας.

Στην έκθεση παρουσιάζονται ορισμένα εξαιρετικά έργα θρησκευτικής τέχνης των εργαστηρίων της Θεσσαλονίκης, η οποία την εποχή αυτή ήταν μεγάλο καλλιτεχνικό κέντρο, διαφορετικών αναζητήσεων από την πρωτεύουσα, με ακτινοβολία στο Άγιο Όρος και στους όμορους σλαβικούς λαούς (Πίν. 91 α). Παρουσιάζονται επίσης έργα ταφικού προορισμού, έργα γλυπτικής, μολυβδόβουλα, νομίσματα από το νομισματοκοπείο της πόλης, καθώς και γυάλινα αγγεία που πιστοποιούν την άνθηση της υαλουργίας στην πόλη, ενώ τα εισηγμένα μαρτυρούν τις εμπορικές της επαφές με τη Βενετία και την ισλαμική Ανατολή (Σχέδ. 1).

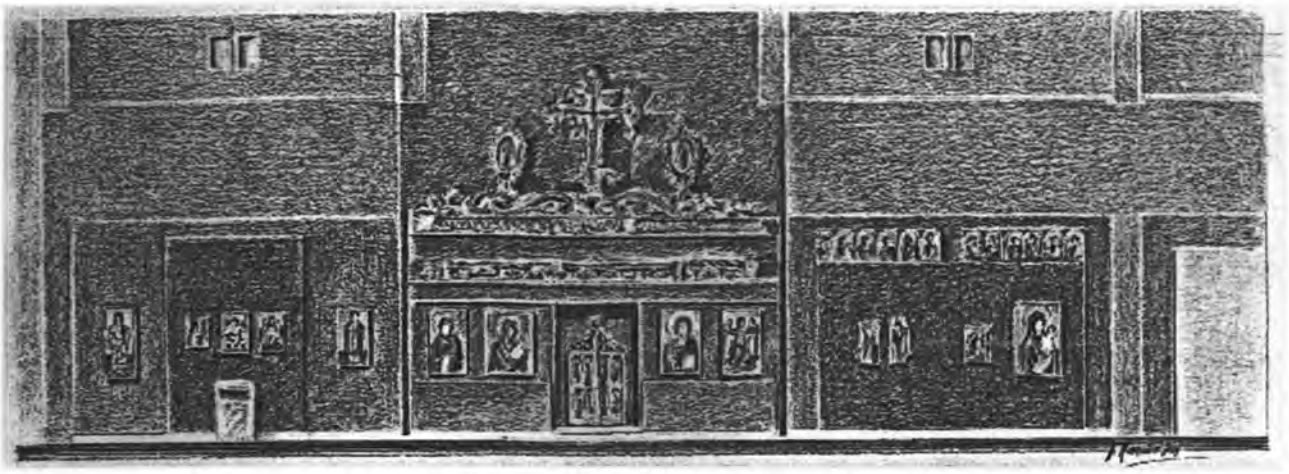
Η εκθεσιακή ενότητα ολοκληρώνεται με την παρουσίαση, στο πατάρι της αίθουσας, των κεραμικών εργαστηρίων που εντοπίστηκαν στη Μακεδονία και τη Θράκη, με αναφορές στις τεχνολογικές καινοτομίες που εισήγαγαν και στην εξάπλωση των προϊόντων τους στα Βαλκάνια και τη Δύση.

2004

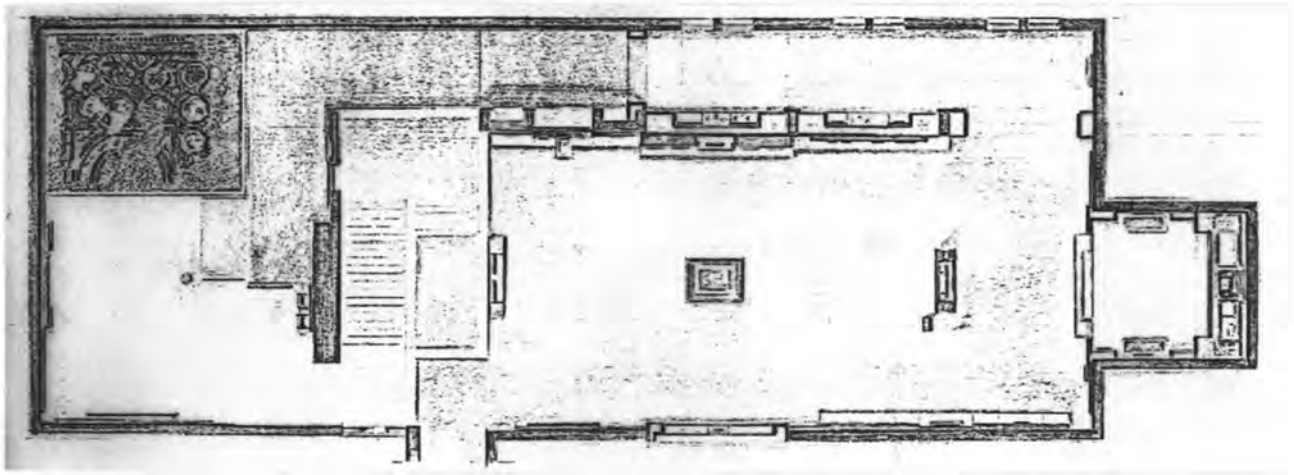
Αίθουσες 10-11: Στις δύο τελευταίες αίθουσες του Μουσείου, φιλοξενούνται οι εκθέσεις που τιτλοφορούνται «Το



Σχέδ. 1. Κάτοψη της αίθουσας 7 και διάταξη των εκθεμάτων.



Σχέδ. 2. Σχέδιο της διάταξης των εικόνων και τμημάτων τέμπλου στο νότιο τοίχο της αίθουσας 10.



Σχέδ. 3. Κάτοψη των αιθουσών 10-11 και διάταξη των εκθεμάτων.

Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και «Ανακαλύπτοντας το Παρελθόν», οι οποίες εγκαινιάστηκαν στις 31 Ιανουαρίου του 2004.

Στην αίθουσα 10 παρουσιάζονται τα στοιχεία της τέχνης και του πολιτισμού του Βυζαντίου που επιβίωσαν στον ελληνικό κόσμο μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Οθωμανούς Τούρκους. Κυρίως επισημαίνονται οι διαφορετικές κατευθύνσεις που ακολούθησε η μεταβυζαντινή τέχνη, τέχνη κατεξοχήν θρησκευτική, στις υπό διαφορετικό είδος κυριαρχίας περιοχές του ελληνισμού, δηλαδή στις τουρκοκρατούμενες και στις βενετοκρατούμενες περιοχές (Σχέδ. 2· Πίν. 91 β). Θίγονται ακόμη ορισμένα επιμέρους ζητήματα που εμφανίζονται για πρώτη φορά στη μεταβυζαντινή περίοδο, όπως η εμφάνιση του νέου εικαστικού είδους των θρησκευτικών χαρακτικών και η λατρεία των νεομαρτύρων. Παρουσιάζονται επίσης θέματα, όπως η άνθηση του μοναχισμού στη Μακεδονία, εκτός του Αγίου Όρους, η εκκλησιαστική κεντητική και μεταλλοτεχνία κ.ά.

Στην αίθουσα 11, που αποτελεί την κατακλείδα της εκθεσιακής πορείας, η έκθεση επιχειρεί να δώσει στον επισκέπτη απαντήσεις σε ορισμένα ερωτήματα που ενδεχομένως του γεννήθηκαν κατά την περιήγησή του στο Μουσείο, αλλά και σε κάθε αρχαιολογικό μουσείο (Σχέδ. 3). Ερωτήματα που αναφέρονται στην πανανθρώπινη και διαχρονική ανάγκη γνώσης του παρελθόντος, στις μεθόδους ανάκτησής του, στους τρόπους χρονολόγησης των υλικών καταλοίπων, στην τύχη των αρχαιοτήτων κ.ά. Περιγράφονται ακόμη οι διανοητικές και τεχνικές διαδικασίες που καθιστούν το ανασκαφικό εύρημα μουσειακό έκθεμα. Η έκθεση ολοκληρώνεται με μια ηλεκτρονική αναδρομή στην ιστορία των μουσείων από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Λόγω του θέματος της έκθεσης έχει γίνει ευρεία χρήση νέων τεχνολογιών, ενώ συνέπραξε και η σύγχρονη εικαστική δημιουργία, με μια τοιχογραφία της ζωγράφου Δ. Καμαράκη που αποδίδει, με τη ματιά του καλλιτέχνη, το σύνηθες ελληνικό αστικό τοπίο, μέσα στο οποίο ανακαλύπτονται και συχνά συνυπάρχουν υποβαθμισμένες οι αρχαιότητες.

Υπεύθυνοι της μουσειολογικής μελέτης των εκθέσεων στις δύο τελευταίες αίθουσες ήταν η υπογράφουσα με την αρχαιολόγο Γ. Παπαζώτου και τη συμβασιούχο αρχαιολόγο-μουσειολόγο Κ. Νικολαΐδου, συνεπικουρούμενοι από ομάδα εργασίας που αποτελείτο από τους αρχαιολόγους Δ. Μπακιρτζή, Δ. Ναλπάντη και Σ. Χονδρογιάννη και τους επί συμβάσει αρχαιολόγους Α. Αντωνάρα, Π. Καμπάνη, Ι. Μότσιανο, Ν. Μπονόβα, Μ. Πολυχρονάκη και Α. Τζιτζιμπάση. Υπεύθυνοι της μουσειολογικής μελέτης και της μελέτης εφαρμογής ήταν η αρχιτέκτων Γ. Marconi-Παπαδέλη και οι επί συμβάσει αρχιτέκτονες Ν. Βρανίκας και Α. Καραδημητρίου.

Η οργάνωση των δύο τελευταίων αιθουσών έγινε με συγχρηματοδότηση από την ΕΕ, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός» του Γ΄ ΚΠΣ.

Με την ολοκλήρωση της μόνιμης έκθεσης στο Μουσείο ξεκίνησε η επιστημονική τεκμηρίωση της υπό οργάνωση μόνιμης έκθεσης για το Μουσείο Πόλης στον Λευκό Πύργο, έργο επίσης ενταγμένο στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός» του Γ΄ ΚΠΣ.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Οι περιοδικές εκθέσεις που οργάνωσε το Μουσείο υπηρέτησαν, ως επί το πλείστον, τους προγραμματικούς στόχους που τέθηκαν από την αρχή της ίδρυσής του, δηλαδή την παρουσίαση ποικίλων όψεων του βυζαντινού και μεταβυζαντινού πολιτισμού, με έμφαση σε θέματα που αναδεικνύουν λιγότερο γνωστές ή και άγνωστες πτυχές του πολιτισμού αυτού, όπως νοοτροπίες και προτιμήσεις, θέματα καθημερινότητας, ζητήματα μεσαιωνικής τεχνολογίας κ.ά.

2002

Από τις 14 Ιανουαρίου του 2002 και για ένα περίπου μήνα στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου παρουσιάστηκε η φωτογραφική έκθεση «Το Αββαείο του Αγίου Γάλλου και οι θησαυροί του» που οργανώθηκε από το Αρχείο του Αββαείου του Αγίου Γάλλου σε συνεργασία με την Ελβετική Πρεσβεία στην Ελλάδα. Την ευθύνη μεταφοράς και προσαρμογής της έκθεσης στο χώρο του Μουσείου είχε ο αρχαιολόγος Σ. Χονδρογιάννης.

Η Συλλογή του Γεωργίου Τσολοζίδη, που εκτέθηκε το 2001 στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου[8], παρουσιάστηκε, από τις 11 Ιουνίου έως τις 31 Οκτωβρίου του 2002, στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας με τον τίτλο «L' approccio all'uomo bizantino attraverso l'occhio di un collezionista», με αφαιρέσεις έργων και ελαφρές τροποποιήσεις του μουσειολογικού σκεπτικού. Την ευθύνη της οργάνωσης και του σχεδιασμού της έκθεσης είχαν η υπογράφουσα και ο αρχιτέκτων Ν. Βρανίκας. Τα εγκαίνια της έκθεσης τίμησε με την παρουσία του ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος. Την έκθεση υπομνημάτισε επιστημονική ημερίδα με τίτλο «Esorcizzare il Male: credenze e superstizioni a Bisanzio» που συνδιοργάνωσαν τα δύο ιδρύματα[9].

8. Βλ. παραπάνω, σ. 328.

9. Εξορκίζοντας το Κακό. Πίστη και Δεισιδαιμονίες στο Βυζάντιο - Esorcizzare il Male: credenze e superstizioni a Bisanzio, Αθήνα - Atene 2006.

Με την ευκαιρία της διοργάνωσης του Συνεδρίου της Διεθνούς Ακαδημίας Κεραμικής στην Ελλάδα το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού σε συνεργασία με το Μουσείο Μπενάκη και το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο οργάνωσαν από κοινού από τις 28 Αυγούστου-31 Οκτωβρίου 2002, στις αίθουσες του τελευταίου, έκθεση με τίτλο «Συνάντηση με τη Βυζαντινή Εφυαλωμένη κεραμική: Τεχνικές διακόσμησης». Παρουσιάστηκαν εκθέματα που τεκμηρίωσαν τις διάφορες ομάδες και τεχνικές διακόσμησης της βυζαντινής κεραμικής. Η συνάντηση με την πολύχρωμη διακόσμηση, τη γραπτή διά επιχρίσματος, την ανάγλυφη και την εγχάρακτη με τις υποομάδες της, πραγματοποιήθηκε με την παρουσίαση αντιπροσωπευτικών εφυαλωμένων αγγείων αλλά και με εισαγωγικά κείμενα που βοήθησαν τους επισκέπτες στην κατανόηση των διαφόρων τεχνικών διακόσμησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την έκθεση επέδειξαν οι συμμετέχοντες στο Συνέδριο της Διεθνούς Ακαδημίας Κεραμικής. Την ευθύνη της διοργάνωσης από την πλευρά του Μουσείου είχε η αρχαιολόγος Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή.

2003

Από τις 21 Φεβρουαρίου έως τις 25 Μαρτίου 2003 στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων φιλοξενήθηκε η φωτογραφική έκθεση «Αρχαιολογίες» στο πλαίσιο της «PHOTOSYNKYRIA 2003». Στην οργάνωση της έκθεσης συμμετείχαν, από την πλευρά του Μουσείου ο αρχιτέκτων Ν. Βρανίκας και ο αρχαιολόγος Σ. Χονδρογιάννης.

Στο πλαίσιο των πολιτιστικών εκδηλώσεων κατά το α΄ εξάμηνο του 2003, όταν η Ελλάδα βρισκόταν στην προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων οργάνωσε στην Ισπανία και την Πορτογαλία έκθεση με τίτλο «Όψεις της καθημερινής Ζωής στο Βυζάντιο».

Στην Ισπανία η έκθεση φιλοξενήθηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στη Μαδρίτη το Φεβρουάριο και Μάρτιο ενώ στην Πορτογαλία στο Εθνικό Μουσείο Αρχαιολογίας που στεγάζεται στο Μοναστήρι των Ιερωνυμιτών, ένα κτίριο του 16ου αιώνα, στη Λισσαβόνα, τον Απρίλιο και το Μάιο. Η έκθεση περιελάμβανε επιλεγμένα θέματα της έκθεσης «Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο» που είχε οργανωθεί το 2001-2003 στον Λευκό Πύργο στο πλαίσιο της σπονδυλωτής έκθεσης «Ώρες Βυζαντίου. Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο». Συγκεκριμένα παρουσιάστηκαν οι εξής θεματικές ενότητες: «Ταξίδια και Προσκυνήματα», «Δραστηριότητες στην πόλη και στην ύπαιθρο» και «Η ζωή στο σπίτι», που τεκμηριώθηκαν με 137 εκθέματα και πλούσιο πληροφοριακό υλικό. Η έκθεση έτυχε αξιοσημείωτης προβολής από τον ισπανικό και πορτογαλικό τύπο και γνώρισε μεγάλη επιτυχία με πολλούς επισκέπτες, οι περισσότεροι από τους οποίους για πρώτη φορά έρχονταν σε επαφή με το κοσμικό Βυζάντιο. Η έκδοση καταλόγου με εισαγωγικά κείμενα, εκτενή λήμματα και πλούσια εικονογράφηση που συνόδεψε την έκθεση «Όψεις της Καθημερινής Ζωής στο Βυζάντιο» στην Ισπανία και Πορτογαλία, όχι μόνο κατέγραψε την παρουσία της έκθεσης εκεί αλλά και άφησε στην ισπανική και πορτογαλική γλώσσα ένα χρήσιμο βοήθημα για τον υλικό πολιτισμό του Βυζαντίου. Την ευθύνη οργάνωσης της έκθεσης από την πλευρά του Μουσείου είχε η αρχαιολόγος Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή.

Στον ίδιο χώρο, από τις 12 Απριλίου έως τις 11 Μαΐου 2003, παρουσιάστηκε η έκθεση «Βενετσιάνικο γυαλί. Από την Αναγέννηση ως το 19ο αιώνα». Στην έκθεση, που συνδιοργάνωσαν το Μουσείο, με το Palazzo Barberini της Ρώμης και το Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, παρουσιάστηκαν 62 γυάλινα αντικείμενα που προέρχονται από τις συλλογές του Palazzo Barberini και καλύπτουν τη χρονική περίοδο από το 16ο έως το 19ο αιώνα. Την έκθεση συνόδευσε δίγλωσσος (ιταλικά και ελληνικά) κατάλογος που εξέδωσε η ιταλική πλευρά. Η επιμέλεια και ο σχεδιασμός της έκθεσης οφείλονται στον αρχαιολόγο του Μουσείου Σ. Χονδρογιάννη και στην Α. Λιμπέρη, καλλιτέχνη Πλαστικών Τεχνών.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 2003 άνοιξε στον πρώτο όροφο του Λευκού Πύργου φωτογραφική έκθεση με τίτλο «Λευκός Πύργος. Το σύμβολο της πόλης μέσα στο χρόνο», με την οποία γίνεται μια αναδρομή στην ιστορία του μνημείου από το 17ο αιώνα ως τις μέρες μας, μέσα από τις απεικονίσεις του σε ποικίλο έντυπο υλικό. Η έκθεση εξακολουθεί να λειτουργεί (Πίν. 92 α). Την ευθύνη οργάνωσης και του σχεδιασμού της έκθεσης είχαν ο αρχαιολόγος Σ. Χονδρογιάννης και η καλλιτέχνης Πλαστικών Τεχνών Α. Λιμπέρη.

Από τις 25 Σεπτεμβρίου 2003 έως τις 31 Ιανουαρίου 2004 το Μουσείο, σε συνεργασία με το Τμήμα Μουσείων της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, οργάνωσε στο Κρατικό Μουσείο Μοραβίας, στο Brno της Τσεχίας, την έκθεση «Μεταβυζαντινές εικόνες από την Ελλάδα: ανάμεσα στην παράδοση και την ανανέωση» (Πίν. 92 β). Με την έκθεση αυτή η Ελλάδα συμμετείχε στη μεγάλη διεθνή έκθεση «Ανατολική Χριστιανοσύνη» την οποία διοργάνωσε το Κρατικό Μουσείο της Μοραβίας με την ευκαιρία της 550ης επετείου της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, ενός γεγονότος σημαντικού για την ευρωπαϊκή ιστορία. Από την πλευρά του Μουσείου συμμετείχαν στην οργάνωση και επιτόπου εφαρμογή της έκθεσης, ο αρχαιολόγος Σ. Χονδρογιάννης, η καλλιτέχνης Πλαστικών Τεχνών Α. Λιμπέρη και η συντηρήτρια

Δ. Λαζίδου. Το Μουσείο εξέδωσε τρίγλωσσο (τσεχικά, ελληνικά, αγγλικά) οδηγό της έκθεσης.

2004

Από τις 4 Σεπτεμβρίου έως τις 28 Οκτωβρίου 2004 στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου φιλοξενήθηκε η έκθεση «Ακρίτες της Ευρώπης». Η έκθεση, με μουσειακά εκθέματα και αντίγραφα, σύγχρονα έργα τέχνης και με τη χρήση νέων τεχνολογικών μέσων, επιχείρησε να παρουσιάσει το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο γεννήθηκαν, εξελίχθηκαν και διαδόθηκαν οι ακριτικοί μύθοι στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Την έκθεση οργάνωσε το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την ακριτική παράδοση ACRINET, με την επιστημονική και μουσειολογική επιμέλεια του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Από την πλευρά του Μουσείου την ευθύνη υποδοχής της έκθεσης ανέλαβε ο αρχαιολόγος Σ. Χονδρογιάννης.

Στις 13 Δεκεμβρίου 2004 και για ένα περίπου μήνα παρουσιάστηκε στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων η έκθεση της γνωστής φωτογράφου Κ. Καρβούνη (Calliope) με θέμα «Παραδοσιακές φορεσιές από το Λύκειο των Ελληνίδων». Η έκθεση διοργανώθηκε από την Αντιδημαρχία Πολιτισμού και το Α΄ Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με το Λύκειο των Ελληνίδων, τις Εκδόσεις Φερενίκη και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού. Την ευθύνη υποδοχής και οργάνωσης της έκθεσης στο χώρο του Μουσείου είχαν ο αρχαιολόγος Σ. Χονδρογιάννης και η αρχιτέκτων Γ. Σκορδαλή.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

2004

Το 2004 το Μουσείο συμμετείχε με σημαντικά εκθέματά του στη μεγάλη έκθεση «Byzantium Faith and Power (1261-1557)» που διοργάνωσε το Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, ενώ είχε και την ευθύνη επιλογής και αποστολής των εικόνων που δανείστηκαν από το σκευοφυλάκιο της Ιεράς Μονής Βλατάδων. Το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου συνέταξε, για τον κατάλογο της έκθεσης, τα λήμματα των έργων που δανείστηκαν.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΤΗΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Το πρόγραμμα, που ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2000, αφορά στην, πιλοτικού χαρακτήρα, συντήρηση 88 εικόνων του Μουσείου της Κορυτσάς και αποβλέπει κυρίως στην επιμόρφωση των συντηρητών του στις νέες μεθόδους και τεχνολογίες και στα νέα υλικά προκειμένου, στη συνέχεια, να συντηρήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις υπόλοιπες εικόνες του μουσείου τους, οι οποίες ανέρχονται στις 6.500 περίπου[10]. Οι εικόνες μεταφέρονται σταδιακά στα εργαστήρια του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού και στη συντήρησή τους συμμετέχουν οι συντηρητές του αλβανικού μουσείου, σε ένα κυλιόμενο πρόγραμμα παραμονής δύο συντηρητών στη Θεσσαλονίκη για δύο μήνες. Το πρόγραμμα υλοποιείται και με την οικονομική συνδρομή του Ευρωπαϊκού Κέντρου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.

ΑΛΛΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

2002-2004

Στο διάστημα 2002-2004 το Μουσείο, λειτουργώντας ως πολυδύναμο πολιτιστικό κέντρο, διοργάνωσε με το πολυμελές (πάνω από 1000 μέλη) Σωματείο των Φίλων του ή φιλοξένησε: α) περί τις 20 διαλέξεις έγκριτων επιστημόνων που κάλυψαν ποικίλα πεδία, κυρίως της τέχνης, της ιστορίας και του δικαίου στο Βυζάντιο, β) έξι μουσικές εκδηλώσεις με εξαιρετικούς καλλιτέχνες, όπως ο Δημήτρης Σγούρος, γ) εννέα επιστημονικές ημερίδες και σεμινάρια και δ) τέσσερις παρουσιάσεις βιβλίων[11]. Στόχος αυτών των εκδηλώσεων είναι, μεταξύ άλλων, η εξοικείωση ενός όσο γίνεται ευρύτερου κοινού με το μουσειακό χώρο.

ΝΕΑ ΑΠΟΚΤΗΜΑΤΑ-ΧΟΡΗΓΙΕΣ

Οι συλλογές του Μουσείου εμπλουτίστηκαν με νέα αποκτήματα είτε μέσω αγορών του Υπουργείου Πολιτισμού ή μέσω χορηγιών. Έτσι, με χρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού το Μουσείο αγόρασε, από τους κληρονόμους του Πρέσβη Λύσσανδρου Καυταντζόγλου, τέσσερις εικόνες του ζωγράφου του 17ου αιώνα Θεόδωρου Πουλάκη, οι οποίες απεικονίζουν διάφορα επεισόδια από την Ιστορία του Ιωσήφ, που περιγράφει η Παλαιά Διαθήκη[12].

10. Βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 762 και παραπάνω, σ. 329.

11. Αναλυτική παρουσίαση των ποικίλων δραστηριοτήτων του Μουσείου κατά την τριετία 2002-2004 γίνεται στο ετήσιο περιοδικό *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού*, στα «Νέα του Μουσείου», στα τεύχη 9 (2002), 10 (2003), 11 (2004). Το περιοδικό εκδίδεται από την αρχή της λειτουργίας του Μουσείου (1994) με την οικονομική υποστήριξη του Σωματείου των Φίλων του.

12. Στ.Θ. Χονδρογιάννης, Νέα αποκτήματα, *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 9 (2002), σ. 104-115.

Επίσης με τη σύμπραξη πολλών κρατικών υπηρεσιών επαναπατρίστηκε και κατατέθηκε στο Μουσείο ένα από τα κλεμμένα χειρόγραφα της Μονής Εικοσιφοίνισσας, το χειρόγραφο του μοναχού Εφραίμ του 13ου αιώνα[13]. Ακόμη, με χρηματοδότηση του Σωματείου των Φίλων του Μουσείου και τη συνεισφορά των οικογενειών Καλφαγιάν και Γιαννούκου, αγοράστηκε η γνωστή εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε που απεικονίζει τον άγιο Γοβδελαά, ενώ με γενναιόδωρες χορηγίες του Γιώργου Ι. Γεωργιάδη, Γενικού Γραμματέα του Σωματείου των Φίλων του Μουσείου και της εταιρείας «CARREFOUR ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.», αγοράστηκαν αντίστοιχα μια εικόνα του 1788 με παράσταση του οσίου Νικάνορα και ένα χρυσοκέντητο επιμανίκιο στο οποίο απεικονίζεται ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1788-1810), Γεράσιμος ο Κρης[14]. Όλα τα παραπάνω αποκτήματα εκτίθενται ήδη στις οικείες εκθεσιακές ενότητες της μόνιμης έκθεσης.

Το Μουσείο από την αρχή της λειτουργίας του έγινε αποδέκτης δωρεών και χορηγιών από ιδιώτες και ιδρύματα. Έτσι, μεταξύ άλλων, το έργο του Μουσείου συνέδραμε το Ίδρυμα Ι.Φ. Κωστόπουλου, ενώ με χορηγία των Φίλων του, το Μουσείο απέκτησε τη δική του ιστοσελίδα (www.mbp.gr) στο Διαδίκτυο, για την ταχύτερη και πληρέστερη ενημέρωση του ελληνικού και ξένου κοινού.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ - ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Η εκδοτική δραστηριότητα του Μουσείου περιλαμβάνει τα τεύχη 9 (2002) και 10 (2003) του ετήσιου περιοδικού του, καθώς και τα επιτραπέζια ημερολόγια του 2003 με θέμα τα γυάλινα αντικείμενα, του 2004 με θέμα τα υφάσματα και τα ενδύματα και του 2005 με θέμα τα φυλακτά, από τις αντίστοιχες συλλογές του Μουσείου. Τα ημερολόγια εκδόθηκαν με χορηγία του Σωματείου των Φίλων του Μουσείου. Ακόμη, στο πλαίσιο της υποστήριξης αντίστοιχων εκπαιδευτικών προγραμμάτων εκδόθηκαν, με συγχρηματοδότηση από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός» του Γ΄ ΚΠΣ, τα έντυπα για τον εκπαιδευτικό «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο», «Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες», «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» και «Παίζουμε ανασκαφή;».

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

2002-2004

Κατά το χρονικό διάστημα 2002-2004 το προσωπικό των εργαστηρίων συντήρησης του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού ασχολήθηκε κατά προτεραιότητα με τη συντήρηση του αρχαιολογικού υλικού, το οποίο επρόκειτο να παρουσιαστεί στις προετοιμαζόμενες μόνιμες εκθέσεις «Το Λυκόφως του Βυζαντίου 1204-1453», «Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν».

Τοιχογραφίες

Για τις ανάγκες της έκθεσης «Το λυκόφως του Βυζαντίου, 1204-1453» έγινε αισθητική αποκατάσταση της ζωγραφικής του ταφικού μνημείου (αρχές 13ου αι.) από την Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης[15], και των αποτοιχισμένων τμημάτων τοιχογραφιών (β΄ μισό 14ου αι.) από το καθολικό της Μονής Βλατάδων.

Το τμήμα αποτοιχισμένης τοιχογραφίας από μεσοβυζαντινό λατρευτικό κτίριο στην οδό Κασσάνδρου 90 στη Θεσσαλονίκη[16], που εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση «Από την Εικονομαχία στη λάμψη των Μακεδόνων και των Κομνηνών», μεταφέρθηκε προσωρινά στο εργαστήριο συντήρησης τοιχογραφιών, όπου έγινε στερέωση του υποστρώματος της ζωγραφικής επιφάνειας και αντικατάσταση των ουδέτερων κονιαμάτων, που είχαν παρουσιάσει ρωγμές.

Για τις ανάγκες της μόνιμης έκθεσης «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» έγιναν καθαρισμοί, στερεώσεις και αισθητική αποκατάσταση σε πέντε τμήματα αποτοιχισμένων τοιχογραφιών μεταβυζαντινών χρόνων.

Στα αποτοιχισμένα τμήματα τοιχογραφιών της Συλλογής του Μουσείου, που προέρχονται από τη Θεσσαλονίκη (παρεκκλήσι του Τριγωνίου, ναός της Αγίας Σοφίας, οικόπεδο στην οδό Αθηνάς), έγινε μηχανικός καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας και στερέωση του υποστρώματός τους.

Παράλληλα συντηρήθηκαν οι αποτοιχισμένες τοιχογραφίες παλαιοχριστιανικών τάφων από ανασκαφές στη Θεσσαλονίκη (οδός Ρεγκούκου 16, Νοσοκομείο Άγιος Δημήτριος, συγκρότημα «Αξιός» στην οδό Λαγκαδά, οδός Συνταγματάρχου Φρύζη, οδός Πελειάδου 5). Οι εργασίες

13. Β. Άτσαλος, Εφραίμ χειρόγραφο, ό.π., σ. 98-103.

14. *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 10 (2003), σ. 7.

15. Κίσσας, ό.π. (υποσημ. 4).

16. Δ. Μακροπούλου - Α. Τζιτζιμπάση, Σωστική ανασκαφική έρευνα στην οδό Κασσάνδρου 90, *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 354-366.

αφορούσαν στην κατασκευή τελάρων, ενίσχυση υποστρωμάτων, αφοπλισμό και καθαρισμό της ζωγραφικής επιφάνειας και συμπλήρωση των κενών με κονίαμα ουδέτερου χρώματος.

Το 2002 η ομάδα των συντηρητών του εργαστηρίου συνέταξε Τεχνικό Φυλλάδιο με θέμα τις «Τεχνικές Συντήρησης Αποτοιχισμένων Τοιχογραφιών». Η εργασία αυτή παρουσιάζει συστηματικά την εξειδικευμένη εργασία που ακολουθείται στο εν λόγω εργαστήριο του Μουσείου προκειμένου μια αποτοιχισμένη τοιχογραφία να συντηρηθεί και να μεταφερθεί σε νέο υποστήριγμα. Το Τεχνικό Φυλλάδιο εκδόθηκε, με δαπάνες του Μουσείου, σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων, τα οποία στάλθηκαν στη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων, στη Διεύθυνση Συντήρησης και στις Εφορείες Αρχαιοτήτων.

Στο εργαστήριο απασχολήθηκαν οι συντηρητές Γ. Κωνσταντινίδης, Β. Γεωργοπούλου, Ι. Αλμπάνης και Α. Κόιος.

Ψηφιδωτά

Έγινε μηχανικός καθαρισμός και στερέωση ψηφίδων στα αποκολλημένα ψηφιδωτά δάπεδα παλαιοχριστιανικών οικιών, που ανασκάφηκαν στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, στις οδούς Αιόλου, Γλαύκου και Μαλέα.

Το αποκολλημένο ψηφιδωτό δάπεδο με τις προσωποποιήσεις των μηνών και το ζωδιακό κύκλο από οικία του 5ου αιώνα, που ανασκάφηκε στην οδό Αιόλου στη Θεσσαλονίκη, συντηρήθηκε και επανεκτέθηκε στη μόνιμη έκθεση «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν»[17].

Επίσης, κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου γινόταν τακτικός έλεγχος και λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων για την προστασία του τοποθετημένου σε αίθριο χώρο του Μουσείου ψηφιδωτού δαπέδου από παλαιοχριστιανική οικία που ανασκάφηκε στην οδό Χείρωνος στη Θεσσαλονίκη.

Στο εργαστήριο απασχολήθηκαν οι συντηρητές Α. Κοντσές, Ε. Κονταλέκα και Γ. Κίσσας.

Εικόνες

Συντηρήθηκαν συνολικά εξήντα επτά εικόνες και ένα μεγάλο τμήμα ξυλόγλυπτου τέμπλου. Το τμήμα του τέμπλου και σαράντα τέσσερις από τις εικόνες εκτίθενται στη μόνιμη έκθεση «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο».

Συνεχίστηκε, επίσης, η συντήρηση των εικόνων της Συλλογής του Εθνικού Μουσείου Μεσαιωνικής Τέχνης της Κορυτσάς, που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος συνεργασίας των δύο μουσείων, καθώς και η επιμόρφωση των Αλβανών συντηρητών που μετέχουν στο πρόγραμμα. Συγκεκριμένα ολοκληρώθηκε η συντήρηση και η αισθητική αποκατάσταση εξήντα επτά εικόνων της Συλλογής του αλβανικού μουσείου, οι οποίες παρουσίαζαν σοβαρά προβλήματα.

Παράλληλα έγιναν σωστικές εργασίες συντήρησης σε δεκαοκτώ εικόνες της Συλλογής του Μουσείου, σε τρεις της Μονής Βλατάδων και σε δύο του Μουσείου Αντιβουνιώτισσας της Κέρκυρας.

Όλες οι παραπάνω εργασίες συντήρησης τεκμηριώθηκαν φωτογραφικά και σχεδιαστικά.

Στο εργαστήριο απασχολήθηκαν οι συντηρητές Β. Γανίτης, Α. Ταλάρου, Δ. Λαζίδου, Δ. Δροσάκη, Α. Παπαδοπούλου, Ι. Τζινίκου, Α. Ντούση, Η. Καραγιαννίδου, Α. Σιάκκα, Φ. Μπέλτση και Π. Μπεϊνάς.

Στις εργασίες συντήρησης των εικόνων της Συλλογής του Εθνικού Μουσείου Μεσαιωνικής Τέχνης Κορυτσάς συμμετείχαν οι Αλβανοί συντηρητές K. Ristani, R. Kallço, T. Caca, G. Kaçaku, K. Naslazi, E. Rehova, S. Kuqali και G. Proko.

Περγαμηνή-Χαρτί

Ολοκληρώθηκε η συντήρηση του χειρόγραφου περγαμηνού ευαγγελίου (τέλη 13ου-α΄ μισό 14ου αι.), που παραχωρήθηκε στο Μουσείο μας από την Κοινότητα Διλόφου Κοζάνης και του χειρόγραφου περγαμηνού εξαμηνιαίου Συναξαρίου του μοναχού Εφραίμ (τέλη 13ου-αρχές 14ου αι.), τα οποία στη συνέχεια εκτέθηκαν στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου «Το λυκόφως του Βυζαντίου, 1204-1453».

Έγιναν οι απαραίτητες επεμβάσεις συντήρησης, όπως καθαρισμός και αισθητική αποκατάσταση σε τριάντα χάρτινες εικόνες της Συλλογής Ντόρης Παπαστράτου, εκ των οποίων οι δεκαοκτώ επανεκτέθηκαν στην περιοδική έκθεση με θέμα «Μεταβυζαντινές εικόνες από την Ελλάδα: ανάμεσα στην παράδοση και την ανανέωση» στο Κρατικό Μουσείο της Μοραβίας στο Brno της Τσεχίας.

Επίσης έγιναν περιορισμένης έκτασης εργασίες συντήρησης (μηχανικός καθαρισμός ρύπων και συμπληρώσεις κενών) στη στάχωση και στο σώμα εννέα χαρτών χειρογράφων κωδίκων και τριών εντύπων της Συλλογής του Μουσείου.

Το 2003 μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ογδόντα τρία χειρόγραφα από τη Μονή Βλατάδων προκειμένου να συντηρηθούν. Αρχικά έγινε προληπτική συντήρηση (απολύμανση και στεγνός καθαρισμός με πεπιεσμένο αέρα) και στη συνέχεια συστηματική. Μέχρι τώρα ολοκληρώθηκε η συντήρηση του περγαμηνού κώδικα 51 (Συναξάριο μηνός Δεκεμβρίου, 12ου αι.)

17. Ε. Μαρκή, Ψηφιδωτό δάπεδο με προσωποποιήσεις μηνών, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 141-148.

και οκτώ περγαμηνών καθώς και δύο χαρτώων εγγράφων μεταβυζαντινών χρόνων.

Στο εργαστήριο απασχολήθηκαν οι συντηρητές Ν. Μαλακόζης, Γ. Μπουδαλής και Ε. Κοκόζογλου.

Ύφασμα

Για τις ανάγκες της μόνιμης έκθεσης «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» το 2003 έγινε συντήρηση και αισθητική αποκατάσταση σε δεκατρία εκκλησιαστικά υφάσματα μεταβυζαντινών χρόνων (ένας επιτάφιος, ένας σάκος, τρία επιμανίκια, τέσσερα επιγονάτια, δύο επιτραχήλια και ένα στιχάριο). Τη συντήρηση έκαναν οι συντηρήτριες υφασμάτων Κ. Καβάσιλα και Μ. Χρυσικοπούλου, εξωτερικές συνεργάτιδες του Μουσείου.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ

2002-2003

Κεραμική

Κατά τα έτη 2002-2003 το εργαστήριο συντήρησης κεραμικών αντικειμένων εργάστηκε για την προετοιμασία των εκθεμάτων κεραμικής για την ενότητα της καθημερινής ζωής στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο». Στο εργαστήριο συντηρήθηκαν επίσης εφυαλωμένα αγγεία τα οποία αποτέλεσαν εκθέματα στην έκθεση «Συνάντηση με τη Βυζαντινή κεραμική: οι τεχνικές διακόσμησης», που έγινε στην Αθήνα το φθινόπωρο του 2003 και στην οποία το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού υπήρξε συνδιοργανωτής.

Κατά τη διάρκεια του 2003 στο εργαστήριο έγινε, επιπλέον, συντήρηση παλαιών ευρημάτων από την ανασκαφή στο χώρο της Αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης. Κατά τη συντήρηση των κεραμικών αντικειμένων έγιναν οι παρακάτω εργασίες: μακροσκοπική και μικροσκοπική παρατήρηση των αντικειμένων καθώς και ψηφιακή φωτογράφηση. Πλύσιμο με απιονισμένο νερό και προστερέωση με ακριλική ρητίνη όπου κρινόταν απαραίτητο. Αφαλάτωση και μηχανικός καθαρισμός με χρήση νυστεριού, βελόνας, υαλόβουρτσας και οδοντιατρικού τροχού. Χημικός καθαρισμός, με οργανικούς διαλύτες, εφαρμόστηκε σε ελάχιστες περιπτώσεις, όπου κρίθηκε αναγκαίο. Η συγκόλληση θραυσμάτων έγινε με χρήση κόλλας της κατηγορίας των ακριλικών ρητινών. Στα τελευταία στάδια της συντήρησης έγινε συμπλήρωση με γύψο καλλιτεχνίας στα σημεία όπου υπήρχαν απώλειες τμημάτων και χρωματική αισθητική αποκατάσταση με χρώματα αγιογραφίας και ακριλική ρητίνη.

Μέταλλα

Το εργαστήριο συντήρησης μετάλλινων αντικειμένων κατά το 2002 και 2003 ασχολήθηκε με τη συντήρηση ιερών σκευών, αντικειμένων ιδιωτικής λατρείας, όπως σταυρών και εικονιδίων και μετάλλινα οικιακά σκεύη που αποτέλεσαν εκθέματα της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο». Της μέριμνας του εργαστηρίου έτυχαν επίσης μετάλλινα αντικείμενα και νομίσματα των αντίστοιχων συλλογών του Μουσείου. Κατά τη συντήρηση των μεταλλικών αντικειμένων έγιναν μηχανικοί καθαρισμοί με νυστέρι, βελόνα και οδοντιατρικό τροχό. Σε κάποιες περιπτώσεις έγινε καθαρισμός με μικροαμμοβολή. Έγινε επίσης απορρύπανση επιφανειών με αλκοόλη. Η στερέωση-προστασία στα σιδερένια και μολύβδινα αντικείμενα έγινε με paraloid B48 n (5%), ενώ στα χάλκινα και αργυρά έγινε με incralac.

Πέτρα

Κατά το 2002 και 2003 στο εργαστήριο Συντήρησης Μαρμάρου και Πέτρας συντηρήθηκε αριθμός μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών που ανήκουν στη συλλογή του Μουσείου. Κατά τη συντήρηση τα προβλήματα σαθρότητας του μαρμάρου αντιμετωπίστηκαν με στερέωση με διάλυμα από υδροξείδιο του ασβεστίου. Η παρουσία έντονων βιολογικών παραγόντων αντιμετωπίστηκε με απορρυπαντικά διαλύματα. Σε αρκετά από τα αντικείμενα έγιναν συγκολλήσεις, αποκολλήσεις και επανακολλήσεις. Τέλος, έγιναν αρκετές συμπληρώσεις για αισθητικούς και κυρίως για λόγους στερέωσης των υπαρχόντων τμημάτων.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

2004

Κεραμική

Κατά τη διάρκεια του 2004 έγινε συντήρηση και αισθητική αποκατάσταση 35 κεραμικών αγγείων και 9 πήλινων ειδωλίων.

Στο εργαστήριο απασχολήθηκαν οι συντηρητές Χ. Τσαγανός, Π. Ιωσηφίδου, Β. Κωστοπούλου και Μ. Μουρατίδου.

Μέταλλα

Κατά τη διάρκεια του 2004 έγινε μηχανικός καθαρισμός και στερεώσεις 21 χάλκινων νομισμάτων, 3 αργυρών επενδύσεων εικόνων και 6 σιδερένιων χρηστικών αντικειμένων.

Στο εργαστήριο απασχολήθηκαν οι συντηρητές Κ. Μαθιός και Λ. Αποκατανίδης.

Πέτρα

Κατά τη διάρκεια του 2004 συντηρήθηκαν τα 14 γλυπτά από τον κοσμήτη του Αγίου Μηνά Θεσσαλονίκης, που εκτίθενται στη μόνιμη έκθεση «Παλαιοχριστιανικός ναός», τρία θωράκια, ένα τραπεζοφόρο, μία μαρμάρινη τράπεζα, μία κολυμπήθρα και δύο μαρμάρινες επιγραφές της Συλλογής του Μουσείου. Επίσης, έγινε αντικατάσταση με μάρμαρο των παλιών συμπληρώσεων τσιμεντοκονίας σε δύο θωράκια.

Στο εργαστήριο ασχολήθηκαν οι συντηρητές Ε. Παπαδοπούλου, Π. Χειμωνίδου, Λ. Αποκατανίδης και ο γλύπτης Ι. Χρήστου.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Η δραστηριότητα του τμήματος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων συνεχίστηκε με τη λειτουργία έξι προγραμμάτων. Τρία από αυτά είναι νέα: το πρόγραμμα-θεατρικό εργαστήριο «Εξερευνώντας την ιστορία ενός χειρογράφου» σχεδιάστηκε σε συνεργασία με το τμήμα Θεάτρου του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του Υπουργείου Πολιτισμού «Ανοιχτές Ημέρες»· στο ίδιο πλαίσιο λειτούργησε και το πρόγραμμα-εργαστήριο για ενήλικες και παιδιά «Το βυζαντινό χειρόγραφο - Εργαστήριο βιβλιοδεσίας»· το τρίτο νέο πρόγραμμα «Συναντάμε έναν αμφορέα» σχεδιάστηκε σε συνεργασία με το τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για νήπια και μαθητές Α΄ Δημοτικού. Παράλληλα λειτούργησαν τα παλαιότερα προγράμματα «Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή», «Στον κόσμο των βυζαντινών χειρογράφων» και «Το βυζαντινό κάστρο». Τα προγράμματα παρακολούθησαν 7.323 μαθητές και 50 ενήλικες. Εμψυχώτριες των προγραμμάτων ήταν οι Ρ. Βεροπουλίδου, Ι. Γαβριηλίδου, Μ. Γεωργάκη, Ε. Φουρλίγκα, Α. Ανδρεάδου, Χ. Ζαρκαλή.

Παράλληλα, σχεδιάστηκαν ακόμη τέσσερα νέα προγράμματα που αφορούν τις εκθέσεις «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν», με τις οποίες ολοκληρώθηκε η μόνιμη έκθεση του Μουσείου. Τα δύο, «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και «Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες» αφορούν την πρώτη έκθεση και τα άλλα δύο, «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» και «Παίζουμε ανασκαφή;» τη δεύτερη. Στο πλαίσιο του κάθε προγράμματος εκδόθηκε βιβλίο για τον εκπαιδευτικό, με περιγραφή του προγράμματος και προτάσεις για δραστηριότητες πριν και μετά την υλοποίηση του προγράμματος.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ









Θεσσαλονίκη. Επέκταση ΜΜΣΤ: α) Γενική άποψη του ανασκαφικού χώρου από Ν. Διακρίνονται οι νεότερες επεμβάσεις, β) Άποψη τμήματος της ανασκαφής από Ν. Διακρίνονται οι αλλεπάλληλες ταφές και οι στρώσεις αμμοχάλικου, γ) Κεραμοσκεπης γυναικεία ταφή καλυμμένη με ειδώλια Αφροδίτης, δ) Ο υπόγειος θάλαμος του λιθόκτιστου ταφικού μνημείου από Δ.

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ







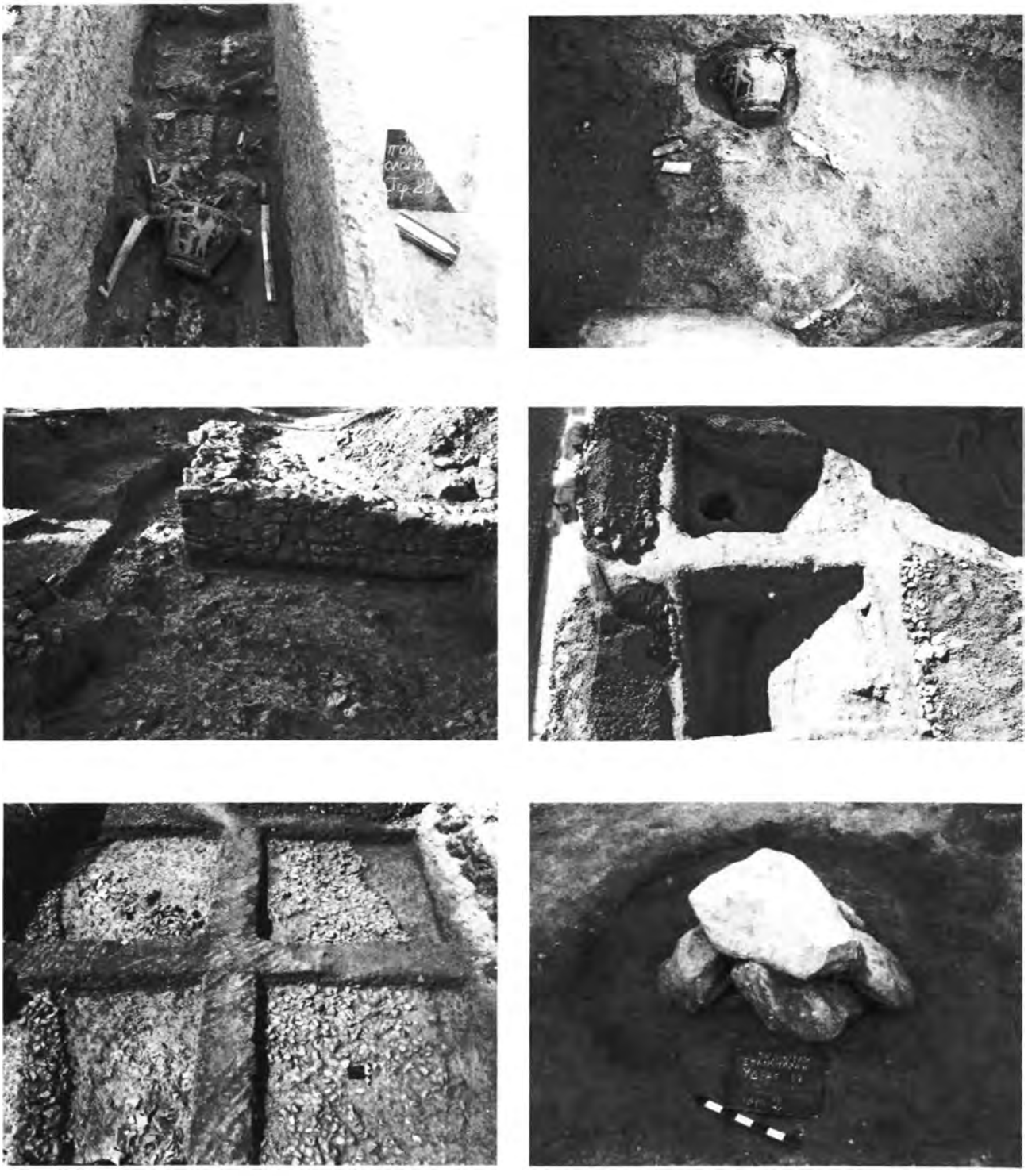






Θεσσαλονίκη. Πολίχνη. Εργα ανάπλασης Ανθοκήπων: α) Οδός Καστανιάς. Πήλινο αμφικωνικό αγγείο ύστερης εποχής του Χαλκού, β) Πάροδος οδού Κω. Λιθόκτιστος αγωγός νερού, γ-στ) Οδός Κασσάνδρου: γ) Λακκοειδής ταφή κτερισμένη με πόρπες, σκύφο και κυάθιο, δ) Λακκοειδής ταφή με λίθινο περίβολο, ε) Ταφή με εσωτερική επένδυση από πηλό, στ) Πωρολιθική σαρκοφάγος με κάλυψη.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ



Θεσσαλονίκη: α-γ) Πολίχνη. Έργα ανάπλασης Ανθοκήπων. Οδός Κασσάνδρου: α) Η σαρκοφάγος του Πίν. 2 στ με το περιεχόμενό της: ερυθρόμορφος σκύφος, χρυσό ρομβοειδές επιστόμιο και αιχμή δόρατος, β) Ερυθρόμορφος σκύφος με παράσταση διονυσιακού θιάσου, γ) Ο περίβολος του νεκροταφείου, δ) Πολίχνη. Οδός Καστανιάς 21. Γενική άποψη της ανασκαφής, ε-στ) Σταυρούπολη: ε) Α΄ Πάροδος Καραολή και Δημητρίου 4. Γενική άποψη της ανασκαφής, στ) Οδός Ύδρας 17. Το σήμα του τάφου 2.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ







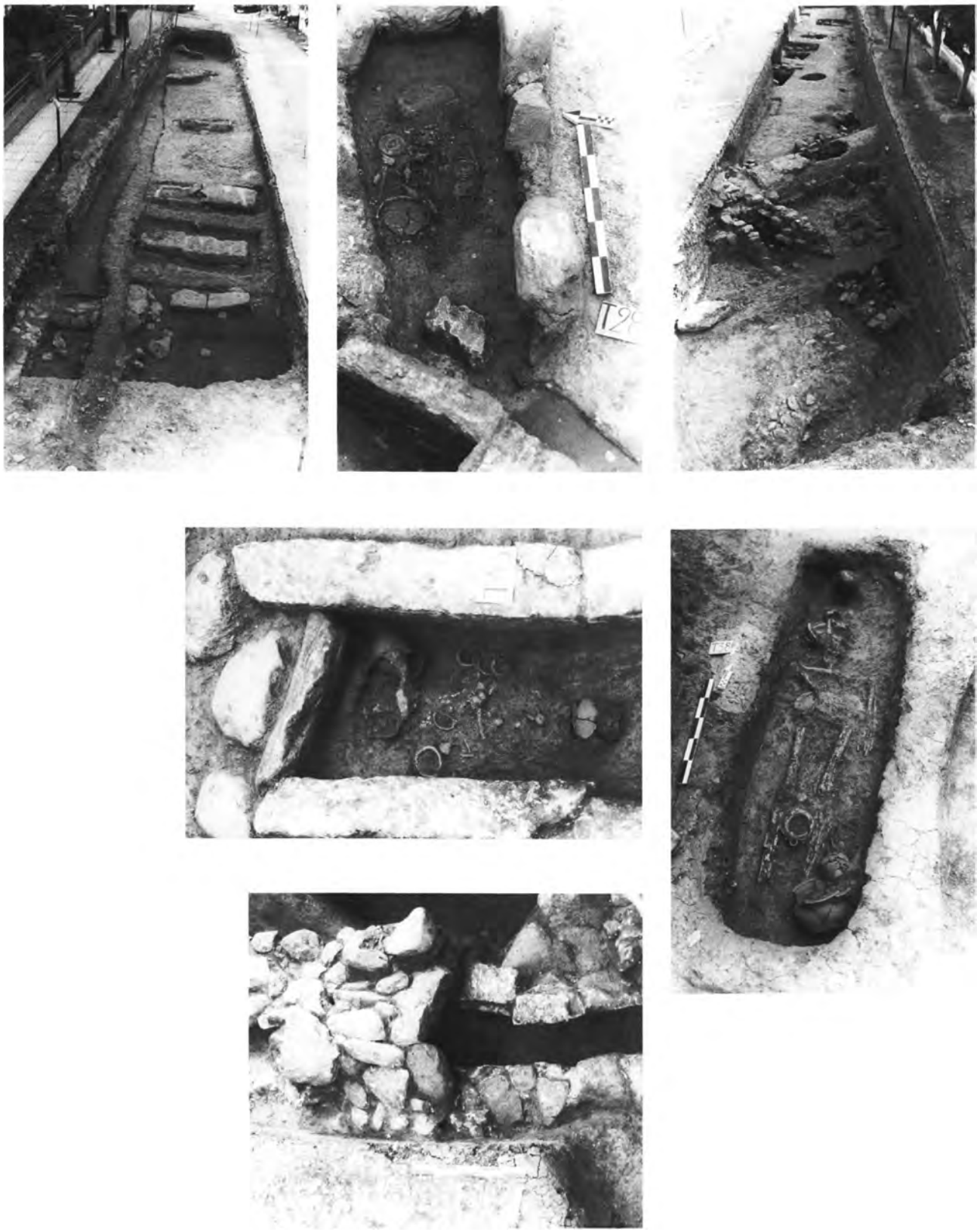








Νομός Θεσσαλονίκης: α) Σταυρούπολη. Οδός Κουντουριώτου 12. Γενική άποψη της ανασκαφής, β-στ) Θέρμη: β-γ) Οικόπεδο 375β: β) Συστάδα τάφων, γ) Λεπτομέρεια από το εσωτερικό του λακκοειδούς τάφου Τ108 με τα κτερίσματα της γυναικείας ταφής που περιείχε, δ) Οικόπεδο 188α. Τάφροι καλλιέργειας αμπέλου, ε-ζ) Οδός Ειρήνης: ε) Άποψη από Δ. του αποκαλυφθέντος τμήματος του νεκροταφείου, στ) Το εσωτερικό του κιβωτιόσχημου, υστεροαρχαϊκού τάφου Τ6, ζ) Το εσωτερικό της πώρινης σαρκοφάγου Τ13, κλασικών χρόνων.
Α. ΛΙΟΥΤΑΣ - ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ



Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη: α-γ) Οδός Λαμπράκη: α) Μερική άποψη του αποκαλυφθέντος τμήματος του νεκροταφείου με συστάδα κιβωτιόσχημων και λακκοειδών τάφων. β) Το εσωτερικό του λακκοειδούς, αρχαϊκού τάφου Τ28 με τα κτερίσματα νεαρού κοριτσιού. γ) Μερική άποψη του νότιου τμήματος του αποκαλυφθέντος νεκροταφείου. Σε πρώτο επίπεδο κτιστός υδροδοτικός αγωγός με φρεάτιο καθαρισμού. δ-στ) Οδός Μακεδονίας: δ) Λεπτομέρεια από το εσωτερικό του αρχαϊκού, κιβωτιόσχημου τάφου Τ46 με τα κτερίσματα της ταφής κοριτσιού. ε) Ο λακκοειδής τάφος Τ38 με επάλειψη πηλού στο περιχείλωμα. Στο εσωτερικό του ανδρική ταφή με τα κτερίσματά της. στ) Τμήμα λιθόκτιστου αποχετευτικού αγωγού νεότερων χρόνων.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ















Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη: α-γ) Οδός Θ. Λίτσα: α) Μερική άποψη του αποκαλυφθέντος τμήματος του νεκροταφείου, β) Το εσωτερικό του λακκοειδούς τάφου Τ14 με τα κτερίσματα του νεκρού, γ) Τα κτερίσματα της γυναικείας ταφής στο εσωτερικό του ταφικού πίθου Τ19, δ-ε) Νεολιθικός οικισμός: δ) Γενική άποψη του αγροτεμαχίου 469, ε) Λάκκος κατοίκησης με λιθόστρωτο δάπεδο, στ-ζ) Τρίλοφος: στ) Το εσωτερικό της σαρκοφάγου, ζ) Ο λακκοειδής τάφος 5.

ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ - Μ. ΠΑΠΠΑ - Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ













Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Τρίλοφος: α) Συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος στις παρειές της Τράπεζας Σαραλίκα, β) Το χαμηλότερο άνδηρο της Τράπεζας Σαραλίκα, γ-στ) Λητή. Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσια: γ) Άποψη του πιθεώνα, δ) Μικρός κυκλικός κεραμικός κλίβανος, ε) Τμήματα οικιών σε αλλεπάλληλες οικοδομικές φάσεις, στ) Σύνολο δεξαμενών.

Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ - Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ








Νομός Θεσσαλονίκης: α-δ) Λητή. Αγροτεμάχιο Ε. Τσώντσια: α) Δεξαμενή με κυκλική βάθυνση. β) Κεραμικός κλίβανος κυκλικού τύπου, γ) Πήλινο ειδώλιο αποτροπαϊκού χαρακτήρα, από το εσωτερικό του μικρού κυκλικού κεραμικού κλιβάνου, δ) Πήλινα ειδώλια αετών, ε-στ) Περιβολάκι: Η περιοχή νότια της τούμπας πριν και μετά τη διέλευση της Εγνατίας Οδού.

Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - Α. ΛΙΟΥΤΑΣ











Νομός Θεσσαλονίκης. Περιβολάκι. Εγνάτια Οδός: α-β) Ο χώρος της ανισόπεδης διάβασης προς το Περιβολάκι πριν και μετά την κατασκευή της γέφυρας. Σε δεύτερο επίπεδο η τούμπα της εποχής του Χαλκού, γ) Η ανασκαφή στο τεχνικό έργο της ανισόπεδης διάβασης, δ) Όρυγμα ΟΤΕ. Κεραμοσκεπής ταφή κατεστραμμένη από την άροση, ε) Όρυγμα ΟΤΕ. Ταφή κτερισμένη με αμφορίσκο ρωμαϊκής εποχής.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ









Νομός Θεσσαλονίκης. Προφήτης. Εγνατία Οδός: α) Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., β) Όλπες από τον αποθέτη, γ) Ενεπίγραφο όστρακο κανθάρου, δ) Τμήματα ειδωλίων.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ















Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Προφήτης. Εγνατία Οδός: α) Τα αργυρά νομίσματα της ανασκαφής, β) Ο χώρος της ανασκαφής μετά την περάτωση του έργου, γ) Μαυρούδα. Μαρμάρινη ενεπίγραφη προτομή του 3ου αι. μ.Χ., δ-ε) Νέα Φιλαδέλφεια: δ) Κτιστός τάφος αριθ. 2236, ε) Κιβωτιόσχημος τάφος αριθ. 2076, στ-ζ) Ασπροβάλτα: στ) Σφραγίδα από το νεολιθικό οικισμό, ζ) Αγγείο με διακόσμηση black on red από το νεολιθικό οικισμό.

Α. ΛΙΟΥΤΑΣ - Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ - Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ









Νομός Χαλκιδικής: α) Άθυτος. Οικόπεδο Κ. Σιούζου. Καύση (τάφος 4),
β-γ) Κασσάνδρεια. Οικόπεδο Κ. Παπανικολάου: β) Κεραμοσκεπής τάφος, γ) Κιβωτιόσχημος τάφος,
δ-ζ) Ιερισσός. Νεκροταφείο Ακάνθου: δ-ε) Οικόπεδο αριθ. 2, Ο.Τ. Ξ: δ) Γενική άποψη της ανασκαφής, ε) Το εσωτερικό του Τ. Π6. 9926, στ-ζ) Οικόπεδο αριθ. 14Ν, Ο.Τ. 1: στ) Γενική άποψη του ανασκαφικού πεδίου, ζ) Ο νεκρός της Τ. 9943.

Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ - Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ - Ε. ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ







Θεσσαλονίκη: α) Οδός Αντιγονιδών 9. Γενική άποψη της ανασκαφής,
β-γ) Οδός Γρηγορίου Παλαμά 21-21Α: β) Κατάστρωμα πομπικής οδού από μαρμάρινες ανισομεγέθεις πλάκες,
γ) Η ύστερη ρωμαϊκή οδός και το υποκείμενο κεντρικό δίκτυο αποχέτευσης.

Α. ΤΑΣΙΑ - Μ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ





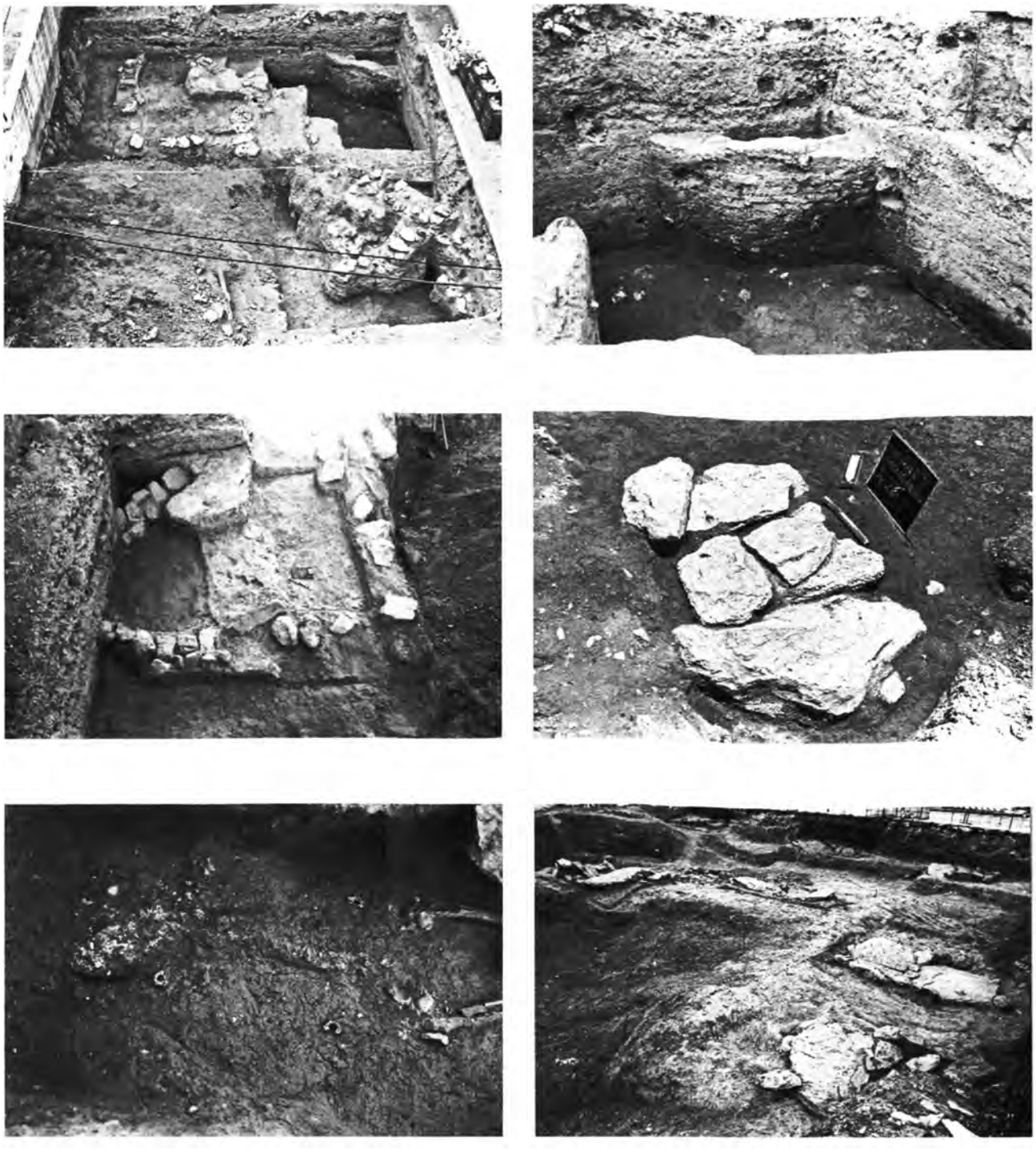






Θεσσαλονίκη: α-δ) Ανάκτορο Γαλερίου: α) Προγαλεριανό ψηφιδωτό με γεωμετρικό και θαλάσσιο διάκοσμο, β) Μέτωπο με νωπογραφία που εικονίζει αναρτημένες δορές, γ) Χώροι ρωμαϊκής έπαυλης με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά δάπεδα, δ) Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικό διάκοσμο, ε) Αλάνα Τούμπας. Ανάπλαση αλάνας. Σταθμός αυτοκινήτων.

Μ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ - Κ. ΣΟΥΕΡΕΦ



Θεσσαλονίκη. Πολίχνη: α-γ) Οδός Ευρωπού 14: α) Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., β) Το πλινθόκτιστο αψιδωτό κτίσμα από ΒΑ., γ) Το λιθόκτιστο αψιδωτό κτίσμα από Α., δ-ε) Οδός Κασσάνδρου: δ) Λακκοειδής ταφή με κάλυψη από σχιστολιθικές πέτρες, ε) Ταφή κτερισμένη με τέσσερις πόρπες, στ) Συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Βυζαντίου. Γενική άποψη της ανασκαφής.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ













Θεσσαλονίκη. Πολίχνη: α-γ) Συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Βυζαντίου: α) Λαξευτός κιβωτιόσχημος τάφος με θήκες στο δάπεδο. Διακρίνονται τα κτερίσματα (μελαμβαφής κάνθαρος και ανθεμωτό αρυβαλλοειδές ληκύθιο), β) Λαξευτός κιβωτιόσχημος τάφος κτερισμένος με πήλινες προτομές, μελαμβαφή κύλικα και υδρία-μνιατούρα, γ) Ο περίβολος του νεκροταφείου, δ-ε) Συμβολή των οδών Ιπποδρομίου και Κασσάνδρου: δ) Λακκοειδής ταφή κτερισμένη με δύο λεβητοειδή αβαφή αγγεία, ε) Κεραμοσκεπής ταφή, στ) Συμβολή των οδών Ζεφύρων και Κασσάνδρου. Ο επαμήκης λάκκος της ύστερης εποχής του Χαλκού.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ







Θεσσαλονίκη. Πολίχνη: α-γ) Οδός Σ. Βενιζέλου 52: α) Τοίχοι και γκρεμίσματα στο νοτιοανατολικό μισό του οικοπέδου, β) Η ανασκαφή μετά την αφαίρεση των γκρεμισμάτων και η τομή σε βάθος στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, γ) Στη μέση κάτω, ο οχυρωματικός περίβολος του αρχαίου οικισμού.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ













Θεσσαλονίκη. Πολίχνη: α-δ) Οδός Ολύμπου 10: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Δωμάτιο της νεότερης φάσης του 4ου αι. π.Χ. με μάρτυρα δαπέδου δεξιά του, γ) Στρώμα καταστροφής σε δάπεδο φάσης του 5ου αι. π.Χ., δ) Δάπεδα και αποθηκευτικοί λάκκοι σε όλες τις οικοδομικές φάσεις της ανασκαφής, ε-στ) Σταυρούπολη: ε) Οδός Κουντουριώτη 4. Γενική άποψη της ανασκαφής από Δ., στ) Οδός Ιπποκράτους 19. Εγχυτρισμός σε πήλινο αβαφή λέβητα.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ











Νομός Θεσσαλονίκης: α) Σταυρούπολη. Συμβολή των οδών Παστέρ 51 και Σωτήρος. Τάφος πολεμιστή, β-ε) Θέρμη: β) Οδός Λαμπράκη. Άποψη του ανασκαφέντος τμήματος του νεκροταφείου, γ) Συμβολή των οδών Βενιζέλου και Μακρυγιάννη. Τμήμα του λιθόκτιστου, υδροδοτικού αγωγού, δ) Οδός Χαλκιδικής. Οι δύο διαδοχικοί κυκλικοί κλίβανοι, ε) Συμβολή των οδών Μανδρίτσας και Χαλκιδικής. Δεξαμενή νερού.
Α. ΛΙΟΥΤΑΣ - ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ











Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Θέρμη: α) Οδός Βενιζέλου. Το εσωτερικό λακκοειδούς τάφου πλούσια κτερισμένου με χάλκινα κοσμήματα και εγχώρια αγγεία, β) Οδός Αντύπα. Το περιεχόμενο της ταφής Τ14, γ-δ) Άνω Σχολάρι: γ) Ο πίθος και ο δίδυμος λάκκος, δ) Ο λάκκος στη βορειοδυτική περιοχή του αγροτεμαχίου, ε) Λητή. Οικόπεδο Γ. Βασιλείου. Κλειστό αγγείο με καστανή στίλβωση (Π 3985).

ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ - Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ - Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ







Νομός Θεσσαλονίκης. Λητή: α) Οικόπεδο Γ. Βασιλείου. Ανοιχτό αγγείο με μαύρη στίλβωση (Π 3998), β-γ) Οικόπεδο Ι. Γεωργαντά - Α. Δεσπούδη: β) Άποψη της ανασκαφής, γ) Φιάλη με γραπτή διακόσμηση (Π 4010), δ-ε) Οικόπεδο Π. Τάκα: δ) Γενική άποψη της ανασκαφής, ε) Άποψη της πωρολιθικής σαρκοφάγου, στ-ζ) Οικόπεδο Κ. Νίκα: στ) Γενική άποψη της ανασκαφής, ζ) Άποψη του αναλημματικού τοίχου.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ











Νομός Θεσσαλονίκης: α) Λαγυνά. Εγνατία Οδός, συνδετήριος κόμβος Σερρών, κλάδος Ι. Λάκκοι-δεξαμενές συγκέντρωσης και διατήρησης νερού, β) Περιστερώνας. Γενική άποψη της ανασκαφής και του περιβάλλοντος χώρου. Νομός Χαλκιδικής: γ-δ) Άθυτος. Οικόπεδο Στ. Στάμου: γ) Λίθινη εστία στο Δωμάτιο Γ, δ) Κτιστός λουτήρας δωματίου Ζ, ε) Καλλιθέα. Οικόπεδα 145, 146, 147. Το δυτικό τμήμα των οικοπέδων με τα δύο αποσπασματικά κτίρια. Άποψη από Β.

Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - Α. ΛΙΟΥΤΑΣ - Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ - ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ











Νομός Χαλκιδικής: α) Καλλιθέα. Οικόπεδα 145, 146, 147. Άποψη από Δ., μετά το τέλος της ανασκαφής του 2002, β-ε) Παλιούρι: β) Κάνιστρο. Άποψη του ανατολικού συγκροτήματος, γ) Κάνιστρο. Άποψη του δυτικού συγκροτήματος, δ) Κάνιστρο. Στρώμα καταστροφής του δυτικού συγκροτήματος, ε) Ρωμαϊκό νεκροταφείο. Κεραμοσκεπής τάφος 9.

ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ - Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ





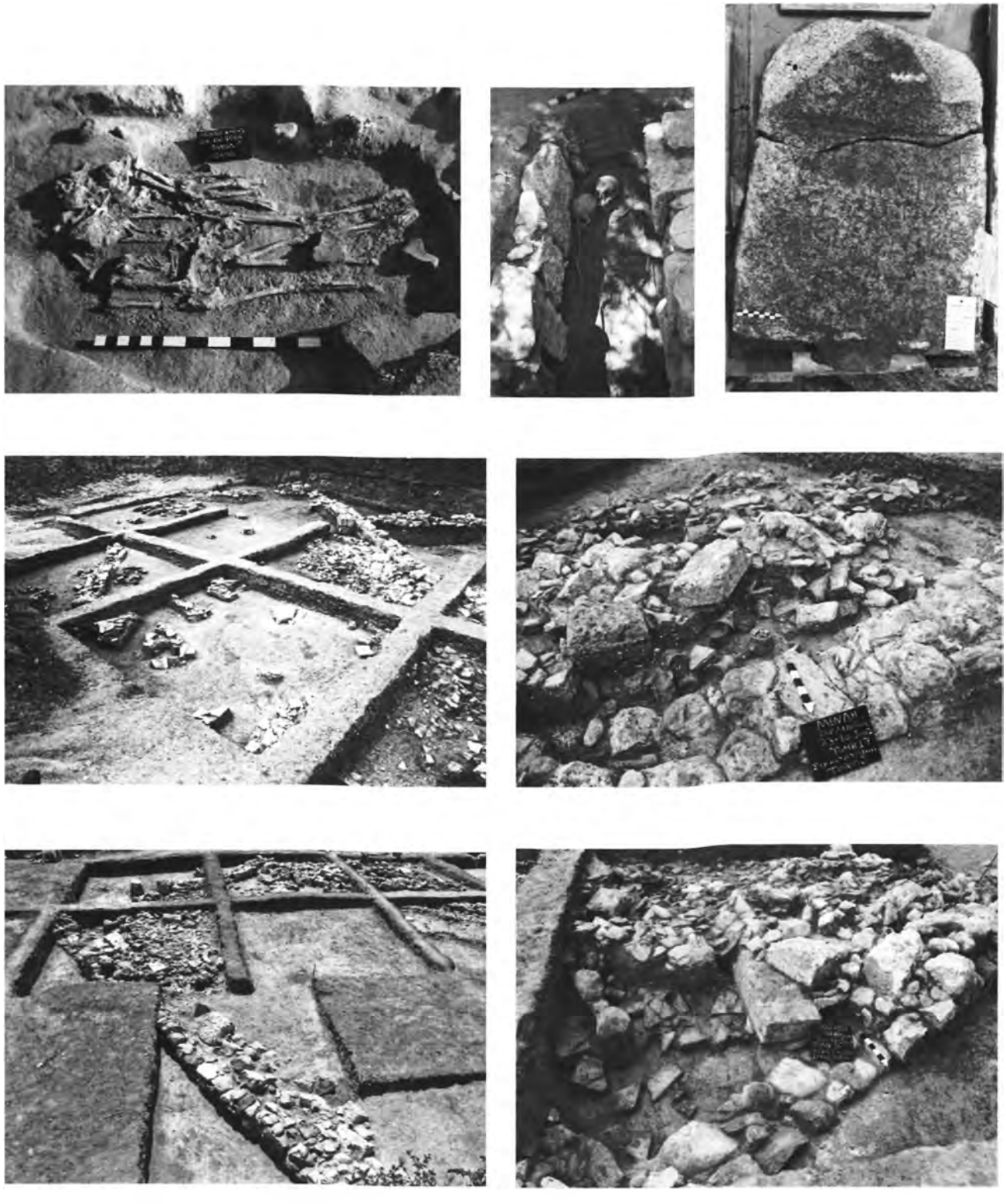






Νομός Χαλκιδικής. Σίβηρη: α) Γενική άποψη του λόφου Βάγια από Α., β) Βόρειος τομέας από ΝΑ., γ) Μεγάλα πιθοειδή αγγεία αποθηκευτικού χαρακτήρα, δ) Τμήμα φιάλης με τρομπετόσχημη λαβή στα χείλη, ε) Πήλινο αγκυρόσχημο βαρίδιο.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ



Νομός Χαλκιδικής. Αρχαία Μένδη: α-γ) Οικόπεδο Α. Φωκά: α) Ο τάφος 3, β) Ο τάφος 6, γ) Η ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από τον τάφο 6, δ-ζ) Οικόπεδο Θ. Μπασιά: δ) Ο χώρος Α κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, ε) Το στρώμα καταστροφής νότια από το βόρειο τοίχο του χώρου Α, στ) Ο χώρος Β κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, ζ) Το στρώμα καταστροφής στο βόρειο τοίχο του χώρου Β, στο σημείο που υπάρχει το άνοιγμα της εισόδου.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ











Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός: α-ε) Οικόπεδα 205-206: α) Άποψη της στοάς, β) Γενική άποψη των κλιβάνων 4 και 6, γ) Η είσοδος του κλιβάνου 4 με τους βοηθητικούς χώρους και το διάδρομο πυροδότησης, δ) Άποψη του εσωτερικού του κλιβάνου 6, ε) Γενική άποψη του κλιβάνου 5 και τμήματος της στοάς.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ









Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός: α-β) Οικόπεδο 221: α) Το λιθόστρωτο, β) Το δωμάτιο Ι, γ-ε) Βορειοανατολικό νεκροταφείο Ακάνθου. Οικόπεδο 133: γ) Άποψη του ανασκαφικού χώρου, δ) Ο εγχυτρισμός 10.039 σε εγχώριο, ακάνθιο αμφορέα. Τέλη 4ου αι. π.Χ., ε) Ο ακτέριστος νεκρός του κεραμοσκεπούς τάφου 10.062 της ελληνιστικής πιθανόν εποχής, στ-ζ) Νοτιοανατολικό νεκροταφείο Ακάνθου. Οικόπεδο 2, Ο.Τ. Ξ: στ) Άποψη των τάφων της εποχής του Σιδήρου-αρχαϊκής, ζ) Η κτερισμένη ταφή 10.073 της εποχής του Σιδήρου.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ











α-β) Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός: α) Νοτιοανατολικό νεκροταφείο Ακάνθου. Οικόπεδο 2. Ο.Τ. Ξ. Άποψη τάφων της εποχής του Σιδήρου, β) Θέση Λαδιάβα. Άποψη του βόρειου ανασκαφικού πεδίου του κλασικού ελληνιστικού κτίσματος της Ακάνθου,
γ-ε) Νομός Κιλκίς. Άνω Απόστολοι: γ) Τομή ύδρευσης, δ-ε) Τομή 2 ύδρευσης.
Ε. ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ - Θ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ








Θεσσαλονίκη. Αρχαία αγορά: α) Γενική άποψη του δυτικού τμήματος του αρχαιολογικού χώρου, όπου διακρίνεται η θέση του κτιρίου της εποχής του Φ. Πέτσα, β) Άποψη του ανασκαφέντος κατά το 1967 κτιρίου, το οποίο ήταν κρήνη, στην πλατεία, πριν την πλακόστρωσή της, κατά το 2ο αι. μ.Χ., γ) Βάση στήλης από τα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση στην κρήνη της αγοράς, δ-ε) Αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση στην κρήνη της αγοράς, στ) Μαρμάρινο ανθέμιο, επίστεψη τάφου, από τα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση στην κρήνη της αγοράς.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

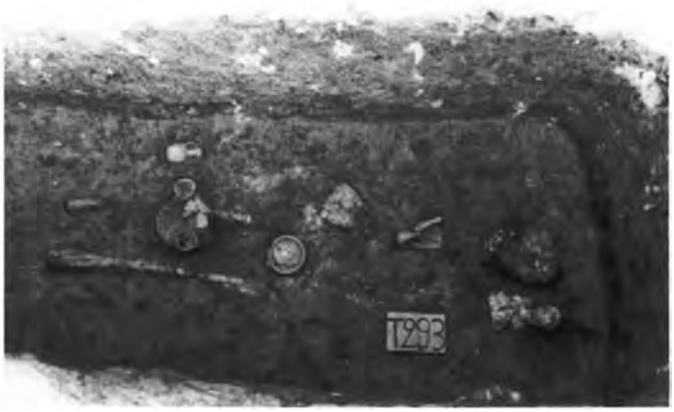








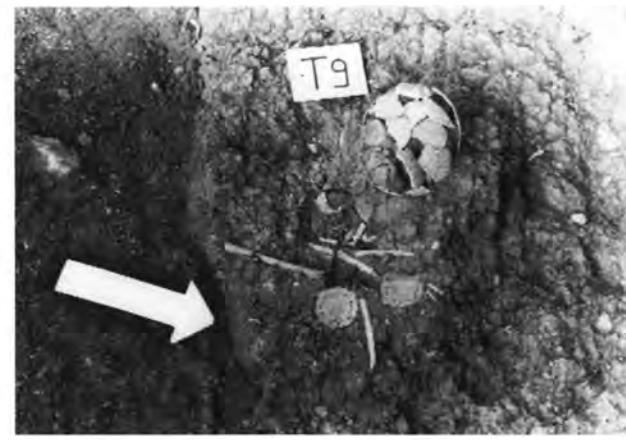




Νομός Θεσσαλονίκης: α) Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Λουτρά. Το frigidarium μετά την αποκατάσταση, β-γ) Θεσσαλονίκη. Οδός Πτολεμαίων 13: β) Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Πλινθόκτιστη αντηρίδα του κτιρίου Α, δ) Σταυρούπολη. Οδός Δαγκλή 14. Πήλινο ειδώλιο, ε-στ) Θέρμη. Οδός Λαμπράκη: ε) Τμήμα του νεκροταφείου, στ) Το εσωτερικό λακκοειδούς τάφου κλασικών χρόνων με τα κτερίσματα της νεκρής.

Φ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ - Α. ΤΑΣΙΑ - Α. ΛΙΟΥΤΑΣ - ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ











Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Θέρμη. Οδός Μακεδονίας: α) Το πρώτο στρώμα χριστιανικών τάφων που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο, β) Λεπτομέρεια από το εσωτερικό γυναικείας ταφής νεότερων χρόνων. Διακρίνεται χάλκινη πόρπωση ζώνης, γ-δ) Τρίλοφος: γ) Ο κιβωτιόσχημος τάφος στο οικόπεδο Ι. Βεζύρη, δ) Ο τάφος στο οικόπεδο Γ. Καραδέδου, ε) Λητή. Οικόπεδο Σ. Νίκα. Άποψη της τάφρου.

ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ - Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ - Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ











Νομός Θεσσαλονίκης. Λητή. Οικόπεδο Α. Γιαννόπουλου: α) Άποψη του τμήματος του αρχαίου τείχους, β) Άποψη της οικίας Α, γ) Προτομές γυναικείας θεότητας από την επίχωση της οικίας Α, δ) Άποψη της οικίας Β, ε) Σύνολο κυκλικών λάκκων στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ













Νομός Θεσσαλονίκης. Λητή. Εγνατία Οδός, τμήμα Δερβένι-Ανάληψη: α) Κύριος άξονας Χ.Θ. 2+020 έως 2+080. Η θέση της ανασκαφής σε σχέση με τα στενά του Δερβενίου, β) Άποψη της οικίας, στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, γ) Άποψη του δίχωρου κτίσματος, δ) Λάκκοι λαξευμένοι στο φυσικό έδαφος, πιθανόν για τη συγκέντρωση βρόχινου νερού, ε) Ημικυκλική κατασκευή για τη σύνθλιψη δημητριακών, στ) Τα οικοδομικά κατάλοιπα του ανώτερου ανδήρου.
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ













Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Λητή. Εγνατία Οδός, τμήμα Δερβένι-Ανάληψη: α) Άποψη του κλιβάνου, β) Πήλινα πινάκια, του 4ου-2ου αι. π.Χ., γ-ε) Καλαμωτό: γ) Ο ναός της αυτοκρατορικής λατρείας από Β., δ) Μαρμάρινη κεφαλή Αθηνάς, ε) Λίθινες ορθογώνιες βάσεις με μαρμάρινα βάθρα, μπροστά από το νότιο χώρο του Σεβαστείου, στ) Νομός Χαλκιδικής. Άθυτος. Οικόπεδο Δ. Καραγιαννιού - Δ. Δράινα Ο.Ε. Χώροι Α και Β.

Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ -Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ









Νομός Χαλκιδικής: α-γ) Άθυτος: α) Οικόπεδο Η. Πηλιανίδη. Στρώμα καταστροφής υπόστυλου χώρου, β) Οικόπεδο Κ. Τρακοσοπούλου. Εσωτερικός χώρος του κτιρίου, γ) Οικόπεδο Α. Στάμου. Τάφος 18, δ) Καλλιθέα. Γενική άποψη του χώρου της ανασκαφής από Δ. Διακρίνεται ο πευκόφυτος χώρος του ιερού προς Ν., η αιγιαλίτιδα ζώνη προς Α. και ο οικισμός προς Β. της ανασκαφής.

Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ - Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ











Νομός Χαλκιδικής. Καλλιθέα: α) Διακρίνεται η θεμελίωση του στωικού κτιρίου του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., κάτω από οικοδομήματα ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, β) Διακρίνεται η βορειοανατολική γωνία του στωικού κτιρίου του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. και η πορεία του βόρειου τοίχου του κάτω από μεταγενέστερα κτίσματα, γ) Θραύσμα μελαμβαφούς κανθάρου του γ΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ., δ) Οστέινες περόνες και άλλα σύνεργα καλλωπισμού, ε) Επάλληλες οικοδομικές φάσεις των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ











Νομός Χαλκιδικής. Σίβηρη: α) Ο λόφος Βάγια από ΝΑ. Διακρίνονται οι νεόκτιστες οικοδομές και ο χώρος της ανασκαφής, β) Γενική άποψη του μεγάλου κτιρίου του βόρειου τομέα, γ) Το δάπεδο του μεγάλου κτιρίου του βόρειου τομέα, δ) Κυκλική κατασκευή στο βόρειο τομέα, ε) Οι τοίχοι του νότιου τομέα.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ



















Νομός Χαλκιδικής. Σίβηρη: α) Παχύ στρώμα καύσης στο νότιο τομέα. β) Αγγεία με πλαστική διακόσμηση, γ) Αμφορέας με σωληνωτές λαβές, δ) Φιάλη με τρομπετόσχημη λαβή, ε) Κύπελλο, στ) Μινυακό αγγείο, ζ) Λίθινα εργαλεία, η) Οστέινα εργαλεία, θ) Πήλινα βαρίδια.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ











Νομός Χαλκιδικής. Νέα Σκιώνη: α) Γενική άποψη. Η θέση Παναγία και η θέση της ανασκαφής, β) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι της αρχαϊκής εποχής και το παρακείμενο προϊστορικό νεκροταφείο, γ) Κιβωτιόσχημος τάφος XVII, δ) Κιβωτιόσχημος τάφος XI, ε) Κιβωτιόσχημος τάφος XVI.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ















Νομός Χαλκιδικής: α-γ) Νέα Σκιώνη: α) Μελανόμορφη λήκυθος με Μαινάδα και Σάτυρο, β) Ασκός και πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής, γ) Μελανόμορφη λήκυθος και πήλινο ειδώλιο σειρήνας,
δ-ζ) Τρυπητή: δ) Γενική άποψη της περιοχής της Τρυπητής. Στο βάθος διακρίνονται τα δύο τμήματα του λόφου. Το αγροτεμάχιο Μαλτσίδη καταλαμβάνει την κορυφή του αριστερού λόφου, ε) Η πυργοειδής προεξοχή στο αγροτεμάχιο Μαλτσίδη, στ-ζ) Η κυκλική κατασκευή στο αγροτεμάχιο Μαλτσίδη.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ











Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός. Βορειοανατολικό νεκροταφείο Ακάνθου: α-β) Οικόπεδο 98: α) Γενική άποψη των τάφων της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, β) Ο κτερισμένος νεκρός του κλασικού τάφου 10.179, γ) Οικόπεδο 124. Γενική άποψη των τάφων της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, δ-ε) Γήπεδο: δ) Μνημειακός τάφος ρωμαϊκών χρόνων, ε) Άποψη του μνημειακού τάφου των ρωμαϊκών χρόνων.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

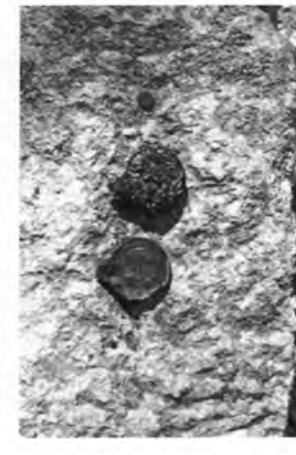












Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός: α-γ) Βορειοανατολικό νεκροταφείο Ακάνθου: α-β) Οικόπεδο 118: α) Τάφοι του πρώτου στρώματος. Αρχαϊκή-ρωμαϊκή εποχή, β) Ο σκελετός του παιδικού κλασικού τάφου 10.424, γ) Οικόπεδο 9, Ο.Τ. 0. Τάφοι της εποχής του Σιδήρου-αρχαϊκής, δ-στ) Αρχαιολογικός χώρος Ακάνθου. Θέση Λαδιάβα: δ) Ο βόρειος τομέας του κλασικού-ελληνιστικού κτίσματος, ε) Ο πίθος 2 του χώρου Β (πιθεών) του κλασικού-ελληνιστικού κτίσματος (πριν από τη συντήρηση), στ) Θησαυρός αργυρών νομισμάτων από το εσωτερικό του πίθου 10.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ









Νομός Χαλκιδικής. Νικήτη. Λαγόμανδρα: α) Γενική άποψη του αρχαιολογικού χώρου: Το Καστέλι του Οικονόμου, β) Τμήμα του ανατολικού περιβόλου του οικισμού της ΠΕΣ, γ) Λίθινη κατασκευή ενισχυτική της πλαγιάς του λόφου με τον οικισμό της ΠΕΣ, δ) Οικοδομικά λείψανα κατοικιών της ΠΕΣ.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ










Νομός Κιλκίς. Παλατιανό: α) Η περιοχή του χώρου στάθμευσης κατά τη διάρκεια των εργασιών, β) Η περιοχή του χώρου στάθμευσης ύστερα από την τελική επίστρωσή του, γ) Λαξεύματα της εποχής του Σιδήρου στον υπαίθριο χώρο του κτίσματος Ν, δ) Λάκκοι της εποχής του Σιδήρου στο δωμάτιο Γ, ε) Λίθινη μήτρα κατασκευής βέλους και το εκμαγείο της μήτρας, στ) Λυχνάρι από το κτίσμα Ν, ζ) Χειροποίητο αγγείο της ΠΕΣ από το κτίσμα Ν, η) Τμήμα χειροποίητου αγγείου της ΥΕΣ από το κτίσμα Ν.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ









Νομός Κιλκίς. Παλατιανό: α) Λίθινο κεφάλι αλόγου από κρατευτή της εποχής του Σιδήρου, β) Λεπτομέρεια από τις εγχαράξεις στο κεφάλι του αλόγου, γ) Η καμάρα του τάφου, όπως αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή, δ) Άποψη του κτίσματος VI κατά την έναρξη των εργασιών, ε) Άποψη του υπαίθριου χώρου, στ) Αγγεία της ΥΕΣ σε λαξευμένους λάκκους, ζ) Άποψη του διαδρόμου που οδηγεί στο δωμάτιο Η και της κτιστής κατασκευής.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ









Νομός Κιλκίς. Παλατιανό: α) Λυχνάρι με τμήμα από το λυχνοστάτη του, β) Άποψη του βόρειου τμήματος. Διακρίνονται δύο από τις βάσεις της οδού, γ) Η κτιστή δεξαμενή στο νότιο τμήμα του δημόσιου χώρου VII, δ) Γενική άποψη από το νότιο τμήμα του δημόσιου χώρου VII, ε) Λεπτομέρεια από ανάγλυφο αγγείο του χώρου VII, στ) Δίμυξο λυχνάρι από το χώρο VII, ζ) Γενική άποψη του κτίσματος VIII κατά την ανασκαφή.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ













Νομός Κιλκίς. Παλατιανό: α) Γενική άποψη του ανατολικού τμήματος του κτίσματος VIII, όπου διακρίνονται οικοδομικά λείψανα από τις προγενέστερες φάσεις κατοίκησης, β) Κεραμική της εποχής του Σιδήρου από το κτίσμα VIII, γ) Άποψη του κτίσματος ΙΧ με τους λάκκους της εποχής του Σιδήρου, δ) Άποψη του χώρου ΣΓ κατά την ανασκαφή, ε) Λαξεύματα στο κτίσμα Χ από τις προγενέστερες φάσεις κατοίκησης, στ) Λάκκος και πίθος της εποχής του Σιδήρου.
ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ







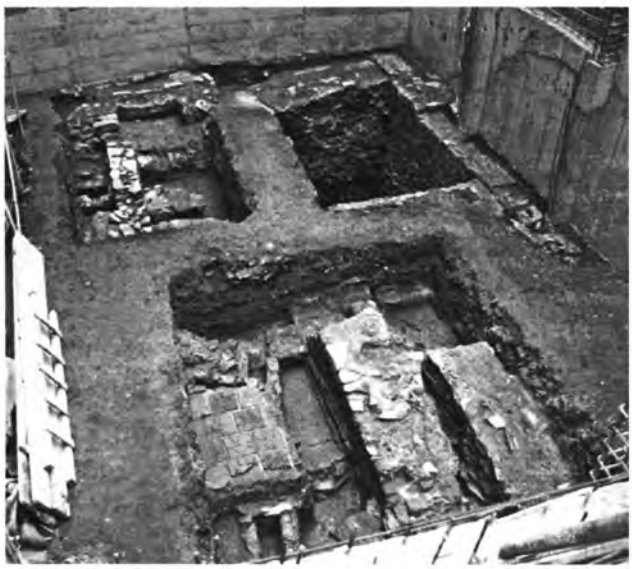






Νομός Κιλκίς: α) Παλατιανό. Η κτιστή κυκλική κατασκευή, β-γ) Πολύκαστρο. Καραθοδωρέικα: β) Άποψη του λιθοσωρού του τάφου 72, γ) Άποψη της λακκοειδούς ταφής 86 με τα κτερίσματά της, δ-ε) Ακρίτας: δ) Ταφικός τύμβος 24. Στο κέντρο του τύμβου διακρίνεται ο λίθος-σήμα, ε) Ο κιβωτιόσχημος τάφος που κάλυπτε ο τύμβος 20, στ) Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς. Το βάθρο με το μεταλλικό στέγαστρο στον αύλειο χώρο.

Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ - Θ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ






Θεσσαλονίκη: α-β) Οδός Συγγρού 18: α) Γενική άποψη των ανασκαφικών τομών, β) Πλίνθινο δάπεδο και πλέγμα αγωγών, γ-δ) Οδός Μακεδονικής Αμύνης 11: γ) Άποψη της ανασκαφής, δ) Τμήμα της οικίας.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΑΣΙΑ















Θεσσαλονίκη: α) Οδός Μακεδονικής Αμύνης 11. Πλακόστρωση πλατείας αρχαίας αγοράς, β-γ) Οδός Κ. Μελενίκου 20: β) Η μολύβδινη σαρκοφάγος, γ) Επάλληλες ταφές στο ανατολικό όριο του οικοπέδου, δ) Οδός Κ. Μελενίκου 18. Άποψη της ανασκαφής από Ν., ε) Οδός Κ. Μελενίκου 30. Ο κεραμοσκεπής Τφ. 1, με τη βωμόσχημη κατασκευή, στ-ζ) Σταυρούπολη. Οδός Καρατάσου 18: στ) Λακκοειδής τάφος με σχιστόλιθους στο περιχείλωμα και στην κάλυψη, ζ) Εγχυτρισμός σε οπισθότμητη πρόχου.

Α. ΤΑΣΙΑ - Μ. ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ - Α. ΛΙΟΥΤΑΣ















Θεσσαλονίκη. Σταυρούπολη: α) Οδός Καρατάσου 18. Τα κτερίσματα του τάφου του Πίν. 50 στ: δύο μελαβαφείς σκύφοι, μία πήλινη προτομή και χάλκινα τοξωτά ενώτια. β-δ) Οδός Ωραιοκάστρου 168: β) Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Τάφος 3, δ) Λάκκος της εποχής του Χαλκού. ε-ζ) Διαπλάτυνση της οδού Λαγκαδά: ε) Τα αγγεία του τάφου, στ) Το χρυσό περιδέραιο, ζ) Τα χρυσά ενώτια.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ











Θεσσαλονίκη. Πολίχνη: α) Λεωφόρος Στρατού 25. Άποψη του κτίσματος από Δ., β-γ) Οδός Ζεφύρων 11α: β) Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Τάφος με πλίνθινη επένδυση. Στη νότια πλευρά του διατηρείται τετράγωνη οπή με υπολείμματα ξύλινης δοκού, δ-ε) Θέρμη. Οικόπεδο 290β: δ) Το τρίτο στρώμα των τάφων, με τους τάφους χριστιανικών χρόνων ερευνημένους και τους αρχαίους πριν το άνοιγμά τους, ε) Λακκοειδής τάφος του 4ου αι. π.Χ., αποτελούμενος από μεγάλο ορθογώνιο όρυγμα και νεκρικό λάκκο με περίβολο γύρω από αυτόν.

Α. ΛΙΟΥΤΑΣ - ΕΥ. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ











Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη: α-γ) Οικόπεδο 388β: α) Η πλούσια κτερισμένη ανδρική ταφή Τ33, ύστερων αρχαϊκών χρόνων, β) Τεφροδόχος, ταφική κατασκευή ρωμαϊκών χρόνων με πήλινο αγωγό χοών στο επάνω μέρος της, κεραμοσκεπούς κάλυψης, γ) Λεπτομέρεια του εσωτερικού ταφικής, τεφροδόχου κατασκευής ρωμαϊκών χρόνων με πήλινα ειδώλια και αγγεία ως κτερίσματα, δ-ε) Οικόπεδο 386α: δ) Τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο, μετά την έρευνα των τάφων, ε) Τα κτερίσματα της γυναικείας ταφής συλημένου κιβωτιόσχημου τάφου.
ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ













Νόμος Θεσσαλονίκης: α-γ) Σουρωτή: α) Ο αρχαϊκός τάφος 22 με την κάλυψή του, β) Το εσωτερικό του κλασικού τάφου 23, γ) Το εσωτερικό του κλασικού τάφου 9, δ-στ) Καρδία. Οικόπεδα Ι., Δ. και Ε. Διαμαντίδη: δ) Το στρώμα καταστροφής του κτιρίου, ε) Άποψη του κτιρίου από Α., διακρίνεται ο κλίβανος 5, στ) Ο κλίβανος 3.

Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ - Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ











Νομός Θεσσαλονίκης: α) Καρδία. Οικόπεδο Ι., Δ. και Ε. Διαμαντίδη. Ο κλίβανος 1 με τις πήλινες πλάκες στο εσωτερικό στρεβλωμένες από τη θερμοκρασία, β-γ) Λητή. Ταφικό σύνολο Α΄ Δερβενίου: β) Γυάλινο δάπεδο και κέλυφος για την προστασία του δρόμου του μακεδονικού τάφου ΙΙΙ και των τοιχογραφιών του τάφου Ι, γ) Άποψη της πρόσοψης του κελύφους, δ-ε) Λητή. Θέση Πόρτες: δ) Ο δρόμος και η είσοδος του λαξευτού τάφου, ε) Η ταφή της κλίνης Ι.

Α. ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ - Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ











Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Λητή. Θέση Πόρτες: α) Πήλινα κτερίσματα της ταφής στην κλίνη Ι, β) Κτερίσματα της νεότερης ανακομιδής στην κόγχη, γ-ε) Αρχαία Καλίνδοια. Σεβαστείο: γ) Οι τέσσερις χώροι του Σεβαστείου από Ν., δ) Η κεφαλή του αγάλματος του Οκταβιανού Αυγούστου μετά τον καθαρισμό της, ε) Γυναικεία εικονιστική κεφαλή, πιθανότατα της Φλαβίας Μύστας.

Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ











Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Αρχαία Καλίνδοια. Σεβαστείο: α) Η ενεπίγραφη πλάκα, όπως βρέθηκε στην ανασκαφή, β) Το αρχαίο ασβεστοκάμινο, Νομός Χαλκιδικής: γ-ε) Ποτίδαια: γ) Αγροικία ελληνιστικών χρόνων, δ) Κεραμικός κλίβανος, ε) Ταφικός πίθος.

Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ - ΝΤ. ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ











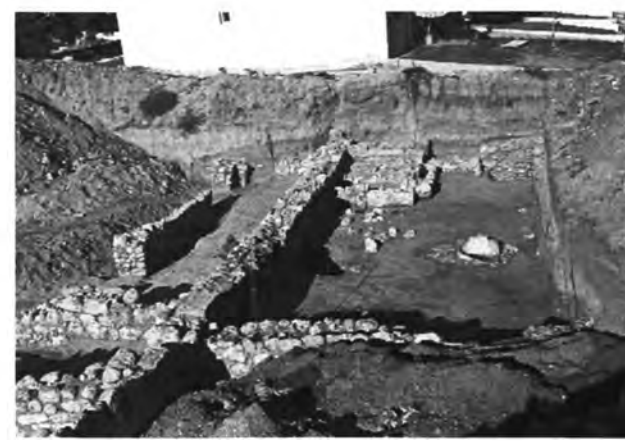


Νομός Χαλκιδικής: α-δ) Άθυτος. Οικόπεδο Λ. Γαλάνη: α) Οικία Γ, β) Πήλινος λουτήρας οικίας Β, γ) Στρώμα καταστροφής οικίας Β, δ) Οξυπύθμενος αμφορέας από την οικία Β, ε-στ) Αρχαία Σάνη: ε) Στρώμα καταστροφής, που κάλυπτε όλο το χώρο της ανασκαφής, στ) Στρώμα καταστροφής στο εσωτερικό κατοικίας.

Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ - Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ





Νομός Χαλκιδικής: α-γ) Αρχαία Σάνη: α) Κατοικία, 5ος-4ος αι. π.Χ., β) Κατοικία με πήλινο λουτήρα και μαρμάρινη βάση περιρραντηρίου, 5ος-4ος αι. π.Χ., γ) Κατοικία με αποθηκευτικά αγγεία, δ-στ) Πολύχρονο: δ) Κτίριο με προσανατολισμό Β.-Ν., ε) Σπαράγματα τοιχογραφιών, στ) Κτίριο με προσανατολισμό Α.-Δ.

Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ - Η. ΔΑΛΑΜΑΓΚΑ









Νομός Χαλκιδικής: α-δ) Πολύχρονο: α) Τμήμα χάλκινης πόρπης, β) Μαρμάρινο ενεπίγραφο θραύσμα, γ) Θραύσμα αβαφούς λύχνου, δ) Χάλκινο νόμισμα Γρατιανού, ε-ζ) Νέα Σκιώνη. Περιοχή Παναγία: ε) Γενική άποψη των περιβόλων, στ) Τεφροδόχα αγγεία εντός του περιβόλου, ζ) Τεφροδόχο αγγείο στον ανεξάρτητο χώρο ταφής.

Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ - Η. ΔΑΛΑΜΑΓΚΑ













Νομός Χαλκιδικής: α-γ) Νέα Σκιώνη. Περιοχή Παναγία: α) Τεφροδόχο αγγείο με το περιεχόμενό του, β) Άποψη ταφικού πάθου, γ) Το κτίριο στα νοτιοανατολικά του νεκροταφείου, δ-στ) Μένδη: δ) Η δοκιμαστική τομή βόρεια των εργαστηρίων με κατάλοιπα από παλαιότερες φάσεις χρήσης του χώρου, ε) Το στρώμα με τα πλιθιά στη δοκιμαστική τομή ανάμεσα στους χώρους Β και Α, στ) Πήλινες σφήνες από το στρώμα με τα πλιθιά.

Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ - Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ









Νομός Χαλκιδικής. Μένδη: α) Υποπρωτογεωμετρική κεραμική από τις δοκιμαστικές τομές, β) Γενική άποψη από τους χώρους Α - Γ - Γ΄ και ο κυκλικός κλίβανος στη νότια πλευρά του χώρου Γ΄, γ) Ο χώρος Γ΄, δ) Προτομή Αθηνάς του 5ου αι. π.Χ. από λάκκο στο χώρο Γ.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ















Νομός Χαλκιδικής: α-στ) Μένδη: α) Πήλινη σφραγίδα με παράσταση Σφίγγας από το χώρο Γ, β) Ενσφράγιστο υποστατό με το όνομα του Ευβούλου, γ) Ενσφράγιστο υποστατό με το όνομα του Θεοδότου, δ) Το δεύτερο στρώμα καταστροφής στο χώρο Γ΄. Διακρίνεται το λίθινο αντίβαρο, ε) Τμήμα χάλκινης στλεγγίδας με παράσταση Κενταύρου από διαλυμένη ταφή του 5ου αι. π.Χ., στ) Τμήμα ερυθρόμορφου αττικού σκύφου από τον κλίβανο,
ζ-η) Νικήτη. Θέση Λαγόμανδρα: ζ) Σκάμμα 1. Μερική άποψη του νότιου κτίσματος, η) Κορυφή λόφου. Άποψη περιβόλου και οικοδομικών λειψάνων.

Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ - Ε. ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ









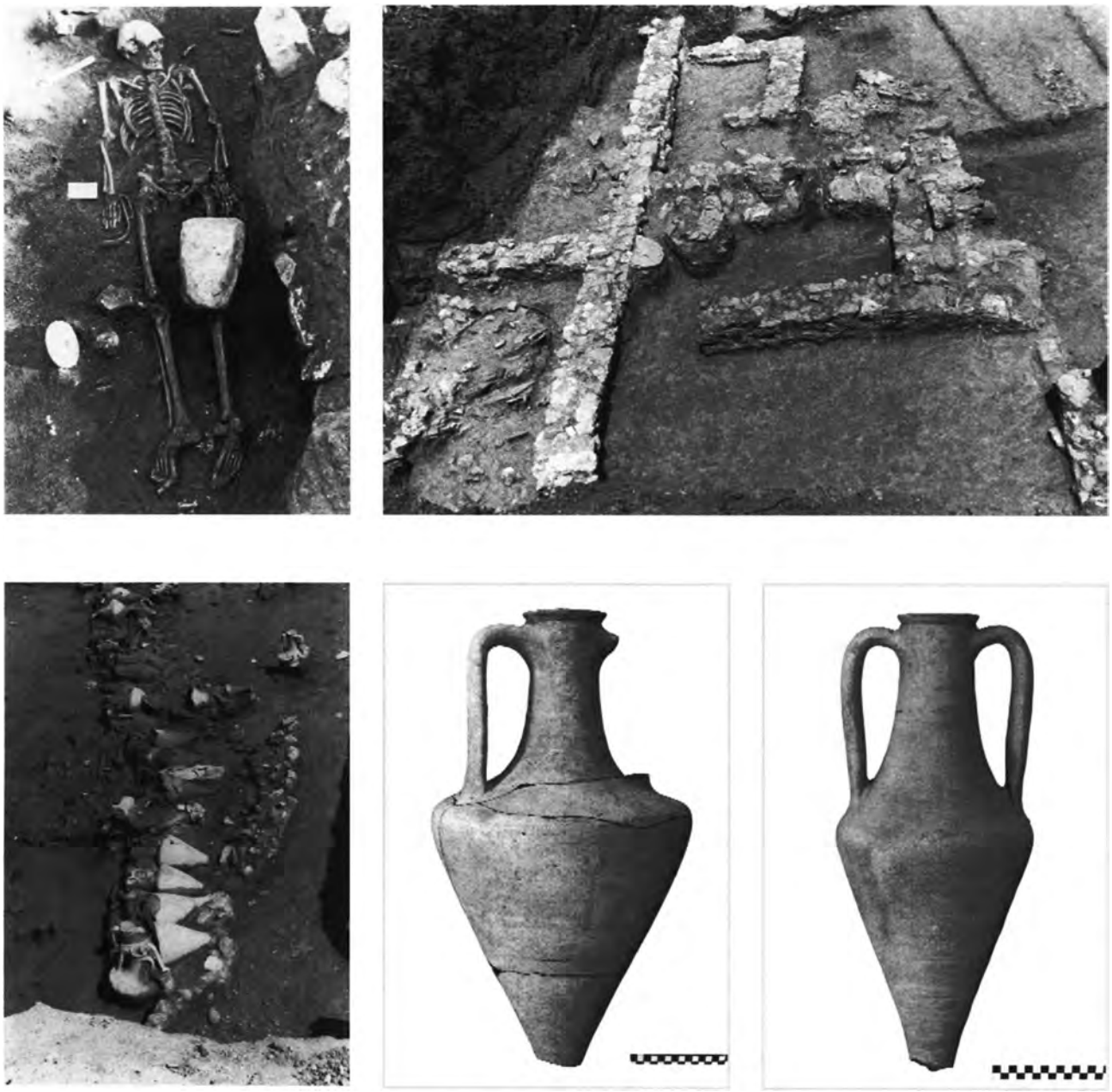






Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός. Παράλιο (βορειοανατολικό) νεκροταφείο Ακάνθου: α) Οικόπεδο 45. Μερική άποψη της ανασκαφής, β-στ) Οικόπεδο 118: β) Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Η άνοψη της αρχαϊκής λάρνακας 10378, δ) Τ. 10378. Λεπτομέρεια του γραπτού διακόσμου της λάρνακας, ε) Τ. 10920. Ο κλαζομενιακός αμφορέας (Α 268), κατά χώραν, στ) Μερική άποψη του ταφικού περιβόλου της ρωμαϊκής εποχής, ζ) Οικόπεδο 138. Γενική άποψη της ανασκαφής.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ



Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός: α) Οικόπεδο 138. Ο νεκρός αθλητής του αρχαϊκού τάφου 11075, β-ε) Οικόπεδο 6, Ο.Τ. 26: β) Άποψη λειψάνων κλασικών εργαστηρίων, γ) Γενική άποψη των αμφορέων της Ακάνθου, κατά χώραν, 4ος αι. π.Χ., δ-ε) Δύο τύποι των αμφορέων συντηρημένων.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

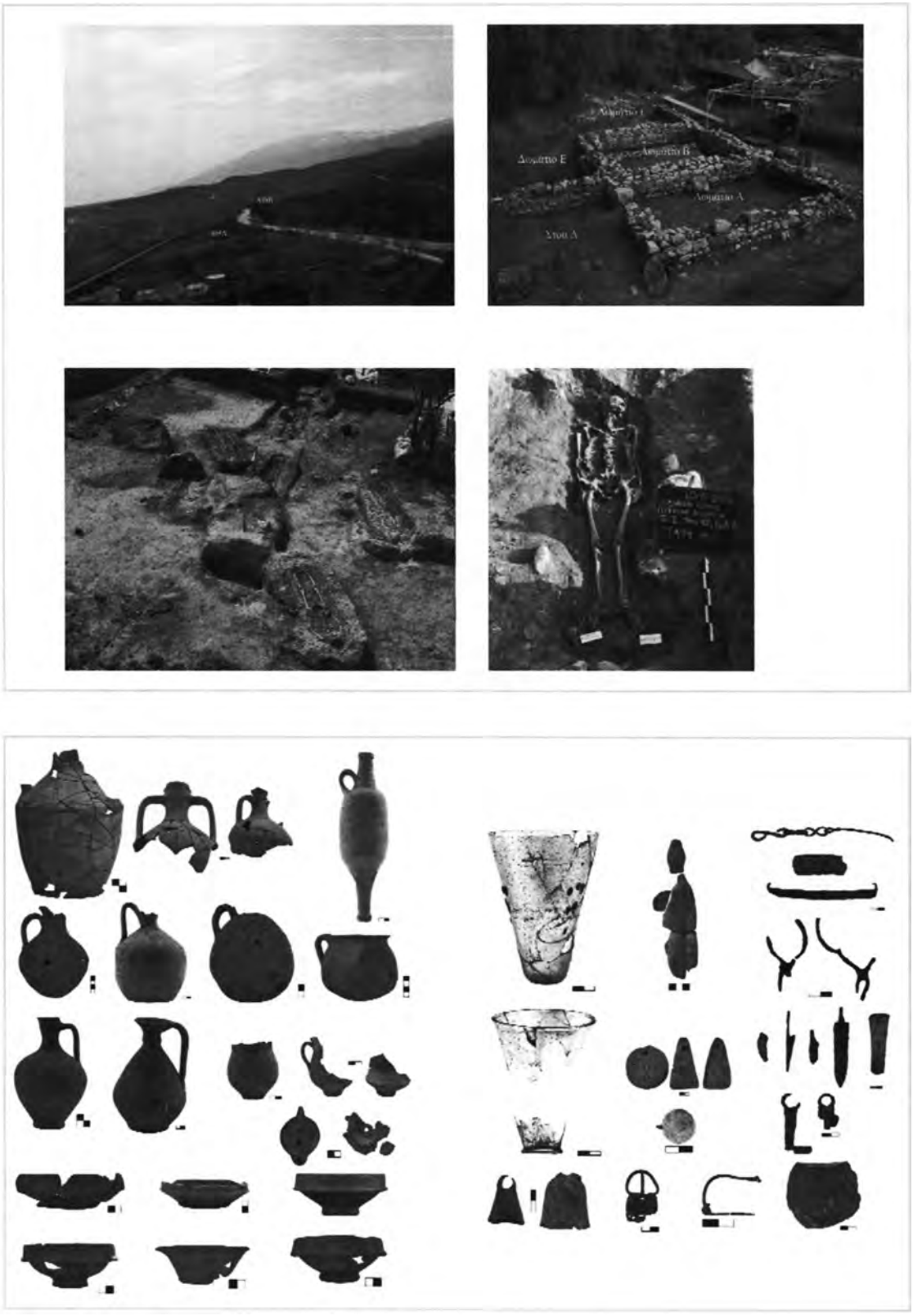






α-β) Νομός Χαλκιδικής. Ιερισσός: α) Οικόπεδο 6, Ο.Τ. 26. Αμφορέας με υπολείμματα ρητίνης, β) Αρχαιολογικός χώρος Ακάνθου. Θέση Λαδιάβα. Άποψη βόρειου τμήματος κλασικού-ελληνιστικού κτιρίου,
γ) Νομός Πιερίας. Δίον. Μακεδονικός τάφος.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ



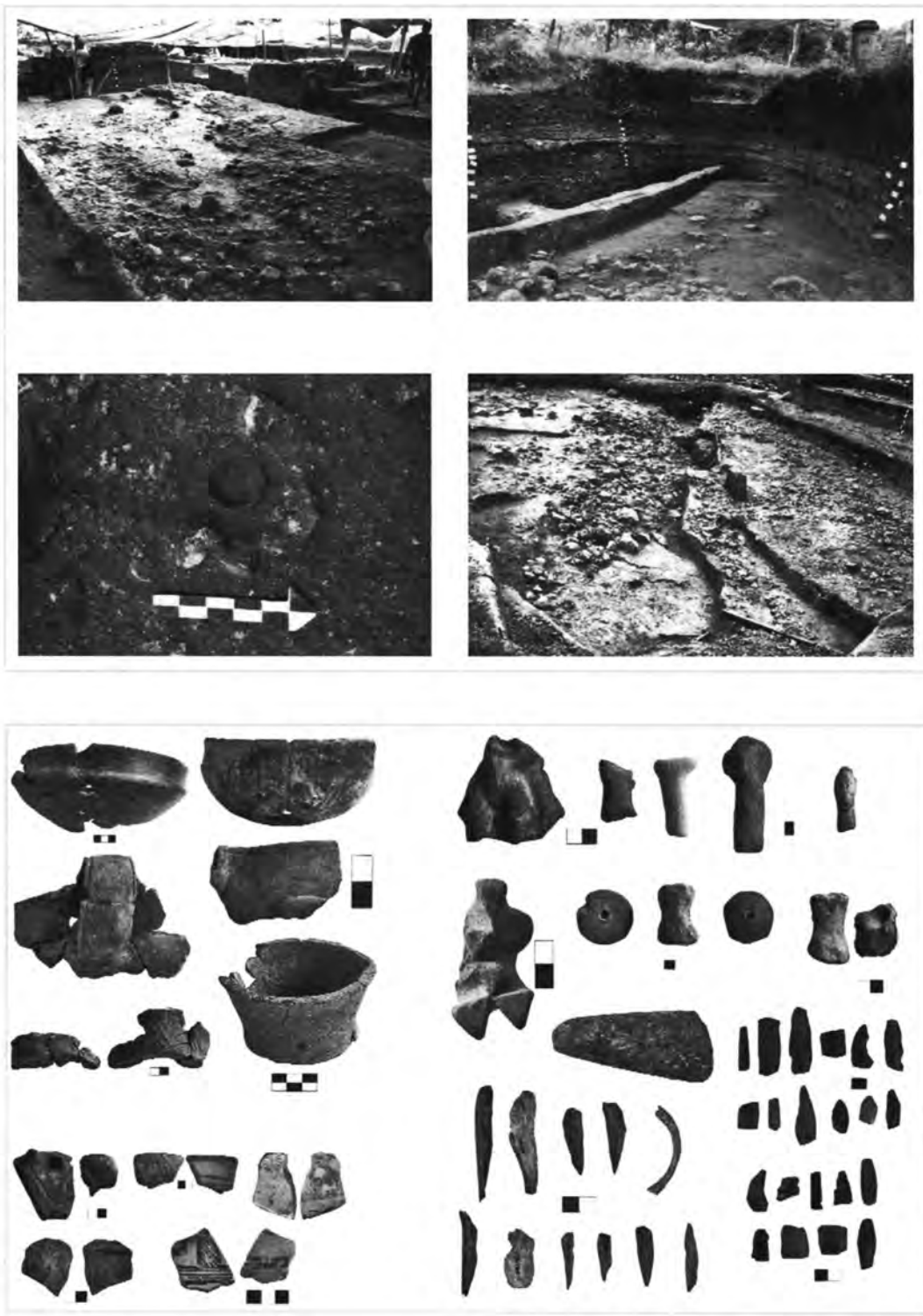
Νομός Πιερίας. Περιοχή Μακεδονικού Ολύμπου: α) Ρωμαϊκή αγροικία και νεκροταφείο, β) Ευρήματα ρωμαϊκής φάσης.

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Α. ΣΥΡΟΣ



Νομός Πιερίας. Περιοχή Μακεδονικού Ολύμπου: α) Νεκροταφείο τύμβων,
β) Κεραμική εποχής του Χαλκού.

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Α. ΣΥΡΟΣ



Νομός Πιερίας. Περιοχή Μακεδονικού Ολύμπου: α) Νεολιθικές φάσεις,
β) Ευρήματα νεολιθικών φάσεων.

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Α. ΣΥΡΟΣ

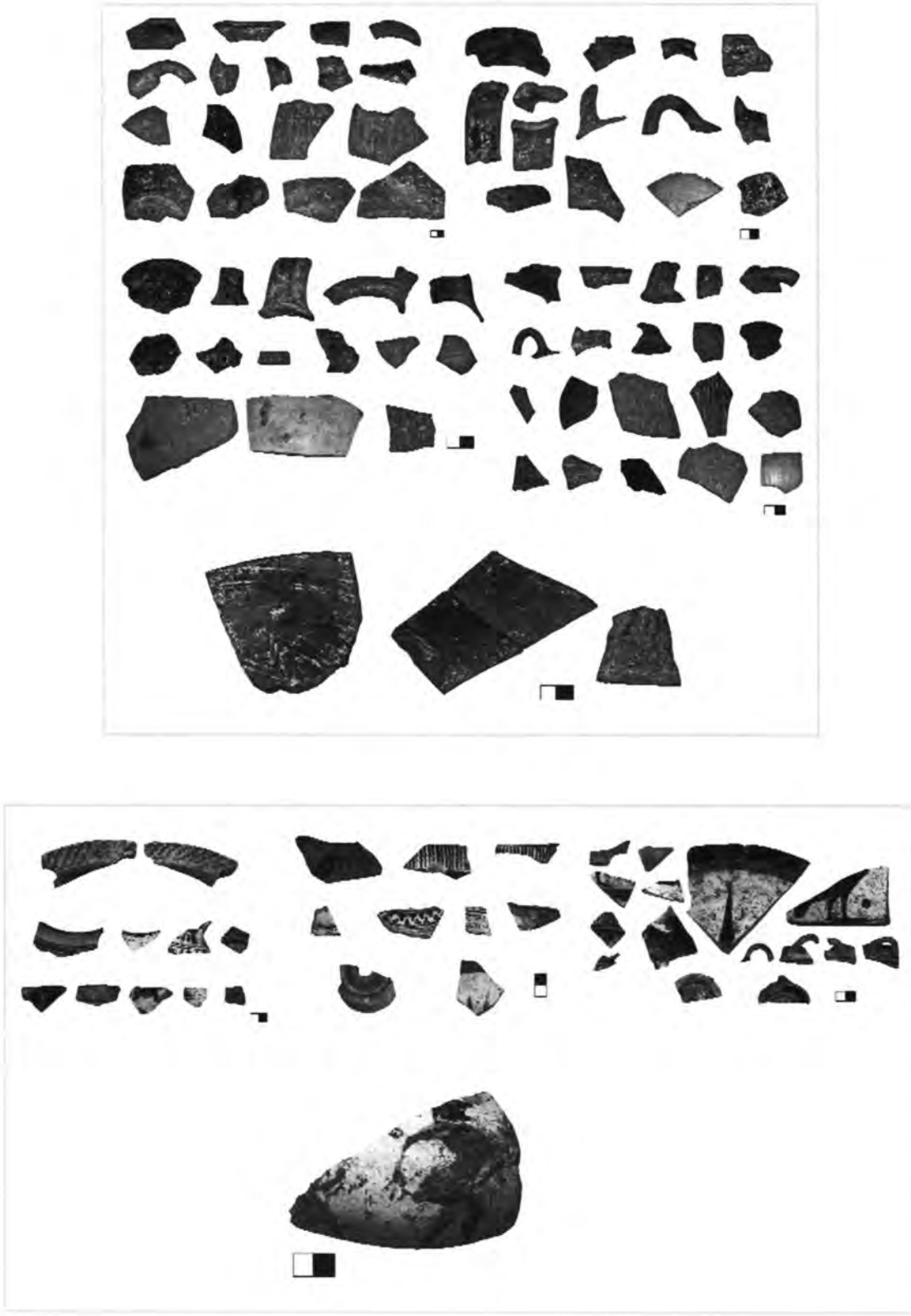






Νομός Πιερίας. Λείβηθρα: α) Ο Καβουρόλακκας με την ολοκλήρωση του έργου,
β) Οι λάκκοι-αποθέτες, γ) Γραπτή και αβαφής κεραμική.

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Α. ΜΠΑΧΛΑΣ



Νομός Πιερίας. Λείβηθρα: α) Στιλβωμένη κεραμική, β) Κορινθιακή κεραμική.

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Α. ΜΠΑΧΛΑΣ

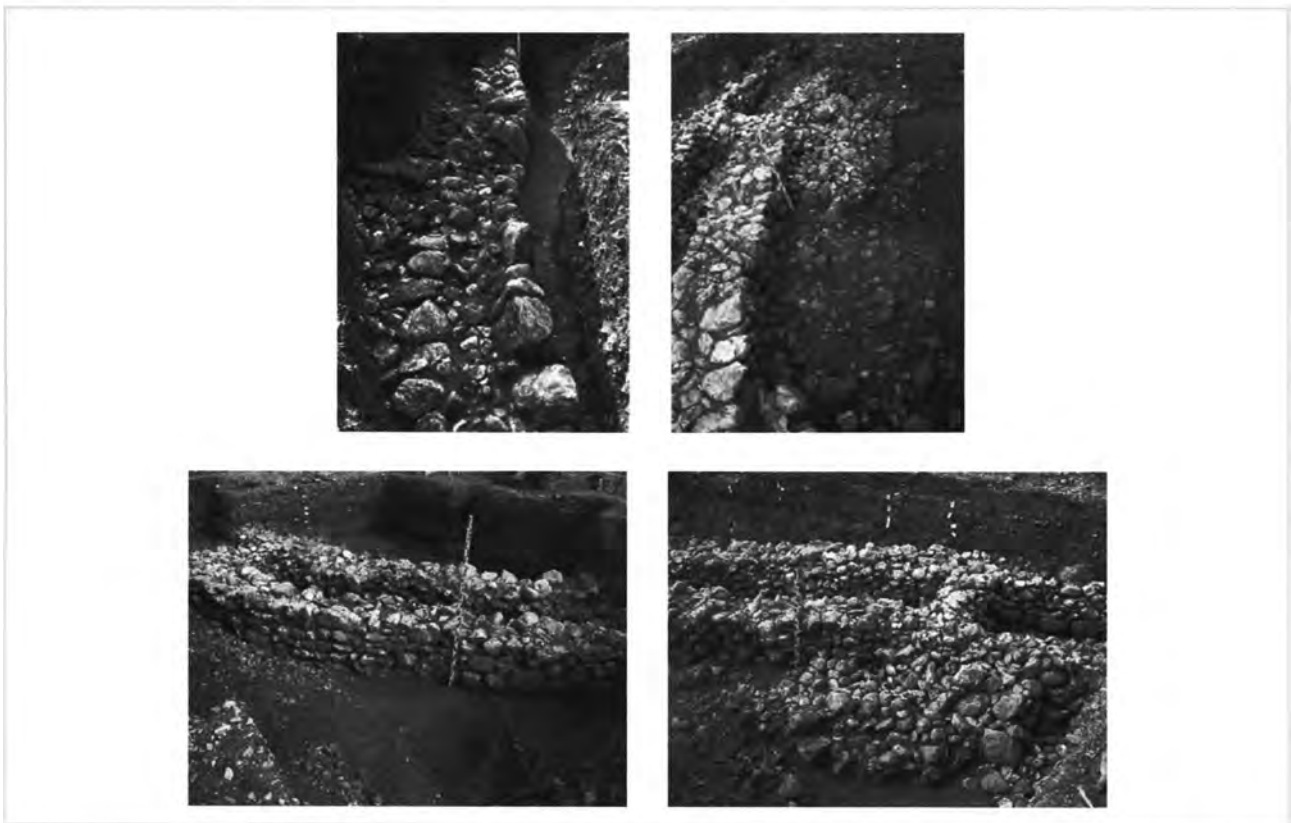




Νομός Πιερίας. Λείβηθρα: α-β) Αττική και χιακή κεραμική.

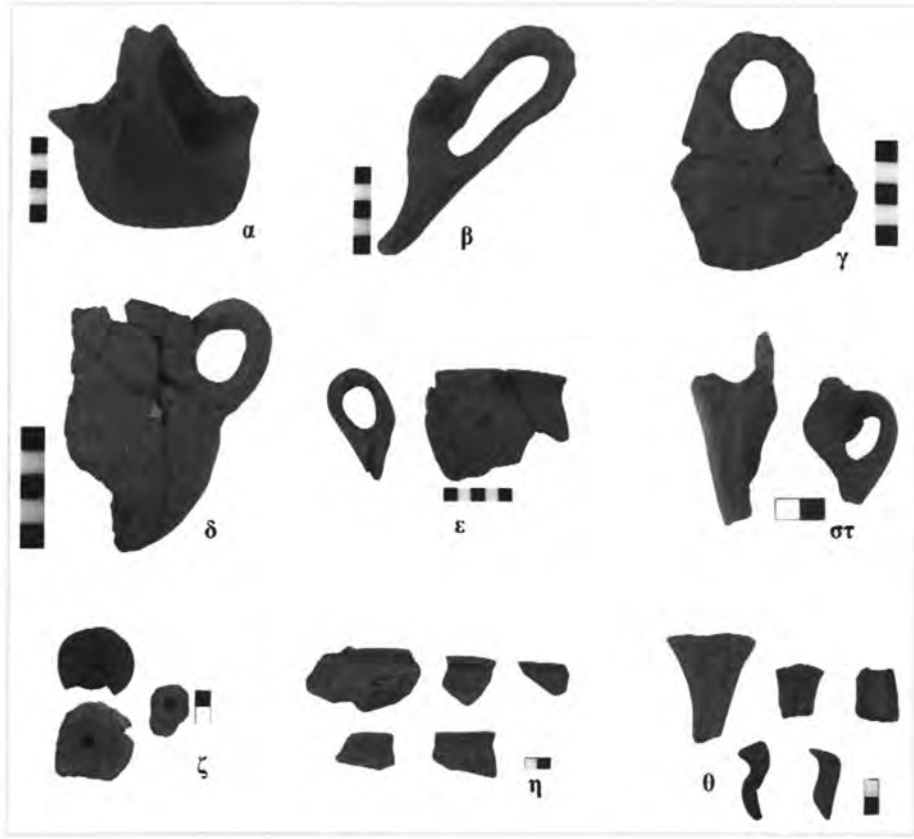
Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Α. ΜΠΑΧΛΑΣ





Νομός Πιερίας. Λεπτοκαρυά. Βάλτος: α) Περιοχή καταστροφής από ΟΣΕ (α), εικόνα της ανασκαφής κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο (β), η μικρού πλάτους ανασκαφή στο πλαίσιο του έργου «Αγωγός Λυμάτων» και ο περίβολος Α στο βάθος (γ), β) Οι περίβολοι Β και Γ (α-δ).

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Σ. ΚΟΥΛΙΔΟΥ - ΕΥ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ





Νομός Πιερίας. Λεπτοκαρυά: α) Κεραμική της θέσης Βάλτος: κάνθαρος (α-β), φιάλη (γ), φιάλες και κύπελλα (δ-στ), πόδια από κύλικες (ζ), έξω νεύοντα χείλη (η), κάθετες ταινιωτές λαβές και χείλη σε σχήμα S (θ), β) Κεραμική (α-δ), πήλινα μικροευρήματα (ε) και λεπίδα από πυριτόλιθο (στ).

Ε. ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ - Σ. ΚΟΥΛΙΔΟΥ - ΕΥ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ









Θεσσαλονίκη: α) Φρούριο του Επταπυργίου. Κτίριο Κ1 και πύργος Π5. Ανατολική άποψη, β) Βασιλική Αγίου Δημητρίου. Ψηφιδωτό και τοιχογραφία στο μεσαίο λοβό του τρίλοβου παραθύρου του νάρθηκα, γ-δ) Άγιος Αθανάσιος Ευόσμου. Μερική άποψη των τοιχογραφιών στο εσωτερικό μέτωπο της νότιας κιονοστοιχίας και λεπτομέρεια της παράστασης της Προδοσίας στο εσωτερικό μέτωπο της βόρειας κιονοστοιχίας.

Β. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ - ΕΥ. ΣΑΡΑΦΙΑΝΟΥ - Π. ΜΑΣΤΟΡΑ









Θεσσαλονίκη: α-γ) Οδός Θησέως 2: α) Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., β) Δίδυμος καμαρωτός τάφος με επίπεδη κάλυψη, ανατολική όψη, γ) Κιβωτιόσχημος τάφος Τ16, νότια όψη, δ) Οδός Βενιζέλου 57. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ



Θεσσαλονίκη: α-γ) Οδός Ν. Καπάτου 4: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Κιβωτιόσχημος τάφος Τ1, γ) Εγχυτρισμός (τάφος Τ4), δ-ζ) Οδός Τριπόλεως 7: δ) Γενική άποψη της ανασκαφής. Ανατολικός τομέας, ε) Συναρμοσμένη σαρκοφάγος, στ) Ευρήματα του τάφου 2β, ζ) Καλυβίτης σε θήκη λαξευμένη στο βράχο.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ








Θεσσαλονίκη: α) Συμβολή των οδών Αγάθωνος και Λεωνίδα Σπαρτιάτη. Ταφικό συγκρότημα,
β-γ) Λεωφόρος Νίκης - Οδοί Χρυσοστόμου Σμύρνης - Προξένου Κορομηλά. Λείψανα θαλάσσιου τείχους, βορειοδυτική όψη και ξύλινος πάσσαλος θεμελίωσης του θαλάσσιου τείχους, δ) Οδός Ολυμπιάδος 35Α. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β.,
ε) Οδός Ολυμπιάδος 53. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού δαπέδου,
στ) Συμβολή των οδών Παστέρ 7 και Ι. Σγουρού. Τοίχοι του «εργαστηρίου», δυτική όψη του οικοπέδου.








Θεσσαλονίκη: α) Όσιος Δαυίδ, γενική άποψη επισκευής της στέγης, β) Οδός Χρ. Ράπτη 6-8, γενική άποψη της ανασκαφής, γ-δ) Οδός Κάστρων, άποψη νότιου τμήματος του προτειχίσματος από την οδό Ολυμπιάδος και βόρειο τμήμα του προτειχίσματος, λήψη από ΝΑ., πύργος Π1, ε-στ) Συμβολή των οδών Δημητρίου Πολιορκητού και Περσέως, μαρμάρινο αμφικιόνιο και λουτρό.

Β. ΞΑΝΘΟΣ - Κ. ΡΑΠΤΗΣ - ΕΥ. ΜΑΚΡΗ





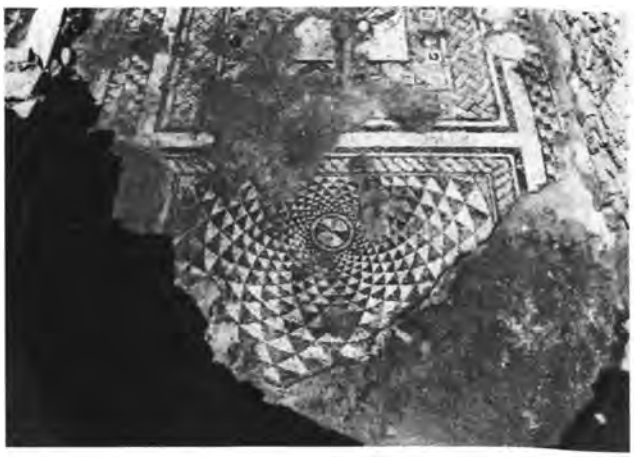






Θεσσαλονίκη: α) Οδός Σοφοκλέους 2, γενική άποψη της ανασκαφής, β-ε) Οικόπεδο γηπέδου ΧΑΝΘ: β) Κλίβανος Ι, πηγάδι, βορειοδυτική άποψη, γ) Κλίβανος ΙΙ, ανατολική άποψη, δ) Δεξαμενή έμπλυσης, κλίβανος ΙΙΙ, νότια άποψη, ε) Κλίβανος IV, λήψη από ΝΑ.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ



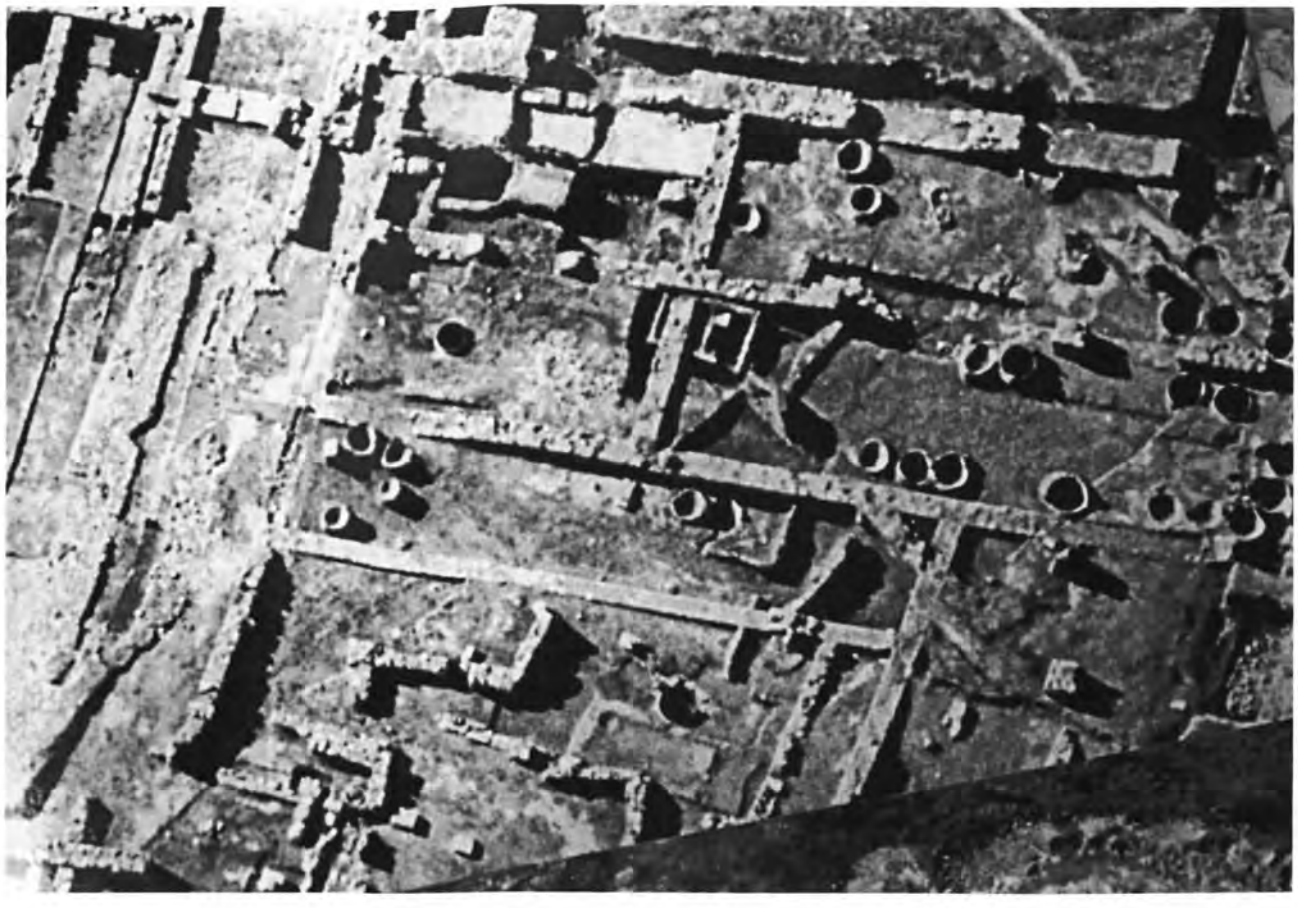





Νομός Θεσσαλονίκης. Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου. Συμβολή των οδών Στανίση και Ζακύνθου, αγρέπαυλη παλαιοχριστιανικών χρόνων: α) Ψηφιδωτό δάπεδο της αψίδας του αψιδωτού διαδρόμου, το θέμα της «κουκουνάρας», β) Ψηφιδωτό δάπεδο, η προσωποποίηση του ποταμού Εχέδωρου, γ) Ψηφιδωτό δάπεδο της αψίδας της κεντρικής αίθουσας του τρικλινίου, δ) Ψηφιδωτό δάπεδο της κεντρικής αίθουσας του τρικλινίου, ε) Δωμάτιο 1, «Λήδα και κύκνος», στ) Δωμάτιο 4, η «χορεύτρια» (λεπτομέρεια).

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΚΡΗ





α) Νομός Θεσσαλονίκης. Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου. Οδός Ζακύνθου, το λουτρό της έπαυλης.
β) Νομός Πιερίας. Κίτρος. Επισκοπικός ναός, αεροφωτογραφία του συγκροτήματος.
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ





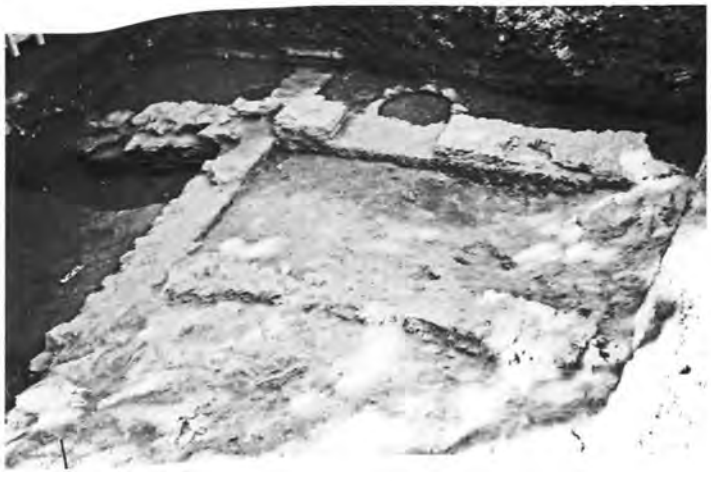




Θεσσαλονίκη: α) Συμβολή των οδών Σοφοκλέους και Γαλιλαίου, αμφορείς στο χώρο IV, β-γ) Οδός Λάζου Εξάρχη, κεντρική είσοδος του κτιρίου, μαρμάρινο κατώφλι και κτιστός αγωγός μεταβυζαντινών χρόνων, δ) Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου 2 και Κ. Νικολάου, οικία υστερορωμαϊκών χρόνων, κλίμακα παρά του τείχους.
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ







Θεσσαλονίκη. Άνω Πόλη: α) Οδός Ολυμπιάδος 73, βαλανείο, β) Οδός Αιόλου 6-12. Τομή Γ, κτίριο Α, λήψη από Β., γ) Οδός Θεοφίλου 28. Χώροι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, άποψη από Β.









Θεσσαλονίκη: α) Άνω Πόλη. Οδός Δημητρίου Πολιορκητού 30. Γενική άποψη της ανασκαφής, β-γ) Ακρόπολη. Οδός Σ. Πολυδώρου: β) Τχ1: Πρώιμη φάση και Καμπύλος τοίχος Τχ2: Β΄ φάση, γ) Σπαράγματα τοιχογραφιών, δ) Οδός Κερμενίου 6. Γενική άποψη της ανασκαφής.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ









Θεσσαλονίκη: α-β) Βόρεια τείχη: α) Μεσοπύργια διαστήματα Π13-Π15, μετά το πέρας των εργασιών συντήρησης, β) Κομβικός πύργος Π13. Συστάδα βυζαντινών τάφων, μετά τις εργασίες συντήρησης, γ) Ναός Αγίων Αποστόλων. Προφήτης Ηλίας, κατά τον καθαρισμό, δ) Οδός Αγίας Σοφίας 78. Γενική άποψη της ανασκαφής.
Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ - Α. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΙΔΗΣ - Π. ΜΑΣΤΟΡΑ - Ν. ΠΙΤΣΑΛΙΔΗΣ - Ε. ΜΑΡΚΗ











Θεσσαλονίκη: α) Οδός Ιουλιανού 19. Γενική άποψη από ΒΔ., β) Οδός Σκρα 5. Γενική άποψη, γ) Οδός Φωτίου 5. Γενική άποψη από Δ., δ) Οδός Μπακατσέλου 8. Άποψη του ψηφιδωτού δαπέδου από Δ., ε) Οδός Ολυμπιάδος 56. Γενική άποψη.
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ






Θεσσαλονίκη: α-γ) Αμπελόκηποι: α) Οδός Άντλαντος 12. Άποψη από Δ., β) Οδός Χρ. Ράπτη 34. Τάφοι, γ) Οδός Χρ. Ράπτη 44. Γενική άποψη, δ) Βασιλικά. Αγροτεμάχιο 127. Κεραμικός κλίβανος. Άποψη από Β.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ





α) Άποψη της μόνιμης έκθεσης της Συλλογής Δημητρίου Οικονομόπουλου,
β) Άποψη της μόνιμης έκθεσης της Συλλογής της Ντόρης Παπαστράτου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ



α) Εικόνα με την αγία Ματρώνα (16ος αι.) από τη Συλλογή Δημητρίου Οικονομόπουλου, μετά τη συντήρηση,
β) Εικόνα Οδηγήτριας, 14ος αι., μετά τη συντήρηση,
γ) Λεπτομέρεια του «Επιταφίου της Θεσσαλονίκης», γύρω στο 1300, μετά τη συντήρηση.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ





α) Άποψη της μόνιμης έκθεσης «Το λυκόφως του Βυζαντίου. 1204-1453» (αίθουσα 7),
β) Άποψη της μόνιμης έκθεσης «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» (αίθουσας 10).
Α. ΤΟΥΡΤΑ - Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ





α) Λευκός Πύργος. Άποψη της έκθεσης «Λευκός Πύργος. Το σύμβολο της πόλης μέσα στο χρόνο»,
β) Brno Τσεχίας, Κρατικό Μουσείο Μοραβίας, άποψη της περιοδικής έκθεσης «Μεταβυζαντινές εικόνες από την Ελλάδα: ανάμεσα στην παράδοση και την ανανέωση».

Α. ΤΟΥΡΤΑ - Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

ISSN 0570-622X